Digitized by Google

Slav 8101.74
knjiga 97-98-99

Harvard College Library

FROM THE

BRIGHT LEGACY.

Descendants of Henry Bright, jr., who died at Watertown, Mass., in 1686, are entitled to hold scholarships in Harvard College, established in 1880 under the will of

JONATHAN BROWN BRIGHT

of Waltham, Mass., with one half the income of this Legacy. Such descendants failing, other persons are eligible to the scholarships. The will requires that this announcement shall be made in every book added to the Library under its provisions.

Received 17 June 1890.

185

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

XIII. 261

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA XCVII.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXVI.

U ZAGREBU 1889.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Slav 8101.74

Slav 1301

JUN 17 1890
LIBRARY.

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

PETSTOGODIŠNJOJ USPOMENI

KOSOVSKOGA BOJA

NA VIDOV DAN GODINE 1389.

POSVEĆUJE

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice. Od dra. Fr. Račkoga . . . 1

Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici. Od dra. T. Maretića 69

Digitized by Google

Digitized by Google

Boj na Kosovu.

Uzroci i posljedice.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15/27. lipnja 1889.

AKADEMIK DR. FR. RAČKI.

Danas je petsto godina od krvave bitke na Kosovu polju. Što se i naša akademija danas sjeća toga dogodjaja, dokazuje, da drži svojim zadatkom slieditи na polju nauke sve važnije miene u prošlosti hrvatskoga i srbskoga naroda, te znanstveno je objasniti, koliko može i znade. Ako bude umjela uviek prisluškivati bîlo narodnoga života, i za svaki kucaj njegova srdca naći prikladan znanstven izražaj, biti će pravi narodan učen zavod, kakav godi i obćoj svjetskoj nauci.

Nu zar da dozivljemo u pamet uspomenu dogodjaja, koji je podkopao temelje državi Nemanjića, a izlamu još širje otvorio vrata u srednju Evropu? Pomislite čovjeka, koji goni od sebe svaku uspomenu na svoje nesretne doživljaje, na neugodne časove svoga života, te odabira samo spomen veselih dana. Poznaje li takav čovjek sama sebe? Može li si dati račun za svako djelo svoje? Može li proniknut u najtanije osjećaje svoje? Može li razgonetnuti sve zagonetke duše svoje? Tako Vam je i sa skupinom ljudi, s narodom, koje je prošlost u jednu zadrugu, zajednicu spojila. Ako hoće, da što iz svoje prošlosti nauči, valja da se mišlju udubi i u nesrećne u njoj dogodjaje; da im korien i uzrok izpita i na život primieni. Izkustvom valja da se pouči i opameti ne samo pojedinac nego i narod. Svi pojavi u njegovoj prošlosti stoje u svezi uzroka i posljedice Sreća, nesreća, sudbina, udes rieči su, kojih filozofija historije ne poznaje.

Tako valja shvatiti i dogodjaj, kojega 500-godišnju uspomenu danas, neću reći slavimo, nego u sviesti naroda oživljujemo. Sam

Digitized by Google

se narod naprama toj uspomeni pokazao mnogo pronicaviji i budniji nego li obrazovaniji vodje njegove. Dočim su ovi spomen Vidovdana jedva ubilježili u knjigu spomenicu, te je i na ovu velik njih dio do najnovije doba malo ne zaboravio: narod je tu spomen uz 500 godina pjesmom i pričom prenosio od koljena do koljena, s njom se sokolio i pripravljao, da izpravi posljedice kosovskoga boja. Sokolio se, kako je stara Jugovićka tješila svoje nevjestice poslje boja kosovskoga: „Ne plačite . . . ak' i jesu odletjeli ždrali, ostali su ptići ždralovići: hranit ćemo ptiće ždralovićе, naše pleme poginuti neće, naši dvori ostat pusti neće."

Da se naša nauka ovoj uspomeni čim dostojnije oduži, odredila je akademija, da se razpravi o kosovskom boju sa gledišta i strogo historičko-kritičkoga i čisto narodno-tradicionalnoga. Prva je zadaća zapala mene, druga akademika prof. dra T. Maretića. Naše razprave nastojati će, da se popune, i da prikažu čim podpuniju sliku kosovskoga prizora, kako su nam ga i spomenici historijski zabilježili i sviest narodna putem predaje sačuvala.

Rješavajući svoju zadaću nisam se mogao zaustaviti kod samoga dogodjaja, već sam htjeo potražiti mu uzroke i izvesti posljedice. Prvi su nam sakriveni u onom postupnom slabljenju i padanju državne vlasti, u onom izumiranju sviesti o suvislosti dielova državne zajednice, što no sve izbiva iz javnoga života Srbije poslije Stjepana Dušana. S toga sam se našao prinukan iztaknuti ove pojave u nutarnjem stanju Srbije uz tri četiri decenija prije kosovskoga boja. Svojimi posljedicami kosovski je boj duboko zasjekao u sudbinu ne samo Srbije, ne samo balkanskoga poluotoka, nego i susjednih zemalja srednje Evrope.

I.

Koliko imade u starom ustroju državnom, nošenom slavnimi vjekovimi predajami, odporne snage i proti nutarnjoj crvotočini i proti vanjskim navalam, najsjajnijim je primjerom iztočno-rimska carevina. Kada se uzme u obzir, da se je u ovoj carevini, u kojoj je državna vlast pribrana bila u ruci autokrata, za njezina obstanka tečajem 1058 godina izmienilo na priestolju deset dinastija, izprekidanih vladavinom sedmerih vladalaca; da je od 80 zakonitih vladalaca 15 umoreno, 7 oslieplјeno ili osakaćeno, 4 svrgnuta, 10 prisiljeno odstupiti; da je dakle skoro polovica njih vanrednim načinom, što urotami, što prevratom, krune lišena: tada će se svaki misaonik diviti zgradi, koja se je, u stožeru uzdrmana, mogla tako

Digitized by Google

dugo čitava uzdržati. Kada se na dalje uzmu u obzir neprekidne nutarnje državne i vjerske smutnje, cieli niz neprijateljskih sa sve četiri strane svieta napadaja, koji su obranbenu silu carevine bez odmora grozničavo napinjali: onda valja zaključiti, da su se društvene i političke uredbe, na kojih je počivao javni poredak, pokazale moćne i žilave.

Zadatak iztočno-rimske carevine bijaše, ne da stvara, nego da sahrani polog, koji joj bi predan u baštinu od helenske i rimske davnine; da ga čuva dotle, dok ga uzmognu preuzeti mladje i spretnije ruke. Taj polog bijaše čuvan u središtu, u srdcu carevine, u gradu, koji su iztočni pjesnici „majkom svieta" prozvali, u čarobnom po svojem položaju Bizantiju, Carigradu. Jedva imade u svietu priestolnice, uz koju bi udes ne samo države nego i velikoga diela svieta tako tiesno privezan bio; u kojoj bi se moć i sjaj naroda toliko usredotočila, koja bi i prijatelje i neprijatelje toliko privlačila, kano što je ona na južnom izlazu bosfora, ležeća medju dva kopna i dva mora, uz dva morska tiesnaca i luku, najvećim brodovljem sigurno pristanište. Uza stečevine grčkoga i rimskoga uma ovdje bijaše stecište svjetske trgovine i obrta, bogatstva, sjaja i razkoši. S toga, dok je carevina vladala ovim srdcem svojim, koliko god su joj uda trgana, nije gubila nade, da će tielo izcieliti. Usuprot svi njezini neprijatelji glavno su nastojali o tom, da osvoje priestolnicu; s toga je ona još do XI. vieka njekoliko puta sa svojih zidina gledala perzijske, obarske, arabske, bugarske i ruske obsjedajuće ju čete.

Jedva imade državni ustroj, kojega raztvaranje trajalo bi tako dugo. Od stoljeća nije se toliko radilo o tom, kako da se uzčuva, koliko o tom, komu da dodje u baštinu ili što da se na njegovo mjesto postavi, a da u ljudskoj poviesti neostane velika praznina. Početkom XIII. stoljeća činilo se, da će tu zadaću, koje kano da je dotle nisu umjeli riešiti ni iztok ni sjever, izvesti romansko-germanski zapad. Kada je dne 16. svibnja 1204 poslije krvavih travanjskih dana flandrijski grof Balduin u crkvi sv. Sofije uz veliki sjaj okrunjen bio, te u carskom dvoru Bukoleonu zasio Konstantinov priestol: činilo se, da je grčko-bizantinsko carstvo latinskim zamienjeno, i da će sada zapad iztočno-rimsku carevinu pomladiti, novim duhom nadahnuti i od pobjedonosnoga izlama u azijskom iztoku osloboditi. Sviet bijaše vjerom o nepredobivosti Carigrada tako začaran, da je viest o njegovu osvojenju napunila

*

Digitized by Google

čuvstvom udivljenja ne samo romansko-germanski zapad i rusko-slovjenski sjever, nego i sav iztok do skrajnih kinezkih granica.

Ali skoro se dokaza, da u zapadu nije bilo ni moći ni umjeće podići feudnu državu na starobizantinskih društvenih i državnih podlogah. Nakon 57 godina (1261) poruši se pokušana ali neuspjela latinska tvorba na obalah Bosfora; nu jednu je ostavila ogromnu posljedicu, da iztočno-rimska carevina, i pokle joj je Carigrad povraćen, nije više mogla uzpostaviti predjašnjih granica na egejskom moru, gdje su se zapadne kneževine, grofije i barunije ugnjezdile, i gdje su dvie glavne pomorske sile sredozemne, Mletci i Genova, najvažnije otoke zaposjednute držale; pak da su joj, ovako raztrganoj, sile još većma oslabile, da odoli zavidnim susjedom.

Od susjeda bijahu iztočno-rimskoj carevini polovinom XIV stoljeća najopasniji Srbi i Turci osmanlije. Prvi osvajali su joj jednu za drugom pokrajinu na balkanskom, drugi na malo-azijskom poluotoku, te se sve to više primicali Bosforu, prvi sa zapada, drugi sa iztoka.

Kad je srbski kralj Stjepan, prizivom Dušan, dne 8 rujna, na malu gospoju, godine 1331 u dvoru Svrčinskom zasio priestol, granice su se srbske kraljevine protezale od Braničeva kod Dunava, Timoka, srednje gore i razvodja Nišave, Iskre i Strume na iztoku, odkle su na jugu zahvaćale sjeverne priedjele Macedonije i Arbanaske s gradovi Štipom, Prosjekom i Divrom; na sjeverozapadu i zapadu tekle su od Mlave i srednjega toka sjedinjene Morave ka Kolubari i Tamnavi, pak onda riekom Drinom i gorjem, koje dieli Hum od Trebinja, Travunije, koja je ujedno sa Zetom spadala u sklop srbske kraljevine.[1] Ove je granice Dušan znatno proširio, mudro upotrebivši nutarnje nemire iztočno-rimske carevine za Andronika II. i unuka mu Andronika III. te Ivana V. i Ivana Kantakuzena († 1354), sada kano saveznik, sada kano protivnik jedne od borećih se stranaka. Jur tečajem prvih triju godina (1331—4) osvojio je Dušan svu zapadnu polovinu Macedonije do rieke Strume i na njezinu ušću ležećega grada Amfipola, doprv ondje do egejskoga mora. Godine 1836—7 osvoji srednju Arbanasku, te u Draču, Avloni i Kanini razvi srbsku zastavu, čim je iztočna obala jadranskoga mora od Epira do Dubrovnika postala srbskom. Poslije smrti cara Andronika III (1341) nastavi Stjepan

[1] T. Florinskij: Южные Славяне и Византия во второй четверти XIV вѣка. СПетербургъ 1882. II, 18.

Digitized by Google

osvajanje Macedonije, koje i dovrši zaposjednućem znamenitoga grada Phere (Seres, 1345), tako da je sada od ove svekolike pokrajine jedini Solun s okolišem ostao još u bizantinskoj vlasti. Budući gospodarom pokrajine od Nesta (Mesta) i Egeja do Adrije i stvorivši si tiem čvrstu upornu podlogu proti bizantinskoj carevini, Stjepan izadje sada otvoreno sa svojom osnovom, proglasiv se „samodržcem Srbljem i Grkom" (αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας) i davši se svečano vjenčati u Skoplju dne 16 travnja 1346 godine za cara srbskoga i grčkoga; podjedno uzdignu srbsku metropoliju na čast patrijaršije. Očita bijaše namjera Stjepana Dušana, da srbska carevina na iztoku zamieni iztočno-rimsku i da Nemanjići zamiene Paleologe. Ova osnova bijaše tako prozirna, da su ju sam car Ivan Kantakuzen, a i drugi pametni Grci, kano n. pr. suvremeni bizantinski historik Nikifor Gregoras († 1359), razabrali. Da ju oživotvori, Stjepan je dva puta odabrao: s jedne na ime strane nastavi osvajanje i proširivanje granica mlade srbske carevine, s druge je strane iskao saveznika proti samomu Carigradu. U prvom pogledu nije upravio oružja prama Traciji već na jugo-zapad, valjda scieneći, da zaposjednuće one jedine u Evropi bizantinske pokrajine visi o osvojenju Carigrada, pak da ga donle valja odgoditi. S toga je Dušan druge godine poslije svoje krunitbe u Skoplju udario na južni Epir (Akarnaniju i Etoliju), te Vlahiju (Tesaliju), kojimi je upravljao rodjak cara Kantakuzena Ivan Angelo, pak je ove zemlje, a sliedeće godine (1348) i ostali dio Epira pridružio svojoj državi, čim je Srbija do Arte zahvatila jonsko more i od volskoga zaljeva solunski zaljev egejskoga mora. Na jugo-zapadu nije više iztočno-rimskoj carevini preostala ni jedna pokrajina, dočim je stara Helada, sada susjeda Srbiji, podieljena bila u dvie kneževine, ahajsku (Morea) i atinsku, od kojih je prvoj vladaocem bio Roberto anžuvinski od Tarenta (1346—1364), a drugoj Frederiko I. od Aragon-Randazza.[1]

Tražeći saveznika za osvojenje Carigrada srbski car uoči najprije mletačku republiku. Račun bijaše mudar, jer s jedne strane Srbiji kano kopnenoj sili valjalo je imati za vojnu proti bizantinskoj uz more ležećoj i ratnom mornaricom zaštićenoj priestolnici jaku pomorsku vlast, a takova bijaše tada Mletačka; s druge strane morala je ta pomorska vlast naći svoj vlastiti probitak u diobi

[1] *Hopf:* Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters *(Ersch-Gruber:* Allgemeine Encyklopedie 58 Th.) I, 432.

Digitized by Google

iztočno-rimske carevine. Na ovo drugo mogao je računati Stjepan Dušan obzirom na davnu mletačku iztočnu politiku. Mletci i Genova bijahu od davna glavni posrednici svjetske trgovine izmedju zapada i istoka. Mletci su od bizantinskih careva, dok su bili moćni, nastojali izposlovati za svoju trgovinu u području carevine raznih povlastica, a od kada se carevina razpadala, zaposjesti njeke njezine pomorske česti. Poznato je, da je god. 1204 za zaposjednuća Carigrada sastavljen bio i predlog o razdiobi carevine izmedju nove latinske carevine te mletačke i raznih križarskih vojvoda, pak da bi po toj razdiobi Mletačkoj bila u dio pala čest Tracije od Balkana i Jedrena k obali mramorskoga mora s cielim helespontskim poluotokom, čim bi dužda dobio bio u ruke ključ za Carigrad i crno more. Kad se je ta osnova razbila, Mletci su umjeli ovu zgodu upotriebiti zaposjednućem Eubeje (Negroponta), Krete (Kandije), Roda i njekih manjih otoka egejskoga arhipelaga, kroz koje su mu gospodovali. Šta je dakle bilo naravnije, nego da car Stjepan pokuša Mlečane povući u svoju osnovu? On je već god. 1340 ponudio republici obranbeni savez,[1] ali bez opredieljene svrhe. Nu pošto je svršio zaposjednuće Macedonije, pozva u veljači 1346 g. posebnim poslanstvom republiku[2], da sklope savez „za predobiće carigradske carevine“ (pro acquisitione imperii Constantinopolis). Još je jasnije govorio republici početkom god. 1350 po svojem odaslaniku Kotoraninu Mihajlu Buči, očitujući, da pošto je već „predobio i podjarmio deset česti Romanije carigradske carevine osim Carigrada, kojega ne može predobiti i pokoriti: neka mu dužđeva gospoštija dade pomoć na moru u ljudih i galijah“, te joj na uzdarje nudi epirsku despotovinu.[3] Nu republika nije se odazvala tim pozivom, te je ponude srbskoga cara odbila uljudno i učtivo, ali razgovietno. Na ovaj posljednji poziv izpričala se, da se je caru Ivanu Kantakuzenu zaklela živiti s carevinom u miru, pa da te zakletve „bez uvrede boga i prekršaja prisege“ nebi mogla povrieditи. Ali pravi je uzrok imao biti taj, što je po svoje trgovačke probitke držala koristnije imati na priestolju u Carigradu Paleologe, nego li poduzetnoga srbskoga cara; te što joj se ostarjela iztočno-rimska carevina činila manje opasnom od mladjane i za osvajanjem težeće Srbije.

---

[1] Monumenta spectantia histor. Slav. merid. II, 75—7.

[2] Ibid. p. 326.

[3] Ibid. III, 177.

Digitized by Google

Ne našavši Dušan odziva u Mletcih pokuca na vrata turskoga sultana Urhana. Grozna misao, ali u političkih prilikah one dobe ne neobična. Pokle je pod onim sinom Osmana Nicea i Nikomedia osvojena (1326) bila, Turci su Osmanlije, proširiv svoju vlast do obala crnoga i mramorskoga mora, postali neposredni susjedi Carigradu sa maloazijske strane. A pokle je rečeni ratoborni i uvidjavni sultan pomoću svojega mladjega brata Alaeddina, muža bistra uma, vojničkoga izkustva i bogata političkoga oštroumlja, mačem osvojene zemlje uredio, vojsku preustrojio, podav konjaništvu naslon u dobro uvježbanom pješačtvu, osobito u novo ustrojenom zboru janičara, bude poželjnim saveznikom i užasnim protivnikom. Ako je pravoslavni car Ivan Kantakuzen držao spojivim sa svojom savješću, da zaište pomoć u moslemina Urhana proti zakonitomu baštiniku Konstantinova priestolja; ako mu je pače za osiguranje njegove vojničke podpore dao svoju kćer za ženu: za što da Stjepan Dušan ne zaište njegov savez, kada je osvjedočen bio, da i Urhan ide za razorenjem iztočno-rimske carevine, koju je on podkapao sa iztoka, kano što srbski car sa zapada? Jedva je Stjepan slutio, da će turska sila za kratko vrieme tako narasti, da će razoriti i njegovo vlastito djelo. Godine dakle 1351 odpravi svoje poslanike k Urhanu, da mu ponude savez i za podkrepu ruku kćeri jednomu od njegovih sinova. Sultan prihvati ponudu i odpremi poslanike u Srbiju; ali kad su došli blizu Rodosta na bizantinskoj strani mramorskoga mora, biše od razbojnika, koje je bivši epirski despot Nikifor, zet Kantakuzenov, ne bez njegova znanja potaknuo, napadnuti, pak njeki zarobljeni a drugi umoreni. Urhan je to bezdjelo do duše osvetio plačkanjem Trakije i grožnjom proti Carigradu: ali umiren tastom Kantakuzenom odustao je od svakoga daljega doticaja sa srbskim dvorom.[1] Ne samo to, već se skoro našao srbski car u protivnom taboru, jer kano saveznik Ivana V proti Ivanu Kantakuzenu, podupiranu po zetu Urhanu, potuče se godine 1353 savezna srbsko-bugarska vojska kod rieke Marice ne daleko od Didimotike (sada Demetoka) sa saveznom turskom, koju je sultanov sin hrabri Sulejman predvodio, te bješe razbijena.[2]

Videći car Stjepan, da je u borbi proti Carigradu osamljen, osta razočaran. Valjalo mu ili osloniti se na svoje vlastite sile ili odreći

[1] Pripovieda Nikiphorus Gregoras: Hist. lib. XXVI c. 34, 52—4. ed. Bonn.

[2] Id. lib. XXVIII. c. 7. Cantacus. IV, 34.

Digitized by Google

se namjere za osvojenje Carigrada. Medju tim prvomu su se svaki dan opirale sve veće tegobe; turska moć je svaki čas sve to više rasla. Turske čete prelazile su u Trakiju i robile do Balkana; pače godine poraza kod Marice (1353) zaposjeo je Sulejman smionim udarcem pomorsku tvrdjavu Tzympe (sada Čini, Džemenlik) na Helespontu te postavio u nju posadu od 3000 momaka; a već sliedeće godine zaposjedoše Turci grad Kalipol (Galipoli) upotriebivši nesreću, koja ga zadesila dne 2. ožujka 1354., kada mu potres zidine razorio. Ovo tada jedno od glavnih trgovačkih mjesta carevine bješe predano pod zapovjedničtvo Adžibega i Ghasi Fasila. Tim su Turci postavili tvrdu nogu u Evropi nakon devetnaest prolaznih prielaza, pak su odanle iz obale Helesponta stali naglo širiti svoje gospodstvo u poriečju Marice.

Sada bi srbski car u svojem ratnom pohodu u Carigrad već bio naišao na jaku tursku ogradu; a jedva bi mogao računati na savez ili podporu sultana Urhana, koji stojeći na obe strane mramorskoga mora u blizini bizantinske priestolnice jamačno je pomišljao sam na njezino zaposjednuće ili je ovo bar pridržao svojim nasljednikom. S toga nalazimo Dušana poslije neuspjeha na Marici zaokupljena na drugoj strani; on je opet svoju pažnju na sjeverozapadni dio balkanskoga poluotoka obratio. Ovdje su se križale političke osnove Srbije i Ugarske. Dočim je braničevačka oblast pripadala Srbiji, susjedni priedjel izmedju Save i Drine, imenom Mačva, bijaše ugarskim, posebna mačvanska banovina, kojom su vlastiti banovi upravljali.[1] Na dalje susjedna Bosna s Humom stajala je pod vrhovnom vlasti hrvatsko-ugarske krune, premda su suvremeni banovi Stjepan Kotromanić (1322—1353), a još više sinovac mu i nasljednik Stjepan Tvrtko (1353—1391) težili za podpunom samostalnosti, koju su oba često de facto uživali, a drugi joj kašnje krunitbom za kralja pravni izraz dao. Nu kako je Stjepan Dušan želio i na ovaj zapadni dio razširiti svoju vlast, tako je svoju nastojao uzdržati ravan mu vladalac hrvatsko-ugarski Karlo I i nasljednik mu Ljudevit I. S toga dodje već prvih godina Dušanova vladanja izmedju Srbije i Ugarske do krvava sukoba s one

[1] U listinah se za Dušanove vladavine spominju sliedeći banovi mačvanski: Ivan (1328, 1334), Nikola (1335, 1338), Dominik (1342, 1352, 1353), Andrija 1351, 1353, 1354, 1356), Nikola gorjanski (1355, 1364, 1373, 1374). Fejér: cod. diplom. Hung. VIII, 3. 725, 4. 60, 304, IX, 1. 56, 2. 47, 62, 136, 212, 239, 311, 392, 483, 497.

Digitized by Google

strane Save.[1] A poslije svojega vjenčanja za srbskoga i grčkoga cara zarati se Dušan i s banom Stjepanom, kojega je kralj Ljudevit pomagao. Kano što je u tom ratu mletačka republika posredovala (1350) za mir izmedju srbskoga cara i bosanskoga bana: tako je ona kašnje, zavadivši se s Ljudevitom poradi Dalmacije, zatražila i našla pomoć kod Stjepana Dušana proti zajedničkomu neprijatelju, utanačiv s njim savez, koji je papa Inocencio VI, kako se iz njegova pisma[2] na mletačkoga dužda Ivana Gradoniga od 17 srpnja 1355 god. razabira, s vjerskih razloga osudjivao. Imajući srbski car tada u vlasti Hum, a već odprije Trebinje, bijaše opasan neprijatelj Ljudevitu za Dalmaciju. To je skorašnji uspjeh potvrdio, kada je srbska vojska Skradin i Klišku tvrdju zaposjela;[3] i tim srbska vlast u Dalmaciji čvrstu nogu stavila.

Ovi dogodjaji čine jasno, da je srbski car poslije god. 1353. zapremljen bio poslovi sjevero-zapadnoga diela balkanskoga poluotoka, te da je obustavio izvadjanje svoje osnove proti Carigradu. Moguće je, da je naumio bio ondje svoja zavojevanja završiti, proširivši prije prama Savi i jadranskomu moru granice svoje države; pa tek onda, ojačan, i bez saveznika, nije li i spomenuti mletački savez onamo proračunan bio, pokušati sreću na Bosforu. Ali jedva se s ovimi dogodjaji može u sklad dovesti viest potonjih srbskih i dubrovačkih ljetopisa[4] i narodna predaja u pučkoj pjesmi[5], da je na ime Dušan veliku vojsku poveo na Carigrad (1354. 1356), te na putu u Romaniji od groznice preminuo; pošto je još u prosincu trajao rat s kraljem Ljudevitom u Dalmaciji, te su se u isto vrieme priegovori vodili izmedju cara i republike o predaji Mlečanom Skradina i Klisa;[6] a car je, i ne dovršivši tih poslova s Mlečani, dne 20 prosinca 1355 preminuo.[7] Još 28. prosinca nije bila njegova

[1] Daničić: Животи краљева и архиепископа српских. стр. 229—231.

[2] Šafarik: Monumenta serb. arch. veneti. Glasnik XII, 14.

[3] V. moju razpravu: Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV v. Rad. II, 78—83.

[4] Orbini: Regno dei Slavi p. 268. Luccari: Annali di Ragusa p. 60, 61.

[5] B. Petranović: srp. nar. pjesme. III, 102.

[6] Monumenta slav. mer. III, 280, 288, 296, 299.

[7] Srb. ljetopise navodi Lj. Stojanović: Glasnik srp. uč. družtva knj. 53 str. 64. U godinah se ne slažu, dočim navode 1352, 1355, 1358. Jedan zabilježi, da se prestavi „близь Цариграда“, tronoški (Glasnik V, 70) „по Призрену“.

Digitized by Google

smrt poznata u Mletcih; pače još 10. siečnja 1356 god. nisu ondje o njoj imali stalne i pouzdane viesti.[1]

II.

Smrt cara Stjepana Dušana bijaše za srbsku državu velika nesreća, koju je sav srbski narod jednako osjećao, te punim pravom zabilježi stari srbski ljetopisac: „и риданиє и плачь оставьль срьбскои земли, и не мала скрьбь бысть“. Nesreća bijaše ne toliko u tom, što nije konačne svoje osnove izveo, što nije ni Carigrada zaposjeo, ni odnošaja uredio naprama sjevero-zapadnom dielu balkanskoga poluotoka; već u tom, što nije imao sam vremena, da novo zaposjednute zemlje sa starimi srbskimi u jednu organički uredjenu čvrstu cjelinu sastavi, da jih duhom zajednice tvrdo sveže, te sve centrifugalne sile ukloni.

Zemlje, koje je Dušan pridružio Srbiji, bijahu i prostorom svoga obsega i brojem pučanstva veće od nasljednih srbskih, koje su jurve od stoljeća sastavljale državnu zajednicu i na nju jur privikle. Uza to u zavojštenih zemljah ne bijaše stanovničtvo ni po narodnosti, ni po prosvjeti jedno i jednako, dočim je u njih bilo i Bugara i Grka i Arbanasa i Vlaha (Rumunja); za to se je Stjepan gdješto pisao „царь и самодрьжьць Срьблємь, Грькωмь, Бльгарωмь и Арбанасωмь“.[2] Dušan se je mudro obazirao na ovu raznorodnost žiteljstva, pa osobito pazio Grke, kano živalj daleko prosvjetljeniji. S toga je ne samo izdavao na grčkom jeziku javne izprave za priedjele grčkim pučanstvom naseljene ili za grčke zavode;[3] ne samo uveo je, zacarivši se, u dvor mnoge grčke običaje i uredbe, što su mu suvremeni Bizantinci ne bez podsmiehavanja spočitnuli[4], nego je i narodnu osjetljivost grčkih velikaša u zaposjednutih zemljah što više štedio, te odlikovanji za se i za nov poredak predobiti nastojao.[5] U novozaposjednutih pokrajinah uz jadransko more, gdje je latinska prosvjeta i romanski živalj u viših slojevih mah preoteo bio, dopustio je u gradovih zapadne običaje, kano n. pr. turnire, pak niti u anžuvinsko više činovničtvo nije dirao. Ali da u tih zemljah od Rho-

---

[1] Monumenta III, 299, 304, 305.
[2] Miklošić: Monum. serb. p. 129, 132.
[3] V. T. Florinski: Аѳонскіе акта СПетербург 1880.
[4] Niceph. Gregor. op. cit XV, 1.
[5] Tako učini Todora Paleologa kefalijom Christopola, Volera i Mosynopola, a za njim Andronika Kantakuzena, Manuila Liberia, Georgija Phonopula kefalijom Pherae itd.

Digitized by Google

dopa do Adrije sve slojeve obuzme jedno čuvstvo zajedničkoga državljanstva, zato nije jedan decenij dovoljan bio. Dušan nije doduše propustio, da zakonom utre put izjednačenju ovih raznolikosti, nečineći glede prava u svom zakoniku razlike izmedju Srbina i Grka[1], te uzevši u svoju zaštitu Arbanasa i Vlaha[2]; nu i tuj je samo vrieme moglo osjećaj jedne državne zajednice utvrditi I za nutarnje uredjenje zemalja nije Dušanu dotjecalo vremena, osobito da popravi opažene možebit pogrješke, mane i nedostatke.

Novo osvojene zemlje ostavi Dušan u predjašnjem odnošaju naprama središnjoj državnoj vlasti, samo što je ova sada srbska bila i što su njezini poglavice po njoj postavljani bili. Mjesta pokrajinskih poglavica podieljena su što članovom vladajućega doma, što odličnoj vlasteli i velmožam. Oni su bili carevi namjestnici u tih pokrajinah srbskih. Tako postavi za svoga namjestnika u Etoliji, pokrajini južnoga Epira, svoga polubrata Simeona ili Sinišu,[3] a svoga šuraka despota Jovana A. Komena u susjednom sjevernom Epiru (despotovini janinskoj);[4] na dalje velmožu Prieljuba u bližnjoj Tesaliji ili Vlaškoj sa stolicom u Trikali;[5] onda u Makedoniji: u zapadnom dielu (u ohridskoj i prilipskoj oblasti) Branka, sina vojvode Mladena, i u pokrajini gornjega Vardara s obiju strana rieke svoga po sestri Teodori (monahinji Evdokiji) šuru Dejana; a u zapadnom dielu, u poriečju Strume i Meste, Bogdana, Jovana Olivera i Vojhnu. Ovi carevi namjestnici bili su toli ugledni častnici, da su jim što najviši državni naslovi davani, što u carsko vieće medju najviše dvorske i državne dostojanstvenike primani bili. Branko, Dejan, Oliver bijahu sevastokratori, a Vojhna i Prieljub cesari; Oliver bješe i despot (1341). Stare srbske zemlje bijahu više usredotočene, upravljane župani, vojvodami i načelnici iz porodica vlasteoskih, samo Zetom kano da je vladao zadnjih godina po davnom običaju kraljević i carević Uroš.[6] Ali i u tih zemljah izticali su se pojedini velmože svojim uplivom i položajem, kano Altoman i brat mu Vojisav Vojinović, knez Vratko Obrad, Balša u Zeti, Vukašin i braća mu Uglješa i Gojko, župan Nenad Strahinjić u Trebinju itd.

---

[1] Novaković: Zakonik Stefana Dušana §§ 40, 199.
[2] Ondje §§ 179, 180, 183.
[3] Poviest Komnena monaha u Glasniku srp. uč. društva, XIV, 237.
[4] Sr. Monumenta III, 176, 343.
[5] Poviest Komnena o. c. p. 235.
[6] Glasnik srp. uč. društva XLIX, 161.

Digitized by Google

Kako su pojedini carski namjestnici i doglavnici težili za čim većom samostalnošću u svojem djelokrugu, imao je već car Stjepan priliku izkusiti. Namjestnik pokrajine na srednjoj Strumi u Makedoniji, vojvoda Hrelja (Relja nar. pjesme), usudio se pače proglasiti se neodvisnim, te nije neopravdana sumnja, da je naginjao Bizanciju tako, da je Dušan prisiljen bio medju uvjete mira s Kantakuzenom uvrstiti i taj, da se odriče svake solidarnosti s Hreljom i da imade po ovom predani mu grad Melnik povratiti Srbiji.[1] Niti na neograničenu predanost svojih namjestnika nije se mogao car posvema osloniti, kano što šurovanje upravitelja Amfipola imenom Brajana, upravitelja Ginekokastra imenom Vlka, za tim vlastele Hlapena i Tolislava s rečenim Kantakuzenom, kada se s Dušanom zarati, jasno potvrdjuju.[2]

Još je jedno pitanje ostavio Dušan neriešeno. Car je god. 1346 na 16 travnja dao u saboru arhiepiskopa srbskoga Joanikija proglasiti srbskim patrijarhom. U tom saboru bijahu osim srbskoga svećenstva prisutni takodjer bugarski patrijarha Simeon s podredjenimi mu episkopi, ohridski arhiepiskop i grčko svećenstvo novih srbskih pokrajina. Ali kod osnutka srbske patrijaršije nije se uzeo obzir na patrijarhe iztočne crkve, kano što kod osnutka bugarskoga patrijarhata (1235), na koji su privolili carigradski patrijarh i njegovi iztočni drugovi. S toga je srbski patrijarhat osnovan — kako priznaje srbski ljetopisac[3] — „безунино“ i „не по закону“. Toga radi carigradski patrijarha Kalisto uzkrati mu priznanje i uz to izobći god. 1352 srbsku crkvu. Ovo neprijateljstvo Carigrada imalo je na srbskoga vladaoca i srbsku carevinu djelovati tim neugodnije, čim jim bilo nuždnije, da se grčkomu življu u novo zaposjednutih pokrajinah oduzme svaki spoljašnji naslon, te da se u obće, uz mnoge druge neprilike, mir savjesti ne smućuje.

Prema svemu tomu trebovala je proširena, ali još neučvršćena srbska država poslije smrti Stjepana Dušana za nasljednika mu mudroga, obzirnoga, odvažnoga i uglednoga vladaoca, koji bi s jedne strane pokrajinske doglavnike privezao za središnju vlast i tim nove pokrajine sa starimi srbskimi slio u jednu državnu cielinu, a s druge bi umio i mogao svladati spoljašnje neprilike i nezgode, koje su se neizbježivo spremale na tu novu državnu tvorbu. Ali takova nasljednika nije ostavio Dušan Srbiji u osobi svoga sina Uroša.

[1] Т. Флоринскій: Южные Славяне и Византія. II, 76, 83.
[2] Ibid. p. 186—187.
[3] Glasnik srp uč. društva, XI, 161. Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih str. 380—1. Florinskij op. cit. II, 128.

Digitized by Google

Kada je o božiću god. 1355 Uroš zasio srbski priestol, bijaše mu tek 18 godina. Stari srbski ljetopisac[1] opisao je njegova tjelesna i duševna svojstva u kratko ovimi riečmi: „Bijaše krasan i po vidu dostojan udivljenja, mlad umom, vanredno milostiv i krotak“. Po ovih svojstvih bio bi Uroš mogao postati valjanim vladaocem, kada bi okružen bio dobrimi savjetnici, i kada bi mu bile spoljašnje i nutarnje prilike dozvolile miran uredan odgoj. Ali ni jedno ni drugo nije tuj bilo.

Odmah su na površinu izbile sve prevratne i raztvarajuće Dušanovu tvorbu sile, koje su dotle tinjale i prikrivene bile. Mladoga cara stric, Siniša, upravitelj Etolije, stupi proti njemu kano pretendenat srbskoga priestolja, valjda pravom starješinstva. U to doba prestavi se i upravitelj susjedne Vlaške (Tesalije) cesar Preljub; a to potaknu despota Nikifora, brata Siniševe supruge Tomanide, da zauzme ovu pokrajinu. Tim nezadovoljan zaposjedne i Etoliju, uputiv Sinišu na srbski priestol. U Kastoriji proglasi se Siniša carem Srbije, i sakupiv vojsku od svojih pristaša Srba, Arbanasa i Grka podje da zasjedne srbski priestol. Tako se zametne gradjanski rat. A kako se je u toj pogibelji ponašao mladi Uroš? Kako majka njegova Jelena, naravna mu zaštitnica i savjetnica? Kako srbski velmože? „Jelena, Uroševa majka — piše suvremenik[2] — neuzdajući se ni u sina, ni u zeta Sinišu — zauze mnoge gradove te okružena odličnimi muževi vladaše samostalno, nenavaljujući na nikoga od dvojice, niti jih braneći. Najmoćniji pako velmože (srbski) zauzeše manje gradove, te njeki od njih pokoriše se caru, ne kano gospodaru, nego kano drugu i prijatelju, dajući mu pomoć; drugi usuprot pomagahu njegovu stricu Siniši. Bilo je i takovih, koji nisu sliedili ni jednoga ni drugoga, nego čuvahu, što su zadobili, te su čekali dogodjaje, da sliede jačega; a u tisuće stranaka podieljeni, uzkomešahu se bunami.“

Priestol je doduše ostao Urošu spašen. Siniša nije imao sile, da izbaci svoga sinovca; toliko privrženika nije mogao naći u Srbiji. Uz to nije ni brat Tomanide despot Nikifor sretno, mirno i dugo vladao u Tesaliji i južnom Epiru, te je već poslije tri godine vladavine, sraziv̌si se s Arbanasi kod Aheloa (u južnom Epiru), poginuo (1358). Sada Siniša, izjaloviv̌si mu se podhvat oko zauzeća priestola srbskoga, zaposjedne opet Tesaliju i južni Epir, te nastani se u priestolnici Trikali.[3]

[1] Kod P. Šafařika: Památky dřevn. pisemn. Letopisi str. 54.
[2] Cantacuz. Histor. IV, 43.
[3] Poviest Komnena. Glasnik XIV, 239 – 240.

Digitized by Google

Ali tim su za Srbiju ove dvie Dušanom osvojene pokrajine jugozapadne posvema izgubljene, te izlaze iz sklopa njezine moći. Dalnja sudbina njihova djelovala je na srbske dogodjaje samo kano što djeluju pogranične zemlje jedna na drugu. Etolija i Akarnanija (južni Epir) dopade vlasti arbanaških velmoža, koji su samo po imenu priznavali vrhovnu vlast Nemanjića Siniše. Janinu predade (1367) svomu zetu Tomi, sinu rečenoga cesara Preljuba a suprugu Marije Angeline Palaeologine. U oblasti Aheloa i Angelokastra gospodovaše Ghin (Joan) Bua pridjevom Spatas. u oblasti Arte i Rogusa nuz zaljev prvoga imena Petar Ljoša. U gornjem Epiru (Arbanaskoj) pomaljaju se Karlo iz kuće Topia („princeps Albaniae" 1365), osvojitelj Drača (1368) i Balša, kano samostalni vladari one Dušanom osvojene pokrajine. Karlo je nastojao biti u dobru odnošaju s jedne strane sa svojim susjedom Balšom, uzev njegovu kćer Vojsavu za ženu, s druge s mletačkom republikom, tražeći za slučaj nužde na njoj naslon proti Srbiji. Balša I, gospodar Zete, poče širiti svoju vlast na štetu Srbije; a što je on započeo, nastaviše poslije smrti njegove (1362) sinovi mu Sracimir, Gjorgje i Balša II, koji su zajednički vladali u Skadru i Baru i Olgunu i okolišnih oblastih priznavajući samo starijega brata za starješinu. Uza to se u ovih zemljah ističu njeki velemože od velikoga uticaja na javne poslove; kano što u Avloni i Kanini Aleksandro (1368), u Budvi Balšin rodjak Nikole Zaccaria (1366).

Ako i nije uspio Siniša u svojoj konačnoj cieli, dao je ipak znak svim očitim ili prikrivenim neprijateljem Dušanove Srbije, da se nemoći njegova nasljednika Uroša okoriste. Ugarski kralj Ljudevit I spremao je godine 1356 vojsku proti Srbiji; a što nije odmah u nju provalio, uzrok je, što mu je bilo preče, da Mletčane iztisne iz Dalmacije, gdje se je, kako smo natuknuli, i srbski upliv pod Dušanom uvlačiti započeo. Tek pošto je ovo izveo i s Mletčani mir uglavio (1358), pak tim povodom i dubrovačku slobodnu obćinu pod svoju zaštitu dobio, okrenu svoje oružje proti Srbiji (1359); ali bez znatna uspjeha. I Grci u Carigradu scienili su, da je nadošlo prikladno vrieme uzpostaviti svoju vlast u zaposjednutih po Dušanu pograničnih pokrajinah.[1] Osobito su uprli. da predobiju srbske poglavice u Makedoniji; a to jim je pošlo za rukom u oblasti izmedju Strume, Meste i Egeja (u Mygdoniji) t. j. u skrajnoj srbskoj pokrajini jugoiztočnoj na granicah bizantinske carevine.

[1] Cantacuz. loc. cit.

Digitized by Google

Sam cesar Vojhna, carski namjestnik u Drami, obtužuje se kao krivac urote s bizantinskim carem Matijom, komu da je obećao pomoću čeonika u Seresu predati s ovim gradom i samu srbsku caricu udovu Jelenu.[1] Urota nije uspjela; Matija je pače u Philippi kod Drame uhvaćen bio, te po sucaru Ivanu II odkupljen; ali taj slučaj je dovoljnim dokazom, kako su Srbije spoljašnji neprijatelji mogli računati na izdajstvo njezinih velikaša, i kako su njezine nutarnje sveze stale pucati.

Prizori raztvorbe državne zajednice pokazuju se ne samo u bivših bizantinskih pokrajinah od Rodopa i Egeja do jonskoga i jadranskoga mora; već i u tjesnijih srbskih zemljah. Uz Balšu i sinove njegove u Zeti uhvatio vlast u bližnjem Trebinju i Humu poznati župan Vojslav sin Vojna, koji se doduše smatrao „velmožom cara srbskoga", ali po svojoj volji širio svoju vlast, kano da neima gospodara nad sobom. Vladajući već u Trebinju, Konavlju, Humu i okolicom drinskom i Sjenicom prisvajao si pravo i na dubrovački stonski rât, smatrajući ga dielom Huma. Odavle nalazimo ga od g. 1359 u neprijateljstvu s Dubrovnikom.[2]

Naprama svim ovim pojavom nutarnjega razsula nenalazimo nigdje traga čvrstoj ruci državne vlasti, koja bi mu na put stajala. Caru Urošu prigovara rečeni srpski ljetopisac[3], da je „primao i ljubio savjete mladjih, a staraca zametao." Sama majka, sestra bugarskoga cara Aleksandra, kojom se je Dušan god. 1332 vjenčao, bijaše slaba ili nikakova podpora njegovu priestolu. Uočivši znakove razpadanja carevine ne samo nije pripomogla stati jim na put, već se brinula, da nadje sebi zaklonište u posebnom dielu, na ime u Seresu, osjeguravši si takodjer prihod od zetskih carina[4] i posjed Olguna,[5] dok oboje neoteše Balšići. Ni Uroševa supruga Anka, kći vlaškoga kneza Aleksandra, kojom se je negdje ljeti 1360 god. vjenčao, nije, koliko znamo, utjecala u državne poslove u pravcu učvršćenja carske vlasti. Tako je sam vladalački dom puštao teći dogodjaje u nepovoljnom po Srbiju smjeru. Samoga Uroša ne nalazimo nigdje na odlučnom mjestu, ako izuzmemo da je pošao proti Ljudevitu; nu i tuj, nepuštajući se u otvorenu borbu, zatvorio se s vojskom u tvrdjave gorovita i šumovita priedjela; a tim postigao samo

[1] Idem op. cit. IV, 44, 45.
[2] V. Monumenta Ragusina. II, 279 ss.
[3] Kod Šafařika op. cit. p. 54.
[4] V. Miklošić: Mon. serb. p. 175.
[5] Monum. Slav. merid. III, 373.

Digitized by Google

to, da se neprijatelj, bojeći se zasjeda, povukao preko Dunava.[1] Inače nalazimo Uroša većim dielom u starih srbskih zemljah, razpravljajući obične poslove, kano da stvari teku u redu i da državi nepriete ni nutarnje ni spoljašnje pogibelji. U proljeću 1357 boravio je u Skoplju i u Prizrenu, sliedeće godine ljeti (juniju) nalazi se opet u Prizrenu; dakle redovito usred starih srbskih zemalja.

U to doba najuplivniji savjetnik carev bijaše Vukašin. Kako je dubrovačko vieće naumilo g. 1361 poravnati razmiricu sa Srbijom, našlo je za nuždno obratiti se ne samo na cara Uroša nego i na Vukašina,[2] od kojega je uspjeh tako visio, da je sliedeće godine na 19 svibnja zaključilo poslati Radoslava Čimbrića k njemu i majci carici (ad Volchasinum et ad imperatricem veterem). Ovaj svoj položaj u dvoru i carevini srbskoj umio je Vukašin tako upotriebiti za sebe i svoj rod, da je godine 1366, negdje u drugoj polovici, uz cara Uroša postao kraljem Srbije, za kakova imenuju ga dubrovački spomenici već u studenom rečene godine.[3]

Od to doba faktičnim vladaocem Srbije je kralj Vukašin. Kako je on zasio priestol, je da li svrgnućem Uroša, ili davši se proglasiti kraljem uz cara, ostavivši ovomu naslov i čast, oduzevši mu vlast, ovo pitanje nije za našu svrhu tolike važnosti. Da je car Uroš ostao u životu i da je u susjedstvu sveudilj smatran za cara, ako i bez vlasti, pak da si on i kašnje pravo na tu vlast i na njeke iz nje izviruće probitke usvajao, može se danas dokazanim držati.[4]

Ova promjena na srbskom priestolju važan je dogodjaj. S Urošem presta u Srbiji vladati porodica Nemanjića, koja je Srbiju stvorila, uredila, razširila i u njoj od polovine VII vieka neprekidno vladala. Dogadjalo se je, da su se članovi porodice za nasljedstvo otimali; ali nikada, da jim je drugi oteo priestol ili vladavinu iz ruku iztrgao. Vukašinom je temelj, na kojem je srbski priestol uz preko dva stoljeća počivao, duboko uzdrman; a što

[1] Villani: Istorie kod Muratoria: Script. rer. ital. XIV, 554, 562.

[2] Po dubrovačkih izvorih Jiřeček: Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter car Uroš und König Vlkašin. S. 16.

[3] Ondje str. 20. Dubrovačko vieće od 3 juna 1367 odgovara „domino regi Rassiae Volchassino".

[4] Poznate su razprave I. Ruvarca, Ljub. Kovačevića, P. Srećkovića, V. Kačanovskoga o pitanju, da li je Vukašin ubio Uroša. Na temelju dubrovačkih podataka (kod Jirečka) jest izvan svake dvojbe, da ga nije ubio, da je pače Uroš preživio Vukašina.

Digitized by Google

je samo taj čin u onih prilikah, kada su centrifugalne sile u Srbiji tako moćne bile, značio, lasno se je domisliti. Nov je poticaj dan za dalnje raztvaranje. Posljedice bio bi, možebit, mogao zapriečiti ili bar zauzdati i ublažiti Vukašin samo osobnimi vrlinami i velikimi uspjesi; ali kano da prvih nije bilo, a za druge bile su okolnosti neprijazne. S toga samo se nastavlja proces raztvaranja srbske države. K onim malo ne neodvisnim upravljateljem srbskih oblasti: Bogdanu izmedju srednje Strume i Vardara, Dejanovim sinovima Ivanu Dragašu i Konstantinu u poriečju gornje Strume, dolazi sada na površinu brat Vukašinov despot Ivan Uglješa, zet ćesara Vojhne, u serskoj oblasti t. j. izmedju dolnje Strume i Meste. Drugi brat Vukašinov Gojko postade vojvodom. Na zapadnoj okrajini zavlada zemljami župana Vojslava († 1363) njegov sinovac Nikola Altomanović, dotle gospodar Rudnika. Balšići u Zeti vladahu kano neodvisni gospodari, radi čega je Uroš god. 1368, držeći se carem srbskim po pravu, Gjorgja Balšića proglasio „buntovnikom", na što su mu Mletčani zabranili držati na moru galije, smatrajući se ugovorom prijateljstva sa srbskimi vladaoci obvezanimi njihova neprijatelja nepodupirati.[1] I zbilja koli župan Nikola toli Balšići sve se više rješavaju sveza sa srbskom državnom vlasti i traže stvoriti svoju čim snažniju državu. Župan Nikola, došavši spomenute godine (1368) u Trebinje i Konavlje, kada ga je tuj dubrovačka občina po izaslanicih pozdravila, drznuo se je od nje zahtievati „dohodak na Dmitrov dan" (tributum s. Demetrii), koji je u iznosu od 2000 perpera samo srbskim vladaocem davala i koji je još iste godine na 12. siečnja za god 1367 caru Urošu doznačila.[2] Taj zahtjev je ponovio, pa kada mu se Dubrovnik uztezao zadovoljiti, provali Nikolina vojska pod zastavnikom Radinom Dubravčićem u dubrovačko područje. Nikola si dakle prisvajao, što je samo srbskoga vladaoca išlo. Tako su i Balšići težili proširiti svoju moć na zetskom primorju. Drač i Kotor bijahu dvie skrajne tačke, koje je Gjuragj Balšić god. 1366—8 zaposjesti kušao.[3]

Ništa se ne znade, da bi Vukašin, koji si nametnu naslov kralja (краль) a ne cara, išta ozbiljna poduzeo bio, da srbske pokrajine uže priveže za državu i da njihove poglavare pritegne k državnoj vlasti. Pošto je još živio zakoniti nosilac Nemanjićeve krune, te je

[1] Monum. Slav. merid. IV, 93.

[2] Jireček. op. cit p. 21—22.

[3] O Balšićih pisao je u novije doba Č. Mijatović u Glasniku srp. uč. društva XLIX, 125 sl. i LXVI, 149 sl.

Digitized by Google

Uroš još sveudilj za takova priznavan bio u inostranstvu, bar u Dubrovniku i Mletcih, kano da Vukašin nije osjećao dosta snage i ugleda naprama srbskim velmožam, jer im je i sam dao primjer, kako se smije posvojiti vrhovna državna vlast. Jedna je ipak za njegove vladavine razmirica uklonjena: izmirena je na ime donjekle srbska crkva s carigradskom (1371), u čem ide najveća zasluga Vukašinova brata daspota Ivana Uglješu, koji je kano namjestnik u Seri već god. 1368 za svoju oblast priznao prava carigradskoga patrijarha.[1] Tim je uklonjena ne mala zapreka za unutarnji mir Srbije; ali nije sve učinjeno. Srbska crkva ostala je ipak lišena onoga naslona, koji je za Nemanjića uviek uživala; a kano da sa svoje strane nije mogla mnogo utjecati na učvršćenje državne vlasti.

Dok se Srbija od petnaest godina pod težinom oligarhije razpadala, rasla je naglo moć Osmanlija. A tko da joj mogao ozbiljno na put stati? Zar Bizancija? Ta iztočno-rimska carevina bila je do decenija razdirana gradjanskim ratom izazvanim po pretendentih na priestol; pociepana na stranke, od kojih je sada ova sada ona Turke u pomoć pozivala. Kad je god. 1355 Kantakuzen pao, položaj je carevine pod mladim Paleologom Ivanom V. tako očajan bio, da je mletački poslanik Marino Falieri na 15 travnja r. g. svojoj vladi preporučio, neka si njezin ostatak utjelovi. Zar Bugarska? U njoj su vladale jednake, kano u Srbiji, prilike Vlasti cara Aleksandra Joanna, šure Dušanova, nije ni ciela Bugarska podložna bila, dočim je u gornatom poriečju Kamčije samostalno vladao velmoža Dobrotić, gospodar Emone (Emine), Kozjaka i Mesembrije (1357) kod crnoga mora i tim imao pod sobom ključeve Balkana; a u bdinskoj oblasti vladao drugi carev sin Joan Sracimir. Kada je pako u proljeću god. 1365. Aleksandro umro, podieljena je Bugarska medju dva sina njegova: Ivana Šišmana III. sa stolicom u Trnovu i rečenoga Ivana Sracimira sa stolicom u Bdinu (Vidin), dočim je Dobrotić pridržao svoju zemlju.[2] Zar takova raztrojena Bugarska da bude podobna stupiti u borbu s Osmanlijami? Od godine 1359. bješe sultanom drugi sin Urhanov Murad, junak prvoga reda. Čim je u Aziji Seldžuke slomio i jaku Angoru (Ankyru) osvojio, predje (1360.) Helespont; pak poduprt velikimi

[1] Miklošić-Müller: Acta patriarchatus constantin. I, 553, 560. Sitzungsberichte der k. Akademie in Wien IX, 403—8. U spisu patrijarha Filoteja daje se Uglješi naslov: δεσπότης Σερβίας.

[2] K. Jireček: Dějiny narodu bulharsk. str. 279—82.

Digitized by Google

vojskovodjami Hadži-Ilbekijem, Lalašahinom i Evrenosbegom zaposjede Čorlu, Didimotiku (1361.) na Marici, Zagoru (1362.), Plovdiv (1363.), Jedren (1365.), tako da je za pet godina zavladao Trakijom od mramorskoga mora do Balkana i od Ponta do Rodopa, pak u Jedren na obalah Tundže prenio svoju stolicu. Turci su pače iz Plovdiva pod Lalašahinom prodrli do Ihtimana i Samokova i tim zahvatili prielaz u Podunavlje

Ovo napredovanje i prodiranje Osmanlija u Evropu odjeknulo je dakako ne samo na Carigradu, nego i na zapadu. Sam car Ivan uputi se u Italiju i Francezku, nebi li odanle pomoć dobio. Ali tada je Mletačka s Genovom, Francezka s Engleskom ratovala, a u Rimu dobio je od pape Urbana V. samo obećanje. Ugarska, koje se širenje Osmanlija najviše ticalo, našla je za sebe koristnije raztrojenu Bugarsku još dalje trgati i slabiti. Ljudevit I. provali g. 1365. preko Dunava proti Ivanu Sracimiru te osvoji Bdin, a cara sa suprugom, kćerju vlaškoga vojvode Aleksandra, uhvaćene zatoči u Gumniku na Čazmi (sada Bosiljevo) u Hrvatskoj, gdje je četiri godine proboravio. U Bdinu bi postavljen sedmigradski vojvoda Dionizije, kano „kapetan grada i kotara bdinskoga naše kraljevine Bugarske“. Ugarska je doduše ovdje samo četiri godine vladala, bivši god. 1369. odanle iztjerana; ali koliko je ovo trvenje dviju kršćanskih vlasti turske osnove promicalo, nije težko shvatiti; osobito kada se uzme na um, da se je car Šišman našao u tih okolnostih, napadan od Ugarske, a tiskan od Osmanlija, ponukanim stupiti u vasalni odnošaj naprama Muradu, obvezav se na danak i vojničku pomoć i ustupiv mu za potvrdu toga odnošaja za ženu svoju sestru Tamaru.

Jedva je deset godina poslije smrti Stjepana Dušana minulo, Srbija se našla na svojih iztočnih granicah lice o lice turskoj sili. Sukob izmedju Srba i Turaka bijaše neukloniv, te se samo namitalo pitanje: tko da ga započme? Despot Ivan Uglješa silio je, da Srbija predusretne tursku navalu. Kralj Vukašin pristà. Sakupljena bijaše vojska od četa srbskih velmoža brojem do 60.000 momaka, a na čelo postavi joj se sam kralj s braćom despotom Ivanom Uglješom i vojvodom Gojkom. U rujnu god. 1371. krenu u Trakiju sa svrhom, da iztjera Turke („на изгнаніє тоурькь“) iz Evrope. Vojska imala je, kako se vidi, provaliti u dolinu gornje Marice, da tim putem dodje do Jedrena, siela sultanova. Naišla je na slab ili nikakav odpor, jer se je glavna vojena sila turska s Muradom tada u maloj Aziji desila. Lalašahin je sakupio vojske, što je više

*

Digitized by Google

mogao, a medjutim je Srbom u susret poslao Hadži Ilbekia, „toga prvoga trkača na trkalištu hrabrosti, lava u boju i borioca vjere“ s odjelom od 10.000 momaka. Srbska vojska se već približila Jedrenu za dva dana hoda, doprv do blizu Črnomena (Ćirmena) na Marici. Ilbek našav se naprama mnogobrojnijoj sili neprijateljskoj, navali iznenada žestoko noću, te nepripravna protivnika pobi tako, da mrtav pade sam kralj Vukašin s braćom despotom Uglješom i vojvodom Gojkom te množinom srbskih velmoža. Mnogo ih se takodjer utopi u rieci Marici. Dan bitke ustanovljen je na 26. septembra 1371. godine, a mjesto izmedju Črnomena i Harmanlija u maričkoj dolini, dobi od ove zgode ime „sirf-sindüghi“ t. j. poraz Srba.[1]

Bijaše to zbilja „poraz Srba“ u mnogom pogledu. Prije svega bijaše to prvi veliki sražaj srbske vojske s osmanlijskom; a po nesreći sražaj za kršćansko oružje sudbonosan. Sultan bijaše već vladaocem jedne evropske zemlje; što više, bijaše susjedom Srbiji. Bugarska je već upala u krug njegove moći; Srbija htjede predusresti taj udes — ali prvi pokušaj bijaše nesretan. Na bojištu ostade ne samo množtvo srbskih junaka, nego i sam faktični kralj, pače i oba brata, koji bi ga u danom slučaju zamieniti mogli. A šta tek da si mislimo o utisku, koji je imao poraz kod Črnomena ostaviti u Srbiji, Bugarskoj, Carigradu i svih kršćanskih zemljah? „Ne bi mogao — istinito kaže domaći pisac[2] — pisanjem predstaviti nevolju, koja postiže kršćane zapadnih strana.“ Naprotiv je ova pobjeda Turčinu podigla pouzdanje i potakla ga na dalnja zavojevanja na balkanskom poluotoku.

Srbija dakle bijaše opet bez glave. Uroš se je još smatrao zakonitim vladaocem Srbije, te je jerusolimskoga kaludjera Romana ovlastio, da u Dubrovniku primi „stonski dohodak“ u ime njegovo, što i bude u listopadu god. 1371. Nu malo kašnje prestavi se, na ime 4. prosinca 1371. god.[3]

Tim je srbski priestol i zakonito i faktički izpražnjen. Od Nemanjina roda nije ostalo ni jednoga mužkoga odvjetka. Dva su se

[1] Od domaćih uz ljetopise spominje ovu bitku monah Izaija (Miklošić: S. Joannis Chr. homilia. Vindob. 1845 p. 69—71). Od turskih pisaca Scaddedin, Nešri, Idris, Solakfade, Chadži Chalfa kod Hammera: Geschichte des osman. Reiches. I, 150. S prievodom izda Bernauer-Berlić: Izvori srpske povjestnice I, 1—39. U turskih izvorih postavlja se bitka pogriešno u god. 1363. Opis je takodjer pretjeran i stranački.

[2] Izaija loc. cit.

[3] Jireček: Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien. S. 25—26.

Digitized by Google

u prvi čas ozbiljna pretendenta javila: Lazar, sin Pribca Hrebeljanovića i Vukašinov sin Marko. Lazar[1] za mlada doveden u dvor cara Stjepana Dušana, ovaj ga učini „stavilcem“ (dvorska služba) i oženi ga Milicom, kćerju kneza Vratka, od Vukanova roda; po tom bila bi mu supruga Nemanjine krvi. Tiem je Lazar došao po ženi u bližu svezu s vladalačkim domom srbskim. Nu da bi za vladavine Dušana i Uroša u državi oveću ulogu igrao, ne nalazimo nigdje. On se je u to doba držao više dvora, ali je za Uroša u dvoru uplivan bio.[2] Nije dakle čudo, što je Lazara, po supruzi u svojti s Nemanjići, Dušanova štićenika, Uroševa savjetnika, dopala vrhovna vlast Srbije, smrću posljednjega Nemanjića i Vukašina obudovjela. Nu Lazar nije usvojio naslova ni cara, ni kralja, nego „kneza“, te se je pisao: „**кнєзь самодрьжьць всєѥ срьбьскыѥ землѥ**“. Da se je Vukašinov sin Marko zakraljio, potvrdjuju spomenici[3] i novci, koje je kovao s nadpisom „**благовѣрныи краль марко**“.[4] Pravo na srbski priestol Marko je za cielo iz nasljedstva izvodio.

Nu jesu li Lazar i Marko priznani bili za srbskoga vladaoca, i od koga i u kojoj zemlji?

Poslije smrti Uroša još su se manje obazirali na srbsku državnu vlast pojedini doglavnici srbskih oblasti; te su se pače njezinom zabunom poslužili na svoju korist, da utvrde svoju neodvisnost i granice svoje zemlje prošire na štetu državne zajednice. Ovako su u zapadnih krajevih radili osobito Balšići i župan Nikola Altomanović. Balšići su proširili svoju zemlju ne samo u primorju na jugu, dočim im poslije smrti spomenutoga Aleksandra (iza g. 1371.) dopade Kanina i Avlona, nego i prama iztoku u unutarnost, jer je Gjuragj ljeti god. 1372. osvojio prizrensku tvrdjavu.[5] Balšići su dakle stali trgati Srbiju i sebi njezine dielove podčiniti. A za

---

[1] U najnovije doba napisa I. Ruvarac „О кнезу Лазару“ (Novi Sad 1888. preštampano iz „Стражилова“), sadržajem temeljitu, ali oblikom težko probavljivu razpravu. O Lazaru ima još staro žitije (Glasnik XXI, 159 sl.) i pohvalno slovo (Glasnik XIII, 358 sl.).

[2] U listini Uroševoj god. 1355. (Rad I, 148) piše se Lazar „knez“ (conte). Dubrovčani preporučuju se god. 1362. njegovu zagovoru (Jireček: Beziehungen. S. 18).

[3] V. Miklošić: Monum. serb. p. 182.

[4] Ljubić: Opis jugoslav. novaca. Str. 146—7.

[5] Kod Jirečka (Die Beziehungen S. 27) viest dubrovačka u „Diversa cancellariae“ od 10. rujna 1372. „Jura cepit castrum dicti loci“ (in Prizreno).

Digitized by Google

što? Jer nisu odmah priznavali ni Lazara ni Marka, te su srbski priestol smatrali izpražnjenim. Ovo sliedi jasno iz rieči Gjorgja Balšića u izpravi[1] izdanoj Dubrovniku dne 30. novembra 1373., u kojoj jim kune, za sebe i za svoga brata Balšu i sinovca mladjega Gjurgja, zaštitu u cieloj zemlji svojoj „кѹдє обладамь и кѹдє могѹ досєки“; obećaje, da neće od dubrovačkih trgovaca zahtievati carina, „koje im niesu bile u cara Stjepana (Dušana). Onda nastavlja: *„i ako tko bude car gospodin Srblem i vlastelom i zemlji srpskoj“*, da niesu držani vlastele dubrovački dati mne dohodka više pisanoga“. Pod tim „dohodkom“ razumieva se „tributum s. Demetrii“, koji je Dubrovnik, kano što je spomenuto, plaćao svake godine na 25. listopada u iznosu od 2000 perpera srbskomu caru, te ga davao još caru Urošu. Kašnje zahtievaše ga, kako znamo, župan Nikola; dok zbilja ne prisili dubrovačku obćinu, te mu ga na 27. listopada 1372. godine izplati. Čini se, da je Nikola ljeti 1373. dobrovoljno ustupio Gjurgju Balšiću Konavlje i Trebinje, pak si uslied toga Gjuragj navedenim ugovorom pridrža pravo na „dohodak“, dok tko „bude car gospodin Srblem i vlastelom i zemlji srpskoj“, na koga bi tada „dohodak“ prešao. Po tom držali su Balšići, da Srbija još dvie godine kašnje iza smrti Uroša i Vukašina neima zakonitoga vladaoca. Gjuragj nije mislio ostati kod Prizrena ili kod tekovina u primorju, čim je Dubrovčanom obećao jednake povlasti za zemlje, „kuda bi mogao doseći“. Balšići su već onda gospodovali u primorju od Konavlja i Kotora do Avlone, a u nutarnjosti Zetom do Prizrena.

Kano što Balšići tako se je ponašao i rečeni župan Nikola Altomanović. Kano što Balšići tako i Nikola radili su poput neodvisnih gospodara u svojoj zemlji, te su ljeti 1373. godine ugovarali s mletačkom republikom proti Ugarskoj i padovanskomu knezu.[2]

Ovako je bilo u zapadnih i primorskih zemljah srbskih. Nije stajalo bolje ni u jugo-iztočnih.

Ovaj dio srbske carevine došao je poslije maričke bitke (1371.) najprije pod udarac turske sile, kojoj je mogao tim manje odoliti, što je pociepan bio, kako znamo, u više neodvisnih pokrajina. Od gornje Iskre i gore Perima do Crne gore (Karadagha), u pokrajini, kojoj je glavni grad bio Velbužd (rimska Pantalia), a koja je obuhvaćala Kratovo, Strumicu, Štip i Žegligovo (oko Kumanova) s okoliši,

[1] Miklošić: Monum. srb. p. 183.

[2] Diplomatarium relationum reipublicae ragusinae cum Hungaria. Budapest 1887, p. 65.

Digitized by Google

vladali su nasljednici Dušanova sebastokratora Dejana, na ime supruga mu carica Eudokija i sinovi despot Ivan Dragaš i gospodin Konstantin. Srebrne rude u gorah oko Velbužda i Kratova bijahu jim glavni izvor dohodka. Poslije smrti Evdokije (iza 1379.) vladala su oba brata zajednički, a kašnje sam Konstantin.[1] Ovaj je i svoj novac kovao[2] s nadpisom: „костьдинъ деспотъ“, pače na jednom latinskom nadpisu „D. REX COSTANTINVS“. Sve ovo potvrdjuje, da se taj dio Dušanove države odciepio i za sebe upravljao. Pošto je ova zemlja neposredno graničila sa Samokovom i Ihtimanom, koji su Osmanlije već zaposjeli bili i pošto se je ondje blizu dne 26. rujna god. 1371. nesretan boj bio, to su Dejanovići bili prvi, koji su se Muradu pokorili, obvezav se na danak i pripomoćne čete. Ova je sudbina postigla i njihove južne susjede u području dolnje Strume i Meste prama moru, naime Bogdana brata despota Olivera u oblasti od Sera do Vardara, kano i oblast, kojom je despot Ivan Uglješa upravljao. Veliki vezir Khairedin i Evrenosbeg obsjeli su poslije poraza kod Marice gradove Kavalu u egejskom primorju, Dramu, Zichnu, Ser, Ber (Karaferin) i Kukuš, i tim prinukali Bogdana i druge upravljatelje onih strana, da sliede primjer Dejanovića. Gospodar Christopola (kod Kavale) i Teneda otoka Aleksij Asan, pogrčeni potomak cara bugarskoga Joana Asena III. (1279—80.), oteo je doduše malo kašnje Turčinu njeke bliže gradove, ali osamljen nije se mogao držati, te se prislonio na Mletačku.[4]

I tako je sliedećih godina iza 1371. sva iztočna polovina Makedonije izgubljena bila za Srbiju. Ona nije mogla više računati na njezinu podporu proti zajedničkomu neprijatelju; šta više, njezina moć dodje u njegove ruke. Upravljatelji onih pokrajina izmedju Rodopa i Vardara, crnogorske kose i Egeja nisu više slobodnih ruku bili, budući naprama sultanu Muradu obvezani; a da se tih spona rieše, nisu u zajednici sa srbskim vladaocem tražili naslona.

Niti u zapadnom dielu Macedonije nisu javni odnošaji više prijali srbskoj zajednici. Tuj je vladao Vukašinov stariji sin „kralj Marko“ (narodne pjesme „kraljević Marko“) dieleći vlast sa svojim bratom

---

[1] Mikłošić: Mon. serb. p. 190, 192, 228. Glasnik XXIV, 249, 252, 253, 256, 267.

[2] Ljubić: op. cit. p. 176—7.

[3] Po turskih izvorih kod Hammera: Geschichte des osmanischen Reiches I, 155.

[4] Hopf: op. cit. p. 21—2.

Digitized by Google

Andrašem, kano što sliedi iz novca,[1] koji je i ovaj kovao u svoje ime i s nadpisom „краль". Stolica bješe mu u Prilipu, središtu države njegove izmedju Vardara i arbanaskih gora. Na iztočnoj strani, dokle je dopirala zemlja Dejanovića Dragaša i Konstantina, kano da nije bilo zadjevica. Ne tako na zapadnih granicah. U ohridskoj oblasti vladao je Markova „surodnika" Rankovića-Ugarčića tast župan Ropa, koji je takodjer vlastit novac kovao.[2] Ropa imao je za suprugu Anu iz roda arbanaskih knezova Muzakija, te bijaše po tom pašanac Balše II. Balšića. Muzaki i Balšići težili su ovamo vlast svoju proširiti. Hin (Gjuro) Muzaki, Balšin šura. imao je već oblast prespansku, a sada je Balša podupirao Andriju Musakija oko zaposjednuća grada Kostura na štetu kralja Marka. Tiem bi svi gorski priedjeli od Prizrena, koji je god. 1372., kako vidismo, zaposjeo Gjuragj Balšić, do Vlaške (Tesalije) došli u vlast što zetskih što arbanaskih gospodara.

Ovakovo je od prilike lice imala Dušanova carevina poslije maričkoga poraza. Na iztoku podkapaše ju Murad. podčiniv si srbske velmože iztočne polovine Macedonije. U zapadnom dielu ove zemlje vladao je Vukašinov sin Marko, nametnuv si čast i naslov kralja. U zapadnom primorju Balšići nisu nikoga priznavali za zakonitoga vladaoca Srbije, te su njezine zemlje osvajali što sami, što s Arbanasi, dočim je u Trebinju i Humu jednakim pravcem pošao župan Nikola Altomanović. Šta je dakle Lazaru preostajalo? i kako se je on u tih težkih okolnostih ponašao?

Prema tomu bile bi ostale knezu Lazaru od Dušanove i Uroševe države samo stare srbske zemlje u poriečju gornje Drine, Lima, Ibra i Morave, te preko Šara planine poriečje gornjega Vardara (Polog). Ali i tuj je sa zapada k Drini i Limu dopirala vlast župana Nikole. Lazaru se po sebi nametnulo, da prije svega utvrdi državnu vlast u starih srbskih zemljah, jer dotle nije mogao ni misliti, da ju proširi u onih pod Dušanom utjelovljenih, ili da poduzme obranu njihovu. S toga valjalo mu dovesti u red župana Nikolu Altomanovića i njegova prijatelja Gjurgja Balšića.

Ova dvojica videći to imala su se sporazumjeti glede obrane; pa pošto se Gjuragj god. 1373 nalazi u posjedu Trebinja i Konavlja, uslied česa je on kano neposredni susjed Dubrovnika s ovim

[1] Ljubić: Opis jugosl. novaca.Str. 147, tab. XI, 6—8.

[2] Ondje str. 178—9. tab. XIV, 21—23. Miklošić: Mon. serb. p. 181. Glede godine Ruvarac: О кнезу Лазару стр. 110—111.

Digitized by Google

dne 30. studenoga o. g. uglavio prijateljstvo, imao mu Nikola za cienu saveza onaj priedjel odstupiti, a sam se povuče na obranu svoje djedovine u Polimlju i gornjem Pomoravju. Nu ovde ga Lazar g. 1374. napade, razbi, uhvati i osliepi,[1] pak ovaj dio Srbije zaposjede i svojoj vlasti podvrgnu.

Nu ostalih zemalja Nikolinih nije Lazar zaposjeo. Ovdje se javlja bosanski ban Tvrdko, koji, učvrstivši u Bosni svoju vlast naprama svomu bratu Stjepanu Vuku i odpornoj vlasteli, težio je i za neodvisnošću i za proširenjem granica svoje države. Zaposjedne dakle zemlje Nikoline u Polimlju, pomaknuv tuj granice Bosne do blizu Sjenice i do Onogošta (Nikšića) Stupiv za tim proti Gjurgju Balšiću osvoji izmedju 1375—6 uz Trebinje Konavlje i Dračevicu, postav tim gospodarem primorja do Kotora. Dubrovnik, obkoljen sada bosanskom zemljom, gledao je sačuvati svoju neutralnost i naprama Tvrtku i naprama Gjurgju; te dočim je prvomu dne 25. siečnja 1375. pisao, da je Gjuragj „mahnit čovjek", uvjeravao je drugoga god. 1377., da se ne mieša u zadjevice obijuh stranaka.[2]

Da li je Tvrdko ove dielove Srbije zaposjeosporaz umno s Lazarom za cienu saveza, koji da je medju obima uglavljen bio, ili proti volji Lazara, koji se tomu nije mogao oprieti, te je za sada puštao teći dogodjaje u onih zapadnih stranah, zadovoljan, što je u sriedini Srbije moć župana Nikole satro, sve se to za stalno ne zna. Nu Tvrdko se nije ustavio kod ovoga prvoga koraka, već je učinio i drugi, koji je sa gledišta prava imao u srbske i onako tada mnogo zabunjene odnošaje uvesti novu zabunu. Proglasi se na ime godine 1376/7 kraljem i to ne samo Bosne, na što je imao napokon naslov u pravu nasljedstva, nego i Srbije. Znamenito je, kako opravdava taj svoj postupak.[3] Prije svega očituje sebe potomkom Nemanjića, što je napokon po tankoj krvi bio, na ime po Jelisavi kćeri Nemanjića Stjepana Dragutina srbskoga kralja, a supruzi njegova djeda Stjepana Kotrmana. Onda nastavlja, da je srbska zemlja po smrti njegovih „praroditelja" ostala „bez svojega pastira"; pak to videći da je unišao „u srbsku zemlju želeći i hoteći ukriepiti priestol svojih roditelja". Zaključuje: da „onamo pošav bješe vjenčan bogom darovanim si viencem na kraljevstvo praroditelja svojih", da tako postane „o Hristu Isusu blagovjerni

[1] Srbski ljetopisi. Glasnik LIII, 71.

[2] Jireček: Die Beziehungen. S. 28.

[3] V. listinu Tvrdkovu od 10. aprila 1378. kod Miklošića: Mon. serb. p. 186—190., zatim p. 201.

Digitized by Google

i bogom postavljeni Stjepan kralj Srbljem i Bosni i Pomorju i zapadnim stranam". Vjenčanje obavi se u Mileševu, mjestu župe Crne stiene, ne daleko od Priepolja kod Lima, na grobu Nemanjića, prvoga srbskoga arhiepiskopa sv. Save.[1]

A Tvrdko, koji se od sada piše „краль Срьлємь, Босиѣ и приморю (rex Rascie, Bosne, maritimarumque partium)", bio je nakan izvesti odanle i sve posljedice, naime „kraljevati i vladati priestolom srbske zemlje želeći padša podići i razorena utvrditi"; bio je dakle nakan uzpostaviti Srbiju Nemanjića. A šta o Lazaru? Ovaj se svedilj zove „кнєзь срьлємь". Ima se dakle poslije 1376/7 godine u Srbiji i kralja i kneza, kojih svaki izvodi svoj rod od Nemanjića. Uz to s one strane Šara vlada kralj Marko sin i baštinik kralja Vukašina. Nije to dosta, i Balšići držali su za svoje „praroditelje Simeona Nemanju, prvoga mirotočca srpskoga i svetitelja Savu",[2] pak na tom temelju osvajali od srbskih zemalja, koliko su mogli „doseći". Bilo bi dakle poslije Uroša dosta pretendenata na srbski priestol.

Da bi izmedju Tvrdka, koji se je smatrao kraljem Srbije „de iure", i izmedju Lazara kneza Srbije, koji je vladao faktično u spomenutih stranah, došlo bilo do sukoba, ne ima u spomenicih nigdje traga. Nalazimo pače, da su srbske takodjer čete podupirale Tvrdka u sliedećem deceniju,[3] kada se je bio postavio na čelo hrvatskoga pokreta naperena proti Ugarskoj, a kojega je konačna svrha bila sastaviti na jugu državu od Ugarske neodvisnu; uslied čega zagrozi rat izmedju kralja Sigismunda i kneza Lazara baš u oči kosovske bitke.[4] Odatle bi se moglo zaključiti, da su si Tvrdko i Lazar medju sobom glede srbskih zemalja, kako bismo danas kazali, podielili područje moći. I zbilja nalazimo Tvrdka, kako proti Balšićem u primorju postupa, a Lazara u starih srbskih zemljah u Pomoravju i Podunavlju; ondje i ovdje jedan drugomu ne smeta. Tvrdko kano vladalac primorja prima od Dubrovnika dimitrov „dohodak", te mu kano kralj Srbije i Bosne potvrdjuje sve povlasti, koje su mu predjašnji srbski i bosanski vladaoci podielili;[5] na dalje zaposjednućem Kotora (1385)

[1] O tom pisao sam obširnije o Radu II, 88 – 90.

[2] Rieči Gjurgja Sracimirovića u listini od 27. siečnja 1386, Miklošić, Monum. srb. p. 203.

[3] Dokazi u Radu II, 156—157, III, 71.

[4] Rad III, 87—88.

[5] Miklošić op. cit. p. 186—190.

Digitized by Google

proširi svoje primorje prema zetskomu primorju Balšića. Radi Kotora porodi se rat izmedju Balše II. Balšića i Tvrdka. A kano što je Tvrdko nastojao na zapadu svoju vlast proširiti i učvrstiti, tako je Lazar o tom nastojao na iztoku. Kod Dunava na sjeveroiztočnom okrajku srbskih zemalja, u Braničevu, izmedju Dunava i Morave, bješe se nametnuo sin Branka Rastislavića Radić Branković, na kojega Lazar godine 1379 udari, te ga razbi.[1] Od ovo doba nalazimo u spomenicih, da se Lazar imenuje knez gospodin „србьлємь и подоунавію“[2]; te i u tom dielu svoje države ostavlja tragove svojega vladalačkoga rada.[3]

Kada se još uzme u obzir, da je u to doba (1379) umro i drugi glavni protivnik, Gjuragj Balšić, pak da su onda Prizren, Hvostno (kraj oko Peći i Dečana) i Budimlje povraćeni Srbiji: tada može se reći, da je knez Lazar, riešivši se Nikole Altomanovića, Radića Brankovića i Gjurgja Balšića do konca prvoga decenija poslije maričkoga poraza prilično umirio stare srbske zemlje, a koliko su na okupu ostale. U samoj Srbiji našao je knez Lazar najizdašniju podporu u utvrdjivanju državne vlasti u svojem zetu Vuku Brankoviću, suprugu najstarije mu kćeri Mare.[4]

Vuk bijaše[5] sin sevastokratora Branka Mladenovića, za Dušana ćesara, a za Uroša upravljatelja ohridske oblasti; brat pako svetogorskoga monaha Romana i Grgura. Postojbina mu bijaše kraj Drenice, koja se sa zapada izlieva u Sitnicu u Kosovom polju, s gradom Borčem. Kano što su mu djed i otac zauzimali važna mjesta u srbskoj državi, tako je Vuk bio jedna od najuglednijih ličnosti zemlje. Taj ugled, koji mu pripadao već kano velmoži u središtu Srbije, ponarase kano zetu Lazarevu, a po tom kano pašancu caru bugarskomu Šišmanu i Nikoli gorjanskomu. Vuk je upravljao pokrajinom u poriečju Sitnice i gornjega Ibra, u kojoj su ležali Priština, Vučitrn i Trepča, te gradovi Borač, Zvečan i

---

[1] Letopisi. Glasnik LIII, 71.

[2] Miklošić: Monum. srb. p. 195, 200.

[3] Listinom od 1. augusta 1380. (ib. p. 193) obdaruje po sebi sazidanu crkvu „вь мѣстѣ рєкомомь Ждрєло Браничєвском . Ždrelo je na Mlavi u Srbiji kod sadašnjega manastira Gornjaka. V. Miličević: Kneževina Srbija str. 1632.

[4] O tom svjedoči bilježka od god. 1387 na hronografu sv. Gorskoga manastira sv. Pavla. V. Miklošić: Mon. serb. p. 212. Glasnik XLIV, 301. Ruvarac o кнезу Лазару стр. 216.

[5] O Vuku napisao je liepu raspravu Lj. Kovačević: Вук Бранковић. Годишњица X. Београд 1888.

Digitized by Google

Petrić; a poslije i Prizrenom, tako da se ta pokrajina duljinom protezala od Kopaonika do Šara s pravim središtem u Kosovu.

Premda bi Vuk mogao bio svojom moći, poput drugih srbskih velmoža, zadati Lazaru u onoj uzburkanoj dobi dosta neprilika, pače i sam gramziti još za većom vlasti: to ga ipak nalazimo kano vjerna druga svomu tastu U svojoj pokrajini bijaše do duše dosta samostalan, kada je primao poslanstva dubrovačke obćine, te ovoj u Prištini na 20 siečnja 1387. god. za obseg svoje oblasti potvrdio povlasti dane joj carem Stjepanom; ali to učini „videv pisanie . . gospodina kneza" Lazara, priznavajući ovoga za svoga vrhovnoga gospodara.[1] Vuk bijaše glavni oslonac Lazaru u ono težko vrieme.

Uz ovu podporu nastojaše Lazar urediti nutarnje odnošaje Srbije. Razmiricu izmedju carigradskoga i srbskoga patrijarhata konačno poravna (1375), u koju svrhu držan je u Peći sabor, te na njem za patrijarhu izabran kir Jefrem „s blagosloveniem patrijarha carigradskoga i vsego sbora".[2] Nadalje kano što si Vuka priveza svojom kćerju, tako si izmiri i Balšiće, davši kćer Jelenu Gjorgji Sracimiroviću. Poslije smrti Gjorgja I. Balšića (1379.) starješina roda bijaše često spomenuti Balša II. Balšić, koji se je godine 1385. pisao „милости божиωмь доүка драүки и ωще"[3] t. j gospodar Zete, Kanine i Avlone. Kad Balša još one godine poginu, stupa na pozornicu spomenuti sin Sracimirov, a zet Lazarev, koji se piše „самодрьжавни господинь ксои зетскои и поморскои земли".[4] Što se Gjorgje uza sav taj zvučeći naslov rado izmiri i rado stupi u krvnu svezu s Lazarom, bit će glavni uzrok pogibija od Turaka.

Ta pogibija već je glasno kucala na vrata Srbije i svih njezinih tadanjih i davnih dielova, a pospješile su ju same kršćanske vlasti, imenito vladaoci balkanskih zemalja, svojim medjusobnim razdorom.

Jur poraz na Marici kosnuo se neugodno zapada, kako se razabire iz pisma[5] pape Grgura XI. na ugarskoga kralja Ljudevita od 14. svibnja 1372 god. Znalo se ondje, da su Turci osvojili njekoje zemlje iztočno-rimske carevine i da su si podvrgli „nekoje velmože

---

[1] Miklošić: Monum. serb. p. 207—9.

[2] V. Daničić: Ruvarac op. cit. p. 134—145. Život kraljeva i arhiepiskopa srpskih str. 384—6.

[3] Miklošić op. cit. p. 202. Mon. Slav. merid. IV, 219.

[4] Ibid. p. 203.

[5] Kod Theinera: Monum Hungar. II, 115.

Digitized by Google

Srbije" (Rascie). Rimski dvor polagao je nadu u moćnoga susjednoga Anžuvinca; ali ta nada bijaše neopravdana, dočim je Ugarska, mjesto da podupre susjedne balkanske države, gledala se njihovim težkim položajem okoristiti. A tako su radile naprama Bizanciju dvie najjače sredozemne pomorske sile: Mletci i Genova. Natječući se za posjed otoka Tenedosa, svojim položajem prama ulazu u helespontski tiesnac veoma važna, umiešale su se u nutarnje razmirice vladajućega doma, mjesto da jih izmiruju, pa kada je taj otok, koji je od godine 1352. založen bio Mlečanom, car Andronik IV., u kolovozu godine 1376 pomoćju Genoveza na mjesto svrgnutoga Ivana V. zasjedši priestol, ustupio svojim pokroviteljem, buknu grozan pomorski rat izmedju ovih dviju republika, koji je tek turinskim mirom dne 8. kolovoza 1381 godine zaključen bio. Ovaj rat dao je takodjer priliku Turčinu, da se umieša za svoju korist. Dočim su Turci otok Samos, ležeći naprama maloazijskoj obali, od Genoveza osvojili, sultan je Murad posluživ̌si se razdorom bizantinskoga dvora zadobio u carevini najodličniji upliv. Oslobodjen Ivan V. uglavi s njim savez i obveza mu se na danak, te je pomoću njegovom opet dne 8. lipnja 1379. zasio priestol. Genovezi bijahu zadovoljni, što su se izmirili s Carigradom i mogli u Galati nadalje trgovati; ali ni oni, ni Mlečani nisu ni kušali oprieti se Turčinu; prvi su pače god. 1387. dne 8. lipnja sa sultanom sklopili trgovački ugovor. A tako su i Mlečani, nastojeći samo utvrditi svoju vlast u arhipelagu, zametnuli god. 1384. s Muradom priegovore o slobodštinah trgovačkih, koje su u grčkoj carevini uživali, malo se brinući, čija ona bude.

U takovih prilikah nije Murad morao siliti, da zadaje posljednji udarac Bizanciju; sila je njegova po sebi padala. Uspješnije činilo mu se širiti svoju moć na balkanskom poluotoku. U dva smjera širila se osmanlijska bujica, i to tim brže i laglje, što su joj sami narodi korito kopali Prodirala je naime s jedne strane iz Macedonije u Arbanasku i u primorje, s druge iz Trakije u Podunavlje. Vodstvo povjeri Murad svomu pouzdanomu prijatelju, Lalašahinovu nasljedniku, rumelijskomu beglerbegu, ratobornomu Timurtašu. Izvana dodje takodjer poticaj. Toma, sin Prieljuba, despota janinski u Epiru, krvoždan i pohlepan silnik, živio je sveudilj u krvavih svadjah s arbanaskimi velmožami, dok napokon godine 1381 ne pozove u pomoć Turke. Timurtaš bio je tada otvorio neprijateljstva iz Seresa; pošalje Tomi u pomoć čete pod vodstvom poturice Arbanasa Šahina, koji već u lipnju r. g. zaposjedne njeka mjesta

Digitized by Google

u Epiru, a Toma opet druga. Timurtaš je kušao iz Seresa predobiti Solun, ali taj put bez uspjeha; sliedeće godine (1382.) posla Tomi u pomoć drugoga poturicu imenom Kostis s četom; dok se napokon god. 1385. sam beglerbeg ne uputi vojskom prama Arti. Osmanlije nisu još zauzeli onih pokrajina; ali su si u nje put otvorili. Uz to učinili su si odvisne njihove vladaoce. Kano što su si Turci na poziv kršćana prokrčili put u južni Epir, tako su dovedeni i u sjeverni. Ovdje se radi Drača zarate Karlo Topia i Balša II.; a kada ga taj osvoji, pozva Karlo u pomoć Turke Ovi priskoče s vojskom pod velikim vezirom Khairedinom; Balši je malo pomoglo, što mu je mletačko vieće dne 28. kolovoza 1385. zaključilo pomoć poslati; u bitki kod Savre na obalah Vojuše pade on uz pobjedu polumjeseca. Al i Karlo je tu pobjedu skupo platio; od saveznika tjeran u tiesnac mislio uteći iz Drača. Koli on toli udova Balšina, Komita Musachi, tražili su zaštitu Mlečana; udova pače zametne u travnju 1386. priegovore, da jim preostalo si primorje s Avlonom, Kaninom, Chimaerom, Pargom i Sasnom odstupi.[1]

Ako ne prije za cielo se u to doba (1380—85) i kralj Marko podvrgnu Muradu. Timurtaš je u svojem prodiranju prama jadranskomu i jonskomu moru zauzeo bio Štip, Prilip i Bitolje, gradove,[2] kojih su dva posljednja ležala u oblasti kralja Marka. Na dalje izmedju Marka i despota Andrije II. Musachia, te njegovih zetova Balše II. i župana Rope zametnu se rat poradi Kostura; čega radi je Marko u pomoć pozvao Turke. A ovi je nisu davali nikomu, a da se nije obvezao davati sultanu danak i pripomoćne čete.

I tako su Turci od maričke bitke do godine 1385. u južnozapadnom pravcu razprostrli svoj upliv od Rodopa do jadranskoga mora u onih jugo-zapadnih pokrajinah Dušanove Srbije. Makedonija i Epir nisu do duše utjelovljeni bili Turskoj, ali njihovi upravljatelji bili su sultanovi vasali. To je bilo dovoljno za onaj čas Muradu; jer sve one zemlje bile su izgubljene za svako vojeno poduzeće proti Osmanlijam; pače i više, Murad je mogao računati u nuždi i na podporu njihovu.

Jednakom skoro brzinom prodirala je turska sila i u Podunavlje. Tuj je vojna osnova turska, kako dogodjaji svjedoče, sastojala se u tom, da zaprieče svaki pokus sbliženja i zajedničkoga rada Bu-

[1] V. Hopf. op. cit. p. 38 ss.
[2] Pismo Murada kod Hammera op. cit. I, 164.

Digitized by Google

garske i Srbije. S toga je nastojala, da se osmanlijska sila poput klina uvuče medju ove dvie susjedne i posestrime države. Bugarska je trajala biti pociepanom izmedju Dobrotića, dok ga poslije njegove smrti (1385) nezamieni njegov sin Ivanko, te izmedju Sracimira u Bdinu i Šišmana u Trnovu. Umjesto sloge u onih opasnih prilikah vladajuća se braća svadjala i borila za Sredec; te pošto je vlaški vojvoda Ivan Dan podupirao Sracimira, zarati se s njim Šišman. Tomu se nije nitko radovao toliko koliko Osmanlija. Jur Lalašin uvidio je strategičku znamenitost Iskrine doline medju Balkanom i Vitošem, kano i središnji položaj grada Sredca (Sofije) na jednoj od najvažnijih prometnih tačaka u svem balkanskom poluotoku. S toga je već on pošiljao čete na izlet u onu dolinu. Dokle su se Sracimir i Šišman za Sredac otimali (1371—8), padne pred njegove zidine (1382.) turska vojska pod plovdivskim zapovjednikom Indše-Balaban-begom. Dugo se je grad branio, dok se nije prevarom predao.[1]

Zauzeće Sredca bijaše golem udarac za Bugarsku i Srbiju. Osmanlije su zauzevši onaj središnji položaj ne samo razdvojili one dvie zemlje nego i u stanje došli napadati sada jednu sada drugu pak dalje prodirati u Podunavlje. Dogodjaji sliedećih godina sve su to potvrdili. Poslije sražaja kod Dubravnice izmedju turskih i srbskih četa na 25. prosinca god. 1380/1., u kojem su srbski vojvode Crep i Vitomir nadbili Osmanlije,[2] nalazimo, da je u turskoj ratnoj osnovi ležalo zaposjesti glavnu cestu vodeći iz Sofije k Moravi i Dunavu. To je poslije zauzeća Sredca tako na dlanu ležalo, da se ni u Srbiji nije ne moglo primietiti. Odavle se Lazar i postavi na obranu Pomoravlja; a na čelo turske vojske stavi se sam sultan Murad. Tako se s jedne i s druge strane shvaćala važnost položaja. Godine 1386. i 1387. vodila se krvava borba oko Nišave i Toplice, dvaju pritoka Morave. Na Nišavi leži znamenita tvrdjava, grad Niš, njekada jedno od četiri glavna ratna skladišta iztočno-rimske carevine, a stečište cesta za Srbiju, Bugarsku i Ugarsku. Odanle vodi takodjer put kroz dva balkanska klanca u Bdin, tada priestolnicu Sracimirovu. S toga je sam Murad rukovodio obsadu grada. Odpor bijaše žestok, nu tvrdjava se morala poslije 25 dana obsjednuća i napadanja (1386) predati[3]

[1] Po Seadeddinu Hammer op. cit. I, 161—162.

[2] Letopisi l. c. p. 71.

[3] Po srbskih izvorih Letopisi p. 72. Hammer (op. cit. I, 175.) postavlja po turskih izvorih osvojenje Niša u godinu 1375., što se

Digitized by Google

Poslije predaje Niša knez Lazar povuče se na obranu blizke topličke linije, koja je otvarala put u srdce njegove tadašnje države. I tuj uspije, jer sliedeće god. 1387. razbi Murada kod mjesta Pločnika na Toplici, te natjera tursku vojsku u bieg.[1]

Ovo bijaše prva pobjeda kršćanskoga oružja na balkanskom poluotoku u većem sražaju. Nu ta pobjeda, koju je Lazar izvojštio proti sultanu Muradu, nije mogla imati drugih posliedica, osim što je za taj put zapriečila dalnje prodiranje Osmanlija u nutarnjost Srbije sa sjevero-iztočne strane, u Podunavlju. Ne bijaše ipak dovoljna, da srbskomu oružju omogući napadaj, kamo li da turskomu otme dosadanje stečevine. Za Murada bijaše onaj poraz na Toplici samo nova pobuda, da na Srbiju navali većom silom; što se dogodilo na Kosovu, o čem valja sada razpravljati.

Dosadanjemu razlaganju nije bila svrha pisati podpunu poviest Srbije od Dušanove dobe do kosovskoga boja. Htjelo se samo nanizati dogodjaje, koji razsvjetljuju nutarnje stanje Srbije u onom razdoblju, da se kosovski dogodjaj postavi u pravo svjetlo. Razvoj dogodjaja u Srbiji nije bio prema tomu, da odoli prvomu jakomu napadaju turske sile Srbija se je poslije cara Stjepana Dušana nalazila kano država u podpunom razsulu; u njoj je mah preotela podpuna raztvarajuća ju oligarhija. Sve je više izčezavao duh zajednice i ustupao mjesto samoživu partikularizmu. Nije se pomišljalo na obranu cjeline, nego na interes, i to egoistički shvaćan interes, pojedinih česti. A takav žalostan prizor prikazuje sav evropski iztok. U tom razsulu njegovu ležala je snaga Turćina više nego li u njegovoj moći. Naprama posvemašnjoj desorganizaciji prikazuje on sliku stroge organizacije; naprama odsutnosti svake više osnove dobro promišljenu i na dugo proračunanu pak dosljedno provadjanu osnovu.

III.

Historijski izvori o kosovskom boju nisu neznatni toliko brojem, koliko su nepouzdani dobom svojega postanka i oskudnošću sadržaja. Da uhvatimo čim vjerniju sliku o samom dogodjaju, valja

---

s razvojem ratnih dogodjaja ne slaže. V. Ruvarac o кнеау Лазару стр. 205. U njekih redakcijah srbskih ljetopisa postavlja se u isto vrieme predaja Niša i zauzeće Plovdiva, dočim se je ovo mnogo prije dogodilo.

[1] Letopisi l. c. Imade i sada Pločnik selo na lievoj strani Toplice u prokupačkom srezu Srbije. Milošević: Kraljevina Srbija str. 369.

Digitized by Google

nam se osvrnuti najprije na suvremene i neposredne izvore, pak onda na potlašnje i posredne. Tim ćemo oko pouzdanih i zajamčenih činjenica lakše i pouzdanije nanizati druge činjenice i okolnosti, koje nalazimo tek kašnje zabilježene i koje se na one prve s velikom vjerovatnošću prisloniti mogu. Razumieva se, da se ne mogu ovdje obazirati na narodnu predaju, jer će o njoj razpravljati akademik dr. T. Maretić.

Najprije ću se dakle obazreti na suvremene spomenike historijske t. j. one, koji su sastavljeni neposredno poslije kosovske bitke i pod utiskom ovoga dogodjaja

Prvi je takav spomenik naputak mletačkoga vieća od 23. srpnja 1389 godine za poslanika, koji je odpremljen u Carigrad k carevima Ivanu II. i Manuelu II. i na dvor sultana u Jedren. U tom dakle naputku[1] nalaže mletačko vieće poslaniku Andriji Bembu, da obzirom „na novosti, koje se imadu o smrti Murata i sina mu i o novom vladanju drugoga sina .. te pošto je veoma nuždno shodna providiti pogledom na djela Turske radi promjena, koje su se u onih stranah dogodile: neka se poslaničkomu namjestniku u Carigradu naloži, da sazove vieće od dvanaestorice, koje, izpitavši sve, što bi moglo obaznati ob onih djelih, razvidi i prosudi, bude li za poslove naše občine i naših trgovaca koristno, da ide k onomu, koji će biti mjesto Murada .. kojemu će kazati, *da smo prije odlazka ovih galija iz Mletaka dočuli, ali ne jasno, o ratu, koji je bio izmedju velemožnoga gospodina Murada,* otca njegova, *i kneza Lazara, o kom su se razne stvari govorile, kojim se ipak vjerovati ne može; ali smo ipak dočuli za smrt rečenoga gospodina Murada, radi koje veoma žalimo*". U Mletcih se dakle nakon mjesec dana poslije kosovske bitke nije o njoj moglo drugo doznati, nego da je u njoj sultan Murad poginuo; što se pako o knezu Lazaru obaznalo, to je duždevo pismo prešutjelo, a ne spominje ni mjesta, ni dana toga boja; vidi se ipak, da su se različiti glasovi raznosili, koji su samo mutili pravo stanje dogodjaja. Republika je novosti dobivala što iz iztoka samoga, a imenito iz Carigrada, što iz Dalmacije, pak i iz drugih priedjela Italije.

Kako su u Dalmaciji o kosovskom boju obaviešćeni bili, vidi se iz pisma bosanskoga kralja Stjepana Tvrdka od 1. kolovoza 1389 iz Sutjeske na občinu Trogirsku.[2] U tom pismu obavješćuje

[1] Monumenta spectantia histor. Slavor. mèrid. IV, 269.

[2] Lucius: De regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3. ed. Amstelod. p. 257.

Digitized by Google

kralj Trogirane, *da je* „neprijatelja kršćanskoga puka i pravoslavne vjere nevjernoga *Amurata*, koji si je već mnoge narode pokorio . . i koji je već došao naše zemlje uznemiriti i nakan za tiem navaliti na vaše, došav sa svoja dva sina i sa svojimi sljedbenici Turci, zapodjenuv s njimi bitku *dne 15. mjeseca junija minuloga* uz pomoć božje ruke održavši s pobjedom megdan *svladao*, i na zemlju bacio zarobljene tako, da je malo od njih živu glavu odnilo, nu uz njeki gubitak svojih, ne ipak mnogih". To je Tvrdko dojavio i drugim, imenito florentinskoj obćini, kano što se vidi iz odgovora njezina od 20. listopada r. g.[1] Medju tim je obćina i od drugud, ustmenim pripoviedanjem i listovi, dočula bila, da je *„dne 15. junija* Mahometov štovalac *Amurat*, (Lamorattus), koji zadobivši Tursko carstvo silom naumi kršćanstvo i ime spasitelja uništiti . . *na mjestu, koje se Kosovo polje zove* (qui campus turdorum dicitur), *pao s mnogimi svoje vojske tisućami i sa dva sina* uz veliko proliće krvi". Obćina se raduje toj viesti i toj pobjedi. „Sretno polje — kliče — tolikoga poraza, koje će kosti padših, vječit spomenik pobjede, uzčuvati kroz mnoge vjekove! Sretna bosanska kraljevina, kojoj je u dio pao toli slavan rat, i toliku Kristovom desnicom zadobiti pobjedu! Sretan i onaj dan i glasovita i poštovana *uspomena blaženoga Vida*, presvetoga mučenika! Sretna i presretna ona *zavjerena četa dvanaestorice velmoža, koji* neprijateljske čopore i u kolo svezane deve probivši otvoriv si mačem put hrabro *prodreše u šator Amurata!* I onaj je nad drugimi sretan, koji je toli *moćnoga vodju, rinuv mu mač u grlo i skut, umorio junački;* a sretni su svikolici, koji su kano žrtve umorenoga vodje, slavnom mučeničtva smrti život i krv prolili nad onom groznom trupinom. Ali od svih je Vaše Veličanstvo najsretnije, koje posveti tako slavna i nikada nezaboravna pobjeda".

Iz ova se dakle dva spomenika, od kojih je jedan samo mjesec i pol, a drugi četiri mjeseca poslije kosovske bitke pisan, doznaje po viestih, koje su se onda širile: da se je boj s turskom vojskom, koju je car Murad sa dva svoja sina vodio, bio dne 15. junija, na Vidov dan, na Kosovu polju; da je bitka bila veoma krvava; da se je dvanaest kršćanskih velmoža zavjerilo sultana poguhiti, pa da su se u tu svrhu kroz tursku vojsku i deve probili u šator sultanov, te da ga je jedan od njih mačem probo, uslied česa su

[1] U arkivu florent. Signori. Carteggio, missivi, registri I Canc. vol. 21. f. 137. Makušev: Monumenta histor. Slav. merid I. 528. Rad III, 93—4.

Digitized by Google

oni svi na sultanou truplu smaknuti; napokon da je turska vojska izgubivši vodju razbijena.

Ova se pobjeda na Kosovu pripisuje bosanskomu kralju Tvrdku, dočim se srbski knez Lazar ni ne spominje. Ona viest u florentinskom pismu bit će od samoga Tvrdka potekla bila; da je na ime bosanska vojska pobjedu izvojštila. U koliko je to istina, spomenuti ćemo malo niže; nu što je Tvrdko prešutio srbskoga kneza, ne može se drugačije tumačiti nego s njegova gledišta na srbske poslove. Tvrtko se na ime poslije izumrća Nemanjića i uslied promjena na srbskom priestolju, kako smo vise naveli, smatrao od god. 1376 kraljem ne samo Bosne nego i Srbije; s toga što se je na Kosovu dogodilo, smatraše svojom zaslugom. Mletačka republika zove Tvrdka takodjer uviek „rex Rascie“,[1] ili „rex Rassie, Bosnie, maritimarumque partium“.[2]

Na zapadu nisu žalili gubitka kršćanske vojske; već su se radovali glasu, da je silni sultan Murad poginuo. Taj drugi sin i nasljednik Osmana bijaše junak prvoga reda, a svojim poduzetnim duhom opasan svim susjedom. Obkoljen izvrstnimi vojskovodjami vodio je na novo ustrojenu i uvježbanu vojsku od pobjede k pobjedi, a radi svojega veledušja, darežljivosti i drugih vrlina bijaše u svojem ratobornom narodu veoma ljubljen. Kada se dakle na zapadu prosuo glas, da je taj kršćanstvu opasan protivnik pao na Kosovu, nije se mnogo pitalo za žrtve, skopčane s njegovom smrću na strani kršćanskoj; niti je ondje bilo važno, tko, da li bosanski ili srbski vladalac, oslobodi kršćanstvo od takova protivnika. U Mletcih su ipak dobro znali, da je na Kosovu proti Muradu stajao knez Lazar.

U Firenzi glasalo se o načinu smrti Murada, da je do njegova šatora prodrla četa dvanaestorice Lazarovih velmoža, da ga je jedan od njih mačem probo; nu ne spominje se ondje ime toga junaka. Prvi, koji ime njegovo i način smrti Lazara na Kosovu spominje, jest suvremeni ruski putnik djakon Ignatije, pratilac u Carigrad metropolita Moskovskoga Pimina, s kojim je i smolenski episkop Mihajlo, Ignatijev arhierej, takodjer putovao. Putnici su došli u Carigrad u četvrtak na dan Ivana predteče, 24 juna, odkle su sliedeći dan (25.) odplovili mimo grada Điopola, u subotu (26.) obiedovali na ušću rieke Sahare, u nedjelju (27.) došli mimo

[1] Monumenta Slav. mer. IV, 187, 219—224.
[2] Ibid. p. 200—221.

*

Digitized by Google

Dafnuzije i Kartije u „Avstraviju“, i tuj pitali za viesti o sultanu Muradu, jer da jeu turskoj državi zavladao metež. Tražili su dakle putnici ruski viesti o Amuratu tek 12—13 dana poslije kosovske bitke. A šta su obaznali? Evo što Ignatija piše:[1] „Bijaše prije nas *car Amurat* pošao s vojskom *na srbskoga cara Lazara*, i čulo se, da su *u bitci oba ubiti*. Prije *ubi Amurata cara* prievarom vjerni sluga Lazarev, imenom *Miloš*, i u taj čas Turci postaviše carem Baozita, sina cara Amurata; i opet Turci nadvladaše i *uhvatiše rukama srbskoga cara Lazara* i njegove knezove i vojvode njegove, boljare njegove i sluge i svu vojsku njegovu; ove poubijaše, one rukama uhvatiše. Zapovjedi pako car Turski srbskoga *cara Lazara mačem posjeći. Ova bitka bijaše godine 6897* (= 1389) *na mjestu zvanom Kosovo*, i pobojavši se nemira ostavi Pimin metropolit crnca Mihajla. a Mihajlo episkop Smolenski mene Ignatija“.

Ruski su dakle putnici doznali oko Carigrada potanje viesti o kosovskom boju. Oni su doznali ime onoga Srbina, koji je Murada ubio, a kojega imena florentinski dopis ne spominje, već ga samo slavi. Taj junak bijaše „vjerni sluga Lazarev Miloš“; doznali su na dalje, da je najprije sultan smaknut, pak da su Turci tim poraženi s mjesta nasljednikom mu proglasili sina Bajazida i nastavili borbu, te napokon nadvladali. Doznali su napokon, da je sam novi sultan dao uhvaćenoga Lazara mačem posjeći t. j odrubiti mu glavu.

Kosovsku bitku razsvjetljuje donjekle i ferman sultana Bajazida, izdan u polovini mjeseca šabana god. 791 t j. 1389, brusanskomu kadiji i većilarću sultanovu Sulejmanbegu, kad se je tielo Murada prenosilo iz Kosova u Brusu, da se ondje sahrani.[2] „Kad ovaj moj visoki ferman prispije — piše sultan — znano budi, *da se je po održanju bitke*, koja se je po naredbi božjoj *na kosovskom polju* dogodila, moj otac, *sultan Murat*, koga je život bio sretan, a smrt mučenička, pri svem tom, što se je on poslije u snu vidjenoga sana svevišnjemu tvorcu molio, da ga mučeničtvom udostoji, *nepovriedjen u podpunom zdravlju s bojišta u čador*, koji je do neba uzvišen, *povratio*; pa baš kada smo najveću radost i zadovoljstvo uživali gledajući, kako se odsječene glave banova pod pločami

[1] Хожденіе Пимина метрополита в третіе во Цариградъ въ лѣто ,ѕѡѵz. Priobći: Русскій временникъ, Москва 1790. I. ч. стр. 241—60. Ruvarac: O knezu Lazaru стр. 423—4.

[2] Izvornik čuva se u Carigradu, gdje ga je srbski kapućehaja K. Nikolajević dobavio u prepisu. Glasnik srb. slov. X, 250—1.

Digitized by Google

konjskih nogu valjaju; kako njeki svezanima rukama, a njeki s prebijanima mišicama stoje: onda je iznenada jedan imenom *Miloš Kopilić,* došavši s lukavštinom i pritvornošću, kazao, da je islamsku vjeru primio, moleći, da se u red pobjedonosne vojske primi. I kada je po molbi njegovoj propušten bio, da noge svietloga cara cjeluje, on je, u mjesto da to izvrši, **otrovni handžar,** koji mu je u rukavu sakriven bio, *neustrašivo na* dično *tielo* presvietloga *cara upravio i zadavši mu težku ranu, napojio ga mučeničkom sladkom vodom* (šerbetom)... Pošto je rečeni *Miloš* ovo djelo izveo, *stao je bježati* izpred vojnika, koji su se kano zviezde na nebu blistali, no od hrabrih vojnika bude stignut i *na komade izsječen.* Čuvši ja za taj dogodjaj, uputio sam se bio k mučeničkoj postelji; no njega, *cara, mrtva* zatečem; a u isto ovo vrieme desilo se je, te je i *moj brat Jakub-beg u vječnost otišao.* Ja sam svietleći se lies s tielom moga otca s pouzdanimi ljudi poslao, da se tamo (u Brusi) sahrani. Tako dakle kada bude onamo tielo prispjelo, vi ćete ga sahraniti, ne objasniv nikomu ovoga dogodjaja, već usuprot pred svietom znake pobjede ukažite, da neprijatelji ne uzmognu štogod primietiti".

Ovdje imamo svjedočanstvo očevidca; a ono objasnjuje i popunjuje navedene viesti. Iz pisma doznajemo prezime Miloševo, koje mu bilo „Kobilić", a ne „Obilić", koje ime je potonje od prvoga tek u spomenicih prošloga stoljeća postalo, dočim se u starijih samo ono prvo piše.[1] Odkle je Miloš bio, kojega li roda i plemena, kakvo li je kod Lazara mjesto zauzimao, po historijskih spomenicih ne zna se; te sve što se je o njem pričalo, stvori narodna predaja. Nu iz navedenih izvještaja sliedilo bi, da je Miloš bio „vjerna sluga" i uži pratilac kneza Lazara. Iz Bajazetova fermana doznajemo na dalje njeke okolnosti o smrti Murada i Miloša; da je na ime prvi s bojišta otišao u svoj šator, da se je Miloš lukavštinom poslužio, kako bi svoj naum izveo, da se onda gledao biegom spasiti, ali bude uhvaćen i smaknut. Doznaje se i to, da Bajesid nije bio ovomu činu prisutan, već je, valjda s bojišta, došao u šator očev, kada je već izdahnuo bio; s toga je Milošev udarac u tinji čas ubojit bio. Po ovom pismu bio bi i mladji sin Muradov, Jakub, na Kosovu umro; Bajesid ne kaže, da li u ratu ili od rane; nu potonji pisci turski pričaju, da je on dao svoga brata

[1] V. Godišnjicu X, 291—2. Ruvarac op. cit. p. 306—11.

Digitized by Google

smaknuti, pokle je otac preminuo bio. Mletačka viest potvrdjuje, da je Jakub na Kosovu umro. Napokon udara u oči ton fermana, koji običnom iztočnom pretjeranošću ne diže u nebo tursku pobjedu, i prešućuje pokorenje Srbije; što donjekle potvrdjuje spomenuto shvaćanje kosovskoga boja na zapadu. Ovdje i ondje smatrana je smrt Murada glavnim dogodjajem bitke.

Nedavno obielodanjeno je[1] pismo ugarskoga i hrvatskoga kralja Sigismunda, pisano u Lupči dne 7. jula 1389 godine, dakle 22 dana poslije kosovske bitke, „vojvodi" Vuku, zetu Lazarovu. Kralj šalje k Vuku (Brankoviću) njegova pašanca mačvanskoga bana Nikolu Gorjanskoga, da s njim ugovara o svem, „što je na korist njegovu i zemlje Raške (Srbije)"; spominje tasta mu „velemožnoga muža Lazara kneza Raše"; ali o njegovoj smrti ili kosovskoj bitci ni rieči. Jedva se predpolagati može, da nije Sigismund već tada o kosovskom boju obaviešćen bio; te volimo misliti, da je upravo za to svoga poslanika uputio k Vuku, koji se poslije smrti Lazara pisao „gospodar Srbljem i Podunavju",[2] da u promienjenih odnošajih uredis njim svoje poslove.

Ovo su sve viesti, koje su nam u spomenicih odmah poslije kosovske bitke pisanih zabilježene, a koje se uza sve razlikosti slažu u bitnih točkah. Slažu se glede mjesta, na kojem se boj bio; glede godine i dana; glede dviju glavnih protivnika i smrti njihove, cara na ime Murada i kneza Lazara, od kojih prvi da je po Milošu Kobiliću umoren, drugi na zapovied sultana posječen; slažu se i u tom, da su Turci pobjedu skupo platili, da je ona pače na zapadu pripisana kršćanskomu oružju, čim se je i kralj bosanski Tvrdko dičio.

Sada da vidimo, mogu li se ove suvremene viesti popuniti, objasniti ili izpraviti iz potonjih izvora, te možemo li tim sastaviti podpuniju sliku od kosovskoga boja.

Ja ću se ovdje osvrnuti samo na spomenike XV. vieka t. j. iz vremena bližega kosovskomu dogodjaju, kad je predaja još živa bila, te se mogla ustmeno širiti, a uz manju pogibelj, da će se pripovedanje izkvariti, i kada se je i bilježka kakova sačuvati mogla.

---

[1] Diplomatarium relationum reipublicae ragusinae cum regno Hungariae. B. Pest 1887 p. 113.

[2] Miklošić: Mon. serb. p. 224.

Digitized by Google

Ove vrsti spomenike dielim u dvie glavne skupine, kojih jednu čine domaći, drugu strani spomenici.

U red *domaćih spomenika,* ili u prvu skupinu, spadaju srbski ljetopisi, rodoslovi, žitija i pohvalna slova, kojih ni jedan u obliku, kako je do nas došao, ni je stariji od XV. stoljeća. Ljetopisi i rodoslovi čim su stariji, tim su kraći; te se o našem predmetu ne nalazi u njih drugo,[1] nego da je godine 1389 na Vidov dan, 15. junija, u utorak, bio na Kosovu boj izmedju sultana Murada (Амꙋратъ, Мꙋратъ) i kneza Lazara, u kojem je prvi poginuo od Miloša, a drugi od Turaka; tek kasnije kazuju, da su s Lazarom poginuli još i Jug Bogdanović, Miloš Omilević, Stjepan Musić, Milan Kosančić i „mnogo hrabrih vitezova". U žitiju Stjepana Lazarevića, sina kneza Lazara i despota srbskoga, koje je Konstantin, nazivani „filosof", god. 1431—32, dakle 42 godine poslije kosovske bitke, sastavio;[2] kano i u pohvalnih besjedah u slavu knezu Lazaru,[3] koje su takodjer u ono vrieme postale, stvarno se skoro ništa više, dielomice i manje, pripovieda, te se samo njeke prilike razvlače, kada se turska sila opisuje, dočim se u jednom „slovu" Muradova vojska na 300.000 naprama Lazarovoj od 100.000 računa, navodi Lazara besjedom hrabrećega svoje vitezove, ističe njegova mučenička smrt, koju je podnio prije vjernih mu vitezova, premda su ovi želili, da prije njega poginu. „Po što su obe strane iznemogle — čita se na jednom mjestu — i boj prestao, i bezbrojna množina obiju pobijenih, t. j. Srba i neprijatelja, po Kosovu polju ležala. Murat, dobivši od mača ranu u srdce nasilno dušu svoju izpusti; a slavopobjednik i ljubavi božanske nasljedovatelj, novi mučenik knez Lazar, mačem po vratu posječen blaženo se upokoji". Na drugom se opet mjestu kaže, da je sam Bajazid, razljućen smrću svoga otca, posjekao svojom rukom Lazara. A Konstantin veli, da su Srbi, pokle je Murad umoren, megdan održali; nu da je tada Bajazid duhom klonule Turke ohrabrio i pobjedu izvojštio. To potvrdjuje i druga bilježka one dobe,[4] da su na ime Srbi izprva razbili Turke i umorili sultana; ali kada su njeke srbske čete ostavile bojište, da su Turci nadvladali i Lazara ubili.

[1] V. Glasnik knj. 53, 17—20 72—3.

[2] Glasnik XLII, 258—61.

[3] Glasnik XI, 110—112, XXI, 162—3. Letopis matice srpske knj. 112—113.

[4] Glasnik X, 341—2.

Digitized by Google

Njekoliko okolovština više umije pripovjedati Srbin iz Ostrvice, Mihajlo Konstantinović, pisac pod konac XV. vieka.[1] Kaže, da se je Lazar sa svojom vojskom utaborio *na Kosovu* prama turskoj vojsci *pored rieke Laba*; da su se vojvode Lazaru odani hrabro borili, ali drugi „gledali kroz prste"; da je boj trajao od utornika do petka u podne, nu „zbog nevjere, zavisti i nesloge" napokon izgubljen; da je onda *Miloš Kobilić* ubio cara Murada, a istoga dana i sin mu Mustafa (t j. Jakub) pao, i *Lazar blizu crkve sv. Bogorodice zarobljen,* kano i toplički vojvoda *Krajimir* i mnogi velemože, pak pred novoga sultana doveden, koji ga dade pred nosili, na kojih su ležali Murad i Jakub, *posjeći.* Nazočni Srbi izmolili su tielo kneza Lazara i odnieli ga u manastir Ravanicu.

Domaćim piscem pribrajam i dubrovački ljetopis, sastavljen koncem XV. stoljeća,[2] u kojem se o kosovskom boju čita ovo: „1389, 15. juna, na Vidov dan, u utorak, bijaše bitka izmedju Srba i turskoga cara. *Od Srba su bili: Lazar, srpski kralj, Vuk Branković i Vlatko Vuković, vojvoda.* I bi velika pogibija i turska i srbska, i malo jih se vratilo natrag; *car Murad ubijen je, a i srbski kralj. Pobjede nisu dobili ni Turci, ni Srbi,* jer je bila velika pogibija. Boj je bio na *Kosovu polju*".

Iz nadpisa srbskoga udove despota Uglješe kaludjerice Eufemije na pokrivaču tiela Lazareva[3] drugo se ne doznaje, nego da je Lazar pošao na Turke, u boju „i zmia ubil i mučenia věnec vspriel ot boga . . ".

Od *stranih pisaca* kosovskom boju najbliži je španjolski poslanik u Samarkandu Clavijo Ruy Gonzalez, kojega je kastilski kralj Hinko III. god. 1403 odpremio bio k tatarskomu kanu Tamerlanu, te se poslije tri godine vratio iz srednje Azije. U svojem putnom izvještaju zabilježi i ovo: „Murad je bio odličan vitez; ubio ga kršćanski knez Lazar, a ubio ga u boju udarcem koplja, koje mu je unišlo u grudi, a izašlo na ledja; za tim je Ilderim-Bajazit osvetio svojega ubijenoga otca i ubio kneza Lazara u boju svojom rukom".[4] Ovu viest imao je Gonzalez čuti, prolazeći kroz Carigrad,

---

[1] Glasnik XVIII, 77—9.

[2] Monumenta spectantia historiam Slav. mer. XV, 48.

[3] U vrdničkom manastiru u Sriemu. Miklošić: Monum. serb. p. 203—4.

[4] Historia del gran Tamerlan e itinerario y enaracion de viage y relacion de la embassada, que Ruy Gonzalez de Clavijo le hizo. 1582. Сборникъ имп. акад. наукъ. Спетерб. XXVIII, 147—8.

Digitized by Google

a netačna je u tom, što smaknuće Murata podmiče neposredno Lazaru, mjesto njegovu „slugi“ Milošu.

Medju tim od svih stranih pisaca najvažniji su bizantinski i turski; jer su Grci i Turci uz naše mogli najbolje obaviešteni biti i jer se taj dogodjaj njih najviše ticao.

Od bizantinskih historika XV. vieka sjećaju se u svojih djelih kosovske bitke tri: Georgij Frances, član carske obitelji, protovestiar i veliki logothet, a kod zauzeća Carigrada turski zarobljenik; za tim Laonikos Halkondyles, dva puta od sultana Murada II. (1421—51) zarobljen, svjedok padnuću Carigrada; napokon Ivan Dukas iz carske obitelji toga imena, grčki emigrant poslije pada Carigrada. Ova sva tri suvremenika stajala su u najtjesnijem doticaju s Turci, a u mladih godinah svojih mogli su gdjekoga još zateći živa, koji je bio na razbojištu kosovskom ili bar od njega ne daleko. Ja ću iz ova tri pisca,[1] da budem kraći i da poznatih činjenica neponavljam, izvaditi samo ono, što popunjuje do sada rečeno ili u čem se odaljuju. Kad je Lazar — pripovieda se — dočuo, da Murad na njega sprema vojsku, sakupljao je i on vojsku u svih krajevih svojih; dapače snubio je i Ugarsku na rat proti Turčinu. Nadaše se pomoći i od svoga zeta bugarskoga vladaoca Šišmana. Uz njega je pristao i drugi mu zet Vuk sin Branka, koji je vladao u pokrajini od Prištine i Niša do Save. Srbska vojska sakupila se na Kosovu; to doznavši kroz uhode Murad i on povede onamo svoju vojsku. Bijahu s njim i oba sina: Bajazit i Jakub. Boj je bio žestok, nu neodlučan u početku, s obiju strana mnogo padalo; smrt Murada učinila je preokret. O tom dogodjaju — kaže Halkondyla — pričaju različito Turci i Grci; prvi vele, da je Murad razbio srbsku vojsku i nagnao ju u bieg, pak kada je sam gonio Lazara, da ga je jedan srbski pješak, proti kojemu je svoje oružje okrenuo bio, strelicom ranio u srdce, od koje je rane izdahnuo; a drugi, da je „muž jedan viteški imenom Miloš“, odkrivši prije svoju osnovu Lazaru, otišav k Muradu na razbojište i predstaviv se kano pribjeg, bio od njega primljen, mačem ga probo, pak da je onda i sam posječen bio. Turci su Murada polumrtva odnieli u šator, slučaj taj gledali su čim više prikriti, medju tim dvorjanici proglasili sultanom Bajazida; a ovaj, davši ubiti

[1] G. Frantzes: Chronicon. ed. Bonn. I, 26. L. Chalkond. De rebus Turcicis I, 53. M. Dukas: Historia c. III, p. 15 ed. Bonn.

Digitized by Google

brata si Jakuba, koji je desnim krilom vojske zapo.iedao, nastavi žešće boj sa Srbi. Ovim nije bilo poznato junačtvo Miloša, ni gubitak turski, te su klonuli duhom. Turci, imajući vrstniju konjicu, uza to smrću Murada za osvetom čeznući, a novim sultanom poticani, razbiju srbsku vojsku i u bieg natjeraju. Lazar i s njimi mnogi vojvode i velemože budu uhvaćeni, dovedeni u šator, u kojem je Murad mrtav ležao, te ovdje istom vrsti smrti umoreni. I Turaka je mnogo poginulo; s toga je Bajazet odustao od osvajanja Srbije, već je sa Lazarovim sinom Stjepanom, koji je za nasljednika odmah proglašen bio, mir uglavio uz uvjete, da mu danak plaća i u njegovu vojsku za slučaj rata pomoćnu četu šalje; pak za potvrdu prijateljštva sestru Maru dade za suprugu.

Ovo je što se iz poviesti spomenutih triju Bizantinaca crpsti dade. Jedna od njih, na ime Ivana Duke, bijaše koncem XV. ili početkom XVI. stoljeća prevedena na talijanski; a taj prevodilac, po svoj prilici Dubrovčanin ili Dalmatinac, opisao je upravo kosovsku bitku obširnije nego li je u izvorniku, bez sumnje po pričanju u njegovo doba. Po tom opisu[1] Lazar je dobio u pomoć od bosanskoga kralja Tvrdka četu od 20.000 hrabrih momaka, koju je kraljev sestrić vojvoda Vlatko Vladjenić predvodio. Srbska vojska utaborila se na Kosovu s ove strane Sitnice ne daleko od Novoga Brda. Tuj mu Miloš Kobilić povjeri pisma sultana Murada, koji ga velikimi obećanji kušao na svoju stranu predobiti. Lazar naloži Milošu, da na oko sultanu odgovori, da će njegovu želju izpuniti. Knez je kod večere u oči bitke Milošu spočitnuo nevjeru, koji primivši ponudjeni si pehar primieti, da će sutra biti jasno, tko je vjera, tko li nevjera. I sbilja rano u jutro priedje Miloš u turski tabor, tuj bi primljen kano prijatelj i izvede poznato umorstvo. Lazaru ne bješe smrt Murada poznata; zapovjedi Vladku, da prvi sa Bošnjaci navali na Turke; razbi jih; ali kada drugi put htjede udariti, raznese se glas, da je Lazarov vojvoda Dragoslav Pribišić izdao i okrenuo oružje proti svojim. Vladko ostavi tada bojište; srbska se vojska zabuni; Turci, koji su valjda ovaj glas lukavo razturili, navale; Lazar s vojvodami bude zarobljen i u Muratovu šatoru pogubljen hvaleći bogu, što je „neprijatelj“ od ruke srbskoga viteza poginuo. — U tom opisu slobodnoga prevodioca imade, kako se vidi, već primjere iz pučkoga pričanja. Tuj se

[1] U spomenutom bonskom izdanju Dukine historije str. 352 sl.

Digitized by Google

prvi put govori o izdajstvu, a izdajica zove vojvoda Dragoslav „Probiscio", koje je ime nepoznato suvremenim spomenikom [1]

Po narodnoj priči pripovieda o kosovskom boju i Dubrovčanin iz konca XV. i početka XVI. vieka Ljudevit Criević (Tubero).[2] Lazar je, po njegovu kazivanju, u oči bitke sazvao vojvode na večeru, da svojega velmožu Miloša (Milon) ukori za izdajstvo, s kojega obtuži ga jedan takmac njegov, u namjeri, da se uvjeri o njegovoj krivnji ili rieši sumnje. Kada su se vinom ugrijali, Lazar sa srebrnim peharom u ruci spočitnu to Milošu, a ovaj vesela lica odgovori, da će sutra vidjeti, da je lažno okrivljen. Drugi dan zorom Miloš nikomu nejavivši ništa odjuri na konju u turski tabor, doveden do Murata, probode ga mačem i sam pogine. Turske vodje sakriju smrt sultana, odmah navale na Srbe, ovi se tako hrabre brane, da su se Turci jedva odupirali. Navale žešće drugi put, Lazar poleti u susret, ostavi umorna konja, pa zasjede drugoga. To zabuni Srbe, jer izgubivši ga s očiju pomisle, da je pao. Tada Turci udare još žešće i zabunjene Srbe razbiju. Lazar uvidjevši zabludu svojih nastojaše jih osokoliti; ali već bijaše prekasno. Uza svoje vojnike udari i on u bieg a krenuvši s puta pade s konjem u jamu prućem pokrivenu, gdje ga gonioci ubiju.[3]

Ograničiv pisce sa XV. stoljećem nebismo se imali osvrnuti na turske izvore, pošto prije Nešrija nitko od njih ne zabilježi ništa o kosovskom boju, ovaj je pako živio na kraju XV. i početku XVI. viekaza sultana Selima I. (1512—20), te i umro u njegovo doba. Drugi pisac, Saduddin chodža, još je mladji (1536—1599), te kano da visio prvom u opisu kosovskoga dogodjaja.[4] Nu pošto je Nešri upotriebio ili starije pričanje medju Turci ili kakove bilježke o kosovskom boju, te pošto ne može nezanimivo biti, kako se je medju

---

[1] U epirskoj kronici iz početka XV. v. (Glasnik XIV. 269) o kosovskom boju kaže se samo: „Τῷ αὐτῳ ἔτει ἐσφάγη ὁ ἀμηρᾶς Ἀμουρὰτ καὶ ὁ Λάζαρος μηνὶ Ἰουνίῳ."

[2] Commentariorum de temporibus suis lib. VI, §. XI, ed. Schwandtner.

[3] Ovu priču razpredaju potonji Dubrovčani: M. Orbini (Storia sul regno dei Slavi p. 313—319, 381). J. Luccari (Annali di Rausa p. 68). Nalazi se i kod B. Kuripešića (Rad LVI, 177—9.

[4] Još je J. Löwenklau u djelu: Historiae musulmanicae libri XVIII. Francofurti 1595 upotriebio turske pisce. Dotični odlomak iz Nešrijeva djela „Dšihannumâ" (Svietozor) izvadi i prevede na njemački Dr. W. Behrnauer, a na srbski A. T. Brlić u knjizi: Quellen für Serbische geschichte aus türkischen Urkunden. I Heft. Wien 1857. S. 41—89.

Digitized by Google

Turci mislilo o tom boju: scienim, da se taj protivnički izvor ne smije mûkom mimoići.

Od svih dosadanjih pisaca Nešri je najrazgovorljiviji i najobširniji. On opisuje cieli tečaj vojne i sve njezine miene; položaj i kretanje vojske jedne i druge, viećanje prije bitke, govore i razgovore Murada i Lazara, razvoj boja; a sav opis čini utisak, da je crpljen iz ustmenoga predavanja medju Turci. S toga držim za uputno samo jezgru toga opisa i pripoviesti priobćiti. Povod neposredan ratu dala je borba za tvrdi grad Šeherköi (Pirot), na granici Srbije i Bugarske, koji je najprije oteo Šišmanu Ali paša, onda su ga zaposjeli Srbi po vojvodi Dimitru na zapovied Lazara; a kada se je turska vojska približila pod Jahši-begom, dade Lazarov zet (valjda Vuk) grad razoriti. Lazar znajući, da Murad neće ostaviti neosvećeno to djelo, sazva zbor, i tuj bude zaključeno predusresti oružjem Turčina Lazar povede srbsku vojsku na Moravu i odanle izasla poslanika k sultanu. Murad je već krenuo bio s vojskom iz Plovdiva, te se se je treći dan utaborio u ravnici Ichtimanskoj. Odavle nije krenuo desno prama Sofiji, već po savjetu svojih pouzdanika lievo kroz najzapadniji prielaz Balkana na Samokovo, Dupnicu i Küstendil (njekadanju rimsku Putaliu, a bugarski Velbužd). Ovdje se Muratovoj vojsci pridruži sa svojimi četami turski vasal upravljatelj pokrajine Konstantin Dejanović. Iz Küstendila uputi se vojska kroz Uluova dolinu u Kratovo; gdje se duže odmori. Odavle izasla Murad starca ghazi Evrenos-bega koji se je još pod Muradovim otcem Urhaiom s junačtva proslavio, da s četom od 40 momaka ide napred uhoditî za srbskom vojskom; što Evrenos i izvede, dočim doprie naglo do Skoplja i ovdje iznenadjenu stražu zarobi. U Kratovo dodje takodjer pred sultana Lazarev poslanik, koji da ga svojim drzkim ponašanjem na rat izazva. Na to čini Murad svoju dobro oboružanu vojsku poslaniku pokazati, da vidi s kakovom silom imati će nevjernici posla. Srbin se ne uplaši, već se hvasta, da mu vladalac imade pol milijuna junaka, kojih će se svaki sa tisućom Turaka u koštac uhvatiti. Sultan se posavjetova sa svojimi veziri; a ovi su bili za to, da se bezobzirno napried stupa. Evrenosbegu i Jigid paši bješe naloženo, da s odjelom vojske osjeguraju prielaz kroz gorski klanac. Zatim krenu glavna vojska na Kumanovo, odavle pako k sjeveru k crnogorskom (kara-dagh) pogorju, koje dieli Podunavlje od Egeja. U klancu toga pogorja sukobi se prednja vojska turska, pod Evrenosbegom sa srbskom prednjom stražom, koja je imala prielaz nepri-

Digitized by Google

jatelju zapriečiti. Pošto je turski odjel srbsku četu potisnuo i klanac zaposjeo, priedje tuda Murat u dolinu rieke Morave, pak i ovu rieku. Na iztočnoj obali držao je smotru ciele vojske, koja je podieljena bila u šest odjela, kojih je prvi vodio vezir Ali paša, drugi carević Bajezid, treći Aine beg subaša, četvrti carević Jakub, peti Sarudša paša, a šesti sam sultan Murad.

Odanle krene sva turska vojska prama zapadu, te je sultan uz put dao posjeći dvie zaplienjene srbske uhode; napokon dodje do Kosova, gdje se je srbska vojska jurve utaborila bila. Prvi opazi srbsku vojsku Evrenos-beg, koji ju pokaza Muradu. Sultan se sa sinom Bajazidom popne na vis, s kojega je neprijateljsku vojsku pregledati mogao. Bilo je tuj 500.000 što pješaka, što konjanika i 500 knezova, tako da se je sultan čudio toj množini. S toga je nakan bio odmah udariti na neprijatelja; ali ga odvrate, da se počeka dodrugi dan. Noću se dignu oluja, a kada se utiša, Murad se klanjao i bogu molio; dočim je u srbskom taboru bilo veselo, pilo se i uz čašu i ugrijane glave junačtvom na budući dan hvastalo. Rano u zoru zapovjedi sultan udaranjem bubnjeva i svirkom trubalja svoju vojsku okupiti; a kada je sva bila gotova, razdieli ju u tri odjela: središte pod zapovjedničtvom svojim, desno krilo povjeri sinu Bajezidu, lievo sinu Jakubu, dočim je prvomu o boku stajao Evrenos beg, a drugomu Aine beg subaša. Pojedine sborove vodili su Sarudša paša, Kurd-aga, Indžedžik Belban, Dšavudš belban i Sirf Hamza, a topničtvom je ravnao Haider. U to vrieme pripravi se za boj i srbska vojska: Lazar postavi preda se 3000 odabranih konjanika, a otraga pješadiju; na dalje na desno krilo svoga zeta Vuka i svoga unuka; a na lievo krilo Vojna (Woind, Jund oghlu) s bosanskim kraljem, te u oba krila poreda svoje saveznike (Niemce, Vlahe, Arnaute, Ugre, Čehe i Bugare). Prije zore izpio je svaki njekoliko pehara vina tako da je supijan bio. Tada su se opet junačili. Kada su obje vojske stajale jedna prama drugoj, zapovjedi sultan, da se tisuća strielaca pod vodstvom Malkočija na desnu, a tisuća pod vodstvom Mustafe Čelebije na lievu stranu postave Ovi su najprije na srbsku vojsku strielice odapeli u jedan put. Srbi, koji su nepomično kano zid stajali, dok su na nje striele daždile, navališe na strielce na lievoj strani; potisnuše jih natrag; potukoše, te odjel vojske, koji je za strielci stajao, pa mazge i konje s prtljagom, dovedoše u nered, te su tako cieli lievi odio nadjačali. Bajazid se nije udaljio od svoga mjesta na desnoj strani; vidio je

Digitized by Google

opasnost, da bi vojska vjernika mogla hametom potučena biti. Ali skoro se kocka promieni. Bajazid na ime s desnim krilom uz vikanje: „allah akbar“ (bog je najveći), praćen vikom bozondžilara, navali tolikom silom na Srbe, da jim čete stavi u nered; jednako udariše odjeli Evrenosbega, Jahšibega, Šahnibega, Irabega, Sarndša paše i drugih. Ali i s druge strane bijaše odpor veliki, tako da je konj pod Bajazidom ustrieljen bio i on brzo na drugoga skočio. Nastalo obće užasno pokolje, „krv se lievala, bregovi se lješina dizali na razbojištu, glave su kano piesak na zemlju padale“. Još nije dan zapadao, kada je kršćanska vojska podlegla. Medju ranjenimi našao se Miloš Kobilić, odvažan i hrabar; kada je Murad, hodajući po bojištu, došao do njega, htjede pristupiti k njemu; nu čauši htjedoše to zapriečiti. Murad ga ipak pusti; tada Miloš izvadi iz svog rukava, sakriven ondje mač, pak pritvarajući se kano da će stremen sultanov poljubiti probode ga. Nù toga nevjernika posjekoše odmah na mjestu; a nad mrtvim Muradom razapeše šator. Bajazid bude proglašen sultanom, a Jakub ugušen. Zarobljen Lazar bješe sa sinom doveden, i oba smaknuta. „U noći bješe u islamskoj vojsci velika zabuna i razdraženost, drugo jutro podigoše Bajazeda na priestol. Sve se to dogodilo u godini 791 hidšre t. j. 1389 po kršćanskom računu.

Evo to je u kratko bitna sadržina Nešrijeve pripoviesti o kosovskom boju. Ja scienim, da se njom popunjuju njeke praznine drugih izvora. Opis puta, kojim je turska vojska pošla iz Plovdiva na Kosovo, a o kojem drugi izvori šute, odgovarat će istini. Tečaj bitke, kako se crta, ne ima u sebi ništa nevjerovatna. Nešri priznaje, da je s početka vojna sreća bila na srbskoj strani; da se je kršćanska vojska borila veoma hrabro i očajno; pak da je pobjeda stala Turčina ne samo gubitka cara nego i bezbrojne momčadi. Odavle tolika mržnja prama nevjernikom u njegovoj pripoviesti. Na kraju borbe ležala je i turska sila oslabljena, slomljena.

Sada ću na ove izvadke iz spomenika o kosovskom boju nadovezati njekoliko razjasnjujućih i popunjujućih primjetaba.

Već je opaženo, da uspjeh srbskoga oružja na Toplici god. 1387 ne samo nije mogao dati nikakova jamstva, da će Turčin odustati od dalnjega napadanja, nego se imalo očekivati, da će još većom silom udariti. O tom je valjda i knez Lazar osvjedočen bio. Turski izvori podmiću mu, da je tražio i našao saveznika, i to u Bugara,

Digitized by Google

Arbanasa, Vlaha, Ugra, pače i u Niemaca i Čeha. Predpolažu dakle, da je Lazaru pošlo za rukom sastaviti savez kršćana, kojim je poslije Srba najveća i najbliža opasnost prietila. Predpolažu, da se je dogodilo, što bi se po samoj naravi stvari i po zdravoj politici dobe imalo bilo dogoditi, da na ime susjedni kršćani polete u pomoć Srbiji. Nu jeda li je tako bilo?

Prije svega bile su srbske zemlje pozvane, da stupe pod zastavu kneza Lazara. Ali ni to nije bilo tako. Macedonija ne samo da nije sudjelovala, nego je u protivnom logoru stajala. Konstantin gospodar njezine iztočne polovine za cielo nije jedini bio u vojsci Muradovoj. O kralju Marku, gospodujućem u Prilipu, zapadnoj Macedoniji, ne kaže se, na čijoj je strani bio, a da je bio na srbskoj, jamačno bi se bilo u uspomeni sačuvalo. Proti tomu govore takodjer sve okolnosti. Turska na ime sila upravo je tada prodirala s juga k jonskomu i jadranskomu moru. A u onih njekada Dušanovih srbskih pokrajinah nije prestao metež vladati, koji je Turčinu pobjedu samo olakotio. U Tesaliji (Vlaškoj), stolujući u Trikali nasljednik Simeonov i sin mu Ivan Dukas Paleolog (iza 1371 g.), proživivši svoju mladost na sv. gori (Athos), volio je voditi asketički, nego li ratoboran život, u koliko mu ga nisu nametale provale turske, dok nije i vlast predao što cesaru Aleksiju Angelu, što svomu rodjaku, sinu Radoslava Hlapena, Stjepanu Duki. U Epiru nasliedila je dne 23. prosinca 1385 smaknutoga despotu Tomu Preljubovića njegova supruga udova despina Marija Angelina (1385—94), podupirana iz početka u vladanju bratom joj Ivanom Urošem; ali Spatom u tiesnac natjerana dade svoju ruku (1386) Ezavu od Buondelmontia, bratu vladajuće leukadijske vojvodkinje Magdalene Tocco. I Ezav je imao posla s nemirnim Spatasom, navaljajućim na glavni grad Joaninu. Ezav bijaše priznan za despotu u Carigradu; ali kako je turska moć rasla, nadje za dobro i nju si osigurati; pak se zato god. 1387 uputi k sultanu Muradu, da ga prizna za gospodara joaninske despotovine i tim u obranu uzme proti gospodaru Arte, Spatasu; a ovo priznanje bilo je istovjetno s vazalstvom. Što videći susjedni arbanaski knezovi sinovi arbanaskoga despota Andrije II., naime Ghin I. gospodar Prespe, Stojan gospodar Kostura i Teodor II. gospodar arb. Belgrada (Berat), utekoše se pod pokroviteljstvo mletačke republike, koja je umjela u svoju korist i za razširenje svoje vlasti u arbanaskom primorju upotriebiti i nutarnji razdor tamošnjih gospodara i opasnost,

Digitized by Google

koja jim od Turaka prietila. Tim načinom zadobi Mletačka ne samo Krf, za nju poslije Negroponta (Eubeje) najvažniju pomorsku točku (1386), nego si je svojim savezom od 17. kolovoza 1386, uglavljenim s Karlom Topiom, protirala takodjer put u Drač, koji je bio god. 1387 u velikoj pogibelji od Turaka.

Iz svega toga vidi se dosta jasno,[1] da Lazar nije mogao računati na pomoć Makedonije, Tesalije, Epira i Arbanaske; pak da tvrdnja Nešrieva o savezu s Arbanasi nije osnovana[2] Ali šta Balšići, kojih je Gjuragj Sracimirović, „gospodin vsoj zetskoj i pomorskoj zemli", po supruzi Jeleni bio zet srbskomu knezu?

Gjuragj je i neobzirući se na srodstvo s knezom srbskim imao razloga tražiti naslon proti Turčinu. Turci su do duše tada glavnim smjerom išli, kako spomenusmo, k Avloni i Draču; ali su njihove čete prelazile i izvan toga pravca na lievo i na desno. Onaj mir, kojim se koncem godine 1387 hvale gospodari Leša i Zadrimlja, braća Leka Dukagin i Pavao,[3] Gjorgjevi susjedi, bijaše samo prividan. To je Gjurgju dobro poznato bilo; s toga je nastojao i s Mlečani živiti u dobrih odnošajih podielivši jim 28. veljače 1388 slobodu trgovine „po svojoj zemlji do Danja",[4] da bar s te strane bude obezbiedjen. Sve je to dakle moglo nukati Gjurgja na sudjelovanje sa svojim tastom u ratu proti Osmanliji. Nu da li je ono, što je mogao i htjeo, i u istinu učinio? Postavnoga dokaza ne ima. Ako je Strahinić ban pučke pjesme[5] i Gjorgje Sracimirović jedna osoba, kano što se čini po tom, što je Strahinić pučke pjesme gospodarom bio u Primorju, živio u vrieme kosovske bitke, učestvovao u njoj i preživio ju, bio je rod knezu Lazaru: tada je Gjorgje po narodnoj predaji bio saveznik srbskoga vladaoca u tom ratu proti Turčinu. To bi se potvrdilo donjekle i svjedočanstvom turskoga pisca Sadedina, po kojem je vojevao na Kosovu uz La-

[1] V. Hopf op. cit. p. 39—43. gdje se i izvori navode.

[2] To tvrdi i J. Musachi (Hopf: Chroniques greco-romaines. p. 273), ali samo da uzvisi arbanasku gospodu.

[3] Pucić: Споменици србски II: „А ниедногa страха се небоите, ерѣ се умирихъ с Турци".

[4] Monum. Slavor. merid. IV, 245.

[5] Poznato je 35 nar. pjesama o Strahinji banoviću, od kojih je najstarija u sbirci Bogišićevoj: Narodne pjesme (Biograd 1878) str. 40. U Vukovoj sbirci (II. br. 36, 44, 45, 50, III, 10) ima jih pet; u Petranovićevoj (II, br. 22, 26, 28, 30, III, 1. 6. 21—24, 31—32, 34, 43, 49, 54) sedamnaest.

Digitized by Google

zara i vojvoda Gjuragj,[1] koje ime dolikuje najviše rečenomu zetskomu gospodaru sinu Sracimirovu.[2]

Drugi zet Lazarev, bugarski car u Trnovu Šišman, mogao je još manje pripomoći svomu tastu a tim iztočnomu kršćanstvu. Moguće je, pače i vjerovatno, da se je o tom radilo; Dobrotićev sin i nasljednik Ivanko nije bio takodjer nesklon riešiti se sveze s Turčinom Ali Murad je ovu dobrovolju i sklonost predusreo naglom provalom u Bugarsku, da joj spojenje sa Srbijom učini nemoguće. Najprije odasla iz Drinopolja velikoga vezira Ali-pašu, Khaireddinova sina, da preko Balkana prodire u Bugarsku. Prešavši Ali Balkan kod Aidosa posla napried Jakši-bega na Provad, koj bude osvojen. Bližnji Šumen (Šumla) preda se. Ali pane pod priestolnicu Trnov, te se iza kratkoga odpora i ona predade. Car Šišman zatvori se u Nikopolju; a pošto ga Ali nemogaše na predaju prisiliti, pozva u pomoć samoga sultana. Murad prispje iz Jedrena; Šišman videći, da je odpor izlišan, zamoli mir, koji bi prihvaćen uz obvezu, da plati danak, koji je njekoliko godina uzkratio bio i da za jamstvo dade tvrdjavu Drstar (Silistrija). Sultan ostavi Šišmana na priestolu, ali kano svoga vasala. Taj primjer sliedio je i bdinski Sracimir.[3]

To se dogodilo godine 1388, dakle godine prije kosovske bitke. Odavle biva jasno, da je Bugarska, sultanu podčinjena, ako i pod vlastitim vladaocem, za Lazara bila izvan računa u oči ratne pripreme.

Vlaška i Moldavska, susjede Bugarskoj na lievoj strani Dunava, ležale su tada izvan svake kombinacije za Srbiju. Prietila jim je do duše opasnost od Turaka, čim su ovi Bugarsku svojoj vlasti podčinili; ali pošto Murad nije za onda još naumio bio svoju ratnu osnovu proširiti i prieko Dunava: pogibeljnija bijaše Ugarska za samostalnost ondješnjih rumunjskih gospodara. S toga vidimo, da vojvoda moldavski Petar I. i vlaški Mirča traže naslon proti Ugarskoj na Poljskoj, te da uprav godine kosovske bitke sklapaju savez s Vladislavom Jagelonskim.[4] A nigdje neima traga, da bi sa Srbijom dolazili u tjesniji doticaj.

[1] „Giorgio" po prievodu Dubrovčanina V. Bratuttia: Chronica dell' origine e progressi della casa ottomana I, 149.

[2] Vidi o tom liepu razpravu Ljubomira Kovačevića: „Strahinić ban" u Otadžbini knj. XXI, str. 81—82, Beograd 1889. I. Ruvarac (О кнезу Лазару стр. 356) scieni, da Gjorgje nije bio na Kosovu.

[3] V. Jiřeček: Dějiny národu bulhar. st. 299—300.

[4] Ugovor od 20. pros. 1389 kod Fejéra: Codex diplom. Hung. X, 1. p. 652.

Digitized by Google

Napokon Ugarska ne samo što nije bila voljna podupirati Srbije proti Turčinu, nego se je usuprot, jer je ona i hrvatske nezadovoljnike i Bošnjake podupirala, proti njoj spremala na rat. Još početkom god. 1389, na ime dne 24. veljače, javlja kralj Sigismundo,[1] da polazi na kneza Lazara, kako bi ga spriečio od uvrieda, koje je dotle njegovoj kraljevini nanašao i na pokornost prisilio. Do krvavoga sukoba izmedju Sigismunda i Lazara nije do duše tada došlo, jer jih je Lazarev zet Nikola gorjanski izmirio; ali isto tako daleko bijaše jim misao o savezu.

Iz svega toga bjelodano sliedi, da se na Kosovu sa Srbi niesu borile ni bugarske, ni arbanaske, ni vlaške, ni ugarske čete; pak da su onaj savez izmislili samo Turci, kako bi se pobjeda njihova proti tolikim „nevjernikom" prikazala u sjajnijem svjetlu.

Jesu li se bar Bošnjaci bili o boku Lazaru? Kralj Tvrdko smatrao se, kako spomenusmo, baštinikom Nemanjića, prozvao se kraljem Srbije i dao se na grobu Nemanjića sv. Save za takova vjenčati. On je zaposjeo znatan dio prije srbskih zemalja od Drine i Lima do Stona i Kotora. Nalazimo ga u suglasju s faktičkim gospodarom Srbije, s knezom Lazarom. Lazar sa svoje strane podupira Tvrdka u obrani svoje neodvisnosti od Ugarske, pak neizravno u osvajanju Dalmacije. Tvrdko je jednako imao osvjedočen biti o pogibelji, koja njemu samomu prieti od Turaka, ako si ovi pokore Srbiju. Svi ovi razlozi, sve ove prilike čine više no vjerovatnom viest ljetopisa, da se je na Kosovu uz srbsku i bosanska vojska borila. A izvan svake sumnje stavljaju to pisma samoga Tvrdka Trogiranom od 3. kolovoza i fiorentinske obćine Tvrdku od 20. listopada 1389 godine. Akoprem u prvom Tvrdko ne spominje Lazara, što se dade donjekle izpričati, jer se je sam smatrao za kralja Srbije i za takova bje držan u inozemstvu: to bi se jedva pojmiti dalo, kako bi si u zaslugu pripisivao smrt sultana Murada, kad na Kosovu ne bi bosanske vojske bilo. S toga scienim, da je Tvrdko u tom ratu saveznik bio Lazaru, kano što mu je ovaj bio saveznik proti Ugarskoj. A tu bosansku vojsku vodio je vojvoda Vlatko Vlković, vjeran pratilac kralja Tvrdka (kako se razabira iz njegovih listina[2] od 1378 i 1382 godine) i stric glasovitoga vojvode Sandalja; dakle jedan od prvih velmoža bosanskih.

S bosanskom vojskom imale su doći i hrvatske čete pod Ivanom Horvatom. O sudjelovanju Ivana Horvata na Kosovu, sačuvala se

[5] Ibid. p. 517. Sr. Rad III, 88.

[6] Miklošić: Monumenta serbica. p. 189, 202.

Digitized by Google

je viest samo u forolivskom ljetopisu.[1] Ova viest ne samo ne sadržaje u sebi ništa nevjerovatna, nego stoji u tiesnom savezu s drugimi dogodjaji, koji se tiču i Bosne i Srbije, te joj se razborito ne može prigovoriti. Nezadovoljnike u Hrvatskoj, kojim je na čelu stajao ban Ivan Horvat, podupirao je i Tvrdko i Lazar. U to jim doba bijaše središte u Bosni, a glavna podpora bosanski kraljevski dvor. Iz Bosne i podunavske Srbije provaljivali bi u Hrvatsku, Slavoniju i Sriem. Početkom god. 1389 dobio je kralj Sigismundo izvješća, „da su Ivan Horvat i Ivan od Paližne sa svojimi pristašami odlučili uljesti u kraljevinu Slavoniju i ondje škoditi joj koliko iole moguće". A odkle? Iz Bosne; jer je malo prije, t. j. u listopadu 1388 godine, Sigismundo u Hrvatskoj pomoću Nikole gorjanskoga, Gjure Lackovića i drugih velikaša ustaše razbio, više gradova na Savi zaposjeo; ali Horvat je utekao bio sa svojimi u Bosnu.[2] Medju tim se rat spremao proti Turčinu, Tvrdko poslao vojsku pod Vladkom Vlkovićem Lazaru u pomoć: što je dakle u tom nevjerovatna, ako se je i Ivan Horvat sa svojom četom, koja je križ uzela proti nevjernikom („cum crucesignatis), pridružio? Da je Ivan Horvat bio u to doba negdje drugdje zabavljen, vidi se takodjer odatle, što se opet javlja na pozorištu tek poslije kosovske bitke, kada na ime provali u Mačvu i bjelinski kotar, da odanle priedje u Slavoniju.[3]

Od svih dakle onih saveznika kneza Lazara, o kojih turski pisci pričaju, ostali su samo Bošnjaci s četom hrvatskoga bana Ivana Horvata i možebiti Zećani s Gjorgjem Sracimirovićem. Knez Lazar, Vuk Branković i Vlatko Vlković s Ivanom Horvatom i možda Gjorgje Sracimirović bijahu glavni vojvode kršćanske vojske. Kolika je mogla biti ova vojska, ne može se ustanoviti; ali to je nesumnjivo, da tadanja Srbija, Bosna, pa i Zeta, niesu mogle dati onolik broj momaka, o kolikom bulazne Turci.[4]

[1] Muratori: Scriptores rer. ital. XXII, 196. „Eodem anno (1389) de mense Junio. Contra Theucros quibusdam coniuratis Christi fidelibus: rege Rasci(ae), rege Ungariae, comite Lazaro et *domino Johanne banno cum crucesignatis* interemptus est ipse Amorattus, utroque exercitu in campo remanente, maxima tamen cum caede."

[2] V. Rad III. 87 Sv. Listinu kod Fejéra X 4 p. 665.

[3] Ondje str. 99—100. I. Ruvarcu (О князу Лазару стр. 331—333) nečini se, da su Hrvati pomagali na Kosovu; ali razlog nije mu osnovan.

[4] Po jednoj nar pjesmi Turaka bješe 300.000, a Srba 104.000, od kojih 10.000 Bošnjaka i 6000 Zećana. Po tal. prevodiocu Duke Vladko je vodio 20.000 Bošnjaka. Po drugoj nar. priči bijaše 125.000 Srba, od kojih je Vuk vodio 25.000 pješaka i 12.000 konjanika.

*

Digitized by Google

Poslije sukoba izmedju Srba i Turaka na Toplici moglo se očekivati, da će se ondje zametnuti glavni boj, tim više, što je Lazar poslije onoga uspjeha zaposjesti dao čvrst grad Pirot (Šehrköi), ležeći na glavnoj cesti izmedju Sredca i Niša. Znajući Osmanlije važnost ove tvrdjave ocieniti, nisu je mogli ostaviti u rukama Lazara; s toga je Ali paša odmah poslao Jahšibega, Ainibega i Sarudže pašu sa 10.000 vojske, da ju osvoje. Nù kad jim je to pošlo za rukom, pa kad je Jahšibeg izviestivši Murada zaiskao od njega dozvolu, da smije nastaviti rat proti Srbiji, zadobi zapovied, da se povrati. U ratnoj naime osnovi sultana je ležalo, s druge strane i svom silom napasti Srbiju, da joj pripravi sudbinu Bugarske.

Kako se iz svega vidi, nije Lazar odabrao bojišta nego Murad, u toliko bar, što ga je Murad s iztočnih granica Srbije prenio u njezino središte. Koliku je važnost sultan u svoje vojeno poduzeće polagao, razabira se odanle, što je oba svoja sina, Bajezida i Jakuba, iz njihovih sandžakata u Aziji, Kutahije i Karasia, odazvao i što je svoju vojsku s pomoćnimi četami od Saruchana, Menteše, Aidina i Hamida, a uz put i s onimi svojih macedonskih vasala pojačao; napokon što se je obkolio najizkusnijimi vojvodami. Murad je dakle znamenitu silu prikupio, nu bila bi bezposlica upuštati se u iztraživanje njezina broja. Neprieporno je, da su i Lazar i Murad prikupili, koliko su više mogli vojske.

Kada je Murad u svojem vojnom pohodu odabrao jugo-zapadni put, vodeći kroz najzadnji balkanski klanac (rimski Succi, sada Suluderbend) u Samokov i Velbužd, pak odavde na Žegligovo k Crnoj Gori (Kara dâg): tada je Lazar mogao uvidjeti, da je namjera Turčina prieći u nutrašnjost Srbije. Tada mu nije drugo preostalo, nego ili zapriečiti turskoj vojsci prielaz preko Crne gore k Moravi ili zauzeti položaj s ove strane Crne gore (Чьрмьнаꙗ гора) i ondje čekati neprijatelja. Ovo drugo odabra ratno zapovjedničtvo srbsko, te svoju vojenu silu usredotoči na Kosovu polju.

Kosovo polje je nizina duž rieke Sitnice, izpresiecana humci i brežuljci, a sa strana obkoljena visokimi planinami (Dragodan, Veternik, Veljetin, Žegovac). U tu nizinu, dugačku do 14 a široku gdješto 5—6 sati hoda, vode klanci, probijeni potoci: s jugo-iztoka kačanički, kojim teče Lepenica, pritok Vardara, a sa sjevero-zapada banjski, kojim teče Banjska; te zaslonjeni visokimi gorskimi kosami, prvi Ljubetinom, drugi Rogoznom. Kosovo polje s okolicom igra veliku ulogu u srednjoviečnoj srbskoj poviesti. Ono je središte s jedne

Digitized by Google

strane Podrimja, s druge gornjega Pomoravja. Ono je prolazište s jugo-iztočnoga diela u sjevero-zapadni dio balkanskoga poluostrova. S toga je toliko puta bilo razbojištem za vojske, koje su se ondje sticale, dolazeći onim suprotnim pravcem. Na Kosovom polju pobili su se god. 1073 Srbi s Bizantinci i saveznici njihovimi Bugari. Sto godina kašnje odlučila je bitka na Sitnici pod Zvečanom izmedju Stjepana Nemanje i njegove braće o vlasti u Srbiji.[1]

Na tom dakle kobnom polju sastadoše se na Vidovdan g. 1389 Srbi i Turci. Kakav je položaj zauzela jedna i druga vojska, o tom ne govore spomenici; nu pošto je turska došla s jugo-iztoka, više je nego vjerovatno, da je ona pokrila južniji dio Kosova, a Srbi sjeverni. Po narodnoj predaji[2] srbska se vojska izprva razporedala pred gradom Prištinom, u kojem su često boravili Stjepan Uroš III., car Dušan i Uroš, pak i gospodar mu Lazarev zet Vuk Branković, i to oko gračaničkoga manastira, Milutinove zadušbine. Nu da uzmogne neprijatelja u boljem položaju dočekati, pomaknu se za rieku Labu, opirući se desnim krilom na Sitnicu, koja ondje prima Lab, lievim pako krilom na gore, koje sa sjevera okružuju onu nizinu. Turci su zaposjeli ostavljenu Prištinu, svoj glavni stan utvrdili u dolini pred gradom blizu Sitnice, te dio vojske razporedali na humcu izmedju Prištine i Laba.[3] S tom narodnom predajom slažu se njeke uspomene, koje su se sačuvale na samom polju. Po mjestu na ime, na kojem je grob sultana Murada, i gdje je njegov šator za bitke bio, turska vojska bješe poredana na Kosovu od gore Plementine na Sitnici do Sičevca u pogorju Dragodan, dočim su Srbi stajali naprama njoj ledjima okrenuti proti Labu. Ravan medju Labom i potokom Brnjicom najravniji je dio

[1] I poslije boja god. 1389 bilo je na Kosovu više krvavih bojeva: god. 1403 izmedju despota Stjepana Lazarevića i sultana Muse; godine 1448 izmedju Ivana Hunjadija (Sibinjanin-Janka) i Turaka; god. 1689 izmedju austrijske vojske pod Picolominiem i turske; g. 1831 izmedju bosanskih ustaša pod Husein-kapetanom Gradaševićem i sultanovom vojskom.

[2] Hilferding: Босния, путевыя замѣтки. Русская бесѣда. 1859, I, 123.

[3] Po jednoj nar. priči (Milojević: Путопис II, 23) srbska se vojska ulogorila izpred Turaka, koji su i desnu strana Laba zauzeli i dopirali do Podujeva, od Samodreže do Sitnice po okrajcih i izdancih Kopaonika i njegovih brdašca i na ono malo ravnice, za tim na visokom ogranku Kopaonika, koji se sada Grdeć zove; oko Samoderže ležalo je središte vojske. Vidi još opis P. Srećkovića u Glasniku XLIV, 337—347.

Digitized by Google

Kosova, te kano stvoren za konjaničku bitku. Valjda su obe stranke odabrale ovu ravan za razbojište, jer je tada glavna sila vojske ležala u konjaništvu, koje je ondje moglo razvijati svu vještinu i hrabrost svoju. Nu položaj srbske vojske bijaše nepovoljniji, jer prisloniv se na Lab, iza kojega se diže grdečko pogorje sa dva razilazeća se uzmačna pravca (Labom gore, Sitnicom dolje) bješe u dvoje pretrgana.[1]

Uz povoljniji položaj imala je turska vojska i drugih prednosti. Jur sama organizacija njezina bijaše tada najsavršenija. Iza preustrojstva pod Muradovim otcem Urhanom, koji je konjaništvu dodao pješaštvo (piade), te prvi mu odredio plaću i uveo stajaću vojsku, pak sastavio čete od poturčenika (jeni čeri = nova vojska, janičari), koje su bile jezgra njegove sile, sam je Murad uveo sbor za podvoz iz kršćanskih momaka (voinak = vojnik). Sva ova vojena sila prikazivala je jedinstveni ustroj, ovisna o jednom vojskovodji, zadahnuta jednim duhom. Pojedini odjeli vodjeni su od prokušanih vodja, koji su ipak jednoj volji sultana podčinjeni bili. Vojska je mogla imati podpuno pouzdanje u Murada, jer ju uz 30 godina vodio od pobjede k pobjedi, s njom osvojio Angoru, gradove Kermiana; slavodobitno prešao od Helesponta do Dunava, od Rodopa do Vardara. A srbska vojska jedva se mogla kojim od tih svojstva ponositi. U sebi bijaše sastavljena kano i prije: težko konjaništvo naprama lakomu turskomu; pješaštva malo; vodstvo podieljeno po svoj prilici izmedju Lazara, Vuka i Vladka, a možda i Gjurgja; nevikla od Dušanova vremena ratu u većih razmjerih, osim u nutarnjoj medjusobnoj borbi; u ratu proti polumjesecu, izuzam na Toplici, svagdje skoro u nazadku. Kako su srbski vojskovodje ili malo pouzdanja imali u svoju snagu ili slabo umjeli uvažiti ratne prilike, pokazuje najjasnije, što su pustili bez odpora, bar znatnoga, prieći tursku vojsku kroz gorske klance iz Povardarja u Pomoravje, te čekali ju na otvorenom polju, pak i tuj neprijatniji položaj odabrali. Kad bi oni bili gorovite prielaze jakom vojskom zaposjeli, pak svaki pedalj ondje branili jedva bi se Turčin probio bio, ili bar bi oslabljen na Kosovo došao bio.

U tih opazkah već je na pol sadržan odgovor na pitanje o uzroku onakove nedaće boja na Kosovu. Stariji srbski spomenici pripisuju poraz Srba božjoj volji i kao kaznu za griehe naroda: **богоу тако допоустившоу, грѣхъ ради нашихъ**". Ovakovo tumačenje donjekle

[1] S. Gopčević: Makedonien und Alt-Serbien. Wien 1889. S. 227—9.

Digitized by Google

je kršćansko. Kakova se je grieha srbski narod učinio krivcem u pogledu državnom, to se iz nacrta ovoga dosta jasno razabrati može. Vlastoljubje, slavohlepje, razdor, nesloga, to su oni griesi, kojimi su se srbski velmože poslije Dušana ogriešili o svojoj domovini i o svojem rodu. Nu onaj dio naroda, koji je ostao oko Lazara okupljen, borio se hrabro na Kosovu. To mu priznaju i Turci. U početku boja Srbi su pače nadjačali neprijatelja. Smrt sultana Murada bio je preokret bojne sreće.

Kano što Murad po turskih, tako je i Lazar po srbskih spomenicih žedjao za viencem mučeničtva. Prvi je pao od noža zanosita Srbina, drugi u žestini borbe od neprijatelja. Ali ni Turci ne pripisuju izdajstvu svoje pobjede, ni Srbi svoga poraza. Tek kašnje poče se tražiti porazu drugi, nečist i nerodoljubiv uzrok. Najprije se nedaća Srba izvodi iz bjegstva njekih četa;[1] onda se baca sumnja na nevjerstvo.[2] Mihajlo iz Ostrvice misli, da je bitka izgubljena, što su „neka gospoda kroz prste gledala", dočim su se drugi, „koji su bili knezu Lazaru odani", pored njega vjerno i istinito borili".[3] Bitka bi dakle izgubljena bila „zbog nevjere, zavisti i nesloge"; ali ne pojedinca, već onih velmoža, koji nisu bili odani Lazaru. Tako se pričalo koncem XV. vieka. I sliedećega vieka još neima govora o izdajstvu; nego se samo priča, ili da je Miloša njeki takmac njegov kod Lazara ocrnio i oblagao za nevjerstvo,[4] ili da su ga zavidljivci osumnjičili, da se dogovorio s neprijateljem;[5] nù poraz srbske vojske ne podmiće se još izdajstvu. Spomenuti talijanski prevodilac Ivana Duke ograničuje već nevjerstvo na jednu osobu; te imenuje izdajicu, na ime Lazareva vojvodu Dragoslava Pribišu.[6] Kaže se na ime, da je Lazar, neznajući ništa za smrt Muradovu i djelo Miloševo, zapovjedio vojvodi Vladku, da prvi udje u borbu. Vladko hrabro navali, razbije Turke, koji su pred njim bili; nu kada je po drugi put htjeo ući u borbu, raznese se glas po bojištu, da je „Dragosav Probišio", vojvoda Lazarev, izdao i okrenuo oružje proti kršćanom. Tada Vladko sa svojimi Bošnjaci ostavi razbojište. Nu osoba toga izdajice nije iz suvremenih spomenika poznata; kakovo je drugo ime nosio logotet

[1] Glasnik X, 341—2.
[2] Ondje LIII, 15.
[3] Istorija. Izd. J. Šafařik, str. 53.
[4] Criević l. c.
[5] Kuripišić: Rad LVI, 17.
[6] Ducas op. cit. p. 354.

Digitized by Google

cara Uroša Dragoslav,[1] nije takodjer poznato; a već spomenusmo, da pripoviedanje onoga talijanskoga pisca (Dalmatinca ili Dubrovčanina) zaudara posvema po pučkoj priči. Kašnje je ta priča izdajstvom okrivila Lazareva zeta Vuka Brankovića, što je izmedju povjestnika prihvatio prvi Dubrovčanin Mavro Orbini u svojem po narodnoj priči sastavljenom opisu kosovskoga boja.[2] Po tom bi Vuk bio tajno ugovorio s Muradom da izda svoga tasta, samo da bi dobio njegovu državu; nu niti Orbini ne poziva se na historički spomenik već na „kazivanje" t. j. na narodnu priču. Tim putem je objeda Vuka Brankovića unišla i u poviest, u znanost, dokle ga novija iztraživanja nisu od te ljage oprala.[3] Ratoboran srbski narod nije mogao naći uzroka svomu porazu na Kosovu u svojoj cjelokupnosti, već ga je tražio najprije u njekoliko velemoža, onda u jednom licu; te što se je više vremenom odaljivao od dogodjaja, tim je više zaboravljao na cjelokupni položaj srbske zemlje, u kojem leži glavni uzrok katastrofe kosovske, pak se je tim više priliepio za jednu osobu, koja da joj je kriva. Ta osoba bijaše sada Lazarev vojvoda Dragoslav, sada zet mu Vuk, dok se napokon pučka priča na ovom potonjem ne zaustavi. A zašto? Vuk je za živa Lazara, koliko se iz spomenika može izvesti, ostao svomu gospodaru vjeran, ako i jest u svojoj zemlji skoro ravan mu bio. Poslije smrti njegove osta gospodarom u tom dielu srbske zemlje, te uglavi mir s Turci, podvrgnuv se sultanu Bajazidu i obvezav mu se na danak.[4] Nu kašnje, zavadivši se s Lazarovim sinom despotom Stjepanom, bješe Vuk sbačen (1394) i prognan, iza česa preminu 6 oktobra 1398 godine.[5] Kano što je već Vuk živio u zavadi s Lazarevom djecom, tako je i sin njegov Gjuragj u tom sliedio svoga oca, dapače je u bitki na Kosovu dne 21. novembra 1402 god. bio proti despoti Stjepanu saveznikom Turčinu. Ovo neprijateljstvo izmedju Brankovića i Lazarevića, pa čak na Kosovu poslije tek 13 godina, moglo je lasno dati povoda onoj priči o izdajstvu na Kosovu.[6]

---

[1] Miklošić: Monum. serb. p. 160, 167, 169.

[2] Regno dei Slavi p. 313—19, 381.

[3] Gilferding: Босния. стр. 264. Ilarion Ruvarac: О кнезу Лазару стр. 360 sl. Lj. Kovačević: Вук Бранковић стр. 33 sl

[4] Vidi njegovu listinu od 21 nov. 1392 kod Miklošića: Monum. serb. p. 222—3.

[5] Lj. Kovačević op. cit. p. 21—33.

[6] Ondje str. 84—85.

Digitized by Google

Ele poraz srbske vojske na Kosovu, tumačio mu se najneposredniji uzrok i povod ovako ili onako, jest historijski čin. Za Lazara i za Srbiju nije nečastan. Sami Turci priznaju hrabrost srbske vojske; priznaju, da su uz žrtvu svoga velikoga sultana i množine svojih junaka stekli pobjedu. Glavne vojskovodje neprijateljskih četa, Murad i Lazar, ostaše mrtvi na razbojištu. Ovu smrt proslavi jedna i druga stranka. „Konac je njegov (Muradov) — piše Nešri[1] — bio unapried opredieljen, a sad nadodje. Umah se uputi huma njegove duše u carstvo mašte i u najviši raj; on je bio savršen junak za vjeru, sad postade pravi mučenik". Tielo chudavendkiara ghasi-Murada bješe preneseno u Brusu, kano što je već spomenuto, i ondje u džamiji po njem sagradjenoj pohranjeno. Na Kosovu pako pokazuje mauzolej (turbè) ondje podignut mjesto, gdje je od noža Miloševa Murad pao. Leži Prištini sjevero-zapadno, $1^1/_4$ sata daleko. Predstavlja malu grobnu mošeju, obkoljenu zgradami, u kojih nadzornik šejh sa svojom čeljadi stanuje. U sredini mošeje leži lies, pokriven krasnimi sagovi, a na kraju mu ogroman turban. Stiene su pokrite tablami u okvirih, na kojih su rodoslov sultanov, dan smrti i izreke iz korana.[2] Pokazuju se ondje tri kamena, koji da su postavljeni na mjestih, sjećajućih na skokove Miloševe, kada je po dovršenom činu odbjegnuo. Na jednom od bližih humaca vidi se opet turbè, u kojem leže dva kamena groba, u kojih većem da je pohranjen Muradov, takodjer Milošem smaknut, vezir ghasi-Sinan; a u manjem njegov sluga. Svuda okolo pokazuju se mogile, u kojih po pučkoj priči počivaju žrtve Miloševa junačtva. Toliko je pučka predaja nakitila ubojicu Murada! — Tielo krščanskoga viteza padšega na Kosovu, kneza Lazara, bješe preneseno u bliži manastir gračanički i ondje pohranjeno u crkvi blagovieštenja sv. Bogorodice, uz koju bijaše biskupska stolica lipljanska. Odavle dade ga sin njegov despot Stjepan prenesti u Ravanicu, mjesto na rieci Ravanici, pritoku Morave u Srbiji, te ondje sahraniti u hramu sv. Spasa, koji je sam Lazar prije 8 godina (1381) sagradio bio.[3] Narodna pako

[1] Bernauer-Brlić: Izvori srpske povjestnice str. 89.

[2] Grob opisuju Hahn (Reise von Belgrad. S. 128—35). Gilferding (Босния Бесѣда 1859. II, 58.) Gopčević (Makedonien und Alt-Serbien. S. 223). Grob spominje i Petančić u svom putopisu (Rad XLIX, 132) za tiem Kuripešić (LVI, 179).

[3] Glasnik XI, 102—113. Miklošić: Monum. serb. p. 199—200 Ravanica je izgorela god 1398, a god. 1488 zauze ju Murad II. Tielo

Digitized by Google

crkva srbska uvrsti ga medju božje ugodnike odrediv mu proslavu uspomene na 15. junija t. j. na dan kosovske bitke. Uz to sjeća se narod Lazara i u pjesmi, njegovim imenom (Lazarica) prozvanoj, i u običaju pučkom u oči Lazareve subote, koji djevojke „Lazarice“ obavljaju.[1]

Tako i crkva i narod, u pjesmi i običaju, pak i samo mjesto bojišta, uzdrža kroz stoljeća budnu sviest i uspomenu kosovske bitke; a ta sviest i uspomena sjećala je sve naraštaje, da nezaborave uzkrisiti što je na Kosovu palo: „Srbski rode! — sve mu kazivalo na usta našega neumrloga P. Preradovića — sve se tvoje uspomene ovdje shode; zadušnica ovdje si slaviš sveti dan; bezsmrtnim ovdje si mrtvim suza siplješ koljivo“.[2]

V.

Posljedice kosovskoga boja bijahu odsudne za Srbiju i za ostale zemlje balkanskoga poluotoka i cieloga Podunavlja.

U krvavoj bitci dvie su države izgubile svoje vladaoce. Turska je na samom bojištu zadobila novoga vladaoca u osobi Muradova sina Bajezida. Na Kosovu je Bajezid, smaknuv svoga jedinoga brata Jakuba, prvi od sultana tim primjerom stvorio pravilo u priestolnom nasljedstvu o umorstvu brata u osmanlijskoj carevini; kano što je umorstvo Murada rukom Miloševom na Kosovu dalo povoda uvedenu uslied toga u dvoru obredu, da komornici stranca razoružana vode pred sultana. Medju tim Bajezid unatoč svojoj nemirnoj i nagloj ćudi, koja mu pribavi ime „ilderim“ (munja), nije odmah poslije bitke uredio srbske poslove, a iza velikoga gubitka nije se ni osjećao dosta silnim, da i satrvenu Srbiju zaposjedne, pak zabrinut za priestol umah pohiti u priestolnicu Jedren. Tek pošto se je ovdje proglasio sultanom, te o svom nastupu i kosovskoj pobjedi razaslao proglase u Aziju, uze u ruke urediti svoje odnošaje naprama Srbiji.

Bajezid je priznao za Lazareva nasljednika starijega mu sina Stjepana, jer nije još u njegovoj političkoj osnovi ležalo utjeloviti

Lazarevo bješe 1683 preneseno u sv. Andrej kod Budima, odavle u Frušku goru, u stari obnovljen manastir Vrdnik, odanle nova Ravanica prozvan, gdje se i danas štuje. Opis i slika ravaničke crkve kod Kanitza: Serbien. S. 30—34. Crkva je oštećena, a dielomice nesretno obnovljena. Slog bizantinski, gradnja od opeke i kamena, četiri pobočna i jedno glavno osrednje trulo, slike na liepu, ali veoma razorene.

[1] V, Vukov rječnik kod rieči: Лазарица, Лазарице.

[2] Pjesnička djela str. 114.

Digitized by Google

Srbiju svojoj državi, što bi s nemalimi zaprekami za tada skopčano bilo. Mnogo je više turskoj politici prijalo, da si Srbiju vasalnom učini, kano što je takovom bila i Bugarska, negovoreći o zemljah prije srbskih u području egejskoga i jadranskoga mora. S toga Bajezid uglavi putem poslanstva sa Stjepanom mir i savez uz uvjet, da će mu biti u svih ratovih saveznikom vojujući sa svojimi četami pod njegovim stiegom i da će mu danak plaćati, imenito iz srebrnih rudnika; a za utvrdu toga savezničtva izprosi si najmladju mu sestru, Oliveru (Milenu nar. pjesme), za ženu.[1] U znak toga savezničtva bijahu — kako dodaje Konstantin[2] — „Stjepan s Vukom (bratom), s vlastelom i ostalimi dužni svake godine ići na službu k caru“.

Evo ovo bijaše prva velika posljedica kosovske bitke. Srbija je pala, kako bismo se danas izrazili, u sferu moći turske; dalje ne, samo nije smjela biti u redovih njezinih neprijatelja, nego bijaše obvezana proti njim podupirati ju svojom mišicom i svojim novcem. A taj uspjeh bijaše Bajezidu za tada dovoljan. On je tako radio poslije kosovske bitke i s bizantinskim dvorom, utanačiv s carem Ivanom II savezni ugovor, kojim se uz danak obveza staviti svake godine u proljeću sultanu na službu vojsku od 12.000 što konjanika što pješaka i biti prijateljem njegovim prijateljem, a neprijateljem njegovim neprijateljem. Čim si je takovimi savezi evropski iztok obezbiedio, mogao je Bajezid prieći u Aziju, da ovdje svoju moć razširi i učvrsti, što je i učinio osvojiv god. 1390 Alašer (Philadelfiu) i dio Karamanie.[3]

Stjepan Lazarević pridrža naslov svoga otca „кнєзь“, „самодрьжьць и господинь срьбьскїє земли и Подоунавю“; a uz naslov „кнєзь“ daje si i kadšto naslov „десноть“, naslov prije dvorskoga dostojanstvenika, kano što je već opaženo.[4] U početku dielio je Stjepan vlast sa svojom majkom „кнєгинѡм Милицѡмь“,[5] pa i poslije, kada se pokaludjerila i uzela ime „ѥвьѣєниꙗ“,[6] te s mladjim bratom Vukom.

---

[1] Ducas: Historia I, 4. p. 6.

[2] Život Stefana Lazarevića. Glasnik XLII, 263.

[3] Hammer: Geschichte des osman. Reiches I, 184—6.

[4] I na novcih se piše десноть стефань, na jednih tal.: CONTE STEFAN. Ljubić: Opis. p. 155—160. tab. XII, 1—22 XV, 16

[5] Miklošić: Monum. serb. p. 568. Pucić: Spomenici srpski II, 37.

[6] Miklošić op. cit. p. 227, 262, 264, 335, 567. Pucić op. cit. I, 3, 7—9. 13—17, 28, 29, 35, 37, 42. II, 44. Glasnik XXIV, 271. Imala se god. 1395 pokaludjeriti.

Digitized by Google

Ali uz Lazarevića vladao je Vuk Branković u svojoj zemlji; nu nepriznavajući više Stjepana za „gospodina si kneza“, kano što je priznavao Lazara, niti se zadovoljujući naslovom „gospodina“, nego držeći se „gospodarom Srblem i Podunavju“, a stolujući u Prištini na Kosovu. Ne samo to, nego i u pravcu politike poslije kosovskoga boja odielio se Vuk od Lazarevića; jer dočim su se ovi podali sudbini, te izmirili s Turci, Vuk je bio za produženje borbe oslanjajući se na zapad. Možebiti mu je davao nadu i ugarsko-hrvatski kralj Sigismundo, kako bi se moglo izvoditi iz njegova pisma od 7. srpnja 1389 god.;[1] prem se je srbskoj stvari pokazao malo odanim, kada je poslije kosovskoga poraza, nemogav zaboraviti na savez Lazarev s Tvrdkom, u listopadu, služeći se zabunom i nesrećom Srbije, dao zaposjesti srbske gradove Borač i Čestin.[2] Tako se je i Vuk našao izmedju dvie vatre, Ugarske i Turske; te se već godine 1390 pobrinuo za utočište u Dubrovnik; ako nebi mogao „držati zemlju srpsku, nu ga iždenu Ugri ili Turci“.[3]

A imao je i razloga bojati se od Turčina; jer Bajezid svršivš vojnu u Aziji opet nastavi ratovanje u Evropi. Naprama Bizantincem bijaše tako bezobziran, da je po smrti Ivana II. Paleologa (16. febr. 1391) od cara Manojla II. uz vasalstvo zahtievao, da u buduće „pravovjernim“ u Carigradu sudi ne carska oblast već turski kadija. A da ovomu zahtjevu pribavi veću silu, dade Carigrad vojskom obkoliti. Ostatak pako vojske odpravi u Podunavlje. Jedan odjel te vojske prodre god. 1390 u Mačvu, i osvoji Golubovac na Dunavu; drugi provali preko Save u Sriem. I vlaški vojvoda Mirče, koji se usudio bio napasti Turčina, bijaše prisiljen priznati vrhovnu vlast sultanovu; a tim se je ova proširila preko Balkana i Dunava do podnožja jugo-iztočnih Karpata.

Sada se je i u Budimu moglo osjećati, kolika je pogrješka učinjena, kada se ne samo mirno gledalo, kako si Turčin pokorava jednu balkansku državu za drugom, nego i podkopavala samostalnost njihova i tim slabila odporna jim snaga. Sada se odanle kušalo zadobiti proti Turčinu i Šišmana i Stjepana i Vuka Brankovića. Na veliku za Bosnu i kršćansku stvar nesreću upravo se

[1] Diplomatarium relationum Ragusii cum Hungaria p. 113—14.
[2] Rad III, 99—100.
[3] Listina od 9. svibnja 1390 godine kod Miklošića: Monum. serb. p. 215.

Digitized by Google

tada, na ime na 23. ožujka 1391 godine, prestavio kralj Stjepan Tvrdko, neizvedši svoje osnove o samostalnoj državi, koja bi od jadranskoga mora do Drave i Dunava obuhvaćala srbske i hrvatske zemlje. Ljeti 1392 god. priedje ugarska vojska pod Sigismundom kod Kovinja Dunav; ali drugoga uspjeha ne postiže, van što je dolinom Mlave do Ždriela u Srbiji doprla; te se odavle opet povukla prieko Dunava.[1] S toga nije srbskim vladaocima preostalo drugo nego izmiriti se sa sultanom i njegovu si milost osjegurati. Vuk Branković javlja već 21. novembra 1392 godine: „da jest vědomo vsakomu člověku, kako složih mir s Turci i priložih velikomu caru Bajazitu, i složih š njim mir; i kada složih š njim mir, raspisah zemlju vsu, koliko jest u oblasti mojoj, kako ćemo plaćati danak Turkom".[2] A kako da i ne bude Vuk na mir nagnan, kada su Turci već 6. siečnja 1391 godine zaposjeli bili Skoplje, odkle su klancem kačaničkim svaki čas mogli napadati njegovu zemlju; te su prodrievši do Dečana, ondje poharali samostan, zadušbinu kralja Stjepana Uroša III.[3] Knez pako Stjepan, bivši kod sultana okrivljen sa sučuvstva s Ugri, uputi se u Jedren, i podje mu za rukom umiriti Bajezida.[4]

Tako su jedva dvie godine poslije boja na Kosovu minule, te su već Sriem i Ugarska osjećali posljedice srbskoga poraza.

Bajezid nije mogao ne proniknuti, da će sada Ugarska, već radi svojega obstanka, upregnuti sve sile proti Turskoj; a i sumnja bijaše osnovana, da će budimski dvor nastojati sastaviti proti njoj vojni savez, u koji bi takodjer Vlaška i Bugarska unišle. Ovaj dobro shvaćeni račun činio je dozoriti u Jedrenu osnovu o uništenju Bugarske. Umirivši god. 1392 nemire u Aziji i razširivši ondje svoju moć, Bajezid odasla u proljeću sliedeće godine (1393) vojsku u Bugarsku pod zapovjedničtvom svoga sina Sulejmana Čelebije i Alipaše, kojih prvi osvoji dne 17. jula Trnov, glavni grad zemlje, drugi obkoli cara Ivana Šišmana u Nikopolju, te ga prisili na predaju; a sam bješe odveden u Plovdiv. Turci su zaposjeli Bugarsku, a u Trnovu patrijarški hram spasov pretvorili u džamiju.[5] Bugarska je prva od balkanskih država postala turskom pokrajinom.

---

[1] Rad III, 126.

[2] Listina kod Miklošića op. cit. p. 223.

[3] V. Monumenta serb. p. 265. Glasnik, odeljenje II. knj. XII, 137—140.

[4] Život u Glasniku XLII, 267.

[5] Obširnije v. kod K. Jirečka: Dějiny nar. bulharsk. str. 304—9.

Digitized by Google

Poslije Bugarske dodje red na Vlašku. Ivan Mirča „Dobruše i Dristra gospodar“ (1390), „velikij vojevoda i gospodin vsej zemi Ungro-vlahijskoj i zaplaninskim stranam i oba pola po vsemu Podunavju daže do velikago morja“, bijaše nepouzdan vasal. Sam Bajezid povede u jesen 1394 god. vojsku proti Mirči; pratijahu ga sa svojimi četami srbski knez Stjepan, kralj Marko Vukašinović i Konstantin Dejanović; srbske dakle čete iz velikoga diela Dušanove države. Srbi su se pridružili turskoj vojsci „не колѥю нь по поуждн“. U Markova usta postavljaju se rieči izuštene Konstantinu: „молю господа ѥже христианомь быти помоштьникь; азь же прьвын кь мрьтвынхь на рати сен да боудоу“.[1] Želja mu se izpuni jer u bitci na „Rovinah“ dne 10. oktobra r. g. (1394), u kojoj Vlasi razbiše Turke, pade Marko s bratom Andrejašem i s Konstantinom gospodarom Velbužda (Köštendila).[2] Uslied ove nedaće sultan uglavi mir s Mirčom.

A gdje je Vuk Branković bio? Godine 1393 nalazimo Vuka u saobraštaju s mletačkom republikom, koja ga naziva „svojim najprisnijim prijateljem“, od kojega dobiva pogodnosti za svoju trgovinu; te ga dne 9. travnja 1394 imenuje za svoga gradjanina.[3] Nu pošto iza toga nestaje mu traga; pošto se na dalje znade,[4] da je bio sbačen sa vlasti; pošto su Lazarevići god. 1395 i 1397 vladali od Drenice počam cielom pečkom oblašću,[5] koja je dotle bila Vukova: to je više no vjerovatno, da je Vuk Branković u vrieme ili povodom vlaškoga rata svrgnut bio, i da je njegova zemlja predana bila, Turčinu vjernomu, knezu Stjepanu. Vuk se po svoj prilici nije držao ugovora prije tri godine s Bajezidom sklopljenog. Skinut umro je u zatočenju.[6]

---

[1] Život Stefana. Glasnik XLII, 269—70.

[2] Letopisi. Glasnik LIII, 75. Kaže se, da je Marka ubio Jovan Dakmanović. Konstantin se zivlje „Žegligovac“ od pokrajine.

[3] Monum. Slav. merid. IV, 319. 326.

[4] Pucić: Spom. srb. I. Primjetbe str. XXX.

[5] Л. Ковачевић: Вук Бранковић стр. 26—31. Tako pripovieda i M Orbini: Regno dei Slavi. p. 319—320.

[6] Kovačević op. cit p. 32—3. Misli se u Plovdivu, kamo bijaše doveden i posljednji bugarski car J. Šišman. Vuk je umro 6 oktobra 1398 god. (V. Monum. Slav. merid. IV, 418—419). Po jednoj priči Vuka je Balša, komu se je iz zatočenja utekao, otrovao; po drugoj utekao je Vuk u Bosnu i tuj ga blizu Travnika progutala zemlja, a mjesto zove se „Vukov Klokot“. (Letopis tronošac. Glasnik V, 94); po trećoj dao ga sultan u Beogradu otrovati. (Letopisi. Glasnik LIII, 76). Tielo Vukovo da mu brat, kaludjer Gerasim (Radonja), prenese u Sv. goru.

Digitized by Google

I tako šest godina poslije kosovske bitke izniknu sa pozornice Lazarev zet, možan Vuk Branković, padši žrtvom težkoga položaja, u kojem se Srbija nalazila. Nu kako umije pučka priča u svojem sudu o historičkih osobah zabluditi, potvrdjuju Vuk i Marko, kojih je prvoga ožigosala izdajstvom, drugoga pako uzvisila kano glavnoga borioca za dom i narod, dočim je obratno istina; jer se Vuk borio na Kosovu, a kašnje nije, koliko se znade, vojevao s Turci, dočim Marka nije bilo na Kosovu, a kano turski vasal pomagao Turčina, pak i za nj poginuo.

S Vukovim prognanstvom nije prestala borba izmedju Lazarevića i Vukovića ili Brankovića. U toj se borbi jedna i druga stranka uticala u zaštitu Turske. U početku je sultan, ogorčen još na Vuka, bio proti njegovim sinovima Gjurgju i Grguru;[1] nu kašnje primi jih u milost. Da se uz taj nutarnji razdor nije mogla Srbija okoristiti ni obćim položajem stvari u iztoku ni neprilikami Turske, nije ni kakvo čudo. Kralj je Sigismundo kušao sastaviti savez kršćanskih vlasti proti Turčinu; njegova vojska, koju je godine 1396 poveo u dolnje Podunavlje, bje ojačana četami zapadnih, a osobito francezkih vitezova, te joj se i rumunjske pod Mirčom pridružiše; ali za to su se srbske pod knezom Stjepanom borile kod Nikopolja (sada selo Nikjup), blizu Trnova u Bugarskoj, s turskimi o boku sultanu Bajezidu; Stjepan se pače osobito odlikovao hrabrošću.[2] Pobjedi turskoga oružja pomogavši posredno je pridonio, što su turske čete, porazivši kod Nikopolja ugarske, provalile u Sriem i ovdje osvojile Mitrovicu, te paleći doprle čak do Optuja u Štajerskoj. Ne samo to, nego je Stjepan sliedeće godine (1397) pratio Mahmuda pašu i u susjednu Bosnu,[3] s kojom su ga spajale tolike sveze i uspomene. Tek poraz Bajezida kod Angore dne 20. jula 1402 godine, gdje se je Stjepan s bratom Vukom i Brankovići Gjorgjem i Grgurom u redovih turske vojske borio proti Tamerlanu, a koji je uhićenjem samoga sultana osmanlijsku carevinu u temelju uzkolebao, uzdrmao je srbskoga kneza u njegovoj dotadanjoj politici, te je stao misliti, nebi li si drugdje tražio naslon. Odavle vidimo, da se Stjepan poslije nesretnoga rata na Kosovu dne 21. novembra 1402 godine miri s Brankovići, te da ovi poslije godine 1403 upravljaju očinskom zemljom samostalno,

[1] Sliedi iz rieči dubrovačkoga vieća kod Pucića: Spomenici srbski I. str. XXX. primjetbe.

[2] Rad IV, 1—3, 12.

[3] Letopisi. Glasnik LIII, 75. Život Stefana Glasnik LXII, 270.

Digitized by Google

prenesav si sielo na Kosovo;[1] jer uzpostaviv nutarnji mir mogao je slobodnije plesti spoljašnje odnošaje. Stjepan je iza toga tražio sbliženje Ugarskoj, u koju je kršćanstvo poslije razorenja Bugarske i pokorenja Srbije polagalo najveće nade. Nu i u toj je osnovi Stjepan naišao na odpor u zemlji, na stranku na ime srbske vlastele, kojoj su se na čelo stavili brat mu Vuk i Gjuragj Branković, a kojoj se činilo pogibeljno po Srbiju izazvati osvetu Turčina, dok nije ni bila dosta uvjerena o pomoći i nekoristoljubju Ugarske. Stjepan si medju tiem brata umirio tim, što mu je polovinu Srbije, koja bliže Turskoj leži, odstupio, a sebi pridrža polovinu, koja je bliže Ugarskoj.[2] Tuj je on sada osobitu pažnju obratio na Beograd,[3] kano znamenitu političku i vojničku točku. Medju tim se je u borbah izmedju sinova Bajazedovih, Sulejmana i Muse i Mahomeda, srbska krv prolievala; te su u njih i Stjepanov brat Vuk i Lazar Branković (1410) poginuli. Sada je i ona odstupljena Vuku polovina Stjepanu pripala. Pošto se je s jedinim živim Brankovićem Gjurgjem izmirio (1413), i pošto je Srbija iza nastupa na priestol Bajezidova sina Muhameda I. (1421) uživala s te strane mir nekoje vrieme, zapodjeo je Stjepan još revnije i nastavio uspješnije priegovore s kraljem Sigismundom, dok je ne završi u ugovoru uglavljenom u Tati god. 1426. Ovaj ugovor[4] je podpuna kapitulacija srbske države. Stjepan priznaje, da je Srbija od starine pripadala po pravu ugarskoj kruni, pa da imade opet njoj pripasti, kada nestane nasljednika Gjorgja Brankovića, na kojega prenosi pravo nasljedstva ne imajući sam odvjetka. Na dalje „neželeći, da Srbija vremenom dopadne tudjih ruku, prisiže sa svojom vlastelom vjernost kruni ugarskoj", koja se sa svoje strane obvezuje, da Gjurgja i njegove zakonite mužke potomke priznaje za prave i istinite nasljednike u kraljevini Srbiji. Napokon za slučaj, ako bi umro bez odvjetka, te ga Gjuragj nasliedio, odstupa Ugarskoj one zemlje i gradove u Srbiji, koje su njekada Ljudevit i drugi vladaoci ugarski držali.

[1] Miklošić: Monum. serb. p. 260. 277. Prva listina izdana je u Vučem trnu na Kosovu: izdali ju „gospodin Grgur, Gjuragj i Lazar s gospodjom Marom".

[2] O toj razmirici pripovieda i Konstantin filosof: Život Stefana Glasnik XLII, 119.

[3] Zanimiv je opis Beograda ondje na str. 285 sl.

[4] Kod Engela: Geschichte von Serwien und Bosnien. S. 370—2. Fejèr: codex. dipl. Hung, X. vol. 1. p. 809—813. O toj stvari razpravljao sam već u Književniku II, 470 sl. obširnije.

Digitized by Google

Evo tako se je Srbija pod Lazarevim sinom i nasljednikom u četvrtom deceniju poslije kosovskoge boja bacila u naručaj Ugarske, te vrhovnu vlast turskoga sultana zamienila pokroviteljstvom ugarskim. Prem se u tom činu izražava politika očajanja i nepouzdanja u svoje sile, to bi se dala možebit izpričati s višega i općenitoga gledišta, kada bi dobro proračunana bila t. j. kada bi joj uspjeh u izgled stavljen bio. Ali upravo toga nije bilo. Da je Turčin to sbliženje Srbije k najneposrednijemu neprijatelju svomu mrzko gledao, stvar je naravska; a da je u isti čas odlučio Srbiju prvom zgodom učiniti neopasnom, moglo se predvidjeti. S toga se jedino moglo pitati: može li Ugarska pružati Srbiji dovoljnu zaštitu? Pokazalo se protivno. Poslije skore smrti kneza Stjepana dne 19. jula 1427 godine i nastupa na kneževski priestol srbski Gjurgja Brankovića Ugarska je samo povoljne si uvjete ugovora izvela, zaposjela na ime srbsku Posavinu i znamenit Beograd; dočim unatoč njekim uspjehom koje je u ratovih od god. 1440 postigla, nije mogla zapriečiti, da napokon silni sultan Muhamed II. poslije osvojenja Carigrada (1453) ne poplavi vojskom srbske zemlje, te osvojivši Prizren, za tiem grad za gradom, a napokon i tadanju priestolnicu Smederevo, ne pretvori u studenom god. 1459 Srbiju u tursku pokrajinu.[1]

Pouzdanje dakle u sile Ugarske bijaše neopravdano. Moguće je, da sultan Muhamed II., pokle je osvojio ponosan grad Konstantina velikoga, uništivši grčko-rimsku carevinu nebi bio trpio ni Srbije pod vlastitimi gospodari. Ali bezdvojbeno je, da ga je pokušaj stvoriti Srbiju ratnim izhodištem proti turskoj carevini nagnao na njezino upropašćenje. A tada su bili izbrojeni dnevi i samostalnosti Bosne, koja nije ni za pet godina (1463) preživila državnoga bitka Srbije.

I tako je poraz na Kosovu, ako ne drugo, pospješio propast samostalnih država balkanskih. Čim je ondje slomljena bila moć glavne i po središnjem položaju svojem najvažnije od tih država; čim se je u njoj nastavljalo razsulo državnoga bića, koje je poslije Dušana započelo: ostala je bezuspješna svaka nada, da se osmanlijska bujica obustaviti može. Nu ta bujica poplavila je i susjedne države, koje su kroz stoljeće mirno gledale njezinu oba-

[1] Književnik II, 478—9. U novije doba obširnije razpravlja Č. Mijatović u liepom djelu: Деспот Ђурађ Бранковић (Београд 1880) o tom razdoblju srbske poviesti.

Digitized by Google

rajuću silu, pače osamljenom se borbom Bugarske, Srbije i Vlaške u svoju korist poslužile. Kosovo i Muhač stoje u tiesnoj historijskoj svezi.

Ovo su bile političke posljedice Kosovskoga boja, ovdje samo u krajnih potezih nacrtane.

Ne manje ubitačne posljedice imala je kosovska bitka za Srbiju na prosvjetnom polju.

Srbija je za Nemanjića postala središte slovjenske književnosti na balkanskom poluotoku, koje je prije bilo u Bugarskoj do njezine propasti god. 1018. Kako je svuda u srednjem vieku crkva bila glavna a gdjegdje i jedina razsadnica i gojiteljica nauke i umjetnosti: tako su ove našle pjestovalište u srbskoj crkvi zasnovanoj i uredjenoj po sinu prvoga osnovača srbske države Stjepana Nemanje, po prvom srpskom arhiepiskopu sv. Savi († 1237). Eparhije i manastiri srbski postali su učilišta srbskomu naraštaju; ondje se prevadjalo i pisalo, skupljala duševna hrana Po tom se lasno tumači pojav, što su i u Srbiji najstariji književni proizvodi sadržaja crkvenoga i bogoslovnoga. Nu pošto je Srbija u crkvenom pogledu bila čest iztočne crkve, a u ovoj je grčki živalj bio gospodujući svojim položajem i svojom prosvjetom; i pošto je Srbija u političkom takodjer pogledu, a još više u prosvjetnom, stajala pod odlučnim uplivom iztočno-rimske, tada grčke carevine: to se odavde lasno shvaća i drugi pojav u sredovječnoj srbskoj književnosti, što su na ime glavni proizvodi njezini, i to ne samo crkveni nego i svjetski, prievodi iz grčko-bizantinske starije ili suvremene literature. Pače na izvorne takodjer radnje djelovao je duh grčko-bizantinski, kano što se vidi osobito u biografskoj srbskoj književnosti. I u historijskih radnjah služili su bizantinski ljetopisi za obrazac srbskim piscem, koji su najprije prevadjali one ljetopise, kano što Ivana Malale, Georgija monaha, Georgija hamartole, Ivana Zonare i Konstantina Manasa, te se na njihovih djelih odgajali. I poučno-zabavna književnost srbska sastoji se ponajviše iz prievoda; a tako i religiosno-moralna i didaktička ponajviše u apokrifih. Prem je književna produkcija u svih ovih granah svojim obsegom i jednoličnošću dosta čedna bila, to se ipak opaža, da je ona rasla prema jačanju narodne snage srbske i prema općemu napredku u području duševnoga života. Zaisto je za prosvjetne prilike srbske značajan pojav, što onaj isti knez Stjepan Lazarević, koji je nevoljnu kosovsku baštinu nasliedio, ne samo mačem maše nego i perom kriepi sebi duh svoj i narodu lomi duševan

Digitized by Google

hljebac;[1] na dalje što je u onoj kobnoj dobi poticao i druge na književan rad, te oko sebe sakupio kitu umnika.[2] Još ćemo ovdje dotaći se samo jedne druge grane na polju prosvjete, koja je s knjigom u tiesnom savezu, a to je umjetnost. Spomenici, koji su se od razorujuće sile turske do nas spasili, svjedoče, kako je Srbija Nemanjića u graditeljstvu, kiparstvu i slikarstvu stajala na visini svoje dobe. Crkvene gradjevine, kano što potvrdjuju hramovi u Pavlici na Ibru, Ljubostinju, u Studenici, Žiči, Dečanah, Gračanici, Ravanici, Kruševcu, Manasiji i Smederovu, odgovaraju svojim slogom, kano što sliedi po sebi, osnovnim načelom bizantinskoga graditeljstva kasnije dobe.[3] Nego u pojedinih čestih nalaze se očiti znakovi zapadnoga upliva. Pročelja, vrata, prozori, vienci na vanjštini, stupovi i pilovi s bogato izklesanimi glavicami, pak dekoracije i slike na liepu na stienah i na ikonostasih u nutarnjosti prikazuju napredne proizvode vajarske i slikarske umjetnosti.

Svi ovi ostanci književnosti i umotvorina pokazuju, da je Srbija Nemanjića usisala bila življe prosvjete onoga vremena, te ujedno jamče, da bi se i u njoj ovi življi razvili bili pod dahom onoga duševnoga pokreta, koji je imenom humanisma i renaissance prozvan, da jih poraz na Kosovu i tursko zavojevanje skoro udušilo nije. Samostalan na ime život srbskoga naroda presta upravo u doba, kada se je u Italiji nov pokret, poslije prvih mu stiegonoša Danta, Petrarke i Boccacia, silno razmahao, kojim su sredovječne ideje na staroklasičku prosvjetu duševno i umjetno prisnovane, tvorno ipak i samostalno oplodjene i razvijane. Značajno je, da je upravo u godini kosovske bitke rodjen Cosimo Medici, taj ne samo suradnik u tom pokretu prosvjetnom, nego i voditelj novoga daleko preko granica Florencije blagoslovno u tom smjeru radećega naraštaja. U vrieme kosovske bitke bijaše dječakom otac preporodjene arhitekture veliki meštar Filip Brunellesco (1377—1446), graditelj uzvišenoga trula na stolnoj crkvi u Firenci, ondješnjih bazilika sv. Lovre i sv duha, te veličajne palače Pitijeve. U vrieme kosovske bitke razvija se slikarstvo i kiparstvo u pravcu velikoga Giotta († 1336) i njegova sliedbenika Orcagne († 1376), a plastici otvara nove puteve veliki Florentinac Lorenzo Ghiberti.

---

[1] O književnom djelovanju Stjepana v. Glasnik XL, 166 sl. Starine IV, 87 sl.

[2] V. Glasnik XLII, 235 sl.

[3] V. F. Kanitz: Serbiens byzantinische Monumente. Wien 1857. Serbien. Leipzig 1868. S. 727 ff.

Digitized by Google

Sve ove misli bile bi imale lasan pristup u Srbiju. Prije svega Srbija i Bosna vladale su primorjem jadranskoga mora od Stona do Bojane, a kadšto i do Drača i Avlone; a to primorje stajalo je u neprekidnom trgovinskom saobraštaju sa suprotnom talijanskom obalom. Na dalje nalazimo srbske vladare i velmože u neprekidnom doticaju s Mletci, Firencom, Napuljem i Rimom. Srbija i Mletci izmjenjuju si poslanstva, stupaju u saveze; srbski vlastodržci uvršćuju se medju počastne gradjane jadranske kraljice. Uz to i Dubrovnik, koji posreduje trgovinu balkanskoga poluotoka, koji sklapa ugovore sa Srbijom i Bosnom, koji daje u nevolji tamošnjim velikašem utočište, zalazi po malo u duševnu atmosferu novih ideja, koje zaokupljuju sve umove apeninskoga poluotoka, te u oči kosovske bitke prima u svoju službu Petrarkina učenika Ivana Ravenjanina (1384—7) prvoga humanistu na iztočnoj obali Adrije.[1] Nebi li dakle sa baklje humanisma i renaissance, koja je živo u XIV. i XV. vieku gorila u Italiji, iskra vrcnula bila u Srbiju i ovdje na pripravljenom zemljištu uzplamtila, te i balkanski poluotok u onaj duševni pokret povukla, da ga Izlam nije poslije Kosovske bitke nesmiljeno prikovana držao i od doticaja s izvori nove prosvjete odbijao?

Toliku je nesreću Vidov-dan god. 1389 na Srbiju i svu iztočnu Evropu oborio!

---

[1] V. moju razpravu u Radu LXXIV, 135 sl.

Digitized by Google

Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici.

Čitao u svečanoj sjednici, koja se na uspomenu Vidova dne 1389 godine sastala 27. (15.) Lipňa 1889.

ČLAN-DOPISNIK DR T. MARETIĆ.

I.

1. Komu je poznata i apsolutna i relativna vrijednost narodne naše epike taj ne može sumńati o potrebi naučnoga obrađivańa građe, koja je do sad na svijet izdana u zbornicima narodnijeh junačkijeh pjesama. Ne može se reći, da u našoj kńiževnosti (ovdje osobito mislim: srpsku) nema već ńekoliko vrlo vrijednijeh radńa o narodnoj epici, ali prema obilnosti do sad poznate građe svakako je posve malo urađeno oko rečenoga posla. Dvojica znatnijeh srpskijeh naučńaka, koji su i drugijem radńama osvjetlali sebi obraz, na ime I. Ruvarac i S. Novaković lijepo su obradili i gdjekoje strane predmeta, o kojem govorim. Ńihove radńe, koje ovamo pripadaju, navodim ovdje s velikijem poštovańem, jer sam iz ńih i sam veoma mnogo naučio i našao izobila upute i pobude i za ovu svoju radńu:

I. Ruvarac, Две студентске расправе, прештампане из Седмице, листа за науку и забаву за г. 1856 і 1857. У Новом Саду 1884.

S. Novaković, Српске народне песме о бoју на Косову štampano u Годишњици Николе Чупића, II. У Београду 1878. Ova je studija malo skraćena i prevedena na ńemački jezik u Jagićevu Archivu III. 413 dd.

Isti, Леђан град и Пољаци у српској народној поезији, štampano u Летопису Матице српске, књига 120 У Новоме Саду 1879. Polovina ove rasprave nalazi se štampana ńemački u Jagićevu Archivu III. 124 dd.

Isti, Велики челник Радич или Облачић Раде 1413—1435, štampano u Гласнику српског ученог друштва, књига 50.

Digitized by Google

Isti, Народне традиције и критичка историја, štampano u Отаџбини IV. V. У Београду 1880.

Isti, Стара народна песма о одласку св. Саве у калуђере, štampano u Отаџбини IV. У Београду 1880.

Isti, Последњи Бранковићи у историји и у народном певању 1456—1502, štampano u Летопису Матице српске, књига 146. 147. 148. У Новоме Саду 1886.

Ńekoliko svijetlijeh iskrica za rasvjetu narodne srpske epike u istoričkom smislu naći će čitatel u Ruvarčevijem raspravama: Прилошци к објашњењу извора српске историје, Гласник српског ученог друштва књига 47 i 49, za tijem u ńegovu djelu: О кнезу Лазару, У Новоме Саду 1888 (preštampano iz Стражилова).

Najnoviji je prilog za poznavańe narodne naše epike napisao vrijedni kńiževnik srpski *Lj. Kovačević* u raspravi: Страхинић бан. Rasprava je štampana u Отаџбини XXI. У Београду 1888—1889. Koliko se god nalazi dobra i lijepa u ovoj radńi, opet mi se čini, da pisac glavnoga ciļa svoje rasprave nije pogodio, t. j. nije dokazao, da je ban Strahinić narodnijeh pjesama identičan sa zetskijem gospodarom Đurđem Stracimirovićem Balšićem, koji je vladao god. 1385—1404.

Pored svijeh ovijeh priloga još je poļe narodne nam epike dosta neobrađeno. Tako bi n. pr. bilo vrlo potrebno, kad bi se koji naš kńiževnik promučio oko sadržaja i motivâ junačkijeh pjesama starijega vremena i dokazao ono, što za sad samo naslućujemo, na ime, da suštinu naše narodne epike ne čine junaci ni istorički događaji, već motivi, koji iz jedne pjesme prelaze u drugu. Koliko sam ja prema svojim malim silama u tom smjeru proučio narodnu epiku, uvjerio sam se o potpunoj istini Vukovijeh riječi, koje se nalaze na XX. strani predgovora k prvoj knjizi narodnijeh srpskijeh pjesama lajpciškoga izdańa od god. 1824: Који човек зна педесет различни пјесама, (ако је за тај посао) њему је ласно нову пјесму спјевати. Broj motiva, što se nalazi u narodnoj našoj epici nije ni po što nepregledan, i ja mogu tvrditi, da se ne će naći mnogo više od 100 dobrijeh junačkijeh pjesama starijega vremena, koje se mogu smatrati za tipične, a sve ostale stotine pjesama vidjeće se, da su samo varijacije prema onijeh 100 (ili od prilike toliko) pjesama. Upravo istoričkijeh pjesama iz starijega vremena ima razmjerno dosta malo, i u velikoj većini starije hrvatskosrpske epike služe istorička imena samo tomu, da se oko ńih ovijaju omiļeli motivi, ili da upotrebimo teatralni izraz:

Digitized by Google

istorička su čeljad u velikoj većini starije narodne epike samo dekoracija. Ja za cijelo mislim, da govoriti o motivima naše starije epike isto znači što govoriti o ńezinoj, da tako rečem, duši.

2. Vuk je u pomenutom predgovoru o vremenu, otkad imaju Srbi (i Hrvati) junačkijeh pjesama, ovako mislio (str. XXXVII): Што се тиче старине наши пјесама, ја би рекао, да имамо старији женски него јуначки, јер јуначки пјесама мало имамо старији од Косова, а од Немањића нема старије ниједне, а међу женскима може бити да и има и од илјаде година, н. п. међу Краљичкима, Додолскима и т. д. Ја 'мислим, да су Срби и прије Косова имали и јуначки пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати. — Vidjećemo u ovoj raspravi, da prije kosovskoga boja (1389), izuzevši pjesmu o ratu Stefana Dušana s bugarskijem kraljem Mihailom, nema nijednoga istoričkog događaja, koji bi bio o p j e v a n u narodnoj epici. Što se u junačkijem pjesmama govori o Nemańićima i drugijem ljudima iz vremena prije god. 1389., to su priče ili legende, koje ne pripadaju u istoriju. O junačkom djelu kojega čovjeka može nastati narodna pjesma za posve kratko vrijeme, možda već za ńekoliko dana. Tomu ne treba drugoga dokaza nego sjetiti se slijepca Filipa Višńića, koji je svojim pjesmama proslavio srpske junake, koji su s Kara-Đorđijem vojevali na Turke od god. 1804—1813. Vuk je od ńega već 1815 godine zapisivao pjesme, koje je on sam, Višńić, spjevao. Da se o ž i v i j e m junacima mogu pjevati narodne pjesme, tomu je valjada najznatnija potvrda ona, koju nalazimo u predgovoru IV. knizi Vukovijeh pjesama od god. 1833., gdje se na str. XXII. veli, da je ńeki Anđelko Vuković sam o svome jednom junačkom djelu (kako je ubio Turčina Sinana) ispjevao pjesmu, koja je u istoj knizi štampana pod br. 45. — Ne može se dakle sumńati, da junačke pjesme mogu vrlo brzo nastati iza događaja, što ih opijevaju, niti imamo razloga misliti, da je u tom obziru XIV. ili XV. vijek bio drukčiji od XIX-oga. S druge se strane čini isto tako sigurno, da se priče ili u opće neistinite stvari o kojem istoričkom čeladetu mogu onda istom o ńemu pjevati, po što je već to čeljade o d a v n a pokojno, a pokojni su i oni, koji su ga poznavali, gledali ga i govorili s ńim. Dok je n. pr. živio Zmaj-ognjeni Vuk († 1485), za cijelo se nije o ńemu pjevalo, da je buzdovanom pogodio u zraku zmaja od Jastrepca,

Digitized by Google

oborio ga na zemļu i odsjekao mu glavu. To se moglo onda istom pjevati o Vuku, kada je već uspomena o ńemu potamńela, te se samo znalo, da je on ńegda bio veliki junak. Nije nevjerojatno, da je za života Vukova bilo pjesama, u kojima se govorilo, kako je koji neobični junak svladao i ubio zmaja, pa je sadržaj tijeh pjesama poslije prenesen na Vuka. Ni o jednom se junaku starijega, a ni novijega vremena toliko ne pjeva koliko o Marku Kraļeviću. Ali dok je Marko živio († 1394), dobro se za cijelo znalo, da je on turska udvorica i da srpskomu narodu nije ništa dobra učinio, a mnogo zla. Meni se sve čini, da je Marko morao biti čovjek neobične tjelesne jakosti, pa su se možda već za ńegova života ili kratko vrijeme poslije ńegove smrti raznosila po narodu od usta do usta gdjekoja ńegova djela, kojima je dokazao veliku svoju jakost; ali istom ńekoliko decenija poslije ńegove smrti, kada se već zaboravilo, kakav je Marko bio prema Turcima, kakav li prema Srbima, počele su se priče s drugijeh junaka prepijevati na Marka, najprije vaļada različna junačka djela, a poslije i drugo koješta, što bi u Markovo vrijeme sav narod držao za izmišļotinu. Tako je Marko postao po malo najznatniji junak narodnoga pjevańa.

3. Rečeno je, da se prije kosovskoga boja nalazi samo jedan istorički t. j. istiniti događaj opjevan u narodnoj pjesmi, a sve drugo, što narod u svojim pjesmama prenosi u pretkosovsko doba, jesu priče, kojima nema mjesta u istoriji. Ako se o jednom istoričkom događaju mogla sačuvati pjesma do danas, vaļada bi se i o drugijem istoričkijem događajima iz pretkosovskoga vremena pjesme sačuvale, da ih je bilo. A i za onaj jedini istorički narodnom pjesmom proslavļeni događaj (boj između Srba i Bugara god. 1330) gledaćemo pod br. 22 da dokažemo, da je istom poslije kosovskoga vremena dobio oblik pjesme. Vidjećemo, da se i o samom kosovskom boju pored istinitijeh stvari pjevaju i priče, a priče su u kosovske pjesme (ili u kosovsku pjesmu) mogle unići istom dobrano godina poslije samoga događaja, koji se dogodio g. 1389. Ono i samo ono, što je u kosovskijem pjesmama istoričko, mogao je odmah iza g. 1389 narod spjevati, a sve drugo, štogod nam je sačuvano ne samo u kosovskijem pjesmama, već i u svemu, što zovemo narodnom epikom starijega vremena, sve je to narod počeo spjevavati istom u XV-om vijeku ili recimo ńegdje poslije godine 1400. Sada mi se kao samo od sebe nadaje pitańe, koje glasi: otkle se razvila epika u našem narodu?

Digitized by Google

Tko veli, kako ja velim, da prije katastrofe od god. 1389 ili još bolje: prije XV-oga vijeka Srbi i Hrvati nijesu imali junačkijeh pjesama, taj treba ili da se sam zapita ili da ga drugi zapitaju: Otkle je na jednoć u XV-om vijeku narod uzeo junački stih, otkle li predmete za svoje junačke pjesme? Mislim, da ovo pitańe nije tako teško, kako se možda komu čini u prvi mah. Da su Srbi i Hrvati ženskijeh pjesama imali davno i davno prije XV-oga vijeka, o tom ne može biti sumńe, kada se pomisli, 1) da su nam u gdjekojim ženskim pjesmama sačuvani očevidni tragovi iz pradavnoga, još neznabožačkoga vremena (svatko zna, da ja ovdje mislim mitološke pjesme), — 2) da se ženskijeh pjesama nalazi u svijeh slavenskijeh naroda, što je siguran znak, da su Slaveni već u svojoj pradomovini imali ženskijeh pjesama. Ne može se na ime misliti, da bi slavenski narodi istom u istoričko svoje doba počeli pjevati, a prije da su bili nijemi, oni, koji su od kako se zna za ńih, pjevači na glasu, a ńihove žene pjevačice! A ako su Slaveni već u prastaroj svojoj domovini pjevali, za cijelo su imali i pjesama, jer kako će primitivni ljudi pjevati bez pjesme t. j. bez rijèčî? Mislim, da mi nije nužno dalje dokazivati pradavnu eksistenciju narodne ženske poezije u Slavena u opće, a u Hrvata i u Srba napose. Na to se protežu one malo prije navedene Vukove riječi: међу женскима (пјесмама) може бити да и има и од иљаде година н. пр. међу Краљичкима, Додолскима и т. д. Ako je dakle naš narod razvio svoju epiku istom u XV-om vijeku, a lirike je imao već odavna prije toga vremena: onda nije teško dopustiti, da su junačke pjesme dobile stih iz ženskijeh. Tko samo malo pogleda u prvu knigu Vukovijeh pjesama (1841), vidjeće dosta veliki broj čisto ženskijeh pjesama, koje su spjevane u desetercu kao i prave junačke pjesme. Mogao bi istina tko reći, da je deseterac iz junačkijeh pjesama prešao u ženske, ali to mi se ni malo ne čini vjerojatno, jer ne mògu dopustiti, da bi sve deseteračke ženske pjesme nastale istom poslije XV-oga vijeka, t. j. pošto se već razvila narodna epika, za cijelo ih je dosta bilo već i prije toga vijeka, jer pravo Vuk veli (u predgovoru k prvoj knizi g. 1824): женске се пјесме данас слабо спјевавају, осим што ђевојке кашто припијевају момчадма и момчад ђевојкама, t. j. većina ženskijeh pjesama potječe sa svojim napjevima i svojim sadržajem iz vrlo starijeh vremena. Osim toga je sumńivo, je li narod u XV-om i XVI-om vijeku pjevao junačke pjesme u desetercima? Sve se čini, da su najstarije junačke pjesme bile ispjevane

Digitized by Google

samo u dugačkom stihu od 15 —16 slogova i da je istom u XVII-om vijeku počeo deseterac ulaziti u običaj. Ako je tako, onda je još teže misliti, da je deseterac iz epike prešao u liriku; obratni je put kud i kamo vjerojatniji. A ni onaj dugački stih starijeh bugarštica nije po mome mnijeńu stvoren upravo za junačke pjesme, već ga je narod iz lirskijeh pjesama unio u epske. Da je narod imao ženskijeh pjesama ispjevanijeh u tom dugačkom stihu, tomu su dokaz pjesme pod br. 81—84 u Bogišićevu izdańu (Народне пјесме из старијих, највише приморских записа. Сабрао и на свијет издао В. Богишић. Биоград 1878 — Гласник српског ученог друштва, друго одељење, књига X), koje su posve lirske naravi; a da je dugački taj stih bio isprva stih ženskijeh pjesama, to mislim da jasno dokazuje pripjev, koji stoji iza svakoga stiha ili iza svakoga drugoga, ili za ńekoliko stihova stoji, iza ńekoliko ga opet nema. Sve one četiri ženske pjesme u Bogišića imaju pripjev, a ńekoje junačke pjesme u istoga Bogišića složene su s kraja na kraj od samijeh dugijeh stihova bez ijednoga pripjeva; očevidno se pjevaču ili recitatoru junačkijeh pjesama pripjev činio posve suvišan, kako pravo govoreći i jest suvišan; jer u pripjevu nigda nema nove, nužne misli, već su samo ponovļene dvije ili tri riječi iz preďašńega dugačkog stiha. Ali pjevaču ili pjevačici ženskijeh pjesama pripjev nije ni malo suvišan, kako dokazuje silna množina ženskijeh pjesama, koje imaju pripjev. — Dakle junačke pjesme hrvatskoga i srpskog naroda sastavļene su u stihovima, koji su već prije nego li se epika pomolila, bili u porabi za ženske pjesme. U Vukovoj I. knizi (1841) ima ńekoliko odugijeh pjesama, koje su na pô ženske, na pô junačke, pa ih je izdavač metnuo u prvu knigu, a mogao ih je metnuti i u drugu, kako i sam priznaje u predgovoru. Na drugoj strani opet nalazi se u II. knizi (1845) među junačkijem pjesmama gdjekoja takva, koja je na pô junačka na pô ženska, pa bi se mogla metnuti u I. knigu. Takve su pjesme na pr. pod br. 7. i 101. Ovakve poluženske i polujunačke pjesme bile su po mome mnijeńu u XV-om vijeku onaj most, po kojem je naš narod prešao iz lirike u epiku. Ja znam, da bi mi tko mogao reći, da je po mojem tumačeńu prijelaz iz lirike u epiku tako lak, da je pravo čudo, što se narodna epika nije razvila i u ostalijeh slavenskijeh naroda osim Hrvata, Srba, Bugara i Rusa, što se nije razvila i u Litavaca, koji također imaju bujnu narodnu liriku. Na to odgovaram, da prijelaz, kako ga ja sebi predstavļam, možda i nije onako lak,

Digitized by Google

kako se komu čini, ali je za cijelo naravan; a što nijesu i ostali narodi iz lirike stvorili epiku, na to neka odgovaraju filosofi kao i na to, za što iz jednakijeh zametaka ne samo u različnijeh individujâ, već i u različnijeh naroda nastaju veoma često različni, a ne jednaki pojavi. Treba dakako uzeti na um, da se koješta može našemu oku činiti jednako, što je doista različno.

4. Sada nam se treba zabaviti pitańem, otkle je uzeo narod predmete za svoje junačke pjesme starijega vremena? U prvi mah se čini, da na ovo pitańe nije moguće drukčije odgovoriti nego tako, da se odgovorom sruši naše mnijeńe, koje smo izrekli veleći, da se epika u našem narodu razvila istom poslije kosovske nesreće (1389). Čini se: ako je narod do danas sačuvao pjesama, u kojima se spominńu ļudi iz dokosovskoga vremena, da su te pjesme morale i nastati u dokosovsko vrijeme, jer otkle bi narod u XV-om vijeku uzeo imena onijeh ļudi, koji su živļeli 100 ili 200 ili više godina prije rečenoga vremena? Da nije o Stjepanu Nemańi, o svetom Savi, o caru Dušanu, o Reļi itd. bilo pjesama već u XIII. ili XIV. vijeku, narod bi i sama imena ovijeh ļudi pozaboravļao, kako je na pr. posve zaboravio knezove Časlava, Zahariju, Klonimira, Vlastimira i druge srpske vladaoce, o kojima govori pisac X. vijeka Konstantin Porfirogenit. Mene ni malo ne može preplašiti ovaj razlog, jer je ńegova jakost samo prividna. Ni ja ne mislim niti mogu misliti, da je narod mramorkom šutio o Nemańićima i ńihovijem suvremenicima sve do XV-oga vijeka, a onda ih se na jednoć sjetio i počeo o ńima pjevati. Ja samo to držim, da narod nije imao pjesama o ļudima dokosovskoga vremena, nego je o ńima pripovijedao u prozi priče, pa je ńekoje od tijeh prozaičnijeh priča u XV. vijeku, a ńekoje i kasnije prenio u stihove, a gdjekoje su priče ostale u prozi do danas.

Prije nego li se zavezem u razlagańe ove sada izrečene svoje teze, gledaću da razbijem jedan prigovor, koji bi joj mogao vrijednost znatno oslabiti. Mogao bi se na ime tko naći pa reći: dobro, i ja pristajem uza te, da su se narodne hrvatske i srpske junačke pjesme razvile iz priča, koje su se u prozi raznosile po narodu; ali ja premještam početak narodne epike iz XV. u XVI. vijek, kada su (god. 1568) zapisane dvije najstarije bugarštice (u Hektorovićevoj knizi: „Ribańe“), jer ako je narod pričao o starijem junacima samo u prozi po tvome mnijeńu do XV. vijeka, a ono je prozaična tradicija po mome mnijeńu trajala do XVI. vijeka!

Digitized by Google

Ali ja mislim, da je ovaj prigovor posve lako oboriti i to ovako: S koncem XV. vijeka već ne samo nije bilo srpske države, koja je konačno propala g. 1459, nego su i pošljedńi ostaci stare srpske gospode u tuđini doživljavali zadńe svoje dane: pošljedńi despot srpski Jovan Branković umro je g. 1502. Tako već od prvijeh godina XVI. vijeka nije srpski narod imao ni gospode ni voña od svoje krvi; nesmiljeno turško gospostvo poplavilo je sve zemlje stare srpske države. U to tužno vrijeme pomiče se narodna epika sve više prema zapadu i tamo dobiva drugo lice, ne pjeva ona više o staroj gospodi srpskoj, jer ńe više nema, već o hajducima i drugijem hrišćanskijem junacima, koji nijesu stari koljenovići, nego su izišli iz prostoga naroda kao i pjevači, koji o ńima pjevaju. Prijelaz iz starije epike u srednju (t. j. u onaku, kako se prikazuje u pjesmama III. knige Vukove od g. 1846) lijepo je označio S. Novaković pišući u „Letopisu matice srpske“ kń. 148. str. 67: „među posledicama onoga velikog obrta, koji je padom Beograda (1521) obeležen, mi imamo da spomenemo, da je ńime turško ropstvo već skoro celokupan srpski narod obuhvatilo i da je s ovim posledńim istorijskim činom nestalo srpske narodne poezije o junacima sredńeg veka. Srpska sredńevekovna država imala je tip staleški i feudni kao i ostale države onoga vremena. I zajedno s posledńim ostancima sredńevekovne države i onoga staleža, koji je državu predstavljao i duša joj bio, nestaje i pričańa i pevańa o tome staležu, nestaje srpske narodne poezije sredńega veka. Pesma narodna počińe se spremati za drukčije junake i za drukčija vremena.“ — I sam je narod gorko osjetio u to novije vrijeme strašnu razliku između ńegda i sada, kako lijepo dokazuje pjesma 10. u III. knizi Vukovoj (1846), gdje vojvoda Rajko izbrojivši u odugoj čituli Margiti djevojci sve znatnije vojvode preďašńega vremena dodaje ove riječi: „Sve to bjehu naše vojevode, — sve su bili pa su preminuli, — koji, sele, oni počinuše, — a koji li oni izginuše; — danas toga nema nijednoga, — sam ostade u Srijemu Rajko — kao suvo drvo u planini; — šta će tebe, šta li će Srijemu? — a šta li će u Sr'jemu Turcima?“

Kako je lijepo starac Milija u svojim pjesmama o sestri Leke kapetana (Vuk II. 40) i o Banoviću Strahińi (Vuk II. 44) opisao veliki sjaj i gospoštinu, koja se vidjela na dvorima stare srpske gospode! Ta dva opisa potječu za cijelo iz XV. vijeka, ne mògu dakako reći, da su od riječi do riječi bili onaki u XV. vijeku, kako ih je Milija Vuku kazao, ali jezgra tijeh opisa nije mogla

Digitized by Google

nastati u XVI. vijeku ili kasnije, kada više nije bilo hrišćanske gospode ni gospodskijeh dvorova. Ali čujmo, kako je bilo u Leke kapetana (stih 230—262): „A išeta Leka kapetane, — u avliji tri vojvode srete (t. j. Marka, Miloša i Reļu), — ruke šire te s' u lice ļube, — za junačko pitaju se zdravļe, — za bile se ruke uvatiše, — idu, brate, na tanke čardake. — Kad dođoše vrhu na čardake; — kudgođ Marko zemļu prohodio, — ničemu se nije začudio — ni se Marko od šta zastidio: — tu s' začudi Marko i zastiđe, — kad u Leke sagleda čardake — i Lekinu viđe gospoštinu! — Od šta bješe na čardak prostirka? — bješe čoha čardaku do vrata, — a po čosi lijepa kadifa. — No kakvi su u Leke dušeci! — kaki li su pod glavu jastuci! — sve od suha zlata ispleteni. — Po čardaku mnogi čiviluci, — đe se vješa gospodsko oruže, — čiviluci od bijela srebra; — što bijahu na čardak stolovi, — stolovi su od bijela srebra, — a jabuke od suhoga zlata. — Na čardaku na lijevu stranu — tu bijaše sovra postavļena, — niza sovru vino natočeno, — u zlaćene kupe napuńeno, — uvrh sovre jedna kupa sjedi, — kupa bere devet litar vina, — al' je kupa od suhoga zlata, — to je kupa Leke kapetana.“ — — Narodni pjevači XVI-oga i kasnijih vijekova ne bi nikako mogli ovako opisati gospodske dvorove, jer ih onda nigdje takvijeh nije bilo, ali u XV-om vijeku još su narodni pjevači imali prilike gledati sjaj i gospoštinu po kulama svoje gospode. Na isti nas zakļučak navode i stihovi iz pjesme o Banoviću Strahińi, gdje se govori o gospoštini u dvorima staroga Juga (stih 38—60): „Kod gotove sovre zasjedoše, — te gospodsku riječ besjeđahu; — navališe sluge i sluškińe, — neko dvori, neko vino služi. — Što bijaše rišćanske gospode, — posjedaše, te pijahu vino .... a sluga im jedna vino služi, — služi vino jednom kupom zlatnom, — zlatna kupa devet bere litar'; — ja da vidiš druge đakonije, — đakonije, mloge gospoštine, — kako, brate, đe je carevina!“ — — Još ćemo navesti opis Kaičinijeh haļina iz pjesme u Vuka II. 81. stih 64—94., da se vidi, kakve su bile srpske vojvode XV-oga vijeka: „Kakva ļ' krasna Kaica vojvoda! — u kakvom li gospodskom odelu! — na pleći mu zelena dolama — od kadive, izvezena zlatom, — na dolami toke suva zlata, — a pokraj ńi trideset putaca, — svako mu je od po litre zlata, — a pod grlom litra i po zlata, — koje mu se na burmu odvija, — te vojvoda ńime pije vino; — na vojvodi čizme i čakšire, — čizme su mu srebrom potkovane, — a čakšire od plave kadive; — po dolami kolasta azdija, — sva

Digitized by Google

od srebra i od čista zlata; — na vojvodi kalpak svile bele, — za kalpakom od srebra čelenka, — o ńoj zlatni trista trepetļika, — svaka vaļa dva dukata zlatna, — u čelenki dva kamena draga, — vojvodi se vidi putovati, — kroz krajinu voditi vojvode — u po noći kano i u podne; — oko vrata kolajna od zlata, — za pojasom dve ubojne strele; — visok junak tanak u pojasu, — bela lica, crni nausnica, — crn mu perčin pojas premašio; — preko krila gola sabļa britka, — preko gole sabļe pije vino; — pokraj čizme buzdovan pozlaćen.“ — — Eto takav je Kaica; eto takve su bile i druge vojvode srpske XV. vijeka! U XVI. vijeku nije bilo takvijeh vojvoda. Tko bi rekao, da opisi, kakva su pomenuta tri, nijesu do duše odgovarali istini u XVI. vijeku, ali da su i oni ušli u narodne pjesme iz prozaičnijeh priča, taj bi se varao, jer navedeni i slični opisi vrlo su jasan produkt narodnoga pjevača, nikako pripovjedača; u prozi bi slični opisi bili protivni duhu narodnoga pričańa, koje za takve opise ni malo ne mari; ali u epskoj su pjesmi oni posve prikladan nakit. Svršujući ovo razlagańe velimo: u narodnoj epici starijega vremena ima još do danas sačuvanijeh tonova, koji dokazuju, da je u XV. vijeku već bilo junačkijeh pjesama, i ti se tonovi protive misli, da je srpska i hrvatska narodna epika nastala istom u XVI. vijeku.

5. Sada da vidimo, kako se može dokazati ili vjerojatnijem učiniti, da su najstarije narodne pjesme nastale iz priča, koje su se u prozi pripovijedale. Nije mi gotovo nužno ni spomińati, da je dosta bilo, ako je samo prvijeh — recimo 50 — pjesama nastalo pomenutijem putem, a kasnije su mnoge pjesme mogle nastati i same, nije trebalo da se razviju iz priče u prozi.

Još i danas ima u narodu našem pripovijedaka (u prozi) o gdjekojim ļudima, o kojima se isto pjeva u junačkijem pjesmama. Tako Vuk u svome rječniku s. v. *Banović* kaže, da o Banoviću Strahiňi ima u narodu i pjesama i pripovijedaka. Kako je Vuk u skupļańu i izdavańu narodnijeh umotvorina zaslužio veliku slavu i zahvalnost čitavoga naroda kao nitko drugi, tkogod se tijem poslom bavio, tako je velika šteta, što Vuk nije zabiļežio koju pripovijetku o Banoviću Strahiňi. Tako upravo ne znamo, je li narod u Vukovo vrijeme o Strahiňi isto pripovijedao, što je i pjevao. Mi smo ovo iz Vuka naveli za potvrdu, da je narod o gdjekojim junacima još oko god. 1850 imao ne samo pjesama, već i pripovijedaka.

Digitized by Google

U rječniku s. v. *Visoki Stefan* piše Vuk ovo: „U narodu se našemu pripovijeda da je Visoki Stefan po smrti oca svojega pobjegao u Moskovsku pa poslije nekoliko godina odonuda s vojskom preko Mađarske došao u Srbiju i s Turcima se bio i nadvladavši ih i pretjeravši preko mora bacio za ńima svoj buzdovan u more govoreći: ‚kad ovaj buzdovan izišao na suho, onda se i Turci vratili amo!', a buzdovan odmah sam iziđe na brijeg; u tom mu se anđeo javi govoreći: 'i ti možeš i koń ti može, ali ti Bog ne da.' — Što je Vuk izdao narodnijeh pjesama, nigdje se ne nalazi takva, u kojoj bi se pjevalo o kakvijem djelima Visokoga Stevana, a nekmoli da bi se pjevalo ono, što je Vuk u rječniku zabiļežio kao narodno pripovijedańe. Možda je Vuk i čuo koju takvu pjesmu; ali kako je on među narodnijem umotvorinama birao ono, što je najboļe i samo to štampao, moguće je, da mu se nije činila pjesma o Visokom Stevanu dosta dobra, pa je za to nije hotio ni štampati. Ali u zborniku Bogoļuba Petranovića u II. knizi (Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, скупио Богољуб Петрановић. У Биограду 1867; ovo je druga knìga Petranovićeva zbornika, premda na naslovnoj strani ne stoji ništa zabiļeženo, koja je) pod br. 27. i 28. nalazimo dvije slične pjesme, koje obje govore o Visokom Stevanu, pa se između drugoga govori o ńemu od prilike isto, što smo vidjeli da je Vuk priopćio iz narodnoga pripovijedańa. U pjesmi br. 27. govori se, kako se Stevan iz Rusije vratio u Srbiju, kako je na Kosovu ametice potukao vojsku cara Bajazita, zavladao Srbijom i ubio staru izdajicu Vuka Brankovića. Kratko vrijeme poslije toga pozove car Bajazit opet Stevana, neka mu dođe na mejdan na Kosovo. Sreća opet posluži Stevanu, te on i opet Turke grdno razbije. Srbi se natisnu za Turcima i dotjeraju ih do mora, i Turci odu u Šamu i u Medinu. Kada to vidi Stevan, onda baci buzdovan u more i reče: „kada topuz iz mora izaš'o, — onda Turčin preko mora preš'o — i Kruševca moga osvojio, — opet srpsko carstvo zadobio!" Stevan se od mora vrati u Kruševac i na svoje veliko čudo ugleda gdje visi o kapiji ńegov topuz, što ga je bio u more bacio. Onda Stevan reče vojsci: „hrabri Srbi, moji vitezovi! — mi moremo i końi nam mogu, — al' zaludu kad nam Bog ne dade, — ovo carstvo više za nas nije; — naši stari vrlo plahi bili, — kod miloga Boga zgriješili, — Bog nam dao tursku krvopiju, — ne bi l' smo se opet povratili — i milome Bogu ugodili, — jeda bi nam gr'jehe oprostio, — pak nam srpsko carstvo poklonio." — U 28. pjesmi istoga Petranovića motiv o

Digitized by Google

Stevanovu bacańu buzdovana u more upotrebļava se bez nužde tri puta t. j. veli se, da je Stevan Turke tri puta pobijedio i tri puta za ńima bacio buzdovan u more, ali buzdovan mu je svaki put isplivao iz mora i na jednoć se našao u Kruševcu. Videći Stevan ta čuda reče: „Bože mili, čuda velikoga! — i ja mogu pak i dorat more, — al' je tako od Boga suđeno, — ne da mi se povratiti carstvo, — povratiti moja babovina."

6. U Vukovu rječniku s v. *Sibińanin Janko* nalazimo ovu biļešku: „Osim onoga što se u našijem narodnijem pjesmama pjeva o Sibińaninu Janku i o ńegovu nećaku Sekuli, ja ću ovdje da kažem samo šta se o ńima pripovijeda. Visoki Stefan idući s vojskom iz Moskovske u Srbiju dođe u Budim na konak, i ondje Maǵarska gospoda videći ga onako visoka i lijepa zažele imati od ńega poroda, i u razgovoru zapitaju ga da li bi se u vojsci ńegovoj mogao naći dobar ždrijebac da opase ńihovu kobilu da bi i oni zapatili tako lijepijeh i dobrijeh końa, a on im odgovori: ‚bi, za što ne bi?' Kad bude u veče, oni mu pošaļu lijepu djevojku da noći s ńime. Kad se on stane izgovarati, kaže mu se da je on to obrekao učiniti; tako on djevojku primi i prenoći s ńome, i sjutradan ujutru na rastanku dade joj prsten i reče joj: ako rodi muško da mu nadjene ime *Janko,* ako li rodi žensko, *Jańa,* i pošto dijete odraste da mu da onaj prsten. Odatle se on krene i otide u Srbiju, a djevojka poslije devet mjeseci rodi dvoje i muško i žensko, i po ńegovoj naredbi nadjenu muškome ime Janko a ženskome Jańa." — Sudeći po Vukovijem riječima, koje su u navedenom citatu preštampane raširenijem slovima, nije Vuk doznao ni za kakvu narodnu pjesmu, u kojoj bi se pjevalo ono, što on navodi kao narodno pripovijedańe Ali ima takvijeh pjesama. Meni su poznate dvije, i to jedna u pomenutoga B. Petranovića II. 28 (ta je pjesma već naprijed spomenuta), a druga je u zborniku Milutinovića (Пѣваннія церногорска и херцеговачка сабрана Чубромъ Чойковићемъ Церногорцемъ па и ньимъ издана истимъ. У Лайпцигу 1837) pod br. 160. U Petranovićevoj se pjesmi veli, kada se Visoki Stevan na poziv svoje matere Milice vraćao iz Rusije u Srbiju, da je sa svojom silnom vojskom (koju mu je dala ruska kraļica) došao do grada Petrovca i tamo počinuo. (Možda je Petrovac u ovoj pjesmi identičan s varošicom istoga imena u južnoj Ugarskoj, pa bi petrovački kralj mogao biti maǵarski kraļ). Petrovački kraļ i ńegova kći dive se Stevanovoj ļepoti. Kraļ progovori Stevanu: „Ti imadeš hata plemenita, — a

Digitized by Google

ja imam mladu bedeviju, — da mi puštaš hata na kobilu, — ne bi li se parip umetnuo, — nek imadem od boja paripa, — da ga hranim za duga mejdana.“ Stevan obreče kralju učiniti, što ga moli, i ob noć oblubi ńegovu kćer pa joj u jutru reče: „Ako ti se muško čedo nađe, — ime ńemu nađenite Janko; — ako ti se žensko čedo nađe, — ime ńojzi nađenite Jańa.“ Kao u Vukovoj priči tako ni u ovoj Petranovićevoj pjesmi nije Stevan pravo razumio, što se od ńega traži; jer kad mu je pred noć došla djevojka, onda se istom Stevan jadu dosjetio te je rekao: „Šta uradi od Petrovca kralje? — ļuto ti si mene prevario!“ Pjevač Petranovićeve pjesme zaboravio je dodati, da je kći petrovačkoga kralja rodila Janka i Jańu. Pomenuta Milutinovićeva pjesma kazuje, kako se Visoki Stevan vraćao iz Rusije sa 100.000 momaka. Put ga je nanio preko Grčke. Stevan se ustavi u grčkoga kralja, koji lijepo dočeka i pogosti i ńega i ńegovu vojsku. Grčki kraļ upita Stevana: „Ol' mi hata puštat na hatkińu?“ Stevan pristaje, pa mu poslije dovedu tanahnu Grkińu, i s ńom je Stevan tri noći boravio te joj onda ostavi Lazarev hangar i Lazareve burme: ako Grkińa rodi muško čedo, neka mu dâ hangar, ako li žensko, onda burme. Dalje se u pjesmi govori, kako se Stevan vratio u Srbiju i kako je pedepsao izdajicu Vuka Brankovića. Pjesma se svršuje čudnijem stihovima, koji su za cijelo vrlo rđavo zabiļeženi, a mi ih moramo navesti, jer se iz ńih vidi, komu je otac Visoki Stevan: „Ono doba stade nekoliko, — avo idu ńemu muštuluci: — ‚muštuluk ti, Visoki Stefane, — e je tebe Lazar nastanuo.‘ — Odgovara Visoki Stefane: ‚dosta mi je, da je vojevoda!‘ — Nađeli mu vojevoda Janko, — a sestri mu Jana nađedoše; — Jana rodi Banović Sekulu, — te je s Jankom Turke razbijao, — na štono je namijeńen bio.“

7. U biogradskom časopisu „Вила“ za godinu 1867 štampana je na strani 719. narodna pripovijetka o Marku Kraļeviću i bratu mu Andriji, koju je redakciji poslao ńeki Janićije Manojlović. Ta pripovijetka glasi ovako (navodimo je od riječi do riječi): „Marko Kraļević putovaše u staro doba sa ńegovijem bratom Andrijom. Kad dođu u Krčmarsku planinu, a Andrija ožedni i reče Marku: ‚Vjere mi, brate, ja sam ožednio i hoću moga konja da zakoļem te da se napijem krvi.‘ Na to mu Marko odgovori: ‚Nemoj, brate, to činiti, već ovđe blizu ima mehana, koju drži krčmarica Mara, pa tamo idi te se napij crvenike vina. No kad dođeš pred mehanu, nemoj da sjahuješ s konja. U mehani bijaše 12 Turaka, koji umole

Digitized by Google

krčmaricu Maru, da mu ne da vina, dok ne sjaše s koňa, koje on morade učiniti. Kad siđe, a Turci navale vino te ga opiju i posijeku i stanu se igrati i titrati sa glavom Andrijevom. Marko, koji je među tim u planini bio, i sam ožedni, naļuti se pa udari svojom topuzinom u dva kamena, koji jedan pored drugog stajahu, i udubi ih, i otale omah poteče voda, otkale i dan današńi teče. I dan današńi stoje ta dva kamena u istoj planini i zovu se Marka Kraļevića čanci. Otale se Marko krene upravo mehani krčmarice Mare. Kad tamo, a ono se Turadija titra glavom ńegovog brata Andrije. On se ražļuti te učini juriš među Turke te svih 12 posiječe i ode kući pjevajući." — O Andrijnoj smrti i o tom, kako je Marko brata osvetio, nalazi se i junačkijeh pjesama, koje su veoma nalik na pripovijetku, koju smo sada priopćili iz „Vile". Te su pjesme u Bogišića br. 89, u Milutinovića br. 6 i u Jukića (Narodne piesme bosanske i hercegovačke, skupio Ivan Franjo Jukić i Ljubomir Hercegovac, izdao O. Filip Kunić. U Osieku 1858) br. 1. Dosta će biti, ako ovdje isporedimo sadržaj navedene pripovijetke s pjesmama Bogišićevom i Milutinovićevom, jer u Jukićevoj nema ništa osobito, čega ne bi bilo u one dvije pjesme. — Pjesma u Bogišića kratka je i spjevana je u desetercima; u ńoj se kazuje: Planinom jašu braća Marko i Andrija. Ovaj drugi na jednoć vrlo ožedni i pita brata, gdje bi se mogao napiti; Marko odgovara, da je u blizini krčma; ali podjedno veli Andriji, neka u ńu ne zalazi, jer tamo svagda ima turskijeh delija pa bi ga mogli pogubiti. Andrija ne sluša, već ode, ali zaglavi u krčmi, jer ga devet turskijeh delija najprije opiju u krčmi uz pomoć mlade krčmarice, a onda ga ubiju. Posestrima vila javi Marku, što se dogodilo, onda i on ode krčmi, poubija turske delije, krčmarici izvadi oči, pokupi blago iz krčme, pa je zapali, a Andriju sahrani. — Milutinovićeva je pjesma mnogo obilnija; ona govori: Braća Kraļevići Marko i Andrija piju vino u Prilipu i razgovaraju se. Na jednoć Andrija reče, da bi vrijedno bilo, da se ńih dvojica ogledaju, da bi se vidjelo, koji je boļi junak. Marko odvraća, da bi bila velika grjehota, kad bi dva rođena brata išla mejdan dijeliti; nego i osim mejdana ima način, kako se može poznati, koji je boļi junak: treba da ńih dvojica odu u planinu, u kojoj nema vode, pa koji žeđi odoli, onaj će dokazati, da je veći junak. Andrija pristaje, i tako ńih dvojica odjašu u planinu. Andrija prvi ožedni, pa ne mogući duļe žeđe podnositi hoće da zakoļe svoga vranca, da mu se napije krvi ispod

Digitized by Google

grla, i moli Marka, da mu pomogne vranca zaklati. Marko odgovara: „Ne, Andrija, Bog te ne ubio! — dosle smo se zvali Kraljevići, — poslen ćemo Popikoњevići;* — nego pođi malo ponaprijed, — naći hoćeš od vina mehanu, — u mehani Maru krčmaricu; — to je, brate, mene posestrima, — pićeš vina, koliko ti drago, — ne ćeš dati pare ni dinara.“ Andrija zaputi k mehani. Videći ga iz bliza krčmarica Mara slakomi se na ńegovo pozlaćeno perje pa reče tridesetorici turskijeh hajduka, koji su onda kod ńe vino pili, da će im predati u ruke neznana junaka, neka ga ubiju. Krčmarica Mara iziđe pred Andriju pa ga uvede u mehanu među hajduke, koji na ń navale vinom, i kada ga opiju, ubiju ga. Marko čeka brata u planini tri dana, a onda krene i on prema mehani, da vidi, što se dogodilo Andriji. I na ńegovo se pozlaćeno perje slakomi Mara pa iziđe preda ń, da ga uvede u mehanu, ali Marko ne prima vina od hajdúkâ, već ih sve posiječe, za tijem uhvati krčmaricu pa je grozno osakati i ubije. Andrijnu glavu uzme Marko, metne je Šarcu u bisage i ode gorom pjevajući.

8. U svome almanaku „Даница“ za godinu 1829. zabiļežio je Vuk na strani 32—33 ovu narodnu pripovijetku (za koju je rekao, da bi bila građa za lijep srpski roman, kad bi Srbi imali kakvoga Lafontaina ili Walter Scotta): „U naiji Beogradskoj pod Kosmajem u selu Nemenikućama ima crkva Od crkve k jugoistoku pošav uz Kosmaj ima u po brda udaren jedan kamen, a gore navr brda dva naporedo. Ļudi onuda pripovedaju, da su se nekad dva momka bila zagledala u jednu devojku, pa onde kod crkve na saboru teli da se pobiju oko ńe, no ona ji razdvoji govoreći: ‚Vi ste obojica tako lepi i pošteni i mome srcu mili, da ne znam, koga bi od vas izabrala; a nije pravo, da se vi oko mene bijete, nego ću ja sesti gore navr Kosmaja, a vi odavde potrčite, pa koji pre dotrči do mene, onoga ću ja biti, a koji zaostane, onaj da se ne srdi.‘ Oni obojica pristanu na to. Trčeći uz brdo jedan u po brda zaostane, pa po tom padne i umre; a drugi ne znajući, šta je bilo od ovoga za ńim, jednako otrči do na brdo, no onde padnuvši devojci glavom na krilo izdane i on. Kad devojka to vidi, ona izvadi nož iza pojasa pa potegne sama sebe u srce, te i ona umre

---

* Vuk je morao ńegdje čuti sličnu pjesmu ovoj Milutinovićevoj, dok on u rječniku s. v. *koļikoњević* navodi ova dva stiha:

Do sad smo se zvali Kraļevići,
A po sada Koļikoњevići.

*

Digitized by Google

pored ńega. Gde je koje umrlo, onde ji i zakopaju: tako je onaj kamen u po brda na grobú onoga momka, što je najprije umro, a ona dva na brdu na grobu drugoga momka i devojke.“ — Kada je Vuk godine 1829. zabiļežio ovu malu pripovijetku, nije znao, da se o istom događaju nalazi u narodu i pjesma; ali kada je poslije god. 1829. putovao po Dalmaciji, čuo je od jedne žene u Sińu kratku deseteračku pjesmu, u kojoj se gotovo isto govori, što u navedenoj pripovijeci. Tu je pjesmu Vuk štampao u I. knizi narodnijeh pjesama (god. 1841) pod br. 730. U pjesmi se kazuje, da su se oko ovčarice Šuičkińe Mare posvadila dva mlada čobanina Petar i Nikola, a kako je djevojka jednoga i drugoga momka rado imala, za to im reče: „Oba mlada, oba meni draga, — oba lipa, živa majci bila! — jedan stani navr Malovana, — drugi stani nadno Malovana; — kad vam manem srmari maramom, — potrčite oba uporedo; — koji prije dotrči u krilo, — onoga ću biti dijevojka, — koji posli, daću mu maramu.“ Momci pristanu i potrče, ali Petar izdahne prije nego je dotrčao, a Nikola onaj čas, kad je dotrčao. Onda se i Mara od žalosti probode Nikolinijem nožima. — Navedena pripovijetka i pjesma služe za dokaz, da se u narodu može i pjevati i pripovijedati također o predmetima, koji su više lirske nego li epske naravi.

9. Mi smo do sad naveli sve takve primjere, za koje se može misliti ne ono, što ja o ńima mislim, već posve protivno, a to je, da nijesu pjesme nastale iz pripovijedaka, nego pripovijetke iz pjesama! Moja bi misao stajala na rđavu temeļu, kad bih je mogao utvrđivati samo primjerima, kod kojih je moguće misliti i na obratni put razvoja. Na sreću nijesam u neprilici i za onake primjere, gdje ne možemo dopustiti, da se pripovijetka razvila iz pjesme, već smo prisiļeni reći, da je pjesmi služila za osnovu pripovijetka. Navedimo dakle i takve primjere i pogledajmo dokaznu ńihovu jakost u prilog našemu mnijeńu o postańu narodnijeh junačkijeh pjesama iz pripovijedaka.

Vuk u rječniku s. v. *Carigrad* piše ovo: „Srbļi pripovijedaju da Carigrad nijesu ļudi zidali, nego da se sam sazdao. Kažu da je nekakav car loveći nagazio na mrtvu ļudsku glavu i pregazio je s końem; onda mu glava progovorila: ‚Šta me gaziš, kad ću ti mrtva dosaditi.‘ Kad to čuje car, on sjaše s końa te uzme onu glavu i odnese kući, pa je kod kuće sažeže i ono ugļevļe od ńe pošto se ohladi, stuče u prah pa zavije u hartiju i ostavi u sanduk. Poslije nekoga vremena otide nekuda car, a

Digitized by Google

ńegova kći (koja je bila djevojka na udaju), uzme ključeve pa otvori sanduk i počne po ńemu nešto premetati; kad nańe onaj prah u hartiji, vidi da je nekakav prah, al ne zna kakav je, pa onda metne prst na jezik te pokvasi pa umoči u onaj prah i lazne malo, da bi doznala što je; po tom ga opet zavije u hartiju kao što je i bio i ostavi u sanduk, a ona od toga časa ostane trudna. Kad se poslije stane istraživati i ispitivati od kud i kako, dozna se da je od one glave. Kad djevojka bude na tom doba, a ona rodi sina.“ Dale pripovijeda Vuk o velikoj mudrosti toga djeteta, i kako je od njega postao čovjek, koji je sagradio Carigrad. — Prema ovoj pripovijeci nalazi se u Petranovića II. 16. pjesma, kojoj evo sadržaj: Izišao car Stjepan u lov, i pošto se u planini dugo zadržao, a ništa ne ulovio, krene kući. Na tom se povratku namjeri sa svojim društvom na ńekakav bunar, gdje lovci odjašu s końa, da se napiju vode. Stjepanov koń stane nogama kopati po lišću, i na jednoć se iz lišća pomoli mrtva glava. Vezir Todor ugleda to — „pa je glavu nogom udario, — očušnu je niz bukovo lišće, — mrtva glava, ali progovara: — ‚ne ćuškaj me, Todore vezire, — ti, Todore, nisi carovao, — a ova je glava carovala, — kako prije i poslije hoće.‘ Kada car Stjepan čuje te riječi, zapovjedi Todoru, da uzme glavu i da je ponese u dvore, i kada se vrati kući, dade car naložiti veliku vatru pa u ńu baci glavu; poslije je uzme iz vatre, stuče je u avanu na sitno brašno i to brašno spravi u zlatnu kutiju. Nakon godine dana kada cara nije bilo kod kuće, uniđe u ńegove odaje kći mu Grozdana i stane ih pregledati pa se na jednoć namjeri na pomenutu kutiju i kad je otvori, pomisli u sebi: „Mili Bože, čuda velikoga! — što će babi burmut u kutiji?“ pa zamiriše malo toga tobožńega burmuta. Poslije toga počne Grozdani rasti utroba i kad to opazi ńezina mati Roksanda, reče Stjepanu: „Neko nam je šćerku oblubio, — jer Grozdani našoj srce raste“. Car pozove Grozdanu preda se i pita je, tko ju je oblubio?, a djevojka odgovara, da ne zna, nego da joj od onda raste utroba (srce), otkad je zamirisala onaj burmut, i dodaje ove riječi: „Ako mi se, babo, ne vjeruješ, — kad u jutro bijel dan osvane, — uzmi mene za bijelu ruku, — pa me vodi, babo, u planinu, — objesi me o suhoj davidi, — ako budem prava srca svoga, — davida će suha izlistati, — ako l’ budem kriva srca svoga, — pod ńom će se načinit jezero, — proždrijeće mene i davidu.“ Sjutra dan urani car s Grozdanom i sa slugom Vladisavom u planinu i tamo preda kćer Vladisavu, da je objesi. Sluga

Digitized by Google

objesi Grozdanu, ali suha davida, na kojoj je bila djevojka obješena, izlista. Onda car vidi, šta je učinio, pa dade kćer dostojno sahraniti. — Ne treba da čovjek bude osobit estetik, a da ipak uvidi, da je ova pjesma za cijelo zapisana od rđava pjevača, koji nije mnogo mislio, što pjeva. Dobar bi pjevač pustio, da Grozdana rodi čedo pa onda istom da je otac dâ objesiti ne vjerujući ńezinoj nedužnosti i onda suha davida da izlista i dokaže ńezinu nedužnost. Za tijem bi dobar pjevač rekao što o djetetu i to prema onomu proroštvu mrtve glave, koja je rekla, da će još carovati. Vidi se, da je pjevač Petranovićeve pjesme vrlo nevješto slupao dvije raznorodne pjesme u jednu: za prvu je polovinu uzeo pričańe, što ga i Vuk pripovijeda, za drugu je polovinu uzeo ono, što se pripovijeda u Vukovoj pjesmi II. 30, gdje se kaže, kako se mlada kći cara Stjepana Grozdana ili Grozdijanka objesila od velike žalosti za nađenijem (ne rođenijem) bratom Momirom, kojega je car dao objesiti vjerujući kleveti Todora vezira. Suha se davina, na kojoj su bili obješeni Momir i Grozdana, pomladila i zazeleńela. Nema sumńe, da je Petranovićev pjevač čuo dobru redakciju pjesme, koja se slagala s navedenom narodnom pričom, ali je tu dobru pjesmu pokvario. — U zborniku A. N. Afanasjeva: Народныя русскія сказки, изданіе второе, Москва 1873., kńiga I. br. 82. nalazi se ruska pripovijetka, koja je zabilježena u tverskoj guberniji, a sadržaj joj je ovaj: Bio ńegdje pop udovac s jedinicom kćerkom, koju je veoma milovao. Kamogod je išao, od svakud joj je donosio milošte. Jednoć ode ńekamo daleko za poslom i zaboravi ponesti milošte kćeri. Vraćajući se kući opazi na putu gdje gori ļudska glava i već je gotovo posve dogorjela. Popu bude žao glave pa pokupi pepeo, što je od ńe ostao i spravi ga u ģep misleći, kada kući dođe, da pepeo sahrani. Tako se vrati kući i leže odmah u posteļu, jer se ńešto razbolio na putu. Ńegova kći pretraži mu ģepove tražeći miloštu i izvuče kutijicu s pepelom. Djevojka oblazne pepeo i odmah ostane trudna, pa kad joj dođe vrijeme, rodi sina, od kojega je izišao veliki junak.

10. Ova je ruska pripovijetka jak dokaz, da ona priča u Vukovu rječniku s. v. *Carigrad* i navedena Petranovićeva pjesma sa svojim sadržajem nikako nijesu nastale u našem narodu. Vrlo bi dakako bilo smjelo tvrditi, da je taj sadržaj došao k nama od Rusa ili od nas k Rusima, već je veoma vjerojatno, ako ne sigurno, da je i naš i ruski narod rečeni sadržaj dobio od kojega trećeg naroda, a od kojega upravo, to bih mogao samo onda od-

Digitized by Google

govoriti, kad bi mi literatura o narodnijem pričama i ńihovu putovańu po Aziji i Evropi boļe bila poznata, nego li jest, ili boļe govoreći: u taj poradi golema ńegova područja vele teški posao ja sam do sad samo po kašto zavirio, a bavio se ńim nijesam nikako, za to mi je to poļe gotovo posve nepoznato. Taj moj nedostatak ne će u ostalom biti na veliku štetu ovoj radńi, premda ne mogu tajiti, kako bi mi drago bilo, kad bih je mogao ukrasiti pouzdanijem paralelama iz pripovjedaćega materijala ostalijeh srodnijeh i nesrodnijeh naroda. U ovom primjeru, što ga sada pred sobom imamo, nalazimo priču, koja nije nikako dostojańe našega naroda, a to je glavno da se u ovoj stvari zna, jer se tijem dokazuje upravo ono, do šta je nama ovdje stalo, na ime: ako je naš narod ovu ili onu priču dobio od kojega drugog naroda, on je ńu za cijelo najprije imao u formi pripovijetke, jer bi gotovo nerazumno bilo tvrditi, da su Hrvati ili Srbi primivši, recimo od Bugara ili Arnauta ili Grka ili Maģara, koju priču, odmah je ispjevali, kao da se u svakom kraju naroda i u svako vrijeme nalazilo obiļe narodnijeh pjevača, koji nijesu imali drugoga posla nego da odmah slože u stihove, što su čuli od svojih susjeda. Još treba ovo uzeti na um: u narodnijem pripovijetkama (i to u pravijem skaskama) veoma se rijetko po imenu navode ļudi, nego se govori: bio ńekakav car, imao je tri sina, koji su pošli na put i došli k drugomu caru itd., sve bez osobnijeh imena; a u junačkijem pjesmama našega naroda kada se što takvo pripovijeda, što bi izvan stihova bila skaska, tu se nalaze više ili maňe poznata istorička lica kao: car Stjepan, Marko Kraļević, Miloš Obilić, Sibińanin Janko itd. Tijeh imena nije za cijelo narod čuo u skaskama, što ih je uzeo od susjednijeh naroda, a to znači, da je narod svakako morao imati skasku gotovu prije u prozi nego li ju je složio u stihove. Prozaična je skaska morala dugo i dugo po narodu putovati, dok se namjerila na vješta pjevača, koji joj je dao oblik pjesme, a mnoga i mnoga skaska ostala je do danas i ostaće svagda u svome prozaičnom ruhu, jer je nije imao tko okrenuti u stihove. Napokon ne će biti zlo, da se spomene, da mi ne znamo, kada je koja tuđa skaska ušla u naš narod; gdjekoju je narod dobio možda već prije 1000 ili više godina, pa tko bi mogao za tako davno vrijeme reći, da je već i onda svaka skaska postala junačkom ili polujunačkom pjesmom! — Dosta budi i ovoliko moga razlagańa o stvari, koja se možda i sama po sebi razumije. Ja ću i od sad, gdje nađem predmet koje junačke naše

Digitized by Google

narodne pjesme u ruskijem pričama pomenutoga A. N. Afanasjeva svuda držati, da je dotična junačka pjesma najprije bila skaska u prozi.

11. U Vukovu sborniku II. 43 („Carica Milica i zmaj od Jastrepca") govori se, kako se k carici Milici navadio dolaziti zmaj od Jastrepca pa je ljubiti. Kad bi k njoj došao, zbacio bi zmajevsko ruho i pretvorio se u momka. Milica je od zmajeva ljubljenja poblijedjela, za to je upita car Lazar, što joj je, a ona mu kaže istinu. Onda Lazar nauči Milicu, da upita zmaja od Jastrepca, boji li se ikojega junaka na svijetu. Kad se prvi put poslije toga nađe sa zmajem, pita ga, kako ju je Lazar naučio, a zmaj ne će odmah da kaže, jer se boji prijevare, ali za čas ipak reče: „Što je zemlje na četiri strane, — ne bojim se nikoga do Boga — ni na zemlji kakoga junaka, — do što kažu Srijem zemlju ravnu — i u njemu selo Kupinovo, — a u selu Zmaj-despota Vuka, — njega s' bojim na zemlji junaka." Kad to car Lazar dozna, odmah piše knigu Zmaj-despotu Vuku, neka dođe pogubiti zmaja od Jastrepca, a za dar mu obećava tri tovara blaga i u državu srijemsku banovinu. Vuku se ne će pravo ići na zmaja od Jastrepca, jer mu ga je žao pogubiti, ali se ipak spremi i ode u kruševačko polje. Lazar ga zove u svoje dvore na večeru, ali Vuk voli čekati zmaja na polju. Kad bude noć, doleti zmaj od Jastrepca k Milici, ali se onda prikuči Vuk despot i pozove zmaja na mejdan, a zmaj čujući to poleti nebu pod oblake, ali ga Vuk pogodi buzdovanom i obori u travu pa mu glavu odsiječe. Na to car Lazar daruje Vuka, kako mu je bio obećao. — Što se u ovoj pjesmi pripovijeda, tomu je vrlo slična jedna ruska pripovijetka, koja je zapisana još u XVII. vijeku, a Afanasjev ju je preštampao u svom zborniku IV. str. 446 Ta ruska pripovijetka glasi: U ruskom gradu Muromu živio je pobožni knez Pavle. K njegovoj je ženi slao đavo krilatoga zmaja; zmaj se pretvarao u obličje kneza Pavla i ljubio mu ženu. Ona pripovjedi mužu, kakav ljubaznik nju pohađa, a knez onda reče ženi, neka pita zmaja, da li on zna, kakva ga smrt čeka. Zmaj se prevari i reče knegini, da ga smrt čeka od kneževa brata Petra. Taj Petar doista poslije toga posiječe zmaja. U ruskoj se pripovijeci pripovijeda još i drugo koješta, ali nama je dosta i ovoliko znati U istoga se Afanasjeva, III. br. 175. nalazi pripovijetka, kako je Ilija Muromac ubio zmaja, koji je dolazio ljubiti kćer nekakvoga kralja. Ova se pripovijetka znatno razlikuje od navedene srpske o zmaju od Jastrepca i od navedene ruske; ali je ipak vrijedno zapamtiti, da se u ovoj ruskoj pripo-

Digitized by Google

vijeci veli: „у эдакого-то короля повадился змѣй объ двѣнадцати главъ летать къ дочери, всеё её извёлъ, иссосалъ.“ Tomu lijepo odgovara, što se u Vukovoj pjesmi kaže: „Milica je sjetna nevesela, — u obrazu bl'jeda i potmula“, dakako od zmajeva ljubleńa. Iz ovijeh ruskijeh paralela izlazi, da je pomenuta pjesma o zmaju od Jastrepca svakako nastala iz prozaične skaske.

12. Do sad su poznate ńekolike narodne pjesme, u kojima se govori, kako je išao rođak tražiti rođaka, kako su se na putu sastali i ne poznajući jedan drugoga posvadili se i pobili, ali prije nego dođe do toga, da pobjeditelj ubije pobijeđenoga, očituju se jedan drugomu i onda se pomire i putuju dalje u velikoj ljubavi. — U zborńiku Milutinovića br. 110 nalazi se pjesma, u kojoj se kazuje: Vojvoda Dragiša pita svoju majku, je li rodila još kojega sina osim ńega. Majka mu odgovara: „O tako ti, vojvoda Dragiša! — ne vrijeđaj moje rane ljute, — imala sam još jednoga sina, — ne mlađega, nego starijega, — no su mi ga Turci zarobili; — ema imaš ti dobra ujaka — od Prilipa Kraljevoga Marka, — jest mi silan Marko ispanuo, — i sad neđe Marko j' u planinu, — on mi čeka u planinu Turke.“ Kad to čuje Dragiša (ili Drago), on odjaše u planinu, da nađe svoga ujaka Marka, da se od ńega uči Turke sjeći. Bivši već daleko u planini opazi Dragiša, gdje prema ńemu jaše neznan junak. Bio je to Marko Kraljević. On poviče Dragiši, neka mu se miče s puta, a Dragiša odgovara: mene je majka zaklińala, da se nikomu s puta ne uklańam, ni boljemu od sebe, a kamo li goremu! To je bilo Marku dosta; on navali na Dragišu, ali u zao čas: Dragiša je bio veći junak, te on Marka ljuto rani, sruši ga sa Šarca i već hoće da zamahne, da mu glavu odsiječe, ali onda Marko progovori: „A polako, neznani junače, — dokale te ja upitam samo, — od koga si kraja iz svijeta — i koga si roda i naroda, — da se znade, od koga pogiboh.“ Dragiša se očituje, i onda se junaci izmire i raduju se, da su se našli. Ova Milutinovićeva pjesma još i dalje teče, ali ono drugo nas se ovdje ne tiče. Slična se nalazi jedna pjesma u Stojadinovića (Српске народне песме; скупио их и на свет издао Благоје Стојадиновић I. II. У Београду 1869.) i to treća pjesma u drugoj mu knizi. Stojadinovićeva pjesma govori: Marko pita zvijezdu prehodnicu, ima li većega junaka na svijetu od ńega; zvijezda odgovori, da ima samo jedan, i to je u gradu Dukađinu momče Dukađinče. Marko ide potražiti to momče i kad ga nađe, viče mu, neka se miče s puta, a momče ne će. Zametne se mejdan, u kojem momče nadvlada Marka i obori ga u travu, al ga ne će da ubije, nego

Digitized by Google

pije uza ń vino. Marko pita momče za ńegov rod, a momče odgovori, da nema nikakvoga roda do ujaka Marka Kraļevića. Marko se očituje, a momče se vrlo raduje. Kad se obojica napiju vina, legnu spavati u travu te momče zaspi, a Marko uhvati sabļu, odsiječe momčetu glavu i vrati se u Prilip. — Vidi se, da konac nagrđuje pjesmu, jer Markovo ubistvo ničim nije opravdano. Još je rđavija bugarska pjesma u zborniku braće Miladinovaca (Бѫлгарски народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци, Въ Загребъ 1861.) br. 121., gdje Marko također od zvijezde večernice doznaje, da ima na svijetu „дете Дукадинче", koje je sedam put veći junak od ńega. Marko iznenada ubije dijete Dukadinče, pošto se uvjerio o ńegovu junaštvu. Do scene prepoznavańa ne dolazi u bugarskoj pjesmi. — Mnogo je boļa od Stojadinovićeve i bugarske pjesme ona, koja se nalazi u Petranovića III. 44 (Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, скупио и на свијет издао Богољуб Петрановић. Књига трећа. У Биограду 1870.). U toj se pjesmi govori: Pošao u lov Ļutica Bogdan sa slugom Milutinom, ali je uzalud tri dana lovio, jer nije ulovio ništa. Četvrti dan opazi u planini neznana junaka na końu, a uza ń sluge i četiri końa naprćena svakakvijem lovom. Ļutica uzdajući se u svoju jakost i junaštvo odluči ili milom ili silom uzeti lov neznanomu junaku. Za to mu poviče: „Jabańijo na końu dorinu! — ostavi mi vrane seisane, — da na miru ne činimo kavge, — ev' imade tri bijela dana, — kako lovim lova po planini, — ja ne mogu ništa uloviti." Neznani junak (Mihajlo Mirčetić) odgovara: „Daļe stani neznana delijo! — ja nijesam konja umorio — izrad tebe i vrančića tvoga, — ja ne znadem, ko si ni kako si." Kod takvijeh riječi bio je odmah gotov uzrok boju. Mejdan je bio strašan, a napokon Mirčetić svlada Ļuticu i sveže ga pa zamahne sabļom da ga posiječe. U taj čas Ļutica progovori: „A vjere ti, neznana delijo! — ti ne imaš brade ni brkova, — a silan si junak na mejdanu; — ja ne žalim, što ću poginuti, — jer sam prvi zametnuo kavgu, — već ja žalim, što ja ne poznajem, — od koga ću danas poginuti, — kaži meni, ko si i kako si? — odaklen si, od koga li grada?". Mirčetić odgovara: „A vjere mi, zubata delijo! — što me pitaš, ko sam i kako sam? — jesi l' čuo Mirčetu vojvodu? — ja sam glavom Mirčetić Mihajlo, — pak je mene opremio babo, — da ja pođem u lov u planinu, — da nalovim lova svakojaka, — srnetine dugačkoga gńata — i ļeļene debeloga vrata". Ļutica čujući to zaplače i progovori: „A ti li si Mirčetić

Digitized by Google

Mihajlo? — a ti li si, moj posinče mio? — kako ne znam mila baba tvoga, — dosta smo se napojili puta, — u Primorju ukraj sińeg mora, — ja sam glavom Ļutica Bogdane.“ Mirčetić poļubi ruku Ļutici i veli mu, da se sjeća, kako mu je otac govorio, da je u ńegovijem svatovima Ļutica bio vojvoda, i dodaje: „Prosti meni, moj daiģa mio, — ļuto sam se o te ogr'ješio“. Poslije toga odu Ļutica i Mirčetić Ļutičinoj kuli. Tamo su u ļubavi i u prijateļstvu nedjeļu dana vino pili, a onda su se rastali. — Da motiv, koji se nalazi u navedenijem pjesmama, nije nikao u našem narodu i da je on istom iz prozaičnoga pričańa ušao u pjesme, to razabiramo iz Afanasjeva IV. str. 560—561, gdje se navodi ne samo stara jedna ruska pripovijetka s posve srodnijem motivom, već se spomińu i druge paralele Ruska pripovijetka govori ovo: Veliki junak Jeruslan Jeruslanović ide tražiti svoga oca. Na tom putu dođe do ńekakvoga grada i zvizne junačkom zvizgom (свистнулъ богатырскимъ посвистомъ). Ńegov otac čujući junačku zvizgu odmah poleti na svome końu, da vidi neznanoga deliju. Među ńima se odmah otvori mejdan, jer se nijesu poznali. Otac je mogao ubiti sina, jer je bio jači, ali mu je bilo žao mladoga momka, k tomu na jednoć opazi na ruci momkovoj ńekakav kamen, po kojem je odmah prepoznao svoga sina. Tako se sve dobro svršilo; otac se sa sinom vratio k svojoj ženi, koju je već odavna ostavio.

13. Malo komu ne će biti poznata Vukova pjesma II. 8. („Jovan i divski starješina“), u kojoj se govori o materi grješnici, kako se počela ļubiti s grdnijem neprijateljem svojega sina i radila rođenomu sinu o glavi, samo da bude sigurnija i ona i ńezin dragi. Ovo je sadržaj rečenoj pjesmi: Ńekakav je car hotio pogubiti poradi različnijeh krivica svoju ženu, ali se sluge umole caru, te car ne pogubi carice, već je sa sinom Jovanom, kojemu je bilo istom petnaest godina, otpravi iz svoga carstva Poslije dugoga potucańa dođu mati i sin u ńekakvu planinu, gdje su živļeli divovi i to ńih sedamdeset sa svojijem starješinom. Divovi odmah navale na putnike, ali mladi Jovan trgne sabļu i posiječe sve divove, samo starješina ńekako uteče. Sjutradan odjaše Jovan u lov, a nevaļala majka počne ašikovati s divskijem starješinom. On se boji Jovana, jer zna, šta je Jovan učinio ńegovu društvu pa govori prestupnici; „Kada dođe Jovan u pećinu, — a ti tvoje dijete upitaj, — boji li se do Boga ikoga, — pa najprije igru zametnite — prokletoga u ruke prstena, — oko ńega te se kune krivo, — dijete je ludo i nevješto, — ti ćeš njega lasno nadigrati, — pak mu sveži ruke

Digitized by Google

naopako, — a ja ću ga onda pogubiti, — pak ćem' onda mi ašikovati." Jovan se vrati iz lova i mati ga pita, kako ju je div naučio, a Jovan odgovori, da se ne boji nikoga do Boga. Onda mati pozove Jovana da se s ńom igra prstena; sin pristane, i on bi bio mogao majku nadigrati, da je hotio, ali joj pusti veseļe, da ona ńega nadigra. Pa što učini nemati? Sveže sinu ruke konopom; ali Jovan malo rastegne ruke, i konop odmah popuca. Sjutradan ode Jovan opet u planinu, a divski starješina dođe k svojoj ļubaznici, pa joj reče, kako će pogubiti Jovana: „Učini se bez nevoļe bona; — a kad dođe dijete Jovane, — on se hoće majci prepanuti, — pa će majku za ponude pitat': — ‚bi li, majko, kakvijeh ponudah?' — ti ćeš ńemu ovako kazati: — ‚ja bih, sinko, sa bukve jabuku — iz velike vode kalaģijnske'; — u vodu je nesita aždaha, — što proždire końe i junake, — i kod ńe su dva ļuti arslana, — što iziju živoga junaka, — ne bi li ga proždrla aždaha, — il' izjeli dva ļuti arslana'. Kada se Jovan vrati iz pećine, nađe mater tobože bolesnu, i ona ga pošaļe po jabuku iz vode kalaģijnske, neka joj je donese, pa će mu onda ona ozdraviti. Jovan ode, i koliki je bio junak, ubije i aždaju i obadva arslana, pa se vrati materi s jabukom, koju je tražila. Kada ga ona ugleda živa i zdrava, upita ga: „da t' ufate od gore hajduci, — da ti sputе obadvije ruke, — bi l' ti išto zadržalo ruke?" Jovan joj odgovori: „ja bih svašto, majko, raskinuo — do prokleto drndarsko tetivo." Mati nađe ńegdje drndarsko tetivo i ńim sveže sina tako čvrsto, da mu je krv probijala ispod nokata; onda ona zovne divskoga starješinu i ńih dvoje izvade Jovanu obje oči pa se stanu ļubiti. Sjutradan bace oni Jovana u ńekakvu jamu. Do mala prođu onuda ńekakve ćiriđije i izvade Jovana iz jame pa ga po ńegovoj želi odvedu k vodi kalaģijnskoj; onamo dođe vila i iscijeli Jovana, te on opet progleda, kako je i prije vidio. Onda Jovan ode da potraži diva i mater krvnicu, pa kad ih nađe, diva ubije, a mater sveže pa je povede k svomu ocu i sve pripovjedi, a otac dade spaliti nevjernu ženu i opaku mater.

Vrlo sličnu paralelu ovoj crnogorskoj pjesmi nalazimo u ruskoj pripovijeci u Afanasjeva II. br. 119, gdje se ovo govori: Ńekakav je car dugo živio sa svojom caricom i nikako nije mogao dočekati poroda. Jednoć ode car na dulje vremena iz svoga grada. U to vrijeme rodi carica sina, koji je vrlo brzo rastao i izrastao prekrasan momak i veliki junak. Kada se car vrati kući, nije mogao vjerovati, da je to ńegov sin, pa otjera iz svoga carstva i mater

Digitized by Google

i sina. Oni odu i nastane se na ńekakvom ostrvu, gdje su živ|eli, kako su znali. Ivan carević — tako se zvao mladić — ostavi za ńeko vrijeme mater na ostrvu i ode sam u svijet. Dođe u carstvo ogńenoga cara i ubije ga pa nađe u ńegovu carstvu mrtve i žive vode. Onda se vrati k materi i povede je sa sobom u carstvo ogńenoga cara, da tamo žive i caruju. Kad mati čuje, koga je ńezin sin ubio, ona reče: „Ахъ, Иванъ-царевичъ! на что ты убилъ его! вить огненный царь мнѣ сватъ." Kada dođu mati i sin u ono carstvo, ode jednoć Ivan carević u lov, a mati uzme mrtvu i živu vodu i oblije mrtvo tijelo ogńenoga cara, koji na to oživi i odmah se između ńega i ńe započne |ubav. Obadvoje su osjećali, da im Ivan carević vrlo smeta, pa se stanu dogovarati, kako će Ivana upropastiti. Ogńeni car svjetuje ovako svoju rođaku: „только онъ вернется, ты сдѣлайся больна и скажи ему, что въ такомъ-то царствѣ, куда воронъ костей не заноситъ, есть одномѣсячныя яблоки и отъ тѣхъ яблоковъ всякая хворь проходитъ. Пусть-ка достанетъ!" Obadvoje su mislili, da će Ivan zaglaviti idući po jednomjesečne jabuke, ali su se prevarili, jer je Ivan ne samo sretno dobio jabuke, koje je tražio, već se još i vjerio s tamošńom carevnom. Videći nevjerna mati, da joj se sin zdravo vratio, upita svoga dragoga, što će sad? a on je svjetuje, da speče sinu otrovan kolač i da mu ga dâ. Ona posluša ogńenoga cara i otruje svoga sina, a onda dođe ogńeni car, pa oboje izvade oči Ivanu careviću i bace ga u zdenac. Otud izvade Ivanovo tijelo ńegova dva psa, koje mu je dala ńegova vjerenica carevna, da mu budu na pomoći. Psi odnesu tijelo carevni, a ona ga oblije živom vodom i metne mu u glavu nove oči. Poslije toga vrati se Ivan carević u carstvo ogńenoga cara i tamo ubije svojega zlotvora, a mater povede na po|e, tamo nategne svoju strijelu, metne je na zem|u, odmakne se od ńe i reče materi: „становись, матушка, рядомъ со мною; кто изъ насъ виноватъ, того кленовая стрѣла убьетъ." Na to se lûk sam odapne i strijela pogodi nevaljalu mater u srce. — U ovoj ruskoj pripovijeci ima ńekoliko pojedinosti, koje posve odgovaraju isto takvijem pojedinostima navedene crnogorske pjesme (car progoni iz svoga carstva i ženu i sina, — |ubav sa sinovijem dušmaninom, — tobožńa bolest krvnice matere, — jabuke, — |ubaznik i |ubaznica vade mlađahnomu junaku oči i bacaju ga u jamu ili u zdenac); ali najčudnija je identičnost imena mladoga junaka, koji se tamo zove Иванъ, a ovdje *Jovan!* Samo ako nije ova identičnost slučajna! U istoga

Digitized by Google

se Afanasjeva nalazi još jedna varijanta o istom motivu (II. 119 b), ali ta je već maňe slična crnogorskoj pjesmi. Afanasjev navodi (IV. str. 263) i jednu slovačku paralelu.

14. Vukova pjesma II. 5. („Bog nikom dužan ne ostaje") jamačno je svakome od mojih čitateļa tako dobro poznata, da će dosta biti, ako joj sadržaj priopćim posve u kratko. Braća Pavle i Radul oženili su se, ali su i ožeňeni vrlo milovali svoju sestru Jelicu. To je bilo Pavlovoj ženi nemilo, za to je svakako gledala, kako bi učinila, da Jelica omrzne svomu bratu, a ňezinu mužu Pavlu. Napokon probode Pavlova koňa pa reče Pavlu, da je to učinila Jelica, a Jelica se bratu klela, da to nije učinila, i brat joj povjeruje. Za tijem zakoļe Pavlovica sokola i reče Pavlu, da ga je zaklala ňegova sestra, ali se sestra opet zakune, da je nevina, i brat joj ne učini ništa. Napokon opaka Pavlovica ukrade Jeličine nože i ňima zakoļe svoje čedo u kolijevci pa plačući istrči pred Pavla i reče mu, da mu je sada Jelica čedo zaklala. Pavle više nije vjerovao Jeličinijem kletvama, jer je prepoznao Jeličine noževe, koji su bili okaļani krvļu ňegova čeda; za to uhvati sestru za ruku, odvede je u poļe i rastrgne je koňima na repove. Ali za kratko vrijeme razboli se prokletnica Pavlovica i grozna ju je bolest mučila devet godina. Ne mogući daļe trpļeti zamoli Pavla, da i ňu rastrga koňma na repove. Pavle je posluša i rastrga je. — Ovoj Vukovoj pjesmi lijepo odgovara pjesma u Petranovića II. 7., u kojoj se braća zovu Jakšići Pavle i Stjepan, a sestri im ostaje ime Jelica. U Afanasjeva opet (III. br. 159) nalazimo skasku, kojoj prvi dio ima ovaj sadržaj: Bio ňegdje bogat trgovac, koji je imao sina i kćer. Dođe vrijeme, te umre i trgovac i žena mu. Onda se brat i sestra presele u drugu zemļu i stanu tamo živļeti. Brat je trgovao i oženio se, a žena mu je bila vještica. On je i nadaļe pazio svoju sestru, a to je vještici bilo mrsko. Za to ona želeći omraziti sestru s bratom isprebija jednoć sve pokućstvo, i kada joj se muž vrati kući, reče mu: „вотъ какая у тебя сестра, перебила у насъ въ кладовой всю мебель!" Muž samo odgovori: „это наживное дѣло" i ne učini sestri ništa. Drugi dan ode opet za trgovačkijem poslom, a vještica uđe u koňušnicu i najboļega koňa sabļom posiječe i reče mužu, kada se kući vratio, da je i to učinila ňegova sestra. On i opet ništa ne učini sestri. Treći dan odilazeći iz kuće zovne sestru i reče joj, neka kao danas pazi na ňegovu ženu, jer je ona već na tom doba da rodi. Ona doista i rodi muško dijete, ali ga i ubije i opet nalaže mužu na zaovu,

Digitized by Google

da je i to zločinstvo ona učinila: „вотъ кака твоя сестрица! не успѣла я родить младенца, она взяла и саблей ему голову снесла.“ Muž zaplače i ob noć odvede sestru u šumu, a što se tamo s ńom dogodilo, to ćemo sada odmah vidjeti.

15. Drugi dio navedene ruske skaske u Afanasjeva ima ovaj sadržaj: Pošto je brat zavukao sestru daleko u šumu, odsiječe joj obje ruke do lakta, pa onda brže boļe odjaše od ńe i ńu ostavi onako nagrđenu. Ona je jadnica ńekoliko godina bludila po šumi i napokon iziđe iz ńe i dođe u ńekakav grad. Uđe u kuću bogatoga jednog trgovca i zamoli milostińu. Jedini sin toga trgovca kad ugleda jadnu djevojku, reče roditeļima, da se hoće ńom oženiti. Otac ga i mati stanu odvraćati: kako će on uzeti za ženu prosjakińu, gdje u gradu ima dosta lijepijeh trgovačkijeh kćeri! Ali sin se ne dade odvratiti i zaprijeti ovako roditeļima: „ежели вы мене не жените, я что-нибудь надъ собой сдѣлаю.“ Roditeļi se preplaše i ožene sina onom prosjakińom. Za dvije godine morade trgovački sin na put i ode u onu zemļu, gdje je živio brat ńegove bezruke žene. Na polasku reče ocu i materi, neka mu odmah pišu, čim ńegova žena rodi, koja je bila noseća. Dva ili tri mjeseca prođu, te ńegova žena rodi prekrasno muško dijete: по локти въ золотѣ, по бокамъ часты звѣзды, во лбу свѣтёлъ мѣсяць, противъ сердца красно солнце. Svekar i svekrva vrlo se obraduju i napišu sinu knigu, kakvo mu je čedo žena rodila, i knigu mu pošļu po sluzi. Sluga ode i kad dođe u grad, gdje je tada živio muž bezruke žene, dozna ńekako za sve to ona vještica i pozove slugu k sebi, da se tobože kod ńe odmori. Sluga uniđe k ńoj, ona mu dâ jesti i piti, ali mu ukrade knigu, pročita je, a onda je rastrga i napiše drugu: „твоя жена родила, — половина собачьяго, половина вѣдмежачьяго, прижила въ лѣсу съ звѣрями.“ Vještica podmetne sluzi tu knigu i on je preda komu je trebalo. Trgovački sin zaplače i napiše roditeļima list: „до мово пріѣзду не трогать; самъ пріѣду и узнаю, какой младенецъ народился.“ Vještica je opet znala domamiti k sebi knigonošu, uzeti mu list, uništiti ga i napisati drugi, u kojem je stajalo, da odmah treba porodiļu istjerati iz kuće. Roditeļi se začude, kada im dođe u ruke taj list, kakve su to ludosti u ńihova sina; ali ipak učine, kako je u listu stajalo i otprave svoju snahu iz kuće, a sina joj privežu na prsi. Ona je jadnica plačući bludila i došla do ńekakvoga zdenca, htjela se napiti vode, ali joj dijete padne u vodu. Sad ona udari u još ļući plač, jer kako je bila bez ruku, nije

Digitized by Google

mogla sina izvaditi iz vode. U to dođe k ńoj ńekakav starac, pa je upita, šta joj je; ona mu pripovjedi svu svoju tugu, a starac joj reče, neka pruži za djetetom one patrļke svojih ruku, pa će ga izvaditi; ona posluša, i u taj joj čas izrastu ruke, kako su i bile. Ona se zahvali Bogu i ode daļe, dok dođe u grad, gdje je živio ńezin brat, a i muž, jer joj se muž kao trgovac bio udružio s bratom. Ušavši u bratovu kuću zamoli, da joj dadu prenoćiti; brat je i muž nijesu prepoznali, ali se smiluju neznanoj prosjakińi i puste je, da prenoći u kući, premda se bratova žena vještica tomu protivila. Muž je vrlo rado slušao priče, za to reče prosjakińi, neka što pripovijeda. Prosjakiña odgovori, da ne zna nikakvijeh priča, ali da zna istinu pripovijedati, pa počne kazivati sve od početka, kakvi su je sve jadi snašli sa žene ńezina brata. Za dokaz, da ona istinu govori i da je posve nevina, razvije dijete iz povoja i od ńegove se krasote sva soba zasja. Brat se i muž vrlo obraduju, što je ona živa i zdrava, vješticu rastrgaju końma na repove, a onda se trgovački sin sa svojom ženom i djetetom vrati u svoju zemļu k svojim roditeļima. — Odmah iza ove pripovijetke navodi Afanasjev i drugu varijantu sličnoga sadržaja. (O ruskijem pripovijetkama u kojima je glavno čeļade „Косоручка“, vidi članak A N. Veselovskoga u knizi A. Galahova „Исторія русской словесности“ 2. izdańe, I. 1. str. 448).

16. Dosta sličnu pripovijetku s ovom sada priopćenom ruskom nalazimo i u našem narodu. U pomenutoj već biogradskoj „Vili“ za g. 1867 štampana je na str. 796—799 narodna pripovijetka, koju je „Vila“ dobila od ńekoga J. Voinovića. Ta srpska pripovijetka zaslužuje, da se ovdje s kraja na kraj preštampa. Ona ima natpis: Bog ne zaboravļa pravih, a glasi ovako: Nekome caru umre žena, i on se oženi drugom. On je imao od prve žene vrlo lepu kćer, pa je maćeha zavidela ńenoj lepoti, jer je bila mnogo lepša od ńe. Za to je gledala, kako bi joj glave došla. Jednom pođe car na vojsku, a carica ostane s pastorkom na dvoru. Ne mogući da gleda više svoju pastorku naumi da je sad ubije pa zapovedi slugama, da je vode gde bilo u planine i ubiju i da joj donesu ńene ruke za znak, da su je ubili; a da je sluge ne bi prevarile, reče: „Ako to ne učinite, optužiću vas caru, te ćete morati svi izginuti.“ Sluge su se za dugo mučile i vrlo im je žao bilo dobre careve ćerke, ali na posletku morali su. Sutradan reče carica pastorci: „Ja ću da idem u rod, pa ću i tebe da vodim, nego se lepo obuci i spremi za put.“ Devojka se odmah opremi, a ona je

Digitized by Google

pošle napred i kaže joj, da će i ona odmah za ńom poći. Idući tako djevojka je jednako očekivala maćehu i molila je pratioce, da polako teraju kola, ne bi li ih ona sustigla. Već se i mrak uhvati, a ńe nigde ni od čuda. Pratioci joj za dugo nisu mogli spomenuti, za što je vode. Kad već dođu u najveću jednu planinu, onda je skinu s kola i htednu je ubiti, ali ona ih zamoli, da je ne ubiju, nego samo da joj ruke odseku, a ńu živu da ostave u planini. Oni se sažale te joj odseku ruke, a ńu ostave pa se onda vrate natrag i donesu ruke carici. A jadna devojka grdne je muke pretrpela; ni od kuda joj pomoći ne bijaše, i svakojako se s dušom borila. Slučajno je taj dan lovio po planini neki kneževič, koji naiđe na sirotu devojku u najvećim ńenim mukama i zapita je: „Čija si, devojko, i koja te je nevoļa naterala u ovu pustińu, da tako stradaš? a ko li te tako grdno naruži, Bog ga naružio?!“ Ona mu ništa ne odgovori, no samo ćutaše. A on odmah zapovedi svojim pratiocima, da je uzmu i povedu. Otac i majka kneževićeva kad vide sakatu devojku, poviču: „Sinko, gde nađe tu sakatu devojku?“ — „Ovo mi je Bog danas udelio u mesto lova“, reče on. Posle odmah kneževič dobavi lekare, koji izvidaju rane devojci. Kad se izvida, svima lepo blagodari na ńihovoj milosti, a osobito mladom kneževiću. Ali se kneževiću dopala devojka pa hoće da je uzme za ženu. Otac i majka stanu mu govoriti: „A sinko, znaš li ti, ko je ona i šta je? Možda je od rđava roda ili neka skitnica.“ — „Ma kog roda da je, — reče, — ona je meni dobra, pa ili ću ńu uzeti ili nikoju drugu; a dobra je srca i čestita duša, pa ne može biti, da je od rđavih roditeļa. Onda mu oni već dopuste, i on uzme za ženu sirotu devojku, koja mu odmah druge godine rodi dva sina bliznaca . . . . . A kad se ńen otac, car, vrati s vojske, upita svoju ženu, gde mu je kći. Ona mu odgovori, da je s nekim slugom ńegovim odbegla u svet, Bog bi znao kuda, i svakojako je ogovarala i pańkala pastorku kod oca joj. Car žaleći kćer nije ženi nikako hteo verovati, razglasi po celom carstvu i pošle glasnike po svim carevinama i kneževinama, ne bi li je našli mrtvu ili živu ili o ńoj čuli kakvagod glasa. Tako dođu poslanici i u dvor toga kneza, gde je bila careva kći. Oni sve pripovede staromu knezu, za što ih je car opravio i šta traže. Kad mu carski poslanici sve ispričaju, on im onda reče: „Moj je sin pre dve godine našao u planini jednu siroticu u najvećim mukama i ranama bez obadve ruke, i ńu je sad uzeo sebi za ženu“. Odatle se poslanici vrate natrag i sve caru ispričaju,

Digitized by Google

šta su i kako su kod tog kneza našli i čuli, i reku mu: „Nemoj dalje tražiti, care, ono će biti tvoja kćer. No poslušaj nas, pa prizovi ńu i ńenoga muža i zapitaj ih, od kuda je ona.“ Car posluša svoje poslanike i odmah pozove kneževića i ńegovu ženu. No ona nikako nije htela ići, te se sam knežević po zapovesti carskoj spremi i pođe na put. Car ga pitaše, od kuda mu je žena, gdje ju je našao, čijeg je roda, ima li oca ili majku ili bar kogagod. „Ja ne znam ni sam, od kuda je moja žena i od koga je roda i ima li oca i majku, — reče knežević, samo to znam, da sam je našao u najvećim mukama, bez obe ruke, u jednoj planini, kad sam slučajno lovio po ńoj.“ Kad to ispriča, ode u svoju sobu i napiše pismo ocu, da mu gleda ženu i ńegovo dvoje dečice, dok on dođe, pa ga onda zapečati i dâ slugi, da ga nosi ńegovome ocu. No carica, koja je već za ńega razabrala i koja je jednako motrila na ńega, pre nego će momak uzeti pismo, brzo ga dohvati i kad vide, šta u ńemu piše, odmah napiše drugo pismo, u kome veli: „Ta devojka, koju sam ja za ženu uzeo, odmah da se odvede u najveću pustińu i da se tamo ubije; a ja pre ne ću doći, dok se to ne učini“, pa onda ostavi pismo, kao što je i bilo. Sluga ne znajući ništa o tome uzme pismo i odnese ga. Kad dođe pismo starome knezu i kad vidi, šta mu piše, nije znao, šta da radi i šta to može biti, te mu sin tako pisa. Na posletku zovne snahu i pročita joj pismo pa joj reče: „to se mora, sinko, izvršiti.“ A ona samo zamoli, da joj učine jednu milost, da zapovede slugama, da je ne ubiju, a neka je vode, kudgod reku. Stari knez se zaplače i reče tako slugama, a sluge je onda uzmu i odvedu u najveću pustińu, ostave je tu pa se vrate natrag. Kad knežević dođe kući, odmah zapita oca, šta mu radi žena i deca. Otac ga pogleda čudeći se i reče: „Šta to ti govoriš, sinko? Nisi li nam pisao, da ti ženu odvedemo u najveću pustińu i tamo da je ubijemo. Evo pisma, ako veliš, da nije tako“, i izvadi pismo iz nedara. Onda knežević brže pođe za slugama u pustińu i vas dan je po ńoj lutao, ali nigde je ne mogaše naći. Ne pođe malo, al' ugleda neku ženu, gde se Bogu moli. On stane, a žena na jedan put poviče: „Blagodarim ti, sveta Bogorodice, na velikoj milosti, koju si mi jutros učinila!“ Sad poviče knežević ženi, koja mu je bila leđa okrenula: „kakva te nevoļa dovede u ovu pustińu?“ Žena se okrene, a knežević u čudu poviče: „Bože, je li to moja sakata žena?!“ Pa onda upita ńu: „Molim te, ženo, je si li ti ònâ bez ruku?“ pa je stane pipati po rukama čudeći se, od kud ona dobi

Digitized by Google

svoje ruke. A ona reče: „Blagodari Bogu i svetoj Bogorodici sa mnom zajedno, koja nikad ne zaboravlja nevine i pravedne.“ Pa mu pripovedi, kako su je po ńegovoj zapovesti doveli u ovu pustińu, kako joj se tu u snu javi žena neka, sva u belo obučena i kruna joj na glavi sva od zlata, dođe do ńe, dohvati je za obe pateļke[1] i progovori joj ove reči: „Raduj se, mučenice, tvoje su molitve došle do mene i tvoja su stradańa prevršila meru, evo ti imaš zdrave ruke kao što su ti i bile, samo hvali Boga istinoga!“ Ona se razbudi i pogleda na pateļke, ali u mesto ńih ugleda svoje ruke zdrave, čitave; pa za to bejaše pala na zemļu da se Bogu moli. Posle mu ispriča, čija je kći i kako je sa svoje maćehe stradala, pa mu onda reče, da idu ńenom ocu, da mu sve ispripoveda. Sad svi zahvale Bogu na ńegovoj milosti pa se radosno krenu kući. Kako dođu, odmah se spreme i pođu u carski dvor. Car se vrlo obraduje, pa zapita svoju kćer: „Kćeri moja! za što pobeže od očine kuće?“ A ona mu sad sve ispriča, kako je sa maćehe stradala, kako ju je našao mladi knežević, kako je izvidao i uzeo sebi za ženu, posle kako je, dok se on bavio na putu, maćeha ńena podmetnula pismo, te je odveli u neku pustińu, i na posletku, kako je tu dobila opet svoje ruke. Car plačući zagrli svoju kćer blagodareći Bogu, koji mu je živu povratio. Za tim zagrli svoga zeta, poļubi ga u obraz, a on ńega u ruku pa reče: „Blago meni, kad te je sreća sastavila s mojom kćeri. A sad si mi zet i naslednik moga carstva.“ I onda uhvati svoju ženu i za ńena zla dela rastrgne je końma na repove.

17. Pozoran će čitateļ lasno i sam opaziti, da u ovoj pripovijeci ima ńešto legendarno, što je u narod ušlo iz crkve. Narod o Bogorodici i ńezinijem čudesima ne bi jamačno pripovijedao, da nije o tom čuo u crkvi govoriti. Ja se nalazim u ugodnu položaju, te mogu ovdje navesti jednu legendu, koju sam našao u jednoj bogoļubnoj knjižici iz početka XVI. vijeka. Ta je legenda štampana u hrvatskoj glagolskoj knjižici, kojoj je natpis: Počińu mirakuli slavne dêve Marie, a štampana je god. 1507 u Seńu. Iz natpisa se razabira sadržaj knjižici: u ńoj se pripovijedaju legende o Bogorodici. Bez sumńe je knjižica prevedena iz talijanskoga jezika, kako dokazuje ne samo sadržaj, koji nije mogao nastati među

[1] Pateļak znači obe osečene ruke do lakata; neki zovu patrļak, ali sam ja ovde kao što sam čuo upotrebio. Pravilnije bi bilo: patrļak. *(Biļeška J. Voinovića).*

*

Digitized by Google

primorskijem Hrvatima, već i jezik, koji je gdješto natrunen talijanizmima. Na strani 19. i dale rečene knjižice nalazimo legendu, koja je (odbivši neke neznatne crtice) tako nalik na pomenutu srpsku pripovijetku, da nikako ne možemo sumnati o tom, gdje treba tražiti izvor srpskoj pripovijeci. Ja sam rečenu starohrvatsku legendu preštampao latinskijem slovima u Jagićevu Archiv-u für slavische Philologie VI., str. 428—431. U ono vrijeme (u Septembru 1882) nijesam iz narodnoga pričana znao za druge paralele do onijeh, što sam ih našao u Vukovijem nar. pripovijetkama na str. 130 i 229 (u izdanu god. 1870), a i te dvije paralele stoje samo u dalekoj svezi sa starohrvatskom legendom. Da bi se sada vidjelo, kako je iz te legende nastala ona pripovijetka u „Vili" 1867, za to se ona evo ovdje i drugi put preštampava iz glagolice:

Čte se v nikoj koroniki, da va vrime, v ko biše prestavlęno cesarastvo rimsko kraljevstvu franačkomu, gospodovaše tada jedan cesar, ki imiše svoju ženu, ka biše noseća, ka po tom porodi jednu lipu hćer. I v tom porodi za veliku bolêzan, ku imiše ta kralica, preminu od sega svita. Zgoda se po tom, da kralj po nikoliki vrimeni vze drugu ženu, ka va 'no vrime biše štimana najlipla žena na sviti. I za to mnozi prihojahu iz dalekih stran za jedno čudo viditi lipotu žene. Ki ju vijahu, govorahu za istinu, da je ona najlipla žena ot svita, da ako vzraste hći kraljeva, oće biti lipla od ne. Razumivši kralica te riči tudije bi moćno smućena sproti hćeri kraljevi. I tada nadahnuta ot djavla poča misliti, po ki put bi ju mogla umoriti, da kralj ni nigdor drugi da bi to ne znal. Zgoda se, da niki trat pojde kralj van svoga vladanja i ta kralica za nenavidost, ku imiše proti toj mladici, tudije zva k sebi nikoliko svojih slug otajnih i vernih i povida nim svoju otajnost, ku te sluge da nimaju dati na znanje, ko i obećaše. I oni tudije biše važgani pristati na vsaku ne zapovid. Tada kralica nadahnuta djavlom paklenim reče onim slugam: „pojdite v niko mesto otajno daleč van ot grada i popeljajte s vami tu dêvicu kraljevu hćer i kada ju popelate va onu pustinu, ubijte ju i ostavite ju zvirom da ju izjidu, jer ona žive nečisto, i to da bi znal kralj, nu bi svoju ruku ubil; a da ja budem stanovita za smrt ne, otsicite noj ruke i prnesite mi za zlamenje, a po tom poznam, da ste mi verni". I oni tudije važgani na zlo obećaše vse učiniti. I tudije počeše misliti i napravljati, kako bi to učinili, a da bi se ne znalo, i s velikimi zlobami i hinbami speljaše ju van iz grada otajno i peljajući ju v jednu pustinu odlučiše ju ubiti, da pomisleći i videći velik

Digitized by Google

devocion i počtenje rečene divojke, ka s velikimi plači preporučaše se dêvi Mariji, da na milosrdije ganute te sluge ne umoriše je, dali otejući naplniti zapoved nenavidne kraļice usikoše ńoj ruke i samu ju ostaviše. I oni se vrnuše ka kraļici govoreći: „mi smo učinili zapovid“ kažući ruke za zlamenje te zlobe krvne. Videći se ona devojka va takovi dlgovanji i tako sama našadši se v toliki nevoļni muki i bolêzni vzdvignu oči na nebo i kruto plačući zoviše devu Mariju, da po svojem milosrdiju dala bi ńoj pomoć i da bi jej daj nikoliko polhčala ńeje bolêzan. Tada, kako bi Bogu ugodno, po dostojanstvu deve Marije, ka je utočišće vsakomu grišniku, zgoda se, da niki sin nikoga hercega mimo gredući po onoj pustiňi s nikoliko svojimi vitezi sliša vele velik plač i tužbu. Tomu tužbenu glasu vsi prestrašiše se i čudujuće se nasledovaše ta tužbeni glas i najdoše ju plačući se i klečeći na kolenih i tužeći na svoju nesriću i nepres'ano moleći kraļice nebeske pomoć. Oni videći lipotu i razmišļajući devocion ove plemenite mladice na milosrdije ganuti s velikim počtenjem i milosrdijem popeļaše ju na koňi v ńih strane ništar ńim ona govoreći, ako si biše od ńih nikoliko krat opitana, č'ja bi bila hći i po ki put biše vpala va tu nevoļu, ku trpļaše, vazda hvaleći devu Mariju, kraļicu nebesku, otvetnicu grišnikov nevoļnih. Ta sin hercegov učini ju ličiti s veliku ļubavju i milostivo jej služiti. I budući kako zdrava od bolêzni svoje postavi se s velikim umiļenstvom na molitav i devocion, i v toliku ļubav duša ńe bi važgana v dêvu Mariju, da dan i noć zahvaļevaše devi Marii s velikim trpļenijem va veliki svojej nevoļi, a nikomur ne povidaše, da je hći careva, da vsu svoju pečal postavila biše v mater milosrdija. Ova mladica biše vele lipa v teli, mudra v govorenji, v molitvi devota, i vsaki ju gledaše za čudo cića velike lipote. I jer ne imiše ruk, sin hercegov, ki ju biše našal, čini ju ličiti i cića velike mudrosti va ńu se zagleda i prosi svoga oca, da mu ju dopusti vzeti za ženu. I otac toga hercega slišeći to vele bi smućen ne znajući, č'ja bi bila hći i ča ne imiše ruk, otac ne tiše, da bi ju vzel za ženu. Da sin nastojeći pri hercegi vele nastojaše, da bi mu ju dopustil za ženu; i na konac videći otac voļu sina, koga vele ļubļaše, za ne ožalostiti ga, dopusti biti ńega voļi i pripravi vele lip pir i naređenija tr mu ju da za ńega ženu. — A sada jure vratimo se k ocu te mladice. Ki vrnuvši se k svomu gradu tudije opita kraļice, ča bi bilo od ńega hćere, a kraļica nenavidna i hudobna (plačući se ukazovaše vele žalostna) odgovori, da ne zna, kamo bi bila ni gdo bi ju odpeļal. Car vidivši, da je

Digitized by Google

izgubil hćer, žalosteći se dlgo vrime plaka i ne mogući imiti nijedno utišenje od velike žalosti, ku imiše, vele se končaše. Videći žena svoj mankament svetova se s svojimi baruni tr odlučiše, da imaju biti bodeži i nika veselja za ńega utišenje. Tada imijući priti rečeni herceg, otac toga mladića, na ta bodež po zapovidi, ka mu biše učińena, a sin videći se hrabren i prikladan k oružju imi milost od oca, da mesto ńega pojde na t put. I preporučiv svoju ženu, ka biše noseća, svomu ocu, dili se i pojde s nikoliko vitezi na ta bodež. Paki prišadši dan odlučeni bodežu gospoda i ini baruni muštrajući se i učinivši veliko veselje car bi boļe voļe. A ta sin hercegov hrabrije se noseći od inih nigdor mu ne mogaše suprot stati. I za to car vidivši mudrost i kripost toga mladića poče ga toliko ļubiti, da ńega žalost obrati se v veliko utišenije. Meju tim žena toga mladca porodi 2 sina lipa. Za to herceg posla jednoga posla k sinu, da mu navisti, da sta mu se rodila 2 lipa sina. Prišadši ta posal k dvoru kraļevu i vidivši ga kraļica čini ga brzo k sebi priti želijući znati glase nove, jer znaše, da grediše od vladanja daleča. Prišadši h kraļici poče jej povidati, ča se biše zgodalo od hercega i od ńega sina i one divice, ka ne imiše ruk, i kako ona biše porodila 2 vele plemenita sina i tolikoje od ńeje lipote i mudrosti. Tada kraļica poče vele sumńiti, da bi ta bila kraļeva hći, ku ona biše zapovidala umoriti. Komu poslu ona reče: „Idi sada k svomu gospodinu, i kada se budeš otel vrnuti v tvoje strane, prosim te, svrni se ka mni.“ I prišadši sluga k gospodinu sinu hercegovu da mu list oca ńegova praveći mu porod od ńega žene i kako biše porodila 2 sina lipa i kako mu biše otac pisal. Ku stvar on mladić videći bi vele vesel i za to pisa list zapečaćen svojim pečatom, v kom tako pisaše svojemu otcu: „Presvitli gospodine, ako me ļubite kako dragoga sina, od moje žene i od mojih sinov imijte dobru pomńu; inako učinivši ne ćete me veće viditi nigdare.“ I vazamši sluga te listi želeći vratiti se k svomu gospodinu ide prvo ka kraļici, kako joj se obeća, a ona mu ukazavši veliku dobrostivost poda mu piti toliko moćno vino, da on tudije bi opijen, i budući teškim zakonom usnul, kraļica vze mu listi i pročtavši je bi stanovita od sumńe, ku imiše, i na tom mestu, kadi pisaše: „od moje žene i od mojih sinov imajte dobru pomńu“ postrga hitrim zakonom i napisa tako: „onu bludnicu i š ńe sini učinite umoriti, inako učinivši ne ćete me veće nigdare viditi, jere sam ja stanovit, da ih je rodila od preļubodejstva.“ Po tom načinivši listi, kako bihu prvo, zva onoga junaka i posla ga na svoj

Digitized by Google

put. Pročtavši herceg listi od svoga sina ne unagli se proti toj mladici, da sazva svoje sluge i reče im udržanije listov. Oni obraše za svet, da bi bila povedena v niko mesto pusto, da izjila bi se od zviri divjih. I vazamši ju staviše joj na mišce one ńe sinke, po tom prez nijedne pomoći človičanske učini ju povesti v pustińu. Ona nevoļnica videći se trpiti toliku nevoļu nepravdenim zakonom, ostavļena od vsake človičanske pomoći plačući devotim zakonom zoviše slavnu devu Mariju, da bi ju pomogla i iznela is tolike nevoļe. Po tom se tužeći govoraše: „O slavna majko od milosti i milosrdija, ali ne vidiš ti, kolika zla ja trpim, da se ovo viju ostavļena oda vsega svita? Ne ću li ja ovdi umriti s ovimi mojimi sinki, ako tvoja velika ne pomore mi milost? Prošu te, slavna kraļice nebeska, da me ti ne ostaviš va tom pustom mestu, za to jer ja nimam ufanija v inih nego v tebi, jer si plna vsake milosti.“ Budući ova mladica stala va tih prošńah i tuženjih za velik čas i vazamši svoje sinke na mišce, kako boļe mogaše plačući i moleći vele bolizniva poče hoditi po toj pustiń. I kako bi Bogu ugodno, pride k jednoj pećini jednoga sveta remete, ki videći ju tako ostavļenu s onima dvima sinkoma na mišcah ganu se na veliko milosrdije, tako da kako bi Bogu ugodno po plaćah svoje svete matere i postavi ju v jedno mesto odlučeno od svoje cele i služaše jej od toga uboštva, ča ńim Bog davaše. Staše ova mladica va toj pećini vazda na molitvi moleći kraļicu nebesku, da za svoje milosrdije pomogla bi ju v tolicih mukah. Jednu noć moleći ona nastojnim zakonom ukaza jej se va videniju slavna deva Marija združena s mnogim množastvom anjelov i s veliku svitlostiju i reče: „O hći moja preslatka, ne plači veće, da raduj se, jere v tvojih nevoļah nisi prestala proseći moju pomoć, i pokle jesu ti usičene ruke telesne nepravim zakonom, za ke ti vraćam ovi dvi ruci nebeski.“ I govoreći jej: „pokripi se, hći moja, jere ti će milost moja nigdare ne priti na maňe i skoro se oćeš vratiti v svoje prvo stanje.“ I rekši te riči sa vsim inim množastvom od anjelov iščeznu, a ta mladica ide s timi sinki va tu pećinu s velikim utišenijem i mišļaše veliko milosrdije od slavne deve Marije, ko ńoj biše učinila. Česa cića va dne i v noći ńoj hvale zdavaše s velikim devocionom. — Meju tim sin hercegov, a muž te mladice, budući stal za jedno leto na tom bodeži vrati se v svoju stranu. I upitavši nastojnim zakonom od gospoje i ditce svoje za veliku voļu i želenje, ko imiše viditi ńih, ali herceg tudije mu pokaza listi, ke od ńegove strane biše prijel i da ju ne biše

Digitized by Google

umoril, skaza mu, da dobro da ju biše poslal v pustiňu na izjidenije zviri ļutih. Tada mladić slišavši takove glase pride mu velika bolezan na srce, da pade za mrtva. Po tom dvigši se ide s mnogimi vitezi k pećini i iščući po toj pustiňi, ako po niki put mogli bi ju naļti, i tako po plačah slavne deve Marije pride v pećinu toga svetago pustinnika, kadi biše ona mladica. I našadši ju zdravu v rukah i š ńe sinmi sin hercegov sa vsimi vitezi imiše veliko utišenje i veselije, a navlastito cića čuda, koje Bog biše pokazal po svojej svetoj matere plačah proti ženi ńegovi. Po tom hvale zdavši Bogu i ńegovi dobrostivoj materi odlučiše se od toga sveta pustiňaka i vratiše se vsi s neizrečenu radostiju v grad. Ali herceg sa vsim inim plkom ne mogaše se vzdržati od plača procińujuć toliko čudo, ko Bog biše učinil. I za to čini učiniti mnoge priprave zovući mnogu gospodu i viteze na to svoje utišenije. I vsi jidući ona mladica ne jidiše, ali plačući za dragost procińevaše veliku dobrostivost, ku jej nošaše slavna deva Marija. I veseleći se o takovu daru prijatomu ne hotiše se veće vzdržati sakrivena i tudije dvigši se na noge s velikim važganijem reče: „Dosle, vzmožni i plemeniti ļudi, bilo je vrime od mlčanija, da jure znajte: ja jesam nesrićna hći carova, ka za nenavidost lukave cesarice prijala sam velika zla, ali po plačah i po milosti slavne deve Marije utekla sam od ńeje nepravde.“ Slišeći ti totu budući takove riči vele osupnivši vzdaše mnoge hvale Bogu i ńegovi svetoj materi, po plačah od ke ta mladica biše škapulala od velike pogibeli. Ov sin hercegov za veliku radost, ku imi, posla tudije jednoga posla k caru, ocu rečene mladice. Car slišavši takove glase bi pln čudne radosti i skoro posla po hćer i po zeta i učini je združiti mnogimi ļudmi. I našadši on istinu od te stvari učini učiniti jedan velik ogań posrede place i povele va ogań vrići onu nenavidļivu caricu i učini ju sažgati. Po tom hvale vzdaše materi Isusovi, ka budi hvaļena i blažena va veki. Amen.

18. Suvišńe bi bilo pokazivati sličnosti između ove starohrvatske legende i one narodne pripovijetke u „Vili“; tijeh je sličnosti toliko, da se one same sobom ističu svakomu čitateļu. Mjesto da ih mi ovdje izbrajamo, navešćemo ńihovu paralelu iz jedne junačke narodne pjesme, poradi koje paralele i stoje ovdje one navedene tri pripovijetke: ruska, srpska i starohrvatska. U Petranovićevu zborniku II. 14. nalazi se pjesma, gdje se govori, kako je car Stjepan pozvao ‚vezira‘ Lazara, da mu dođe na pomoć u bugarsku vojnu i za nagradu mu obećava svoju kćer Maru za ženu i carstvo

Digitized by Google

poslije svoje smrti. Lazar dođe na carev poziv sa svojom vojskom u Prizren. Dok Lazar boravi u Prizrenu, dođe k ńemu Bugarka carica (druga žena cara Stjepana) i govori mu: „Što će tebi nejačka Marija, — kad ja imam boļu curu za te, — Anđeliju moju milu šćerku, — što je ļepše u Srbiji nema!“ — Lazar odgovara: „Hvala tebi, Bugarko carice, — šta će meni tvoja Anđa mila? — koliko je u carevom dvoru — vjernih slugu slavnog car Stjepana, — Anđelija svakome je ļuba.“ Kada je već vojska imala polaziti, odvede car Stjepan ‚vezira‘ Lazara u Marinu sobu i pokaže mu svoju prekrasnu kćer. Dok je srpska vojska sretno vojevala i umirila sedam gradova pa pristupila pod Sofiju, Bugarka carica zapovjedi slugama Marku i Milinku, da ńezinu pastorku Maru izvedu na poļe pa da je tamo ubiju, najprije da joj odsijeku ruke, a onda glavu. Kada sluge dođu s djevojkom na poļe, sažali im se i odsijeku joj samo ruke pa je onako nagrđenu odnesu u pećinu u Durmitor planinu. Pošto se to dogodilo, usni srpski car pod Sofijom san, da je Mara umrla. Kada on to drugi dan priopći Lazaru, Lazar veli: — „Ostan', care, na poļu široku, — dok ja pođem do Prizrena grada, — da ja vidim, što si doslutio: — je li naša Mara u životu? — ja ću poći i opet ću doći, — da upravļam silom i ordijom.“ — Lazar ode i dođe u Prizren, i tamo mu Bugarka carica reče, da je Mara preminula, pa mu opet nudi svoju Anđeliju; ali Lazar veli: „kad je meni Mara preminula, — ja ti ne ću Anđelije tvoje.“ Poslije toga ne vraća se Lazar k caru pod Sofiju, već se vraća na svoju postojbinu. Negova se mati uplaši, jer misli, da je Lazar sam utekao s bojnoga poļa, a sva vojska, koju je bio poveo, da je izginula. Lazar odgovara materi, da mu se od žalosti za Marom ne da vojevati, za to se vratio kući, i ne će se drugom djevojkom oženiti osim vilom nagorkińom. Jednoć ode Lazar sa slugom Milutinom u lov. Njegova dva sokola, mjesto da se spuštaju u jezero, lete planinom i dolete u onu pećinu, gdje je stajala bezruka Mara. Milutin pođe za sokolima i ugleda u pećini jadnu djevojku, onda se vrati k Lazaru i pripovjedi mu što je vidio. Lazar veli Milutinu, neka pođe po djevojku i neka je ńemu dovede. Milutin posluša gospodara, i kad on djevojku dovede, ona se Lazaru tako dopadne, da ju je Lazar sve onako bezruku odmah izabrao za svoju ļubu i odveo je svojoj kući (Lazar nije Mare prepoznao, a ona nije ništa govorila). Za godinu dana rodi Lazareva ļuba dva zlatoruka sina blizanca, i onda Lazar ode k caru pod Sofiju. Složno udare na Sofiju pa je

Digitized by Google

i pridobiju, te vojska krene kući. Kad se car vrati u Prizren, veli mu Bugarka carica, da je Mara umrla. Car upita popove i kaluđere, kako su Maru sahranili, a oni odgovore, da ne znaju ništa za Marinu smrt. To se caru vrlo čudno učini, pa upita sluge Marka i Milinka, da mu kažu po duši, što se s Marom dogodilo. Oni mu iskažu sve po redu, a car od velikoga gńeva i žalosti hoće da posiječe sluge, ali ga umiri i utješi Lazar govoreći: „A moj punac, slavni car Stjepane! — pokloni im život na mejdanu, — ja sam naš'o u životu Maru — u planini, u kamen-pećini, — iznenada sreća mi je dala; — nemoj, care, sluge pogubiti, — nisu sluge ništa tome krive, — eto tebi Bugarke carice, — od ńe radi, što je tebi drago.“ Car Stjepan posluša Lazara, oprosti slugama život, a Bugarku caricu i ńezinu Anđeliju dade rastrgati końma na repove. Pjesma se svršuje: „Osta care na bijeloj kuli, — ode Lazar svom bijelu dvoru, — a Lazaru od Boga su dari: — ļubi su mu poniknule ruke, — kako da su od rođeńa bile.“ — Predmet je ove Petranovićeve pjesme do duše pokraćen prema pripovijetkama, koje su naprijed navedene, ali i pored toga opet ostaje toliko sličnosti, da ne može biti sumńe da se rečena pjesma razvila iz prozaične skaske, pa ju je narodni pjevač prisnovao na istorička imena cara Stjepana i kneza Lazara. Tijem nije dakako pjesma postala ni malo istoričkom.

19. Milutinovićeva pjesma br. 81 govori ovo: U Carigradu piju vino dva pobratima: Marko Kraļević i Turčin Ibrahim Nakić. Turčin se hvali svojom dobrom ćordom, a Marko opet hvali svoju ļubu Anđeliju i veli o ńoj: „u dvore mi vjerenica ļuba, — ļepše ima, a mudrije nema, — ne bi mi je niko prevario.“ Turčin sumńa o tom pa se pred carem ovako okladi s Markom: „ako Turčin prevari ļubovcu, — e ļubovcu Kraļevića Marka, — da mu uzme vjerenicu ļubu — i visoke dvore na Prilipu, — pa Markovu glavu i oružje; — ako li je Ture ne prevari, — da mu Marko glavu posiječe — i uzme mu svekoliko blago.“ — Onda Marko obuče Nakića u svoje haļine, dade mu svoga końa i svoje oružje. Kad Turčin dođe u Prilip, opazi ga odmah s kule Anđelija i u isti čas pozna, da to nije ńezin Marko Odmah zapovijeda Anđelija robiňi Rosandi, da sigura gospodsku večeru i da mu prostre posteļu naopako: „Ako bide Kraļeviću Marko, — karati će i mene i tebe; — ako bide neznana delija, — ne će gledat, ka' leži posteļa, — no Rosandi među oči crne.“ Turčin se prevari, leže na posteļu naopako prostrtu i obļubi Rosandu i sjutradan u jutru

Digitized by Google

odreže Rosandi jednu pletenicu i ode veseo u Carigrad misleći, da je obljubio Anđeliju. Čim Ibrahim nađe Marka, pokaže mu odrezanu pletenicu, sveže mu ruke i hoće da mu glavu odsiječe. Mnogo se Turaka skupi, da gledaju Markovu smrt, a na jednoć eto i Anđelije, koja je ustopice pošla za Turčinom preobučena u muško odijelo. Marko se obraduje svojoj ljubi, a ona svijem Turcima pokaže svoje obje pletenice čitave. Onda Marko posiječe Ibrahima i druge Turke, a među ńima i samoga turskog vezira. Za tijem posadi ljubu Anđeliju na Ibrahimova końa, a sam sjedne na Šarca i odu zdravo u Prilip

Motiv ove Milutinovićeve pjesme za cijelo je uzet iz pripovijetke, a pripovijetka je došla u naš narod od drugud, jer se među različnijem narodima po Evropi nalazi što priča što pjesama, koje su navedenoj Milutinovićevoj pjesmi više ili maňe slične. Ovdje ću samo spomenuti Boccaccijevu novelu, koja se nalazi u ńegovu Dekameronu pod br. II. 9., za tijem Shakespearovu dramu „Cymbeline", u kojoj je dakako glavni predmet (oklada između Posthuma i Jachima, vjernost čestite Imogene i konačni rasplet) isprekrštan različnijem crtama. Vidi o ovom predmetu u raspravi A. N. Veselovskoga, Южнорусскія былины, — Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ, томъ XXXVI, str. 381 dd.

Isti A. N. Veselovski izdao je u „Sborniku", sv. XLIV., drugi dio velikoga svoga djela „Изъ исторіи романа и повѣсти." Pored ostalijeh stvari govori tu Veselovski također o junaku, koji se u starofrancuskoj pjesmi „Chanson de geste" zove *Bueves d' Hanstone,* a u talijanskom zborniku „I Reali di Francia" zove se *Bovo d' Antona.* Mi ćemo ovdje posve u kratko spomenuti, da je priča o tom, kako je Bovov otac Gvidon poginuo od svoje opake žene i ńezina ljubaznika na prijevari, prodrla u naš narod, koji je iz te priče ispjevao prekrasnu pjesmu o smrti vojvode Momčila, kojega je izdala nevjernica žena Vidosava, a ubio ga kralj Vukašin (Vuk II. 25, Milutinović br. 147, Bogišić br. 97; u ovoj pošlednjoj varijanti ne gine Momčilo od Vukašina, već od ńekakvoga ńemačkog bana). Sličnosti ima između pomenutijeh narodnijeh pjesama s jedne strane i između romanske priče o propasti Gvidonovoj toliko, da je ńihova sveza posve očevidna, te valja reći, da je predmet, što ga je opjevao naš narod u pjesmama o smrti Momčilovoj, došao k nama iz Italije. Vidi u rečenoj raspravi Veselovskoga Приложенія, str. 129—131., a osobito vidi članak M.

Digitized by Google

Halanskoga: К вопросу об отраженіях сказанія о Бовѣ в сербском эпосѣ; taj je članak štampan u časopisu: Русскій филологическій вѣстникъ, 1889, Nr. 2, str. 260 dd. U tom će članku pored drugoga čitatelj naći vrlo dobar tumač čudnom stihu Vukove pjesme: „u Momčila *sablja sa očima.*“ (Isp. „a pripasa *sablju sa očima*“, Vuk III. 40, stih 121.) — Halanski nalazi u našijem nar. pjesmama i drugo koješta, što je po njegovu mnijenju nastalo iz romanskijeh priča o Bovu, ali te druge paralele Halanskoga slabo su očevidne kao i njegove paralele u spomenutom Русск. фил. вѣстн. 1884, Nr. 1 i 2.

Još bih se mogao zabaviti narodnijem pjesmama o nahodu Simeunu (Vuk II. 14, 15), o kojima je nekoliko riječi progovorio S. Novaković u Jagićevu Archivu XI. 321 i dalje, za tijem pjesmom o Momiru i Grozdani (Vuk II. 30), kojoj je J. Radetić našao paralelu u arapskom zborniku 1001 noći (Vienac 1876, str. 127); — ali mislim, da se i s ovo nekoliko primjera utvrđuje moja misao o razvoju narodnijeh junačkijeh pjesama iz narodnijeh prozaičnijeh pripovijedaka. Dokaz istina tvrdo stoji samo za navedene pjesme, ali ja ni malo ne sumnjam, da bi dobar poznavalac narodnijeh pripovijedaka u srodnijeh i nesrodnijeh naroda većini hrvatskijeh i srpskijeh junačkijeh pjesama starijega vremena, koje nijesu istoričke ni nazovi-istoričke, našao paralela u pričama drugijeh naroda. Onda bi moja pomenuta misao bila sigurna činjenica, a ovako je samo vjerojatna hipoteza.

II.

20. Izraza ‚istoričke‘ pjesme ne treba za cijelo nikomu tumačiti, a izrazom ‚nazovi-istoričke‘ mogu se nazvati one pjesme, u kojima se govori o događajima, za koje kritična istorija ne će ništa da zna, jer im ne nalazi potvrde u vjerodostojnijem izvorima. Svaka je nauka s tijem bliža pravoj i jedinoj svojoj zadaći, na ime traženju i nalaženju istine, što joj je građa sigurnija i očevidnija, pa tako i kritični istorici ne mogu vjerovati tradicijama i anekdotama onako kako vjeruju zajamčenijem vijestima. Za to ipak ne odbacuju istorici posve tradicije, jer znadu, da je vrlo lako moguće, da u ovoj ili u onoj tradiciji nije baš sve s kraja na kraj izmišljeno, već da se u njoj može među nepotrebnom plevom nalaziti i po koje jedro zrnce istoričke istine. Što se na pr. u srpskom narodu još i danas nakom više od 400 godina o despotici Jerini, ženi despota Đurđa Smederevca, pripovijedaju i pjevaju mrske stvari i što ju narod zove ‚prokletom‘ Jerinom, u tom je za cijelo toliko

Digitized by Google

istine, da je Jerina bila u narodu već za svoga života vrlo nepopularna. Za tijem narodne tradicije istoricima često za to služe, da po ńima mogu sebi sud stvoriti o tom, kakvo je bilo t. zv. javno mnijeńe prostoga naroda u starini o kojoj ličnosti ili o kojem događaju. Ne smijemo misliti, da je javno mnijeńe povlastica samo inteligentnijeh razreda u narodu ili povlastica samo našega vremena. Prosti je narod u staroj srpskoj državi istina posve malo sam odlučivao o svojoj sudbini; odlučivala su vlastela i sveštenstvo, a i vladalac, ako je bio jak. Ali je bilo takvijeh događaja, koje je osjećao sav narod počevši od vladaoca do zadńega težaka. Slavne n. pr. pobjede Dušanove, osnutak srpskoga carstva, kosovska pogibija, vojne Stefana Lazarevića, neprekidni gotovo niz jada i nesreća u vrijeme Đurđa Smederevca — sve su to događaji, o kojima je mislio i jamačno vrlo mnogo mislio sav srpski narod. Ovijem se ne misli reći, da je javno mnijeńe prostoga naroda odgovaralo posve istini, pače se mora dopustiti, da je ono u mnogijem stvarima bilo dobrano udaļeno od ńe. Drukčije nije bilo ni moguće, jer ako danas, gdje po svoj Evropi više ili mańe pismenost ulazi i u seoske kolibe, seļaci imaju posve tamne i krive predstave o svojim i inostranim vladama, o uzrocima i pošļedicama nedavnijeh ratova: a kako da mislimo za prosti narod u staroj srpskoj državi, da je ńegovo javno mnijeńe o znatnijem ličnostima i znatnijem događajima bilo posve istinito? Ako je narod u samo vrijeme dotičnijeh ličnosti i događaja imao o ńima krivo mnijeńe, onda se može misliti, kako se to mnijeńe moglo i moralo iskriviti u kasnijim generacijama, kojima već i nije stalo do istine, već samo do pjesničkoga, a često i nepjesničkoga kićeńa. Ni srpski se narod nije mogao protiviti onomu, što se opaža i u drugijeh naroda, koji pričaju i pjevaju, i što posve odgovara ļudskoj naravi, a to je: svakomu se više mili slušati što je zanimļivo, nego li što je suhoparno, a svi znamo, da je zanimļivost obično velika protivnica istine Da je dakle narod imao o kojem događaju posve istoričkijeh t. j. posve istinitijeh pjesama, on bi ih kasnije svakojako iskitio i tijem se udaļio od istine. Više o ovijem stvarima naći će čitatelj u Novakovićevoj raspravi: „Narodne tradicije i kritička istorija“, koju smo spomenuli na početku ove radńe. Sada bismo mogli prijeći na pravi zadatak ove rasprave t. j. govoriti o pjesmama, koje govore o kosovskijem junacima i događajima, ali prema mislima, što smo ih razvili u I. poglavļu, ne će nikako biti suvišńe, ako prije toga razaberemo pjesme, koje govore o junacima i događajima prije kosovske nesreće.

Digitized by Google

1. Dokosovsko doba.

21. Najznatnija je ličnost ovoga vremena Dušan Silni. Premda se ńegova država brzo poslije ńegove smrti rasula, opet je narod dugo pamtio najslavnije doba srpske države i onoga, koji je svojom hrabrošću i svojom mudrošću sazdao vele sjajnu građevinu. Nije Dušanova krivńa bila, što se građevina brzo razrušila. O Dušanu je narod upamtio ńegovu opoziciju protiv oca Stefana Dečanskoga, ńegov boj s Bugarima i ńegovu smrt, koja je bila početak jadima, što su se oborili na srpsku državu.

Veličinu Dušanovu i podjedno ńegovu veliku razliku od mlitavoga mu oca Stefana lijepo prikazuje Petranovićeva pjesma III. 8, u kojoj se ovo govori: „Vjerna ļuba dečanskog Stefana" usnila je čudan san i zamislila se, što može značiti, pa ga priopćila Stefanu, da joj ga protumači, Stefan joj ga tumači i govori: „Što si, gospo, u sanku viđela, — đe poniče pozlaćena grana — iz ńedarca, od tvog srca živa — pozlaćena grana od jablana, — to ćeš rodit golema junaka; — što j' odrasla nebu do oblaka, — pod krunom će junak carovati; — što oko ńe ostalo cvijeće — poklańa se velikom cvijetu, — to će biti naša Srbadija — pak će ńemu cjelivati ruku, — cjelivati ruku i koļeno; — što je zlatne rasturila grane, — zlatne grane na četiri strane — po svoj Bosni i Hercegovini, — ńegova će biti carevina — i slavno će upravļati ńome." — — Nakom ńekoga vremena rodi Stefanova ļuba sina, kojega su krstili: Dušan Stevan. Sa sedam godina već je Dušan knńigu izučio pa je stao pitati oca za gradove, koliko ih ima po Bosni i po Hercegovini. Pjesma veli, da to nije bilo ocu milo i da nije davao sinu vlasti, već mu je ovako govorio: „Brzo hajde učiteļu svome, — doć' će vreme i junaštvu tvome, — pak ćeš znati zemļe i gradove — od Dunava do sińega mora; — tvoje, sine, sve to biti mora, — već neka te Gospod blagoslovi, — neka rastu srpski sokolovi, — koji će nam raširiti carstvo, — povisiti Srbadiju slavnu." — Suvišńe je dodavati, da je san Dušanove matere samo pjesnički nakit, da slava Dušanova iziđe što veća, i da nije nikako istorička istina.

U Vukovoj pjesmi II. 31. vojuje car Stjepan s bugarskijem kraļem Mihailom. Stjepanu posluži sreća, te nadbije kraļevu vojsku, a ńega samoga ubije. Poslije pobjede ostane car Stjepan u Bugarskoj tri godine umirujući zemļu. Ali u ovoj pjesmi nije glavno vojna Stjepanova s Mihailom, već je ńezin glavni sadržaj, kako

Digitized by Google

je Duka Hercegovac odveo ļubu požeškoga bana Milutina, koji je s carem boravio na bugarskoj vojni, i kako se ban Milutin osvetio Duki i nevjernoj svojoj ļubi Ikoniji. Dok se u rečenoj Vukovoj pjesmi boj između Stjepana i Mihaila samo mimogred spominje, a ono je taj boj opjevan u Petranovićevoj pjesmi III. 9, kao posve samostalan događaj. Ta pjesma kazuje: Kraļ Stefan (misli se Dečanski) pozvao je na gozbu svoju gospodu i veli im, da nedavna pomrčina sunca po svoj prilici znači rat, a ipak pita goste, bi li koji znao pravo reći, što znači taj pojav. Dok gosti razmišļaju, dođe knigonoša i donese kraļu Stefanu knigu od ńegove kćeri Jelisavke, koja je udata za bugarskoga kraļa Mihaila, ali ju je ńezin muž skupa s muškijem čedom, koje je nedavno rodila, bacio u tamnicu i uzeo drugu ļubu: udovicu kraļa Andronika. Mlađahni sin Stefanov Dušan, kojemu je istom 12 godina veli ocu, neka piše knigu kraļu Mihailu i opomene ga, da iz tamnice izvadi Jelisavku. Stefan posluša sina i piše Mihailu; ali Mihailo na tu knigu odgovori jogunasto: „Ne čudi se, srpski kraļ Stefane, — što sam tvoju šćeru uapsio, — a s drugom se ašik učinio; — ni u tom ti samo biti ne će, — već ću silnu sakupiti vojsku, — pak ću tebi do Prizrena sići — i tvoju ću porobiti kulu — i tebe ću uhvatiti živa — i tvog sina nejaka Dušana, — pak ću tvoju pogubiti glavu, — a Dušana u tavnicu bacit, — i vašu ću zemļu porobiti, — porobiti tvoju babovinu, — pritisnuti tvoju kraļevinu, — svu Srbiju do sińega mora.“ Iza takvoga odgovora nije dakako drugo preostajalo do rat. Osobito je mladi Dušan na rat nagonio. Kraļ Stefan sakupi silnu vojsku i za vrhovnoga vođu postavi crnogorskoga vojvodu Kolušana. Kraļ Mihailo dođe također na bojno poļe s velikom vojskom, kojoj je bio vrhovni vođa ńegov brat Šišman Jovan. Bitka je bila strašna, i dugo se nije znalo „ko li gine, ko li predobiva.“ Vojvode Kolušan i Šišman Jovan naiđu jedan na drugoga, te Kolušan ubije svoga protivnika. Kad to vidi Mihailo, on poleti na Kolušana, koji je već bio umoran, i odsiječe mu glavu. Kraļ Stefan od početka boja sjedi pod čadorom sa sinom Dušanom, i kad vidi, što se Kolušanu dogodilo, u brizi je, kako će se bitka svršiti bez vojvode. Dušan zamoli oca, da ńega pusti u boj; otac ga iz početka odvraća: kako će se on boriti s Mihailom, koji je junak od mejdana, a Dušanu je istom 12 godina? Ali kad Dušan navali, da zađe u boj, pusti ga otac. Vidjevši Mihailo, da je Dušan preuzeo vojvodstvo nad srpskom vojskom, i misleći, da će ga veoma lako svladati, ne će da se vojske duļe biju, nego samo on s Du-

Digitized by Google

šanom, pa poruči kralu Stefanu: „Ak' pogubim ja Dušana tvoga, — prihvatiću sve do dvora tvoga, — pak i tebe i gradove tvoje; — ak' pogine danas kral Mihajlo — od tvog sina nejačka Dušana, — na poklon ti moja kraljevina, — pak upravljaj i okreći ńome, — ako moreš, ne daj je drugome.“ Kral Stefan suze roni, jer se boji za sina; ali je Dušan brzo svršio dvoboj i odsjekao glavu Mihailu. Bugarska se vojska preda Dušanu, a onda Dušan s Mihailovom krunom na glavi i sa svojim momcima ode „do Trnove ravne“ i tamo izvede sestru Jelisavku i ńezino čedo iz tamnice. Dušan je hotio sestrino čedo pogubiti, ali ga ne dade mati govoreći, da dijete nije ništa krivo, nego će bolje biti, da ubije „udovicu kralja Andronika“, koja je kralja Mihaila zavela. Na to Dušan potraži rečenu udovicu i kad je nađe, živu je spali. Dušan preuzme sve zemlje Mihailove: „Karavlašku i Karabogdansku, — Srijem zemlju i Moldovaniju, — ravnu Bosnu i Hercegovinu, — svu Urumsku i zemlju Bugarsku, — od Bugarske pak do Dubrovnika.“ Gospoda čestitaju Dušanu, a on im govori, kako je Bog pustio, da on momčić od 12 godina pridobije Mihaila i uzme ńegove zemlje, jer je Mihailo pogazio vjeru i zakon, kad je za života jedne žene drugu ljubio.

22. O ovom srpsko-bugarskom ratu govori dosta obilno ńekoliko izvora (od Vizantinaca: Kantakuzen i Nikifor Grigoras, od srpskijeh pisaca: nastavljač Danilov i Camblak). Nama će dosta biti zabilježiti, da je bitka bila kod Velbužda (danas Ćustendil u Bugarskoj) 28. Jula 1330. god., da je mladi Dušan svojim junaštvom izvojevao pobjedu srpskom oružju i da je u boju bugarski kral Mihailo zaglavio. Navedene pjesme, Vukova i Petranovićeva, jesu dokaz, kako je srpska pobjeda kod Velbužda učinila Dušana popularnijem, kako je slavu te pobjede osjećao srpski narod, dok je nije ni do našega vremena zaboravio. Rečena se pobjeda dogodila gotovo 60 godina prije kosovskoga boja, pa ako je narod pogibiju Vidova dne 1389 svakojako iskitio, tako da je ostalo u narodnoj tradiciji malo što istoričkoga, onda nije ni malo čudno, što se i pobjeda kod Velbužda do naših dana sačuvala promijeńena i iskićena. Petranovićeva nam pjesma govori o pomenutom srpsko-bugarskom boju onako, kako se o ńemu moglo govoriti (a možda i pjevati) tek 100 ili više godina nakom samoga događaja. Tko bi rekao, da je rečeni boj bio opjevan već u XIV. vijeku, trebalo bi da odgovori na pitańe, je li narod XIV. vijeka mogao pjevati, da je Dušanu u vrijeme toga boja bilo istom 12 godina, pa je kao

Digitized by Google

dječak dijelio mejdan s junačkijem Mihailom i ubio ga! Dušanu je god. 1330 bilo osamnaest godina, osim toga nije bilo nikakvoga dvoboja između ńega i Mihaila, već je Mihailo poginuo u bijegu ili po drugijem vijestima umro je tri dana poslije boja od smrtnijeh rana. Narodna je tradicija mogla istom u XV. vijeku o velikom junaštvu dječaka Dušana ono pripovijedati, što se nalazi u Petr - novićevoj pjesmi, pošto se uspomena Dušanova obavila u čarobno svjetlo, koje je iz bespovratne davnine sipalo svoje zrake u mračne dane XV. vijeka. Onda su se mogle u Dušanovu slavu pričati i stvari posve nevjerojatne i mitične. Pjesma je zapamtila, da je među uzrocima srpsko-bugarskoga rata bilo to, što je kraļ Mihailo svoju prvu zakonitu ženu otpustio i uzeo drugu; ali krivo govori, da se puštenica zvala Jelisavka i da je ona bila kći Stefanu dečanskomu; ona se zvala Ana i bila je srpskomu kraļu sestra; druga žena Mihailova nije bila udovica ‚kraļa' Andronika, nego sestra cara Andronika, a udovica pređašńega bugarskoga cara Svetoslava i zvala se Teodora. Ńe nije Dušan spalio, kako hoće pjesma, već je ona sretno utekla u Grčku. Osim toga nijesu Srbi poslije sretne pobjede sebi prisvojili bugarsku državu; poslije smrti Mihailove zavladao je ńegov sin Šišman, a uza ń je povraćena na carsko prijestoļe i mati mu Ana. Šišman je dakle bio već momak u godinama, a ne nejako čedo, koje je Dušan hotio pogubiti, ali mati nije dopustila. Za crnogorskoga vojvodu Kolušana ništa ne zna istorija. Iz svega se ovoga vidi, kako se srpsko-bugarski boj god. 1330 u narodnoj pjesmi isprekrštao crtama, koje su se u narodnoj tradiciji mogle razviti, kad se već slavno vrijeme Dušanovo brojilo u davno prošavšu starinu. Moglo bi se istina reći, da je narod imao junačku pjesmu ili junačkijeh pjesama o boju kod Velbužda već u XIV. vijeku, prije kosovske nesreće, jer je narod u to vrijeme mogao o rečenom boju pjevati u potpunoj sročnosti s istoričkijem činńenicama, a istom je u kasnije vrijeme taj boj iskićen onako, kako se nalazi u Petranovićevoj pjesmi. Ja na to odgovaram: dok je Dušanova vojna god. 1330 jedini istorički događaj dokosovskoga vremena, koji je opjevan u narodnoj pjesmi (i to samo u jednoj do sad poznatoj), nije ni malo vjerojatno, da bi se svi drugi dokosovski istorički događaji iz narodnoga pamćeńa izgubili, jer ako je narod o Nemańićima mogao do XIX. vijeka sačuvati pjesama, koje o ńima govore stvari izmišļene: za što ne bi sačuvao i koju takvu pjesmu, (osim navedene o boju god. 1330), u kojoj su bili opjevani istorički događaji! Još treba

Digitized by Google

i ovo uzeti na um: ako i jest boj kod Velbužda bio znatan i slavan dogadjaj, koji je bilo vrijedno pamtiti, opet on nije učinio nikakav okret u životu srpskoga naroda i sa svojom se važnošću ni iz daleka ne može mjeriti s tužnom tragedijom, koja se odigrala na Kosovu polju 1389. Vojna god. 1330, koliko možemo iz pomenutijeh dviju pjesama Vukove i Petranovićeve prosuditi, utvrdila se u narodnom pamćenju kao samostalan jedinstven događaj, a o kosovskom boju pričalo se i pjevalo kao o događaju ne jedinstvenu, već razgranenu u nekoliko episoda. Dakle je o kosovskom boju moglo nastati nekoliko pjesama, od kojih je svaka opijevala po jednu episodu, a o vojni kod Velbužda mogla je nastati samo jedna pjesma. Nije vjerojatno, da je onako obilat izvor narodne epike u našem narodu počeo teći s jednom jedinom pjesmom, koja bi osim toga brzo umukla, da nije došla kosovska bitka; jer o jednoj junačkoj pjesmi ne može živjeti narodna epika. Mene dakle sve navodi na misao, da je Dušanov boj god. 1330 dobio oblik pjesme istom u XV. vijeku, pošto je kosovska nesreća urodila prvijem cvjetićima narodne epike.

23. Stvoritelj srpske carevine Dušan umro je u najljepše muževno doba na izmaku godine 1355, kada se spremao da udari na Carigrad. O Dušanovoj smrti ima posebna pjesma u Petranovića III. 12, gdje se govori, kako je Dušan krenuo na Carigrad, ali je na putu umro na širokom „Davor-polju". Ova se pjesma meni čini za narodnu suviše istorična i mislim, da ju je sâm ispjevao najglavniji Petranovićev pjevač Ilija Divjanović po kazivanju kakvoga srpskog učitelja ili sveštenika. O tom pjevaču izrijekom veli Petranović: Нека му ко само једном ма какав догађај исприча, он је одма готов прелити га у народну пјесму онако живо и китно као што други не може . . . . . Има пјесама у мојим збиркама, које је он сам сијево, те ће изаћи у новијој збирци. Pomenuta je pjesma osim sadržaja sumnjiva (da nije pravo narodna) još i poradi slikova, koji se po njoj nalaze u mnogo većoj množini nego u pravo narodnijem pjesmama. Zato se mi na Petranovićevu pjesmu III. 12 ne obaziremo ni malo i nikako je ne možemo brojiti među pjesme sa sadržajem iz dokosovskoga vremena. — Ali vratimo se k caru Dušanu. On je do duše ostavio nakom sebe naslednika sina svoga Uroša, ali u sina nije bilo ni malo one jakosti i energije, kojom se otac odlikovao. Velikaši srpske države ne osjećajući nad sobom jake samodržavne ruke počnu gledati svaki na svoju korist ne mareći ni za pravo ni za dobro države. Tako je odmah poslije

Digitized by Google

Dušanove smrti zavladala u srpskoj državi potpuna anarhija. Najvećim grješnikom među svijem velikašima mutnoga onoga vremena drže narodne pjesme kraļa Vukašina, koji je gospodovao ńegdje u istočnoj Maćedoniji. O Vukašinu se sve do novijega vremena mislilo i svi su pisci srpske istorije pisali, da je on ubio cara Uroša. Ali vrijedni istraživači srpske istorije I. Ruvarac i Ļ. Kovačević dokazali su, da je vijest o Uroševu ubistvu od ruke kraļa Vukašina narodna tradicija, o kojoj ništa ne znaju stariji izvori; ona se nalazi istom u mlađim izvorima počevši od XVII. vijeka. Mnogo je veće vrijednosti u ovom pitańu drugi dokaz, što su ga iznijela rečena dva naučńaka, na ime, da je car Uroš umro prvijeh dana mjeseca Decembra god. 1371, a Vukašin je poginuo u boju s Turcima kod rijeke Marice ńekoliko nedjeļa prije Uroševe smrti t. j. na koncu Septembra 1371. Kad se to zna, onda se istom pravo vidi, koliku je narod krivdu učinio Vukašinu, kad ga je obijedio tako grdnijem zločinstvom, kojega nije učinio. Najstariji i najvjerodostojniji izvori o Vukašinu i Urošu znadu samo to, da je Uroš imao mnogo koješta trpļeti od sileńije Vukašina, koji je Urošu svu vlast uzeo i sam se zakraļio. Otud je narod za 100 ili ńešto više godina mogao lasno izmisliti, da je Vukašin upravo ubojica Dušanova sina Uroša, pa je to narodno pričańe ušlo i u kasnije istoričke izvore. Nama nije ovdje nužno puštati se u istoričko raspravļańe; dosta nam je, što smo spomenuli samo resultate Ruvarčevijeh i Kovačevićevijeh istraživańa. Isporedi ńihove rasprave: Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрти краља Вукашина и смрти цара Уроша од И. Руварца, štampano u Čupićevoj godišńici III., str. 214 dd. U istoj knizi Čupićeve godišńice na str. 404 dd., i u Čupićevoj godišńici VI. str. 191 dd., i napokon u odjelitoj knižici: И по трећи пут: Краљ Вукашин није убио цара Уроша. У Београду 1886 nalaze se dokazi Ļ. Kovačevića o navedenoj stvari.

Pogledajmo sada, što govore narodne pjesmn o Vukašinu i Urošu. Vukova pjesma (ili bolje: komad pjesme, jer nije sačuvana cijela) II. 33 govori: kada je caru Stjepanu došao zadńi čas, pa se na smrt razbolio u svome gradu Prizrenu,[1] carica Roksanda[2]

[1] „Зна се извесно, да је он (t. j. car Stjepan) умрьо у Романији на ратном походу и да је отуд тело његово у Србију донесено и сарањено у цркви св. аранђела Михаила, коју је он сазидао на реци Бистрици близу Призрена града". I. Ruvarac, dve stud. raspr. 75

[2] Dušanova se žena po istoriji zvala Jelena. Ime je *Roksanda* milo narodnijem pjevačima. Ne samo u ovoj pjesmi, već i u Vu-

*

Digitized by Google

raspiše knige po carstvu i pozove glavnu gospodu, da čuju, što će car na samrti za carstvo odrediti. Među drugom gospodom nađe se pri smrtnoj posteli carevoj i kralj Vukašin. Vidjevši car svu gospodu oko sebe, postavi Vukašina za upravitelja carevini, ali samo na 7 godina, a osme godine neka je preda nejakomu Urošu, kojemu je pri očinoj smrti bilo istom 40 dana.[1] Vukašin se počne ščinjati, kao da ne može primiti uprave nad carstvom, jer je u njega samovoljan sin Kraljević Marko. Car Dušan ne prima Vukašinove isprike i određuje, da ima onako biti, kako je on već rekao. Na to car umre, — i tu se svršuje jedan fragmenat pjesme; u drugom fragmentu iste pjesme veli se, da je Vukašin upravljao carstvom ne 7, već 16 godina. — U prvom fragmentu zove Dušan Vukašina *kumom:* „Mili kume, Vukašine kralje", a u drugom fragmentu je Vukašin *kum* Urošu. Iz znatnoga jednog izvora (Glasnik srpskog uč. društva 53, str. 12) doznajemo, da je Vukašin bio Urošu *vjenčani* kum, a narodna je pjesma to okrenula u kršteno kumstvo.

Sva je prilika, da je u Vukovoj pjesmi II. 33 dalje dolazilo, kako je Vukašin hotio uzeti Urošu carstvo bez ubistva, a kad mu to nije pošlo za rukom, onda ga je ubio. I doista nalaze se dvije narodne pjesme, koje se počinju onako kao i Vukova II. 33 t. j. sa smrću Dušanovom i njegovom odredbom, da Vukašin ima upravljati carstvom za vrijeme Uroševe nejakosti, a svršuju se s umorstvom mladoga cara, pošto Vukašin nije drukčije mogao dobiti carstva. Te su dvije pjesme u Milutinovića br. 156. i u Petranovića II. 17. — Milutinovićeva pjesma kazuje: U Prizrenu umire car Milutin (za cijelo se ovdje misli car Dušan) i za sobom ostavlja udovicu Milicu i sina Uroša, kojemu su istom dvije godine. Oko cara, koji umire, skupila su se poglavita srpska gospoda: Jug-Bogdan i devet Jugovića, vojvoda Miloš, Relja od Pazara, Toplica Milan, Kosovac

kovijem pjesmama II. 29. 30. zove se Dušanova žena *Roksanda*. Isto se tako ona zove i u Petranovića II. 16. (vidi br. 9. ove radnje). I inače se nalazi *Roksanda* u narodnoj epici starijega vremena: Vuk II. 27 (sestra Dušanova), II. 40 (sestra Leke kapetana), II. 92 (kći bana Latinina), Petran. II. 21 (kći leđanskoga kralja, žena Miloša Obilića), II. 56 (kći bečkoga cesara) itd. — Meni se ne čini nevjerojatno, da je grčko ime *Roksanda* prodrlo u naše narodne pjesme iz srednjovječnijeh pripovijedaka o Aleksandru Velikom. Zna se i iz tijeh pripovijedaka i iz istorije, da se žena Aleksandrova zvala *Roksanda*.

[1] Urošu je doista bilo, kad mu je otac umro, 19 godina.

Digitized by Google

Ivan i tri Mrnjavčevića: Gojko, Uglješa i Vukašin, ovaj pošljedńi sa sinom Markom. Od duhovnika su bili došli: Josip proiguman od Ravanice s đakom Mihailom i srpski patrijar Arsenije. Stari Jug pita cara Milutina, što mu je sada najžalije? Car odgovara, da mu je najžalije nejakoga Uroša. Onda Jug veli caru, neka odredi koga između srpske gospode, tko će imati brigu za Uroša, dok odraste. Car Milutin određuje kralja Vukašina, koji je ujak mladomu Urošu. Poslije Mitutinove smrti vladao je Vukašin mjesto Uroša, dok ovomu nije bilo 16 godina. Onda Uroš pita srpsku gospodu, na kom je ńegov otac Milutin ostavio carstvo; ali nitko mu ne će da kaže, jer se svi boje Vukašina. Napokon zapita Uroš i starca Juga, a Jug pozove na to k sebi na večeru sve srpske vojvode i Uroša. Kad su tako bili na okupu, ustane Uroš i pita: „kad se care babo prestavio, — na kome je krunu ostavio?“ Jedini Marko Kraljević slobodno reče: „careva je kruna ostanula — u mog baba kralja Vukašina“. Na to skoče braća Mrnjavčevići Vukašin, Uglješa i Gojko i hoće Marka da posijeku; ali za Marka opet skoče Relja i vojvoda Miloš. Druga gospoda umire protivnike, a Uroš lijepo zamoli i okumi Vukašina, da mu dâ krunu; Vukašin nemajući kud ni kamo preda mu je, ali je od tad jednako radio Urošu o glavi. Jednoć izide Vukašin u lov i povede Uroša sa sobom. Kad su se lovci umorili, pođu na ńekakvo jezero, da se napiju vode; prvi skoči s końa Vukašin i napije se, a kad se nagne Uroš da pije, onda ga Vukašin s traga udari po glavi „baltom od olova“, te se Urošu sav mozak iscijedi iz glave. Mrtvoga Uroša sakrije Vukašin pod lišće i granje. Kad se Vukašin vrati sam u Prizren bez Uroša, onda se Vukašinova sestra, a mati Uroševa dosjeti svomu jadu i pođe u planinu tražiti sina.. Nakom nedjelje dana naiđe Milica na ono mjesto, kamo je Vukašin bio sakrio Uroševo tijelo. Tamo opazi Milica 4 anđela, a medju ńima posvećenoga Uroša. Onda ona ode namastiru i javi to igumanu, a iguman dođe sa svešteńicima i tijelo Uroševo s velikijem častima u zlatnom ćivotu odnesu namastiru: „u kome će mirno počivati, — al' mu ne će kum-ujače nigda — počinuti od Boga jednoga — i od Boga i narodne kletve, — koji ubi kuma i sestrića, — a za krunu, za zemaljsko blago“. (Stih: *i od Boga i narodne kletve* za cijelo je umetnut u novije vrijeme.)

24. Petranovićeva pjesma II. 17 govori: Srpski car Stjepan umire u Prizrenu; uza ń stoji protopop Neđeljko i Marko Kraljević. Car ljuto žali, što je ńegovu sinu Jurošu istom godina dana, pa

Digitized by Google

govori: „ko će moje održati carstvo? — da ga dadem protopop Neđeļku, — popovi će ńega opadati, — da Neđeļko carovat ne more — popovati pak i carovati, — pogubiće protopop Neđeļka, — pak i moga nejaka Juroša, — oko carstva zametnuće kavgu; — nego, Marko, moja slugo prava, — ja ću tebe krunom darovati — i na tebi ostaviti carstvo". Marko odgovara caru, da se boji primati upravu carstva od svoga oca Vukašina i od stričeva Gojka i Ugļeše, koji su sva trojica ļudi siloviti. Car Stjepan ne prima Markove isprike i nalaže mu, neka sedam godina upravļa carstvom; osme godine neka pođe s Jurošem na Kosovo, tamo neka pred svijem narodom baci krunu pod oblake, i kruna će pasti na Juroša; to će biti čitavomu narodu znak, da je Juroš pravi car. Poslije toga umre car Stjepan. Četvrte godine Markova upravļańa počnu se u Skadru dizati sva tri „Mrļavčevića", jer se svakomu hotjelo carovati. Vukašin piše kńigu Marku: „O moj sine Kraļeviću Marko, — da si brže Skadru bijelome, — da mi kažeš, na kome je carstvo, — al' na meni, al' na bratu mome — mome bratu mlađanu Ugļeši, — al' na Gojku bratu najmlađemu?" Kada Marko dođe u Skadar, najprije mu iziđe u susret Ugleša i on Marku nudi jednu čizmu blaga, ako reče, da carstvo pripada ńemu, Ugļeši. Marko odgovara, što je car Stjepan na samrti odredio. Onda izlazi pred Marka Gojko i nudi Marku dvije čizme blaga, ako dosudi ńemu carstvo. Marko opet očituje pošļedńu voļu cara Stjepana. Za tijem Vukašin pita Marka opornijem glasom, na kome je carstvo? i tijem hoće Marka da preplaši; ali Marko opet istinu govori Onda Vukašin potegne sabļu, da posiječe Marka, ali mu Marko izmakne na Šarcu, te Vukašin iz daleka viče Marku, neka dođe s Jurošem na Kosovo: „da mi onđe narod sastanemo, — da bacimo krunu pod oblake, — da vidimo, što nam pravo kaže, — na kom će se kruna ustaviti, — ali na me, al' na brata moga, — al' Juroša carevoga sina". (Čudno je, što ovo predlaže Vukašin). Osme godine dođe Marko s Jurošem i s carskom krunom na Kosovo, kamo se iskupilo i veliko mnoštvo naroda. Vukašin pita protopopa Neđeļka: na kome je carstvo? Neđeļko odgovara: „eto vama krune Šćepanove, — bacite je nebu pod oblake, — da vidimo, što nam prava kaže". Vukašin baca tri puta u vis krunu, i ona svaki put pada na Juroša. Onda bijesni Vukašin hoće da posiječe i Marka i Juroša, ali mu oni sretno uteku u Prizren. Videći Vukašin, da ih ne može dostići, poviče: „neka tebe, moj milostan sine! — kad ti doš'o vakat umrijeti, — na tom ti se niko

Digitized by Google

ne desio! — niko tebi za smrt i ne znao, — nit se tvoje grobļe pokazalo". Marko na kletvu odgovara kletvom: „neka tebe, moj milostan babo, — mio babo, kraļu Vukašine! — tebi došlo potoñe vrijeme — pak i tebe pogubili Turci — kod Marice kod vode studene, — Marica te voda odnijela, — što si naše porušio carstvo". — Iza toga opet ponavļa Marko zadñu voļu cara Stjepana i dodaje, da će još sedam godina carstvom upravļati, dok Juroš malo odjača. Kada se Marko vrati u carske dvore u Prizren, lijepo mu zahvaļuje Juroševa mati za sve dobro, što je učinio ñezinu sinu, a Marko onda carici kaže, kako je naumio još 7 godina carstvom upravļati. To je carici posve po voļi. Marku u upravi pomaže Neđeļko. Kada se izvrši sedam godina, preda Marko carstvo Jurošu i svjetuje ga, da nikoga ne sluša, ako ga tko k sebi pozove; neka svatko sam k caru dođe, tko ima s ñim posla. Juroš otpusti Marka sa zahvalom i s nebrojenijem blagom. Marko ode u Prilip. Vukašin znajući, da je sada Juroš bez braniteļa, piše mu kñigu i poziva ga u lov u Šaru planinu, kuda je ñegda lov lovio i car Stjepan. Juroš se prevari i pođe. Osim Vukašina bili su u tom lovu još i Gojko i Ugļeša; oni su postavili mladoga cara na najopasnije mjesto s lošijem junacima, ne bi li ga koja zvijer rastrgala; ali Jurošu ne bi ništa. Onda Vukašin odvede Juroša k jezeru, da gleda, kako sokolovi ribe love, i dok se Juroš zagledao, udari ga Vukašin buzdovanom i ubije ga, a tijelo mu baci u vodu: „On pogubi gospodara svoga, — pak i ñemu po zemanu dođe, — te je i on (t. j. Vukašin) gorko poginuo, — poginuo od sluge Nikole, — i glavu mu ugrabiše Turci, — bacili je u vodu Maricu, — Marica ga voda odnijela — i naše se preuzelo carstvo — sa Juroša na kneza Lazara, — a sa kneza na Otmanovića".

Sredina ove Petranovićeve pjesme nalazi se kao osobita pjesma u dvije varijante, jedna je u Vuka II. 34, druga je u Milutinovića br. 69. — Vukova pjesma kazuje, kako su se na Kosovu poļu kod crkve Samodreže sastali Mrñavčevići Vukašin, Ugļeša i Gojko i carević Uroš, da odluče, tko će carovati. Svaki od te četvorice pretendenta tvrdi, da carstvo ñemu pripada. Tako bi se bili gotovo poklali, da se nijesu za vremena sjetili, da treba pogledati u „kñige starostavne", u kojima stoji, komu je Dušan carstvo ostavio. Za to brže pošaļu čauše k protopop-Neđeļku, neka dođe na Kosovo i tamo reče, na kome je carstvo, jer je on cara Stjepana ispovjedio i pričestio prije smrti, i u ñega su „kñige starostavne". Obijesni čauši ne našavši Nedjeļka u ñegovoj kući uniđu u crkvu,

Digitized by Google

gdje je Nedjeljko upravo čitao leturđiju, i stanu ga biti kanǵijama, neka odmah ide na Kosovo. Jedva im se protopop umoli, da pričekaju, dok se leturđija svrši. Poslije leturđije reče Nedjeljko, da on ne zna, komu je car ostavio carstvo, jer je car ńemu samo svoje grijehe očitovao; već neka idu pitati Marka Kraljevića, koji je kod cara bio pisar, i u ńega su „knige starostavne“,[1] te on zna, čije je carstvo. Čauši odu po Marka i povedu ga na Kosovo. Marko je i sam bio odlučio govoriti po pravdi; k tomu ga na polasku mati Jevrosima ovako molila: „Marko, sine jedini u majke! — ne bila ti moja rana kleta, — nemoj, sine, govoriti krivo — ni po babu ni po stričevima, — već po pravdi Boga istinoga, — nemoj sine, izgubiti duše; — bolje ti je izgubiti glavu — nego svoju ogr'ješiti dušu“. Vukašin se ńegovu dolasku raduje i govori: „Blago mene do Boga miloga! — eto mene moga sina Marka, — on će kazat', na mene je carstvo, — od oca će ostanuti sinu“. I Uglješa se raduje Marku, te govori: „Blago mene, eto mi sinovca, — on će kazat' na mene je carstvo, — kaži, Marko, na mene je carstvo, — oba ćemo bratski carovati.“ I treći Mrńavčević vojvoda Gojko raduje se Marku, pa veli: „Blago mene, eto mi sinovca, — on će kazat', na mene je carstvo; — kad je Marko još nejačak bio, — ja sam Marka vrlo milovao, — u svilena ńedra uvijao — kano krasnu od zlata jabuku; — kud sam goće na końu hodio, — sve sam Marka sa sobom vodio; — kaži, Marko, na mene je carstvo, — ti ćeš, Marko, prvi carovati, — a ja ću ti biti do kolena“. Dok Mrńavčevići lijepijem obećańima gledaju da Marka svaki na

[1] Što se u ovoj pjesmi veli: knige *starostavne,* to se drugdje veli *staroslavne, carostavne,* pače u jednoj pjesmi (vidi dalje br. 30) i *starostojne.* Svi ovi izrazi znače isto. Ruvarac u Letopisu matice srpske, kń. 115, str. 41. dobro je protumačio sve ove izraze veleći, da je pravi izraz *carostavne* knige t. j. *carostavnici* (singular: carostavnik). U staroj srpskoj književnosti tijem su se imenom zvale istoričke kompilacije, u kojima se govorilo o *carstvima,* kako su nastajala i propadala (osobito o srpskom, grčkom i bugarskom). Čujući narod, da ima po namastirima takvijeh knjiga, pomislio je u svojoj neukosti, da se u tijem knjigama ne govori samo o prošlosti, već i o budućnosti različnijeh carstava. Još je narod mislio, da su te knige iz velike starine (a doista su bile posve mlade), te je od carostavne načinio *st*arostavne, *st*aroslavne, *st*arostojne. Vidi o tom i u Novakovića, Glasnik s. u. d. kń. 45, str. 336. Moram još dodati, da je već i Vuk u svome rječniku na str. 713b izrekao sumńu, nije li izraz: „starostavne“ knige načińen mjesto „carostavne“.

Digitized by Google

svoju stranu privuče, a ono carević Uroš, koji jedini između pretendenta ima pravo na srpsku carsku krunu, kad ugleda Marka, govori: „Blago mene, eto moga kuma, — eto kuma Kraljevića Marka! — on će kazat', na kome je carstvo". Marko ne mari ništa za obećańa svoga oca i svojih stričeva, već dosudi carstvo Urošu, jer tako stoji u starostavnijem kńigama. Na to se rasrdi Vukašin i poleti s hanǵarom, da posiječe Marka, a Marko se ukloni u crkvu, vrata se za ńim zatvore i Vukašin zasiječe hanǵarom u direk od vrátâ; onda se iz crkve čuje glas, da je Vukašin posjekao božjega anđela. Na to Vukašin prokune Marka: „Sine Marko, da te bog ubije! — ti nemao groba ni poroda! — i da bi ti duša ne ispala, — dok turskoga cara ne dvorio!" Uroš opet blagosiļa pravednoga Marka: „Kume Marko, bog ti pomogao! — tvoje lice sv'jetlo na divanu! — tvoja sabļa sjekla na mejdanu! — nada te se ne našlo junaka! — ime ti se svuda spomińalo, — dok je sunca i dok je mjeseca." Pjesma se svršuje sa stihom: „Što su rekli, tako mu se steklo."

Milutinovićeva pjesma pod br. 69. kazuje: Na Kosovu se poļu iskupio sabor, da bi se odlučilo, tko će biti car. Pretendenta su četiri: kraļ Vukašin, vojvoda Bogdan,[1] Gojko Mrńavčević i mladi Uroš. (Iz pjesme se ne može razabrati, da su Vukašin i Gojko braća.) Bilo bi došlo na saboru do pokoļa, da ne bude Uroš predložio, neka se iz crkve „Ramanice" pozove protopop Neđeļko. Kada Neđeļko dođe, groze mu se Vukašin, Bogdan i Gojko svaki od svoje strane, da će ga ubiti, ako ńima ne dosudi carstvo. Neđeļko svjetuje sabor, da pošaļu po Marka u Prilip, pa neka on reče, čije je carstvo, kad je i onako kruna u ńega. Sabor šaļe po Marka, a Vukašin mu piše, da će ga ubiti, ako ńemu t. j. Vukašinu carstvo ne dosudi. Prije nego Marko odlazi na Kosovo, veli svome stricu vladici Danilu, da će po pravdi izreći, tko je car, a vladika mu Danilo to povlađuje. Kad Marko dođe na Kosovo, posade ga za trpezu uz gospodu; Uroš sjedi doļe u zasjedi i plače. Marko preda krunu Urošu. Odmah skoče ostali pretendenti, da ubiju Marka i Uroša, ali Marko brže boļe ugrabi mladoga Uroša i s ńim pobjegne u crkvu, od koje se vrata odmah sama zatvore. Žestoki Vukašin udari kopļem u crkvena vrata, i iz vrátâ poteče krv; Vukašin pomisli, da je probo sina,

[1] Ne može se znati, je li pjevač ovdje mislio Ļuticu Bogdana ili Juga Bogdana.

Digitized by Google

pa pogleda u crkvu kroz prozor i unutra opazi Marka i Uroša zdrave i žive. Onda progovori Vukašin: „Čuješ li me, mio sine Marko, — da bi Bog dô i Bogorodica, — vazda bio tuđa pridvorica!“ Marko odgovori ocu: „Da bi Bog dô i Bogorodica, — tvoju glavu okinuli Turci, — a moja te ruka osvetila!“ Pjesma se svršuje sa stihom: „Kako reče, tako mu se steče.“

25. Iz priopćenijeh se pjesama vidi, kako narod u svojim tradicijama ide za ńekijem pragmatizmom, vidi se, kako je i narodu milo, kada može nadovezivati jedne događaje na druge kao pošljedice na uzroke. Istorička je činenica, da je Vukašin sa svojom braćom zaglavio u nesretnoj bici s Turcima kod Črnomena pri rijeci Marici (26. Septembra 1371). Dalje je istorička činenica, da je Vukašin zagrčivao život caru Urošu i da se proglasio kraljem. Što je Vukašin jadno poginuo sa svojom braćom, to je mogao narod umah, pošto se pogibija obaznala, smatrati božjom kazni za rđavo ńegovo postupańe s Urošem. Ta i danas ljudi rado tumače pogibiju poznatoga kakvoga grješnika kao božju kazan. Jedan srpski ljetopis izrijekom veli, da su Vukašin i ńegova braća predani „pravimь sudomь božiimь vь rucê bezakonyhь Turьkь“ (Glasnik, 53. str. 67) i u toj je ljetopisnoj bilješki sačuvan bez sumńe odjek narodnoga mišljeńa. Po malo se moglo zaboraviti, u čemu je stajala upravo krivńa Vukašinova, te se izmislilo, da je Vukašin hotio ugrabiti Urošu carsku krnu i ńom se okruniti, a isto da su hotjela i ńegova braća. Tako je nastala tradicija, da su se pretendenti na Kosovu otimali o carstvo. Čini mi se, da će biti starija ona versija, po kojoj je Vukašin bacao carsku krunu nebu pod oblake, da se vidi, na čiju će glavu pasti. Kruna je tri put bačena i sva tri puta je pala Urošu na glavu. Motiv o bacańu krune po svoj prilici je prijenos iz kakve skaske, koja je tko zna otkle došla među naš narod. U Bogišićevu zborniku br. 30. i 31. nalazim dvije pjesme, u kojima se govori, kako je Matija Korvin postao ugarski kralj: ugarska se gospoda nijesu mogla nikako složiti, tko će biti kralj; za to Janko Huńadija predloži, neka se kruna baca nebu pod oblake, pa na čiju glavu padne, onaj će biti kralj. Gospoda pristaju na taj predlog; krunu baca Janko tri puta, i ona sva tri puta padne na glavu ńegovu sinu Matiji. Kada to čudo vide gospoda, od ina im se nije moglo, već se poklone Matiji kao kralju. — Budući da Vukašinov sin Marko nije zaglavio u boju kod Marice, pače ga nije ni bilo u tom boju: to je moglo navesti narod na misao, da je Marko što se tiče Uroša bio posve nevin, jer bi

Digitized by Google

drukčije i ńega stigla božja kazan. Iz te je misli veoma lako izašla i druga i treća, na ime da se Marko ne samo nije otimao za carsku krunu, već da je upravo stajao na strani zakonitoga cara Uroša i ńemu dosudio krunu po izreci starostavnijeh knìga. Tijem je načinom mogla nastati ona tradicija, koja je sačuvana u pje smama: Vukovoj II. 34 i Milutinovićevoj br. 69. Kako naš narod roditeļskoj kletvi pripisuje ńeku strašnu silu (vidi n. pr. pjesmu u Vuka II. 7.) i kako se znalo, da je Marko pored svega svoga junaštva morao služiti turskoga cara, tako nije bilo ništa lakše nego izmisliti, da je Vukašin prokleo Marka, kada se s ńim posvadio poradi carske krune, koju je Marko dosudio Urošu. — Što Milutinovićeva pjesma br. 156. kazuje o načinu, kako je „ujak" Vukašin ubio svoga nećaka, i o tom, kako se Uroš posvetio, to će bito uzeto iz kakve legende o kojem svecu-mučeniku.

Još da vidimo, što vele narodne tradicije o smrti kraļa Vukašina. Mi smo već naveli pošļedńe stihove iz Petranovićeve pjesme II. 17., gdje se o Vukašinu veli, da je poginuo od svoga sluge *Nikole,* da su mu glavu ugrabili Turci i bacili je u Maricu. Pošto je narod Vukašinovu pogibiju shvatio kao božju kazan, onda se narodna tradicija domišļala, kako će Vukašinovu smrt učiniti što više sličnom smrti Uroševoj, da potpuna odmazda bude što očevidnija. U jednom se ļetopisu (Glasnik 53, str. 67.) veli: „*ubi sluga* cara Uroša poveļenijemь kraļa Vlьkašina". Već je rečeno, da kritička istorija posve odlučno odbacuje vijest, da je Vukašin ubio Uroša, dakle se i za navedenu biļešku srpskoga ļetopisa mora reći, da je nastala iz narodne tradicije. U kojem se kraju naroda pričalo, da Vukašin nije sam svojom rukom ubio Uroša, već da je za taj posao najmio slugu, tamo je po svoj prilici nastala i tradicija, da je Vukašina ubio ńegov sluga. Narodnomu pravnomu osjećańu ovo se činilo najpotpunijom pravdom, koju je prst božji pustio, da se izvrši na Vukašinu. Otud je narodna tradicija pošla i daļe, te je iskitila Vukašinovu smrt od ńegova sluge. Jugoslavenski istorik Mavro Orbin u svome djelu „il regno degli Slavi" (1601) piše na strani 277. o pogibiji kraļa Vukašina i ńegove vojske, pa o samoj Vukašinovoj smrti ovo: Il Rè Vucascino havendo passato il fiume e trovando si molto assetato, così assentato à cavallo, come si trovava, si pose bere à un fonte. Là dove Nicolo Harsoevich suo paggio vedendo una collana, che gli pendeva dal collo, l' ammazzò appresso la villa di Caramanli, dove li Rassiani con li Turchi fecero la giornata, vicino al castello di Ciarnoman in Tracia.

Digitized by Google

Onde poi fù trasportato in San Demetrio in Susciza, ch' è in Rassia. Il corpo d' Uggliescia e Goico non si trovò mai. — Ja ni malo ne sumńam, da je Orbin ovu biļešku o *Nikoli* Arsojeviću Vukašinovu sluzi i ubojici uzeo iz narodnoga pričańa, možda i pjevańa. Meni do duše nije poznata ni jedna narodna pjesma, koja bi o Vukašinovoj smrti onako govorila, kako Orbin piše, jer je u rečenoj Petranovićevoj pjesmi samo trag sačuvan toj verziji. Ali u Bogišićevu zborniku narodnijeh pjesama pod br. 35. nalazim pjesmu, gdje se govori, kako je ugarski kraļ bježao s Kosova uplašivši se strašne turske sile, koja se spremila na boj. Kraļa ne prati nitko do ńegov sluga *Nikola* Tomanović. Kada su već daleko bili utekli od Turaka, onda kraļ ožedni i pita slugu, zna li za kakvu vodu, gdje bi se mogao napiti. Sluga reče, da su u blizini dva vrela, ali jedno su Turci otrovali, a drugo je natruńeno liščem. Kraļ se dade odvesti k ovomu drugom vrelu i reče sluzi, neka mu zahiti vode kondirom, a sluga odgovori, da su svi kondiri i čaše ostale u čadoru na Kosovu. Onda se kraļ nikom nagne, da se napije, a sluga se polakomi na zlatne krste, što ih je kraļ nosio na prsima, pa mu s traga glavu odsiječe; glava skoči od tijela i prokune nevjernoga slugu, da boluje devet godina teškom bolesti. — Sva je prilika, da je rečena priča u Bogišićevoj pjesmi prepjevana s kraļa Vukašina na kraļa ugarskoga, jer i Tronošac u svome ļetopisu (Glasnik, kń. 5. str. 76.) govori o Vukašinovoj smrti isto onako kao i Orbin; samo što Tronošac Vukašinova slugu, koji ga je ubio, zove *Arsoje* ili *Arsenije,* što dakako posve blizu stoji Orbinovoj biļešci, da se zvao Nikola *Arsojević.* Otkle je u Bogišićevu pjesmu došao *Nikola Tomańović,* ne mogu reći.

26. Vuk je u svom zborniku II. 57. i 58. zabiļežio dvije pjesme, gdje se govori o Vukašinovoj smrti, ali drukčije nego u verzijama do sad pomenutima. I u tijem pjesmama pogiba Vukašin jadnom smrti, ńega drugi ubija na vjeri, kako je i on ubio na vjeri Uroša. Prva od pomenutijeh pjesama veli: Turkińa je djevojka poranila na vodu Maricu, da bijeli platno. Dok je ona bila tijem poslom zabavļena, nanese voda do ńe rańena junaka — kraļa Vukašina. Videći on djevojku bogom je posestri i zamoli, da ga izvuče iz vode. Turkińa primi za boga i izvuče Vukašina. Onda Vukašin pita Turkińu, koga ima od roda, a ona veli, da ima brata Mustaf-agu. Vukašin reče djevojci, neka ide po brata: „Idi kaži bratu Mustaf-agi, — da me nosi dvoru bijelome; — kod mene su tri ćemera blaga, — u svakome po tri sta dukata; — ja ću jedan

Digitized by Google

tebe pokloniti, — drugi tvome bratu Mustaf-agi, — a treći ću sebe ostaviti, — da ja vidam moje grdne rane". Turkińa ode i sve ispripovjedi bratu, a brat dođe i glavu odsiječe kraļu Vukašinu, pa sve ńegovo blago i oružje sebi uzme. Kada iza ńekoga vremena Mujo (Mustafa) ode na vojsku, stane se sva vojska čuditi ńegovoj divnoj sabļi. Sabļa idući od ruku do ruku dođe u ruke i Marku Kraļeviću, koji je odmah izvuče iz korica, što nitko drugi nije mogao učiniti. Marko ugleda na sabļi *tri slova rišćanska:* „jedno slovo Novaka kovača, — drugo slovo Vukašina kraļa, — treće slovo Kraļevića Marka". Marko upita Turčina, otkle mu ta sabļa, a Turčin sve po istini odgovori. Čuvši Marko Turčinovu pripovijest odsiječe mu glavu, pa sjedne piti ‚mrko vino'. Car čuje, što je Marko učinio, pa ga zove preda se, a Marko ne ide odmah, već se najprije nakiti vina i onda ode, a car kad ga vidi nakićena, uplaši se i ne pita ga ništa o Mustafi, nego mu pruži 100 dukata, da ide te se još napije vina. — U Vukovoj pjesmi II. 58. prodaje po turskoj vojsci ńekakav Turčin prekrasnu sabļu, ali je nitko ne može kupiti do Marka Kraļevića. Kad Marko izbroji Turčinu novce, stane boļe razgledati sabļu: „al' na sabļi tri slova rišćanska, — jedno slovo sveti Dimitrije, — drugo slovo sveti Aranđele, — treće slovo kraļu Vukašine". Marko po tijem slovima prepozna očinu sabļu i upita Turčina, otkle je ima. Turčin po istini pripovijeda: „kad je srpsko carstvo poginulo — i dva cara pala u Kosovu, — sultan Murat i care Lazare, — ja sam onda sabļu zadobio" i to ovijem načinom: poranio sam na vodu Sitnicu i tu se namjerim na svilen zelen čador, pod kojim leži grdno raņen junak; on me zamoli, da pričekam još pô ure, dok dušu pusti, pa onda neka ga sahranim i sebi uzmem sve ńegovo blago i oružje. Ja nijesam hotio pričekati ńegove smrti, već ga odmah ubijem, uzmem oružje i blago, a ńega bacim u Sitnicu. — Na to Marko odsiječe Turčinu glavu i baci ga u Sitnicu. Kad su jańičari pitali Marka, kamo onaj Turčin, Marko bi odgovarao: „uze Ture groše i dukate — pak otide morem trgovati". Ali su Turci znali, što je Marko učinio, pa su govorili: „teško Turkom trgujući s Markom". — Vidi se, da je pjevač ove pjesme zamijenio boj kod Marice ili kod Črnomena 1371 s bojem na Kosovu 1389, a rijeku Maricu s rijekom Sitnicom.

Što još ima narodnijeh pjesama o čeļadima dokosovskoga vremena, u svima se o toj čeļadi pjevaju događaji, koji nikako nijesu istorični (n. pr. u Vuka II. 23—30), te se takve pjesme nikako

Digitized by Google

ne mogu uzimati za dokaz, da je narod već prije kosovske nesreće imao junačkijeh pjesama. Još bi se pjesme o kralju Vukašinu i o caru Urošu mogle kako tako natezati kao da su one svjedočanstvo dokosovske narodne epike. Ali kad je danas sigurno dokazano, da Vukašin nije ubio Uroša, onda treba priznati, da je poslije Vukašinove smrti moralo proći nekoliko decenija, dok je mogla u narodu nastati priča o tobožnem careubistvu i o pravednoj nebeskoj kazni, koja je poradi toga ubojicu snašla Pragmatizam, koji se jasno očituje (i mi smo ga razložili) u povorci pjesama o Vukašinu, meni se čini, da nam ne dopušta stavljati početka tijeh pjesama u XIV. vijek, već istom u XV., kada je narod mislio, da mora naći prvoga krivca svijeh onijeh jada, što ih je trpio od sve to jače turske goropadi; a taj je krivac po narodnom mnijenu bio Vukašin, koji je prerezao lozu Nemanjićâ i tako obezglavio srpsku državu.

2. Kosovska pogibija.

27. Vele tužno značenje nesretnoga kosovskog boja za sav srpski narod vrlo zgodno izriče elegična narodna poslovica: „da je meni htjelo dobro biti, ne bi Lazo na Kosovu poginuo“ (Vuk, poslovice str. 50) Na veliku sreću našega naroda ova se poslovica danas jamačno sve manje govori, jer najveći dio naroda ne stenje više pod turskijem jarmom; što je negda bila turska raja, to su danas najvećim dijelom slobodni građani hrišćanskijeh država. Ali dok je još tursko gospostvo kao grdna kletva davilo nebogi naš narod, onda je navedena poslovica svako od onijeh stotinu i hiljadu zala, što je snalazilo potištenu raju, izvodila kao pošljedicu one nesreće, koja se dogodila na Kosovu godine 1389. Iz narodne su pameti iščeznuli po malo mnogi drugi radosni i tužni događaji narodne prošlosti, ali kosovske pogibije nije narod mogao zaboraviti, jer ga je ona neprestano bolela kao ljuta rana, koje ranjen čovjek ne može dotle zaboraviti, dogod je ne iscijeli. Iz onoga, što smo do sad govorili o starosti junačkijeh pjesama u našem narodu, izlazi, da je kosovska pogibija za narodnu nam epiku događaj od prevelike važnosti: da nije srpsko carstvo propalo na Kosovu, već da su Turci hametice razbiti, bila bi prošlost srpskoga i hrvatskog naroda po svoj prilici lepša i slavnija; ali junačkijeh narodnijeh pjesama naš narod mislim da ne bi imao. — Što je narod o samom kosovskom boju po istini i po tradicijama pjevao, to ćemo najlepše razabrati iz dvije narodne pjesme, koje opijevaju u savezu različne episode toga boja od njegova početka do kraja. Od tijeh

Digitized by Google

je pjesama jedna iz novijega vremena, a štampana je u Petranovića II. 26, druga je iz početka XVIII. vijeka, a nalazi se u Bogišića, br. 1.

Petranovićeva pjesma pripada među najduļe poznate narodne pjesme, jer je složena od 1607 stihova. Ona istina nije od prvoga do pošļedńega stiha posve narodna, jer se gdjegdje opažaju jasno tragovi polukńiževnoga diaskeusta, koji je u novije vrijeme iz ńekoliko samostalnijeh pjesama ili tradicija složio jednu veliku pjesmu. O tom će se poslije više govoriti, a sada da vidimo, što pripovijeda rečena pjesma: Turci su osilili, od kad su ih Grci pozvali u pomoć protiv Srba. Car Murat dolazi na Kosovo s 300 000 momaka i otud piše knigu caru Lazaru, neka mu se ili pokori ili neka mu iziđe na mejdan *(stih* 1—71). — Knigonoša dolazi ob noć i lupa na vratima, a Lazar šaļe slugu Vidosava, da pusti knigonošu. Lazar prima knjigu, pročita je i zaplače. Ivan Kosovac, Milan Toplica i vojvoda Miloš, koji su se u taj čas bili desili kod cara Lazara, pitaju ga, kakva je to knjiga, da od ńe plače? *(stih* 72—123). — Lazar im veli, što mu poručuje Murat, i dodaje, kako je sila ńegova carstva preslaba, da dočeka Turke, a opet mu je mrsko pokloniti se Turčinu i predati mu narod. Miloš vatreno govori, da je dostojnije junački poginuti nego li bez boja pokloniti se Turcima *(stih* 124—190). — Vatrena Miloševa besjeda ojunači Lazara, te se i on zakańuje za rat, pa pita, bi li se koji Srbin našao, da pođe uhoditi tursku vojsku, da vidi, kakva je i kolika je. Miloš odgovara, da će Ivan Kosovac rado zaći kao uhoda među Turke, a Ivan potvrdjuje sam izrijekom svoju pripravnost *(stih* 191—230). — Sjutradan se preobuče Kosovac, da ga Turci ne bi prepoznali, i zađe među Turke; Turci ga gledaju i drže ga za Turčina. Tri je dana i tri noći uhodio Kosovac tursku vojsku, za koju se uvjerio, da je vrlo velika. Kada se vrati između Turaka, pita ga Miloš, kakva je turska vojska, a Kosovac odgovara po istini. Miloš moli Kosovca, da ne kazuje Lazaru prave istine o turskoj sili, jer bi se Lazar mogao preplašiti i ne poći na Kosovo. Za tijem obojica odu pred Lazara, i Kosovac po Miloševu savjetu tješi Lazara, da turska vojska nije baš velika i da se mogu Srbi s ńima ogledati *(stih* 231—371). — Lazar se obraduje vijesti, koju mu je rekao Kosovac, i piše knige na 12 strana moleći pomoć; piše cetińskom vladici (ne veli mu se ime), bosanskom kraļu (ne veli mu se ime), gospodaru Hercegovine Vuku Brankoviću, Musi Arbanasu, srijemskom vojvodi Ļutici Bogdanu, Pavlu

Digitized by Google

Orloviću, (koji stoji u Budimu), gospodaru vučitrnskom Jugu bogatomu, banu Strahininu (koji stoji u „ravnijem" Bańanima), Stevanu Vasojeviću, (koji stoji u Sjenici), Stevanu Musiću, Srđi Zlopogleđi i djetetu Laušu (*stih* 372—499). — Poslije toga šalje car Lazar Kosovca, Toplicu i Miloša, „da mu kupe ubojitu vojsku — u Kruševcu i okolo ńega". Dok oni kupe vojsku, dolaze sve pozvane vojvode, koji s koliko momaka, tako da se oko Lazara vojske sabralo 104.000. Onda se Lazar dogovara s vojvodama, kako će sjutradan krenuti na Kosovo (*stih* 500—574). — U to dolazi pred Lazara carica Milica i plačući moli ga, da joj ostavi kojega junaka, koji će je braniti od Turaka, „ako carstvo zadobiju Turci". Lazar veli Milici, neka izabere između svoje braće devet Jugovića, kojega joj voļa, pa neka taj uza ńu ostane u gradu „Kruševu". Sjutradan kreće Lazareva vojska na Kosovo praćena velikijem plačem žena i djevojaka. Milica ustavļa najprije barjaktara Boška Jugovića i moli ga, da ostane uza ńu u „Kruševu"; ali on ne će to ni da čuje, već joj veli, neka moli najmlađega brata Jugovića Nenada. Kad Milica hoće da ustavi Nenada, on joj govori, da nikako ne misli ostajati iza svoje braće (*stih* 575—704). — Vojska ide put Kosova, i junaci se razgovaraju. Kod vode Sitnice vojska se ulogori. Car Lazar pod svojim čadorom hoće da slavi svoje krsno ime, Amosa proroka i pozove na čast sve vojvode. Kad su se gosti već dva puta obredili čašom, Lazar ustaje i napija nesretnu onu zdravicu, kojom bijedi Miloša s izdaje; Lazar se žali na Miloša, kojega je uvijek milovao i svoju mu kćer dao za ženu, pa se sada Miloš sprema, da izda svoga tasta. (Nigdje se naprijed ništa ne veli, što je Lazaru dalo povod, da Miloša drži izdajicom; ne kaže se, tko je Lazaru Miloša opadnuo). Miloš se čudi neobičnoj tastovoj zdravici i zatječe se, da će sjutra dokazati, tko je vjera, tko li nevjera, on će rasporiti cara Murata i donijeti Lazaru Muratov prsten. Miloš kao da naslućuje, da ga je opadnuo Vuk Branković, dok veli Lazaru: „nevjera ti sjedi uz koļeno". Pošto Miloš to izgovori, ispije čašu i iziđe ispod Lazareva čadora, a s ńim Toplica i Kosovac (*stih* 705—796). — Sjutradan rano u jutru odjaše Miloš sa svojim pobratimima k sultanovu čadoru. Turci misle, da su se došli predati. Došavši do čadora odjaše Miloš koňa i preda ga Kosovcu, da ga pričuva, a onda uđe pred cara. Murat mu pruži nogu, da je poļubi, ali Miloš raspori Murata, za tijem posiječe careve doglavnike i ńekoliko drugijeh Turaka, pa onda skoči na koňa i s pobratimima projuri kroz

Digitized by Google

Turke sijekući ih kao travu. Kad Miloš s Kosovcem i s Toplicom dojaše do Sitnice, onda se sjeti, da je zaboravio stati caru nogom pod vilice i skinuti mu prsten s ruke, kako se bio zatekao Lazaru. Za to hoće da se vrati pod sultanov čador i da ono dvoje učini; pobratimi ga odvraćaju od sigurne pogibije; ali Miloš ne sluša, a onda šta će drugo pobratimi, nego i oni krenu natrag s Milošem. Sretno im pođe za rukom protisnuti se kroz Turke, Miloš sretno stane nogom caru pod vilice i uzme mu prsten, ali se onda sva turska vojska sleže na srpska tri junaka, pa posijeku Toplicu, a za ńim i Kosovca Milošu ništa nijesu mogli učiniti, a on je Turke strašno sjekao. Napokon poviče ńekakva baka: „Jadni Turci, jada dočekali! — vidite li, očim' ne viđeli! — u Miloša srca vilovita, — u junaka końa zmajovita, — na ńima su dva dobra oklopa, — oklop koński i oklop junački, — vi Milošu ništa ne morete, — dok je ńemu ždrala od mejdana; — već vi bojna kopļa okrenite, rastavite końa od junaka, — morete ga onda osvojiti". Turci poslušaju baku, i tako najprije Milošev koń polomi noge na turskijem kopļima, onda uhvate Miloša, svežu ga i hoće da ga vode pred Murata, koji još nije umŕo. U taj čas zovne Miloš onu baku, koja je naučila Turke: „Primakni se, moja mila strina! — ti si nešto mojoj majci svoje, — da ti kažem za gotovo blago, — što ga više uživat ne mogu". Baka se slakomi na blago i pristupi k Milošu, a Miloš ne mogući je rukama zgrabiti (jer su mu bile svezane) zgrabi je zubima i baci je u vodu Sitnicu. Turci dovedu Miloša pred Murata i hoće da ga pogube, ali Murat veli, da ga još ostave u životu (*stih* 797—1096). — Car Lazar čuje, što je učinio Miloš, i što se s ńim dogodilo, pa ļuto žali i plače, što ga je obijedio izdajom. I Jugovići plaču s Lazarom. Pošto se isplaču, Lazar određuje, da se sjutra ima započeti boj. Sjutradan prije bitke naznačuje Lazar svakom vojvodi mjesto, gdje će koji stajati sa svojim odjelom. Vuka Brankovića šaļe Lazar na zapadnu stranu i govori mu: „Mio zete, Brankoviću Vuče! — vodi vojsku u Šaru planinu; — kada zveknu u poļu hanģari, — brzo da si na mejdan junački — iza leđa dušmaninu kletom; — udri vraga, doklen mu je traga!" (*stih* 1097—1175) — Najprije udara na Turke Jug i Jugovići; svi su se borili vele junački i osam paša bili i ubili, ali kad devetog pašu stadoše biti, onda se bojna sreća okrene i sva vojska Jugova izgine; isto je tako bilo i s crnogorskijem odjelom. Za bosanski odio veli stih 1207: „p o b j e g o š e junaci Bošńaci". Nastrada i Strahinin (ili Strahinić) ban sa svojim

Digitized by Google

odjelom, pošto je devet paša ubio. Još se nije znalo, tko će pobijediti, a u taj čas Vuk Branković sa svojih 12.000 oklopnika prijeđe na tursku stranu, „te pomože dušmaninu kletom, — da nadvlada srpskog car Lazara; — car Lazaru vojska izginula, — ostalo mu dvadeset hiļada, — čim mogaše nadvladati Turke; — al' nevjera Vuče Brankoviću, — da ugrabi krunu Nemanića — i gospostvo srpskog knez Lazara, — združio se s dušmaninom srpskim". Tada pogine knez Lazar, ńegova glava padne u bunar, i tako ne dođe Turcima u šake. Sva srpska vojska propadne. Banović Strahińa kune Vuka Brankovića i junački sijekući Turke krene prema Kruševu (*stih* 1176 - 1287). — Kad dođe Strahińa u Kruševo, nađe tamo zaplakane i uplašene caricu Milicu i kćer joj Vukosavu. One ga pitaju za svoje gospodare, a Strahińa im kaže sve po istini (*stih* 1288—1311). — U to vrijeme donesu Turci Lazarevo tijelo u carski čador, i Bajazit pita Murata, koji je još živ, kako hoće da bude ukopan on sam, kako li Obilić. Murat mu odgovara: „Ukopajte mene i Miloša, — obojicu naske naporedo, — a Lazara nama ispod nogu". Obilić moli Murata, da dozvoli, da on (t. j. Murat) i Lazar budu naporedo ukopani, a Obilić ispod nogu svoga cara: „sluga sam mu bio ovog svijeta, — nek mu budem i onog svijeta" Onda Murat zapovijeda Bajazitu, da ńega s Lazarom i s Obilićem onako ukopa, kako je rekao Miloš. Za tijem govori Murat Turcima: „Moji Turci, ne bili prokleti! — slušajte mi sina Bajazita, — nek vam bude i otac i majka; — nemojte se, Turci, rasrditi, — što je mene Miloš pogubio, — svačije je u boju junaštvo, — sa junaštvom kad ga zadobije; — nemojte vi raju cviļeļati, — nemojte vi raju pogaziti — za osvetit' cara i ordiju, — što pogibe na poļu Kosovu, — već pazite raju kao braću, — tako ćete dugo carovati — a drukčije izgubiti carstvo, — što ste s krvļu vašom zadobili — i s pomoću Vuka Brankovića, — koji vam je mejdan poklonio".[1] Kad to Murat izgovori, umre, a onda Turci zakopaju Murata, Lazara i Obilića onako, kako je bio zapovjedio Murat. (Pjevač je zaboravio reći, da su Turci Miloša prije posjekli nego su ga ukopali *stih* 1312—1365). — Poslije toga dobije Bajazit kńigu od carice Milice, u kojoj ga carica moli, da joj dopusti poći na bojište, da pokupi

[1] Ova opomena Murata, koji je na umoru, nalazi se još u jednoj pjesmi, i to u 24. IV. kńige Vukove, (izd. 1862), gdje biogradske hoge u oči srpske bune sjećaju daije, kako je Murat opomenuo Turke, da ne budu raji „gorki".

Digitized by Google

tjelesa mrtvijeh vojvoda i da ih doveze u Kruševo, pa ih tamo sahrani. Car Bajazit drage voļe dopušta Milici, što je tražila. Onda se Milica s kćercom Vukosavom Obilićkom izveze na Kosovo Kad dođu do vode Sitnice, ugledaju tamo lijepu djevojku, koja im veli, da je Kosovo magla pritisnula i da je to poļe jadno i krvavo. Milica pita neznanu djevojku: „A đevojko! što ti ovdje radiš — i proļevaš suze niz obraze, — kakva ti je golema nevoļa? — ali ti je kogod poginuo?“ Djevojka odgovara, da je kao juče bijelila na Sitnici platno i da je voda do šeste ure bila bistra, a poslije šeste ure da se zakrvavila i počela nositi mrtve koņe i mrtve junake, na jednoć je doplivala i glava ńezina brata, a djevojka se onda skamenila od tuge. Još veli djevojka, da je Sitnica nanesla do ńe „britku sabļu Kosovac Ivana, — bojno kopļe vojvode Miloša, — amajliju Toplice Milana, — zlatnu kitu Boška Jugovića — i čelenku dijete-Nenada“. (*stih* 1366—1462). — Iza toga krene Milica na bojište i tamo nađe hiļade i hiļade rańenijeh i ubitijeh junaka i koņa. Kada dođe do bunara, u kojem je bila glava Lazareva, nađe tamo slugu Vidosava, koji se s dušom bori sav u grdnijem ranama. Carica ga pridigne, pa ga pita za tijelo Lazarevo i ostalijeh vojvoda. Vidosav joj reče, da je Lazareva glava u bunaru, pa joj naznači mjesta, gdje su pale znatnije vojvode; i kad to izreče, umre. Milica metne tijelo sluge Vidosava na kola i onda pođe po Kosovu kupiti tjelesa i uzimati ih na kola. Dok je bila zabavļena tijem bogu ugodnijem djelom i ļuto plakala, na jednoć joj dođe glas iz oblaka, neka ide k bunaru izvaditi glavu Lazarevu; za Lazarom neka ne tuguje, jer se on posvetio. Milica ode k bunaru i tamo vidi čudo: bunar se rasvijetlio od careve glave, koja je sama Milici u krilo došla. Milica ode s glavom u Kruševo. Nakom tri godine dade Milica iskopati Lazarevo tijelo, pa ga s patrijarom, vladikama i drugijem sveštenicima prenese u kruševačku crkvu: „Ńim (t. j. Lazarevijem tijelom) se slavi Ruška gora slavna — i namastir Ravanica crkva“. (*stih* 1463—1607).

28. To je eto sadržaj Petranovićeve pjesme o kosovskom boju, a Bogišićeva br. 1. kazuje: Bušić Stjepan budi svoju ļubu Jelu i govori joj, neka ide pogledati, je li već zora, čuje li se talambas pred dvorima kneza Lazara i kupe li se tamo gospoda. Ļuba ustane, otvori prozor i vidi, da je već zora, čuje talambas, gospoda se kupe. Ona ode i reče Bušiću, što je i kako je; onda Bušić ustane i veli ženi, neka ide probuditi slugu Olivera i reći mu, da osedla koņe, jer treba polaziti na vojnu. Ļuba sa strahom pripo-

*

Digitized by Google

vijeda Bušiću san, što ga je usnila: „dje mi soko izleće iz ovega b'jela dvora — i u dvor se uvratio bez svoje bez ruse glave"; za to Jela moli svoga gospodara, da ne ide na vojnu, da mu se ne bi kakvo zlo dogodilo. Bušić odgovara: „Znati mi se, ljubovce, sa Kosova ne vratiti, — ja ti ne ću ostati od vojske kneza Lazara, — od ugarske gospode i od braće Ugovića". Videći Jela, da joj je uzalud odvraćati Bušića, odlazi buditi Olivera i reći mu zapovijed gospodarovu. Oliver ustane, opremi konje i sve što treba za put, pa onda odjaše s Bušićem pred Lazareve dvore; tamo nađe sabranu „ugarsku" gospodu i pozdravi se s njima (*stih* 1—58). — Knegiña Milica s prozora gleda lijepe junake, koji su se sakupili, a zet joj Miloš Obilović progovara: „nagledaj se sadara ove l'jepe sve gospode, — ove l'jepe gospode i tvoje braće Ugovića; — bog zna veće, hoćeš li ih tvojim očim sagledati". Milica zaplače čujući takve riječi i sjeti se zlokobnoga sna, što ga je noćas usnila, te ga kaže Milošu, a Miloš odgovara: „mogu ti se, Milice, sanku tvomu domisliti, — što su zv'jezde padale s nebesa na crnu zemlju, — to će glave padati ove ugarske gospode; — a što bješe na nebu jasan mjesec potamnio, — to će lišce potamnet slavnoga Lazara kneza; — a što se je vedro nebo na četvero raspuknulo, — to ti će se raspuknut' tvoje srce Miličino — za ugarskom gospodom i za braćom Ugovićim". Za tijem moli Milica zeta Obilovića, da rekne Lazaru neka joj ostavi jednoga Ugovića, ako ostali poginu na Kosovu, da bar jedan ostane. Miloš veli, da bolje dolikuje ńoj, ljubi Lazarevoj, da se Lazaru moli. Milica ide Lazara moliti, ali joj on odgovara: „Ne mogu ti ostavit' nijednoga od Ugovića, — oni su se zahvalili sv'jetlu kralju ugarskomu, — kad bi nebo padnulo na junašku crnu zemlju, — oni bi ga primili na svoja na bojna kopja".[1] (*stih* 59—109). — Lazar odlazi sa svom vojskom na Kosovo. Kad onamo dođe, reče mu Vuk Branković, da Miloš radi o nevjeri. Pri večeri uzme Lazar čašu u ruke, okrene se k Milošu i progovori mu: „Zdrav si, zete Milošu, u moje i tvoje zdravlje! — u moje i tvoje zdravlje i oko nas sve gospode; — tako

[1] Ova dva pošledńa stiha za cijelo su samo slučajno nalik na poznate Horacijeve stihove: Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae. (Od. III. 3 7—8). Oni su za cijelo posve narodni kao i dva veoma slična stiha u malom zborniku S. Mažuranića (Hrv. narodne pjesme u Senju, 1876., str. 73):

„Da bi nebo na zemlicu palo,
Mi bismo ga na kopju dignuli".

Digitized by Google

tebi jedinoga, koji te je satvorio, — i tako ti Danice, tvoje l'jepe vjerenice, — i tako se tobom dosta dičila i podnosila, — nemoj meni nevjeru na Kosovu učiniti!" Miloš se vrlo ražalosti nad tom zdravicom i kune se, da ne misli o nevjeri i za dokaz tomu zatječe se, da će sjutradan otići pod sultanov čador, pa će sultana probosti u srce i pritisnuti ga desnom nogom. Pošto to izreče, iziđe iz kneževa čadora i pozove svoje sluge Ivana Milana i Nikolu Kosovčića, da ga prate, jer želi tursku vojsku uhoditi. Sluge odjašu s ńim na Kosovo i preborave onamo cijelu noć, a u rano jutro krene Miloš prema carskomu čadoru. Car dopusti, da Miloš uniđe i pita ga, što je došao? Miloš veli: "ja sam ti se odvrg'o od vojske Lazara kneza — i doš'o sam u pomoć tebi caru čestitomu". Car pruži nogu Milošu, da mu je poļubi, a Miloš trgne hanǵar i probode cara i još ga pritisne nogom, pa poteče iz čadora, zajaše na końa i nagne u bijeg niz Kosovo, a Turci za ńim. Mnogo je Turaka posjekao, ali i oni su posjekli Miloševe sluge. Miloš bi bio Turcima utekao, ali na jednoć se čuje glas iz oblaka: „ali Turci ne vidite, ispale vam crne oči! — dje je Miloš oklopļen i pod ńime końic dobar, — svijeh će vas danaske do jednoga pogubiti; — mećite mu prid końa štite vaše i sabļe britke". Turci tako učine, Milošev koń padne, a onda Turci priskoče i odsijeku Milošu desnu nogu; Miloš se upre o kopļe i maše oko sebe sabļom, pa viče Lazara: „dje si, kneže Lazare, vidio te bog veliki! — pomozi mi, moj taste, sadar ili nikad veće, — Turke sam ti sve stjer'o na Maricu plahu r'jeku, — ńešto sam ih pogubio, a ńešto se istopilo!" Čuvši to Lazar poteče s vojskom na Turke (*stih* 110—216). — Turci dočekaju srpsku vojsku i razbiju je, a Vuk Branković uteče u planinu. Lazara uhvate Turci živa i odvedu ga pred cara, a s ńim i Miloša. Car izdišući govori Turcima: „kad se veće ja budem s dušom mojom razd'jeliti, — glavu ćete odsjeći slavnomu Lazaru knezu, — i vi glavu ods'jec'te Milošu Obiloviću, — i vi mene ukopajte na Kosovu ravnu poļu; — pod noge mi stavite slavnoga Lazara kneza, — a Miloša Obilovića na moju na desnu ruku". Miloš čujući to moli se turskomu caru: „jeda ti se što mogu, sv'jetli care, umoliti? — nemoj mene stavļati na tvoju na desnu ruku. — kako sam ga ja l'jepo za života sveď dvorio, — neka ńega ja dvorim i u materi crnoj zemļi". Car pristaje na Miloševu prošńu. Lazara vrlo dirne Miloševa vjernost, te on blagosiļa Miloša, a kune Vuka. Turski car umre, i Turci posijeku Lazara i Miloša, pa ih onako zakopaju, kako je car po Miloševoj

Digitized by Google

prošńi odredio. Milici dođu tužni glasovi, i ńezino srce pukne od žalosti (*stih* 217—253).

29. Pomenuta pjesma Petranovićeva sačińava zaokruženu cjelinu o kosovskom boju počevši od Muratova poziva na mejdan, pa do svečanoga ukopa Lazarova tijela. U Bogišićevoj je pjesmi ta cjelina znatno skraćena. Osim te dvije pjesme ima i drugijeh, ali one se bitno razlikuju od ńih, jer te druge pjesme opijevaju samo pojedine episode iz kosovskoga boja. Prije nego to pokažemo, obazrećemo se na onijeh pet komada „od različnijeh kosovskijeh pjesama", koje je Vuk štampao u svome zborniku II. 50. Vuk je te komade upamtio od svoga oca, koji je po samijem Vukovijem riječima (u predgovoru k izdańu nar. pjesama od god. 1833 str. XXVIII.) bio čovjek pobožan i zbiļski, pa je vrlo malo mario za pjesme, već je znao samo one, koje je gotovo nehotice upamtio od svoga oca i brata. Posve je naravno, da je takav čovjek rđav pamtilac narodnijeh pjesama, osobito onijeh, koje su malo duļe. Vukov otac Stefan čuo je za cijelo odugu pjesmu o kosovskom boju, koja možda nije bila mnogo mańa od Petranovićeve II. 26, ali je iz ńe zapamtio samo ńeka mjesta, koja su mu živļe ostala u pameti. Što Petranovićeva pjesma govori, kako je car Murat poslao knigu caru Lazaru, od koje je Lazar zaplakao, to se nalazi u prvom komadu, gdje se kaže, da je Murat s Kosova poslao Lazaru knigu, u kojoj ga je pozvao, neka mu ili preda svoje gradove i plaća harač ili neka mu iziđe na Kosovo na mejdan. Ovaj vele kratki ulomak svršuje se sa stihovima: „kad Lazaru sitna knjiga dođe, — knigu gleda, grozne suze roni". U drugom komadu, koji ima ciglijeh 6 stihova veli se: „Da je komu poslušati bilo, — kako ļuto kneže proklińaše: — ko ne dođe na boj na Kosovo, — od ruke mu ništa ne rodilo, — ni u poļu bjelica pšenica — ni u brdu vinova lozica". Ova se kletva, ali malo duļa, nalazi i u Vukovoj pjesmi II. 47. (stih 76 dd.), gdje Musićev sluga Vaistina govori ļubi svoga gospodara, kako je Lazar svakoga proklińao, tko ne bi došao na Kosovo. Sva je prilika, da je drugi komad od kosovskijeh pjesama u Vuka dolazio ondje, gdje se pjevalo, kako je Lazar slao knige i glasnike po svojoj državi i pozivao vojvode i vlastelu u boj, a tko ne bi došao, tako mu se to i to dogodilo, a Vukov je otac od svega toga zapamtio samo kletvu cara Lazara, koje u Petranovića nema, ali se za to u ńega obilno govori o Lazarevijem pozivima na vlastelu, neka se kupe sa svojim četama na Kosovo. U trećem Vukovu komadu opjevana je glasovita Lazareva večera

Digitized by Google

gdje je Lazar nazvao Miloša Obilića izdajicom govoreći: „zdrav Milošu, vjero i nevjero! — prva vjero potoña nevjero! — sjutra ćeš me izdat' na Kosovu — i odbjeći turskom car-Muratu; — zdrav mi budi i zdravicu popij; — vino popij, a na čast ti pehar!" Dok se u Petranovićevoj pjesmi, kako je već rečeno, tek nejasno natuca o velikoj protivnosti među Vukom Brankovićem i Milošem Obilićem, a ono u trećem Vukovu komadu ta je protivnost tako jasno istaknuta, te se vidi, da je Vuk opadnuo Miloša i Lazar da je klevetniku povjerovao. Miloša je Lazareva zdravica po srcu posjekla, i on odmah pogađa, gdje treba tražiti izvor toj zdravici, dok veli: „nevjera ti sjedi uz koljeno, — ispod skuta pije ladno vino; — a prokleti Vuče Brankoviću. — Sjutra jeste lijep Vidov danak, — viđećemo u polju Kosovu, — ko je vjera, ko li je nevjera — A tako mi Boga velikoga! — ja ću otić' sjutra u Kosovo — i zaklaću turskog car-Murata — i staću mu nogom pod groce; — ako li mi Bog i sreća dade, — te se zdravo u Kruševac vratim, — uvatiću Vuka Brankovića, — vezaću ga uz to bojno kopļe — kao žena kuđelj' uz preslicu, — nosiću ga u poļe Kosovo". — U četvrtom komadu od kosovske pjesme nalazimo u Vuka razgovor među Ivanom Kosančićem i Milošem Obilićem, kako Miloš pita Ivana, je li bio u turskoj vojsci i vidio je, kolika je; kad Kosovac odgovori, da je turska sila vrlo velika, onda ga Miloš moli, da Lazaru ne kazuje istine, jer će se Lazar uplašiti, već neka mu reče, da Turaka ima do duše dosta, ali se Srbi mogu s ńima ogledati, i to s tijem većma, jer je među Turcima slabo pravijeh vojnika. Mi znamo, da se i ovaj četvrti Vukov komad nalazi u pomenutoj Petranovićevoj pjesmi. Sudeći po svoj situaciji, kakva je po narodnoj tradiciji mogla biti u oči kosovskoga boja, mnogo je priličnije misliti, da je Ivan Kosovac prije uhodio tursku vojsku i prije se s uhođeńa vratio i razgovarao se s Milošem o turskoj sili nego li je bila zlokobna Lazareva večera, pa takav doista i jest red u Petranovićevoj pjesmi, a što nije Vuk četvrti komad metnuo pred treći, kako bi zgodnije bilo, to bi značilo pokazivati hiperkritičku premudrost, kad bismo mu to prebacivali. — U petom Vukovu komadu nalazi se u 15 stihova hvala trojice glavnijeh kosovskijeh junaka: Banovića Strahińe, Srđe Zlopogleđe i Boška Jugovića. U narodnoj srb. pjesnarici (god. 1815) zabiļežio je Vuk u noti pod ovijem komadom ove riječi: „Ovo su Turci pitali nekakva Srbļina, koga su u boju uhvatili". Sva je prilika, da je tijeh 15 stihova u onoj poduļoj kosovskoj pjesmi, koju je Vukov

Digitized by Google

otac čuo, ali je nije zapamtio kako treba, stajalo negdje pri kraju. Možda su sličnijem načinom bili u istoj pjesmi proslavljeni i drugi junaci. U Petranovićevoj ni u Bogišićevoj pjesmi nema ništa, što bi rečenomu ulomku Vukovu odgovaralo.

30. Sada ćemo redom ogledati ostale narodne pjesme, u kojima su opjevane samo pojedine episode iz kosovske pogibije. Počećemo s najprvijem počecima. Vrlo je dobro opazio S. Novaković u svojoj izvrsnoj raspravi o kosovskijem pjesmama (u Čupićevoj Godišnici II. str. 103), da je u našem narodu vjerovanje u sudbinu duboko ukorijenjeno i da je on veliku nesreću, koja ga je na Kosovu snašla, pripisao sudbini. Ovo se tumačenje čini narodu najnaravnije, ono je učinilo, te narod nije mrmljao na boga, što je toliko zlo pustio na ń; narod je mislio: tako je bilo suđeno, a za što je bilo suđeno, to samo bog zna, a ljudi ne mogu znati. S tom tvrdom vjerom u sudbinu ispjevao je narod nekoliko pjesama, u kojima je hotio dokazati, da je kosovska pogibija bila suđena već mnogo vremena prije nego se dogodila i da su to gdjekoji ljudi znali još u vremena, dok drugi nijesu ni slutili, da će igda Srbi carstvo izgubiti i postati turska raja.

U Petranovićevu zborniku III. 7. nalazimo pjesmu, kojoj je ovaj sadržaj: kralj Milutin slavi svoje krsno ime, svetoga Jovana. Kada su se gosti proveselili, onda kralj Milutin predloži, da se pogleda u „starostavne knige", što one vele o budućnosti. Stari kaluđeri i djeca „vilosovi" otvore knige i dugo ih čate, pa na Milutinovo pitanje odgovaraju, da će doći zla vremena: Grcima i Srbima oteće Turci carstvo i rušiće hrišćanske crkve i oltare. Milutin dalje pita, hoće li se to dogoditi u njegovo vrijeme, a kaluđeri mu i vilosovi odgovaraju: „gospodine kralje Milutine! — tog se ne boj, tog dočekat ne ćeš — ni četvrta đeca nakom tebe, — tešk' onome, ko toga dočeka". Za tijem veli Milutin književnicima, da gledaju u knige: „kad se srpsko pak preuzme carstvo, — oće li se ikad povratiti? — kad se naše pak poruše crkve, — oće li se ikad pograditi — i na njima zvona udariti, — našu braću sunce ogrijati?" Književnici potraže i to u knigama, pa odgovaraju kralju Milutinu, da će se onda istom dogoditi ono, što kralj pita, kada se slože svijeh sedam kraljeva i svi uzvjeruju jednu vjeru Hristovu. Nakom toga ode kralj sa svojim gostima u crkvu Petkovicu, a iz crkve se opet vrate na gozbu, da slave kraljevo krsno ime. (Ova pjesma nije posve narodna, jer u njoj ima nenarodnijeh riječi: *sanovnik* u stihu 40, *opečaliti* u stihu 79; ali sadržaj joj je

Digitized by Google

za cijelo narodan, samo je polukńiževni pjevač promijenio ili dodao gdjekoji stih). — Kraļ Milutin, o kojem se u ovoj pjesmi govori, za cijelo je isto što car Stjepan Dušan. Vidjeli smo već naprijed pod br. 23, da se u Milutinovićevoj pjesmi br 156. car Dušan zove Milutin. Ali još jači dokaz, da je u rečenoj pjesmi kraļ Milutin = car Dušan, imamo u istom Petranovićevu zborniku, gdje se III. 11. nalazi pjesma, u kojoj se gotovo isto kazuje o caru „Šćepanu", što se u malo prije navedenoj govori o kraļu Milutinu. Za to i ne ćemo ispisivati sadržaja pjesme III. 11., samo ćemo napomenuti, da ni ona nije s kraja na kraj posve narodna, dok se u 33. stihu nalazi riječ *sovjet*, a slabo su narodne i riječi izrečene u slavu Rusije i Crne Gore, stih 144 dd.: „a Rusije prihvatiti ne će, — prihvatiti iz Medine Turci, — gospodine, nikad za vijeka, — ni Cetińe vrelo od Srbije, — tu za Turke mjesta ne imade".

U Petranovića II. 11. štampana je pjesma, koja se ovako počińe: „Vino pije slavni car Stjepane — sa svojijem sinom Nemańićem; — kada se je vinom ponapio, — tad je care 'vako besjedio: — čuješ mene, sine Nemańiću! — hajd' d'jeli se, nesretno ti bilo! — ne treba mi zemļa ni gradovi, — za boga te samo jednog molim, — da mi dadeš tri aršina zemļe, — đe je meni mjesto omiļelo, — među Ipek, među Đakovicom, — na ledine pod borje visoko, — tu je meni mjesto omiļelo, — da ogradim visoke Dečane — sve od srebra i od suhog zlata". Stjepanova sestra Jelena dočuje, što je brat naumio, pa dolazi preda ń i svjetuje ga, neka ne gradi namastira od zlata i srebra, jer je čitala u knigama, da će doći Turci, koji su lakomi na srebro i na zlato, pa će oni srebro prekovati i zlato pretopiti; za to će boļe biti, da Stjepan gradi Dečane od kamena „merǵanije", koji je lijep i tvrd, a može se nabaviti iz Mletaka. Taj savjet posluša Stjepan i dobavi iz Mletaka kamen merǵaniju i od ńega sagradi Dečane. Pjesma se svršuje sa stihovima: „Posveti se srpski kraļ Stjepane — i ńegova Jelica sestrica; — novo carstvo Turcima dopalo, — namastirsko blago prisvojili, — a namastir dan danaske stoji — za Hrišćane kao jarko sunce". Svatko odmah uvida, da je ovdje govor o kraļu Stefanu Dečanskom i o ńegovu sinu Stefanu Dušanu.[1] — Veoma

[1] U zborniku bugarskijeh pjesama od braće Miladinovaca nalazi se pod br. 47. pjesma, koja je tako nalik na Petranovićevu, što je gore navedena, da mi se ne da na ino nego reći, da je bugarska pjesma samo prijevod srpske pjesme; ali taj je prijevod učinio kakav bugarski pjevač, a ne književnik. Za dokaz ovoj mojoj tvrdńi

Digitized by Google

sličnu varijantu pomenutoj Petranovićevoj pjesmi čuo je pred 30 i ńekoliko godina ruski putnik Hilferding u Dečanima. On je tu pjesmu i štampao u svojem poznatom djelu: Босния, Герцеговина и Старая Сербія на str. 108. (Ja ovdje imam na umu drugo izdańe pomenutoga djela, koje je štampano u zborniku: Собраніе сочиненій А. Гильфердинга, томъ третій СПб. 1873). Hilferdingova pjesma govori: Car Stefan (to je dečanski) pije vino u Prizrenu sa svojim sinom carem Šćepanom (to je Dušan). Sin progovori ocu, da bi dobro bilo, da ńih dvojica podijele među se carstvo. Otac poslije maloga prijekora sinu, što se tako žuri carovati, odriče se carstva i svjetuje sina, neka vlada tako, da ga narod blagosiļa. Stari car ostavļa sinu sve, samo želi, da ńemu ostane selo Dečani i jedna kula blaga, jer želi u tom selu graditi namastir i crkvu. Mladi Šćepan vrlo rado ostavļa ocu ono malo, što traži, a onda starac kaže, da će graditi namastir i crkvu, kakve nema više u svijetu, ne će štedjeti ni zlata ni srebra: „nek se znade carska zadužbina, — nek se znade: jesmo carovali!“ Sestra Jelena odvraća staroga cara, da ne gradi previše skupocjene crkve ni namastira, jer kako kažu „kńige starostojne“, doći će Turci, razvaliće crkvu i pokupiti srebro i zlato i ńime kititi svoje końe i ļube, pa dodaje, od šta treba graditi crkvu: „temeļ gradi od studen-kamena, — a direke od mermer-kamena, — a pokrij ju teškijem olovom; — za to Turci ni gledati ne će; — tako će se održati crkva, — održati u turskome carstvu — i u ńu će pjevat leturđija — i kupit se narod Srbadija“. Stari car uvidi, da sestra pravo govori, te po ńezinu savjetu sagradi crkvu, koja stoji još i danas.

---

neka služi ńekoliko stihova iz jedne i iz druge pjesme, pa neka svatko sam sudi – U Petranovićevoj pjesmi govori Jelena svomu bratu osim drugoga i ovo: „Samo pređi preko sińeg mora — do Mletaka, ļepote gradova, — tu ćeš naći kamen merģaniju, — on je ļepši od srebra i zlata, — dram kamena šezdeset je para; — kakav kamen? ništa c'jene nema, — da se lomi, tvrđe se ne lomi, — da se nosi, teže se ne nosi, — da ga topi, ništa c'jene nema“. U bugarskoj pjesmi ovi stihovi glase: „да ми одиш преку слано море, — да ми пойдиш Венетичка земя, — тамо имат камня мерджанлія, — от стребро-то три аспри поскъпо, — да го носиш тешко не се носит, — да го кръшиш, тврьдо не се кръшит. — Isporedi još i ovo: *Srpski:* „Blago seki, što svjetova brata, — blago bratu, što posluša seku“. *Bugarski:* Бладзе брать, сестра що послуша, — бладзе сестрѣ, що брата поучи.

Digitized by Google

31. Kako pomenute dvije pjesme, Petranovićeva (II. 11.) i Hilferdingova govore o Stefanu dečanskom i ńegovu građeńu dečanskoga namastira, tako u Vuka dvije pjesme II. 35. i 36. govore o Lazaru i ńegovoj Ravanici. Prva pjesma kazuje: Carica Milica opomińe svoga muža Lazara, da gradi kakvu zadužbinu, kako su gradili Nemańići prije ńega. Lazar veli, da će sagraditi prekrasnu crkvu od zlata, bisera i dragoga kameńa. Ali Miloš Obilić sjeća Lazara proroštva „carostavnijeh knìga", koje vele, da će do mala preuzeti Turci srpsku carevinu i porušiti sve skupocjene zadužbine; nego Lazar neka gradi svoju Ravanicu od kamena, pa će kamen ostati, ne će imati Turci što grabiti. Lazar pristaje na Milošev savjet. — U Vukovoj pjesmi, koja odmah iza ove dolazi, govori se, kako je car Lazar naumio graditi zadužbinu od zlata, bisera i dragoga kameńa. Nazočna gospoda niti prigovaraju Lazaru, niti mu povlađuju, samo Miloš Obilić veli, da bi bolje bilo graditi zadužbinu od kreča i kamena, gdje Turci ne će imati šta odirati, jer će do mala nastati „pošljedńe vrijeme", pa će Turci sve grabiti što je dragocjeno. Lazar prima Milošev savjet, — a što dalje u istoj pjesmi dolazi, to za nas ovdje nema važnosti, za to možemo to za sad preskočiti.

Miloševo se proroštvo u ove dvije Vukove pjesme ima misliti, da je rečeno ńekoliko godina prije kosovske nesreće. Sada ćemo navesti jednu pjesmu, koja očitovańe sudbine prenosi u vrijeme posve blisko Vidovu dne 1389. Mislim pjesmu u Petranovića II. 25, u kojoj se kazuje: Carica je Milica usnila dva sna jedan za drugijem. Oba joj se sna čine zloslutna, za to ustane iz postelje, ljuto zaplače i probudi cara Lazara, pa mu kazuje, što je sańala. Lazar sluša i sneveseli se, ali kao junak ne će da plače, nego ovako tumači Miličine sne (iz toga ćemo tumačeńa podjedno vidjeti, što je Milica sańala): „Što si, ljubo, u sanku viđela, — đe se vedro nebo prolomilo, — to će nam se preuzeti carstvo; — što je sunce u travu panulo, — a iz trave u vodu bunara, — to će moja polećeti glava, — pak će onda u travu panuti, — a iz trave u vodu skočiti, — da je, gospo, ne ugrabe Turci; — što je mjesec u more panuo, — to će turski care poginuti; — što su zv'jezde kraju pribjegnule, — to će naše sluge izginuti; — što je ševak[1] iz vode studene — pod oblake nebu udario, — to će mi se odnijeti t'jelo — s rusom glavom u bijelu crkvu; — što s' okreće po

[1] ševak = sijevak (s'jevak).

Digitized by Google

bunaru sunce, — oko njega oblijeću vuci, — to će mi se okretati glava, — a oko ńe oblijetat Turci, — da m' ugrabe iz bunara glavu; — što ih pale oko vode muńe, — to će Srbi osijecat glave — braneć moju od Turaka glavu; — što je tama pala do zapada, — to će tuda pritisnuti Turci; — što s' po tami deru gavranovi, — to će sudiť paše i veziri; — što među ńim' pocikuju ždrali, — to će pištat među ńima raja, — ļubo moja, do vijeka svoga. — Što si, ļubo, drugi san usnila, — da je jastreb tica polećela, — ļubo moja, od Stambola grada, — dolećela u poļe Kosovo, — to je turski care ustanuo — i b r z o ć e u K o s o v o d o ći; — što su za ńim dvije bagajlije,[1] — bagajlije, dva orla velika, — to će biti dva carska vezira; — što su za ńim dva vrana gavrana, — to će biti dva mrka ģelata, — dva ģelata, dva Arapa crna, — što će sjeći naše poglavare, — a postavļat carske posudare; — što su za ńim' sve tice ostale, — to će ustať sva Turćija listom — od Stambola do Jedrene b'jele, — od Jedrene do Meke Medine, — sve će na nas udariti, gospo; — što je pala tica u Kosovo, — u Kosovo kod vode Sitnice, — oko ńega sve tice ostale, — sve Kosovo poļe pritisnule — oko vode s obadvije strane, — to će turska vojska pritisnuti, — i tu će se tabor učiniti; — što poleće jato sokolova — od istoka od careva dvora, — te doleće u poļe Kosovo — te razgone tice na buļuke — kako vuci po planini ovce, — to će biti naši vitezovi — i razgoniť na buļuke Turke; — što su mnoge tice osvojile, — te izgibe jato sokolova, — to će naši izginuť junaci; — što im sitno polijeće perje — i Kosovo perim' pritiskuje, — to će muške polijetať glave — i Kosovo lešim' pritisnuti; — — što s' nagone u vodu Sitnicu — te prašinom vodu zamutiše, — to će crnom krvļu zamutiti — od dobrijeh końa i junaka; — što l' Kosovo tama pritisnula, — te s' ne vidi sunca ni mjeseca, — to brat brata poznat moći ne će, — i tavna će raja ostanuti; — što po tami grkću gavranovi, — to će biti careve delije; — što među ńim' pocikuju ždrali, — to će pištať naša sirotińa, — sirotińa turski podajnici, — gospo moja do vijeka svoga". — — Milica jednako grozno plače, a Lazar, da bi je utješio, govori, da joj je još on živ, da su joj na životu kćeri, sinovi i zetovi, pa i braća devet Jugovića; za tijem dodaje: „pak imadeš u Rusiji sina, — svoga sina visokog Stevana, — da sve Turci prihvate pod ruku, — Stevana nam prihvatiť ne mogu, — on bi svoju pri-

[1] O riječi *bagajlija* vidi što piše Daničić u akademičkom rječniku.

Digitized by Google

hvatio majku — odveo bi tebe u Rusiju — u bogatu našu carevinu, — đeno, gospo, ne dolaze Turci". Nakom toga ode Lazar među vojvode, kojih se dvanaest sakupilo, pa im kazuje, što je Milica sanala. Čuvši to vojvode svi se snevesele kao i car Lazar; samo Miloš Obilić tješi Lazara: „gospodine, slavan car Lazare! — san je klapńa, a bog je istina! — bog će dati, pak će dobro biti". Na to se Lazar malo utješi, ali za kratko vrijeme dolazi Lazaru ferman iz Stambola od turskoga cara: „car Lazare od Kruševa grada! — kupi vojsku, hajde na Kosovo, — ja mi spremi od gradova ključe — i harače od sedam godina". — Završetak ove pjesme dolazi na početku velike one pjesme o kosovskom boju, koju je štampao Petranović II. 26„ i one, koju je Vukov otac u odlomcima zapamtio. Otud se vidi, da pravi početak velikoj kosovskoj pjesmi nije ono, kako je Murat pozvao Lazara na mejdan, već je san carice Milice. (Za Miličin zloguki san zna, kako smo vidjeli, i Bogišićeva pjesma br. 1, gdje se o ńemu posve u kratko govori).

32. S osobitom se krepčinom ističe kosovska nesreća kao plod sudbine u prvoj polovini Vukove pjesme II. 46, gdje se govori, kako svetitelj Ilija leti iz Jerusalima na Kosovo i tamo spušta caru Lazaru na koleno kńigu od Bogorodice. Kńiga sama progovara Lazaru, neka bira koje hoće carstvo: zemaljsko ili nebesko; — u prvom slučaju razbiće on Turke, u drugom će Turci razbiti ńega. Lazar se privoli nebeskomu carstvu, pa sagradi crkvu na Kosovu i pričesti svu vojsku. Narod je ovom pjesmom hotio pokazati, da sve slavne borce, koji su prolili krv na Kosovu, smatra dostojne mučeničke krune: oni su znali, da ne mogu Turcima odoleti, ali su ipak voljeli junački izginuti nego li da se strašivički predadu nevjernicima. Dalje mislim, da je prvoj polovini pjesme, o kojoj govorimo, još ovo značeńe: kad je već suđeno bilo, da srpsko carstvo propadne, a ono je propalo dostojno, i nevjernici su ga osvojili samo s velikom mukom i s potocima svoje turske krvi. U drugijem se pjesmama samo Lazareva uspomena obavija aureolom svetačkom i mučeničkom, a u ovoj pjesmi dijeli sva vojska tu aureolu s Lazarom izuzevši dakako Vuka Brankovića, koji je tasta izdao. Ako ja možda i nijesam posve pogodio pravoga značeńa odlomka, o kojem je govor, ali je svakako preoštar sud o ńemu, što ga je izrekao A. Pavić u svome djelu: Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389. U Zagrebu 1877. veleći na str. 13: „Verzi pjesme *46* od 1 do 47 jesu vrlo nenaredan dodatak

Digitized by Google

k onima, što u drugoj polovini pjesme slijede ..... Šta ima bogorodica od toga, da Lazar, samo da on steče nebesko carstvo, svu kršćansku vojsku žrtvuje maču nevjernih Turaka? ..... Prema prvoj polovini pjesme očekivali bismo, da će Lazarova vojska stajati kao jaše Turkom da je pokolju; ali ne: ta vojska udara u Turke kao bijesna, najgore udara Lazar, i on bi bio nadvladao Turke; ali ne bogorodica, nego, kako i druge pjesme pjevaju, izdaja Brankovićeva kriva je, te je i Lazar sa svojimi četami poginuo."

Narodna je Muza pjesmom okitila i polazak Lazareve vojske na Kosovo. Po onome, što je do sad ispripovijedano, nijesu mogli srpski junaci imati mnogo nade, da će odoljeti Turcima. I caricu su Milicu salijetale zloguke misli. Vidjeli smo, kako u velikoj Petranovićevoj pjesmi pa i u Bogišićevoj Milica moli Lazara, da joj ostavi bar jednoga od braće Jugovića, da ne ostane sama u Kruševcu sa ženskińem. Ovaj je motiv opjevan tonovima prave poezije u Vuka II. 45., gdje se ovako govori: U oči polaska na Kosovo sjedi Lazar za večerom, a pokraj ńega Milica. Ona se moli svome mužu: „car Lazare, srpsko kruno zlatna! — ti polaziš sjutra u Kosovo, — s sobom vodiš sluge i vojvode, — a kod dvora nikog ne ostavljaš, — care Lazo, od muškijeh glava, — da ti može knjigu odnijeti — u Kosovo i natrag vratiti; — odvodiš mi devet mile braće, — devet braće, devet Jugovića: — ostavi mi brata bar jednoga, — jednog brata sestri od zakletve." Lazar joj dopušta, da Boško Jugović ostane kod ńe i da ne ide u boj na Kosovo. Kad sjutradan krene srpska vojska, Milica iziđe i nađe Boška Jugovića, pa mu kaže Lazarevu dozvolu; ali Boško sestri odgovara: „idi, sestro, na bijelu kulu, — a ja ti se ne bih povratio — ni iz ruke krstaš barjak dao, — da mi care pokloni Kruševac; — da mi reče družina ostala: — gle strašivca Boška Jugovića! — on ne smjede poći u Kosovo — za krst časni krvcu proljevati — i za svoju vjeru umrijeti." Onda Milica ostale Jugoviće stane ustavljati, ali ni jedan ne će ni slušati, što Milica govori. Napokon dođe i deveti Jugović, i to Voin; on na Miličinu prošńu odgovara: „idi, sestro, na bijelu kulu; — ne bih ti se junak povratio — ni careve jedeke pustio, — da bih znao, da bih poginuo; — idem, sejo, u Kosovo ravno — za krst časni krvcu proljevati — i za vjeru s braćom umrijeti." Od velike tuge obeznani se Milica. Kada to vidi Lazar, naloži sluzi Golubanu, da Milicu odvede „na tananu kulu" i s ńom da ostane u Kruševcu. Sluga od-

Digitized by Google

vede do duše Milicu, ali odmah poslije toga skoči na koña i odjaše na Kosovo.

33. Što se u narodnijem pjesmama govori o Lazarevoj večeri, kada je onako ružno potvoren nedužni Miloš, i što se govori o lavskom upravo Miloševu junačtvu, to nam je već poznato. Za to sada odmah prelazimo na sam kosovski pokoļ. Za čudo je, kako je narodna poezija u kratko taj pokoļ opjevala; ona pred nas izvodi samo glavne vojvode s ńihovijem četama i veli, da su mnoštvo Turaka posjekli, ali napokon da su i sami posječeni. U pomenutoj n. p. Vukovoj pjesmi II. 46. govori se počevši od 45-oga stiha ovako: „Istom kneže naredio vojsku, — na Kosovo udariše Turci; — mače vojsku Bogdan Juže stari — s devet sina devet Jugovića, — kako devet sivi sokolova, — u svakog je devet iļad' vojske, — a u Juga dvanaest iļada — pa se biše i sekoše s Turci: — sedam paša biše i ubiše, — kad osmoga biti započeše, — al' pogibe Bogdan Juže stari — i izgibe devet Jugovića — kako devet sivi sokolova — i ńiova sva izgibe vojska.“ Sličnijem riječima govori se o pogibiji triju Mrńavčevića: bana Ugļeše, vojvode Gojka i kraļa Vukašina; oni su osam paša bili i ubili, a onda su propali sa svojom vojskom. Za tijem se jednako govori o „ercegu“ Stjepanu, ńegova je vojska devet paša bila i ubila, a onda sva izginula sa svojim vojvodom. Napokon veli pjesma: „Mače vojsku srpski knez Lazare, — u Laze je silni Srbaļ bio, — sedamdeset i sedam iļada, — pa razgone po Kosovu Turke, — ne dadu se ni gledati Turkom, — da kamo li bojak biti s Turci; — tad' bi Laza nadvladao Turke; — bog ubio Vuka Brankovića! — on izdade tasta na Kosovu; — tada Lazu nadvladaše Turci — i pogibe srpski knez Lazare — i ńegova sva izgibe vojska, — sedamdeset i sedam iļada; — sve je sveto i čestito bilo — i milome bogu pristupačno.“ — — Sa sličnom kratkoćom i sličnijem ponavļańima opjevan je kosovski pokoļ i u Petranovićevoj pjesmi II. 26. počevši od stiha 1176. U Petranovićevoj pjesmi III. 32 vila pripovijeda sokolu o kosovskom pokoļu; u toj je pripovijesti istina mnogo stihova, ali za to ipak nije sâm pokoļ obilno opjevan, jer je mnogo ponavļańa. U ostalom ta mi se Petranovićeva pjesma čini, da je iz najnovijega vremena, i da je produkt narodnoga kakvog vještog versifikatora. Pjesma je bez vrijednosti. U Bogišićevoj pjesmi nalazimo o onako važnom događaju, kakav je kosovski pokoļ, samo četiri stiha. To je vaļada već vrhunac svake pjesničke kratkoće. Ta četiri stiha glase: „U to Turci pristupiše i na ńe ti udariše — i

Digitized by Google

Lazara razbiše ni o čem ne ostaviše; — Vuk Branković uteče u planinu u zelenu, — a Lazara bijahu živa u ruke uhitili". — Još ćemo ovdje reći, da i u dugačkoj pjesmi o ženidbi Maksima Crnojevića (u Vuka II. 89.) nije umio pjevač obilno opjevati boja, koji je nastao među Maksimovijem svatovima; nekoliko stihova (počevši od 1069.), pa je stvar obavljena! Bolje je narodnomu pjevaču pošlo za rukom da prikaže svu strahotu kosovskoga pokolja, ne u ono vrijeme, kada je bivao, nego kada je već bio svršen, kada se već kosovsko polje pušilo od krvi junakâ i konjâ, kada su po polju krčali ranjenici, a mrtvi ležali, dokle je oko moglo dosegnuti. Za mirno epsko opisivanje doista su zgodniji gotovi već prizori nego li oni, koji istom bivaju. Čujmo, kako opis Petranovićeva pjevača u pjesmi II. 26. umije u srce dirnuti i suzu izmamiti, da ne bi bolje umio ni valjan umjetnik-pjesnik. Petranovićev pjevač veli, kako je carica Milica došla na kosovsko razbojište i što je tamo ugledala: (stih 1457—1485): „A kad začu carica Milica, — uz obraz joj plamen udario, — a niz obraz grozne suze proli, — pa okrenu u polje Kosovo, — da potraži svoje poglavare, — đe je koji junak poginuo. — Bože mili, čuda velikoga! — sve je polje tama pritisnula — a od pare konjske i junačke, — ne vidi se sunce od oblaka — ni zeleno polje od junaka, — bi ti rek'o, kad bi onđe doš'o, — da je pusta gora isječena — od leševa konjskih i junačkih; — da je voda polje poplavila, — kad po njemu sva zelena trava — ne bi bila jadna i krvava, — a po travi izlomljena kopja, — britke sablje i dugi mačevi, — do balčaka sve je izlomljeno, — a strijele po polju rasute — k'o prutovi posred vinograda; — na hiljade ranjenih junaka — i debelih konja od mejdana; — stoji jeka konja i junaka, — viju vuci, grču gavranovi, — tu je strašno čuti i gledati, — polje tavno, a nebo oblačno, — pred očima sve je Milki mračno".

34. Vrijeme je, da pogledamo, što narodne pjesme osim navedenijeh, Petranovićeve i Bogišićeve, govore o događajima, koji su se zbili poslije kosovskoga pokolja. Bogišićeva pjesma br. 2. kazuje, kako je carica Milica izišla na Kosovo i namjerila se na ljuto ranjena junaka, koji je ležao u čitavoj lokvi krvi. Milica nije prepoznala junaka, pa ga pita, kako je bilo na Kosovu? Ranjeni junak očituje se Milici kao njezin zet Miloš Dragilović[1] i kaže joj, da su na Kosovu ostali pogubljeni srpski junaci. Za tijem moli

[1] *Dragilović* stoji očevidno mjesto *Obilović* ili *Obilić*.

Digitized by Google

Miloš punicu, da mu uzme iz špaga 100 dukata, pa neka ih preda svojoj kćeri jedinici, a ńegovoj vjerenici; također neka joj odnese ńegov klobuk „kamilovi“, što ga je svojom rukom nakitila. Napokon poručuje Miloš svojoj vjerenici, da ńegova dobra koňa osam dana hrani, a onda neka ga opremi, kako treba, i pusti u planinu: tko ga nađe, neka ga sebi uzme i neka se moli bogu za Miloševu dušu. Još je hotio Miloš ńešto govoriti, ali ga sile izdadu, te on izdahne Milica se vrati u dvore i poruči kćeri sve što je Miloš rekao. Deveti dan pusti ona koňa u planinu. — U Vukovijem pjesmama ne izlazi Milica na Kosovo poslije pokolja. Ona doznaje za svu nesreću u Kruševcu. Tako pjesma II. 45. kazuje (u svom drugom dijelu), kako su nakom boja doletjela u Kruševac nad kulu Lazarevu dva gavrana i javila Milici, da je pokolj na Kosovu bio strašan: „obadva su cara poginula, — od Turaka ńešto i ostalo, — a od Srba i što je ostalo, — sve raňeno i iskrvavljeno“. U taj par dođe i grdno raňeni sluga Milutin, pa pošto ga Milica malo okrijepi, on joj pripovjedi, kako je poginuo Lazar, stari Jug, osam Jugovića (jedini je ostao Boško), Banović Strahiňa, Miloš Obilić, koji je ubio Murata; za Vuka Brankovića reče, da je izdao Lazara. — Vukova pjesma II. 49. kazuje: Milica se išetala ispod grada Kruševca s kćerama Vukosavom i Marom. U to dojezdi k ńima vojvoda Vladeta na uznojenu i zapjeňenu koňu. Milica ga pita za Lazara, a Vladeta odgovara, da Lazara nije vidio, nego je vidio ńegova koňa: „ćeraju ga po Kosovu Turci, — a knez, mislim, da je poginuo“. Milica zaplače, te pita za Juga i za Jugoviće, a Vladeta kaže, da ih je ostavio gdje se nalaze u najžešćoj borbi: „krvave im ruke do ramena — i zeleni maći do balčaka, — ali su im malaksale ruke — sijekući po Kosovu Turke“. Na Miličino pitaňe: „ne viđe li još dva zeta moja, — Brankovića, Miloš Obilića?“ odgovara Vladeta, da je Miloša vidio, kako se na kopļe naslonio, a kopļe mu se prelomilo, pa su na ńega Turci navalili i po svoj prilici već ga ubili; Brankovića, veli Vladeta, da nije vidio, ali to zna, da je Branković izdao Lazara na Kosovu. — Ovamo se može brojiti i Vukova pjesma II. 48. („Smrt majke Jugovića“), u kojoj se ovo govori: kad je već sva srpska vojska na Kosovu bila iskupļena, onda dođe žeļa staru majku Jugovića, da vidi staroga Juga i Jugoviće. Bog joj izvrši žeļu, dâ joj oči sokolove i krila labudova, pa se tako ona stvori na Kosovu, ali tamo nađe mrtve svijeh devet Jugovića i staroga Juga; uz mrtvace stajalo je devet kopaļa, devet sokolova, devet koňa i devet

Digitized by Google

lavova: „i tu majka tvrda srca bila, — da od srca suze ne pustila". Ona se sa životińama vrati kući, a tu plače devet udovica, końi zavrište, lavovi zalaju i sokolovi zaklikću, ali „i tu majka tvrda srca bila, — da od srca suze ne pustila". O ponoći zavrišti koń Damjana Jugovića; stara Jugovica upita Damjanovu ļubu, što je końu, a ļuba odgovara, da je Damjan naučio końa do ponoći zob zobati, a od ponoći put putovati, pa je sada końu neobično, što mu nema gospodara, „i tu majka tvrda srca bila, — da od srca suze ne pustila". Sjutradan u jutru dolete nad Jugove dvorove dva gavrana i spuste Jugovici u krioce Damjanovu ruku; Jugovica zna, čija je to ruka, te doziva Damjanovu ļubu, ne će li i ona poznati ruku. I Damjanovica je odmah prepozna po pozlaćenoj burmi, s kojom se Damjan vjenčao. Tada istom osvoji Jugovicu teška žalost: „nadula se Jugovića majka, — nadula se, pa se i raspade — za svojijeh devet Jugovića — i desetim star-Jugom Bogdanom".

35. A što ćemo s Vukovom pjesmom o Stefanu Musiću, o kojem se pjeva (u Vuka II. 47), kako je zakasnio na Kosovo! O istom junaku govori, kako znamo, i Bogišićeva pjesma br. 1; ali u toj pjesmi Stjepan „Bušić" nije ni malo zakasnio, nego je s drugijem junacima u pravo vrijeme krenuo na Kosovo. Inače između Bogišićeve i Vukove pjesme ima mnogo zajedničkoga. Ni u Petranovićevijem pjesmama II. 26. i III. 32. ništa se o tom ne zna, da bi Musić bio zakasnio, već on slavno pogiba među drugijem junacima. Prije nego rečemo, kako se među druge tradicije o kosovskom boju zavukla i tradicija o jednom vojvodi, koji je zakasnio, navešćemo sadržaj Vukove pjesme II. 47, a onda i jedne druge pjesme, koja joj je varijanta. Rečena Vukova pjesma kazuje: Musić večera i pije vino, pa nalaže svomu sluzi Vaistini, da ga probudi, kad pogleda na nebo i opazi, da je jasan mjesec na zahodu, a danica zvijezda na istoku, jer onda treba, da obojica idu na Kosovo mejdan dijeliti s Turcima. Musiću je mnogo stalo do toga, da u pravo vrijeme prispije na Kosovo, jer se sjeća, kako je knez Lazar prokliňao: „ko je Srbin i srpskoga roda — i od srpske krvi i kolena, — a ne doš'o na boj na Kosovo, — ne imao od srca poroda — ni muškoga, ni devojačkoga; — od ruke mu ništa ne rodilo, — rujno vino ni šenica bela, — rđom kap'o, dok mu je kolena!" Vaistina ide buditi Musića u vrijeme, u koje mu je naloženo; ali ga u taj čas stane moliti Stevanova ļuba, da ne budi svoga gospodara, jer je ona, Musićka, zao san usnila, pa se boji,

Digitized by Google

da Musić ne pogine. Vaistina se ne da nagovoriti, jer se i on boji Lazareve kletve. Musić ustane i odjaše sa slugom Vaistinom put Kosova. Tu ih susretne Kosovka djevojka. U ńe opazi Musić pod pazuhom svilen klobuk s perjanicom i pita je, otkle joj taj klobuk, a djevojka odgovara, kako je poranila na Sitnicu, da grabi vodu, ali Sitnica voda mutno teče i nosi mrtve junake i końe, čalme i klobuke; tako je ona jedan klobuk uzela sa sobom, da ga odnese svojemu mlađemu bratu. Onda Musić razumije, da je zakasnio na boj, ali ipak poteče, da na ńemu kletva ne ostane. Kada zađe među Turke, „tri je paše bio i ubio — kad započe biti četvrtoga, — tu pogibe Musiću Stevane — i sa ńime Vaistina sluga — i vojske mu dvanaest iļada". Sličnu pjesmu ovoj Vukovoj samo prenesenu na ime drugoga junaka nalazimo u knizi Jovana Steića: Сабор истине и науке, у Београду 1832. Tu je štampano šest narodnijeh pjesama, i pjesmi pod br. 1. ovo je sadržaj: Junak Vasojević Stevo rano se probudio i šaļe slugu Vaistinu, da pogleda na nebo, „je li sjajni mjesec na zaodu, — je l' danica izišla zvijezda?", jer treba ići na Kosovo. Stevanova vjerna ļuba moli slugu, da ukuje Stevanova końa, da koń ohrone, i tako da Stevan ne može poći na Kosovo. Ļuba je u velikoj brizi za Stevana, jer je usnila zao san, kako su dva sokola izletjela iz grada Vasojice i uletjeli u maglu, iz koje se više nijesu vratili. Vaistina odgovara, da ne može gospodaru učiniti nevjere, ali će mu ipak reći san, što ga je usnila ńegova ļuba. Stevan ne mari ništa za ļubin san. Kad je već sjeo Stevan na svoga końa, a Vaistina na svoga, iziđe Stevanova ļuba s čedom u naručju i smjerno pita Stevana, komu ostavļa ńu i svoje čedo? Stevan odgovara: „idi u dvor vjerna moja ļubo, — čedo rani, dok odonud dođem". Kad su već izjahali iz dvora, isprati ih Stevanova sestra, koja pita brata, kada se misli vratiti s Kosova; a Stevan joj veli: „kad se rodi od zapada sunce, — onda ću ti iz Kosova doći". Dojahavši do yode Sitnice namjeri se Stevan na djevojku pastiricu, koja je na glavi imala junački kalpak i čelenku. Stevan se čudi tomu nakitu, a djevojka odgovara, kako je juče čuvala ovce uza Sitnicu, a Sitnica na jednoć protekla mutna i krvava i ponesla mnoštvo kalpaka: tako je ona dohvatila jedan kalpak i sada ga nosi svomu bratu. Vasojević prepozna, da je kalpak u djevojke ńegda bio Boška Jugovića, i otud zakļučuje, da je srpskoj vojsci zlo na Kosovu. Malo poslije toga namjeri se na Orlovića Pavla, koji vrlo raněn uzmiče s bojišta i Stevanu veli, da je srpska vojska propala s izdaje

*

Digitized by Google

Vuka Brankovića, da je Miloš rasporio turskoga cara, da Lazar kune izdajicu Vuka „i nekakva Vasojević Stevu“ (Orlović na ime ne poznaje Stevana), koji nije došao na Kosovo. Stevan zavije rane Pavlu i poleti s ńim na Kosovo, da ne ostane kletva na ńemu. Stevan razgoni Turke i traži Lazara, da bi Lazar skinuo kletvu s ńega, videći ga, da je došao na Kosovo Stevan nađe Lazara pod Muratovijem čadorom i dobije od ńega oprošteńe. Poslije toga čini Stevan velika junaštva. Ńegovi pratioci Orlović i Vaistina biše posječeni. Pjesma se svršuje s nesklapnijem stihovima: „otuda se natrag povratio, — vaļa da je veće poginuo“. Ova Steićeva pjesma nije od početka do kraja posve narodna; to dokazuju dva stiha (22—23 i 327—328): „za junaštvo i za otečestvo — i riščansku vjeru pravoslavnu“, koji nikako nijesu narodni.

36. Ne može se znati, je li doista koji vojvoda zakasnio na kosovski boj, jer se u istoričkijem izvorima o tom ništa ne nalazi. Ako je ono, što kazuje navedena Vukova i navedena Steićeva pjesma samo izum narodne fantazije, onda je tu tradiciju po svoj prilici rodila tradicija o kosovskoj djevojci. Poetična figura kosovske djevojke nalazi se u narodnijem tradicijama u tri varijacije. Poznato nam je iz sadržaja velike Petranovićeve pjesme, da se carica Milica idući na kosovsko razbojište pri vodi Sitnici sastala s lijepom djevojkom, koja carici pripovijeda svoje jade, kako je mutna i krvava Sitnica među tjelesima i glavama ostalijeh junaka donesla i glavu ńezina brata, koji se borio na Kosovu. Druga je varijacija u Vuka II. 51., gdje se govori, kako je Kosovka djevojka uranila na Kosovo s vinom, s vodom i s hļebom, „pa se šeće po razboju mlada — po razboju čestitoga kneza — te prevrće po krvi junake; — kog junaka u životu nađe, — umiva ga lađanom vodicom, — pričešćuje vinom crvenijem — i zalaže ļebom bijelijem“. Djevojka nađe na razbojištu Pavla Orlovića u grdnijem ranama: „desna mu je ruka osječena — i lijeva noga do koļena, — vita su mu rebra izlomļena, — vide mu se ģigerice bele“. Kad je djevojka malo okrijepila Orlovića, on je pita, što je došla prevrtati po krvi junake, a ona mu odgovara, da traži svoga vjerenika Milana Toplicu, za tijem Miloša Obilića, koji joj je obrekao biti vjenčani kum, i napokon Ivana Kosančića, koji je obećao, da će joj biti ručni djever. Orlović veli djevojci, da su poginula sva tri junaka, koje ona traži, a poginuli su u najžešćem ograšju. — Treća je varijacija u pjesmama o Musiću i Vasojeviću. Poradi ve-

Digitized by Google

like sličnosti ove treće varijacije s prvom ja držim, da je treća izišla iz prve. Prije se pjevalo, kako se carica Milica sastala s kosovskom djevojkom, poslije je Milica zamijeńena s junakom, koji se u jednoj pjesmi zove Musić, u drugoj Vasojević, a čim je ta zamjena učińena, odmah se osjetila potreba, da se Musić ili Vasojević prikaže kao junak, koji je na Kosovo zakasnio, jer kad je junak čuo od djevojke, da mrtvi końi i junaci plivaju po Sitnici, to mu je siguran dokaz, da se već bitka odavna započela i da treba što prije poletjeti na Kosovo, da ne stigne Lazareva kletva junaka, koji nije hotimice zakasnio. Posve je moguće, da onaj pjevač, koji je prvi opjevao sastanak Musića ili Vasojevića s kosovskom djevojkom, nije ničim istaknuo, da je junak zakasnio na Kosovo, to je mogao istaknuti istom drugi koji pjevač, koji je bolje shvaćao svezu među pojedinijem događajima. Potpunosti radi valja mi dodati, da i Tronošac zna priču o junaku, koji je zakasnio na Kosovo, ali se taj junak u Tronošca ne zove ni Musić ni Vasojević, nego *Radič*. Ovo su ńegove riječi: „A kńazъ Radičъ zaholmskij i Primorja, sila krêpčajšaja serbskaja, poneže vъ dalekomъ razstojaniji ne mogoša skoro prijti, abije sovokupil velikoje voinstvo i vedjaše, no ne dospê toj na boj, no malo po tomъ dospêlъ; i kogda razumê, jako voinstvo serbskoje sve pogibnulo s Lazaremъ kralem, sego radi samъ sebe probodъ mečemъ izdše i tamo pogreben bystъ; togo radi i nińe zovet sja grobъ Radiča vojevodi; voinstvo že jego razide sja vъ doma". (Glasnik V. str. 85). — Otkle je druga varijacija o kosovskoj djevojci, je li to po svome postańu samostalna pjesma ili je izišla iz prve i treće varijacije, odgovara li i koliko ta druga varijacija istini (jer je svakako moguće, da je koja djevojka pošla poslije boja na razbojište i tamo ono radila, što i naša kosovska djevojka), — na sve to ne umijem za sad odgovoriti.

37. S ovijem, što smo do sad priopćili iz narodnijeh pjesama o kosovskom boju, nijesu narodne tradicije o kosovskijem junacima nikako svršene, i mi ćemo o ńima još imati govoriti; ali budući da te druge tradicije stoje u dalekoj svezi sa samom kosovskom pogibijom, možemo ovdje za čas ostaviti tradicije o junacima kosovskoga ciklusa, pa se zapitati: je li narod već u XV. vijeku imao oveliku narodnu pjesmu o kosovskoj pogibiji, kojoj bi navedena Petranovićeva pjesma bila podmladak, a druge kosovske pjesme samo odlomci ńegdašńe veće pjesme?

Digitized by Google

Vuk u svome rječniku (1852) s. v. *Läzarica* ima ovu biļešku: тако зову слијепци ону велику пјесму од кнеза Лазара и од косовског бојa Лазарица се почиње:

Цар Мурате у Косово паде,
Како паде, ситну књигу пише,
Те је шаље ка Крушевцу граду —

A све су остале пјесме комади од Лазарице.

Ova tri stiha, što ih je Vuk ovdje naveo, stoje na početku prvoga komada „od različnijeh kosovskijeh pjesama". Vuk ili nije nigda čuo u narodu pjesme Lazarice, ili ako ju je čuo ili od kojega prijateļa dobio u prijepisu, činila mu se loša, te je nije hotio štampati u svom klasičnom zborniku. Ja mislim, da pjesma Lazarica, koju Vuk spominje, nije nikoja druga do ona velika nama poznata Petranovićeva pjesma. Tako se u Petranovićevu zborniku nalaze i druge pjesme, za koje Vuk ili nije znao ili ih je čuo od rđavijeh pjevača, pa ih nije hotio štampati. Petranović je n. pr. štampao tri pjesme (II. 27. 28. 29.) o Visokom Stevanu, koje su Vuku ostale nepoznate; u istoga se Petranovića nalazi i dosta lijepa pjesma (II. 10.) o ženidbi i kaluđerstvu sv. Save, za koju pjesmu Vuk veli u predgovoru k prvoj knjizi od god. 1824 na str. XXXVII: ja сам слушао пјесму о женидби св. Саве, како га је отац ћео на силу да ожени и био му довео ђевојку, а он није ћео, но побјегао у калуђере; и о женидби краља Вукашина, — но за сад нијесам се могао намјерити на човјека, који би их по реду лијепо могао казати. — U rječniku s. v. *Zmajogńeni* navodi Vuk ńekoliko stihova o porodu Zmajogńenog Vuka iz narodne pjesme, koje nigdje nema u ńegovijem zbornicima, ali se nalazi u Petranovića (II. 41). Tako je dakle meni veoma vjerojatno, da je Petranovićeva pjesma II. 26. prava Lazarica, koju je Vuk mislio pišući pomenutu biļešku u rječniku. Istina je, da u Petranovićevoj pjesmi prvijeh 18 stihova govori o dolasku Turaka u Evropu, ali ti su stihovi za cijelo lični produkt pjevača, koji je hotio pokazati svoje istorijsko znańe, što ga je bog zna gdje dobio. Istom s 19. stihom počińe se govoriti, kako je Murat skupio silnu vojsku i došao na Kosovo, pa pošto je tamo vojsku razredio i sam se odmorio: „on zaiska divit i hartije, — na koļenu knjigu nakitio, — knjigu šaļe u Kosovo ravno, — a na ruke slavnu car-Lazaru" itd. Kako se vidi, pravi početak Petranovićeve pjesme odgovara onomu početku, što ga Vuk spominje za Lazaricu. Ja sam već rekao, da prvijeh 18 stihova Petranovićeve

Digitized by Google

Lazarice nijesu narodni, a nijesu za to, jer očituju preveliko — za narodnoga pjevača — poznavaňe političke istorije turske i vizantijske u drugoj polovini XIV. vijeka. Stihovi glase: „Sinu muňa od Jedrene grada, — a zagrmje nasred Carigrada, — grom udari u poje Kosovo — i obori Nemanića carstvo. — To ne bila muňa ni gromovi, — već car grčki propuštio Turke — iz Medine u svoju državu, — da mu brane Grke od Srbalja — i obore Nemanića carstvo; — ali će se juto prevariti, — u kriocu zmiju othraniti, — što će oba cara pogubiti, — raskopat' im slavu i državu. — Dok se silni Turci doseliše — u državu cara Kostadina, — u Jedreni carstvo podigoše, — tavni mjesec, da se s krstom bori — vjekovito u zemjama slavnim". Kakav Tešan Podrugović ili starac Raško ili drugi koji Vukov pjevač prvijeh godina XIX. vijeka ne bi umio ispjevati tijeh stihova. Isto su tako nenarodni stihovi i na kraju pjesme, koji glase: „Eto tako, moja braćo draga! — zbog nevjere i nesloge naše — propade nam carstvo i država, — pogibe nam slava i gospostvo; — sam bog znade, kad će opet doći, — ali ćemo svi u jadu proći!" Dalje mislim, da su polukńiževničkog, a ne pravoga narodnog izvora i stihovi „radi boga i krsta časnoga — i za ljubav milog otačastva: (178—178) — za tijem: „nemojte vi raju pogaziti — za osvetit' cara i ordiju (1351—1352). Po svoj prilici moglo bi se još gdješto naći, što ne bi pravi narodni i to neuki pjevač nigda rekao. Ali makar se još i desetak nenarodnijeh stihova našlo u rečenoj Petranovićevoj pjesmi, to još ne bi moglo biti nikakav razlog, da čitavu pjesmu proglasimo djelom nenarodnijem. Polukńiževni pjevač, od kojega ju je Petranović zabiležio, ili je od drugoga kojeg starijeg pjevača čuo Lazaricu od jedno 1500 stihova, a stotinu je sam dodao, ili je od ńekoliko pravo narodnijeh kosovskijeh pjesama složio jednu veliku pjesmu. Ona prva alternativa čini mi se vjerojatnija, jer je već rečeno (br. 29.), da je Vukov otac za cijelo čuo dugačku kosovsku pjesmu ili recimo Lazaricu, ali ju je rđavo zapamtio i priopćio svomu sinu. Po tome se može misliti, da se svakako već pri koncu XVIII-oga vijeka, ako ne i prije, pjevala u narodu Lazarica, a Petranović je po Bosni i po Hercegovini kupio narodne pjesme u sedmom deceniju XIX-oga vijeka. Nije vrlo vjerojatno, da bi Lazarica samostalno nastala dva puta, jednoć u XVIII-om, drugi put u XIX-om vijeku. Dobro je zapamtiti, da je Petranovićeva Lazarica zapisana u Hercegovini, a Vukovi stari

Digitized by Google

doselili su se u Srbiju iz Hercegovine, pa tako iz Hercegovine potječe i Lazarica Vukova oca.

38. Sada se dalje pita, je li Lazarica t. j. velika kosovska pjesma ispjevana u narodu već u XV-om vijeku kao samostalna pjesma, ili je u XV-om vijeku ispjevano nekoliko pjesama o različnijem epizodama kosovske pogibije, pa je od tijeh pojedinijeh pjesama, koje su se još do danas sačuvale, istom u XVIII-om vijeku — možda dvije ili tri generacije prije Vukova oca — složena jedna velika pjesma Lazarica? Ovo bi se pitanje moglo i ovako postaviti: jesu li današnje kosovske pjesme otrgnuti dijelovi negdašnje Lazarice ili su one bile samostalne već u XV-om vijeku, kad je po našemu mnijenju u opće i počeo narod pjevati junačke pjesme?

Čitaocima ove moje rasprave biće poznato, da su se god. 1877. oko ovoga pitanja trudila dva pisca: A. Pavić (u knizi pod br. 32. pomenutoj) i S. Novaković (u Čupićevoj Godišnici II). Prvi pisac veli: „O samom kosovskom boju mora da u narodu postade odmah poslije toga dogadjaja pjesma, koja je taj factum pokazala kao cjelinu. Taka pjesma mogaše se u jednom kraju pjevati ovako, u drugom onako, ali u glavnom bijahu sve jednake Da takove pjesme bijaše, to možemo već a priori uzeti kao istinu, a kako da ne učinimo tako, kad nam se u pjesmi kod Vuka II. 50 doista sačuvaše i fragmenta takove pjesme“ (o. c. 54).“ To je resultat Pavićeva dokazivanja, kojemu ćemo samo još to dodati, što se u ostalom sámo po sebi razumije, da Pavić Vukove pjesme II. 45. 46. 47. 49. drži za odlomke negdašnje velike kosovske pjesme ili Lazarice. O njegovoj rekonstrukciji stare Lazarice ovdje nam ne treba ništa govoriti, jer njezina vrijednost ni malo ne zavisi o tom, je li Lazarica nastala u XV-om ili istom u XVIII-om vijeku. Protivan je resultat Novakovićeva truda: Novaković dokazuje, da je narod o kosovskom boju imao sve do novijih vremena samo pojedine, samostalne pjesme, kako su i do danas sačuvane, a velika kosovska pjesma ili Lazarica da je u novije doba složena od nekoliko samostalnijeh pjesama. Po mojem dubokom uvjerenju Novaković je i dokazao, što je hotio dokazati. Za to ja potpuno stojim na Novakovićevoj strani, a Pavićevi me dokazi nijesu uvjerili. Ovdje bi pravda tražila, da potanko razložim i pretresem dokaze i mnijenja jednoga i drugog naučnaka; ali kako taj referat ne bi mogao biti kratak, za to će bolje biti, da čitaoca, kojemu je stalo do istine (a do ne je dakako stalo i Novakoviću i Paviću), uputim na njihove rasprave i da priopćim svoje razloge, koji me

Digitized by Google

nagone, da držim Lazaricu plodom istom XVIII-oga, a nikako XV-oga vijeka Gledaću, da u tom budem što kraći.

Svaka je srpska ili hrvatska prava junačka pjesma cjelovita i od početka do kraja kao iz jednoga komada, svaka ima jedno ili više glavne čeljadi, oko koje se sva pjesma vrti, te se glavna čeljad ni na časak ne pušta iz vida. Nije nužno, da tomu navodim dokaze, ńih će svatko naći sam izobila u dobrijem junačkijem pjesmama. Ako li u kojoj pjesmi nema kroz poduļi dio pjesme govora o kojem od glavne čeljadi, onda je već to dokaz, da je pjesma složena od dva ili od više samostalnijeh komada. U Petranovića II. 40 nalazimo pjesmu od 753 stiha u kojoj se govori, kako su sinovi Đurđa Smederevca Grgur i Stjepan oslijepļeni u Carigradu, kako ih je slijepe ńihova nemilostiva maćeha Jerina protjerala iz Smedereva, te su otišli k Ivanu Crnojeviću, i tamo se Grgur oženio Ivanovom sestrom Anđelijom, koja za dvije godine rodi muško čedo: Zmaj-ogńenog Vuka, od kojega je postao veliki junak, koji je osvetio svoga slijepoga oca i strica. U prvoj polovini ove pjesme glavna su čeljad Grgur i Stefan, a u drugoj polovini pjesma se vrti oko mladoga Vuka, o kojem dakako nema ni riječi u prvoj polovini. To je meni dokaz, da je Petranovićeva pjesma složena, a potvrdu nalazim u Petranovićevoj pjesmi, koja je odmah iza spomenute štampana, i ta je pjesma (II. 41) pravo govoreći samo varijanta prema drugomu dijelu pjesme II. 40. Ista se varijanta, ali već ńešto mańe slična, nalazi i u Milutinovićevu zborniku br. 152. Kada se to zna, onda vaļada nije ni malo nasilna misao, da se za cijelo i prvi dio Petranovićeve pjesme II. 40 nalazi ili se nalazio u narodu kao samostalna pjesma, te je pjevač dvije pjesme sjedinio u jednu Vrijedno je dodati, da Petranovićevoj pjesmi II. 40 sadržajem odgovara pjesma u Stojadinovića I. 14, samo je mnogo duļa od Petranovićeve, ima na ime ńešto preko 1500 stihova, a tolika je od prilike imala po Pavićevu mnijeńu biti prvobitna Lazarica (o. c. 155), dok Petranovićeva Lazarica ima 1607 stihova.

39. Čitateļima je već (iz br. 31) poznata Vukova pjesma II 36, u kojoj se govori o zidańu Ravanice, kako je car Lazar u Kruševcu sakupio oko sebe najznatniju srpsku gospodu, pa im priopćio svoju odluku, da sagradi vele sjajnu zadužbinu od zlata, bisera i dragoga kameńa. Miloš Obilić odvraća cara od građeńa vele sjajne zadužbine, jer će do mala nastati pošļedńe vrijeme, pa će Turci crkvu razgrabiti; nego neka Lazar gradi zadužbinu od kreča i ka-

Digitized by Google

mena, gdje Turci ne će imati šta grabiti. Lazar posluša Miloša, jer vidi, da pravo govori, pa odredi hiļadu majstora i hiļadu saraora, a nad ńima Rada neimara, da grade crkvu u Ravanici. Lazar naredi, da se majstorima daje po dukat nadnice i napojnice po tri oke vina i postavi devet Jugovića i ńihova oca starca Jug-Bogdana, da dijele radnicima novce i vino. Ali Jugovići i ńihov otac gledahu na svoju korist „i nadnicu laku ostaviše, — a nadnicu po jednu aspricu, — napojnicu po jednu čašicu". Osim toga gońahu svaki dan radnike na posao ne puštajući im odmora ni na kakav svetac, a knez je Lazar bio odredio, da se sveci imaju svetkovati. Kad je posao Jugovićâ već dodijao Radu neimaru, on ode, da se potuži Lazaru. Knez se vrlo raspali na Jugoviće, kad čuje, kako oni rade protiv ńegove voļe, i odmah pošaļe Miloša Obilića, da Jugove sinove sve povješa, a starca Juga da žestokijem mukama umori. Znao je Miloš, da je to Lazar zapovjedio samo u prvoj ļutini, pa kad dođe u Ravanicu, sveže do duše Jugoviće i Juga, ali ih opravi Reļi krilatomu s porukom, neka ih metne u tamnicu, ali da ih dobro hrani. Kad carica Milica čuje, što je Lazar zapovjedio da se učini s ńezinijem ocem i braćom, ona stane ļuto kukati i koriti Lazara, a Lazar odmah na to odmekne i reče Milošu, kako bi dobro bilo, da je bar jednoga Jugovića ostavio na životu! Miloš videći, da se Lazar poodļutio, iskaže mu svu istinu, i Lazaru bude to vrlo milo. — Budući da su u prvoj polovini ove pjesme glavna čeļad Lazar i Miloš, a Jug se i Jugovići spomińu posve mimogred, a drugi čitav dio govori o Jugu i Jugovićima, za to se to ima uzeti za znak, da je čitava pjesma složena od dva samostalna komada. U Vuka se doista (II. 35) nalazi varijanta prema prvomu dijelu rečene pjesme. Što se među junačkijem meni poznatima pjesmama ne nalazi samostalna varijanta i prema drugomu dijelu Vukove pjesme II. 36, — to je za cijelo samo puki slučaj.

U Vukovoj pjesmi II. 62 govori se ovo: Marko Kraļević dobiva tri kńige: jednu od cara Pojazeta, da ide na vojnu na Arape, — drugu od budimskoga kraļa, da dođe za vjenčanoga kuma, — treću od Sibińanin Janka, da dođe kumovati ńegovoj dvojici sinova. Marko ne zna, koji bi poziv primio, i pita majku za savjet. Majka ga svjetuje, da ide na vojnu. Marko posluša savjet i na polasku opomińe majku, da gradu vrata u veče rano zatvara i u jutru kasno otvara, jer se treba bojati Mine od Kostura, s kojim je Marko u zavadi. Bivši Marko na trećem konaku svoga puta sańa, da je Mina došao i poharao mu dvore. Sluga Goluban tješi Marka

Digitized by Google

riječima: „dobar junak dobar san usnio; — san je laža, a Bog je istina". Marko dođe u Carigrad (dakle je u Markovo vrijeme Carigrad u turskijem rukama!) i odande se odmah opravi s carem u boj na Arape. Veliku silu Arapa posiječe Marko, a car ga Pojazet lijepo dariva. Turci pozavide Marku i reku caru, da Marko siječe glave s mrtvijeh Arapa i donosi ih caru kao dokaz svoga junaštva. Kad to Marko čuje, ne reče ništa, već zamoli cara poočima, da ga pusti iz vojske na kratko vrijeme, da proslavi svoje krsno ime „lijep danak Đurđev". Car ga pusti. Drugi dan odmah Arapi poznaju, da Marka nema u turskoj vojsci, pa junački udare na Turke i posijeku ih 30 hiljada, drugi dan posijeku 60 hiljada Turaka, a treći dan 100 hiljada. Car piše svomu posinku Marku i zakliñe ga, da brže dođe na pomoć. Marko dođe istom na treće pismo i razbije posve Arape, ali i on dopadne ljutijeh rana. Dok se Marko vidao polazeći krčme i pijući vino, na jednoć mu dođu glasovi, da je Mina od Kostura poharao ñegove dvore u Prilipu, majku da mu je s konma pregazio, a vjernu ljubu zarobio. Car tješi Marka: „Ne boj mi se, moj posinko Marko! — ako su ti dvori izgoreli, — ljepše ću ti dvore načiniti; — ako ti je blago odnešeno, — da t' načinim agom haračlijnskim, — pak ćeš više blaga sakupiti; — ako ti je ljuba odvedena, — boljom ću te ljubom oženiti". Marko zahvaljuje caru na ñegovoj milosti, ali on je ne prima, jer da mu car počne dvore graditi i da ga pusti harač kupiti, prokliñala bi ga sirotiña, a druge ljube ne može uzeti, dok mu je prva u životu. Za to Marko zamoli cara, da mu dâ 300 jañičara. Car mu ih drage volje dâ, te Marko jañičare preruši u težake, pošalje ih u Kostur i reče im, da ga tamo mirno čekaju. Za tijem ode Marko u Svetu Goru, tamo se ispovjedi i pričesti, pa se obuče u kaluđersko ruho, zajaše na Šarca i zaputi ka Kosturu. Uniđe u Minin grad i nađe Minu gdje vino pije, a služi mu vino Markova ljuba Jela. Mina primi dosta lijepo neznanoga kaluđera i upita ga, otkle mu onaj šareni koñ? Kaluđer veli, da je na arapskoj vojni umro Marko Kraljević, on (kaluđer) da ga je sahranio i u to ime da je dobio Markova koña. Ovomu se glasu vrlo obraduje Mina i reče kaluđeru, neka ga odmah vjenča s Jelom, s kojom se za Markova života nije mogao vjenčati. Poslije toga Mina učini u svojoj kući veliko veselje i reče Jeli, neka iz riznice donese tri kupe dukata na dar kaluđeru. Jela ode, ali s dukatima ponese i staru zarđalu sablju, pa je pruži Marku. Tada Marko zaigra na Mininu veselju „sitno kaluđerski" i to tako, da se od ñegova igrańa sav

Digitized by Google

grad ļuļao. Onda zamahne Marko sabļom i odsiječe Mini glavu, zovne 300 janičara i dade poharati Minin grad. Za tijem se sa svojom ļubom vrati u Prilip. — Tko ovu pjesmu pročita od početka do kraja, vrlo će lasno opaziti, da je složena od dvije samostalne pjesme; jer Markovo vojevańe s Arapima, o kojem govori jedna polovina složene pjesme, ne stoji ni u kakom savezu s onijem što se u drugom dijelu pripovijeda, kako je Marko lukavo ubio zulumćara Minu. Varijanta o ovoj Markovoj lukavštini ima među narodnijem pjesmama ńekoliko, ali svuda se posve u kratko spominе, kako je Marko bio njekamo otišao, kada je Mina došao i poharao mu dvore. Te su varijante štampane u Milutinovića br. 37., u Bogišića br. 7., 86 87. i u Jukića br. 3. A prva polovina Vukove pjesme II. 62., t. j. kako Marko pomaže turskomu caru u arapskoj vojni, nalazi se u Milutinovića pod br. 73. kao posve samostalna pjesma, gdje o Mini nema nijedne riječi. Kad se sve ovo zna, ne može biti sumńe, da je Vukov pjevač kontaminirao dvije samostalne pjesme u jednu.

40. U narodnoj našoj epici starijega vremena ima posve malo primjera sličnijeh trima navedenima, gdje bi bila dva težišta, t. j. gdje bi u istoj pjesmi bila u jednoj polovini glavna čeļad druga nego li u drugoj, ili gdje bi dvije posve različne radńe, koje ne stoje među sobom ni u kakoj nužnoj svezi, bile sjedińene u istoj pjesmi. Neznatan broj takvijeh primjera najboļi je odgovor na prigovor, koji bi se mogao učiniti mojemu tumačeńu, t. j. kad bi tko rekao, da su n. p. u Vukovoj pjesmi II. 62. one dvije radńe sjedińene od pamtivijeka, pa da su istom kasnije pjevači pjesmu razdvojili i počeli pjevati jedan i drugi komad svaki za se. Ja na to odgovaram: kad bi narodu bile mile pjesme s dva ili pače s tri težišta, onda bi za cijelo takvijeh pjesama bilo mnogo više nego ih doista jest; a kad je pjesama s jednijem težištem kud i kamo više, onda je vaļada slobodno i zakļučiti, da su takve pjesme mnogo milije duhu narodne naše epike, da su one dakle i starije; jer složiti dvije ili tri samostalne pjesme u jednu, to je već ńeka virtuoznost, a virtuozi se u umjetnostima ne javļaju na ńihovu početku, nego istom onda, kada se već ova ili ona umjetnost bar dońekle usavršila.

Upotrebimo ovo, što smo sada razložili, o velikoj kosovskoj pjesmi ili Lazarici. Mi smo već sami u ovoj radńi vidjeli, kako se malo u kosovskijem pjesmama govori o samom kosovskom pokoļu, koji je svakako najglavnija stvar u čitavom nizu događaja, što ih je

Digitized by Google

narod opjevao. Taj se pojav i Paviću učinio čudnovat, dok na 52. strani pomenute svoje radńe piše: „Za čudo je, kako je narodna pjesma o samom boju malo toga sačuvala. U staroj hrvatskoj pjesmi[1] cigla su tri stiha. U pjesmah kod Vuka ima ovamo onamo rasutih vijesti i te treba skupa sastaviti; ali uza sve to slika samoga boja ostaje vrlo slaba". Meni ovaj pojav nije čudnovat, jer mislim, da ga mogu protumačiti. Moje je mnijeńe, da je opis kosovskoga pokoļa za to kratak, jer u prvo vrijeme kosovskijeh pjesama, t. j. u XV-om vijeku nije ni bilo pjesme, u kojoj bi taj pokoļ bio samostalno opjevan, već se o ńemu govorilo samo u formi pripovijesti, što su je carici Milici ili komu drugomu kazivale različne glasonoše, što su dolazile s Kosova. Ńeko prirođeno estetičko osjećańe govorilo je narodnijem pjevačima, da glasonoša tužnijeh vijesti o kosovskom pokoļu ne može onako obilno govoriti, kako bi o ńemu govorio sam pjevač, kad bi pričao ne u tuđe, već u svoje ime; jer onaj, kojemu se u pjesmi pripovijedaju crni glasovi, ne može mirno i bez prekida slušati, gdje mu se u 200 ili u više stihova opisuje sva grozota nemiloga događaja; on želi, da mu glasonoša do duše svu istinu reče, ali posve u kratko. Stari pjevači XV-oga vijeka hoteći da opjevaju, kako je carica Milica pošla na Kosovo da oplače i u Kruševac doveze tjelesa svojih milih, počińali su takve pjesme s tijem, kako je ńetko s Kosova došao i pripovjedio Milici što se dogodilo. Ne će biti uzalud, što u Vukovoj pjesmi II. 45. najprije dva gavrana javļaju Milici strašne glasove, govoreći vrlo u kratko: „Mi smo jutros od Kosova ravna, — viđeli smo dvije silne vojske; — vojske su se juče udarile, — obadva su cara poginula; — od Turaka nešto i ostalo, — a od Srba i što je ostalo, — sve rańeno i iskrvavļeno". U to dolazi i grdno rańeni sluga Milutin, te on Milici u jedno 30 stihova govori o kosovskom pokoļu i o pogibiji srpske vojske. Iza toga je moralo ńegda dolaziti, kako je Milica pošla na razbojište. U Vukovoj pjesmi II. 49. dolazi k Milici Vladeta vojvoda i javļa joj strašne vijesti. I to je pjesma za cijelo odlomak ńegdašńe veće pjesme o Miličinu polasku na Kosovo, o kojem govori, kako znamo, Petranovićeva Lazarica. U Vukovoj pjesmi II. 46. istina sam pjevač u svoje ime opisuje kosovski pokoļ, ali od toga opisa, koji obuhvata 49 stihova, što nikako nije baš veliki broj za onako znatan događaj, treba oduzeti 20 stihova (t. j. 59–78), u kojima se govori o

[1] Tu se misli Bogišićeva pjesma, br. 1.

Digitized by Google

Mrńavčevićima Ugļeši, Gojku i Vukašinu i o hercegu Stjepanu; jer su Mrńavčevići poginuli 16 godina prije kosovske pogibije, a herceg Stjepan nije se vaļada god. 1389 još bio ni rodio, ili ako je već tada živio, za cijelo je još bio nejako dijete, te nije mogao doći na Kosovo i tamo poginuti, pa poslije toga opet živļeti sve do godine 1466. Pravo veli Pavić, da su Mrńavčevići i herceg Stjepan mogli biti uneseni u Vukovu pjesmu II. 46. istom „u ono kasno doba, kada se već svi pojmovi i svaka historijska istina o kosovskom boju bješe izgubila" (o. c. str. 13), a to prije početka XVI-oga vijeka, mislim, da se nije moglo dogoditi Tako dakle u Vukovoj pjesmi II. 46. opis kosovskoga pokoļa iznosi samo 29 stihova, a da je to za samostalan opis premalo, to će vaļada svatko dopustiti.

U Petranovićevoj Lazarici opis je do duše ńešto duļi, ali je za to ipak kratak i napuńen ponavļańima, te se može misliti, da je ušao u Lazaricu iz onakve pjesme, gdje je taj opis bio metnut u usta kakvomu glasonoši. Ovdje ne treba zaboraviti Petranovićeve pjesme III. 32., u kojoj vila pripovijeda sokolu o kosovskom pokoļu. Premda je ta pjesma, kako smo već rekli, po svoj prilici djelo kakvoga vještog narodnog versifikatora iz novijega vremena, opet mi se čini, da nije uzalud opis pokoļa zavit u formu viline pripovijesti t. j. ne opisuje pjevač sam u svoje ime.

Ako ovo moje tumačeńe pogađa istinu, t. j. ako u prvo vrijeme, kada je narod počeo opijevati kosovske događaje, nije bio sam pokoļ samostalno opjevan, već se o ńemu govorilo u kratko u izvještajima različnijeh glasonoša carici Milici, onda da bogme nije moglo biti ni velike kosovske pjesme ili Lazarice, jer bi u ńoj nedostajao najglavniji događaj, bez kojega ne bi bilo ni jednoga drugoga. Za to mi se čini, da su u ono prvo vrijeme t. j. u XV-om vijeku morale biti bar tri posve samostalne kosovske pjesme i to jedna, u kojoj se govorilo o pismu cara Murata, o Lazarovijem pripravama za boj i o polasku srpske vojske na Kosovo, — u drugoj se govorilo o poznatoj Lazarevoj večeri i o junačkom djelu Miloša Obilića, — a u trećoj se govorilo, kako su Milici dolazile glasonoše i javļale joj pogibiju i kako je Milica pošla na razbojište. — Miloševa ἀριστεία u čitavom nizu kosovskijeh događaja bila je za narodnu fantaziju događaj najsvjetliji, najvredniji pamćeńa i kićeńa, i ja mislim, da je tako znatan i narodnom ponosu tako ugodan događaj ne samo bio opjevan u XV. vijeku u samostalnoj pjesmi (ili boļe: u ńekoliko varijanta jedne samostalne

Digitized by Google

pjesme), nego da je upravo taj događaj najprije bio opjevan, pa istom onda, pošto se o ńemu već pjevalo, da je počeo narod i o drugijem kosovskijem događajima pjevati Većina je našijeh junačkijeh pjesama takva, da se u ńima slave junačka djela ili tragična smrt narodu simpatičnijeh ļudi. Dakle su takvi predmeti narodu veoma mili, a kod Miloša Obilića nije trebalo izmišļati junačkog djela, koje bi ga proslavilo, niti ga s drugoga čeļadeta na ń prenositi; da je Miloš turskoga cara ubio, a onda i sam junački poginuo, to je istorička činńenica sigurnijem svjedočanstvima isto tako utvrđena kao ikoji drugi sigurni istorički događaj. Milošev je čin sav narod jamačno već u XV-om vijeku jedinodušno odobravao; Miloš je ńime u jedan mah osvojio sebi simpatije čitavoga naroda. Miloševo je junaštvo moglo dostojno biti opjevano samo u posebnoj samostalnoj pjesmi, kao što se o ńemu za cijelo i pripovijedalo u samostalnoj odjelitoj pripovijeci. Po mojem mnijeńu i po dokazima u uvodu ove rasprave navedenima naše junačke pjesme starijega vremena jesu upravo pripovijetke okrenute u stihove. Kako su kosovske pjesme u narodu našemu najstarije junačke pjesme, za cijelo su se razvile iz pripovijedaka, — a reći, da narod o Miloševu djelu nije samostalno pripovijedao, to mi se poradi ńegove velike znamenitosti čini posve nevjerojatno. Ako je tako, onda je vaļada iz samostalne pripovijetke nastala i samostalna pjesma. Rečeno je, kako je sam pokoļ slabo opjevan u narodnoj tradiciji, a ako se oduzme Miloševa ἀριστεία, jedino je u tom pokoļu bilo dičnijeh momenata, gdje su nebrojeni junaci viteški umirali, u drugijem kosovskijem događajima nema ništa, što bi dušu uznosilo, sve je tuga i žalost. Ja ne znam, što bi narodnu Muzu poticalo, da kosovski boj opjeva, kad nije samostalno opjevala pokoļa. Za to mislim, da je istom pjesma o Milošu rodila druge pjesme o kosovskijem događajima: najsvjetliji događaj povukao je za sobom i druge maņe svijetle.

Još nam ostaje, da pogledamo, što govore narodne pjesme o pojedinijem kosovskijem ličnostima, u koliko do sad nije bilo prilike o ńima govoriti. Ovdje ćemo dakako spominati samo one pjesme, koje su o ovom ili onom junaku od prvoga početka ispjevane, a nijesu na ńegovo ime samo prepjevane.

41. *Knez* (*car*) *Lazar.* O istoričkom Lazaru obilno i lijepo govori I. Ruvarac u knńizi, koja je na početku ove radńe navedena. Ruvarac misli, da se Lazar rodio oko god. 1329 i da je mlad došao na dvor cara Stjepana, koji ga je oko god. 1353 oženio. On je i sam

Digitized by Google

bio gospodskoga roda, a žena mu Milica bila je pače roda Nemaňićâ, kći kneza Vratka. Narodna je tradicija od gospodičića Lazara načinila slugu Dušanova, pače u jednoj pjesmi (Petranovićevoj II. 15.) veli Lazar o sebi: „nije carstvo za mene kozara!“ Od Milice kćeri Vratkove načinile su narodne pjesme kćer staroga Juga Bogdana i sestru devet Jugovića. — Lijepa je Vukova pjesma II. 32 o ženidbi Lazarevoj. Ona govori: Lazar je sluga na dvoru cara Stjepana, a posao mu je služiti caru vino i gotoviti večeru. Pošto je nekoliko godina vjerno služio cara, hotio se Lazo oženiti, a kad se car tihoj želi Lazarevoj činio posve nevješt, Lazar se jednoć dvoreći cara ozlovolji. Car opazi negovu zlovolju i pita ga, što mu je, a Lazar odgovara: „Volan budi, care, na besjedi! — kad me pitaš, pravo da ti kažem; — koje sluge poslije dođoše, — sve se tebe, care, udvoriše, — sve si sluge, care, iženio, — a ja ti se udvorit' ne mogoh, — mene, care, ne će oženiti — za mladosti i lepote moje“. Car odgovara, da je već našao za ń djevojku i to Milicu, kćercu staroga Juga, ali je muka s Jugom; teško je tako velikomu gospodinu pomenuti, da bi svoju Milicu dao za slugu. Car se ipak dosjeti, što će i kako će, pa reče Lazaru: „Danas petak, a sjutra subota, — preko sjutra svijetla neđelja, — poći ćemo u lov u planinu, — pozvaćemo stara Jug-Bogdana, — s ńim će poći devet Jugovića, — ti ne idi u planinu, Lazo, — no ostani kod bijela dvora — te gotovi gospodsku večeru; — kad dođemo iz lova planine, — ja ću svraćat Juga na večeru, — a ti svraćaj devet Jugovića, — kad sjedemo za stolove zlatne, — ti navali šećer i rakiju, — pa donesi crveniku vino. — Kad se ladna napijemo vina, — o svačem će Juže besjediti, — kako koji dobar junak jeste, — izniješe knige staroslavne, — da kazuje pošledńe vrijeme; — ti kad čuješ, vjerna slugo Lazo, — a ti trči na tananu kulu, — te donesi onu čašu zlatnu, — što no sam je skoro kupovao — u bijelu Varadinu gradu — od đevojke mlade kujungijnke, — za ńu dao tovar i po blaga; — nasluži je crvenijem vinom, — pokloni je staru Jug-Bogdanu, — tada će se Bogdan zamisliti, — čim će tebe, Lazo, darivati, — te ću ńemu onda pomenuti — za Milicu ćercu mlezinicu“. Sve se onako dogodilo, kako je car Stjepan govorio. Kada se družtvo proveselilo, onda Lazar natoči zlatnu čašu vina i pokloni je staromu Jugu, a Jug se zamisli, čim će darivati Lazara, i u taj čas pomene car Jugu za Milicu. Mladijem se Jugovićima učini to golema sramota, da ńihova sestra pođe za slugu i skoče da cara ubiju, ali ih Jug

Digitized by Google

umiri i izvadi knige staroslavne, da vidi, je li Milica suđena Lazaru. U njima doista nađe zabilježeno, da Milica ima poći za Lazara. Tada car Stjepan izvadi 1000 dukata, pa ih dade Jugu sa zlatnom jabukom kao obilježje Milici. — Varijanta ovoj Vukovoj pjesmi nalazi se u Petranovića II. 15. Ova Petranovićeva pjesma u glavnom pripovijeda isto, što i navedena Vukova, samo je Vukova kraća i mnogo ljepša. Petranovićev pjevač očevidno nije imao smisla za pravu mjeru: u Vuka car Stjepan govori Lazaru, kako treba pozvati Juga i Jugoviće na večeru i kako će se Jug zamisliti, čim će Lazara darivati, — a u Petranovićevoj pjesmi car Stjepan prometnuo se u proroka te unaprijed pripovijeda, kako će Jug i Jugovići primiti carevu prosidbu, kako će Jugovići skočiti i na Lazara i na samoga cara, kako će ih stari Jug umiriti itd. Vrijedno je zapamtiti, da Petranovićeva pjesma zove Lazara Nemańićem[1] i da Lazar na careve riječi: „kada bude mrijet po zemanu, — na tebi će ostanuti carstvo, — jer ja nemam od srca evlada" — odgovara ovako: „hvala tebi, moja kruno zlatna! — nije carstvo za mene kozara, — no za takog slavnog gospodara". Pošto Jug i Jugovići prouče iz „carostavnijeh" knjiga, da je Milica suđena Lazaru i da će Lazar carovati, onda se umire, i car Stjepan isprosi od njih Milicu za Lazara. Petranovićeva se pjesma svršuje: „Kad oženi Nemańić-Lazara, — vakat dođe, car umirat pođe, — za života krunu mu pokloni, — da mu od kog pogovora nema: — na njem' osta do Kosova carstvo, — s njega su ga prihvatili Turci, — s Nemańića na Otmanovića". — Što o Lazarevoj ženidbi govori Petranovićeva pjesma II. 14., to nam je poznato iz onoga, što je rečeno pod br. 18.

Legendarna pjesma t. j. polunarodna i polucrkvena posvećenom Lazaru štampana je u Vuka II. 53. U njoj se govori: Kada su Turci na Kosovu odsjekli Lazaru glavu, onda se sažalilo jednom turskom vojniku, rodom Srbinu, kneževe glave, pa da je ne kljuju orli i gavrani, uzme je i spusti u kladenac. Tu je stajala kneževa glava 40 godina. Jednoć udare njekakve kirigije od Skopla preko Kosova u Niš i u Vidin. Oni na Kosovu prenoće, a kad ob noć odu kladencu, da zahite vode, a ono se u vodi sja Lazareva glava kao mjesečina. Jedan kirigija izvadi glavu iz vode, a glava na to sama ode k svomu tijelu i s njim se sastavi. Sjutradan sazovu

[1] I u Petranovićevoj pjesmi III. 22. nalazi se stih (272): „Gospodaru *Nemańić* Lazare!"

Digitized by Google

kirigije 300 sveštenika, 12 vladika i 4 patrijara. Ovi božji službenici učine veliku poštu svečevu tijelu i stanu moliti sveca, da se skloni u koji hoće namastir. Lazar ne htjede ni u koji drugi namastir: „Ne će svetac zadužbini tuđoj, — već on ode svojoj zadužbini, — a u svoju krasnu Ravanicu — pod visokom pod Kučajplaninom, — što je Laza sagradio crkvu — za života jošte za svojega, — sagradio sebi zadužbinu — o svom lebu i o svome blagu, — a bez suza bez sirotińskije". Kako se vidi narodna pjesma slavi Lazara, što je Ravanicu sagradio ne mučivši i ne guliviši naroda. U ovom je narod posvjedočio vrlo dobro pamćeńe, jer ima dokumentalni jedan dokaz, koji to potvrđuje, a to je darovno pismo samoga Lazara namastiru Ravanici, gdje se između drugoga veli: i vъsa jelika priložihь, ne uzehь ničiju baštinu, ne sъtvorihь po silê, nъ vъsa sъ iskupomь i sъ zamenoju, jakože kto hotêše. Na ovo divno slagańe narodne tradicije i sigurne istoričke činenice upozorio je S Novaković u Čupićevoj Godišńici II. 113.

42. *Vuk Branković.* O ovoga čovjeka teško se ogriješio srpski narod, koji Vukovu uspomenu prokliňe od koļena do koļena već ńekoliko stotina godina, a kad bi narod bio pravedan, pjevao bi o Vuku s priznańem i s pohvalom kao i o drugijem kosovskijem junacima. Da Vuk Branković nije izdaje učinio na Kosovu, to su u najnovije vrijeme dokazala dvojica valanijeh srpskijeh istorika, I. Ruvarac („O knezu Lazaru", str. 360 dd., str. 400 dd.) i Ļ. Kovačević (u posebnoj raspravi: „Vuk Branković", koja je štampana u Čupićevoj Godišńici, kń. X, str. 288 dd.). Ali i prije ńih dvojice sumńali su kritičniji pisci o vjerodostojnosti narodne tradicije u pitańu o Vukovoj izdaji. Tako je n. p. već god 1859. poznati A. Hilferding u svome djelu Боснія, Герцеговина и Старая Сербія, str. 264 (u II. izdańu str. 184) napisao ove riječi, koje čine čast ńegovoj oštroumnosti: Изъ соображенія всѣхъ обстоятельствъ дѣла и иностранныхъ извѣстій видно, что Вукъ не былъ прямымъ предателемъ, но что онъ слишкомъ рано отчаялся въ успѣхѣ битвы и отступилъ съ отрядомъ . . . . . Понятно, почему народъ, имѣя противъ Вука поводъ къ подозрѣніямъ и нелюбви, обрушилъ на него обвиненіе въ измѣнѣ и мало-по-малу прикрывалъ ею пораженіе Сербовъ: ибо для народнаго самолюбія всетаки утѣшительно, что свой же братъ, Серб̀ъ, а не собственная доблесть дала Туркамъ побѣду.

Digitized by Google

Držeći ja za cijelo, da su Ruvarac i Kovačević dokazali Vukovu nevinost i oprali ga od ružne ļage, kojom ga je narod nepravedno okaļao, mislim, da nije meni potrebno o istoj temi prikupļati nove dokaze; jer ova moja radńa nije istorična, a komu su još nepoznati Ruvarčevi i Kovačevićevi dokazi, lako će ih naći i ako je pristupan razlozima, uvjeriće se, kako sam se i ja uvjerio, da je Vuk Branković doista nevin. Ja ću samo ńešto ovdje priopćiti iz razlagańa Ļ. Kovačevića. Na str. 291 pomenute svoje radńe vrijedni trudbenik oko srpske istorije piše ovo: „Prve godine XVII. veka nalazimo u Orbina dobro poznatu narodnu priču, kako su se dva *zeta* Lazareva Vuk Branković i Miloš Kobilić zbog svojih žena pozavađali i kako je to dovelo do Vukova izdajstva! Od stranih pisaca Orbin je prvi tvrdio, da je Vukašin ubio cara Uroša, a on je u opšte prvi, koji okrivļuje Vuka Brankovića za izdajstvo, ali ipak s nekom rezervom, jer veli: Vuk Branković, zet kneza Lazara, spase se gotovo s celom svojom vojskom, jer je *(kao što neki kažu)* tajno ugovorio s Muratom, da izda svoga tasta, da bi zadobio ńegovu državu. Posle četiri godine i Lukarić pripisa poraz kosovski izdajstvu Vukovu. ali on izostavi celu priču o zavadi između sestara i pašenoga i o zdravici Lazarevoj, što pokazuje, da je sve to Orbin uzeo iz narodnog pričańa, čemu Lukarić ne hte verovati. Iz Orbina i Lukarića prešla je priča o izdajstvu Vukovu u dela poznijih pisaca.“ Na str. 297 piše Kovačević: „*Vuk Branković nije izdao na Kosovu,* šta više, ako bismo hteli verovati turskim izvorima, on je spasao čast srpskog oružja, jer je Turke pobedilo naše desno krilo, kojim je Vuk upravļao, a pred bitku je srušio Pirot, da se u ńemu ne bi Turci utvrdili. Moguće je, da su neke srpske čete, pa možda i Vukove, zastrašene, kad je nastupila katastrofa i Lazar uhvaćen, potražile spasa u odstupańu, kao što su i Bošńaci učinili; no to se ne može uzeti kao namerno izdajstvo, i to biva skoro u svima ratovima.“ — Za što je srpski narod Vuka Brankovića po malo proglasio izdajnikom, o tom govori Kovačević na str. 298 dd. On veli (kao i Hilferding), da narodni ponos nije dopuštao misliti, da su Turci pobijedili Srbe svojim junaštvom. Za što je upravo na Vuka pala mrska ta ļaga, to tumači Kovačević tijem, što su Vuk i Vukovi sinovi poslije smrti Lazareve živļeli u neprijateļstvu i kavgama s Lazarevom porodicom, pa je to narod izvodio iz Vukove izdaje. Za tijem dodaje Kovačević: „Ovoj pometńi naročito je pomogla ova okolnost: Bošńake je predvodio vojvoda Vlatko *Vuković.* Po prevodiocu Jovana Duke Vu-

*

Digitized by Google

ković je sa svojom vojskom *žurno pobegao* u Bosnu[1], čim se razneo glas, da je izdao vojvoda Dragoslav Pribišić. No već je u Tronošca Vlatka *Vukovića* istiskao *Vuk* Branković, jer se za ńega veli, da je sa svom silom svojom *od Bosne,* to jest sa 10.000 vojnika, odstupio od vojske i stao s druge strane reke Sitnice i da se pobegavši docnije iz turske tamnice vratio u Bosnu, gde ga je, blizu Travnika, zemļa progutala. Po jednoj hercegovačkoj narodnoj pesmi Vuk je iz Hercegovine (Petranović II. 26), što opet pokazuje, da je pomešan s vojvodom Vukovićem, koji je zbiļa otuda rodom. Da je Vuk Branković zamenio bosanskog vojvodu, svedoči još i ovo. U Bosni, u selu Brankoviću (na polovini puta između Višegrada i Rogatice), kako su mi pričali prijateļi iz Bosne, živi poturička porodica *begova* Brankovića. To će biti potomci onoga *kneza Vuka Brankovića,* koji se 1454 godine pomiņe s ostalim vlastelima vojvode Petra i kneza Nikole, sinova vojvode Radosava Pavlovića, kojih je država bila prva na udarcu Turcima, kad su 1463 Bosnu osvojili, i koji su tada obojica poginuli. Begovi Brankovići izdaju se za potomke *kosovskog* Vuka Brankovića, a to je samo daļa posledica mešańa ovoga sa vojvodom Vukovićem, premda nije isključena i ta mogućnost, da je *bosanski* Vuk Branković jedan od onih vlastela, koji su, kažu, propustili bez boja Turke u Bosnu 1463 godine, što bi, ako je istina, bilo jedan uzrok više, da se Vuk Branković pomeša s bosanskim vojvodom. Na posletku još je i to verovatno, da je *Vuku* Brankoviću pala na teret i krivica *Vuka* Lazarevića, koji je zaista velika zla s Turcima naneo svojoj otaġbini i život završio u Plovdivu gde i Vuk Branković."

Još ćemo ovdje o Vuku dodati, da je on bio gospodar kosovske zemļe i da je priznavao Lazara samo za svoga vrhovnog gospodara, a inače da je bio posve samostalan, dok je kovao i svoj osobiti novac. Oko god. 1394 sultan je Bajazit uzeo Vuku ńegovu državu po svoj prilici po nagovoru knegiņe Milice i ńezinijeh sinova Stefana i Vuka, te je dade ovoj dvojici. Vuk je Branković umro god. 1398. kao izgnanik iz svoje države po svoj prilici u Plovdivu. — Sada možemo pregledati narodne pjesme, koje govore o Vuku.

43. Pošto je narod okrivio Vuka izdajstvom, onda je po malo tu svoju izmišļotinu sve daļe kitio i širio, dok nije od Vuka (kakav

[1] Da su Bošńaci isred kosovskoga pokoļa *pobjegli,* to je dobro zapamtila narodna pjesma u Petranovića II. 26, gdje se u 1207 stihu veli: P o b j e g o š e j u n a c i B o š ń a c i.

Digitized by Google

je u narodnijem tradicijama) izišlo čeljade paklene zlobe i najgori rđaković. U Petranovića III. 23 nalazi se pjesma, koja govori, da je Vuk već prije boja bio u dogovoru s Turcima i izdao im Lazara. Ta pjesma nije od početka do kraja posve narodna, jer se gdjegdje odveć jasno ističe individualnost polukńiževnoga pjevača Ilije Divjanovića, koji je hotio pokazati ono malo svoga znańa, što ga je ńegdje uhvatio o caru Dušanu i o turskom dolasku u Evropu. Za to ipak ne mislim, da je čitava pjesma sa svojim sadržajem izišla iz Ilijne glave; jezgru je za cijelo čuo Ilija od starijega kojeg pjevača ili pripovjedača. Rečena pjesma ima natpis: „Branković zove Turke na Kosovo", a sadržaj joj je ovaj: Car Murat sakupio je „u Jedreni gradu" gospodu na divan i govori im: „od kako smo Grka prevarili — i Jedrenu ńemu ugrabili, — mi nijesmo ništa zadobili ..... posļe smrti silnoga Dušana, — kad umrije i krunu ostavi, — onda smo mi nešto zakinuli, — na krajini zemļu pritisnuli", — ali od toga je slabo koristi, jer uz Lazara stoje junačke vojvode, koje Lazaru čuvaju carstvo: Miloš Obilić, Ivan Kosovac, Milan Toplica, Jug-Bogdan i devet Jugovića, Banović Strabilo, Vuk Branković „i ńegovo sedam Brankovića"[1]. Murat pita tursku gospodu za savjet, kako bi se mogao Lazar pridobiti? Carev sin paša Bojadin (t. j. Bajazit) odgovara, da se srpske vojvode mogu svladati prijevarom; osim toga se ńemu t. j. Bojadinu ponudio Vuk Branković, da će Turcima na Kosovu predati sve srpske vojvode, pa i cara Lazara; Bojadin priopćuje Vukovo pismo, iz kojega se vidi, kako Vuk kani izdaju učiniti t. j. on će izvesti iz boja 20.000 oklopnika, jezgru vojske, na Šaru planinu, i onda će s ostatkom Lazareve vojske Turcima biti lak posao. Za nagradu izdaje obećao je Bojadin Vuku, da će mu u Jedreni načiniti dvore pokraj carevijeh, ali ļepše od carevijeh. Murat se vrlo obraduje, kad čuje, kako je Bojadin uredio posao s Vukom Brankovićem. Sav turski divan odlučuje, da treba sjutradan krenuti na Kosovo. Na to piše Murat knńigu caru Lazaru, u kojoj ga zove na mejdan na Kosovo, jer ne može biti, da bude jedna zemļa, a dva gospodara. — Kako se vidi, Ilija je Divjanović umio ovu pjesmu zgodno privezati uz Lazaricu, jer se Lazarica i počińe s tijem, kako je Murat pozvao Lazara da mu dođe na mejdan na Kosovo.

---

[1] Sedam Brankovića pomińe se i u Petranovićevijem pjesmama II. 18, II. 20. Istoriji su poznata samo tri Vukova sina: Grgur, Lazar i Đurađ (kasniji despot).

Digitized by Google

U Petranovićevoj Lazarici (II. 26) poslije kosovskoga pokoļa ovako Banović Strahińa kune „izdajicu“ Vuka Brankovića: „Eda Bog dâ, suđeno ti bilo, — te i tvoja polećela glava — od sokola visokog Stevana, — što si našu slavu zakopao — na Kosovu poļu širokome.“ Ova Strahińina kletva doista se ispuńava u narodnoj tradiciji, koja je sačuvana u tri pjesme, na ime u Petran. II. 27, 28 i 29. — U prvoj od tijeh pjesama osim drugoga govori se i ovo: Kada se dogodila kosovska nesreća, živio je Visoki Stevan u Rusiji kod kraļa Aleksija. Milica piše knigu Stevanu, neka se vrati u domovinu. Kraļ Aleksije otpusti Stevana i da mu veliku vojsku, da s ńom udari na Turke. Kada Stevan dođe na Kosovo, nađe tamo silnu vojsku, jer je „ungarska“ kraļica došla Milici na pomoć i sjedila je s Milicom pod čadorom. Ugledavši sina Stevana proplače Milica od veseļa, a Stevan pošto se odmori, piše knigu sultanu Bajazitu i veli mu: „Ja sam evo doš'o na Kosovo, — da mi carstvo i gospodstvo vratiš, — ako l' dati ne ćeš na lijepo — carevine moje babovine, — vojsku kupi, hajde na Kosovo, — na mejdanu da je pod'jelimo“. Bajazit prima poziv i dolazi na Kosovo sa silnom vojskom, ali Srbi Turke razbiju i potjeraju do Jedrene. Poslije ove pobjede Stevanu sve vojvode čestitaju carstvo[1]. Sve je veselo, što je Lazar osvećen, a i Milica je od radosti svoju tugu zaboravila. Stevanu se stane umiļavati Vuk Branković, i Stevan mu se počne povjeravati. Kad to vidi Miličin vjerni sluga Milutin, on pismom opomene Stevana, da se čuva Vuka, jer kako je Vuk izdao Lazara, tako će izdati i ńegova sina. Stevan uvidi, da sluga pravo govori, pa pozove k sebi Vuka Brankovića i pita ga, što je zaslužila ona vaška, koju ńezin gospodar dobro hrani, a ona ga mučke ujede? Vuk odgovara, da takvoga psa treba topuzom u glavu. Na to Stevan udari Vuka topuzom i ubije ga, pa ga dade baciti u Dunavo. — U Petranovićevoj pjesmi II. 28 Visoki Stevan tri put potuče Turke i onda stane misliti, kako bi izbavio brata Juroša,[2] kojega je u Stambol odveo Vuk Branković, te tamo sada čami u sužaństvu; ujedno je Stevan mislio, kako bi u šake dobio izdajicu Vuka. Banović Strahilo svjetuje Stevana, da udari na Arnaute, i

[1] Što se u Petranovićevijem pjesmama II. 27, 28 govori o pobjedama Visokoga Stevana nad Turcima, tu se ima misliti sretna ńegova vojna protiv Đurđa Brankovića i s ńim udruženijih Turaka kod Gračanice 1402 god. (21. Novembra).

[2] Brat Visokoga Stevana doista se zvao *Vuk*, a ne Uroš.

Digitized by Google

oni će mu reći, gdje se nalazi Vuk Branković. Arnauti reku Stevanu, da se Vuk nalazi u Stambolu kod cara Bojadina i da ga Bojadin vrlo pazi. Milica i Stevan pišu knigu Vuku Brankoviću, neka im dovede Juroša, a oni će njemu dati ključe od 40 gradova. Kad Vuk primi knigu i kaže caru Bojadinu, što mu kniga piše, Bojadin ne vjeruje pravo Milici i Stevanu, te veli, da će i on poći s Vukom, ali i povesti vojsku od 100.000 momaka. Stevan ne će da se upušta u boj s Turcima, jer bi Turci mogli Juroša ubiti, za to napiše knigu Vuku i moli ga, da dovede Juroša, jer mu je majka na umoru, pa hoće da ga zadnji put vidi. Vuk se prevari i pođe u pratnji od 500 delija i dovede Juroša. Stevan poubija svu pratnju Vukovu, Juroša preda Milici, a Vuka sveže. Znajući Vuk, što ga čeka, moli Stevana, neka ga ne pogubi, već neka ga vodi u tursku vojsku, pa će tamo lasno pogubiti cara Bojadina i zadobiti natrag carstvo od Turaka. Stevan pođe s Vukom na Turke i razbije svu vojsku tursku, a Bojadina uhvati živa, pa ga preda Vuku, da ga čuva, ali Vuk pusti Bojadina da bježi. Kada se Stevan vrati i vidi, što je Vuk učinio, posiječe ga. Poslije toga ode Stevan s Jurošem, sa sestrom Jelisavkom i s materom Milicom u Rusiju, da tamo živi, a Kosovo prokune: „Bog t' ubio, prokleto Kosovo! — sve po tebi crno trne raslo, — po njemu se Arnauti legli!" Tako se i dogodilo. — Ako je već u ove dvije pjesme Vukova slika mrska, a ono je u pjesmi Petran. II. 29. narodna Muza nabacala na Vuka grdilo, od kojega već ne može po narodnom shvaćanju biti gorega. Evo što ta pjesma govori o Vuku: Mladi Juroš, sin cara Lazara, ljuto cvili u Stambolu u tamnici Vuka Brankovića, koji se poturčio. Vukova žena Anđelija[1] veli jednoć svomu mužu, da jedan sužanj jednako u tamnici cvili, te joj ne mogu djeca zaspati, pa neka ga Vuk ili pusti iz tamnice ili neka ga posiječe. Na to ode Vuk pred vrata i viče, neka se javi onaj sužanj, kojemu je dodijao život, pa će ga on sada posjeći. Javlja se dijete Juroš i progovara: „Gospodine Brankoviću Vuče! — baš je meni život omrznuo", za tijem veli, kako je njemu u tamnici još teže nego drugima, jer je kao carski sin naučen na svaku gospoštinu, pa kad mu je poginuo otac Lazar i djed Jug i ujaci Jugovići i zet Miloš, ne mari ni on za život. Vuk odgovara: „Đaurine, dijete Juroše! — ne krsti me bez nevolje ljute, — ja nijesam Brankoviću Vuče, — nego sam ja beže Brankoviću", za tijem veli, da je pripravan

[1] Ona se doista (po istoriji) zvala *Mara*.

Digitized by Google

pustiti Juroša na slobodu, ako mu dâ golemo blago i mjesto sebe brata Stevana. Juroš veli, da će svako blago dati za slobodu, ali za Stevana se ne može jamčiti: „kako ću ti brata pokloniti? — niti znadem, đe je, ni kako je; — kako nas je porodila majka, — malena ga u Rusiju dala, — pak za ńime mene je rodila; — kad uzeste na Kosovo carstvo, — malena ste mene zarobili; — kako ću ja ńega obećati? — ako bude u Rusiji Stevo, — što ćete vi od mene činiti?“ Vuk veli Jurošu, da se Stevan vratio iz Rusije, za to neka Juroš piše knigu u Kruševac, da Stevan dođe s velikijem otkupima, i onda će on, Vuk Branković, baciti Stevana u tamnicu, a Juroša će pustiti. Za tijem izvede Vuk Juroša iz tamnice na kulu, da piše knigu. Juroš piše materi Milici, što sve Branković traži za otkup, pa je svjetuje, da pismom pozove Brankovića do Kruševca, ali Stevana neka pošalje u Rusiju. Kada Juroš napiše knigu i pošalje je po knigonoši, dođe u onu odaju Anđelija i ne znajući, tko je taj sužań, udara ga, a Juroš zaplače. Vuk Branković gleda to i smije se grohotom, pa veli Anđeliji, da je svoga brata udarila. Na to se okrene ipak u Anđeliji sestrinsko srce, pa i ona zaplače nad nesrećom, koja je snašla ńezin rod. Milica zove Brankovića u Kruševac, da mu preda, što je tražio. Vuk se otpravlja s Jurošem, s Anđelijom i s 1000 delija. Milica izlazi u susret sinu Jurošu. Kad Vuk opazi, da Stevana nema, udari nogom Milicu, pa je stane biti paklenom kańgijom. Onda uđe u kulu, da traži Stevana, i pošto ga napokon nađe, „dočeka ga Visoki Stevane, — uhvati ga za bijele ruke; — iz ruku mu sablju izmaknuo, — pak je ńime o tle udario, — raspori ga do grla bijela, — otkide mu sa ramena glavu — i prokletu glavu pogazio“. Onda Stevan sa svojim junacima udari na Turke, koji su bili s Vukom došli, pa ih 500 poubija, a 500 natjera u vodu Sitnicu i za ńima baci u vodu topuz govoreći: „kad se amo topuz povratio, — onda došli u Kosovo Turci!“ Za tijem se vrati u kulu i zapali živu Anđeliju govoreći joj: „svakoga si caru opadala, — a najviše vojvodu Miloša, — što nijesmo imali junaka, — vjernijega, a ni pravijega — za krst časni i vjeru hrišćansku, — dok si naše oborila carstvo — s Nemańića na Otmanovića“. Nakom toga ižljubi se Stevan s Jurošem.

44. I u Milutinovićevoj pjesmi br. 160 nalazi se Vuk Branković među Turcima i tu radi o zlu Lazarevoj porodici. Pjesma kazuje: Carica Milica piše iz Kruševca knigu u Jedrenu Todoru veziru i

Digitized by Google

moli ga, da joj pošlje sina „Vuka Nemanića“[1], koji se od kosovskoga boja nalazi u turskom sužanstvu. Todor vezir sakupi na vijeće tursku gospodu, i svi se na to privole, da treba Vuka Nemańića poslati Milici, samo se Vuk Branković tomu protivi, pače svjetuje Turke, da ubiju Miličina sina. Ovaj savjet prime Turci, te vezir Todor zove préda se Vuka Nemańića i veli mu, neka javi materi, da je Vuk Branković pokvario ńegov povratak k materi. Vuk Nemańić javlja Milici, da mu je poginuti, pa je svjetuje, da piše u „Mosku“ sinu Stefanu, neka se vrati, da brani majku od Turaka. Milica odmah piše Stefanu. Car ga Aleksandro lijepo otpravi i dâ mu 100.000 vojske. Stefan preko Grčke dođe na Kosovo i otud poruči Vuku Brankoviću, neka mu dođe na sastanak. Vuk ne sluteći nikakvoga zla dođe sa stotinom aga i begova. Pošto se pozdrave kao rođaci i o svačemu se porazgovore, onda Stefan zapita Vuka: „A moj zete Brankoviću Vuče! — što te pitam, vaļa da mi kažeš: — kad čobanče dobro hrani pašče, — on mu daje, pas ga ne poznaje, — što je pravo ńemu učiniti?“ Vuk odgovara: „Pravo ga je topuzom u glavu“. Na to Stefan udari Vuka topuzom i ubije ga, a ńegovu tursku družbu posiječe.

Istorička je istina, što tradicija veli, da je Vuk Branković bio zet kneza Lazara, i mi smo već rekli, da se Vukova žena zvala Mara. I oko Vukove ženidbe splela se tradicija, koja je i u pjesmu pretočena. U Petranovića III. 22 štampana je pjesma, koju je skupitel napisao od Ilije Divjanovića. I u ovu je pjesmu umetnuo Ilija gdjegdje štošta svoga, čega ne bi umetnuo posve nepismeni narodni pjevač. Za to će ipak u svojoj cjelini navedena pjesma biti narodna. U ńoj nam se ovo kazuje: Vuk Branković piše u Kruševac („Krušev-dol“) caru Lazaru, da mu dâ svoju kćer Mariju za vjernu ļubu. Lazar primi knigu i pita Milicu za savjet. Milica odgovara, da su Brankovići nevjernici, pa će i Vuk učiniti nevjeru svomu tastu, za to ona ne bi htjela Vuka imati za zeta. Povodļivi Lazar piše Vuku, da mu se ne treba truditi po djevojku, a za razlog navodi: „ti nijesi od moje prilike, — ni od moje ni od đevojačke“. Vuk odgovara, da je djevojka već ńega odabrala: „dala mi je sjajno obiļežje, — bosijoka i zlatnu maramu, — u marami sjajno ogledalo, — a na ńemu slika đevojačka“. Primivši tu knigu Lazar

[1] Vidjeli smo naprijed, da se u Petranovićevijem pjesmama II. 15 i III. 22 car Lazar zove Nemańić. Ova pjesma tako zove ńegova sina Vuka.

Digitized by Google

ode kćeri Mariji i pita je, je li ono istina, što Vuk piše, a Marija priznaje, da ljubi Vuka i da ne misli ni za koga drugoga poći do za njega. Kad Milica čuje, koga joj je kći odabrala, kori je i proriče joj nesreću, ali Marija ne mari za materine prijekore. Videći Lazar volju svoje kćeri ne će da joj se protivi, već piše Vuku, neka dolazi sa svatovima po djevojku. Lazar pozove u svatove ovu gospodu: Juga i devet Jugovića, Banovića Strahila, Kosovca Ivana, Toplicu Milana, Obilića Miloša i Banovića Sekulu. Kada su se sakupila gospoda, Lazar im govori, kakvo je veselje u njegovoj kući, a Boško Jugović u odugoj besjedi govori, da Lazarev izbor zeta nije sretan, jer da Vuk nije nikakav junak, da se on nikako ne može mjeriti s Milošem, s Markom Kraljevićem, sa Sekulom, s Kosovcem, s Toplicom, s Reljom, s Ljuticom, s Momčilom, s Đurom Smederevcem[1] i s dva Voinovića: „Štogod ima dvanaest vojvoda, — sva ih slava i Srbija znade, — a za Vuka niko i ne znade; — što bi njemu curu poklonio — poklonio dušmaninu svome, — dušmaninu svome i srpskome!“ Lazar se naljuti na Boška Jugovića, što je tako pokudio Vuka, i veli: „Do mene je vazda prvi Vuče, — kako do sad, tako i od sada — biće meni uzdanica tvrda“. Kad to čuju Boško Jugović i Miloš Obilić, oni iziđu iz Lazareve kule, zajašu na svoje konje, pa odu niz Kosovo na more, a preko mora se prevezu u Rusiju. U to dođe Vuk Branković sa svojim svatovima. Lazar ga lijepo dočeka i svi njegovi gosti osim Banovića Strahila. Za ručkom kako dolazi čaša do kojega vojvode, svaki nazdravlja Lazaru i njegovu zetu, a Strahilo nazdravi samo Lazaru. Na to Lazar reče slugama, da čaše ne daju više Strahilu. Kad Strahilo opazi, da ga je čaša tri puta preskočila, on ode u drugu sobu, uzme tamo čašu, vrati se među goste i mjesto zdravice izgrdi uz čašu Vuka kao najvećega nitkova i kad svrši grdnju, ispije čašu i baci je Vuku u pleći. Na to Lazar dade svezati Strahila i baciti ga u tamnicu. Vjenčanje se slavno izvrši, ali Milica se nije htjela među svatove pokazivati, a nekmoli veseliti se. Vuk odvede Mariju u svoje dvore (ne veli se kamo?). Za po godine pita Vuk Mariju, kako bi se moglo učiniti, da oni što dobiju od golemoga blaga Lazareva? Marija piše ocu Lazaru: „Ako si me skoro udomio, — nijesi me dobro namirio, — nemam kule ni ba-

[1] Dobro se zna, da je Đurađ Smederevac sin Vuka Brankovića, a ovdje pjevač govori o Đurđu kao znatnom junaku u vrijeme, dok se još nije ni rodio, dok mu je otac još bio mladoženja!

Digitized by Google

bova dvora — ni u dvoru tvoga dobra, babo, — već ćeš meni kulu napraviti — u Kruševu pokraj svoje kule, — pokraj svoje, a lepšu od svoje, — tu imade moje babovine, — neka znadem, da babu imadem". Lazar pozove Mariju i Vuka, da dođu k ńemu u Kruševac; Milica se tomu protivi, jer se boji, da bi Vuk mogao Lazaru preuzeti carstvo, pa što bi onda dijete Stevan? Marija i Vuk dođu u Kruševac, i Lazar se posve preda Vuku. Onda mladi Stevan ne mogući toga gledati veli materi, da ide u Rusiju na nauke, koje će učiti pri rusijskoj kraljici. Stevan ode i za sedam godina zovne i mater u Rusiju, a sam ne će da se vraća u Srbiju: „Rusija je slavna carevina, — a ja tamo u Kruševo ne ću, — da mi sudi Brankoviću Vuče, — da mi sudi i da me osudi".

45. *Vuk Branković i Miloš Obilić.* Pošto je narod nevinoga Vuka Brankovića onako grdno obružio, kako smo vidjeli u pjesmama do sad navedenima, a o Milošu Obiliću sačuvala se u narodnijem tradicijama najsvjetlija i najdičnija uspomena: onda se narodnoj fantaziji nije trebalo mnogo naprezati, da prikaže u kontrastu što je moguće većemu kosovskoga izdajicu i kosovskoga heroja. Budući da je Vuk Branković bio zet Lazarev, zato je težńa za kontrastom tražila, da i Miloš Obilić bude Lazarev zet, da bi se pokazalo, kako je s jednoga zeta Lazar izgubio glavu i carstvo, a kako ga je drugi slavno osvetio. Ni jedan vjerodostojni istorički izvor ne zna o tom ništa, da bi Miloš Obilić bio ožeńen kojom Lazarevom kćerom; zna se, da je Lazar s Milicom imao pet kćeri, zna se, za koga je koja bila udata, ali ni jednoj od ńih pet nije bio muž Miloš Obilić. Ńega je Lazarovijem zetom učinila samo narodna fantazija. — Petranovićeva pjesma III. 21. (zapisana po kazivańu Divjanovićevu) govori, što je sańala carica Milica prije nego je udavala svoje kćeri: Noj su na krilu dvije ptice lastavice, kad li na jednoć doleti gavran i soko i svaki moli Milicu, da mu da jednu lastavicu. Milica im dâ, a onda gavran zapali Lazareve dvore, ali ih soko ugasi. Ovoga sna ne zna protumačiti ni car Lazar ni ban Strahińić, kojima ga je Milica kazivala. Istom mladi sinčić Miličin Stevan, kojemu je tek 7 godina, tumači san i veli: dvije su lastavice dvije kćeri Miličine, Jelisavka i Marija; gavran je jedan zet, koji će razoriti zemļu Lazarevu i izdati carstvo, a soko je drugi zet, koji će osvetiti Lazara i probosti turskoga cara. Ovako se sve i steklo.

Načiniviši narodna tradicija Vuka i Miloša pašenozima trebalo je da ovako protivne ļude, a opet rođake načini glavnijem nepri-

Digitized by Google

jateljima već i prije kosovskoga boja, jer „pogano koljeno“ i „vojinstveni genij svemogući“[1] kako mogu biti prijatelji jedan drugomu? Početak zavade između Brankovića i Obilića opjevan je u staroj pjesmi bugarštici, koja je štampana u Hilferdinga (Собр. Соч. III. str. 169 dd.) i u Miklošića (Volksepik der Kroaten, br. 5), a u Bogišića je nema. Toj je bugarštici ovaj sadržaj. Na prozoru sjedi Milica sa svoje dvije kćeri i veli im: „l'jepo ti je Lazara među zetim pogledati! — ma bih dala Milica moje u glavi crne oči, — da je Vuče Brankoviću k'o i Miloš Kobilović“. Na to odvrati Vukova vjerenica: „al' je Vuka rodila l'jepa od grada vladika, — a Miloša Kobilovića jedna mlada vlahinica, — vlahinica rodila, pod kobilom othranila“. Miloševoj vjerenici bude to žao, ona do duše priznaje, da je ono istina, što sestra govori o porodu Miloševu, ali dodaje, da bi ona kobila dva vuka preskočila i predne im zube nogama izbila. Na to se rasrdi Vukova vjerenica, pa lupi po obrazu sestru tako nemilo, da ju je krv oblila. Miloševica ode u perivoj, da se isplače. U to dojaše u dvore Lazar s obadva svoja zeta: Lazaru primi konja Milica, Vuku njegova vjerenica, a Milošu nema nitko da primi. On se ogleda i opazi u perivoju svoju vjerenicu gdje ljuto plače. Brže ode k njoj i pita je, što joj je; ona mu iskaže sve, a onda Miloš kao pomaman skoči iz perivoja, uhvati Vuka, baci ga na zemlju i stane ga zlostaviti, te bi Vuku bilo zlo, da nije Lazar umirio Miloša.

Kada su se tako Miloš i Vuk zavadili poradi žena, onda je dakako Vuk radio Milošu o glavi, ali mučke kao i druge kukavice, jer se bojao otvoreno raditi protiv Miloša, za kojega je znao i iskusio, da je veći junak od njega Nije sam hto uložiti na n, već je želio, da ga ubije Lazar i za to je opadao Miloša pred Lazarom i podgovarao dobričinu tasta na svoga pašenoga. Tako nam se u Petranovićevoj pjesmi II. 18. kazuje: Car Lazar pije vino sa svojom gospodom, i kad se već napio, onda on zapjeva, a vojvoda mu Miloš počne otpijevati. Na to progovori Vuk Branković: „vidi, care, tvoje stare sluge, — niko tebi otpjevati ne sm'je — osim Miloš u carevu dvoru; — ako ćeš ti mene poslušati, — ti ćeš njega sutra objesiti — u Kruševu pred bijelom crkvom“.

[1] U Njeguševu „Gorskom Vijencu“ veli se (stih 221—227): „Brankoviću! pogano koljeno, — tako li se služi otačastvu, — tako li se cijeni poštenje? — O Milošu, ko ti ne zavidi? — ti si žrtva blagorodnog čuvstva. — vojinstveni genij svemogući, — grom stravični, te krune razdraba“.

Digitized by Google

Kako je Lazar bio pijan, dade Miloša odmah svezati i kaže, da će ga sjutra objesiti. Sjutra dan moli se carica Lazaru za Miloša: „molim ti se, slavni gospodaru, — pokloni mu život na mejdanu; — ako li ga pokloniti ne ćeš, — nemoj ńega ovđe objesiti, — već ga vodi dolje Miloševu, — onđe mu se zadužbina gradi, — objesi ga pred bijelom crkvom“. Lazar povede Miloša pred Miloševu, koju gradi 300 majstora i s ńima Rade neimar, car pita, čija je to zadužbina, a oni odgovore, da je zadužbina vojvode Miloša. Lazar veli Milošu, neka ńemu pokloni tu zadužbinu, pa će ostati živ; ali Miloš ne pristaje. Onda hoće Lazar da objesi Miloša, ali se 300 majstora stane caru moliti, da ga ne vješa pred ńegovom zadužbinom, već neka ga vodi na Šargan-planinu, kamo ga ne će majstori vidjeti. „Kad car dođe na Šargan-planinu, — tu nađoše tri vode studene, — tri korita od suhoga zlata — i tri česme od srme žežene — i na ńima tri draga kamena, — tu se vide napojiti ovce — usred noći kao usred dana“. Lazar pita čija je to zadužbina, a pastiri — 30 Bugara — odgovaraju, da je to Miloš dao načiniti; car opet govori Milošu, neka mu tu zadužbinu pokloni, a on će Miloša pustiti na životu, ali uzalud, Miloš ne će da se mijeńa. Na to Lazar hoće da vješa Miloša, ali pastiri se mole Lazaru, neka ga ide objesiti u Budim, da ne gledaju ńegove smrti. Lazar odvede Miloša do Budima; ali tamo se namjeri na 300 djece siročadi, koja ugledavši Miloša poviču: „blago nama do boga miloga! — evo nama našeg gospodara, — kadgod je on nama dolazio, — vazda nas je dobro darovao“. Kad vidi Lazar, da Miloš poradi svojih dobrih djela svuda ima prijatelâ, oprosti mu život. Miloš daruje svakomu siročetu po maǵariju i vrati se s carem u „Krušev-dol“ (t. j. u Kruševac). — Gotovo je suvišńe i dodavati, da je ova Petranovićeva pjesma loša; što Miloš otpijeva pijanu tastu, to nije toliko zločinstvo, da bi ńim zaslužio smrt; mogao se Lazar u pijanstvu ražljutiti na Miloša i zaprijetiti mu smrću, ali pošto se drugi dan otrijeznio, trebalo bi, da uvidi svoju budalaštinu onako kako vidimo u Vukovoj pjesmi II. 28, gdje se govori, kako se car Stevan opio i tako pijan odlučio vjenčati se sestrom Kandosijom; sva su gospoda pristala na carevu volju, a onda se Kandosija zaklonila za provizur-Mijajla; na to je Stevan zaprijetio Mijajlu, da će ga sjutra dan ubiti, a sestrom da će se oženiti; ali kada se sjutra dan car otrijeznio, požalio je, što je pijan govorio, i dao je Kandosiju za ženu Mijajlu. Motiv, kako Lazar voda Miloša od mjesta do mjesta, da ga objesi, u ovoj pjesmi ńekako nije zgodan, i to je dokaz, da

Digitized by Google

je od ńekud prenesen, i doista posve srodan motiv nalazimo u Petranovića II. 13., gdje vezir Todor voda dečanskoga kraļa od mjesta do mjesta, da ga objesi. A možda ni u toj pjesmi (t. j. Petr. II. 13.) nije rečeno vodańe od iskona, već je možda preneseno i malo promijeńeno iz krasne Vukove pjesme II. 68., gdje se govori, kako je Đemo brđanin svezao Marka Kraļevića, pa ga odveo pred grad Orid da ga objesi, ali su Oriđani dali Đemu 3 tovara blaga, samo da ne vješa Marka pred ńihovijem gradom. Isto je tako dobio Đemo 3 tovara blaga od građana vučitrnskijeh i poslije od zvečanskijeh, samo da im ne vješa Marka. Kada se poslije Marko lukavošću svojom i Jańe krčmarice oslobodio Đemovijeh okova, te Đema ńima okovao, onda je Marko sa svezanijem Đemom krenuo prema Vučitrnu; tu su ga zamolili građani, da im objesi Đema i ponudili mu 3 tovara blaga; ali Marko nije primio blaga, već je još ńima vratio ono, što su dali Đemu. Isto tako vrati Marko tri tovara blaga Zvečancima i Oriđanima, koji su također jedni i drugi molili Marka, da objesi Đema, i on ga je objesio kod Orida. — Bezumno je Petranovićev pjevač radio, kad je išao govoriti o zlatnijem koritima, iz kojih ovce piju vodu, i ta su korita nakićena dragijem kameńem, koji sjaju u po noći kao i u po dne! Ovo već nije pjesnička hiperbola, već pravi nesmisao. Kako se iz svega vidi, ova Petranovićeva pjesma nema osobite cijene; mi smo je naveli poradi Brankovićeva nastojańa, kako će zavaditi Lazara s Milošem.

46. U Petranovićevoj pjesmi II. 20. Vuka Brankovića na mržńu protiv Miloša podjaruje ńegova ļuba Anđelija, o kojoj rđavo govori i Petranovićeva pjesma II. 29., kako smo naprijed vidjeli. — Rečena pjesma (II. 20.) kazuje: Kći cara Lazara mlada Jelisavka[1] ulazi u rano jutro „u odaju vojvodi Milošu“ i naziva mu dobro jutro. Miloš zaplače ugledavši Jelisavku u svojoj odaji. Djevojka ga upita, za što plače?, a on joj odgovori: „o gospođo, lijepa đevojko! — zar ne znadeš, ako boga znadeš, — tvoje seke kitne Anđelije? — ona hoće tebe opaziti — pa će tebe caru opadati — i mene će s glavom rastaviti“. I doista je opazila Anđelija svoju

[1] Jelisavka ili Jelica ili Jelka isto je ime, kako se vidi iz Petranovićevijeh pjesama II. 28., II. 30. i III. 22., gdje se ime Jelisavka zamjeńuje s druga ona dva imena. Iz istorije se zna, da je knez Lazar imao 5 kćeri i jedna se od ńih zvala Jelena, koja je bila udata za gospodara Zete Đurđa Sracimirovića Balšića.

Digitized by Google

sestru Jelisavku, kako je išla k M.lošu. Anđelija kazuje to odmah Vuku Brankoviću: „vidi seke Jelisavke mlade! — đe Milošu ide u odaju — prije zore i bijela dana, — Miloš će joj obļubiti lice — i sramotu caru učiniti; — već ti kaži slavnu car-Lazaru, — nek pogubi jednog nevjernika, — a ja odoh k miloj mojoj majci". Carica Milica odgovara Anđeliji, kada joj je došla tužiti Jelisavku i Miloša, da je Miloš „soja gospodskoga" i da ne misli o nevjeri Lazar čujući od Vuka, što se dogodilo, odlučuje činiti po Vukovu savjetu t. j. ubiti Miloša. Kad tu odluku sazna carica Milica, ode k caru i moli ga za milost, ali ako već doista hoće Miloša da pogubi, neka ga pošaļe u zemļe Karavlašku i Karabogdansku, koje su se nedavno odmetnule; do sad su išli Brankovići u te zemļe, da kupe harače, ali su svi onamo zaglavili, pa će zaglaviti i Miloš. Lazar zovne preda se Miloša i zapovjedi mu, da sjutra ima odlaziti u odmetne zemļe i kupiti harače. Odlazeći Miloš od Lazara roni suze. jer misli, da ga car šaļe u sigurnu pogibiju. Jelisavka ugleda Miloša s penģera i tješi ga, veleći mu, da su Brankovići za to zaglavili u Karavlaškoj i Karabogdanskoj, jer su gradili velike zulume; za tijem svjetuje Miloša, da moli cara, neka mu dopusti sa sobom povesti dva Jugovića: Boška i najmlađega Nenada. Sjutradan ode Miloš k Lazaru, da izvadi „sićana fermana" t. j. potvrdu, da je on carski poreznik; car mu dâ ferman; ali kad Miloš zamoli cara, da mu pridruži Jugoviće Boška i Nenada, car mu odbije tu molbu, te Miloš ode od cara roneći suze, što ne može povesti Jugovićâ. Kad je odlazio na put, opet ga s penģera ugleda Jelisavka i svjetuje ga, kako mu treba izići s poklonom pred knezove karavlaškoga i karabogdanskog i pokazati im carski ferman. Miloš dođe ka karavlaškom knezu Karabegu, koji ga lijepo dočeka, i budući da je Miloš bio miran i uļudan, za to Kara-beg obećava, da će skupiti harače i poslati ih caru Lazaru. Isto tako izjavi i karabogdanski knez Bogdan-beg, da je spreman poslati Lazaru dužni harač. Obadva se bega potuže na zulumćare Brankoviće. Pošto begovi sakupe harače, predadu ih na 30 mazgi Milošu i lijepo ga isprate svaki iz svoje zemļe. Kad se Miloš vratio s blagom u Krušev-dol (t. j Kruševac), Lazar se vrlo obraduje, zagrli Miloša i priznaje, da mu je krivo činio Lazar načini Miloša carskijem haznadarom i dâ mu kćer Jelisavku za ženu. Vuk se Branković na to srdi, ali uzalud.

U Petranovića II. 19 ima pjesma, koja ima ńešto preko 500 stihova, ali tolikoj duļini pjesme slabo odgovara ńezina vrijednost,

Digitized by Google

jer potječe očevidno od rđava pjevača, koji nije svuda mislio što govori. Mi ćemo sadržaj i toj pjesmi ovdje priopćiti, jer se i u njoj govori, kako Vuk Branković o glavi radi Milošu, ali ga ne opada sam Lazaru, već podbada na ń starca Juga. Rečena pjesma kazuje: Jedne Nedjelje urani car Lazar i pođe u crkvu, a poslije leturđije okupi oko sebe u svojoj kruševačkoj kuli najznatniju gospodu; Miloš kao sluga Lazarev dvori gospodu jelom i pilom. Car veli poslije doručka, da se uželio jesti divlji i dodaje, kako se ńegov šura Boško Jugović hvali, da je boļi junak od Miloša, ali još nije dokazao svoga junaštva: za to car veli, da će sjutra ići u lov u Jastreb-planinu, pa neka tamo Boško Jugović dokaže svoje junaštvo. U lov pođu sjutradan s carem sva gospoda, koja su bila i na doručku: tast carev Jug-Bogdan i devet Jugovića i Vuk Branković. Kad su došli u planinu, car dade razapeti čador, da se pod ńim odmara, a gospoda neka idu loviti, svomu sluzi Milošu nalaže Lazar, da ostane kod ńega. Boško Jugović s najmlađim bratom Nenadom stane pri ńekakvom jezeru, da čeka srne ili košute, a ostalo društvo ode još daļe. Na jednoć „zmaj od Jastreba" doleti k onom jezeru, i kako su se Boško i Nenad bili sakrili, nije ih zmaj opazio. Onda on skine sa sebe „krila okriļe" i metne u travu, pa skoči u vodu, da se kupa. Boško Jugović žeļan bojne slave izbaci strijelu na zmaja, ali ga ne pogodi. Onda zmaj brže boļe iziđe iz vode, baci na se „krila i okriļe" i poleti nebu pod oblake, pa otud udari na Boška i ļuto ga rani, a krstaš barjak, s kojim je bio Boško u lov izišao, spali vatrom. (Što će u lovu krstaš barjak? I u Vuka II. 45. nosi Boško Jugović krstaš barjak — ali na Kosovo!). Za čas udari ostalo društvo k onomu jezeru; u tom se društvu sada nalazi i Milan Toplica i Ivan Kosančić. (Pjevač je zaboravio, da ih prije nigdje nije spomenuo!) Svi su bili zlovoļni, jer ništa nijesu ulovili. Nenad pripovijeda nesreću, koja se Bošku dogodila. Stari Jug metne raņenoga Boška na svoga koņa, i društvo krene prema Lazarevu čadoru. Na putu progovori Vuk Branković starcu Jugu: „Prijateļu Jug-Bogdane stari, — ovo nam je sve s Miloša bilo, — te je Boško rana dopanuo (a što je tu Miloš kriv?!); — kako siđeš pod Jastreb-planinu, — pred vas care hoće išetati, — nit' se klanaj, ni boga nazivaj, — nit' mu sjedaj uz desno koļeno, — namrači se, štogod crne možeš, — za to će nas care zapitati, — a ti ćeš mu odgovore dati: — nek oćera iz dvora Miloša, — ja oćera, ja mi ga pos'ječe, — za to ću ti i ja pripomoći". Kada se društvo vrati k Lazaru, Lazar se čudi neobičnomu vladanju Jugovu i pita

Digitized by Google

ga, što mu je, a Jug odgovara, kako ga je bio naučio Vuk Branković. Lazar veli, da mu je teško tjerati Miloša iz svoga dvora: „ja bih lako oćer'o Miloša, — al' je Miloš meni desno krilo — su ńegova do dva pobratima; — kad od mene podju prve sluge, — što ih znade Murat-Sulejmane — u bijeloj Šami i Medini, — ko će branit' mene i državu? (dakle je Miloš sad na jednoć znatno čeljade, a na početku pjesme služi on goste Lazareve vinom i jelom!) — ali ću vas i to poslušati, — kad je Boško srpski barjaktare — sa Miloša rana dopanuo". Nazočna se gospoda tomu protive, da Lazar Miloša tjera od sebe. te vele: „kad Miloša iz Kruševa spremiš, — to će dočut' Murat Sulejmane — pa će zovnut' tebe na Kosovo — i od tebe carstvo potražiti, — a ko će mu na mejdan izaći? — već ti spremi vojvodu Miloša, — nek potraži lova po Jastrebu, — da mu vidiš sreću i junaštvo". Lazar prima ovaj predlog (vidi se, kako je Lazar povodljiv) i šalje Miloša u planinu, da donese kakvoga lova. Miloš ide i uzima sa sobom pobratima Toplicu Milana. I ńih dvojica stanu kod jezera, da čekaju srnu ili košutu: — „tako malo vr'jeme postajalo, — stade jeka Jastreba planine, — dok evo ti zmaja od Jastreba, — leti zmaje kao vatra živa, — kraj jezera u travu panuo, — vitla očim' na četiri strane, — očim' vitla, a vatru prosipa, — ne bi l' koga vatrom opalio; — kad nikoga ugledat' ne može, onda skide krila i okriļe, — kraj jezera u travu turio, — pa se stade kupat' po jezeru". Toplica hoće da strijeļa u zmaja, ali Miloš ne da ubijati „onakog junaka". Onda Miloš sakrije zmaju ńegova „krila i okriļe". Kada zmaj iziđe iz vode i ne nađe u travi što je bio svukao, onda ga stane cika: „O Milošu, dragi pobratime, — kamo moja krila i okriļe? — do tebe ih nitko uz'o nije, — poznaji me, zgubiti me nemoj, — a ja tebe znadem za junaka, — kog ne rodi još nijedna majka". Miloš odgovara: „Pobratime, zmaje od Jastreba! — hodi k meni pod tanku jeliku, — pobratime, da se napijemo, — za junačko zdravļe upitamo, — vratiću ti krila i okriļe". Onda zmaj dođe k Milošu, pa se oba pobratima lijepo pozdrave. Za tijem Miloš šalje Toplicu, da odnese pred Lazara i pred svu gospodu zmajeva krila i okriļe; ali neka toga nikomu ne predaje u ruke; iz toga će znaka svi vidjeti, koliki je junak Miloš, koji je zmaja uhvatio Toplica učini što mu je rečeno i vrati se k Milošu i k zmaju. Zmaj obuče krila i okriļe i reče Milošu, da će Murat-Sulejman skoro doći s vojskom na Kosovo, te će onda on, t. j. zmaj, biti Milošu na pomoći. Na to se zmaj i Miloš izļube i rastanu

Digitized by Google

se. Istom treće jutro ubiju Miloš i Toplica jelena i košutu i s tijem se lovom vrate k Lazaru i ostaloj gospodi. Miloš se i Jug pomire. Za tijem se svi vrate u Kruševac, i tu javno priznaje Jug, da je Miloš veliki junak: „kudgod smo te, sine, opravili, — vazda si nam vjeru učinio; — spremismo te u bogate zemle — Karavlašku i Karabogdansku. — ti pokupi groše i harače — od punijeh dvanaest godina, — što pokupit drugi ne mogaše". Sve društvo pristaje u Jugovu hvalu i raziđu se od cara.

47. *Miloš Obilić.* Ja sam već u „Radu jugoslavenske akademije" kń. 60. str. 127, rekao, da je *Kobilić* ili *Kobilović* pravo Miloševo prezime. Na to me je najviše naveo M. Ban, koji u „Dubrovniku" za god. 1867 str. 144. piše, da je prezime Kobilić ili Kobilović „bez sumnje pravilno, jer među grbovima starijeh porodica srpskijeh nalazimo i grb Kobilićev, a na ńemu stoji kobilska glava. On se po tom morao zvati Kobilić kao god što se i Jablanovići tako nazivlju po jablanu na grbu njinom stojećem i Zmajevići po zmaju". Sada I. Ruvarac u svomu „knezu Lazaru" str. 319. dd., dokazuje da svi izvori, što su god pisani prije početka druge polovine XVIII. vijeka jedinodušno pišu *Kobilić* ili *Kobilović*. Istom Kačić u svome „Razgovoru ugodnom" i Pavle Julinac (1765) i Vasilije Petrović (1754) zabiležili su *Obilić (Obilević)*. Vrijedno je zapamtiti Kačićevu biležku na str. 187. izdańa god. 1759. gdje se veli: „veliki vitez Miloš *Kobilić*, koji ubi cara Murata na Kosovu polu; starinom zvaše se *Obilić*, ali zaradi nenavidosti bi od Vuka Brankovića zazvan Kobilić". Kačić dakle drži, da je Obilić starije ime od Kobilić, a baš je protivno istina! Pošto se uspomena Miloševa proslavila po čitavom narodu, počelo se osjećati, da je nedostojno, da se tako slavan junak zove po „kobili", za to mu je ime promijeńeno u „Obilić". O tom, kako je Miloš dobio ovo svoje prezime, nalazi se u narodu tradicija u prozi koju je Vuk zabiležio u svojem rječniku s. v. „obil" gdje piše: „Srbi pripovijedaju da je Silni Stefan loveći po Ceru ugledao na jednom mjestu gdje se grane od drveća i dole savijaju i gore uzvijaju. Kad dođu na ono mjesto, a to dijete kod nekoliko ovaca udarilo svoju sjekiru u kladu, pa leglo na leđa te spava: kad dihne iz sebe onda se grane uzvijaju u visinu, a kad povuče paru u se, onda se savijaju k zemli. Kad to vidi car, začudi se, pa pruži ruku s koña, da mu uzme sjekiru, ali hoćeš! ne može da je izvadi iz klade. Brže bole sjašu sluge i vojvode s koña, ogledaju svi redom objema rukama, da izvade sjekiru iz klade, ali je nijedan

Digitized by Google

ne može ni pomaći. Onda probude dijete i car ga zapita: „Kako ti je ime?“ A ono odgovori: „Miloš“. „Imaš li oca i majku?“ „Majku imam, a otac mi je umro“. „A gdje ti je majka“. „Eto je tamo dole u selu kod kuće“. „Ajde da nas vodiš kući“. „Ne mogu od ovaca“. — I tako ga kojekako namole da potjera ovce i da pođe pred ńima kući. Sad su oni radi znati i vidjeti šta će on raditi sa sjekirom, kako će je izvaditi iz klade; ili će je onako ostaviti. Kad Miloš krene ovce, a on uzme sjekiru jednom rukom i zametne na ramo. Kad dođu kući, Miloš odmah ostavi ovce i nepoznate goste, pa zamakne među zgrade da traži majku. Pošto car sjaše s konja, pođe i on za Milošem, da gleda. da mu se gdje ne sakrije, kad pogleda kroz brvna u jednu zgradu, a to mu majka mijesi hleb, a prebacila desnu sisu preko lijevoga ramena, a lijevu preko desnoga, te on ostrag sisa. Onda car reče: „Međer *obila* majka, rodila *obila* junaka“. — Car uzme Miloša od majke, i odvede ga svome dvoru, i od toga se nazove Obilić“.

Moguće je, da se o ovom događaju nalazi ili se nalazila u narodu i junačka pjesma. ali takva pjesma nije nikako meni poznata. Mjesto ńe nalazim u Petranovića III. 25. i 26. dvije pjesme, u kojima se govori, kako je dijete Miloša našao car Stjepan i odveo ga svome dvoru i othranio ga Prva od tijeh pjesama kazuje: Vile u Šargan planini igraju kolo i pjevaju pjesme, kad li na jednoć čuju djetińi glas ńegdje u blizini, i vila Jerusavla pođe onamo, nađe dijete i odnese ga među vile. Dva ga je dana među ńima dojila, a treći dan pomisli, da možda majka traži svoje čedo, pa pođe, da ga odnese onamo, gdje ga je našla Kad tamo dođe, nađe malo ždrijebe, za koje pomisli, da mu se mati izgubila, te metne dijete na ždrijebe. Ždrijebe odleti s djetetom na drum i tamo ga uhvate ljudi cara Stjepana, koji se baš ondje desio. Car se vrlo čudi malomu čedu na ždrebetu, pa povede u svoje dvore i ždrijebe i čedo Čedo odnese u crkvu i krsti ga imenom Obilić Miloš; ńeki su ljudi tomu prigovarali govoreći, da bi bolje bilo reći: Kobilić Miloš — „jer je ńega rodila kobila, — po planini nejačka nosila, — on ne ima ni oca ni majke“. Mladi je Miloš vrlo brzo rastao i napredovao. Kad mu je bilo dvanaest godina, pošaje ga car Stjepan u Rusiju na nauke. Miloš izuči u Rusiji knigu i vrati se u Prizren. U to je ńegova kobila oždrijebila vrlo dobra konja, poznatoga „ždralina“.[1] Jednoć je gledao s prozora car Stjepan

[1] U ńekoliko pjesama Petranovićeva zbornika doista se konj Miloša Obilića zove ždralin. Vuk u rječniku s. v. „ždrâl“ piše: „pripovijeda se, da se tako (t. j. ždral) zvao konj Miloša Obilića“. *

Digitized by Google

junačkoga Miloša, gdje na ždralinu pojahuje; gledao ga je i govorio: kad bi Miloš znao, da je nađen kao nejako dijete na ždrebetu, rastužio bi se! Još reče Stjepan carici, da bi Miloš za cijelo išao tražiti svoju majku, kad bi mu se reklo, kako je nađen. Ovaj razgovor dođe Milošu do ušiju, i on se odmah sprema u svijet, da potraži majku. Car ga Stjepan odvraća od toga, ali uzalud.

Ovoj se pjesmi može smatrati nastavkom Petranovićeva pjesma III. 26, u kojoj se ovo govori: Miloš sjedi u Jedreni u mehani i pije vino, a i svoga ždralina poji vinom, govoreći: „ždralin mi je i otac i majka". Za tijem sam sa sobom govori, kako je pošao u svijet majku tražiti U to dođe pred mehanu delibaša Musa. Krčmarica mu veli, da je čudan junak u mehani, i kazuje Turčinu, kako se neznani delija sam sa sobom razgovara. Surovi Turčin odgovara krčmarici: „krčmarice, zlo ti jutro bilo! — to je glavom Obilić Miloše, — što će tebi đaur u mehani? — ako ne zna roditelja svoga, — evo ńemu i oca i majke; — babo mu je moja topuzina, — mila majka moja britka ćorda!" S tijem riječima uniđe Musa u mehanu, a s ńim i 30 ńegovijeh delija, pa odmah navale na Miloša, ali ih Miloš posiječe sve do jednoga. Miloš ode u Šarganplaninu, i pošto je duļe vrijeme jahao, siđe s konja, legne u travu i zaspi. Onda k ńemu dođe vila, koja ga je ńegda bila zadojila, i stane ga ļubiti, a Miloš se probudi od ńezina ļubļeńa. Vila se očituje Milošu, kako ga je ńegda zadojila u planini. Miloš pita za svoje roditeļe, a vila odgovara: „Ti si rodom od Hercegovine, — od poroda Popović Nikole, — babo ti je Popović Nikola, — a majka ti ļuba Nikolina, — ti ne imaš brata ni sestrice, — pak si ost'o za babom sirota", — daļe govori vila, kako je Miloševa majka donijela u planinu svoje čedo i ostavila ga u travi, ne bi li došla koja vila i zadojila Miloša, da od ńega iziđe junak. U to je došao ogńeviti lav i rastrgao Miloševu majku, a vile su dijete metnule na ždrijebe, i tako ga je našao car Stjepan i odveo u Prizren. Miloš zahvali vili na očitovańu i oprosti se s ńom, pa ode svomu zavičaju.

48. O Milošu Obiliću ima dosta narodnijeh pjesama i osim onijeh, koje su do sad spomenute; ali u drugijem pjesmama pjevaju se o Milošu motivi, koji su iz priča o drugijem junacima na ńega preneseni. U opće je Miloš pored Marka Kraļevića onaj junak narodne naše epike, oko kojega se privilo najviše tradicija To je dakako učinila velika ńegova slava, koju je stekao na Kosovu. —

Digitized by Google

O *istoričkom* Milošu govori obilno Ruvarac u svojoj navedenoj knjizi o knezu Lazaru str. 306 dd.

O ostalijem kosovskijem junacima nemamo što govoriti, ako se hoćemo držati svoga zadatka izrečenoga pod br. 40, jer što ima narodnijeh pjesama o Jugu i Jugovićima i o banu Strahiniću (to su pored navedenijeh junaka najznatniji kosovski borci) drugijeh nego li smo ih mi do sad spomińali. sve su to takve pjesme, da bi se mogle pjevati i o drugijem junacima t. j. predmeti su uzeti iz narodnoga prozaičnog pričańa i prepjevani su na imena Juga i Jugovićâ i bana Strahinića. Svatko uviđa, da takvi predmeti ne mogu imati nikakve zajednice s kosovskijem događajima A. Pavić trudi se u pomenutoj svojoj radńi str. 35. dd. dokazati, da i Vukova pjesma II. 44 o Banoviću Strahińi pripada među kosovske pjesme. Ali kako je toj lijepoj Vukovoj pjesmi glavni predmet: nevjera ļube Strahińine i kako u narodnoj našoj epici starijega vremena ima i drugijeh pjesama, koje se vrte oko istoga glavnog predmeta (n. p. u Vuka II. 25. II. 31. — u Petranovića II. 38. itd.), ja ne uviđam, za što se ne bi moglo reći, da je starac Milija, a još prije ńega pjevač Bogišićeve pjesme br. 40. omiļeli narodu našemu predmet o ļubi-nevjernici prenio na Strahińu isto onako. kako su uz imena Marka Kraļevića, Miloša Obilića, Ļutice Bogdana i drugijeh junaka privezani svakojaki motivi, koji bi se s istijem pravom mogli pjevati o svakom drugom junaku. Svemu ovomu još vaļa dodati, da je glavni predmet pomenute pjesme unesen po svoj prilici od drugud u naš narod. Vidi: Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1889. Май, стр. 35 - 38.

Moje je tvrdo uvjereńe, da će metoda oko proučavańa narodne epike biti s tijem sigurnija i plodnija, što se više bude pazilo na razliku između iménâ i motívâ. Ako izuzmemo pjesme istoričke (n. pr. kosovske) i nazovi-istoričke (n. p. o zločinstvu kraļa Vukašina), lako ćemo se iza malo duļega čitańa narodne epike uvjeriti, da je sveza među imenima i motivima vrlo slaba, da su imena veoma promjenļiva, motivi da su mnogo stalniji. Za to ne vaļa u svakoj junačkoj pjesmi starijega vremena, u kojoj se nalaze istorička imena, tražiti uspomene istoričkijem događajima. U starijoj našoj epici ne treba tražiti ni mitologiju ni istoriju, već *pripovjedaći materijal*, koji nikako nije u onolikoj mjeri originalan, kako se obično misli.

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA XCVIII.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXVII.

U ZAGREBU 1889.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem. Od M. Vaļavca 1

Život i rad Rajmunda Kunića. Od dra. Fr. Maixnera. (Ostatak.) 85

Jugo-zapadna visočina hrvatska u oro- i hidrografijskom pogledu. Od Drag. Hirca 154

Digitized by Google

Digitized by Google

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. svibnja 1888.

PRAVI ČLAN M. VAŁAVEC.

Rad sam ńekoliko opisati staroslovenski prijevod psalama u ńekijem rukopisima hrvatske, srpske i bugarske recenzije. Psalmi hrvatsko-slovenski dolaze u glagolskijem brevijarima i komadice u misalima. Brevijari koji su meni rabili jesu a) pazmanski, našast na otoku Pazmanu, sada u akad. knížnici, biće iz XIV vijeka *(p)*. b) dva brevijara iz Kukuļevićeve zbirke, sada u akad. knížnici, jedan od god. 1470 *(k.)*, drugi iz god. 1486 *(kv.)*, c) dva novļanska časoslova *(nov¹ nov²* ili n^1 n^2), kojijeh je jedan pisao pop Martinac u godinama 1493,4,5 kako sam napomiňe u tri pripisa, koji latinicom prepisana glase α) 267aa: Azъ mnogogrêš'ni Martinacъ popъ plemenemъ Lapčaninъ bogu dav'šu mi siceže priprošte dosvršihъ sie knige, side v moei hiži v Grobnici, budušti v plni dêli crkvnomъ pri častnomъ mužu gospodni Davidi plovani grobničkomъ, vъ vrême svetago otьca v' bozê pape Alek-an'dra šestago i v vrême Maksimiliêna krala rimskago i v vrême krala Laclava češ'koga i ugrskago i v vrême našega gospodna kneza Brnar'dina Fran'kapana i nega sini kneza Matiê i kneza Krš'tofora i kneza Feran'ta i v'rhovnomъ našego gospodna i otca gospodina biskupa Krstopora Dubravčanina biskupa modruš'kago i k'rbavskago i pročaê. I azъ Martinacъ popъ više imenovani pisahъ sie crkvi blaženie Marie dêvi i kloštru ee pod' Novimъ Vinodoli, idêže abitahu fratri reda svetago Pavla prvago remeti, ih'že vikariš' biše iz'brani otьcь Valen'tinъ i priurъ v kloštri semъ blagi mužъ fratarъ Fran'ko po imeni Budišištъ plemene Mogorovištъ s' bratiju svoju i otьci živuštimi v kloštrihъ Primor'ê, muži bogoboinimi, čьstni služiteli

Digitized by Google

Hristovi zakonnoregulnici, ljubvenimь divicionomь svoimь obslužujuštimь regulu svetago Augustina i spêšešte napravlahu vsaka potribnaê crkvi božiei, ih'že mazda Isukrstь budi i dêva Mariê, amen. I biše v Novomь počtovani mužь gospodinь Petrь plovanь novograd'ski i gospodin An'drêi vikarь vinodolski s' svoimi ljubvenimi redovnici s' žiteli v gradu semь, svršeno pomoštnici dêlu semu, ih'že imena pisana budite v knigahь životnihь, amen. Togo radi že molju vsêhь gospodu redovnikovь otь boga danihь otьcь, takožde že i žakanь êko bratie, siceže i čtacevь razumnêišihь pače mene za mnoge om'rš'ne eže priključiše mi se v dêli semь, ne proklnite me, da ispravite svoju počtovanu mudrostiju, i čtuštê blagoslovite boga i učite se imeniê vaša (ne)potrêbnaê daêti bogu da o nemže vzrastete v' spasenie, zane ne pisa sego duhь sveti, tkmo uboga ruka grêšniča, i k tomu budušti mi v skrbi i priobiždenь misliju vsagda bihь za rati velike i nemiriê, êže priključiše se v vrêmena naša. Juže dvigoše Turci sušti otь ištediê Z'maila sina Agari rabine Avramle proti vsei vselenêi zemlь i obuêm'ši vsu Grčiju i Bulgariju, Bos'nu i Rabaniju nalegoše na êzikь hrvatski, posilajušti zastupi velike voivode silne tvorahu brani mnogie s' pl'komь hristênskimь, pobiêjušti se na polih' i na pasihь i na brodihь vodь. Tьgda že roblahu vse zemle hrvatske i slovin'ske do Save i Drave daže do gorê zaprte, vse že dežele kran'ske daže do mora robeštê i harajušte i domi božie palešte ognemь i oltari gospodne raz'drušujušte, prestarih' že izbiêjušte oružiemь, junoti žc, dêvi i vdovi daže i kvekajuštiê čeda, plk' boži pelajušte v tuzê usiliê svezani sušti železomь, preprodajušti e na tržištihь svoihь êkože skotu običai estь. I ošte izide baša Rumarie i Vrh'bosanê i porobivь Posav'e pade pod' Mod'rušu i poče r'vati Mod'rušu, požga že ognemь bur'ge ohrstnie i kloš'tri, ošte i crkve gospodne. Tagda že gospoda hrvat'ska i bani h'rvatski dvigoše voisku protivu imь, boi zastupni v poli veliemь k'rbav'skomь i tu boriše se braniju velieju. Tagda že pobêždena bistь čestь hristên'ska, tьgda že uhitiše bana hrvatskoga jošte živušta, tagda že ubiše kneza Ivana Fran'kapana, tьgda otpelaše kneza Mikulu Fran'kapana, tьgda že ubiše bana êčkogo, tagda že padoše krêpci vitezi i boriteli slavni v premoženii ihь vêri radi hristovi, ošte že i pišci izabrani boriteli tu umriše obstrьti zastupi v plčinê pola, tu že semrtь priêše vêri radi êko že družba svetago Mauriciê, tьkmo že knezь Brnardinь Frankapanь izide otь srêdi boê s malimi, i tьgda načeše cviliti rodivšie i vdovi mnoge i proči ini i bistь skrbь veliê nь vsêhь živuštihь v stranahь sihь,

Digitized by Google

êkaže ne bistь otь vrêmene Tatarovь i Gotovь i Atelê nečist'vihь. Lêtь gospodnihь č ∴ u ∴ p.∴ v ∴ (= 1493). — b) 260bb: Hvaleno ime Isukrstovo i vsehь svetih'. Martinacь popь sie pisah nь Grobnici v' lêtêhь gospodnihь č ∴ u ∴ p ∴ g ∴ (= 1494). — c) 381ab: Hvaleno ime tvoe, gospodi Isuhriste, i dêvi Marie v vêki, amenь. Azь mnogogrêšni popь Martincь sie pisahь v Grobnici crkvi i kloštru blaženie dêvi pod' Novimь Vinodoli, i tu prêbivahu čьstni služiteli kristovi fratri blaženago Pavla prvago remeti, ih'že priurь biše otьcь Fran'ko. č ∴ u ∴ p ∴ d ∴ (= 1495). — Kod tih pripisa smeta samo to, da pripis iz god. 1494 u brevijaru, kako je složen i vezan, dolazi prije pripisa iz god. 1493, a da red u knizi nije poremećen. Čini se kao da ih je više pisalo brevijar n^2, jer u psalmu 31.4 je drugom rukom napisano počam od egda pa do 9 imže nêstь. Ko je onaj drugi novljanski brevijar *(n¹)* napisao, ne znam, nisam imao kad da sve prolistam, ali su bez sumnje oba iste starosti, mogao bi n^1 i stariji biti od n^2.

U *k.* i u oba *nov.* dolazi mnogo kratica, dočim ih ima u *p.* puno manje. U tijem brevijarima dolaze svi psalmi, samo u *p.* nema 16. psl. a u *k.* su dva ili tri lista na polak istrgnuta, i u *kv.* istrgnut list, na kom su bili psalmi 15, 16 i 17.38.

Srpske sam recenzije prolistao tri rukopisna psaltira: jedan je prijepis *Daničićev (d)* ne prije 15. vijeka, drugi je psaltir *Spiridona* starca (*sp.*) pisan u Orahovici manastiru u Slavoniji iz god. 1630., a treći je *popa Marka (pm.)* pisan u Luščima u Bosnoj u bihačkom kotaru god 1676. Sve je to u akad. biblioteci.

Bugarske recenzije rabila su mi dva rukopisa naše akad. biblioteke iz *Mihanovićeve* kolekcije: jedan (m^1) iz XIII. vijeka na pergamenu veoma istrošenu i raspadljivu lijepijem ćirilskijem slovima pisan u jednom stupcu. Nije više cio, počima ps. 41.7 a završuje se ps. 135.7, i u sredini nestalo je više listova, nema ps. 50.21—52.2, 67.20—34, 83.7 — 86.1, 87.7 — 88.27, 91 8 — 95.9, 104.26 — 105.24, 108.7 — 109.3, 115.10 — 118.1, 124.2 — 126.3, 130 — 134 Taj psaltir mislim da je imao na porabu i Miklošić (lex. XVIII psalt. mih. psalterium, cod. membr. saec., uti videtur, XIII in oct. bulg. olim A. de Mihanović). — Drugi bugarski psaltir (m^2) pisan je na papiru u jednom stupcu, nepotpun, mnogo pogrješan, ne stariji od XVI vijeka.

Psalme hrvatsko-slovenske recenzije izdao je glagolicom Ivan Berčić u 2. svesci ulomaka svetoga pisma u Pragu 1864. Psalmi

*

Digitized by Google

tamo preštampani svi su iz pazmanskoga brevijara do 16. koji nema u rukopisu, i do 118.122—128.

2. Glavna mi je svrha ove rasprave porediti ili prispodobiti prijevod pomenutijeh rukopisa s prijevodom staroslovenskijem kakav ima u psaltiru glagolskom manastira Sinai-brda po Geitlerovu izdańu. Sinajski prijevod doduše nije izvor-radńa, ali je prijepis ńekoga Bugarina iz staroslovenskoga prijevoda veoma blizak prvomu stsl. prijevodu, najpotpuniji od svih do ńega izdatih psalama, veoma star, biće iz 11. vijeka. Načińen je vaļda za rimski obred, što se vidi od koječega: prevodilac kao da je kašto ali rijetko zavirivao u latinski tekst: ńekoliko puta dolazi rečenica sa da = lat. ut ili ne, a u grčkom je infinitiv, kao ps. 8.3 ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν σου τοῦ καταλῦσαι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas inimicum et ultorem. sin. **изъ оустъ младьнець съсѫштиихъ съкръшилъ еси хвалѫ врагъ твоихъ ради, да раздроушиши врага и местьника** — 9.35 βλέπεις ὅτι σὺ πόνον καὶ θυμὸν κατανοεῖς τοῦ παραδοῦναι αὐτοὺς εἰς χεῖράς σου vides, quoniam tu laborem et dolorem consideras ut tradas eos in manus tuas. sin. **видиши ѣко ты болѣзнь и ѣрость смотрѣеши да** (deest sin. **да прѣдани бѫдѫтъ**, glag. hrv. **да прѣдань боудеть**). — 22.6 τὸ ἔλεός σου καταδιώξεταί με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου, καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ κυρίου εἰς μακρότητα ἡμερῶν misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitae meae et ut inhabitem in domo domini, in longitudinem dierum. sin. **милость твоѣ поженетъ мѧ въсѧ дьни живота моего, и да въселѫ сѧ въ домъ господьнь въ дльготѫ дьньи.** — 25.7 κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, κύριε τοῦ ἀκοῦσαι φωνῆς αἰνέσεως καὶ διηγάσασθαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου circumdabo altare tuum, domine, ut audiam vocem laudis et enarrem universa mirabilia tua. sin. **обидѫ ольтарь твои, господи, да оуслышѫ гласъ хвалы твоеѧ (и) исповѣмъ въсѣ чюдеса твоѣ.** — 26.4 μίαν ᾐτησάμην παρὰ κυρίου, ταύτην ἐκζητήσω, τοῦ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου, τοῦ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα κυρίου καὶ ἐπικέπτεσθαι τὸν ναὸν αὐτοῦ unam petii a domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo domini omnibus diebus vitae meae, ut videam voluptatem domini et visitem templum eius. sin. **единого просихъ оу господѣ, того възиштѫ, да живѫ въ домоу господьни въсѧ дьни живота моего, да зьрѫ красоты господньѧ и посѣштаѭ цръквы свѧтыѧ**

Digitized by Google

его. — 35.2 φησὶν ὁ παράνομος τοῦ ἁμαρτάνειν ἐν αὐτῷ dixit iniustus, ut delinquat in semet ipso. sin. **сѧтъ ꙁаконопрѣстѫпьникъ да съгрѣшаѭтъ въ себѣ.** — 35 4 οὐκ ἐβουλήθη συνιέναι τοῦ ἀγαθοῦναι noluit intellegere, ut bene ageret. sin. **не изволи разоумѣти да оублажитъ.** — 38.2 εἶπα Φυλάξω τὰς ὁδούς μου τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν dixi: custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea. sin. **рѣхъ: съхраиѭ пѫти моѩ, да не съгрѣшаѭ.** — 66.3 ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, τοῦ γνῶναι ἐν τῇ γῇ τὴν ὁδόν σου illuminet vultum suum super nos et misereatur nostri, ut cognoscamus in terra viam tuam. sin. **просвѣти лице твое на ны, да познаемъ на земи пѫть твои.** — 68.24 σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν obscurentur oculi eorum, ne videant sin. **помрачисте сѧ очи ихъ, да не видѧтъ** — 72 28 ἐμοὶ τὸ προςκολλᾶσθαι τῷ θεῷ ἀγαθόν ἐστι τίθεσθαι ἐν τῷ κυρίῳ τὴν ἐλπίδα μου, τοῦ ἐξαγγεῖλαι πάσας τὰς αἰνέσεις σου mihi adhaerere deo bonum est: ponere in domino deo spem meam, ut annuntiem omnes praedicationes tuas. sin. **мьнѣ прилѣплѣти сѧ бозѣ благо естъ, полагати на господѣ оупъваниє моє, да исповѣмь вьсѧ хвалы твоѩ.** — 75. 10 ἐν τῷ ἀνασθῆναι εἰς κρίσιν τὸν θεὸν, τοῦ σῶσαι πάντας τοὺς πρᾳεῖς τῆς γῆς cum exurgeret in iudicium deus ut salvos faceret omnes mansuetos terrae. sin. **вънегда въскръснетъ на сѫдъ богъ, да оупасетъ кротъкыѩ земли.** — 79, 3 ἐλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς veni, ut salvos facias nos. sin. **приди да ны съпасеши.** — 100 8 εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀδικίαν in matutino interficiebam omnes peccatores terrae, ut disperderem de civitate domini omnes operantes iniquitatem sin. **на оутрьѣ избиваахъ вьсѧ грѣшьныѩ земли, да потрѣблѭ отъ града господьнѣ вьсѧ творѧштѧѩ беꙁаконьє.** — 103. 27 πάντα πρὸς σὲ προςδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτοῖς omnia a te expectant, ut des illis escam sin. **вьсѣ отъ тебе чаѭтъ, да даси ништѫ имъ.** — 104. 21, 22 κατέστησεν αὐτὸν... ἄρχοντα πάσης τῆς κτίσεως αὐτοῦ, τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ ὡς ἑαυτόν, καὶ τοὺς πρεςβυτέρους αὐτοῦ σοφίσαι constituit eum... principem omnis possesssionis suae, ut erudiret principes ejus sicut semet ipsum, et senes eius prudentiam doceret sin. **постави и кънѧꙁѣ вьсемоу сътѧжанию своемоу, да наоучитъ кънѧꙁѧ его ѣко самъ сѧ, и старьцѧ его оумѫдритъ.** — 104. 39 διεπέτασε νεφέλην εἰς σκήπην αὐτοῖς καὶ τὸ πῦρ, τοῦ φωτίσαι αὐτοῖς τὴν νύκτα

Digitized by Google

expandit nubem in protectionem eorum et ignem, ut luceret eis per noctem. sin. **распрострѣ облакы въ покровъ имъ и огнь, да просвѣтитъ имъ ноштьѭ.** — 105 8 ἔσωσεν αὐτοὺς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦ γνωρίσαι τὴν δυναστείαν αὐτοῦ salvavit eos propter nomen suum, ut notam faceret potentiam suam sin. **съпасе ѩ имени твоего ради, да съкажетъ имъ силѫ своѭ.** — 105 23 εἶπε τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς, εἰ μὴ Μουσῆς ὁ ἐλεκτὸς αὐτοῦ ἔστη ἐν τῇ θραύσει ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ ἀποστρέψαι ἀπὸ θυμοῦ ὀργῆς αὐτοῦ, τοῦ μὴ ἐξολοθρεῦσαι dixit ut disperderet eos, si non Moyses electus eius stetisset in confractione in conspectu eius, ut averteret iram eius, ne disperderet eos. sin. **рече да ѩ порѣблѭ, аште не би Моси избъраны его сталъ въ съкроушении прѣдъ нимъ, възвратити ѣрость его, да не погоубитъ ихъ.** — 105. 47 ἐπισυνάγαγε ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐθνῶν, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ, τοῦ ἐγκαυχᾶσθαι ἐν τῇ αἰνέσει σου congrega nos de nationibus, ut confiteamur nomini sancto tuo et gloriemur in laude tua sin. **събери ны отъ ѩзыкъ, да исповѣдаемъ сѧ имени твоемоу свѧтоумоу и хвалимъ сѧ въ хвалѣ твоеи.** 112. 8 ὁ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα, τοῦ καθίσαι αὐτὸν μετὰ ἀρχόντων de stercore erigens pauperem, ut collocet eum cum principibus sin. **отъ гноишта възносѧ оубога, да посадитъ и съ кънѧзи.** — 118: 37 ἀπόστρεψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, τοῦ μὴ ἰδεῖν ματαιότητα averte oculos meos, ne videant vanitatem sin. **отъврати оуи мои, да не видите соуеты.** — 118 76 γενεθέτω τὸ ἔλεός σου τοῦ παρακαλέσαι με fiat misericordia tua, ut consoletur me sin. **бѫди милость твоѣ, да оутѣшитъ мѧ.** 118 173 γενέσθω ἡ χείρ σου τοῦ σῶσαί με fiat manus tua, ut salvet me. sin. **бѫди рѫка твоѣ, да съпасетъ мѧ.** — Ovo je sve prilično dobro prevedeno prema slavenskoj sintaksi, ali mi je muka vjerovati, da je prevodilac držeći se inače grčkoga teksta sve to sam, premda Slovenin, pogodio. Voliji sam vjerovati, da je imao pred sobom latinski tekst. Ali otkle je relativna rečenica u ps. 94. 6 **въсплачимъ сѧ прѣдъ господемъ, иже ны естъ сътворилъ,** kad ima grčki tekst particip: κλαύσωμεν ἐναντίον κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς, ako ne od zavirivańa u vulgatu gdje stoji: qui fecit nos? ili kako je u ps. 104 42 ὅτι ἐμνήσθη τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου αὐτοῦ τοῦ πρὸς Ἀβραάμ mogao prevesti: **ѣко помѣнѫ слово свѧтое свое, еже имѣ къ Авраамоу?** otkle mu **имѣ къ,** ako ne od latinskoga: memor fuit verbi sancti sui, quod habuit ad Abraham? Ili je li je psl. 118. 130 ἡ δήλωσις τῶν λόγων

Digitized by Google

σου φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους mogao ovako prevesti: **сказанїе словесъ твоихъ просвѣщтастъ и разоумъ дастъ младенцемъ**, a da nije vidio u vulgati: declaratio sermonum illuminat et intellectum dat parvulis?

DIO PRVI.

Psalmi pisani glagolicom.

3. Slovnica u *p. k. kv* i n^1 n^2.

Pismo. Nazalima nema traga, stsl. *ą* je *u* a *ę* je *e:* susêdь, čestь za sąsêdь čęstь.

Od dva stsl. poluglasna preostalo je samo jedno, to je oba su se glasa ъ i ь izjednačila pa se i jednim znakom biļeže: onь kostь za onъ kostь. I to je slovo na kraju riječi a i na kraju sloga onijemilo pa se samo od navade piše ali i ne piše. Glasilo je u ńekijem riječma od jednoga ređe od dva sloga kao nь sь tь vь; vьzь nadь otь. U našijem je brevijarima bez sumńe glasilo bogь kostь jednosložno kao i danas bog kost, jer da je ь na kraju glasilo, bilo bi i tuj kadkad preglasilo na a, ali nikada ne dolazi nominativ boga kosta, dočim se čita na sa ta va vьza nada ota uz nь sь tь vь, vьzь nadь otь. Da u riječima na kraju ь nije glasilo, to pokazuje pisańe: hr'ptê 128. 3 sin. hri*b*ъte; pčeli 117. 12 sin. *b*ъčelъi, sla*t*'ka 118. 103 sin. sladъka, teš'cihь 34. 18 sin. tję̇žьcêhъ, tešk*o*srdi 4 3 sin. tję̇žьkosrъdi, zberetь 146 2 *z*berutь 103. 28 zberi 105 47 zbirae 128 7 zbirahu 30. 14 sin. sъberą̇tъ itd. pošleši 103. 30 sin. posъleši, pošletь 109. 2 posьletь 147. 7 pošli 19. 3 42. 3 143. 6. 7, š nimь 49, 18 sin. sъ nimъ, z dari n^2 44 13 sin. sъ darъi, vazь dьnь n^2 31. 3 sin. vьsь dьnь, skrš'taše 34. 16 sin. skrьžътašję̇ itd. Da je ь tuj glasilo, ne trebalo bi se ь ili a umetati gdje mu prema stsl. mjesta nema: missь' 5. 11 ogьnь 97. 9 vêt*a*rь 1. 4 es*a*mь 90. 15 sed*a*mь 118. 164 itd.; tuj je ь a umetnuto, da se slog, pošto je ь na kraju onijemilo i otpalo, može izgovarati.

Za ь dolazi ńekoliko puta *e:* u *p:* dešti 44. 11. 13, 136. 8, dešteri 9. 15, 72. 28, 44. 10, 47. 12, 96. 8, 105. 37, 143. 12, dešter' 105. 38, mečь 65. 5, meči 149. 6, molitv*e*nikь pl. gen. 73. 23 molitv*e*nici 67. 23, s*e*mrtь 33. 22, 48. 15, 54. 16, 115. 6 s*e*mrti 12. 5, 21. 26, 32. 19, s*e*mrtna 67. 20 semertnaê 43. 20 semertnie 7 14, 106. 18 uz smrtь, s*e* dьnь 117. 24 s*e* pokoi 131. 14 uz sь sa, êzv*e*ni 87. 6,

Digitized by Google

êzvena 87. 11 *k* azvena (n' ezvana n^2 ezavna), oltarev'na 117. 24, dešti mečь semrtь dolaze i u *k* i oba *n*.

Za ь dolazi *o*, ali u veoma malo riječi: kogda 2. 12, 7. 3, 12. 4. 5, 27. 1, 34. 17, 37. 17, 40. 6, 9, 41. 3, 49. 22, 58. 12, 90. 12, 100. 2, 112. 4, 139, 9 uz kagda 78. 10, nêkogda 93. 8, togda 2. 5, 39. 8, 77. 34, 88. 20 uz tъgda 18. 14, 50. 21, 118. 92, 125. 2 i tagda 68. 5, 95. 12, smokov'nice 104. 33. Tako i u *k* i *n*

Često se ь ne piše, nego se samo označuje apostrofom. To biva prečesto u *p*. i n^2 maṅe, u *k*. i *kv*. Apostrofom se kašto biḷeži i nepisano *i* ispred *i* dakle u *ii* = ij i iji: bož'i 45. 4, div'i 79.14 vraž'i 77. 61, brat'i 132. 1, v oruž'i 77. 62, v bezakon'i 50. 7; možda to treba čitati ji: božji divji vražji bratji v oružji v bezakonji, kad se jotacija i drugdje biḷeži apostrofem: pas'e 77. 45 čitaj pasje, san'e 72. 20 čitaj sanje, p'etь 109. 7 čitaj pjetь, tako i u *nov*^{2} u Martinčevu pripisu Posav'e bez sumṅe vaḷa čitati kako se i danas govori: Posavje; tä i ь kašto zastupa jotaciju: pasьe 104. 31 čitaj pasje. Jotovano *e* i *i* ne obiḷežuje se inače ničim. Vaḷa napomenuti da ь može ispasti i pred i dakle u ьi, te se onda obiḷežiti apostrofom: izved'i 80. 11, sazdav'i *kv. nov*^{2} 32. 15, otrinuv'i *kv nov*^{2} 59. 12, vsažd'i *kv. nov*^{1} 93. 9 uz sьzdavьi *p*. 93. 9 (sin. vъsaždei sozdavoi otъrinavъi). U *k*. i *kv*. dolazi apostrof često između dva suglasa gdje nije ništa ispalo: us'liši *k*. 16 1 s'tazahь 16 5 t'voe 16. 7 êv'lu 16. 15.

ь se umeće između dva suglasna osobito gdje je ь iza suglasna onijemilo pa se pisalo ili ne pisalo. To umetaṅe biva da se slog lakše izgovori, n. pr. misьl' 5. 11, ogьnь 15. 5, 57. 9, 88. 74, vьrьlь 17. 7, Ejupьtь 104. 23. 38; za ь dolazi i tuj apostrof: bolez'n' 12. 13, Ejup'te 34. 9, Ejup'ta 67. 32, 79. 9, 113. 1, Ejup'tê 77. 43, 105 7. 21, ejup'tsci 134. 8.

Često dolazi *a* za ь po današńem govoru srpskohrvatskom, da kako samo u onom slogu u kojem je glasilo, dakle nikada na kraju dvo- i više složnih riječi do dva tri puta u: nada oba vьza niti u skupini lь rь. U *p*. dolazi a za ь (uz ь) α) u korijenu: *cvьt:* procvatetь 89. 6, 91. 13, 136. 18 procvatutь 71. 16 procvate 27. 7; — *čьt:* častь 28. 1, 95. 8, 98. 4 časti 48. 13 uz čьsti 44. 10, 48.21 čьstiju 8. 6 čьstna 115. 6 čьstni 138. 17 čьstno 77. 14; *dьbrь:* dabrehь 103. 10; *dvьrь:* dvari 73. 6, 77. 23, 140. 3; *dъždь:* daždь 67. 16, 71. 6, 104 32, 134. 7, 146. 8 odažditi 10. 6 odaždi 77. 24. 27; *kъs:* kadê 41. 4. 11, 78. 10, 113. 10 kagda 78. 10; *kъs:* zakasni 39. 18, 69. 6; *lъg:* lažь ψευδής 32 17 uz lьžь 115. 2 ψευστής *k* lažь uz

Digitized by Google

lьžu ψεῦδος 5. 7, 57. 4, sьl'žu 88. 36 itd ; *lьsk:* v laštani 67. 14 Χλωρότης; *lьst*: lastь 35. 4, 51. 4, 54. 2, 104. 25 last' 34. 8, 35. 4 lasti 9. 28 lastiju 23. 4 lastivь 5. 7 lastiva 108. 2, 119. 2 lastivomь 51. 6, 108. 2, lastivie 11. 3, 30. 19, lastivihь 16 11 ulastitь 14. 3 laštahu 5. 10, 13. 14 uz lьsti 33. 14, 34. 20 lьsti ἐδόλωσε 35. 3 lьstemь 37. 13 lьstivi 54. 24 lstiva 42, 1; *lьvъ*: lavь pl. gen. 57. 5 uz nom. lьv' 21. 14 l'vь 7. 3 l'v' 34. 17, gen. l'va 21. 22, 90. 13; *mьgla*: maglu 147. 5; *mьst:* mastь ἐκδίκησις 57. 11, 78. 10 masti 17. 44 mastii 93. 1 mastnikь ἐκδικητής 8. 8 maštae ἐκδικῶν 98. 8; *mьzda*: mazda 126. 3; *mьzgъ:* maski 31. 9 *k.* n^2 mazgi; *pьsъ:* pasь gen. pl. 67. 24 pasьe 104.31 pas'e 77. 44; *stьblь:* stablie 82. 14; *stьza:* stazu 26. 11, 118. 34, 138. 3 stazi 8. 9, 22. 3, 43. 19, 76. 20, 138. 23, 141 4, stazê 77. 50, 139 6, stazь 17 46 stazamь 24 4, 118 105 stazahь 16. 5; *sъ* οὗτος: sa 23. 5, 31. 8 uz *sь* 23. 8 itd.; *sъ* μετά: sa 25. 4, 27. 3 inače sь s' s š (pred nimь nimi), češće složeno s drugom riječju: sablazanь 105 36 uz sьblazanь 48. 14, sabra 40. 7 sabraše 2. 2 uz sьbra 106. 3 sьbraše 34. 15, 46. 10, 47. 5, 103. 25 uz zberetь 146. 2 zberutь 103 28 zberi 105. 47, sadêla 73. 12, sadêlalь 67. 29 uz sьdêla 7. 14, sal'ga 26. 12, sal'gaše 14. 45 salžutь 65. 3 uz sьl'žu 88. 36 sьlgaše 77. 36, 80. 16, sanamь 21. 17, 72. 2. 85. 14 san'mь 7. 8 san'm' 15. 4, 61. 9 san'me 39. 11, 63. 3 san'mê 81. 2. 10 sanmu 67. 31 san'momь 25. 4 san'mištihь 105.17 san'mutь 101. 23 uz sьnme 88 8, 105. 18, sasudêhь 70. 22 uz sьsudь 30. 18 sьsud' 2. 9 sьsudi 7. 14, sazda 138. 13 sazdasta 118. 73 sazdavь 93. 3 uz sьzda; *sьh*: sahlь 107. 11 issahь 101. 12, isahnetь 89. 6 is'sašetь 128. 6 is'sašutь 36. 2 issaše 21. 16, 101. 5 sьsahu 101. 4; *sъnъ:* sanь 126. 2, 131. 4 san'e 72. 20; *sъtъ*: satь 117. 12 gen. s'ta 18. 11, sta 118. 103; *šьd:* vzašadь 67. 17 vzašadšumu 67. 5 uz v'zš'dšumu 67. 34 šastvie 67 25 prešastvie 119. 5 prešastviê 118. 54 prišastvova 104. 23 uz prišьstvova 119. 6; *šьpьtъ*: šap'tahu 40. 8; *tъ* αὐτός: ta 9. 9, 18. 6, 21. 29, 23. 2. 0, 24. 15, 32. 9, 36. 5, 44. 12, 59. 14, 67. 36, 77. 38, 86. 5, 88. 29, 94. 5, 98. 5, 99. 3, 102. 14, 104. 7, 107. 14, 129. 8, 148. 5, uz tь 37. 11, 61. 2. 7, 90. 3, 94. 4 tagda 68. 5, 95. 12 uz togda tьgda, tažde 101. 28; *tьma:* tamь pl. gen. Χιλιάς 3. 7 tamanь 34. 6 tamna 17. 12 tamnaê 119. 5 tamnihь 78. 7, 142. 3 tamnice 141. 8; *tъštь:* taštь 7. 5, taštu 106. 9 taštee 30. 7 taštimь 2. 1, taštaniemь 77. 33; *vъ:* va 40. 17; 117. 24 inače vь v' v, i složeno s drugom riječju: van'mi 16. 11 uz vьnmi v'nmi; *vъnъ:* vanь 30. 12 van' 40. 17; *vъpi:* vapla 143. 10 *k* vap'ê uz vьpьlь 17. 7 *k* vьpai 101. 2 *k* vapai, vapie κράζων

Digitized by Google

68. 4; *vьsь* ὅλος: *vas*ь 34. 28, 37. 7, 43. 16, 53. 3, 68. 8, 87. 18, 101. 9, 118. 97, 139. 3 inače vьsь; *vьz*ъ: *vaz*dihaniemь 6. 7 *vaz*vahь 16. 6 uz vьzvahь 88. 7 v'zvahь 83. 3, 87. 14; *zьlъ*: zalâ 11. 13 inače zl. . .; *žьzlь*: žazlь 22. 4, 44. 7, 73. 2, 109. 2, *žaz*la 124. 3, *žaz*lomь 88 3; b) *u ńekijem nastavcima*: *ьnъ*: bezum*an*ь 31 1, 32 2, 91. 7 bur*an* 10. 6, 106. 25, 158 4 div*an*ь 9. 9, 67. 36, 117. 23, istin*an*ь 85. 15 kras*an*ь 30. 3 mir*an*ь 119 7 nemošt*an*ь 6. 8 neporoč*an*ь 17. 24, 32, 18. 4 uz neporoč'n' 18 8 nepovin*an*ь 17. 26 uz nepovin'n' 23. 4 podob*an*ь 34 10, 70. 19 uz podobьnь 88 9 podob'nь 49. 21 prav(ь)d*an*ь 91. 15, 111. 4, 118. 37, 128 4 neprav(ь)d*an*ь gen. pl. 73. 20 uz prav(ь)dnь 7. 11 priskrb*an*ь 42. 5 sil*an*ь 23. 8, 51. 3, 77. 65, 88. 9 sram*an*ь 73. 21, stran*an*ь 68. 9 strašan 46. 3, 65. 5, 75. 8, 88. 8, 95. 4 šum*an*ь 77. 65 tam*an*ь 34. 6 vêr*an*ь 88. 29, 38, 144. 14, žitel*an*ь 106. 37; — *ьstvo ьstvie*: množ*a*stvu 9. 25 množastvê 60. 14 veličastvie 70. 21 uz množьstvo 30. 20 množ'stvo 51. 9 itd. veličьstvie 144. 6; *ьtъ*: hr'b*at*ь 20. 13, 68 24, 70. 5; *ьkъ*: načet*ak*ь 77. 51, 101. 26, 104. 36 ostan*ak*ь 36. 37 pês*ak*ь 77. 27, krêp*ak*ь 7. 12, 23. 8, 70. 7 krot*ak*ь 85. 5 plz*ak*ь 34. 6; *ьcь*: jun*ac*ь gen pl 67. 31 kon*ac*ь 60. 3, 64. 6, 78. 5, 88. 74 uz koncь 9. 7 mladen*ac*ь gen. plur. 63. 8 prven*ac*ь 77. 51, 88. 28, 104. 36, 134. 8 star*ac*ь gen. pl. 106. 32, 119. 10 studen*ac*' 54. 24 tel*ac*ь gen. pl. 28. 6, 49. 9, 105. 19 vên*ac*ь 20. 4, 64. 12 tako i srьd*ač*'na 43. 22. — γ) za umetnuto ь osobito pred ono suglasno iza koga je ь onijemilo, i to ispred *rь*: brat*ar*ь 48 8 êd*ar*ь gen. pl od êdro 73 11 vep*ar*ь 79 14 vêt*ar*ь 1 4, dob*ar*ь 72 1 prêmud*ar*ь 106 43 štedarь 85 15, 102 8, 111 4, 144 8; pred *lь*: koz*al*ь gen. pl. 49 9 (stsl. kozьlь i kozlь), pogib*al*' bimь 118 92 sin. pogъiblъ; pred *bь* (od ba) u sud*ab*ъ pl. gen. 96 8, 118 20, 102, 147 9 uz sud'b' 47 12, 118 20, u stsl. pred ba dolazi ь, ali mislim da to nije naše a, premda se piše sing. nom. sud'ba 16 2, 80 5, 88 15, 96 2, ali u ostalim padežima nema apostrofa niti ь niti a pred b: sudbu 36 6 sudbi 9 17 26, 17 23, 18 10, 35 7, 102 6, 104 5, 7, 118 13, 43, 75, 106, 160, 175, 145 7, 147 8 sudbê 118 149, 156 sudbamь 118 7, 108 sudbahь 88 31, 118 62, 164; pred *vь*: êz*av*ь gen. pl. 68 27 ljub*av*ь 77 7 stsl. ljubъvь (može dakle a biti od ъ); pred *nь*: boêz*an*ь 54 6 bolêz*an*ь 7 15 17, 9 28 35, 37 18, 38 3, 89 10, 93 19 pl. gen. 106 39 pl. gen. 114 3, sablaz*an*ь 105 36 sьblazanь 48 14, pês*an*ь 32 3, 39 4, 41 9 itd. pês*an*'nihь 136 3; og*an*ь 10 6, 17 9, 20 10, 38 4, 49 3, 65 19, 77 21 63 82 15 og*an*'ni 17 13 og*an*'nuju 20 20, *ag*anci 113 4 (stsl. agnьci), raz*an*stvitь 67 15 raz*an*stvova 105 33 i

Digitized by Google

premda u stl. ь ili ъ dolazi pred n u ovim riječima: ustanь gen. pl. 16 4, 20 3. 139 10, 140 3 od ustьna, bezdanь pl gen. 70 20 od stsl. bezdъna, ipak držim da je a umetnuto jer bezdna 41 8, 103 6 bezdnu 41 8 bezdnê 77 15, 105 9, bezdni 35 7, 76 17. 148 7, bezdnahь 134 6; a je umetnuto i u skumanь 56 5 od σκύμνος; pred *mь*: sedamь 118 164 esamь εἰμί 90 15, 118 94 psalamskihь 70 22, pred *tь*: ejupat'scê 77 12, ejupatscei 77 51.

U *k ko* i oba *n* dolazi još češće a za ь n. pr. u *k*: ka 41 7, 58 7, 90 15, 118 79 molitavь 53 4 bogatastvo 61 11 mužastvomь 67 7 mužascehь 146 11 nesmisalni 48 11 nesmisalnih 48 13 na 1 14, 43 4, 77 68, 113 26, 117 17, nada 77 32, 94 3, 96 9, 112 4, 137 2 obalgajuštei 108 29 obalgajuštihь 108 20 obalgahu 108 4 otьčastviê 95 7, sadê ὧδε 131 14 sascu 21 10 sasuštihь 8 3, sabljudeši 118 8 sačtu 140 4 sagniše 74 5 sagrešaite 4 5 sagrešu 38 2 sagrêšihь 40 5 50 6 sagrêšihomь 105 6 sagrêšiše 77 32 sal'gaše 80 16 sasičetь 128 4 sastarahь 36 25 sastavit' 20 12 sastavite 117 27 sastaviše 106 36, 140 9 sastrêlati 36 14 sastrêlajutь 63 5 sasuditь 71 4 sazdanie 102 14, sazda 73 17, 88 13, 48, 103 26, 138 5 sazdaše 148 5, sazdavь 32 15 saziždu 88 5 saziždêtь 88 2, 101 17 sazijutь 50 28, 68 36 sazižduть 103 30, 138 16 zaziđi 50 12 sazižduštumu 93 20 saž'getь 45 10, vačnetь 14 1 van'mi 5 3, 37 22, 60 2, 69 2, 79 2, 85 6, 140 1 vaspetь 9 4, 39 15, 43 11 19, 49 17, 55 10, 69 3, 77 6, 113 3, 128 5 vazmu 138 9 vazmite 23 7 9, 95 8 vazmutь 19 12 vazvahь 29 3, 60 3, 65 7, 87 2, vazva 88 27, važgaše 17 42, 93 7, 106 6 13 19 78, vasь ὅλος 31 3, 46 26, vsačaska 38 6, 118 9, vsačaskuju 103 28, vsa'askimь 144 9, Ejupatь 104 38, 135 10, ejupatski 134 8, gusalmi 80 3, žazalь 22 4, 44 7, 73 2, 109 2 itd.

Za nastavak *ьskъ* dolazi *aiskъ* u *k, kv* i u oba *n:* ejupataiskie 80 6 *k* n^2, ejupataiscêi 77 12 51 n^2, ejupa(ta)isce 77 81 *k,* ljudaiskago 17 44 *k* n^2, ljudaiscêi 106 32 *k* i oba *n,* ljudaisci 44 13, 46 10 *k kv* i oba *n,* ljudaiskihь 67 31 *k* n^2, ljudaiskimь 71 4 *k* n^2, mužaiscêhь 146 10 n^2. — aiskъ od ььskъ aьskъ a-j-ьskъ: mužaiskъ od mužььskъ mužaьskъ muža-j-ьskъ kao бай od ба+ъ ба-j-ъ; tako i u *p.* ljud'iscêi 106 32 za ljudььscêi ljudь-j-ьscêi ljudьjscêi ljud'jscêi; a ljudiskago *nov*^{1} 17 44 je za ljudiiskago preko ljudьjьskago.

Kad se je ь pisalo sa *a,* moglo se dogoditi da se je pisalo obratno ь za *a,* koje ь vaļa čitati a n. pr. u *p.:* pьče 30 12, 37 12, 39 6 19, 44 8, 50 9, 51 5, 71 16, 75 13, 86 2, 138 18 uz pače, tь'sci 71 10 od Θάρσις, Vьvilon'ska 136 8 u n^1, kьmenie 101 15,

Digitized by Google

kъmo 138 7bis, nь visokihъ 112 5, nьših 79 9, nьučihъ 17 36, pečьlna 41 6, prepoêsь se περιεζώσατο 92 1. I to se a može sa apostrofom označiti: n' zemli 57 12 čitaj: na zemli.

Za stsl. *lь lъ* pomaļa se u *k* već *u:* puti 135 25, poguštena 106 27 u n^2 pogulštena, umuku ἐσίγησαν 106 29.

Što u skupini lь rь ne biva ь nikada a nema: trastь za trьstь, sьmratь za sьmrьtь, platь za plьtь, slanace za slьnьce itd., i što se za lь rь piše i samo l r, to je dokazom da ь tu nije glasilo, da su l r sonanti.

Pamti i za ь: izigna *k* 43 3, ljudiskago n^1 17 44 (ljud'ıscei *p* 106 32 je za ljudaiscêi).

Za stsl. ъ dolazi samo *i:* dimь = dъmъ 19 9, 36 20, 67 3, 101 4, tisuštь = tъıѧštъ 83 11, ni = nъı ἡμᾶς 5 13, 11 8 itd., nine = nъınê νῦν 2 10, 11 6 itd., nogi = nogъı 13 14, 121 2 itd

ê dolazi u *p.* u opće na mjestu gdje ima biti prema staroj slovenštini. ê je glasilo: a) vaļda kao danas kod kajkavaca u bélo mléko, to je kao e nagnuto na i. Ali je piscu *p.* i ostalijeh glagolskijeh brevijara glasilo svakako i kao *i* jer pišu *i* za *ê* n. pr. bižetь 67 2, gusiıice 104 34. midena 106 16, mrzihu 55 6, onimêhь 38 3, potribetь 68 29, vidušte γινώσκοντες 118 79, vidihomь εἴδομεν 73 9, svitь φῶς 39 11 itd., itd. — Što se naviklo ê čitati kao i, to dolazi i *ê* za *i:* viditê inf. 105 5, priplêvajutь 103 26 za prêplivajutь *k.* priplivajutь s i n. prêplavajaṭь διαπορεύονται, izrê 7 12 ὥρυξε *k.* izri s i n. izdrъı, uzlobê 43 3 ἐκάκωσας. — Češće dolazi *e* za *ê* na ekavski današńi govor: bremenь 80 7, peti ψάλλειν 91 2, snegь 148 8, snesti φαγεῖν 26 2, nine 2 10, 11 6, 19 7, 38 8, 43 10, 70 17, 76 11, 95 8, 117 2 3 4, 123 1. 128 9, 133 2, osvetiše ἔφαναν 76 19, 96 4, potrebitь 108 18 15, svesi 68 20 γινώσκεις, sveštaše 30 14, 61 5, 70 10, 82 4 6, svetlotahь 109 3, otveštaju 118 42, otveštajutь 58 5, otvešta 101 24, zaveštahь 88 4, zavešta 83 6, 104 9, zaveštaše 82 6, zaveštajuštee 49 5, vzveštajušte 77 4, teše ἔδραμον 61 5, poteše ἐῤῥύησαν 104 41, isteše 104 41, sedenie 138 2, sedeštei 68 30, sedь ἐκάθισα 15 4, sede ἐκάθισε 7 1. sedu ἐκάθισαν 118 23, 121 5, svedêtel'stvuju 49 7, telesi 90 10, trebueši 15 2, uvemь 118 25, vide εἶδε 10 7, vest γινώσκει 38 7, verno 18 8, veruju 26 13, vshote ἠθέλησε 17 20, 108 17, vždêlenь 18 11, zlobe 27 4, osobito u praepos. prê složenoj s drugom riječju: prebudetь 71 5, 88 37, prebuduть 5 6, prebivaeši 101 13 27, prebivaetь 9 8, 18 10, 32 11, 60 8, 71 17, 110 3 10, 111 3 9, 46 2, 118 89, prečistь 11 10, prečista 11 7, predadetь 62 11, predaždь 118 121, predai 26 12, 73 19, 139 9, predanь

Digitized by Google

9 35, prehodeštihь 67 22, preidu διῆλθον 41 8, 72 7, 87 17, prelastet' prelaštenь 76 3, prelêzu 17 30, preml'čiši 27 1, premlčitь 49 3, prenemože 76 4, prepitaetь 54 23, prepolovetь 54 24, preselju 61 7, preselihь 5 5, 51 7, preseletь 108 10, prestupaite 74 5, pretr'že 106 14, preukrašeni 143 12, previtai 10 1, prevlêci 27 3, prevrêždju 88 34, prevzidu ὑπερῆραν 37 5, prevznesetь 71 16, prevznese 96 9, prevznose 3 4, prevznosešta 36 5 itd. Obratno *ê* za *e* dolazi u *p.* rijetko: ljubvê gen. sing. 108 4, ložesnê gen. sing. 21 11, povêdetь 123 5 ἀπάξει vždêleni 18 11, silnê δυνατέ 44 4 6, pomišleniêmь 39 6.

b) Često *ê* glasi *ja*, to je ê rabi za jotaciju slovu a, i to α) na početku riječi: *ê* αὐτά 80 11, êdь ἰός 13 4, 139 4 βρῶμα 68 2, êdarь gen. pl. 73 11, êko ὅτι 1 6, 3 6 8, 4 4 9, 5 3 5 10 11 13, 6 3bis 9, 8 2 4 5bis, 9 5 11 13 19 21 24 35, 10 2 7 itd. ὡς 1 3 4, 2 9 5 13, 7 3, 8 30, 10 1 itd, ὡστεί 21 16bis 16, 30 13 itd., ὥστε 36 8, ὅπως ἄν 47 14, 70 8, 77 44, êko že 65 10, 67 3, 77 8, 94 8 itd., Êkovь 13 8, 104 28, Êkova 77 11, 78 7, 134 4, Êkovu 97 3, 104 10, Êkovê 77 5 2¹, 98 4, Êkovlь 73 7. Êkovli 76 16, 104 6, êmu 7 16, 56 7, êsti φαγεῖν 58 16, 77 24, êm' φάγομαι 49 3, êdetь 21 27, êdei ὁ ἐσθίων 40 10, êdušta 105 20, êdêêhь 100 5 *n*¹ êêhь, êsь ἔφαγον (ἐγώ) 101 10, êstь ἔφαγε 77 25, êše ἔφαγον 3 pl. 21 30, 77 29, pa tako i složeno s prijedlogom: poêstь 20 10, 77 63, poêse 78 7, poêše 77 40, poêlь 79 14; êvê 49 3, êvlju 49 23, 90 16, 16 15, 41 3. êvitь 4 7, 24 14, 83 8, 101 17, êvi δεῖξον 84 1, 58 11 (tu ima sin. êvitъ prema δείξει ostendet) ἔδειξας 59 5, ἔδειξε 77 11, êvihь 62 3, êviše 17 16, êvilь 50 8, 70 20, êzvi 63 8, êzavь gen. pl. 68 27, êzvena 88 11, êzveni 87 6 — kako vaļa izgovarati Êr'd'n' 113 3, Êrdane 113 5, êrdan'skie 41 7 ne znam. — β) iza vokala, iza *a:* blagaê 4 7, 26 13, 118 39, čaêhь 54 9, 118 166, pričaê 68 21, čaênie 118 116, dobraê 37 21, kaê τίς 29 10, napaêe 103 13, raskaê se 105 45, taê se ἐτήκετο 106 26, istaêhь 118 158, 138 21, istaêlь esi 38 12, istaêvь ταχείς 57 9, rastaê se 74 4, rastaêše se 96 5, tamnaê 119 5, upaêjuštiê 22 6, ustraêe 15 5, večernaê 140 2, vêčnaê 23 7 9, visokaê 137 6, vnutrn'naê 102 1, vodnaê 68 16, 106 35, 113 8, 118 136, volnaê 118 108, vselenaê 23 1, 49 12, 89 2, 97 7, vstaêhь 118 62, vzdaêhь 68 5, vzdaêhu 34 12, zemlnaê 71 16 17, zemlskaê 67 33, zlaê 20 2, 33 17, 34 4, 39 13 15, 40 6 8, 53 7, 89 15, 139 2, zalaê 11 3, žestokaê 59 5; — iza *ê:* dêêhь 108 4, êdêêh 100 5, êdêêše 54 15, Ijudêê 113 1. Moisêê 104 26, 105 16, nadêêti se 117 9 uz nadiêti, ibid. nadêêhь se 12 6, olêê

Digitized by Google

Hristovi zakonnoregulnici, ljubvenimь divicionomь svoimь obslužujuštimь regulu svetago Augustina i spêšešte napravlahu vsaka potribnaê crkvi božiei, ih'že mazda Isukrstь budi i dêva Mariê, amen. I biše v Novomь počtovani mužь gospodinь Petrь plovanь novograd'ski i gospodin An'drêi vikarь vinodolski s' svoimi ljubvenimi redovnici s' žiteli v gradu semь, svršeno pomoštnici dêlu semu, ih'že imena pisana budite v knigahь životnihь, amen. Togo radi že molju vsêhь gospodu redovnikovь otь boga danihь otьcь, takožde že i žakanь êko bratie, siceže i čtacevь razumnêišihь pače mene za mnoge om'rš'ne eže priključiše mi se v dêli semь, ne proklnite me, da ispravite svoju počtovanu mudrostiju, i čtuštê blagoslovite boga i učite se imeniê vaša (ne)potrêbnaê daêti bogu da o nemže vzrastete v' spasenie, zane ne pisa sego duhь sveti, tkmo uboga ruka grêšniča, i k tomu budušti mi v skrbi i priobiždenь misliju vsagda bihь za rati velike i nemiriê, êže priključiše se v vrêmena naša. Juže dvigoše Turci sušti otь ištediê Z'maila sina Agari rabine Avramle proti vsei vselenêi zemlь i obuêm'ši vsu Grčiju i Bulgariju, Bos'nu i Rabaniju nalegoše na êzikь hrvatski, posilajušti zastupi velike voivode silne tvorahu brani mnogie s' pl'komь hristênskimь, pobiêjušti se na polih' i na pasihь i na brodihь vodь. Tьgda že roblahu vse zemle hrvatske i slovin'ske do Save i Drave daže do gorê zaprte, vse že deželе kran'ske daže do mora robeštê i harajušte i domi božie palešte ognemь i oltari gospodne raz'drušujušte, prestarih' že izbiêjušte oružiemь, junoti žc, dêvi i vdovi daže i kvekajuštiê čeda, plk' boži pelajušte v tuzê usiliê svezani sušti železomь, preprodajušti e na tržištihь svoihь êkože skotu običai estь. I ošte izide baša Rumarie i Vrh'bosanê i porobivь Posav'e pade pod' Mod'rušu i poče r'vati Mod'rušu, požga že ognemь bur'ge ohrstnie i kloš'tri, ošte i crkve gospodne. Tagda že gospoda hrvat'ska i bani h'rvatski dvigoše voisku protivu imь, boi zastupni v poli veliemь k'rbav'skomь i tu boriše se braniju velieju. Tagda že pobêždena bistь čestь hristên'ska, tьgda že uhitiše bana hrvatskoga jošte živušta, tagda že ubiše kneza Ivana Fran'kapana, tьgda otpelaše kneza Mikulu Fran'kapana, tьgda že ubiše bana êêčkogo, tagda že padoše krêpci vitezi i boriteli slavni v premoženii ihь vêri radi hristovi, ošte že i pišci izabrani boriteli tu umriše obstrьti zastupi v plčinê pola, tu že semrtь priêše vêri radi êko že družba svetago Mauriciê, tьkmo že knezь Brnardinь Frankapanь izide otь srêdi boê s malimi, i tьgda načeše cviliti rodivšie i vdovi mnoge i proči ini i bistь skrbь veliê nь vsêhь živuštihь v stranahь sihь,

Digitized by Google

êkaže ne bistь otь vrêmene Tatarovь i Gotovь i Atelê nečist'vihь. Lêtь gospodnihь č ∴ u ∴ p. ∴ v ∴ (= 1493). — b) 260bb: Hvaleno ime Isukrstovo i vsehь svetih'. Martinacь popь sie pisah nь Grobnici v' lêtêhь gospodnihь č ∴ u ∴ p ∴ g ∴ (= 1494). — c) 381ab: Hvaleno ime tvoe, gospodi Isuhriste, i dêvi Marie v vêki, amenь. Azь mnogogrêšni popь Martincь sie pisahь v Grobnici crkvi i kloštru blaženie dêvi pod' Novimь Vinodoli, i tu prêbivahu čьstni služiteli kristovi fratri blaženago Pavla prvago remeti, ih'že priurь biše otьcь Fran'ko. č ∴ u ∴ p ∴ d ∴ (= 1495). — Kod tih pripisa smeta samo to, da pripis iz god. 1494 u brevijaru, kako je složen i vezan, dolazi prije pripisa iz god. 1493, a da red u knizi nije poremećen. Čini se kao da ih je više pisalo brevijar n^2, jer u psalmu 31.4 je drugom rukom napisano počam od egda pa do 9 imže nêstь. Ko je onaj drugi novljanski brevijar *(n¹)* napisao, ne znam, nisam imao kad da sve prolistam, ali su bez sumńe oba iste starosti, mogao bi n^1 i stariji biti od n^2.

U *k.* i u oba *nov.* dolazi mnogo kratica, dočim ih ima u *p.* puno mańe. U tijem brevijarima dolaze svi psalmi, samo u *p.* nema 16. psl. a u *k.* su dva ili tri lista na polak istrgnuta, i u *kv.* istrgnut list, na kom su bili psalmi 15, 16 i 17.38.

Srpske sam recenzije prolistao tri rukopisna psaltira: jedan je prijepis *Daničićev (d)* ne prije 15. vijeka, drugi je psaltir *Spiridona* starca (*sp.*) pisan u Orahovici manastiru u Slavoniji iz god. 1630., a treći je *popa Marka (pm.)* pisan u Luščima u Bosnoj u bihačkom kotaru god 1676. Sve je to u akad. biblioteci.

Bugarske recenzije rabila su mi dva rukopisa naše akad. biblioteke iz *Mihanovićeve* kolekcije: jedan (m^1) iz XIII. vijeka na pergamenu veoma istrošenu i raspadljivu lijepijem ćirilskijem slovima pisan u jednom stupcu. Nije više cio, počima ps. 41.7 a završuje se ps. 135.7, i u sredini nestalo je više listova, nema ps. 50.21—52.2, 67.20—34, 83.7 — 86.1, 87.7 — 88.27, 91.8 — 95.9, 104.26 — 105.24, 108.7 — 109.3, 115.10 — 118.1, 124.2 — 126.3, 130 — 134 Taj psaltir mislim da je imao na porabu i Miklošić (lex. XVIII psalt. mih. psalterium, cod. membr. saec., uti videtur, XIII in oct. bulg. olim A. de Mihanović). — Drugi bugarski psaltir (m^2) pisan je na papiru u jednom stupcu, nepotpun, mnogo pogrješan, ne stariji od XVI vijeka.

Psalme hrvatsko-slovenske recenzije izdao je glagolicom Ivan Berčić u 2. svesci ulomaka svetoga pisma u Pragu 1864. Psalmi

*

Digitized by Google

Rijetko dolazi *ê* za *e* od ѧ: hotê θέλων 5 5, vidê θεωρῶν 72 3, trpê ὑπομένων 39 2, stlêh' se 37 7, a obrêštu 131 5, obrêšteši 36 10, obrêštetь 9 36, 20 9 jer u inf. obrêsti; smês' se 118 60 = sъmjęsъ. U *kv.* biva to veoma često: klêtvi 9 28, 13 4, mêteža 30 21, smêtetь se 2 5, smêtutь 6 11, smête 30 10, smêše 31 11, nalêče 7 3, nalêše 10 2, 36 14, uvêze 9 16, uvêzaetь 9 17, uvêzajutь 7 24, pamêtь 29 5, pšenicê 4 8, ovcê 8 8, pticê 8 9, navodê 7 12, sudê 9 5, gredêi 21 31, ljubêi 10 5, hotêi 33 13, živêi 2 14, bližnêe 14 3, taštêe 30 7, boeštêe 21 4, tvoreštêe 5 6 itd., branêštee 30 7, gonêštihь 30 16, hodêštei 34 47 itd., postidêt' se 24 3, 33 16 itd. itd. Ali to ništa ne znači, kad isto tako često dolazi *ê* za *e*: dêsnice 19 7, dêsetostrunnê 32 2, trêpetom 2 11, obêtšahь 6 3, čudêsa 9 2, 25 7, vzvêličilь 11 5 iz dalêča 18 9, semêni 17 51, têploti 18 7, vêčerь 29 6, sinovê 4 13 17 45, 28 1, prêhodeštê 8 9, tvoreštê 13 5, boeštê se 14 4 sudeštêi 2 10, dêjuštêi 2 13; vzvêdeši 30 5, volêju 27 7, 29 8, sedmericêju 11 7; dêšteri 9 15 itd itd. i dosta često *e* za *ê*: seme 20 11, zvezdi 8 4, na verê 32 4, v potope 31 6, v pravote 15 12, prêpiteti 32 19, prizovêmь 19 26, v crkvê velice 21 26 itd. itd.

U *k.* za *ja* dolazi jednom ovaj znak ꙗ to je: sprijeda je na glagolsko a ѫ metnut znak za poluglasno ı u dos'tolѫnie 78 1.

Na bugarštinu sjeća *i* za *e* u *nov.*[1]: utruđini 57 4, rukoviti 128 7, i *a* za *ą*: maža 129 12

Za *g* dolazi *j* u Ejupьtь Λίγυπτος 104 23 38, 135 10 itd., i u: bêistvo *p.* 141 5 (*k.* begsto *nov* [1] bêgstvo *nov* [2] bêstvo).

h kao da je onijemilo i otpalo u: v opravdani tvoihь 118 16 23 48 117, v sklicani našihь 43 13, v ispovêdani 99 4, v svêdêni 118 31 46, v obličeni 38 12 ἐν ἐλεγμοῖς sin. vъ obličeniihь, vželêa ἐπεπόθουν 118 131 *nov.*[1].

d dolazi umetnuto između *z* i *r*: razdrêšiti 101 21, razdrêši 104 20, razdrušiši 8 3, razdrušitь 51 7, razdruši 58 12, razdrušiše 10 3, 73 6, razdrušilь 9 7, 59 3, nozdri 113 14, Izdrailь 52 7 u *nov.*[1]; umetnuto je *đ* i u Levđiinь 134 20 od Λευί. — *t* biće umetnuto između *s* i *l* u stlêh' se 37 7 κατεκάμφθην sin. sъljęhъ *uov.*[1] slehь.

s biva *š* pred *nimь nimi:* š nimь 17 24, 48 18, 49 18, 77 37, 88 25, 90 15, 100 5, š nimi 82 3. 125 2, i ispred *l* u glagolu slati za sьlati: pošleši 103 30, pošletь 109 2, pošli 19 3, 42 3, 143 6 7, pošьletь 147 7.

Za *š* dolazi jednom *s* u: vcerasni 89 4 *nov.*[1].

Digitized by Google

Za *c* ima dva puta *č:* aganči 113 4 6 *nov.*[1], je li i to na bugarsku?

z ispred *z* i *s* ispada u: bezakonie 5 6 itd., bezakonikь 64 4, bezakon'novaše 117 18, islêdovaše 138 3, rasuše 144 7, često se pišu dva *s* za *zs:* issahnetь 89 6, issahь 101 12, issaše 21 16, 101 5, isseče 105 9, issêku 88 24, issuči ἐξήραντες 73 17, ća apostrof dolazi iza prvoga *s* od *z:* is'sašetь 128 6, is'sašutь 36 2 *k.* isьsašutь, ras'sêše 73 7, ras'sipa 52 6, ras'suditь 81 2, ras'sudi 42 1.

z + *že* biva *žde:* iždenutь 36 28, raždeneši 143 6, raždeni 58 12, 68 31, raždežetь 78 5, raždeži 25 2, ražde 105 18 *k.* razže, raždeže 16 3, 104 19, raždežena 17 31, raždeženo 11 7, 118 140, uz razžeže 65 10 *k.* razže; vždêleni 118 11.

z + *č* biva *št:* ištezaetь 67 3, 118 81, ištezajušte 36 20, ištezaše 141 14, ištezнutь 36 20, 67 3, 70 13, 103 29, išteze 72 26, ištezota 68 4, ištezu 63 7, 101 4, ištisti 89 11, ištise 21 58, ištitae 146 4 i-štrêva 21 10, 70 6, 109 3.

Za *ž* dolazi *r* u: poreni 17 38 *nov.*[2], porenetь 22 6 *nov.*[2], izrenut'r 36 23 *nov.*[2], razreni 58 12 *nov.*[2], i u: nere 89 2 *nov.*[2].

Za stsl. *žd* dolazi uz žd i *đ* i *j*, a) *đ* u *p.:* gađenie 30 14, gospođe 122 2, hođaše ishođaše 67 8, nuđahu 37 13, r'đi 77 46, saziđetь 88 3, saziđutь 68 36, sьziđutь 103 30, tuđi 53 5, ugađahь 34 14, viđ' 9 14 24 18 19, 44 11, 58 5, 79 15, 83 10, 138 24 (uz viž̌d' 36 37, 118 153 159). zaviđь 36 1, zapovêđ' 67 29. žeđu 68 22; Đevalь Γεδάλ 82 3, Lev'điinь Λευΐ 134 20; — u *k.* viđь 24 18 19, 36 17, 118 159, zaziđi 50 12. Đevalь 82 3, Levđinь 134 20, to dvoje zadńe i u *nov.*[2] gđe i prêđe 109 3 i gospođe 122 2. — u *nov.*[1] dosađenie 82 17, ograđenie 140 3. osuđenь 108 7, prêđe 73 12, 109 3. saziđet' 126 1, tuđi 17 44, 53 5, 108 11, tuđemu 80 10, tuđei 136 4, tuđihь 18 14. 143 7 11, utrudini 57 4, utvr'đenie 104 16, vtvrđeniê 72 3, utvr'đenei 150 2, uvêđ' 128 23, vsađenь 91 14, vsađenoe 1 3. vshođenie 120 8, zaziđ' 50 12, ziđema 121 3, Levđiinь 134 20. Ali u *nov.*[1] *đ* vaļa čitati *j* kako ove riječi dokazuju: gotovađe 64 7, đerêi 109 4. pokoď' 94 11, otpustiļь đesi 84 3, kade đestь bogь ihь 113 20, izbavi đe (eos) 106 19, nastavi đe 106 30. — b) *j* koje se ispred *e* i ne piše, u *p.* dosta rijetko: vêici (vêždi) 10 4, takoe 147 9. Više toga dolazi u oba *nov.* U *nov.*[2] dolazi j u prve dvije trećine psalama pretežno, ređe u zadńoj trećini. Tako 1. sing. praes.: poglaju 17 43, postiju se 24 2 20, 30 1, 70 1, 118 5 u *k.* 30 1, 70 1, 118 80 tu i u *nov.*[1], saziju 88 5 i *nov.*[1], suju 74 3 i *k.*, pobêju 88 24, prevrêju 88 34, ugoju 55 14 i

Digitized by Google

nov.[1], utvr'ju 31 8 i *k.* i *nov.*[1]; 2. sing. praes.: sazieši 27 5; 3. sing. praes.: sazietь 88 3, 101 17; 3. plur. praes.: sazijut se 50 20 i *k. nov.*[1] a tu i 138 11, 68 36 i *k*, 103 30; imperat.: vii (čitaj vij) 9 14, 24 18 19, 36 37, 44 11, 58 5. 83 10, u *k.* 9 14, 44 11, 79 15, 118 153, 138 24, u *nov.*[1] 9 14. zavii 36 1 i *nov.*[1] i *k.*, sazii 50 12 *k.* zazii a *p.* sьziždi, zapovêi 67 29 i *nov.*[1], uvêi 138 23 *k.* uvii, vsai 93 3; u 1. sing. imperf.: hoêhь 37 7 i k. i *nov.*[1], 141 4 i *nov.*[1], ishoêhь 87 9 i *nov.*[1], prêhoêhь 100 2 i *nov.*[1], ugaêtь 34 14 i *nov.*[1]; u 3. sing. impf.: hoêse 67 8 ishoêše 40 7bis, 67 8 i *k.* i *nov.*[1]; 3. pl. impf.: nuêhu 37 17, osuêhu 93 21 i *nov.*[1], prihoêhu 77 34 i *k.* i *nov.*[1]; u infin.: posaêti 100 6; u part. praes. i praet. pass.: ziemi 101 19, nasaeni 91 14, osuenь 108 7 i u *k.*, vsaenoe 1 3; u supst. verbal.: dosaeniê 82 17, ishoenie 103 2, 120 8 *k.*, o ishoenii 104 38 *nov.*[1] ishoeni, vshoeniê 83 6 i *nov*[1], utvr'enie 17 3, 70 3, 71 16 i *nov.*[1] tu i 27 8, utvr'eniê 72 4; nadaļe: žeju 61 5, 68 22 tu i *nov.*[1] a *k.* 68 22, 103 11, 106 38; u adj. tuždь: tui (nom. sing.) 68 9 (acc. sing. def.) 108 11, plur.: 17 44 45 46 53 5, tuemu 43 21 i *nov.*[1] 80 10, tuimь 48 11, tuihь 18 4; u kompar.: slaiše 18 11 i u *nov.*[1]; u adv. i praep.: prêe 54 20, 57 10, 71 5 17, 73 12, 89 2 uz prêžde 128 6, prêđe 109 3, meju 69 14bis i *k.* u *nov.*[1], takoe 147 9, gospoe 126 2, zijuštei 126 1, posaju 131 11, utvr'êetь, 36 17.

Za *ždu* (= ždu i ždą) dolazi ńekoliko puta u *p.* i kašto u *kv.* i oba *nov.* **ždju**: hoždju 41 10, 42 2 i u *nov.*[1], meždju 67 14bis, odêždjutь se 70 13, pobeždju 88 24 i *nov.*[1], poglaždju 17 43, posaždju 131 11 i *nov.*[2], postiždju se 24 2 20, 30 2, 70 1, 118 80 tu i *nov.*[2], prêvrêždju 88 34, ugoždju 55 14, 114 9 tu i oba *nov.*, utvrždju 31 8, vzdêždju 27 2, 62 5, sьziždju 88 5 sьziždjutь 50 20, 138 16 tu i *nov.*[2], ziždjuštei 117 22 i *nov.*[1], 126 1, ždjutь 141 8 i oba *nov.*, požđjutь 103 11 i *nov.*[2], žeždju 61 5, 103 11, 106 33 tu i oba *nov.*, žeždjušte 106 5 i oba *nov.* 106 36.

Jednom dolazi čak za *št* slovo *j:* posvêenie 43 4 *nov.*[2] za posvêštenie.

g biva *z* u *p.* kadkad i ispred *i* od ъi: ubozih 9 19, 11 6 ubozimь 111 9; tako biva i *k* kašto *c:* ezici na zemli nastaviši 66 5.

Za grčko β dolazi obično *v:* vari 44 95 βάρεις, varêlь 121 7, varvarь 113 1 βάρβαρος, Vasana 67 23 Βασάν, Vasanska 134 11 135 13, vasiliskь 90 13 βασιλίσκος, Vavilona 86 4 Βαβυλών, Vel'pegoru 105 28 Βεελφεγώρ, Ven'êminь 67 28 Βενιαμίν, Herovimь 117 11 Χερουβίμ, Horivê 105 19 Χωρήβ, Đevalь 82 3 Γεβάλ, Avraamь

Digitized by Google

σου φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους mogao ovako prevesti: **сказаніе словесъ твоихъ просвѣщтастъ и разоумъ даетъ младенцемъ**, a da nije vidio u vulgati: declaratio sermonum illuminat et intellectum dat parvulis?

DIO PRVI.

Psalmi pisani glagolicom.

3. Slovnica u *p. k. kv* i n^1 n^2.

Pismo. Nazalima nema traga, stsl. *ą* je *u* a *ę* je *e:* susêdь, čestь za sąsêdь częstь.

Od dva stsl. poluglasna preostalo je samo jedno, to je oba su se glasa ъ i ь izjednačila pa se i jednim znakom bilježe: onь kostь za onъ kostь. I to je slovo na kraju riječi a i na kraju sloga onijemilo pa se samo od navade piše ali i ne piše. Glasilo je u ńekijem riječma od jednoga ređe od dva sloga kao nь sь tь vь; vьzь nadь otь. U našijem je brevijarima bez sumńe glasilo bogь kostь jednosložno kao i danas bog kost, jer da je ь na kraju glasilo, bilo bi i tuj kadkad preglasilo na a, ali nikada ne dolazi nominativ boga kosta, dočim se čita na sa ta va vьza nada ota uz nь sь tь vь, vьzь nadь otь. Da u riječima na kraju ь nije glasilo, to pokazuje pisańe: hr'ptê 128. 3 sin. hri*b*ъte; pčeli 117. 12 sin. *b*ъčelъi, sla*t*'ka 118. 103 sin. sladъka, teš'cihь 34. 18 sin. tjęžьcêhъ, teškosrdi 4 3 sin. tjęžьkosrъdi, zberetь 146 2 *z*beruts 103. 28 zberi 105 47 zbirae 128 7 zbirahu 30. 14 sin. sъberątъ itd. pošleši 103. 30 sin. posъleši, pošletь 109. 2 posьletь 147. 7 pošli 19. 3 42. 3 143. 6. 7, š nimь 49, 18 sin. sъ nimъ, z dari n^2 44 13 sin. sъ darъi, vazь dьnь n^2 31. 3 sin. vьsь dьnь, skrš'taše 34. 16 sin. skrьžътašję itd. Da je ь tuj glasilo, ne trebalo bi se ь ili a umetati gdje mu prema stsl. mjesta nema: misьl' 5. 11 ogьnь 97. 9 vêt*a*rь 1. 4 es*a*mь 90. 15 sed*a*mь 118. 164 itd.; tuj je ь a umetnuto, da se slog, pošto je ь na kraju onijemilo i otpalo, može izgovarati.

Za ь dolazi ńekoliko puta *e:* u *p:* dešti 44. 11. 13, 136. 8, dešteri 9. 15, 72. 28, 44. 10, 47. 12, 96. 8, 105. 37, 143. 12, dešter' 105. 38, mečь 65. 5, meči 149. 6, molitv*e*nikь pl. gen. 73. 23 molitv*e*nici 67. 23, s*e*mrtь 33. 22, 48. 15, 54. 16, 115. 6 s*e*mrti 12. 5, 21. 26, 32. 19, s*e*mrtna 67. 20 semertnaê 43. 20 semertnie 7 14, 106. 18 uz smrtь, s*e* dьnь 117. 24 s*e* pokoi 131. 14 uz sь sa, êzv*e*ni 87. 6,

Digitized by Google

êzvena 87. 11 *k* azvena (u' ezvana n^2 ezavna), oltarev'na 117. 24, dešti mečь semrtь dolaze i u *k* i oba *n*.

Za ь dolazi *o*, ali u veoma malo riječi: kogda 2. 12, 7. 3, 12. 4. 5, 27. 1, 34. 17, 37. 17, 40. 6, 9, 41. 3, 49. 22, 53. 12, 90. 12, 100. 2, 112. 4, 139, 9 uz kagda 78. 10, nêkogda 93. 8, togda 2. 5, 39. 8, 77. 34, 88. 20 uz tьgda 18. 14, 50. 21, 118. 92, 125. 2 i tagda 68. 5, 95. 12, smokov'nice 104. 33. Tako i u *k* i *n*

Često se ь ne piše, nego se samo označuje apostrofom. To biva prečesto u *p*. i n^2 mańe, u *k*. i *kv*. Apostrofom se kašto biłeži i nepisano *i* ispred *i* dakle u *ii* = ij i iji: bož'i 45. 4, div'i 79.14 vraž'i 77. 61, brat'i 132. 1, v oruž'i 77. 62, v bezakon'i 50. 7; možda to treba čitati ji: božji divji vražji bratji v oružji v bezakonji, kad se jotacija i drugdje biłeži apostrofem: pas'e 77. 45 čitaj pasje, san'e 72. 20 čitaj sanje, p'etь 109. 7 čitaj pjetь, tako i u *nov*^{2} u Martinčevu pripisu Posav'e bez sumńe vała čitati kako se i danas govori: Posavje; tä i ь kašto zastupa jotaciju: pasьe 104. 31 čitaj pasje. Jotovano *e* i *i* ne obiłežuje se inače ničim. Vała napomenuti da ь može ispasti i pred i dakle u ьi, te se onda obiłežiti apostrofom: izved'i 80. 11, sazdav'i *kv*. *nov*^{2} 32. 15, otrinuv'i *kv* *nov*^{2} 59. 12, vsažd'i *kv*. *nov*^{1} 93. 9 uz sьzdavьi *p*. 93. 9 (sin. vъsaždei sozdavoi otьrinavъi). U *k*. i *kv*. dolazi apostrof često između dva suglasa gdje nije ništa ispalo: us'liši *k*. 16 1 s'tazahь 16 5 t'voe 16. 7 êv'lu 16. 15.

ь se umeće između dva suglasna osobito gdje je ь iza suglasna onijemilo pa se pisalo ili ne pisalo. To umetańe biva da se slog lakše izgovori, n. pr. misьl' 5. 11, ogьnь 15. 5, 57. 9, 88. 74, vьrьь 17. 7, Ejupьtь 104. 23. 38; za ь dolazi i tuj apostrof: bolez'n' 12. 13, Ejup'te 34. 9, Ejup'ta 67. 32, 79. 9, 113. 1, Ejup'tê 77. 43, 105 7. 21, ejup'tsci 134. 8.

Često dolazi *a* za ь po današńem govoru srpskohrvatskom, da kako samo u onom slogu u kojem je glasilo, dakle nikada na kraju dvo- i više složnih riječi do dva tri puta u: nada oba vьza niti u skupini lь rь. U *p*. dolazi a za ь (uz ь) α) u korijenu: *cvьt:* procvatetь 89. 6, 91. 13, 136. 18 procvatutь 71. 16 procvate 27. 7; — *čьt:* častь 28. 1, 95. 8, 98. 4 časti 48. 13 uz čьsti 44. 10, 48.21 čьstiju 8. 6 čьstna 115. 6 čьstni 138. 17 čьstno 77. 14; *dьbrъ:* dabrehь 103. 10; *dvьrь:* dvari 73. 6, 77. 23, 140. 3; *dъždь:* daždь 67. 16, 71. 6, 104 32, 134. 7, 146. 8 odaždit̀ь 10. 6 odaždi 77. 24. 27; *kъ:* kadê 41. 4. 11, 78. 10, 113. 10 kagda 78. 10; *kъs:* zakasni 39. 18, 69. 6; *lъg:* lažь ψευδής 32 17 uz lьžь 115. 2 ψευστής *k* lažь uz

lьžu ψεῦδος 5. 7, 57. 4, sьl'žu 88. 36 itd ; *lьsk:* v laštani 67. 14 Χλωρότης; *lьst*: lastь 35. 4, 51. 4, 54. 2, 104. 25 last' 34. 8, 35. 4 lasti 9. 28 lastiju 23. 4 lastivъ 5. 7 lastiva 108. 2, 119. 2 lastivomъ 51. 6, 108. 2, lastivie 11. 3, 30. 19, lastivihъ 16 11 ulastitь 14. 3 laštahu 5. 10, 13. 14 uz lьsti 33. 14, 34. 20 lьsti ἐδόλωσε 35. 3 lьstemъ 37. 13 lьstivi 54. 24 lstiva 42, 1; *lъvъ*: lavъ pl. gen. 57. 5 uz nom. lьv' 21. 14 l'vъ 7. 3 l'v' 34. 17, gen. l'va 21. 22, 90. 13; *mьgla*: maglu 147. 5; *mьst:* mastь ἐκδίκησις 57. 11, 78. 10 masti 17. 44 mastii 93. 1 mastnikъ ἐκδικητής 8. 8 maštae ἐκδικῶν 98. 8; *mъzda*: mazda 126. 3; *mъzgъ:* maski 31. 9 *k.* n^2 mazgi; *pъsъ:* pasъ gen. pl. 67. 24 pasъe 104.31 pas'e 77. 44; *stьblь:* stablie 82. 14; *stъza:* stazu 26. 11, 118. 34, 138. 3 stazi 8. 9, 22. 3, 43. 19, 76. 20, 138. 23, 141 4, stazê 77. 50, 139 6, stazь 17 46 stazamъ 24 4, 118 105 stazahь 16. 5; *sъ* οὗτος: sa 23. 5, 31. 8 uz sь 23. 8 itd.; *sъ* μετά: sa 25. 4, 27. 3 inače sь s' s š (pred nimь nimi), češće složeno s drugom riječju: sablazanь 105 36 uz sьblazanь 48. 14, sabra 40. 7 sabraše 2. 2 uz sьbra 106. 8 sьbraše 34. 15, 46. 10, 47. 5, 103. 25 uz zberetь 146. 2 zberutь 103 28 zberi 105. 47, sadêla 73. 12, sadêlalь 67. 29 uz sьdêla 7. 14, sal'ga 26. 12, sal'gaše 14. 45 salžutь 65. 3 uz sьl'žu 88. 36 sьlgaše 77. 36, 80. 16, sanamъ 21. 17, 72. 2. 85. 14 san'mь 7. 8 san'm' 15. 4, 61. 9 san'me 39. 11, 63. 3 san'mê 81. 2. 10 sanmu 67. 31 san'momъ 25. 4 san'mištihь 105.17 san'mutь 101. 23 uz sьnme 88 8, 105. 18, sasudêhь 70. 22 uz sьsudь 30. 18 sьsud' 2. 9 sьsudi 7. 14, sazda 138. 13 sazdasta 118. 73 sazdavь 93. 3 uz sьzda; *sъh*: sahlь 107. 11 issahь 101. 12, isahnetь 89. 6 is'sašetь 128. 6 is'sašutь 36. 2 issaše 21. 16, 101. 5 sьsahu 101. 4; *sъnъ:* sanь 126. 2, 131. 4 san'e 72. 20; *sъtъ*: satь 117. 12 gen. s'ta 18. 11, sta 118. 103; *šьd:* vzašadь 67. 17 vzašadšumu 67. 5 uz v'zš'dšumu 67. 34 šastvie 67 25 prešastvie 119. 5 prešastviê 118. 54 prišastvova 104. 23 uz prišьstvova 119. 6; *šьpъtъ*: šap'tahu 40. 8; *tъ* αὐτός: ta 9. 9, 18. 6, 21. 29, 23. 2. 0, 24. 15, 32. 9, 36. 5, 44. 12, 59. 14, 67. 36, 77. 38, 86. 5, 88. 29, 94. 5, 98. 5, 99. 3, 102. 14, 104. 7, 107. 14, 129. 8, 148. 5, uz tь 37. 11, 61. 2. 7, 90. 3, 94. 4 tagda 68. 5, 95. 12 uz togda tьgda, tažde 101. 28; *tьma:* tamь pl. gen. Χιλιάς 3. 7 tamanь 34. 6 tamna 17. 12 tamnaê 119. 5 tamnihь 78. 7, 142. 3 tamnice 141. 8; *tъštь:* taštь 7. 5, taštu 106. 9 taštee 30. 7 taštimь 2. 1, taštaniemь 77. 33; *vъ:* va 40. 17; 117. 24 inače vь v' v, i složeno s drugom riječju: van'mi 16. 11 uz vьnmi v'nmi; *vъnъ:* vanь 30. 12 van' 40. 17; *vъpi:* vapla 143. 10 *k* vap'ê uz vьpьlь 17. 7 *k* vьpai 101. 2 *k* vapai, vapie κράζων

Digitized by Google

68. 4; *vьsь* ὅλος: *vas*ь 34. 28, 37. 7, 43. 16, 53. 3, 68. 8, 87. 18, 101. 9, 118. 97, 139. 3 inače vьsь; *vьzъ:* *vaz*dihaniemъ 6. 7 *vaz*vahь 16. 6 uz vьzvahь 88. 7 v'zvahь 83. 3, 87. 14; *zslъ*: zalaê 11. 13 inače zl. . .; *žьzlь:* žazlь 22. 4, 44. 7, 73. 2, 109. 2, *žaz*la 124. 3, *žaz*lomь 88 3; b) *u ńekijem nastavcima: ьnъ:* bezum*an*ь 31 1, 32 2, 91. 7 bur*an* 10. 6, 106. 25, 158 4 div*an*ь 9. 9, 67. 36, 117. 23, istin*an*ь 85. 15 kras*an*ь 30. 3 mir*an*ь 119 7 nemošt*an*ь 6. 8 neporoč*an*ь 17. 24, 32, 18. 4 uz neporoč'n' 18 8 nepovin*an*ь 17. 26 uz nepovin'n' 23. 4 podob*an*ь 34 10, 70. 19 uz podobьnь 88 9 podob'nь 49. 21 prav(ь)dan*ь* 91. 15, 111. 4, 118. 37, 128 4 neprav(ь)d*an*ь gen. pl. 73. 20 uz prav(ь)dnb 7. 11 priskrb*an*ь 42. 5 sil*an*ь 23. 8, 51. 3, 77. 65, 88. 9 sram*an*ь 73. 21, stran*an*ь 68. 9 strašan*ь* 46. 3, 65. 5, 75. 8, 88. 8, 95. 4 šum*an*ь 77. 65 tam*an*ь 34. 6 vêr*an*ь 88. 29, 38, 144. 14, žitel*an*ь 106. 37; — *ьstvo ьstvie:* množ*a*stvu 9. 25 množastvê 60. 14 veličastvie 70. 21 uz množьstvo 30. 20 množ'stvo 51. 9 itd. veličьstvie 144. 6; *tъ:* hr'b*at*ь 20. 13, 68 24, 70. 5; *kъ:* načet*ak*ь 77. 51, 101. 26, 104. 36 ostan*ak*ь 36. 37 pês*ak*ь 77. 27, krêp*ak*ь 7. 12, 23. 8, 70. 7 krot*ak*ь 85. 5 plz*ak*ь 34. 6; *ьcь:* jun*ac*ь gen pl 67. 31 kon*ac*ь 60. 3, 64. 6, 78. 5, 88. 74 uz koncь 9. 7 mladen*ac*ь gen. plur. 63. 8 prven*ac*ь 77. 51, 88. 28, 104. 36, 134. 8 star*ac*ь gen. pl. 106. 32, 119. 10 studen*ac'* 54. 24 tel*ac*ь gen. pl. 28. 6, 49. 9, 105. 19 vên*ac*ь 20. 4, 64. 12 tako i srьd*ač'*na 43. 22. — γ) za umetnuto ь osobito pred ono suglasno iza koga je ь onijemilo, i to ispred *rь*: brat*ar*ь 48 8 êd*ar*ь gen. pl od êdro 73 11 vep*ar*ь 79 14 vêt*ar*ь 1 4, dob*ar*ь 72 1 prêmud*ar*ь 106 43 štedarь 85 15, 102 8, 111 4, 144 8; pred *lь:* koz*al*ь gen. pl. 49 9 (stsl. kozьlь i kozlь), pogib*al'* bimь 118 92 sin. pogъiblъ; pred *bь* (od ba) u sud*ab*ь pl. gen. 96 8, 118 20, 102, 147 9 uz sud'b' 47 12, 118 20, u stsl. pred ba dolazi ь, ali mislim da to nije naše a, premda se piše sing. nom. sud'ba 16 2, 80 5, 88 15, 96 2, ali u ostalim padežima nema apostrofa niti ь niti a pred b: sudbu 36 6 sudbi 9 17 26, 17 23, 18 10, 35 7, 102 6, 104 5, 7, 118 13, 43, 75, 106, 160, 175, 145 7, 147 8 sudbê 118 149, 156 sudbamь 118 7, 108 sudbahь 88 31, 118 62, 164; pred *vь*: êzavь gen. pl. 68 27 ljub*av*ь 77 7 stsl. ljubъvь (može dakle a biti od ъ); pred *nь:* boêz*an*ь 54 6 bolêz*an*ь 7 15 17, 9 28 35, 37 18, 38 3, 89 10, 93 19 pl. gen. 106 89 pl. gen. 114 3, sablaz*an*ь 105 36 sьblazanь 48 14, pês*an*ь 32 3, 39 4, 41 9 itd. pês*an'nih*ь 136 3; og*an*ь 10 6, 17 9, 20 10, 38 4, 49 3, 65 12, 77 21 63 82 15 og*an'ni* 17 13 og*an'nuju* 20 20, *ag*anci 113 4 (stsl. agnьci), raz*an*stvitь 67 15 raz*an*stvova 105 33 i

Digitized by Google

premda u stl. ь ili ъ dolazi pred n u ovim riječima: ustanъ gen. pl. 16 4, 20 3. 139 10, 140 3 od ustьna, bezdanъ pl gen. 70 20 od stsl. bezdъna, ipak držim da je a umetnuto jer bezdna 41 8, 103 6 bezdnu 41 8 bezdnê 77 15, 105 9, bezdni 35 7, 76 17. 148 7, bezdnahъ 134 6; a je umetnuto i u skumanъ 56 5 od σκύμνος; pred *mь*: sedamь 118 164 esamь εἰμί 90 15, 118 94 psalamskihь 70 22, pred *tь*: ejupat'scê 77 12, ejupatscei 77 51.

U *k ko* i oba *n* dolazi još češće a za ь n. pr. u *k*: ka 41 7, 58 7, 90 15, 118 79 molitavь 53 4 bogatastvo 61 11 mužastvomь 67 7 mužascehь 146 11 nesmisalni 48 11 nesmisalnih 48 13 na 1 14, 43 4, 77 68, 113 26, 117 17, nada 77 32, 94 3, 96 9, 112 4, 137 2 obalgajuštei 108 29 obalgajuštihь 108 20 obalgahu 108 4 otьčastviê 95 7, sadê ὧδε 131 14 sascu 21 10 sasuštihь 8 3, sabljudeši 118 8 sačtu 140 4 sagniše 74 5 sagrešaite 4 5 sagrešu 38 2 sagrêšihь 40 5 50 6 sagrêšihomь 105 6 sagrêšiše 77 32 sal'gaše 80 16 sasičetь 128 4 sastarahь 36 25 sastavit' 20 12 sastavite 117 27 sastaviše 106 36, 140 9 sastrêlati 36 14 sastrêlajutь 63 5 sasuditь 71 4 sazdanie 102 14, sazda 73 17, 88 13, 48, 103 26, 138 5 sazdaše 148 5, sazdavь 32 15 saziždu 88 5 saziždêtь 88 2, 101 17 sazijutь 50 28, 68 36 saziždutь 103 30, 138 16 zaziđi 50 12 saziždуštumu 93 20 saž'getь 45 10, vačnetь 14 1 van'mi 5 3, 37 22, 60 2, 69 2, 79 2, 85 6, 140 1 vaspetь 9 4, 39 15, 43 11 19, 49 17, 55 10, 69 3, 77 6, 113 3, 128 5 vazmu 138 9 vazmite 23 7 9, 95 8 vazmutь 19 12 vazvahь 29 3, 60 3, 65 7, 87 2, vazva 88 27, važgaše 17 42, 93 7, 106 6 18 19 78, vasь ὅλος 31 3, 46 26, vsačaska 38 6, 118 9, vsačaskuju 103 28, vsa^askimь 144 9, Ejupatь 104 38, 135 10, ejupatski 134 8, gusalmi 80 3, žazalь 22 4, 44 7, 73 2, 109 2 itd.

Za nastavak *ьskъ* dolazi *aiskъ* u *k, kv* i u oba *n:* ejupataiskie 80 6 *k* n^2, ejupataiscêi 77 12 51 n^2, ejupa(ta)isce 77 81 *k*, ljudaiskago 17 44 *k* n^2, ljudaiscêi 106 32 *k* i oba *n*, ljudaisci 44 13, 46 10 *k kv* i oba *n*, ljudaiskihь 67 31 *k* n^2, ljudaiskimь 71 4 *k* n^2, mužaiscêhь 146 10 n^2. — aiskъ od ььskъ aьskъ a-j-ьskъ: mužaiskъ od mužььskъ mužaьskъ muža-j-ьskъ kao бай od ба+ъ ба-j-ъ; tako i u *p.* ljud'iscêi 106 32 za ljudььscêi ljudь-j-ьscêi ljudьjscêi ljud'jscêi; a ljudiskago *nov*^{1} 17 44 je za ljudiiskago preko ljudьjьskago.

Kad se je ь pisalo sa *a,* moglo se dogoditi da se je pisalo obratno ь za *a*, koje ь vaļa čitati a n. pr. u *p:* pьče 30 12, 37 12, 39 6 19, 44 8, 50 9, 51 5, 71 16, 75 13, 86 2, 138 18 uz pače, tь'sci 71 10 od Θχρσις, Vьvilon'ska 136 8 u n^1, kьmenie 101 15,

Digitized by Google

kьmo 138 7bis, nь visokihь 112 5, nьših 79 9, nьučihь 17 36, pečьlna 41 6, prepoêsь se περιεζώσατο 92 1. I to se a može sa apostrofom označiti: n' zemli 57 12 čitaj: na zemli.

Za stsl. *lь lъ* pomaļa se u *k* već *u:* p*u*ti 135 25, pog*u*štena 106 27 u n^2 pogulštena, um*u*ku ἐσίγησαν 106 29.

Što u skupini lь rь ne biva ь nikada a nema: tr*a*stь za trьstь, sьmr*a*tь za sьmrьtь, pl*a*tь za plьtь, slanace za slьnьce itd., i što se za lь rь piše i samo l r, to je dokazom da ь tu nije glasilo, da su l r sonanti.

Pamti i za ь: iz*i*gna *k* 43 3, ljud*i*skago n^1 17 44 (ljud'ıscei *p* 106 32 je za ljudaiscêi).

Za stsl. ы dolazi samo *i:* d*i*mь = dъımъ 19 9, 36 20, 67 3, 101 4, t*i*suštь = tъısąštъ 83 11, n*i* = nъı ἡμᾶς 5 13, 11 8 itd., n*i*ne = nъınê νῦν 2 10, 11 6 itd., nog*i* = nogъı 13 14, 121 2 itd

ê dolazi u *p.* u opće na mjestu gdje ima biti prema staroj slovenštini. ê je glasilo: a) vaļda kao danas kod kajkavaca u bélo mléko, to je kao e nagnuto na i. Ali je piscu *p.* i ostalijeh glagolskijeh brevijara glasilo svakako i kao *i* jer pišu *i* za *ê* n. pr. b*i*žetь 67 2, gus*i*nice 104 34. m*i*dena 106 16, mrz*i*hu 55 6, on*i*mêhь 38 3, potr*i*betь 68 29, v*i*dušte γινώσκοντες 118 79, v*i*d*i*homь εἴδομεν 73 9, sv*i*tь φῶς 39 11 itd., itd. — Što se naviklo ê čitati kao i, to dolazi i *ê* za *i:* viditê inf. 105 5, priplêvajutь 103 26 za prêplivajutь *k.* priplivajutь sin. prêplavająt̨ь διαπορεύονται, izrê 7 12 ὤρυξε *k.* izri sin. izdrъı, uzlobê 43 3 ἐκάκωσας. — Češće dolazi *e* za *ê* na ekavski današńi govor: br*e*menь 80 7, p*e*ti ψάλλειν 91 2, sn*e*gь 148 8, sn*e*sti φαγεῖν 26 2, nin*e* 2 10, 11 6, 19 7, 38 8, 43 10, 70 17, 76 11, 95 8, 117 2 3 4, 123 1. 128 9, 133 2, osv*e*tiše ἔφαναν 76 19, 96 4, potr*e*bitь 108 18 15, sv*e*si 68 20 γινώσκεις, sv*e*štaše 30 14, 61 5, 70 10, 82 4 6, sv*e*tlotahь 109 3, otv*e*štaju 118 42, otv*e*štajutь 58 5, otv*e*šta 101 24, zav*e*štahь 88 4, zav*e*šta 83 6, 104 9, zav*e*štaše 82 6, zav*e*štajuštee 49 5, vzv*e*štajušte 77 4, t*e*še ἔδραμον 61 5, pot*e*še ἐῤῥύησαν 104 41, ist*e*še 104 41, s*e*denie 138 2, s*e*deštei 68 30, sedь ἐκάθισα 15 4, s*e*de ἐκάθισε 7 1. s*e*du ἐκάθισαν 118 23, 121 5, sv*e*dêtel'stvuju 49 7, t*e*lesi 90 10, tr*e*bueši 15 2, uv*e*mь 118 25, vid*e* εἶδε 10 7, v*e*st γινώσκει 38 7, v*e*rno 18 8, v*e*ruju 26 13, vshot*e* ἠθέλησε 17 20, 108 17, vždêl*e*nь 18 11, zlob*e* 27 4, osobito u praepos. prê složenoj s drugom riječju: pr*e*budetь 71 5, 88 37, pr*e*budutь 5 6, pr*e*bivaeši 101 13 27, pr*e*bivaetь 9 8, 18 10, 32 11, 60 8, 71 17, 110 3 10, 111 3 9, 46 2, 118 89, pr*e*čistь 11 10, pr*e*čista 11 7, pr*e*dadetь 62 11, pr*e*daždь 118 121, pr*e*dai 26 12, 73 19, 139 9, pr*e*danь

Digitized by Google

9 35, prehodeštihь 67 22, preidu διῆλθον 41 8, 72 7, 87 17, prelasteť prelaštenь 76 8, prelêzu 17 30, preml'čiši 27 1, premlčitь 49 3, prenemože 76 4, prepitaetь 54 23, prepolovetь 54 24, preselju 61 7, preselihь 5 5, 51 7, preseletь 108 10, prestupaite 74 5, pretr'že 106 14, preukrašeni 143 12, previtai 10 1, prevlêci 27 3, prevrêždju 88 34, prevzidu ὑπερῆρκαν 37 5, prevznesetь 71 16, prevznese 96 9, prevznose 3 4, prevznosešta 36 5 itd. Obratno ê za e dolazi u p. rijetko: ljubvê gen. sing. 108 4, ložesnê gen. sing. 21 11, povêdetь 123 5 ἀπάξει vždêleni 18 11, silnê δυνατέ 44 4 6, pomišleniêmь 39 6.

b) Često ê glasi *ja*, to je ê rabi za jotaciju slovu a, i to α) na početku riječi: ê αὐτά 80 11, êdь ἰός 13 4, 139 4 βρῶμα 68 2, êdarь gen. pl. 73 11, êko ὅτι 1 6, 3 6 8, 4 4 9, 5 3 5 10 11 13, 6 3bis 9, 8 2 4 5bis, 9 5 11 13 19 21 24 35, 10 2 7 itd. ὡς 1 3 4, 2 9 5 13, 7 3, 8 30, 10 1 itd, ὡστεί 21 16bis 16, 30 13 itd., ὥστε 36 8, ὅπως ἄν 47 14, 70 8, 77 44, êko že 65 10, 67 3, 77 8, 94 8 itd., Êkovь 13 8, 104 23, Êkova 77 11, 78 7, 134 4, Êkovu 97 3, 104 10, Êkovê 77 5 2', 98 4, Êkovlь 73 7. Êkovli 76 16, 104 6, êmu 7 16, 56 7, êsti φαγεῖν 58 16, 77 24, êm' φάγομαι 49 3, êdetь 21 27, êdei ὁ ἐσθίων 40 10, êdušta 105 20, êdêčhь 100 5 n' êčhь, êsь ἔφαγον (ἐγώ) 101 10, êstь ἔφαγε 77 25, êše ἔφαγον 3 pl. 21 30, 77 29, pa tako i složeno s prijedlogom: poêstь 20 10, 77 63, poêse 78 7, poêše 77 40, poêlь 79 14; êvê 49 3, êvlju 49 23, 90 16, 16 15, 41 3. êvitь 4 7, 24 14, 83 8, 101 17, êvi δείξον 84 1, 58 11 (tu ima sin. êvitъ prema δείξει ostendet) ἔδειξας 59 5, ἔδειξε 77 11, êvihь 62 3, êviše 17 16, êvilь 50 8, 70 20, êzvi 63 8, êzavь gen. pl. 68 27, êzvena 88 11, êzveni 87 6 — kako vaļa izgovarati Êr'd'n' 113 3, Êrdane 113 5, êrdan'skie 41 7 ne znam. — β) iza vokala, iza *a:* blagaê 4 7, 26 13, 118 39, čaêhь 54 9, 118 166, pričaê 68 21, čaênie 118 116, dobraê 37 21, kaê τίς 29 10, napaêe 103 13, raskaê se 105 45, taé se ἐτήκετο 106 26, istaêhь 118 158, 138 21, istaélь esi 38 12, istaêvь ταχείς 57 9, rastaê se 74 4, rastaêše se 96 5, tamnaê 119 5, upaéjuštiê 22 6, ustraêe 15 5, večernaê 140 2, vêčnaê 23 7 9, visokaê 137 6, vnutrn'naê 102 1, vodnaê 68 16, 106 35, 113 8, 118 136, volnaê 118 108, vselenaê 23 1, 49 12, 89 2, 97 7, vstaêhь 118 62, vzdaéhь 68 5, vzdaéhu 34 12, zemlnaê 71 16 17, zemlskaê 67 33, zlaê 20 2, 33 17, 34 4, 39 13 15, 40 6 8, 53 7, 89 15, 139 2, zalaê 11 3, žestokaê 59 5; — iza ê: dêčhь 108 4, êdêéh 100 5, êdêéše 54 15, Ijudêê 113 1. Moisêê 104 26, 105 16, nadêêti se 117 9 uz nadiéti, ibid. nadêéhь se 12 6, olêê

Digitized by Google

4 8, 54 22, rassêêlь esi 43 12, svêdêêhь ἐγίνωσκον 34 11, Zavêê Ζεβεέ 82 12, želêêhь 118 131; — iza *o:* boêti se 88 11, uboêhь se 118 120, uboêše se 13 6, 52 6, 54 20, 76 17, boêzanь 54 6, boêzni 13 6bis 52bis, moê 3 4, 6 4, 7 11, 15 7, 16 2 3 4, 17 2, 21 80, 30 11, 39 13, 49 16, 103 1 itd., poêhu ἔψαλλον 68 13, poêsь ζώνη 108 19, poêšetь 108 19, prêpoêsalь esi 17 40, 29 12, prêpoêsanь 64 7, prêpoêši se 44 4, prêpoêsa 17 33, 92 1, prêpoêšutь se 64 13, stoêsta 131 7, obstoê 9 22, postoêti 17 39, dostoênie 2 8, 27 9, 32 12, 36 18, 46 5, 60 6, 77 62 71, 70 1, obstoênie 30 22, 59 11, 105 11, postoênie 68 3, tvoê 8 2, 9 33, 17 36, 19 4, 20 9, 22 4 5 6, 25 3, 31 4, 32 22, 35 6 7, 39 12, 43 3 4 itd. — iza *i:* božiê 61 12, 64 10, 69 16; 13 4, 35 2, 41 5, 67 3, 77 30; 45 9, 63 6, 106 11, Etiopiê 67 32, Iêkovь 42 7, Iêkovu 147 8, Iêhovьlь 45 9, 75 7, 83 9, 84 2, 85 2, Iêkovla 19 2, 23 6, 80 5, 113 1 7, Iêkovlju 46 5, 74 10, 131 2 5, Iêkovle 21 24, 43 5, Iêrunь 113 18, 117 3, izbiêhь 100 8, iziêhь 41 5 se 21 15, iziêše 44 3, kasiê 44 9, Madiêmь Μαδιάμ 82 10, nasiêše 106 37, osobeštiê se μονάζον 101 8, shodeštiê 132 2 3, ubiêše 77 84, veliê 20 6, 49 3, 85 13, 105 21, 110 2, 135 4 7, 137 5, 146 5, vražiê 43 18, 54 4, 60 4, 63 3, vsiêetь 71 7, vsiêjušti 64 11, vsiê 96 11, 105 22, 111 4, za tim sila supstantiva nastavkom *ije* u sin. gen. i u plur. nom. acc.: bezakoniê 11 5 24, 25 10, 31 1, 37 8, 39 17, 50 11, 58 5, 88 23 33, 89 8, 93 20, 102 3 12, bezumiê 37 6, blagoslovleniê 5 13, blagovoleniê 68 14, 144 16, brniê 39 2, 68 15, carstviê 44 7, 104 13, 144 12; 45 7, 67 33, 78 7, 134 11, čaêniê 118 116, dêlaniê 106 23, dosaždeniê 82 17, dostoêniê 15 5bis 6, 73 2, 104 11, gananiê 77 2, grêhopadaniê 18 13, hotêniê 106 30, 102 7. hvaleniê 26 6, imêniê 77 48, iskušeniê 94 8, ispovêdaniê 41 5, istlêniê 15 10, 54 24, 102 4, izmêneniê 54 20, izr'vaniê 128 5 na jutriê 72 14, 100 8, kameniê 18 11, 103 12, klicaniê 150 5, koreniê 79 10, lišeniê 33 10, lьšteniê 49 19, 72 18, moleniê 85 6, 101 18, 114 1, načinaniê 9 12, 98 8, nečistiê 64 4, navêdêniê 24 2, obiliê 77 25, obličeniê 37 15, obliscaniê 17 13, obstoêniê 59 11, 107 11, očišteniê 80 40, ograždeniê 104 3 okruženiê 139 10 (omračeniê 73 20), opravdaniê 17 23, 49 16, 88 32, 104 45, 118 5, 8 24 54 113, 147 8, oružiê 16 13, 36 15, 88 44, 143 10, osnovaniê 17 8 16, 81 5, 136 7, otьcьstviê 21 28, 95 7, 106 41, ovoštiê 77 47, ozlobleniê 17 19, 43 20, padaniê 109 6, 143 14, ponošeniê 14 3, 68 21, 122 4, poplьzoveniê 55 14, poruganiê 37 18, poslaniê 77 49, postoêniê 68 3 poučeniê 18 15, prêgrêšeniê 68 6, prênemaganiê 54 9, prêrêkaniê 17 44,

Digitized by Google

30 21, 80 8, 105 32, prišastviê 118 79, spaseniê 3 3, 17 3, 36 47, 21 2, 37 22, 50 14 16, 68 14, 87 2, 88 17, 115 4, 117 15, 118 166, 139 8, 145 3, srêteniê 90 6, stužaniê 54 4, svêdêniê 24 10, 77 56, 92 5, 98 7, 118 2 24 36 59 88 95 99 111 119 125 129 138 144 146 167 168, 131 12, šastviê 67 25, trniê 57 10, udoliê 64 14, umileniê 59 5, umnoženiê 118 28, uniniê 118 28, upvaniê 39 10, 93 22, 107 10, ustrašeniê 87 17, ustrmleniê 45 5, utêšeniê 93 19, utvrždeniê 72 4, veličiê 70 19, veseliê 15 11, 125 2, 136 6 vêštaniê 72 4, vzdihaniê 11 6, 37 9, 101 6, vznoseniê 149 6, zaprêšteniê 79 17, zaprešteniê 75 7, zaprišteniê 17 16, znameniê 73 4, 77 43, 134 9, zvaniê 9 13. — iza *u:* suê 40 7 *nov.*[2], nuêhu 37 17 *nov.*[2], osuêbu 93 21 u oba *nov.* — iza *ь:* dьêvalь 108 6. — iza apost'rofa: p'êni ὁ μεθύων 106 27, Ven'êminь Βενιαμίν 67 28, Ven'êminomь 79 3. γ) iza *l r n* da glase lj rj nj = lja rja nja: Izrailê 77 59, 124 5, naselêetь 28 10, prolêti 13 4 čitam proljati ne proliti, Eprêmь Ἐφραΐμ 59 6, vmenêeši 143 3, opravdanê 18 9 (možda je *i* ispalo, jer inače opravdaniê deset puta); ali tako biva rijetko, obično se tuj zanemara jotacija: vola 1 2, nu da vaļa volja čitati, pokazuje acc. sing. volju 39 9, 102 21, 142 10 i *e* iza l: voleju 27 5, 53 8, 72 24, 82 4; zemla 17 8. 23 1, 32 5 itd., strêlati 10 2, izbavlae 34 10, bura 49 3, 68 3 16 a istr. bureju 82 16, razaraetь 32 10, smatraetь 36 32, tvorahu 34 13 itd. — δ) osamļeno iza *d:* skandêls 49 20, 68 23, 139 6, 140 9, skandêla 118 165. — ε) za stsl. **ѧ** u riječima **ꙗзыкъ** i **имѣ**: êzikь 88 51, 110 6, êzik' 17 44, 21 27, 32 10, 51 4, 58 6, 67 14, 82 5, 95 7, 104 40, 105 41 47, 113 12, êzika 42 1, êziku 147 9, êzikomь 14 3, êzici 45 7, 48 2, 64 8, 66 5, 78 10, 101 16, 113 10, êziki 2 8, 21 29, 43 3, 46 9, 58 9, 77 55, êzicêhь 56 10, 66 3, 81 8 uz ezikь ezik' 11 4 5, 15 9 itd.; êše κατέλαβον 39 13, 77 22 32, 105 12 24, êti budutь συλλεφθήτωσαν 58 13, otêsь se ἀντανερέθην 108 23, otêtь 80 7, pod'êteļь 17 19, priêti λαβεῖν 30 14, priêsь ὑπήνεγκα 67 8, priêtь ὑπέλαβες 29 2, ἀντελάβου 40 13, 138 13, προσελάβου 64 5, 72 24, κατέσχεν 118 53, ἔλαβεν 14 3 5, 17 17, 23 4, ἀντελάβετο 17 36, 62 9, 68 30, 106 27, 117 13, ἐπελάβετο 47 6, προσελάβετο 26 10, προσεδέξατο 6 10, priêhomь ὑπελάβομεν 47 10, zaêmь 36 26

ê za *a* dolazi u Eprête 131 6 Ἐφραθά; (upravo za ja) u Êrunь Ἀαρών 98 6; 134 19, Êruna 104 26, 105 16, Êrunju 132 2, Êruneju 76 21 uz Iêrunь 113 18, 117 3. — *ê* za grčko ιο u Êr'd'n' 113 5, Êrdane 113 5, Êr'dan'skie 41 7 Ἰορδάνης.

Digitized by Google

Rijetko dolazi *ê* za *e* od ѧ: hotê θέλων 5 5, vidê θεωρῶν 72 3, trpê ὑπομένων 39 2, stlêh' se 37 7, a obrêštu 131 5, obrêšteši 36 10, obrêštetь 9 36, 20 9 jer u inf. obrêsti; smês' se 118 60 = sъmjęsъ. U *kv.* biva to veoma često: klêtvi 9 28, 13 4, mêteža 30 21, smêtetь se 2 5, smêtutь 6 11, smête 30 10, smêše 31 11, nalêče 7 3, nalêše 10 2, 36 14, uvêze 9 16, uvêzaetь 9 17, uvêzajutь 7 24, pamêtь 29 5, pšenicê 4 8, ovcê 8 8, pticê 8 9, navodê 7 12, sudê 9 5, gredêi 21 31, ljubêi 10 5, hotêi 33 13, živêi 2 14, bližnêe 14 3, taštêe 30 7, boeštêe 21 4, tvoreštêe 5 6 itd., branêštee 30 7, gonêštihь 30 16, hodêštei 34 47 itd., postidêt' se 24 3, 33 16 itd. itd. Ali to ništa ne znači, kad isto tako često dolazi *ê* za *e*: dêsnice 19 7, dêsetostrunnê 32 2, trêpetom 2 11, obêtšahь 6 3, čudêsa 9 2, 25 7, vzvêličilь 11 5 iz dalêča 18 9, semêni 17 51, têploti 18 7, vêčerь 29 6, sinovê 4 13 17 45, 28 1, prêhodeštê 8 9, tvoreštê 13 5, boeštê se 14 4 sudeštêi 2 10, dêjuštêi 2 13; vzvêdeši 30 5, volêju 27 7, 29 8, sedmericêju 11 7; dêšteri 9 15 itd itd. i dosta često *e* za *ê*: seme 20 11, zvezdi 8 4, na verê 32 4, v potope 31 6, v pravote 15 12, prêpiteti 32 19, prizovêmь 19 26, v crkvê velice 21 26 itd. itd.

U *k.* za *ja* dolazi jednom ovaj znak ꙗ to je: sprijeda je na glagolsko a ѫ metnut znak za poluglasno ı u dos'tolѫnie 78 1.

Na bugarštinu sjeća *i* za *e* u *nov.*[1]: utruđini 57 4, rukoviti 128 7, i *a* za *ą*: maža 129 12

Za *g* dolazi *j* u Ejupьtь Λίγυπτος 104 23 38, 135 10 itd., i u: bêistvo *p.* 141 5 (*k.* begsto *nov*[1] bêgstvo *nov*[2] bêstvo).

h kao da je onijemilo i otpalo u: v opravdani tvoihь 118 16 23 48 117, v sklicani našihь 43 13, v ispovêdani 99 4, v svêdêni 118 31 46, v obličeni 38 12 ἐν ἐλεγμοῖς sin. vъ obličeniihь, vželêa ἐπεπόθουν 118 131 *nov.*[1].

d dolazi umetnuto između *z* i *r*: razdrêšiti 101 21, razdrêši 104 20, razdrušiši 8 3, razdrušitь 51 7, razdruši 58 12, razdrušiše 10 3, 73 6, razdrušilь 9 7, 59 3, nozdri 113 14, Izdrailь 52 7 u *nov.*[1]; umetnuto je *đ* i u Levđiinь 134 20 od Λευί. — *t* biće umetnuto između *s* i *l* u stlêh' se 37 7 κατεκάμφθην sin. sъljęhъ *uov.*[1] slehь.

s biva *š* pred *nimь nimi:* š nimь 17 24, 48 18, 49 18, 77 37, 88 25, 90 15, 100 5, š nimi 82 3. 125 2, i ispred *l* u glagolu slati za sьlati: pošleši 103 30, pošletь 109 2, pošli 19 3, 42 3, 143 6 7, pošьletь 147 7.

Za *š* dolazi jednom *s* u: vcerasni 89 4 *nov.*[1].

Digitized by Google

Za *c* ima dva puta *č:* aganči 113 4 6 *nov.*[1], je li i to na bugarsku?

z ispred *z* i *s* ispada u: bezakonie 5 6 itd., bezakonikъ 64 4, bezakon'novaše 117 18, islêdovaše 138 3, rasuše 144 7, često se pišu dva *s* za *zs:* issahnetъ 89 6, issahъ 101 12, issaše 21 16, 101 5, isseče 105 9, issêku 88 24, issuči ἐξήρανας 73 17, ća apostrof dolazi iza prvoga *s* od *z:* is'sašetъ 128 6, is'sašutъ 36 2 *k.* isьsašutъ, ras'sêše 73 7, ras'sipa 52 6, ras'suditъ 81 2, ras'sudi 42 1.

z + *že* biva *žde:* iždenutъ 36 28, raždeneši 143 6, raždeni 58 12, 68 31, raždežetъ 78 5, raždeži 25 2, ražde 105 18 *k.* razže, raždeže 16 3, 104 19, raždežena 17 31, raždeženo 11 7, 118 140, uz razžeže 65 10 *k.* razže; vždêleni 118 11.

z + *č* biva *št:* ištezaetъ 67 3, 118 81, ištezajušte 36 20, ištezaše 141 14, ištezнutъ 36 20, 67 3, 70 13, 103 29, ištezе 72 26, ištezota 68 4, ištezu 63 7, 101 4, ištisti 89 11, ištise 21 58, ištitae 146 4 i-štrêva 21 10, 70 6, 109 3.

Za *ž* dolazi *r* u: poreni 17 38 *nov.*[2], porenetъ 22 6 *nov.*[2], izrenut'r 36 23 *nov.*[2], razreni 58 12 *nov.*[2], i u: nere 89 2 *nov.*[2].

Za stsl. *žd* dolazi uz žd i *đ* i *j*, a) *đ* u *p.:* gađenie 30 14, gospođe 122 2, hođaše ishođaše 67 8, nuđahu 37 13, r'đi 77 46, saziđetъ 88 3, saziđutъ 68 36, sьziđutъ 103 30, tuđi 53 5, ugađahъ 34 14, viđ' 9 14 24 18 19, 44 11, 58 5, 79 15, 83 10, 138 24 (uz viždʼ 36 37, 118 153 159). zaviđь 36 1, zapovêđ' 67 29. žeđu 68 22; Đevalь Γεβάλ 82 3, Lev'điinь Λευΐ 134 20; — u *k.* viđь 24 18 19, 36 17, 118 159, zaziđi 50 12. Đevalь 82 3, Levđinь 134 20, to dvoje zadńe i u *nov.*[2] gđe i prêđe 109 3 i gospođe 122 2. — u *nov.*[1] dosađenie 82 17, ograđenie 140 3. osuđenь 108 7, prêđe 73 12, 109 3, saziđeť 126 1, tuđi 17 44, 53 5, 108 11, tuđemu 80 10, tuđei 136 4, tuđihь 18 14. 143 7 11, utrudini 57 4, utvr'đenie 104 16, vtvrđeniê 72 3, utvr'đenei 150 2, uvêđ' 128 23, vsađenь 91 14, vsađenoe 1 3. vshođenie 120 8, zaziđ' 50 12, ziđema 121 3, Levđiinь 134 20. Ali u *nov.*[1] *đ* vaļa čitati *j* kako ove riječi dokazuju: gotovađe 64 7, đerêi 109 4. pokođ' 94 11, otpustiļь đesi 84 3, kađe đestь bogъ ihь 113 20, izbavi đe (eos) 106 19, nastavi đe 106 30. — b) *j* koje se ispred *e* i ne piše, u *p.* dosta rijetko: vêici (vêždi) 10 4, takoe 147 9. Više toga dolazi u oba *nov.* U *nov.*[2] dolazi j u prve dvije trećine psalama pretežno, ređe u zadńoj trećini. Tako 1. sing. praes.: poglaju 17 43, postiju se 24 2 20, 30 1, 70 1, 118 5 u *k.* 30 1, 70 1, 118 80 tu i u *nov.*[1], saziju 88 5 i *nov.*[1], suju 74 3 i *k.*, pobêju 88 24, prevrêju 88 34, ugoju 55 14 i

Digitized by Google

nov.[1], utvr'ju 31 8 i *k.* i *nov.*[1]; 2. sing. praes.: sazieši 27 5; 3. sing. praes.: sazietъ 88 3, 101 17; 3. plur. praes.: sazijut se 50 20 i *k. nov.*[1] a tu i 138 11, 68 36 i *k*, 103 30; imperat.: vii (čitaj vij) 9 14, 24 18 19, 36 37, 44 11, 58 5. 83 10, u *k.* 9 14, 44 11, 79 15, 118 153, 138 24, u *nov.*[1] 9 14. zavii 36 1 i *nov.*[1] i *k.*, sazii 50 12 *k.* zazii a *p.* sъziždi, zapovêi 67 29 i *nov.*[1], uvêi 138 23 *k.* uvii, vsai 93 3; u 1. sing. imperf.: hoêhъ 37 7 i k. i *nov.*[1], 141 4 i *nov.*[1], ishoêhъ 87 9 i *nov.*[1], prêhoêhъ 100 2 i *nov.*[1], ugaêtъ 34 14 i *nov.*[1]; u 3. sing. impf.: hoêše 67 8 ishoêše 40 7bis, 67 8 i *k.* i *nov.*[1]; 3. pl. impf.: nuêhu 37 17, osuêhu 93 21 i *nov.*[1], prihoêhu 77 34 i *k.* i *nov.*[1]; u infin.: posaêti 100 6; u part. praes. i praet. pass.: ziemi 101 19, nasaeni 91 14, osuenъ 108 7 i u *k.*, vsaenoe 1 3; u supst. verbal.: dosaeniê 82 17, ishoenie 103 2, 120 8 *k.*, o ishoenii 104 38 *nov.*[1] ishoeni, vshoeniê 83 6 i *nov*[1], utvr'enie 17 3, 70 3, 71 16 i *nov.*[1] tu i 27 8, utvr'eniê 72 4; nadaje: žeju 61 5, 68 22 tu i *nov.*[1] a *k.* 68 22, 103 11, 106 38; u adj. tuždь: tui (nom. sing.) 68 9 (acc. sing. def.) 108 11, plur.: 17 44 45 46 53 5, tuemu 43 21 i *nov.*[1] 80 10, tuimъ 48 11, tuihъ 18 4; u kompar.: slaiše 18 11 i u *nov.*[1]; u adv. i praep.: prêe 54 20, 57 10, 71 5 17, 73 12, 89 2 uz prêžde 128 6, prêđe 109 3, meju 69 14bis i *k.* u *nov.*[1], takoe 147 9, gospoe 126 2, zijuštei 126 1, posaju 131 11, utvr'êetъ, 36 17.

Za *ždu* (= ždu i ždą) dolazi ńekoliko puta u *p.* i kašto u *kv.* i oba *nov.* **ždju**: hoždju 41 10, 42 2 i u *nov.*[1], meždju 67 14bis, odêždjutъ se 70 13, pobeždju 88 24 i *nov.*[1], poglaždju 17 43, posaždju 131 11 i *nov.*[2], postiždju se 24 2 20, 30 2, 70 1, 118 80 tu i *nov.*[2], prêvrêždju 88 34, ugoždju 55 14, 114 9 tu i oba *nov.*, utvrždju 31 8, vzdêždju 27 2, 62 5, sъziždju 88 5 sъziždjutъ 50 20, 138 16 tu i *nov.*[2], ziždjuštei 117 22 i *nov.*[1], 126 1, ždjutъ 141 8 i oba *nov.*, požđjutъ 103 11 i *nov.*[2], žeždju 61 5, 103 11, 106 33 tu i oba *nov.*, žeždjušte 106 5 i oba *nov.* 106 36.

Jednom dolazi čak za *št* slovo *j:* posvêenie 43 4 *nov.*[2] za posvêštenie.

g biva *z* u *p.* kadkad i ispred *i* od ъi: ubozih 9 19, 11 6 ubozimъ 111 9; tako biva i *k* kašto *c:* ezici na zemli nastaviši 66 5.

Za grčko β dolazi obično *v:* vari 44 95 βάρεις, varêlъ 121 7, varvarъ 113 1 βάρβαρος, Vasana 67 23 Βασάν, Vasanska 134 11 135 13, vasiliskъ 90 13 βασιλίσκος, Vavilona 86 4 Βαβυλών, Vel'pegoru 105 28 Βεελφεγώρ, Ven'êminъ 67 28 Βενιαμίν, Herovimъ 117 11 Χερουβίμ, Horivê 105 19 Χωρίβ, Đevalъ 82 3 Γεβάλ, Avraamъ

Digitized by Google

104 9 Ἀβραάμ, Avirona 105 17 Ἀβειρών, Avinu 82 10 Ἰαβείν, Arav'ska 71 15 Ἀραβίας; ali dolazi po latinskom ispravljeno kašto i *b:* Abraamle 104 6, Abraamlimь 46 10, barbarь 113 1 *k*, Ben'êminь 67 28 *k*., Moabь 107 10. U jednoj riječi dolazi za β i *f:* Herofimь 17 11 *k*. i *nov.*², Herofimê 79 2 *nov.*².

Za grčko γ dolazi *đ* u riječi anđelь 33 8 itd. ἄγγελος i Đevalь 82 8 Γεβάλ.

Za grčko η dolazi obično *i:* Manasi 107 9 Μανασσῆς Osipь 104 17 Ἰωσήφ, Silomьskuju 77 6 Σηλώμ, skiniju 77 60 σκηνή. Orivь 82 12, Ὠρήβ, Izrailь 52 7 itd. Ἰσραήλ; ali kašto i *e:* Etamь 73 15 Ἠθάμ, i *êi*: Mosêi Μωσῆς.

Za grčko ει dolazi *i:* ikonie 72 20 εἰκόνας, Kisovê 82 10 Κεισών, Avirona 105 17 Ἀβειρών, Avinu 82 10 Ἰαβείν. — I za grčko οι dolazi *i:* pinikь 91 13 φοίνιξ.

Za grčko ϑ dolazi nehakovano *t:* Etamь 73 15 Ἠθάμ, Etiopiê Αἰθιοπία, Etioplane 71 9, Etiop'skimь 73 14, Tiop'sci 86 4, Tar'skie 47 8, Tьrsci 77 10 Θαρσίς, Tavorь 88 13 Θαβώρ, Datana 105 17 Δαθάν.

Za grčko φ dolazi nehakovano *p*: Eprêmь 59 7 Ἐφραΐμ, Eprête 131 6 Ἐφραθά, Neptalimь 67 28 Νεφθαλίμ, Osipь 104 17 Ἰωσήφ, Osipa 79 2, Osipê 80 6, Osipovo 77 67, paraona 134 9, 135 15 Φαραώ. Pinêesь 105 3 Φινεές pinikь 91 13 φοίνιξ, Vel'pegoru 105 18 Βεελφεγώρ.

Za grčko υ dolazi *u*: Ejurьtь 104 23 Αἴγυπτος, skumanь 56 5, skuminь 16 12, skumini 103 20 σκύμνος, tumpanь 80 3 τύμπανον, Turь 86 4 Τύρος, upostasь 38 6 8, 88 48, 138 15 ὑπόστασις; ali i *i:* Vavilona 86 4 Βαβυλών.

Siniceza može biti: meždjuramiego 67 14 za meždjuramie ego.

4. Deklinacija. Muška *i*-deklinacija dolazi sačuvana u dvije riječi: *putь* i *ljudь*, ali ne više u svim padežima. Po toj deklinaciji dolazi sing. gen. dat. loc.: gospodi 118 126, puti 35 5, 43 19, 100 2, 101 24, 106 4 17 40, 109 8, 118 7 14, 141 4, sing. voc.: gospodi 3 2 4, 117 25 itd.; sing. istr.: putem 36 7, 79 13, 88 42, gospodemь (гмь) 94 6, 106 2; plur. nom.: uglie *nov*¹ ² 139 4; plur. acc.: zvêri 103 11; plur. gen.: ljudi 3 7, 7 8, 13 8, 17 44, 32 10, 52 7, 61 9, 84 3, 86 6, 88 20, 94 4, 104 20 44, 112 8, 113 1, 142 2, 148 4, puti 94 10; plur. dat.: ljudemь 9 9, 21 7 32, 27 8, 28 11, 59 5, 66 5, 67 36, 71 2 3, 73 14, 77 20, 95 10 13, 97 9, 110 6, 134 12 14, putem 24 9, 50 15, zvêremь 67 31, 73 19, 78 2; plur. istr.: ljudmi 67 8, 98 2, 115 5 9, ugl'mi

*

Digitized by Google

119 4 *k.* ugalmi; plur. loc.: ljudehъ 3 9, 34 18, 43 15, 56 10, 70 22, 76 15, 93 8, 95 3, 107 4, 149 7, putehъ 13 4, 80 14, 118 3, 127 1. — Često prelaze ove riječi u drugu deklinaciju ili posve ili u pojedinim padežima n. pr. sing. gen.: gospoda 2 2, 7 18 itd, og'na ogna 28 7, 67 3, 77 14, tata 49 18; sing. dat.: golubu 54 7 a *kv.* i oba *nov.* još golubi, gospodu 21 28, 108 15 20, 122 2 uz gospodevê 2 11, 3 5, 5 7, 7 18, 9 12, 12 6, 15 2 itd., gr'tanu 21 16, 118 103, 136 6, putu 100 6, 118 27 i *k.* i *nov.*[1] 106 40, og'nju 77 48; sing. loc.: gospodê 31 11, 32 1, 33 3, 34 9, 55 11, 96 12, gr'tanê 149 6; sing. istr.: gr'tanomъ 113 5, ognemъ čitaj ognjemъ 45 10, 73 7, 79 16; plur. nom.: u *p. k.* samo na *i:* ljudi 2 1, 32 12, 49 7, 73 18, 77 11 itd., puti 9 26, 118 5 151 168, ugli 17 9 13, 139 11, zvêri 29 11, 103 20; plur. loc.: putêhъ 90 11, 144 17: plur. dat.: *k* zveromъ 67 13.

Od ženske *i*-deklinacije pamti plur. gen.: *bolêzanь:* po umnoženiju *bolêzanь* moih' 93 19, ozlobiše se otъ pečali zьl' i *bolêzanь* 106 39 drukčije grč. i lat. ἀπὸ θλίψεων κακῶν καὶ ὀδυνῆς a tribulatione malorum et dolose; — *misьlь:* da otpaduть otъ *misьl'* (*nov.*[1 2] misalь) svoihъ 5 11; *pěsьnь:* vspoite namъ otъ *pêsьn'* sionskihъ 136 3, sravni u *p.* 353bb u imni: v sêni ležati trpê, *êslь* (u *k.* êsalь) ne strahovaše se, malim že mlêkom' krmlen' bistь po neže i ptište ne lakaetь foeno iacere pertulit, praesepe non abhorruit, et pauco lacte pastus est, per quod nec ales esurit; — a od muške i-deklinacije: *gospodь:* v ruku *gospodь* svoihъ 122 2. — Takav plur. gen. dolazi i u (novo) slovenskom jeziku u Krańskoj („minder richtig" Miklošić wortbgsl. 141) kod supstantiva s nenaglašenim *i* u sing. gen.: koliko je božjih zapoved? ne meči slame s svisel, potrebi ostanke kravam iz jasel itd. Iz govora prešlo je tako i u knigu. Kopitar 250 živál (einige schreiben živali, das tonlose *i* ist ohnehin stumm) 252 misel; Metelko 184 žьvál; Škrińar pokora l 28 sramújte se taku de od vaših hudobnih *misèl* odstópite. Traven. ps. 118 35 peli me po stèzi tvojih *zapóvèd.* Ravnikar zgod l 235 Gijezi ni bil gospodarjevih *misel*, 2 59 tudi per delu ga (boga) iz *misel* ne spustità, Prešern 11 več níma vôda ríb ko *mísel* jez, 59 iz *mísel* spústi ga! 181 zbudí ga z *mísel* tih mož govoríca. Isto vaļa za ugarsku slovenštinu n. pr. Küzmić rim. 14 1 nemočnoga pa vu veri gori primte nej na osudjávańe *mísel* μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν; Trplan pslm. 119 22 nagnem srdce moje k čineńi *zapouved* tvoji, 119 35 vodi me po stezi *zapouved* tvoji itd. U kranštini to ne će biti prijelaz u ā-deklinaciju, nego

Digitized by Google

je nenaglašeno i spalo na poluglasno te otpalo gdje se riječ bez njega lasno izgovara: nît preko nîtij niti nîtь nît', a gdje bi izgovor težak, umetnulo se između dva suglasna pregibno ь što kńiga piše e kao u nom. sing.: misel preko mislij. misli, misl, misьl. U čakavštini a i u ugarskoj slovenštini biće to puki prijelaz u a deklinaciju.

Od stsl. ъ-deklinacije dolazi sing. nom. crьkvi 64 5 (opako) *nov.*[1] crьki *nov.*[2] crêki; sing. gen. na *e* i *i*: crьkve 17 7, 47 10 itd., krьvi 9 13, 15 4. 78 10, sing. loc. crьkvi 72 2, 28 9 itd., crьkvê 20 4 p. čitaj crьkvi, ljubvê 108 4 čitaj ljubvi, krьvi 29 16, 57 11 itd., plur. acc. crьkve 26 4, a lokvi 77 4, plur. loc. crьkvahь 25 12, 67 27, plur. istr. kr'vmi 105 38. Pamti plur. gen. kr'vь 15 4, 50 16.

Od stsl. u-osnova dolazi: domu sing. gen. 25 8, 35 9, 41 5, 48 17 18, 49 8, 64 5, 67 13, 68 10. 91 14, 126 1, 127 3, sing. loc. 26 4, 51 10, 67 7, 83 5, 111 13, 112 9, 121 5, polu dьne 54 16, poludьnьe 36 6, polu nošti 118 6; plur. nom.: sinove 4 3, 17 45 46, 28 1, 35 8, 44 17, 48 3, 56 5, 57 2, 61 10, 77 6 9, 81 6, 88 30, 101 29, 104 6, 108 10, 126 3 4, 127 3, 131 12, 143 12, 149 2 uz sini 108 9, volove 49 10, 143 13; plur. gen.: domovь 73 20, 108 10, sinovь 11 12, 16 14, 72 15, 127 6, 143 7 11, stanovь 77 28, plur. istr. sinmi 30 20; ali sing. gen.: sina 49 20, 79 16 18, 85 16, meda 80 17, 118 3; plur. loc.: sinêhь 88 7, 107 7, stanêhь 105 16; plur. gen: sinь 20 11, 44 3. — Po ovoj deklinaciji ima sing. dat. gospodevê, veoma često, Moiseovê 102 7, po dьnevi 94 8.

Od muških *n*-osnova dolazi sing. nom. samo na nь: elenь 41 2, kamenь 70 20, 103 18, korenь 51 7, plamenь 28 7, 82 15, 105 18, dьnь (pisano dn̄ь) 18 3 itd.; sing. gen. na e rijetko na i: kamene 20 4, 77 16, 80 7, dьne 55 3, 60 7 9, 95 2, dьni 60 7, 135 8; sing. dat.: dьni 18 3 po dьnevi 94 8; sing. loc. na e: dьne 21 3, 77 14, 87 2, 90 5, na ê: kamenê 26 5, 39 3, 60 3, 140 6; sing. istr.: dьnemь 77 47, 118 164; plur. nom. na i: eleni 17 34, 28 9, dьni 72 10, 89 9 10, 101 72, 102 15, 143 4; plur. acc. na i: dьni 22 6, 26 4, 33 23 itd., eleni 28 9; plur. dat.: elenomь 103 18 a *nov.*[2] još elenemь; plur. gen.: dьni 20 5, 38 5 itd.; — neutra sing. gen. imene 22 3 itd., sêmene 36 25, vrêmene 88 46; sing. dat.: imeni 7 18, sêmeni 17 51; sing. loc.: imeni 62 5 itd.; sing. istr.: imenemь 117 10; plur. nom. acc.: imena 48 12, sêmena 125 6, vrêmena 103 19; plur. gen.: imenь 15 4. — Po n-osnovama dolazi i od kolêno sing. gen. kolêne: kolêne Epremova ne izbra,

Digitized by Google

nь izbra kolêno Judovo 77 67 i od ložesno: iz ložesne 21 11, 57 8; sing. loc.: ne bê v kolêni ihь bolešta 104 37; dual nom. kolêni: kolêni moi iznemogosta otь posla 108 24.

Od *es*-osnova dolazi sing. gen: nebese 17 14, 19 7 itd., slovese 90 3, 48 43; sig. loc.: kolesi 76 19, slovesi 118 25 41 58 itd. po slovesi tvoemь, têlesi 90 10; plur. nom. acc.: divesa 104 8, nebesa 8 4 itd., očesa 144 15, slovesa 11 7 itd.; plur. gen.: nebesь 8 2, slovesь 102 20 itd.; plur. dat.: slovesemь 32 6, 105 12 24, 118 148, slovesimь *nov.*[2] 105 24; plur. istr.: slovesi 108 3; plur. loc.: nebesehь 118 162, slovesĉhь 118 28, 144 4, slovesihь 50 6. — Od oko ima: okomь 100 5, oči 9 29 itd., očiju 30 27, očima 5 6, 13 4 itd., od uho sing. gen.: uha 17 45, uši 33 16 itd., ušima 43 2.

Od *ęt*-osnova dolazi samo: ovče 79 2, 118 176, skote 72 2; plur. gen.: skotetь 106 38.

Od *r*-osnova ima sing. matere 21 11, 49 20, 68 9, 70 6, 108 14, 112 9, 138 13, dešteri 9 15, 72 28; sing. dat.: dešteri 44 14; plur. nom.: dešteri 44 10, 47 12, 96 8, 143 12; plur. acc.: dešteri 105 37 38; plur. gen.: dešter' 105 38.

Nom. sing. na **ынн** ne dolazi više, nego samo ina (za inja): gr'dina 72 6, 73 23, svetina 113 2; dočim za **нн** još dolazi stegnuto *i:* sudi 49 6, 74 8.

Inače pamti sing. gen. i plur. nom. acc. stazi (= **стьзы**) ne staze (= **стьза**) 8 9, 22 3, 43 19, 76 20, 138 23, 141 4; knezi (ne kneze); plur. acc.: 44 14, 82 12, 104 22, 106 40, 117 9, konci (ne конъсе = **конъця**) 2 8, 18 5, 88 12, korabli 47 8 a *nov.*[1 2] korable, ierei τοὺς ἱερεῖς 131 16; na daļe: sing. gen. cara (ne carja) 17 51, 19 10 itd.; dat.: caru 44 2 15, 46 7 itd., oltaru 42 4; sing. loc.: carê (ne cari) 149 2; plur. nom. voc.: cari 2 2 10, 47 5 itd.; plur. acc.: cari 104 14, 109 5 itd. uz care 67 15, oltari 83 4 uz plur. dat.: caremь 143 10.

Pamti plur. nom. na *e:* Agarene 82 7 *k.* Agrane *nov.*[1 2] Agarêne, Etioplane 71 9, Izmailitene 82 7.

Pamti oblik: *bratrь* 48 8 u *p.*, brataru u *k. kv.* i *nov.*[2] (u *p.* slabo r čitļivo). Je li to puki slučaj da baš na ovom mjestu u sva pet glagolaša dolazi oblik sa r?

Sing. dativ složene deklinacije završuje se kod participa na *umu:* blagodĉav'šumu 56 3, davšumu 135 21, gotovajuštumu 146 8, greduštumu 70 18, izbavlajuštumu 7 5, izbavl'šumu 143 10, izvedšumu 135 16 17, provedšumu 135 15, spasajuštumu 7 3, stvoršumu 135 4 5 7, sьzidajuštumu 93 20, suštumu 7 3, tvo-

Digitized by Google

reštumu 36 7, utvržd'šumu 135 6, veseleštumu 42 2, vzašadšumu 67 5, vzš'dšumu 67 34, živuštumu 122 1, ipak veseleštemu 42 4 u *kv.*; — a kod ostalih adjektiva na *omu:* bezumnomu 38 9 itd., a tuždemu 43 12 itd., ništemu 67 11.

Sing. gen. složene deklinacije ima samo stegnut oblik na *ago* nikada aago: črêvnago 126 9 itd., — sing. loc. ima još nestegnut na *êemb:* črmnêemь 105 22, 135 15, knižniemь 39 8, gdje je i za ê. svetêemь 21 4, 23 3, 46 9, 59 8, 62 3, 67 6, *k.* svetêemь 67 18 25, 73 3, 76 14, 95 9, 107 8 uz svetêmь 28 2 *k.* — svetemь plur. nom. složene deklinacije dolazi samo u stegnutom obliku na *i* za ii (ы) n. pr. izbavleni 106 2 οἱ λελυτρωμένοι, mrьtvi 113 25 οἱ νεκροί, plên'ši 136 3 οἱ αἰχμαλωτεύσαντες, prav(ь)dni 124 3 οἱ δίκαιοι, prêpodobni 131 9 16 οἱ ὅσιοι, vzljubleni 107 7 οἱ ἀγαπητοί, živi 113 26 οἱ ζῶντες itd. U participima dolazi često nestegnut oblik na *ei* n. pr.: blagoslavlajuštei 36 22, boeštei se 21 24, êduštei 126 2, glagoljuštei 39 16, 69 21, goneštei 118 60, hodeštei 118 1, hvaleštei se 48 7, 96 7, iskuštei 34 4, 37 13, 39 15, 68 7, 69 3 5, 70 24, ispitajuštei 118 2, klanajuštei 96 7, klnuštei (?), lukavnujuštei 36 9, ljubeštei 5 12, 39 17, 69 5, 96 10, mučeštei 34 11, nadêjuštei se 2 13, 48 7, 124 1, 134 9, nenavideštei 33 22, 34 19, 37 20, 68 5, 73 4, 82 3, 85 7, 128 5, obhodeštei 117 11, oblgajuštei 108 29, oklevetajuštei 70 13, prêhodeštei 79 13, prognêvajuštei 65 7, radu(ju)štei se 34 26, rodeštei se 21 32, sêjuštei 125 5, sedeštei 68 30, stideštei se 69 4, stoeštei 134 2, 153 1, stužajuštei 3 2, 12 5, 26 2, 68 20, sudeštei 2 10, trpeštei 24 3, 36 9, 68 7, tvoreštei 6 9, 13 5, 35 13 91 8 16, 113 16, 134 18, udalajuštei 72 27, uklanajuštei se 118 21, upvajuštei 5 12, 30 25, 33 23, videštei 30 12, 63 9, 108 25, vstajuštei 108 28, vzdajuštei 37 21, vziskajuštei 31 27, 33 11, ziždjuštei 117 22, 126 1, znajuštei 9 11, živuštei 32 8, 48 2, 69 9. — Čita se samo stegnut završetak *ihь, imь, imi,* nikada iihь, iimь, iimi: boeštihь se 33 8, 102 11, dêlajuštihь 63 3, glagoljuštihь 108 20, gobzujuštihь 118 84, 122 4, hraneštih' 102 18, ishodeštihь 88 35, iskuštihь 23 6, 104 3, krêpkihь 85 14, ljubeštih 118 132, nenavideštihь 105 10, obl'gajuštih' 108 20, osênajuštihь 117 27, ostavljajuštihь 118 53, othodeštih' 31 7, pominajuštih' 102 18, poneseštih' 68 18, poslêdnihь 134 7, prav'dnihь 110 1, 111 1 za pravъihъ), prêpodobnih 115 6, približajuštih' 54 19, rek'ših' 121 1, suštihь 64 6, semrtnih' 106 18, sьsuštihь 8 3, svetihь 109 3, tvoreštih' 58 36, veseleštih' 86 7, vstajuštih' 58 2, zeml'nihь 48 12, živuštihь 51 7, 55 14, 106 34, 114 9; blagovêstujuštimь 67 12, bla-

Digitized by Google

gimь 124 4, blagimi 102 5, boeštim' se 59 6, 60 6, 110 5, istukanim' 105 38, lukavim' 36 1, ljubeštim' 118 165, 121 6, nishodeštimi 87 5, ništim' 71 4, obidimim' 102 6, obladajuštim' 65 6, plênšimi 105 46, ponoseštim' 118 42, popirajuštim' 56 4, pravimь 124 4, pravdnimь 111 4, prizivajuštimь 85 5, pustin'nimi 119 4, sьgrêšajuštim' 74 5, tuždimь 48 11, ubogim' 9 31, ubozimь 111 9, (s)veduštim' 35 11, vzdajuštim' 7 11, vzljublenim' 126 2, znaemim' 30 12. U svim tijem primjerima ima u sin. nestegnuti oblik; *aê, ie, ee* (ѧ) itd. ne stežu se n. pr. blagaê 4 7, 26 13, goruštee 7 14 itd.

Ovđe hoću da napomenem da se *ii* u opće rado steže na *i*, ili se prvo *i* označuje apostrofom, koji vaḷa čitati kao *j*. Tako dolazi to kod adjektiva s nastavkom *ij* (ijь) u svim padežima, gdje bi se sastala dva i: gnêv' *boži* vzide na ne 77 31, grade *boži* 86 3, v domu *boži* 51 10, v hramê *boži* 54 15, sinove *boži* 28 1, dêlь *božihь* 77 7, a rêčna ustrmleniê veselet' grad' *bož'i* 45 4; — ovčihь 77 20; gospodь .... carь *veli* po vsei zemli 46 3, *veli* gospodь 47 2, kto bogъ *veli* êko bogъ našь 76 14 êko *veli* esi ti 85 10, bog proslavlaei se v sьnmê svetih' *veli* i strašanь e(stь) 88 8, êko *veli* gospodь hvalьnь zêlo 95 4, 144 3, gospodь v Sionê *veli* i visok' e(stь) 98 2, êko *veli* gospodь 134 5, *veli* gospodь našь i veliê krêpost ego 146 5; — vražihь 30 9, a inogь *div'i* poêl' i e(stь), prêda . . . dobrotu ihь v ruci *vraž'i* 77 61. — Kod supstantiva s nastavkom *ije* u lokalu sing. i plur.: o bezakoni 38 12, v bezakoni 51 3, a v bezakon'i 50 7, v bezakonih' svoih' 52 2 (97 43), v bez'godi 118 147, v blagoslovleni 36 26, v ispovêdani 99 4, v laštani 67 14, v obêtovani tvoemь 55 9, v obili moemь 29 7, v poučeni moemь 38 4, v prognêvani 94 8, v smêreni moemь 118 50 32, v smêreni našemь 135 23, po sêdêni 126 2, v timeni 68 3, v tr'ni 117 12, vь veseli 67 4, 99 2, 104 43, v oruž'i 77 62; v načinanih' svoihь 13 1, 105 29 39, v pênihь 99 4 itd. — U gen. plur. na *ii: bezakoni:* otь vsêh' bezakoni moih' izbavi me 38 9, ne pomeni bezakoni našihь pr'vih' 78 7, bezakoni bo svoih' radi smêriše se 106 17; *dьni:* dal mu esi dlgotu *dni* 20 5, čislo *dьni* moih' koliko e(stь) 38 5, 90 15, 101 24, 118 84; *grêhopadani:* daleče otь spaseniê moego slovesa grêhopadani moih' 21 2; *krьvi:* mužь *kr'vi* αἱμάτων 5 7, s muži *kr'vi* života moego 25 9, muži *kr'vi* i lьstivi 54 24, otь muž' *kr'vi* spasi me 58 3, muži *kr'vi* uklonite se 138 19 (svuda tuj može biti gen. sing.); *ljudi:* 3 7 itd. vidi sprijeda kod muške i-deklinacije; *oprav-*

Digitized by Google

dani: putu opravdani tvoih' nauči me 118 27 94, opravdani tvoihь vziskahь 118 56, opravdani tvoihь ne zabihь 118 83 141, otstupajuštee otь opravdani tvoih' 118 118, opravdani tvoih' vzištu 118 145, opravdani tvoihь ne vziskaše 118 155; *povêlêni:* otь poveleni tvoihь uboêh' se 118 120; *puti:* ti . . . ne poznaše puti moihь 94 10; *skrьbi:* otь vsêh' skr'bi ih' izbavi e 33 18; *svêdêni:* v puti svêdêni tvoih' nasladih' se 118 14; *vari:* otь vari slonov'nihь 44 9; *zapovêdi:* ošte zapovêdi moihь ne shranet' 88 32, ne otrini me otь zapovêdi tvoih' 118 19, prokleti uklanajuštei se otь zapovêdi tvoihь 118 21, putь zapovêdi tvoih' tekь 118 32, nastavi me na stazu zapovêdi tvoihь 118 35, vželihь zapovêdi tvoih 118 40, zapovêdi tvoih' vziskahь 118 45, ne ostavihь zapovêdi tvoihь 118 87, otь zapovêdi tvoih' razumêhь 118 115, ne ostavih' zapovêdi tvoihь 118 87, otь zapovêdi tvoih' razumêhь 118 104, otь zapovêdi tvoihь ne zabludihь 118 110, zapovêdi tvoihь želêêhь 118 131, zapovêdi tvoih' ne zabih' 118 176; *znameni:* uboet' se otь znameni tvoih' 64 9, znameni naših' ne vidihom' 73 7, položi v nih' slovesa znameni svoih' 104 27.

Sačuvana je kašto supstantivna deklinacija kod adjektiva u padežima u kojim je hrvaština danas nema, n. pr. dêlь gospodьnь 27 5, burnomь 47 8, dêlomêrnomь 77 5, gr'domь 100 5, lastivomь 51 6, 108 2 *k.* i *nov.*[1] lastivimь, nesitomь 105 2, mnogahь 28 3, 76 20, 106 23, pozlaštenahь 44 10 (*nov.*[2] pozlaštenihь), mnogь plur. gen. 17 17, 31 6, 92 4 itd.

Pamti oblike: moega 48 4 *p.*, toga 27 7 *p.*, vsakoga 33 4, 118 1 *k.*, koga 26 1 *nov.*[2], nega 103 6 *k.*, edinago 52 4 *k.*, vsakago 72 27 *kv.*, mu: dalь mu esi 20 5 *p.*, moi = moei 17 35 *nov.*[1]

5. Konjugacija. Obilato dolazi prosti nesigmatski aorist u svim glagolskijem brevijarima: 1. sing. pribêgь κατέφυγον 142 9, vzdvigь 24 1, 118 48, 142 8, uglubь ἐνεπάγην 68 3 *k.* uglьbь, mimo idь 36 36, obidь 26 9, pridь 68 3, vzmogь 39 13, vznesь 65 17, 88 20, 130 2 (vznêsь *nov.*[2]), obrêtь 68 21, 88 21, 114 3, 118 162, issahь 101 12, sedь 25 4, tekь 58 5, 118 32, stresь 108 23, otvr'z' 38 6, 1 plur. proidomь 65 12, obrêtomь 131 6, sêdomь 136 1, 3 plur. ištezu 63 7, 101 4, vzdvigu 82 3, 92 3, pogibu 72 19, uglubu 9 16, ohromu 17 46, izidu 18 5, obidu 16 11, 17 6, 21 17, 87 18, 108 3, 117 10 11 12, prêidu 87 17, prêvzidu 37 5, pridu 104 31 34 40 uz pridoše 78 1, razidu 21 25, snidu 47 5 uz snidoše 34 17, vnidu 68 2, vzidu 121 4, umlku 106 29 30, iznemogu 26 2, 63 9, 106 12, prêmogu 64 4, 128 2, 140 6, vzniknu 91 9 (za vzniku

Digitized by Google

s prezentnim n) vьnzu 37 3 *k.* unьzoše, padu 19 9, 26 2, 35 13, 77 28 64, napadu 58 4, 68 10, vpadu 56 7 (tь), obrêtu 75 6, 106 4, 114 3, 118 143, sьsahu 101 4, sedu 118 23, 121 5, ištezu 63 7, 101 4, naviku 105 35, otvr'gu 77 57.

Pamti: iznemogota 17 37 *p.* oba *nov.* a *k.* ne vzmogota, 87 10 oba *nov.* i *k.* 108 24 *k.* i oba *nov.* a *p.* zadńa dva puta: iznemogosta, ištezota 68 4 (*k.* ištezosta).

Dosta česta je poraba složenoga aorista sa *s* ili *h* (š) tipom: načesь ἠρξάμην 76 11, êsь ἔφαγον 101 10, poêse κατέφαγον 78 7, otêsь ablatus sum 108 23, priêsь ὑπένεγκα 68 8, obese 16 12 ὑπέλαβον 114 3 περιέσχον, smêsь se 118 60 ἐταράχθην, vznese se exaltati sunt 106 25, ἐπήρθησαν 46 10, otvrêsь ἤνοιξα 118 131, otvrêse 21 14, 108 2, vzvêsь 122 1, vzvesь 85 4, izvesta 118 136, vvesta 42 3, izrêsta 65 14, smehь se 54 3, 76 5, vlêhь εἴλκυσα 118 31, rêhь 15 2, 29 7, 30 15, 31 5 itd. do 20 puta a ni jedan put rekohь, êse 21 30, 77 29, poêse 78 7, snêše 105 28, nalešê 10 2, 36 14, 63 4, sleše 56 7, smeše se 6 3, 17 8, 30 10, 45 4, 47 6, 63 9, vzmeše 75 6, 106 27, rêše 34 21, 40 6, 63 6, 70 10, 72 11, 73 8, 74 19, 82 5 13, 93 7, 128 8, narêše 48 12, ras'sêše ἐξέκοψαν 73 5 *k.* rassekoše, teše 61 5, isteše 77 20 *nov.*[2] potekoše 104 41, poteše 104 41, izvlêše 36 14, oblêše se 64 14. — Pamti: požrêsom' 34 25.

Ńeke osnove na vokal u 3. a i u 2. sing. aor. primaju nastavak *tь: bistь* (često skraćeno bi) ἐγένου 117 21, ἐγενήθης 58 17, 60 4, 62 8, 89 1, ἐγένετο 9 16, 103 20, 117 14 28, ἐγενήθη 17 8, 21 15, 29 11, 76 19, 68 11, 75 3, 96 4, 104 7, 105 36, 113 12, 117 22, izbistь ὑπελείφθη 105 10; bez *tь:* bi dolazi samo za kondicijonal 50 18, 80 14 uz to dolazi u oba *nov.* i oblik *bisi* potpuno ispisan *nov.*[1] 58 17, êko bisi zastupnikь moi ὅτι ἐγενήθης ἀντιλήπτωρ μου, 75 3, i bisi v mirê mêsto ego καὶ ἐγενήθη ἐν εἰρήνῃ ὁ τόπος αὐτοῦ, u *nov.*[2] 60 4, êko bisi upvanie moe ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου 88 42, bisi ponošeniju susedomь ἐγενήθη ὄνειδος τοῖς γείτοσιν. Taj oblik ne vjerujem da je zbiļa postojao, nego mislim da je nastao od skraćenoga oblika bi po prepisačima, koji su skraćenu riječ u predlozi si ispisali puno ali opako. — začetь ἔτεκεν 7 15, otêtь ἀπέστησεν 80 7, poetь ἀνέλαβεν 77 70 71, προσελάβετο 17 17, prietь ὑπέλαβες 29 2, ἀντελάβου 40 13, 138 13, προσελάβου 64 5, 72 24, ἔλαβεν 14 3 5, 17 15, 23 4, ἀντελάβετο 17 36, 62 9, 68 30, 106 17, 117 13, ἐπελάβετο 47 6, προσελάβετο 26 10, προσεδέξατο 6 10,

Digitized by Google

κατέσλε 118 53, kletь se ὤμωσας 88 50, ὤμοσεν 23 4, 109 4, 131 2 11, prostrêt' ἐξέτεινεν 54 21 uz prostrê ἐξέτεινας 79 12.

Aorist glagolu *dati* pravi se obično od osnove ne dad nego *da:* da ἔδωκεν 45 7, 56 4, 67 19, 77 29 66, 98 7, 105 15, 113 24, prêda 77 48 61, 105 41, 117 18, proda ἀπέδου 43 13, razda 111 9, vda 105 46, vzda ἀνταπέδωκας 136 8, ἀνταπέδωκεν 115 3, a od dad: dastь samo 14 5, 17 14 i 66 7 a *nov.*[12] da.

Nastavak je *tь* otpao: *budu* 18 15: i budu v blagoslovenie slovesa ust' moihь, i to u svim glagolskijem brevijarima baš samo na ovom mjestu, dočim stoji na drugim mjestima *buduть:* 62 11 česti lisoшь buduть, 21 27 živa buduть, 58 13 eti buduть, 87 13 uničiжena buduть, 30 19 nêmi da buduть ustnê, 108 10 da izagnani buduть, 128 6 da buduть êko trava, 34 5 da buduть êko prahь. Je li to puki slučaj? Jok, jedan je od drugoga bez mišļeńa prepisao — snê 68 10. — Uz estь dolazi u svih glagolaša prečesto *ѣ* (sa asperom). Veoma nagińem na to, da vjerujem da je i ovdje tь otpalo (a onda i s na kraju). — Obratno je možda tь dodano u: *vpaduť* 56 7: iskopaše prêdь licemь moimь êmu, sami že vpaduť se v nju (*nov.*[12] i *k.* vpadu sin. vъpadą sję *m*[1]. vъpadošą ἐνέπεσαν inciderunt) — *priduť* 43 18 si vsa priduť na mi sin. pridą i *m.*[12] pridu.

Oblik *bimь* s part. praet. act. na lь dolazi u apodozi kondicionalnih rečenica: ašte bi vshotêlь žrtve, dalь ubo bimь ἔδωκα ἄν 50 18, ašte bi mnê vragь ponosilь, prêtrьpêlь ubo bimь, ašte bi na me velerečevalь, ukrilь se ubo bimь ὑπήνεγκα ἄν, ἐκρύβην ἄν 54 13, ašte biše ljudi moi poslušali me i Izrailь v putehь moihь ašte bi hodilь, ni o čemžê ubo vragi ihь smêrilь bimь i na stužajušte imь vzložilь bimь ruku moju ἐταπείνωσα ἄν, ἐπέβαλον ἄν 54 13, ašte ne zakonь tvoi poučenie moe estь, tьgda ubo pogibalь bimь τότε ἂν ἀπωλόλην 118 92.

Oblik *budite* 2. plur. imperativi rabi i za 3. plur. imper : gdje ima sin. бѫдѫ: budite dьni ego mali γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι 108 8, budite sinove ego siri γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοὶ 108 9, budite čeda ego v pagubu 108 13, budite protivu gospodu vinu 108 15. — Tako i *budita* za 3. duala imper.: budita uši tvoi vnemlušti glasь molitvi moee γενηθήτω τὰ ὦτά σου προσέχοντα 129 2 u sin. бѫдѣтє u *m*[2]. бѫдѣтѣ.

Od optativa u vlastitom ne imperativnom značeńu dolazi bez sumńe 1. sing. i u sin. i u svim našim glagolskim brevijarima s dočetkom *êmь* ravno grčkomu οιμι, gdje je nastavak mь priuzet

Digitized by Google

od 1. sing, praes. bestematskih glagola kao vêmь možda za to da ne budu sva tri lica singulara jednaka na ê, da se dakle prvo lice i po obliku razlikuje od drugoga i trećega, a drugo i treće mogu biti jednaka kao inače u aor. i imperf.: ašte uzdah' vzdajuštim' mnê zlo, *otpadêmь* ubo otь vrag' moih' tаštь εἰ ἀντεπέδωκα τοῖς ἀνταποδίδουσι μοι κακά, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός sin. otъpadêmъ *k.* otpadêmь *nov.*[1 2] otpademь. — Držim da može biti pravi optativ u *k* 16 2 izide: otь lica tvoego sud'ba *izide*, oči moi da vidita pravinu ἐκ προσώπου σου τὸ κρίμα μου ἐξέλθοι, οἱ ὀφθαλμοί μου ἰδέτωσαν εὐθύτητας. Izide u *k.* može stajati za izidê, jer u *k.* dolazi veoma često e za ê. Strogo po obliku je izide = ἐξῆλθε, ali aor. ovdje nema smisla, niti je tь otpalo te bi stajalo za izidetь, jer tь u opće u našim brevijarima ne otpada. Držim da je izide za izidê: u grčkom je tekstu u prvoj rečenici optativ, u drugoj imperativ. Koji je prvi naše mjesto iz grštine slovenio, mogao je htjeti da oba gramatična načina i u slovenštini označi, pa je za to ἰδέτωσαν preveo: da vidite, kako bi mogao bio i ἐξέλθοι posloveniti: da izidetь, ili samo: izidetь, kako ima sin. samo izidetъ. U oba *nov.* ima: izidi, imperat. prema prodeat. — Tako može biti optativ i pril'pê 136 6: *pril'pê* ezik' moi gr'tanu moemu, ašte ne pomenu tebe κολληθείη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν μή σου μνησθῶ. i *k.* prilpê. U *p. k.* dolazi doduše i za ê često puta, ali obratno ê za i veoma rijetko, pa je lakše pomisliti, da je od staroslovenske predloge prilьpê hrvatilac ostavio pril'pê nego da je od predloge prilьpi prepisao pril'pê ma i privikao ê čitati kao i. U *m*[2] prilьpe može biti takodjer e za i, ako ima imperativ naglas na prijedlogu kao n. pr. u prízri 59 15; ali može biti e i za ê, prilьpe za prilьpê. — Još može biti optativ u *m*[2] priidê 118 41: *priidê* na me milostь tvoja ἔλθοι ἐπ' ἐμέ τὸ ἔλεός σου. Ostali imaju na tom mjestu imperativ: sin. *p. k.* pridi, *b.* priidi. Za 1. sing. opt. držim i *mozêmь* u Ivančićevu sborniku iz XIV. vijeka po tvrdńi profesora Milčetića, i to u poslanici Augustinovoj Ćirilu 1: „nebesa ispovêdajut' slavu božiju i vsa čže sazda gospod' hvalite (za hvalet') gospoda v svetih' ego. Kako ubo ml'čit razumna tvar' ot hvali božie, kadê nerazumna ne ml'čit? uml'ču nine ili vzglagolju, poklê ako ê zaml'ču, kaminju vapiti poveliť se. V istinu vzglagolju i ne uml'ču vsimi silami hvali Eronima. Velik' bo e muž sь prečudan' . . . kako ubo mogu v'zvêstiti visinu žitiê ego svetago, ku vsih' smr'tnih' êzici ed'va dostoino navistili bi? *Mozêm* že nine podobno hvaliti: se drugi Iliê i

Digitized by Google

Samoil' . . . *liceat* ergo dici alter hic Elias . . . Mozêm može biti dakako i 1. plur., ali kad je sve sprijeda u 1. sing., držim da je i to 1. sing.

Inače se grčki optativ sloveni: a) prezensom glagola gotovo samo perfektivnih sa *da*, n. pr.: da postъidjętъ sję i sъmję-tjętъ sję vьsi vrazi moi αἰσχυνθείησαν καὶ ταραχθείησαν 6 11; — da poženetъ vragъ dušą moją i postignetъ i poperetъ na zemli životъ moi i slavą moją vъ prьstъ vъselitъ καταδιώξαι, καταλάβοι, καταπατήσαι, κατασκηνώσαι 7 6; — da obrjęštetъ sję rąka tvoê vъsêmъ vragomъ tvoimъ, desnica tvoê obrjęštetъ vьsję nenavidjęštjęję tebe εὑρεθείη, εὕροι 20 9; izbavi mję da ne postъiždą sję μὴ καταισχυνθείην 24 20; — gospodi da ne postъiždą sję μὴ καταισχυνθείην 30 18; êko prizъvahъ tję da postidjętъ sję αἰσχυνθείησαν nečьstivii, (i) sъnidętъ καταχθείησαν vъ adъ 30 18; — da postъidjętъ sję i posramlêjętъ sję (*p. k. nov.* posrametь) αἰσχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν 34 4 25, 39 15, 69 3; — da ne poradujątъ mi sję μὴ ἐπιχαρείησάν μοι 34 19 24; — da ne rekątъ μὴ εἴποισαν vъ srъdьcihъ svoihъ: blagože blagože duši našei, ni rekątъ μὴ δὲ εἴποιεν požrêhomoi 34 25: — da vъzdradujątъ sję i vъzveseljętъ sję ἀγαλλιάσαιντο καὶ εὐφρανθείησαν 34 27, 39 17; — êrostь gnêva tvoego da imet ję λάβοι 68 25; — da vъzvratjątъ sję vъspjętъ i postъidjętъ sję ἀποστραφείησαν αἰσχυνόμενοι 69 4; — na tję upъvahъ da ne postъiždą sję μὴ καταισχυνθείην 70 1; — da nasladitъ sję ἡδυνθείη emu besêda moê 103 34; — egda sądjętъ emu, da izidetъ ἐξέλθοι ozlaždenъ 108 7; — vъ rodъ edinъ da potrêbitъ sję μὴ ἐξαλειφθείη 108 14; — da priložitъ προσθείη gospodь na vы 113 22; — da ispravili sję ὄφελον κατευθυνθείησαν pątьe moi 118 5; — da vъnidetъ εἰσέλθοι prošenie moe prêdъ tję 118 170; — da bądatъ prêdъ gospodemь vъпią i potrêbitъ sję ἐξολοθρευθείη otъ zemlję pamjętъ ihъ 108 15. — b) Samim prezensom (bez *da*): orąžie ihъ vъnidetъ εἰσέλθοι vъ srъdьca ihъ i laci ihъ sъkrušjętъ sję συντριβείη (τὰ τόξα) 36 15; — gospodь sъhranitъ φυλάξαι i živitъ ζήσαι i ublažitъ μακαρίσαι i na zemli, i ne prêdastъ μὴ παραδοῖ i vъ rącê vragomъ ego, gospodь pomožetъ βοηθήσαι emu 40 3 4; — sego radi bogъ razdrušitъ tję καθέλοι σε do konьca, vъstrъgnetъ tję ἐκτίλαι σε i prêselitъ tję μετανάστεύσαι σε otъ sela tvoego 51 7, u lat. ima ovdje futur: destruet, evellet, emigrabit 51 7; — blagoslovlenъ gospodь bogъ Israilev otъ vêka i do vêka, bądetъ bądetъ γένοιτο γένοιτο 40 14; êko taetъ voskъ otъ licê ognê, tako pogybnątъ ἀπόλοιντο grêšьnici otъ lica božьê 67 3; — napьnitъ

Digitized by Google

sję slavъi ego vъsê zemlê, bądetъ bądetъ γένοιτο γένοιτο 71 19; — blagoslovlenъ gospodъ vъ vêkъ, bądetъ bądetъ γένοιτο γένοιτο 88 53; — uničьženiê bądątъ lêta ihъ, jutro êko trêva mimo idątъ παρέλθοι, jutrom procvьtą(tъ) ἀνθήσαι i prêidetъ παρέλθοι, otъpadetъ ἀποπέσοι, ožestêetъ i isъhnetъ σκληρυνθείη καὶ ξηρανθείη 89 5 6; — blagoslovestvitъ tję gospodъ εὐλογήσαι σε κύριος 133 3. — Amo ide i 118 78 i postъidjętъ sję grdii, premda je u grčkom imperativ αἰσχυνθήτωσαν. Miklošić Wortl. II 70 veli: eine III. plur. imp. erblicke ich auch in postydętъ sę wofür ich postydę sę lesen möchte: i postydętъ se grьdii αἰσχυνθήτωσαν ὑπερήφανοι confundantur superbi pslt. 118 78, sluck. juss. 159. Ohne die änderung lautet die übersetzung: et confundentur usw. a u Paradig 88 veli: es ist nicht unmöglich, dass der erste übersetzer postydę schrieb, dass dann ein seitenstück zu bądą wäre. E ne glasi li prijevod 137 4 ispovêdjętъ sję tebê gospodju vьsi cêsari zemьstii ἐξομολογησάσθωσάν σοι, κύριε, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς: confiteantur (ne: confitebuntur)? i daļe: vъspojętъ vъ pêsnehь καὶ ἀσάτωσαν: et cantent (ne: cantabunt)? 78 18 jędro varjętъ nъi milosti tvoję ταχὺ λαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοί σου: cito anticipent (a ne: anticipabunt) nos misericordiae tuae? 69 5 ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ζητοῦντές σε: exultent (ne: exultabunt) et laetentur (ne: laetabuntur) in te emnes qui quaerunt te, vъzdradujątъ že sję i vъzveseljętъ. Nu na vъzdradujątъ i vъzveseljętъ sję može se odnositi ono *da* sprijeda u 4: da vъzvratjętъ sję abie isto tako kao se na ono postydętъ sę odnosi *da* iz 77: da pridątь. Sravni i 67 2 ἀναστήτω ὁ θεός, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ φυγέτωσαν οἱ μισοῦντες αὐτὸν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ *exurgat* deus, et *dissipentur* inimici eius, et *fugiant* qui oderunt eum, *vъskrъsnetъ* bogъ i *razidątъ* sję vrazi ego i *bêžjętъ* otъ lica ego vъsi nenavidjęštei ego; 67 3 ὡς ἐκλείπει καπνὸς ἐκλιπέτωσαν· ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός, οὕτως ἀπόλοιντο οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ θεοῦ, sicut deficit fumus, *deficiant;* sicut fluit cera a facie ignis, sic *pereant* peccatores a facie dei êkože ištazaetъ dъimъ tako *išteznątъ;* êko taetъ voskъ otъ licê ognê, tako *pogъibnątъ* grêšьnici; 67 4 καὶ οἱ δίκαιοι εὐφρανθήτωσαν· ἀγαλλιάσθωσαν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τερφθήτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ, et iusti *epulentur* et *exultent* in conspectu dei et *delectentur* in laetitia i pravedьnici *vъzveseljętъ* sję i *vъzdradujątъ* sję prêdъ bogomъ i *nasladjętъ* sję vъ veselьi ego. Postydętъ sę dakle nije nikakav imperativ nego na prosto prezens za optativ, tä u značeńu optativa i imperativa

Digitized by Google

često je veoma neznatna razlika, sravni 69 3 αἰσχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου, gdje ima varijanta αἰσχυνθήτωσαν καὶ εντραπέτωσαν· — S toga se grčki optativ sloveni i c) imperativom: 66 2 bože, uštedri nъi i blagoslovi nъi, prosvêti lice tvoe na nъi i pomilui nъi, ὁ θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς καὶ εὐλογήσαι ἡμᾶς, ἐπιφάναι τὸ πρόςωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐλεήσαι ἡμᾶς; — 19 2 3 4 5 uslъiši tję ἐπακούσαι σου gospodъ vъ denь pečali, zastąpi tję ὑπερασπίσαι σου imję boga Jêkovlê, posъli ἐξαποστείλαι ti pomoštь otъ svêta i otъ Siona zastąpi tję ἀντιλάβοιτό σου, pomêni μνησθείη vьsêką žrьtva tvoją, daždь δώη ti gospodь po srьdьcju tvoemu i vesь sъvêtъ tvoi isplъni πληρώσαι; — 68 15 izbavi ῥυσθείην otъ nenavidjęštihъ mję; — 108 8 bądą dьnьe ego mali i episkopьstvo ego prêimi inъ λάβοι; — 108 14 vъspomjęni sję ἀναμνησθείη bezakonie otьcъ ego; — 112 2 bądi imję gospodьne blagoslovestvьno εἴη τὸ ὄνομα κυρίου εὐλογημένον; — 136 5 êšte zabądą tję, Jerusolime, zabvena bądi moê desnica ἐπιλεσθείη.

6. Prijevod u glagolskijem brevijarima načińen je po grčkom tekstu, to je: onaj koji je psalme pohrvatio, hrvatio je staroslovenski prijevod koji je bio udešen prema grčkom tekstu, a taj pohrvaćeni prijevod prepisivali bi, neznatno šta mijeńajući, drugi pisci brevijara. Da je prijevod u sin. pa i u našim brevijarima zbiļa po grčkom tekstu, tomu ima više dokaza. Dokaz je: 1. što su participi većinom na onim mjestima, gdje ih ima i grština a u latinštini je relativna rečenica, jer da se je iz latinskoga prevađalo, ļe ne bi bilo u hrv. participa gdje ga u lat. nema. Evo za to ńekoliko primjera: 2 4 ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς, *živei* na nebesêhъ, *qui habitat* in coelis; — 2 10 οἱ κρίνοντες τὴν γῆν, *sudeštei* zemli, *qui iudicatis* terram; — 3 2 οἱ θλίβοντές με, *stužajuštei* mnê, *qui tribulant* me; 2 13 μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐν αὐτῷ blaženi vsi *nadêjuštéi* se na nь beati omnes *qui confidunt* in eo; — 5 6 ἐμίσησας πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν vьznenavidê vse *tvoreštee* bezakonie odisti omnes *qui operantur* iniquitatem; — 5 7 ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος pogubiši vse *glagoljušte* lьžu perdes omnes *qui loquuntur* mendacium; — 5 12 εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ σέ . . . καὶ καυχήσονται ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου vьzveselet' se vsi *upvajuštei* na te . . . i pohvalet' se toboju *ljubešte* ime tvoe laetentur omnes *qui sperant* in te . . . et gloriabuntur in te omnes *qui diligunt* nomen tuum; — 6 6 οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημο-

Digitized by Google

νεύων σου nêstь o smrti *pominaei* tebe non est in morte, *qui memor est* tui; — 6 9 ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὸν ἀνομίαν otьstupite otь mene vsi *tvoreštei* bezakonie discedite a me omnes, *qui operamini* iniquitatem; 12 6 ᾄσω τῷ κυρίῳ τῷ εὐεργήσαντί με poju gospodevê *blagodavšumu* mnê cantabo domino, *qui* bona *tribuit* mihi; — 9 5 ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην sêdê na prêstolê *sudei* pravdu sedisti super thronum *qui iudicas* iustitiam; — 9 11 ἐλπισάτωσαν ἐπὶ σὲ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου da upvajut' na te vsi *znajuštei* ime tvoe sperent in te, *qui noverunt* nomen tuum; — 9 12 ψάλατε τῷ κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών poite gospodevê *živuštu* v Sionê psallite domino, *qui habitat* in Sion; — 9 18 πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ θεοῦ vsi ezici *zabivajuštei* boga omnes gentes, *quae obliviscuntur* deum; — 10 5 ὁ ἀγαπῶν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν *lubei* nepravdu nenavidit duše svoee *qui diligit* iniquitatem, odit animam suam; — 65 9 εὐλογεῖτε ἔθνη, τὸν θεὸν ἡμῶν . . . τὸν θεμένον τὴν ψυχήν μου εἰς ζωήν, καὶ μὴ δόντος εἰς σάλον τοὺς πόδας μου blagoslovite, ezici, boga našego . . . . *položšago* dušu moju v život' i ne *davšago* v smetenie nogu moeju benedicite, gentes, deum nostrum, . . . *qui posuit* animam meam ad vitam, et non *dedit* in commotionem pedes meos; — 14 1 2 κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; . . . πορευόμενος ἄμωμος καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, λαλῶν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ gospodi, kto obitati v'čnet' v žilišti tvoem? . . . . *hodei* bes poroka i *delae* pravdu, *glagole* istinu v srьdьci svoemь quis habitabit in tabernaculo tuo? *qui ingreditur* sine macula et *operatur* iustitiam, *qui loquitur* veritatem in corde suo; — 93 3 ἕως πότε ἁμαρτωλοὶ . . . . λαλήσουσιν ἀδικίαν, λαλήσουσι πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν do kolê grêšnici . . . . vzglagoljut' nepravdu, vzglagoljutь vsi *dêlajuštei* bezakonie? usque quo peccatores . . . loquentur iniquitatem, loquentur omnes *qui operantur* iniustitiam? — 27 3 μετὰ ἐργαζομένων ἀδικίαν μὴ συναπολέσῃς με, τῶν λαλούντων εἰρήνην μετὰ τῶν πλησίον αὐτῶν. κακὰ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν s tvoreštimi nepravdu ne pogubi me, *glagoljuštimi* mir' s iskrn'nimi svoimi, zlo že v srьdьcih' ihь cum operantibus iniquitatem ne perdas me, *qui loquuntur* pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum; — 67 31 διασκόρπισον ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα raždeni eziki *hoteštee* branem' dissipa gentes *quae* bella *volunt* — 69 4 ἀποστραφείησαν παραυτίκα αἰσχυνόμενοι οἱ λέγοντές μοι εὖγε εὖγε da vzvratet' se abie stideštei se *glagoljuštei* mnê: blagože blagože avertantur statim erubescentes, *qui dicunt*

Digitized by Google

mihi: euge euge: — 68 7 μὴ αἰσχυνθείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ὑπομένοντές σε, κύριε δυνάμεων· μὴ ἐντραπείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ζητοῦντές σε, da ne postidet' se o mnê *trpeštei* te, gospodi silь, ni posramet' se o mnê *iskuštei* tebe, non erumbescant in me *qui expectant* te domine, domine virtutum, non confundantur super me, *qui quaerunt* te; — 70 24 ὅταν ἐντραπῶσιν οἱ ζητοῦντες κακά μοι egda posramet' se *iskuštei* zla mnê cum reveriti fuerint, *qui quaerunt* mala mihi; — 67 31 ἐπιτίμησον τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου . . . τοῦ μὴ ἀποκλεισθῆναι τοὺς δεδοκιμασμένους τῷ ἀργυρίῳ zaprêti zvêrem' trstatnim' . . . zatvoriti *iskušenie* srebromь increpa feras arundinis . . . . ut excludant eos *qui probati sunt* argento; — 21 10 σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρός ti esi *istrg'* me i-črева tu es *qui extraxisti* me de ventre; 7 2 3 κύριε, ῥῦσαί με, μή ποτε ἁρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχήν μου μὴ ὄντος λυτροῦμένου μηδὲ σώζοντος izbavi me, eda kogda pohitit' êko l'vь dušu moju, ne *suštumu izbavljajuštumu* ni *spasajuštumu* libera me, ne quando sapiat ut leo animam meam, *dum non est qui redimat neque qui salvum faciat*; — 68 5 ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου οἱ μισοῦντές με δωρεάν umnožiše se pače vlasь glavi moee *nenavideštei* me ispiti multiplicati sunt super capillos capitis mei, *qui oderunt* me gratis; — ἐκραταιώθησαν οἱ ἐχθροί μου οἱ ἐκδιώκοντές με ἀδίκως ukrêpiše se vrazi moi *izgoneštei* me bes pravdi confortati sunt *qui persecuti sunt* me inimici mei iniuste; — 69 5 λεγέτωσαν διὰ παντὸς Μεγαλυνθήτω ὁ θεός, οἱ ἀγαπῶντες τὸ σωτήριόν σου da vzglagoljut' vinu: da vzveličit' se gospodь, *ljubeštei* spasenie tvoe dicant semper: magnificetur dominus, *qui diligunt* salutare tuum; — 54 9 προσεδεχόμην τὸν θεὸν τὸν σώζοντά με ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ καταιγίδος čaêhь boga *spasajuštago* me otъ prênemaganiê duha i bure expectabam deum, *qui salvum me fecit* a pusillanimitate spiritus et tempestate; — 74 4 ἐτάκη ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες αὐτήν rastaê se zemla i vsi *živuštei* na nei liquefacta est terra et omnes *qui habitant* in ea; — 75 7 ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου ἐνύσταξαν οἱ ἐπιβεβηκότες τοὺς ἵππους otъ zaprêšteniê tvoego vzdrêmaše se vsi *vsed'šei* na kone ab increpatione tua dormitaverunt *qui ascenderunt* equos; — 67 2 φυγέτωσαν οἱ μισοῦντες αὐτὸν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ bižetь otъ lica ego vsi *nenavidešte* ego fugiant *qui oderunt* eum a facie eius, itd. itd.

b) Što je grčki infinitiv, kašto protiv slavenske sintakse, sačuvan tamo gdje ima u latinskom rečenica sa *ut*: 62 3 οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου tako v svetêem' êvih' se tebê *vidêti* mi silu tvoju sic in sancto apparui tibi

Digitized by Google

ut viderem virtutem tuam; 63 5 οἵτινες ἐνέτειναν τόξον, πρᾶγμα πικρὸν, τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν ἀποκρύφοις ἄκωμον iže naleše luk' svoi, veštь gor'ku, *sъstrêlati* v tainih' neporoč'na intenderunt arcum, rem amaram, *ut sagittent* in occultis immaculatum; — 63 6 διηγήσαντο τοῦ κρύψαι παγίδας povêdêše *skriti* sêti narraverunt *ut absconderent* laqueos; — 77 18 ἐξεπείρασαν τὸν θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τοῦ αἰτῆσαι βρώματα ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν iskusiše boga vь srьdьcihь svoihь *vprositi* brašna dušamь svoimь *nov.*[1 2], tentaverunt deum in cordibus suis *ut peterent* escas animabus suis; — 110 6 ἰσχὺν ἔργων αὐτοῦ ἀνήγγειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ τοῦ δοῦναι αὐτοῖς κληρονομίαν ἐθνῶν krêpost' dêlь svoih' vzvêstitь ljudem' svoimь *dati* im' dostoênie êzikь virtutem operum suorum annuntiabit populo suo *ut det* illis hereditatem gentium; — 117 13 ὠσθεὶς ἀνετράπη τοῦ πεσεῖν καὶ ὁ κύριος ἀνελάβετο μου izrinovenь priklonih' se *pasti* impulsus eversus sum *ut caderem;* — 118 95 ἐμὲ ἐπέμειναν ἁμαρτωλοὶ τοῦ ἀπολέσαι με mene ždaše grêšnici *pogubiti* me, me expectaverunt peccatores *ut perderent* me; — 118 148 προσέφθασαν οἱ ὀφθαλμοί μου πρὸς ὄρθρον τοῦ μελετᾶν τὰ λόγιά σου varista oči moi k tebê jutromь *poučati* mi se slovesemь tvoimь praevenerunt oculi mei ad te diluculo *ut meditarer* eloquia tua.

c) Što dolaze ńeke riječi skovane posve prema grčkijem a ne prema latinskijem: *vnušiti* od vъ(n) + ušiti od uho prema ἐνωτίζεσθαι od ἐν + ὠτίζεσθαι od οὖς ὠτός: 5 2 glagoli moe vnuši τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι verba mea auribus percipe; 16 1, 38 13, 53 4, 54 2, 83 9, 85 6, 139 7, 142 1 vnušite ἐνοτίσασθε 48 2; — *mužati* se prema ἀνδρίζεσθαι: mužь ἀνήρ: mužai se ἀνδρίζου 26 14 viriliter age, mužaite se ἀνδρίζεσθε 30 25, — *jutrńevati* ὀρθρίζειν: jutrnjuju ὀρθρίζω vigilo 62 2.

č) Što su neprevedene riječi grčke a ne latinske: adь ἅδης infernum 9 18, 30 18, 54 16, 93 17, 118 25, 138 8, adê 6 6, 15 10, 48 15, 87 4, adovi 17 6, 88 49, 144 3; — *aerьnь:* aernihь 17 12 ἀέρων ventorum; — *akrotomь* ἀκρότομος rupes 113 8; — *erêi* ἱερεύς sacerdos 109 4 *pl.* 77 64, 131 9 16, erêihь 98 6; — *ikoniê* εἰκών imago: ikonie pl. acc. 72 20; — *kivotь* κιβωτός arca 131 8; — *krotopь* κρόταφος palpebra: krotopoma 131 4; — *mantizь* ἱματισμός: o man'tizê 21 19; — *olokavtomata* ὁλοκαύτωμα holocaustum: olokavtomata tvoê tučna budi 19 4 *k.* olokavtumatь, olokavtomati 49 8, 65 15, olokavtomatь pl. gen. 39 7, 50 18 21, olokavtomatami 65 13; — *pinikь* φοῖνιξ 91 13; — *skini* σκηνή: skiniju 77 60; — *skinipa* σκνίψ: skinipe (σκνῖπες cinifes); — *stak't'* στακτή gutta 44 9; —

Digitized by Google

trьpeza τράπεζα 68 23, trьpezu 22 5, 77 19 20, trьpezi 127 3; — *upostasь* ὑπόστασις 38 6 8, 88 48, 138 15; — *vari* pl. fem. βάρεις varehь (grieškom: vьrereh') 47 4, v varêhь 121 7 ἐν ταῖς πυργοβάρεσιν; — *varvarь* βάρβαρος 113 1; — *vasiliskь* βασιλίσκος 90 13; — *zmurna* σμύρνα 44 9. Ali su i ove riječi na grčku a ne na latinsku, jer su latinske primljene od grčkih: *aspida* ἀσπίς: aspidu 90 13, aspidi 57 5, aspidь 13 4; — *dêmunь* δαιμόνιον daemon: dêmuna 90 6, dêmuni 95 5, dêmunomь 105 37; — *dьêvalь* διάβολος 108 6; — *erodievь* ἐρωδιοῦ herodii: erodievo 103 17; — *idolь* εἴδωλον idolum: idoli 113 12, 134 15, idolêhь 96 7; — *isopь* ὕσσοπος: isopomь 50 9; — *kasiê* κασία casia 44 9; — *kumbalъ* κύμβαλος cymbalum: kumbalêhь 150 4 5: — *onagrь* ὄναγρος onager: onagri 103 11; — *organь* ὄργανον organum: organi 136 2, organêhь 150 4; — *ramanь* ῥάμνος rhamnus: ram'na 57 10; — *skandêlь* σκάνδαλον scandalum 49 20, 68 23, 139 6, 140 9, skandêla 118 165; — *tumpanь* τύμπανον tympanum 50 3, tum'panê 149 3, tumpanica τύμπανίστρια: dêvь tumpanicь 67 26; — *tumpaziê* τοπάζιον 118 127; k tomu i: *krizma* Χρίσμα za μύρον 132 2. — Samo tri su riječi iz latinskoga jezika: *ocьtь* acetum ὄξος: oc'ta 68 22, *oltarь* altare θυσιαστήριον 25 6, oltaru 42 4, oltari 83 14, oltarev'na 127 27, i *luna* σελήνη 71 7, 88 38, 120 6, 148 3, lunu 8 4, 103 19, 135 9, luni 71 5, koje riječi i danas žive u kajkavaca.

ć) Što grčko β dolazi kao *v*, a η kao *i*, a ne kao *b* e prema lat: dьêvalь διάβολος, *varvarь* βάρβαρος, *vari* βάρεις, *vasiliskь* βασιλίσκος, *kivotь* κιβώτης, *Orivь* Ὠρήβ 82 12, *Tavorь* Θαβώρ 88 13, *Osipь* Ἰωσήφ, *skini* σκηνή, *Izrailь* Ἰσραήλ.

7. Nema dakle sumńe, da je prijevod psalama u glagolaša izvorno po grčkom tekstu, to je po staroslovenskom prijevodu iz grštine. Ali onaj koji *je* staroslovenski prijevod hrvatio za brevijar, ispravljao je koješta po latinskom tekstu rimskoga brevijara. To se pokazuje osobito i na ńekijem mjestima. Jedno je ps. 44 5 καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε *intende*, prospere procede et regna. To prevodi sin. *naljęci* i spêi cêsarьstvui, u *mb*. naprêzi, a *p. vъnmi*, spêi vistupi i carstvui. Za što hrvatilac za grčko ἔντεινον nije pridržao riječi svoje predloge: naleci? Za to što je zavirivao u latinski tekst rimskoga brevijara pa se je sjetio da je latinska riječ *intende* više puta na drugim mjestima u predlozi posloveńena riječju *vъnьmi* n. pr. u sin. 5 3 vъnъmi glasъ molitvъi moeję intende voci orationis meae; 16 1 vonъmi molitvą moją intende deprecationem meam; 34 23

Digitized by Google

vъnъmi sądъ moi intende iudicio meo; 37 22 vъnъmi vъ pomoštь moją intende in adiutorium meum; 54 3 vonъmi i uslъši mję intende mihi et exaudi me; 60 2 vъnъmi molenьe moe intende orationi meae; 68 19 vonъmi duši moei intende animae meae; 79 2 pasъi Israilê vъnъmi qui regis Israel, intende; 85 6 vъnъmi glasъ moleniê moego intende voci deprecationis meae. — Drugo je tako mjesto 89 12; to glasi u sin.: desnicą tvoją tako sъkaži mi i *kovanьiję* srъdьcemь mądrostiją, (*m*^{a}. okovanьią *s.* vъ mądrosti) lat.: dexteram tuam sic notam fac, et *eruditos* corde in sapientia. U *p.* dolazi ispravļeno po lat. brevijaru: *naučenie* srьdьcemь v mudrosti. Hrvatilac je zabacio riječ okovanъiję u svojoj predlozi, jer joj na tom mjestu nije našao smisla pa ju je zato zamijenio riječju naučenie prema eruditos. Ali kako je dosla riječ (o)kovaniję u sin. tekst? septuaginta ima: καὶ τοὺς πεπαιδευμένους (τῇ καρδίᾳ ἐν σοφίᾳ) kako je prema eruditos. Ima varijanta u grčkom tekstu koji Tischendorf biļeži AS^{2} πεπαιδημενους za πεπαιδευμενους od παιδεύειν učiti, a tekst A ima πεπεδημενους, što je nastalo od opakoga πεπαιδημενους u AS^{2} gdje je prepisivalac αι čitao i pisao ε. Koji je psalme slovenio vaļada je imao takav grčki tekst pred sobom, i budući πεπηδημενους dolazi od πεδᾶν (πέδη πέδα puto) vezati sputati okovati, preveo je kovanъiję, što je možda prema jevrejskom tekstu. — Treće je tako mjesto ps. 41 3, taj grčki glasi: ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς θεὸν τὸν ἰσχυρὸν τὸν ζῶντα lat. sitivit anima mea ad deum fortem vivum, prema tomu glasi prijevod u sin.: vъždjęda duša moê kъ bogu krêpъkuemu i živaštjuemu, u *m*^{a}. vъždąda duša moa kъ bogu krêpkomu živomu, i u *m*^{b}. krêpkumu živumu. Prema tomu prevodi i Slovenac Traven: moja duša žęja po močnim živim bógu. Ali glagoļaši *p. k. kv.* i oba *nov.* prevode ovako: vžeda duša moê k bogu *istočniku* živu. U brevijaru godine 1562. u Bnecima štampanu: vžeda duša moê k bogu istočniku živu — U misalu Kukuļevićevu 29a: vžeda duša moê k bogu istočniku *krêpkomu* živomu. Taj prijevod drukčije nije mogao nastati nego od latinskoga teksta, u kojem je ispravļač riječ *fortem* možda nejasno napisanu čitao *fontem* a da mu nije smetala, jer na tom mjestu fontem vivum baš dobro pristaje kao pridjevak bogu. Tako je morao čitati fontem i kajkavac Milovec (1661.), jer on prevodi: žedna bê duša moja za tobum, bože, *zdencem* živim. Ili je možda on zavirio u koji glagolski brevijar? Daničić ima: žedna je duša moja boga, boga živoga; tako i Prekomurac Trplan: že'ja dúša moja bouga, bouga živoga; to je prema jevrejskom

Digitized by Google

tekstu. — Znamenito je mjesto i ps. 94 10 grčki: τεσσαράκοντα ἔτη προσώλθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ quadraginta annis *offensus fui* generationi illi. Prema tomu ima u sin.: četъri desjęti lêtъ *negodovahъ* roda togo. Nu glagolaši prevode: 40 lêtь *bliz bih'* (bêhь) rodu *semu*, tako i Milovec: četrdeset let blizu beh ovoga naroda. Ta je prijevod potekao iz latinskoga teksta u rimskom brevijaru: quadraginta annis *proximus fui* generationi *huic*. Prema tomu dakle blizъ behъ nije niti προσώλθισα niti lat. offensus fui, kako to Miklošić hoće u lex. palaeosl. kod **близъ** veleći: **близъ** adj. abalienatus **близъ бѣхъ родоу семоу** προσώλθισα offensus fui pslm. 94 10 glag. sravni i etym. wörterb. kod blizna. Spomenik iz koga ima Miklošić taj citat, je glagolski, možda istoga izvora i ispravka kojega su i *p. k. kv.* i oba *nov.* Miklošiću je varijanta proximus fui izmakla, pa je s toga gledao da blizъ bêhъ protumači kako prema smislu riječi προσώλθισα i offensus fui. Nema dakle u stsl. adjektiv blizъ u značeńu abalienatus, treba ga iz rječnika izbrisati, nego ono blizъ je praepos. **близъ** prope, a za proximus = blizъ sravni psl. 21 11 quoniam tribulatio proxima est sin. êko skrъbъ blizъ *p.* êko skrbь bliz' êstь. Pamti da je i semu prema huic, a ne prema illi ἐκείνῃ. — Nadaļe ps. 12 2 ἕως πότε ἐπιλήσῃ μου usque quoque *oblivisceris* me; prema tomu sin.: dokole zabąđeši mję; ali glagolaši prevode: dokolê *zabivaeši* me Ovdje praes. zabivaeši nema značeńe futura, nego je ispravļač lat. futur. obliviscēris čitao za praes. obliviscĕris pa prema tomu preinačio. — 93 21 θηρεύσουσιν ἐπὶ ψυχὴν δικαίου, καὶ αἷμα ἀθῷον καταδικάσονται *captabunt* in animam iusti et sanguinem innocentem *condemnabunt* sin. ulovjętъ na dušą pravedьničą i krovь nepovinьną osąždjętъ a *p. lovlahu* na dušu pravdniču i kr'vь nepovin'nu *osuždahu*. Ispravļač je čitao *captabant condemnabant*. ps. 73 23 ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων σε ἀνέβη (pp S^2, inače ἀναβαίνῃ) διὰ παντός superbia eorum *ascendit* semper, sin.: grьdъni nenavidjęštihъ tję *vъzide* vъiną, a glagolaš čitajući lat. ascendit za praes. a ne za perfekat prevodi: grdina nenavideštih' te *vshoditь* vinu. — ps. 88 27 αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με ipse *invocabit* me, sin. tь vъzovetъ mję, a *p.* ta *v'zva* me. Ispravļač je čitao *invocavit* mjesto invocabit. — 88 47 ἐκκαυθήσεται ὡς πῦρ ἡ ὀργή σου *exardescet* sicut ignis ira tua, sin. *razgoritъ* sję êko ognь gnêvъ tvoi, a *p. razgaraet'* se: ispravļač je čitao exardescit za exardescet. — ps. 62 7 εἰ ἐμνημόνευόν σου ἐπὶ τῆς στρωμνῆς *si* memor fui tui super stratum meum, sin. pravo: *êšte* pomьnêhъ tję na posteli moei, nu *p. sice* pominah' te. Ispravļač

Digitized by Google

čitao je *sic* mjesto si, pa je ispravio ašte u svojoj predlozi na sice. — Po latinskom tekstu u rimskom brevijaru ispravļeno je i ovo: 3 2 πολλοὶ ἐπανήστησαν ἐπ' ἐμέ (po S) multi *insurgunt* adversum mnozi *vъstašję* na mję, a u *p.* mnozi *vstajutь* na me. Glagolaši ļe nisu zavirivali u septuagintu, koja ima ἐπανίστανται, nego su **въсташа** u stsl. predlozi promijenili na vstajutь prema tekstu latinskom u rim. brevijaru; — 3 3 οὐκ ἔστι σωτηρία ἐν τῷ θεῷ αὐτοῦ (B) non est salus *ipsi* in deo eius, *p* nêstь spaseniê *emu* o bozê ego, a sin. nema emu; — 3 6 ἐγὼ δὲ ἐκοιμήθην (S) καὶ ὕπνωσα· ἐξηγέρθην ego dormivi et soporatus sum *et* exurrexi sin. azъ *že* usъnaļъ i sъpahъ, vъstahъ, a *p.* azь usnuhь bez že (i sept. nema δέ) *i* spahь *i* vstahь. — 5 13 ὡς ὅπλῳ εὐδοκείας ἐστεφάνωσας ἡμᾶς ut scuto benevolentiae *tuae* coronasti nos *p.* êko štitomь blagovoleniê *tvoego* vên'čalь esi nasь, a sin. nema svoego; — 8 2 ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου quam admirabile *est* nomen tuum sin. êko čjudьno imję tvoe, *p. k nov.* kolь čudno ime tvoe *estь;* — 8 9 πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ . . . . τὰ ταπεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν omnia subiecisti sub pedibus eius . . . volucres coeli et pisces maris *qui* perambulant semitas maris *p.* vsa pokoril' esi pod' nozê ego . . . ptice nebeskie i ribi mor'skie *prehodeštee* stazi morskie, a sin. *prêhodjęštaa;* — 9 7 καὶ πόλεις καθεῖλες et civitates *eorum* destruxisti sin. i gradъi razdrušilь esi, a *p. k. nov.* i gradi *ih'* razdrušil' esi; — 10 1 πῶς ἐρεῖτε quomodo *dicitis* sin. kako *rečete* (rečetъ u tekstu opako), a *p.* kako *glagolete;* — 10 1 ἐπὶ τῷ κυρίῳ πέποιθα in domino *confido* sin. na gospoda upъvahъ, a *p. k. nov.* na gospoda *upvaju;* — 10 2 ἡτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτραν paraverunt sagittas *suas* in pharetra, sin. ugotovašję strêlъi vъ tulê, a *p.* ugotovaše strêli *svoe;* — 10 6 ἐπιβρέξαι ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς παγίδα (S[AS²]) pluet super pecatores *laqueos p.* odaždite na grêšniki *sêti,* a sin *sêtь;* — 11 3 μάταια ἐλάλησαν ἕκαστος vana *locuti sunt* unusquisque sin. suetъnaa *glagola* kъždo, a *p.* suetna *glagolaše* k'ždo; 13 1 ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν abominati facti sunt in studiis *suis p.* omračiše se v' načinanih' *svoihь,* a sin. nema: svoihь; — 13 3 S. nema, što ima septuaginta: τάφος ἀνεωγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν· ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν, ὧν τὸ στόμα ἄρας καὶ πικρίας γέμει· ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα· σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἔστι φόβος ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Jer nema S. nema dakle ni sin., ali *p. k. nov.*

Digitized by Google

imaju, nu jamačno ne iz septuaginte, nego iz rimskoga brevijara, a to u *p.* glasi: grobъ otvr'st' grtan' ih' i eziki svoimi laštahu, êd' aspidь pod' ustnami ihь, ihže usta kletvi i gnêva *plna sut*, skori nogi ih' prolêti kr'vь, skrušenie i strast' na putêh' ihь i puti mirnago ne poznaše, nêst' bo straha božiê pred' očima ih', lat.: sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine *plenum* est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio et infelicitas in viis eorum, et vitam pacis non cognoverunt; non est timor dei ante oculos eorum; — 13 5 (6) ὅτι ὁ θεὸς ἐν γεννεᾷ δικαίων (S) quoniam *dominus* in generatione iusta est, *p.* êko *gospodь* pravdnihь v rodê (ostalo prema δικαίων) ѐ(stь), a sin. ima гь = господь, nije li opako prepisano гь za бъ = богъ? ali ima *estъ*; — 14 1 sin. kъto *obitaetъ* vъ žilišti tvoimь, a lat. quis *habitabit* in tabernaculo tuo, a po tom *p.* tko *obitati v'čnet'*; — 15 3 τοῖς ἁγίοις τοῖς ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ ἐθαυμάσωσε πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς sanctis qui sunt in terra eius mirificavit omnes volunlates *meas* sin. svjętъimъ iže sątъ na zemi ego udivi gospodь volję *svoję* vъ nihъ, a *p.* svetim' iže sut' na zemli ego, udivi gospodь vse vole *moe* v nihь; — 15 11 τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος (S.) *delectationes* in dextera tua usque in finem, sin. *krasota* vъ desnici tvoei do konьca, a *p. krasoti*; — 15 6 sin dostoênьe *mi*, lat. hereditas *mea*, a prema tomu *p.* dostoênie *moe*; — 16 3 ἐν σκηνῇ τῶν πτερύγων σου σκεπάσεις με sub umbra alarum tuarum *protege* me, sin. vъ krovê krъilu tvoeju *pokrъieši* mję, a *p.* v krovê krilu tvoeju *pokrii* me; — 17 7 ἡ κραυγή μου ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσελεύσεται εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ clamor meus in conspectu eius *introivit* in aures eius, sin. voplь moi prêdъ nimъ *vъnidetъ* vъ nuši ego, *p. k. nov.* vьplь moi prêd' nim' *vnide* v' uši ego; — 17 15 ἐξαπέστειλε βέλη misit sagittas *suas*, sin. pusti strêlъi, *p.* pusti strêli *svoe*; — 17 9 πῦρ ἐναντίον αὐτοῦ (po B) καταφλογήσεται (S²) ignis *a facie eius exarsit* sin. ognь otъ nego *vъsplanetъ* sje, a *p.* oganь otь *lica ego v'zplanu* se (Sept. ima ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ κατεφλόγισε); — 17 18 ῥύσεταί με ἐξ ἐχθρῶν μου *eripuit* me de inimicis meis sin. *izbavitъ* mję otъ vragъ moihъ a *p. izbavi*; — 17 29 φωτιεῖς τὸ σκότος μου *illumina* tenebras meas, sin. prosvêštaeši (kao da ima gr. φωτίζεις) tъma moja, a *p. prosvêti* t'mu moju; — 17 35 καὶ ἔθου τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου et posuisti *ut* arcum aereum brachia mea, sin. i položi ląkъ mêdenъ mъišьci moi, a *p.* i položi êko luk' miden' mišci moi; —

Digitized by Google

17 36 ἔδωκάς μοι ὑπερασπισμὸν σωτηρίας μου dedisti mihi protectionem salutis *tuae*, sin. dalъ mi esi zaštištenie spasenьê, a *p.* spaseniê *tvoego;* — 17 44 ῥῦσαί με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ *eripies* me de contradictionibus populi, sin. *izbavi* mję otъ prêrêkanъê ljudъska, a *p. izbaviši* me otь prêrikaniê ljud'skago; 17 49 ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ῥῦσαί με (S.) a viro iniquo *eripies* me, sin. otъ maža nepravedъna *izbavi* mję, a *p. izbaviši;* — 18 6 ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας *exultavit* ut gigas, sin. *vzdraduetъ* sję êko ispolinъ, a *p. vzradova* se; — 18 9 ἡ ἐντολὴ κυρίου τηλαυγὴς φωτίζουσα ὀφθαλμούς praeceptum domini *lucidum* illuminans oculos, sin. zapovêdь gospodnê izdaleče prosvêštająšti oči, *p.* zapovêdь gospodna *svêtla* izdaleča prosvêštajušti oči; ali je prepisaču sinajskoga psaltira mogla izbjeći riječ svêtla; — 20 6 ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος, tribuisti ei longitudinem dierum *in saeculum et in saeculum saeculi*, sin. dalъ emu esi dlъgotą dьnьi *vъ vêkъ vêku*, a *p. v' vêkь i v' vêkь vêka;* — 21 11 ὅτι θλῖψις ἐγγύς quoniam tribulatio proxima *est*, sin. êko skrъbь blizъ, a *p.* bliz' *estь;* — 21 24 οἱ φοβούμενοι κύριον αἰνέσατε αὐτόν, ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακὼβ δοξάσατε αὐτόν, qui time'is dominum, *laudate* eum, universum semen Iacob *glorificate* eum, sin. bojęšteі sję gospodê *vъshvalite*, vъse sêmję Jêkovle *proslavite* (bez: i), a *p. hvalite, slavite* i; — 21 30 ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται πάντες in conspectu eius *cadent* omnes sin. prêdъ nimъ **pri***padątь* vьsi, a *p.* prêd' nim' *paduть* vsi (*nov.*[1] pripaduть); 21 32 καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ et annuntiabunt *coeli* iustitiam eius populo, sin. vъzvêstjętъ pravъdą ego ljudemъ, a *p.* vzvêstet' *nebesa* pravdu ego ljudemь; — 29 3 ὁδήγησέ με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ deduxit me super semitas iustitiae propter nomen *suum*, sin. nastavilъ mję esi na stьzą pravьję imeni *ego* radi, a *p.* imene *tvoego* (*nov.*[1 2] svoego) radi; — 22 5 ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με parasti in conspectu meo mensam *adversum* eos qui tribulant me, sin. ugotovalъ esi prêdo mnoją trapeza *predъ* stažająštiimi mnê, a *p.* ugotoval' esi prêd mnoju trapezu *na* stužajuštee mnê; — 23 2 αὐτὸς ἐπὶ θαλλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν quia ipse super maria fundavit eum, sin. tъi (= tъ) na morihъ osnovalъ ją estъ, a *p. êko* ta na morêh' osnoval' ju è(stь); — 23 6 αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων αὐτόν haec *est* generatio quaerentium eum, sin. sъ rodъ iskąšteimъ gospodê, a *p.* sa è(*stь*) rodь iskuštih' gospoda; — 23 7 ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν

Digitized by Google

attolite portas, principes *vestras*, sin. vъzъmête sję vrata, kъnęzi *vaši*, *p.* vzmête vrata, ¡knezi, *vaša;* — 24 3 αἰσχυνθήτωσαν οἱ ἀνομοῦντες confundantur *omnes* inique agentes, sin. da postъidjętъ sję bezakonьnujaštei, a *p.* da postideť se *vsi* bezakonujuštei; — 24 6 μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν σου, κύριε, καὶ τὰ ἐλέη σου, ὅτι ἀπὸ τοῦ αἰῶνός εἰσιν reminiscere miserationum tuarum, domine, et misericordiarum tuarum, *quae* a saeculo sunt, sin. pomjęni štedrotъ(i) tvoję, gospodi, i milosti tvoję, *êko* otь vêka sątъ, a *p.* pomeni štedroti tvoe, gospodi, i milosti tvoe, *eže* otь vêka sut; — 24 12 νομοθετήσει κύτῳ ἐν ὁδῷ legem *statuit* ei in via, sin. zakonъ *postavitь* emu na pąti *p* zakonь *postavi* emu na put'; — 24 14 κραταίωμα κύριος τῶν φοβουμένων κύτόν firmamentum *est* dominus timentibus eum, sin. drъžava gospodь bojęštiimъ sję ego, *p.* država *è*(*stь*) gospodь vsêmь boeštim se ego; — 24 21 ἄκακοι καὶ εὐθεῖς ἐκολλῶντό μοι innocentes et recti *adhaeserunt* mihi, sin, nezъlobivi (i) pravii *prilêplêhą* sję mnê, *p.* nezlobivi i pravi *prilêpiše* se mnê; — 25 9 μὴ συναπολέσῃς μετὰ ἀσεβῶν τὴν ψυχήν μου ne perdas cum impiis, *deus* animam meam, sin. ne pogubi sъ nečьstivъimi dušję moeję, a *p.* ne pogubi s nečistivimi, *bože,* duše moee; — 26 4 μίαν ἠτησάμην παρὰ κυρίου unam petii *a* domino, sin. edīnogo prosihъ *u* gospodê, a *p. otь* gospoda; — 26 6 καὶ νῦν ἰδοῦ ὕψωσε τὴν κεφαλήν μου ἐπ' ἐχθροῖς μου et nunc exaltavit caput meum super inimicos meos, sin. i nъinê *se* vъznese glavą moją na vragъi moję, a *p.* bez se: i nine vznese glavu moju na vragi moe; — 26 7 εἰςάκουσον κύριε, τῆς φωνῆς μου ἧς ἐκέκραξα, ἐλέησον με exaudi, domine, vocem meam, qua clamavi *ad te:* miserere mei, sin. uslъiši, gospodi, glasъ moi imьže vъzъvahъ: pomilui mję, a *p.* usliši, gospodi glas moi, imže v'zvah' *k' tebê:* pomilui me; — 26 9 βοηθός μου γενοῦ, μὴ ἀποσκορακίσῃς με καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς με (S^3) adiutor meus esto, ne *derelinquas* me neque *despicias* me, sin. pomošьnikъ moi bądi i ne *otьrini* mene i ne *ostavi* mene, a *p.* ne otvrzi me ni *prezri* me (točnije po lat. ima *k.* i ne ostavi me ni prezri me); — 27 2 sin. uslъiši, gospodi, glasъ molitvъi moeję egda *vьzovą* kъ tebê exaudi, domine, vocem deprecationis meae dum *oro* ad te, a *p.* egda *molju* k tebê (i sept. ἐν τῷ δέεσθαί με); — 28 9 ἐν τῷ ναῷ κύτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν in templo eius omnes *dicent* gloriam, sin. vъ crъkъvi (opako crkъi) ego vьsêkъ iže *glagolet* slavą, *p.* v crkvi ego vsak' *vzglagoletь* slavu; — 29 4 κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου τὴν ψυχήν μου, domine

Digitized by Google

eduxisti ab inferno animam meam, sin. *vъzvede* otъ ada dušą moją, *p. izvede* (tako čitaj izvedi) otь ada dušu moju; — 29 8 ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου avertisti faciem tuam *a me*, sin. otъvratilъ esi lice tvoe, a *p.* otvratil' esi lice tvoe *otь mene;* — 30 6 εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου in manus tuas *commendo* spiritum meum, sin. vъ rącê tvoi *prêdamъ* duhъ, *p.* v rucê tvoi *prêdaju* duhь moi; — 30 16 ῥῦσαί με ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν μου eripe me *de* manu inimicorum meorum, sin. izbavi mję *izdrąkъ* vragъ moihъ, a *p.* izbavi me *otь* ruki vragь moihь; — 30 21 σκεπάσεις αὐτοὺς ἐν σκηνῇ ἀπὸ ἀντιλογίας γλωσσῶν proteges eos in tabernaculo *tuo* a contradictione linguarum, sin. pokrъieši ję vъ krovê otъ prêrêkanъê języкъ, a *p.* pokrieši e v' krovê *tvoemь* otь prêrêkaniê êzikь! — 31 5 τὴν ἀνομίαν μου ἐγνώρισα (AS[2]) *delictum* meum *cognitum tibi feci*, sin. bezakonъe moe *poznahъ*, a *p.* bezakonie moe *znano tebê stvorihь* (delictum = ἁμαρτίαν po Sept. nije ispravio); — 31 7 λύτρωσαί με ἀπὸ τῶν κυκλωσάντων με erue me a *circumdantibus* me, sin. izbavi mję otъ *obъšedъšiihš* mję, a *p.* otь *obhodeštih'* me; — 31 11 εὐφράνθητε ἐπὶ κύριον *laetamini* in domino, sin. vъzveselitъ (čitaj *vzveselite*) sję gospodi, a *p. veselite* se o gospodi; — 33 10 φοβήθητε τὸν κύριον *timete* dominum, sin. *uboite* sję gospodê, a *p. boite* se gospoda; — 33 20 ἐκ πασῶν αὐτῶν ἐῤῥύσατο αὐτούς de omnibus *his* liberabit eos, sin. i oto vъsêbъ *ihъ* izbavitъ ję, a *p.* otъ vsêh' *sêh'* (čitaj sih'); — 34 2 sin. vъstani vъ pomošь *mojǫ* exsurge in adiutorium *mihi*, a *p.* vstani v pomošt' *mnê;* — 34 8 sin. da pridetъ *emu* sêtь ejęže ne sъvêstь, i lestь jąže sъkrъi obьmetъ *i* prema S[2] ἐλθέτω αὐτῷ παγὶς ἣν οὐ γινώσκει, καὶ ἡ θήρα ἣν ἔκρυψε συλλαβέτω αὐτόν (AS[2]) veniat *illi* laqueus quem *ignorat* et captio quam *abscondit* apprehendat *eum*, a *p.* da pridet' *im'* sêt' eeže ne *svedetь*, i last' uže *skriše* obimet *e* prema ἐλθέτω αὐτοῖς παγὶς ἣν οὐ γινώσκουσι, καὶ ἡ θήρα ἣν ἔκρυψαν συλλαβέτω αὐτούς; — 34 11 ἀναστάντες μάρτυρες ἄδικοι *surgentes* testes iniqui, sin *vъstavъšję* na mję sьvêdêtele nepravedьnii, *p. vstajušte* na me svêdêteli nepravdni; — 35 3 ἐδόλωσεν ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ εὑρεῖν τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ καὶ μισῆσαι dolose egit in conspectu eius, ut inveniatur iniquitas eius *ad odium*, sin. volъsti prêdъ nimъ obrêsti bezakonie svoe i *vъznenavidêti*, a *p. nov.*[2] lasti prêd' nim' obrêsti bezakonie svoe *v nenavistь;* — 35 13 ἐξώσθησαν καὶ οὐ μὴ δύνωνται στῆναι expulsi sunt nec *potuerunt* stare, sin. vъьrinoveni bъišję i ne *mogątъ* stati, a *p.*

Digitized by Google

izrinoveni biše i ne *mogu* stati; — 36 20 ὡστεὶ καπνὸς ἐξέλιπον quem admodum fumus *deficient*, sin. êko dъimъ *ištęzą*, a *p.* êko dim' *išteznuť*; — 37 16 σὺ εἰσακούσῃ tu exaudies me, sin. tъi uslъišiši, *p.* ti usliši *me*; — 37 23 πρόσχες εἰς βοήθειάν μου, κύριε τῆς σωτηρίας μου intende in adiutorium meum, domine *deus* salutis meae, sin. vъпъmi vъ pomoštь moją, gospodi sъpasenьê moego, a *p.* v'nmi (v) pomoštь moju, gospodi *bože* spaseniê moego; — 38 12 πλὴν μάτην πᾶς ἄνθρωπος (AS) vane *conturbatur* omnis homo, *p.* obače v sue *metet'* se vsak človêkь, a sin. nema mjętetь sję (dočim sept. ima ταράσσεται); — 39 7 ὁλοκάυτωμα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἤτησας, holocaustum pro *peccato* non postulasti, *p.* olokavtomat' o *grêsê* ne vziska, a sin. o *grêsêhь*; — 40 7 καὶ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν (AS) et *si* ingrediebatur ut videret, *p.* i *ašte* ishoždaše vidêti, a sin. nema *ašte*; — 41 9 ἡμέρας ἐντελεῖται κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ in die *mandavit* dominus misericordiam suam, sin. vъ denь *zapovêstь* gospodь milostь svoją, a *p.* *zapovêdê*; — 43 6 ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν in te inimicos nostros ventilabimus *cornu*, sin. o tebê vragъi našję izbodemъ *rogъi*, a *p.* *rogomь*; 43 11 ἀπέστρεψας ἡμᾶς εἰς τὰ ὀπίσω παρὰ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν avertisti nos retrorsum *post* inimicos nostros, *p.* v'zvratil' ni esi vspetь *po* vrazêhь naših', a sin. *pri* vrazêhъ; — 43 17 ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ καὶ ἐκδιώκοντος a facie inimici et *persequentis*, sin. otь lica vražiê *izgoneštago*, a *p.* otь lica vražiê *progo*neštago; — 44 2 ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου lingua mea calamus scribae *velociter scribentis* sin. językъ moi trьstь kъnižьnika *jędropišca* (ma. skoropisca), a *p.* knižnika *edro pišušta*; — 44 5 καὶ ἔντεινον καὶ κατευδοῦ καὶ βασίλευε intende, prospere *procede* et regna, sin. i naljęci i spêi i cêsarьstvui, a *p.* vьnmi, spêi *vistupi* i carstvui; — 44 12 sin. *pokloniši* se emu lat. et *adorabunt* eum, a *p.* i *poklonet'* se emu; — 44 13 τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλούσιοι vultum tuum deprecabuntur *omnes* divites sin. licju tvoemu pomoljętъ sję bogati ljudьe, a *p.* licu tvoemu pomolet' se *vsi* bogati ljud'sci; — 45 3 ἐν καρδίαις θαλασσῶν in *cor* maris sin. vъ srъdьca morьskaa, *p.* v *srьdьce* mor'skoe; — 46 10 ὅτι τοῦ θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν quoniam *dii* fortes terrae vehementer elevati sunt, sin. êko bogu krêpci zemli zêlo vъznêsję sję, a *p.* êko *bozi* krêpci zemle zêlo vznese se; — 47 10 ὑπελάβομεν, ὁ θεός, τὸ ἔλεός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου suscepimus, deus, misericordiam tuam in medio *templi tui*, sin. prijęsomъ, bože,

Digitized by Google

milostь tvoją po srêdê *ljudei tvoihъ*, a *p.* priêhom', bože, milost' tvoju po srêdê *crkve tvoee;* — 48 9 καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα et *laborabit* in aeternum, sin. i (utvrъdi sję opako za) *utrudi* sję vъ vêkъ, a *p. utrudit'* se; — 49 1 ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν a solis *ortu* ad *occasum*, sin otъ *vъstokъ* slъnьca do *zapadъ* a *p.* otь *vstoka* slnca do *zapada;* — 49 21 καταστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἁμαρτίας σου (S²) statuam contra faciem tuam, sin. postavlją prêdъ licemь tvoimь *grêhъi tvoje*, a *p.* samo: postavlju (te) prêdь licem' tvoim'; — 49 23 sin. êvlją emu sъpasenье *moe* prema δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον μου (S²), ostendam illi salutare *dei*, *p.* êvlju emu spasenie *božie;* — 50 5 ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστι διὰ παντός peccatum meum *contra* me est semper, sin. grêhъ moi *prêdъ* mnoją estъ vъina, a *p.* grêh' moi *protivu* mnê estь vinu; — 50 6 τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα ὅπως ἂν δικαιωθῇς malum coram te feci, *ut* iustificeris sin. zъloe prêdъ toboją stvorihъ, *êko da* opravьdiši sję, a *p. da* opravdiši se; — 51 3 τί ἐγκαυχᾷ ἐν κακίᾳ ὁ δυνατὸς ἀνομίαν quid gloriaris in malitia, *qui potens es* in *in* iniquitate, sin. čьto sję hvališi vo zъlobą, *silьnъi* bezakonnъe(mь), a *p.* čto se hvališi o zlobê *iže silan' esi v* bezakoni? — 51 5 ἠγάπησας.. ἀδικίαν ὑπὲρ τὸ λαλῆσαι δικαιοσύνην dilexisti iniquitatem *magis* quam loqui aequitatem sin. vъzljubilъ esi nepravъdą neže glagolati pravьdą, a *p.* vzljubilь esi nepravdu *vešte* neže glagolati pravdu; — 54 4 ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν quoniam declinaverunt in me *iniquitates*, sin. êko uklonišję na mję *bezakonnъe*, a *p. bezakoniê;* — 54 15 ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα qui simul *mecum dulces capiebas cibos*, sin. iže kupьno *nasladilъ mnê* brašьna, a *p.* iže kup'no *s mnoju slatka* êdêêše brašna; — 54 20 ὁ θεὸς ταπεινώσει αὐτοὺς ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων deus humiliabit illos *qui est* ante saecula, sin. bogъ sъmêritъ ję *sъi* prêžde vêkъ, a *p. iže estь* prêžde vêkь; — 54 22 ἡ καρδία αὐτῶν (S²) cor *illius* sin. srъdьca *ihъ* a *p.* srьdьce *ego;* — 55 13 ἐν ἐμοί, ὁ θεός, αἱ εὐχαὶ ἃς ἀποδώσω in me *sunt*, deus, vota *tua* quae reddam, sin. vъ mnê sątъ, bože, obêti jęže vъzdamъ, a *p.* v' mnê sut' obêti *tvoi* eže vzdam'; — 55 14 εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου *ut placeam* coram deo, sin. *ugožda* prêdъ gospodemъ, a *p. da ugoždu;* — 57 7 τὰς μύλας τῶν λεόντων συνέθλασεν ὁ κύριος molas leonum *confringet* dominus, sin. črênovьnъją lъvovъi *sъkrušilъ estъ* gospodь, a *p.* žr'novnie lavь *skrušil'* gospodь; — 57 10 ἐν ὀργῇ καταπίεται ὑμᾶς (S. αὐτούς) in ira absorbet *eos* sin. požьretъ *vъi*, a *p.* požret' *e;* — 58 2 ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν

Digitized by Google

μου, ὁ θεός, eripe me de inimicis, deus *meus,* sin. izъmi mję otъ vragъ moihъ, bože, a *p.* bože *moi* (S² ὁ θεός μου); — 58 7 15 λιμώξουσιν ὡς κύων famem patientur ut *canes,* sin. vъzlačątъ êko *pesъ,* a *p.* vzlačut' se êko *p'si;* — 58 17 ἐγὼ δὲ ᾄσομαι τῇ δυνάμει σου ego vero cantabo *fortitudinem tuam.* azъ že vъspoją *siloją tvoeją,* a *p.* az že vspoju *silu tvoju;* — 59 13 δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπου da nobis auxilium de tribulatione, *quia* vana salus hominis, sin daždь namъ pomoštъ otъ pečali *i* suetьno sъpasenьe človêčьsko, a *p.* dai namь pomoštь otь pečali, *êko* suetno estь spasenie človêčьsko; — 60 6 εἰςήκουσας τῶν προσευχῶν μου exaudisti *orationem* meam, sin. uslъiša *molitvъi* moję a *p. molitvь* moju; — 61 4 ἕως πότε ἐπιτίθεσθε ἐπ' ἄνθρωπον quousque *irruitis* in hominem, sin. do kolê *naležite* na človêka, a *p. napadaete;* — 61 10 ψευδεῖς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι mendaces filii hominum in stateris *ut decipiant* sin. lъživi sъinovi človêči vъ mêrilêhъ *ne opravьditi,* a *p.* lьživi sinove v mêrilêhь *da prêlastet';* — 61 11 πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ μὴ προςτίθεσθε τὴν καρδίαν *divitiae* si *affluunt* nolite cor apponere, *p. bogatьstva* ašte mimo *têkajutь,* ne prilagaite srьdьca, a sin. *bogatьstvo . . têkaetъ;* — 62 2 πρὸς σὲ ὀρθρίζω ad te *de luce* vigilo sin. kъ tebê utrьnją̨ją̨, a *p.* k tebê *otь svêta* jutrnjuju; — 62 6 χείλη ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου (S²) *labiis* exultationis laudabit os meum sin. *ustьnê* radosti vъshvaljętъ tję usta moê, a *p. ustnama;* — 62 7 ἐν τοῖς ὄρθροις ἐμελέτων εἰς σέ in matutinis *meditabor* in te, sin na utrьnêihъ *poučaahъ* sję vъ tję, a nov. 1 2 na jutrnahь *pouču* se v te, u *p. k.* poučih' se: mogao je hrvatilac imati u svojoj staroslovenskoj predlozi oblik наоучѣхъ, koji mogaše postajati, pa je ѣ čitao za *i* te tako napisao: naučihь, sravni 87 15 u *p.* otrieši sin. otъrêeši, a prema tekstu rim. brevijara za to nije ispravio u nauču se, jer je mogao za zlo napisano meditabor čitati meditabar, što je prema ἐμελέτων; — 64 5 ἅγιος ναός σου sanctum *est* templum tuum, *p.* sveta *estь* crьkvi tvoê, a sin. nema estъ; — 65 2 sin. dadite slavą i hvalą emu, po ńekakvu tekstu δότε δόξαν καὶ αἴνεσιν αὐτῷ, koji tekst nijesam nigdje našao, lat. date gloriam *laudi eius* prema δότε δόξαν αἰνέσει αὐτοῦ, ali glagolaši prema lat : dadite slavu *hvalê ego;* — 65 8 ἀκουτίσατε τὴν φωνὴν τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ auditam *facite* vocem laudis eius, sin. slъišanъ *sъtvorite* glasъ hvalъi ego, a *p. tvorite;* — 65 16 δεῦτε ἀκούσατε venite *audite,* sin. pridête *uslъišite* a *p.* pridite, *slišite;* — 65 18 ἀδικίαν εἰ ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, μὴ εἰςακουσάτω μου κύριος iniquitatem si *aspexi* in

Digitized by Google

corde meo, non *exaudiet* dominus, sin. nepravьdą ašte *pozьrêahъ* vъ srъdьci moemъ, ne *uslьši mene* gospodь, a *p.* nepravdu ašte *pozrêh'* v srьdьci moemь, ne *uslišit'* li gospodь; — 67 5 ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι iter *facite* ei qui ascendit, sin. pątь *stvorite* vьšedьšjumu, a *p.* put' *tvorite;* — 67 5 ἐπὶ δυσμῶν super *occasum*, sin. na zapadъ*ı*, a *p.* na zapadь; — 68 3 ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης veni in *altitudinem* maris, sin. pridъ vъ *glą-binъı morьskъıję*, a *p.* pridь v *glubinu* morskuju; — 68 13 κατ' ἐμοῦ ἠδολέσχουν adversum me *loquebantur*, sin. o mnê *glumlêho sję*, a *p.* na me *glagolahu;* — 68 14 ἐγὼ δὲ τῇ προσευχῇ μου πρὸς σε ego vero *orationem* meam ad te, sin. azъ že *molitvoją moeją* kъ tebê, a *p.* az že *molitvu moju* k tebê; — 68 37 καὶ τὸ σπέρμα τῶν δούλων σου καθέξουσιν αὐτὴν καὶ οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου κατασκηνώσουσιν ἐν αὐτῇ (S) semen servorum *eius* possidebit eam, et qui diligunt nomen *eius* habitabunt in *ea* sin. i sêmję rabъ *tvoihъ* udrъžitъ i, i ljubjęšte imję *tvoe* vъseljętъ sję vo nъ, a *p.* i sême rabь *ego* udržit' i, i ljubešte ime *ego* obitati vьčnut' v *nemь;* — 69 2 κύριε, εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι θέλησον (S) ad adiuvandum me *festina*, sin. pomošti mnê *potъšti* sję (= σπούδασον cura), a *p.* pomošti mnê *pospêši* (i S^2 σπεῦσον); — 70 2 ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ῥῦσαί με (S^1) in iustitia tua libera me *et eripe me* (prema ἐξελοῦ με) sin. pravъdoją tvoeją izbavi mję, a *p.* pravdoju tvoeju izbavi me *i izmi me;* — 70 12 εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχες in auxilium meum *respice*, sin. vъ pomoštь moją *vonъmi*, a *p.* v pomoštь moju *prizri* (a *kv* oba nov. v'nmi vanmi, *kv* i oba *nov.* prepisani su dakle iz teksta, u kom to mjesto još nije bilo ispravljeno po lat. tekstu.); — 71 4 sin. *sąditъ* ništiimъ *iudicabit* pauperes, *p. sьsudit';* — 71 5 καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν et permanebit cum sole et ante lunam in *generatione et generationem* sin. prêbądetъ sъ slъnьcemь i prêžde lunъı *roda rodъ*, a *p.* prêžde luni *v rod' i rodь;* — 71 12 ἐρρύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου *liberabit* pauperem a potente, sin. *izbavilъ estъ* ništa otъ silъna, a *p. izbavit'* ništa otь silna; — 71 14 λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν (S) redimet animas eorum, et honorabile nomen *eorum* coram *illo* sin. izbavitъ dušję ihъ i čestьno imję *ego* prêdъ *nimi*, a *p.* i čьstno ime *ihь* prêd' *nimь;* — 72 2 ὡς ἀγαθὸς ὁ θεὸς τῷ Ἰσραὴλ τοῖς εὐθέσι καρδίᾳ quam bonus Israel deus *his qui recto sunt corde*, sin. kolь dobrъ bogъ Israilevъ *pravъımъ* srъdьcemь, a *p. sim' iže' pravi sut'* srъdьcemь; — 72 7 ἐξελεύσεται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία

αὐτῶν *prodiit* quasi ex adipe iniquitas eorum, sin. *izidetъ* êko is tuka nepravъda ihъ, a *p. izide;* — 72 8 ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ locuti sunt *nequitiam,* sin glagolašję *vo zlobê,* a *p.* glagolaše *zlobu;* — 73 12 ὁ δὲ θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰῶνος deus autem rex noster ante *saecula,* sin. bogъ že cêsarь našь prêžde *vêka,* a *p.* carь našь prêžde *vêkь;* — 73 14 σὺ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος (S) tu confregisti *capita* draconis, sin. tъi sъtlъče *glavą* zmьevą, a *p.* ti stl'če *glavi* zmiê (velikago); — 73 23 ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων σε ἀνέβη (S²) διὰ παντὸς superbia eorum qui te oderunt *ascendit* semper, sin. grъdъini nenavidję̨štihъ tję *vzide* vъiną, a *p.* gr'dina nenaviděštih' te *vshodit'* vinu; — 74 7 οὔτε ἀπὸ ἐξόδων οὔτε ἀπὸ δεσμῶν neque ab *oriente* neque ab *occidente,* sin. ni otъ *ishodišta* ni otъ *zapada,* a *p.* ni otь *vstoka* ni otь *zapada;* — 74 8 sin. sego *sъmêritъ* a sego vъznositъ hunc *humiliat* et hunc exaltat, a *p.* sego *smêraetь* (može biti u sin. tekstu stoji **съмѣрѣтъ** a **съмѣритъ** je zlo prepisano, jer ni u grč. nije futur); — 74 11 ὑψωθήσεται τὸ κέρας τοῦ δικαίου (S²) exaltabuntur *cornua* iusti sin. vъznesetь sję *rogъ* pravedьnaego, a *p.* vznesutь se *rozi* pravdnago; — 75 5 φωτίζεις σὺ θαυμαστῶς ἀπὸ ὀρέων αἰωνίων *illuminans* tu mirabiliter a montibus aeternis, sin. *prosvêštaeši* tъi divьno otъ gorъ vêčenъ, a *nov.*[1] *prosvêštae* ti *(p.* opako: prosveštaet' *k* prosvešta ti) divno otь gorь vêčnihь; — 75 9 γῆ ἐφοβήθη καὶ ἡσύχασεν terra *tremuit* et *quievit,* sin. zemlê *uboê* sję i *umlъča,* a *p.* zemla *vstrepeta* i *poči;* — 75 12 εὔξασθε καὶ ἀποδότε κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν πάντες οἱ κύκλῳ αὐτοῦ οἴσουσι δῶρα *vovete* et reddite deo domino deo vestro: omnes qui in circuitu eius *affertis* munera, sin pomolite sję i vъzdadite gospodju bogu našemu; vьsi sąštei okrъstъ ego *prinesątъ* darъi, a *p. obeštaite* i vzdadête gospodu bogu našemu: vsi suštei okr'st' ego prinesite (valda *prinosite, nov.*[1] prinesete) dari; — 75 13 πάντες οἴσουσι δῶρα τῷ φοβερῷ καὶ ἀφαιρουμένῳ πνεύματα ἀρχόντων omnes affertis munera terribili et ei qui aufert *spiritum* principum, sin. vьsi . . prinesątъ darъi strašьnumu i otъemljąštju *duhъi* kъnję̨zemъ, a *p.* otemljuštumu *duhь* knezь. — (77 4 οὐκ ἐκρύβη non sunt *occultata,* sin. ne *utai* sję, a *p.* ne *utaiše se;)* 77 19 καὶ κατελάλησαν τοῦ θεοῦ et *male* locuti sunt a deo, sin. i glagolašję na boga, a *p.* i *zlê* glagolaše na boga; — 77 25 ἐπισιτισμὸν ἀπέστειλεν αὐτοῖς *cibaria* misit eis, sin. *brašьno* posъla imъ, a *p. brašna* (što nije gen. part.); — 77 28 ἔπεσον εἰς μέσον τῆς παρεμβολῆς αὐτῶν ceciderunt in medio *castrorum* eorum, sin. padą po srêdê

Digitized by Google

stana ihъ, a *p.* padu po srêdê *stanovь* ih; — 77 34 καὶ ὄρθριζον πρὸς τὸν θεόν et diluculo veniebant *ad eum*, sin. i rano prihoždaha *kъ bogu*, a *p.* rano prihoždahu *k nemu;* — 77 38 αὐτὸς δὲ .. οὐ διαφθερεῖ καὶ πληθυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτῶν, καὶ οὐχὶ ἐκκαύσει πᾶσαν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ ipse autem .. non disperdet eos, et *abundavit* ut averteret iram suam, et non *accendit* omnem iram suam, sin. tъ že .. ne pogubi ihъ, i *umьnožitъ* vъzvratiti êrostь svoją, i ne *raždežetъ* vьsego gnêva svoego, a *p.* ta že .. ne pogubit' ihь, i *umnoži* vzvratiti êrostь svoju i ne *razžeže* vsego gnêva svoego; — 77 49 ἀποστολήν immissiones sin. posъlanie, a *p* poslaniê; — 77 50 ὡδοποίησε τρίβον τῇ ὀργῇ αὐτοῦ viam fecit *semitae* irae suae, sin. patь sьtvori *stьzą* gnêvu svoemu, a *p.* putь stvori *stazê* gnêvu svoemu; — 77 66 καὶ ἐπάταξε τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν (S^2) et percussit inimicos *suos*, sin. i porazi vragы *ihъ*, a *p.* vragi *svoe;* — 77 67 τὴν φυλὴν Ἐφραὶμ οὐκ ἐλέξατο, καὶ ἐλέξατο τὴν φυλὴν Ἰούδα tribum Ephraim non elegit, *sed* elegit tribum Juda, sin. kolêna Efremova ne izbьra, izbьra kolêno Ijudovo, a *p.* kolêne Epremova ne izbra, *nь* izbra koleno Ijudovo; — 77 69 ᾠκοδόμησεν ὡς μονοκέρωτος τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ ἐν τῇ γῇ ἐθεμελίωσεν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα aedificavit sicut unicornium sanctificium suum in terra, *quam fundavit in soecula*, sin. sьzъda êko inorogъ svjętiną svoją, vъ zemli osnova *ją* vъ *vêkъ*, a *p.* sьzda êko edinorog' svetinju svoju v zemli, *juže* osnova v *vêki;* — 80 6 ἀπέστησεν ἀπὸ ἄρσεων τὸν νῶτον αὐτῶν (S) divertit ab oneribus dorsum *eius*, sin. otъjętъ otъ brêmenъ hribetъ *ihъ*, a *p.* hrbatь *ego* (sept. αὐτοῦ); — 83 5 μακάριοι οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου beati qui habitant in domo tua, *domine*, sin. blaženi živaštei vъ domu tvoemь, a *p.* v domu tvoem', *gospodi;* — 83 7 εὐλογίας δώσει ὁ νομοθετῶν *benedictionem* dabit legislator, sin. *blagoslovestveniê* dastъ zakonodajęi, a *p. blagoslovlenie* dastь zakon' daei; — 83 13 μακάριος ἄνθρωπος ὁ ἐλπίζων ἐπὶ σέ beatus homo *qui sperat* in te, sin. blaženъ mažь *upьvajęi* na tję, a *p*: *iže upvaetь* na te; — 84 5 ἐπίστρεψον ἡμᾶς ὁ θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν converte nos, deus *salutaris noster*, sin. obrati nы bože *spasenei našihъ*, a *p.* bože *spasitelju našь;* — 85 3 ἐλέησόν με, κύριε, ὅτι πρὸς σὲ κεκράξομαι ὅλην τὴν ἡμέραν miserere mei, domine, quoniam ad te *clamari* tota die, sin. pomilui mję, gospodi, êko kъ tebê *vъzovą*, a *p.* k tebê *vzvahь* vьsь dьnь; — 85 17 ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν, καὶ ἰδέτωσαν οἱ μισοῦντές με καὶ αἰσχυνθήτωσαν fac mecum signum in bonum, *ut rideant*, qui oderunt me, et *confundantur*, *p.* stvori sь mnoju

Digitized by Google

znamenie v blago, *da uzretъ* nenavideštei me i postidet' se, a sin. i uzьrjętъ . .; — 86 7 εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί laetantium omnium habitatio *est* in te, *p.* veseleštih' se vsêhь žilište *ê* v tebê, a sin. nema: *estъ;* — 88 7 τίς ὁμοιωθήσεται τῷ κυρίῳ quis similis erit *deo*, sin. kъto upodobitъ sję *gospodju*, a *p. bogu;* — 88 34 τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν (S²) misericordiam autem meam non dispergam ab *eo*, *p.* milosti že moee ne razoru otь *nego*, a sin. otъ *nihъ;* — 89 1 κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ, domine, refugium factus es nobis *a* generatione *in* generationem, *p.* gospodi, pribêžište bistь namь *otь* roda *v* rodь, a sin. *vъ* rodъ *i* rodъ; — 89 2 πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν priusquam montes fierent *aut* formaretur terra, *p.* prêžde neže gori biše *ili* sьzda se zemla, a sin. prêžde daže gorъy ne bъišję *i* sozъda sję zemlê. 89 2 ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ a saeculo usque in saeculum tu es, *deus*, *p.* otь vêka i do vêka ti esi *bogъ*, a sin. nema bogъ; — 89 9 τὰ ἔτη ἡμῶν ὡς ἀράχνη ἐμελέτων anni nostri sicut aranea *meditabuntur*, *p.* lêta naša êko paučina *poučetь* se, a sin. *poučaahą* sję; — 90 3 αὐτὸς ῥύσεταί με ἐκ παγίδος θηρευτῶν ipse liberavit me de laqueo *venantium*, *p.* tь izbavi me otь sêti *loveštih*, a sin. otъ sêti *lovьčję;* — 90 11 τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάξαι σε angelis suis *mandavit* de te ut custodiant te, *p.* anđelomь svoimь *zapovêdê* o tebê shraniti te, a sin. *zapovêstъ;* — 90 15 ἐπικαλέσεται πρός με, καὶ εἰσακούσομαι αὐτοῦ clamabit ad me et *ego* exaudiam eum, *p.* vzovet' kь mnê, i *az'* uslišu i, a sin. nema: *azъ;* — 91 8 ἐν τῷ ἀνατεῖλαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὡςτεὶ χόρτον, καὶ διέκυψαν πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν cum exorti fuerint peccatores sicut foenum, et *apparuerint* omnes qui operantur iniquitatem *p.* egda prozebnuть grêšnici êko trava i *vzniknuть* vsi tvoreštei bezakonie, sin. egda prozjębnąšję . . i *vъzniką;* — 91 12 ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου despexit oculus meus *inimicos meos*, *p.* vzrê oko moe *vragi moe*, a sin. *na* vragъy moję; — 91 14 πεφυτευμένοι ἐν τῷ οἴκῳ κυρίου ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσι plantati in domo domini in atriis *domus* dei nostri florebunt, *p.* nasaždeni v domu gospodni v dvoreh' *domu* boga našego proc'vatuть, a sin. vъ dvorêhъ boga našego bez domu; — 93 20 (AS²) ὁ πλάσσων κόπον ἐπὶ πρόσταγμα qui fingis laborem *in praecepto*, *p.* sьzidajuštumu trudь *v poveleni*, a sin. sъzidaję trudъ *na povelênie;* — 93 21 θηρεύσουσιν ἐπὶ ψυχὴν δικαίου καὶ αἷμα ἀθῷον καταδικάσονται *captabunt* in animam iusti et sanguinem

Digitized by Google

innocentem *condemnabunt*, s i n. pravo: *ulovjętъ* na dušą pravedьničą i krovь nepovinьną· *osądjętъ*, ali *p.* i ostali glagolaši: *lovlahu* na dušu pravedniču i kr'vь nepovin'nu *osuždahu (nov.*[1 2] osuêhu), otkle tuj imperfekat ako ne odatle, što je hrvatilac ispravljajući staroslovenski prijevod u brevijaru rimskom čitao captabant condemnabant mj. futura captabunt condemnabunt? — 94 3 ὅτι θεὸς μέγας κύριος καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν (po AS[2]) quoniam deus magnus *dominus* et rex magnus *super omnes deos* (prema septg. ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς), *p.* êko bogь veli *gospodь* i carь veli *nadь vsêmi bogi*, a s i n. êko bogъ velei ihъ (ihъ biće opako prepisano za kraticu gь ili gъ = gospodь) i cêsarь velei *po vьsei zemli;* — 94 4 u grčkom kodeksu AS nema: ὅτι οὐκ ἀπώσεται κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, što dolazi u sptg. i jer se je onomu kodeksu sličnim tekstom služio onaj slovenitej psalma, po kojega prijevodu je ponačińen s i n. to nema toga ni s i n., ali glagolaši imaju svi po ispravku iz rimskoga brevijara: quoniam non repellet dominus plebem suam: êko ne otrinetь gospodь ljudi svoihь; — 94 4 ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς καὶ τὰ ὕψη αὐτοῦ ἔστιν quia in manu eius *sunt omnes* fines terrae et altitudines montium *ipse conspicit*, *p.* êko v rucê ego *sutь vsi* kon'ci zemle, i visoti gor' *tь smotrit'*, a s i n. nema *sątь vьsi*, i završuje: vъisotъi gorъ *togo sątь;* — 94 5 τὴν ξηρὰν αἱ χεῖρας αὐτοῦ ἔπλασαν aridam *fundaverunt* manus eius, *p.* sušu rucê ego *osnovasta*, s i n. *sozьdaste;* — 94 6 προςπέσωμεν αὐτῷ procidamus *ante deum*, *p.* prêpadimь *prêd' bogomь*, a s i n. pripadêmъ *emu;* — 94 7 ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ θεὸς ἡμῶν καὶ ἡμεῖς λαὸς νομῆς αὐτοῦ καὶ πρόβατα χειρὸς αὐτοῦ quia ipse est *dominus* deus noster, nos autem populus *eius* et oves *pascuae* eius, *p.* êko da estь *gospodь* bogь našь, mi že ubo ljudi *ego* i ov'ce *pastvini* ego, a s i n. êko tъ estъ bogъ našь i mъi ljudie *pastvinъi ego* i ovьcję *rąku* ego; — 94 10 ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ semper *hi* errant corde, *p. si* vinu bludetь srьdьcemь s i n. bez si: prisno blądjętъ; — 94 10 καὶ αὐτοὶ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου ipsi *vero* non cognoverunt vias meas, *p.* ti že *v istinu* ne poznaše puti moih', a s i n. nema: vъ istiną; — 94 11 ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου *quibus* iuravi in ira mea. *p. imže* kleh' se, a s i n. êko kljęsъ sję; — 96 5 τὰ ὄρη ὡστεὶ κηρὸς ἐτάκησαν ἀπὸ προσώπου κυρίου, ἀπὸ προσώπου κυρίου πάσης τῆς γῆς montes sicut cera fluxerunt a facie domini; a facie domini *omnis terra*, s i n. gorъi êko voskъ rastaašję sję otъ lica gospodnê, otъ lica gospodnê *vьsję zemlję*, a *p.* gori êko vosk' rastaêše se otь lica gospodna, otь lica gospodna

Digitized by Google

vsa zemla; — 99 5 ὅτι Χρηστὸς κύριος quoniam suavis *est* dominus, *p.* êko blagъ *estъ* gospodь, a sin. nema: *estъ;* — 101 22 τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐν Σιὼν τὸ ὄνομα κυρίου *ut annuntient* in Sion nomen domini, *p. da uzvêstiť* se v Sionê ime gospodne, a sin. *vъzvêstiti;* — 103 5 ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς qui *fundasti* terram super stabilitatem suam, *p. osnovav'i* zemlju na utvr'di svoei, a sin. *osnovajęi;* — 103 21 ζητῆσαι παρὰ τοῦ θεοῦ βρῶσιν ut quaerant *a* deo escam, *p.* vprositi *otъ* boga pištu, a sin. *u* boga; — 104 3 εὐφρανθήτω καρδία ζητούντων αὐτού *laetetur* cor quaerentium dominum *p.* da *veseliť* se srьdьce iskuštih' otъ gospoda, a sin.da *vъzveselitъ* sję srъdьce iskąštiimъ gospodê; — 104 4 ζητήσατε τὸν κύριον *quaerite* dominum, sin. *vъzištête* gospodê, a *p. ištite* gospoda; ζητήσατε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ *quaerite* faciem eius sin. *vъzištête* licê ego, a *p. ištite;* — 104 9 ὃν διέθετο τῷ Ἀβραὰμ ἐμνήσθη λόγον .. καὶ τοῦ ὅρκου τῷ Ἰσαάκ memor fuit .. verbi .. quod disposuit *ad* Abraham et iuramenti sui *ad* Isaac, *p.* pomenu slovo .. eže zavešta *k'* Avraamu i kletvu svoju *k'* Isaaku, a sin. nema: kъ; — 104 18 σίδηρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ferrum pertransiit *animam* eius, *p.* želizo proide *dušu* ego, a sin. duša; — 104 25 (AS²) μετέστρεψε τὴν καρδίαν αὐτοῦ (a Spt. αὐτῶν) convertit cor *eorum, p.* prêvrati srьdьce *ihъ*, a sin. srьdьce *svoe;* — 104 39 τοῦ φωτίσαι αὐτοῖς ut *luceret* eis, *p.* da svititъ imь, a sin. da *prosvêtitъ;* — 105 5 τοῦ εὐφρανθῆναι ad laetandum *p.* veseliti se, a sin. *vъzveseliti* sję; — 105 16 ἐν τῇ παρεμβολῇ in cast*ris*, *p.* v stanêhъ a sin. vъ stanu; — 105 41 παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν tradidit eos in manus *gentium*, *p.* prêda e v ruki *êzikъ*, a sin. prêdastъ ję vъ rącê *vragomъ;* — 106 3 ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν a *solis ortu* et *occasu*, sin. otъ *vъstokъ* i *zapadъ*, a *p.* otь *vstoka slьnьca* i otь *zapada;* — 107 10 ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐπιβαλῶ τὸ ὑπόδημά μου in Idumaeam *extendam* calceamentum meum *p.* na Idumêju *prostru* sapogь moi, a sin. *položą* (S¹ ѣктенѡ); — 108 15 γενηθήτωσαν ἐνάντιον κυρίου διὰ παντός fiant *contra* dominum semper *p.* budite *protivu* gospodu vinu, a sin. da bądątъ *prêdъ* gospodemь vъiną; — 109 3 ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι κύριος virgam virtutis *tuae* emittet domus, *p.* žazlь sili *tvoee* pošlet' ti gospodь, a sin. nema: tvoeję; — 110 1 ἐν βουλῇ εὐθέων in consilio *iustorum*, sin. vь sъvêtê *pravъihъ*, a *p.* v svêtê *pravьdnihь;* — 111 10 ἐπιθυμία ἁμαρτωλοῦ ἀπολεῖται desiderium *peccatorum* peribit, sin. želanie *grêšьniku* pogъibnetъ, a *p.* želanie *grêšnihь* pogibnetь; — 112 3 ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν αἰνετὸν τὸ

*

Digitized by Google

ὄνομα κυρίου a solis *ortu* usque ad *occasum* laudabile nomen domini, *p.* otь *vstoka* slьnьca do *zapada* hvalno ime gospodne, a sin. otъ vъstokъ slъnьca do *zapadъ*; — 112 9 ὁ κατοικίζων στεῖραν ἐν οἴκῳ, μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην *qui habitare fecit* sterilem in domo, matrem filiorum laetantem *p.iže obitati (s)tvoriť* neplodnu v domu . . a sin. vъselêjęi neplodъve; — 114 4 εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων placebo *domino* in regione vivorum, sin. ugoždą *predъ* gospodemъ stranê živъlihъ, a *p.* ugoždju *gospodevê* v stranê živuštihь; — 117 5 ἐπέκουσέ μου εἰς πλατυσμόν exaudavit me *in latitudine*, sin. uslъša mję *vъ prostranstvo*, a *p. v prostranstvê*; — 117 11 κυκλώσαντες ἐκύκλωσάν με *circumdantes* circumdederunt me, sin. obъšedъše obidą mję, a *p. obhodeštei* me obidu me; — 117 23 παρὰ κυρίῳ ἐγένετο αὕτη (καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν) a domino factum est *istud* (et est mirabile in oculis nostris), sin. otъ gospodi bъistъ *si* (i estъ divъna vъ očiju našeju), a *p.* otь gospoda bistь *sie* (i è divan(?) u očiju našiju); 117 25 ὦ κύριε, σῶσόν δή, ὦ κύριε, εὐόδωσον, o domine salvum *me* fac, o domine, *bene* prosperare, sin. o gospodi, sъpasi *že*, o gospodi, pospêši, a *p.* o gospodi, spasi *me*, o gospodi, *blago* pospêši; — 117 26 εὐλογόμενος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου benedictus *qui venit* in nomine domini, sin. blaženъ *grjędąi* vъ imję gospodne, a *p.* blažen' *iže pridet* (vënit je čitao vēnit) vь ime gospodne; — 117 27 συστήσασθε ἑορτὴν ἐν τοῖς πυκάζουσιν ἕως τῶν κεράτως τοῦ θυσιαστηρίου constituite diem solemnum in condensis usque *ad cornu* altaris, sin. sъstavite prazdьnikъ vъ osênêjąštiihъ do *rogъ olьtarьvъnъihъ*, a *p.* do *roga oltarev'na*; — 118 7 ἐξομολογήσομαί σοι ἐν εὐθύτητι καρδίας ἐν τῷ μεμαθηκέναι με τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης confitebor tibi in directione cordis *in eo quod didici* iustitiae tuae, sin. ispovêmь sję tebê vъ pravosti srъdьca, *vьnegda naučiti mi sję* sądъbamъ pravъdы tvoję, a *p.* ispovêm' se tebê, gospodi, v pravosti srьdьca moego *v semь eže naučih' se* sudbam' pravdi tvoee; — 118 91 τὰ σύμπαντα δοῦλά σά omnia *serviunt tibi*, sin. vьsê *rabotьna* tebê, a *p.* vsač'ska *rabotajuť* tebê; — 228 93 ὑπὲρ τοὺς ἐχθρούς μου ἐσόφισάς με τὴν ἐντολήν σου, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐμή ἐστιν super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo, quia in aeternum *mihi* est, sin. pače vragъ moihъ umądrilъ mję esi zapovedijų tvoją êko vъ vêkъ *moê* estъ, a *p.* êko v vêkь *mnê* è; — 118 120 καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ κυρίῳ tempus faciendi, *domine*, sin. vrêmję sъtvoriti *gospodju*, a *p. gospodi*; — 118 134 λύτρωσαί με ἀπὸ συκοφαντίας ἀνθρώπων redime a me

Digitized by Google

culumniis hominum, sin. izbavi mję otъ *klevetьi člověčję*, a *p.* otь *kliveť človêčьskih*; — 118 137 εὐθεῖς αἱ κρίσεις σου *rectum iudicium tuum*, sin. *pravii sąd tvoi*, a *p. pravь sudь tvoi*; — 118 148 προεφθασαν οἱ ὀφθαλμοί μου πρὸς ὄρθρον praevenerunt oculi mei *ad te diluculo*, sin. variste oči moi *kъ jutrju*, a *p.* varista oči moi *k tebê jutromь*; — 121 7 ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ. *rogate* quae ad pacem *sunt* Jerusalem, sin. *umolite* že eže o mirê Jerusolima, a *p. prosite* êže o mirê *suť* Erusalimu; — 126 2 ἐὰν μὴ κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἐγρύπνησεν ὁ φυλάσσων nisi dominus custodierit civitatem, frustra *vigilat*, qui custodit eam, sin. ašte ne gospodь strêžetъ grada, vъ sue *bьdê* strêgai, a *p.* v sue *bdeť* streguštei (= vigilantes ili qui vigilant); — 126 5 μακάριος ὃς πληρώσει τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν· οὐ καταισχυνθήσονται ὅταν λαλῶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν beatus vir qui implevit desiderium suum ex ipsis, non *confundetur* cum *loquetur* inimicis suis, sin. blaženъ iže isplъnitъ pohotъ svoją otъ nihъ, ne *postьdjętъ* sję egda *glagoljątъ* vragomъ svoimъ, a *p.* blaženь iže isplniť pohoť svoju otь nihь, ne *postidiť* se egda *vzglagoletь* vragomь svoimь; — 127 2 τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι labores *manuum* tuarum manducabis, sin. trudъi *plodъ* svoihъ sъnêsi, a *p.* plodi *ruku tvoeju* iže snêsi; — 128 3 ἐπὶ τὸν νωτόν μου ἐτέκταινον οἱ ἁμαρτωλοί supra dorsum meum *fabricaverunt* peccatores, sin. na hribьtê moemь *kovaahą* grêšьnici, a *p.* na hr'ptê moêm' *kovaše* grêšnici; — 129 4 ἕνεκε τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε propter *legem* tuam sustinui te, sin. *imeni* tvoego radi potrъpêhъ tję, a *p. zakona* tvoego radi potr'pih' te; — 129 6 ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν κύριον *speret* Israel in domino, sin. da *upьva* Israilъ na gospodê, a *p.* da *upvaeť*; — 130 2 ὡς ἀνταποδώσεις ἐπὶ τὴν ψυχήν μου *ita* retributio in anima mea, sin. *êko* vъzdasi na dušą moją, a *p. tako* vzdasi; — 132 3 καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών qui descendit in *montem* Sion, sin. sъhodjęštiê na *gorьi Sionję*, a *p.* na *goru Sion'sku*; — 134 6 πάντα ὅσα ἐθέλησεν ὁ κύριος ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ . . . omnia quae voluit dominus fecit in coelo et in terra, in *mari* et . . . . sin. vьsê eliko vьshotê stvori gospodь na nebese i na zemli, vь *morihъ* i . . . ., a *p.* v *mori*; — 134 17 ὦτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται aures habent et non *audient*, sin. uši imątъ i ne *vьnušjętъ*, a *p.* i ne *slišeť*; — 136 7 ἐκκενοῦτε ἕως τῶν θεμελιῶν αὐτῆς exinanite usque ad *fundamentum* in ea, sin. istъštaite do *osnovanei* ego, a *p.* istaštaite do *osnovaniê* ego.

Digitized by Google

8. Razlike u *p.* od sin. po psalmima i ńeki ispravci u sin. po Geitlerovu izdańu.

1 3 stvori. 4 nečistivi. vьzmetaetь. 5 nečistivi. pravdnihь. 6 nečistivihь. — 2 1 vskrš'taše. ljudi. taštimь. 2 zeml'sci. u sin. сил ispravi na: и ил. 4 živei na nebesêhь. imь (za emu prvi put). 6 goroju svetoju. 8 otь mene. udržanie. konci. 9 skudilnika. 10 cari. nakažite 11 gospodevê. 12 primite. gospodь. pravdnago. 13 blaženi. nadêjuštei. — 3 2 vstajutь. stužajuštei mnê. mnozi. 3 mnozi. nêstь spaseniê emu. 4 i slava moê. prevznose glavu. u sin. vъznese biće zlo prepisano za vъznosę možda vъznose kao 2 1 *e*zъıci za ję-zъıci, 24 2 na te za na tję itd. a glagolsko э lahko je čitati za э. 5 glasomь. gospodevê. 6 nema: že. i vstahь. 7 otь tamь. — 4 2 vzvahь. v pravdê moei. v skrbê (ê = i). pomilui me gospodi (gospodi dodano tumačeńa radi). molitvь. 3 človêčьsci. teškosr'di. lьže, u sin. je лъжѫ za lъžę (gen. uz iskati). 4 uvidite γνῶθε. usliša (opako jer εἰσακούσεται exaudiet). 5 umilaite se (u sin. opako оумолитъ сѧ κατανύγητε compungimini, možda оумилитє). 6 požrite. pravdi, u sin. pravьdą griješkom za pravьdьną. na gospoda. 7 mnozi bo. 8 olêê. 9 edin'nê κατὰ μόνας singulariter, u sin. edinogo ne će biti pravo. — 5 2 vnuši. 3 caru (vocat.). 4 za jutra. uslišiši. za jutra. 5 hotê (ê za ę). bezakoniju (dat. radi hotê. a sin. gen. radi ne) i ne οὐδέ. preselet' se: pre- = prê- = pri-). 6 bezakonie. 7 glagoljušte. muž' kr'vi i lastiv'. gospodevê. 8 k crkvê svetêi bez tvoei, što je nepomńom ispalo (kъ u sin. nije πρός ad, biće opako prepisano za въ). 9 navedi. 10 gr'tan'. 11 sudi imь bože. otь misьl'. nečistê. izrini. 12 vzveset čitaj vzveselet'. upvajuštei. v nih'. ljubešte. 13 blagovosloviši. pravdnika. blagovoleniê tvoego. — 6 2 me (za mne = mene i za mene). 3 vse kosti (vse je dodatak). 5 spasi *me* σῶσόν με salvum me fac, dakle u sin, mję ispalo. 6 kto ispovêstь ti se. 7 postêlju. *o*moču. 9 otь mene (u sin. mne čitaj mene). 10 molitvь. priêt'. 11 *po*stidet' se. — 7 2 goneštih'. 3 l'vь. ne suštumu (u sin. нищю čitaj ни сѫщю). 5 vzdajuštim' mnê. 7 vznesi se ὑψώθητι dakle opako u sin. възноси сѧ, vaļda zlo prepisano. v koncêh' čitaj koncih'. povelêniem' *tvoim'* (tvoim' je dodatak). 8 o tom ὑπὲρ ταύτης propter hanc, u sin. (p)o tomъ, biće bilo i tuj o tomъ pa su glagolaši tako prepisali. 9 ljudem' svoim' (svoim' dodano). 10 utrobi plur. jer νεφρούς renes plur. 13 u sin. стоє ispravi na: своє. nalečet' ἐνέτεινε tetendt opako za naleče, u sin. otъvlêče opako. 14 goruštee τοῖς καιομένοις ardentibus, dakle opako. 16 izrê (ê = i). 17 obrati se ἐπιστρέψει convertetur, dakle opako,

Digitized by Google

tь ipak nije otpalo. — 9 24 blagoslovimь. 25 gospoda. 26 odolêet'. 27 svoemь bez' zla. 28 emuže οὗ cuius, u sin. **егда оуже** biće zlo prepisano. ego (za emu). 29 v laêtelih'. v tainêh' (êh = ih'). na ništago vziraeta. 30 da i privlêčetь ἐν τῷ ἑλκύσαι αὐτόν dum *attra*hit eum, u sin. prêvlêčetъ. 31 udoblêl', 33 ubozih'. 34 nečisti. reče bo v srьdьci svoem: u sin. opako: **но срѣдѣцѣи**. 35 smotriši, u sin. nema: **да предани бѫдѫтъ въ рѫцѣ твои** τοῦ παραδοῦναι αὐτοὺς εἰς χεῖράς σου ut tradas eos in manus tuas, a *p.* i ostali glagolaši imaju sing.: da predan' budet' v ruci tvoi. 36 obrêštetь. 37 v vêkь vêka. 38 ubozih'. srьdьca. 39 sudi ti siru i smerenomu. na zemli. — 10 1 upvaju. glagolete. 2 lukь svoi (svoi je dodatak). strêlati. 3 eže, a oni (u sin. opako: ini; to je prema *S.* ἀ σῦ κατηρτίσω αὐτοὶ καθεῖλον, sept. nema ni σῦ ni αὐτοί i lat. quae perfecisti destruxerunt. Valda je u predlozi hrvatiočevoj ovako stajalo, *a* sin. je već promijenio po sept. ili vulgati. pravdnikь. 4 v crьkvê (ê = i). svoei. priziraeta. vêici (za vêzdi). ispitueta. u sin. ispъitaetъ ostalo u sing. prema ἐξετάζει radi βλέφαρα. mjesto **испытаете** (**вѣжди**). človêčьskie. 5 ispitуet'. pravdnago i nečistivago. *a* ljubei ὁ δὲ ἀγαπῶν qui *autem* diligit, dakle u sin. ispalo a ili že. 6 odaždit' ἐπιβρέξει pluet, dakle u sin. opako: **wдrъžitъ za wдъždit**ъ. sêti. zupelь. — 11 2 otь sinovь človêčьskihь. 3 glagolaše. k' iskrn'nemu. ustni lastivie v srьdьci i srьdьcem' glagolaše zalaê. 4 ezik' velerêčiv'. ezik' našь. 6 ubozih'. o nemь. 7 iskušeno otь zemle i ocêšteno: u sin. opako: **искоуша мъ земи**. 8 nema: že. 9 nečistivi. človêčьski. — 12 2 zabivaeši. 6 vzradujut se. 7 nadêêh' se. vzraduet' se. poju gospodevê blagodavšumu mnê i vspoju imeni gospoda viš'nago: ᾄσω — ψαλῶ cantabo — psallam, dakle u sin. opako (**въ**)**пиш къспиш**. — 13 1 svoemь. rastlêše se. v načinanih' svoihь. na kraju dodano: nêst' do edinogo; toga nema sin. ni grč. Aleks. 2 s nebese. človečьskie. razumêvae ili vziskae. 3 v kupь i. iza: edinogo dolazi: grobь otvr'st' gr'tan' ih' i eziki svoimi laštahu. êd' aspidь pod' ustnami ihь, ihže usta kletvi i gnêva plna sut', skori nogi ih' prolêti (*nov.* proliti) kr'vь, skrušenie i strast' na putêh' ih' i puti mirnago ne poznaše, nêst' bo straha božiê pred' očima ih'. 4 bezakonie. snêdajušte. v hlêbь mêsto. 6 uboêše se boêzni idêže ne bê boêzni. pravdnihь. è est a grč. nema ἐστί. 7 *êko* gospodь upvanie *ego* è ὅτι quoniam, u sin dakle ispalo êko. Izrailevo. — 14 1 obitati v'čnetь. tvoemь. ili. vseliti se v gorê svetêi tvoei. 2 hodei. i dêlae. 3 iskrn'nemu svoemu si. i ponošeniê. bližnee. 4 uničižen'. boešte se (bez že) boga. slavitь: u sin. opako: boję-

Digitized by Google

štąi . . . slavjęt. klnei se k iskrn'nemu svoemu i ne otmêtae se. tvorei siê. — 15 2 gospodevê. bogъ moi. 3 na zemli. vole moe. 4 i po sihъ. uedriše otъ kr'vь; u sin. ишиніхъ razdijeli: ишихъ іхъ. ustnama moima. 5 ustraêe. dostoênie moe mnê. 6 v državnih' moih' (moih' je dodatak). dostoênie moe (za mi). mnê e. 7 blagoslovlju. vrazumal'šago. 8 prêdь zrêh'. prisno. o desnuju. ošte že (za pakъı že). 10 ni dasi že prêpodobnomu tvoemu. 11 puti života. krasoti. — 16 nema u *p.* a po *k.* glasi ovako: us'liši, gospodi, pravdu moju, van'mi molitvь moju, vnuši molenie moe ne v' us'tnahъ lastivihъ. 2 otь lica tvoego sud'ba moê izide oči moi da vidita pravinu. 3 is'kusilь esi srьdьce moe i posêtilь esi noštiju, raz'dêže me i ne obr'ête se v' mnê nepravda (u sin. opako: obrêtę). 4 da ne vzglagoljutь usta moê delь človečьskihъ za slovesa us'tanь t'voihъ azь sh'ranihъ puti žestokie. 5 svr'ši stopi moe v s'tazah' tvoihь da ne podvižut' se stopi moe. 6 azь vaz'vahь, êko usliša me, bože, prikloni kь menê uho t'voe i usliši glagoli moe. 7 udivi milosti t'voe s'pasei upvajuštee na te, otь protiveštih' se dêsnici t'voei. 8 s'h'rani me, gospodi, êko zinicu oka. v' krove k'rilu t'voeju pok'rii me. 9 otь lica nečis'tivihъ s'tužših' me; v'razi moi dušu moju od'r'žaše. 15 tukь s'voi zat'voriše, us'ta ihь glagolaše gr'dinju. 11 iz'goneštei me nine obidu me, oči s'voi v'ložiše ukloniti se nь zemlju. 12 ob'ese me êko lavь gotovь na lovь i êko s'kuminь obitae v skrovištihъ s'voihь, 13 vs'krsni, gospodi, vari e i zap'ni imь, iz'bavi dušu moju otь nečis'tivago oružiê t'voego. 14 i otь vragь ruki tvoee, gospodi, otь mala otь zemle razdêli e v životê ihь i otь skrivenihъ t'voihь is'plni se utroba ihь; nasitiše se sinovь i os'taviše otlêki mladên'cêm s'voimь. 15 az' že se s'pravdoju êv'lu se licu tvoemu i nasištu se egda êvit' mi se slava t'voê. — Pamti u sin. 3 izidetъ ἐξέλθοι. 5 čitaj: da ne. 9 **остраштшихъ** za s'tužših'. 11 uklonišję za ukloniti 13 zapi za prêdê Geitler veli XXII. prêdê polag predi, ali nigdje ne dolazi prêdê ni kao adv. ni kao praepos.; nego predi (ili prêdъ); a prêdê imь nema tuj smisla. *d.* ima prêpnы, grčki ὑποσκέλισον αὐτοὺς s varij. ὄκλασον αὐτόν i κάμψον αὐτόν. — 17 4 spasenь budu. 5 bezakoniê. 7 v skrbi moei, otь crьkve svetie. vnide. 8 smeše se, podvižaše se na ne. 9 otъ lica ego za otъ nego. ugli. 10 prikloni. 11 herovim. vetrnuju, u sin. кроуло. кода čitaj крилоу. кода. 13 obliscaniê. nema ego. 14 s nebese. 16 êviše. istočnici vodь. vselenie. 17 i priêt' me i poêt' me. 18 izbavi. pače me. 19 pod'êteli. 21 vzdastь mnê (po drugi put). 22 nečьstvovahь. 24 š nim'. bezakonie. 25 vzdastь mnê. 26

Digitized by Google

i prêpodobnim'. nepovin'nim'. 28 smêreni. nema: gospodi. 29 prosvêti t'mu. 30 o bozê. 32 ili 33 bogъ iže prêpoêsa me. 34 iže svršaetъ. postavi me 35 iže naučaet'. êko luk'. 36 spaseniê tvoego. 37 uširil' esi ἐπλάνυσας, dakle ѥстъ u sin. opako. i ne iznemogota. 38 dondêže. skončajut se. 39 padut' bez se. 40 vstajuštee. 41 plešta. 42 spasae ihъ k bogu. 43 poglaždju 44 izbaviši. ljud'skoga. êzik' (gen. pl.). ljudi. rabotaše mnê. 45 uha poslušaše me. 45 i 46 sinove. 46 ohromu. 47 blagoslovlenъ. 48 umučae ljudi moe. izbaviši. 51 cara ego milostь. — 18 2 tvarь. 3 glagolь (bez ego). 4 nêsutь. 5 v konci. 6 êko i. črtogo. vzradova se. 7 nebesь srêtenie nebese. teploti. 8 obraštae. v svêdenie. umudrae. 9 opravdanê. zapovêdь gospodna svêtla iz daleča. 10 v vêkъ vêka. i opravdani v kup'. 11 vždelani. kamene dragago mnogo. slaždše. nema: a. 12 shranit'. 13 grêhopadaniê. gospodi (tik ispred 14). 14 raba tvoego. udoblêjutь. togda. 15 i izbavitelju. — 19 2 gospodь zaštiti ὑπερασπίσαι, sin. zastąpi vaļda priuzeto od 3. 3 pošli. 4 olokavtomata. 5 dai ti gospodь. vse svêti tvoe. 6 tvoemь. gospoda. gospodь. 7 hristь svoi, s nebese. spasenie, 8 na kolesnicahъ. 10 cara. — 20 2 vzraduet se, u sin. opako prepisano vъzdraduemъ. 3 srьdьca ego. ustan'. 4 blagoslovleniemь blagostin'nim'. otь kamene. 5 mu (za emu). v vêkъ i vь vêkъ vêka. 6 tvoimь. vzloži ἐπιθήσεις impones, dakle u sin. vъzložišę opako. 7 vêka. 8 carb. 9 obrêštet' se bis. 10 ogannuju. 11 človêčьskih'. 12 sviti. 13 položiše, opako za položiši θήσεις pones. hrbat'. — 21 2 me ostavi. grêhopadani. 3 bože. v dьne ἡμέρας, dakle тъ дснь u sin. opako za къ дснь. v bezumie moe mnê (moe je dodatak). 4 Israileva. 5 i izbavil'. 7 a ne človêkъ. uničiženie. 8 ustnami. glavoju. 9 nema: emu. 20 êko ti esi istrg' me i-štreva matere. 11 iz ložesne. matere. ne otstupi otь mene μὴ ἀποστῇς, ne discesseris, dakle u sin. opako: otъstąpitь. bliz estь. 12 i nêst' pomogei. 15 izlihê' se. vse kosti. srьdьce moe v mnê (v mnê je dodano). 16 skudêlь. grtanu moemu. 17 prigvozdiše rucê moi i nozê moi. 18 ištiše. 19 rizi moe. o mantizê moemь metaše žrêbi: to je uzeto iz evang. jon. 19 24 gdje ima Mar. o matizmъ moi, a u misalu kuk.: razdêliše sebê rizi moe i o mantizê moemь metaše zrêbь. 21 izmi ῥῦσαι erue sin. izbavi. i iz ruki psa edinočeduju. 22 l'va. edinorožь. 23 bratii. crьkve. 24 boeštei že se. hvalite. slavite i. 25 uničiži. molitvi. otvrati lica tvoego. usliša me. 26 u tebe. ispovêm se tebê. gospodevê vzdamь: gospodevê je dodatak. 27 vziskajuštei. srьdьce ih'. vêka. 28 otьcьstviê· êzik'. 29 carstvo. obladaet'. 30 êše. zemle. padutь. nishodešte. 31 gospodevê. gredei.

Digitized by Google

32 vzvêstet' nebesa. — 22 1 me lišit'. 2 v mêstê. 3 i dušu na stazi prav(ь)dnie imene tvoego radi. 4 ibo ašte poidu. utêšista. 5 na stužajuštee mnê. upaêjuštiê (bez me). kolь deržavna mnê è. — 23 1 vselenaê. živušte. êko ta na morêhь (ê = i)· 3 ili. svetêem'. 4 k iskrn'nemu. 5 sa primet' blagoslovlenie. 6 sa è rod' iskuštih. gospoda. iskuštih'. Jêkovla. 7 vzmite. vaša. car' slavi. 8 carь slavi. 9 vaša. vnidet' carь slavi εἰσελεύσεται introibit, dakle u sin. opako sъnidetъ. 10 carь slavi. silь. car slavi. — 24 2 postiždju. 3 te (za tebe). vsi bezakonujuštei. 6 eže (za êko). 7 nevidêniê (vi = vê). ne vspomeni. 8 sъgrêšajuštim' na sudь i naučit' krotkie putem' svoim'. 10 puti. vziskajuštim'. nema prvo ego. svêdeniê. 11 imene. mnog' (za velei). 12 gospoda postavi na putь. 14 vsêmь boeštim se ego. 16 edinočedь. 17 izbavi. 18 19 viďь. 19 neprav(ь)dnim'. 21 nezlobivi i pravi prilêpiše se mnê. — 25 1 moeju. 2 raždeži (opako za raždezi) utrobu moju. 4 s zakonoprêstupniki. 5 crkvi. lukavih' i s nečistivimi. 9 s nečistivimi, bože. 10 bezakoniê. mitь (gen. plur. δώρων). 12 blagoslovlju. — 26 1 otь kogo. života moego. 2 zlobujuštei. 4 otь gospoda. crьkve (apl.). 5 na kamenê. 6 nema: se ἰδού. hvaleniê i vskliknoveniê. gospodevê. 7 vzvah' k tebê. 8 vzištu bis. 9 i ne (za ni). ne otvr'zi me ni prezri me. 20 ostavista. 11 v put'. 12 ne predai me v rucê stužajuštih' mnê: mjesto vъ rącê ima grč. εἰς ψυχάς lat. in animas; je li slučaj da imaju svi glagolaši v rucê prema sin. vъ rącê? 12 nema ihъ že ne sъvêdêhъ, u sin. je to amo priuzeto iz 34 11 ихъже не съвѣдѣахъ ἃ οὐκ ἐγίνωσκον. nepravda. 13 na zemli. — 27 1 i upodoblju se nishodeštimь τοῖς καταβαίνουσιν. 2 egda molju se. egda vzdêždju. 3 ne prevlêci me. ne pogubi me. glagoljuštimi opako za glagoljuštimь. 4 dai. načinaniemь ih'. rukь. dai im' i vzdai ἀπόδος vzdanie ih' imь, dakle u sin. ispalo: vъzdaždь. 5 ne razumêše dêl' gospodnь i dêla ruku ego ne vneše; tako nije prema nijednomu poznatomu mi tekstu: ne vneše nema ni sin. dodatak je dakle u glagolaša, ali otkle? razori, opako za razoriši καθελεῖς. 6 blagoslovlenь. 7 procvatetь ἀνέθαλεν refloruit, dakle opako. 9 blagoslovi dostoênie svoe. — 28 1 gospodevê. sinove. 2 gospodevê bis. svetêem'. 3 slavi. 4 v krêposti. v vellêpotê. 6 st'nit' λεπτυνεῖ comminuet, u sin. istъni aor. opako ili je tъ otpalo? edinorožь. 7 prosekajuštago. 8 pustinju ἔρημον desertum, dakle u sin. pustъinję acc. sing. ѭ za ѫ. kad'skuju. 9 skriet' ἀποκαλύψει, dakle opako za otkrietь. v crьkvi. vsak' vzglagoletь. 11 i blagovitь gospodь. — 29 2 priêt'. 3 gospodi bože. 4 izvedi eduxisti, dakle pravo: izvede. nishodeštih'. 5 gospodevê. vsi

Digitized by Google

prêpodobni (vsi je dodatak). 6 a za jutra. 7 vь obili. 8 podai. 10 polza. ili. 12 rastrza. 13 ne umilju se οὐ μὴ κατανυγῶ non compungar, dakle u sin. opako: ne umoli sję za umilją. — 30 2 pravdoju. 3 v bogь. v mêsto pribêžišta εἰς οἶκον in domum, sin. pravo: vъ domъ; otkle glagolašima: mêsto? 4 imene. 6 prêdaju. bože istinni. 7 suetnaê. 9 nêsi me. vražihь. 11 sь vzdihaniemь. 12 znaemim' bez moimь. 14 gađenie ψόγον vituperationem. u sin. ego ispravi na egda. zbirahu. 16 otь ruki. 17 prosvêti. 18 nečistivi. 19 u sin. lъstitъıję ispravi na lъstivъıję. glagoljuštee. bezakonie. uničiženiemь. 20 upvajuštim'. prêd' sinmi človêčьskimi. 21 človêčьska. v krově tvoemь. 22 blagoslovlenь gospodь. ob'stoêniê περιοχῆς, u sin. osvoênьê opako prepisano za **объстоѣнъѣ**. 23 usliša gospodi. 24 izliha tvoreštimь. — 31 1 ih že otpuštena sut' bezakoniê, u sin. ispalo otъpuštena. ih že. 3 zovuštu mi. 4 otegotê na mnê. 5 bezakonie moe znano tebê stvorih'. bezakonie gospodevê. otpustilь esi nečistie ἀφῆκας remisisti. 6 v' vrême potrêbno ἐν καιρῷ εὐθέτῳ in tempore oportuno, u sin. podobьno. 7 otь skrbi udržeštee. otь obhodeštih'. 8 nastavlju te. 9 koni i maski. približajuštih' se. 10 upvajuštee. 11 veselite se o gospodê. slavite se vsi pravi srьdьcemь, a sin. hvalite sję καυχᾶσθε gloriamini. — 32 1 o gospodê. pravdnimь, opako jer τοῖς εὐθέσιν. 2 gospodevê. i v psaltiri desetostrunnê, u sin. **же сѫтъ строуньнѣ** ispravi: **же десѧтостроуньнѣ**, možda **десѧто . . . ѫ** za **ѧ**. 3 sь vьsklicaniemь. 5 milostь. isplni se zemla 7 bezdanь. 8 da uboit že se. podvižaše se. vsi živuštei po vselenêi. 10 svêti. otmêtaet že svêti knezь, u sin. opako: **отъвѣты**, otpalo je iza **отъ** na kraju retka **мѣтаетъ съ**, dakle: **отъмѣтаетъ (же) съвѣты**. 11 vь vêkь, u sin. **сѣкъ** ispravi **вѣкъ**. 12 rodь τὸ ἔθνος gens opako za **ꙗзыкь**. bog ego. izbra gospodь (gospodь je dodatak). 13 u sin. **прізрѣхъ** ispravi na: **прізьрѣ гь = господь**. 15 sьzdav'. edin'nê. 16 mnogoju siloju. 17 v množ'stvê sili (ispalo: že). 18 na boeštee sę. 19 duše ψυχάς animas, dakle u sin. **доушѫ** za **доушꙗ**. 20 zaštitnik'. 21 sveto. — 33 2 blagvslovlju. 3 o gospodê. 4 v kupь. 5 izbavi. 8 gospodь opako za gospodьnь. 9 blago è. iže upvaet'. 10 boite se. 11 vziskajuštei. otь vsakogo. 12 pridite. i poslušaite me. 13 hotê (ê = ę). dobri. 15 stvori. u sin. čitaj: poženi. 17 potrêbiti τοῦ ἐξολοθρεῦσαι. 18 prav(ь)dni. skrbi (za pečalei). 20 mnogie. otь vsêh' sêh'. — 34 1 u sin. borjąštiimъ sję nije treba da je uslijed sredńebugarskoga miješańa nazala (XXII.) ją za ję, nego je ją na svojem mjestu, jer se borjąštiimъ praviono dovodi od brati borją. Od glagola brati ima u sin. još borjąštii 55 2 za tim aorist brašję

Digitized by Google

sję 108 3, 128 1 2; borję 55 3 i borêahą sję 119 6 mogu doduše polaziti i od boriti, ali mogu i od brati, nu kad aor. glasi brašję, a ne borišję, i kad tu i u glagolašu samo s jednom iznimkom dolaze oblici od bra (borje): 55 3 *p nov.*[1] 2 borušte *k.* borušti, 34 1 *p. nov.*[1 2] boruštimъ samo *k.* boreštimъ, 108 3, 128 1 2 braše, to držim, da su u s i n. svi navedeni oblici od brati (borje) a ne od boriti. I da mi je zaviriti u drugi stslov. psaltir, u kojem ne dolazi ы za svako ъ, okladio bih se, da na našem mjestu stoji borjąštiimъ a ne boręštiimъ. — 34 2 v pomoštь mnê. 3 oružiem' tvoim'. 4 posramet' se. iskuštei. misleštei. 6 taman (σκότος tenebrae). *po*ganae e. 7 ešut'. 8 da pridet' im' sêt' eeže ne svêdetь, i lastь juže skriše, obimet' e i v sêtь da vpadutь se v kup'. 9 o gospodê. 10 otь ruki krêpl'ših', u s i n. opako прѣпышихъ za кр . . . .; ego (za ihъ). 11 ostajušte. êže ne svêdêêh'. 12 zla. 13 oblačah' se ἐνεδυόμην induebar, dakle u s i n. oblačaaha opako, ili je na bugarsku ѫ za ъ. 13 v lono moe. vzvrati se, opako jer ἀποστραφήσεται convertetur, premda ima S ἀποτραφήτω. 14 iskrn'nemu, u s i n. плаүа griješkom za плаүы πενθῶν, ili je piscu Bugarinu ы glasilo a pa je a za ъ napisao. 15 snidoše se. nema: i ne umilišję sję. 16 mučeštei me i podražaše me podražaniemъ. skrš'taše. 17 edinočedu. 18 v crьkvi. tešcih'. 19 da ne poradujut' se o mnê vraždujuštei me. nenavideštei mene ešutь. pomizajušte. 20 mirnê. 21 ras'širiše. vidêsta. 23 gospodi moi bože moi. 24 moei (σου tuam) opako. da ne poradujut' se o mnê. 25 požrêsom'. 26 posramet' se. vkupь. u s i n. oblegatъ ispravi na oblêkatъ. 27 vzglagoljutь prisno. hoteštei. raba. 28 hvalê tvoei. — 35 2 reče. da ne sьgrêšaet' v sebê. lьsti. (v) nenavistь. 5 nema: svoe. na vsakom' puti neblazê (u s i n. neblazê ne vaļa, možda: neblazêhъ). 6 do oblak' istina tvoê. 7 bezdni mnog(i)e. 8 milosti tvoe. sinove človêčasci. na krovê. 11 tvoju. svêduštim' se. 12 podvižitь me. 13 padu ἔπεσον ceeiderunt, u s i n. dakle opako padatъ. bezakonie. izrinoveni. mogu. — 36 1 r'vnui παραζήλου noli cemulari. otkle u s i n. plural? lukavim'. zaviď'. bezakonie 2 is'sašutь. 3 stvori. naselêi. 4 o gospodê. 5 gospodevê (bez k). 6 poludьnье. 7 gospodevê. 9 lukavnujuštei. trpeštei. 10 ošte. obrêšteši. 11 u s i n. piši: кротъцыи же. nasladet' se v množ'stvê. 12 prav(ь)dnago. poskr'štetь. 13 gospodь že. dьnь ego. 14 grêšnici, ništa i uboga. 15 luk' ih' skrušit' se. 16 malo. 17 grêšnihь skrušajušt' se (opako jer συντριβήσονται conterrentur. 19 v dьni gladnie. 20 pogibnut' ἀπολοῦνται, dakle u s i n. opako: pogъibljatъ. vrazi ubo. vnegda kupno. išteznut'. 21 vzvraštaetь. 22 blagoslavlajuštei. nema: ego iza že.

Digitized by Google

23 ispravlajut' se. puti ego (dativ radi hotêti). 24 egda padet' se. rukoju. 25 bêh'. u sin.: і босъ старѣхъсѧ naravnaj: ибо състарѣхъ сѧ. sêmene. 26 v zaem' prav(ь)dnikь. v blagoslovleni. 27 vêka. 28 iždenutь se. nečistivih'. 29 vêka. 31 boga ego. 32 smatraetь. 33 sudit'. 34 potrêbet' se. 35 nečistivago. 37 pravostь. u sin. ispravi stanokъ na ostanokъ. 38 v kupь. nečistivihь. — 37 2 obliči me. pokaži me. vьnzu v' me. 4 iscêleniê v plti. 5 otegotiše (iše = êše). 6 vsmrьdiše se (iše = êše). 7 stlêh' se. 8 poruganiê. 10 zelênie. 11 smete se v mnê (v mnê je dodatak). svit' (i = ê). 12 na me približiše se. odaleče. 13 nuđahu se. glagolaše suetna. 14 otvrz', opako za otvr'zae ἀνοίγων aperiens, 15 sliše. imêe. 16 uslišiši me. 17 poradujut' se o mnê. i egda podvižasta se. 18 gotov'. 19 az vzvêštu. 20 nenavideštei me. oblagahu. gonah'. 22 ne ostavi me (u sin. mne čitaj mene). otь mene. 23 nema: v. — 38 2 sagrêšu bez ne 2 vsta. 4 razgorê se. 5 koliko (za τίς). 6 ničtože (za ničьže) estь obače vsačьska suetna. 7 metet se. zbiraet ê (αὐτά). 9 v prošenie. 10 otvr'z'. 13 v obličeni o bezakoni. istaêlь (êlь = ilь). v sue metet' se. 13 molitv'. vnuši. azь esmь. 14 oslabi mnê. prêžde neže otidu. — 39 2 trpê molitvь. 3 timena. na kamenê. 4 pênie boga našego. 5 prêzrê (prê = pri) v sue i neistov'na lьžnaê. 6 pomišlenьêm' (dat. plur.). umnožiše se. 7 o mnê. olokavtomat' o grêsê. 8 togda. pridu (za grjędą). kniž'niemь (niemь = nêemь). pisano estь. 9 volju, bez tvoju. 10 ustnama moima. 11 istinu. istini. 12 istina (za rêsnota), zastupista. 13 i êše. 15 posramet' se v kupь. hoteštei mnê zlaê. 17 da . . vzveselet' se o tebê. iskuštei te. i vzglagoljut' (za rekątъ). da vzveličit' se. 18 priêt' me u *p.* ispravi na: priêet' mi. izbavitelь (za zaštititelь) moi esi ti. ne zakasni (za zamądi). — 40 2 ljuti. 4 obratilь esi v neduzê. 7 i ašte ishoždaše. 8 v kup'. 10 hlêbь moi. 12 êko vshotê (za: ne vъshotê). 13 mene že za nezlobu priêtь, nema: moju. i utvr'di me. 14 budi budi. — 41 2 êkože (za: imь že obrazomъ). tako vžeda (za želaetъ). 3 k bogu istočniku živu. kogda. 4 bêše. kadê. 6 u sin. lilju čitaj licju. 7 er'dan'skie i eremon'skie. 8 v glasê hlebi. 9 zapovêdê. otь mene (tako čitaj i u sin. mne). 10 bogu moemu (moemu je dodatak). esi ti (i *ti* je dodano). 11 ponošahu mnê. kadê. — 42 1 ne prepodobna. 3 pošli. istinu. nastavista. i vvesta. 4 oltaru. 5 êko ispovêm se emu. spasenie licu moemu, bogь moi. — 43 2 vzvêstiše (za povêdêšję). 3 ozlobê (ê = i) i izgna. 4 spase (opako). 5 spasenie Jêkovle. 6 rogom'. uničižim'. 7 mene (tako i u sin. mne čitaj mene). 8 nenavideštee ni posramil esi, u sin. opako čitano:

Digitized by Google

пострѣлилъ za **пострѣлилъ** a to za **посрамилъ**. 10 otrinu ni i posrami ni. 11 po vrazêh'. nenavideštei ni. 12 v snêdenie. ras'sêêl' 13 proda. v vsklicani naših'. 14 v ponošenie. podražaniju. 15 pokivaniju. 16 pokri. 17 oklevetajuštago. progoneštago. 18 pridut' ἦλθον venerunt, opako, t' ipak nije dodano. 22 sêh' vsih'. svêst' taina srьdačna. 23 umrštvaemi, vmenihom' se. — 44 2 caru. edro pišušta. 3 krasnêi. človêčьskih'. v' ustnah'. v vêki. 4 po bedri (i = ê). silnê (ê = e). 5 vьnmi. spêi vistupi i carstvui istini radi i krasoti i pravdi. 6 silnê (ê = e). ljudi tvoi. vrag' cara. 7 carstviê. 8 vzljubi. bezakonie. olêemь radostnim'. 9 zmurna. slonov'nihь. 10 carevi. o desnuju. i prêukrašena. u sin. vaļda opako prepisano: **прѣкоуцрена**, vaļda za **прѣиспъцрена** ili **прѣоукрашена**. 11 dešti. viď'. 13 i poklonet' se emu. Turova. vsi bogati ljud'sci. 16 slava ee dešteri carevi iznutrьudu . . preukrašena. 15 caru. iskrn'nee ee. 15 priveduť se tebê v veseli i radosti. carevu (za **цѣсарьи**). 18 pomenutь ime tvoe, gospodi (gospodi je dodano). — 45 2 naše pribêžište. 3 prilagajut' se (pri = prê). v srьdьce mor'skoe. 4 smeše se gori. 5 grad' bož'i. 6 jutro za: jutra. 7 smeše se. carstviê. da glasь. 9 pridite. na zemli. 10 oružie. štit'. sьž'žet'. — 46 2 vspleštite rukami. glasom' radostnimь. 5 izbra nasь v dostoênie. 7 caru. 8 êko carь vse zemle bogь. 9 svetêem'. 10 ljud'isci. Abraamlimь. bozi. zemle. vznese se. — 47 2 hvalnь. blagokoren'nom radovaniem'. sion'skie. cara. 4 bogь v vareh', u sin. opako **даръхъ**. 5 cari zeml'sci. v kup'. 6 ti vidêše tako i diviše se, u sin. opako: **нако видіши сѧ** za tako **дивиши сѧ**. smeše se. 7 priêtь. bolêzni êko raždajuštee. 8 korabli Tar'skie. 10 priêhom'. po srêdê crьkve tvoee. 11 po imeni tvoemь. zemle. isplni se. 12 dešteri Ijudêiskie. Sion'. obimite. 14 domi τὰς βάρεις. povêstь se biće povêste διηγήσησθε enarretis, u sin. **повѣстъ** biće **повѣсте**. 15 ta (za sь) estь gospodь bogь našь v vêkь vêka. upaset' ni v vêki. — 48 2 siê. vnušite. 3 zeml'ni že sinove človêčasci vkupь. 4 moega. 5 razgonju, opako za razgьnu razganu. 6 ljuti. 9 ni cêni. utrudit' se, u sin. utvrъdi ispravi na utrudi. 11 prêmudrie. v kup' bezumni i nesmislni pogibnutь. 12 na zemlnihь. 14 v' ustêh'. 15 za jutra. nema: ihъ. v adê obet'šaetь. izrinuše se, u sin. čitaj: **възринѫшы**. 16 otь ruki. 17 ili. nema: съ nimъ, što je priuzeto iz 18. 18 idê. umiraet'. u sin. piši: **ни же**. 19 blagoslovit se i ispovêst' se tebê. 20 u sin. za **рова** piši **рода**. — 49 1 otь vstoka slьnьca do zapada. Sêona (ê = i). krasota. 3 bura. 5 s'berite. zavêštajuštee. 8 obliču te. olokavtomati že tvoe. 10 u sin. **яко ти** ispravi na **скоти**. volove. 11 nebeskie. 13 ili. kožlju p'ju. 14 vzdai

Digitized by Google

višnemu obêti tvoe. 16 grêšniku že. povêdaeši. 19 nakazanie moe. (moe je dodatak). i otvr'že, u sin. ты връже vaļda ꙑвръже jer ἐξέβαλες. 18 ašte vidêše tata. š nimь. s prêljubodêinimi. 21 se esi stvorilь i uml'čahь. postavlju te prêdь licem' tvoim'. 22 siê vsi zabivajušte boga. izbavei, opako, vaļda ispušteno lê: izbavlêei. 23 žrtva hvali. u sin. хвалѫ opako za хвальнѫ jer 115 8 tako. spasenie božie. — 50 3 velicê. bezakonie moe. 5 protivu mnê. 6 zlo. da opravdiši se v slovesih' suditi se. 7 v bezakon'i. 8 istinu. bez vêstna taina prêmudrosti tvoee. 9 okropiši me, gospodi, isopomь (gospodi je dodatak). ocêštu. 12 pravi. 13 me. otь mene (tako čitaj i mne u sin. mene). 14 vzdai. vladič'nimь. 15 nečistivi. 16 otь kr'vь. o pravdê tvoei. 17 otvr'zaeši, opako jer ἀνοίξεις aperies. 18 vshotil' (til' = têl') olokav'tomat' ne blagovoliši. uničižitь. 20 Sionь erusalimskie. 21 tьgda. žr'tvu pravdi. (sr. 4 6). olokavtomat'. — 51 3 o zlobê. iže silan esi. v bezakoni 4 misli 5 vešte neže. 6 ezikom' lastivomь. 11 ispovêmь se tebê. êko blago ě (blago estъ ispalo je u sin.) — 52 2 rastlêše se. v bezakonih' svoih' (svoih' je dodatak). blagostine (za dobra), iza toga: nêstь do edinogo. 3 gospodь s nebese. človêčьskie. razumêvae ili. 4 v kup' i. tvore blagostine. 5 tvorešte bezakonie. snêdajušte. gospoda (boga). 6 uboêše se boêzni idêže ne bê boêzni. človêku ugodnik' gen. pl. ἀνθρωπαρέσκων. postidiše se (iše = êše). uničiži. 7 gospodь (bogъ). plênь. — 53 3 iza spasi me ima: i v silê tvoei sudi me καὶ ἐν τῇ δυνάμει σου κρῖνόν με et in virtute tua iudica me, dakle je to u sin. ispalo. 4 molitvь. vnuši. tuđi. 5 *prêd*ložiše. 7 istinoju. 9 otь vsakoe (za vъseję). — 54 2 vnuši. molitv'. 3 smeh' se. 4 bezakoniê. vraždovahu me. 5 strah' s'mrti. 7 golubu (dat.) 9 prêmaganiê čitaj prênemaganiê: ne je ispalo. 10 u sin. ꙗзы nadopuni: ꙗзыкы. bezakonie. 11 obidetь i αὐτήν eam, dakle u sin. тѩ opako prepisano za ѭ (možda ꙗ za ѭ). 12 otь rasputiê. 12 ašte bi mnê. prêtrpilь. 13 nenavidei me. velerečevalь. 14 znani moi γνωστέ μου za znanъe moe. 15 iže kupno s' mnoju slatka êdêaše brašna. hoždahove. edinomišleniem'. 16 živušte (za živu) ζῶντες viventes. 17 i uslišit' glasь moi εἰςακούσεται exaudiet, a sin. êko uslъiša ne znam po kojem tekstu. 19 bê (za bêahą, i oba *nov.* bê) ἦσαν erant, dakle opako bê. 20 smêrit' e αὐτούς, u sin. opako сѩ za ꙗ. iže ě prêžde vêkь i prêbivaetь v vêki; i prêbivaetь v vêki dodatak je iz kakva tumača, jer toga nema ni grč. ni lat., ali imaju svi glagolaši; jeli i to puki slučaj? ni uboêše se. 21 u sin. възнаниє ispravi na възданиє, nema: na zemli, nu nema ni gr. ni lat. 22 približi se srьdьce ego ἤγγισεν ἡ καρδία αὐτοῦ appropinquavit cor illius; otkle

Digitized by Google

u sin. plural? olêê. 23 prepitaet (a u oba *nov.* prêpitêetь). v vêki. — 55 2 bore se. 3 borušte se. otь visoti dьne ne uboju se. az že, gospodi (gospodi je dodatak). 5 o božê pohvalju glagoli, o gospodê pohvalju slovesa moê. stvorit' mnê sin. mne. človêkь (za plotь). 6 mrzihu (ihu = êhu). na zlo. 7 skrijut' se. hranetь. 8 nizbieši . . 9 prêdь toboju. vь nь že dьnь ašte prizovu te. 11 o gospodê (ê = i?) slovesa. 12 pltь (za človêkъ). 13 v' mnê sudь obêti tvoi, bože. 14 otь poplznoveniê. da ugoždju. v svêtê (za vъ stranê). — 56 3 višnemu. blagosьdêv'šumu. 4 s nebese. da v ponošenie. istinu. 5 sinove človêčьsci. 7 sami že vpadut' se v nju ἔπεσον inciderunt, dakle opako: vpadut' za vpadu. 9 slava psaltiru. 11 istina. — 57 2 ašte ubo v istinu pravda. sinove človêčьsci. 3 bezakoniê. 4 grêšnici otь ložesne. 5 zmiinu. gluhie. 6 oban'nika. 7 gospodь (za bogъ). žr'novnie lavь skrušit' gospodь. 8 uničižet' se. 9 istaêvь. 10 prêžde neze razumêjut' se trniê vaša ram'na. v gnêvê pozret'e. 12 pravdniku. — 58 2 bože moi. izbavi (za otьmi). 3 bezakonie. 5 bezakoniê. tek'. viď'. 6 posêtiti, u sin. pogrješno posêti. bezakonie. 7 večer'. vzlačut' se êko psi. 8 oruže vь usteh' ih'. 9 uničižiši. 11 bože moi, êvi mne silu na vrazêh' moihь δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ostendet mihi super inimicos meos. otkle imaju glagolaši: silu? 12 ne ubii. eda kogda. 13 slovo ust'n' ihь pokriet'e (pokriet'e je dodano tumačeńa radi, nema ni gr. ni lat. ali imaju svi glagolaši, da li samo slučajno?) 15 vzlačut' se êko p'si. 16 êsti. ašte že (bez li). 17 silu tvoju. vzraduju se, u sin. opako vъzdradujatъ. nema o ispred milosti. 18 esi ti. êko ti. bogь moi milostь moê. — 59 4 strese zemleju i smete eju. 7 spasi. usliši. ἐπάκουσον exaudi, otkle u sin. aor. sъpase, uslъša? 8 glagola. selь. razmêru. 9 Eprêmь. 10 Moabь. konobь. 11 dovedet'. ob'stoêniê, u sin. opako ostoênьê jer 107 11 dobro: obъstoênьê, i Geitleru ne bješe toga navoditi među pojedine riječi XXIII. ili kto. 12 otrinuv'. iza nъi dodaje *p.*: i posrami ni, ali otkle? nema ni gr. ni lat. možda od 43 10 nine že otrinu ni i posrami ni. 13 dai. êko suetno č. 14 uničitь ispravi na: uničižitь. vragi naši za: sъtęžająštjęję namъ τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς tribulantes nos, otkle glagolašima: vragi naše? uzeto je iz 107 14, gdje isto dolazi a ima i sin. upravo uničitъ za uničьžitъ vragъi našję i grč. τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν i lat. inimicos nostros. — 60 2 molitvь. 3 na kamenê. 5 v krovê ἐν τῷ σκηνώματι in tabernaculo. v' vêkь. i molitvь moju. 7 dьni na dьni caru. 8 prebivaet' prêd' bogomь v vêki. istini. 9 v vêkь vêka. dьnь dьne. — 61 2 povinuet' se, boļe u sin. povinetь sję prema ὑποταγήσεται

Digitized by Google

subiecta erit. otь togo bo ě spasenie moe 3 ibo tь ě bogъ moi i spasitelь moi. 4 napadaete. ubivaete. priklonenju. vzrinoven v žeždju, blagoslavlahu. klnêahu (bez se). 6 duša. otь togo ě tr'pênie moe. 7 ibo tь ě bogъ moi i spasitelь moi. ne preselju se pьče (pače je dodano). 8 bogъ pomošti moee. 9 nadêite se na nь. izlêite. pomoštnik' (za zastąpьnikъ) adiutor βοηθός. 10 človêčьsci. sinove človêčьsci (drugi put.). da prêlastet' ti (za ne opravьditi). otь sueti tvoee vkupь. 11 bogatstva ašte mimo tekajutь. 12 dvoe se slišahom' (oba nov slišah', otkle slišahom'?) — 62 2 k tebê otь svêta jutrnjuju. vžeda v' te. 3 tako v svetêem'. vidêti mi. 4 pohvalita. 5 blagoslovlju. vzdêždju. 6 ustnama. 7 sice pominah' te na jutrnah' poučih' se. 8 vzraduju se. 10 vziskaše. v prêispodnaê zemle. 12 klne se. zaeše se. delajuštih'. — 63 5 sьstrêlati. v nezapu. sьstrêlajut'. 6 u sin. съкрꙑ nadopuni: съкрꙑти. 7 bezakonie. ispitajušte. ispitanie. v srьdьce. opako za: i srьdьce. 9 smeše se vsi videšte. 10 tvari (za tvrarь). 11 o gospodê. — 64 8 usliši, bože, molitvь. da pridetь ἥξει veniet, dakle *da* opako. 4 nečistiê naša. 5 egože ti izbra. sveta ě crьkvi tvoê. 6 v pravdu. 7 prêpoêsan' περιζωσμένος. 8 vzmuštaei glubini mor'skie. protivu emu vstanet'. 9 vsi živuštei. v koncêhь. ishod' jutra i večera. 11 napoiši *p.*, a *k.* i oba *nov.* napoi μέθυσον inebria, dakle opako u *p.* vsiêjušti. 12 blagosloviši vênac' lêta u sin. blagsisti čitaj blagosti. pola. 14 u sin. окыци ispravi na окыни. — 65. 1 bogu (za gospodevi). vsa zemla. 2 dadite slavu hvalê ego. 3 v množstvê. 4 da poklonit' se tebê, bože, (bože je dodatak). poet že imeni (bez da). 5 pridite. kolь strašan' v svêtih' na sini človêčьskie (u sin. ispalo: vъ sъvêtêhъ). 6 obraštae. 7 v vêkь. priziraeta. da ne vznoset' se (u sin. ispravi: vъznosjętъ). 8 tvorite. 10 raz'žeže ni êko že raz'žizaet' se. 11 skr'bi θλίψεις. na hr'ptê. 13 vnidomь, opako. s olokavtomatami. 14 izrêsta. 15 olokavtomati tučni. voli s kozli. 16 pridite, slišite. boešte se. elika. 18 pozrêh'. ne uslišit' li gospodь. 20 blagoslovlen' gospodь (sin. bogъ) otь mene. — 66 2 blagoslovi. lice svoe. 5 êko ti sudiši. pravdu (bez v) ezici (acc. pl.) na zemli. 7 8 blagoslovi. — 67 2 vsi vrazi. nenavideštei. 3 êko (bez že) da išteznutь. i êkože taet' voskь. tako da pogibnutь. 4 a prav(ь)dnici. i naslaždati se v'čnut' v' veseli (bez ego). 5 u sin. imni vaļa čitati imeni. tvorite. na zapadь. 6 u sin. сіхъ і іхъ ispravi: сирыхъ. 7 vseliet' = vselêet'. edinomisl'nie v domu. izvodei. takoe i. 8 nema: zemlê, a to će biti ńekakav pripis u sin. 9 boga Sinae. 10 vol'ni. u sin. изнеможетъ іже čitaj изнеможе, ты же. 11 život'na. u sin. жи-

Digitized by Google

вотъна(на) čitaj **животъ на нєн** (**животъ за живжтъ**). blagostinju tvoju ništemu. 12 blagovêstujuštimь. i lêpoti (i = ê) domu ego (ego je dodatuk). 14 golubini. meždjurami ego čitaj meždjuramie ego. 15 nebeski care v Selmonê. 16 *vsirena*. 17 gori vsirenie. u sin. **и богъ въселитъ** čitaj **ибо господъ**. 18 v Sinai svetêemь 19 vzašad' ἀναβάς S^2 ἀνέβης S ἀνέβη, prema tomu sin. vъzide, ali kako su glagolaši došli do participa? u septuagintu ne vjerujem da su zavirivali; moralo je u stsl. predlozi koja je rabila hrvatiocu stajati **възъшьд**. plêni plênь, da dari človêkomь ibo protiveštee se vseliti: da dari človêkomь nije niti prema ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις niti prema accepisti dona in hominibus; otkle imaju glagolaši tako, ne znam. iza **вьсе** nestalo je toga psalma u sin. — 68 3 u glubь. glubinê (ê = i = ъı). v glubinu mor'skuju. 4 ištezota. 5 ispiti. tagda vzdaêh' ἀπετίννυον exolvebam, u sin. griješkom vъzvahъ za **въздя(ѣ)хъ** ili **въздлахъ**. 6 uvidê (vi = vê). 7 posramet' se. 8 priês' prošenie vas' dьnь (vas' dьnь je dodatak). 9 bratii. matere. 10 zavistь (za žalostь). snê. 12 u sin. vrêšte ispravi na vrêtište, ti je ispalo. 13 na me glagolahu. pijušte. 14 molitvu moju v istinê spaseniê. 15 otь broiê timena (što nemaju nov.). uglubnu, u sin. opako uglъbją za uglъbną uglъną. izbavi me. 16 da ne potopit' me . . pozret' me. r'vnik' o mnê. 17 otь otroka tvoego, pomilui me, gospodi. (pomilui me gospodi je dodatak od drugdje prinzet, a nemaju ga ni oba nov.) 18 skoro. 19 i izbavi ju (za otьmi), vihiti me (za izbavi mję). 21 kto sь mnoju poskr'bitь i ne bê utêšajuštago me iskah', 22 žeđu. 23 trpeza ihь prêdь nimi v' sêt' i vzdanie ih' v skandêl'. 24 pomračista. otnjudь sьgni. 25 prolêi. 27 u sin. čitaj: egože tъi porazi, ti pogьnašję. 28 priloži bezakonie k bezakoniju. 29 otь knigь život'nihь i s prav(ь)dnimi da ne napišut' se. 31 hvaleniem'. 32 zdêjuštago i pažnoh'ti. 33 vzištite. 34 uničižitь. 35 i vsa êže v nih' sutь. 36 Sionь sъziđut' se. Ijudêisci. 37 rabь ego. ime ego. obitati vъčnut' v nemь. — 69 2 k pomošti mnê, *k* je suvišno. 3 posramet' se vkupь. hoteštei mnê zla. 5 vzradujut' se. 6 pomoštnikь i izbavitelь moi. ne zakasni. — 70 1 v vêk'. 2 izbavi me i izmi me. 3 budi mi v bog' zaštititelь. 4 gospodi gospodi 6 o tebê. pokrovitelь. 8 pohvali tvoee (tvoee je dodatak). da vspoju. 9 ne otvrzi me. iznemožet'. ne ostavi me. 10 êko rêše vrazi moi mnê zlaê (zlaê je dodatak u svih glagolaša). strêguštei duše moe(e). vkup'. 11 poženite i emite i, êko nêstь izbavei ó ῥυόμενος. 12 v pomoštь moju prizri. 13 odêžduť se (bez že). sramomь velerêčujušte na me (a *k*. i oba *nov*. iskuštei

Digitized by Google

zla mnê; u *p.* je tako iz reminiscencije u psalmu 35 26 da oblêkut' se v studь i sram' velerêčujuštei na me). 14 na vsaku pohvalu. 16 v silu gospodnju. edinogo tebe. 17 bože moi, nauči me; u sin. je suvišno: imъže. 18 mator'stva. ne ostavi me. doidêže. rodu vsemu. u sin. opako: semu. silu tvoju, u sin. opako siloją. 19 do višnihь (u sin бъ opako za гь). veličiê. 20 eliki êvil' esi mnê skrbi mnogie i zli i obrašt' utêšil' me esi (*nov.*[2] živil). zemle. 21 veličьstvie 22 v sasudêhь. istinu. bože sveti Izrailevь (bože je dodatak). 23 vzradueta se. — 71 1 caru dai. sinu carevu. 2 v sudь. 3 ljudemь. 4 sьsudit'. 5 rod' i rodь. 6 kaple kapluštee. 7 mira. 8 mora. 9 Etioplane. 10 cari Tьr'sci i otoci (u sin. opako otьci). cari Arav'sci i Sava dari privedut' (za prinesątъ). 11 vsi cari zemlsci. 12 izbavil' (bez estь). 13 ubogih' svoih' (svoih' je dodatak koji nema *nov.* 1 2). 14 prêd' nimь. 15 Arav'ska. pomolet' se o nem'. blagoslovet' i εὐλογήσουσιν αὐτόν benedicent ei, dakle u sin. opako: blagostvitъ za blagoslovestvjętъ. 16 utvr'ždenie ego (ego je dodatak). na vrhь gorь. 16 procvatutь ἐξανθήσουσι eflorebunt, dakle opako u sin. procvьtetъ. 17 ime gospodne. blagoslovleno. vzblagoslovet' se, u sin. vaļda: vъzblagoslovestvjętъ. zemlnaê. 18 blagoslovlen. 19 blagoslovleno. v vêkь vêka. naplni se πληρωθήσεται replebitur, dakle u *p.* opako za naplnitь se: tь ipak nije otpalo. — 72 1 sim' iže pravi sut' srьdьcemь. 2 podvižasta se nožê moi (moi je dodano). malo ne (drugi put). 3 vzrvnovahь v bezakonie. grêšnih'. 4 v ranê ἐν τῇ μάστιγι in plaga, zašto u sin. plur.? člověčьskih' nêsut'. 6 u sin. оудръжаѭ(тъ) čitaj оудръжа ѭ = ѩ ἐκράτησεν αὐτόν. grdina. neistotoju. 7 izide. preidu διῆλθον transierunt: u sin. biće futur. prêidątъ radi predńega izidetъ. v ljubav' srьdьca. 8 zlobu. nepravdu na višnago glagolaše. 9 na nebo. 10 sego radi ljudi moi obratet' se simo i dьni ih': u sin. opako dьnь, jer obrjęštątъ. 11 uvidê (vi = vê). v' višnemь. 12 grêšnici gob'zujušte. v' vêcê. bogatstvo svoe (svoe je dodano). 15 rodь. obeštah' bez se. otkle imaju sin. *p. nov.* 1 2 emuže obêštahъ (sję), ne znam. 16 nema: e(stь) 18 položilь esi imь zlaê. 19 bezakonie. 20 u sin. sonъ e spoji sonъe. ikonie. uničižiši ἐξουδενώσεις, u sin. opako: uničьžišję. 21 izmêni se: u sin. izmêtъ drži Leskien da je pravo: na osnovu mê dodan je nastavak тъ kako u drugijem aoristima na vokal; a ja mislim da je pogrješka pisareva ili prepisaočeva za: izmêni, koji oblik ima i 108 24 plьtь moê izmêni sję ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη; 22 uničižen'. skote. 23 za ruku. voleju tvoeju. 26 v' vêki. pogibnutь. vsakogo ljubodêjuštago. 28 o božê. na boga. dešteri Sionovi: u

Digitized by Google

sin. svoei biće zlo prepisano Sionovъi. — 73 1 otrinu ni (ni je dodatak). 2 isteža. 3 na grdinju. do kon'ca. elika. 5 v' ishode. v dubravê. ras'sêče. 6 v kup'. razdrušiše e. 7 vžgaše. svetilo božie (i oba *nov.* tvoe). 8 v kupь. pridite. 9 vidihom' (di = dê). u sin. čitaj proroka. 12 carь. prêžde vêkъ. 13 skrušilь esi. zmiem'. 14 glavi zmiê velikago (velikago je dodatak u sva 4 glag. brevijara, ali otkle? iz kakova komentara li?) v brašno. Etiop'skimь. 15 is'suči rêki Etamь: otke u sin. navodьnenъiję? 16 zore (opako za zoru?) 17 prêdêli zemle. 18 pomeni siê. gospodevê 19 dušь ispovêdajuštih' se. 20 omračeniê (ê = i?) opako za omračeni. u sin.: domu vъ nepravъ denъ ispravi: domovъ nepravъdenъ οἴκων ἀνομιῶν. 21 sramanь. 22 vskrsni ἀνάστα exurge, u sin. opako vъskrьši za vъskrьsni (vidi 3 8, 43 27 itd.). 22 bezumna. 23 glasa. gr'dina. vshodit'. — 74 2 ispovêm se tebê i prizovemь: u sin. prizovą, opako jer ἐπικαλεσόμεθα. pravê suždju. 6 u sin. goga čitaj roga. 7 otь vstoka. zapada. pustih'. 8 smêraetь. u sin. vъznesitъ ispravi vъznositъ. 9 droždi. iskidaše se. isp'jut'. grêšni zemle. 10 Iêkovlju. 11 grêš'nih'. vznesutь se nozi prav(ь)dnago. — 75 4 krêposti lukь i štit'. oružie i bran'; u sin. opako: orąžье izbrano za: i branь; biće zlo prepisano; 5 prosveštaet' opako, čitaj: prosveštae ti. vêčnihь. 6 vzmeše se. rukami svoimi. 7 vsi vsed'šei. 8 otь toli. 9 s nebese. zemla vstrepeta i poči. 10 spasetь. krot'kie zemle. 11 človêčьskoe upraznet' se tebê, čitaj: upraznit' se, premda svi glagolaši upraznetь. 12 obeštaite i vzdadête. 12 prinesite biće opako za prinosite. 13 otemljuštumu. duhь knez'. zemlskihь. — 76 2 k gospodevê. 3 otvr'ze (bez se) 4 u sin. ispravi: vъ skrъbehъ na vъskrъbêhъ, jer ἠδολέσχησα. prenemože, u sin. vąlda opako: ne prêmože. 5 varista. smeh' se. 7 sь srьdьcemь. rêhь (to je kao tumač dodano u glagolaša vąlda iz kakva komentara). 8 blagovoliti (bez vъ). 9 ili. 10 ili. v gnêvê svoem'. 11 se izmênena desnica αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς haec mutatio dexterae za: si izmêna desnicję u sin. ali imaju svi glagolaši onako. 12 pomenuh', opako za pomenu, jer μνησθήσομαι. 16 Êkovli, opako za Êkovle. 18 množьstvom'. u sin. *prêgodjętь* ispravi: prêhodjętъ jer τὰ βέλη σου διαπορεύονται *transeunt* što je Geitler mislio kad je XXI napisao prêgodjętъ (o = ѫ) ne znam; zar na prêgąditi gąditi za gąsti? pregodjętъ je svakako pogrješka učińena kod prepisivańa, zamijeńeno je glagolsko h za g, kao i 83 10 гд (što je = господь) za хс = христа; 32 13 призрѣхъ za призрѣ г(оспод)ь. 19 vidê i podviža se: vidê je u glagolaša pridodano ovamo iz 96 4 εἶδε καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. 20 stopi tvoe ne poznajut' se: οὐγνωσθήσονται non cognoscentur, u sin. ne

Digitized by Google

zaръnątъ sję je ovamo priuzeto iz 36 31: ne zaръnątъ sję storъi ego οὐκ ὑποσκελισθήσεται τὰ βήματα αὐτοῦ. 21 Moiseovoju i Êruneju. — 77 1 vnemlite. gananiê moê. 3 elika. ne utaiše se οὐκ ἐκρύβη non sunt occultata: u sin. ne utai se biće mehanično sing. prema ἐκρύβη, mogao bi se sing. opravdati prema eliko, da nema kasnije: ê. 5 elika. 6 sinove vstanut' i povêdetь sinomь ἀναστήσονται καὶ ἀπαγγελοῦσιν αὐτὰ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν exurgent et narrabunt filiis suis, a u sin. povêdêti ê kao da je ἀναγγεῖλαι αὐτά, po kojem tekstu? 7 božihъ. 8 êkože. ispravit' κατεύθυνε direxit, dakle opako za ispravi. uvêri za vьvêri na današńi govor hrvatskosrpski. 9 sinove Eprêmovi nalecajušte lukъ i strêlajušte strêli glasilo bi grčki: ἐντείνοντες τόξον καὶ βάλλοντες βέλη ili βολίδας, a lat.: intendentes arcum et mittentes sagittas, ali grč. ima: ἐντείνοντες καὶ βάλλοντες τόξον, a lat.: intendentes et mittentes arcum; otkle razlika u glagolaša? 11 blagodêti τῶν εὐεργεσιῶν benefactorum, dakle u sin. pogrješno blagodêtь. 12 Ejupatscê. na poli Tanaosê. 13 razvr'ze. 14 izvede deduxit ὡδήγησεν. prosvešteniemь ogna ἐν φωτισμῷ πυρός in illuminatione ignis, dakle opako u sin. prosvêštenie. 15 razvr'ze. v bezdnê mnozê ἐν ἀβύσσῳ πολλῇ in abysso multa, dakle opako u sin. bezvodьnê. 16 vodu ὕδωρ aquam, dakle u sin. vodъi gen. part. ili opako. izvede (po drugi put) opako za nizvede jer κατήγαγεν deduxit. 18 vprosiše brašna τοῦ αἰτῆσαι ut peterent, dakle u *p* opako za vprositi, kako imaju oba *nov.* 19 i zlê glagolaše. 20 eda za opako egda u sin. ili. ugotovati. 21 vzide. 22 êše. 23 nebese. 24 nebeski. da imь. 25 anđelьski. brašna. 26 otь nebese ἐξ οὐρανοῦ de coelo, dakle u sin. opako do nebesi. navede e. na zapad'n'. 27 morьski. pernatie. 28 stanovь. 29 êše. 30 ošte za: odinače. ošte brašnu *ih'* suštu v' ustêh' ihь. 31 množêišee. Izrailevomь. 32 sêmiemu paki. êše. u sin. opako jęsi za jęsję. čudesem' ego. 34 ubiêše. vziskovahu. k nemu (za kъ bogu). 35 pomoštnik' *im'* estь βοηθὸς αὐτῶν ἐστι adiutor est eorum, dakle u sin. opako: moi za imъ, što može biti opet zlo čitano. 37 bi za bê. š nimь. ni uvêriše se v zavêtê ego ἐν διαθήκῃ αὐτοῦ in testamento eius, otkle u sin. zapovêdi? može biti zlo čitano za: zavêtê. 38 umnoži. razžeže. 39 othode. 40 kratь. 42 ruku. dьnemь im že je prema die qua. sьtužajuštago e (e = ję αὐτούς je dodatak). 43 znameniê svoê. na poli Tanaosê. 44 prevrati. lokvi (za tačьnъiję). 45 poêše. 46 da. r'đi (za eresvi). u sin. truhъ je svakako opako za *trudъ*. Tà trudъ dolazi u sin. jošte za κόπος 9 2, 21 28, 72 16, 89 10, 93 20 139 10, za πόνος 54 11, 77 46, 104 44, 108 11 (a truda ne truha

Digitized by Google

77 51 dakle u istom psalmu, 104 36, trudi a ne trusi 127 2, vъ trudêhъ a ne trusêhъ 77 5 dakle u istom psalmu, 87 16, 106 12, trudišję sję 126 2. Kad na toliko mjesta za istu riječ dolazi trudъ, to je meni bez nijedne sumńe oblik truhъ pisarska pogrješka ili zbiļa napisana ili samo Geitlerom prepisana, kakvih ima u ńega i drugdje n. p. 104 16 glasъ za gladъ, 118 140 raždeleno za raždeženo, obъlêgątъ za oblêkątъ 34 26, živątъ za židątъ 103 11. U grč. to mjesto (77 46) glasi: καὶ ἔδωκε τῇ ἐρισίβῃ τοὺς καρποὺς αὐτῶν καὶ τοὺς πόνους αὐτῶν τῇ ἀκρίδι, što ima u sin. po Geitlerovu prijepisu: i dastъ eresevi plodъ ihъ i *truhъ* prągomъ. Ovdje nema αὐτῶν prevedeno, što svi ostali brevijari prevode: trudъ *ihъ* (ne trudъı ihъ, jer i prije ne plodъı ihъ već plodъ ihъ). Ako u sin. zbiļa ima truhъ to je hъ nastalo od ihъ, pred kojim je nemarom dъ ispъlo: tru(di)hъ; a hotjeti za to truhъ tumačiti preko tru(d)s, što imade litavština trusas labor, to držim da ne vaļa sve dotle, dok se oblik truhъ ne pojavi u drugom kom vaļanom spomeniku, usprkos tomu da i Miklošić etym. Wört. pristaje na Geitlerovo tumačeńe veleći: neben trudŭ findet sieh truhъ sin.: damit ist zu vergleichen lit. trusas, triusas, triusti, trūsiu sich beschäftigen wobei an nsl. trsiti se sich bemühen gedacht werden kann. 47 ovoštiê (za črenicję). 48 preda. skoti. 49 imêniê ih'. gnêva. poslaniê anđeli ljutimi immissiones; u sin. opako: *posъla na nie* za posъlanie ἀποστολήν i tako je protumačena pogrješka; ali na nie nije mjesto na nję, (XX „kako da protumačimo pogrješku на ніє 206 mjesto на нѧ“?) ta ne vaļa čitati: posъla na nję anđelъı ljutъı, jer nije grčki ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς ἀγγέλους πονηρούς već ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ, θυμὸν καὶ ὀργὴν καὶ θλῖψιν ἀποστολὴν δὶ ἀγγέλων πονηρῶν. 50 stazê. poštedê. dušь ihь. skoti. 51 *u*bi. vsak' prvenac'. ejupatscêi. 52 vzdviže. izvede. v pustini. 53 more θάλασσα mare, a sin. vъ mori. 54 u sin. je siją̨že siniceza za siją ją̨že. 55 izgna otь lica ἐξέβαλεν eiecit, a sin. izvede. 55 po žrêbu. zemlju (u sin. zemlję je za zemlją). dêlom mêr'nomь. 57 pr*e*vratiše. 58 v hlmêh'. 59 gospodь (za bogъ). uničiži. 60 Silomskuju. selo svoe. 61 preda 62 v oruž'i. prizrê (pri = prê). 63 dêvi *ih'* neosêtovani. u sin. opako: ne posêtovanъı. 64 erêi. 65 êko i spav' ὁ ὑπνῶν za spei. 66 vragi svoe. da. 67 Osipovo i kolene Epremova ne izbra, u sin. ispravi ili kolêna ili Epremovo 68 nь izbra. u sin. je siniceza: gorą Sionją̨že vъzljubi za Sionją ją̨že. 69 edinorog'. juže osnova v' vêki. 71 doil*n*ic'. 72 v nezlobê (u sin. — ba za — bê). 73 v razumê. nastavi e. — 78 1 pridoše.

Digitized by Google

Erusalimь. 2 trupi. brašna bis. nebeskimь. zemlnimь. 3 krvь τὸ αἷμα sanguinem, dakle u sin. opako krъvi. pogrebaei. 4 podražaniju i paruganiju. 6 ne znajušte. carstviê. imene. ne prizvaše ἐπεκαλέσαντο, nije li u sin. prizъivašję opako za prizъvašję? 7 poêše Êkova. bezakoni našihь. 8 edro da varit ni milostь tvoê ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοί σου cito anticipent nos misericordiae tuae, a za što u glagolaša singular? u sin. je opako: obьništaju za obьništahomъ. 9 imene bis. 10 kagda kadê. masti. 11 prêdь te, gospodi (gospodi je dodatak). snadbi opako napisano za snabdi. 12 vzdai. v lono. ponošenie ih'. u sin mь može spadati k ponošenie: ponošeniemь, ili pako stoji za imъ. 13 tebê, bože, (bože je dodano). — 79 2 pase. vodei. ovьčję nije na novobugarsko za ovьcję premda ima septuaginta πρόβατα, jer je u sin. prijevod po S² ὁ ὁδηγῶν ὡστεὶ πρόβατον τὸν Ἰωσήφ komu odgovara i lat: qui deducis velut *ovem* Joseph; svi glagolaši imaju ovče i *ma.* ima ѡvčę. Osipa. na herovimê. 3 Eprêmom' i Ven'êminom' i Manasiemь 4 lice svoe na ni (na ni je tuj dodano od 8) i spaseni budemь. 5 bože silъ δυνάμεων virtutum, dakle u sin. ispalo silъ. 6 natruveši opako za natroveši, kako i imaju oba *nov.* 7 podražaše. 9 Ejup'ta. prinese (pri = prê). iz'gna. 10 napl'ni. 11 lozi. 12 u sin. do mêrê ispravi: do morê. 13 oploti τὸν φραγμὸν maceriam, dakle pravo: oplotь. 14 inog' div'i poêl' i ѣ. 15 gospodi bože (gospodi je dodano). s nebese. i viď'. vinograda sego ταύτην istam, dakle u sin. opako svoego, možda je samo zlo prepisano. 16 na sina človêčьskago ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου super filium hominis, dakle u sin. ispalo človêča. 18 človêčьskago. 19 otstupimь otь tebe. 20 lice svoe na ni (na ni opet dodano). — 80 2 vsklikníte. 3 primíte. 4 v naročitь dьnь, u sin. pisano: vъnaročite kao jedna riječ i za taku se ističe i XXIII., ali tako nevaļa, u glagolaša je pravo, što i grč. potvrđuje ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ. 5 sudba. 6 Osipê. nema: e. izide ἐν τῷ ἐξελθεῖν. Ejup't'skie. ezik'. 7 hrbat' ego. porabotasta. 9 ašte me 10 ne budetь v tebê bogь novь οὐκ ἔσται non erit, dakle opako u sin. da ne bądetъ. 11 izved'i. Ejup't'skiê. i azь isplnju ê. 12 vnet' mi. 13 iza srьdьca ihь imaju glagolaši: i poiduть v načinanih' svoihь prema πορεύσονται ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν ibunt in adinventionibus suis. i *ma.* ima: poídąть vь načinanih(ъ) svoíhь, dakle je u sin. ispalo. 14 Israilь v puteh' moih' ašte bi hodilь. 15 vragi ihь. 16 vrême. 17 e (u sin. ѣ stoji ze ы). kamene. — 81 1 u sin. prê ispravi na po, a ѣы piši ъы = bogъi θεούς deos, dakle bogь u glag. opako. ras'suditь. 2 ne obinuete se.

Digitized by Google

4 izmite ništa i uboga iz ruki grêšniče ἐκ χειρός de manu, otkle u sin. plurale? 5 uvidiše = uvêdêše. da podvignutь se. 6 bozi este. sinove višnago. 7 padaete, zlo u sin. podaete. 8 naslêdiši. — 82 2 ukroti, bože. 3 všumêše se. 5 pridite da potrêbimь. 6 edinomišleniemь v kupь (prema simul, a sin. kъ sebê). 7 Idumêiska. 8 Amon' (za opako Imamъ nъ). Amalêk'. 8 v Turê, u sin. opako vitorê. 9 u sin. za Êsuhъ piši Êsurъ. š nimi. u sin. piši Madiêmu i Sisarê. i êko Avinu. 11 En'dolê. zeml'ni. 12 knezi (acc. pl.). Oriva (i u sin. tako, a ne Orova). Zevêê. Salmonu. 14 bože moi. vêtra 15 iže popalaet' (u sin. ispravi: i na iže ő). dubravi. plamen' iže požigaet' gori φλὸξ καταϰαύσαι ὄρη flamma comburens montes; otkle glagolašima: oganь iže popalaetь; a za što u sin. particip? sin. je vaļda mogao zaviriti u latinski tekst, a lat. je mogao ϰαταϰαυσαι čitati ϰαταϰαιουσα. 17 imene. 18 v vêkъ vêka. — 83 2 u sin selъ ispravi sela. 3 iskončaet' se. v dvorê gospodni. vzradovasta se. 4 idêže. oltari (pl. acc.). caru moi i bože moi. 5 živušte v domu tvoem', gospodi (gospodi je dodano). vь vêk vêka. u sin. sję ispravi na: tję. 6 pomoštь (za zastaplenie) ἀντίλημψις auxilium (bez emu). vshoždenie. 7 v' udolê plačev'nê v mêstê eže ti položi emu. blagoslovlenie. zakon' daei sumńim, da je u sin. zbiļa zakonodajęi premda dolazi zakonopolagati i slično, ali zakonodai u *p.* je vjerojatan oblik uz zakonodavacь 9 21. 8 poiduť πορεύσονται ibunt, dakle opako u sin. poidątъ, ili je zbiļa tъ dodano? êvit' se, u sin. opako avjętъ za avitъ. 9 bože silь. molitv'. 10 viď. u sin. $\overline{\text{ra}}$ opako za $\overline{\text{xa}}$ = χριστα χρьста. 11 luč'ši è = κρείσσων, a sin. luče = κρεῖσσον. v domu. 12 blagodêt' i slavu dastь bogъ. 13 bože silь. iže upvaetь na te. — 84 3 bezakonie. pokri. 5 spasitelju našь. êrostь svoju. 6 v vêkь. ili 7 obrašť bez se. 8 êvi. dai. 9 nema: gospodь. idêže. na obraštajušte, grčki je: ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας πρὸς αὐτὸν ϰαρδίαν, lat. in eos qui convertuntur ad cor; sin. na obraštajaštjęję sję srьdcemь kъ nemu, bilo bi grč.: ἐπὶ τοὺς ἐπιστρεφομένους ϰαρδίᾳ πρὸς αὐτόν, a glag. na: obraštajuštee srьdьca k nemu, bilo bi: ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας τὰς ϰαρδίας ἐπ' αὐτόν; otkle ovo nesudarańe s nijednim (poznatim mi) tekstom? 10 bliz' è. 11 istina. srêtosta se. oblobizasta se. 12 istina. s nebese. 13 ibo gospodь ϰαὶ γὰρ ὁ ϰύριος etenim dominus, dakle u sin. vaļda i bo gospodь. — 85 1 k mnê (to je dodatak). êko nišť i ubog' esьmь azь, u sin. ispalo: i ubogъ, jer ima i grč. i lat. 3 vzvahь. 4 vzvesь levavi ἦρα za sin. vъzjętъ. 5 krotak' esi. 6 bože ϰύριε domine, dakle u sin. pravo. molitvь. 9 eže koliždo (za eliko u sin.) prema

Digitized by Google

quascunque grč. ὅσα. vinu (za gospodi, u sin. i oba *nov.*), otkle vinu u *p. k.?* 10 tvorei. 11 v' istinê. imene. 12 v vêkъ. 14 sanmi. vziskaše. 15 milostivъ (za prvo prêmilostivъ u sin.). istinanь. 16 dai. *p.* nema: tvoju. rabine. 17 da uzretь. nenavideštei me. pomožeši u *p.* je opako, jer ἐβοήθησας adiuvisti. — 86 3 preslavno glagolaše se. 4 Vavilona. 5 Tiop'sci *nov.*[3] Tiopasci za Etiop'sci (sravni današńe Talijan za Italijan. Nu usprkos toj analogiji ne sjećam se da sam igdje što slična u stsl. čitao, pa s toga sve mislim, da je onaj eksemplar, iz koga je *p.* prepisivao, morao imati još oblik ljudie u nom. plur., pa je u tom eksemplaru možda stajalo: se inoplemen'nici i Turь i ‚ljudietiopьsci' si biše tu, za ljudie Etiopьsci. 6 ljudi svoihь i knezь sêh' biv'ših', u sin. si ispravi na: simъ. 7 veseleštih' se vsêhь. žilište è v tebê. — 87 2 v dьne. 3 molitv'. moemu μου meam, dakle u sin. opako: tvoemu. 5 nishodeštimь (dat.). 6 v mr'tvih' ἐν νεκροῖς inter mortuos, a sin. u. êzveni spešte. 7 prêispodnemь. semr'tnêi. 8 na mnê. 9 znanie moe τοὺς γνωστούς μου notos meos, a za što sin. tuj i 19 znaniê moê? otь mene ἀπ' ἐμοῦ a me, dakle u sin. ispalo kъ tebê. 11 ili vskrêset' e (e je dodano). ispovêdati se. 12 istinu. v pogibel'. 13 eda. ili pravda. zabvenêi. 15 otrieši (ri = rê). 16 i smêrih' se i umutih' se. 17 smutiše. 18 v kup'. 19 druga *i* iskrn'nago i znanie moe. — 88 2 v rodê i v rodê. istinu. 3 milostь sъziďetь se ἔλεος οἰκοδομήσεται aedificabitur, a za što u sin. plur.? istina. 4 kleh' se Davidu rabu moemu ὤμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου iuravi David servo meo, dakle je to u sin. ispalo. 5 sъziždju. 6 i bo istinu (bo je dodano). 7 gospodevê. i upodobit' se, u sin. iskvareno: iodobitъ. bogu (za gospodju). 8 proslavlaei. v sьnmê svetih' ἐν βουλῇ ἁγίων in consilio sanctorum, dakle u sin. po neznanu mi tekstu: vъ svjętъihъ svoihъ. 9 istina 11 êzvena. gr'dago. 12 konci (pl. acc.). 13 Tavor' i Eremoнь vzradovasta se. i vzneset' se. 15 prêstola tvoego. istina. prêdь ideta. 16 viduštei (vi = vê). vskliknovenie. 17 vzradu(jutь) se ἀγαλλιάσονται exaltabunt, dakle u sin. opako vъzdraduete sę. 19 Izraila cara. 20 v sil'nê. 23 v nemь (za na nь). bezakoniê ne vzmožet'. 24 ssêku. nenavidešte. pobêždju. 25 istina š nimь è. 27 vzva. 28 prvênac visokь položu i nadь cari zemļnimi. 29 v' vêkь. vêran' emu, u sin. vêrьnumu ispravi na: vêrьnъ emu. 30 v vêkь vêka. dьni nebese τὰς ἡμέρας dies, a zašto u sin. singular? 31 sinove. zavêtь je opako, jer νόμον legem; ali svi glagolaši tako. 32 shranetь. 33 bezakoniê τὰς ἀνομίας nepravdi ihь, u sin. opako nepravehъnъihъ. 34 otь nego, ni prevrêždju emu vь istinê moei.

Digitized by Google

35 ne oskvr'nju že. 36 kleh' se. 39 uničiži. hrista tvoego. 42 hodeštei. 43 vstužajuštihь. vzveseli vse vragi, u sin. opako vъzveselitъ sję za vъzveseli vьsję. 44 otь oružiê. v' brani ἐν τῷ πολέμῳ. 45 otь očišteniê i (za ego). 46 dьni vrêmene ego τὰς ἡμέρας. 48 človêčьskie. 50 drevnie. vь istinê tvoei. 51 nema: moihь. mnogihь. 52 vrazi. izmeneniemь u *p*. opako za izmênenie kako ima i *nov.*[12] a u sin. izmênie držim da je napisano za izmênenie ma i nema znaka kratice nad riečju, jer dolazi 54 20 potpuno ispisano: izmênenьê: nêstъ bo imъ izmênenьê; nije dakle nikakve sile čitati izmênie, kako bi Leskien rado. 53 blagoslovlenь. budi i budi. — 89 1 otь roda v rodь. 2 prêžde neže gori biše ili. vselenaê. ti esi bogъ. 3 nь (za ne μή) opako, ali imaju svi glagolaši nь ili nasínove človečьsci. 4 tisušta. včerašni. iže mimo idetь, i u sin. idetъ, oboje opako prema ἥτις διῆλθε quae preeteriit, *nov.*[1] pravo: mimo ide. 5 uničižena, možda je *i* ispalo za uničiženiê, ali a za ê se tomu protivi, ἐξουδενώματα quae pro nihilo habentur. mimo idetь, 6 procvatetь (u sin procvьtą za —tątъ, tъ je otpalo. 7 skončahomь se, smutihom' se (za sъmjęsję sję). 8 bezakoniê. toboju. 9 skončahomь se. poučetь se. 10 lêtь našihь, u sin. vъ selêhъ ihъ opako za: vъ silahъ (bez ihъ). 11 otь straha (bez tvoego). u sin. opako čitano i zlo štampano ištišli za ištisti. 12 desnicu tvoju, gospodi, (gospodi je dodano) skaži namь. naučenie (za (o)kovanьję). v mudrosti. 14 nema: gospodi. 15 nema: lê. 16 prizri, gospodi (gospodi je dodano). dêla svoê. — 90 1 živei. nebeskago. 2 gospodevê κυρίῳ domino (za: bogu). loveštihь. otь slovese metežnago. 4 vznadêeši se. štitomь. obidet' te istina κυκλώσει σε circumdabit te, dakle u sin. tję ispalo. 5 leteštee v dьne. 6 vêšti (ê za e). prihodeštee (pri = prê). otь srêteniê dêmuna poludьn'nago. 7 padutь, u sin. padątъ. tvoeju, u *p* opako za tvoju. k tebê žê ne pristupetь (u sin. pristąpitъ). 10 k telesi tvoemu, dativ za lokal bez praep. prema accedit *ad* te. 11 zapovêdê. 13 na vaziliskь (ь = a?) zmiê, 15 i az' uslьšu i. š nim'. 16 dlgotoju. — 91 2 gospodevê. imeni tvoemu τὸ ὀνόματί σου nomini tuo, za što ima u sin. imję tvoe? 3 jutrom'. istinu. noštiju (za na vьsêką noštь). 4 v desetostrunnê. 5 vzveselil' me esi εὔφρανάς με delectasti me, dakle epako u sin. vъzveličilъ mję esi. v tvari tvoei, gospodi, (gospodi je dodatak). 8 egda prozebnutь. vznikь. tvoreštei. 10 tvoreštei bezakonie. 11 êko edinoroga rogь. v olêi. 12 nema prvo na na ostajuštee na me. 13 pinik'. kedar' livan'ski. 14 v dvorehь domu boga našego. 15 tu. 16 prav(ъ)dan' εὐθής rectus, dakle opako za pravь.

Digitized by Google

— 92 1 vselenuju. 2 tvoi, bože, otъ vêka ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, dakle u sin. opako: do. 5 svetina. — 93 1 mastii (oba puta. 2 vzdai. 4 bezakonie. 6 vdovicu, u sin. dakle vъdovicję za vъdovicją 8 razumêite nine (nine je dodatak u glagolaša). nêkogda. 9 vsaždь ὁ φυτεύσας dakle opako za vsaždы. i sazdavы ne smotrit' li. 10 nakazae. 11 človêčьska. 13 ukrotiši i. otъ dьni doidêže. 15 doidêže. držešte ju. 16 stanetь ili kto stanetь sь mnoju. bezakonie. 17 pomagalь, vaļda za pomogalь. v malê ubo. 19 bolêzan moihь. vzveseliše dušu moju (u sin. mję) 20 eda pridet' tebê. bezakoniê. sъzidajuštumu ὁ πλάσσων u *p.* opako. 21 lovlahu. osuždahu. 22 gospodь. 23 upvaniê moego po bezakoniemь ihь. — 94 1 vzraduemь se. gospodevê. spasitelju. 2 lica. vъ ispovêdi. 3 êko bogъ veli gospodь i carь veli nad vsêmi bogi. 4 êko ne otrinetь gospodь ljudi svoihь. v rucê ego suti. tь smotritь. 5 osnovasta. 6 poklonêm' se. prêpadimь za pripadêmь. prêd' boga. plačimь, bez se. 7 gospodь bogь našь mi že ubo ljudi ego i ov'ce pastvini ego. 8 êkože. v prognêvani po dьnevi κατὰ τὴν ἡμέραν. 9 idêže οὗ ubi, dakle u sin. opako: iže za ideže. vidiše (di = dê). 10 bliz' bih' rodu semu. si vinu bludetь. ti že v istinu ne poznaše. 11 imže kleh' se v gnêvê moemь i rêh' (i rêh' je dodano) — 95 1 gospodevê. vsa zemla. 2 gospodevê. 3 v' vsêhь ljudeh' ἐν τοῖς ἔθνεσι inter gentes, dakle u sin. opako (prepisano) vъ dêlêhъ za vъ ljudêhъ. 4 êko veli gospodь i hval'nь zêlo ὅτι μέγας κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα quoniam magnus dominus et laudabilis nimis, u sin. moglo bi opako čitano biti **къ** za **бь**, bogъ za gospodь. 5 demuna. 6 ispovêdanie. svetina 7 prinesite gospodevê otьčьstviê. 8 prinesite gospodevê. vьzmite. 9 gospodevê svetêemь. 10 vcari se. suditi. 12 tagda. dubravьna. 13 prêd' licemь gospodnimь, prema πρὸ προσώπου S., a sept. ἀπὸ lat. a facie. êko pride i êko grêdetь suditi zemli, u glag. pride može biti ispravļeno prema lat. venit čitanomu vēnit za vĕnit. — 96 1 vcari se. u sin. **оцн** čitaj otoci. 2 sud'ba. ugotovanie κατόρθωσις correctio, otkle u *p.* ugotovanie ἑτοιμασία? vaļda od 88 15, *k* i *nov.*[1] imaju: ispravlenie. 4 podviža se i trepetna bistь zemla ἐσαλεύθη ἡ γῆ commota est terra. u glagolaša je: i trepetna bistь ovamo priuzeto iz 17 8 i 76 19. 5 vsa zemla 8 dešteri Ijudêiskie. 10 gospoda. nenavidetь μισεῖτε odite, dakle u *p.* opako za nenavidite. 10 iz ruki grêšniče 12 veselite se o gospodê. — 97 1 gospodevê. spase emu αὐτῷ (sin. i). sveta. 3 Êkovu. istinu. 4 vskliknite. bogu θεῷ (sin. gospodju). vsa zemla. 5 v gusleh' i v glasê psalmscê. 6 okovanih'. rožnie. vskliknite. 7 vselenaê. 8 v kupь. prêd' licem' gospodnimь. 9 êko pride, êko

Digitized by Google

gredet' suditi zemli. suditi. — 98 1 vcari se. na herovimê. 3 strašno i sveto. 4 cara. v' Êkovê. ti stvori σὺ ἐποίησας. 5 sveto. 6 Moisêi i Êrun'. 6 uslišavaše. 7 da (za dastъ). 8 bože. maštae vsaka načinaniê ih'. — 99 1 vskliknite. vsa zemla. gospodevê. vъ veseli. vnidite prêdъ nimъ v radostь. 3 uvidite (vi = vê). gospodь ta ě bogъ našь. sebê (ê = e), mi že ubo 4 vnidite vъ ispovêdani. 5 blagъ è gospodь. do roda i roda istina ego. — 100 2 kogda. 3 zakonoprêstupnie. 5 oklevetajuštago. 5 izgonah' ἐξεδίωκον persequebar, dakle u sin. opako vъigъnahъ. nesitomь š nimь ne êdêêh'. 6 zemle. posaždati e αὐτούς, dakle ispalo u sin. jẹ. po putu neporočnê, za: neporačьnu. sam' mi opako za sa mi. 7 tvore. 8 na jutriê. izbiêhь. zemle — 101 2 molitvь. 3 aште tužu. aште. prizovu. 4 idê. ištezu. sahьl'. sьsahu. 5 pob'en'. is'saše. snisti (ni = nê). 6 pril'pê. 7 vpodobih' se 8 zabdih' (i = ê). osobeštia se 9 ponošahu mnê. hvaleštei me. na me klnêahu se: u sin. opako: hvaljęštiê sję za mję. 10 idê. 12 issahь. 13 v vêki. 14 Sionь. 16 imene. cari zemlsci. 17 sьziđet'. Sionь. 18 uničiži. 20 s nebese. 22 da vzvêstit' se. 23 v kup'. gospodevê. 25 mene, a tako vaļa i mne u sin. čitati v prepolovleni. 26 zemlju τὴν γῆν dakle u sin. zemlję za zemlją. 27 s'v'eši. 28 tažde (za samъ). u sin. opako *ne* ispred iskonьčajątъ. 29 vselet' se, u sin. opako: veseljętъ sję. v vêki. — 102 1 sveto. 2 blagoslovi. ne zabudi μὴ ἐπιλανθάνου, dakle boļe: ne zabivai. 3 iscêlajuštago. 4 izbavl'šago. 5 blagim'. 6 tvorei milosti. sud'bi. 7 Moisêovê. hotêniê svoê. 9 v vêki. 10 ni po. vzdalь estь. 11 nebescêi. 13 tako pomilueть boeštih' se. 14 pomenulь estь. 15 cvêt' selni ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, dakle u sin. ispalo selъnъi. ocvьtet'. 17 sinêhь. 18 pominajuštih'. 19 carstvie. — 103 1 blagoslovi. v lêpotu se oblêče. odêê (êê za ê) ἀναβαλλόμενος. 2 propev' ἐκτείνων extenden dakle boļe: propinae. nebo (u sin. нєба za нєбα = nebesa). 3 prêvisprn'naê. polagae. vêtrn'nuju. 4 tvorei. 5 osnovav'i. na utvr'di. v vêkь vêka. 7 zaprišteniê (pri = prê). 8 pola (bez vь). 9 obratet', bez se, opako. pokriti. 10 v dabrêhь (ê za e). 11 zvêri selnie, u sin. opako silъnъję. poždjut' προςδάξονται, u sin. opako: živątъ za židątъ. v žeždju. 12 nebeskie. 14 prozebal. pažiti. 15 olêemь. človêku srьdьce. 16 vsa drêva. livan'sci. 17 vzgnêzdetь se. erodievo. elenom'. 19 vrêmena svoê. u sin. vrêmna čitaj vrêmena. 12 v ne že. 21 skumini. vshititi. vsprositi ἁρπάσαι. ζητῆσαι, dakle u sin. opako vъshъitite isprosite. otь boga. 22 na ložih'. vzleguть. 23 izidet' ἐξελεύσεται exibit, dakle opako u sin. izide. 25 životna mala. 26 pri plêvajutь za prêplivajutь διαπορεύονται. zmii. egože. 27 da dasi im'

Digitized by Google

pištu. 28 dav'šumu. zberuth se. nema že. vsačьska naplnet' se. 29 lice tvoe. smetut' se. 30 pošleši duhь tvoi i sьziďut' se. 31 v vêki. 32 prikasae i se v gorahь i kuret' se. 33 gospodevê. dondê že. 34 o gospodê. 35 êko že. — 104 1 gospodevê. vzvêstita. 2 povêdite vsa čudesa ego διηγήσασθε πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ narrate omnia mirabilia eius, a sin. ima: povêdite vъ vьsêhъ ljudehъ čjudesa ego, a to je iz reminiscencije na 95 3: vъzvêstite vъ językcêhъ slavą ego, vь vьsêhъ ljudêhъ (opako: dêlêhъ) čjudesa ego ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. 3 sveto. 4 ištite (oba puta). 5 pomenite vsa čudesa (vsa je dodatak). divesa i sud'bi (bez: ego). 6 Abraamle. sinove. Êkovli. 9 k Avraamu. k' Isaku. 10 postavi e. vêč'ni. 11 glagole λέγων, dakle u sin. glagolją za glagolję. Hananju. 12 malomь čislomь . . . 13 pridut' je opako za prêidu, jer i *k.* i oba *nov.* preidu. Ovake i slične očevidne griješke kažu da je i pasm. brevijar prijepis drugoga brevijara. carstviê. 14 cari (acc. pl.). 14 o hristêhь. 16 u sin. glasъ ispravi na gladъ. vsako utvr'ždenie 18 smêriše ἐταπείνωσαν humiliaverunt, dakle u sin. vaļda opako vъmêrišję za sъmêrišję, i u *k.* opako: smeriše. v' okovahь. želizo (li = lê). dušu. 19 pride ἐλθεῖν u sin. proide vaļda opako. 20 car' βασιλεύς. knez' ἄρχων ljudii, u sin. dakle opako crê kъnjęzê. 22 knezi (acc. pl.). samь sebe. 23 Ejup't'. Êkovь. priš'stvova v zemli Hamovê. 24 vzrasti. ukrêpi. 25 srьdьca ihь. 26 Moisêê. Êruna. 27 znameni, u sin. znamnei čitam znamenei. 28 umrači e. 29 vodi τὰ ὕδατα (za rêkъi). 30 vskipê zemla ihь žabami daže i do lož(išt)ь carь ihь. 31 skinipi (mъšicję). 32 položi dažd' ih' gradь. 33 smokov'nice. vsako drêvo. 34 gusinice (si = sê). 35 poêše vsaku travu. poêše vsak' plodь. 36 vsakь prvênac'. načetakь vsakogo truda. 37 nêstь v kolêni ihь bolešta. 38 Ejup'tь. 39 oblak'. svitit' (vi = vê). 40 pridu imь (imь je dodatak) 44 darova. — 105 1 gospodevê. 5 veseliti. vь veseli. 6 pravdihomь. 7 v' Ejup'tê. ni pomenuše. 8 imene. 9 is'seče. nenavideštih' e. 10 iz ruki vragь. 11 nema ne ispred prêbistь. 12 êše. slovesemь. hvali (opako). 13 ne strpêše ὑπέμειναν, otkle u sin. ne sъhranišję? 15 da. prošeniê (ê za e, ili plur.?). 16 Moisêê. v stanêhь. Êruna. 17 požri (ri za rê). na samništihь. 18 ražde za raždeže. 21 v' Ejupьtê. 22 zemli. 23 i 32 Moisêi. 28 v skrušenie (—nie opako). 24 uničižiše. ne êše veri slovesemь. 28 Vel'pegoru. snêše. 30 Pinêesь. 32 p êrêkaniê. 34 reče imь gospodь. 37 dešteri. dêmunomь. u sin. demnomъ čitam demonomъ. 38 dešter'. Hananêiskimь. zemla ihь kr'v'mi ih' (*ih'* dodano oba puta). 39 prêljubi. 41 prêda e. v ruki êzikь. 41

Digitized by Google

nenavidešte. 42 podъ nogami ὑπὸ τὰς χεῖρας sub manibus, dakle opako za rukami, ali otkle u glagolaša nogami? 44 i vidê e (bez gospodь). 46 vda. 47 našь. zberi. ispovêm se. 48 budi budi. — 106 1 gospodevê. u sin. гь opako za blagъ. 3 otъ vstoka slьnьca i otъ zapada i otъ sêvera. 5 žeždjušte. 6 gospodevê. 7 pravi. vniti imь. 8 ispovêdetь bez se, gospodevê, človečьskim', tako još 15 21 31. 9 nasiti 10 sêdeštei. semr'tnêi. 12 pomogei. 13 gospodevê. 14 semr'tnie. 16 midena (mi = mê). želêznie. 17 bezakoniê. bezakoni. svoih' radi. 18 vsakogo. semrtnihь. 19 gospodevê 21 ispovêdet' *bo* se. 22 hvali. u sin. opako калѫ za хвальмѫ. 23 tvorešte. 25 vsta. duhь buran'. 27 vzmeše še. vkolibaše (li = lê). p'êni. 28 gospodevê. 29 burê. 32 v crikvê ljud'iscêi. 33 êko položilь esi. vodna. v žeždju 34 slatinju. zlob'. 35 položi. 36 lačuštee i žeždjuštee (i žeždjuštee je dodatak). obitelnie. 37 nasiêše. žitelanь. 38 umnoži e. skotet'. 39 bolêzan' (gen. pl.) 40 uničiženie. knezi (acc. pl.) oblazni 41 otьčьstvie. 42 uboet se, opako u *k.* za vzveselet se. vsako bezakonie. 43 siê. razumêet συνήσει. — 107 3 psaltiru (voc.). 5 êko v'zveliči se do nebesь milostь tvoê ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεός σου quia magna est super coelos misericordia tua; u *p.* i ostalim glagolašima je ovamo priuzeto v'zveliči se za velьê iz 56 11, gdje ima i sin. vъzveliči se i grč. ἐμεγαλύνθη ἕως i lat. magnificata est usque ad. 7 nema: gospodi. 8 glagola. v svetêemь. selь. 9 Eprêmь krêpostь glavi moee ἀντίληψις susceptio; isto dolazi i u 59 9 a tu ima i sin. krêpostь i grč. κραταίωσις i lat. fortitudo. u glagolaša je dakle jednostavno prepisano iz 59 9. 10 Moêb'. prostru ἐπῴλῶ prema čemu je u sin. položą, a *p.* ima jednostavno preuzeto iz 59 10, gdje ima i sin. prostьrją i grč. ἐκτενῶ; ali kad ima i lat. extendam, može biti u glagolaša ispravļeno po lat. rimskom brevijaru. 11 dovedet'. ili. 12 otrinuv'. izvedeši opako za izideši. 13 dai. êko (ide). suetno estь. 14 uničižitь. — 108 8 nenavidimimi, *k.* i oba *nov.* imaju nenavidnimi, a tako vaļa ispraviti i u *p.* ispiti. 4 v ljubvê (ê = i). obl'gahu. dêêh'. 6 d'êvl'. 8 budite (za bądą). primi λάβοι. 9 budite sini (pl. nom.). 10 dvižušte. vshlipajut'. izgnani. 11 zaimodavac'. eliko ego sut'. i (za a). trudь πόνους labores, dakle opako za trudi. 13 budite. inь (za edinъ). 14 matere ego. očistit se (*nov.*[1] još ocêstitь). 15 budite (za da bądątъ) protivu gospodu. 17 blagoslovleniju. 19 poêšet' se. 20 obl'gajuštih'. 21 stvori sь mnoju milost' (milost' je dodano). imene tvoego radi. 22 smete se. 24 kolêni (ni = nê) bez moi. iznemogosta. 25 videštei. 26 pomozi mi μοι. 29 oblgajuštei. odêjut' se. odêeju. 30 gospodevê. 31 uboga. — 109 1

Digitized by Google

gospodevê. doidêže. podnožiju nogama tvoima τῶν ποδῶν σου pedum tuorum, dakle u sin. opako: moima. 2 sili tvoee. 3 v dьnь sili tvoee δυνάμεως virtutis, dakle u sin. opako: pečali, ali je ova riječ ovamo ušla uslijed reminiscencije iz drugih psalama pred ovim, gdje tako dolazi n. pr. 19 2 uslъši tję gospodь vъ denъ pečali, 49 15 prizovi mję vъ denъ pečali tvoeję, 58 17 bъistъ . . . pribêžište moe vь denъ pečali moeję, 76 3 vъ denь pečali moeje boga vъziskahъ, 85 7 vъ denь pečali moeję vozъvahъ kъ tebê. nema: tvoihь. i-štrêva. 4 erêi. 5 cari (acc. pl.). 6 sьsudit' κρινεῖ iudicabit, a u sin. sąditъ, što je κρίνει iudicat. p'etь. — 110 1 pravьdnihь. 3 dêlo. v vêkь vêka. 4 stvoril' e 7 ruku ego χειρῶν αὐτοῦ, dakle u sin. opako: tvoeju. 8 v vêkъ vêka, v' istinê i pravdê. 10 načelo (za pokonь). v vêkъ vêka. — 111 2 rod' pravьdnihь εὐθέων rectorum, dakle opako u *p.* za pravihь. blagoslovit' se. 3 v vêkь vêka. 4 pravьdnimь τοῖς εὐθέσι rectis, opako dakle u glagolaša. 5 vêčnuju. 8 doidêže. 9 razda. ubozimь. pravda ego. v vêkь vêka. 10 poskr'štetь i rastaetь, u sin opako laetъ za taetъ. grêšnih'. — 112 2 blagoslovleno otь selê i do vêka. 3 otь vstoka slьnьca do zapada hvalno. 4 nema: gospodь. 5 živei. 6 smêrenaê na nebesi. 7 vzdvizae. 9 iže obitati stvorit' neplodnu v domu, materь čedь veseleštu se. — 113 1 vь ishodê Izrailevê. otь Ejupta. 2 svetina. 3 Êrd'n'. 5 bistь (za estь). Êr'dane. 9 dai. 10 kadê 11 na nebesi. 12 srebro i zlato. človêčьskihь. 13 glagoljutь. 15 gr'tanom' (*nov.*[2] još grtanemь). 16 vsi tvoreštei (vsi je dodano). nadêjušte. 18 Jêrun'. 19 boešte se. 20 gospodь. blagoslovi. blagoslovil' estь. Jêrun'. 21 blagoslovil' estь. 23 blagoslovleni. gospodemь. stvor'šimь nebo nebese. gospodevê. 24 u sin. nba čitaj nebesa. da. človêčьskimь. 26 blagoslovimь. — 114 1 usliša ἐξἀκούσεται exaudiet, dakle opako u glagolaša. 2 prikloni ἔκλινε inclinavit, dakle u sin. opako: prêklonitъ. 3 semr'tnie. 6 mladên'ce. 7 duša. 8 popl'znoveniê. 9 ugoždju gospodevê. v stranê živuštihь. — 115 1 têmžde i glagolahь. 2 vsak' (za vesь) 3 gospodevê. vzda. 5 gospodevê. 6 semr'tь. 7 rabine. rastrza. 8 hvali za: hvalьna. 9 gospodevê. — 116 1 vsi êzici v kupь. hvalite. 2 v vêki. — 117 3 Jêrun'. 4 boešte. 5 v prostranstvê. 8 nadiêti (di = dê). neže li. knezi (acc. pl.). 10 gospodnimь 11 obhodestei me. gospodnimь. 12 pčeli. razgoriše (ri = rê) v trni. gospodnimь. 13 izrinovenь. priklonih' se. 15 pravьdnih'. 18 prêda. otvr'zite. gospodevê. 2 tebê, gospodi (gospodi je dodano). 22 egože. ziždjuštei. 23 sie. divan' (opako za divno). našiju. 24 vzraduem' se (e = ê = i). 25 spasi me. 26 blažen' iže pride. blagoslovihom'.

Digitized by Google

27 bogъ i gospodь (opako). prosvêti se ἐπέφανεν illuxit za prosvьtê se (*nov.*[1] prosvatê *nov.*[2] prosvate). 28 do roga oltarev'na 29 gospodevê. — 118 1 v puti. v zakoni (ni = nê). 3 nema: bo. 4 shraniti. 5 nь da ispravili se biše. 6 postiždju. 7 iza tebê dodano: gospodi. srьdьca moego (moego je dodano). v semь eže naučih' se. 8 ne ostavi me. 9 o česom'. 10 ne otrini me. 14 o vsakom'. 16 v opravdani tvoihь, tako još 22 41 48. poglumlju se μελετήσω, dakle opako iz 15 opetovano za pouču se. 17 vzdai. 18 nema: otь 19 az' esьmь. 22 uničiženie. 25 tvoemь. 27 putu, v čudesêhь. 28 v slovesêh'. 30 istin'ni. 80 v svedeni tvoihь: *v* opako. 32 tekь ἔδραμον. 33 vzištu. 34 ispitaju ἐρευνήσω dakle u s i n. ispъitaję za ispъitaja. 36 lihoim'stvo. 37 vidita. 38 tvoemu. strahь bez vь. 39 otimi otь mene (dodano je: otь mene). blagaê. 40 vželihь (ihь za êhь). 41 vêka 46 o svedeni tvoihь. stidêh' se. 47 poučih se ἐμελέτων meditabar, dakle poučih' za poučêh'? v zapovedihь (ihь za êhь a to za ehь?) eže vzljubihь zêlo, σφόδρα u s i n. ispalo. tako i 48, gdje je u *p.* zêlo suvišno iz predńega dodano. 51 zakonoprêstupovahu. 54 poima (za pêta) bihu (za bêhu). 54 prišastviê. 57 esi ti. 58 pomilui me, gospodi (dodano gospodi). 60 smês' se. tvoih'. 61 grêšnih'. 62 vstaêh' ἐξεγειρόμην surgebam, dakle vъstahъ u s i n. stegnuto od vъstaahъ za vъstaêhъ kao latelihъ od laatelihъ za laêtelihъ 9 29. ispovêdati se tebê, gospodi, o sudbahь. 63 hraneštimь, u s i n. vaļa da opako hranjęštiihъ jer bojęštiimъ. 64 milosti tvoee, gospodi, isplni se. 65 blagoslovil' esi, gospodi, tvoemь. 66 razumu tvoemu (tvoemu je dodatak). vêru êh'. 67 prvêe neže smêrih' se. 69 iza moimь ima: ispitovah' zapovêdi tvoe, čega nema u s i n. ἐξερευνήσω τὰς ἐντολάς σου scrutabor mandata tua. 70 *v*siri se (ri = rê?). 71 blago mnê, gospodi (g dodano). 72 tisuštь. 73 stvorista me i sьzdasta me. opravьdaniemь τὰς ἐντολάς σου mandata tua, dakle opako opetovano iz 71 mjesto zapovêdemь. 75 êko pravda sudbi tvoee (opako za tvoe) κρίματά σου iudicia tua, otkle u s i n. povêlêniê? v istinê tvoei. 76 nema: že. tvoemь. 78 v zapovêdêh'. 79 da obratet' se k' mnê. vidušte (vi = vê). nema: tvoê. 80 v opravdani tvoihь. pobêždju. 81 ištezaet'. 82 iskončasta. glagoljušti λέγοντες dicentes. 83 mih' (i = ê). 85 povidêše (vi = vê). zakonoprêstupnici. glumleniê. 86 nepravьdni ἀδίκως inique, dakle boļe bes pravdi. 87 iskon'čaše me. 88 po milosti tvoei, gospodi (gospodi je dodano). 89 vь vêki. 91 vsač'ska rabotajut' tebê τὰ σύμπαντα δοῦλα σά omnia serviunt tibi. 92 tьgda. 93 vь vêki. 95 ždaše ὑπέμειναν expectaverunt, otkle u s i n praes židatъ? êko svêdêniê (êko je

Digitized by Google

dano). 96 vsakoi kon'činê vidih' konac'. 98 mnê estь. u sin. sję opako za mję 103 gr'tanu. pače meda i sta, i sta je opetovano iz 18 11 slažd'še pače meda i sta. 104 nepravьdni. 106 kleh' se i postavih' shraniti ἔστησα statui, dakle u sin. ne ostavihъ vaļda priuzeto iz 88. 107 tvoemь 108 volnaê. 110 sêti. 112 tvoriti. vzdanie. 115 i ispovêdaju zapovêdi ἐξερευνήσω scrutabor, dakle opako ispovêdaju i *k.* ispovidaju za ispituju (*nov.* 1 2 ispitaju), a u sin ispьtajaštei kao da je u grč. οἱ ἐρευνῶντες. 116 tvoemь ne posrami me. 117 nema: gospodi. i spasenь budu. v opravdani tvoih'. 118 uničižil' esi vse otstupajuštee. pomišlenie ě. 119 zemle. 120 prigvozdi. *v* strasê ἐκ τοῦ φόβου timore. uboêh' se. 121 stvori ἐποίησα feci, dakle opako za stvorihь (zar h otpalo?). ne predažd' me. 122 primi. 123 iskon'časta. 126 gospodi 127 zakonь τὰς ἐντολάς mandata, dakle opako u glagolaša a pravo u sin. zapovêdi tvoję. tumpaziê. 128 vsak' putь nepravьdni. 129 divna svêdeniê tvoê gospodi (gospodi je dodano). 131 vьvlêhь. želêêhь. 133 tvoemь odublêetь. vsako bezakonie. 134 otь klivet' človêčьskihь. 136 izvesta. 137 pravь sudь tvoi. 138 i istinu tvoju prema et veritatem tuam. 131 istaila me ě žalostь domu tvoego, po S (A^2S^1) ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου. Hrvatilac morao je imati pred sobom stsl. tekst u kom je stajalo: žalostь domu tvoego, a u sin. je već ispravļeno po sept. ὁ ζῆλός σου, a lat. ima: zelus meus. 140 raždeženo πεπυρωμένον, u sin opako prepisano: raždeleno, tà glagolsko *l* i *ž* veoma su si slična. 141 uničižen'. 147 v bez'godi. 148 varista oči moi k tebě jutrom. 150 goneštei me. bes pravdi ἀνομίᾳ iniquitati, a sin. bezakonnii. 154 sloves' tvoih' radi διὰ τὸν λόγον σου propter eloquium tuum, dakle plur. opako u *p.* 155 grêš'nih'. 156 mnogie. 157 izgoneštei. stužajušte. 153 nerazumêvajuštee. 161 pognaše me. 161 nema: ne, čega ni ne treba. 162 obrêt ὁ εὑρίσκων qui invenit: obrêt' može biti εὑρών prema qui invēnit (opako za invĕnit) sin. obrêtajei. 164 sedam' krat' dьnemь hvalih' te, gospodi (gospodi je dodano). 165 skandêla: vaļda je u hrvatiočevu eksemplaru jošte neprevedena bila riječ σκάνδαλον a sin. ju je već preveo: sablazna. 168 prêd' toboju vinu (vinu je dodano). 169 molitvь. prêdь tebe. tvoemь. 170 tvoemь. 171 otrigneta. vnegda. 172 provêstit'. — 119 1 gospodevê. vskrbêh'. 2 otь ustь nepravьdnihь ἀπὸ χειλέων ἀδίκων a labiis iniquis, dakle u *p.* opako ustь za ustьnь. 3 ili. 5 prišastvie. 6 priš'stvova. 7 borahu se. — 120 2 nebo. 3 dast'. nema: da 4 hrane. 6 ne ožežetь te. 7 otь vsakogo zla. 8 u *p.* opako: tvoe. otь selê i do vêka. — 121 1 idemь πορευσόμεθα ibimus, a u sin. idêmь

Digitized by Google

prema πορευώμεθα, kako je možda slovenilac imao u grčkom tekstu. 2 bêhu. Erusalime. 3 Erusalima ziždema: u sin. ziždemaê kъ gradъ ispravi: ziždema êko gradъ (ili êkъ za êkъ?). v kupь. 5 drugo. prêstolê (lê = li). 6 prosite nema: že. o mirê sut' Erusalimu 7 nema: že. v varêhь tvoihь ἐν ταῖς πυργώμασί σου in turribus tuis. u predlozi hrvatiočevoj moralo je stajati: vъ varehъ, a u sin. biće ispravljeno po kojem ćirilskom tekstu: stlъpustênahъ, tako ima i m^a i m^b. 8 bratie. — 122 2 gospodь (gen. pl.). 2 gospođe. doidêže. 3 nema drugo ni (nъı). uničiženiê. 4 ponošeniê gobzujuštih' i uničiženiê gr'dihь: ponošeniê i uničiženiê je opako gen. od naplni se za nom. ponošenie uničiženie. — 123 1 2 bil' bi. 4 voda bi ni potopila. 6 ne da. 7 izbavi se ἐρρύσθη erepta est, dakle u sin. opako: izbavitъ sję. — 124 1 živei. 2 otь selê. 3 gršênih'. žrêb'. pravьdnihь. v bezakonie ad iniquitatem. 5 uklanjajušte. v razvraštenie εἰς τὰς στραγγαλίας in obligationes, dakle u *p.* opako singular. povêdet' (vê = ve). s tvor'šim' u *p.* opako za tvoreštimi. — 125 1 bêhomь (ê = i). 2 isplniše se ἐπλήσθη repletum est, dakle u sin. opako: isplъnjetъ sję. 3 s nimi. 4 plên'. 5 sêjuštei οἱ σπείροντες, u sin. sêvъšei kao da je prevodilac čitao σπείραντες. s radostiju. — 126 2 trudet' se ἐκοπίασαν laboraverunt, u sin. trudišję sję; trudet' se biće udešeno prema bdet', što je ńešto prema qui vigilat, a streguštei = οἱ φυλάσσοντες biće opet prema predńemu ziždjuštei; a u sin. je bьdê prema ἐγρύπνησεν ὁ φυλάσσων, dakle posve pravilan aorist, a nikakav adverab vigilanter lit. bud(r)ei, kako Geitler XXII. hoće. vstanite po sêdêni. êduštei. 4 otrek'ših' se τῶν ἐκτετιναγμένων excussarum, sin. i ćirilaši imaju: otъjętъıhъ otetihь. 5 otь nihь že: že je opako u *p.* postidit' se. vzglagolet'. — 127 1 boešte se. hodeštei. v putêh' (ê = e). 2 trudi ruku tvoeju iže snesi: iže biće prema opako čitanu qui za quia u quia manducabis. 3 maslin'. 4 blagoslovit' se. 5 da blagoslovit'. blaga Erusalima. 6 u sin. za mirьna piši mirь na. — 128 3 na hr'pte. kovaše. *prod*liše. 4 u grêšnih'. 6 izr'vaniê. 7 ecže: u sin. ejąže za ejęže. ne isplnit'. zbirae. mimohodeštei. blagoslovlenie. blagoslovihom' vi ὑμᾶς u sin. ispalo. — 129 2 budita. vnemljušti, u sin. vъnemljąšte. 3 bezakoniê. naziraeši παραπηρήσῃς observaveris, prema tomu bolje: nazriši. kto potopit' τίς ὑποστήσεται quis substinebit, dakle opako za postoitь, sravni 147 6. 4 zakona tvoego radi. 5 potrpih' (i = ê) nema: vь ispred slovo. 6 jutrnee (oba puta). da upvaet' ἐλπισάτω speret, a 130 2 i u sin. upъvaetъ prem da ἐλπισάτω. 7 milostь. u nego παρὰ αὐτῷ apud eum. 8 izbavi λυτρώσεται redimet. dakle opako

Digitized by Google

za izbavitь, kako imaju i oba *nov.* bezakoni. — 130 1 vznesta (nad st je kasnijom rukom natpisano: os, da bi glasilo vznesosta). 2 smêrih' se ἐταπεινοφρόνουν humiliter sentiebam: može biti smêrihь za smêrêhь i to smêrêêhь, inače je opako. i ašte vznês' ἀλλὰ ὕψωσα sed exaltavi, *i* dakle opako za nь. na u sin. suvišno. tako (za drugo êko u sin.) lat. ita. 8 ispalo: Israilь. otь selê. — 131 2 gospodevê. 3 v selo domu boga moego (domu je dodano, sravni 133 2 v dvorêh' domu boga moego). ili vzlizu (li = lê) postile. 4 krotopoma. 5 dondêže. obrêštu (ê iz inf.) gospodevê. 6 slišahom' i (za ją αὐτήν) v Eprête (te = tê). obrêtom' i (za ją αὐτήν). v poli ἐν τοῖς πεδίοις (zar h otpalo?) 7 vnidem' introibimus, a sin. vъnidêmь. poklonêm' (êm' = im'). idêže stoêsta. 9 erêi tvoi, gospodi (gospodi je dodano). radostiju vzradujut' se (radostiju je amo dodano iz 16). 11 istinoju. ne otvrže se οὐ μὴ ἀθετήσει non frustrabitur, dakle opako za otvržetь se. posaždju. 12 siê. 13 Sion'. v žilište. 15 blagoslove blagoslovlju. hlêbь. 16 erêi (acc. pl.). 18 a na nem' ἐπὶ δὲ αὐτόν super ipsum (u sin. na onomь). — 132 1 nema: ubo. brat'i. v kup'. 2 krizma. shodeštiê na bradu, bradu Êrunju, shodeštiê na ometu, u sin. opako sъhodjęštei sъhodjęštii. 3 Eremon'ska. na goru Sion'sku. blagoslovlenie. — 133 1 blagoslovite. vь dvorêh' ἐν αὐλαῖς in atriis. 3 blagoslovi εὐλογήσαι. stvoriv'i nebo. — 134 2 vь dvorêh' ἐν αὐλαῖς. 4 ispalo je: sebê. u sin. nema: „i Izraila v dostoênie sebê 5 êko azь poznah', êko veli gospodь. 6 na nebesi. v mori prema in mari. bezdnah'. 7 izvodei. 8 vsak' prvênac' Ejupьtski. 9 Ejupte. na paraona. 10 mnogie. cari (acc. pl.) krêpkie. 11 Siona τοῦ Σεών Sehon. sin. nema: „i Oga cara Vasan'ska. carstviê Hananêiska. 12 da. v dostoênie, dostoênie Izrailju. 13 v vêkь vêka. 15 srebro i zlato. človêčьskih'. 16 glagoljutь λαλήσουσι loquentur, dakle opako. 18 nadêjušte se. 19 blagoslovite. Êrun'. 21 blagoslovlenь. živei. — 135 1 gospodevê. u sin. гъ čitaj blagъ. 3 gospodevê. 5 u sin. razumъ čitaj razumomъ: mo na kraju retka je ispalo. 6 utvrd'šumu zemlju na vodahь je u sin. ispalo. 8 vь oblastь dьni in potestatem diei εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας u sin. oblasti dьnemь. 9 v' oblastь nošti in potestatem noctis εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός, u sin. oblasti noštiją. 10 poraz'šumu Ejupьtь. 8 prvênci ego (αὐτῶν eorum sin. svoimi). 11 otь srêdê ego ἐκ μέσου αὐτῶν de medio eorum, dakle ego opako. 15 stres'šumu paraona (u sin. griješkom izdrjęsъšju za istrjęsъšju). v mori črmnêemь prema in mari rubro, u grč. εἰς. 16 i proved'šumu qui traduxit τῷ διαγόντι, a otkle u sin. nastavlьšjumu τῷ ὁδηγήσαντι? po

*

Digitized by Google

pustini per desertum. 17 poraz'šumu cari (acc. pl.). 18 u sin. ispalo: ubiv'šu cari krêpkie. 19 Siona τὸν Σεὼν cara. 20 u sin. ioga čitaj i Oga. cara. *p.* dodaje od prije: i vsa carstviê Hananêiska. 21 dav'šumu. 23 v smêreni. gospodi. 25 dae, nema: vьsêcêi (*nov.* 1 2 vsakoi). 26 nebeskomu. êko blagь, êko v vêkь milostь ego. — 136 1 Vavilon'scê. Sionь. 2 na vrbê ἐπὶ ταῖς ἰτέαις in salicibus, dakle boļe u sin. na vrъbii. 3 vprosiši ni plên'ši nasь slovesь pêsan'nihь i ved'še ni v pêniê: vspoite namь otь pesьn' Sionskihь. 4 vspoem'. 5 tebe. 6 pril'pê grtanu moemu. iza pomenu tebe ima *p.*: ašte ne prêd'ložu tebe, Erusalime, v načelo veseliê moego, u sin. je izopačeno: êšte ne prъvêe učineniimъ Iīlma. 7 Edomskie. glagoljuštei. do osnovaniê usque ad fundamentum. 8 dešti okan'na. vzdastь tebê σοί. eže ti vzda. 9 svoe. — 137 1 ispovêmь se tebê, gospodi, vsêm' srьdьcemь moimь, êko usliša vse glagoli ustь moihь, prêdь anđeli vspoju tebê. 2 istinê. izveličil' esi. 3 umnožiši πολυωρήσεις multiplicabis, a sin. umьnožilъ esi. 4 da ispovêdet' se tebê, gospodi. zemlsci. uslišaše ἤκουσαν, dakle opako u sin. uslъša. 5 vspoju. tebê v pêsnêh' gospodnihь ἀσάτωσαν ἐν τοῖς ὁδοῖς κυρίου cantent in viis domini: vspoju je opako za vspojutь; ali otkle u sin. i u glagolaša vь pêsnehъ za vъ pątehъ? ipak prevodilac nije čitao ἐν ᾠδαῖς za ἐν ὁδοῖς? 6 smêrenaê. izdaleča. znaetь γινώσκει cognoscit za sin. sъvêstъ. 7 prostri ἐξέτεινας extendisti, dakle ri = rê, a u sin. je tъ dodano. spasi grieškom za spase. gospodi. vzdai dêla.

(Nastaviće se.)

Digitized by Google

Život i rad Rajmunda Kunića.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 3. studenoga 1888.

PRAVI ČLAN DR. FR. MAIXNER.

(Ostatak. Gled. XCVI. knjigu Rada.)

B. Prievodi iz grčkih pisaca.

I. Prievod iz Theokritovih idila.

Kunić je preveo sliedećih sedam Theokritovih idila:

I. Thyrsis vel Cantilena (Θῦρσις ἢ ᾠδή), II. Pharmaceutria (Φαρμακεύτριαι), IV. Pastores (νομεῖς Βάττος καὶ Κορύδων), VIII. Cantores (ζουκομασταὶ Δᾶφνις καὶ Μενάλκας), XIX. Favorum fur (κηριοκλέπτης), XXI. Piscatores (ἁλιεῖς), XXVIII. Colus (ἠλακάτη).

Prievod je taj izašao uz neke druge prievode u knjizi: „Bernardi Zamagnae Echo libri duo, selecta Graecorum carmina versa latine a Raymundo Cunichio, Romae 1764“, spada dakle medju ranije plodove njegove.

O tom prievodu Theokritovih idila veli Appendini op. cit. II. str. 176: „In questo lavoro, che per la semplicità del genere pastorale doveva più d' ogni altro muovere la bella anima del Cunich, non si sa se siasi mostrato più esatto e fedel traduttore, ovvero più leggiadro ed elegante poeta, sebbene tali qualità. atteso il diverso genio delle due lingue e l' opposto carattere degli autori, sembrino escludersi a vicenda. Egli prese ad imitar Virgilio, e pajono veramente Idili del Mantovano cantore“.

Da se uvidi karakter toga prievoda, navest ću prvih četrnaest stihova prve idile i zatim 19. idilu skupa s originalom.

Id. I.: Θῦρσις:

1. Ἁδύ τι τὸ ψιθύρισμα καὶ ἁ πίτυς αἰπόλε τήνα,
ἁ ποτὶ ταῖς παγαῖσι μελίσδεται, ἁδὺ δὲ καὶ τύ
συρίσδες μετὰ Πᾶνα τὸ δεύτερον ἆθλον ἀποισῇ·
αἶκα τῆνος ἐλῇ κεραὸν τράγον, αἶγα τὸ λαψῇ.
5. αἶκα δ' αἶγα λάψῃ τῆνος γέρας, ἐς τὲ καταρρεῖ
ἁ χίμαρος· χιμάρῳ δὲ καλὸν κρέας, ἐστέ κ' ἀμέλξῃς.

Digitized by Google

1. Dulce sonant aurae, dulce haec fonti adsita pinus,
Aepole, dulce sonat tua fistula, digna secundae
Maenalium post Pana ferat quae praemia palmae.
Hircum si feret ille, capra donabere; capram
5. Si feret ille, horna donaberis ipse capella;
Horna, quae modo peperit, quae dulcior esu est.

Αἴπολος:

Ἄδιον ὦ ποιμὴν τὸ τέον μέλος ἢ τὸ κατεγές
τῆν' ἀπὸ τᾶς πέτρας καταλείβεται ὑψόθεν ὕδωρ.
αἴκα καὶ Μοῖσαι τὰν οἰίδα δῶρον ἄγωνται,
10. ἄρνα τὺ σακίταν λαψῇ γέρας αἰ δέ κ' ἀρέσκῃ
τήναις ἄρνα λαβεῖν, τὺ δὲ τὰν οἶν ὕστερον ἀξῇ.

Dulce tuum, pastor, carmen mage, garrula quam quae
Aëria de rupe superne huc liquitur unda,
Munus ovem referent si Musae, munus habebis
10. Agnum; si malint agnum sibi ducere Musae,
Munus ovem niveam referes tu, dona fecunda.

Θύρσις:

Λᾷς ποτὶ τᾶν Νυμφᾶν, λᾷς αἰπόλε τεῖδε καθίζας,
ὡς τὸ κάταντες τοῦτο γεώλοφον αἵ τε μυρῖκαι
συρίσδεν; τὰς δ' αἶγας ἐγὼν ἐν τῷδε νομευσῶ.

Vir bone (per Nymphas) vis, Aepole, stratus in herba
Hic clivo in molli, fragiles ubi verna myricas
Ventilat aura, leves de more inflare cicutas?
Dum canis, ipse tuas pascam tibi rite capellas.

Id. XIX. Κηριοκλέπτης:

Τὸν κλέπταν ποτ' Ἔρωτα κακὰ κέντασε μέλισσα
κηρίον ἐκ σίμβλων συλεύμενον. ἄκρα δὲ χειρῶν
δάκτυλα πάνθ' ὑπένυξεν. ὁ δ' ἄλγεε καὶ χέρ' ἐφύσα
καὶ τὰν γᾶν ἐπάταξε καὶ ἄλατο. τᾷ δ' Ἀφροδίτᾳ
δεῖξεν τὰν ὀδύναν καὶ μέμφετο, ὅττί γε τυτθόν
θηρίον ἐστὶ μέλισσα καὶ ἁλίκα τραύματα ποιεῖ.
γά μάτηρ γελάσασα· τί δ'; οὐκ ἴσος ἐσσὶ μελίσσαις;
ὡς τυτθὸς μὲν ἔφυς, τὰ δὲ τραύματα ταλίκα ποιεῖς.

Furem olim, alveolis mel dum subducit, Amorem
Laesit apis, fodiens digitos: multa ille dolebat,
Turgidulus dextram, saliens, tundens pede terram.
Tum Veneri ostendit cladem; questusque, volucris
Tantula, apis, faceret quod vulnera tanta, querenti
Subiecit Venus arridens: Quid, nonne apibus tu
Par es, tanta puer qui vulnera tantulus infers?

Već ovi primjeri su dovoljni pokazati, da se Kunić nije robski držao grčkoga originala nego da je prevodio slobodno i to tako kako dolikuje pjesniku prevodiocu t. j. da je nastojao da podaje

Digitized by Google

isti smisao, koji je u originalu, no da ga što ljepše prama duhu latinskoga jezika izrazi. Odatle i dolazi, da se često na oko udaljuje od izvornika, no takva su udaljenja samo prividna: u izboru rieči a gdjegdje i konstrukcijâ; u istinu pako pretočio je ipak vjerno smisao svoga originala, a svigdje tako, da se vidi, da je pjesnika pjesnik prevodio. Tako se i može protumačiti, da je kadkada u izvorniku više stihova nego li u prievodu ili obratno. Tako onaj navedeni odsjek iz prve Theokritove idile ima u grčkom originalu 14, kod Kunića pak 15 stihova, jer je za Thyrsove rieči vv. 12—14 trebao četiri stiha. Obratno ima XIX. idila (κηριοκλέπτης), koja u ostalom, kako novija iztraživanja pokazuju, nije ni od Theokrita[1], u originalu osam stihova, u Kunićevu prievodu pak samo sedam. Kako je Kunić postupao pri prevadjanju pjesnikâ, razlaže on sam vrlo opširno u uvodu svoga prievoda Homerove Iliade: „Operis ratio" p. XVII—LVI, te ćemo ondje i opširnije o tom govoriti i potanje ocjenjivati njegova načela.

Poznato je, da je Vergilij po uzoru Theokritovih idila spjevao svoje ekloge i da se je u mnogih pojedinostih za njimi povodio tako, da se mjestimice nije ustručavao i čitave stihove preuzeti iz Theokrita[2]. Sasvim je naravno, da se je Kunić, imajući pred sobom tako odličan uzor, u svom prievodu u mnogom prilagodio latinskomu pjesniku te ga dikcijom i frazeologijom donekle oponašao. Nego to si oponašanje — ako se takav postupak u obće može nazvati oponašanje — ne smijemo pomišljati tako, kano da je naš prevodilac išao prebirati Vergilija, te ona mjesta, za koja je našao da su imitacije iz Theokrita, robski izražavao po njem. Takav bi postupak slabo dolikovao pjesniku prevodiocu, a naš je Kunić bio odviše izvježban u latinskom jeziku i u rimskoj literaturi, da bi toga i trebao. Jamačno mu tada ne bi bio prievod izašao tako skladan, jedinstven i liep, da je tim načinom prevodio. Njemu, komu su Vergilijeve ekloge bile skroz poznate, nàdale su se reminiscencije same od sebe, a da nije trebao tekar naprezno tražiti rieči i izraze u Vergiliju. To posvjedočava do sita njegov prievod sam. Tko uzporedi prievod s jedne strane s originalom, a s druge strane s Vergilijevimi eklogami, uvidjet će, da se prievod doduše mjestimice prislanja o Vergilija, ali da nije nipošto možda skru-

[1] Sr. Theokrit's Idyllen v. Ad. Th. Hermann Fritsche, Leipzig 1869[2] str. 194 i id. veliko izdanje str. 101 sl.

[2] Sr. id. ibd. str. 25, gdje je i literatura, koja o tom predmetu radi, nabrojena.

Digitized by Google

pulozno udešen po njegovoj frazeologiji. Evo da to dokažemo primjerima. Druga Theokritova idila (φαρμακεύτριαι) radi o tom, kako je neka djevojka Simaetha, ostavljena od svoga nevjernoga ljubavnika Delphida, za tihe noći i bliede mjesečine skuhala uz razne magijske obrede ljubavni napitak, ne bi li si tako opet osvojila srce svoga ljubavnika; te onda pripovieda cielu svoju neretnu ljubav. Isto takav prizor pripovieda Vergilij u VIII. eklozi, st. 64 sl. oponašajuć Theokrita Ako igdje, tu je imao Kunić obilne prilike, da se posluži Vergilijevom frazeologijom. I jeste se poslužio, ali nipošto ne onoliko, koliko je mogao. Vergilij je u svojoj samostalnoj pjesmi mnogo više oponašao Theokrita, nego li se Kunić na dotičnih mjestih povodio za Vergilijem. Najviše se opaža imitacija II. 23: Δέλφις ἐμ' ἀνίασεν· ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφνον αἴθω. Verg. Ecl. VIII., 83 „Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum". Kunić: „Delphis me malus urit: ego hanc in Delphide laurum". Id. II., 2: ὡς τὸν ἐμοὶ βαρὺν ἐόντα φίλον καταθύσομαι ἄνδρα, slično Verg. VIII., 66 „Coniugis ut magicis sanos avertere sacris experiar sensus". Kunić: „Vir meus ut magicae vim sentiat artis", gdje je ono *vis magicae artis* jamačno po Verg. *magica sacra*, ali je inače Vergilijevo mjesto bliže Theokritu nego li Kunić Vergiliju i Theokritu. Interkalarni stih, koji u drugoj Theokritovoj idili tako često dolazi:

Ἴυγξ, ἕλκε τὸ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα

izrazio je Vergilij prama naravi ciele svoje pjesme ovako:

„Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim"

Kunić pak ovako:

„Rhombe, malum, trahe, rhombe, malum ad mea limina Delphin".

Kunić je tu oponašao Vergilija u toliko, što je u interkalarni stih upleo ime nevjernoga ljubavnika (Delphis), dočim ga u grčkom izvorniku nema, ali je inače samostalno postupao, naročito u frazi *trahe ad mea limina* prama Verg. *ducere domum.*

Početak treće Vergilijeve ekloge je gotovo prievod Theokritove IV. idile:

Εἰπέ μοι, ὦ Κορύδων, τίνος αἱ βόες; ἢ ῥα Φιλώνδα;
οὐκ, ἀλλ' Αἴγωνος· βόσκειν δέ μοι αὐτὸς ἔδωκεν.

Verg. Ecl. III. 1 i 2:

„Dic mihi, Damoetha, cuium pecus? an Meliboei?
Non, verum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon".

Digitized by Google

Kunić je preveo ta dva stiha Theokritova malo se obaziruć na Vergilija ovako:

„Hae, Corydon, vaccae cuiae sunt? anne Philondae?
Non, verum Aegonis; pascendas mi dedit Aegon".

Theokr. VIII., 11:

M. χρήσδεις ὧν ἐσιδεῖν; χρήσδεις καταθεῖναι ἄεθλον;
Δ. χρήσδω τοῦτ' ἐσιδεῖν, χρήσδω καταθεῖναι ἄεθλον.
M. καὶ τινα θησεύμεσθ', ὅτις ἀμῖν ἄρκιος εἴη:
Δ. μόσχον ἐγὼ θήσω· τὸ δὲ θές γ' ἰσομάτορα ἀμνόν.
M. οὐ θήσω ποκα ἀμνόν, ἐπεὶ χαλεπός ὁ πατήρ μευ
γά μάτηρ, τὰ δὲ μᾶλα ποθέσπερα πάντ' ἀριθμεῦντι.
Δ. ἀλλὰ τί μὰν θήσεις; τί δὲ τὸ πλέον ἕξει ὁ νικῶν.

Verg. Ecl. III., 28 sl. slično:

Vis ergo, inter nos, quid possit uterque vicissim
Experiamur? Ego hanc vitulam — ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus —
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. De grege non ausim quidquam deponere tuum:
Est mihi namque domi pater, est iniusta noverca,
Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.

Kunić je jamačno ovo Vergilijevo mjesto imao pred očima, ali se ipak ne može tvrditi, da ga je oponašao:

M. Vin' certare igitur, posito sed pignore, mecum?
D. Et certare volo renuo nec ponere pignus.
M. Pignoris ergo, satis quod sit, quid ponimus ambo?
D. Ipse quidem vitulum; tu agnum non matre minorem.
M. Agnum ego non ausim deponere, nam mihi saevus
Est pater et mater non mitis, vespere ad unum
Qui numerant omnes foetis cum matribus agnos.
D. Quidnam igitur spondes? pretii quid victor habebit?

Početak VIII. Theokritove idile imitovao je Vergilij u sedmoj eklozi ne samo u cieloj situaciji nego takodjer u mnogih pojedinostih:

Δάφνιδα τῷ χαρίεντι συνήντετο βουκολέοντι
μᾶλα νέμων, ὡς φαντί, κατ' ὄρεα μακρὰ Μενάλκας.
ἄμφω τὼ γ' ἦστην πυρροτρίχω, ἄμφω ἐνάβω,
ἄμφω συρίσδεν δεδαημένω, ἄμφω ἀείδεν.

Verg. Ecl. VII., 1 sl.:

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas,
Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo
Et cantare pares et respondere parati.

Digitized by Google

Kunić: Daphnidi formoso, dum pascit per iuga tauros
Upilio, ut perhibent, accurrit forte Menalcas;
Imberbes ambo, rufi ambo, dicere carmen
Docti ambo et graciles labro percurrere avenas.

Theokr. I., 134 πάντα δ' ἔναλλα γένοιτο preveo je Vergilij Ecl. VIII., 57 krivo riečmi: „omnia vel medium fiant mare", kano da stoji ἐνάλια a ne ἔναλλα, Kunić sa svim dobro *cuncta secus fiant.* Sr. A. Forbiger ad Verg. Ecl. VIII., 57.

I tako mogla bi se još mnoga mjesta navesti, gdje je Vergilij gotovo preveo Theokrita, a Kunić se nije držao Vergilija nego je sasvim samostalno preveo. No i ona mjesta, što sam ih naveo, zasvjedočavaju dovoljno, što smo gore tvrdili, da su doduše Vergilijeve ekloge utjecale na cieli način, kako je Kunić prevodio Theokrita i da se je naš prevodilac na onih mjestih, koja je Vergilij naprosto preveo, češće držao Vergilijeve frazeologije, ali ga nije nipošto robski oponašao, nego si je sačuvao slobodu i samostalnost.

Isto vriedi takodjer za način, kako je Kunić gradio svoje heksametre.

Poznato je, da Theokrit (kao i drugi grčki bukolici) u svojih heksametrih vrlo često upotrebljava t. z. bukolsku cezuru t. j. dierezu u četvrtoj stopi. Po pravilu ima Theokrit tu cezuru za daktilom na pr. Id. I. 1:

Ἁδύ τι | τὸ ψιθύ | ρισμα καὶ | ἁ πίτυς, | αἰπόλε, τήνα

Riedko dolazi ta t. zv. cezura iza spondeja, n. pr. Id. I., 6:

ἁ χύμα | ρος· χυμά | ρων δὲ κα | λὸν κρῆς, || ἔστε κ'ἀ μέλξῃς

Kod Vergilija, koji doduše nije, kako Atilius c. 21 i Terentius Maurus v. 2132 krivo misle, te cezure sasvim zabacio, ali ju ipak kud kamo rjedje upotrebljava od Theokrita,[1] dolazi spondej pred tom cezurom mnogo češće nego li daktil, budući da se u latinskom jeziku u obće takvi stihovi s podpunim daktilom u četvrtoj stopi vrlo težko grade.

Sve tri vrsti heksametara ima kod Kunića. Njegovi heksametri u tom prievodu ili nemaju bukolske cezure, n. pr. Id. I., 1:

Dulce sonant aurae, | dulce hacc fonti adsita pinus;

ili imaju bukolsku cezuru za daktilom, n. pr. I., 2:

Aepole, dulce sonat tua fistŭlă, || digna secundae;

ili pak za spondejem n. pr. I., 9:

Munus ovem referent si Mūsae, || munus habebit.

[1] Sr. L. Müller de re metrica poet. lat. p. 192 sl. i W. Christ, Metrik str. 194.

Digitized by Google

U prievodu prve idile ima 50 heksametara, u kojih dolazi bukolska cezura poslie daktila; no tu treba uvažiti, da se jedan stih u pjesmi kao refrain ili interkalarni stih 12 puta opetuje, tako da se ta vrst cezure za pravo samo 21 put nahodi.

Bukolskih cezura iza spondeja nalazi se u istoj pjesmi 56, no i tu se jedan stih četiri puta opetuje. U ostalih stihovih (53 na broju) nema bukolske cezure.

Uzporedivši taj razmjer medju raznimi vrstmi cezura s Theokritovimi heksametri i s Vergilijevimi u eklogah, to ćemo vidjeti, da se gradnja Kunićevih heksametara glede porabe i načina bukolske cezure prilično slaže s Virgilijevimi, budući da i tuj nalazimo od prilike isti razmjer.

Druga je osebina Theokritova, da se iza bukolske cezure rado opetuje ona rieč, kojom je započeo stih, tako da onaj adoneus (— ⏑ ⏑ — ⏑), koji još iza te cezure ostaje, sačinjava neku vrst pojačenja; osobito se to opaža u interkalarnih stihovih. Sr. Theokr. Id. I., 64 i č.:

Ἄρχετε βουκολικᾶς, Μοῖσαι φίλαι, ‖ ἄρχετ' ἀοιδᾶς.

Sr. I. 66, 127, IX., 7 - 8 i č.

Vergilij se povodi samo kadkada za tom osebinom Theokritovom Sr. Ecl. VIII., 68:

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ‖ *ducite* Daphnim.

Tako takodjer Ecl. VIII., 21 sl.

Tu osebinu vidimo takodjer kod Kunića izraženu. Sr. I., 67 i č.:

Incipe bucolicum, dulcis Musa, ‖ *incipe* carmen.

ibd. 121 i č.:

Desine bucolicum, Musa, ohe, ‖ *desine* carmen.

S tih razloga počinje kadkada kod Theokrita stih s onom istom riečju, koja se odmah iza bukolske cezure nalazi n. pr. Id. I., 100:

τὰν δ' ἄρα γὼ Δάφνις ποταμείβετο· ‖ Κύπρι βαρεῖα,
Κύπρι νεμεσσατά cet.

Tako i 105 i 106, II., 15—16, Verg. Ecl. VIII., 7—9.

I tu osebinu iztaknuo je Kunić u svom prievodu. Sr. I., 100:

Cui Daphnis graviter suspirans: *Cypri* cruenta,
Cypri infesta hominum generi cet.

I tako vidimo, da je Kunić i finije nuance i potankosti svoga originala izrazio, a to treba tim više pohvalno priznati, što u ono vrieme osebine Theokritova stiha niesu još bile onako tačno izpitane, kako dan danas. Kunić je, vodjen tankim čuvstvom ljepote,

Digitized by Google

pravo shvatio markantne osebine, te ih je takodjer sgodno i prikladno iztakao u svom prievodu.

II. Prievodi iz pjesnikâ grčke antologije.

Već u istom izdanju od god. 1764., u kojem je Kunić izdao svoj prievod izabranih Theokritovih idila, obielodanio je takodjer prievod od 47 epigrama raznih pjesnika grčke antologije. Epigrami polaze od 25 raznih pjesnika, koji su alfabetičkim redom poredani; osim toga ima još osam epigrama, za koje se ne zna, od koga su spisani. Poimence zastupani su: Agathias (2), Antipater (1), Antipater Thessalonicensis (1), Antipater Sidonius (1), Antiphilus (1), Archias (1), Asclepius (1), Callimachus (7), Diotimus (1), Hermacreon (1), Julianus (1), Julianus Aegyptius (1), Diogenes Laertius (2), Leonida (3), Lucianus (2), Lucilius (3), Palladas (1), Pharmenio (1), Philippus (1), Plato (1), Posidippus (Crates?) (1), Metrodorus (1), Sabinus (1), Simonides (1), Theocritus (1); napokon t. z. ἀδέσποτα t. j. takvih pjesama, kod kojih se imena pisaca ne poznavaju, 8.

Epigramatska vrst pjesničtva svidjala se je Kuniću, a ne manje pjesme grčke antologije. Dokaz je tomu, što je već sedam godina kašnje, pošto je prve svoje prievode obielodanio, čitavu posebnu knjigu prievodâ grčkih epigramatista izdao:

Raymundi Cunichii e Societate Jesu Anthologica sive epigrammata anthologiae Graecorum selecta latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata. Romae 1771., a kašnje Venetiis 1784.

Izdanje je ovo posvećeno knezu Baltazaru Odescalchiu.

U ovoj sbirci prevedeno je 499 epigrama, a nahode se i oni epigrami u njoj, koji su već godine 1764. bili izašli, uz neke promjene i izpravke u prievodu samom. Zastupani su pak malone svi pjesnici grčke antologije, poimence: Aegis, Aemilianus, Agathias, Alcaeus, Ammianus, Anacreon, Anite, Antipater, Antiphanes, Antiphilus, Antonius Argiv., Apollinarius, Apollinides, Archias, Argentarius, Aristo, Asclepiades, Automedon; Bacchyllides, Bassus, Boethus, Callimachus, Cosmas, Crates, Crinagoras, Cyrillus; Damagetus, Damascius, Demodocus, Diodorus, Dionysius, Dioscorides, Diotimus; Eratosthenes, Erycius, Eutolmius; Geminus, Germanicus, Geta, Glaucus; Hegesippus, Hermocreon, Homerus; Isidorus, Julianus; Laertius, Leonidas, Leontius, Lucianus, Lucilius; Macedonius, Marianus, Meleager, Metrodorus, Mimnermus, Mnesalces, Mnesarchus, Musicius; S. G. Nazianus, Nicarchus, Niceratus, Nilus; Oenomaus,

Digitized by Google

Onestes; Palladas, Parmenio, Paulus Sil., Persa, Philippus, Philo, Pinytus, Plato, Pollianus, Posidippus, Ptolemaeus; Rufinus; Sabinus, Sappho, Satyrus, Secundus, Simonides, Speusippus, Statilius Flaccus; Theocritus, Theodorus, Theodoridas; Xenocrates; Zelotus, Zenodotus, Zonas, Zosimus.

Osim ovih ima još mnogo drugih pjesama, za koje se ne zna, tko ih je spjevao, te se s toga u izdanjima bilježe kao *carmina incertorum* ili *anonymorum* ili kao ἀδέσποτα.

Taj popis imenâ niti je prama današnjem stanju kritike tačan, niti pjesme same pripadaju sve onim pjesnicima, kojim se kod Kunića pripisuju.

Tako je n. pr. epigr. moral. „de vita humana" = A P. X., 123 od *Aesopa*, a epigr. sepulcr. „tumulus Philippi Macedonis" = A P. VII., 238 od *Addaea*, a ti se pjesnici u Kunićevoj sbirci prievodâ ni ne nalaze zabilježeni, nego se dotične pjesme navode medju pjesmama „incertorum auctorum". Pjesnika *Geta*, koji se kao pisac vot. epigr. „Alcon venator arcum et pharetram" = A P. VI., 341 navodi, ni nema medju pjesnicima grčke antologije, nego je dan danas dokazano, da se pjesnik zove *Gaetulicus (Cn. Lentulus)*; nema ni pjesnika *Mnesarcha*, koji se u Kunićevu izdanju kod nekoliko pjesama navodi, nego se taj pjesnik zove *Mnasalcas* itd.

Mnoge se pjesme kod Kunića navode kao ἀδέσποτα, za koje se dan danas pouzdano znade, od koga su; ili pak kano spisane od pjesnikâ, za koje je sada dokazano, da niesu od njih.

Navodeći kašnje pojedine pjesme pokazat ću to kod dotičnih pjesama.

Svemu tomu ne ćemo se čuditi, ako pomislimo, da se je Kunić naprosto držao svoga izdanja antologije, iz kojega je prevodio, a ova se sva izdanja osnivaju sve do prvoga kritičkoga izdanja Jacobsova na starom izdanju od Maxima Planuda. Istom u prvoj polovici našega vieka počeše se učenjaci znanstveno baviti proučavanjem drugih raznih pitanja, koja se tiču pjesama i pjesnikâ grčke antologije.

No niesu sve pjesme, koje se nalaze u Kunićevoj sbirci, iz grčke antologije same, nego ih ima takodjer, koje je učeni prevodilac drugdje našao, te ih uvrstio u svoje izdanje. Kod takvih pjesama opaža on obično u opazkama, gdje ih je našao.

Tako opaža on u epigramu encom. „In Aristophanem", koja se Platonu pripisuje,: „Graecum Epigramma in Anthologia non

Digitized by Google

reperio; extat tamen ante comoedias Aristophanis editas a Ludolfo Kustero". U čitavoj grčkoj antologiji nema pjesme, koja bi odgovarala onoj Mimnermovoj kod Kunića epigramm. moral. „de vita hominum"; s toga se i opaža u posebnoj opazci: „extat in Gnomicis ed. apud haer. E. Vignon 1600." Tako ni pjesme S Gregorii Nazianzeni: „tumulus Amphilochi", koja se kod Kunića medju epigramm. sepulcr. nalazi, nema u antologiji, nego ju je prevodilac, kako sam u opazci pod c) veli, našao „in Anecdotis Graecis editis a Muratorio 1709." To isto valja o sliedećoj pjesmi istoga pisca „tumulus Amphilochii F." — Kod epigramm. sepulcr. nahodi se kod epigrama: „tumulus Archedices" ova opazka: „Extat in lib. 6. histor. Thucydidis; qui Archedicen a patre Hippia Atheniensibus adhuc dominante, Hippolocho Eantidae tyranni Lampsaceni filio in matrimonium collocatam fuisse tradit; atque habuisse Lampsaci monumentum, cui erat inscriptum hoc elogium." Na istoj strani navode se kod epigrama „tumulus Orthonis" ove rieči: „Extat in operibus Theocriti post Idyllia"; ista opazka ima takodjer kod epigrama lugubr.: „de capella a lupo devorata". Pjesmu vot. „Pyrrhus Jovi scuta Macedonum" uzeo je neposredno iz Pausanije.

Nekoje epigrame preveo je Kunić po dva puta, n. pr. epigr. mor. Luciani „de Amore" = AP. X., 29:

Οὐχ ὁ Ἔρως ἀδικεῖ μερόπων γένος, ἀλλ' ἀκολάστοις
ψυχαῖς ἀνθρώπων ἔσθ' ὁ Ἔρως πρόφασις.

„Non Amor humanum laedit genus, at, malefacta
Quo sua quisque tegat, nomen Amoris habet."

No pokraj ovoga prievoda ima Kunić još drugi u četiri stiha, koji slabije odgovara originalu, nego li onaj prvi:

„Non Amor humanum laedit genus; ille pharetram
Non gerit, accensas non quatit ille faces;
Sed male qui peccant vesana mente, paratum,
Quo sua probra tegant, nomen Amoris habent."

Tako medju epigramm. moral. Palladae „Vitam ludo similem esse" = AP. X. 72 ima osim onoga prievoda u elegijskom distihu, koji odgovara grčkomu originalu, još jedan u četiri hendekasilaba.

Medju votivnim pjesmama dolazi Platonov epigram: „Lyda senescens Veneri speculum" = AP. VI., 1 dva prievoda:

„Hoc Veneri speculum suspendit Lyda: nequiret
Jam se quod iuvenem cernere; nollet anum".

Digitized by Google

Aliter:

„Lyda hoc do Veneri speculum; quod me ipsa videre,
Qualis sum nolo; qualis eram, nequeo".

Upravo tako nalaze se po dva prievoda medju epigramm. sepulcr. od nepoznata pisca (rectius Simonidis) „tumulus Theodori" = AP. X., 105: kod Antipatrova (rectius Theodoridae) epigramm. sepulcr. „tumulus naufragi" = AP. VII., 282 i kod epigramm. ludicr. Leonidae „In malum pictorem" = AP. XI., 213.

Pjesme poredane su u Kunićevu izdanju po pjesničkim vrstima: 1. Encomiastica (107); 2. Satirica (85); 3 Moralia (71); 4. Votiva (35), 5. Sepulcralia (74), 6. Lugubria (35), 7. Ludicra (46) i 8. Varia (46).

U svakoj pak pojedinoj kategoriji poredjane su pjesme tako, da na čelu stoje „epigrammata Incertorum" dakle t. zv. ἀδέσποτα, a za ovimi sliede pjesme drugih pisaca i to alfabetskim redom.

Da se vidi, kako je Kunić preveo te epigramme, navest će se kod svake vrsti po jedna pjesma skupa s originalnim tekstom, pak ujedno s prievodom Hugona Grotia (Hugonis Grotii), koji je prievod doduše već god. 1645. bio dogotovljen, ali je tekar god. 1795. dakle poslie Kunićeva prievoda štampom izašao

Grotijev ću prievod dodati zato, jer ga kompetentni strukovnjaci smatraju u svakom obziru uspjelim prievodom. U enciklopediji od Ersch-Grubera veli se o tom prievodu: „Eine mit vorzüglicher Liebe und bewunderungswürdiger Gewandtheit vollendete metrische Uebersetzung". Vrlo ga takodjer hvali Jacobs u Prolegomena parižkoga izdanja Anthologiae Palatinae od Dübnera.

Uzporedivši taj prievod s Kunićevim vidjet će se, da ovaj u ničem ne zaostaje za njim, nego da je pače ne riedko vrstniji od njega.

a) Anthologicorum caput primum.

Epigrammata encomiastica (107).

1. Incertorum (29 epigramâ):

De Lysimacho Herculi simillimo = Anth. Pal. XVI., 100; In Ladam Myronis = AP. XVI., 54; De Lada cursore = AP. XVI., 53: In statuam Clitomachi athletae = AP. IX., 588, no ovdje se pripisuje taj epigram pjesniku Alcaeu; De Jove Phidiae = AP. XVI., 81, no ovdje se taj epigram ne označuje kao ἀδέσποτον, nego se pripisuje pjesniku Philippu, koji je živio za cara Augusta; De templo Jovis Olympii = AP. IX., 701, ovaj je epigram već

Digitized by Google

u izdanju 1764 preveden; De Venere Cnidia et Minerva Atheniensi = AP. XVI., 159; In Bacchum et Herculem = AP. XVI., 185; De Baccho et Pallade simul positis = AP. XVI., 183; Hermae inscriptum = AP. XVI., 192; In simulacrum Herculis et Antaei = AP. XVI., 97; In Bacchae simulacrum = AP. XVI., 58; Niobe Praxitelis = AP. XVI., 129; In simulacrum apri Calydonii = AP. XV., 51, ali se ovdje pripisuje pjesniku Archii; Tropaeo inscriptum — AP. VII., 257; De Aenea patrem ferente = AP IX., 163; De matre Spartana = AP. IX., 61; Virgines Milesiae = AP. VII., 492, ali se pripisuje pjesnikinji Anyti Mitylenki (Anytae Mitylenaeae); De patria Homeri = AP. XVI., 295; Sapho = AP. IX., 189; De Sapphone ad puellas Lesbias = AP. IX., 180; Stylus puellae litteratae = AP. XVI., 324; Heraclytus de se = AP. VII., 128; In imaginem Pythagorae = AP. XVI., 326; Assus de aquaeductibus factis ab Axiacho = AP. IX., 679; De tholo ab Asclepiodoto constructo = AP. IX., 704; Pan ad viatorem = AP. XVI., 227; Pan ad viatorem = AP. XVI, 12; Calamus scriptorius = AP. IX., 162.

2. Agathiae:

In Bacchae simulacrum = AP. XVI., 59.

3. Alcaei (2):

De Philippo Macyno expugnata = AP. IX., 518; De T. Quinctio Flaminio Graeciae liberatore = AP. XVI,, 5.

4. Alphaei Mitylenaei (3):

De Homero = AP. IX., 97; Ad Delum miseram ab Antipatro vocatam = AP. IX., 100; Ad Jovem de Romanorum victoriis = AP. IX., 526.

5. Anacreontis:

De vitula Myronis = AP. IX., 715.

6. Anytae:

Venus litoralis = AP. IX., 144.

7. Antipatri (8):

De Aria Tarsensi cursore = AP. IX., 557, pjesma je ova prevedena već u izdanju od god. 1764.; De Nicophonte Milesio luctatore = AP. VI., 256.; In Venerem Spartae armatam = AP. XVI., 176; De templo Dianae Ephesiae = AP. IX., 58; In librum Arati = AP. IX., 25, ali ovdje se pripisuje pjesniku Leonidi: De quatuor Victoriis in Gai domo pictis = AP. IX., 59; De puero et matre = AP. IX., 114; Vacca Myronis = AP. IX., 724.

Digitized by Google

8. Antipatri Sidonii (2):

De vacca Myronis = AP. IX., 721; De Sapphone = AP. IX., 66, ova je pjesma već prevedena u izdanju od god. 1764.

9. Antipatri Thessali:

In novem poetrias = AP. IX., 26.

10. Antiphili (4):

Viator et poëmata Homeri Ilias ac Odyssea = AP. IX., 192; Rhodus a Nerone illustrata = AP. IX., 178; Parva insula sed frugifera = AP. IX., 413., ali se ovdje pripisuje Antiphilu byzantskomu; Ad Sabinum de navi coriacea = AP. IX., 306.

11. Antiphili Byzantii:

De Medea Timomachi = AP. XVI., 136, prievod ovoga epigrama nalazi se već u izdznju od godine 1764.

12. Archiae (2):

Priapus litoralis = AP. X., 7; In obitum Alexandri = AP. VII., 137.

13. Asclepiadae (3):

In Alexandrum Lysippi = AP. XVI., 120, od nekih učenjaka pripisuje se taj epigram pjesniku Archelau; Ad Hesiodum = AP. IX., 64; In imaginem Berenices = AP. XIV., 68.

14. Bassi (5):

De trecentis Spartanis = AP. IX., 279; De Germanici victoriis = AP. IX., 287., ali se pripisuje pjesniku Crinagori; Ad Aeneam = AP. IX, 236; De equo in navi efferato = AP. IX., 295. ali se pripisuje, kao što i sliedeća pjesma: De ruina domus puero innoxia = AP. IX., 259 pjesniku Bianoru.

15. Boethi:

De Pylade ludio = AP. IX., 248.

16. Callimachi:

De Astacida = AP. VII., 518.

17. Crinagorae (4):

Praeclarum facinus militis Italici = AP. VII., 741; De Roma = AP. IX., 291; De Marcello = AP. VI,, 161; Capella Caesaris altrix = AP. IX., 224.

18. Damageti (2):

Athleta Spartanus = AP. XVI., 1; In imaginem Aristagorae = AP. VII., 231.

19. Diodori:

Ad Drusum eximiae indolis puerum = AP. IX., 405.

Digitized by Google

20. Dyonisii:

Ad Musam de quodam bellatore AP. IX., 523, no ovdje se ta pjesma označuje kao ἀδέσποτον (incerti auctoris).

21. Diotimi:

In Herculem et Antaeum = AP. IX., 391, pjesma je već prevedena u izdanju od 1764.

22. Dioscoridae (2):

De Tynicho Trasybuli patre = AP. VII., 229; De Demaeneta Spartana = AP VII., 434.

23. Eveni (4):

De Venere Cnidia = AP. XVI., 165; Vacca Myronis = AP. IX., 717; De vacca Myronis = AP. IX., 718; Ilium servatum ab Homero = AP. IX., 62.

24. Germanici:

Ad Hectorem de Troia restituta = AP. IX., 387.

25. Juliani (2):

De Matre Spartana = AP. IX., 447; In imaginem Theodotes = AP. VII., 565.

26. Laertii:

De Platone = AP. VII., 109. Pjesma ta nalazi se prevedena već u izdanju god. 1764.

27. Leonidae:

De Homero = AP. IX., 24; Priapus ad nautas = AP. X., 1; In vaccam Myronis = AP. IX., 719.

28. Lucillii:

De Magno medico = AP. XI., 281.

29. Mariani:

In suburbanum cui nomen Amori = AP. IX., 669.

30. Nicerati:

Ad Bacchum de Cratino = AP. XIII., 29.

31. Parmenionis:

De Xerxe et Spartiatis = AP. IX., 304. Pjesma je već god. 1764. prevedena.

32. Philippi (7):

De Leonida et Xerxe AP. IX., 293; De lauro sponte enata ex ara Caesaris = AP. IX., 307; In elephantos currum trahentes = AP. IX., 285; Apes in rostris Actianis mellificantes — AP. VI., 236; Naufragus a patrio cadavere servatus = AP. IX., 85; De Glaphyra tibicine = AP. IX., 266, ali ovdje se pripisuje pjesniku Antipatru; pjesma se ova nalazi već u izdanju god. 1764.: De Homero = AP. IX., 575.

Digitized by Google

33. Platonis (2):

De Sapphone = AP. IX., 506; In Aristophanem. Ova je uzeta iz izdanja Aristophanovih komedija od Lud. Küstera, te se nalazi već u izdanju god. 1764. prevedena.

34. Posidippi:

De Alexandro Lysippi = AP. IX., 119.

35. Satyri:

Ad viatorem = AP. X., 13.

36. Pauli Silentiarii:

In hortos mari proximos = AP. IX., 654.

37. Simonidis (3):

In Baccham Scopae = AP. XVI, 60; De ponte a Xenocle constructo = AP. IX., 148, ali se ovdje pripisuje pjesniku Antagori rhodskomu; In statuam Theocriti olympionicae = AP. XVI. 2.

38. Zosimi Thasii:

Clypeus domino salutaris = AP. IX., 40.

Kao primjer, kako Kunić prevodi, neka služi *Antipatri* „de templo Dianae Ephesiae" = AP. IX., 58:

„Καὶ κραναᾶς Βαβυλῶνος ἐπίδρομον ἅρμασι τεῖχος
καὶ τὸν ἐπ' Ἀλφειῷ Ζῆνα κατηυγασάμην,
κάπων τ' αἰώρημα, καὶ Ἡελίοιο κολοσσόν,
καὶ μέγαν αἰπεινᾶν πυραμίδων κάματον,
μνᾶμά τε Μαυσωλοῖο πελώριον· ἀλλ' ὅτ' ἐσεῖδον
Ἀρτέμιδος νεφέων ἄχρι δέοντα δόμον,
κεῖνα μὲν ἠμαύρωσ' ὅδε, κἠνίδε νόσφιν Ὀλύμπου
Ἅλιος οὐδέν πω τοῖον ἐπηυγάσατο".

Grotijev prievod glasi:

„Vidimus Assyrios portantia moenia currus,
Et colit Alphei quem cava ripa, Jovem,
Aere pendentes hortos, molemque Colossi,
Et quae Pyramidum culmina Memphis habet,
Bustaque Mausoli; sed postquam vidimus illud,
Quod Triviae supra nubila surgit opus,
Cetera dispereunt: par sol nihil ipse videret,
Si non et caeli cerneret ille domum".

Kunić preveo je taj epigram, koji sastoji od osam stihova (= 4 distiha), u deset stihova (5 distiha) ovako:

Crebris trita rotis Babylonis[1] moenia celsae,
Propter et Alphei pulchra fluenta Jovem[2],

[1] Babylonis moenia tradit Diodorus fuisse alta pedes CC lata L. de quibus Propertius III., 11. *Persarum statuit Babylona Semiramis urbem, ut solidum cocto tolleret aggere opus: et duo in adversum misit per moenia currus, ne possint tacto stringere ab axe latus.*

[2] Jovem Olympium, Phidiae opus, de quo supra.

Digitized by Google

Pendentesque hortos[1] vidi Solisque colossum[2],
Vastaque magnarum pondera pyramidum[3],
Mausolique[4] ingens immani mole sepulcrum.
Verum idem ut nubes condere in aëras
Vertice sublimi vidi se templa[5] Dianae;
Illa tot oblito mi subito ex animo
Exciderunt miranda, altum sol praeter Olympum
Tale nihil curru cernit ab aërio.

b) Anthologicorum caput secundum.

Epigrammata satirica (85).

1. Incertorum (14):

In vetulam nuptias cogitantem = AP. XI., 71; In deformem = AP. XI., 340; De coena ab avaro homine praebita = AP. XI., 313, ali se ovdje pripisuje pjesniku Lucilliju; De medico et vespillone = AP. IX., 125; In hominem pusillum militiam metuentem = AP. XI., 265, ali se ovdje navodi pod imenom pjesnika Pallade; In imaginem foedi hominis = AP. XI., 250; In imaginem Sexti rhetoris = AP. XI., 145; In divitem avarum = AP., 294, ali se pripisuje pjesniku Lucilliju; In avarum = AP. XI., 397, i ova se pjesma pripisuje u antolog. Pal. istomu Lucilliju; In prodigum = AP. X., 119, pjesma ova prevedena je već u izdanju od god. 1764. ali pod naslovom: „In Cinnamum aedificatorem et convivatorem"; Ad Graios in Hectorem mortuum

[1] Plin. XIX., 4 *Antiquitas nihil prius mirata est, quam hortos pensiles, sive illos Semiramis, sive Assyriae rex Cyrus fecit.*

[2] Plin. XXXIV., 7. *Ante omnes in admiratione fuit Solis colossus Rhodi, quem fecerat Cares Lyndius Lysippi discipulus. LXX. cubitorum altitudinis fuit. Hoc simulacrum post quinquagesimum annum terrae motu prostratum; sed iacens etiam miraculo est.*

[3] Plin. XXXVIII. 12. *Pyramides in eadem Aegypto regum pecuniae otiosa et stulta ostentatio. In his tres, quae orbem terrarum implevere fama, conspicuae undique adnavigantibus . . . . amplissima, octo iugera obtinet soli.*

[4] Plin. XXXVI. 5. *Sepulcrum hoc est ab uxore Artemisia factum Mausolo Cariae regulo. Opus id ut esset inter septem miracula, ii maxime artifices* (Scopas. Bryaxis, Timotheus et Leochares) *fecere.*

[5] Plin. XXXVI., 14. *Magnificentiae vera admiratio extat templum Ephesiae Dianae, ducentis viginti annis factum a tota Asia Universo templo longitudo est CCCXV pedum, latitudo CCXX; columnae CXXVII a singulis regibus factae LX pedum altitudine; ex iis XXXVI caelatae, una Scopae; operi praefuit Chersiphron architectus.*

Digitized by Google

vientes = AP. XVI., 4; De astrologo et rustico = AP. XI., 365, u AP. dolasi ovaj epigram pod imenom Agathiae Scholastici; In similacrum Anastasii = AP. XI., 270; In improbum magistratus adeptum = AP. IX., 530, ova pjesma dolazi već u izdanju god. 1764.

2. Agathiae (4):

Saxum Aianteum de hominibus, qui nunc sunt = AP. IX., 204. Ova je pjesma već god. 1764. prevedena pod naslovom: „Lapis quo Aiax Hectorem percutit". In insolescentem rebus secundis = AP. X., 66. In insolescentem a fortuna destitutum = AP. X., 64; In Bytum rhetorem = AP. XI., 435.

3. Ammiani (6):

In Asiaticum rhetorem repentinum = AP. XI., 147; De rhetorum inscitia = AP. XI., 152; In imaginem Flacci rhetoris = AP. IX., 151, no po opazci k ovoj pjesmi u antol. Pal. nije dokazano, da je pjesma od Ammiana, zato se navodi pod imenom „anonymi"; De Flacci rhetoris soloecismis = AP. XI., 146; Coena herbacea = AP. XI., 413: Ad Tenum = AP. IX., 550, ali se pripisuje pjesniku Antipatru.

4. Antiphili:

De Troia dolo capta = AP. IX., 152, ali se navodi pod imenom Agathiae.

5. Apollinarii:

In Glyconem ex agasone grammaticum — AP. XI., 399.

6. Automedontis (2):

De Arrio aedituo = AP. XI., 324; De coena perquam parca = AP. XI., 325.

7. Callimachi:

De privigno et noverca = AP. IX., 67, no ovdje je taj epigram zabilježen kao ἀδέσποτον (anonymi). Mimogred opažam, da je tu pjesmu na hrvatski preveo Dinko Ranjina i Juraj Higja. Sr. Fr. Maixner, Rad LXX.

8. Demodoci:

In Cappadocem = AP. XI., 237.

9. Juliani Aegyptii:

Tumulus uxori molestae = AP VII., 605.

10. Leonidae:

In astrologos = AP. IX., 80.

Digitized by Google

11. Luciani (7):

De Therone prodigo = AP. IX., 367; In insolescentem rebus secundis = AP. X., 122; ali se pripisuje Lucilliju. De Stratophante pugile — AL. XI., 75, i ova se pjesma pripisuje u antol. Pal. Lucilliju; Ad Stratophantem pugilem = AP. XI., 77; Androleus pugil = AP. XI., 81, ali pod imenom Lucillijevim; In deformem formae studiosum = AP. XI., 428; Ad Mercurium de Nearcho garrulo = AP. XI., 174.

12. Lucillii (29):

De Asclepiade avaro = AP. XI., 391. I ovu je pjesmu Dinko Ranjina preveo na hrvatski. Sr. Fr. Maixner, Rad LXX.; De Hermoclide astrologo = AP. XI., 159; In Astrologos = AP. XI., 160; In Nicyllam anum calvam = AP. XI., 68; In anum se fucantem = AP. XI., 408, ali se pripisuje Lucianu; In Heliodorum grammaticum = AP. XI., 138; In Cynicos = AP. XI., 154; In Menestratum Cynicum = AP. XI., 153; In militem meticulosum = AP. XI., 211; In militem meticulosum = AP. XI., 210; In deformem = AP. XI., 76; In Hermogenem pilosum = AP. XI., 190; In poëtam et medicum = AP. XI., 131; De Marci poëtae nenia = AP. XI., 135; De Eutychide poëta mortuo = AP. XI., 133; De Simylo cantore absono = AP. XI., 187, ali se pripisuje Leonidi; In citharoedum = AP. XI., 186; In Meneclem oratorem = AP. XI., 141; In saltatorem imperitum = AP. XI., 255; In Aristonem saltatorem = AP. XI., 254; De Menisco fure combusto = AP. XI., 184; De Antiocho fure combusto = AP. XI., 184; De Antiocho fure = AP. XI., 315; De Pericle abactore = AP. XI., 178; De Aulo Mercurium furato = AP. XI., 176; In pigrum = AP. XI., 277; De medico et astrologo = AP. XI., 114; Ad sodalem ambiguae fidei = AP. XI., 390; De invido = AP. XI., 192.

13. Macedonii (2):

De coena Salamini = AP. XI., 387, ali se pripisuje pjesniku Palladi; In Laodicen anum se fucantem = AP. XI., 374.

14. Nicarchi (4):

In Alexin medicum = AP. XI., 122; In Zopyrum medicum = AP. XI., 124; De Cotyttaride anu = AP. XI., 72, ali se pripisuje pjesniku Bassu; De astrologo et nauta = AP. XI, 162.

15. Palladae (8):

De fastu divitum = AP. X., 93; In mulieres = AP. IX., 165; In Patricium casu victorem = AP. XI., 386; In hominem

Digitized by Google

nimis apertum = AP. XI., 304; In Cynicum = AP. XI., 410; ali se pripisuje pjesniku Lucianu. In philosophos barba tenus = AP. XI., 430, ali se takodjer pripisuje Lucianu. In semidoctum = AP. XI., 305; In Memphin saltatorem durum = AP. XI., 255.

16. Polliani (2):

In poëtam male furentem = AP. XI., 127; In Lycorin = AP. XI., 310, ali se Lucillius navodi kao pjesnik te pjesme.

17. Theodori:

In Hermocratem nasutum = AP. XI., 198.

Kao primjer navodim AP. XI., 152.

Ammiani:

Εἰ βούλει τὸν παῖδα διδάξαι ῥήτορα, Παῦλε,
ὡς οὗτοι πάντες, γράμματα μὴ μαθέτω.

Grotius je preveo:

„Institui puerum si vis a rhetore, Paule,
Nil legat: illorum more disertus erit!"

Kunić:

„Paule, tuum fieri puerum vis rhetora, quales
Nostri omnes? cave sis litterulas doceas."

Grotius nije pogodio smisla epigrama i preveo ga je u pojedinostih krivo. U prvoj izreci ne valja ῥήτορα uzeti kao subjekat, a τὸν παῖδα kao objekat, kako to Grotius uzima — jer to epigramu ne daje smisla — nego je τὸν παῖδα objekat, a ῥήτορα predikativno, tako da ciela izreka ima ovaj smisao: ako hoćeš svoga sina da daš učiti za retora, kakvi su svi ovi naši retori, a on neka ni slova ne uči.

Demodoci AP. XI., 237:

Καππαδόκην ποτ' ἔχιδνα κακὴ δάκεν· ἀλλὰ καὶ αὐτή
κάτθανε, γευσαμένη αἵματος ἰοβόλου.

Grotius:

„Cappadocem morsu petiit fera bestia, verum
Ipsa venenifero sanguine tacta perit."

Kunić:

„Cappadocem pupugit mala vipera; nec mora, tacto
Virosae periit sanguine Cappadocis."

Da je Kunićev prievod tačniji i bolji, ne treba ni spomenuti, jer ἔχιδνα κακὴ nije *fera bestia*, kako Grotius prevodi, nego *mala vipera*, zmija otrovnica, a do ovoga pojma upravo je stalo u tom epigramu, gdje se o toj „ljutoj Kapadočanki" kaže, da je čak zmija ljutica crkla, kad se je kod ujeda dotakla krvi njezine.

Digitized by Google

c) Anthologicorum caput tertium.

Epigrammata moralia (71).

1. Incertorum (24):

Vita digna fletu et risu = AP. IX., 148; De vita humana = AP. X., 123, ali se pripisuje Aesopu. Pjesma ova nalazi se već u izdanju od godine 1764. prevedena. In scriptum tabulae lusoriae = AP. IX., 768, ali se pripisuje pjesniku Agathonu. De morte sibi praedicta = AP. IX., 112, ali pod imenom Antipatra Thessalskoga. Senes morosi et insuaves = AP. IX., 127; Rosa brevis = AP. XI., 53; Nihil referre quo loco moriamur = AP. X, 3; Divitiae serae = AP. IX., 138. Calamitosus moriens = AP. IX., 49; pjesma je već god. 1764. prevedena. De amicitia = AP. X., 39. De amicitia = AP. X., 125. Sobrius inter ebrios = AP. XI., 429, ali pod imenom pjesnika Luciana. Achillis clypeus Aiaci redditus = AP. IX., 115; Ovis lupum lactans = AP. IX., 47; Olea vitem sustinens = AP. IX., 130; Alterae nuptiae = AP. IX., 133; De invidia = AP. XI., 193; De Nemesi et Spe = AP. IX., 146; Nemesis = AP. XVI., 223; De imperio miti ac severo = AP. XVI., 74; Intemperantia vitam minui = AP. X., 112; Ad Jovem = AP. X., 108; De noverca = AP. IX., 68; Cicada cantus gratia servata = AP. IX., 372.

2. Agathiae:

De morte contemnenda = AP. X., 69.

3. Alphaei Milylenaei:

Parvo contentus = AP. IX., 110.

4. Ammiani (2):

De Morte = AP. XI., 13. Divitiae breves = AP. 209.

5. Antipatri (2):

Platanus de se et de vite = AP. IX., 23. Ovu je pjesmu Dinko Ranjina preveo na hrvatski. Sr. F. Maixner, Rad LXX. Da agricultura et navigatione = AP. IX., 23.

6. Antipatri Thessali (2):

De Antigene et filia = AP. IX., 96. Navis pusilla at felix = AP. IX., 106, ali se pripisuje pjesniku Leonidi. Pjesma je prevedena u izd. 1764.

7. Antiphili:

In navigationem = AP. IX., 242.

8. Archiae:

De vita et morte = AP. IX., 111.

Digitized by Google

9. Bassi:

Mediocris vita optima = AP. X., 102.

10. Laertii:

Vita paucis contenta = AP. VII., 66. Pjesma ova nalazi se već u izdanju g. 1764. prevedena pod naslovom „De Diogene".

11. Leonidae (2):

De capro vitem rodente = AP. IX., 99; Mors exlex = AP. VII., 187.

12. Luciani (10):

De fruenda tuendaque re familiari = AP. X. 26. Pjesma je već prevedena god. 1764. Gratificandum cito = AP. X., 30; De Amore = AP. X., 29. Pjesma je dva puta prevedena: prvi put u jednom a drugi put u dva distiha. Malis frustra sit bene = AP. IX., 120; Deo nihil occultum = AP. X., 27; Fundus nullius proprius = AP. IX., 74; Lente consultandum = AP. X., 37; Tempus felici breve, misero longum = AP. X., 28; Rerum possessio brevis mortalibus = AP. X., 31.

13. Lucillii:

In senes vitae cupidos = AP. IX., 55.

14. Meleagri:

Vinum aqua temperandum = AP. IX., 331.

15. Mimnermi (2):

De vita hominum. Ova pjesma nije prevedena iz grčke antologije, sr. opazku: „Extat in Gnomicis ed. apud haer. E. Vignon 1600."; nalazi se sačuvana kod Stob. XCVIII., 13, sr. Th. Bergk poet. lyr. graec. II., fragm. 2. O tom prievodu govorit će se kasnije pod IV. napose. De sermone hominum = AP. IX., 50.

16. Palladae (13):

Libera paupertas = AP. IX., 172; De vitae varietate = AP. X., 80; In Herculis signum deiectum = AP. IX., 441; Nimium sero vivere discimus = AP. VII., 688, 3; De aequanimitate = AP. X., 73; Vita varia, sepulcrum idem omnibus = AP. X., 65. Pjesma je ova već g. 1764. prevedena. Vitam ludo similem esse = AP. X., 72. Pjesma je ova dva puta prevedena, jedanput u elegijskom distihu, a drugi put u hendekasilabu. In luctu non abstinendum cibo = AP. X., 47; In ditescentem = AP. X., 60; De taciturnitate = AP. X., 98; De mediocri fortuna = AP. X., 51.

17. Pauli Silentiarii (2):

De Damone et Hiera = AP. IX, 230; Nihil in vita firmum praeter virtutem = AP. X., 74.

Digitized by Google

18. Philonis:

De canitie = AP. XI., 419.

19. Platonis vel Musicii:

Musae Amori non obnoxiae = AP. IX., 39.

20. Posidippi vel Cratetis:

De vitae incommodis = AP. IX., 359. Pjesma je već g. 1764. prevedena.

21. Metrodori:

De vitae commodis = AP. IX., 360. I ova pjesma je već god. 1764. prevedena.

22. Rufini:

Ad Rhodocleam = AP. V., 74.

23. Statilii Flacci:

In simulacrum Cupidinis dormientis = AP. XVI., 211.

Luciani „de fruenda tuendaque re familiari" = AP. X., 26:

Ὡς τεθνηξόμενος τῶν σῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυε,
ὡς δὲ βιωσόμενος φείδεο σῶν κτεάνων.
Ἔστι δ' ἀνὴρ σοφὸς οὗτος, ὃς ἄμφω ταῦτα νοήσας
φειδοῖ καὶ δαπάνῃ μέτρον ἐφηρμόσατο.

Prievod Grotijev glasi:

„Mors quasi sit vicina tibi, sic utere rebus,
Et quasi mors longe sit tibi, parce tuis.
Ille vir est sapiens haec qui duo cogitat, et sic
Sumens ac retinens servat utrimque modum."

Kunić preveo je epigram ovako:

„Disce frui partis rebus moriturus, et idem
Victurus rebus parcere disce tuis.
Ille mihi est sapiens, qui rem bene miscet utramque,
Jamque opibus novit parcere iamque frui."

d) Anthologicorum caput quartum.

Epigrammata votiva (35).

1. Incertorum (2):

Alcon Apollini barbam = AP. VI., 198, ali se ovdje pripisuje pjesniku Antipatru. Athenienses Jovi Olympio templum = AP. IX., 702. Pjesma dolazi već u izdanju god. 1764.

2. Aegidis (rectius Agidis):

Apollini Medon instrumentum aucupii = AP. XVI., 152.

3. Alcaei:

Dorotheus Baccho tibias et citharam = AP. XVI., 7.

Digitized by Google

4. Antipatri:
Philippus Herculi exuvias tauri = AP. VI., 115.
5. Antipatri Sidonii:
Pherenicus Palladi tubam = AP. VI., 46.
6. Antiphili:
Ad hastam dicatam Dianae ab Alexandro = AP. VI., 97.
7. Bacchylidis:
Eudemus Zephyro sacellum = AP. VI., 53.
8. Eratosthenis:
Xenophon Baccho cadum = AP. VI., 77.
9. Eutolmii Illustrii:
Rufus Minervae arma omnia = AP. VI., 86.
10. Gemini:
Tropaeum Philippi de Atheniensibus = AP. IX., 288.
11. Getae:
Alcon venator arcum et pharetram = AP. VI., 331, ali se pisac ne zove *Geta,* nego *Getulicus.*
12. Hermocreontis (2):
Ad Nymphas = AP. IX, 329, pjesma je već god. 1764. prevedena; Mercurius ad viatorem = AP. XVI. 11.
13. Leonidae (6):
Pyrrhus Palladi scuta Gallorum = AP. VI., 130; Pyrrhus Jovi scuta Macedonum. Ovoga epigrama u grčkoj antologiji nema, nego ga je Kunić našao kod Pausanije. Sr. opazku: „ . . . . ; de cuius auctore ille quidem (sc. Pausanias) nihil dicit; mihi verisimile videtur, etiam hoc scriptum esse a Leonida, cui video attributum in Anthologia epigramma, quod proxime antecedit.“ Ad Deos agrestes = AP. VI., 334; pjesma je već god. 1764. prevedena. Philocles Mercurio ludicra = AP. VI., 309; Morichus Mercurium stabul custodem = AP. XVI., 190; De musto Baccho et satyris oblato = AP. VI., 44.
14. Lucillii (3):
Naufragi votum = AP. VI., 164, no pjesma nije Lucillijeva, nego Lucianova, te se i pod ovim imenom po Kuniću samom u izdanju od g. 1764. navodi. Diis agrestibus venator canes = AP. XI., 194; Votum pugilis = AP. XI, 258.
15. Macedonii:
Daphnis Pani clavam = AP. VI., 73.
16. Mnesalcae:
Ad fistulam Veneri dicatam = AP. IX., 324.

Digitized by Google

17. Mnesarchi:

Apollini Promachus arcum et pharetram = AP. VI., 9, no pjesnika toga imena nema u grčkoj antologiji, nego ta pjesma pripada Mnesalci.

18. Paulli Silentiarii:

Nicagoras Jovi clypei reliquias = AP. VI., 84.

19. Philippi (2):

Agricola Cereri manipulos = AP. VI., 36; Callimenes Musis instrumentum scriptorium = AP. VI., 62.

20. Platonis:

Lyda senescens Veneri speculum = AP. VI., 1. Epigram je ovaj dva puta preveden.

21. Sabini:

Diis agrestibus = AP. VI., 158, pjesma je ova već u izdanju od god. 1764. prevedena.

22. Simonidis:

Bellator Jovi hastam = AP. VI., 52.

23. Theocriti (2):

Pastor Musis et Apollini = AP. VI., 336, pjesma je već god. 1764. prevedena; Daphnis Pani = AP. VI., 177.

Sabini „Diis agrestibus" = AP. VI., 158.

Πανὶ Βίτων χίμαρον, Νύμφαις ῥόδα, θύρσα Λυαίῳ,
τρισσὸν ὑπ' εὐπετάλοις δῶρον ἔθηκε φόβαις.
Δαίμονες ἀλλὰ δέχοισθε κεχαρμένοι. αὔξετε δ' αἰεί
Πὰν ἀγέλην, Νύμφαι πίδακα, Βάκχε γάνος.

Grotius je preveo taj epigram ovako:

„Hoedum Pani, rosas Nymphis, thyrsosque Lyaeo,
Sub viridi ponit munera fronde Biton.
Accipite haec Divi faciles dominumque beate
Semper aquis Nymphae, Pan grege, Bacche mero."

Kunić ovako:

„Pani hoedum atque rosas nymphis, thyrsumque Lyaeo
Hic nemore in viridi dat, tria dona, Biton.
Mente boni haec hilari accipite, et date largiter illi:
Pan, pecudes; nymphae, flumina; Bacche, merum."

e) Anthologicorum caput quintum.

Epigrammata sepulcralia (74).

1. Incertorum (18):

Tumulus Orphei = AP. VII., 9; Tumulus militum Tegeatum AP. VII., 512; Tumulus militum Eretriensium = AP. VII., 259,

Digitized by Google

ali se pripisuje Platonu. Tumulus Archilochi = AP. VII., 674; Aeschyli tumulus = AP. VII., 40; Tumulus Telephanis tibicinis = AP. VII., 159, no ovdje dolazi pod imenom pjesnika *Nikarcha*. Tumulus Philippi Macedonis = AP. VII., 238; Tumulus Theodectis. Ovaj se epigram ne nalazi u grčkoj antologiji, niti je prevodilac naznačio, odkuda ga je uzeo. Sr. opazku: „Graecum epigramma in Anthologia non reperio; nec tanti est, ut diutius quaerendum putem." Tumulus Nostus = AP. VII., 324; Tumulus Sabini = AP. VII., 346; Tumulus Praxitelis = AP. VII., 355; Tumulus Eucratidae rustici = AP. VII., 321; Tumulus Theodori = AP. X., 105, ali pod imenom pjesnika Simonida. Pjesma je dva puta prevedena. Tumulus naufragi = AP. VII., 350; Tumulus in quem nemo adhuc illatus = AP. VII., 228; Tumulus servi = AP. VII., 257; Obrutus a latrone = AP. VII., 356.

2. Agathiae:

Tumulus Eugeniae = AP. VII., 593.

3. Alcaei (2):

Tumulus Hesiodi = AP. VII., 55; Tumulus bellatorum = AP. VII., 251, ali pod imenom pjesnika Simonida

4. Anacreontis (2):

Tumulus Timocriti = AP. VII., 160; Tumulus Agathonis = AP. VII., 226.

5. Antipatri (6):

Tumulus naufragi = AP. VII, 282, no pod imenom pjesnika Theodoride; pjesma je dvaputa prevedena. Tumulus Aristomenis = AP. VII., 161; Tumulus Aiacis = AP. VII., 146, ali se ovdje *Antipatru Sidonskomu* pripisuje. Aeschyli tumulus = AP. VII. 39, ali dolazi pod imenom Antipatra Thessalskoga; Tumulus Priami = AP. VII., 136.

6. Antipatri Sidonii:

Tumulus Maronidis = AP. VII., 353.

7. Archiae:

Tumulus Hectoris = AP. VII., 140.

8. Asclepiadae:

Tumulus Aiacis = AP. IX., 177; pjesma je već prevedena u izdanju godine 1764.

9. Callimachi (8):

Tumulus Timonoes Timothei F. Methymneae = AP. VII., 522, već je prevedena g. 1764. Tumulus Theridis = AP. VII., 447; već je godine 1764. prevedena. Tumulus patris sui = AP. VII.,

Digitized by Google

525; Tumulus Critiae = AP. VII., 521; Tumulus Charidae = AP. VII., 524, pjesma je već god. 1764. prevedena. Tumulus Timonis = AP. VII., 317; Tumulus Nicotelis = AP. VII., 453; Tumulus Saonis = AP. VII., 451.

10. Damageti (2):

Tumulus Gyllidis = AP. VII., 532; Tumulus Menidis et Polynici = AP. VII., 540.

11. Damascii:

Tumulus Zosimae = AP. VII., 553.

12. Diodori:

Tumulus Themistoclis = AP. VII., 74.

13. Diotimi:

Tumulus Crinagorae = AP. VII., 227.

14. Germanici:

Tumulus Themistoclis = AP. VII., 73, ali se pripisuje pjesniku Geminu.

15. Glauci:

Tumulus naufragi = AP. VII., 285.

16. S. Gregorii Nazianzeni (2):

Tumulus Amphilochii = AP. VIII., 137; Tumulus Euphemii Amphilochii = AP. VIII., 126. Ova dva epigrama prevodilac nije preveo iz antologije, nego, kako u opazkah k tim pjesmam sam veli, iz „Anecdota Graec." ed. Muratori 1709.

17. Hegesippi:

Tumulus Timonis = AP. VII., 320. Iza ove pjesme sliedi jedan distih, pri kojem Kunić opaža: „Idem brevius Callimachi". To u ostalom nije posebna pjesma nego posljednja dva stiha prediduće pjesme, glede kojih se u opazci antol. Pal. veli: „Alterum distichon Plutarchus Anton. c. 70 tribuit *Callimacho,* cui totum carmen assignandum videtur. Rari apud Plutarchum in scriptorum nominibus errores, in Cod. Anth. frequentissimi."

18. Homeri:

Tumulus Midae = AP. VII., 153.

19. Isidori Aegeatae:

Tumulus ad bubulcum = AP. VII., 280.

20. Juliani:

Tumulus Archilochi = AP. VII., 674, no ovdje se pripisuje pjesniku Adrianu, dočim kod Planuda nije ni zabilježeno ime piščevo.

21. Leonidae (2):

Crethonis tumulus = AP. VII., 740; Tumulus Hipponactis = AP. VII., 408.

Digitized by Google

22. Leontii:
Tumulus Aiacis = AP. VII., 150.
23. Luciani:
Tumulus Callimachi pueri = AP. VII., 308.
24. Meleagri:
Tumulus Ausigenis = AP. VII., 461.
25. Mnesalcae:
Tumulus patriae liberatorum = AP. VII., 242.
26. Onestae:
Tumulus naufragi = AP. VII., 274.
27. Persae:
Tumulus Philaenii puellae = AP. VII., 487.
28. Pinyti:
Tumulus Sapphus = AP. VII., 15.
29. Platonis:
Tumulus naufragi = AP. VII., 265.
30. Sapphus:
Tumulus Timadis puellae = AP. VII., 489.
31. Simonidis (2):
Tumulus Nicodici = AP. VII, 302; Tumulus Clisthenis Chii naufragi = AP. VII., 510.
32. Paulli Silentiarii (5):
De Homero in Io insula sepulto = AP. VII., 4; Tumulus Sophoclis = AP. VII., 22, ali se pripisuje pjesniku Simii. Tumulus Archedices. Ove pjesme Kunić nije preveo iz antologije, nego iz VI. knjige Thukydidove historije. Tumulus naufragi = AP. VII. 534, ali nije sigurno, od koga je pjesma; jedni ju pripisuju Theokritu, drugi Automedontu Aetolcu Tumulus Orthonis. U grčkoj antologiji nema te pjesme, nego se nalazi medju Theokritovimi pjesmami iza Idylliâ.
33. Theocriti:
Tumulus Hipponactis = AP. VII., 715.
34. Theodoridae:
Tumulus Phaenaretes = AP. VII., 528.
Antipatri Thess. „Aeschylï tumulus“ = AP. VII., 39.

Ὁ τραγικὸν φώνημα καὶ ὀρρυόεσσαν ἀοιδὴν
πυργώσας στιβαρῇ πρῶτος ἐν εὐεπίῃ
Αἰσχύλος Εὐφορίωνος, Ἐλευσινίης ἑκὰς αἴης
κεῖται, κυδαίνων σῆμα Γελαιρίην.

Digitized by Google

Grotijev prievod glasi:

„Qui tragicas voces multumque trahentia fastus
Fortibus instituit stringere verba modis,
Aeschylus, Euphorionis, Eleusinos procul arvis,
Concelebrat Siculum, qua sepelitur, humum."

Kunićev ovako:

„Eximio tragicam primus qui carmine musam
Ex humili celsum sustulit ad columen,
Aeschylus Actaea iacet hic male pulsus ab urbe,
Atque suo decorat Trinacriam tumulo."

Juliani „Tumulus Archilochi" = AP. VII., 674:

Ἀρχιλόχου τόδε σῆμα, τὸν ἐς λυσσῶντας ἰάμβους
ἤγαγε Μαιονίδη Μοῦσα χαριζομένη.

Grotius:

Archilochus iacet hic. Bene Musa volebat Homero,
Hunc in iambeum cum furiavit opus.

Kunić:

„Archilochus iacet hic; in tristes egit iambos
Quem dea, ne fieret par tibi, Meonida."

f) Anthologicorum caput sextum.

Epigrammata lugubria (35).

1. Incertorum (4):

Luctus in morte Orphei = AP. VII., 10; De morte Erinnae = AP. VII., 12; Poëta patria excedens = AP. IX. 136; Navis a mari in terra perdita = AP. IX., 32.

2. Aemiliani Nicaeensis:

Navis servata vectoribus mortuis = AP. IX., 218.

3. Agathiae (2):

Troiae querela ad Minervam = AP. IX., 154; De Troia eversa = AP. IX., 153.

4. Alcaei:

Ad Marsyam supplicio affectum = AP. XVI., 8.

5. Antipatri (9):

Nucis querela = AP. IX., 3; Delus de se ipsa = AP. IX., 408; De Aretimiade mortua, altero e geminis una exstineto, altero superstite = AP. VII., 464; Niobe Stygiam paludem transmissura = AP. VII., 530; Ad Orpheum mortuum = AP. VII., 8; De puero ab apibus interempto = AP. IX., 302; De Cleonice demersa in Hellesponto = AP. IX., 213; De Mycenis dirutis = AP. IX., 101; ali se ovdje pripisuje Alpheu Mitylencu. Nereidum simulacra relicta, Corintho diruta = AP. IX., 151.

Digitized by Google

6. Antiphili:

In morte Agricolae = AP. IX., 549.

7. Antiphanis:

De navi et pastore = AP. IX., 84.

8 Antonii Argivi:

In Argos dirutum = AP. IX., 102.

9. Apollinidae:

De Aristomene naufrago diebus Alcyoniis = AP. IX., 271.

10. Bassi:

De classe Graecorum fracta ad Caphareum = AP. IX., 289.

11. Callimachi (2):

Ad Heraclitum mortuum = AP. VII., 80; Tumulus Charmidis = AP. VII., 519.

12. Dioscoridis:

Lycambae filiae de se et de Archilocho = AP. VII., 351.

13. Diotimi:

De Therimacho fulmine icto = AP. VII., 173., no ovdje se izražava sumnja, nije li možda od *Leonide.*

14. Erycii:

Ad Therimachum fulmine ictum = AP. VII., 174.

15. Isidori Aegeatae:

De Nicophemo in navi siti enecto = AP. VII., 293; Pjesma je u originalu u jambskih akatalektičkih trimetrih, u prievodu u hendekasilabih sastavljena.

16. Leonidae:

De Erinna mortua = AP. VII., 13.

17. Leontii:

Equus olim nobilis molae alligatus = AP. IX., 20, ali se navodi pod imenom pjesnika Archie.

18. Onestae:

Mater orba = AP. IX., 292.

19. Philippi (3):

De Damide in mari Icario demerso = AP. IX., 267; De Aristodice orbata liberis = AP. IX., 262; Philaenii querela de morte liberorum = AP. IX., 254.

20. Statilii Flacci (rectius Statyllii Fl.):

De capella a lupo devorata. Pjesma se ne nalazi medju pjesmami grčke antologije, nego, kako prevodilac sam opaža, „in Theocriti carminibus post Idyllia". U Fritscheovu izdanju Theokritovih pjesama dolazi pod ἐπιγράμματα br. VI.

Digitized by Google

Erycii „ad Therimachum fulmine ictum“ = AP. VII., 174:

„Οὐκέτι συρίγγων νόμιον μέλος ἀγχόθι ταύτας
ἁρμόζῃ βλωθρᾶς, Θηρίμαχε, πλατάνου·
οὐδέ σευ ἐκ καλάμων κεραὶ βόες ἁδὺ μέλισμα
δέξονται, σκιερᾷ πὰρ δρυὶ κεκλιμένου.
Ὤλεσε γὰρ πρηστήρ σε κεραύνιος· αἱ δ' ἐπὶ μάνδραν
ὀψὲ βόες νιφετῷ σπερχόμεναι κατέβαν.“

Grotijev prievod glasi:

„Non posthac silvestre canet tibi fistula, fuso
Huius sub platani tegmine Therimacho.
Nec tua mulcebunt quercus sub fronde iacentis
Carmina cornigeras corpora fessa boves.
Tu cadis igne Jovis: sero rediere iuvencae
Ad stabula et multa permaduere nive.“

Kunićev ovako:

„Heu heu, infelix, iam nec meditabere celsa
Dulcia sub platano carmina, Therimache;
Nec strati umbrosa sub quercu errantia vocem
Armenta arrectis auribus excipient.
Heu! Jovis igne iaces domitus, sparsaeque nivali
Imbre domum sera nocte boves redeunt.“

g) Anthologicorum caput septimum.

Epigrammata ludicra (46).

1. Incertorum (7):

De lethargico et phrenetico = AP. IX., 141; In hominem immani naso = AP. XI., 406, ali pod imenom Nikarcha. Amoris triplex remedium = AP. IX., 497, ali se ovdje pripisuje pjesniku Kratetu. De imbelli conviciatore = AP. IX., 177. Pjesma bila je već god. 1764. prevedena, no u 4 stiha prama grčkom originalu, dočim je sada u 6 stihova prevedena. Ad Cynaegirum de Grammatico = AP. XI., 335; De Venere et Pallade = AP. XVI., 174; De Jove et Amore = AP. IX., 108.

2. Agathiae (2):

Ad perdicem a fele interemtam = AP. VII., 204; De fele quae perdicem peremit = AP. VII, 205.

3. Ammiani:

In hominem naso immani = AP. XI., 268.

4. Antipatri (3):

Mercurius de se et Hercule = AP. IX., 72; Pocula Pisoni a Diogene donata = AP. IX., 541; De lembo, cui nomen salutari = AP. XI., 331, ali se ovdje pripisuje Nikarchu.

Digitized by Google

5. Archiae:

De equo nobili ad molam alligato = AP. IX., 19.

6. Argentarii:

De lagena fracta = AP, IX., 246.

7. Automedontis:

De felicitate iocus = AP. XI., 50.

8. Germanici:

Lepus a cane marino correptus = AP. IX., 18.

9. Juliani:

Ad Icarum cereum, balneo superstantem = AP. XVI., 117, pjesma prevedena je već 1764.

10. Leonidae (7):

In malum pictorem = AP. XI., 314; In malum pictorem = AP. XI., 213, ovu je pjesmu Kunić dva puta preveo. Mercurius de se et de Hercule = AP. IX., 316; Venus inermis apud Spartanos = AP. IX., 320; In Cupidinem tureum = AP. IX., 179; Sera fercula = AP. XI., 9.

11. Luciani (3):

De Priapo vineae custode = AP. XVI., 238; In cursorem tardum eundemque voracem = AP. XI. 431; In Apin pugilem = AP. XI., 80.

12. Lucillii (9):

In hominem perquam pusillum = AP. XI., 103; In male parvum = AP. XI., 104; In male parvum ac macilentum = AP. XI., 392; De agello Menophanis = AP. XI., 249; Ad Dionysium de Simeone medico = IX., 115; De bono ac malo poëta = AP. XI., 394; De equo pigerrimo = AP. XI., 259; De equo macilento = AP. XI., 293, ali se pripisuje pjesniku Palladi. In cursorem parasitum = AP. XI., 208.

13. Macedonii:

Omen de morte uxoris irritum = AP. XI., 375.

14. Nicarchi:

De tribus surdis = AP. XI., 251.

15. Nili:

In Satyrum e lapillis coagmentatum = AP. XVI., 247.

16. Palladae:

In mulieres = AP. IX., 66; De grammatica et uxore = AP. XI., 378; Jocus in grammaticum = AP. IX, 489; De avi inflata sibi dono missa = AP. IX., 404.

*

Digitized by Google

17. Philippi:

Viator et Mercurius horti custos = AP. XVI., 193.

18. Speusippi:

De Democrito mortuo = AP. VII., 58, ali se ovdje pripisuje pjesniku Julianu.

Ammiani „in hominem naso immani" = AP. XI., 268:

„Οὐ δύναται τῇ χειρὶ Πρόκλος τὴν ῥῖν' ἀπομύσσειν·
τῆς ῥινὸς γὰρ ἔχει τὴν χεῖρα μικροτέρην·
Οὐδὲ λέγει Ζεῦ σῶσον ἐὰν πταρῇ· οὐ γὰρ ἀκούει
τῆς ῥινός· πολὺ γὰρ τῆς ἀκοῆς ἀπέχει.

Grotij preveo je taj epigram:

„Mungendo Procli manus est nec idonea naso:
Quid mirum? naso nam minor ipsa manus.
Nec sternutans, Sit, ait, bene: quippe nec audit
Nasum, qui tantum distat ab auriculis."

Kunić ovako:

„Nec dextra Proclus potis est emungere nasum,
Quod naso dextra est dimidio brevior;
Nec cum sternutat: *Serva*, inquit, *Jupiter;* audit
Quod nihil; a naso tam procul auris abest."

h) Anthologicorum caput octavum.

Epigrammata varia (46).

1. Incertorum (6):

De racemo nondum maturo a vite avulso = AP. IX., 375; De Archilocho ad Cerberum = AP. IX., 70; Pinus vento eruta in navim adacta = AP. IX. 33; Pinus vento deiecta ad nautas = AP. IX., 105; Ad Pana = AP. XVI., 17; Ad Thersipotidem = AP. VII., 649, ali se ovdje pripisuje pjesnikinji Anyti.

2. Anacreontis:

Puellae Baccho dona ferentes = AP. VI., 134.

3. Antipatri:

Munus natalicium = AP. IX., 93.

4. Antiphili:

In torrentem = AP. IX., 277.

5. Antiphili Byzantii:

De Glauco naviculatore = AP. IX., 242.

6. Archiae (5):

Boves navim trahentes = AP. IX., 347; Echo de se ipsa = AP. IX., 27; Ad hirundinem in Medeae tabula nidulantem = AP. IX., 346, ali se pripisuje ovdje Leonidi. Pjesma spada medju

Digitized by Google

one, koje su već g. 1764. prevedene. Ad merulam in quercu sedentem = AP. IX., 87, ali se pjesniku Marku Argentariu pripisuje, kao što i sliedeći epigram: De Cupidine gemmae insculpto = AP. IX., 221.

7. Aristonis:

De Junone irata ob Ganimedem = AP. IX., 77.

8. Callimachi:

Ad Bacchum = AP. IX., 566.

9. Cosmae:

Pyrrhus mactans Polyxenam = AP. XVI., 114.

10. Glauci:

Pan et Nymphae de Daphnide = AP. IX., 341.

11. Gemini:

In Herculem inernem Lysippi = AP. XVI., 103.

12. Cyrilli:

De epigrammate = AP. IX., 369.

13. Juliani:

De Archilocho ad Cerberum = AP. VII., 69.

14. Leonidae (3):

Mars indecoro munere affectus = AP. IX., 322. Pjesma prevedena je već g. 1764. De caeco et claudo = AP. IX. 12. Originalna pjesma ima 4 stiha (2 distiha); Kunić stegnuo je svoj prievod na jedan distih. O imitaciji te pjesme po Dinku Ranjini gl F. Maixner, Rad LXX. De se olim astronomo tunc poëta = AP. IX., 344.

15. Maecii:

In simulacrum Cupidinis vincti = AP. XVI., 198.

16. Meleagri:

Ad cicadam = AP. VII., 196.

17. Moschi:

In Amorem arantem = AP. XVI., 200.

18. Myrini:

De Thyrside et Amore = AP. VIII., 703.

19. Nicarchi:

Venus ad Minervam = AP. IX., 576.

20. Oenomai:

De Cupidine in cyatho = AP. IX., 749.

21. Palladae (4):

Coenae recusatio = AP. IX., 176; Amor tenens altera manu delphinum, altera florem = AP. XVI, 207; In virum uxori ob-

Digitized by Google

noxium = AP. X., 55; De templo Fortunae verso in cauponam = AP. IX., 180.

22. Philippi (2):

Ad Caesarem de Psitacco = AP. IX., 562. Pjesma je ova Crinagorina, ne pako Philippova, kako to kod Maxima Planuda nalazimo i u izdanjima, koja se na Planudovu osnivaju i iz kakva je naravno i Kunić prevodio. Sr. Anthol. Pal adnot. ad h. l. In vitem = AP IX., 561.

23. Ptolemaei (2):

De se sidera contemplante = AP. IX., 577; Palladis simulacrum = AP. XIV. 2, no tuj se pjesma, koja spada medju „problemata arithmetica", pripisuje Pythagori.

24. Secundi:

Navis incendio consumta in litore = AP. IX., 36.

25. Statilii Flacci:

Fons et viator = IX., 37, no pjesnik se ne zove Statilius Flaccus nego Tullius Flaccus

26. Theocriti:

Amor api similis. Ova se pjesma ne nalazi u grčkoj antologiji, nego je Theocrit. Idyll. XIX. (κηριοκλέπτης). Pjesmu je preveo na hrvatski Dinko Ranjina. Sr. F. Maixner, Rad LXX.

27. Xenocratis:

Herma in palaestra = AP. XVI., 186.

28. Zeloti:

Pinus vento eruta ad fabrum navalem = AP. IX., 30.

29. Zenodoti:

De Cupidine fonti imposito = AP. XVI., 14

Oenomai „de Cupidine in cyatho" = AP. IX., 749:

Ἐν κυάθῳ τὸν Ἔρωτα τίνος χάριν; ἀρκετὸν οἴνῳ
αἴθεσθαι κραδίην· μὴ πυρὶ πῦρ ἔπαγε.

Grotijev prievod glasi:

„In cyatho cur sculptus Amor? vino ardeat ut cor
Est satis. Ignem igni quis furor adicere est?"

Kunićev:

„Quorsum Amor in cyatho? cur ignibus additur ignis?
Quid? solo non sat corda calent Bromio?"

Xenocratis „Herma in palaestra" = AP. XVI., 186.

Ἑρμῆς ὠκὺς ἐγὼ κικλήσκομαι· ἀλλὰ παλαίστρῃ
μὴ κολοβὸν χειρῶν ἕστατε, μηδ' ἄποδα·
ἢ πῶς ὠκὺς ἐγώ; πῶς δ' ὄρθια χειρονομήσω,
ἐς βάσιν ἀμφοτέρων ὀρφανὸς ἱστάμενος;

Digitized by Google

Grotijev prievod glasi:

„Mercurius velox nomen mihi. Quaeso, palaestra
Ne me orbum manuum ponite, neve pedum.
Nam mihi si partes illinc tollatis et istinc,
Quomodo ero velox, quomodo chironomon?“

Kunićev prievod:

„Herma ego sum pedibusque celer manibusque; palaestra
Truncus in hac statuor cur pede utroque carens
Atque manu? pedibus demtis, an currere; demtis
An manibus possum, quod soleo, esse pugil?“

O Kunićevu prievodu pjesama iz grčke antologije veli Petrus Antonius Serassius u aprobaciji: „Cum ante aliquot annos nonnulla veterum Graecorum carmina (to se odnosi na one pjesme, koje je uz neke druge izdao 1764.) a Raymundo Cunichio latine versa in manus meas incidissent, adeo eorum lectione sum delectatus, ut nihil suavius nihilque elegantius multo iam tempore me legisse animadverterem. Quare auctorem optimum atque humanissimum virum mihique vetere familiaritate coniunctum etiam atque etiam rogavi ut cetera quoque ex Anthologia Epigrammata . . . . latine redderet. Istud autem ab doctissimo viro hoc volumine non praeclare modo sed etiam cumulatissime praestitum fuisse vehementer laetor . . . . Germanam ubique latini sermonis puritatem, varium gratissimumque numerorum concentum, Atticorum salium acumen atque elegantiam multiplicemque doctrinam sum admiratus; proindeque omnia dignissima censeo, quae in lucem proferantur.“ Ne manje povoljno sudi o istom prievodu Nikola Ferrari: „Quod omnibus humaniorum litterarum studiosis valde optandum erat, ut aliquis existeret, qui ex pulcherrimis Graecae Anthologiae carminibus meliore quodam delectu atque ordine usus, meliora excerperet latinaque veste indueret: id egregie praestitisse Raymundum Cunichium virum doctissimum mirifice gaudeo ac vehementer gratulor. Nihil enim ille, meo quidem iudicio, praetermisit corum, quae ab optimo interprete ac poëta exspectanda sunt, ut ipsa Graeci operis, ex quo haec hausta sunt, inscriptio multo potiori iure in hunc libellum cadere posse videatur, adeo quemadmodum ille ait:

„Floriferis ut apes in saltibus omnia libant“,

omnia Cunichius item depastus est aurea dicta; quique ad horum carminum lectionem aggredientur, suavissimorum flosculorum sertum Musarum et Gratiarum manibus contextum tractare atque odorari quodammodo sibi videbuntur“.

Digitized by Google

Appendini pak, op. cit. II. str. 176 popratio je taj prievod ovimi riečmi: „Questa opera fù dagli intendenti a ragione giudicata classica e sommamente utile pei coltivatori della poesia Latina. Gli antichi Romani ci hanno lasciato assai poco in questo genere ed anche i più parziali per loro confessano, che essi furono assai lontani dall' aver in questi corti componimenti potuto emular l' ingegnosa ed acuta semplicità dei Greci. Non tutti gli epigrammi che ci presenta del buon gusto, dell' onestà e della verecondia, da cui non prescinde mai l' uom ben costumato e dabbene. Quindi non dobbiamo solo essere obbligati al Cunich, perchè egli con inarrivabile felicità ci ha latinamente ritratto i Greci originali dando ad alcuni un nuovo carattere di belezze, ed illustrandoli con note, che ispirano alla gioventù il buon gusto, e l' amor dell' imitazione, ma anche perchè colla finezza del suo discernimento e giudizio ne ha fatto una scelta da contentare pienamente l' uom probo ed il poeta nel tempo stesso."

Premda su te hvale nešto pretjerane, mora se ipak priznati, da je prievod grčkih epigrama u obće dobro uspio i da za Grotijevim ne samo u ničem ne zaostaje, nego gdjegdje pače i nadmašuje. Kunić prevodi grčke epigrame u toliko stihova, koliko je u originalnih pjesmah, samo riedko se razilaze original i prievod. Tako ima AP. VII., 353 = Sepulcr. Antipatri Sidonii „tumulus Maronidis" u izvorniku šest, u prievodu osam stihova, a obratno Var. Leonidae „de caeco et claudo = AP. IX., 12, u izvorniku dva distiha, u prievodu pak samo jedan. Ostali primjeri zabilježeni su već naprvo kod pojedinih pjesama.

Kao što kod drugih tako se prevodilac nije ni kod ovih prievoda doslovce držao rieči originala, ali je smisao i — što je kod epigramatične poezije najvažnije — jezgra ili pointa epigrama svagdje pogodjena i većinom onako pregnantno i jedro, ako i kadšto drugimi riečmi, izražena kako u grčkih izvornih pjesmah.

Što se metra tiče, to su gotovo svi epigrami, kako je to kod ove vrsti poezije u običaju, u elegijskih distisih sastavljeni. I taj metar nalazimo takodjer u Kunićevu prievodu i to vrlo korektno izveden; samo epigramm. sepulcr. „tumulus Midae = Ant. Pal. VII., 153, koji se epigram Homeru pripisuje, spisan je u daktilskih heksametrih, slažući se prevoditelj i u tom s pjesnikom izvorne pjesme.

Samo u dva epigrama udaljio se je prevodilac od originalnoga metra: Epigr. sat. „de Aulo Mercurium furato" = Anth. Pal.

Digitized by Google

XI., 176 i Epigr. lugubr. „de Nicophemo in navi siti enecto“ = AP. VII., 293. Prva je pjesma od Lucilija a druga od Isidora Aegeaćanina. Prva pjesma glasi:

Τὸν πτανὸν Ἑρμᾶν, τὸν θεῶν ὑπηρέταν
τὸν Ἀρκάδων ἄνακτα, τὸν βοηλάταν,
ἑστῶτα τῶνδε γυμνασίων ἐπίσκοπον,
ὁ νυκτικλέπτας Αὖλος εἶπε βαστάσας.
„Πολλοὶ μαθηταὶ κρείσσονες διδασκάλων.“

Kako je vidjeti, metar je:

⏑ – ⏑ – ⏑ ‖ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – t. j. trimeter iambicus acatalecticus = senarius monostichus.

U istom metru preveo je i Hugo Grotius taj epigram:

„Divum volucrem nuntium Maia satum,
Doctum boves abigere, rectorem Arcadum,
Haec quem palaestra praesidem noscit suum,
Dum noctu raptum ferret Aulus, addidit:
Vincit magistrum saepe discipuli labor.“

Kunić preveo je taj epigram ovako:

„Hermam, pennipedem Jovis ministrum
Et regem Arcadiae, bonum et iuvencas
Furari; positum, vigil palaestrae
Custos ut foret huic, loco revulvum
Dum fur in tenebris ferelat Aulus,
Cachinnans male: saepe doctiores,
Inquit, discipuli suis magistris“.

Metar je ovaj:

– ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ t. j. versus phalaecii, ili, kako se (⏑ –) takodjer naprosto zovu „hendecasyllabi“. To isto opaža se takodjer AP. VII., 293:

Οὐ χεῖμα Νικόφημον, οὐκ ἀστρων δύσις
ἁλὸς λιβύσσης κύμασιν κατέκλυσεν·
ἀλλ' ἐν γαλήνῃ, ῥεῦ τάλας! ἀνηνέμῳ
πλόῳ πεδηθεὶς, ἐρρύγη δύψευς ὕπο.
καὶ τοῦτ' ἀήτεων ἔργον· ἃ πόσον κακὸν
ναύταισιν ἢ πνέοντες ἢ μεμυκότες.“

Kunićev prievod glasi:

Nōn hȳēms grăvīs ēt căděns Orīōn
Merserunt sale Nicophemon Afro
Omni sed male destitutus aura
In puppi miser est siti peremtus.
Ventorum hoc etiam est opus; frementes
Nautis fata ferunt, ferunt silentes.“

Isti taj metar vidimo još u jednoj varianti prievoda Epigr. mor. Palladae „vitam ludo similem esse“ = Ant. Pal. X., 72:

Digitized by Google

„Σκήνη πᾶς ὁ βίος καὶ παίγνιον· ἢ μάθε παίζειν
τὴν σπουδὴν μεταθείς, ἢ φέρε τὰς ὀδύνας.“

Pošto je prevodilac taj epigram u originalnom metru (elegijskom distihu) no inače dosta slobodno preveo:

„Vita hominum est ludus: ludum ne lude severe;
Cur frustra curis mentem animi excrucies?“

dodaje on još jedan prievod i to u hendekasilabih:

„Ludus est hominum, Sabine, vita.
Hunc ni deposita severitate
Ludas, expedies nihil, molesto
Ni frustra ut crucies dolore mentem.“

Hendekasilabi dolaze još Epigr. mor. incerti poëtae „de amicitia“ = AP. X., 39, gdje originalna pjesma sastoji od jednoga elegijskoga distiha, a prievod od 5 hendekasilaba, i Epigr. Mor. Alphaei Mitylenaei „parvo contentus = AP. IX., 110“.

Da je Kunić odabrao taj metar, to treba bez sumnje pripisati utjecanju Catullovih pjesama, za koje smo već i kod izvornih Kunićevih pjesama opazili, da su i inače utjecale na njegovu poeziju; a poznato je, da u čitavoj rimskoj literaturi Catull najčešće upotrebljava hendekasilabe; 1—3, 5—7, 9, 10, 12—16, 18, 23, 24, 26—28, 32, 33, 36, 38, 40—43, 45—50, 53—58 po numeraciji Luciana Müllera.

Kunić je popratio prievode iz grčke antologije mnogobrojnimi opazkami.

Već godine 1549. izašlo je u Basileji prvo komentovano izdanje grčke antologije, što je priredio Joannes Brodaeus. Da se je Kunić u svojih opazkah poslužio komentarom Brodaejevim, proizlazi iz opazke ad Epigr. Votiv. Leonidae „ad deos agrestes“ = AP. VI., 334 k imenu *Neoptolemus:* „Non Neoptolemi Achillis filii, *ut putat Brodaeus,* cuius Neoptolemi tempora longissime distant a Leonidae temporibus, sed eius Neoptolemi, quem Pyrrhus Epirota aliquamdiu socium regni habuit. Vide Plutarchum in vita Pyrrhi “

Osim Brodaea pozivlje se Kunić kadkada takodjer na druga učena djela poimence na izdanja Fulvia Ursina n. pr. ad Epigr. encom. Antipatri Thessali „In novem poëtrias“ = AP. IX., 26; na Joann. Alb. Fabricii Bibliotheca Graeca; na Cluverii Germ. Antiquit. n. pr. ad Epigr. encom. Bassi (rectius Crinagorae) „de Germanici victoriis = AP. IX., 283, gdje razpravlja o starih Germanih, Gallijanih i Keltah i o njihovu odnošaju etnografijskom; Kirchmann, de fun. Rom. n. pr. ad Epigr. lugubr. Incert. „luctus

Digitized by Google

in morte Orphei" = AP. VII., 10; Cael. Rodiginus Antiqu. lect. u. pr ad epigr. ludicr. Ammiani „in hominem naso immani" = AP. XI., 268. Sva je prilika, da se je takodjer poslužio obširnim onim kazalom imenâ i stvari, što se nalazi u izdanju, koje su Petar i Maria Nicolinus Sabiensis priredili Venetiis 1550. No kud kamo veći dio opazaka osniva se na izvorih t. j. na mnogobrojnih citatih iz grčkih i rimskih pisaca. Čitajuć te opazke čovjek se mora upravo diviti velikoj učenosti piščevoj i dubokomu i svestranomu poznavanju staroklasičkih literatura. Nema možda pisca od Homera i Ennia počevši sve do Orosia i Bede i prvih pisaca byzantinskoga doba, kojega on ne bi gdjegdje naveo, da podkriepi koju svoju tvrdnju ili da razbistri i razjasni mjesta tamna i nejasna, koja trebaju tumača i razjašnjenja. Grčkih pisaca ne navodi u izvornom tekstu nego u latinskom prievodu. U svojih je tvrdnjah naš Kunić skroman i čedan; ne razlaže on svoga mnienja sigurno i apodiktički, gdje zna, da znanost još nije razjasnila stvari, nego se ne ustručava priznati, da mu nije jasno ili da ne zna. Izraze kao *puto, opinor, fortasse, mihi videtur, verisimile mihi videtur* i slične nahodimo ne riedko u njegovih opazkah. Sr. Epigr. sepulcr. Callimachi „tumulus patris sui" = AP. VII., 525, adn. a. „Quod nomen fuerit huic filio Callimachi strategi, patri Callimachi poëtae, me quidem *fateor ignorare*. Fabricius B. G. III., 19, eum Battum vocat idcirco, ut opinor, quod Callimachus poëta passim Battiades dicitur: ex quo nihil aliud efficitur, nisi illum Batto ortum esse, nec sciri potest eiusne filius an nepos fuerit. Certe Callimachus ipse teste Strabone l. 17. proavum suum vocat Battum, a quo condita est Cyrene."

Epigr. Sepulcr. Homeri „tumulus Midae" = AP. VII., 153, adn. a: „Extat hoc epigramma in libello de vita Homeri, quem Tanaquillus Faber, Vossius, Jonsius negant esse Herodoti Halicarnassei; verum argumenta, quibus nituntur, non tanti sunt ponderis, ut nobis non liceat una cum Io. Alberto Fabricio B. G. I., 2, sustinere assensum, atque, ut in re nondum satis comperta, amplius pronuntiare; sed in eo libello haec scripta sunt de Homero .... Quodnam autem fuerit illud signum, neque id proditum est, *neque ego divinare possum.*"

Epigr. Sepulcr. Leonidae „Crethonis tumulus" = AP. VII., 740, adn. c: „Hic Crethon, homo tam locuples, quisnam fuerit, *ignoramus*". Epigr. Enc. Antipatri „de quatuor Victoriis in Cai domo pictis = AP. IX., 59 adn. a: „Hic, in quo appellando Antipater

Digitized by Google

solo praenomine utitur, quisnam fuerit, *divinare non possum;* hoc tantum *suspicor,* fuisse illum Pisonem, ad quem duo alia carmina scripsit, alterum suo, alterum Theogenis nomine.“ Encom. Posidippi de Alexandro Lysippi = AP. 119 op. b. „Fueritne hoc simulacrum illud inauratum a Nerone, de quo Plin. l. XXXIV., c. 8, statuere *non audeo.*“ itd.

Opazke same tiču se:

1. tumačenja t. z. realijâ, razlažuć imena vlastita bud osobâ, bud gradovâ, zemaljâ, riekâ, gorâ itd., što dolaze u pjesmah, ili podavajuć nam gdjegdje podatke o piscih epigrama samih. Ovakve stvarne opazke dolaze u Kunićevu komentaru najčešće. U istu kategoriju spadaju takodjer mitologijska i historijska razlaganja. Bilo bi nepravedno, kada bismo pri prosudjivanju tih opazaka htjeli svagdje upotriebiti mjeru stroge znanosti, kako je dan danas razvijena. Kunić razlaže stvari prama stanju znanosti, kako je u njegovo doba bila razvijena, ali se i tu pokazuje učenjakom oštroumnim i duhovitim, koji je kritičkim okom znao lučiti utvrdjenu po znanosti istinu od nagadjanjâ i hipotezâ. Odtuda i dolazi, da njegove opazke imaju kadkada polemičan karakter. Da navedem nekoliko primjerâ. Epigr. vot. Gemini „tropaeum Philippi de Atheniensibus“ = AP. IX., 288, veli se obzirom na jedno mjesto iz Demosthenova govora „o viencu (περὶ στεφάνου)“:

„Ὄμνυε νῦν νέκυας, Δημόσθενες· αὐτὰρ ἔγωγε
καὶ ζωοῖς ἔσομαι καὶ φθιμένοισι βαρύς.“

Budući da se taj distih nalazi „in tropaeo *Philippi*“, to Kunić, navedavši dotično Demosthenovo mjesto, na koje se proteže citirani distih u tom epigramu, punim pravom opaža u adn. b: „Haec Demosthenes in oratione, quae habita est regnante *Alexandro,* ut in tropaeo Chaeronensi, si quidem a *Philippo* statutum fuisset, eorum mentio fieri non potuerit.“ Epigr. vot. Lucilii „naufragi votum“ = AP. VI., 164, veli u opazci *b* o samothračkih bogovih: „Eorum historiam *(si quidem res tot fabulis implicata historia vocari potest)* tradit Herodotus in Euterpe, Strabo l. X., Pausanias in Boeoticis.“ Ad Encom. Philippi „de Leonida et Xerxe“ = AP. IX., 293: „Philippus non Herodotum, sed alium quempiam auctorem secutus est. Nam Herodotus, Leonidam non ipsum sibi manus attulisse, sed pugnando in acie cecidisse affirmat in Polyhymnia; non vero iniecta purpurea chlamyde hominis cadaver a rege honestatum fuisse tradit, sed, amputato capite, in crucem sublatum; idque factum ob immanem iram, qua in eum vivum excanduerat. Fatetur

Digitized by Google

tamen Persas, prae omnibus quos ipse norit hominibus, solere viros, in re militari praestantes honore afficere". Epigr. Sat. inc. (rectius Palladae) „in hominem pusillum militiam metuentem" = AP. XI., 265 op. a: „Nullam expeditionem Romani suscepturi sunt adversus grues, more Pygmaeorum, quos cum his avibus bellare Homerus subobscure indicavit Il. 3, 6 ac dedit, ut opinor, occasionem iis, quae de Pygmaeorum genere narrari ait Plinius l. 7, c. 2, et Aristoteles de hist. animal. l. 8., c. 12, a quo miror scriptum esse, quae de gruum et Pygmaeorum pugna dicantur, ea fabulam non esse: re vera enim pusillum hoc hominum genus ad paludes unde Nilus profluit inveniri ac Troglodytas vocari." Ludicr. Leonidae „Venus inermis apud Spartanos = AP. IX., 320, prikazuje se Venera, kano da je kod Spartanaca bez oružja. Proti tomu navodi Kunić u svom komentaru sasvim pravo: „Equidem vereor, ne hic poëta, qui alios falsi insimulat, falsa loquatur. Plures enim Venerem apud Spartanos armatam fuisse confirmant", te se pozivlje na razna mjesta iz Plutarcha. U Var. Cyrilli „de epigrammate" = AP. IX., 369, obara se na razlaganje piščevo, da epigram mora da sastoji od dva stiha, ističuć posve opravdano, da epigram može imati i jedan samo stih ili i više od dva stiha; epigram mora samo da bude kratak i jezgrovit: „Atqui epigramma nec duos versus postulat, cum uno etiam versu possit esse contentum, cuiusmodi est illud Virgilianum: *Aeneas haec de Danais victoribus arma;* et multo plures quam duos recipit; quod ita esse et ratio persuadet et innumerabilia optimorum poëtarum exempla declarant. Hoc quidem constat, unam ex virtutibus epigrammatis esse brevitatem, verum ea brevitas quanta esse debeat, non tam potest numero versuum, quam quodam hominum intelligentium iudicio definiri." Ad Sepulcr. Alcaei (rectius Simonidae) „tumulus bellatorum" = AP. VII., 251 opaža: „In anthologia hoc epigramma dicitur scriptum in eos, qui caesi sunt ad Thermopylas: verum aeque convenit in omnes viros fortes, qui in acie ceciderunt".

2. Ovim nanizujem opazke, koje se tiču arkeologije. Učeni prevodilac podava nam podataka o raznih kipovih, spomen-pločah, posudah i drugih umotvorinah, na kojih se dotični epigrami kao nadpisi nahode ili kojih se svojim sadržajem tiču. U tih se opazkah pozivlje on većinom na Pausaniju i Plinija, dakle na najobilnije u tom pogledu izvore medju svimi grčkimi i rimskimi pisci. Tako Encom. inc. „de Jove Phidiae" = AP. XVI., 81, govori o znamenitom kipu Olympijskoga Zeusa od Phidije; ibd. „de Venere

Digitized by Google

Cnidia et Minerva Atheniensi" = AP. XVI., 159, o Knidskoj Veneri od Praxitela; ibd. „Niobe Praxitelis" = AP. XVI., 129, o kipu Niobe u Rimu, o kom Plinij veli „haesitatio est, Scopas an Praxiteles fecerit."; ibd. „Hermae inscriptum" = AP. XVI., 192, o glasovitom grčkom kiparu Scopi; Var. Xenocratis „Herma in palaestra" = AP. XVI., 186, tumači *herme* itd. Epigrafike se tiče opazka c ad Sepulcr. inc. „tumulus in quem nemo adhuc illatus est" = AP. VII., 228.

3. Obilne su također opazke, u kojih se razni odnošaji i običaji iz državnoga a još češće iz privatnog života starih Grka i Rimljana razjasnjuju. I ove opazke pokazuju, ako se čovjek prama razvitku današnje znanosti i ne može svagdje s njimi slagati, da je Kunić dobar poznavalac naročito privatnih starina. Amo spadaju n. pr. opazke ad Sepulc. Glauci „tumulus naufragi" = AP. VII., 285, o kenotafijih ili pseudotafijih; ibd. Paulli Silentiarii (rectius Simiae) „tumulus Sophoclis" = AP. VII., 22 e ibd. Sapphus „tumulus Timadis puellae" = AP. VII., 489, o grobovih grčkih i rimskih i nekih pogrebnih običajih; ad Lugubr. Agathiae „de Troia eversa" = AP. IX., 153, opazka o pomastih (de unguentis); ad Var. Antipatri „munus natalicium" = AP. IX, 93, o običaju starih klasičkih naroda, da su se rodjaci, prijatelji i znanci darivali na rodjen dan; ad Encom. Antipatri „ad Sabinum de navi coriacea" tumače se „naves coriaceae" itd.

4. Druge su opazke opet jezične naravi. Tako Encom. inc. de Jove Phidiae = AP. XVI., 81, op. c: „Non dubitavi scribere *Phidia*, nixus auctoritate Quintiliani, vel potius eorum, quibus nititur Quintilianus. Is. l. I., c. 4 docet non esse inusitatum apud Latinos, ut masculina Graeca nomina, quae in *as* exeunt, per *a* efferantur, atque ait idcirco apud Caelium legi *Pelia Cincinnatus* et apud Messalam *benefecit Euthia* et apud Ciceronem *Hermagora*. Addo etiam apud Horatium *obeundus Marsya*." Da je ta opazka sasvim opravdana, sr. Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache I., p. 32 sl. i R. Kühner, Ausf. lat. Gramm. I. str. 268 § 98 i str. 272 § 100.

Sepulcr. Onetae „tumulus naufragi" = AP. VII., 274 upotriebio je kao acc. plur. *haec pelage* prama grčkom πελάγη, te brani taj oblik u opazci *a* ovimi riečmi: „Hoc quarto casu numeri multitudinis Graecorum proprio usus est etiam Lucretius l. 5, 36, Propter Atlanteum litus *pelageque severa*, et l. 6, 619, At *pelage multa* et late substrata videmus" Da taj oblik dolazi kadkada kod lat pjesnikâ, svjedoči R. Kühner op. cit. str. 320 § 112 sub fin. Izpravne su takodjer

Digitized by Google

opazke ad sepulcr. Simonidis „tumulus Clisthenis Chii naufragi" = AP. VII., 510: Clisthenes, Demosthenes atque alia huiusmodi nomina Graecorum in primo casu habent in ultima syllaba *e* longum, in quinto casu *e* breve." Encom. inc., de patria Homeri = AP. XVI., 295, op. b: „Jones dicuntur etiam Jáones et Jonia Jáonia vel mutato α in η Jeonia." Satyr. „Automedontis, de Arrio aedituo" = AP. XI., 324, op. a: „Latoides secunda brevi, verso videlicet *o* magno in *o* parvum (dakle ω u o), cuius rei passim occurrunt exempla apud Graecos poëtas, cum in hac tum in aliis vocibus." Da u grčkom jeziku dolaze oblici Ἰάονες, Ἰαονία i Ἰηονία, nadalje uz Λατωίδης takodjer Λατοίδης svjedoče grčki rječnici.

5. Kadšto se upušta i u višu kritiku teksta n. pr. ad Ludicr. Leonidae „Mercurius de se et Hercule" = AP. IX., 316 op. a: „In fine quinti versus et initio sexti legitur ἀλλ' ποθ' αὐτοὺς αὐτῷ nulla sententia, vel certe inepta; ego, paucis litteris mutatis, optima sententia, atque ut mihi videtur, prorsus necessaria, sic lego: ἀλλ' ἀπ' αὐτὸς αὐτῷ . . . . , ut Hercules dicatur pira insitiva sibi devorasse, pira silvestria Mercurio apposuisse." Doduše konjektura Kunićeva nije osnovana, ali je oštroumni pisac sasvim dobro uvidio, da je tekst, što se u izdanjih nalazi, izkvaren i da ne daje smisla. Ovo mjesto u ostalom nije ni sada još dovoljno izpravljeno uzprkos raznovrstnim konjekturam i nagadjanjem novijih učenjaka. Sr. Adnot. Jacobsii a h. l. u Anthol. Pal. vol. II. p. 199.

Ad Vot. Gemini „tropaeum Philippi de Atheniensibus" = AP. IX., 288 dokazuje, da taj nadpis nije autentičan, nego podmetnut, sadržajem nadpisa samoga i citatom iz Pausanije. Da i noviji učenjaci naginju na takvo shvaćanje toga epigrama, razabire se iz adnot. Jac. ad h. l. u Anth. Pal. II., p 196.

6. Vrlo često tumači prevodilac u svom komentaru savez mislî. Njegove opazke te vrsti odlikuju se osobitom jasnoćom i preciznošću, te su gotovo svagdje korektne; samo riedko su neumjestne ili krive. Tako n. pr. ne stoji ono, čim hoće da opravda Sepulcr. Callimachi „tumulus Charidae" = AP. VII., 524, svoj prievod četvrtoga stiha: „Malui vocem μῦθος, quae fabulam aeque veram ac falsam significat, sic interpretari, ut Pluto talis dicatur, qualis perhibetur in fabulis, trux, niger, efferus, illacrimalis." Da takvim razlaganjem smisao onoga stiha pače i cieloga epigrama nije dobro shvaćen, o tom sr. Adnot. Jacobs. u Anth. Pal. Vol. I. p. 483. Naročito razlaže rado u svojih opazkah moralne ili etičke zasade, što dolaze u epigramih. Sasvim je naravno, da on kao kršćanin i

Digitized by Google

svećenik preporučuje samo one, koje se s kršćanskom etikom slažu ili joj se barem ne protive, a naravno je i to, što on često, nezadovoljan s onim naukom, koji se u epigramih razlaže, u svom komentaru ili izpravlja ili ga modifikuje po shvaćanju kršćanske moralke. Da to podkriepim s nekoliko primjera. Ad Mor. Leonidae „mors exlex" = AP. VII., 187 opaža: „Quod ipsum tamen optima lege a Deo est constitutum, ut tota hominis vita sit quaedam perpetua, quemadmodum Plato appellat, mortis meditatio; semper enim paratos esse oportet ad id, quod semper accidere potest." Ad Mor. Luciani „malis frustra fit bene" = AP. IX., 120, opaža on k izreci: „quodcunque benigne feceris (scil. viro malo), effusum protinus omne perit" sliedeće: „Huic incommodo illud certissimum remedium paratum est, ut quae malis bene facimus, ea non ipsorum, sed Dei causa faciamus." ibd. Palladae „vita varia, sepulcrum idem omnibus" = AP. X., 65, razvija pisac misao, da puki slučaj (bruta Fortuna) upravlja čovječjim udesom; tomu opaža prevodilac „Immo vero sapiens et omnia contuens providentia, a qua incertae atque instabiles hominum res certa et stabili ratione gubernantur." Ad. Sepulcr. Leontii „Tumulus Aiacis = AP. VII., 150, „Immo, si verum quaerimus, non tam socios, quam se ipsum suique animi impotentiam, qui acceptam iniuriam tam immodice tulit seque multo foedius quam ab Ulysse, ab ira et dolore nimio vinci passus est". Ad Sepulcr. Theodoridae „tumulus Phaenaretes" = AP. VII., 528: „Mallem propinquos, ut eam etiam vir atque omnes cognati et affines flevisse dicantur, sed in Graeco est τοκέας " Ad Lugubr. Antipatri „nucis querela" = AP. IX. 3: „Mallem dixisset, praestare pati omnia, quam sterilem esse Hoc certe animo vir bonus esse debet, ut malet omnia perpeti, quam non prodesse reipublicae."

7. U svom tumačenju postupa kadkada i svojevoljno te izkrivljuje smisao epigrama. To se n. pr. opaža Mor. Mimnermi „de sermone hominum" = AP. IX., 50:

„Τὴν σαυτοῦ φρένα τέρπε· δυσηλεγέων δὲ πολιτῶν
ἄλλος τίς σε κακῶς, ἄλλος ἄμεινον ἐρεῖ."

Smisao ovoga epigrama je posve jasan, i premda ga je prevodilac sasvim dobro razumio, to je ipak, očevidno zato, što mu se taj sebični nauk „τὴν σαυτοῦ φρένα τέρπε" nije svidjao, ovako preveo:

„*Fac quod opus* famae securus etc."

a u opazci razlaže, zašto je tako uradio: „Graeca verba sunt eiusmodi, ut potius dicendum fuerit: *Tu tibi fac placeas.* Verum

Digitized by Google

ego sic statuo, neminem sibi placere posse praeter illos qui recte faciant: qui ab officio desciscant, eos necessaria ipsos sibi displicere."

III. Prievod iz Kallimacha.

Iz Kallimacha, toga bez sumnje najboljega grčkoga pjesnika aleksandrijskoga doba (živio je oko 250 pr. Is.), preveo je Kunić jednu elegiju: „In lavacra Palladis" = Εἰς λουτρὰ Παλλάδος u Callimachea, ed. Otto Schneider, Lipsiae 1879., Vol. I. p. 49 sl. Ta pjesma, bez osobite pjesničke vriednosti ali inače vrlo učena sadržaja, spjevana je u dorskom narječju.

Kunićev prievod izašao je prvi put skupa s prievodom Theokritovih idila, nekih pjesama iz pjesnikâ grčke antologije i nekolikih odlomaka iz Homerove Iliade u izdanju Zamagnine pjesme *Echo* u Rimu 1764., zatim s prievodom njegovih Antholigica Graeca u Rimu 1771. i napokon u Mletcih 1784. Pred prievodom ima „argumenta" t. j. kratak sadržaj i uvod u pjesmu.

Pjesma je prevedena u originalnom metru, u elegijskih distisih. Prievod udešen je kao što i prievod drugih pjesama: prevodilac se ne drži strogo riečî nego više smisla originala te nastoji, da ga što ljepše pretoči na latinski, u ostalom pak ima toliko stihova koliko i izvorna pjesma sama (142 stiha). I ovomu je prievodu Kunić u izdanjih od 1771. i 1784. dodao onakav komentar, kako smo ga vidjeli kod prievoda iz grčke antologije, i sudeć po opazci na kraju prievoda: „In hunc hymnum scripsit uberrimas doctissimasque observationes Ezechiel Spanhemius" nema sumnje, da se je tim komentarom Spanhemijevim poslužio. Oštroumnost svoju u učenom tumačenju pisaca zasvjedočio je naš prevodilac medju ostalim kratkom ali znamenitom opazkom ad vers 63: „Ita accipiendum, ut si diceret: sive, inquam, Coroneas. *Sed vereor, ne locus sit corruptus.*" Kako je temeljita i osnovana ta slutnja, zasvjedočava obilna literatura o tom mjestu kod novijih učenjaka, naročito Ernestia, Bruncka, Th. Bergka, Schneidera i drugih. Sr. O. Schneider, op. cit. appar. crit. ad h. l.

IV. Prievod iz Mimnerma.

Mimnermos, iz Kolophona, spada medju najstarije elegike grčke — bijaše bo stariji suvremenik Solonov — te je osnovalac erotičke elegije kod Grkâ Skroz sentimentalan, ne poznaje veće sreće nego mladost i ljubav. S toga i većinom žali u svojih pjesmah, u koliko se to može iz sačuvanih ostataka razabrati, kratkoću mla-

Digitized by Google

dosti ter prolaznost i nestalnost tjelesne ljepote i jakosti, a tuži se na jade i nevolje starosti. Sr. G. Bernhardy, Grundriss der griech. Litt. II., 1, 439 i W. Teuffel u Paulyevoj realnoj encyclop. s. v. Mimnermus.

Iz ovoga pjesnika preveo je naš Kunić jedan ulomak, kod Th. Bergka, poëtae lyrici Graeci (Lipsiae 1882., 4 izd.) II., fragm. 2. pag. 26, sačuvan kod Stob. XCVIII., 13. Taj ulomak, koji radi o nestalnosti ljudskoga života, preveo je učeni prevodilac pod naslovom: „Fragmentum Elegiae de vita hominum." Prievod je sastavljen u izvornom metru, u elegijskih distisih, i obsiže 16 stihova kao što i original sam.

Prievod se taj nalazi s prije navedenom elegijom Kallimachovom samo u izdanju od god. 1764. i 1771., dočim u kašnja izdanja tih razlikih pjesnî nije više uvršten.

U ostalom se ne razlikuje ni taj prievod od ostalih Kunićevih prievoda načinom prevadjanja.

V. Prievod Homerove Iliade.

Hoće se zaista velike odvažnosti tomu, ako se tko dade na prevadjanje Homera; jer što je sv. Hieronymus I. in Ruf. rekao o lat. prievodu Gregoria Naz., moći će se jamačno još većim pravom reći o Homeru: „Impar sui est Homerus in alias translatus linguas." Već je slavni Francesco Petrarcha nastojao, da se homerske pjesme prevedu na latinski, po svoj prilici po Leontiju Pilatu, koji je u ono vrieme kao humanista bio na glasu. Sr. Tiraboschi, Storia della litteratura italiana tom. V., lib. 3, p. 375 i Ivann. Alb. Fabricii Bibliotheca Graeca, ed. IV. curante G. Ch. Harless, Hamburgi 1790., Vol. I. p. 428. I Francesco Filelfi (Philephos) u prvoj polovici petnaestoga vieka trudio se prevesti Homera, no bez uspjeha, premda mu je papa Nikola V., taj veliki prijatelj znanosti i umjetnostî, upravo sjajnu nagradu obećavao. Sr. Serassius ll. p. LIII.: „Pontifex enim doctissimus ac munificentissimus praeter aedes in urbe pulcherrimas et lautissimum praedium in agro Romano decem millia aureorum nummum ei dare constituerat, si Iliada et Ulysseam latine vertisset."[1]

[1] O tom humanisti sr. Voigt, Die Wiederbelebung des class. Alterthums, oder das erste Jahrhundert des Humanismus, Berlin 1859., p. 179, 246, 319, 359.

Digitized by Google

Prvi je pokušao metrički prevesti Homera slavni filolog Angelus Politianus (Angiolo di Ambrosini da Monte Pulciano 1454—1494.), no preveo je samo nekoliko pjevanja, a nije prievoda nikad ni izdao. Vrlo je zanimljivo, što o poviesti toga prievoda pripovieda najnoviji njemački biograf Politianov, Jacob Mähly u knjigi: „Angelus Politianus, ein Culturbild aus der Renaissance, Leipzig 1864., pag. 97 sl.: = „Noch mehr ist der Verlust des übersetzten Homers zu beklagen, dessen Schuld indes Politianus selbst und sogar absichtlich trägt. Er hat ihn nie veröffentlicht. Eine unerwartete Beurtheilung desselben durch den Cardinal Jacob von Pavia schreckte ihn ab. Er hatte diesem die Uebersetzung zugesandt, um sie .... von ihm beurtheilen zu lassen. Der Cardinal versicherte ihn zwar, dass die Uebersetzung als solche ihn angesprochen habe, dass die lat. Verse mit vollem Klang und rhythmischem Wohllaut in die Ohren falle, und die Arbeit in mancher Hinsicht verdienstlich, ja nützlich sei — indes (und in diesem Hauptargument liegt auch der Hauptaccent des Urtheils) Homer selber würde eine solche Uebersetzung, welche Vers für Vers dem Original treu bliebe, dennoch nicht billigen. . . . Jede der beiden Sprachen habe ihre eigenen Tugenden, welche sich nicht in die fremde übertragen liessen . . . . ., kurz Homer würde sagen, er wolle lieber ein Colophonier sein als ein Florentinerbürger und fühle sich wohler im Pallium als in der Toga. Homer sollte nachgeahmt, aber nicht übersetzt werden, denn der Uebersetzer sei in Gefahr, ein zweiter Phaëton zu werden, der seine Kühnheit mit jähem Falle büsse."

I takvih pokusa homerskih prievoda bilo je više, ali niesu ugledali svjetla. Sr. Fabricius, op. cit. Vol. I. str. 428 i 429.

Prvi je izdao u lat. prievodu nekoliko knjiga Iliade Nicolao Valla Romae 1474., Parisiis 1510., Basileae 1541., zatim Joachim Camerarius Tubingae 1537., 1540., Francof. 1584. i Vincentius Obsopaeus, Basileae 1573.

Podpuno je preveo cielu Iliadu do Kunića jedini Helius Eobanus Hessus (1488.—1540.). Prievod je njegov izašao u Basileji 1540., 1549. i u Parizu 1554. No i toga učenog prevodioca odvraća od takva zaista ogromnog posla Erasmus Rotterdamski pišući mu lib. XXIV. Epist. 5. ovako: „quod Theocritum reddidisti latino carmine, miror, si Siculam illam Venerem assecutus es. Homerum opinor experiris tractabiliorem, in utroque tamen argumento vereor, ut fama labori respondeat. Qui Graece norunt, nam gliscit in dies

*

Digitized by Google

ea lingua latius, malunt eiusmodi auctores audire sua lingua canentes".

U Kunićevo doba napokon izdao je i Francesco Xaverio Alegri latinski metrički prievod Iliade i Odysseje Pisauri 1770.; tom. II. Bononiae 1776.

Kako se iz ovoga kratkoga pregleda vidi, bilo je do Kunićeva doba vrlo malo učenjakâ, koji su na latinski prevodili Homerske pjesme pače samo jedan — Eobanus Hessus —, koji je cielu Iliadu preveo.

Pojedine partije Iliade prevodio je Kunić već za mladjih godina svojih. Izdavajuć on godine 1764. u Rimu Zamagninu pjesan Echo pridodao je toj pjesmi i nekoliko svojih prievoda iz Theokrita, iz pjesnika grčke antologije iz Kallimacha, Mimermna i nekoliko odlomaka iz Homerove Iliade: Il. α 1—245, Il. ε 1—165 i Il. ϑ 1—129. Pred svaki je odlomak metnuo kratak prozaičan sadržaj (argumentum) onoga mjesta, što je preveo.

Kunić je cienio Homera u velike. To pokazuju medju ostalim izvorne njegove pjesme u hvalu Homera i njegovih pjesama spjevane. Sr. Encom. XCI.—XCIII.

Encom. XCI. De Homeri Iliade:

„Caetera privatis vatum scripta; Ilias una
Rex Macedo ut dixit, regibus apta legi".

Encom. XCII. Ad Homerum de eius carminibus:

„Te multi caecum perhibent; sed carmen, Homere,
Illi quod perhibent, id negat hercle tuum;
Tete ipsum et clamat nil non vidisse, priusquam
Nostris, quae cantas, subiceres oculis.
Tot variam rerum speciem formasque, colores
Et pingi a caeco qui putat omnigenos,
Dum te oculis caecum frustra contendere pergit,
Dumtaxat caeum se probat esse animo".

Odvaživši se Kunić na prievod najuzvišenije pjesme pjesnika, kojega je tako reći obožavao, dobro je uvidio, s kolikimi je težkoćami spojen taj posao. Sr. o tom liepe rieči Tommaseove op. cit. str. 217: „Sentiva il Cunich gli uffizi del buon traduttore, e voleva in lui generosa libertà, che potesse mutare le parole, parchè rendesse la cosa: temeva il contorto, l' arruffato, il freddo, il gretto, il disadorno, e quanto pare che faccia balbettare il poeta, e converte in stridore il suo canto. Sentiva la vita d' Omero che:

. . . . „nunc fluit undae
Assimilis, flammas nunc abit in rapidas".

Digitized by Google

Načela, kojih se je već kod prvih svojih pokusa u prevadjanju grčkih pjesnika držao, razlaže jasno u predgovoru „ad lectorem“ riečmi: „Equidem non diffiteor summam in poëta venustatem inesse oportere: verum haec duo inter se pugnant saepenumero tam vehementer, ut et fidei venustatis et venustati fidei causa sit aliquid necessario detrahendum ac tenenda utraque in re mediocritas quaedam digna, ut mihi videtur, laude non mediocri. Quam mediocritatem qui aspernantur hoc in genere ac summa illa requirunt atque omni ex parte perfecta, videant, ne id postulent quod omnino fieri non possit; idemque faciant, ac si quis eum cursorem quem iusserit et festinare ad metam et nusquam tamen nisi in alienis vestigiis pedem ponere, queratur, aut, dum festinat, aberrare interdum ab iis vestigiis, aut, illa dum studiose persequitur, minus aliquantulo festinare“. Prevodilac dakle treba da gleda da spoji u svom prievodu dvoje: *fides* i *venustas*. No *vjernost* (fides) ne sastoji po Kunićevu opravdanom mnienju u robskom nasljedovanju izvornika t. j. u tom, da se rieč po rieč ili izreka po izreku prevodi onako, kako je u originalu samom. Tko bi tako prevodio taj bi se za cielo brzo osvjedočio, da mu prievod grieši proti drugomu zahtjevu valjana prievoda, proti ljepoti (venustas). Ali ni toj težnji za ljepotom ne smije prevodilac odviše da popusti, tako da bi se ogriešio o vjernosti. Jer tim bi načinom možda prevoditelj stvorio nešto u sebi liepa, ali ne bi već ono bilo što bi moralo da bude, naime tudji izvornik pretočen u drugi jezik. Sve će nastojanje dobra prevodioca morat ići za tim, da obima zahtjevima zadovolji t. j. da mu prievod izadje i vjeran i liep. Prvi će zahtjev gledati da izpuni tim, da nastoji pogoditi smisao izvornika, a drugi tim, da misli izvornika zaodjene ruhom liepim, pjesnika, kojega prevodi, dostojnim i karakterističnim osebinam njegovim prilagodjenim.

Povodeć se Kunić za timi načeli nije se strogo držao broja stihova, kojim je koja partija u originalu spjevana, nego je obično trebao više, riedko manje stihova nego je u originalu. Tako je Il. α 1—245 kod Kunića prevedena sa 298. Il. ε 1—168 sa 204, Il. ϑ 1—112 sa 129, početak istoga pjevanja Il. ϑ 1—27 sa 25 stihova prevedeno.

Ponukan od učenih prijatelja i od članova literarnog družtva „Occulti“ a naročito njegova vrloga predsjednika kneza Baltasara Odescalchia, nastavi Kunić prevadjanje Iliade te i djelo sretno dovrši god. 1776., tako da je prievod već sliedeće godine u Rimu štampom izašao. Kašnje izadje djelo takodjer u Mletcih 1784.

Digitized by Google

Rimsko izdanje nije mi bilo pri ruci, nego samo mletačko i oni prije navedeni odlomci u izdanju od god. 1764.

Iza obširne pjesme spjevane u elegijskih distisih, kojom posvećuje svoje djelo kneževskomu svomu prijatelju Balt. Odescalchiu, tomu vrlo zaslužnomu zaštitniku pjesnikâ i učenjakâ, razlaže učeni prevodilac u obširnom, upravo klasičkom latinštinom sastavljenom, uvodu „operis ratio eidem Cl. V. ab interprete reddita" načela, kojih se je pri prevadjanju držao. Načela su ona ista, što ih je već u izdanju od 1764., u kojem su samo neke partije iz Iliade bile prevedene, bio u kratko i reć bi popularno razložio. Sada pak nastoji učeni pisac, da znanstveno dokaže i utvrdi ta načela.

Dva su načina prevadjanja, a budući da svaki ima svoje pristaše, takodjer dvie škole prevodilaca: jedni prevode doslovce te nastoje savjestno, da ne samo svaku rieč prevedu iz originala, nego takodjer gledaju, da po mogućnosti zadrže isto poredjanje rieči; ovi, zadovoljavajuć se jedino takovom tačnošću, ne mare ni malo za ukras i ljepotu onoga jezika u koji prevode, premda se ljepota očituje ne samo izborom riečî već i poredjanjem njihovim, te bi jedno i drugo moralo prama naravi toga jezika biti udešeno. Takav doslovni ili kako ga pristaše toga smjera eufemistički zovu, takav vjerni prievod može se ako i ne preporučiti, a to barem podnositi kod pisaca strukovnih, kod kojih nam je stalo samo do predmeta samoga, koji se u njihovih spisih razpravlja, a ne do načina, kako se razpravlja. No bilo bi sasvim pogrješno htjeti i govornike i pjesnike tako prevesti. Tko bi n. pr. mogao Demosthena slušati gdje govori mlitavo i bez govorničkoga uzhićenja, a Homera bez one tako reći pjesničke glasbe, kojom se čovjek, slušajući ih, od milinja raztapa? Čovjek, koji prevodi Homera doslovce a ne mari da u svom prievodu iztakne takodjer one pjesničke ljepote, cieli onaj duh i karakter, što Homera čini Homerom, taj se Kuniću čini, kano da Herkulu oduzme buzdohan ili Jupiteru strielu, dakle one njihove atribute i simbole, kojimi se u kiparstvu i slikarstvu pravo karakterišu i kao takovi označuju. Upravo oni su najmanje vjerni prevodioci, koji se najviše ponose svojom vjernošću. Dobar prevodilac mora ne samo izražavati, što i izvornik njegov, nego i onako, kako je u izvorniku: on mora reć bi Demosthena demosthenski, Homera homerski prevoditi. I time prelazi Kunić na drugi način prevadjanja, koji je jedini prikladan i opravdan kod govornika i pjesnika, jer je jedini „illorum splendori, granditati, suaviloquentiae accomodatum". Bitnost njegovu

Digitized by Google

razlaze Ciceron u svom spisu de opt. gen. orat. §. 14., gdje o svom prievodu Aeschinova govora κατὰ Κτησιφῶντος i Demosthenova protugovora περὶ στεφάνου medju ostalim veli: „nec converti ut interpres sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis, *in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi.* Non enim ea me adnumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere. Ti prievodi Ciceronovi su se doduše izgubili te tako ne možemo sami prosudjivati, u koliko je Ciceron praktički izveo, što je teoretički ovdje izlagao, no Hieron. in epist. ad Pammathium sudi o tom prievodu ovako: „multa in illis praetermisit, multa addidit, multa mutavit, ut proprietates alterius linguae suis proprietatibus explicaret". Tako su postupali i rimski pjesnici te prevodeć iz grčkoga niesu se robski držali riečî, nego duha i jezgre svojih originala. Kao primjer navodi se Catullov prievod Kallimachove κόμη Βερενίκης. Strofa ove pjesme:

„Ἡ δὲ Κόνων μ' ἔβλεψεν ἐν ἠέρι τὸν Βερενίκης
βόστρυχον, ὃν κείνη πᾶσιν ἔθηκεν θεοῖς"

mogla se prevesti ovako:

„Meque Conon caelo vidit flavum Berenices
cirrum, quem cunctis obtulit illa deis".

Taj bi prievod bio osim dodanog pridjevka *flavum* kod *cirrum* sasvim vjeran prama grčkom originalu, ali ipak ne bi se njime izrazila ona ljepota i ljubkost, koja nas se u grčkom originalu tako ugodno dojima, te je Catull podpunim pravom strofu preveo ovako:

„Idem me ille Conon caelesti in lumine vidit
e Berenices vertice caesariem
fulgentem clare; quam multis illa deorum
levis protendens brachia pollicita est".

No takva sloboda (libertas), kojom se prevodilac poslužiti smije, dapače gdjegdje i poslužiti mora, „nec sit anxia nec meticulosa, sed iusta, legitima, moderata; quae id, quod erit visum, addat, detrahet, mutet, faciat denique omnia quae velit, *sed nihil velit non consentaneum rationi.* Nam si ultra legem, ultra omne rationis praescriptum progredi coeperit, illa iam erit non libertas, sed inani specie falsoque nomine libertatis abutens licentia; qua nullum est in interprete vitium maius et quo animi hominum magis offendantur".

Prievod može biti slobodan ali u važnih i *bitnih* tačkah mora da bude tačan. Da to podkriepi primjerom, navodi Kunić odmah prvi stih Iliade:

„Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος".

Digitized by Google

Taj je stih Kunić preveo ovako:

„Iram, diva, trucem Pelidae concine Achillei[1]“

te opravdava taj svoj prievod naročito proti prievodu Eobana Hessa:

„Dic mihi magnanimi Pelidae Musa furorem“.

Homerovo μῆνιν Kunić nije preveo jednom riečju *iram*, jer po Phokyllidu je:

„Ὀργὴ δ' ἐστὶν ὄρεξις· ὑπερβαίνουσα δὲ, μῆνις“

(= Ira est appetitus; ac modum supergressa μῆνις)

Obzirom na to, što je μῆνις jača silnija strast nego *ira*, rekao je i Hor. carm. I., 6 „*gravem* Pelidae *stomachum* cedere nescii“, a slično i Vergilije o Junoninoj srčbi „Junonis *gravis ira* et inexsuperabile pectus“. Eobanovo *furorem* nije ni tačno ni dobro. To dokazuje Kunić porabom te rieči u latinskom jeziku. Jer *furor* ili je isto što i *dementia* ili, što je isto. po Ciceronovoj definiciji, *mentis ad omnia caecitas*, ili pak rabi u prenesenom smislu obzirom na razne strasti i raznovrstni exstatični razpoložaj duše: o oduševljenju prorokâ, pjesnikâ, o silnoj strastvenoj ljubavi i sl. „Latinae linguae“ nastavlja „rationem haberi oportebat, neque in re, de qua esset agendum proponenda. eam vocem adhiberi, quae si proprie diceretur, falsa esset, si non proprie, ambigua et perobscura“. Budući da je μῆνις Ἀχιλλέως bitna u Iliadi, te se oko nje vrti sva radnja Iliade, to ju je trebalo i u prievodu izraziti riečju, koja tačno i podpuno odgovara pojmu njezinu. Ali Eoban postupao je i inače svojevoljno u svom prievodu. *Canere* = ἀείδειν pristaje bolje uz uzvišeni sadržaj Iliade, nego li *dicere*, kojom Eoban prevodi grčko ἄειδε. Sva je prilika, da je pod dojmom Odysseje, koja počinje riečmi Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα etc. preveo. To zaključuje Kunić oštroumno odatle takodjer, što je Eoban za ono θεά u Iliadi uzeo *musa* i što je suvišno i krivo — jer ne pristaje uz veličajnost predmeta (granditati) Iliade — dodao *mihi*. Pogrješan je takodjer Eobanov dodatak *magnanimus* uz Achilla. Achillu ne pripada takav pridjevak, jer se protivi njegovu karakteru. Achil je po Il. 20, 467:

„Οὐ γάρ τι γλυκύθυμος ἀνὴρ ἦν οὐδ' ἀγανόφρων,
ἀλλὰ μάλ' ἐμμεμαώς“.

A Hor. ad Pisones v. 121 sq.:

„Impiger, iracundus, inexorabilis, acer
Jura neget sibi nata, nihil non arroget armis“.

[1] U izdanju od god. 1764. preveden je ovako:

„Iram, diva, canas Pelidae regis Achillei“.

Digitized by Google

I inače ga zove *pervicax*, *superbus*, *insolens*. Doduše i Homer ga nazivlje na *jednom* mjestu μεγάθυμος, ali ovdje znači ta rieč kako i inače obično *hrabar*, *srčan;* u tom pak značenju latinsko *magnanimus* vrlo riedko se nahodi kod pisaca; obično je znamenovanje *veledušan* (hochherzig). Eoban dakle nazivajuć Achilla odmah u prvom stihu *magnanimus* pridjeljuje na najodličnijem mjestu junaku epa svojstvo, koje mu ne pripada i do kojega, sve da mu i inače pripada, prama cielom sadržaju epa nije ni stalo. Napokon preveo je Homerovo Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος samo riečju *Pelidae;* no to nije dovoljno a nije ni tačno, jer Pelidâ ima više n. pr. Pyrrhus ili Neoptolemus; a osim toga može *Pelides* značiti ne samo sina nego takodjer i unuka Pelejeva.

I tako dokazuje Kunić, da je ona sloboda, kojom se je Eoban poslužio, neopravdana, jer grieši proti *bitnim* zahtjevom vjernosti.

Treba priznati, da je Kunićevo razlaganje u načelu osnovano, akoprem se uz mnoge pojedinosti pristati ne može. Tako nije opravdan prigovor glede rieči *musa*, kojom Eoban prevodi grčko θεά, jer se ovdje sbilja ne razumieva druga kakva b žica nego *muza*. I ono, što mu sbog *Pelidae* prigovara, ne stoji, budući da *Pelides* bez pobliže oznake ni ne znači druge kakve osobe nego Achilla te i faktično klasički latinski pjesnici Vergilije (n pr. Aen. XII., 350), Horacije (n. pr. Carm. I, 6, 6, Epist. I., 2 12) i Ovidije (n. pr. Met. XII.. 605, Her. VIII., 83) i drugi tu rieč upotrebljavaju, a da nikomu ni ne pada na um pomisliti na drugoga Pelida nego li na Achilla

Vrstan dakle prevodilac — tako završuje Kunić, — mora nastojati, da pjesnika pjesnički prevede; i tu se može slobodno kretati: samo se ne smije proti *nuždnim i bitnim osebinam* svoga originala ogriešiti. Tako prevodi po Kunićevu mnienju osobito Ciceron iz Arata, Homera i iz grčkih tragika.

Da taj karakter prievoda praktičnim primjerom pokaže, navodi odlomak iz Il. β 298 - 232.

Τλῆτε, φίλοι, καὶ μείνατ ἐπὶ χρόνον, ὄφρα δαῶμεν,
Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται ἦε καὶ οὐκί etc.

Sada navodi doslovni prievod (interpretatio totidem verbis) ovih stihova i to onako, kako se nalazi u izdanju od Sam. Clarke-a Lond. 1729. sl. i kašnje po I. A. Ernestiu Lipsiae 1759. sl. To on naročito potvrdjuje na str. XLI. svoga uvoda veleći:

„Haec descripsi ex interpretatione Samuelis Clarkii, quam ipse in operis praefatione, ait, non elegantem nec venustam, sed ita

Digitized by Google

confectam, ut verbis verba, singulis singula respondeant, Graeci Latina".

Iza toga sliedi Ciceronov prievod toga mjesta sačuvan u spisu de div. II., 30, §· 63.:

„Ferte, viri, et duros animo tolerate labores;
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire, ratos ne habeant, an vanos pectoris orsus. etc.

Za tim primjerom hoće da se i on povede: „Haec igitur carmina mihi decrevi optimi generis iuterpretandi tamquam exemplar et formam esse debere; haec quasi regulam, ad quam referrem ea, quae ipse facerem; haec veluti mensuram, qua adhibita, intelligerem, concessa interpreti libertas quo impune progredi possis, quem ad finem sine ulla reprehensione prudentium hoc in genere virorum pervenire".

Tko poredi ovaj Ciceronov prievod s Kunićevim, morat će s Tommaseom op. cit. str. 216 priznati, da je Kunićev kud kamo i tačniji i ljepši od Ciceronova, koji nipošto nije elegantan, te je već Sam. Clarke s punim pravom o njem sudio, da je „numeris non admodum poëticis" sastavljen.

Da se napokon vidi razlika medju njegovim i Eobanovim prievodom, dodaje i Eobanov prievod toga odlomka:

„Quare agite, o socii, reliquum durate, brevesque
Temporis exspectate moras, dum scire queamus,
Verane vaticinans praedixerit omnia Calchas,
Aulidis in portum piscosae quando subistis
Navibus Argivi, Priamo Troiaeque ferentes
Exitium, quia vos illic ad sacra fuistis
Exta deum testes, praeter quam, quos mala fato
Parca tulit, meminisse potestis tempore ab illo,
Quo nos ad positam dis immortalibus aram
Sacra parabamus, densis qua plurima ramis
Umbrabat platanus, subter quam frigida puro
Unda resultabat rivo; quo tempore visum
Est ingens nobis monstrum, draco terga cruentis
Distinctus maculis, arae sublapsus ab imo
Prosiluit pede; sic Saturnius ipse volebat.
Ipse vago lapsu ramos amplexus in altam
Evasit platanum tetigitque cacumina, quorum
Nidus in arce fuit, numero bis quatuor intus
Passeris includens pullos; qui frondibus altis
Haerentes exsultabant implumibus alis.
Quos omnes, vano matrem stridore vocantes,
Cum draco pestifero depastus dente fuisset,
Ipsam etiam matrem, circum sua pignora frustra

Digitized by Google

Sollicitas querulis quatientem vocibus alas,
Corripuit, nonamque avidam demisit in alvum.
Protinus in saxum mutatum Juppiter ipsum
Conspicuum posuit; sed nos horrenda deorum
Constitimus stupido mirantes omina visu,
Praecipue quanam ratione ad sacra deorum
Tam dirum venisset opus, monstrumque nefandum.
Tum Calchas, divina tenens miracula, fatur:
Cur vos tanta novi subit admiratio monstri,
Crine graves Danai? prudens nam Juppiter istud
Prodigium immissit, veniet quo gloria nobis
Sera et tarda quidem, sed fama et laude perenni.
Sicut enim serpens avido crudelis hiatu
Octonos pullos nona cum matre voravit,
Sic nos fata novem mittunt in bella per annos
Saeva, gerenda manu spatiosae ante inclita Troiae
Moenia, quae decimo tandem capiemus in anno,
Atque versa solo dabimus. Fore talia Calchas
Praedixit, quae nos nunc omnia perficiemus.
Quare agite, obdurate, supremum et ferte laborem,
O fortes Danai, donec victricibus armis
Evertamus opes Troiae, Priameia regna".

Ovaj je odsjek dovoljan, da se uvjeriš, kolika je razlika medju Eobanovim i Kunićevim prievodom; no razlika, koja je bez sumnje samo u prilog Kunićevu.

Prije prievoda nalaze se „argumenta singulorum librorum singulis versibus ab interprete comprehensa", t. j. metrički sadržaj pojedinih pjevanja složen tako, da svako pjevanje obsiže po jedan stih n. pr.:

I. Iratus bello sociali absistit Achilles.
II. Falsa Mycenaeum ludunt insomnia regem.
B. Quo duce qui populi quotnam venere carinis.
III. Ergo Helenae soli pugnant Paris et Menelaus.
IV. Confundit foedus Pallas, pugna aspera surgit.
V. Tydides Venerem, dehinc Martem vulnerat hasta.
VI. Urbem adit, Andromachen affatur Martius Hector; itd.

Već je Eustathius potvrdio, da su stari grčki gramatici što u prozi što u stihovih napisali takve sadržaje pojedinim pjevanjem Homerovim. To su poznate one ὑποθέσεις (argumenta), što se i u naših izdanjih nalaze pod pojedinimi pjevanji, n. pr. pred prvim Iliade: λοιμὸς καὶ μῆνις i metrički: Ἄλφα λιτὰς Χρύσου, λοιμὸν στρατοῦ, ἔχθος ἀνάκτων; pred drugim: ὄνειρος. Βοιωτία ἡ κατάλογος τῶν νεῶν ili metrički: Βῆτα δ' Ὄνειρον ἔχει, ἀγορὰν καὶ νῆας ἀριθμεῖ,

Digitized by Google

pred trećim: τειχοσκοπία. Πάριδος καὶ Μενελάου μονομαχία ili metrički: Γάμμα δ' ἄρ' ἀμφ' Ἑλένης οἷοις μόθος ἐστὶν ἀκοίταις itd.

Od latinskih pisaca napisao je Ausonij — barem se obično medju Ausoniana broje[1] — Periochas in Homeri Iliadem et Odysseam što u prozi što u stihovih, a od kašnjih Joachim Camerarius takve monostihijske lat. sadržaje pojedinim knjigam Homerovim pa takodjer i drugi učenjaci. Sr. Fabricius op. cit. I. str. 439.

Jamačno su dale Kunićevim „argumenta" povod što metričke ἐπιγραφαὶ pred Hom. pjesmami, što latinska argumenta, što su ih pozniji pisci složili.

Iza prievoda nalazi se „Index rerum maxime memorabilium", u kojem se alfabetičkim redom navode imena vlastita, koja dolaze u Iliadi, te se ujedno i mjesta bilježe, gdje dolaze.

Prelazeć sada na potanju karakteristiku prievoda samoga, valja nam prije svega iztaknuti, da je Kunić ona mjesta, koja su prama shvaćanju kršćanskoga morala sablažnjiva naročito glede ljubavnih odnošaja, u svom prievodu ublaživao pristojnijimi izrazi ili ih i sasvim mimoišao, gdje je to bez uštrba smisla mogao učiniti. To mu potvrdjuju Phil. Bonamicius i Petrus Antonius Serassius, kojim je prievod na aprobaciju bio predan. Prvi veli pag. LI.: „Cui etiam sancte affirmo atque testificor, nihil in eo esse, quod sanctissimae Religionis puritati optimaeque morum disciplinae adversetur", a drugi pag. LVI.: „in opere nihil deprehendi, quod aut Religioni Christianae aut bonis moribus officere possit".

Da tomu navedem nekoliko primjera:

Il. α, 31: καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιόωσαν (et meum lectum participantem) preveo je Kunić: *nostrumque cubile ornantem.*

Il. β, 226:

Πλεῖαί τοι χαλκοῦ κλίσιαι, πολλαὶ δὲ γυναῖκες
Εἰσὶν ἐνὶ κλισίῃς ἐξαίρετοι, ἄς τοι Ἀχαιοὶ
Πρωτίστῳ δίδομεν.

Kunić v. 260:

matrum turba ingens intus lectissima.

Il. β, 231:

Ἠὲ γυναῖκα νέην, ἵνα μίσγεαι ἐν φιλότητι
ἣν τ' αὐτὸς ἄπο νόσφι κατίσχεται;

(= Aut mulierem iuvenem, cui miscearis amore
quamque ipse seorsum detineas?)

---

[1] Sr. W. Teuffel-Schwabe, Gesch. der römischen Literatur. V. izd. §. 421, o, str. 989.

Digitized by Google

Kunić:

An tibi adhuc aliam Phrygia de gente puellam
Quae placuit, duci tua vis ad septa, libido
Necdum etiam satiata mala est etc.

Il. γ, 441 govori Paris Heleni medju ostalim:

Ἀλλ' ἄγε δὴ φιλότητι τραπείομεν εὐνηθέντε·
οὐ γάρ πώ ποτέ μ' ὧδέ γ' ἔρως φρένας ἀμφεκάλυψεν,
οὐδ' ὅτε σε πρῶτον Λακεδαίμονας ἐξ ἐρατεινῆς
ἔπλεον ἁρπάξας ἐν ποντοπόροισι νέεσσιν,
νήσῳ δ' ἐν Κρανάῃ ἐμίγην φιλότητι καὶ εὐνῇ,
ὡς σεο νῦν ἔραμαι καὶ μέ γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ".
ἦ ῥα καὶ ἦρχε λέχοσδε κιών· ἅμα δ' εἵπετ' ἄποινις.
τὼ μὲν ἄρ' ἐν τρητοῖσι κατεύνασθεν λεχέεσσιν.
Ἀτρεΐδης δ' ἀν' ὅμιλον ἐφοίτα etc.

(= Sed age in gratiam redeamus concumbentes;
non enim unquam me sic amor mentem complexus est,
ne tunc quidem, quando te pridem Lacedaemone ex amoena,
navigabam rapta in transeuntibus — pontum navibus
insula vero in Cranaë iunctus sum amore et concubitu,
sicut te nunc amo et me dulce desiderium capit.
Dixit et praeibat in lectum ascendens simulque sequebatur uxor
Hi quidem igitur in perforatis cubuerunt lectis.
Atrides vero etc.)

Kunić:

. . . . praestat nunc, pugna atque hoste relicto
Cessare hic paulum tecum et requiescere; saeva,
Truxque mihi tanto quae mentem incendis amore,
Quam arsi, patria quando Lacedaemone raptam
Puppibus avexi et Cranaës in litore primum
Te mihi conubio iunxi taedaque iugali.
Sic ait exsurgitque petens et strata praeibat;
Illa virum parens notum in penetrale secuta ešt.
Interea huc illuc per turbam cursat Atrides etc.

Il. α, 112 veli Agamemnon Kalhantu medju ostalim:

Οὔνεκ' ἐγὼ κούρης Χρυσηΐδος ἀγλαὰ ἄποινα
οὐκ ἔθελον δέξασθαι, ἐπεὶ πολὺ βούλομαι αὐτὴν
οἶκοι ἔχειν· καὶ γάρ ῥα Κλυταιμνήστρης προβέβουλα
κουριδίης ἀλόχου· ἐπεὶ οὐ ἔθεν ἐστὶ χερείων.

(= . . . quandoquidem longe malo illam
domi habere; etiam ipsi Clytaemnestrae praefero,
quam virginem duxi, uxori).

Kunić v. 110:

„. . . . quippe Mycenis
Optabam nostros coleret captiva penates;

Digitized by Google

Illa Clytaemnestra melior, quam corpore, mente
Quam celeri longe praestat manuumque labore".

Po onih načelih, kojih se je Kunić držao kod prevadjanja i koja sam prije razložio, sasvim je naravno, da se broj stihova kod pojedinih pjevanja u prievodu ne slaže s brojevi u grčkom izvorniku; svagdje je Kunić trebao više. Tako ima Hom. Il. I. 611, kod Kunića 732: Il. II. 877, kod K. 1009, od kojih odpada 434 na κατάλογος τῶν νεῶν ἡ Βοιωτία (numerus navium sive Boiotia), te ima posebnu numeraciju; Il. III. 461, kod K. 503; Il. IV. 544, kod K. 613; Il. V. 909, kod K. 1073; Il. VI. 529, kod K. 634; Il. VII. 432, kod K. 548; Il. VIII. 561, kod K. 661; Il. IX. 709, kod K. 889; Il. X. 579, kod K. 708; Il. XI. 847, kod K. 1043; Il. XII. 471, kod K. 548; Il. XIII. 837, kod K. 990; Il. XIV. 522, kod K. 612; Il. XV. 746, kod K. 928; Il. XVI. 867, kod K. 1067; Il. XVII. 761, kod K. 941; Il. XVIII. 617, kod K. 769; Il. XIX. 424, kod K. 495; Il. XX. 503, kod K. 585; Il. XXI. 611, kod K. 772; Il. XXII. 515, kod K. 639; Il. XXIII. 847, kod K. 1058; Il. XXIV. 804, kod K. 973.

Da je Kunić u svom prievodu više stihova trebao nego je u originalu, tomu je bez sumnje uzrok to, što nije lako, pače u mnogih slučajevih upravo nemoguće u drugom jeziku izraziti onaj naravni jednostavni jezik, onu divnu pregnanciju stila, kojom se homerske pjesme odlikuju. Tako je svakomu poznavaocu homerske poezije poznato, koliko težkoća i neprilika prevodiocu zadavaju oni silni stalni pridjevci, ona epitheta ornantia, kojimi homerska dikcija obiluje. Doduše Kuniću mogao je tu donekle pomoći Vergilije, koji je na mnogih mjestih imitovao Homera, ali drugo je imitovati u posebnoj pjesmi tudji uzor, a drugo prevoditi cielu pjesmu. Vergilije mogao se je mnogo slobodnije kretati nego li prevodilac, koji ne može i ne smije izostaviti po svojoj volji, što mu se ne svidja u pjesmi. Vrlo često Kunić nije našao pa nije ni mogao naći upute u Vergiliju. Ovakve dakle pridjevke prinudjen je bio Kunić vrlo često opisivati, kako ćemo kašnje obširnije razlagati, te mu tako dikcija izilazi obilnija, punija, ali tim i manje jezgrovita nego li u grčkom izvorniku.

Istih načela, kojih se je Kunić držao u svom prievodu, držao se takodjer slavni Monti u svom talijanskom prievodu. Sr. Cantù, op. cit. str. 596: „Il Monti ravvisò l'impresa soltanto come arte; sentiva di poter tradurre con elegante purezza un poeta così semplice, così chiaro, che mai non si è arrestati da una difficoltà nel

Digitized by Google

capirlo; e tradurlo così, che potesse leggersi come originale. Egli sapea di greco poco piu in là dell' alfabeto; ma aveva sotto mano le versioni precedenti in latino e in italiano, oltre che Ennio Visconti, il Lampredi, il Foscolo, il Mustoxidi, il Lamberti gli largirono pareri, coi quali prima publicò, più tardi corresse la sua traduzione. „*Meglio una bella infedele che una brutta fedele*", disserò gli arguti; in fatto egli poeta aveva inteso il poeta meglio che altri non vi giungessse colla cognizione della lingua, e affrontava sicuro l' enorme difficoltà di concordare lettera collo spirito, la sostanza colla forma".

Dakako i Kunićev prievod zaostaje često za grčkim originalom, ali, možemo smjelo pitati, ima li u obće u ma kojem jeziku prievod Homera, koji bi se mogao uzporediti s izvornikom? Dapače, ima li u obće prievod ma kojega pisca u ma kojem jeziku, koji bi i sadržajem i oblikom ono izražavao, što original? Neka bude prievod kako mu drago liep i uz to i vjeran, ipak ostaje prievodom upravo tako, kao što i najljepša kopija zaostaje za originalnom slikom.

Što se prievodom može postići, to je Kunić u podpunoj mjeri postigao, više nego li ikoji latinski prevodilac prije i poslije njega, tako da je njegov prievod bez sumnje najbolji latinski prievod. Dapače Kunić nadmašio je u mnogom istoga Montia. Tommaseo potvrdjuje to primjerima op. cit. str. 216 i 217: „E se leggiamo l' Omero e lo raffrontiamo, non che al latino d' Esso Eobano, a quello del Monti, vedremo in più luoghi non misurabile differenza. Scegliamo il passo del secondo, tradotto da Cicerone, e men bene da Cicerone medesimo che dal Raguseo

„Τλῆτε, φίλοι καὶ μείνατ' ἐπὶ χρόνον, ὄφρα δαῶμεν
Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἠὲ καὶ οὐχί.

O socii, durate, atque hic subsistite paullum
. . . . *vera Calchas*
Vaticinans an falsa canat.

Il Monti:

Deh ancor per poco tollerate, amici,
Tanto indugiate almen che . . .

Tolerare lesse il Ferrarese nelle traduzione latina, e ripetè *tollerare*. Ma qui al sostenere: *durate*. I *deh* sa troppo del secolo decimottavo; il *tanto almen* dopo un *poco*, allunga troppo l' indugio. Ma all' ultimo meglio nel Monti

Se vero o falso profeto Calcante.

Digitized by Google

Più sotto:

Ἡμεῖς δ' ἀμφὶ περὶ κρήνην ἱερεὺς κατὰ βωμούς,
Ἕρδομεν ἀθανάτοισι τελήεσσας ἑκατόμβας,
Καλῇ ὑπὸ πλατανίστῳ, ὅθεν ῥέεν ἁγλαὸν ὕδωρ.

. . . ad fontem fierent cum sacra virenti
Sub platano, purae qua sese illimis agebat
Rivus aquae.

Il latino non ha l'amena freschezza del greco nè la schietta armonia: ma non ha dell'italiano la prolissa e appanata loquacità:

Noi ci staramo in cerchio ad una fonte
Sagrificando sui divoti altari
Vittime elette ai Sempiterni, all' ombra
D' un platano, al cui piè nascea di pure
Linfe il rampillo:

Nel latino il *virenti* non rende καλῇ; ne il *purae* con l' *illimis* danno la trasparenza dell' ἁγλάον; ma in questo del Monti le riempiture non più; e quel che rimane dell' originale, è sbiadito.

Ἔνθ' ὅγε τοὺς ἐλεεινὰ κατήσθιε τετριγῶτας·
Μήτηρ δ' ἀμφεπετᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα.
Τὴν δ' ἐλελιζόμενος πτέρυγος λάβεν ἀμφιαχυῖαν·

. . . . protinus atro
Stridentes querula nequicquam voce voravit
Ore draco. Mater circumvolitabat, acutum
Lugens: lugentem trepida ferus arripit ala.
Gl' implumi divorò, miseramente
Pigolanti. Plorava i dolci figli
La madre intanto, e svolazzava intorno
Pictosamente: allorchè ratto il serpe
Vibrandosi, afferrò la meschinella
All' estremo dell' ala, e lei che l' aure
Empiea di stridi, nella strozza ascose.

Implumi, plorava, meschinella, l' aure empiea, nella strozza ascose, modi ben altro che omerici: aggiungi quel *miseramente* accanto al *pietosamente;* e non il *plorare,* ma lo *svolazzare pietosamente,* e il *ratto vibrandosi,* che toglie alla pittura ogni somiglianza con la greca snelezza".

Da je Montiu mjestimice prievod slabije uspio nego li Kuniću, tomu se ne ćemo čuditi, ako uzmemo na um, da Monti neznajući grčki, nije prievodio iz originala samoga, nego iz drugih što latinskih što talijanskih prievoda. Ako je već veoma težko prevoditi iz originala tako, da se one nenadkriljive ljepote u svih potankostih izraze, kojim se divimo u izvornoj pjesmi, kako istom, kada se prevodi iz prievoda? Tu uz najveću pomnju i najdarovitij

Digitized by Google

pjesnik ne može se dovinuti ljepote originala nego mu prievod mora mjestimice izaći netačan i blied

Utjecanje Vergilijeve frazeologije i u obće dikcije je izvan svake sumnje. No ako Kunić u tom pogledu i nije svigdje originalan i samotvoran, to treba ipak i ovdje da naglasimo ono, što smo kod drugih njegovih prievoda naglasili, da prevodilac naime Vergilija nije hotimice nasljedovao ili oponašao tražeći u njem rieči, fraze i konstrukcije, kako bi što najudesnije prevodio svoj izvornik. Kuniću su Vergilijeva djela bila poznata, kako riedko kojemu drugomu, te nije čudo, što su mu i nehotice, sami od sebe, mnogi izrazi Vergilijevi prešli u njegov prievod, i što mu ciela dikcija, a naročito frazeologija nanosi na Vergilija, osobito kod takvih mjesta, koja je Vergilije sam uzeo iz Homera ili ih oponašao. Ali uza sve to ne da se tajiti, da je Kunić ono, što duguje Vergiliju, znao gotovo svagdje ne robski nego slobodno i na sgodnom mjestu upotrebiti, te grčkomu izvorniku valjano prilagoditi, tako da njegov postupak ne odaje samo pravoga učenjaka i oštroumnoga poznavaoca kako Homera samog tako Vergilijevih djela, nego takodjer malone svagdje pravoga vještaka i umjetnika. Oni izrazi, što ih je Kunić iz Vergilija prenio u svoj prievod, niesu težkom mukom i naporom potraženi niti možda „purpurei, late qui splendeant, panni", kakve Horacije de art. poet. str. 15 pripisuje nespretnim pjesnikom i nadripiscem, nego, ako su i plod njegove neumorne nauke i vježbe, vazda naravju stvari same opravdani.

Kunić je primio kadkada po čitave stihove iz Vergilija, no to biva obično ondje, gdje je Vergilije sam dotične stihove iz Homera doslovce preveo, i to stihove, koji se i kod Homera i kod Vergilija češće opetuju. Primjerice navodim Il. α, 469:

Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδήτυος ἐξ ἔρον ἔντο

Verg. Aen. VIII., 184:

Postquam exempta fames et amor compressus edendi.

Isto tako prevodi taj stih i Kunić α, 562.

Hom. Il. α, 470:

Κοῦροι μὲν κρατῆρας ἐπεστέψαντο πότοιο.

Verg. Aen. II., 724:

Crateras magnos statuunt et vina coronant.

Tako prevodi isti stih takodjer Kunić α, 563.

Hom. ν, 772:

. . . . νῦν τοι ὤλετο πᾶσα κατ' ἄκρης
Ἴλιος αἰπεινή.

Digitized by Google

Verg. Aen. II., 290:

Ruit alta a culmine Troia.

Kunić v, 911:

Nunc omnis ab alto culmine Troia ruit.

Hom. Il. ε, 678:

Ἄλκανδρόν θ' Ἅλιόν τε Νοήμονά τε Πρύτανίν τε.

Verg. Aen. IX., 767 i Kunić ε, 807:

Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytaninque.

Hom. Il. δ, 420:

δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκός

Verg. Aen. IX., 731 i Kunić δ, 465:

Arma horrendum sonuere.

Hom. Il. α, 106: μάντι κακῶν; Verg. Aen. III., 246 i Kunić Il. α. 134: infelix vates.

Hom. Il. α, 459:

αὐέρυσαν μὲν πρῶτα καὶ ἔσφαξαν καὶ ἔδειραν
μηρούς τ' ἐξέταμον κατά τε κνίσῃ ἐκάλυψαν
δίπτυχα ποιήσαντες, ἐπ' αὐτῶν δ' ὠμοθέτησαν.

Verg. Aen. I., 211. sl.:

Tergora diripiunt costis et viscera nudant,
Pars in *frusta secant* veribusque trementia figunt;
Litore aëna locant alii flammasque ministrant.

Kunić α, 550:

Dein sacras iugulant pecudes ac *tergora costis*
Deripiunt, ferroque *secant* femora atque . . .
. . . selecta imponunt *frusta*.

v. 559 *Secta* . . . *fixerunt* . . . longis in *verubus*.

Slično prevodi se i Kun. β, 497 sl.

Homersko πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, što se kod Vergilija prevodi sa „Divum pater atque hominum rex", prevodi se i kod Kunića obično isto tako.

Homersko Ἥρην κασιγνήτην ἄλοχόν τε (n. pr. II. 432 i č.) prevodi se kod Vergilija (n pr Aen. I., 47) i kod Kunića riečmi: „Jovis et soror et coniux".

Homersko μακρὰ βιβάς dolazi i kod Vergilija (n pr. Aen. X., 572) i kod Kunića prevedeno sa „longe gradiens".

Homersko ὣς φάτο δακρυχέων prevodi se kod Kunića uviek prama Vergilijevu: „Sic ait illacrimans" i „Sic fatur lacrimans".

Izraz σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι, koji kod Homera često dolazi (n. pr. Il. α. 297 i č.), parafrazuje Vergilije obično riečmi „tu *condita* (scil. verba) mente reposto", slično i kod Kunića n. pr. α,

Digitized by Google

363 „tu pectore dictum *conde* memor", gdje je fraza *dictum condere pectore* bez sumnje utjecajem Vergilijeva izraza uzeta.

Hom. Il. α, 46: ἔκλαγξαν ἐπ' ὤμων, Vergilije: „tela (arma) sonant humeris", Kunić α. 63: „tela . . . humero quae mota sonabant".

Hom. α. 4:

. . . . αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε πᾶσι.

Kunić: . . . . „frigida leto
Membra feris canibus praedam *alitibusque* reliquit
Omnigenis",

gdje homersko οἰωνοῖσί τε prevedeno sa *alitibusque* a ne s *avibus*, bez sumnje utjecajem Vergilija, koji homerski izraz κύνεσσί τε καὶ οἰωνοῖσι redovito prevodi s „canibus *alitibusque* (n. pr. Aen. IX., 485 i č.).

Pojedini odsjeci počinju kod Kunića vrlo često s *talia*, *talibus*, gdje je u grčkom izvorniku ὥς ili sasvim druga konstrukcija n. pr. K. α, 32, 59, 91, 130, 184, 239, 266, 389 etc. prama Hom. Il. α, 22. 43, 68, 101 itd. Po mom mnienju udesio je Kunić taj način izražavanja prelazâ po Vergiliju, koji se njime upravo vrlo često služi, n. pr. Aen. I., 208 *Talia* voce refert, I., 559 *Talibus* Ilioneus, I., 410; II. 336, II. 588 *Talia* iactabam, II., 650 itd.

Kunić α, 32: Talibus orabat *senior* (naime svećenik Chryses) = *senex;* ω, 665 Tum *senior;* ω, 290, 383, 393 i č. sigurno po Vergiliju, koji često tako upotrebljava komparativni oblik *senior*, n. pr. Aen. II., 692 vix ea fatus erat *senior*, VII., 535 itd.

Il. α, 77 dodano je *nulla mora* bez povoda grčkoga originala; tako i Kun. 19, 473; 16, 74 *nec mora* etc. Izrazi *haud mora*, *nec mora*, *nulla mora* dolaze kod Vergilija vrlo često. Sr. Aen. III., 207 i Forbiger ad h. l.

Il. α, 15: Ἀτρείδα τε μάλιστα. Kunić to prevodi α, 23 *geminosque* rogabat praecipue Atridas. Tako i ϑ, 74 *geminas* acies, δ, 313 *geminos* post Aiaces i inače često. Izraz *gemini* u smislu *duo* dolazi kod Vergilija vrlo često, n. pr. Aen. II. 415, 500 *gemini Atridae;* I. 162; II., 203; III., 535; IV., 894; VI., 894; IX., 265 itd.

Kunić α, 34 capiendaque dona fremebant. Glagol *fremere* u značenju *murmure adsensum significare* jamačno po Verg. Aen. I., 599; V.; 385, 555 i inače.

Hom. α, 19 Ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν Kunić v. 27 Priameia *vertere fundo* moenia = *funditus evertere* po Verg. Aen. X., 88.

Hom. α, 51 has *dedit* de pectore voces = edidit voces. Sr. Verg. Aen. I., 485; II. 53

*

Digitized by Google

Hom. Il. α, 37 ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας prevodi Kunić v. 52 *cuius sub numine Chrysa est*, kako i Verg. Aen. II, 703; IX., 247.

Hom. Il. α 40 ἢ εἰ δέ ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί' ἔκηα ταύρων ἠδ' αἰγῶν; Kunić str. 55: *imposui* si quando *viscera flammis* etc., Verg. Aen. VI., 253 imponit taurorum viscera flammis.

Hom. Il. α, 41 τόδε μοι κρήηνον ἐέλδωρ· τίσειαν. Kunić: unum hoc *da* . . . *luat;* Verg. Aen. IV., 683. *Date* . . . *abluam.*

Il. α, 43 = Kun. 59 *fletusque cientem* kod Verg. često, n. pr. Aen. III., 344; VI., 468.

Il. α 43 sl. = Kun. 59 sl.: „Phoebus . . . audiit et summi celso de vertice Olympi . . . descendit; non *ille* arcus pharetramque decoram oblitus, non tela". Ova pleonastička poraba pokazne zamjenice *hic* i *ille* pred adjektivom ili participom nalazi se kod Vergilija vrlo često, n. pr. odmah na početku Aen. I, 3 qui primus . . . venit litora; multum *ille* et terris iactatus et alto, V, 457; IX. 477 sq., 796; X, 385; XII, 5 etc. Sr. Forbiger ad Verg. Aen. I, 3 i Wagner Quaest. Virgil. XXI, 8.

Hom. Il. α, 54 Τῇ δεκάτῃ Kun. 73 lux *extulit ortum* ut decima = se ortu extulit, prama Vergiliju Aen. IV, 119 ubi primos crastinus *ortus extulerit* Titan; Georg. IV, 544 i 554.

Homersko περιπλομένων ἐνιαυτῶν, što se kod Vergilija prevodi riečmi „volventibus annis", prevodi se i kod Kunića tako.

Hom Il. α, 66 αἰγῶν τε τελείων. Kun. st. 89 *pecoris caprigeni* = Verg. Aen. III., 221.

Hom. Il. α, 88 ἐμεῦ ζῶντος καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοιο (= me vivo et in terra vidente) Kun. st. 114 Donec ero *rescarque auris vitalibus* usquam = Verg. Aen. I, 516; III, 595. Cf. Lucr. V, 383 quaecunque vides *vesci vitalibus auris* = vivere.

Hom. Il. α, 122 φιλοκτεανώτατε πάντων (= avarissime omnium) Kunić st. 154: animo qui tantus habendi gliscit amor. Sr. Verg. Aen. VIII, 327 i Georg. IV, 177.

Hom. Il. α, 33 = Kun. 47 ille . . . nihil *hiscere contra* est ausus. Sr. Verg. Aen. III, 314.

Hom. Il. β 421 οὐλοχύτας Kun. st. 496 *fruges salsas* = Verg. Aen. II. 133, XII, 172 u značenju *mola salsa,* premda ni jedno ni drugo ne odgovara posvema grčkomu οὐλοχύται. Sr. Forbiger od Verg. Aen. II, 133.

Hom. ψ, 250 αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη Kunić 296 Languit igne rogus *collapso* et *flamma quievit*, prama Vergil. Aen. VI, 226:

Postquam *collapsi* cineres et *flamma quievit.*

Digitized by Google

Ovo nekoliko primjera, uzetih ponajviše iz prve knjige Iliade, neka bude dovoljno, da se iz njih razabere, kako je frazeologija Kunićeva udešena po Vergilijevoj. Ovisnost njegova od Vergilija vidi se takodjer u uporabi stalnih nekih atributivnih dodataka i naročito u uporabi t. z. ukrasnih pridjevaka (epitheta ornantia).

Tako se homersko ἀμβρόσιος ὕπνος (n. pr Il. β 19) sa *somnus ambrosius, s. dulcis;* νηυσὶ κορωνίσιν češće po Vergilijevu *curvae carinae* prevodi, homersko εὐρέας ὤμους *lati humeri,* ἱππόδαμος *equorum domitor,* Il. α, 7 ἄναξ ἀνδρῶν Kunić: regnator hominum; Hom. ἔπεα πτερόεντα ili se ne prevodi ili kao što n. pr. Il. α 35 sa celeri voce. ποικίλα τεύχεα *versicoloria arma,* καρηκομόωντας Ἀχαιούς (Il. β, 28) Kun. *comatos* Achivos; *comatus* u tom smislu dolazi kod Martiala i Valerija Flacca; ἄλκιμον ἔγχος *valida hasta,* δειλοῖσι βροτοισιν *miseris mortalibus* ili mortalibus aegris (Verg. Aen. XI, 182, II, 268). Hom. Il. ν. 769 Δύσπαρι Kunić st. 908 Infelix; Hom. Il. τ, 1 Ἠὼς κροκόπεπλος Kunić *crocea in veste* ili naprosto *crocea* po Vergiliju (n. pr. Aen. IV, 585) ili *Aurora lutea* (Verg); Il. α, 202 Αἰγιόχοιο Διὸς τέκος Jovis aegisoni proles kod Val. Flacc. III, 88. Il. α, 37 Ἀργυρότοξος (= splendidum arcum gerens) po Vergiliju (n. pr. Aen. III, 75 i č.) *arcitenens;* Il. ε, 681 κεκορυθμένος αἴθοπι χαλκῷ Kun. st. 809 *aere coruscus* po Verg.; Il. σ, 185 Κρονίδης ὑψίζυγος *Jupiter summus* i dr.

Kadkada uzima Kunić pridjevke, koji kod latinskih pjesnika poimence kod Vergilija dolaze, ali ne odgovaraju onim, koji se na dotičnih mjestih Homera nalaze. Tako se Il. α, 51 βέλος ἐχεπευκές (= sagittam mortiferam) od Kunića prevodi sa „*celeremque* sagittam", dakle pridjevkom, koji je kod latin. pjesnika uz *sagitta* stavan. Sr. Verg. Aen. I, 187, Ovid. Met. V, 366 i č. Hom. Il. α, 55 λευκώλενος Ἥρη (ulnas albas habens) prevodi Kunić s „*magna* Juno" jamačno prama običaju lat. pjesnikâ poimence Vergilija, gdje je *magnus* vrlo običan atribut uz bogove i heroe, n. pr. Aen. IX, 108 magnus Jupiter, VII, 308 magna Jovis coniux = Juno. Sr. Forbiger ad Verg. Ecl. IV, 36. Hom. Il. α, 195 i inače češće prevodi se isto λευκώλενος Ἥρη sa „*regia* Juno" bez sumnje utjecajem rimskih pjesnika, u kojih je Junona obično *regina* ili *regia*. Sr. Verg. Aen. I, 443: VII, 438, X, 62 i č Tako i Il. α, 611 χρυσόθρονος Ἥρη *regia* Juno. Hom. Il. α, 175 μητίετα Ζεύς (= providus Jupiter) prevodi Kunić sa „*aequus* Jupiter". Sr. Verg. Aen. VI, 129 quos *aequus* amavit *Jupiter*. Hor. Ep. II, 1, 68, Verg. Aen. VIII, 292 Iunonis iniquae, I, 668.

Digitized by Google

Hom. Il. α, 184 Βρισηΐδα καλλιπάρηον (= Briseida pulchrarum genarum) prevodi Kunić s „Briseida *pulchram*“. Sr. Verg. Aen. VI, 142 pulchra Proserpina, I, 496 Dido, III, 119 „*pulcher* Apollo“. Sr. Forbiger ad h. l.

Hom. Il. α, 98 ἑλικώπιδα κούρην (sjajnooka, bistrooka djevojka), Kunić „*formosa* puella“. Sr. Verg. Ecl. IV, 57 *formosus* Apollo.

Hom. Il. ε, 669 δῖος Ὀδυσσεύς Kunić st. 798 *fortis* Ulixes.

Hom. Il. ε, 680 κορυθαίολος Ἕκτωρ Kunić st. 809 flammeus Hector.

Hom. Il. ε, 672 Διὸς ἐριγδούποιο Kunić st. 801 *Jovis altisoni.*

Hom. Il. α, 170 σὺν νηυσὶ κορωνίσιν Kunić *aerata classe.* Sr. Verg. Aen. VIII, 675, IX, 121, i kod drugih pjesnikâ aeratae carinae, prorae, puppes.

Hom Il. α, 45 ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην (= undique tectam pharetram) Kunić *pharetramque decoram;* sr. Verg. Aen. II, 393 *decorum insigne* (= clipeus), XI, 194 *enses decoros,* i kod drugih pjesnika kao pridjevak kod oružja.

Hom. Il. α, 26 κοίλῃσιν . . . παρὰ νηυσί Kunić 39 *puppes . . . ad altas.*

Hom. Il. β, 175 ἐν νήεσσι πολυκλήϊσι (= naves multa transtra habentes). Kunić: *cavas puppes.* Sr. Ovid. a. a. I, 520 cavae naves.

Il. α, 149 ἀναιδείην ἐπιειμένε (= impudentia imbute) Kun. *foedissime rerum.* Sr. Ovid. Met. VIII, 49 tu pulcherrime rerum; Hor. sat. I, 9, 4 dulcissime rerum. Sr. Forbiger ad Verg. Georg. II, 534.

Kadkada Kunić ne prevodi takvih ukrasnih pridjevaka i atributivnih dodataka. Primjera radi navodim sliedeća mjesta:

Il. β, 1 ἀνέρες ἱπποκορυσταί turmae virorum.

Il. α, 309 βοῶπις πότνια Ἥρη Kunić 361 naprosto *Juno.*

Il. α, 511, 617 νεφεληγερέτα Ζεύς (= nubes cogens Jupiter) Kunić naprosto *Jupiter.*

Il. α, 12 θοὰς ἐπὶ νῆας Kunić: *ad naves.* Il. α, 485 νῆα μέλαιναν K.: *navim.*

Il. α, 58 πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς Kunić jednostavno: *heros;* Il. α, 187: *Aeacides*; [Il. σ, 181 ποδάρκης δῖος Ἀχελλεύς, Kunić: *Pelides.*

Il. α, 14 ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος i v. 75 ἑκατηβελέταο ἄνακτος Kunić samo *Phoebi.*

Digitized by Google

Il. α, 38 Κίλλαν τε ζαθέην (= Cillamque eximiam) Kunić: *Cillam.*

Il. α, 40 πίονα μηρί' (= pingues coxas) Kunić: *viscera*

Il. α, 176 διοτρεφέων βασιλήων Kunić *regibus.*

Il. β, 109 ἔπεα πτερόεντα Kunić naprosto: *haec.*

Il. β, 113 Ἴλιον εὐτείχεον (= Ilium bene munitum), Kunić: *Pergama.*

Il. α, 152 Τρώων ἕνεκα . . . αἰχμητάων (= Troianorum gratia bellicosorum) Kunić: *Teucrorum.*

Il. α, 155 ἐν Φθίῃ ἐριβώλακι βωτιανείρῃ (= in Phthia glebosa, populosa) Kunić: *Phthia.*

Il. α, 157 οὔρεα σκιόεντα (montes umbrosi) Kunić: *montes.*

Il. α, 599 μακάρεσσι θεοῖσιν (= beatis diis) Kunić: *diis*

Obratno dodaje kadkada pridjevaka, gdje ih u originalu nema, n. pr.

Hom. Il. α, 3 Ἄϊδι προΐαψεν Kunić: *obscuro* . . . compulit Orco.

Hom. Il. α, 4 κύνεσσιν Kunić: *feris* canibus.

Hom. Il. α, 17 Ἀτρεΐδαι Kunić: *Magnanimi* Atridae.

Il. α, 34 παρὰ θῖνα in litore *curvo;* st. 182 Χρυσηΐδα *formosam* Chrysida; st. 185 κλισίηνδε tentoria ad alta; st. 38 Τενέδοιο Kunić: Tenedos *circumflua.*

Il. β, 91 νεῶν ἄπο Kunić: *celsis* de navibus. itd.

Kadšto ih prevodi cielom izrekom, ili ih opisuje ili parafrazuje.

N. pr. Il. α, 173 πολυμήχαν' Ὀδυσσεύ Kunić: solerti mirus Ulixes ingenio.

Il. α, 74 ὦ Ἀχιλεῦ . . . διόφιλε Kunić: regi superum gratissime Achileu.

Il. α, 157 θάλασσα τε ἠχήεσσα (= mareque resonans) Kunić: immensaque ponti acquora.

Il. α, 206 γλαυκῶπις Ἀθήνη Kunić: caeruleis oculis pulchra Minerva; Il. π, 439 βοῶπις Ἥρη Kunić st. 541: Magnos pulchra oculos . . . Juno.

Il. α, 16 κοσμήτορε λαῶν (= duces populorum) Kunić: rerum quîs tradita summa est.

Il. α, 11 Χρύσην ἀρητῆρα (= Chrysea sacerdotem) Kunić: Chrysea, cui prima sacrorum cura et Apollinei custodia credita templi.

Il. α, 17 εὐκνήμιδες Ἀχαιοί (= bene ocreati Achivi) Kunić: Graium gens fortibus armis incluta.

Il. α, 9 Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός Kunić: Candida quem superum genuit Latona parenti, Arcitenens.

Digitized by Google

Il. α, 34 πολυφλοίσβοιο θαλάσσης (= multum — strepentis maris) Kunić: Spumea qua rauco frangunt se caerula fluctu. itd.

U obće opaža se u Kunićevu prievodu tendencija, da se misli originala dodavanjem raznih sinonimnih izraza, i drugih vrsti amplifikacijâ i pobližih označivanja razširi, te time dobiva prievod na mnogih mjestih karakter ukočenosti ter teče mnogo sporije i mlitavije nego li original, koji se ne samo prostodušnošću i jednostavnošću pače često i naivnošću misli odlikuje, nego takodjer živom svježošću i pregnatnom jezgrovitošću u načinu, kako se misli izražavaju. Kako u obće dosada još nikomu nije pošlo za rukom Homera i sadržajem i oblikom tačno i vjerno, tako reći homerski prevesti: tako se naravno ni Kunićev prievod ne može takmiti s izvornikom. Ili nije li možda odveć razvučeno, kada se Il. α, 11 Χρύσην ἀρητῆρα prevodi:

„. . . . . Chrysen, cui prima sacrorum
Cura et Apollinei custodia credita templi?"

Ili Il. α, 32:

Ἀλλ' ἴθι, μή ἐρέθιζε· σαώτερος ὥς κε νέηαι
(= sed abi; ne me irrites; salvus ut redeas):
„At tu, dum salvo licet, hinc te proripe; nec me
Incassum precibus longaque incende querela".

Ili odmah sliedeći stih:

Ὣς ἔφατ' τ' ἔδδεισεν δ ὁ γέρων καὶ ἐπείθετο μύθῳ
(= Sic dixit; timuit autem senex et paruit mandato),

gdje se u Kunićevu prievodu sinonimni izrazi gomilaju:

Sic ait; ille *mutus* nihil *hiscere contra*
*Est ausus; tacitus*que etc.

Sr. Il. α, 59 sl. i Kun. 80 sl.; Il. α, 74 sl. i Kun. 98. Il. α, 528—530 i Kun. 638 sl. Il. β, 79 i Kun. 89 i td.

Ovi primjeri, koji bi se velikim brojem drugih dali umnožiti, dovoljni su dokazati našu gore navedenu tvrdnju, da se u Kunićevu prievodu sgriešava ona živa svježost i pregnantna jezgrovitost Homerska; ali uza sve to prievod je u cielom krasan te nadmašuje kud kamo ostale latinske metričke prievode Iliade ne samo skroz pravilnim i elegantnim jezikom, nego i tim, što se svigdje opaža živo nastojanje prevodiočevo, da pjesnika prevodi pjesnički, a ipak da se ne udalji preveć od mislî izvornika samog. Što je slog često odveć obilan i razvučen a mjestimice i odviše retoričan, to bi bilo nepravedno, kada bismo sbog toga odveć strogo sudili Kuniću, jer

Digitized by Google

su to osebujnosti više manje svih rimskih pjesnika a naročito i Vergilija, kojega se utjecaj najviše vidi u našem prievodu.

Uza sve mane i nedostatke, koji se poreći ne mogu, Kunićev prievod Iliade spada bez sumnje medju najsavršenije plodove latinske muze osamnaestoga vieka, a genialni prevodilac upravo si je tim prievodom ponajviše pribavio ono odlično mjesto, što ga u učenom svietu u obće a naročito medju latinistami svoga doba zauzima.

Digitized by Google

Jugo-zapadna visočina hrvatska u oro- i hidrografijskom pogledu.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. prosinca 1889.

NAPISAO DRAGUTIN HIRC.

I. Položaj i karakter visočine.

Kraška formacija zaprema Kranjsku, Istriju, zapadnu Hrvatsku, Dalmaciju, Hercegovinu, Crnogoru i Albaniju, pružajući se iztočnom obalom Adrije u Grčku. Od ovoga ogromnoga gorja opisati ćemo samo jedan mu dio s orografske i s hidrografske strane i to onaj, što se protegnuo u zapadnom kraju Hrvatske, omedjašen sa sjevera Čabrankom i Kupom, sa juga Jadranskim morem, sa zapada podnevnikom Kastva, sa iztoka podnevnikom grada Senja.

Sa zapadne i iztočne strane nije jugo-zapadna visočina osamljena, već se spaja preko visina, što se protežu dalje od Učke gore i našega Snežnika, sa planinami istarske i kranjske visočine. Na iztoku ju omedjašuje južna hrvatska visočina sa Velikom Kapelom, u Primorju Senjska draga i sedlo Vratnika, preko kojega vodi Josipova cesta u Žutu lokvu i dalje. Naša je visočina identična s kranjskom u geološkom i plastičkom pogledu, jer tamo vladaju isti odnošaji, kao i u naše. O tom se mogao osvjedočiti svatko, koji je prošao samo krajeve Cirkničkoga jezera, Postojne i Gorenskoga. Od istarske se visočine razlikuje osobito time, što pada stupnjevasto prama moru i što se iznad vis-poljane uzdižu ogromni sklopovi, od kojih nekoji vrhovi sižu u pojas alpinski, te su većim dielom zarasli šumom bjelo- i crnogorice.

Jugo-zapadna visočina zaprema preko 2000□ kilometara, te se nije protegnula samo bivšom županijom riečkom, već i jednim dielom bivše podžupanije karlovačke, usvajajući pri tom omedjašenju geografijsko načelo, da se kod istoga valja držati dolina, nizina,

Digitized by Google

rieka, potoka, sedala, jezera. I sbilja omedjašuje onaj prama iztoku protegnuti dio visočine od Podstenah do Severina Kupa, od ovdje do Lukova dola na poldrug sat duga dolina, prama Vrbovskomu Lujzijana, a odavle do Skrada ponornica Dobra.

Jugo-zapadna visočina čini za sebe podpunu cjelinu, te se sa južnom visočinom ne može identifikovati, akoprem i ona inače spaja gore srednje Evrope sa onimi balkanskoga polu-otoka. Na iztoku se ne drži jugo-zapadna visočine južne i zato se preko Bitoraja ne spaja sa Velikom Kapelom. S ove je strane ona odieljena Mrkopaljskim poljem, Brestovom i Širokom dragom s jedne, a s druge strane prodolom, kojim uzlazi Karolinska cesta preko Staroga laza na Ravnu goru, dočim Bitoraj niti možemo, niti smijemo odieliti od našega područja.

Južnoj visočini nalikuje jugo-zapadna visočina u dvojem: što se je naime poput ove pružila od sjevero-zapada prama jugo-iztoku i što se i drugi dio one medju Velikom i Malom Kapelom, Pliševicom i Kupom spušta takodjer u stupnjevinah. Nu i to spuštanje nije isto, jer dočim jugo-zapadna visočina pada sa tri stepenice od sjevera k jugu, odnosno k moru, pada pomenuti drugi dio južne visočine na sjever prama Kupi i Savi, dakle obratno. S toga razloga je na jugo-zapadnoj visočini napučena više južna, a na južnoj sjeverna pola. Na podnožju 135 kilometara dugog Velebita od začetka mu do dalmatinske granice ne vidimo (osim Baga) nego neznatna sela, dočim se na podnožju jugo-zapadne visočine razviše pod vrhovi druge stepenice krasna sela, a uz more i gradovi (Rieka, Bakar, Senj), koji se već u davnoj davnini tu dizahu.

Podnožjem Velebita ostao je čovjek od početka do danas prirodom skučen, nemogavši se razviti u nijednu ruku; priroda priečila mu svaki razvitak i toga radi ga vidimo, gdje na južnom velebitskom krilu vodi posve primitivan nomadski život, seleći se svojim stadom od mora do visokih glavicah. Dočim je morska obala jugo-zapadne visočine položita i pristupna, to je na južnoj visočini više ili manje nepristupna, te od Karlobaga do Dalmacije ne ima jednoga povećega sela; jer one pastirske kolibe tako ozvati ne možemo. Tu ne nadjoh ni ceste, ni puta, ni staze, do onih izmedju pećina i grebena probijenih putanja, kad sam ono mjeseca travnja g. 1886. prošao i proučavao obalu od Senja do Dalmacije.[1]

[1] Koliko nam je poznato, prvi je jugo-zapadnu visočinu odielio od južne dr. Romano *Lorenz*, bivši profesor na Rieci. Priobćiv nekoje

Digitized by Google

Visoka ravnina jugo-zapadne visočine proteže se od Velike Kapele do istarsko-kranjske medje, od Čabranke i Kupe do prve stepenice, odnosno do primorskih vrhova, koji počimaju sklopom obručkim. Vispoljana se na iztočnoj i zapadnoj strani uzvisuje, a u sredini snizuje, i tu se medju bregovi i vrhovi steru pojedina polja i ulegle se ponikve, a to od iztoka prama zapadu ovim redom: Mrkopaljsko-, Ličko-, Lokvansko- i Delničko polje, Crnolužka ponikva, Gerovsko polje, ponikva kod Tršća i Prezida.

Kako se samo tlo visoke ravnine uzvisuje i snizuje, najbolje će nam predočiti visine mjesta, što na pomenutih poljih i u ponikvah leže. Na iztočnoj strani imamo ova sela: Tuk (878 m.) na kraju polja mrkopaljskoga, Skrad (700 m.), Mrkopalj (824 m.); u sredini: Lič (726 m.), Fužine (732 m.), Lokve (723 m.), Delnice (698 m.) i Crni lug (730 m.). Na zapadnoj strani leže: Mrzla vodica (784 m.), Gerovo (560 m.), Tršće (825 m.) i Prezid (764 m.). Na iztočnom i zapadnom dielu visočine uzdižu se najviši bregovi i vrhovi, naime

---

predradnje o geoložkih i hidrografijskih odnošajih visočine i kvarnerskih otoka, skupi poslije sva svoja iztraživanja u jedno, te izda g. 1869. knjigu: „Topografie von Fiume und Umgebung vom naturwissenschaftlichen, historisch-statistischen und sanitären Standpunkte". Wien p. 1—173, pridodav joj i dvie karte, jednu fizikalnu o Kvarneru, a drugu o samoj visočini, za koju je predložio ime liburničkoga krasa; nu jer je ono geoložko, to se u hrvatsku geografiju ne može uvrstiti. Lorenz je omedjašio svoj kras takodjer na zapadu podnevnikom grada Kastva, na jugu morem, dočim iztočno nije povukao granice dalje Novoga, a sjeverno do onoga mjesta vis-poljane, odkuda se vidi u dolinu rieke Kupe, nu i ta mu medja siže samo do Bitoraja kod Fužine, dočim mu cieli ostali i u orografijskom pogledu najzanimiviji dio visočine manjka, akoprem ga je morao označiti Čabrankom, Kupom i onimi dielovi, koje iztakosmo. Na njegovoj karti *„liburničkoga krasa"*, manjka okoliš Mrkoplja, Delnicâ, Lokavâ, Crnoga luga, Mrzle vodice i cieli kotar čabarski, pa za čudo, nije u oris svojega zemljovida povukao ni najbliži okoliš primorski, naime sklop obručki, niti nam rekao kamo ti krajevi spadaju. I u hidrografskom pogledu nije mu karta tačna, kako nam to svjedoči označen tok Ličanke, koju on u knjizi (p. 15) zove „Brelo-Bach", što može biti i štamparska pogrješka, jer Fužinarci zovu izvor *„vrelo"*, nu na karti joj označuje tok kao *Lepenica*. Ima na tom zemljovidu i drugih pogrješaka, koje lako onaj izpravlja, komu je visočina poznata, nego uza sve to dr. Lorenz u veliko je zaslužan, što se je prvi dao na iztraživanje te toli zanimive visočine, a poslije na proučavanje razdiobe organizama u Kvarneru. Mi ćemo se tiekom našega opisivanja još koji put zaustaviti kod njegove knjige i nekoje pogrješke izpraviti.

Digitized by Google

Velike Kapele: Crna kosa (1233 m.), Višnjevica (1367 m.), Biela kosa (1330 m.), Samar (1301 m.), Maj (1269 m.), Čelim-baša (1085 m.), nu nad sve se je iztaknula Bielolasica, uzdignuvši se na sjevernozapadnom kraju 1533 m., u sredini 1530 m. a na jugo-zapadnom kraju 1462 m. visoko.

Na zapadnom krilu visočine uzdiže se Veliki Risnjak (1528 m.), Veliki Snježnik (1490 m.), Medvrh (1427 m.), Kobilja glava (1315 m.) i druga visoka brda. Nu ima na visokoj-poljani selišta, koja nad prije spomenutimi mjesti leže, a ta jesu: Jelenje gornje (882 m.), Šegina (953 m.), Križulna (925 m.), Kozji vrh (914 m.), Lazac na podnožju Snježnika (1067 m.) i Platak (1111 m.). Vis-poljana pada sjeverno prama Čabranki i Kupi, dočim se na jugu spušta stupnjevasto prama moru, tvoreć tri stepenice, koje su u orografijskom i klimatološkom pogledu za visočinu veoma značajne.

Prama sjeveru ne spušta se visočina lagano, već obronci od 5, 7—800 m. visokih bregova padaju strmo. Ovo se osobito opaža u dolini brodskoj od Podstienâ prama Brodu, a pogotovo odavle prama Kuželju i Turkom. Značajni su u tom obronci Drgomlja, koji se mjestimice i osovljuju, te su od Grbaela prama Kuželju radi silnih, osovnih stiena, naročito iznad potoka Male Belice i udivljenja vriedni. Isto vidimo i u dolini Čabranke, gdje obronci Sv. gore strmo padaju. Velika strmina brdina osobito karakteriše dolinu brodsku i samu visočinu. Te su strmine obično zarasle šumom bjelogorice, dočim je prama tjemenici zahvatila crnogorica. Šume prieče, da se mjestimice kamenje tako lako ne odvaljuje, ali zato ono u samoj šumi pravilni rast u veliko sprječava.

Južni su obronci položitiji, slabom šumom zarasli, obično pusti, goli ili lazi i košenicami pokriveni. Nu ima i iznimaka; tako su raztrgani i pusti obronci prama jugu strmiji, nego li prama sjeveru, a najstrmiji prama zapadu, gdje se visokimi stienami ostrmljuju, dočim bi se sa iztočne strane dalo doći i do same tjemenice.

Na jugo-zapadnoj visočini ne ima kosa, već se tu iztakoše sklopovi i hrpe, od kojih su najznamenitiji Drgomalj kod Delnicah, Bitoraj kod Fužine, Snježnik, Risnjak i Obruč. Vrhovi i bregovi tih sklopova zarasli su crnogoricom, a ponajljepše su šume oko Mrkoplja, Delnicah, Lokavah, Liča, Fužine[1], na Risnjaku, oko

[1] Ovo se mjesto ne zove „Fužine“, već *Fužina*. Narod govori ovako: Idem na *Fužinu;* bio sam na *Fužini*, bio u mjestu N. kod *Fužine* itd.

Digitized by Google

Snežnika, Tršća, Gerova, na bregovih doline brodske, naročito na Belici, Grebenu, Polakovcu, pak u okolici severinskoj. Nu ima mjesta, gdje je šuma veoma proriedjena, tako oko Čabra i Prezida, a po gotovo ondje, gdje se kraška formacija u veliko razvila.

Dolina i prodola ne ima mnogo, ali ipak ne manjkaju. Simo spada dolina fužinska, lepenička, dolina Suha Rečina kod Mrzle vodice, onda dug, koritast prodol, što se protegnuo od jugo-iztoka prama sjevero-zapadu ili od Bilevine kod Crnoga luga do izvora Kupe; protiče ga sušica Krašičevica.[2]

Strme pećine i zidine, zubovi, duboke jaruge i dolci ne manjkaju takodjer visočini. Svega toga ima oko Lokava, Tršća i Skrada, a dubokih jarugah kod Delnica i Skrada. Dolci nisu riedki niti na samoj vis-poljani, a našao sam ih i na njezinih bregovih; spominjem Žilave dolce sa Bitoraja i Zeleni dolac sa briega Tičjaka kod Liča. I ponori ne manjkaju, ima ih oko Prezida, Tršća, Gerova, Crnoga luga i Liča.

Kao što spomenuh, spušta se visočina izpod vis-poljane prama moru sa tri stupnjevine o kojih će biti govora kod orografijske razredbe gora.

Prvu stupnjevinu sastavljaju kameniti vrhovi, druga je prava stepenica, dočim se je treća poput krova prama moru nagnula. Prva stupnjevina ima takodjer ponora, ponikava, nu duboki su dolci dosta riedki, a običnija tako zvana *„korita“*. Od izvora Rečine do Novoga pruža se druga stupnjevina, kojoj manjkaju potoci i rieke, pa i dolci su riedki, ali zato značajne velike ponikve, duplja i bezdna. Na ovih se stepenicah kras u veliko razvio, zemlje težatnice ima malo, neplodnost je velika, šume riedke, oskudica pitke vode poznata. Tu je kamen; tu su griže, trtori, hruste, kostrilje, zidine, škrape i stiene.

Priroda je na vis-poljani veličajna, jer su tu do 1600 m. visoki vrhovi i planinski pašnjaci, tu su prolomi i bezdna, ponori i razsjeline, čudnolike dolomitne stiene, doline, dolci, ponikve, sniežnice, drage, sutjeske. Tu su špilje, nekoje znamenite radi veličine, druge radi duljine i oblika, a ima i špilja-ledenica. Ne manjkaju potoci, ponornice i bujice, podzemna jezera, ogromne tamne i gluhe šume, bujne luke i gorski lazi; u jednu rieč: sve je tu, što prirodu

[2] Svaki potok ili potočić, koji ne ima stalne izvor-vode, te presuši, zovu na visočini *„sušica“*.

Digitized by Google

čini veličanstvenom, a romantiku tu i tamo divljom, niemom, dà i strašnom.

II. Razgloblje gorja i hipsometrijsko mu razmjerje.

Tko je vičan gledati daleke ravnice, gore i gorske kose zarasle bjelogoricom, taj onoga utiska neće nikada zaboraviti, kad se je prvi put zaputio u priedjele jugo-zapadne visočine. Na putnika djeluju osobito oni ogromni sklopovi svojimi visokimi i raznoličnimi brdinami, koje se mjestimice uzdižu raztrgane i razklimane, pune osovnih ili ravnih stiena, kukova i pećina. Oko traži badava svezu tih bregova i vrhova, jer se sbijaju u hrpe i sklopove. Razni su im oblici i razne visine, a probijaju se medju njima rieke i potoci, razprašujući se i u zanimive slapove; tu ima u utrobi njihovoj špilja, ponora, bezdana, snieżnica, ima na okolo i u ponikvah survina i dovaljina.

Nigdje u domovini negleda čovjek sa visine toliku prirodnu protimbu, kao sa kojega vrha, što se uzdiže na medji vis-poljane (gorskoga kotara) i hrvatskoga Primorja. Svrne li okom prama jugu, zagleda tužni onaj kras, što se pruža pred njim od Kranjske do Velebita, iztičući se svojim bliedim, kao sažganim kamenjem i tamnimi pjegami, — šumicami nekoć bujne primorske vegetacije. Svrne li okom prama gorskomu kotaru, prenio se je za čas u sviet zelenila. Tamo mrtvilo. pustoš, smrt; ovdje život, bujnost, veselost. Granica izmedju gorskoga kotara i Primorja, odnosno krasa, osobito se instruktivno prikazuje sa Medvedjaka, Tuhobića i Velikoga Obruča.

Na vis-poljani najznamenitiji su vrhovi *Risnjak*, *Snieżnik* i *Viševica*, u Primorju pak onaj sklop Grobničkomu polju na sjeverozapadu u kojem se uzdiže *Obruč*, *Fratrovac* i *Suhi vrh*. Silna ova gromada sastavljena od eocenskih slojeva vapnenca čovjeku imponuje i tko ju prvi put zagleda, usupnut stane, kao i onaj, koji još nikada nije vidio mora. Sa tjemenice Velikoga Obruča iztiču se osobito značajno vrhovi primorski, a odtuda se jasno vidi, kako se visočina sa tri stupnjevine prama moru spušta. Sa Obruča se razabire, da obronci vrhova prama sjeveru strmo, prama jugu položitije padaju, a osim toga se vidi, dokle je segnuo pojas crno-, a dokle pojas bjelogorice.

Na bregove pako vis-poljane otvara se krasan i poučan vidik sa Burnoga Bitoraja i to na onaj dio visočine, što se protegnuo

Digitized by Google

pravcem iztočnim, dočim se sa Risnjaka, Snježnika ili Medvrha gleda zapadni dio. Ima nekoliko vrhunaca, odkuda čovjek uživa divan vidik na gorske krajeve; tako od Skrada preko Broda sve do Snježnika kranjskoga, ili od Zelina kod Mrzle vodice do Bjelolasice, nu najimposantniji je vidik malo dalje Trška, te mi budi dozvoljeno, da ga sa nekoliko rieči opišem i ljubitelja prirodne plastike nanj upozorim.

Nedaleko Trška ima vrelo Žegnani zdenac, a na desno mu mala ledina okružena brezami i borovicom. To je mjesto, gdje putnik neka stane, da gleda goroviti, alpinski kraj, koji mu se pred očima na daleko i široko pružio.

Pred gledaocem pukla je ogromna i duboka ponikva u dnu valovita, puna bregova i vrhova, koje na obroncih šume zelenice, a prama tjemenicam šume crnogorice pokrivaju. Tu i tamo iztakla se po koja kao kostur blieda stiena, dočim se po brežuljcih zelene lazi ili žare zlatoklase njive. Medju stotinami raznoličnih bregova pružaju se ubave doline, drage i prodoli označene većim tamnilom, odnosno sjenom, dočim se dalje tamo niže brdo do brda, brieg do briega, nadmašujući visinom jedan drugoga, dok se prama jugu iztaknuo velebno cielom duljinom, svimi svojimi trabanti, grebeni i stienami Risnjak, njemu po boku Snježnik, a dalje tamo u prilici ogromna čunja Snježnik kranjski.

Kada se je sav kraj očistio, još se po tih divih oblaci motaju i obronke im liže, te je zanimivo gledati, kako se tjemenica za tjemenicom čisti, kako se oblaci trgaju, razpadaju i kao oblačići u vis dižu. Ovo lagano izčezavanje oblaka još i većma krasotu kraja povećava; jer kad čovjek misli, da je sve vidio, opet se na jednoj ili drugoj strani oblak poput zastora digne i novu mu ljepotu prikaže.

Iztočno gubi se brieg za briegom, prednji još jasni, stražnji maglovitiji. Zelenilo šuma prelazi po malo u sivoću, koja se prelieva u dalnjih bregovih u modrasto, modro, dok napokon daleke glavice posve nepomodre i zadnje se u tanahnoj magli na kraju obzorja izgube.

Obronci vrhova i bregova vis-poljane padaju prama jugu položitije, da se na nekoje visoke glavice i kolima uzlazi do same tjemenice, na pr. na Drgomalj kod Delnica i Bitoraj kod Fužine. Sjeverni su obronci veoma strmi, mjestimice i nepristupni. U tom su značajni nekoji vrhovi kod Broda na Kupi, osovivši se do znatne visine i iztaknuvši se zamašnimi vapnenimi slojevi. Ima u

Digitized by Google

toj dolini dapače bregova, kojim su obronci sa svih strana strmi, što se osobito opaža u prodolu, što siže od Iševnice do Zelena vira. Tu i tamo ima na obroncih i osovnih stiena, koje su tako gladke i ravne, kao da ih je čovjek odsjekao. Osobito su zanimivi bregovi oko izvora Male Belice, gdje se iznad šume podigoše ogromne stiene u prilici coulissa.

Oblik je bregova, kao u obće u vapnenih Alpah, veoma raznolik, što odavaju i narodna im imena kao: Zvonac, Hum, Ravnjak, Ravno, Obruč, Bačva, Obli vrh, Dugi vrh, Debeli brieg, Široko brdo, Klobučina, Košarina, Gubac, Čunina glava, Kuk, Oštra, Oštre, Oštri vrh, Veli i Mali Špićunjak, Špičasti vrh, Velika Rebar, Hrib, Greben, Grbin, Slime.

Drugi su bregovi dobili svoja imena od životinja n. pr. Petehovac, Jazbić, Medvedjak, Jelenščić, Jelenac, Medvejca, Risnjak, Gavranić, Jelenje-vrh, Kukovačin kamen, Kobilja glava, Vučja šija; ili od bilja, kao: Javorje, Lipovica mala i vela, Mrkovac, Mrkvišće, Koprivenac, Grabrova, Jesenovica, Javora vrh, Bukova gora, Smrekovac, Brestica, Tisovac, Lipač, Lipovac, Mali i veli Bukovac.

Ima bregova, kojim imena potiču od ruda, n pr. Rudnik, Biela stena, Belica, Kamenjak, Crna gora, dočim su drugi opet dobili od drugih stvari i osoba, kao: Gradina, Gradišće, Gradac, Obišenjak, Kraljev vrh, Vilska stena, Viljak, Rački vrh, Dorin i Zrinski vrh, Turčina. Vojsko, Matina glavica, Babin vrh Kupeški ili Kupečki vrh, Tatinski vrh, Crkvena hrib, Sveta gora itd.

Tjemenica je vrhova ravna ili kamenita i raztrgana. Sad je ona široka i prostrana, a sad opet posve uzka. Ima tjemenica na kojih ravne stiene leže razstavljene, stežući se poput ogromnih stolova, dočim su kod drugih slojevi nadignuti, izprebacani bez svakoga reda. Tu i tamo nagnuše se stiene i na koso ili se osovljuju.

Najobičniji je oblik bregova onaj čunja, što se liepo ističe i na Velebitu sa zapadne strane. Nekoji su vrhovi glede toga oblika tako točni, kao da ih je tokar na svojoj klupi izradio, n pr. Čunina glava u sklopu obručkom i Oštrovica, kod istoimena sela. Na vis-poljani značajna su glede oblika osobito dva brda: *Guslice* kod Gerova, odnosno *Križulne* i *Košarina* kod Liča. Prvi siže u pojas klekovine ili borića (Krummholzregion) i najviša mu je tačka osovna stiena biela vapnenca, uzdignuvši se poput ogromne glave šećera. Pod njom nagnula se druga stiena prama jugu, dočim se

Digitized by Google

prama sjeveru, a k briegu Jelencu redaju se stiene poput ogromnih stuba.

Košarina mora iznenaditi svakoga, koji prvi put u Lič dodje. Taj je vapneni vrh zarašćen šumom crnogorice, nu prama tjemenici gol. Tu su opet one biele stiene, što bregove gorskoga kotara tako karakterišu, svrstavši se u prilici velika kruga i stvorivši duboku ponikvu u kojoj se zeleni ciela šuma. Nebi znao taj vrh ničemu boljemu prispodobiti nego vulkanskomu krateru, dočim ga narod prispodablja košari i prema tomu ga prozvao.

Ima bregova u gorskom kotaru, kojim je tjemenica nakosa, pusta, debelom travom zarasla, a ima opet i takovih, kojim su osim tjemenice i obronci pusti, ili s jedne strane pusti, s druge šumom zarasli. Na obroncih ne manjkaju dolci, dočim je kod drugih podnožje puno dovaljena kamenja i survina.

Jugo-zapadna visočina bijaše do najnovije doba u domovini najmanje poznata. Zalazili su onamo učenjaci iz raznih zemalja, nu to bijahu samo botanici, koji putovahu Lujzijskom cestom preko gorskoga kotara u hrvatsko Primorje.

Mjeseca kolovoza g 1879. dodje u naše krajeve Adolfo *Stošić*, profesor više realke u Trstu, kojemu sam se uslied dogovora u Lokvah pridružio. 11. i. m. uzpesmo se zajedno na Veliki Risnjak i putovasmo vis-poljanom 23 dana. Profesor Stošić opisao je svoj put u razpravi: „*Il Carso liburnico*“, kojom je prilikom obširnije progovorio i o Risnjaku[1].

Od domaćih prirodoslovaca omiljeli su krajevi fužinski akademiku *Vukotinoviću*, koji je posjetio Javorje, Bitoraj, Tičjak, Tuhobić, Veliki Risnjak. Vukotinović nije samo botanizirao, već je svoju pozornost svraćao i na geoložke i orografijske odnošaje, opisavši ih u Radu akademije[2].

Od tudjih učenjaka posjetio je okolicu fužinsku glasoviti i neumorni turista dr. *I. Frischauf*, profesor na gradačkom sveučilištu, uzpeo se prvi na Medvedjak, Viševicu i Drgomalj, pa izmjerivši visinu, upozorio i na krasotu obzora[3].

---

[1] Estratto dal Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste. Vol. V. 2., 1880., p. 1—19.

[2] Nove biline i razjasnjenja o nekojih dvojbenih. Rad akademije, knj. XXXIX. Zagreb, 1877. Sep. odtis. p. 1—24. — Prinesci za geognosiju i botaniku Hrvatske. Rad. akad., knj. XLIV. 1878. Sep. odt. p. 1—48.

[3] *I. Frischauf's* Gebirgsführer. Steiermark, Kärnthen, Krain und die angrenzenden Theile von Oesterreich, Salzburg, Tirol. Zweite, gänzlich

Digitized by Google

Lorenz proučavao je naročito tri stupnjevine i vis-poljanu visočine sa geološke i hidrografijske strane, kako mu to svjedoče i njegove razprave[1], nu gore nam nije razglobio, opisao i hipsometrijsko razmjerje iztaknuo. Na njegovu zemljovidu liburničkoga krasa označeni su imenice gdjekoji vrhovi (Mlični, Pliš, Tuhobić, Medvedjak, Bitoraj itd.), ali bez visine, dočim je kod drugih ista samo približna[2].

Jugo-zapadnu visočinu iztraživao i proučavao sam za praznika deset godina, poduzeo preko 260 to većih, to manjih ekskurzija, pa s toga mnijem, da mogu pokušati, da joj čim točnije razglobim gore, iztaknem hipsometrijsko razmjerje i orišem hidrografijske odnošaje i tim predam narodu na ruke radnju, koja će mu s te strane predočiti jedan od najzanimivijih krajeva domovine.

Za podlogu orografijske razredbe služi mi najnovija karta vojno-geografskoga zavoda[3] i moja izučavanja. Nu ovo neka se ne uzme

---

umgearbeitete und durch Istrien, Kroatien. Dalmatien und Montenegro vermehrte Auflage. Graz, 1874., p. 1—179, p. citata 157—158. — Upozorujemo tom prilikom i na Frischauf'ov putopis: „Bergtouren im kroatischen Grenzlande. Aus d. Jahrbuche d. oesterr. Touristen-Clubs, 1874. Wien, 1875.. p. 1—16.

[1] Geologische Recognoscirungen im liburnischen Karste und den vorliegenden Inseln. Jahrb. d. geolog. Reichsanstalt 1859., p. 332—345. — Die Quellen d. liburnischen Karstes und d. vorliegenden Inseln. Mitheil. d. geograf. Gesellsch. in Wien 1859. Onda Verhandl. d. geolog. Reichsanst 1866, p. 66. — Die Rečina. Hydrografische Skizze. Programm d. k. k. Obergymnasiums in Fiume. Agram, 1860., p. 1—17. Sa tri slike.

[2] Od novijih karata razgledao sam i Mayerov zemljovid alpinskih zemalja, dogotovljen god. 1878. u Gothi, u poznatu zavodu Justusa Perthesa, ali se i osviedočio, da ni ovaj zemljovid za naše područje nije tačan, akoprem ga inače turisti hvale. Nisu tačne ni starije karte vojno-geografijskoga zavoda u Beču, kao ni Paulinijev zemljovid Hrvatske i Slavonije, koji n. pr. spominje vrh Jelenac (a ne Jelanac) za kotar čabarski, a ne ima Snježnika ili stavlja Šiju veliku na ono mjesto, gdje se uzdiže Risnjak.

[3] Zone 22, Col. IX. *Fiume-Delnice;* Zone 23, Col. X. *Čabar-Laz;* Zone 24, Col. XII. *Altenmarkt-Ogulin,* Zone 25, Col. XI. *Veglia-Novi.* — Karte generalnoga štopa imale bi biti tačne, imale bi biti autoritativne, jer služe za podlogu drugim zemljovidom, s kojih geografijsko znanje prelazi u knjige, pa i školske. Na mojih putovanjih bijaše karta uviek u rukuh, ja sam ju pregledavao i proučavao, te se osvjedočio, da tu ima dosta krupnih pogrješaka. Glavna krivnja leži svakako u tom, što dotični častnik vojno-geografijskoga zavoda ne bijaše vješt jeziku hrvatskomu, pa su zato mnoga imena krivo zabilježena. Da

*

Digitized by Google

kao svršena stvar, već kao prilog orografiji pomenute visočine; studija valja nastaviti, izpitano dopunjivati, da tako čim prije dodjemo do podpune orografijske slike te visočine.

Gorski sklopovi i vrhovi jugo-zapadne višočine.

Najznamenitiji su gorski sklopovi (Berggruppen) na ovoj visočini: Risnjak, Snježnik, Drgomalj, Bitoraj i Obruč. Oni čine i razvodnicu medju vodami Crnoga i Jadranskoga mora. Vode, koje postaju na sjevernih obroncih ovih gorskih sklopova, teku u rieku Kupu, dočim sa južnih obronaka ili poniru ili utiču u more Jadransko.

1. *Risnjak.* Ova krševita i divlja planina proteže se od izvora Kupe do Mrzle vodice i od Crnoga luga do Snježnika, odnosno do Lazca. Na sjeveru omedjašuje Risnjak gerovska ponikva, na jugu Lujzijana, koja dolazi iz Lokavah i vodi preko Mrzle vodice i Jelenja k moru. Sa zapada ograničen je dolinom Suhe Rečine, koja ga razstavlja od primorskih vrhova prve stepenice, pak jarkom, kojim vodi kolnik preko Sišja na Šeginu, gdje počimlje romantična dolina Zelenski lug[1], koji se pruža od ovoga selišta do Lazca, razstavljajući Veliki Risnjak od susjednoga Snježnika. S iztočne strane omedjašuje opet ovaj sklop od Zelina do Bilevine, prodol, što se pruža od Okruga do Razloga ili od začetka potoka Krašičevice do izvora Kupe.

---

podkriepim svoju tvrdnju, budi mi dozvoljeno zaustaviti se oko Delnicah, gdje su za okoliš nekoji bregovi ovako zabilježeni: Jablonski vrh, Šagarica, Veliki Tumač, Saroglen, Črmažev vrh, Skopači vrh, Osivenski vrh, Doren vrh, a ima biti: *Japlenški vrh, Žagarica, Vel. Tumac, Šaroglen, Crmažev-vrh, Sopački vrh, Osivanjčki vrh, Dorin-vrh.* Nadalje čitam: Palčeva belevina mj. *Pulčeva bilevina*, Berlosko mj. *Brložko,* Zvonik mj. *Zvornik,* Koži vrh mj. *Kozji vrh* itd. To su zaista znatne pogrješke, nakaza na narodnu terminologiju i u interesu je znanosti, u interesu tačnoga poznavanja domovine, da ih izpravimo. A tko hrvatskomu geografu u tom pogledu može ići najbolje na ruku? Nitko drugi nego moji sudrugovi, koji medju narodom žive, s njim obće i svojimi krajevi putuju. Naredbom jednom visoke vlade ima svaki učitelj u školskoj Matici opisati i svoj kraj i onda kronologkim redom unašati sve, štogod se znamenita u području njegove obćine dogodilo. Ne dvojimo niti najmanje, da hrv. patriotičko pučko učiteljstvo to i radi, nu ono je blago u Matici mrtvo, zakopano, akoprem i važno, s toga preporučamo, da se znamenitiji dogodjaji štampom priobće, kako su to nekoji pučki učitelji i učinili. To je veoma važno i samo tako bismo po malo tačno upoznali onu raznoličnu i divnu zemlju, kakova je naša domovina.

[1] Na karti krivo je ovaj dol zabilježen kao *Zalinski lug.*

Digitized by Google

Kod Crnoga luga uvalila se pod Risnjakom medju vrhove crnogorice duboka kotlina valovita dna, iztaknuvši se u sredini brežuljkom na kojem se nasadilo mjesto Crni lug (730 m.) Tlo kotline sastavljaju žutkasti ugljevni pješčari, vrst bjelutkova conglomerata, što zovu *mendulaš*, jer su bjelutkova zrna poput mendula (badema) velika; prama Malom selu ima i crvenkasta odlika vapnenca, a nemanjka ni pyrit[1]. Nedaleko špilje Malenice leži još jedna špiljica, nu najznamenitija je *Abramovićeva peć* izmedju Gerova i Crnoga luga na tjemenici Tatinskoga vrha (826 m.), a ujedno najljepša špilja sklopa risnjačkoga[2].

Od Crnoga luga uzdiže se Risnjak sa tri stepenice. Prva uzdiže se naglo i strmo zaraščena gustom šumom crnogorice, a najvišu tačku imenuju *„Dolnji podi"*. Na drugoj stepenici *(gornji podi)*, mnogobrojnija je bukva, a utrešena i tisa. Treća i najstrmija stepenica prepletena je divljom goleti, a na podnožju obrasla smrekom, jelom i bukvom, medju koju se već umiešala i smričina (Juniperus nana), planinski javor (Acer Pseudo-platanus) i orehovac (Rhamnus Carniolica), dočim kamene bočine vrhova pokriva klekovina (Pinus montana var. Mughus). Na ovoj stepenici ima dubokih škrapa sa vjekovitim sniegom, a u onih mračnih ponorih možda i špilja sa vjekovitim ledom. Duboka jedna, raztrgana i razklimana ponikva leži u Smrekovcu, Malomu Risnjaku na iztoku. Ova je ponikva veoma duboka, obrubljena s južne strane visokimi, osovnimi stie-

[1] Sumpornu pakovinu, koje ima i u Ponikvarskom rovu kod Tršća, našao je tu prije više godina seljak Mato *Štimac*, nu držeći ju za suho zlato, ne će ni danas da nalazište pokaže. Pyrit je bezlik ili uleđen.

[2] Ova je špilja slučajno odkrivena, kad je 18. lipnja 1882. tlo na gerovskoj cesti propalo. Seljak Abramović spusti se kroz zjalo po konopu i odkri liepu špilju, koju sam pomenute godine sa akademikom drom. *Pilarom* iztražio i tačno izmjerio. Prvi je odjel širok 4 m. 38 cm., dug 10 m. 14 cm., visok 4 m. Na lievo uzdiže se velika ovapnićena gromada, a do nje stup od sige, koji ima kod dna u premjeru 1 m. 60 cm., u sredini 1 m. 10 cm. Iz ovoga se odjela ulazi 1 m. dugačkim, uzkim zjalom u drugi razdjel, koji je 4 m. 40 cm. dug, 3 m. 46 cm. širok, 1 m. 70 cm. visok i pun stalaktita, draperija i stalagmita. Iznenadjuje jedan stup, koji obuhvaća u sredini 3 m. Zjalom, kojim se jedva potrbuške provući dade, dolaziš u treći odjel, koji je 7 m. 24 cm. dug, 5 m. 20 cm. širok, 1 m. 80 cm. visok i sige tako pun, da smo ju mjestimice morali odbijati. Ciela špilja duga je 21 m. 78 cm., prostorom se dakle neodlikuje, ali se ističe bogatstvom sige, jer ima u njoj koja tisuća stupova, stupića i drugih prilika.

Digitized by Google

nami, koje su nadignute i naslagane jedna vrh druge poput zidova. Rubom porasle su mrke jele i smreke, koje vihor krši, obara i u ovu dubljinu sunovraćuje, gdje izprebacane prhnu i gnjiju. S iste strane zinulo je zjalo, u koje svjetlo nikada ne dopire U ovoj razpuklini ima vječna sniega po koji se dugari spuštaju, uz vatru ga ili na suncu tope i piju.

U ovom zanimivom okolišu uzdignuo se i najviši vrh sklopa: Veliki Risnjak, 1528 m. visok, stvarajući za sebe hrpu od sedam vrhova, od kojih tri znatnija narod zove Mali Risnjak. Jedan se osovljuje Velikomu Risnjaku na jugu (1422 m.), drugi na sjeveru (1428 m.), treći na sjevero-iztoku (1289 m.).

Veliki Risnjak, divlji ovaj vrh, pun je razsjelina, razpuklina, bezdana i ponikava i malo će mu koji vrh u vapnenih Alpah domovine biti premcem. Svrne li čovjek okom po glavici i bočinah, vidi, kako su mu vapnene pećine izprebacane, izgrizene i izšupljene, tako. da se pravac slojeva ne da razabrati. Razpukline teku osovno ili vodoravno, te su pojedine pećine i nadigle. Malo je gladkih stiena, već su pune oštrica, kao noževa, a stvorila ih kroz vjekove voda, kao što ih stvara i danas. Medju takovimi oštricami žljebasta je izdubina, kojom voda teče i vapnene čestice topi. Na taj način postaju oni žljebovi sve dublji, a čim je stiena položitija tim dublji i širji, a oštrice više. Ovi žljebići i žljebovi, koje sam opazio i na drugih vrhovih primorskoga krasa, identični su sa onimi prilikami, koje Niemci po *Agassizu „Karren i Karrenfelder"* zovu. Ova posljednja našao glasoviti geolog *Zittel* i na Velebitu. (Dr. *Tietze:* Zur Geologie d. Karsterscheinungen. Sep. Abdr. a. d. Jahrb. d. k. k. geolog. Reichs-Anstalt, 1880, p 21.)

Mali Risnjak (južni), gledan sa Smrekovca, prikazuje se kao ogromna, koso odsječena piramida. Sa jugo-iztočne strane i taj je vrh veoma raztrgan, do tjemenice skoro gol, iztaknuvši se visokimi stienami sa strane sjeverne, odkuda se zaokružuju pećine u prilici ogromna srpa, padajući prama podnožju Velikoga Risnjaka. Izvana gledan, čini se, da je M. Risnjak masivan, nu s visine vidiš, da mu je nutrina izšupljena, u kojoj je šupljini mala livada, botanička bašča alpinskoga bilja. Na kraju uzdižu se vapnene stiene posve osovno, a slojevi im teku horizontalno, kao da bi naslagao ogromne knjižurine. Dno samo puno je survina, velikih stiena, koje se odvališe s one visine, zatrpavajući utrobu M. Risnjaka sve više.

Od ovoga vrha prislonio se je drugi vrh na sedlo, kojim se uzlazi na Veliki Risnjak. Najviša stiena zaokružila mu se u

Digitized by Google

premjeru od 100—150 m., a po dva puta tako duboko izšupljila. Stiene padaju i tu skoro osovno, takodjer, raztrgane i razklimane su od kojih se već mnoga odvalila u onu groznu dubljinu. Najviša tačka Velikoga Risnjaka uzdigla se sa strane zapadne. Tu je sedam pećina, koje se pružaju na 100 m. daleko, a 6—10 su metara široke, medjusobno razstavljene i pune oštrica. Najviša je pećina 8 m. duga, 3 m. visoka i 4 m. široka, dočim čistina na tjemenici zarasla prekrasnim i riedkim alpinskim biljem, zaprema 3—4□ m. Odavde padaju ogromne pećine tako strmo, da im kraja okom nemožeš segnuti, zarasle su niže crnogoricom, dočim se prama sjevero-iztoku protegnuše, da bi se njimi i proći dalo, nu prama sjeveru su gole, padajući u početku posve osovno, što se liepo razabire od susjednoga Lazca.

Kada Veliki Risnjak radi njegova ustroja, riedke i zanimive flore, nebi vriedno bilo posjetiti, to se već njegova vidika radi na raztrganu mu tjemenicu valja uzpeti. Uzlazi se od Crnoga luga, odnosno Bele vodice, preko Grohoća i Leske, i uzpevši se na dolnje i gornje pode, dolazi putnik u šumu Smrekovac (1240 m.), gdje u lugarskoj kolibi može prenoćiti. Odavle krene onda šumovitim podnožjem Maloga Risnjaka prama Velikomu, gdje mu put zasječene bukve označuju. Prije, što je pred M. Risnjak izašao, stupio je u pojas klekovine i nizkih, debelih kvrgastih bukava.

Drugi i puno zanimiviji put vodi iz Lokava. Srednjim jarkom na Mrzlu vodicu, preko Suhe Rečine na vrh Viljak i kroz Medvedova vrata (1285 m.) opet prama podnožju M. Risnjaka.[1] Suha Rečina na pol drugi je sat duga dolina, protegnuvši se Mrzloj vodici na sjevero-zapadu. Uzka je i uklopljena medju visoke bregove sklopa risnjačkoga i vrhove primorskih planina. Dočim je dno fužinske i lepeničke doline više manje ravno, ono je ovdje koritasto. Obronci naokolični bregova padaju strmo i zarasli su košenicami. U početku susreta putnika u Suhoj Rečini mlada bukova šuma, pred kojom se na jednom mjestu razrasao i krasan brezik, nu prama Mrzloj vodici ne staje bukve i breze, jer ju zamienila crnogorica. Dolinom teče neznatan potočić, koji u ljetu presuši, pa odtuda mu i ime.

Osim Velikoga i Maloga Risnjaka ima u sklopu i drugih znatnih vrhova. Smrekovcu na iztoku uzdiže se Mali (1258 m.) i Veliki Bukovac (1260 m.), a do ovoga imposantne Bele stene (1142 m.), kojim se sjevero-iztočno ističe Javorov vrh (1095 m.), ovomu na

[1] Medvedova vrata su vapnene, horizontalno svrstane stiene, 8 do 10 m. duge, 2 m. visoke, koje narod, jer ih probija kolnik, prispodablja vratima. S jedne strane otvara se odavle vidik na more i otoke, s druge na golu, raztrganu i bliedu tjemenicu M. Risnjaka.

Digitized by Google

sjeveru Kućni vrh (1024 m.), a na jugu vrh Opalenac (1063 m.); Mrzloj vodici na sjeveru uzvisuje se zanimivi Tisovac (1172 m.), do njega Jelvina (1112 m.), Skalce (1185 m.) i Oštri vrh ili Oštro (1224 m.). Ovomu na sjeveru je Janjičarski vrh (1308 m.), a prama iztoku Travnik (1171 m.), Velikomu Risnjaku na sjeveru leži Veli Pogled (1294 m.), Klošter (a ne Klaster, 1235 m.), Bukov vrh (1207 m.), Vela (1179 m.) i Mala šija (1142 m.), Hrib (1012 m.) i Tatinski vrh (977 m.), a Razlogam na zapadu Kupeški vrh (895 m.) pod kojim izvire rieka Kupa.

Na Velom Pogledu ima i jedna snježnica[1], tu je dapače i jedna ledenica natrpana vječnim ledom. U vrhu Kloštru ima desetak takovih snježnica, pa kada tu počme puhati, drže to sigurnim znakom blize kiše.

Risnjački sklop sastavljaju dolomitični vapnenci, koji su na podnožju sivi, a prama tjemenici bjelkasti, jedriji i spadaju po svoj prilici na vapnence gornje trijade Okamina ima uz put prama Smrekovcu, nu više na Tatinskom vrhu kod Gerova, gdje ih odkrio akademik *Pilar* Werfenskih škriljeva ima na Risnjaku oko Mrzle vodice (Tisovac) i Crnoga luga, gdje ne manjka (po Haueru) ni guttensteinski vapnenac.

Risnjak spada medju prohodne gore. Jedan kolnik odvaja se od Lujzijane kod Jelenja gornjega, vodi šumom na Medvedova vrata u Smrekovac, a odavle preko Osredka i Kućnoga vrha prama Biljevini. Ovaj je put i sada priličan, tu i tamo usječen u biele stiene, te su prije njim izvažali iz ogromnih šuma drva na Rieku. Drugi put vodi iz Šegine kod Lazca preko Črne drage šumom crnogorice na novu cestu, što ide iz Gerova u Crni lug. Staza ima u sklopu više, te je pristupniji sa strane zapadne nego li iztočne[2].

---

[1] Ponikve, koje su zatrpane vječnim sniegom, zove naš narod „*Snježnice*".

[2] Krivo rade, koji pišu „*Rišnjak*", a ne „Risnjak". Ovaj je zanimivi vrh dobio svoje ime od *risa* (Lynx vulgaris), koji je u ogromnih i zabitnih mu šumah prebivao, pa možda i sada prebiva. U Lazcu i Šegini pripoviedahu mi god. 1885., da ga čuju drečati. Da bijaše na Risnjaku risova, potvrdjuje i sada živući lugar Filip *Osbolt* iz Vrščâ kod Crnoga luga, koji je god. 1854. risa na iztočnom podnožju Risnjaka na željeza ulovio i krzno mu odnio šumarskomu uredu u Čabru. Prije 20 ili 25 godina ubio je risa na Risnjaku lugar Mate *Wolf* iz Okruga. God. 1865. zaglavilo je za mjesec dana pod ovim vrhom 17 mula i više konja i svakomu bijaše razkrenut vrat i krv izsisana. Ovo mi pripoviedao Josip Osbolt, nadlugar gospoštije čabranske

Digitized by Google

2. *Snježnik.* Ovaj sklop razstavlja od susjednoga Risnjaka Zelenski lug, prama jugu graniči sa vrhovi sklopa obručkoga, dočim sa zapada ne ima stalne medje, jer se spaja sa planinami kranjskimi, u kojih se poput ogromna čunja ističe *Veliki Snježnik* (1796 m.). Sa sjeverne strane omedjašuje naš Snježnik gerovska ponikva i potok Sokolica, dočim dalje ne ima stalne medje. Najviša glavica u sklopu je *Veliki Snježnik* (1506 m.), zabilježen na karti samo kao Snježnik. Do njega iztaknuo je svoje bliede stiene *Mali Snježnik,* kojemu je na karti samo označena visina (1427 m.). Znamenit je vrh i Snježnička glavica (1490 m.), Velikomu Snježniku na sjevero-zapadu. I tako čini i Snežnik u sklopu hrpu od više drugih brda.

Na Velikom Snježniku ne ima onih silnih pećina, kao na Risnjaku, niti sam tu našao one ponore, bezdna i razsjeline, nu zato ima snježnica, od kojih je brdo valjda i ime dobilo, ako nije možda od pećina ili survina, koje se s daleka poput sniega biele. U šumi Smrekovoj dragi, što leži prama Križulni, ima snježnica, koja je 45 m. duboka, a izmjerio ju nadlugar Josip Osbolt. Jugo-zapadno od Maloga Snježnika iznenadjuju putnika *Srebrna vrata,* naravna satvorina nalična Medvedovim vratima. Medju visokimi stienami probija se gorski kameni put, a s desne strane od istoga pukla pod stienom nepreduboka ponikva puna sniega. Tu ima i oklaštrenih jela ili omorika, kojimi se po ograncih volari ili dugari spuštaju i snieg vade.

Ima oko Snježnika i drugih dubokih ponikava, tako na podnožju Maloga Snježnika ležeća šuma Smrekovica, u koju ljudi od straha ne zalaze. Druga je ponikva Velikomu Snježniku na zapadu; zovu ju Snježničko, leži 1094 m. visoko, a u dnu je puna vode. Medju vrhovi pako snježničke hrpe ima mnogo ponikava, kojim je dno puno survina, koje se sa bližnjih stienah odvališe.

Podnožje Velikoga Snježnika pokriva mlada bukova šuma, jer je onih velikih šuma nestalo, dočim mu je poput trula zaobljena tjemenica zarasla gorskimi lazi, po kojih primorske ovce pasu. Na najvišoj tački izbočilo se vapnenih stiena, od kojih zapadni obronci veoma strmo, mjestimice osovno padaju. Takove ga osovne biele stiene karakterišu i kod Lazca i zato je sa iztoka i zapada nepristupan. Značajno je, da su i bližnji vrhovi zaobljeni, pusti i otvoreni i gorskimi lazi pokriveni.

Kako je Veliki Snježnik morskim, toplim vjetrovom više izvrgnut, nego li Risnjak, pa ako i jest na njem subalpinska i alpinska

Digitized by Google

flora razvijena, ipak nisu smričina, orehovac i borić tako bujni, kao na susjednom Risnjaku.

Na Snježnik se uzlazi od Gerova i Primorja. Prvi put vodi Gerovskim poljem i zalazi na vrh Šišje, uzpinjući se ugodnim hladom crnogorice. Za poldrugi sat izašao je putnik iz gore i sad mu se otvara riedak vidik. Liepa, ravna dolina Zelenski lug zarubljena tvrdimi vrhovi crnogorice pružila se na daleko. Kad si malo popošao, zaustavljaju te dva velebna vrha: s lieva Snježnik sa svojimi bliedimi čunjastimi vrhovi, s desna Risnjak s raztrganimi glavicami. Prama podnožju Snježnika ovaj se dol suzuje i prestaje. Cesta ide sada uzbrdice, popne se na visinu od 1350 m., svija se preko kraja Pušine, spušta prama Platku (1111 m.) i Žbelcu[1], odkuda silazi velikom strminom do seoca Kamenjaka, gdje se pripaja na Lujzijanu. Istom ovom cestom uzlazi se na Snježnik iz Primorja, njom se izvaža na Rieku i lies gospoštije čabranske.

U snježničkom sklopu ima i drugih znatno visokih vrhova, koji se steru od jugo-iztoka prama sjevero-zapadu i to od Snježničke glavice do Čabranske Police (šumarske postaje) na hrvatsko-kranjskoj medji. Tu je najprije *Medvrh* (1427 m.)[2], na lievo mu zanimiva *Javornica* (1153 m.), na desno *Prokop* (1087 m.). Nedaleko Medvrha ističe se svojimi bliedimi stienami vrh *Guslice*, kojemu je na karti samo visina zabilježena (1344 m.). Bližnji su vrhovi: *Šeginček* (1148 m.), kojega pokrivaju liepe šume crnogorice medju Šeginom i Križulnom.

Ovomu sedištu prama sjeveru osovljuje se *Kobilja glava* (1315 m.) i visoki i šumom klekovine okrunjeni *Jelenac*[3], iza Velikoga Risnjaka i Snježnika treći visinom se iztičući vrh. Od Snježničkog brda do Jelenca pružio se neprekinut lanac vrhova, medju kojimi se glede oblika ističe i ogromni Medvrh, kojemu su obronci zarasli kržljavom, kvrgastom bukvom, nad kojom je zahvatila klekovina, pružajući debele si grane daleko po zemlji. Sama zaobljena tjemenica zarasla je gorskimi lazi po kojih, kao i na Jelencu i

---

[1] Žbelac, a ne *Zbelać*, kako je na karti zabilježeno.

[2] Mjesto ovoga imena čitam na karti „*Planina vrh*“ za koji sam u narodu badava propitkivao.

[3] Ovaj je vrh dobio svoje ime od jelena, kao i Jelena dolina, Polici na sjeveru. U gorskom kotaru ubio je zadnjega jelena i košutu g. 1848. u šumah drgomaljskih otac crnolužkoga lugara, Dragutina *Crnkovića*. U šumah severinskih poginuo je zadnji jelen god. 1850. od ruke dra. Josipa *Vranicania*, te mu rogovlje i sada resi dvorište severinskoga grada.

Digitized by Google

Guslicah uspieva obljubljeni *bjelolist* (Leontopodium alpinum, Alpen-Edelweiss).

Važnije su još neimenovane visine u hrpi Medvejci od 1483, 1446 i 1397 m., nadalje *Stari breg* (1254 m.), *Sušica* (1414 m.), *Bela skala* (1407 m.), *Škurina* (1468 m.) i *Bačva* (1454 m.). Ima u snježničkom sklopu i drugih bregova, kojim su žalibože samo izmjerene visine, a imena neoznačena, što sve valja popuniti.

3. *Drgomaljski sklop* obtiče s iztoka i sjevero-iztoka rieka Kupa, sa zapada ga omedjašuje cesta od Crnoga luga do Mrzle vodice, dočim ga sjevero-zapadno od Risnjaka dieli prodol, kojim protiče Krašičevica; južno je opasan Srednjim jarkom i Lokvarskom kotlinom, a s iztočne strane Kupom i Kupicom, odnosno Iševnicom. Kad bismo potegnuli crtu podnožnicu, to ona ide od Delnicah u Lokve, Srednjim jarkom na Mrzlu vodicu, odavle na Crni lug, Biljevinu, Razloge, Kuželj, Brod i opet na Delnice.

Lokvarska kotlina veoma je prostrana, a nije ino već duboka kraška ponikva, izduljivši se prama Mrzloj vodici i Delnicam u dolinu. Kotlinom protiče Mala voda, potok, koji izvire kod Mrzle vodice.

Za nekoje vrhove drgomaljskoga sklopa valja nam spomenuti lokvarske dolomite i njihove špilje. Oni se osovljuju Lokvam na jugo-iztoku, skrenu onda prama zapadu, a tad kraćim trakom sjeverno. Svaka je stiena za sebe skoro vrh, na koji se je težko uzpeti, jer im obronci osovno padaju, nu ako si se uzpeo, pregledavaš ih na daleko, zriješ razpukline, špilje i jame, gledaš orijaške jele i smreke, te se napokon zadubiš, iznučen od čudesa u grobnoj tišini, koja u ovom kraju vlada. Najljepše se ističu na podnožju Golubnjaka, dočim ih unutra gusta šuma i debela zemlja pokriva. Voda liže i izjeda ove silne pećine, stvarajući oštrice, bridove i kukove, dočim je kroz vjekove u utrobi izdubla špilje i ine šupljine. Jedna je špilja 21 m. široka. Pred ulazom leži veliki dolomitni balvan, od kojega se svjetlo odmah u početku gubi. Dno je špilji posve ravno, a nutrina suha. Druga je špilja iza jedne ponikve u dolomitnoj stieni do 60 m. široka, 20 m. duboka, nu ne gubi se podzemno i nalikuje više razpuklini.

Spomenuti moram i veliku pećinu u vrhu Bukovcu (794 m.). Zjalo joj je široko 4, visoko 3 m., a sam ulaz 54 m. dug, otvarajući se na kraju u 10 m. široku dvoranu polokružna svoda. Sigastih prilika ne ima u njoj, ali se za to ističe pravilnim i ravnim ulazom. Podulji hodnik vodi najprije iztočno, pak jugo-zapadno, opet iztočno

Digitized by Google

i napokon zapadno. Prama kraju se špilja sve to sve to više suzuje, a u zadnjem odjelu, gdje čovjek nizbrdice ide, tako je uzka, da čovjek samo pognut može napried koracati. Tu se tek sigaste prilike razvijaju, naročito je zanimiva jedna, sjećajući te u malom šatora u Postonjskoj špilji. Od ovdje dalo bi se napried, ali veoma mučno, nu prodro sam ipak 88 m. daleko[1].

Ima na drgomaljskom sklopu i ponikava sa vječnim sniegom, n. pr. u Medvedovoj jami kod Delnicah i u šumi crnogorice medju ovim mjestom i Crnim lugom. Drvari, koji po šumah rade, čuvaju snieg od topline tako, da ga pokrivaju šušnjem (suhim lišćem). Ima na sklopu i visokih stiena i pećina, koje putujućega na dvih mjestih iznenadjuju: kod Grbaela, iznad potoka Male Belice i kod Kuželja, poviše Velike Belice.

Od delničke strane uzdiže se sklop tako lagano, da se za košnje na bilo i kolima uzlazi, nu pada veoma strmo prama pomenutim potokom. Prama Kupi i Kupici otvaraju se i popriečne doline: jedna od Delnica prama Lešnici, druga od izvora Male Belice prama Grbajelu, treća od Velike Belice do Kužlja. Znamenita je i delnička gudura, što siže od Delnica do izvora Kupice Protiče ju sušica Delnički potok, obarajući se preko 34 m. visoke stiene. Gudura je uzka u začetku suncem valjda nikada razsvietljena i

[1] Pripoviedao mi trgovac Š. iz Fužine, da je u ovu špilju jedan pas unišao, zabludio i tek kod seoca Slavice, nedaleko Fužine izašao. — Svakoga prijatelja prirode zanimati će *Lokvarska vrata* i *Lokvarski fratar*. Prva leže u onom nizu dolomitnih stienah, što se protegnuše pravcem zapadnim i nadignuše koso u tri reda poput ogromnih coulissa. Prošavši šumom crnogorice uzbrdice, evo te kod Lokvarskih vratah, kroz koja ulaziš u protivnu stranu dolomitnih stiena. Ova prirodna satvorina široka je 4 m., visoka 8 m., a zidovi na 5 m. debeli. Iza tih vrata leži duboka kotlina do 40 m. široka, opasana visokimi stienami, a zarasla cielom šumom papratnjača.

Lokvarski fratar stoji nedaleko parne pile. Uz obronak prama Maloj vodi ima brežuljak, a pod njim u zeleni lieske i vrbe ova prilika, koja svakoga putujućega zaustavlja. Uz desnu obalu nadigla se jedna široka pećina poput podnožnika, a na njoj *Lokvarski fratar* na 6 m. visoko. Na kamenoj toj satvorini razabireš glavu, preko prsiju složene ruke, vidiš upriličene noge, a pod njima podstavak, na kojem fratar stoji. — Na onih bregovih, što se nižu od Lokava prama Crnomu lugu, razvila se tako zvana formacija dolaca t. j. omanje ponikve sa plodnim dnom podavajući okolici osobiti karakter. Najznamenitiji su dolci u kraju Zaturine, gdje se reda dolac do dolca u dnu svaki od njih pun naplavljene zemlje, na kojih od bilja *Telekia speciosa* tako buji, kao da si ju sadio. Nekojim je dno i obradjeno.

Digitized by Google

stienami na nekoliko stotina metara daleko opasana. Obale, jer se bregovi u samu guduru ruše, nepristupne su radi velike strmine. Dno puno je odrušena kamenja i trulih, oborenih stabala. Svojom divljom romantikom ističe se i Skradski jarak, kojim protiče istoimeni potok, sižući od Skrada do Zelena vira.

Najviši su bregovi u sklopu *Veliki* i *Mali Drgomalj*, uzdignuvši se jedan i drugi 1153 m. visoko. Ovoga imena imamo još tri briega; iznad Delnicah uzdiže se *Stari Drgomalj* (1051 m.), Gustomu lazu zapadno *Gustolažki Drgomalj* (Veliki vrh, 840 m.), dočim se izmedju Lešnice i Broda osovio *Lešnički Drgomalj* (779 m). Sama tjemenica Velikoga Drgomlja, što leži medju *Poklon vrhom* (949 m.) i *Glavicom* (798 m.), zarašćena je gustom travom, a obronci bukovom i smrekovom šumom. Znatniji su bregovi medju Delnicami i Lokvami: *Dorin vrh* (949 m.), *Japlenski vrh* (760 m.), *Šaroglen* (962 m.), *Ponikvarski vrh* (702 m.), *Srednji vrh* (759 m.), *Velika Rebar* (962 m.), *Debela lipa* (906 m.), *Zagarica breg* (820 m.). Od Mrzle vodice do Lokavah redaju se ove visine: *Oštrac* (940 m.), *Velika Tumac* (989 m.), *Vrhovka* (926 m.), *Veliki Tumac* (1038 m.), *Toričnjak* (837 m.) i *Tisovac* (917 m.).

Na podnožju Drgomlja, nedaleko Broda, a u kraju Hrašće zvanom ima špilja *Vučja jama*, ali ne u vapnencu, već u krupnozrnatu bjelutkovu conglomeratu, te je do sada prva te vrsti u domovini. Deset metara dugi hodnik dieli se u dva traka: desni je 5 m. dug, 2 m. širok, lievi je znatno manji. Ta je špilja reć bi uklesana ili bar promaknuta, jer se i danas udarci nekog orudja razabiru. Dno je špilje poput daske ravno i vlažno. Čovjek se i nehotice pita: čemu je ta špilja služila? Težko je odgovoriti, a ljudi u Vučjoj jami ne znaju ništa, s čega bi se možda i na njezinu starost dalo zaključiti.

Medju Krašičevicom i Kupom osovljuje se *Paprod* (927 m.), *Greben* (922 m.), *Polakovac* (965 m) i *Jazbić* (1009 m.), do njega *Pogled* (977 m.), *Špicasti vrh* (1010 m.), *Dimovac* blizo utoka Čabranke u Kupu (630 m.), *Golik* (703 m.), *Gusti vrh* (670 m.). Medju ovim vrhom i Paprodom leži otegnuti i sa svojih stiena zanimivi vrh *Belica*, kojemu visina na karti nije naznačena.

U ovom vrhu leži *Hajdova hiža*, najznamenitija špilja jugozapadne visočine i jedna medju prvimi u našoj domovini, te je glede relativne visine najviša špilja, koju sam do sada u domovini izpitao. Izvor Male Belice leži iznad mora 270 m. visoko, nu špilja sama sigurno 600 m. iznad njega u silnih stienah, što se uzdižu u

Digitized by Google

četiri nakosa reda. U zadnjoj stieni crni se zjalo vidivo i sa ceste, — ulaz u znamenitu *Hajdovu hižu* Kada čovjek gleda strminu briega, one osovne stiene, koje priete, da ga sataru poput mrava dvoji, da će se ikada do one visine uzpeti. Čim dodješ briegu do podnožja, valja ti poći preko narušena kamenja, strmom šumom i stazicom uzbrdice. Čim se više uzpinješ, tim na 3 dm. široka stazica postaje porednija, da treba podavati ruku ili se hvatati štapa. Moraš proći gdjekojom presjekom, obaći mnogu stienu ili oboreno stablo, poći i četverice i paziti na svaki kamen na kojega nogu polažeš. Nakon dvosatna naporna uzpinjanja, koje olakoćuje krasno obzorje, uzpneš se na visinu i stojiš na rubu duboke i veoma velike ponikve, kojoj su obronci veoma strmi. Ta je ponikva okružena visokimi strminami od kojih se ističu naročito one sa strane iztočne, u kojih se otvorio na kosu tlu kosi otvor *Hajdove hiže*. Otvor je velik, dosta širok i visok, te ulazi odmah u veliko i vidno predvorje, koje je puno narušena kamenja[1].

Ovo je predvorje visoko 16—20 m., a tako prostrano, da bi unj lako smjestio dvie brodske crkve. U lievom kraju pada voda sa visoka svoda, dočim je desna polovina suha. Odvaljeno kamenje otežčava veoma hodanje, a ima tu i čitavih stiena, koje treba obaći (ako je to moguće) ili se preko njih spuštati.

Predvorje otvara se sada u pravi ulaz špilje, kojemu je dno puno kamenja i tako strmo, kao da čovjek hrli u bezdan. Tu je prva sigasta prilika, spustivši se sa svoda poput ogromna grozda; tu su prvi stalaktiti[2] biele i žućkaste boje na gusto poredani; ima ih na 2 m. dugih, decimetar debelih. Ulaz, koji se svršava u malenu ravnicu, dug je 87 m., za jedan metar kraći od ukupne duljine Velike pećine kod Lokava, i dieli se u dva traka: jedan se proteže ravno prama iztoku, dočim drugi velikom strminom pada prama jugu. Prvi se pruža poput dugačka hodnika sa više šupljina na 100—120 m. daleko i ima u začetku vodnicu (bassin) sa bistrom, zdenom (5° C.) vodom, u dnu koje se stvaraju prekrasni grašenjaci (Erbsenstein). Na jednom se mjestu s desna otvorila manja, pokrajna špilja, prenatrpana raznoličnom sigom. Dalje napried, dolazi se do malena jezerca, u kojem je voda do koljena duboka te ju valja pregaziti. Kad si to učinio, iznenadjuju te prekrasni stalagmiti[3], naročito jedna skupina poradi svoje snježne bjeline. Jedan je stalagmit osobit, jer će se sa nad njim visećim stalaktitom na skoro sastati, polagano udebljati i premetnuti u sigasti stup, koji će biti najljepši, što sam ih do sada u naših špiljah

[1] Ovo je kamenje popadalo sa svoda, koji postaje usljed toga sve tanji, pa kada vanjskoga tereta ne bude više podnašao, tada će poniknuti i stvoriti ponikvu, kakvimi kras obiluje. I u Samogradu kod Perušića odvaljuje se tako kamenje.

[2] Stalaktit zove naš narod „*smugor*“ (Mrkopalj) i „*stružnica*“ (Klenovnik).

[3] Hrvatski „*curak*“. U okolici severinskoj i druguda.

Digitized by Google

vidio. Na drugom je mjestu prilika, spodobna ogromnoj narezanoj dinji, a malo dalje spustila se sa stiene krasna zavjesa.

Visoka inkrustovana stiena pregradjuje onaj odjel. nu kad si preko nje prošao, evo te kod malene špiljice pred kojom je moj vodič od čuda klicao, jer je puna, puncata bielih, sigastih stupića. Malo dalje opet je maleno jezerce, nedaleko kojega se ovaj dio špilje suzuje, sigom i nekojimi stupovi ukrašuje i dokrajčuje.

Drugi, veoma strmi trak takodjer je pun narušena kamenja preko kojega čovjek hrli u veliku dubljinu, koja se neda dokrajčiti, jer duboka voda zakrčuje put. Ovaj je odjel zanimiv zato, što krije u sebi kosti životinjske, nu ne samo kosti, već su tu pohranjeni čitavi životinjski kosturi. Da dotična životinja nije od zvieri unešena i tu potrošena, sviedoči položaj kosti, koje bi ne samo porazbacane, već izgrižnjene i polomljene bile. Dvoje je ovdje moguće: ili su nastradale životinje pred zvierju se tu zaklonile ili ih je nevreme ovamo nagnalo, snieg zjalo špilje zasuo, a one od gladi poginule.

Kosti pripadaju recentnim životinjam; nekoje su gladke, nekoje inkrustovane, a vapnena ciedina 5—6 mm. debela. Čeljusti, kako ustanovismo, pripadaju srnam, a jedno čelo sa rogovi *divokozi*, što svjedoči, da je ta liepa životinja nekoć i u gorskom kotaru živjela. Našao sam i na debelo inkrustovanu kobilicu jedne ptice, koja je jača od one u purana. Kojoj ptici pripada, nemogu reći, to može odlučiti samo učen i vješt osteolog. Možda je kobilica tetreba, sovurine (Bubo maximus) ili orla?!

Sa suprotne strane Hajdove hiže drugi je otvor spojen sa špiljom gladkom, nakosom stienom, preko koje se bez pogibelji ne da proći. Otvor je samo toliko visok, da se ne treba prigibati, a dno puno kamenja, koje je bielo kao mramor. U dalnji prostor može se unići samo konopom i dolazi u dubljinu, iz koje se s druge strane opet uzlazi Tu ima podzemno toliko šupljina, da se je prigodom moga posjeta jedan seljak skoro izgubio.

Hajdova hiža duga je preko 300 m., dočim joj visina i širina razna. Temperatura zraka bijaše pred špiljom u 11 sati 6° C., a u samoj špilji 10° C.

Narod priča, da su u njoj živjeli ljudi — *hajdi* i da je s proljeća od otvora uviek jedan klicao, koje poljske poslove valja obavljati. Nadalje mi pripoviedali, da je u špilji kamenit stol s kamenitimi klupami, gdje bi posjeli, kad bi jeli i da ima i danas kruha, koji su miesili i koji se od starine okamenio. Ovu znamenitu špilju valjalo bi točno izpitati. Ja sam učinio, koliko se za jednoga posjeta učiniti dalo i koliko su mi to slaba sredstva i pomagala dopustila.

Bližnji okoliš vrha Grebena ima liepe drage, od kojih spominjem Leskovu i Zagolsku drágu, u kojoj se uzdižu zanimive stiene, od kojih narod jedne „*Vela*“, druge „*Mala vrata*“ zove. Sam vrh dobio je ime od stiena i pećina, koje se na njem upriličuju u gre-

Digitized by Google

bene. Nisam na vis-poljani vidio tako zanimiva vrha, kao što je ovaj izprepleten ponikvami i raznoličnimi stienami. Odmah u začetku, u bukovoj šumi, uzdižu i osovljuju se stiene tako, da čovjek do sada do njih nije došao, dapače, kad u zimi divljač gone i pse onamo nakrenu, neda se nijedan pas uzbrdice Cieli je vrh pun stiena, izmedju kojih zievaju duboke ponikve, škrape, razsjeline i razpukline. Mjestimice se reda ponikva do ponikve i kad se ne bi preko koje oborilo orijaško stablo, (kojih ima na stotine) kojim proći valja, težko bi čovjek došao na protivnu stranu. Ponikve su u dnu zarasle papratnjačami medju kojimi se ističe ugledna *Onoclea Struthiopteris* Hoffm. ili su pune dovaljena kamenja. Nu ima ih, kojim je u dubljini ciela šuma tu poraslih ili oborenih stabala, a i takovih sa vječnim sniegom, koji ne manjka ni na susjednom vrhu Polakovcu.

Medju Kupicom i Iševnicom sbila se hrpa bregova, od kojih je najviši *Kupjak* (993 m., a ne Kubiak, kako ga prof. *Frischauf* piše) istoimenu selu na sjevero-zapadu. Znatnija je još visina *Prebalski vrh* (746 m., a ne Prebala vrh, kako na karti čitamo).

I ova hrpa ima špilju, najveću iza prije opisane. Zovu ju *Muževa hiža* i leži kod Skrada u kraju divljem i zabitnom Pod nogama je duboko, kamenito korito Skradskoga potoka, a uz obalu visoki, kameniti bregovi. U ovu zabit težko da sunčani traci ikada dopiru, zato je i priroda pusta i mrtva. Špilja se otvara poput dverih i otvor tako je velik, kao u nijedne špilje jugo-zapadne visočine, a sam ulaz širok 10, a visok 6 m. Prostranim hodnikom koraca se iztočno 31 m. daleko, odkuda se skrene sjevero-iztočno u veliku dvoranu, gdje posjetnika iznenadjuju polokružna, sigasta korita puna ledene vode (20. kolovoza 1879., 7·5° C.). Od njih pružila se jedna sigasta stiena uzbrdice, a svoda se i dna prihvatila liepa prilika nalikujuća na metar visoku, pol metra široku narezanu dinju. Malo dalje, a uz samu vodu druga je prilika: predočuje spavajuće dïete, kako je posjelo i glavu si lievom rukom poduprlo. U trećem odjelu dva su sigasta stupa od kojih je veći 2 m. visok 1 m. debeo. Kreni iztočno i evo te u dvorani u kojoj se razlilo jezerce, kojim se ja i družtvo na dva čamca povezosmo.

U naše područje možemo pribrojiti i onu goru, što se stere medju Kupjakom Drgomljem, Bitorajem i Velikom Kapelom. Kod Delnicah jesu u ovoj gori važnije visine: *Jezera vrh* (1021 m.), *Lučički vrh* (852 m.), kod Presike *Petehovski vrh*[1] (1098 m.), *Crmažev vrh* (1076 m.) i *Debeli vrh* (1137 m.), kojemu se sjeverno

[1] Ili *Petehovac*. Ovaj brieg dobio je svoje ime od „*divljih peteha*“, kako zovu tetreba (Tetrao urogallus) u gorskom kotaru.

Digitized by Google

osovljuje *Sopački vrh* (971 m.), a južno *Mrkovac* (1091 m.). Pod prvim vrhom leži ponikva, koju Delničani Jezero zovu, a dolazi se do nje jarkom, za koji pripoviedaju, da je presušeno korito potoka, kojim je voda iz Jezera odticala. Ta je ponikva do 200 m. duga, 100 m. široka, na eliptičkom tlu puna dovaljena kamenja, koje je na gusto zaraslo nekojim ovdje običnim biljem, dočim je na okolo zatvorena bukovom šumom.

Sungerom na sjeveru imamo *Osivanjčki vrh* (1055 m.), nu najviši je u toj gori *Dedinski vrh* (1061 m.) kod Dedina, nedaleko Zalesine. Sa *Kosankom* (1117 m.), *Poljičkom* kosom (1048 m.), *Volovskim* vrhom (945 m.), *Ćelim-bašom* (1085 m.) i *Majem* (1269 m.) počima Velika *Kapela*.

Dalje od Osivanjčkoga vrha, a medju Sungeri i Mrkopljem leži jedna špilja ledena. Špiljâ sa sigom ima u našoj domovini dosta, nu špilje, u kojih su prilike mjesto od sige od leda, veoma su riedke.[1] Mrkopaljci poznaju tu špilju mnogo godina, jer u nju zalaze, led lome, tope i piju, u liečničke ga svrhe rabe, mlaku pitku vodu njim hlade. Za ovu ledenicu, kako narod špilje sa ledom zove, doznasmo tek u novije doba po „Mjestopisnom riečniku" Vinka Sabljara, koji ju sa dva redka samo spominje. Ovi neznatni podatci bijahu uzrokom, da sam 8. kolovoza god. 1879. iz Lokavah preko vrha Golubnjaka zaputio u Mrkopalj i drugi dan ledenicu potanko izpitao. Poldrugi je sat od Mrkoplja, u šumi crnogorice „Mrzla draga" zvanoj, po prilici 800 m. nad površinom morskom. Od kolnika, kojim drva izvažaju, skrenusmo ja i vodič na lievo i malo nizbrdice, gdje se uvalilo na 15 m. širok i bezdnu spodobno zjalo, obrubljeno mrkimi smrekami. Tanka stazica spušta se kraj pećina, zakrene iztočno preko oborenih smreka i svršava pred 4 m. širokim, 6 m. visokim ulazom prve dvorane. Ova je bez leda, na najnižem mjestu 17 m. visoka, 12 m. duga, 18 m. široka. Tu je već prilično hladno. Bukvom, u koju su utesane stube, skreneš iztočno i evo te pred „*Ledenimi vrati*", kako narod taj ulaz zove. S gora su ta vrata zarubljena ledenimi stalaktiti od kojih bijahu nekoji tako debeli, da se obima rukama ne bi dali obuhvatiti. Već od ledenih vratah postavlja tanka ledena kora dno dvorane, nu čim sam dalje išao, tim je led više debljao. To-

[1] Vinko *Sabljar* u svom Mjestopisnom rječniku (p. 537) spominje jednu ledenicu za selom Kom u Lici, nu *F. Fras* (Vollständige Topographie d. kroatischen Militairgrenze etc. Agram. 1850. II. Aufl., p. 156, 240) piše, da na brdu Komu kod istoimena sela ima poviše manjih špilja, pred kojimi se u veliko pčele gniezde od kojih brdjani med sabiru, ali ne spominje leda. Isto tako spominje *Sabljar* jednu ledenicu za selo Studence, nedaleko Perušića, nu i za nju *Fras* o ledu ništa ne navadja, akoprem ju inače sa ljepote hvali.

Digitized by Google

plomjer mi pokazivao + 0·5° C., na ledu bijaše tako studeno, da sam prozebao, dočim sam si vani povrh ulaza znoj otirao, a toplomjer mi u sjeni pokazivao u 10 sati 20° C., a pred ulazom 15·5° C. Ledena dvorana, u koju unidjosmo, duga je 17, široka 7, visoka 15 m.. Dno joj je strmo i svršava jednom škuljom u kojoj bijaše led za 1 m. debeo. Svod dvorane uzdignuo se poput dimnjaka sa kojega pada voda neprestance i izjeda u ledu duboke jamice, a na jednom mjestu izkopala baš i poveću jamu, koja bijaše puna vode (5° C.). Na dnu dvorane bijaše liepih stalagmita, koji se zrcale u ledenom podu.

S desne strane vapneno je zjalo, ali tako uzko, da se nisam mogao provući, a širi se u novu ledenicu, kojoj je dno prekrasno kristalizovano. Tu sam vidio na 1 m. visok, 0·50 m. debeo stalagmit, do njega jedan niži, ali 1 m. debeo ledeni stup. Kako iz špilje struji hladan, a iz vana u nju topao zrak, to se hlapovi sgustnu i u maglu pretvore, zato se iz špilje puši i dimi, kao iz dimnjaka. Pripoviedao mi moj vodić, da je ledenica u zimi bez leda i zatrpana sniegom, da je onda toplije i da zato prezimuju u njoj sliepi miševi. Nedaleko velike ledenice leži mala ledenica, kojoj se težko silazi, a nije ino, već razpuklina u vapnenoj stieni bez dvorane i riedko je u njoj leda.

Kod Mrkoplja još su dvie ledenice: jedna u Crnoj kosi, druga u šumi Petehovcu, nedaleko Staroga laza. Četvrta ledenica leži u okolici skradskoj, nedaleko Divjaka, više sela Bukova vrha, u drági Rudači (819 m.), nu ovu, kao i gornje dvie treba istom izpitati.

4. *Bitoraj* pružio se od sjevero-zapada prama jugo-iztoku, gdje se hvata primorskih vrhova prve stepenice. Od Fužine do Lokava ograničuje ga cesta odvajajuća se od Lujzijane; s jugo-iztoka opasan je Ličkim poljem, od prije opisane gore dieli ga Sungerski dol, odnosno stara Karolinska cesta; od Velike Kapele Široka i Brestova draga.

Ličko polje prostrana je kraška kotlina, duga poldrugi sat, a široka pol sata; počima kod Fužine, a svršava dalje od Podkobiljaka. Na sjevernom je kraju visoko 709 m., kod Liča 726 m., južno kod Podkobiljaka 701 m.; dočim mu se tlo u začetku Zelemišlja uzdiglo 769 m., a skoro u sredini kod Marasovog jezera 699 m.. Ličko se dakle polje uzdiže od sjevera prama jugu, dočim se u sredini snizuje.

Tlo Ličkoga polja spada na diluvijalnu i aluvijalnu formaciju. Obluće mu sastavljaju ponajviše dolomiti, koji nisu zaobljeni, već bridasti. Na ovo obluće složio se piesak i brusnica ili prapor, nevrstana, vapnovita, smedjo-žuta ilovaća. Treseta ima oko Ma-

Digitized by Google

rasovog jezera, a živa pieska prama vrhu Kobiljaku u tolikoj množini, da noge u nj propadaju.

Iznad Ličkoga polja dižu se vrhovi i bregovi s mnogobrojnimi golimi stienami, koje sastavljaju sivi i bieli dolomitični vapnenci, ne manjkajući ni oko Fužine, gdje u brežuljcih polja ima žućkasta ugljevna pješćara; tu su i werfenski škriljevi, crvena željezna rudača (hämatit) i gnjedac (limonit), od kojega su prije željezo topili. Od Kobiljaka do Medvedjaka razvio se poput uzka pâsa bjelutkov conglomerat, a uz njega krupno-brečkoliki mramor, nu, što je veoma zanimivo, zastupano je oko Ličkoga polja i eruptivno stienje i to porphyrički diorit[1].

Tlo Ličkoga polja više manje je eliptično, zapadna mu je strana plodna, osim onoga diela prama Kobiljaku, dočim je iztočna i južna strana pusta, močvarasto-tresetasta, pokrivena razasutim doplavljenim kamenjem, prudom i pieskom, zarasla šikarom, nu nigdje nije zemlja takova, da ne bi na njoj bar slaba krma porasla.

Ličko polje obiluje zdravom pitkom vodom. Okolo sela Liča ima poviše izvora, tako pod vrhom Vranjkom i Špićunjkom od 8·5° C.; osim toga ima u polju jezeraca sa posve bistrom i dobrom vodom, što zasvjedočavaju šćuke i frilje (Phoxinus laevis), ribe, koje samo u bistroj vodi živu. Najznamenitije je Marasovo jezero, kod Tomina sela, visoko 699 m. iznad mora sa posve čistom vodom, koja pritiče iz dubljine osovnim pravcem.

S iztočne strane bitorajskoga sklopa leži *Mrkopaljsko polje*, koje nalikuje ličkomu, nu više je člankovito. Jednim se trakom pruža prama Sungerom (794 m.), drugim prama Tuku (878 m.), trećim sjeverno prama Ćavić-vrhu. Mjesto *Mrkopalj* leži skoro u sredini, 824 m. iznad mora. I ovo je polje okruženo vrhovi crnogorice, medju kojimi su najviši *Burni Bitoraj*, *Višnjevica* (1367 m.) i

[1] Ovu vrst eruptivnoga ili prolomnoga kamena spominje već *Stache* (Verhandl. d. geol. Reichsanstalt, 1859. p. 120) za Benkovac kod Fužine, a po njem dr. *Lorenz* i *Vukotinović* za isto stanište. Ja sam se osvjedočio, da je ovomu kamenu mnogo veći obseg. Gnjilac, kako ga narod zove, pojavlja se na Kobiljaku, te se proteže odavle pod vrhovi, koji obrubiše zapadnu stranu Ličkoga polja, na Zvirjak, gdje opet prodire, sastavljajuć cieli taj vrh. Kao prodorina proteže se od Benkovca prama Vel. Tuhobiću i Lepenicam, gdje mu se trag opet gubi. Eruptivni kamen na Vratniku kod Senja, što ga spominje već Hacquet, spada valjda ovamo.

Digitized by Google

Bielolasica[1]. Od Ličkoga se polja razlikuje velikom oskudicom, jer tu ne ima ni vrela, ni potoka, ni potočića, dočim kroz Ličko polje protiče jaka Ličanka sa svojimi pritoci. Kod Mrkoplja jedan je jedini kal Sinica, kod kojega čovjek gleda, kako se s jedne strane blago napaja, dočim s druge vodu u brimenicu lievaju. Tlo je pod poljem izšupljeno tako, da se pod natovarenima kolima trese i voda tu kao kroz rešeto propada.

Obronci bitorajskoga sklopa prama Fužini, Lokvam i Ličkomu polju padaju položitije, dočim se ostrmljuju prama sjevero-iztoku. I ovaj je sklop veoma zanimiv; ima i na njem dubokih škrapa, izprebacanih ili osovnih, visokih stiena, ponikava, dolaca i snježnica. Ima na njem laza i tako zvanih plana, a na podnožju i drága i tri se takove dráge otvaraju prama Ličkomu polju: *Mala draga*, zanimiva svojimi dolomitnimi stienami, *Negnjila*[2] i protegnuta draga *Zelemišalj*, kojom Vinodolci dolaze u gorski kotar natovarenimi mulami, da tu trguju.

Nad svimi bregovi bitorajskoga sklopa dominira *Velika Viševica* (1428 m.), najviše brdo u okolici fužinskoj, uzdignuvši se poput ogromnog trula. Obronke pokriva bukova šuma, dočim je sama tjemenica više manje ravna, debelom travom i raznolikim grmljem zarasla, a jer je pusta i otvorena, znamenita je radi krasna i obsežna vidika. Po *Frischaufu* vidi se Kvarner s otoci i daleko more, obala od Rieke do Senja, Velebit, jugo-iztočno bosanske gore, Kapela, Kranjske Alpe. Pod sobom gledaš Ličko polje, bregove vis-poljane, naročito Risnjak i Snježnik.

Viševici na jugu, oko Igrišta i Klančine. na Podih, pod *Malom Viševicom* (1306 m.), *Velikim Strilježem* (1379 m.)[3], *Maševim vrhom* (1011 m.), *Zagradskim vrhom* (1185 m.), *Klobučinom* (1026 m.) i u Lešnjakovoj dragi, leže mnogobrojni vinodolski stanovi (kolibe.) Ovdje, na ovih visinah, imadu Vinodolci, naročito Bribirci, svoja zemljišta; sade krumpir i zelje, koje na zeljnicih krasno uspieva, ovuda pasu i svoju stoku, kad im kraj mora uzmanjka paše, tu

---

[1] Mjesto, kao i polje dobilo je svoje ime od *mrkih* šuma crnogorice, kao n. pr. i vrhovi *Mrkovac*, *Mrkvišće*. Zovu ga neki još i sada *Mrkopolj(e)*.

[2] U ovoj je dragi negnjil (Cytisus Laburnum L.) običan. Drvo mu težko gnjije i zato se tako zove.

[3] Na karti krivo *V. Strimež*. Brdo leži kod Lušnjakove drage, pó sata pod V. Viševicom. Narod pripovieda, da je tu „*zmijišće*“, mjesto, na kojem se u veliko zmije roče.

Digitized by Google

poslije kose, a sieno preko vrletnih puteva kući odpremaju. Ovuda ima dolčina[1] sa bujnimi lazi i košenicami, kojim se dno obradjuje. Takove su dolčine Črni kal, Ravno, Okruglo, Maševo i Lukovo, znatnije su još one na podini, na podnožju Igrišta i Velike Viševice[2].

Velikomu Strileżu na jugu važnije su visine: *Hruščica* (1021 m.) pod njom *Treskavac* (1084 m.) i *Brdarica* (1002 m.), nadalje *Veternjak* (887 m.), *Njevice* (913 m.), *Sitovnik* (1082 m.) i *Kukovačin kamen* (913 m.). Zapadno se uzdiže *Stojac* (1012 m.), *Gora* (1115 m.), *Strmenovo* (1029 m.), *Planjava* (1040 m.) i *Matina glavica* (1094 m.).

Drugi visinom se iztičući brieg u sklopu jest *Burni Bitoraj* (1385 m.), Fužini na jugo-iztoku. Obronci mu padaju prama ovom mjestu, Vratam i Bielom selu dosta položito, poslije se ostrmljuju, nu uza sve to dolazi se koli pod samu tjemenicu briega. Te obronke pokriva prekrasna jelova šuma, koju prama vrhu zamjenjuje šuma bukova. Na tih obroncih ima raznih hrpa izprebacanih dolomitnih stiena, koje su na prisojnih mjestih ponajviše gole, u šumah debelom mahovinom i raznimi papratnjačami zarasle. Približivši se k tjemenici, šuma se gubi i otvara gorski dolac zatvoren pećinami, od kojih se iztiču one prama jugo-zapadu. Pružaju se nekoliko stotina metara daleko, od vode izprane, od sunca obažgane, pune oštrica i pukotina. Na jednom se mjestu otvaraju kao vrata, za kojima se steru duboke i šumom zarasle ponikve. S desne strane Jožine planine, kako se taj dolac zove, pećine su visoke i izprebacane, dočim su s iztočne naslagane kao zidine. Od ove plane otvara se krasan vidik na Učku goru sa Velom Učkom (Monte Maggiore) i na Jadransko more, od nje uzlazi se strmom, pećinastom šumom na tjemenicu Burnoga Bitoraja.

Tu su velike stiene na površini ravne poput stolova, a iz daleka gledane biele poput sniega. Tjemenica nije prostrana i grmljem zarasla. Pod njom s iztočne strane otvara se dubok ponor zarašćen šumom, u koji vapnene stiene tjemenice osovno i sa 30 do 40 m. duboko padaju. Na desno od njih malen je kameniti dolac sa zanimivom bukovom šumom, kakovih ima i druguda u gorskom kotaru. Bukve su nizke, debele i kvrgaste, svrži i grančice prikraćene, a cielo stablo prima oblik klekovine, jer grane i po zemlji plaze. Za biljara ovaj je dolac sa Jožinom planom botanička bašća.

[1] Svaka veća ponikva kojoj je dno plodno zove se *„dolčina“*.

[2] *Maševo* dobilo ime od maše (mise), jer tu, kao i u Lukovu, prvobitno crkvica stajaše, ovdje posvećena sv. Luki.

Digitized by Google

Najzanimiviji kraj pod Bitorajem s ove strane jesu *Biele stiene* (na karti „Nad stiene“, 1259 m.), najkrasnija gorska hrpa dolomita na vis-poljani; pune su kukova i zubova, iztaknuvši se visoko nad mrku crnogoricu. Značajne su za taj brieg i ponikve, što se steru sa zapadne mu strane, od kojih je snježnica *Pod planom* najznamenitija od svih, koje sam do sada u domovini vidio; ona je upravo udivljenja vriedna. Uvalila se medju ogromne vapnene stiene, 30–40 m. je duboka, veoma široka, okružena tankovrhimi jelami do samoga ruba. Sa zapadne strane uzdižu se stiene osovno iztičući se poznatom bjelinom. Oko turiste se zaustavlja na lievoj strani te čudnolike snježnice, i mislimo, da smo gledali one prilike, koje su poznate u geologiji kao *„geološke orgulje“*.

Od začetka ponikve stvoriše se tu u onih ogromnih stienah i dvie osovne ogromne cievi. Veća je do 20 m. visoka, 5 m. široka, zakruživši se u dvie trećine kruga. Stiene, koje ju stvaraju, svinuše se u prilici širokih obruča, kao da ih čovječja ruka nakladala. Koliko je do dna te ogromne cievi težko je reći, jer je puna vječna sniega na kojem smo 25. kolovoza g. 1884 stajali, dočim se je nad sniegom po stienah modrila Campanula rotundifolia, bielila Saxifraga petraea i Ranunculus platanifolius. Toplomjer mi na rubu ponikve pokazivao (u 5 sati po podne) 11·3° R., a u snježnici 2·5° R. Uz ovu ciev druga je manja, nepravilnijeg oblika.

Od ove snježnice redaju se ponikve obronkom i velikom strminom, pa kad je putnik i taj težki put prevalio, dolazi do jedne ravnice, gdje je u jednoj ponikvi zinulo prostrano zjalo, koje vodi možda u drugu snježnicu, ako i ne ledenicu. Od ovdje reda se ponikva do ponikve i taj zanimivi kraj zovu *Žilavi dolci*, koji svršavaju kod Javorove drage, najljepše javorove šume u gorskom kotaru, koju sastavljaju orijaški planinski javorovi (Acer Pseudoplatanus.)

Bitoraju na jugu diže se brdo *Javorje* (1122 m.), a više njega *Debela kosa* (1288 m.), kojim su obronci zarasli gorskimi lazi, dakle pusti i otvoreni, sižući do Ličkoga polja i Male drage.

Izpod Debele kose ostrmljuje se raztrgani *Oštri vrh* (1276 m.), a pod njim *Plančica* (1192 m.). Iza Debele kose eno Bitorajske šume sa *Sirinoćišćem* (1277 m.), dočim se od Burnoga Bitoraja do ovoga vrha pružila *Peršova kosa* (1318, 1298, 1284 m.), a njemu na jugu *Zvornik* (ne Zvoni) sa visinami od 1241 i 1285 m.)

Digitized by Google

Sjevero-zapadno od Bitoraja redaju se ove visine: *Mrkvisće* (1131 m.). *Mrkovac* (1044 m.) sa Jukinim dolcem, *Vela* (1059 m.) i *Mala Lipovača* (visina?), *Oštrc* (1124 m.), *Bela kosa* (1088 m.), *Slavica* (1120 m.) i *Glavica* kod Beloga sela s 896 m. visine.

Od jugo-zapadne visočine ne može se odieliti ona gora, što se stere od Podstena do Severina i od Plemenitaša do Vrbovskoga Omedjašena je sa zapada i sjevera Kupom, s juga Dobrom, sa iztoka Lujzijanom, odnosno prodolom, koji počima kod Kamenskoga, te se pruža prama Lukovu dolu i Severinu. Od Podstena do Brod-Moravica u ovoj su gori važnije visine: *Špičasti vrh* (701 m.), *Stena* (643 m.), *Skrodnik* (ako ne Skradnik, 631 m.) pod njim *Glavica* (626 m.) i *Vršak* (788 m.). Druge su visine: *Matijašev vrh* (593 m.), *Okružni vrh* (608 m.), *Kavranov vrh* (505 m.), *Jasen* (703 m.), pod njim *Golubnjak* (767 m.), *Stražbenica* (799 m.) Komorskim Moravicam na sjevero-zapadu; nadalje *Grič* (793 m.) kod Tomić drage. Ovomu mjestu prama jugu osovljuje se *Bukovac* (650 m.), *Kosica* (733 m.), *Stremenica* (726 m.) i 902 m. visoki i šumom crnogorice pokriveni *Lovnik* iznad Nadvučnika kod Lukova dola.

U području ove gore ima veoma mnogo ponikava, a nemanjkaju oko Lukova dola i manje špilje, kao Zamazanka, za koju puk priča, da u nju vrag zalazi, pak i jame, od kojih je velika Židovska jama kod Plemenitaša. Od ponikava ima i jezerina,[1] u okolici severinskoj kod sela Drage, s vodom kao trava zelenom. S jugo-zapadne strane ima u vapnenih stienah nekoliko položitih ždrielaca na koja voda provaljuje, nu našao sam jedno osovno ždrielce i postrance. Jezerina se riedko kada napuni, nu g. 1874 ipak je tako narasla, da je dolinu lukovdolsku do Močilah zaplavila. Puk pripovieda, da je ova voda u savezu sa Gjulom (Dobrom) kod Ogulina, jer kad su tamo prije više godina nešto zasipavali, da je kod Drage silna voda provalila i veliku poplavu prouzročila. Kod Lukova dola, blizu Gorenacah, leži još jedna takova jezerina, koja je znatno dublja, te su joj s jedne strane obronci bukvom zarasli, nu voda, koja se u dnu sabira, nečista je i kalna.

Zanimive su i takove ponikve, koje su šumom zarasle ili ih šuma zarubljuje, a odlikuju se znatnom veličinom i dubljinom svojom. Takova je ponikva u severinskom gaju, a oko nje i u njoj

[1] Svaka ponikva, kojoj je dno vodom napunjeno, ili ju ona zaplavljuje, zove se *„jezerina“*.

Digitized by Google

ciela bukova šuma. Kako stabla iz dubljine za svjetlom teže, ne odlikuju se debljinom, koliko visinom svojom. I drugo bilje, koje na sunčanih mjestih na decimetar visoko poraste, digne se ovdje na metar i više visoko. Ima u okolici i takovih ponikava, kojim je dno posve pusto. U početku ne bijaše tako, nu pošto su obronci strmi, a vapnenac trošan, odvaljuje se komad za komadom i izpunjuje dno ponikve, koju onda seljak radi neplodnosti mora napustiti.

Plodne su ponikve od velike koristi po narod, jer je mnogomu više dolaca cielo njepovo imanje, a s druge su strane pritajen, ali krasan nakit kraške formacije, koja se i u okolici severinskoj dosta moćno razvila. Plodovitost njihova ne potiče od s obronaka naplavljene crnice, već visi o tlu. Da je dno ponikve nepropustno, napunila bi se ponikva vodom i pretvorila u jezero ili kal, nu jer je ono izšupljeno, propušta vodu i podržava tako plodovitost.

Druga osamljena gora stere se izmedju Fužine i Mrzle vodice, Lokava i Lepeničke doline. Kod Fužine znatnije su joj visine: *Mačkovica* (885 m.), *Viljak* (945 m.), *Široko brdo* (940 m.), *Paljetina* (970 m.), *Kamenita glavica* (941 m.), *Veliko* (1065 m.) i *Malo Rogozno* (1063 m.), *Kostajnovica* (1024 m) i *Slime* (1067 m.). Bliže Lokvam uzvisuje se: *Špićunjak* (ne Špičunek, 1006 m.) i *Platnik* (989 m.). Izmedju potoka Lepenice i Kostajnovice ili skoro sa Lepenica (sela) do Fužine protegla se zanimiva šuma Brložko, u kojoj su od sjevero-zapada prama jugo-iztoku izmjerene, ali neimenovane visine od 869, 879, 885 i 862 m.

Uz potok Kostajnovicu i Ličanku stere se pravcem Brložkoga dolina fužinska na dva sata daleko; otvarajuć se iza Fužine u eliptičko Ličko polje, zatvorena je s obih strana visokimi bregovi crnogorice. Na izvoru Kostajnovice visoka je ta dolina 772 m., kod izvora Ličanke 729 m., dočim prama Fužini pada, ali joj visina nije naznačena. Ova je dolina u okolici fužinskoj ponajljepši i ponajugodniji kraj, a uzveličavaju ju one bujne gorske luke i šuma od crnogorice, koja je na Velikom i Malom Rogoznu osobito liepa.

Izmedju Brložkoga, Straže, Tuhobića, Strganice i Lepenice, proteže se prama Benkovcu dolina, kojom protiče potok Lepenica, koja nije tako bujna kao fužinska, te je s jedne strane zarasla bukovom, a s druge šumom od crnogorice. U začetku je visoka 904 prama kraju 732 m.

Digitized by Google

Sada nam je na redu ona gora, što popunjava prostor oko Gerova, Plešaca, Tršća, Čabra i Prezida. Sa sjeverne i zapadne strane spaja se s kranjskom visočinom, dočim ju s iztoka obtiče Čabranka i Kupa. U toj gori ne ima kosa i sklopova, već se vrhovi sbijaju u veće ili manje hrpe, ili se uzdižu i pojedince. Razdieliti ju možemo na dvie dosta različite pole: na zapadnu i iztočnu, koja razdioba pada osobito u oči na geografijskoj karti. Crta medjašnica ide od Gerova podnožjem Sokolanskih stiena na selo Črne laze, a odavle preko Goračâ na Prezid.

Zapadna je pola pusta i slabo napučena. Tu može čovjek čitav dan šumom crnogoricom putovati, pa ne će naći ni seoca, ni priselka, ako se već ne namjeri na lugarsku kolibu ili bajtu, gdje može odmoriti. Ova se pola iztiče i svojimi dragami, tu ih ima kao nigdje na visočini. To su otegnuti dolovi, korita ili oveće travnate ponikve okružene šumom bjelo- ili crnogoricom, a nekoje se iztiču i svojom romantikom.

Od Tršća do Police ima pet šest ura hoda. Putnik prolazi šumom od crnogorice, zadje i u šumu bukovu, nu napokon bi mu ona jednoličnost i mrtvilo dodijalo, da tu ne ima Javorove doline. Lepoga dola i Jelena doline, gdje je priroda bujnija, živahnija i umiljatija. Iztiču se još dolovi: Županja draga, Smrekova draga, Babina, Blatna i Praprotna draga, Lepe njive i Črna dolina.

Uz iztočni rub znatnije su visine u ovoj gori: *Ortoš* (1064 m.) *Tisovac* i (1109 m.) Gerovu na zapadu; sjeverno od onoga *Pogoreli vrh* (1096 m.), *Obli vrh* (1132 m.), *Spičasti vrh* (1147 m) nad Sokoli, *Rudnik* (1045 m.) kod Tršća, nadalje *Oštri vrh* (1045 m.), *Opaljen vrh* (1125 m.), *Crnolažki Berinšek* (1168 m.) i *Kozji vrh* (914 m.).

Zapadnim rubom redaju se ove visine: *Budišovec* (1134 m.) kod Police, *Belica* (1359 m.) Smrekovoj dragi na sjeveru, *Brestica* (1249 m.), *Kašljavac* (1187 m., a ne Gasliavac, kako na karti čitamo), *Dedov vrh* (1151 m.), *Skodnik* (1045 m., valjda Škodnik), *Prezidani Berinšek* (1169 m.) i *Veliki vrh* (1027 m.) kod Kranjaca.

Osim ovih ima tu i drugih bezimenih vrhova od znatne visine (1149, 1121, 1347, 1389, 1369, 1127 m. itd.), što će sve trebati popuniti, da čim prije dodjemo do tačne karte i ovoga toli zanimivoga kraja. Svojom se veličinom odlikuje i šumski priedjel *Jarmovac*, za koji nam je označena samo zapadna visina od 1172 m. i visina *Lugarske kolibe* (1027 m.).

Digitized by Google

Zapadna polovina ovoga gorskoga kraja veoma je napučena, ona ima i dubokih kotlina, u kojih leže i najveća mjesta (Gerovo, Tršće, Čabar, Prezid); tu ima i obilno vode, dočim iztočna pola njom oskudieva, tu ne manjkaju ni ponori, pa zato ima i ponornica. Duboka kotlina u kojoj leži Čabar okružena je visokimi bregovi i vrhovi, dno joj nije ravno, već brežuljasto, njivami i šumami pokriveno. Prama Plešcem otvara se u dugačak jarak, kojim se probija Čabranka. Prezidska kotlina takodjer je omašna i prelazi prama Babinom polju (u Kranjskoj) u daleku i plodnu ravnicu. Dno je valovito, samo tlo slabo rodno i izšupljeno zato i tamošnji potočići poniru.

Kod Prezida u Crnoj gori ima špilja sa okomitim ulazom, a na dnu i vode. Iz ove špilje struji tako leden zrak, da čovjek od njega pred ulazom protrne. Nedaleko mjesta ima i ponor Belinček, iz kojega se prije kiše diže jaka magla. Bačen kamen da pada do dna 10 hipova.

Svojim sastavom veoma je znamenita kotlina tršćanska, gdje se uz dolomite razviše škriljavi pješčanci, krupno i sitnozrni bjelutkov konglomerat, koji zovu ovdje „žrnovac", kameni ugljen, werfenski škriljevi, krovovac, a ne manjka od željeznih ruda hämatit i limonit, dočim u crljencu i rumenici ima i žive, koju odkriše godine 1830.

Spomenuti mi je i sedla, koja spajaju te kotline. Takovo je medju Plešci i Čabrom visoko 571 m.; medju ovim mjestom i Pargom, Pargom i Prezidom visoko na Kozjem vrhu 914 m.

Od visina iztičem *Pinterku* (803 m.) i *Hrib* (731 m.) kod Gerova, *Sv. goru* (545 m.) kod Plešaca, *Kraljev vrh* (950 m.) kod Tršća, *Vražji vrtec* (905 m.), *Pazarišće* (1066 m.), *Zajči hrib* (935 m.) oko Prezida, koji se vrhovi uzdižu na hrvatsko-kranjskoj medji.

5. *Obručki sklop* uzdigao se je Grobničkomu polju na sjeverozapadu kao ogromna vapnena gromada, kojoj imposantnošću i ustrojem težko da ima premca u domovini, a protegnuo se od sjevero-zapada prama jugo-iztoku, sastavljen od vrhova znatne visine. Sa zapada graniči sa dugom i pustom kamenitom ravnicom Sijevicom, dalje koje teče Rečina, sa jugo-iztočne strane pada u Grobničko polje, dočim s iztočne i sjeverne ne ima stalne medje, jer se veže sa gorami vis-poljane i susjedne Istre.

Ciela jugo-zapadna strana toga ogromnoga sklopa nagnula se krovasto, otvorena je i pusta i gorskimi košenicami pokrivena. One ga opasuju poput zelena saga, steruć se preko Pod planine, Jaše,

Digitized by Google

Plačine i Vidaja. Obilaziš li te košenice, opažaš, da na mnogih mjestih kamenje iz zemlje strši, jer je voda zemlju izprala ili ju bura izlizala. Ona je tu tako žestoka, da zemlju poput oblaka diže i tek u susjednoj ju Istri staložuje. Nadoći će vrieme, kada će obručki div posve okršiti, a kad to bude, tad ne ćemo u domovini imati strašnijega sklopa od ovoga.

Obronci, padajući prama Sijevici znatno su kraći i položitiji od onih, što se ostrmljuju prama Grobničkomu polju; oni su i valoviti, te se tu i tamo i uzvisuju. Na njihovu podnožju reda se dolac do dolca sve tamo prama istarskoj medji. Oko njih razvila se mješovita šuma ili su golimi stienami obrubljeni. Iznutra pokriveni su travom ili šumom zarasli.

Na Sijevici, gdje je i Pavlićev bezdan[1], ističe se Maršanska ograda, medju stienami porasla gusta i tako hladovita šumica, da tu od bilja i dragoljub *(Convallaria majalis)* uspieva. Zanimiv je i dolac „Kamenita draga", pun izpranih i od sunca sažeženih stiena i pećina, koji nas samo svojim imenom sjeća, da bijaše nekoć bujan i zelen.

Spomena je vriedna i Vršina, kraj, u kojem putnika iznenadjuje opet preugodna šuma s ovčarskim stanom i pitkom vodom. Takove su šumice na tom užasnom krasu u malom sličica blagotvornih oaza u nepreglednoj pustinji.

Jugo-iztočna strana mnogo je zanimivija, jer se jasno vidi, kako se sklop prama Grobničkomu polju ostrmljuje i kako se od ovdje do najviših vrhova uzdiže. Na podnožju se nasadiše vrši *Mišac* (449 m., ne Misać) i *Čaplja* (696 m.), medju kojimi leži kameniti kraj Podčaplja s ugodnom Mačjom dragom. Od ovdje uzvisuje se sklop sve više, postigavši u *Velikom Obruču* svoju najveću visinu (1377 m.). Samo podnožje nije cjelovito, već se kao razpucalo u gudure i jarke.

Malo dalje Podkilovca razvalio se jarak Bukovo (ne „Sušica jarak"), do njega zanimiva kamenita draga Borovica zarasla na kamenitih obroncih borom *(Pinus Laricis var. nigricans)*. Lievo od Živenjskoga puta leži jaruga Mudna dol (ne Mutni jarak kako na karti čitamo) jedan od najzanimivijih krajeva s ovu stranu

[1] U ovom bezdnu gniezdi *golub-dupljaš* (Columba oenas), koji živi i u Gladkovićevu bezdnu kod Višnjevice, u bezdnu Zaškrilje, dalje Zale drage. Na otoku Krku našao sam toga goluba u morskoj špilji. Mirišće, nedaleko glavine Konjske i u špilji kraja Druženina prama Vrbniku.

Digitized by Google

sklopa. Putnik ne će zaboraviti onoga utiska, kad se je na Živenj uzpeo, jer mu se s lieva uzdignuo raztrgani Suhi vrh i Fratrovac, na desno Plačine, a medju njima travom obrasle valovite Kozice i Mudna dol. U ovoj protegnula se jedna stiena veoma daleko i uzdignula visoko, nagnuvši se prama jarugi krovasto i gladko, kao da ju tko oklesao. Svakom od ovih jaruga surva se za kišovitih dana jedna sušica, zaplavljujući i Grobničko polje. Iznad tih jaruga ima i kamenitih ravnica, ali medju pećinami, i dalekih uvala, koje narod „*žljebovi*" zove. Od Grobničkoga polja razabiraju se osobito s jutra, kad je sunce sklop razsvietlilo, dočim oni još u dubokoj sjeni leže. Nekoji su travom, drugi šikarom zarasli, a nalikuju si tim, što im je dno dovaljenim kamenjem natrpano. Prama gorskomu kotaru i Kranjskoj zarasao je sklop bukovom šumom i riedkom crnogoricom, a na nekojih se vrhovih razvio i pojas klekovine.

Najviši je vrh u sklopu *Veliki Obruč* (1377 m.), dobivši ime valjda odtuda, što ga od zapada prama iztoku opasuju biele stiene u prilici obruča. Iz daleka gledan upriličio se taj vrh poput ogromna trula, kojemu se na podnožju redaju ponikve razne veličine. Tu se razvila i sitnogorica, za kojom počimaju one ogromne košenice sve do pomenutih pećina, iza kojih je zahvatila bukova i smrekova šuma. U ovih ima takodjer dolaca, ima bliedimi stienami okruženih ugodnih travnatih čistina, na kojih se osobito botanik nasladjuje, a nemanjkaju i takove stiene, koje čovjeka zaustavljaju. Najvažnije su „Padeži", vapnene gromade, uzdižući se u šumi u raznih oblicih i redajući se jedna do druge, kao da ih tko nasadio.

Pred Velikim Obručem uzdignuo se *Mali Obruč*, kojemu ime i visina na karti nije naznačena i do kojega turista najprije dolazi. Tjemenica mu je ravna i kamenita, ali se tu nije pružila jedna stiena, već cieli niz u prilici ogromnih stolova. Te su ploče na površini gladke, medjusobno razstavljene a razpukline i na koji metar široke. Vapnenac je i tu na površini skoro biel i od neke zelenkaste vrsti lišaja sav marmoriran.

Veliki razstavlja od *Maloga Obruča* duboka i guštikom zarasla sutjeska, pod kojom je i mala livadica, kuda se uzlazi na tjemenicu, na kojoj leže još ogromnije pločaste pećine. Sa sjevero-iztočne strane ostrmljuju se stiene tako, da im ne vidiš kraja.

Veliki Obruč vriedno je posjetiti radi vidika i zanimive flore, nu do same tjemenice uzlazi se dosta težko. Najbolji je onaj put, što vodi iz Jelenja na Sijevicu i preko Kamenite drage do Vršine

Digitized by Google

gdje se u priprostu stanu može i prenoćiti. Malo dalje počimaju košenice, a poslije se uzlazi travnatim obronkom Jaše i Podplanine do šume. Od ovdje ne ima puta, ni staze, već treba onako na sreću preko tora i obora. Na povratku može se kojim žljebom nad Borovicu i preko Bukova na Grobničko polje.

Drugo visinom se iztičuće brdo je *Suhi vrh* (1350 m.), uzdignuvši se Velikomu Obruču jugo-iztočno. I on se je nagomilao silnimi, bielimi stienami, a osobita je ona s iztočne strane, izbočivši se poput glavine. Kad si kraj nje prošao, prikaže ti se Suhi vrh na kojem je priroda kao zamrla. Cieli obronak stere se pred gledaocem kao kameno more. Ne ima ovisokih stiena ni bridî, već je rahlo kamenje razne veličine razasuto bez svakoga reda. Stado ovuda ne prolazi, ptica ovdje ne gniezdi, ni glasak, ni dašak ne dopire ti do ušiju; sve mrtvo, pusto, niemo u tom carstvu kamena. I čovjek se riedko ovamo usmjeli, nu kad je ovdje i ovu mrtvu materiju svladao, vidi da je gospodarom prirode.

Tu ne ima nigdje uzlaza, turista treba da si put sam projektira i često mu valja kamen prije izpitati, nego će na nj nogu položiti, a mora i stienu dobro razgledati prije, što će se na nju uzpeti. Sa sjeverne su strane pećine tako strme, da je odtuda prihod nemogućan, pa i sa južne strane ima stiena, koje te zaustavljaju i čovjek ne zna u prvi mah kamo bi krenuo. Ima na obronku i dubokih ponikava, koje su pune dovaljena kamenja i kržljavih jela ili omorika. Kada si minuo prvu ponikvu i preko kamenja, što ti pod nogama uzmiče, uzpeo se na rub, zagledaš pod sobom drugu, puno veću ponikvu u dnu sa bukovom i šumom i dubokim ponorom.

Tjemenica Suhoga vrha mučno se zahvati, pa kad si gore, opet kamen do kamena, stiena do stiene pusta i mrtva. Pred tobom kamen, za tobom kamen, sve na okolo kamen. Sve suho, s toga narod zgodno vrh prozvao; tu ne ima vode ni za suzu.

Na Suhi vrh se uzlazi od Čavala preko Grobničkoga polja na vrh Čaplje i Živenjskim putem preko Živenja u občinsku šumu Sgornišku (ne *Gorničku*), gdje se u lugarskoj kući može prenoćiti. Odavle vodi dobar i ugodan put bukovom šumom kraj livada i sočnih dolaca uzbrdice do košenica i podnožja vrha. Uzlazi se veoma mučno, a silazi još mučnije, naročito onda, ako se vraćaš zapadnom stranom na Podplanine.

Medju Velikim Obručem i Suhim vrhom leži osobit kraj, kojega je Primorac radi užasa nazvao „Pakleno“. I zaista je to ime zaslužio, jer tko bi medju ovaj nedohod stiena i ono množtvo po-

Digitized by Google

nikava bez vješta vodiča zabasao, nikada ne bi živ izišao. Cieli kraj stere se u velikoj dubljini ili mogli bismo reći: Pakleno leži stotinama svojih ponikava, proloma, stiena, ponora, u ogromnoj i nekoliko stotina metara dubokoj ponikvi, nad kojom se uzdižu velebni kameni vrhovi Obruč, Fratrovac, Suhi vrh. Osoje (1340 m.) i Paklenski vrh (1314 m.). Spuštajući i probijajući se zapadnim obronkom kroz borić ili klekovinu, zagledaš, ogromnu ponikvu medju Fratrovcem i Suhim vrhom. Do nje leži druga ponikva, koju turista mora obaći, stupajući od kamena na kamen, penjući se od stiene do stiene, dok ne izadje na put od izprebacana i oštrobrida kamenja. Sad ideš neko vrieme šumom i kad si mislio, da ćeš možda na dobru stazu doći, evo te u trećoj, nu manjoj ponikvi, nedaleko koje leži i snježnica u dnu mnogo veće ponikve. Sa sjevero-zapadne strane uzdižu se ogromne, osovne vapnene stiene, kakovih sam na Velebitu vidio, mjestimice gole, mjestimice obrasle smrekami (omorikami). Podnožje je tim stienam izšupljeno, kao podprano i zato se i mnoga nagnula, dok će se i u ponikvu survati.

Od ovih stiena pada tlo koso i kad si malo popošao, zaustave te opet pećine, a uzpevši se na jednu stienu zagledati ćeš pod sobom tu zaista groznu snježnicu. Kad sam se nagnuo (16. kolovoza 1884.) spopade me strava, noge mi se počele tresti i na jedan sam kamen morao posjesti. U dubljini bijaše na vozove sniega. Ova je snježnica veoma duboka, stiene padaju sa svih strana osovno, a nekako u sredini uzdigla se čunjasta, grmljem obrasla hrid. Pa ako je ta snježnica u istinu grozna, ipak se i u nju spuštaju s jedne položitije strane drvari i ugljari, da si sniegom žedju gase.

Od ove snježnice uzlazi se uzbrdice do novih stiena, koje se otvoriše na jednom mjestu poput vrata, a kad si kroz nje prošao, evo te opet u kamenoj ponikvi okruženoj stienami, koje se i s protivne strane otvaraju. Nu i s desne strane takova su vrata, pa kad si se do njih uzpeo, zagledaš pod sobom i opet šumom zaraslu ponikvu. I tako se reda ponikva do ponikve, kojih ima tu na stotine i pomenutoga sam se dana četiri sata ovimi ponikvami probijao i s udivljenjem ih promatrao. Nalična priedjela nisam nikada vidio i narod ga dobro okrstio „*Pakleno*".

Od vrhova sklopa obručkoga posjetio sam 28. lipnja 1885 i *Grleš* (1325 m.), koji se uzdiže Suhomu vrhu na iztoku. On je do tjemenice obrasao šumom, s toga i jer ga okružuju viši vrhovi, nije

Digitized by Google

mu vidik dalek i raznolik. Sastavljen od trijadičkoga vapnenca, pada prama jugo-zapadu i sjevero-iztoku veoma strmo i s tih je strana nepristupan, a naročito s ove potonje, gdje se uzdižu vapnene stiene malo ne osovno, dočim se obronci ostrmljuju. U samom vrhu ima i šupljina, ima jazbina i medvina (brloga medvedjih.) Na dvih mjestih, prama jugu i sjeveru, nije Grleš zarasao, već otvoren i pećinast. To su jedina mjesta vidika, to botanička njiva, gdje je mnoga riedka bilina porasla.

Oko Grleša uzdižu se znatni vrhovi: *Osoje,* koje se odlikuje liepom šumom i planinskom izvrstnom vodom, *Slime* (1271 m.), a do njega *Lom* (1256 m.). Grlešu južno osovljuje se *Crni vrh* (1336 m.), *Klek* (1210 m.) i *Zakuk* (1088 m.). Ovim trim uz bok, a Platku na zapadu otegnula se Jesenovica s izmjerenimi visinami od 1271 m. i 1338 m. Prama istarskoj medji uzdiže se vrh *Željezna vrata* (1247 m.) i *Trstenik* (1243 m., ne Trstenek), dočim leži pod Suhim vrhom *Koprivenac* (1186 m.) i *Fratrovac* (1160 m.)[1].

Na podnožju obručkoga sklopa počima *Grobničko polje,* koje leži medju prvom i drugom stupnjevinom jugo-zapadne visočine, obrubljeno sa više od 30 vrhova kredna vapnenca. Ovo se polje stere od sjevero-zapada prama jugo-iztoku ili od Jelenja do Kamenjaka. Na iztočnom je kraju visoko 323 m., na zapadnom 293, u sredini 310 m., dakle ono od iztoka prama zapadu pada. Skoro u sredini polja nasadio se vrh „Hum", koji se po dva puta osovljuje i na jednom je kraju 395, na drugom 390 m. visok. Vrh Hum dieli Grobničko polje na dvie polovice: na zapadnu i iztočnu. Zapadna je polovica mnogo veća, zaokružena, bujna i zelena; Grobničko polje nije dakle pusto, kako ga neki opisuju. Zelen se širi od grada Majura do blizu Jelenja i od Grobnika do podnožja Huma, te je puno polja i njiva. Od Jelenja do Podkilovca ova je polovina pusta, kamenita, što se već iz daleka odaje. U sredini zapadne polovice crnica je debela, da kopajućim seljakom noge propadaju, a tako sipka, da se tlo motikom obdjelava Tu raste kukuruz tako bujno, kao u Posavini; široke i dugačke liehe zasijane su pšenicom, ječmom, zoblju, lanom, koji krasno uspieva, ili zasadjene grahom trkljašem, bobom, repom i krumpirom. U ovom

[1] Na karti čitamo mjesto toga imena „*Vidalj vrh*", za koji nisam mogao doznati. Fratrovac se osovljuje u prilici ogromna čunja; podnožje i obronci zarasli su šumom, a tjemenica mu je poput tonzure gola; odtud mu ime.

Digitized by Google

dielu ima i vode, a najznatnije je jezero kod Majura, koje nikada ne presiše.

Iztočna se polovica suzuje klinasto, nerodica je tu velika, a kržljavi pašinci i livade jedini nakit. Pustoš, što počima na sjeverozapadnom kraju zapadne polovice prelazi od Podkilovca na iztočnu polu, koja se protegnula na dva sata daleko. Odmah u početku posuta je ova polovica kao piest velikim kamenjem na daleko i široko. Ako je tlo i kukavno, žitelji ga Grobništine ipak obradjuju, ali ne motikom, već plugom, koji zapinjuć o kamenje neprestance u vis skače. Na takovoj naplavini, koja je gorja od gruha, siju raž, koja, kako se sám osvjedočih, liepo uspieva Na posve pustih mjestih raste bujno rudinac *(Festuca sulcata)*, vrst trave, za ovo polje veoma karakteristična, jer poslije cvatnje polje od nje postaje smedje-žuto i koliko oko daleko siže, mrtva ova boja pokriva iztočnu polovicu.

Prama podnožju sjevernih i iztočnih vrhova razasuto je kamenje sve to veće, sjevero-zapadni kraj se prama Borovici po malo nadiže, te je od ovdje prema iztoku Grobničko polje kameno more. Onizke samo kržljave biljčice, a kamenje razna oblika i veličine leži razasuto, kao da ga je tko sijao. Cieli sjeverni dio ove pole ne ima jednoga stabaoca, pod kojim bi se čovjek mogao odmoriti ili razhladiti, dočim je iztočni kraj nešto prijatniji, jer je ipak toliko trave, da ovce pasti mogu. Tu se uzdiže i vrh *Konj* (362 m.), za kojim leži uklopljena duboka ravna ponikva, koja nije ino nego nastavak polja.

Tlo Grobničkoga polja dokazuje, da je naplavljeno. Ono razasuto kamenje nije oštrobrido, već tubasto i zaobljeno. Te su naplavine veoma moćne, što se naročito uz potok Sušicu razabire. Ova je naplavina mjestimice i nekoliko metara debela, a kolika je god njezina debljina, toliko bijaše nekoć duboka ponikva iztočne polovice.

Dan danas su vrhovi Grobničkoga polja, koji ga obrubljuju, goli ili samo prama tjemenici obrasli, nu prije ih pokrivaše gusta šuma, s toga bijahu i oborine jače. Nu i sada, kad se po planinah snieg topi, ili kada zaredaju proljetne i jesenske kiše, zaplavi se sjeveroiztočni dio polja tako, da bi i brod mogao ploviti. Vodu privaža deset jakih potoka sušica, od kojih nekoji i veliko kamenje dovaljuju. Dok bijahu krajevi gustom šumom pokriveni, imali su ti potoci i stalne svoje izvore, koji poslije presahnuše.

Digitized by Google

Tečajem vjekova voda je onu množinu kamenja dovaljala i staložila, pa ako ima u polju i rupa na koje voda propada, to je one ipak samo pomalo gutahu, kako to i danas biva. Moguće je i to, da u ono vrieme ne bijaše odtoka, te se je voda poput jezera razlila. U tom pogledu nalikuje Grobničko polje Cirkničkomu jezeru u Kranjskoj, kojemu takodjer nekoje sušice vodu privode i jedan mu dio zaplavljuju, dočim je drugi plodan i obradjen, kao kod nas zapadna polovica Grobničkoga polja.

Ova polovica, jer znatno viša, ne bijaše pod vodom, već je ova na njezinoj obali valutice, piesak i ilovaču staložila, uslied česa se i tlo više dizalo. Kakovu silu imadu još i sada ti potoci, dokazuje naročito Sušica, Boroviščica i Lužac, gdje voda takovom silom provaljuje, da i težko kamenje izbacuje. Današnje Jezero ima vodu, koja nikada ne presiše, te je možda preostatak negdašnjega kraškoga jezera, koje se je u ovom veličajnom kraju razlilo.

Kad bi i iztočna polovica ovoga polja plodna bila, tad bi to bio blagoslovljen kraj našega Primorja, nu mučila bi ga ipak jedna nevolja — ljuta bura, koja je mjestimice tako jaka, da žliebce na krovovih kamenjem potršuju i da nizke stogove sa planinah ipak raznaša. Od sklopa obručkoga počimaju vrhovi prve stupnjevine, protegnuvši se pod imenom „*Primorske planine*“ do Velike Kapele. Tu se niže vrh do vrha od sjevero-zapada prama jugo-iztoku, a otvara se na nje osobito instruktivan vidik sa vrha Soplja, više Bakra ili sa vrha kostrenskoga, a isto je tako poučno gledati od Svilna ili Čavala. Gledajući ih i kratko vrieme, osvjedočit ćemo se, da je i u ovom dugačkom nizu najobičniji oblik onaj čunja. Osobiti, da glede točnosti i pravilnosti nekoji su vrhovi upravo riedki s te strane, te i lajika zaustavljaju.

Vrhove ove stupnjevine sastavljaju takodjer vapnenci dolnje trijade, dočim pieščanac vis-poljane nigdje ne prodire. Slojevi mu padaju jugo-zapadno, južno ili jugo-iztočno, dakle uviek smjerom južnim. Zanimiv je Glog kod Skrobutnjaka, jer su mu slojevi osovni, nepreširoki, a cieli vrh kao izbraždjen ili razrezan. Razpukline medju vapnenimi stienami izpunjava crvenkasta ilovača, jedini nosilac nešto obilnije vegetacije.

Južne obronke ove stupnjevine zarubljuje pâs (po Lorenzu) bielo-žuta, dolomitična i oolitičko-siva vapnenca, u kojem su zrna kao proso velika, a ima u njem i petrefacta. Gdje prestaje formacija dolnje trijade, tu se razvija kredna stvorba, sastavljena od vapnenca, pieščanca, lapora, vapnenog lapora i brečkolikog mramora

Digitized by Google

Kako se vrhovi ove stupnjevine jedan do drugoga redaju, tako ćemo ih redomice i imenovati. Platku na jugu uzdiže se *Slime* (1333 m.), znamenito radi svoje snježnice, dalje *Vilska stena* (1217 m.) *Pod Slime* (1224 m.), *Mlični* (1223 m.), *Vela Pliš* (ne Veliki Pliš, 1142 m.), *Mala Pliš* (902 m.), *Kostrinski vrh* (1049 m.). Jelenju gornjemu na sjeveru, *Lipač* (965 m.) Lepenicam na zapadu, *Straža* (983 m.), *Brdo* (863 m.), *Jesenovica* (996 m.), *Zaloge* (808 m.) iznad Brložkoga, a Fužini na sjevero-zapadu *Veliki Tuhobić* ili *Tuhović* pruživši se pravcem glavnoga niza te mu se bilo na tri puta diže i pada. Sjeverno-zapadni obronci ostrmljuju se prilično, obrasli su gustimi lazi, bukovom i smrekovom šumom. Ogromna i prama moru okrenuta strana nagnula se je krovasto otvorena je, pusta i travom pokrivena. Prama brežuljastom se podnožju razpljoštuje, tu se redaju i manji dolci travom ili grmljem zarasli. Prama Brložkom okrenuta strana strma je i bukovom šumom pokrivena.

Dolci, što počimaju na podnožju Tuhobića, redaju se dalje prama Zlobinu, Plasi i Liču. Većinom su travom zarasli i nije dugo, što im šume izsjekoše. Voda malo po malo zemlju izpire i dno naplavljuje, a obronci će uslied toga opustiti i kamenom se iztaknuti. Dno im nije jošte obradjeno, jer je zemlja preplitka.

Na Veliki Tuhobić uzlazi se od Fužine i Zlobina i oba su puta zanimiva i ugodna. Od prvoga se mjesta kreće preko Benkovca do blizu Brda, gdje putnika prima tako liepa jelova šuma, kakovih je malo u gorskom kotaru, dočim poslije zalazi u šumu bukovu i na travnike, odkuda kreće samim bilom do piramide. — Drugi put vodi takodjer u šumu, ali mješovitu, ravnim putem kraj sočnih dolaca preugodnom hladovinom. Putnik koraca kao u gaju i izlazi pred samo podnožje odkuda lagodno uzlazi do tjemenice. I Tuhobić vriedno je posjetiti daleka obzora radi, a iztiče se naročito plastika gorskoga kotara.

Dalje od Tuhobića uzvisuje se *Strganica* (1101 m.), *Jelenščić* ili *Jelenča* (1106 m.), *Zvirjak* (985 m.) i *Stražbenica* (923 m.); Zlobinu na zapadu leži *Draževski vrh* (782 m.), a pod njim liepi dolac Draževo. Ovomu vrhu južno, a na karti kod označene visine 799 m. kameniti je *Obišenjak*[1], do njega *Peč* (809 m.)[2]. Uz željezničku

[1] Ovaj je vrh na karti posve krivo zabilježen, naime na označenoj visini od 703 m. kao *Obešnjak*, koje ime i kod *Lorenza* čitamo. Narod ga zove i *Jovan*, jer su prije više godina tu objesili razbojnika toga imena.

[2] K ovomu raztrganomu vrhu spada i označena, a na karti bezimena visina 718 m. naime prostor „*Med peći*“, kojim se probija Karolina.

Digitized by Google

prugu ostrmljuje se *Mali* (920 m.) i *Veliki Šćrbac* (957 m., a ne Sterbac), *Črni vrh* (946 m.), a prama Liču *Vršak*, uz kojega se nasadio *Vranjak* (816 m.), padajuć iztočnimi obronci u Ličko polje.

Iznad željezničke postaje Lič zaoblio se raztrgani *Medvedjak* (1027 m.), svojim okolišen veoma zanimiv vrh. S morske strane obrasao je i on travnici i sitnogoricom, ali samo na podnožju, odkuda se odmah uzdižu biele stiene, tako razpucane i razstavljene, da se preko njih neda preći. Izmedju Medvedjaka, susjedne Kalačnice i Kurilovca (803 m.) ima dubokih ponikava sa velikimi survinami, a prama postaji medju bliedimi stienami i vitkimi omorikami krasan jedan dolac. Zanimiva je Probijena draga, pod kojom juri željeznica, i šumski priedjeli Kuti, Nadkuti i Zakuti. Sama tjemenica vrha mala je livadica bujna i svježa, okružena stienami; ovo je jedino mjesto, gdje je turista položio nogu na meku zemlju, inače sve strašna krš. Glede uzlaza spada Medvedjak u red onih vrhova, na kojih se čovjek veoma izmuči i utrudi, ali je taj trud i muku radi vidika vriedno pretrpiti. Medvedjaku na lievo leži *Kobiljak* (1087 m.), *Mali* (1095 m.) i *Veliki krajni vrh* (1106 m.), nu ovi vrhovi spadaju već goram vis-poljane. Od Medvedjaka prama Novomu i Senju redaju se još ove visine: *Kansulova glavica* (? 1119 m.), *Franin vrh* (885 m.), *Brikvica* (989 m.), *Stipac* (832 m.), *Kosarinjac* (818 m., valjda Košarinjac), *Kosa* (853 m.), *Kamenjak* (762 m.), *Veternjak* (887 m.), *Čedać* (831 m.), *Pališin vrh* (750 m.), *Patošća* (? 750 m.), *Tikvenica* (600 m.), *Oštra* (647 m.), *Mahalovac* (240 m.) kod Zagona, *Orljak* poviše Novoga (257 m.), *Debeli breg* (513 m.) Senju na zapadu.

Druga ili srednja stepenica ima tri niza brda; jedan se niz pružio od izvora Rečine do Zagona, nedaleko Novoga, drugi od Čavala počimajući sa Crmeškim vrhom, a treći niz od Kamenjaka sa istoimenim vrhom. Medju brdi redaju se ponikve razna oblika. Kod Kukuljanova ima jezerina, koja je na jugo-zapadnoj visočini i najveća i najzanimivija, te se u njoj razlilo i periodičko jezero, koje na drugom mjestu opisujemo. Nedaleko leži ponikva Kneža, do nje Zaklinje, a više ovoga Ugorovo, koje je prilično duboko, u sredini s uzdignutim humkom i skalinastimi vinogradi, a valjda ostatak onoga vrha, koji je tu poniknuo. Na ovoj stepenici ima i dolčina Višnjevica kod Krasice, u dnu sa groznim Gladkovićevim bezdnom. Sa svih je strana zatvorena visokimi vrhovi, a prama jugo-zapadu otvara se k moru. Kod Praputnjaka, a nedaleko Višnjevice, leži ponajljepša dolčina. Prilično je duboka, sjevero-

*

Digitized by Google

iztočni obronci zasadjeni su vinovom lozom, koja resi i samo tlo. U dnu ima i dva zvirišta, koja u ljetu ipak presišu. Samo je tlo izšupljeno, zato voda i propada, provaljujući poslije kod mora uz cestu bakaračku, gdje za duljih kiša jakim šumom u zaton Crno utiče.

Na drugoj su stepenici važnije visine: *Kamenjak* (838 m.), najraztrganiji vrh kod mora, dalje *Zvonac* (497 m.), *Melnik* (541 m.), *Veli Hum* (709 m.), *Koritnjak* (557 m.) *Sitovice* (690 m.) *Lipovac* (797 m., ne *Lipove), Dedomir* (701 m.), *Zebar* (884 m.), *Veliki Tič* (924 m.), *Jelenje vrh* (863 m.), *Mali* (824 m.) i *Veliki Martin* (875 m.).

Srednja povorka ima i jednu hrpu kamenih vrhova, što se uzdižu Grobničkomu polju na jugo-iztoku; to je *Malohošt* s izmjerenimi visinami od 548, 544 i 424 m. od koje se hrpe redaju dalje *Njigovo* (455 m., ne Nigovi) i *Vojsko*[1] iznad Ponikava, *Trebestin* (446 m.), *Učivae* (333 m., ne Včevac), *Svib* (614 m.), *Ozljak* (348 m.) iznad Veloga dola i drugi nekoji neznatniji vrhovi.

Prvi niz počima sa Strmcem[2] (606 m.) iznad izvora Rečine, dalje kojega se uzvisuje *Maj* (577 m.), *Čudnić* (387 m., ne Čudnik), *Veternica* (368 m.) i *Točil* (359 m.) iznad doline dražke, prama kojoj se oba vrha veoma ostrmljuju. Od Bakra do Bakarca važniji su vrhovi: *Grbin* (ne Grbi, 219 m.), *Rebar* (199 m.), *Crni vrh* (229 m.), *Križ* (236 m.). Iznad Vinodola ima poviših vrhova, koji na karti nisu imenovani, već za jednu cielu povorku čitamo „*Dedomir stran, na Kosi, na Kuku, Veliki klanac*“ itd., akoprem su mi imena nekojih vrhova dobro poznata.

Južni obronci vrhova okolice bakarske padaju k moru položito, zato su i kultivirani. Naročito se ističe *Rebar,* otegnut vrh, na kojem se redaju vinogradi podzidani gromačami, u prilici ogromnih rebara. Obronci vinodolskih vrhova padaju u početku doline strmo, nu poslije se ostrmljuju i zato nisu obradjeni. Ima tu ogromnih osovnih stiena, medju kojimi su najznamenitije „*Griže*“. Počimlju kod Bašunja, a svršavaju dalje od Grižanah, uzdignuvši se 100 do 120 m. visoko.

Na drugoj stupnjevini razvila se formacija eocena i neogena sa numulitnim vapnencem, pješčancem, lapornim vapnom i brečkom.

---

[1] Na karti krivo kao „*Vujski vrh*“. Na vrhu Učivcu ima jedna liepa sitno-zrnata odlika mramora, koju Talijani izvažaju.

[2] Ovaj vrh zovu i „*Brgudac*“.

Digitized by Google

Najmoćnije se razvio numulitov vapnenac u vrhovih, koji obrubljuju Dragu, bakarsku kotlinu i zaljev, bakarački dol i Vinodol[1].

Treća stepenica pruža se od Rieke do Novoga uz samo more prama kojemu se i krovasto nagnula. Zasadjena je vinogradi, maslinjaci i gusto napučena. Pojedina mjesta leže na obroncih ili tik mora iztičući se svojim liepim položajem, a tu i tamo i ubavom zeleni. Znatnije su uzvišenosti: Kalvarija nad Riekom, Vežica (206 m.) i Sulin u Dragi, Medomišalj s Gubcem i Gomilicom kod Kraljevice, Grečišće iza Crikvenice[2].

Na podnožju vrhova druge i treće stepenice razvila se breča sastavljena od numulitnih vapnenaca i Primorcu kao *„hrusta“* poznata. Gdje se je breča uz more razvila, ovo ju neprestano izpire, komad se za komadom ruši, more prodire sve dublje i stvara tako šupljine, od kojih će s vremenom postati špilje.

Medju drugom i trećom stepenicom pruža se uzpored sa morem dugoljasta dolina do 44 km. daleko, razpadajući se na dolinu *Rečine, Dragu, bakarsku kotlinu, bakarački dol* i 29 km. dugi i od starine glasoviti *Vinodol.* Ova dolina nije za sebe podpuna cjelina, već nastavak doline Reke, u susjednoj Istri, od koje ju razstavlja pogorje Dletvo; počima kod izvora Rečine i prestaje kod Novoga u Vinodolu. Prama moru se otvara ne na tri, već na četiri mjesta: kod Rieke, Martinšćice, Crikvenice i Novoga. Kod Orehovice prekida ju povorka brežuljaka, što se uzvisuju od ovdje prama Cerniku, akoprem ju posve ne zatvara, jer se baš kod ovoga mjesta prama dolini izlazi Kod Bakra je prekinuta 6 km. dugim bakarskim zaljevom, koji se medju Babnom i Gavraničem otvara prama Kraljevici, odnosno spaja uzkim prodorom sa Kvarnerom.

---

[1] Numulitni vapnenac obično je izvana pepeljasto-siv, unutri bjelkast, nu može biti i bjelkasto-žutkast ili modar. Najviše numulita vidio sam u vapnencu, što se razvio od zatona Crno do Bakarca; ima u njem na tisuće numulita, koji se svojom bjelkastom bojom osobito ističu. nu tako su čvrsto s kamenom srasli, da se ne dadu izlučiti. Mjestimice pokrivaju taj vapnenac na pedalj debeli kristali calcita ili kalcitna kora, a kadkad kora željezna i do 1 cm. debela.

[2] Osim Vežice nije nijedan od vrhova na karti naznačen, kao što manjkaju i visine od Sv. Kuzme do Bakra. Tu čitamo za vrhove Sopalj, Čistu, Ravno, Srebrać, *jedno jedino ime* „Sopali“.

Digitized by Google

Dolina Rečine medju primorskimi je dolinami najugodnija, jer najbujnija i najraznoličnija. Dočim su po ostalih dolinah dna zelena, a vrhovi goli i raztrgani, to tuj zelen malone cielu dolinu pokriva, naročito lievu obalu potoka Rečine. Od Jelenja do izvora ovoga potoka pruža se dolina na dva sata daleko, dočim joj sva duljina do Žaklja 7 kilometara iznaša. Prama istarskoj se medji sve više suzuje, ako i nije nigdje preširoka Vrhovi, sto ju obrubljuju razne su veličine, prama tjemenici od kredna vapnenca, prama podnožju od pieščanca sastavljeni, od kojega ima i cielih brežuljaka i bregova, na kojih su slojevi naslagani poput zamašnih knjižurina. Ne manjka i numulitni vapnenac, pa modrasto-sivi lapor (kod Grohova), u kojem ima i povećih komada ugljevita drva. Gdje se je razvio vapnenac, tu je neplodnost i nestašica vode velika; a gdje je pieščanac, tu je vegetacija bujna, obale su ravnije, vrela i potočići brojni, oblici bregova i brežuljaka pravilniji, tjemenice više manje zaobljene, ciela plastika drugačija, što vrst kamena već iz daleka odaje.

Dolina Rečine uklopila se medju vrhove prve i druge stupnjevine, ali ne cielom duljinom svojom, jer izpod Grobnika nalazi u prvu stupnjevinu. Od guste šume Lopače (pod Ratuljami) pruža se plodnija strana uz desnu obalu, pa je od ovdje do Pašca najromantičnija, sjećajući te svojim obličjem na mnogu alpinsku dolinu. Ima tu takovih tiesnaca, osovnih stiena, vrtloga, strmih obronaka, kakovih u takovoj blizini Jadranskoga mora zaista ne bi slutio. Od Orehovice postaje ova dolina poprieènom, tu gine ona oku toli ugodna zelen, a ističu se visoki, pusti vapneni vrhovi, medju kojima se probija Rečina a povrh nje povila se je Lujzijana. Kod Žaklja dolina se opet razširi, dok se prama Rieci pruži bujna i plodna s prekrasnimi povrteljnjaci.

Kod Orehovice počima Draga, koja se od starine zove Bakarska draga i siže do sv. Kuzme kod Bakra Od Orehovice do sv. Ane razpljoštila se u ravno polje, od kojega je najveća čest tako zvano Fratarsko. U dnu i po obroncih razvio se pieščanac, koji i ovdje podržava bujnost, jer su na njem vinogradi, livade, šumice i njive. Od Orehovice redaju se lievi vrhovi do sv. Kuzme, obronci im padaju samo prama dolini, dočim se sa sjeverne i sjevero-iztočne strane razpljoštuju u kamenite i puste krase. Vrhovi s desne strane padaju ostrmo u dolinu, nu s druge se strane spuštaju krovasto prama moru. Onaj dio doline od Orehovice do Drage dolnje više je ravan, dočim je drugi koritast, te njim protiče sušica Martinščica. I

Digitized by Google

ova je dolina bujna oaza medju kamenimi vrhovi primorskoga krasa i obilato napučena[1].

Kameniti vrh Kalvarija dieli sa ljepote daleko znanu Dragu od bakarske kotline, koja se uvalila medju vrhove Turčinu, Grbin, Klančinu, Sopalj, Čistu, Ravnu i Srebrać, te je krasan ures okolice bakarske. Nekoji su vrhovi pusti, onizkom šikarom ili sitno-

[1] U ovoj dolini, a kod seoca sv. Ane, odkrivena bi g. 1880 jedna špilja o kojoj je Arkeologički viestnik donio sliedeću viest: „Prigodom gradjenja željeznice riečko-karlovačke, pó sata od Rieke kod sv. Ane, odkrila se špilja ogromnom pločom zatvorena, a u njoj našlo se mnogo predmeta iz kamenite dobe, medju kojimi krasna sjekira od jaspisa, darovana kasnije ljubljanskomu muzeju. Niemci raznesli sve u tudjinstvo, a za nas ništa do jedine uspomene".

Čim sam to pročitao, pohrlim u Dragu do sv. Ane, nebi li u špilji još koji dragocjeni komad spasio. Pitao i propitkivao sam na sve strane ali mi nitko o špilji ništa nije znao reći. Trudio sam se i poslije, ali badava; špilji ni traga. 24. kolovoza g. 1884. putovao sam željeznicom na Rieku i u coupèu posjeo s desne strane, što prije nisam nikada učinio. Došavši na veliki nasip kod sv. Ane opazih, da se tamo u vrhu nešto crni i odmah pomislih, da bi to mogla biti žudjena predhistorička špilja, i drugi sam dan na lice mjesta pohitio, a da ju s vida ne izgubim, podjoh uz željezničku prugu od sv. Kuzme do sv. Ane, spustim se na livadu i dodjem do korita neznatna potočića. Za kratko bio sam pred špiljom i zviedljivo se njom razgledao. Tako gledajući, opazim na kraju malen humak izprebacana kamenja pomiešan sa zemljom. Sluteći, da bi taj humak mogao kriti koju znamenitost, počeo sam malom lopaticom i rukama prekapati i kamenje prevraćati. Nadjem jedan zub, poslije jednu polovicu opečene školjke i opet zub. Našao sam sliedeće predmete: Nekoliko školjaka vrsti *Mytilus edulis* (klapunica, kokoška) i *Cardium edule* i jednu vrst morskoga puža, kojega kod Bakra *„grk"* zovu. Zubi pripadaju teletu i prasetu, a kosti valjda takodjer ovim životinjam, od kojih sam našao komad od gornjega gnjata. Dva komadića reć bi na suncu sušene zemljane posude takodjer sam pobrao.

Ulaz špilje otvara se poput vrata, visok je 5, širok 3.50 m., te se širi odmah u špilju, koja je 12 m. 64 cm. duga, na kraju 2 m. 70 cm. široka, posve vidna, zračna, suha i za stanovanje prikladna.

Poznato je, da su spomenute školjke i u drugih špiljah nadjene i to je sigurno ona predhistorička špilja, jer drugdje kod svete Ane ne ima nigdje špilje. Nedaleko ove leži zanimiva prirodna satvorina, naime 10 do 12 m. duboka, osovna kamenita ciev, koja se u dnu otvara u ždrielo u koje jedan potočić za kiše ponire. S druge strane nasipa opet je osovna razpuklina, u koju se samo konopom unići dade. Puk pripovieda, da se pod zemljom u špilju širi, u kojoj ima i sige.

Digitized by Google

goricom zarasli, dočim je druge marna primorčeva ruka izprerovala i vinovom lozom zasadila, na kojoj radjaju glasovita bakarska vina. Tlo je kotline bujno, puno vinograda, livada, šumica, dočim je na podnožju Kalvarije puknuo dolac opasan zanimivimi stienami, koje ukrasuje prama sv. Kuzmi zimzelena i osobita šuma šmrike (Juniperus Oxycedrus).

Najbujnija je jugo-zapadna strana, gdje se i pieščanac (Wiener Sandstein, tal. Tasello) najmoćnije razvio, te uplivom zračnih oborina u pjeskovito-ilovastu zemlju pretvorio. Taj je pieščanac krupno- ili sitnozrnit, i dok je svjež, obično modro sive boje, dočim na zraku žućkast ili žućkasto-smedj postaje. U škriljatih pieščancih ima tragova i ugljevju, koje se ističe u većih ili manjih mrljah.

Suprotna je strana kotline manje bujna i bez vode, dočim se je tu bar toliko pribere, da stvori sušicu Jarčinu, koja kod škvera u more utiče.

Bakarski zaljev razstavlja kotlinu od dola bakaračkoga, koji se strmo uzdiže od Bakarca do Maloga dola, gdje ga neznatan zaravanak dieli od Vinodola. Od mora dovdje uzdiže se tlo do 200 m. visoko, zatvoreno takodjer vrhovi, na kojih se baš kod Bakarca u veliko razvio numulitov vapnenac. U začetku dola s desne ruke ruši se u more pusti i raztrgani Gavranić, na kojem ima liepa ružičasta vapnenca, dočim se straga uzdiže vrh Gubac, nad kojim se uzvisuje Medomišalj i Gomilica, razpljoštujući se prama Kraljevici. Medju ovimi vrhovi i Gradcem leži najzanimiviji dio dola: svježa, bujna, zelena i hladovita Klančina, koja se uzdiže lagano, a poslije okićena vinogradi, pada krovasto prama moru.

U ovom dolu ima i špilja Lokvica, a prvi ju opisao prejasni nadvojvoda u svojem skupocjenom djelu „Der Golf von Buccari — Portoré“ g. 1871. Lokvica ne ima sige, već samo vapnene cjedine, te je na kraju napunjena bistrom pitkom vodom, kojom se u potrebi žitelji iz susjedne Kraljevice i Bakarca služe. U ovoj špiljici prebiva jedna vrst netopira, koje ne mogoh doseći, zato ostala neoznačena[1]. Južno od Klančine, medju razklimanimi stienami, dubok je opet jarak, kojim se uzlazi na ravnicu Hrašće, odkuda se otvara krasan vidik na mjesto i podor grada Hreljina, pod kojim leži duboka, kamenita jaruga, kojom se spušta stara Karolinska cesta prama Kraljevici. I bakaračkim dolom ruši se sušica,

[1] Nedaleko Kraljevice leži u florističkom pogledu veoma znamenit ostrv sv. Marka, gdje ima takodjer jedna špilja sa strmim, nepristupnim ulazom. I u ovoj špilji gniezde golubovi-dupljaši. Jedna je špilja i u vrhu Medomišlju, ali ju valja tek izpitati.

Digitized by Google

koju Potok zovu i u koje je sila velika, kako to svjedoči dovaljeno kamenje, koje nosi i do mora.

Najdulja dolina hrvatskoga Primorja jest *Vinodol*, protegnuvši se od sjevero-zapada prama jugo-iztoku. Kameniti i pusti vrh, a ogromna gromada breče, na kojoj se osovio stari grad Drivenik, i zeleno brdo bribirsko diele Vinodol u četiri diela, na četiri manje doline. Prvi se dio pružio od Maloga dola do Drivenika, drugi mnogo širji i plodniji prelazi u Tribaljsko zeleno polje (najveće u Primorju), treći dio pada od Benića, dalje Grižana, prama Bribiru, dočim se četvrti na poldrugi sat do Novoga pružio. Ciela dolina opasana je vapnenimi vrhovi, od kojih su lievi visoki i pusti, raztrgani, te se od tjemenica razpljoštuju u kamenitu ravnicu, koja siže do blizu Novoga Prama Vinodolu su obronci veoma strmi, dapače mjestimice posve osovni, stvarajući one ogromne stiene, koje Vinodolci *griže* zovu. U začetku osovljuju se vrhovi 7—800 m. visoko, nu prama Novomu snizuju se na četiri sto metara. Ova strana doline, naročito podnožje, pusta je i slabo rodna, tu ima veoma mnogo breče, koja se sastavila od odpadajućih komada krednoga stienja, a u veliko razvila oko Grižana i Bribira, te je od Benića napried ciela strana od nje sastavljena zato i pusta; tu je tek toliko zeleni, da ovce pasti mogu. Desna je strana Vinodola plodnija, vrhovi nisu tako visoki, ako i jednako goli i padaju položito prama moru.

Prvi dio doline od Križišća prama Velomu dolu s lieve je strane položit, s desne ravan sve tamo do Drivenika. Isto je takav i drugi dio, dočim se treći nagnuo skoro sav krovasto od iztoka prama zapadu.

Vinodol se od Bribira do Novoga razpljoštio i razširio iza vrha Ospa u svježe Malo i Velo polje. Kod Maloga dola uzvisuje se Vinodol do 242 m., kod Sušika 61 m., kod Grižana 248 m., kod Podgore 237 m.; Velo polje ima 17, a Malo kod crkvice 38 m nadmorske visine. Drivenik leži 181 m., a Bribir 145 m. visoko. Od morske strane nije Vinodol posve zatvoren, već se otvara prama Crikvenici i Novomu, te je kod prvoga mjesta poprečna dolina do pol sata dugačka, tu pusta, tamo plodna i zelena, a natapana Vinodolkom ili Vinodolskom Rečinom. Vrhovi su s jedne i s druge strane visoki i strmi, kod ulaza ukrašeni sa podori Kotara i Badanj grada[1].

[1] U ovoj poprečnoj dolini pokazuje puk jedno povisoko mjesto, gdje stajahu stupovi, o koje bi brodove vezali, i tvrde, da je prije

Digitized by Google

Preko sedla, što počima pod Bribirom, vodi put do Selca i spaja tako nutrinu doline sa morem. Puk priča, da je ovuda vodila rimska cesta, kojoj da se tragovi još i danas kod seoca Podugrinca vide.

U dnu Vinodola razvio se u veliko pieščanac eocäne formacije, naročito oko Kamenjaka, Rupah i Kostela, gdje se je naslagao na koju stotinu metara visoko, izrovan od bujica na sve moguće načine, a kod Grižana tako pun numulita, kao da ih tko razasuo. U najnovije doba izašla je u znanstvenom svietu na daleki glas okolica bribirska, gdje je nadjena ciela eocänska fauna osobita značaja[1].

U Vinodolu ne manjka ni vapneni lapor, sastavljajuć cieli vis od Golaca do Janjevala, a ima u njem i ugljevnih odtisaka, kao i u okolici grižkoj. Ne manjka ni numulitov konglomerat oko Drivenika i Bribira, dočim ima krupno-zrna brečkolika mramora (Breccien-Marmor) kod Podgore, blizu Bribira, u gaju nad sv. Martinom, a sastavljen je od njega i cieli vrh Kalvarija kod Novoga. Kod Podgore ima i gline sa prekrasnimi ledci sadre, koji su do 1 cm. dugi[2]. — Neogena formacija razvila se takodjer kod Bribira, gdje u ugljevnom pieščancu ima lignita i smedjega ugljevja, a u njem ostanaka prasvjetnih debelokožaca (mastodon, tapirus, cervus)[3].

---

dovde more sizalo. Samo mjesto udaljeno je od Crikvenice, koja leži tik mora, nekoliko stotina koraka.

[1] Već g. 1879 upozorio me g. Juraj Štamfelj, župnik u Zlobinu, na okamine kod mjesta Podskočia, nedaleko Bribira, nu tek godine 1882 pošao sam toga radi u Bribir i saznao, da ima u istinu okamina, ali kod Kosavina. Sabrano gradivo obradio je bečki geolog dr. Carlo *Frauscher* (Die Eocän-Fauna von Kosavin nächst Bribir im kroatischen Küstenlande. Verhand. d. geol. Reichsanstalt 1884, p. 58—62), u kojem je zastupano 76 rodova u 56 vrsti.

[2] U okolici bribirskoj ima još jedna prirodna znamenitost pieščanci osobita oblika. Kod sela Podgore, u dragi nad Ugibi, uklopio se pod visoku vapnenu stienu pieščanac, iz kojega si ljudi potrebiti piesak vade. Na tom pieščancu sjede pieščane satvorine u prilici glava, od kojih nekoje turskoj glavi sa turbanom nalikuju, dočim druge oblik pečurke oponašaju. Možda su te prilike identične sa pieščanimi krugljami, koje *Stache* našao u pieščancu kod Dobrog polja i Ilarie (?) u Istriji.

[3] *E. Tietze:* Geologische Darstellung der Gegend zwischen Karlstadt in Croatien etc. Jahrb. d. geol. Reichsanstalt, 1873, p. 40. — Brežuljak, na kojem kopahu, zovu „Brda", a najprije kopahu na njivi Halićevoj.

Digitized by Google

U Vinodolu ne manjkaju ni špilje, a na prvom je mjestu ona kod Crikvenice, koja leži sada u dvorištu tamošnjega žitelja Frana Župana, nedaleko od utoka Vinodolke u more. Ova je špilja za gradnje kuće slučajno odkrivena, nu više je razpuklina u vapnenoj stieni, ali toli prostrana, da se čovjek može izpraviti. Znamenita je zato (a možda jedina te vrsti u domovini), što se je u njoj izkopalo spomenika iz rimske dobe. Vidio sam razbitih žara, uljenica, pjeneza, žliebaca, kojimi bijahu valjda žare pokrivene, kao nekoje na bakarskom rimskom groblju izkopane. Nu našao sam i čovječjih kosti, koje potiču svakako iz potlašnje dobe.

Kod Bribira, a iznad sela Dragaljina, u vrhu Pokujišću, leži *Bribirska peć*. Ulazi se mučno i odmah s početka hrli strminom tako na 100 koraka, kad se otvori dubok bezdan, odkuda se ne može dalje. Špilja je puna sige; ima na metar visokih, pó metra debelih stupova. Nedaleko Novoga u mramorom bogatu vrhu Kalvariji leži *Zagorska špilja*. Otvorila se prama zapadu tako visoko, da ulaziš kao na naravna vrata, iza kojih leži prva dvorana na polak razsvietljena. Dno je puno crnice, u koju noge propadaju, i nešto narušena kamenja, dočim je svod sagradjen od sama vapnenca, koji pokriva mjestimice vapnena ciedina. Na desno leži drugi, do 20 m. dugačak odjel, koji je svojom gradjom vrlo zanimiv. Dno je koso i puno naplavine, a sam odjel do 4 m. visok. Kad si ovdje, čini ti se, da si na tavanu koje kuće, jer ti se nad glavom zatvaraju stiene u naravan krov, koji je pun prekrasnih bielih draperija, kakovih nisam vidio u nijednoj našoj špilji. Medju njimi ima i podugačkih stalaktita, koji se poput svieća spuštaju. Kod ulaza stoji pet stupova, od kojih je treći 1 m. visok, a 3 cm. debeo. Iza njih je zjalo puno stalagmita, a osobito je značajan jedan stup, jer oponaša okamenjeno mamutovo stegno. Kad si minuo dva debela stupa, dolaziš u manju dvoranu, punu opet stalaktita i stalagmita, koje kroz jedno okno sunce razsvietljava. U začetku manje krovaste stiene opet je zjalo, kojim se ulazi u jedan prazan odjel pun crnice, na koju sa svoda voda kapka. Kroz polokružno, nizko zjalo, kojim se četverice provući moraš, dolaziš u najzanimiviji dio špilje. Podješ najprije odjelom zaokružena svoda, koji se nagomilao od narušena i medjusobno spojena kamenja, odnosno gradjen je svod od same breče. Kad si izašao drugim zjalom, dolaziš u najkrasniju dvoranu, koja me u malom sjećala na postojnsku Kalvariju. Ovo je najveća dvorana, a leži upravo nad onom, kojom si unišao, zato je dno od polokružna svoda izbočeno i pod nogama ti tutnji, kad stupaš. Ovo je možda jedina špilja u domovini, koja osim prizemlja, ima i prvi sprat. — Na samoj tjemenici dna, dakle u sredini, osoviše se četiri sigasta stupa, prihvativši se ne samo dna, već i svoda glede pravilnosti su najkrasniji, što sam ih do sada vidio. Prvi stup s lieva, visok je 1·26 m., 0·94 m. debeo, drugi isto takav, dočim je treći nešto više, ali samo 2 cm. debeo, a četvrti i najkrasniji do poldrugi metar visok 2 cm. debeo, te je na onom mjestu, gdje se prihvatio svoda tako

Digitized by Google

upriličen, kao da ga klesar izklesao. Iza tebe opet je stup, za njim zjalo puno sigastih prilika, a onda manja špiljica, ukrašena pred ulazom sigastim stupom. Nu i na desno je jedan odjel, zatim stiena pokrivena draperijami, nekoliko stupova razne visine i debljine, nadalje sa zida se spuštajuća zavjesa od žućkaste sige i napokon nekoliko stupova, kojimi ova krasna špilja dokrajčuje[1].

Osim ove špilje ima Novi i drugu, *Peršinova peć* zvanu. Kod ovoga je mjesta znamenit i dubok bezdan u Grabrovu i veliko duplje u planini, u kojem divlje pčele gniezde, te seljaci iz njega po konopu se spuštajući med vade. Nadà dupljem leži opet duboka jama *Vranja*. Dalje od Novoga, iznad seoca Kozice, visoko medju pećinami leži *Vlaška peć*, koja da je tako prostrana, da bi u nju pukovinu vojnika smjestiti mogao.

Opis špilja završiti ću *Bonetovom pećinom,* koja ne leži doduše u Vinodolu, ali je najsgodnije, da ju na ovome mjestu opišem. Ona je na kostrenskom poluotoku, lievo od ceste, koja u Kostrenu sv. Lucije vodi. Otvorila se medju kostriljem i izprebacanim kamenjem osovnim, 1·5 m. dubokim ulazom, valja se s toga uprieti rukama, spuštati i unići. Odmah u početku ima množina stalaktita i bila ih sigurno koja stotina, ali ih netko odbio. Najveći odjel dug je samo 6 m., a na lievo mu okno kroz koje gledaš u prostor, pun poput sniega bielih stalaktita. Do ovoga je zjala drugo, kojim bi mogao unići, da ti ne prieči sigasta zavjesa do 6 cm. duga, 4 cm. debela. I ovaj je odjel pun sige, kao i treći, koji se u veliku dubljinu otvara. Zjalom, kojim se samo potrbuške provući dade, ulazi se u nov odjel, u kojem je jedan stup sige 1·5 m visok, 0·2 m. debeo, a ne manjkaju i liepe zavjese. Sučelice ovomu zjalu, leži jedna špiljica, na koju se kamen poput svoda nagnuo, tu vidiš zapušteno ognjište i od kamenja složeno ležište. Tu je dvie godine živio i stanovao neki Boneta. Bakranin, kojega su na silu htjeli unovačiti, nu on im pobjegao i ovdje se pod zemljom sigurno nastanio. Majka mu svaki dan hranu nosila, zato i ima u špilji životinjskih otražaka. — Siga je u špilji biela ili žućkasta, a od stalaktita ima i takovih, koji su posve hrapavi[2].

---

[1] U ovoj špilji živi od netopira *Brachyotus Daubentonii*, Leisler *(Blazius;* Fauna d. Wirbelthiere Deutschlands etc. Braunschweig 1857, p 98, sl. 66 i 67). Osim toga ima pauka, koji po pećinah mreže razapinju, a pod kamenjem babušaka (*Oniscus*).

[2] Upozoriti mi je još na špilju, koje nisam dospio razgledati; leži takodjer kod Kostrene sv. Lucije, nedaleko Žurkova. Ovu, kao i onu uz morsku obalu kod Svetoga Jakova, valjalo bi takodjer pretražiti i opisati.

Digitized by Google

III. Hidrografijski odnošaji visočine.

Ciela jugo-zapadna visočina, a s njom sav kras, nalikuje silnoj spužvi, gdje šupljice zamienjuju dolci, dolčine, jezerine, korita, ponori, špilje, razsjeline, koje vodu propuštaju. Na visočini najmoćnije se je razvio vapnenac s raznimi svojimi odlikami, dočim su mu ostale vrsti kamenja više manje podredjene. Vapnenac je označio konfiguraciju tla, nu on je razredio i cirkulaciju vode, a poznato je, da se vapneno kamenje uplivom vode i zraka lako razpada, raztvara i troši. Odtuda su nastali oni osobiti pojavi, koje na krasu opažavamo i koji u veliko uplivaju na razredbu vode.

Nu kras ne oskudieva na vodi, samo što se ona odaje najvećma u njegovoj utrobi, a manje na površini. Da je tako, to nam svjedoče i u našem području zastupane ponornice, koje na drugom mjestu opet provaljuju ili se za uviek u zemlji gube. Na jugozapadnoj visočini ima sigurno i takovih potoka, koji pod zemljom postaju i pod zemljom se gube.

1. Rieke i potoci.

Rieke i potoci jugo-zapadne visočine teku u dva mora: u Crno i Jadransko more, spadaju dakle na dva primorja. Kupa teče pravcem iztočnim, te utiče u Savu, dočim Rečina i druge primorčice teku pravcem jugo-zapadnim, te se izlievaju u Jadransko more. Vode jednoga i drugoga pomorja nisu identične. Kupa, kao rieka crnoga pomorja duga je toka, široka korita, teče dosta lagano, stvara otoke, prolazi dolinami, dočim su pritoci jadranskoga pomorja kratki, padaju naglo, teku dosta brzo, probijaju se medju stienami i kamenimi vrhovi.

Razvodje izmedju obiju pomorja pravi Snežnik, Risnjak i Drgomalj; crta razvodnica ide dakle od sjevero-zapada prama jugoiztoku do Velike Kapele.

a) Područje Crnoga mora.

Kupa. Ova iza Save i Drave najveća i najznamenitija rieka u Hrvatskoj, duga je od izvora do vodostaje 334 kilometra, a izmedju Karlovca i Siska 30 – 60 m. široka. Jugo-zapadnu visočinu omedjašuje sa sjeverne strane od Horvatskoga do Severina, gdje visočinu ostavlja.

Digitized by Google

Kupa izvire u kotaru čabarskom, nedaleko od sela Razloge (554 m.) pod Kupeškim vrhom (895 m.), 397 m. visoko nad površinom morskom. Medju visokimi, kamenimi i šumovitimi vrhovi razlilo se u nas slabo poznato *Kupeško jezero*, dugo na 200, a široko na 30 m. S desne obale dade se na dvie trećine obaći, nu s lieve je nepristupno, jer obronci vrhova strmo u samo jezero padaju. I bližnji tok Kupe zarubljuju takodjer visoki bregovi, tako da je ovaj samotan i divlje romantike kraj sa svih strana opasan visokom tvrdom gorom. Voda je u jezeru tamno-zelena, slabo prozirna i ima temperaturu od 5—6°C., ona je tako studena, da pastrve u jezeru ne mogu živjeti, jer im je voda prezdena, ali podnaša tu studen druga vrst ribe, oslastni lipen (lipan, lipljen, *Thymallus vexilifer*). Čovjek ne može u vodi dva časka stajati, pričinja mu se, kao da su mu noge u žeravici, od boli se svija, s mjesta na mjesto skače, da si bol ublaži.

Kupa ne ima onakova izvora, kao druge rieke i potoci, da voda iz zemlje ili izpod podnožja briega izvire; takva sam izvora na Kupeškom jezeru badava tražio. Kupeško jezero prima svoju vodu sa sklopa risnjačkoga, a iz takove dubljine, da mu je površina posve mirna. Ne ću se možda prevariti, da visina od 116 m., koju neki pripisuju ovdje neobstojećem slapu Kupe, spada na dubljinu jezera, za koje narod priča, da je bez dna. S desne obale ima u vapnenoj stieni jedna iznad jezera 6 m. visoka razpuklina a dalje u stienah nekoliko ždrielâ, iz kojih s proljeća i u jeseni takodjer voda provaljuje. Kada se snieg topi, zakuha voda u dnu jezera tako, da uz jaku tutnjavu visoko u zrak kamenje izbacuje. Kad pak voda provali na ždriela i kad nabuji *Krašičevica*, koja se tik jezera u Kupu izlieva, digne se voda još i nad onu vrbu, što je u jezeru na jednoj stieni porasla. Veliku i izvanrednu poplavu prouzročila je Kupa 11. listopada godine 1852., te joj je ondašnja visina vode na mitnici kod Broda crtom zabilježena.

Kupa izlazi iz Kupeškoga jezera 1 m. dubokim slapom i skreće odmah prama sjeveru do sela Kupari ili Kupe, nu prije što je zakrenula onamo, propada jednim trakom u pećinu (špilju) Limbu, teče kratkim tokom pod zemljom i provaljuje naglo na dva ždricla, stvarajući potočiće *Studence*, koji okrenuvši kolesa slabih kuparskih mlinova, naglo u Kupu utiču. Od jezera do Kupara korito se širi, mjestimice je nepravilno, grebenasto i 3—4 m. duboko, zato je kod sela prievoz. Do Kupara se uz obalu neda ići, jer su

Digitized by Google

strmi obronci oteli cieli joj prostor, već se velikom strminom valja uzpeti na Razloge[1].

Kod Kupara prima Kupa sušicu *Kupeški jarak*, neznatan potočić, koji kadkada veoma nabuji, kako to svjedoči i podrtina jedne kuće, koju je voda prije nekoliko godina razorila. Od Kupara do Osivnice teče Kupa, zatvorena tvrdom visokom gorom, pravcem sjevernim i zavine naglo kod Horvatskoga prama jugo-iztoku, te počima biti pograničnom riekom izmedju Hrvatske i Kranjske. Od Horvatskoga (320 m.) do Gašparaca (263 m.) protiče prekrasnu dolinu, koju zatvaraju visoki bregovi i vrhovi, koji su s naše strane šumoviti, sa slovenske više kameniti, s toga i zelen na njih rjedja. Dalje od Ribnika iznenadjuju *Ložke stiene* (873 m.), ogromna vapnena gromada, sa osovnimi, kao odsječnimi liticami. Ove vapnene stiene počimaju kod Ribnika, a svršavaju kod Grintovca, nad kojim se uzdiže raztrgani istoimeni vrh (544 m.). Vapneni se slojevi staložiše na njem vodoravno i u prilici ogromnih knjižurina, kako to vidismo i na Malom Risnjaku. Izmedju Grintovca i Ložkih stiena dvie su naravne satvorine, koje ovu dolinu čine još zanimivijom, dvie su to prilike: fratar i koludrica. Pod Grintovcem stoji na kamenitu podstavku fratar, a puškomet odavle koludrica, koja pognuta, fratra već viekove pozdravlja.

Dolina sama više je manje ravna i plodna, pa su obradjeni ponešto i obronci desne obale. Prama Gašparcem naglo se suzi, te bi čovjek mislio, da tu prestaje. Putnik ulazi kao na vrata u dubok klanac, gdje visoki bregovi veoma strmo u Kupu padaju, koja se savija sa dva zavoja. Obala joj lieva samo je toliko široka, da se cesta uz podnožje bregova stisnula. Oko zavoja Kupe bregovi se tako zatvaraju, da čovjek ne zna kamo će uniči, gdje li izaći, a uzveličava taj kraj neobične i riedke promjene grobna tišina, koju prekida tihi romon vode. Ovaj dio doline i Kupe jedan je od najzanimivijih krajeva ne samo jugo-zapadne visočine, već ciele Hrvatske.

Prama Kuželju bregovi odmiču, obale se Kupe šire. bujni se priedjel iztiče, ogromna i gola se rebra Kuželjskih stiena (875 m.) osovljuju: Kupa se otela uzkomu klancu, te prolazi u milovidnu brodsku dolinu, zavinuvši sada prama jugu, a tada pod Kuželjskim vrhom (530 m.) prama iztoku sve do Broda.

---

[1] Kupeškog jezera ne ima na hrvatskih geografijskih kartah, dapače niti na onoj vojno-geografijskoga zavoda.

Digitized by Google

Od Kuželja se obale Kupe razširuju, ravne su i bujne i visokimi bregovi zarubljene. S naše se strane nasadio *Drgomalj* i izbočile ogromne opet stiene na vrhu *Bielici*, koje u sebi kriju znamenitu špilju *Hajdovu hižu*. Od Kuželja do Podstena protegla se dolina na dva sata daleko, te se od podnožja Drgomlja otvaraju prama njoj tri poprečne doline: dolina Kupice, Male i Velike Belice, akoprem su ove zadnje dvie više daleke i široke jaruge.

Preko brodske doline savija se Kupa sa tri poveća zavoja i stvara kod Gustoga laza na 200 m. dug, 60 m. širok i brižno obradjen otok. Niže Broda uzdignuo se i drugi, manji, vrbinjem zarasao otočić, a kod slovenskoga mjesta Fare ističe se i treći. Primivši Kupa u dolini brodskoj nekoje jače pritoke, ostavlja ovaj najkrasniji predjel jugo-zapadne visočine i zalazi prama Podstenam, gdje joj se obale sve više suzuju i tu se prekida ciela dolina od Hrvatskoga do Severina prvi put; Kupa se savija opet prama sjeveru i zavija onda pravcem iztočnim, sve do Blaževaca, blizu Plemenitaša. Dovdje su Kupu stisnuli kamenite visine, nalikujuće mnogo vrhovom hrvatskoga Primorja, te se od tjemenica počam ostrmljuju tako, da mjestimice čovjek ni stazice nije mogao probiti. I ovdje ima krajeva, koje putnik s udivljenjem motri. Prama Plemenitašu (360 m.) dobila je Kupa malo oduška, obale joj se šire u veliko zeleno polje, na kojem se podigle *Poljane* (197 m.), a nad njimi se uzdižu silne stiene, nalik onim u dolini brodskoj. Medju Plemenitašem i Severinom zalazi Kupa opet medju stiene i pećine, koje su joj mjestimice cielu obalu otele i dolinu prekinule, poslije teče pravcem jugo-iztočnim do Severina, gdje joj se obale razširuju u plodno Severinsko polje, koje prestaje kod Klanca Za Modruš-potokom savija se Kupa s $^3/_4$ kruga prama Karlovcu, ruši se prije krasnimi slapovi izpod grada Ozlja, prima kod Mahična *Dobru*, kod Jakovčaka, blizu Karlovca *Koranu*, kod Šišljavića *Kupčinu*, protiče 28 kilometara dugu nizinu *Pokupje*, prima s desne obale *Glinu* i *Petrinjicu*, s lieve *Odru*, te se kod Capraga (100 m.), nedaleko staroga sisačkoga grada, izlieva u Savu.

Krašičevica prvi je pritok, što ga prima Kupa s desne obale. Ovo je sušica, koja nabuji samo prigodice, protičući prodol od Biljevine do Razloga. Prima nekoje manje potočiće, nu ipak je tako jaka, da do same Kupe dovaljuje veliko kamenje.

Velika Belica izvire nedaleko Kuželja, teče dubokom jarugom pravcem iztočnim i zakreće prije utoka prama sjeveru. Kraj pred izvorom ovoga potoka zarasao je šumom johše *(Alnus incana)*, zato

Digitized by Google

i težko pristupan, jer je drveće i u samom koritu uzbujalo. *Mala Belica* postaje pod raztrganim Obrhom, te se velikom strminom ruši preko dovaljena i izprebacana stienja nizbrdice. Izvor joj nije stalan, jer se s proljeća pribire voda u većoj visini, nego li u ljetu; utiče u Kupu kod Grbajela, a teče pravcem sjevero-iztočnim.

Kupica je od izvora do Severina najveći pritok rieke Kupe, te izvire Brodu na jugo-zapadu medju visokimi vrhovi iz duboke kotline, kojoj se dno ne vidi. Uvalila se u vapnene pećine pod kojimi je duboko ždrielo, duga je i široka 18 metara. Voda, koju mu privaža sklop drgomaljski, bijaše za mojega posjeta tamnomodra. Povrh ovoga jezerca ima takodjer šupljina, na koje voda s proljeća provaljuje i nad obalu se za 2—3 m. više diže. Kraj oko izvora Kupice nalik je mnogo kraju izvora Kupe. Od ovoga se razlikuje, što onoj na izvoru nijedna vrst ribe ne živi, pošto voda, kako to Brodjani pripoviedaju, željezom zaudara[1]. Niže izvora prima Kupica *Delničku sušicu,* koja se 32 m. visokim slapom u delničku guduru ruši. Kod Lešnice prima istoimeni potok i svinuvši se medju visokimi vrhovi okreće pilu u Homeru, a izlieva se niže Broda u Kupu[2]. Niže Lešnice, kod seoca Iševnice, prima Kupica s desne obale potok *Iševničicu,* jedan po svom toku najzanimiviji pritok jugo-zapadne visočine, koji sam izpitao 4. kolovoza g. 1884.

Od Iševnice pružila se dolina, kojom protiče istoimeni potok, prama jugo-iztoku na dvie ure daleko. Uzka ta dolina zatvorena je s obih strana veoma strmimi bregovi, od kojih skoro svaki stoji osebice, te se mjestimice ruše u samo korito, da se uzanj ni stazica nije probila. Tu i tamo obala je ravna zarašćena johom (*Alnus glutinosa* i *A. incana)* i uglednom vrbom *Salix incana.* Čim se od livada više odmičeš, tim se dolina i lieva obala više suzuje, dok je napokon voda otela svu obalu, te počimlju strmci preko kojih valja proći. Do prvoga strmca ima u dolini visokih, osovnih i izšupljenih stiena, koje su studene poput leda, jer ih sunce valjda nikada ne ogrieva. Kod ovoga strmca pretvara se pitoma dolina u duboku i divlju jarugu, u koju čovjek samo u potrebi zalazi. Kod drugoga strmca poći ti je preko tora i obora, dok te napokon

[1] To može biti istina, jer mi je poznato, da su za vremena Zrinskih u ovoj jarugi željeznu rudu izkapali, a u današnjem Homeru (ime mu od *Hammer*) željezo kovali.

[2] Kod Lešnice ima vrstno vrelo od 10° C.

Digitized by Google

zaustave osovne stiene i zato moraš u vodu zagaziti i napried koritom koracati. Probijajući se poslije preko stabarja i granja, puzajući tu i tamo preko stiena, dolaziš do jedne livade, kojoj na desno puknula je uzka i mračna dumača od visokih kamenitih obala, kojom se valja *Skradski potok*, izviruć kod Kupjaka, u kraju Jasle zvanom.

U jarugi, koju protiče Iševnica, najpogibeljniji su oni strmi žljebovi, koje priroda u živu stienu usjekla. Njimi valja svakako proći, ako želiš cieli tok potoka vidjeti. Kada zagledaš nad sobom onu strminu, a pod sobom slušaš zaglušujuću buku o stiene i pećine udarajuće vode i zagledaš onu groznu dubljinu nad kojom plaziš: srhovi ti prodju tielom. Prošavši ovim najpogibeljnijim žliebom, evo te na *Zelenu viru*, u kraju, koji u malo nalikuje nekojim alpinskim priedjelom. Jaruga se tu tako stisnula, da su veoma strmi bregovi desnu obalu oteli, a lieva je težko pristupna.

Zeleni vir je velika kotlina, u kojoj je voda s kraja tamno-zelena i 5 m. duboka, a u sredini biela poput skorupa. Nad samim virom osovila se uprava vapnena stiena, koja se u sredini tako uzvisuje, da je voda ne pretiče, već ju stiena dieli u dva traka, u dva prekrasna slapa. Ovi su samo nekoliko metara visoki, ali tako jaki, da se od vode samo pjena vidi. Voda, jer se ruši velikom strminom, udara o stienu i bližnje pećine silnom bukom, baca se razbijena u zrak i pada s visine poput škropca ili guste magle, da bi čovjeka ovdje dulje stojećega promočila. Potok, što se ruši u Zeleni vir, zove se *Curak*, a onaj, što iz vira izlazi, *Iševničica*.

Kad se od slapova preko narušena kamenja probiješ uzbrdice, dolaziš na kuk travom i drvećem zarasao, odkuda tek gledaš ono, što je u ovom kraju najzanimivije: slapove potoka *Curka*. Ovaj se potok ruši s velike visine, kojoj, jer se obala savija, ne vidiš kraja, te se survа strminom do Zelena vira. Kako je korito puno dovaljena kamenja, to se voda na njem razbija, skače u vis poput vodometa, razmeće se u trakove i tako probija. Voda se ruši sa više od 40 manjih slapova. Od Zelena vira do izvora Curka ima do deset časaka. Voda probija jakim šumom izpod stiene. Htio sam i to razgledati i krenuo velikom strminom uz obalu uzbrdice. Nu kako bijaše tlo vlažno, puzavo, pojedina mjesta tako strma, da ni konop, što ga vodič sobom ponio, ne bi bio pomagao i kako sam na jednom mjestu skoro zaglavio, napustih tu vratolomnu ekskurziju do bolje sgode. Temperatura vode bijaše 10° C., dočim

Digitized by Google

je toplomjer pred Zelenim virom u $11^1/_2$ sata 18° C. zračne toplote pokazivao[1].

Od *Dobre* spada na naše područje samo dio toka, od izvora do Vrbovskoga. Dobra izvire kod Skrada, teče od izvora do sela Dobre dolnje uzporedo sa Lujzijskom cestom prama iztoku, prima kod istoga sela *Bukovsku Dobru*, koja izvire pod Velikim lazom (954 m.) i zakreće od ovuda pravcem jugo-iztočnim. U početku dade se pregaziti, nu prama Komorskim Moravicam sve više jača, savijajući se preko doline, koja kod Vrbovskoga prestaje Tu zalazi u duboko usječenu i divlju jarugu, teče prama Gomirju (352 m.), zakreće u Ogulinsko polje i sjeverno prama Ogulinu (323 m.), gdje ponire Iza staroga frankopanskoga grada propada Dobra u Gjulin ponor[2]. To je 38 m. (po Frischaufu) duboka razpuklina u koju se Dobra silnom bukom ruši, teče podzemno, te provaljuje kod Popovog sela. Ogulinu na sjeveru, i utiče kod Mahična u Kupu[3]. Dobra je bujica, jer s proljeća i u jeseni kadkada tako nabuji, da dolinu poplavljuje, dočim za suše mjestimice i presiše, a

---

[1] Na karti vojno-geografijskoga zavoda (pojas 24, kolona XII. „Altenmarkt-Ogulin) posve je krivo *tok* ovoga potoka naznačen; tu čitamo: „*Curak-potok (Iševnica), Kupica jarak, Jasle jarak*". Prvo, ne ima tu potoka Kupice, drugo nije Curak i Iševnica jedno te isto, treće Jasle jarak nije ino, već Skradski potok. — Da karte nisu oznakami itd. tačne, iztaknuo sam na više mjestah u ovoj razpravi; nu nisu one tačne n. pr. ni za južnu hrvatsku visočinu. O tom se osvjedočih, putujući mjeseca travnja g. 1887. od Senja do Dalmacije, za pojas 28, kol. XII. „*Pago*", koja karta ima i jedan dio Podgorja. Tu nam je naznačeno Lukovo, Sugarie (Žugarje) dočim sva ostala mjesta manjkaju. Mjesto obstojećih imena sela niknuše posve nova, u Podgorju nepoznata. Gdje leži mjesto Porobljenik veliki i mali, tu niknuše Pavičići, Devčići, Šarići, Marasi, jer su imena porodična uzeta za topografijska. — Prama medji hrvatsko-dalmatinskoj leži s naše strane seoce Trstenica sa 117 duša (1886), a s dalmatinske strane mjestance Lisarica; nu prvoga mjesta na karti ne ima, već tu čitamo: *Barići*, dočim je na Paulinijevom zemljovidu Hrvatske i Slavonije pogranično mjesto dobro naznačeno. Opazio sam, da su i mnoga druga imena krivo zabilježena.

[2] Ovaj ponor zovu i „*Julin ponor*", jer pričaju, da se unj strmoglavila neka Jula Frankopanka.

[3] Po karti prodirala bi Dobra kod Gojaka, gdje prima pritok Bistru, provaljujući pod Krpeljem na visini od 203 m., dočim se kod Popovog sela u nju izlieva potok Ribnjak. Koji je navod istinit, ne mogu za sada odlučiti, jer onimi krajevi niti sam prošao, nit ih izpitao. *Fras* navadja za prodor Popovo selo (l. c. 49, 50).

*

Digitized by Google

mjestimice se lako dade pregaziti. U prvom slučaju zaustavlja se u dubokih mjestih korita, od kojih je najznatnije *Filipovićev vir* za Ogulinom. — Dolina Dobre, kojom ovaj potok protiče, prekrasan je kraj jugo-zapadne visočine. I ona je uklopljena medju 5—600 m. visoke vrhove, na kojih se izmjenjuje mrka omorika sa bielom brezom. Ima bregova i pustih, travom i vriesom pokrivenih, ali i kamenitih, medju kojimi se ističu prama Vrbovskomu crveni bregovi werfenskih škriljevaca, koji prelaze na Skrad, Delnice, Fužinu, Lokve i dalje. Uz korito Dobre steru se polja i livade, štropoću pile i mlinovi. Od sela Dobre dolnje do Vrbovskoga juri uz vodu i karlovačko-riečka željeznica.

S desne obale prima Kupa još dva pritoka i oba kod Severina. Nedaleko severinskoga grada utiče u nju potok *Ribje*, kojemu je korito kratko, ali široko, te svakako voda, koja u gornjih stranah ponire, a ovdje provaljuje. Drugi potok kratka toka zove se *Umulac*, a probija na vapnenu stienu pod severinskom školom. I ovomu potoku nije ovdje pravi izvor. Voda izbija jakom silom i brzim se tokom izlieva u Kupu[1].

S lieve obale prima Kupa *Čabranku*, jak potok, koji nalikuje Iševničici i Curku. Izvire iza čabarskoga grada u dubokoj jarugi punoj divlje romantike, na koju Čabranci svakoga došljaka upozoruju. Tu se uzdiže kameniti i raztrgani vrh Obrh s ogromnimi stienami, koje su zarasle sitnogoricom. Pod tim vrhom, a u visini od 520 m., probija Čabranka na dva izvora ili bolje na dva odtoka: s naše strane izpod dovaljenog kamenja, koje je na debelo mahovinom zaraslo. Preko ovoga kamenja probija se Čabranka i manjimi slapovi ruši, slievajući se u zajedničko korito. Glavni odtok ima Čabranka u *Zelenoj konti*, 6 m. dubokoj kotlini s tamnozelenom vodom, iz koje stienami stisnuta hrli nizbrdice. Iza Zelene konte uzdigla se visoka vapnena stiena, tu je medju skoro osovnimi pećinami puknuo tiesnac, kojim iz Kranjske (od Janeža) dolazi potok *Sušica*, rušeć se niz onu stienu liepim slapom u kotlinu, iz koje izlazi tada kao Čabranka. — Od Zelene konte do utoka u Kupu Čabranka je pogranična voda medju Hrvatskom i Kranjskom. Od Čabra do Mandla svija se u prilici polokruga, zavija od ovdje podnožjem Črnoga vrha[2] prama Plešcem pravcem južnim, skreće

[1] Nedaleko Severina kod Hrčića provaljuje istoimeni potok iz jedne prostrane špilje i utiče u ribnjak.

[2] Ovaj je vrh dobio svoje ime od kamenoga ugljevja.

Digitized by Google

napokon iztočno, te utiče kod Osivnice u Kupu (296 m.). Dalje od Čabra pa do Žagara dolnjih teče duboko usječenom i divljom jarugom. — Nedaleko slapa otvoriše se stiene, na koje struji leden zrak: mjerio sam mu temperaturu 13. kolovoza 1885. u 10 satih prije podne. Tri metra od ždriela bijaše zrak 24° C. topao, a pred ždrielom samo 8° C., upravo toliko, kolika je temperatura u obih vrelih. Ova temperatura vode svjedoči, da tu Čabranki nije pravi izvor, već da je ona odtok vode, koja se u nepoznatih visinah kranjske visočine sabrala, raznimi podzemnimi putevi prošla i tu kod Čabra oduška našla.

Vode, koje se sabiraju na površini zemlje ili u neprevelikoj dubljini, ne prevalivši puta iz viših hladnih pojasa u niže toplije, imaju približno istu temperaturu kao okružujuć ih zrak ili pokrivajuće ih tlo one dobe, kad se temperatura mjerila. Nu kod Čabranke nije tako, što i ledeni, strujeći zrak svjedoči; razlika u temperaturi zraka i vode veoma je znatna, kao i kod drugih voda vis-poljane. Kad bi pak voda izvirala u većoj zemaljskoj dubljini, bila bi joj temperatura još viša, što opet nije, i tako vriedi za Čabranku ono, što je dr. Lorenz za Rečinu i mnoga vrela u Primorju prvi iztaknuo. Čabranka je dalje od odtoka tako jaka, da okreće mlinska kolesa i da u susjednoj kovačnici diže težak bat, kojim na vodu kuju Pritok vode bio bi i veći, kad bi se odstranile zaprjeke, koje silu vode slabe, a to su oni ogromni balvani kamenja. preko kojih se ona težko probija ili medju njimi i propada, da niže bezkoristno izlazi. — Kod Čabra prima Čabranka ponornicu *Tršćanku* — *Paklenski jarak* i *Črni potok*, a kod Plešaca potok *Mandli*.

Tršćanka je neznatan potočić, koji kod Tršća pod Kraljevim vrhom (970 m.) izvire, teče preko livada, probija dvie dolomitne stiene, zakreće prama špiljici Keldri i tu na ždrielca ponire. Za kiše, o čem sam se i sâm osvjedočio, Tršćanka veoma brzo nabuji. Ne potraje ni sat i već tolika narasta i tako naglo nahrupi, da ju ona ždrielca ne mogu progutati, zato ostala voda već izrovanim koritom zakreće prama Ponikvam, gdje po drugi put propada kod seoca Prkutove drage (849 m.). Tekući podzemno provaljuje pod visokimi stienami u Paklenskom dolu, nedaleko Čabra, te se nakon kratka toka kao *Paklenski jarak* u Čabranku izlieva. Čabranci pripoviedaju, da je ovaj potok prije bio mnogo jači i god. 1852. provalio tolikom silom, da je voda u Čabru i nekoje kuće porušila. Vapnenac se lako raztvara, pa ga je voda izprala

Digitized by Google

i koji drugi prolaz probila, na koji propada ili možda na nepoznatu mjestu provaljuje. Tršćanka-Paklenski jarak jedna je od zanimivijih ponornica domovine, jer veoma naglo uzbujava i dva puta ponire.

Još je zanimivija *Gerovčica*, koja dolazi od Repečkoga laza i ponire pod Crkvenim hribom nedaleko Gerova. Ona prima više pritoka; od Voda dolazi *Vodanka*, dubokom i šumom zaraslom gudurom šumi *Sokolica* ili *Sokolanka* sa *Širokim potokom*, od Prhaca dolazi *Brzi potok*, a od Smrečja *Smrekarčica*. — Sokolica izvire pod vrhom Rudnikom, nedaleko Tršća i ne ima stalna izvora, jer na najvišem mjestu korita mjeseca kolovoza god. 1882. ne nadjoh vode, akoprem inače ovdje i iz povisokih škulja, koje puknuše u dolomitih, provaljuje. Znatno niže lazi voda izpod narušena kamenja, ali se za malo gubi, jer ju zemlja lagano guta. Dalje u divljoj jarugi već šumi, jer voda opet iz druge strane pritiče. Jaruga, kojom sam prošao, veoma je duboka, obale mjestimice nepristupne. Ima tu tako dubokih škrapa, toliko dovaljena kamenja, oborenih stabala, da je strahota gledati; al ima i mjesta, kamo sunce nikada ne dopire. Na onom mjestu, gdje Gerovčica sa pritoci propada, razpukla se na 60 m. duga stiena, na dnu koje zieva 6 m. visoko, 3 m. široko zjalo, kojim voda uz jaki šum i štropot propada. Svi oni potoci imadu trajnu vodu, samo je Gerovčica sušica, koja pravilno nabuji mjeseca listopada; a kojom silom teče, svjedoči u koritu dovaljeno kamenje. — Potoci, koji pod Crkvenim hribom propadaju, probijaju na podnožju Sv. Gore, blizu Plešaca, pod zajedničkim imenom *Gerovčice*, koja u Čabranku utječe. Prodor Gerovčice zovu „Jezero“, iz kojega jedva što je izašla, mlinska kolesa okreće. Iznad prodora uzdižu se značajne vapnene stiene zavinutih slojeva, pod kojimi se stvorilo široko zjalo, na koje Gerovčica prodire i udarajući o veliko kamenje probija se medju stienami i teče tako mučena dalje, a kako znade nabujati, svjedoči namuljena obala. Žiteljem služi za vremenokaz, pošto 4 ili 8 dana prije kiše zamuti.

b) Područje Jadranskoga mora.

Rečina. Ovo je najveća primorčica u Hrvatskoj, jer joj je tok preko 7 kilometara dug. Izvire na istarskoj medji u visini od 250 m. pod vrhom Strmcem (606 m.), okružena raznoličnimi stienami susjednih brda, medju kojimi se stere velika i bujna poljana Pred-

Digitized by Google

zvirje. Rečina provaljuje pod lievim bokom Strmca veoma naglo i tolikom bukom, da oni, koji razgovaraju, moraju vikati. Izlaz si je probila na špilju 6 m. visoku, 4 m. široku, 12—16 m. dugu, kojoj je dno izdubeno, kotlasto, pa se zato jedan dio vode u njoj zaustavlja. Ovo nije pravi izvor Rečine, akoprem ga i narod zove Zvirom, već je to odtok sabrane vode s jednoga diela jugo-zapadne visočine, sa sklopa obručkoga, ako i ne s planinah risnjačkih. — Put, što ga voda do Zvira provali, zatvaraju pećine i za to su oku nutarnje razpukline i šupljine nevidive. Dr. Lorenz misli, da podzemno mora biti više kotlina, koje se stupnjevasto redaju i kad se jedna kotlina napuni, da se tada prelije voda u drugu, treću, dok napuni najdolnju, koju tada pretiče. Do toga mnienja vodi ga čistoća vode na Zviru. Za jakih proljetnih i jesenskih kiša ili kada se snieg topi, ipak je voda posve bistra. Samo za višednevnog juga, voda se od sitnih čestica vapna i ila iza dulje vremena, ili kad je kiša prestala, slabo zamuti. Jer voda iz svog sabirališta, kao i za podzemnog toka, veću ili manju množinu zemlje, pieska i drugih tvari odlučuje, morale bi one na Zviru izaći, kad se uz put ne bi zaustavljale. Nu mi znamo, da nije tako, i zato se voda uz put prociedila ili se u kotlinah pročistila, odnosno mutež joj se na dno staložio. Prvo je nemoguće, jer u nutrini kraške formacije ne ima pješčanca i gruha, dakle se može voda jedino talogom očistiti, što podkrepljuje i ta okolnost, što Rečina iza jakih kiša drugi ili treći dan nabuji, a to zato, jer su se spomenute kotline prije morale napuniti, da se jedna u drugu prelije[1]. Odmah kod odtoka široka je Rečina 8—10 m., te se probija preko kamenja, što se sa brda odvalilo. Nu prije bijaše zjalo špilje (po Lorenzu) kamenjem i balvani malone zatrpano i 5 m. visoko, s koje visine gledao je turista u podnožno 8—12 m. duboko korito. Ako je voda htjela preticati, morala se onako visoko dignuti, a kad to ne bijaše, gubila se u kojekakve razpukline, mjesto, da se stiče u koritu Rečine. U staro doba ne bijaše ovoga odtoka, jer je voda na drugom mjestu probijala Nedaleko Strmca uzdiže se vrh *Podjavorje*, i tu je blizu korita s desne obale vapneno vrelo, u kojem je voda iste temperature i čistoće, kao na glavnom prodoru. Mjeseca srpnja, a za velike suše i kolovoza, voda iz špilje ne teče, a kamenito korito mjestimice posve presuši, nu vrelo pod Podjavorjem nikada, jer njim odtiče ona voda, što kotlinu nije napunila, već se ona

[1] Dr. Jos. R. Lorenz. Die Rečina, Hydrografische Skizze etc., p. 7.

Digitized by Google

izmedju kamenja probila i tamo prodrla. Kad se pako kotlina napuni, to vrelo ojača, izbacujuć velike pastrve, koje u kotlini živu. Ovo svjedoči, da to vrelo nije ino, već u savezu stojeći odtok kotline. Starci mi pripoviedahu, da je Rečina prije izvirala samo izpod Podjavorja i da nije nikada presušila, nego usljed potresa, da se jedan dio toga brda odvalio i vrelo dielomice zasuo, na što si je Rečina pod Strmcem probila nov put. Za potresa kod Klane, u Istriji, zasuo se opet jedan dio vrela i tako ono još i više oslabilo. Kad Rečina presuši, vide se u koritu mala ždrielca, u kojih se voda gubi, a naročito je jako ono ždrielo uz desnu obalu blizu istarskoga sela Kukuljani. Prije nekoliko godina Rečinu su regulovali i valjda sve zaprjeke odstranili. — Voda je na Zviru tako ledena, da se u njoj ruka držati ne može i jednu čašu nije čovjek kadar izpiti. Radnikom, koji u vodi stajahu, sa tabana se koža od studeni lupila. Mjerio sam temperaturu 21. lipnja god. 1879. i iznašala je 6° C. Za velike navale digne se Rečina i do vrh špilje, probijajući i na najmanje pukotine. Tada zaplavljuje dolinu, gdje su joj obale nizke, kao n. pr. kod Milaša, koji se, jer obalu brane, i Branki zovu.

Od izvora do Kukuljana teče Rečina južnim pravcem, skrene od ovdje do Martinova sela prama jugo-iztoku, a kod Gospodskog sela zapadno, tad pako jugo-zapadno, svijajući se oko šume Lopaće, u kojoj mladi grabar tako gusto porasao, da ni o podne na nekih mjestih sunce ne prodire. Ovdje je na jednom mjestu Rečina toli duboka, da voda u njoj ni u ljetu ne presiše. Duboko ovo mjesto zove narod *Lucijin* ili *Lucinski vir*, te ima i tragičnu poviest svoju. Čim se Rečina k Lopaći više primiče, tim se i obale više uzvišuju, jer zalazi u područje treće stupnjevine jugo-zapadne visočine, ostavlja trošni pieščanac, u kojem je obale razširila i zalazi medju žestoke vapnene stiene i vrhove, gdje joj se one znatno suzuju. Nu kad je prestao pieščanac, prestala je i ona svježa bujnost, a zamienio ju goli krš. Ostavivši vinorodni kraj Meju, primiče se Rečina k Žaklju (231 m.). — Nekoliko stotina koraka od ovoga mjesta protiče Rečina kroz najzanimivi dio doline. Tu se je podignuo manji mlin, iza kojega se ruši voda jakim slapom, valja se i buči strahovito i skačući preko velikih litica praši tako, da se voda visoko u zrak diže i poput sitne kiše u korito pada. Čim bliže k mlinu, tim ju pećine jače sapinju i napokon ju tako stisnu, da na 1—2 m. široko korito jedva prodire. Na tom najužem mjestu uzdigla se osovna stiena i korito pregradila, ostavivši samo toliko

Digitized by Google

ždrielo, da se njim voda velikom silom probija i u bezdan surva. Ova je stiena prije tok vode veoma slabila, zato ju vlastnik mlina dao probiti, ostavivši ipak jedan komad poput naravne brvi. Obale su tu oko Rečine kamenite i veoma visoke, a naokolični lievi vrhovi padaju strmo u korito. Tlo je koso, težko pristupno i čovjek nemalim strahom, uhvativši se za granu ili uprvši se nogama, gleda onu stienu i slap, pred kojim se uz korito uzdigoše takove stiene, da čovjek u vodu ne može zaviriti. Romantika je tako divlja, da ju *Lorenz* prispodablja tjesnacem traunskih i ennsthalskih dolina. — Kad se je Rečina onimi stienami probila, pada drugim 6 m. visokim slapom niz vapnene pećine, ruši se nedaleko umjetnim slapom, kad joj se je pod žakaljskim mostom po treći put strmoglaviti. Upravo pod njim nadigla su se dva kamenita kuka, koji Rečinu na jedan metar širine stisnuše. Ovako mučena ruši se malim, ali jakim slapom u duboku kotlinu, pjeni i praši silovito. Zanimivo je gledati, gdje voda s druge strane kroz veliku škulju prodire, koju je u stieni probila. Sada se Rečina svine i zalazi u popriečnu dolinu, nu prije, što je došla do tvornice papira, suzi se na 3 m. i ruši još jednim jakim slapom. — Kod tvornice papira dieli se Rečina u pet trakova, tu se podiglo i pet mlinova, a u sredini na otočiću velika trospratna zgrada. Malo po malo probija se ona medju pećinami: s desne joj se obale osovljuju visoka pusta brda, dočim joj se je s lieve probila Lujzinska cesta. Čim se više primiče k Sušaku, desna se brda sve više razmiču, a minuvši ugodno riečko šetalište „Scoglietto“ brzim tokom izmedju Sušaka i Rieke utiče u more, u koje izlieva godimice (po Lorenzu) 103,680.000 kubičnih hvati vode i donosi do 300.000 metričkih centi najfinijega pieska; ali je doplavila i dosta krupnijega prudja i koturina. U prijašnje doba nanosila je Rečina mnogo mulja i zemlje tamo, gdje je sada pomenuto šetalište, tu su i najljepši riečki povrteljnjaci. U starom koritu utoka sada je luka za manje brodove i brodiće, dočim je novo ušće izkopano god. 1855.[1]

[1] Uz lievu obalu Rečine, pod Orehovicom, a nedaleko Rieke ima jedna špilja, za koju sam prekasno doznao. Tko je na Trsatu posjetio gradsku kapelu, negdašnju tamnicu, toga je ključarica odvela u uzak i mračan hodnik pod istom i tu ga upozorila na veliku i duboku razpuklinu. Priča se, da je ova razpuklina u savezu sa onom špiljom uz Rečinu i da bijaše u staro doba tajni prohod gradski. — Od žakaljskoga mosta, uza stazu, što vodi na Orehovicu, još je i velika, osovna kamenita ciev, koja siže blizu Lujzijane.

Digitized by Google

Rečina je za grad Rieku i okolicu veoma znamenita u pogledu obrtnom i trgovačkom, što svjedoči onaj velebni mlin u Žaklju i velika tvornica papira zasnovana god. 1828., a prije dvie godine bijaše i izpod Pašca nova tvornica u osnutku. — Pritoci Rečine ili su trajni ili dovremeni; trajna su nekoja vrela i potočići u području piešćanca, dovremeni bujice ili sušice. Od Zvira do Grobnika razvio se u dolini piešćanac i zato tu žubore potočići, sabirajući se na visinah od Klane do Studene u Istri, dočim su s lieve obale rjedji. Tu prima Rečina samo jedan znameniti pritok i to *Sušicu,* koju spomenusmo kod Grobničkoga polja. Korito je Sušice puno gruba i dovaljana kamenja, a od Jelenja do Lukežah, gdje utiče u Rečinu, posve je kamenito. Ovaj dovremeni pritok glavnim je uzrokom, da Rečina naglo i iznenada nabuji, noseć sobom kamenje i mulj do samog utoka u more, od česa ono daleko od žala na nekoliko dana zamuti. Velika poplava bijaše 11. listopada god. 1852., kad je sve brvi, prielaze i kanal kod tvornice papira razorila, most na Sušaku i sve ogradne zidove oborila. Takove poplave ne bijaše odkako ljudi Rečinu pamte. Drugu veliku poplavu Rečine prouzročila je Sušica 8. studena 1853., kad je voda iznenada nahrupila prije četvrte ure po podne i tako se naglo digla, da je za čas preticala visoko obzidanu obalu kod susačkoga mosta i jakim šumom provalila u Rieku. Još oko 2 sata u noći bijaše voda na mostu do pasa visoka. Ovom prilikom poplavila je Rečina cielu iztočnu stranu grada i segnula do „Corsa". — S desne obale prima Rečina samo jedan pritok. Iza papirnice pod kamenitim je vrhom vrelo *Zvir,* koje privaža Rečini toliku vodu, da od ovdje do utoka nikada ne presuši. Voda je u Zviru tamno-zelena, površina mirna, odtok posve kratak, temperatura 10° C.

Prije što završim s opisom Rečine, upozoriti ću na jedan veoma zanimiv slučaj, što ga priobćuje dr. *Lorenz.* Oskudica vode na krasu dobro je poznata. Sladka voda na nekojih se mjestih težko probija ili i podzemno gubi, jer si može naći oduška, gdje pak slabo teče, tu bi valjalo pokušati, ne bi li se dobilo jače vrelo, kakvim se danas diči i tvornica papira Smitha i Meyniera na Rečini. Godine 1859. nadje *Frémont,* ravnatelj tvornice, dalje Zvira mjesto, na kojem se voda težko probijala. Uzevši željeznu motku, poče tlo bušiti i jedva što ga prošupljio i motku izvukao: pojavi se jaki mlaz vode. Zjalo razširiše, vrelo urediše, cievi preko Rečine do tvornice položiše i trajno vrelo dobiše. Voda je posve čista, mlaz jak i bez svakoga uštrba za Zvir.

Digitized by Google

2. *Martinščica* protiče dolinu dražku, ne ima tu stalna izvora. već se voda poslije kiše sabere sa bližih brda i tada buči poput jaka potoka. Pod brdom Sulinom zakrene u duboku jarugu prama mjestu Martinščici i utiče sa zapadne strane lazareta u more. Od svoga sabirališta do ovoga mjesta i ovaj potok presiše i samo se u kojoj dubljoj kotlini voda zaustavlja. Martinščica je takodjer sušica. Pod brdom Vežicom probija na jednu stienu toli jaka voda, da potok od ovdje do mora nikada ne presiše, okrećući i mlinska kolesa. Kadkada voda tako nabuji, da cieli prostor iza lazareta poplavi.

3. *Vinodolska Rečina* sabira se na medji župe driveničke i dolske, teče Vinodolom od sjevero-zapada prama jugo iztoku, do podrtina Badanj-grada, odkuda skrene popriečnom dolinom južnim pravcem k Crikvenici, gdje se pod imenom *Dubračine* pod bivšim pavlinskim samostanom u more izlieva[1]. Lieva obala ove sušice je brežuljasta, desna kamenita, korito uzko i plitko, nu voda kadkad dosta jaka. S lieve obale utiče u Vinodolsku Rečinu ponornica *Ličanka,* odnosno *Fužinarka.* — Ličanka probija na dva izvora, a iz jednoga vapnena kamena pod brdom Malo Rogozno, nedaleko Fužine, u visini od 700 m. Svaki od ovih izvora na svoju žamori, dok se za kratko ne sliju u jedan zajednički jarak. Teče liepom fužinskom dolinom medju vrhovi crnogorice, gdje su joj obale onizke, nu korito dosta duboko i široko. Kod Fužine je već toli jaka, da goni mlinove i fužinske pile. Pod 24 m. visokim željezničkim mostom zalazi u Ličko polje i dieli se u dva traka ili rukava. Dulji rukav teče ravno poljem, protičući ga od sjevera k jugu, dočim drugi, kraći zakreće prama iztoku i ponire pod dubokim dupljem Gavranicom. Tu je izprebacano veliko vapneno stienje obraslo johom (jalšom; *Alnus glut.)* i raznim grmljem. — Drugi rukav propada pod brdom Kobiljakom u visini od 700 m. Medju stienami prva je rupa do 6 m. duga, 1—2 m. široka, malo dalje je duboka ilovasta jama u dnu ljevkasta, kamenita i šuplja; to je druga rupa. Odavde se korito suzi, puno je dovaljana kamenja, dok se malo dalje opet ne razširi. Tu prestaje Ličanka, kad nije velika, tu uočiš i prvu vodu. U tom mjestu osovljuju se riedkim biljem ukrašene dolomitne stiene, tu i Ličanka bez halabuke ponire. Nekoliko metara dalje propada i na drugu rupu, a samo kad nabuji, ponire i kod zadnjih ždrielah. Nu ona ne ponire kao Dobra kod Ogulina,

[1] Na karti zabilježena je ova sušica kao „*Drvenik Kokan!*“

Digitized by Google

kao Lika kod Kosinja dolnjega ili Gacka na Gušić-polju, jakim šumom i štropotom, već ju zemlja lagano guta. Ličanka je zatvorena sa svih stranah tvrdom kamenitom gorom, te bi morala poplaviti i u jezero pretvoriti cielo Ličko polje, da joj priroda nije dala oduška. — Tekući Ličanka podzemno provaljuje, kad nabuji, u Vinodolu kod Suših sela u visini po prilici od 70 m. pod brdom Zebrom. Ne izlazi iz špilje, već iz osovnoga 12 m. dubokog, 3·5 m. širokoga ždriela, kojemu su s gornje strane stiene položite i grmljem zarasle, dočim se sa suprotne jedna nagnula poput shoda, a druga upriličila tako, da se može na nju i posjesti i u dubljinu gledati. Dno je ždriela koso te se otvara u polokružnu razpuklinu, koja u šupljinu zemaljsku vodi. Stiene podzemne padaju na koso, jer svaki kamen poleti njihovom strminom. Kad sam dubljinu ždriela izmjerio, htio sam znati, da li je i ulaz dubok. Dva seljaka dovališe težak kamen, koji je niz strminu poletio jakom tutnjavom i nakon 20 sekunda pao u vodu. Bezdvojbeno se podzemno razširila ogromna špilja sa nuzgrednimi šupljinami, u kojih se Ličanka sabira. Kad se sve te šupljine napune, zakuha voda tako silno, da kida kamenje i na ždrielo ga visoko izbacuje. Odavde do utoka u Vinodolsku Rečinu zove se Ličanka *Fužinarka*, jer narod dobro znade, da je to voda, koja od Fužine dolazi. — Od ždriela je korito Fužinarke kamenito, u početku uzko, medju stiene stisnuto, nu poslije se razširi u kotlastu, kamenitu jamu, u koju se voda malim slapom ruši, a malo dalje opet je jama i drugi do 1·5 m. duboki slap. S lieve obale leži u šikari i drugo ždrielo, kojim voda provaljuje i kamen u dubljinu [sedam sekunda pada. Dalje od njega razširilo se korito na 3—5 m. i opet u grabriku[1] zinula četiri manja ždriela, na koja voda takodjer izbija, tekući pokrajnim koritom do glavnoga Kad se je Fužinarka još nekoliko puta svila i ostavila veći kal, zakreće u Tribaljsko polje i prošavši podzidanim mostom na tri svoda, utiče kod ravnice Kadanj u Vinodolsku Rečinu, s kojom se izlieva u more. Kad Ličanka nabuji, provali na sušičko ždrielo u tolikoj množini, da se i do ceste digne, zaplavi cielo polje od Triblja do Drivenika i u jezero ga pretvori. To se dogadja u mrtvu jesen i s proljeća, kad zaredaju guste kiše i kad se po planinah snieg topi. Voda ne odlazi na jednom, već polagano

[1] U primorskih grabricih ne raste obični grab *(Carpinus Betulus)*, već *Carpinus duinensis* ili *Ostrya carpinifolia*. Obje vrsti zovu Primorci „grabrić".

Digitized by Google

jenja i zemlja ju guta na manja ždriela, kojimi je izašla i na ždrielo pod Humcem i na ono kod mjesta Pile. — Ima li dokaza, da je Fužinarka samo odtok Ličanke? Ima, i to nepobitnih, jer kad Ličanka nabuji, izbacuje na sušičko ždrielo pastrve (*Trutta fario*), frilje (*Phoxinus laevis*) i glavoče ili manjke (*Cottus gobio*), dakle ribe, koje u njoj živu, a osim toga i žagotinu ili pilotinu fužinarskih pila. Puk pripovieda u Liču: „Kad je neka Ličkinja nosila u goru jaram volovski, omače joj se na kamen usred vode noga i ona se utopi; kobiljačko ju ždrielo proguta, a sušičko izbaci". Druga je ova: „Vol, napajajući se na Ličanki, sruši se u istu i utopi, ždrielo ga proguta, a Fužinarka izbaci". — Ličanka prima dva znatnija pritoka: *Kostajnovicu*, koja se izlieva u nju tik vrela, i *Lepenicu*, koju prima kod vrha Mačkovice. Pod drivenićkom gradinom prima Vinodolska Rečina potočić *Broncevac*, kod Kamenjaka *Slani Potok*, a pod podorom Kotor-grada potočić *Badanj*, koji se sabira u povisokoj šumi, prima *Marušić potok* i *Priborinu*, stvara 8—10 m. dubok slap *Sakalj*, koji se ruši u duboku, u lapornu tlu izrovanu kotlinu.

4. *Bribirska Rečina* druga je sušica, koja protiče Vinodolom od Podgore do Novoga, gdje se izlieva oširokim zamuljenim ušćem u more. Teče neprestano pravcem jugo-zapadnim i tako je jaka, da stoji na njoj jedan mlin (kod Bribira) i parna mala pila. Spomena vriedne pritoke prima iza Novoga i to: *Brzečki potok s Ivanjvodom* i *Rovski potok*. Još nam je iztaknuti jednu sušicu na skrajnoj južnoj medji visočine, *Senjski potok*, koji protiče kadkada zanimivu Senjsku dragu. Za kiše naraste veoma i prouzrokuje poplave. Godine 1647. nabujao je tako jako, da je voda srušila mnoge kuće i gradske zidine, a ne manje užasna bijaše poplava godine 1833. i poslije (*Fras* l. c., p. 49.).

2. Ponornice.

Gdje je toliko šupljina, kao na jugo-zapadnoj visočini, tamo ne mogu manjkati ni vode koje poniru, a jedna je od prvih ne samo na toj visočini, već u cieloj domovini prije opisana Ličanka-Fužinarka, jer do sada najtačnije izpitana. Nu osim nje i opisanih ponornica ima ih još nekoliko, za koje se do sada ne zna, gdje provaljuju. Takova je *Mala voda*, potok, koji izvire kod Mrzle vodice, u gorskom kraju Mrzlici ili Mrzlih dolcih. Vrelo mu ima temperaturu od 6° C., voda je tako studena, da čovjek od nje

Digitized by Google

protrne, štono rieč, u mozgu ga zazebe, kad ju gutne. Korito široko je do 4 m., a voda 1—2 m. duboka, a tako jaka, da na njoj stoji pila kneginje Thurn i Taxis. Od Mrzle vodice teče Mala voda preko Srednjega jarka prama Lokvam i protiče lokvarsku kotlinu, koju bi takodjer pretvorila u jezero, da i njoj priroda nije dala oduška u lokvarskom ponoru, što je zinuo u slojevih guttensteinskoga vapnenca, dug 10, a širok 6 m., gutajući vodu u lievom kutu. Kada voda nabuji, onda zaplavljuje polje Javornik i propada pod brdom Golubnjakom. — *Bela vodica* izvire na podnožju Risnjaka i ponire kod Crnoga luga za šumarskom kućom, a *Čimažev jarak* u spilji Malenici kod istoga mjesta. U jeseni i s proljeća nabuji i ovaj potok tako jako, da ga rupe ne mogu progutati i zato zaplavljuje naokolični kraj. Južnim pravcem protiče crnolužku kotlinu *Mala voda,* koju guta nedaleko pilane osrednje zjalo, nu kada nabuji, digne se nad korito i propada u drugo ljevkasto ždrielo. Još je jedan neznatni potočić kod Maloga sela, koji takodjer ponire. — Kod Prezida dvie su ponornice. Iz špilje Trbuhovice izlazi istoimeni potok i ponire na hrvatsko-kranjskoj medji kod Babina polja. Druga je *Mlaka,* koja kadkada takodjer nabuji i zaplavljuje. Propada na tri ždriela nedaleko bivše pilane Dragutina Račkoga, a inače je jedino vrelo, koje narod pitkom vodom obskrbljuje.

3. Periodička jezera.

Velika šupljikavost krasa jugo-zapadne visočine čini, da tu ima osim ponornica i periodičkih jezera, koja nam svjedoče, da Cirkničko jezero na kranjskoj visočini nije na krasu jedino.

1. *Kukuljansko jezero.* Ovo jezero leži blizu sela Kukuljanova u dubokoj ponikvi, koju obrubljuje jedanaest vapnenih brda. Sa sjevero-iztočne strane osovilo se brdo *Njigovo* (455 m.), do njega *Ravničina,* pak *Goliš,* pod kojim se naselilo seoce Plosna. Dalje je *Glavinovo, Tominova glavica,* pod njom *Malo Vošće* i selo Ponikve sa 26 kuća i 187 duša (1886). Dalje se uzdiže *Seljački vrh,* do njega tri grobničke glavice, *Gradina, Vojsko* (386 m.), *Bovan* i *Učivac.* Kad bi čovjek timi vrhovi utro stazu, trebao bi sigurno poldrugi sat, dok bi duboku ponikvu obašao. Duboka je tako, da ti se seljaci, koji na dnu rade, pričinjaju kao djeca, kad ih s kojega vrha gledaš. Samo dno ponikve obsiže jednu trećinu milje, dieli se na Veli i Mali lug. *Veli lug* zaokružio se i prava je oaza medju onimi pustimi vrhovi. Kada čovjek od Kukuljanova

Digitized by Google

priečcem krene prama ponikvi, proći mu je krajem, gdje je kras svu svoju moć razvio; nu kad stigne na rub ponikve, tad mu odlane: oko se pase na vinogradih, njivicah i šumicah. Veli lug je naplavina, zemlja 1—3 m. debela i tako sipka, da kopajućim seljakom u nju noge propadaju. Sva ta zemlja bijaše nekoč po vrhovih, nu kad oni opustiše, voda ju sprala i u dnu ponikve staložila. Dovaljena kamenja ima samo uz kraj i dobro je, što Velim lugom ne protiče nikakov potok, jer bi ga pretvorio u neplodno zemljište, kako se to dogadja u jednom dielu Ličkoga i Grobničkoga polja. — *Mali lug* je pust, leži niže od Veloga luga, a 106 m. nad površinom morskom. Samo tlo je žućkasto i ilovasto, neplodno, s toga i pusto. Ova neplodnost polieže od silne vode, koja ga zaplavljuje i u Velom lugu kadkada cieli prirod uništuje. Voda nahrupi na dva zjala, od kojih se jedan nalazi u tlu, u guštiku Šipačini. To nije ždrielo, ponor ili bezdan, već neznatna jama 3 m. široka i toliko duboka; nikada ne bi vjerovao, da ona toliku vodu izbacuje, te cielu ponikvu u jezero pretvara. Dokle je voda stajala, odaje suplav, kako Ponikvarci zovu vlaće, sitnije granje, šušanj i mulj, što voda doplavi. Od Šipačine izrovala si voda korito do na kraj Maloga luga, gdje na ždriela ponire. Drugo zjalo Dvorina leži u sutjeski Seljačkoga vrha. Kad nije puno vode, pretvori se u jezero samo Mali lug, koji je od Veloga odieljen kamenitim humcem; nu kad se Mali lug napunio vodom, onda pretiče, te se niz pećine ruši jakim slapom u Veli lug, pretvarajući cielu ponikvu u krasno periodično jezero, kojemu po položaju u Hrvatskoj ne ima premca. Voda se diže 4, 6 i više metara visoko, dapače pamte starci, kad je doprla do seoca Ponikava. Bijaše to po prilici prije 70 godina; voda je izašla na Andrijinje i do božića tako narasla, da je žitelje digla iz kuća i da su bačve s konopi morali vezati. Od onda ne bijaše takove poplave, nu Mali lug leži $^2/_3$ godine pod vodom. Kada voda i Veli lug zaplavi, leži tu dulje vremena: nisam ondje našao ždrielo, koje bi ju gutalo, nu tlo je svakako izšupljeno, kojimi šupljinami ona voda odtiče. Kada su željeznicu od Trnovca na Rieku gradili mišljahu mjernici, da bi se možda vodo od dao urediti, bakarska i druge postaje vodom providiti, ali im trud bijaše uzaludan. I Ponikvarci, koji oskudievaju na zdravoj pitkoj vodi, kopahu dosta duboko, ne bi li se na živu vodu namjerili, nu i oni se u zalud potrudiše.

Pita se, odkuda dolazi tolika voda u jezero i da li gdje provaljuje? Kad bi voda dolazila sa naših vrhova tad bi to

Digitized by Google

bila obična poplava, nu tomu nije tako. Voda, koja ovaj kraj pretvara u jezero, dolazi ponajveć zdola, a po manje sa vrhovah, koji ju propuštaju, pa i ona voda, koja se ruši iz Dvorine, nije s obronaka.

Da ovaj zanimivi pojav protumačimo, valja nam segnuti do Grobničkoga polja. Spomenuo sam kod opisa orografijskoga, da se ovomu polju na sjevero-zapadu uzdiže velebni sklop obručki, odkuda se pružaju planine istarske. Na podnožju sklopa stere se kamenita, pusta i prostrana ravnica Sijevica, koja se prostire od Podkilovca do istarske medje. Kada se snieg po vrhovih topi ili kad zaredaju trajne jesenske kiše: tad se na podnožju Sijevice, iztočnoga diela sklopa obručkoga i sa ostalih vrhovah pojavljuju jaki potoci, koji se gube u rupe i ponore ili zaplavljuju iztočni dio Grobničkoga polja. Voda kao kroz sito ili rešeto propada na Sijevici i okolišu i zato su vrela riedka. Nutrina Sijevice i okoliša mora da je izšupljena, pa kad se one šupljine vodom napune, tad ova provaljuje.

Kod Jelenja, na podnožju Kilovca, provaljuje *Lužac,* te se nakon kratka tieka u duboki bezdan ruši, a provaljuje tako brzo i tolikom silom, da se vidi samo pjena i da dovaljuje i veće kamenje. Kada je voda velika, pretiče, te se izlieva u Sušicu. Do Lužca je *Gonjuša*, koja takodjer pod Kilovcem provaljuje. Voda udara iz zemlje i osovce, probija u selu Podkilovcu podove i diže ljude iz kuća. *Zala* teče dubokim i dalekim jarkom, koji siže do blizo Istrije. Malo niže od nje probija u šikari *Sušica,* koja sa *Zalom* kod Lukeža u Rečinu utiče. *Boroviščica* dolazi iz duboke gudure Borovice, a sabira se na dnu sklopa obručkoga. Sa sjeverne strane ruši se *Kacaj*, dočim pred njim u polju pod Mišcem provaljuje *Mišačka,* a od Podhuma dolazi *Rečinica.* Ako je Kacaj i malen, valja ipak težko kamenje, a izlazi samo za velike kiše. Kada svi ovi potoci provale, zaplave sjevero-zapadni dio Grobničkoga polja, te svi poniru, osim Zale i Sušice.

Iztočni dio Grobničkoga polja zaplavljuju tri potoka: *Zahumščica,* koja dolazi od Huma, *Golubovka*, rušeć se sa vrha Kovačeva i *Čičevka*, koja provaljuje na bezdan više Kikavice velikom silom, propada iztočno od nje, a kad izadje, znak je velike poplave. Ova tri potoka poniru nedaleko Jezera u šupljine „*Rupe*" zvane.

Kako *Kukuljansko jezero* duboko pod Grobničkim poljem leži, to ona voda, što tamo propada, ovdje opet provaljuje, izašli potoci

Digitized by Google

tamo ili ne izašli, jer se i bez toga šupljine pod poljem vodom napune. Spomenusmo, da voda na dva ždriela provaljuje, a sada nam je razmotriti, kako to biva. Pod Grobničkim poljem ima šupljina, jer da ih ne ima, ne bi nekoji potoci ponirali. Te šupljine ne će biti jednake, već razne veličine, a medjusobne razstavljene visokimi osovnimi stienami. Iz ovih šupljina provaljuje voda na Dvorinu. Nu i pod Malim lugom mora biti šupljina, u kojih se ona voda skuplja, što provaljuje u Šipačini, koje će takodjer biti stienami opasane, pa kad se napune, onda uslied osovnoga tlaka vodu izbacuju. Kolik je pak tlak vode prama površini u Šipačini, svjedoči razasuto kamenje, koje je izbacila[1]. I tako bismo imali prividno dva jezera: jedno na površini, drugo u utrobi zemaljskoj.

Pod Velim lugom ne će biti takovih šupljina, jer tu voda nigdje ne provaljuje, a nagadjati bismo mogli, da onaj humac, što Veli lug od Maloga dieli, siže daleko u nutrinu, razstavljajući jednu šupljinu od druge ili je pak Veli lug tako izšupljen, da se vodom ne može napuniti.

Sada nam je odgovoriti na drugo pitanje: gdje provaljuje voda, koja u Kukuljanskom jezeru ponire? Ona provaljuje dielomice kod mora u Bakru, izpod kućah, što leže na podnožju brda na kojem se nanizao grad. Tu izlazi na velike šupljine i napunjuje bakarsku vodnicu Jaz i tako je jaka, da u potrebi okreće pet kolesa bakarskih mlinova, što stoje tik mora. Voda probija pod carinarom, iza koje ima u stienah velikih šupljina, te poput potoka izpod ceste utiče u more. Onda provaljuje izpod jedne kuće, gdje nekoć vrelo *„Stenica“* stajaše, dapače probija pod kamenitimi stubami u ulici *„Stara cesta“* zvanoj i na drugih mjestih. Godine 1878., kad je u Primorju počelo daždditi mjeseca rujna, pa je izmjenice daždilo sve do svibnja godine 1879., dakle punih osam

[1] Takovih primjera ima i druguda. Kad Dobra jako nabuji, ždrielo u Ogulinu ne može ju naglo gutati i zato se voda uslied osovnoga tlaka povraća i jedan dio grada zaplavljuje. Ovo sam gledao g. 1874. kad je suvišna voda u špilju Badanj i Medvedicu propadala. Još se to ljepše očituje kod Kupeškoga jezera, gdje voda kamenje uz veliku tutnjavu izbacuje. — I na Cirkničkom jezeru da provaljuje voda tolikom silom, da iz zabrtvenih bljuvaonika (Speiloch) nekoliko centih težko kamenje na 20, a manje i na 120 koraka daleko baca. (*Tietze* po Grafu Pfeilu, l. c., p. 32.). Vidio sam i sâm g. 1882., da bljuvaonik Suha dolca kamenje izbacuje.

Digitized by Google

secih, bijaše voda u jezeru izvanredno visoka; Mali lug bijaše pod vodom još u lipnju. U Jazu bijaše voda tako velika, da je još i onda preticala, kad splav otvoriše, akoprem još i na dva kanala izlazi. Godinu dana kasnije izostaše jesenske kiše, ali bijaše i Kukuljansko jezero bez vode, i sušice Grobničkoga polja, i Jaz bakarski i cieli žal morski od Bakra do Bakarca. Još u svibnju bijaše voda u Jazu samo 3 cm. visoka, što prouzroči veliku brigu u obližnjih selih, jer mlinovi nisu mljeli, te je sviet žito u daleku Martinščicu ili na Rieku morao nositi. Godine 1882. izadjoše potoci na Grobničkom polju; Mali i Veli lug bijaše pun vode, ali i Jaz u Bakru, gdje je voda još mjeseca studenoga obalu prebljuvala. Uvjerio sam se god. 1885., da voda u Jaz ne dolazi samo izpod stiena, već da izbija na jednom mjestu i osovnim pravcem, što svjedoči, da je i pod Jazom tlo izšupljeno. — Ima i znak, kada će voda u jezero provaliti, jer se na Dvorinu tada puši i dimi, a malo zatim provali voda jakim šumom. Kad sve to razmotrimo, uvidit ćemo, da je Kukuljansko jezero naše Cirkničko jezero, samo što je ovo dugačka ravnica, gdje voda takodjer provaljuje osovno i iz podnožja brda, osobito izpod visoka Javornika. Mogu tvrditi, da ję naše jezero, ako i manje, to ipak postankom zanimivije, jer dočim Cirkničkomu pritiče voda i Golubinkom, Žirovnicom, Martinskim potokom i Lipsenjščicom, imamo mi na Grobničkom polju devet znatno zanimivijih potoka, koji poniru, dočim na Cirkničkom jezeru samo Golubinka propada. — Po Cirkničkom jezeru može se i splavmi voziti, nu i kod nas bi to moguće bilo, pa dočim je ono većim dielom pusto i neplodno, to je Veli lug bujan i zelen, kao kakav gaj. Pod jesen, kada se patke sele i kad se s proljeća vraćaju, padaju na jezero; izadji puškom, pa evo ti i tu obilna lova.

2. *Gerovsko jezero* kod Gerova u kotaru čabarskom obstojaše još prije nekoliko godina. I ovdje se uvalila duboka kraška ponikva opasana visokimi brdi, u kojoj leži Gerovo (584 m.), Mali lug (545 m.), Smrečje i Vode. Brdo Crkveni hrib (713 m.), što se protegnuo od sjevero-iztoka prama jugo-zapadu, dieli gerovsku ponikvu u dvie pole: u sjevernu i južnu. Ova se je otegla u prilici trokuta, plodna je, puna njiva, na kojih žito krasno uspieva, naročito kukuruz. Iztočna je polovica u jednom dielu pusta, u drugom močvarna. Preko ovoga diela romone i teku potoci i potočići, koji pod Crkvenim hribom u opisanu već razpuklinu propadaju, te pod imenom Gerovčice kod Zamosta provaljuju. — Nije tomu tako

Digitized by Google

dugo, da je voda cielu sjevernu polovicu gerovske ponikve pretvarala u jezero, dignuvši se 4—6 m. visoko. Crkveni hrib branio je, da nije poplavila južni dio i neplodnim ga učinila. Dapače još prije 6 godina prostiraše se tamo jezero, koje od onda pravilno propada, ostavljajući samo veliku močvaru, koja siže od Vodâ do Smrečja i u koju se nekoji neznatni potočići izlievaju. Pa zar se u tako kratko vrieme voda u pritocih umanjila? Nije. Dno prijašnjega stalnoga jezera bijaše prije mnogo dublje, što velike naslage prudja i koturina, moćne 10—12 m., svjedoče. Čim je voda toga više naplavila, tim se je i dno više dizalo, a došavši voda do visine ponora, ako je onda već obstojao, poče ona propadati i tako se prijašnje stalno jezero pretvorilo u periodično. Ne bijaše li pak ponora, to je voda malo po malo vapneno kamenje izpirala i odlučivala; kamen se je za kamenom sa svoda i dna rušio, kako to i sada biva, i potoci dobiše toliko oduška, da lako poniru. Nu i prije morala je voda negdje ponirati, jer bi inače bila zaplavila cielu ponikvu, a to svjedoči i Gerovčica, koja propada, odkada ju ljudi pamte. Ždrielâ biti će i druguda pod brdom ili i u dnu samom, ali su nepristupna i nevidiva. — Uz mnogo godina mogla bi voda nanieti prudja, kamenja, koje se niz strminu ponora roni, pa klada, panjeva, mulja, te bi ga mogla zabrtviti i ovaj bi se kraj opet u jezero pretvorio, ako si voda druguda ne bi našla izlaza. Još bi se moglo dogoditi i ovo. Ono kamenje, što kod Zamosta na prodoru Gerovčice leži, dovalilo se ponešto s obalnih vrhova, ali ga i voda, koja jakom silom provaljuje, izbacila. Zjalo, kojim voda provaljuje, za čudo je maleno, niti visoko, niti široko, te se preko kamenja, što pred njim leži, već sada težko probija. Moglo bi se dogoditi, da će se prodor bilo izvana ili iz nutra zabrtviti. Voda, koja kod Gerova propada, neće moći kod Zamosta provaljivati, ona će se povraćati, i tad bi se gerovska ponikva opet u jezero pretvorila, ako si već kod Zamosta ili kojega drugoga mjesta ne bi probila nov put.

4. Vrela.

Pošto je tlo jugo-zapadne visočine izšupljeno, onda nije čudo, da su vrela riedka i da narod na pitkoj vodi oskudieva, jer često provaljuje na nepristupnih mjestih, a često opet u takovih krajevih, koji nisu napučeni. Prava je blagodat za one strane, u kojih se razvio pieščanac, škriljevac ili drugi nepropustni kamen, jer takovi krajevi pitkom vodom obiluju; tu ima dosta vrela, tu se voda

*

Digitized by Google

ciedi i u potočićih žubori. Tako je u dolini Dobre i Kupe, oko Plešacah, Čabra, Trščа, Gerova, dočim Prezid vodom oskudieva. Tu sam gledao, kao i u Primorju, gdje se pred vrelom poredaju, čekajući jedan drugoga, dok mu se posuda napuni.

Na samoj vis-poljani vrela su veoma riedka. Kod Mrzle vodice ima vrelo na brdašcu iza pučke škole od 11° C. Lokve i Delnice imaju ponajveć kapnice ili šterne, dočim manja sela ne imaju ni toga. Pogledamo li malo dalje, to vidimo istu nevolju. U okolici severinskoj ima nekoliko vrelašca, ali su slabo izdašna. Takovo je primjerice vrelo Vlaščić kod Gorenacah, nedaleko Lukova dola Tu probija ili, bolje rekuć, tu se ciedi voda kroz jednu pukotinu u kamenu izdubenu, ali tako lagano, da i tu jedan drugoga čeka i cielu uru, dok se toliko vode sabere, da mu se barilce napuni. Drugo je vrelo pod Lukovim dolom, kojim se služe žitelji ovoga sela, Grišnika, Rtića, a često i Gorenaca, pa kad ova vrela presahnu, što se mjeseca srpnja ili kolovoza svake godine dogadja, tada moraju po vodu u Severin, gdje provaljuju dva kratka, ali jaka potoka: Ribje i Umulac. To je poldrugu uru daleko, dakle moraju ukućani žedjom umoreni po tri ure čekati, dok im se voda donese, pa kad i dobiju vodu, ne krepi ih, niti im žedju gasi, jer se je na daleku putu stopila.

Ista je nevolja i na drugoj i trećoj stepenici visočine, dapače još i veća, jer ne ima pieščanca, koji bi vodu pridržavao. Vrela su ovdje veoma riedka; takovo je ono kod Kamenjaka, a jedino na daleku putu od Jelenja do Rieke. Na vrhu Koritnjaku iznad Krasice ima jedno vrelo za blago, nu i ono u ljetu presahne; drugo je pod ovim vrhom u Lozicah, kod Oštrovice i na vinodolskih planinah pod Zebrom.

Najjače osjećaju Primorci oskudicu vode za košnje, kad moraju po vodu dvie tri ure daleko. Pravo veli *Tietze,* crtajuć hidrografijske odnošaje južne visočine (l. c., p. 35): „Spomenemo li samo, koliko se izgubi vremena i radene sile, kad veći dio žitelja iz pojedinih mjestah po sedam sati izgubi, da potrebitu količinu vode priskrbi; spomenemo li nevrieme, kada preko pustih krajeva bura silovito bruji, ili iztaknemo li još i onu nemoć prigodom požara: tad se moramo diviti uztrpljivosti, kojom slavenski žitelji krasa, u našem slučaju hrvatskoga, sve to strpljivo podnašaju". Po selih, osim Ratulja i okolice u dolini Rečine, piju vodu iz kapnica ili lokava (mlaka). Tako je na Grobničkom polju niže Majura veliki kal „Jezero", a drugi na vrhu Humu. Ondje voda nikada ne presiše

Digitized by Google

i obskrbljuje sva sela Grobničkoga polja i okolice. Nevolju i oskudicu vode ne bi mogao bolje označiti, već kad iztaknem, da na cielom Kukuljanovu (preko 1000 duša) obstoje samo tri kapnice, dočim većina vodu iz kala pije, u njoj se umiva, njom se pere i u njoj kuha. Jedna je lokva južno, a druga iztočno od sela brižno gromačom ogradjena. Kad ne bi vidio, kako žene onu žutu, mutnu vodu, po kojoj žabe, vodenjaci (Triton) i druga gamad pliva, u lodrice pune, ne bi zaista vjerovao, da ljudi takovu vodu piju i zdravi biti mogu. Nu sretno je selo i sa takovom lokvom, jer kad presuši — zlo i naopako, onda moraju po vodu k moru, u grad Bakar. Imućniji dadu si vodu nositi i plaćaju za lodricu 16 do 18 novčića. Slične mlake obstoje i na Praputnjaku i Hreljinu.

Takovi su hidrografski odnošaji na ovoj stupnjevini, gdje nijedan potočić ne žubori, gdje zemlja mjestimice kroz cielu godinu ni kapljicu vode ne iztisne, dočim je zemaljska utroba puna vode, što i narod znade, nu badava za njom čezne i pogiba. Da podzemno ima puno vode, dokazat ćemo na skoro. — Mnogi misle, kad bi se kras ošumio, da bi tada bilo obilno vode; nu mi tvrdimo protivno i velimo, da su i u ono doba, dok bijahu krajevi šumom pokriveni, isti hidrografijski odnošaji vladali. Kako u početku iztakosmo, ne odlučuje cirkulaciju vode šuma, već tlo, naročito vapnenac, koji vodu lako propušta. Tko bijaše za kišovitih dana u Primorju, taj je i opaziti morao, kako se tlo brzo osuši. Kiša lieva u jeseni i s proljeća kao iz kabla, nu čim prestane, za malo je tlo suho, jer se voda kroz šupljine i pukotine veoma brzo prociedila.

Obadjimo malo Risnjak! Krenemo li od Biele vodice prama šumskom priedjelu Grohoću, naići ćemo na skoro na vrelo, koje zovu *„pod kladom“* (10° C.); nu osim ovoga vrela ne ima na cielom Risnjaku vrelašca, u kojem bi bilo samo toliko vode, da bi se jedan put napio; sva voda propada kao kroz rešeto. Ovo je za putnika velika nevolja, pa što vidimo na Risnjaku, to je isto i na Snježniku i svih okolišnih brdinah. Sretan si, ako u kojem izdubenom kamenu ili kladi, nadješ toliko vode. da si bar usta okvasiš. Na podnožju Maloga Risnjaka, u šumi Smrekovcu, ima kraj šumarske kolibe jedna šterna, nu i u njoj nije voda pitka, te ti ne preostaje drugo, već da si iz duboke ponikve sniegom žedju ugasiš. Ako ikada, to se na takovih putovanjih znade cieniti dobra, pitka voda. Kada su članovi hrvatskoga planinskoga družtva, vraćajući se (g.

Digitized by Google

1879.) sa Risnjaka, došli na vrelo „pod kladom“, padoše tu kao jadni Beduini, koji Saharom putuju. — Zanimivo je, da ima i na nekih visokih bregovih i vrhovih vode. Tako na Jožinoj plani na Bitoraju, na Viševici, gdje se slabo ciedi, na njezinu podnožju pod briegom Igrištem, na vrhu Grebenu kod Paproda (10° C.). U Primorju ima nekoliko vrela na sklopu obručkom i to na Sgornički (zovu ga Živica), pod vrhom Pakleno (Osojnica) i iza Čunine glave (Hahlić). U tih je vrelih voda više manje nečista[1].

U kolikoj množini voda kroz vapnenac ponire, o tom se je mogao osvjedočiti svatko, tko je putovao željeznicom iz Skrada u Delnice. Do ovuda juri vlak preko trih tunela, pa kad si unišao u drugi, zaštropota nešto na krovu vagona, koji je štropot u podzemnoj tmini već mnogoga preplašio. Prouzrokuje ga voda, što kroz svod tunela pada, pa ga zato „Vodenjak“ ozvaše. Nu i špilje svjedoče, koliku vodu tlo propušta. U Muževoj hiži kod Skrada ima jezerce sa dva čamca, u Hajdovoj hiži kod Grbajela nekoliko vodnica i jezerce. Kadkada se u špilji nakupi toliko vode, da pretiče, stvarajuć potoke i potočiće, periodička jezera i vrela na prestanke[2]. — Kao što treća i druga stepenica vodom oskudievaju, tako obiluje njom dolina, što se pružila od izvora Rečine do Novoga, a da je tako, uzrokom jest pieščanac, koji vode ne propušta. Vrela u dolinah postaju na dvojaki način. Kod nekojih prokapljuje voda kroz vapnenac i došavši do pieščanca, zaustavi se i tu izvire. Kod drugih opet prolazi voda kroz pieščanac, koji vrelo iztisne. Prva vrela bismo mogli nazvati vapnenimi ili tvrdimi, druga pieščanimi ili mekimi. Zdravih vapnenih vrela ima u Dragi, u Bakru, na Bakarcu, na Križišću, na dva mjesta u Velom dolu i druguda, nu

[1] Kad sam 9. rujna g. 1882. uzlazio na Veliku Viševicu i ožednio, dopelja me vodič do Klančine i označi vrelo. Bijaše to jednostavna mlaka puna žute, smradne vode, od koje sam se ogavnošću odvrnuo, dočim je ona drvarom i Vinodolcem, koji u okolišu svoje zeljnike i košenice imaju, sladak napitak.

[2] I na južnoj visočini ima naličnih primjera. U špilji Samogradu našao sam u zadnjem odjelu takodjer jezerce, koje mi dalnje iztraživanje zapriečilo. U Istriji, a u obćini veprinačkoj, uzdiže se vapneno brdo Pečnik, u kojem se takodjer voda sabrala u malo jezero, koje narod pitkom vodom obskrbljuje. Obično unidje samo jedan u špilju, dočim se drugi poredaju i punu si lodricu podavaju. — Takovo jezerce nalazi se i na Cirkničkom jezeru u špilji Velika Karlovca, nu ovdje je malo teže reći, da li se voda prokapljivanjem sabrala ili je zaostala, dok je kroz ovu najveću špilju jezero odticalo.

Digitized by Google

nigdje ne ima toliko vode kao u Vinodolu, tá sama Bribirština broji do 40 izvora, od kojih je najbolji onaj „Pod oriehom“ tik Bribira.

Vapnena vrela imadu stalnu temperaturu od 8—10° C., dočim je kod pieščanih promjenljiva (8—20° C.) i voda im je kadkad mutna, modrasta ili zelenkasta, koje boje potiču od pieščanca. Primorski gradovi Rieka i Bakar obiluju vreli. Na Rieci su četiri javna vrela od 7° R., a hvale vodu osobito iz Biela kamena i Lješnjaka. Tu provaljuje ona u velikoj množini i prava je blagodat za stanovničtvo grada Rieke. U Bakru su tri takova vrela, a sva tri tik mora, nu najjače je ono pod Lovrićem, gdje voda izpod kuće Stjepana Stiglića na vapnene stiene probija i nakon kratka toka u more se izlieva. Drugo je vrelo „Stenica“, gdje voda takodjer izpod kuće probija i kamenitom se cievju u more odvadja. Treće je vrelo kod velike kavane, nu voda mu je slaba, jer protiče nečisto tlo.

Mjeseca srpnja i kolovoza, kad je u Primorju pripeka sunca najjača, kad priroda od silne žege obumre: ova su vrela najveće blago, što ga imaju žitelji okolice bakarske. Dnevna toplina iznaša 30, 32° R., a često i više, dočim je temperatura bakarskih vrela 6—8° R. (na Rieci po Lorenzu 7·2° R.). Iz ovoga sliedi nepobitno, da ova voda ne potiče od oborina okolice, već da su to živi izvori, koji komuniciraju sa utrobom vis-poljane, a sigurno je, da nekoja postaju u visini od 800—1000 m. Da je tako, svjedoči bistrina vode, koja samo za trajnije kiše od ilovastih čestica malo zamuti, nu čim kiša stane, voda se izbistri. Ovakovu vodu zove Primorac *mladom vodom*. Buduć izvor-voda nije u razmjerju sa godišnjom zračnom oborinom, to mora voda još negdje izvirati i provaljivati, a u istinu provaljuje ona na podnožju svih vrhovah, koji prama moru padaju ne samo u našem području, nego počam od Učke gore do Dalmacije. Ta provala takodjer jasno svjedoči, kako mora biti utroba krasa izšupljena. Koliko kiša na vapnenac upliva, svjedoče stiene i uz cestu bakaračku, koje su tako izšupljene, da nalikuju ogromnim spužvam; tu se liepo vidi, kako se kamen troši i šupljine stvaraju. Kad je na površini tako, kud i kamo je jača voda u nutrini krasa, gdje se većom silom i jačim padom giblje.

Na cieloj iztočnoj obali Istre, pa od Rieke do Bakra i dalje provaljuje voda uz morski žal. Jedan potok protiče Rieku i voda

Digitized by Google

je u njem tako jaka, da okreće mlinska kolesa. Drugi je potok izvan grada blizu Kantride, gdje jaka voda probija izpod jedne kuće i u more se za kratko izlieva. Treći je potok u Cerovici i snabdieva tvornicu kemikalija. Kako voda uz more provaljuje, vidi se liepo oko zatona u Martinščici, gdje si čovjek bilo na kojem mjestu vrelo može sam stvoriti. Treba samo odgrnuti kamenje, odstraniti škripelj, i voda se odmah pokaže. Nigdje se to tako liepo ne opaža, kao uz morski žal od Bakra do Bakarca. Tu izbija voda na najmanje pukotine već u samoj luci te se sa morem mieša i lužnatu vodu stvara. Na takovih mjestih nekoje se alge osobito bujno razvijaju, n. pr. *Enteromorpha compressa, Ulva marina, Ficus vesiculosus;* tu se nastanjuju klapunice *(Mytilus edulis),* dočim od riba rado ovuda pasu glavoči *(Gobio niger, guttatus)* i mulji *(Mugil auratus).* Nedaleko Bakra zanimiv je jedan mlin, gdje se prije samo za kiše mljelo, dočim je sada zapušten. Iza mlina pruža se vinograd, a na kraju mu visoke, spužvasto izšupljene stiene, u kojih je mala špiljica, a u njoj se voda sabira i provaljuje. Blizu je drugo zjalo, kojim se voda jakim šumom ruši. Koju stotinu koraka od ovdje opet je vinograd, u kojem s proljeća i u jeseni toliko vode provaljuje, da ne samo ovaj, već i susjedna dva vinograda zaplavljuje, niz kamenite se stube ruši i izpod ceste u more utiče. — Od Bakra do zatona Crno tri su uz more vrela sa stalnom izvor-vodom. Jedno je obzidano kod *Pod boka,* drugo se zove *Dobra,* dočim je treće *Vrulja* zvano u samom moru. Ogradjuju ga dvie naravne vapnene stiene, izmedju kojih voda velikom brzinom u more utiče, što svjedoči, da ili iz velike visine dolazi ili da je uzak prostor, u kojem se sabira. Za kiše napuni se vrelo posve vodom, a što je zanimivo, da onda na 3—4 cm. visokim mlazom u zrak skače, ali ne iz vrela, već iz samoga mora, dakle je i pod morskom površinom šupljina, u kojoj se voda sabira[1]. Jakim šumom izlazi voda kod zatona Crno, a u još većoj množini kod zatona Žmince, nedaleko Bakarca, gdje kao 16—20 m. širok potok k moru brza. Izpod svakoga kamena, što ga čovjek tu digne, izvire voda. Na mnogih mjestih u bakarskom zaljevu prodire voda

[1] Sličnih pojava ima južna visočina na kopnu. Na moduškom briegu izpod stare gradine nalazi se jedno vrelo, koje obiluje vodom cielo ljeto, nu za kiše prodire voda iz pećina i skače u vis. Ovakova vrela zove narod „*Skakavci*" *(Vukotinović:* Prinesci za geognoziju i botaniku Hrvatske. Rad akad., knj. XLIV.).

Digitized by Google

osovce i tu je more tako hladno, da se ne da kupati, jer su noge u hladnoj, a gornji dio tiela u toploj morskoj vodi. Za studenih zimskih dana ulovi se mora *površnica*, t. j. sladka voda uzdižuć se prama površini morskoj sledi se u tanku ledenu koru. — Dok bijahu vrhovi bakarskoga zaljeva i okoliša šumoviti, bijahu i pritoci mora svakako jači nu i sada se preko godine mnogo sladke vode u more izlieva.

Prije što završimo opis vrela, iztaknuti nam je još dva zanimiva pojava na krasu jugo-zapadne visočine: *vrela na prestanke* (intermittirende Quellen) *i virove u moru*. — Vrela na prestanke ima i u drugih zemljah. Navesti ćemo samo dva tri primjera. Vrelo kod Font-Esterba u Francezkoj teče u lipnju, srpnju i kolovozu izmjenice $36^1/_2$ minuta i presiše na $32^1/_2$ minute. Vrelo kod Touillona, kod Pontarliera (Doubs) izvire samo 10 minuta, a kad se korito vodom napunilo, presahne na $^3/_4$ sata. Vrelo kod Colmara teče i presiše za jedan sat osam puta, ono od Fonsange-a izvire pravilno po dva puta za 25 sati, nu po gotovo je zanimiv Frais puits kod Vesoula jer protiče svake treće ili pete godine, te se onda izlije jakom bujicom.

Za naše područje poznamo dva takova vrela, nu biti će ih i više, samo što ih nitko ne proučava. Kod planinskoga sela Velikoga Jadrča (373 m.) u okolici severinskoj takovo je vrelo. U njem voda, kako mi to pripoviedao upokojeni lukovdolški župnik Vojko Vančina, po tri puta na dan nabuji, dočim u ostalo vrieme polagano teče i žitelje pitkom vodom obskrbljuje. Prvi put nahrupi voda u osam sati u jutro, drugi put u tri sata po podne, treći put pod večer. Seljaci, koji si to čudo ne umiju protumačiti, pričaju, da je podzemno velika špilja, a u njoj pozoj (zmaj), i kad se on uzgiblje, da onu vodu izbacuje. — Nu još zanimivije vrelo nego li je ono kod Vesoula imamo kod Gerova, u kotaru Čabarskom. Pod vrhom Lukeševa rebar provaljuje jedno vrelo svake desete ili petnaeste godine, te se izlieva jakim potokom *Starovnicom*, pak opet na toliko godina presiše. Ovim na oko čudnim vrelom tražili su nekoji uzrok u podzemaljskih vjetrovih, drugi ih svadjali u doticaj sa morskom plimom i osjekom itd. Danas znamo, da se vrela na prestanke temelje na istih fizikalnih zakonih, kao i umjetna pretakala. Kod takovih vrela zamjenjuju trakove spojene uzlazne i silazne zemaljske šupljine.

Da je utroba jugo-zapadne visočine izšupljena, za to ima još i drugih dokaza, a geolog Tietze bijaše prvi, koji je tvrdio, da na

Digitized by Google

krasu mora biti voda, koje podzemno postaju i podzemno se u moru gube, a da je tako, svjedoče *morski virovi*. Zaplovi li čovjek barkom u more i u dragah i dražicah morsku vodu kuša, osjeća, da je manja slana, dapače lužnata. More dakle komunicira nutrinom krasa, a Tietze navodi za to (po Lorenzu) i jedan primjer[1], te dodaje, da će sličnih pojava biti i uz hrvatsku morsku obalu.

Meni je veoma milo, da mogu navod Tietze-Lorenzov novimi dokazi ne samo za jugo-zapadnu, već i južnu visočinu podkrepiti[1]. Na našoj obali ima takav pojav nedaleko Bakra. Uz cestu bakaračku, a u zatonu Crno izvire sladka voda osovno tolikom silom, da na površini morskoj jedan veliki i tri manja vira stvara. Veći je vir 8—10 m. širok, već prama manjoj ili većoj množini vode. Zaton Crno dubok je do 26 m., a tko bi znao kolika je dubljina pod njegovim dnom. Ovdje, kao i druguda imamo ponikvu u moru iz koje voda provaljuje i kad ju ne bi more pokrivalo, napunila bi ju sladka voda i u jezerce pretvorila, kako to čini u kopnenih ponikvah. Sila prodiruće vode mora biti veoma jaka, jer joj valja probiti dno ponikve i svladati odpor mora[2].

---

[1] Blizu Brščeca u Istri zinulo je u dnu mora 40 m. duboko, ljevkasto ždrielo, iz kojega sladka voda izvire. Kad ne ima kiše, tad voda samo u viru kruži, nego od gustih, jakih kiša u utrobi tako zakuha, da u promjeru od 60 m. nijedna barka ne može proći. Ovo je u Kvarneru jamačno najveći vir i prvi ga opisao dr. Lorenz. Na istarskoj obali našao sam ja još dva vira: jedan je u zatonu kod Ike, drugi kod Razbojna, nedaleko Preluke, gdje se liepo vidi, kako se sladka voda s morem mieša. Zanimiv pojav odkrio je god. 1886. kod Opatije (Abbazie) mjernik južne željeznice Perinello i to za gradnje južnoga obalnoga puta. To su potoci kratka tieka, a na utoku takova opazio je, da more jakim odtokom u zemlju propada S jedne strane puta gledaš kako voda propada, dočim s druge slušaš, kako žamori i šumi. Ovo nas sjeća na slični pojav na Kephaloniji, gdje kod Argostolia na jednom mjestu voda propada i mlinska kolesa okreće.

[2] Uz morsku obalu južne visočine našao sam morski vir kod Sv. Jurja blizu Senja, gdje je more 30—50 m. duboko i gdje kod Žrnovnice provaljuje tik mora jaki potok, za koji se misli, da je ponornica Gacka. Drugi je vir niže Staroga grada i mnogo veći od prvoga, jer je voda kružila u promjeru od 20, ako ne i više metara. Treći je takav vir kod Vranjka, niže Jablanca, a kod rta Bačvice, zove ga narod *Vrulja*, jer i u njem voda kao da vrije. More je tu (po hidrografijskoj karti otoka Paga od Oesterreichera) 68 m. duboko. Narod pripovieda, da tu ponornica Lika provaljuje i kad ona nabuji, da vir tako ojača i voda

Digitized by Google

osovnim pravcem tolikom silom udara, da preko nje ni financijalni kajić (ladjica) od 6—8 momaka ne bi prošao, dočim običnu barku daleko od sebe baci. Ima virova i na daleku moru, takav je na otoku Pagu kod Barbata, koji izbacuje bukovo lišće, a kako u Podgorju uz morsku obalu ne ima bukove šume, to ta voda dolazi svakako sa visina velebitskih. Pod mostom pažkim izvire voda iz dna mora tako jako, da odkida halugu i alge i teče u more kao potok sjevero-zapadnim dielom prekrasnoga pažkoga zaljeva.

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA XCIX.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXVIII.

U ZAGREBU 1890.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem. Od M. Vaļavca. (Nastavak.) . . . 1

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. IV. Državno uredjenje. 1. Vladalac i njegova vlast. 2. Župa i grad. Od dra. Fr. Račkoga 73

Religija Srbâ i Hrvatâ. Dio IX. i posljednji. Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda. Od Nadka Nodila 129

„Skup“ Marina Držića prema Plautovoj „Aululariji“. Od dra. M. Šrepela 185

Digitized by Google

Digitized by Google

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. svibnja 1888.

PRAVI ČLAN M. VAĻAVEC.

(Nastavak.)

9. Ove razlike treba ńekoliko pregledno razrediti. a) Razlike u supstantiva. α) u sin. je drugi i u *p.* drugi supstantiv: *bogъ:* gospodь 52 3 7, 65 20, 77 59, 84 13, 94 7, 95 4, boga: gospoda 52 5, bogu: gospodevê 90 2; — *črъnicję:* ovoštiê 77 47; — vъ *dêlêhъ:* v' ljudeh' 95 3; — *domъ:* mêsto 30 3; — *gospodê:* boga 14 4, 72 28, gospodju: bogu 17 42, 88 7, 97 4, gospodevi: bogu 65 1, gospodi: bože 85 6; — *hribetь:* plešta 17 41 (uz hr'-batь 20 13, 68 24, 70 7, 128 3); — *imeni:* zakona (prema legem u vulgati) 129 4; — *nêdra:* lono 34 13, 78 17; — *očrъsta:* okrišla 77 28; — *vъ orąžьihь:* na kolesnicahь 19 8 ἐν ἅρμασι, (vъ oraįichъ ima i psalt. Teodoz. od god. 1472.); — *pečali:* sili 109 3 (vidi str. 79 XXVII.), pečalei: skr'bi 33 18 θλίψεων; — *plodъ* tvoihъ: ruku tvoeju 127 2, po vulgati: manuum tuarum; — *pokonъ:* načelo ἀρχή 110 10; — *povêlêniê:* sudbi 118 75 (povêl. i sluck. psl.); — podъ *rąkami:* nogami 105 42 (opako); — *rąženьe:* gađenie 30 14; — *rêsnota:* istina 30 24, 39 11 12, 42 3, 44 5, 50 8, 53 7, 56 4 11, 60 8, 68 14, 70 22, 84 11 12, 85 11, 87 12, 88 2 6 26 34, 90 4, 91 8, 95 13, 97 3, 99 5, 107 5, 137 2, ali i u sin. dolazi istina 24 10, 35 6, 116 2, 118 86 90 142 151; — o *rizą:* o man'tizê 21 19; — vъ *selê:* v krovê 60 5 (tako u ps. XIII.—XIV. v.); — vъ *skrovištihъ:* do ložištь 104 30; — *straha:* boêzni 52 6; — vъ *stranê:* v svêtê 55 14 (vъ stranê i u psl. XIII.—XIV. v.); — *svêdênьê:* smêreniê 118 79 opako jer μαρτύρια; — *vodъi:* rêki 104 29; — *zakonъ:* zavêtъ 24 14, zavêtь (ili zakonъ) ego êvitь

Digitized by Google

imь može biti grьki ἡ διαθήκη αὐτοῦ δηλώσει αὐτοῖς ili (po bibl. Aq.) τὴν συνθήκην αὐτοῦ . . .; — *zapovêdi:* zakonь 118 127 τὰς ἐντολάς, zapovêdemь: opravdaniemь 118 73 τὰς ἐντολάς, vъ zapovêdi: v zavêtê 77 73 ἐν τῇ διαθήκῃ; — *zaštititelь:* izbavitelь 39 18; — *žalostь:* zavistь 68 10 ζῆλος (a 118 139 i *p.* žalostь).

β) U *p.* supstantiv istoga korijena, ali kakve god druge tvorbe: *bezdenie* mъnogo: bezdni 35 7, vъ bezdnêhъ: v bezdnahь 134 6; — *blagoslovestvenьê:* blagoslovlenie 83 7, blagovestvenie: blagoslovlenie 128 8, 132 3, blagoveštenьe: blagoslovlenie 3 9; — *blagostiją:* blagostinju 67 11; — *bliscênьê:* obliscanię 17 3; — *cêsarь:* carь 73 12, 83 4, inače skraćeno csrь 20 8, cêsrь 23 10, crь crъ cêrь (23 10), cêsarju: caru 71 1 inače crju, cêsari: cari 71 10 inače cri cêri, cêsari pl. istr.: cari 88 22, cêsarьstva pisano crьstva cêstva csrva: carstvię 44 7, 78 6, 104 13; — *demona:* dêmuna 90 6, demoni: demuni 95 5, demnomъ: dêmunomь 105 37; — *dobrovê:* dubravê 73 5, dąbrovъ: dubravi 28 9, 82 15; — vъ *Efrantê:* v' Eprête 131 6 (*k.* Efrete); — *Emasiju:* Manasiemь 79 3; — *Faraosa:* Paraona 135 9, 135 15; — *Finisъ:* Pinêesь 105 30; — *gospodinъ* (gnъ): gospodь 33 8; — *Hiruvimъ:* Herovimь 17 11. Hiruvimê: Herovime 79 2, 98 1; — *hrizьma:* krizma 132 2; — *ierêi:* erei 77 64, 109 4, 131 9 16, vъ ierêihъ: v erêihь 98 6; — *Imamъ:* Amon' 82 8; — *inokъ: inogь* 79 14; — *inomьišleniemъ:* edinomišleniemь 82 6; — *inorogъ:* edinorogь 77 69, inoroga: edinoroga 91 11; — *ispovêdaniimъ:* vь ispovêdi 94 2; — vь *Ijędorê:* v Endorê 82 11; — *klevetьi:* klivet' 118 134; — *kliknovenie:* vskliknovenie 88 16; — *lateliхъ:* laêtelihь 9 22; — *lihoemьstvo:* lihoimstvo 118 36; — *lozьe:* lozi 79 11; — *ljubьi:* prêljubi 105 39; — *materьstva:* mator'stva 70 18; — *milostьinją:* milosti 102 6, milostь 32 5; — o *množestvii:* o množ'stvê 32 17, vъ mъnožьstvii: v množstvê 65 3; — *Mosi:* Moisêi 98 6, 105 23 32, Mosêa: Moisêê 104 26, 105 16. Mosiju: Moisêovê 102 7; — *nečestiją:* nečistotoju 72 6. nečьsti: nečistie 31 5. nečistiê 64 4; — *nevêzьstva:* nevidêniê (vi = vê) 24 7; — *obavьnika:* oban'nika 57 6 (*k.* obavnika); — *odêalo:* odêlo 101 27; — *održanьe:* — udržanie 2 8; — *osofomъ:* isopomь 50 9 *k.* osopomь *nov.*[2] osopomь. *(ostoênьê* 59 11 i *osvoênьê* 30 22 u sin. ispravi: obъstoênьê); — *otečьstva:* otъčьstva: otьčьstviê 95 7, 106 41, 21 28; — *otъvêtьi:* svêti 32 10 συμβουλίαι; — *paznegьti:* pažnoh'ti 68 32 (*mih.*[1]) páznokti); — *pêsnь:* pênie 39 4; — *pinikъsъ:* pinik' 91 13, bilo je i

Digitized by Google

u sin. pinikъ, a kasnije natpisano je sъ nad kъ da bude prema φοινίξ; — *plênenьe:* plênь 52 7, 125 4 (i u sin. plênъ 13 8, 67 19, 77 61, 84 2, 125 1); — *pravostь:* pravьdu 66 5, pravotъı: pravostь 36 37; — *prišьlьstvo:* prišastvie 119 5, prišьlьstva: prišastviê 118 54; — otъ *pąti:* otъ rasputiê 54 12 (*nov.*[1] rasputi); — *rabъı:* rabine 85 16, 115 9; — *Rъmunъ:* Ermonь 88 13; — *Salъmanu:* Salmonu 82 12; — *sądъ:* sud'ba 80 5, 96 2, vъ sądêhъ: v sasudêhь 70 22; — *skotъ:* skote (skotę) 72 22, skotet' 106 38; — *smokъvinьê:* smokovnice 104 33; — vъ *Solomunê:* v Selmonê 67 15; — *sušilo:* sahьl' 101 4 (*k. nov.*[2] sahalь φρυγίον); — *sъnêdi:* v snêdenie 43 12; — *sъpasa:* spaseniê 68 14, sъpasu: spasitelju 94 1 (uz spasъ σωτήρ 24 4, spasa 23 5); — oto *sъrjęštję:* otь srêteniê 90 6; — *Taverь:* 88 13 biće pogrješno prepisano za Tavorь 88 13; — *toplotъı:* teploti 18 7; — vъ *Torê:* v Turê 82 8; — *trupьe:* trupi 78 2; — *tvorь:* tvarь 18 2; — na *tvrъdi:* na utvr'di 103 5; — *ustь:* ustanь 20 3, ustomъ: ustnama 39 10, ustъı: ustnama 21 8, vъ ustьnahъ: v' usteh' 58 8; — *veličestvo:* veličьstvie 70 21, veličьstviê: veličiê 70 19; — *vêždi:* veici 10 4 (*nov.*[2] vêcê *k.* veice); — na *vrъbii:* na vr'bê 136 2; — *vъspoplъzenъê:* poplznoveniê 55 14; — *zaemodavьcь:* zaimodavac' 108 11; — *zaštititelь:* zaštitnikь 42 20; — *zmъı:* zmii 103 26; — *želanie:* želênie 37 10 (uz želanie 9 38, 20 3, 101 10); — *žrêbii:* žrêb' 124 3.

b) Razlike u adjektiva: α) druge riječi: *ąrodaego:* gr'dago 88 11; — *podobьno:* potrêbno 31 6; — *rêsnotivьnъ:* istinanь 85 15; — *ubogago:* ništago 9 29.

β) Riječi istoga korijena ali druge tvorbe: *Araviska:* Arav'ska 71 15; — *Arunovъ:* Jêrun' (un' = uń') 113 20, Arunovą: Erunju 132 2; — *cêsarju:* carevu 44 16, 71 2; — *Hanaanovą:* Hananju 104 11; — *Kadiską:* Kad'skuju 28 8; — *Erъmunê:* Eremon'ska 152 3; — *Sionję:* Sion'sku 132 3; — *člověčь:* za taj oblik u sin. dolazi samo člověčьskь i to člověčьski 8 5, 11 9, člověčьskoe 75 11, člověčьska (genetiv singulara) 30 21, (plural akuzativ) 93 11, člověčьskago 79 16 18, člověčьsci 4 3, 35 8, 48 3, 56 5, 57 2, 61 10 bis., 89 3, člověčьskie 10 4, 13 2, 32 13, 52 3, 65 5, (sin. drukčije) 88 48, člověčьskihь 11 2, 16 4, 20 11, 44 3, 72 5, 118 131, člověčьskimь 106 8, člověčьskimi 30 20. Riječ dolazi samo skraćena člski. U sin. dolazi svuda oblik člověčь do 59 13 i 107 13, člověčьsko (člsko); — *nebesьnъ:* za taj oblik u sin. dolazi u *p.* samo nebeski; *nebesьnъıi:* nebeski

Digitized by Google

67 15, nebesьnъi: nebeski 77 24, nebesnaego: nebeskago 90 1, nebesъnago: nebeskago 104 40, n(ebes)nêi: nebescêi 102 11, nebesnumu: nebeskomu 135 26, nebesъnъimъ: nebeskimь 78 2, nebesnъiję: nebeskie 8 9, 49 10, 103 17; — *zemlьnъi* i *zemьskъi*, za taj oblik u sin. dolazi zeml'ni i zeml'ski, zemьnaê: zemlnaê 11 16 u *k.* u *p.* nema. zemьnoi: zemlni 82 11, zemъnii: zeml'ni 48 3, zemьnii: zeml'sci 2 2, 47 5 (51 11 u sin. zemlьstii), 101 16, zemьnъihъ: zeml'nih' 48 12, zemlskihь 75 13, zemьnъimъ: zemlnimь 78 2, zemьnъmi: zemlnimi 88 28, zemьskaê: zemlьskaê 71 17 (67 33), zemьstii: zemlsci 71 11, 137 4 (148 11); — *črênovnъiję:* žr'novnie 57 7 (*k.* žrnovlnie *nov.*[2] črenovnie); — *desętistrunьnê:* desetostrunnê 91 4; — *erodoro:* erodievo 103 17; — *Hananьska:* Hananêiska 134 11, Hananъskъim: Hananêiskimь 105 38; — *inočjędъ:* edinočedь 24 16, inočjędąją: edinočedu 21 21, 34 17, inomъislьnъiję: edinomisl'nie 67 7, inorogъ: edinorogь 21 22, edinoroga 91 11, inorožь: edinoroždь 28 6; — *krêpьšihъ:* krêpl'ših' 34 10; — *ląkavьnъihъ:* lukavih' 25 5; — *nečьstivъ*, za taj oblik dolazi svuda nečistivь: nečistivi 9 6 34, pl. 1 4 5, 30 18, 50 15, nečistivago 9 23, 10 5, 16 13, 36 35, nečistivihь 1 6, 16 9, 36 28 38, nečistivimi 25 5 9; — *neporečenъ:* neporoč'n' 18 8; — *nesъitьnomъ:* nesitomь 100 5; — *pravь:* prav'dan' 91 16, pravъihъ: pravьdnih' 110 1, 111 2, pravъimъ: pravdnimь 32 1, 111 4; — *prêmilostivъ:* milostive 85 15; — *rožênъi:* rožnie 97 6; — *tъštetьnъimъ:* taštimь 2 1; — *uselenъiję:* vselenie 17 6, 32 8; — *vъčeraštьne:* včerašni 89 4 (*nov.*[1] včerasni); — *žitenъ:* žitelanь 106 37: — *živii*: živušte 54 16, živъih: živuštihь 114 9.

Za supstantiv u sin. dolazi adjektiv: hlêbъ *anđelь:* anđelski 77 25; — vъ denъ *glada:* v dьni gladnie 36 19; — krilê *goląbi:* golubini 67 14; — *grêšьnikъ:* grêšnihь 36 17, 72 3, 74 11, 113 61, 124 3, 128 4, izdrąkъi grêšьnikъ: iz ruki grêšniče 96 10; — nêstъ *izbavьnika:* nêstь izbavei 79 11; — bogati *ljudье:* ljud'sci 44 12; — pątь *nepravьdъi:* nepravьdni 118 29, pravedъnika: pravьdnago 36 12, pravedьnici: pravьdni 33 18, pravedьnikъ: pravьdnih' 117 15, 124 3; — sъ *prêljubodêi:* s prêljubodeinimi 49 18; — glasomъ *radosti:* radostnimь 46 12, olêimь radosti: radostnim' 44 8; — taina *srъdьca:* sr'dačna 43 22; — bądi pąt ihъ *tъma:* tamanь 34 6. Obratno za adjektiv u sin. dolazi supstantiv: nêstъ tvorję *dobra:* blagostine 52 2 4; — tъ izbavitъ Israilê oto vьsêhъ *bezakonьnъihъ:* bezakoni (pl. gen.) 129 8; — *grêšьnъihъ:* grêšnikom' 33 22, grêšьnii: grêšnici 57 4; — žrьtva

Digitized by Google

hvalьnaa: hvali 49 23, žrьtvą hvalьną: hvali 49 14, 106 22, žrьtvą *pravьdьną:* pravdi 4 6, 50 21, 115 8; — otьčьstva *jęzъičьna:* otčьstviê êzik' 21 28; — otъ ustъ *lъvovъ:* l'va 21 22; — novorasli *maslinnъi:* maslin' 127 3; — izъ ustъ *mladenečь:* mladencь 8 3; — neprevedena riječ u *p.* ὁλοκαύτωμα dolazi u sin. prevedena *olokavtomata:* vъsesъžagaema 19 4, olokavtomati: vьsesъžagaemaa 49 8, vьsesъžagaemъję 65 15, olokavtomatь (pl. gen.): vъsesъžagaemъihъ 39 7, 50 18, olokavtomatami: vъsesъžagaemъimi 65 13; — *pravedьnъi:* prav'dnikь 36 26; — na vodê *prêrêkanьnêi:* prêrêkaniê 105 32; — izdrąkъi *pьsьję:* iz ruki psa 21 21 (*nov.*[2] pasь); — idoli językъ *sьrebrьni* i *zlati:* srebro i zlato 113 12, 134 15; — strahъ *sьmrъtьnъi:* semr'ti 54 5; — *tąčьnъiję:* lok'vi 77 44; — istočьnici *vodьnii:* vodь 17 16; — *vražьê* oskądêšję orąžьê: vragu 9 7; — sъkazalъ mi esi pąti *životьnъiję:* puti života 15 11.

Za izvjestni oblik adjektiva u sin. dolazi u *p.* neizvjestni: od bezumьnago: bezumna 73 22 ὑπὸ ἄφρονος; — bezvêstьnaa: bezvêstna 50 8 τὰ ἄδηλα; — blagaa: blaga 127 5 τὰ ἀγαθά; — blagodêavъšjumu: blagodavšu 17 6; — bojęštei sję: boešte se 14 4 τοὺς φοβουμένους 113 19, 117 4, bojęštii sję: boešte se 65 16, 127 1; — borjąštii sję: borušte se 55 3 οἱ πολεμοῦντες; — duhъ burьnъi: buran' 106 25; — dajęi: dae 135 35 ὁ διδούς; — dêlająštei: tvorešte 52 5 οἱ ἐργαζόμενοι; — dêlomêrьnъimъ: dêlomêrnomь 77 55; — dvižąštei: dvižušte 108 10 σαλευόμενοι; — hodjęštii: idušte 125 6 πορευόμενοι; — hotjęi: hote 13 18 ὁ θέλων; — hranjęi: hrane 120 4 ὁ φυλάσσων; — Idumêiskaê: Idumêiska 82 7; — inočjędają: edinočedu 21 21, 34 17 τὴν μονογενῆ; — ispъitająštei: ispitajušte 63 7 ἐξερευνῶντες; — istъgoi: istrg' 21 10 ὁ ἐκσπάσας (*nov.*[1 2] istrg'i); — klъnъi sję: kl'ne se 62 12 ὁ ὀμνύων; — malaa: mala 103 25 μικρά, maloe: malo 36 16 ὀλίνον; — nadêjąštii sję: nadêjušte se 113 16, 134 18 οἱ πεποιθότες; — nakazajęi: nakazae 43 10 ὁ παιδεύων; — naljęcająštei: nalecajušte 77 9 ἐντείνοντες; — nenavidjęštei: nenavidešte 67 2 οἱ μισοῦντες, nenavidjęštii: nenavidešte 104 41 οἱ μισοῦντες. nenavidjęštję: nenavidešte 88 24 τοὺς μισοῦντες: — ništaego: ništa 36 14 πτωχόν; — obitêlьnъję: obitel'ni 106 36; — obraštajęi: obraštae 18 8, ἐπιστρέφων 65 6, ὁ μεταστρέφων; — okaanaa: okan'na 136 8 ἡ ταλαίπωρος; — otъrinąvъi: otrinuv' 59 12 ὁ ἀπωσάμενος (*nov.*[1] otrinuv'i); — vъ ądolь plačevьnają: v udolê plačev'nê 83 7; — polagajęi: polagae 103 3 ὁ τιθείς; — polьskaa: polska 103 16; — prêpoêsanъi: prêpoêsan' 64 7 περιεζωσμένος; — propinajęi: propev' 103 2 ἐκτείνων;

Digitized by Google

— prozjębajęi: prozebae 103 14 ὁ ἐξανατίλλων; — razumêvajęi: razumêvae 13 2, 52 3 συνιῶν, 32 15 ὁ συνιείς; — sirumu: siru 9 39 ταπεινῷ; — slъšajęi: sliše 37 15 ἀκούων; — sozъdavъi: sьzdav' 32 15 ὁ πλάσας; — vъ suêa: v sue 39 5, suetьnaa: suetna 37 13; sъbirajęi; zbirae 32 7 συνάγων; — sъhodjęštei: nishodešte 21 30 οἱ καταβαίνοντες; — sъmêrenъjǫ: smêreni 17 28 λαὸν ταπεινόν; — sъnêdajǫštei: snêdajušte 13 4, 52 5 οἱ κατεσθίοντες; — sъpasajęi: spasae 17 42 ὁ σώζων; — sъpjęi: spavь 77 6 ὁ ὑπνῶν *nov.*[12] spe; — sъtažajǫštei: stužajušte 118 157; — svętoe: sveto 32 21, 104 3 τῷ ἁγίῳ 102 1, τὸ ἅγιον, svętaê: sveta 97 1 ὁ ἅγιος; — tainaa: taina 50 8 τὰ κρύφια; — tvorjęi: tvore 52 4, 100 7 ποιῶν 103 4 ὁ ποιῶν, tvorjęštei: tvorešte 106 23 ποιοῦντες; — ubogumu: ubogu 9 10 τῷ πένητι, ubogaego: uboga 46 14 πένητα, ubogaago: uboga 108 31 πένητος; — uklanêjǫštjǫ: uklanajušte 124 5 τοὺς ἐκκλίνοντας; — vedъšei: vedše 136 3 οἱ ἀπαγαγόντες; — velicêi: velicê 50 3 κατὰ τὸ μέγα; — vêdǫštei: vidušte 118 79 οἱ γινώσκοντες; — vidjęštei: videšte 63 9 οἱ θεωροῦντες; — vodьnaa: vodna 106 33; — vъsaždei: vsaždь 93 9 ὁ φυτεύσας; — vъzdvizajęi: vzdvizae 112 6 ἐφορῶν; — vъziskajęi: vziskae 13 2 ἐκζητῶν; — vьsêčьskaa: vsačьska 103 28 τὰ σύμπαντα; — zabъivajǫštei: zabivajušte: 49 22 οἱ ἐπιλανθανόμενοι zabъivajǫštii: zabivajušte 9 18 τὰ ἐπιλανθανόμενα; — zъloe: zlo 50 6 τὸ πονηρόν; — zъlobujǫštei: zlobujušte 26 2 κακοῦντας; — živii: živušte 54 16 ζῶντες, živaštjumu: živuštu 9 12 τῷ κατοικοῦντι, živaštei: živušte 23 1, 83 15 οἱ κατοικοῦντες, životъnaa: životna 67 11, 103 25 ζῶα. — Obratno za neizvjestni oblik u sin. dolazi u *p.* izvjestni: Avraamlemь: Avraamlimь 46 10; — blaga: blagaê 118 39 τὰ χρηστά; — božei: božihь (pl. gen.) 17 7; — človêča: človêčьskago 79 18, človêčь: človêčьskihь 11 2, 16 4, 20 11, 134 15, človêčję: človêčьskie 13 2, 52 3, 88 48, človêče: človêčьskoe 75 11, človêčьskъi: človêčьskimi 30 20; — davъšju: davšumu 103 28 δόντος 135 21 δόντι; — o desnǫ: o desnuju 15 8; — ljubъi dêjǫšta: ljubodêjuštago 72 27 τὸν πορνεύοντα; — dobrъi: dobrie 33 13 ἀγαθάς; — kameni draga: kamene dragago 18 11 λίθον τίμιον; — Edemьskъi: Edomskie 136 7; — Eđupъtьscê: Ejupatscêi 77 51, Eđupъtьskъi: Ejupat'skie 80 6 11; — Etiopьskomь: Etiop'skimь 73 14; — glagoljǫštę: glagoluštee 30 19 τὰ λαλοῦντα 136 7 τῶν λεγόντων; — gluhъi: gluhie 57 5; — hodję: hodei 14 2 πορευόμενος; — hranjęštję: hraneštee 30 7 τοὺς διαφυλάσσοντας; — hvaljęšte: hvaleštei se 48 7 καυχώμενοι; — Jerusolimьskъi:

Digitized by Google

Jerusolimskie 50 20; Ijudêiskъı: Ijudêiskie 41 12, 96 8: — Jordanъskъı: Erdan'skie 41 7; — iscêlêjąšta: izcêlajuštago 102 8 τὸν ἰώμενον; — sъ izbranomь: izbranimь 17 27 μετὰ ἐκλεκτοῦ; — izdêjąšta: zdêjuštago 68 23 ἐκφέροντα; — izdrjęsъšju: stres'šumu 135 15 ἐκτινάξαντι; — izvodję: izvodei 67 7 ἐξάγων 134 7 ἀνάγων; — Kadiską: Kad'skuju 28 8; — krêpъkъı: krêpkie 134 10 κραταιούς; — letjęštję: leteštee 90 5 πετομένου; — ljudъska: ljud'skago 17 44, ljudъscê: ljud'iscêi 106 32; — ljutъ: ljuti 40 2, 48 6 ἐν πονερᾷ, ljutъı: ljutimi 77 49 πονερῶν; — mjętežьna: metežnago 90 3 ταραχώδους; — mъnogъ: mnogihъ 118 156 πολλοί 134 10 πολλά; — moreskъ: morski 77 27; — sъ nepovinъnomь: nepovin'nimь 17 126 μετὰ ἀθώου; — nepravedenъ: neprav'dni 118 104 128, nepravedъnomъ: neprav'dnimь 24 19 ἄδικον; — obъlъgająšte: oblaguštei 108 24 οἱ ἐνδιαβάλλοντες; — obъšedъše: obhodeštei 117 11 κυκλώσαντες; — ognьną: ogannuju 20 10; — Oгъmunъskъı: Eremon'skie 41 7; — otemljąštju: otemljuštumu 75 10 τῷ ἀφαιρουμένῳ; — pernatъı: pernatie πτερωτά; — pravъ: pravi 50 12 εὐθέν 106 7; — sъ prêpodobъnom: s prêpodobnimь 17 26 μετὰ ὁσίου; — prêvъısprъna: prêvisprnaê 105 3 τὰ ὑπερῶα; — prosêkająšta: prosêkajuštago 28 7 διακόπτοντος; — pustъ: pustihь 74 7 ἀπὸ ἐρήμων; — ne razumêvająštę: razumêvajuštee 118 158 ἀσυνετοῦντας; — rožênъı: rožnie 97 6 κερατίνῃς; — sąštju: sušumu 7 5; — Selomьską: Silomskuju 77 60; — sêdję: sêdei 9 5; Sionъskъı: Sionskie 47 3; — sъ strъpьtivomъ: strptivimь 17 27 μετὰ στρεβλοῦ; — suetьna: suetnaê 30 7; — sъmrъtьnê: semr't-nêi 87 7, 106 10, sъmrъtьnъı: semrtnie 106 14; — sъtąžająšte: stužajuštei 3 2 οἱ θλίβοντες; — svęta: svetaê 133 2 τὰ ἅγια, otъ svęta: svetago 19 3 ἐξ ἁγίου; — tvorję: tvorei 85 10 ποιῶν; — upaêjąšti: upaêjuštiê 22 5 μεθύσκον; — utêšająšta: utêšajuštago 68 21 παρακαλοῦντα; — utrьnję: jutrnee 129 6: — vêčenъ: vêčnihь 75 8 ἀπὸ αἰωνίων, vêčni 104 10 αἰώνιον; — vêtrъnju: vêtr'nuju 17 11, 103 3; — vodję: vodei 79 2 ὁ ὁδηγῶν; — doždь volenъ: vol'ni 67 10 ἑκούσιον, volьna: volnaê 118 108 τὰ ἑκούσια; — vražьêhъ: vražihь 30 9 — vъstająšte: vstajuštee 17 40 τοὺς ἐπανισταμένους 71 12 ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις; — vъziskąšte: vziskajuštei 21 27 οἱ ἐκζητοῦντες, vъziskająštemь: vziskajuštim' 24 10 τοῖς ἐκζητοῦσι; — zabъvenê: zabvenêi 87 13 ἐπιλελησμένῃ; — zakonoprêstąpьnъı: zakonoprêstupnie 100 3 ποιοῦντας παραβάσεις; — znająštję: znajuštee 78 6 τὰ ἐπεγνωκότα; — zъla: zlaê 72 18 κακὰ (S²); — želêznъı: želêznie 106 16 χαλκᾶς; — žestokъı: žestokie 16 4 σκληράς.

Digitized by Google

— Mnoge ovijeh razlika biće potekle od shvaćańa pojedinih pisaca, a ńeke možda i od zavirivańa u latinski tekst, gdje nema razlike glede na izvjestnost i neizvjestnost.

c) Razlike u glagola: α) druge riječi u sin. a druge u *p*: *dastъ*: darova 104 44; — *dêlająštei*: tvorešte 52 5; — *glagoljąštiimъ* nepravъdą: dêlajuštihь 62 12; — *grjędetъ*: pride 95 13, grjędą: pridu 39 8, grjędai: iže pride 117 26; — *hodjęštii hoždaahą*: idušte idêhu 125 6; — *hvalite*: slavite 81 11; — *iskąštei* zъla mnê: velerêčujušte na me 70 13, (a *k. kv.* i *nov.*[1 2] iskuštei zla mnê, u *p.* je tako uzeto od 34 26 da oblêkuť se v studь i v sramь velerêčujuštei na me); — *ispъitająštei*: ispovêdaju 118 115; — *izbavi*: izmi 21 21, vihiti 68 21; — *izvede*: iz'gna 77 15, izvedi: izbavi 24 17; — (*o*)*kovanъje*. naučenie 89 12; — *naljęci*: vьnmi 44 5; — *naležite*: napadaete 61 4; — *naložą*: prostru 107 10; — *nastavlьšjumu*: provedšumu 135 16; — *ne godovahъ*: bliz' bêh' 94 10; — *obidetъ*: obimeť 48 6; — *ne opravьditi*: da prêlastet ti 61 10; — *ostavilъ esi*: otpustilь esi 31 5; — *otъrini*: otvrzi 26 9; — *otъjętъihъ*: otrek'ših' se 126 4; — *otъmi*: izbavi 58 2; — *pomolite sję*: obeštaite 75 12; — *postoitъ*: potr'pit' 129 3; — *potrêbilъ esi*: posramilь 43 8; — *potъšti sję*: pospêši 69 2; — *povêdêšję*: vzvêstiše 43 2; — *požidi*: primi 118 122: — *prêkušena*(*?*): prêukrašena 44 10 14; — *(pribądetъ*: prideť, što čitaj pri(bu)deť 93 20); — *pride*: priš'stvova 104 23; — *ne priložitъ*: ne vzmožetь 88 23; — *prinesątъ*: privedutь 71 11; — *ražežetъ sję*: razgorê se 38 4; — *rečetъ*: glagolete 10 1; rekątъ: vzglagoljutь 39 17; — *sjętъ*: reče 35 2; — *sozъdaste*: osnovasta 94 5; — *sъhranišję*: strpêše 105 13; — *šję̨tašję*: vskrš'taše 2 1; — *uboê sję*: vstrepeta 75 4; — *umlъča*: poči 75 4; — *umolite*: prosite 121 6; — *ustrašišję sję*: uboêše se 13 6; — *vъnušjętъ*: slišetь 134 17; — *vъnъmi*: prizri 70 12; — *vъpiją*: poju 126 6 bis.; — *vъselêjęi*: iže obitati (s)tvoritь 112 9; — *vъzjęhъ*: v'zvesь 85 4; — *vъzveseljętъ sję*: uboeť se 106 42 (opako); — *vъzovą*: molju se 27 2 (i *nov.*[1 2], a *k.* vzovu); — *zamądi*: zakasni 39 18, 69 6; — *zapъnątъ*: ne poznajuť se 76 20; — *zastąpi*: zaštiti 19 2; — *živilъ esi*: utêšilь 70 20 (ἐζωοποίησας *kv. nov.*[1 2] živilь, utêšilь esi je iz 70 21 ovamo metnuto).

β) Ine razlike u glagola: *avjętъ sję*: êviť se 83 3; — *blagodêavršjumu*: blagodavšu 12 6, blagosьdêv'šumu 56 3 (*k.* blagosьdêav'šu); — za *blagoslovesiti, blagoslovêstiti, blagoslovêstviti* u s i n. dolazi u *p.* blagosloviti: blagoslovesiši (blgsiši blagsiši):

Digitized by Google

blagosloviši 5 13, 64 12, blagoslovesi (blsi): blagoslovi 66 2 7 8, 102 1 2 (blgsi) 103 1 (blagsi) 106 38, blagoslovesite (blgsite): blagoslovite 65 8, blagoslovêšta (blšta): blagoslovlju 33 3, 62 5, 131 15, blagoslovestviši (blstviši): blagosloviši 108 29, blagoslovesti (blsti): blagoslovi 113 20, blagoslovestvitъ: blagoslovitь 28 11 (blstvitъ) 48 19, 111 2, 127 4 5, 133 3, (blagostvitъ) 71 50, blagoslovestvi (blgvi): blagoslovi 27 9, 44 3. blagoslovestvihomъ (blstvihomъ): blagoslovihomь 117 26, 118 8, blagovestvìmъ (blstvimъ): blagoslovimь 9 24, 113 26, blagoslovestvite (blstvite): blagoslovite 134 19, blagoslovestvilь 113 20 21, blagoslovestvenъ (blstvenъ): blagoslovlenь 17 47, 27 6, 30 20 itd., blagoslovestvuja: blagoslovlju 25 12, blagovestvuję: blagoslove 131 15, blagovêštaha: blagoslavlahu 61 5, blagoslovestьstvujaštiimъ: blagoslovestujuštimь 67 12; — *badetъ:* budi 40 14, 77 19, 88 5, bada: budite 108 8 9 13 15, badête: este 81 6; — *boêhъ sję:* uboch' se 118 120, boêšję sję: uboêše se 52 6 (svi ostali: uboêše, biće dakle u sin. siniceza: *u* samo jedan put napisano: tuboêšję sję za tu uboêšję sję); — *dastъ:* razda 109 9, daždь: dastь 120 3; — *dviže:* vzdviže 77 52; — *estъ:* bistь 113 5; — *êdъ:* êdei 40 10, êstъ (supin): êsti 58 16, êsję: êše 21 30, 77 29; — *glagoletъ:* vzglagolet' 28 9, glagoljatъ: vzglagoljutь 34 27, 69 5, glagola: glagolaše 11 3, 86 3, glagolaaha: glagolaše 37 13; — *glumlêho sję:* glagolahu 68 13; — *gobьzьstvujašte:* gobzujušte 72 12; — *hodję:* othode 77 39. hodihovê: hoždahovê 54 15 (*k. nov.*[1 2] hodihove); — *hraniti:* shraniti 118 4, hranjêtъ: shranetь 88 32; — *ičisję:* ištiše 21 18 (*k.* sačtoše *nov.*[2] s'č'toše *nov.*[1] ištiše); — *imъi:* imêe 37 15; — *iskašję:* vziskaše 62 10; — *isplьni:* naplьni 79 10, isplьnit' 128 7, isplъnjętъ: naplьnetь 103 28, isplьniše 125 2; — *ispovêdaemъ:* ispovêmь 105 47, ispovêdite: ispovêdaite 96 12, ispovêdjętъ sjê: ispovêdati se 87 11; — *ispravi:* ispravit' 77 8 *k.*, ispravjętъ: ispravlajutь 36 23 (ispravjęli: da ispravili se biše 118 5): — *ispьitaetь:* ispitueть 10 5, ispъitaete: ispitueta 10 4; — *istьni:* stnit' 28 6; — *iszhnetъ:* s'sahnet' 89 6 (*nov.*[1 2] sasahneть) isъšе: issašetь 128 6: — *ištazaetъ:* ištezaetь 67 3, ištezete: ištezota 68 4, ištezą: išteznutь 36 20; — *izbavi:* izbaviši 17 44 49, izbavitъ: izbavi 33 5, 123 7, 129 8, izbavilъ estъ: izbavitь 71 12, izbavlêjaštago: izbavl'šago 102 4, izbavlêjęi: izbavei 49 22 (možda je la: izbav(la)ei ispalo); — *izbivaahъ:* izbiêhь 100 8; — *izgonještago:* progoneštago 43 17; — *izide:* izidetь 103 23, izidetъ: izide 16 2. 72 7: — *izlihъ:* izlêêhь 21 15, izliite: izlêite 61 9; — *iznemagaetъ:* iznemožet' 70 9,

Digitized by Google

iznemožete: iznemogota 17 37 (*k.* ne vzmogota *nov.*[1 2] iznemogota) 108 24 *p.* iznemogosta *k.* i oba *nov.* iznemogota; — *jęsję:* êše 77 22 32, 39 18, 105 12 24; — *klъcaše:* klicaše 76 7 *(nov.*[1 2] klcaše). — *klъnêhą sję:* kl'nêahu 61 5 (*k.* klnehu) bez se; — *kovaahą:* kovaše 128 3, kovanъihъ: okovanihь 97 6; — *krъi:* pokri 43 16; — *ljęgątъ:* vzleguть 103 22; — *mątitъ:* meteть 38 7; — *mogątъ:* mogu 35 13; — *mrъče:* umrači e 104 28; — *naplьnitъ:* naplьni 71 19; *napoi:* napoiši 64 11 (*k. nov.*[1] napoi); — *naselêtъ:* naselčeть 28 10, naseli: naselêi 36 3; — *nasladiši:* naslêdiši 81 8; — *nasladjętъ sję:* naslаždati se v'čnuť 67 4; — *naslêdjętъ sję:* nasladeť se 36 11; — *nastavilъ estъ:* nastavi 77 73; — *nasъtilъ estъ:* nasiti 106 9; — *navede:* navedi 5 9; — *nečьstovahъ:* nečьstvovahь 17 21; — *nenavidite:* nenavideť 96 10; — *neposêtovanъi* (opako **za**): neposêtovani 77 63; — *ne prêmože:* prenemože 76 4; — *nitъ(?):* nêstь 37 4; — *obitaetъ:* obitati v'čneť 14 1; — *oblačaahą sję:* oblačah' se 34 13; — *obladatъ:* obladaeť 21 9; — *oblobъzaste:* oblobizasta 84 11; — *oblъkątъ:* oblêkuť 131 9; — *oblъgaahą:* obl'gahu 37 21 *k.* obligahu 108 4 *k.* obal'gahu, oblъgajaštiihъ: obl'gajuštihь 108 20; — *obništaю(?):* obništahomь 78 8; — *obratitь:* obrati 7 17, obratilъ *estъ*: esi 40 4, obraštaja: vzvraštae 77 39; — *obrêtajęi:* obrêtь 118 162, obrêtą sję: obrête se 16 3; *obъšedъše:* obhodeštei 117 11, obъšedъšiihъ: obhodeštih' 31 7; — *očêstitъ:* očistitь 108 14; — *očištą:* ocêštu 50 9; — *odêjęi sję:* odêê se 103 2; — *ohrъmą:* ohromu 17 46; — *oklevetavajaštago:* oklevetajuštago 43 17, 100 5, oklevetajątъ: oklevatajuть 118 122, oklevetajaštei: oklevatajuštei 70 13; — *okrêpi:* ukrêpi 104 4; — *opravьdihomъ:* pravdihomь 105 6; — *osąditi:* suditi 50 6, osąždętъ: osuždahu 93 21; — *osnovajęi:* osnovav'i 103 5, osnovalъ esi: osnova 8 4; — *ostąpajašte:* otstupajušte 118 118, ostąpi: otstupi 43 19, ostąpimъ tebe: otstupimь otь tebe 89 19; — *ostrastšihъ(?):* stuž'šihь 16 9 τῶν ταλαιπορησάντων; — *otъcvьtetъ:* ocvьtet' 102 15 *k.* ocvatetь; — *otъkrъietъ:* skrietь 28 9; — *otъmetaetъ sję:* otmetae se 14 4; — *otъstavi:* ostavi 118 29; — *otъvlêče:* nalečeть 7 13 *k.* nьlečeть *nov.*[1 2] naleče ἐνέτεινε; — *otъvrêsъ:* otvr'z' 38 9 *k.* otvrsь *nov.*[2] otvrêsь, otъvrъzeši: otvrzaeši 50 17, otъvrъzaję: otvr'z' 37 14 *k. nov.*[1 2] otvrzae ἀνοίγων; — *otъvrъžetъ sję:* otvrže 131 11; — *pasъi:* pase 79 2; — *podvižętъ:* podvignuть se 81 6, podviжaše 32 8 *k. nov.*[1 2] podvižeть se; — *podъjętъ:* priêť 29 2; — *poĉsaetъ:* poĉšeть 108 19; — *pograbajęi:* pogrêbaei 78 3; — *pogъibljątъ:* pogibnuть 36 20; — *pohvalite:* hvalite 116 1; — *poidą:*

Digitized by Google

poiduť 83 8; — *pokloniši:* poklonet' se 44 13; — *pokrъ:* pokri 84 3, pokrъitъ: pokriti 103 9, pokrъieši: pokrii 16 8; — *položiši:* položiše (opako) 20 13, položišę: prêdložiše 53 5, položilъ esi: položi 106 35, položilъ estъ: položi 106 33; — *pomagajęi:* pomogei 21 2, 106 12; — *pomêni:* vspomeni 24 7, pomjęną: pomenul' est 102 14; — *pomoglъ:* pomagalь 98 17 *nov.*[1] pomogalь, pomožetъ: pomože 106 41, pomože: pomožeši 85 17; — *pomьnêhъ:* pominah' 67 7, pomьniši: pominaeši 8 5; — *posramlêjątъ sję:* posramet' se 74 4 26, 39 15, 60 7, 69 2; — *postavitъ:* postavi 24 12; — *potrêbitъ:* potrêbiti 33 17, potrêblêjątъ: potrêbet' 36 34; — *poučaahъ sję:* poučih' se 62 7. 118 47, poučaahą: poučet' 89 9, poučiti: poučati 118 148; — *povêdašję:* povidêše 118 85, povêdêti: povêdet' 77 6; — *povinetъ sję:* povinuet' se 61 2; — *poznahъ:* znano stvorihь 31 5; — *pozьrêahъ:* pozrêhь 65 18; — *požêgajęi:* iže požigaetь 82 15; — *požьrêtъ:* požri (ri = rê) 105 17, požrêhomo i: požrêsom' 34 25 *k.* požresmo, požьrъhъ: požrêhь 26 6 ἔθυσα; — *prêdamь:* prêdaju 30 6; — *prêdizьrêhъ:* prêdьzrêhь 15 8 *k. nov.*[2] predazrêhь; — *prêidą:* priduť 104 13 (opako), prêidątъ: proidutь 103 20; — *prêimi:* primi 108 8; — *prêklonihъ:* priklonihь 117 13; — *prêpitêetъ:* prêpitaet' 54 23 *nov*[1 2] prêpitêetь; — *pridetъ:* pride 77 9, pridą: pridutь 43 18 *nov.*[1 2] pridu; — *prijęsomъ:* priêhomь 47 10; — *prilêplêhą sję:* prilêpiše se 24 21; — *pripadątъ:* padutь 31 30; — *privedą:* priveduť 44 16; — *prizovą:* prizovemь 74 2; — *prizьrê:* prêzrê 39 5; — *proglagoljątъ:* glagoljutь 134 16: — *proide:* pride 104 19; — *prolьi:* prolêi 68 25; — *propinajęi:* propev' 103 2; — *proslavite:* slavite 21 24; — *prostranilъ:* rasprostranilь 4 2; — *prosvêštaeši:* prosvêti 17 27, prosveštaeť 75 5; — *prosvêtitъ:* svitiť 104 39, prosvьti: prosvêti 30 1, prosvьtê sję: prosvêti se 117 27; — *prozjębnąšję:* prozebnutь 91 8; — *rastrъga:* rastr'za 29 12, 115 7; — *razgoritъ:* razgaraetь 88 47; — *razgъnu:* razgonju (opako) 48 5 *k. nov.*[1], razgnu *nov.*[2], razagnu ἀνοίξω; — *razoriši:* razori 27 5; — *raždьzi:* raždeži 25 2 *nov.*[1 2] raždezi, raždeže: ražde 105 18, raždežetъ: razžeže 77 38; — *sąditi:* sudiť 9 9, 36 6, sąditъ: suditi 96 1, sьsudiť 71 4; — *skrъbêhъ:* vskrbêhь 119 1; — *skъdašję:* iskidaše 74 9; — *slъšahъ:* slišahomь 61 11, slъšaše: uslišavaše 98 6; — *smotrêši:* smotriši 9 35, smotraetъ: smatraetь 36 22; — *soblazni:* oblazni 106 40 *k.* oblazani ἐπλάνησε; — *sramjętъ:* posramet' 70 24; — *stanetъ:* vstanetь 64 8; — *starêhъ sję:* sьstarêh' se 36 25; — *stati:* vstati 35 13; — *sъgrêšają:* sьgrêšu 38 2; — *sъhodjęštei:* nishodešte 21 30; — *sъhranjętъ:*

Digitized by Google

hranetь 55 7, sъhranêetъ: shranitь 33 21; — *sъkončašję:* iskon'čaše 118 87, sъkončavaetъ: iskončaetь 83 3; — *sъkruši:* skrušilь esi 73 13, skrušiši 2 9, sъkrušilъ estъ: skrušitь 57 7, sъkrušjêtъ: skrušajut' 36 7; — *sъljęhъ:* stlêh' se 37 7 *nov.*[1] slehь; — *sъmąštajęi:* vzmuštaei 64 8; — *sъmêrêahъ sję:* smêrih' se 130 2, sъmêritъ: smêraetь 74 8; — *sъmjęsъ:* smeh' 76 5, sъmjęsomъ: smutihom' 89 7; — *sъnêstъ:* snê 68 13; — *sъnidetъ:* vnidetь 23 9; — *sъpasą sję:* spasenь budu 17 4, 118 117, sъpasajęi: spasei 6 7, sъpase: spasi 59 7, sъpasemъ sję: spaseni budemь 79 4; — *sъpjęi:* spavь 77 65 *nov.*[1] spê *nov.*[2] spe; — *sъpodoblją sję:* upodoblju se 27 1; — *sъpoemъ:* vspoemь 136 4, sъpoite: vspoite 136 3; — *sъtąžajaštjęję vamь:* vragi vaše 59 14; — *sъstrêlêti:* strêlêti 10 3; — *sъtjęža:* isteža 73 2; — *sъtvoriti:* tvoriti 118 112, sъtvorite: tvorite 65 8, sъtvoritъ: stvori 118 121, sъtvori: stvorilь è 109 4, sъtvorei: stvoriv'i 133 3, sъtvorjęštiimъ: stvor'šim' 124 5; — *sъvêstъ:* svêdetь 34 8; — *sъvrъšilъ esi:* svrši 16 5; — *trudišję sję:* trudet' se 126 1; — *tvoritъ:* stvori 1 3, tvori: stvori 33 15, 36 3; — *ubivъ:* ubi i . . . 77 31, ubivaaše: ubiêše 77 34, ubьêete: ubivaete 61 4; — *uboite sję:* boite se 33 10; — *udolêetъ:* odolêet' 9 26, udoblêjutь 18 14; — *udrъžitъ:* vdržitь 76 10; — *uglebъ:* uglubь 68 3 *k.* uglьbь, uglъbą: uglubu 9 16 *k. nov.*[1] uglbu, uglъbją čit. uglъbną: uglubnu 68 15 *k.* ug'lbnu; — *ugnêzdjętъ sję:* vьzgnêzdet' se 103 17: — *ugotoviti:* ugotovati 77 20; — *uklonišję sję:* ukloniti se 16 11; — *ulovjętъ:* lovlahu 93 21; — *umąči:* umučae 17 48; — *umirajęi:* idê umiraet' 48 18; — *umolitъ sję:* umilaite se 4 5, umoli sję: ne umilju se 29 13; — *umъnožitъ:* umnoži 77 38, umъnožišję sję zêlo: umnoži e zêlo 106 38; — *uničьže:* uničiži 21 5. uničьžišję: uničiži 72 20; — *upasetъ:* spasetь 75 9, upasi: upase 77 72; — *upraznіti sję:* upraznet' se 75 11; — *upъvahъ:* upvaju 10 1, upьva: upvaetь 20 8, 129 6, upъvajęi: upvaetь 33 9; — *uslъšitъ:* usliša 4 4, 114 1, uslъšite: slišite 65 16, uslъši: uslišiši 5 4, uslišitь 65 15, uslъša: usliši 59 7, uslišitь 54 18, uslъšaše: usliša 21 25, uslъšašję: poslušaše 17 45; — *usъrê sję:* vsiri se 118 70 *k.* usiri; — *utvrъdi:* utrudit' 48 9 *k. nov*[1] utrudi, utvrъdilъ esi: utvrdi 40 13; — *uzlobi:* ozlobê (bê = bi) 43 3; — *vedetъ:* dovedetь 59 11, 107 11; — *veseljętъ sję:* vselet' se 101 29; — *vêdąštiimъ:* sveduštimь 35 11; — *vidêtъ:* vidêti 40 7, vidêvъšję: vidêše 47 6, vidję: vidê 72 3, vidišję sję: diviše se 47 6; — *vrъže:* otvrže 19 17; — *vъcêsarі sję:* vcari se 46 9, 92 1, 95 10, 98 1; — *vъmênišję nъi:* vmênihom' se 43 25; — *vъnidą:* vniduť 94 11, vъnidetъ: vnide 17 7,

Digitized by Google

vnidetь 48 20; — *vъnzmête:* vnemlite 77 1; — *vъrazumъšago:* vrazumalšago 15 7; — *vъshъtitе:* vshititi 103 21; — *vъshljępajątъ:* vshlipajutь 108 10 *k.* shlipajutь *nov.*[1] vshljupajutь *nov.*[2] vshlupajutь; — *vъshvalite:* hvalite 21 24; — *vъsjęšta:* vzvišajušta 36 35 *nov.*[1] vzvêšajušta; — *vъskurjętъ:* kureť 103 32; — *vъsplačimъ sję:* plačimь (bez se) 94 6: — *vъsplanetъ sję:* v'zplanu se 17 10: — *vъspoją:* poju 70 8; — *vъsprositi:* vsprosiše 77 18 *k.* prositi *nov.*[1 2] vsprositi; — *vъstahъ:* vstaêhь 118 62, vъstašję: vstajutь 3 2, vъstavъše: vstajušte 34 11; — *vъšedъšjumu:* vzašadšumu 67 5; — *vъ uši:* vnuši 5 3, 16 1, 38 13, 53 4, 54 2, 83 9, 85 6, 137 9, vъušite: vnušite 48 2; — *vъvêri:* uvêri 77 8; — *vъzblagovoliti:* blagovoliti 76 8; — *vъzdastъ:* vzdalь è 102 10; — *vъzdêją:* vzdêždju 27 2 *k nov.*[1 2] vzdêju; — *vъzdraduetъ sję:* vzradova se 18 6, vъzdraduite: vzradujutь 88 17, vъzdradujątъ: vzraduju 58 17, vъzdraduemъ: vzraduetь 20 2; — *vъzdrevnovahъ:* vzrnovahь 72 3; — *vъzdrinovenъ:* izrinovenь 117 13; — *vъzglagoljątъ:* glagoljutь 113 13, 115 1, vъzglagola: glagola 59 6, 107 8; — *vъzide:* izide 80 6, vzašadь 67 19; — *vъziską:* vzištu 26 8, 118 33, vъziskašte: vziskajuštei 21 27, vъziskaahą: vziskovahu 77 34, vъzištête: ištite 104 4; — *vъzlačątъ:* vzlačuť se 58 7 15; — *vъzljubilъ esi:* vzljubi 44 8; — *vъzložišję:* vzloži 20 6; — *vъzmjęte sję:* smete se 108 22, vъzmjętątъ: smetuť 103 24; — *vъznenavidêti:* nenavistь 35 3; — *vъznese:* prevznose 3 4, vъznesitъ: vznositь 74 8, vъznesjêtъ: vznosetь 65 17 (u sin. svuda opako čitano *e* za *o*); — *vъzniką:* vzniknutь 91 8; — *vъznosi sję:* vznesi se 7 7, vъznosję: vznesi (opako) 9 14 (*nov.*[1 2] vznosei); — *vъzovą:* vzvahь 85 3, vъzovetъ: vzva 88 27 (invocabit čitao je ispravlač invocavit), vъzъvahъ: vzdahь 58 6; — *vъzvede:* izvedi 29 4, 77 52; — *vъzveseliti:* veseliti 105 5, vъzveselite: veselite 76 12, vъzveselitъ: veselitь 104 13, vzveseli 88 43, vъzveseljętъ: veseletь 96 1; — *vъzvêstiti:* da vzvêstiť se 101 22; — *vъzъvahъ:* vzvahь 4 2; — *vъžêsję:* vъžgaše 73 7 *k. nov.*[1 2] važgaše; — *vъigъnahъ:* izgonahь 100 5, vъigъna: izgna 43 3, 79 9, vъigъnani: izgnani 108 10; — *vъirini:* izrini 5 1, vъirinovenъ: izrinovenь 35 13, vъirinąšję: izrinuše 48 14. (Ali ima i praepos. vъi: vi i u *p.* vihiti 68 19 za sin. izbavi, vistupi 44 5); — *zabądeši:* zabivaeši 12 2, zabъivai: zabudi 102 2; — *zapovêstъ:* zapovêdê 41 9, 90 11; — *zastąpitъ:* zastupi 3 6; — *zavêštavająštjęję:* zavêštajuštee 49 5; — *zavidi:* zaviď 36 1 *k. nov.*[2] zavii; — *želêhъ:* želêêh 118 131; — *židątъ:* ždaše 118 95; — *živąi:* živei 90 1, 112 5, živąštiihъ: životnihь 68 29; — *živątъ:*

Digitized by Google

(opako za židatъ): poždjutь 103 11; — *živъi*: živei 2 4, 124 1, 134 21, živъ: živei 134 21.

Razlike kod pronomina. Kod oblika za *azъ*: sъtažajašte mi: stužajuštei *mnê* 3 2; vьzdahъ vъzdajaštiimъ mi zъlo: vzdajuštim' *mnê* 7 5; rabotašję mi: rabotaše *mnê* 17 44; vъzdaahą mi zъlaa: vzdaêhu *mnê* zla 34 12; ogavie tvorêahą mi: ogavie tvorahu *mnê* 34 13; ponašaahą mi vrazi moi: ponašahu *mnê* 41 11, 101 9; ašte mi bi vragъ ponosilъ: ašte bi *mnê* 54 13; bądi mnê vъ boga: budi *mi* v bogь 70 3, Israilъ ne vьnjętъ mnê: ne vneť *mi* 80 12; desnicą tvoją sъkaži mi: skaži *namь* 89 12; nenavidjęštjęję nasъ potrêbilъ esi: *ni* posramilь esi 43 8, vъprosišję nasъ: vprosiše *ni* 136 3; vъzveličilъ estъ gospodь sъstvoriti sъ nami: š *nimi* 125 2; bogъ namъ pribêžište: bogь *naše* pribêžište 45 2; sъpasi nъi, gospodi bože namъ: bože našь 105 47. — Kod oblika za *ti*: vъ adê kъto ispovêstъ sję tebê: kto ispovêst *ti* se 6 6; ispovêmь ti sję: ispovêm' se *tebê* 51 11; ispovêstъ ti sję: ispovêstь se *tebê* 48 19; vъsê zemlê da poklonitъ ti sję: poklonit' se *tebê* 65 4; na tję utvrъdihъ sję: *o tebê* utvrdih' se 70 6, požretъ vъi: požreť *e* 57 10. — Kod oblika za *sebe*: položilъ esi stъzъi moję prêdъ soboją: prêdь *toboju* 58 9, položilъ esi bezakonьê naša prêdъ soboją: prêd' *toboju* 89 8. — Za *i* dolazi: prêžde slъnьca prêbъivaetъ imję ego: ime *gospodne* 71 17, sътrjęse sję zemlê i sъmjęte ją: strese zemleju i smete *eju* 59 4, se slъšahomъ ją vъ Efrantê, obrêtomъ ją vъ polihъ: slišahom' *i* obrêtom' *i* 131 6; žьdahъ iže so mъnoją poskrъbitъ: ždahь *kto* sь mnoju poskrbitь 68 21. — Za *sъ* dolazi *tь*: sъ estъ bogъ našь: *ta* ě 47 15, inače: dъvoe si slъšahъ: dvoe *se* slišahomь 61 12, otъ gospodi bъistъ si: bistь *sie* 117 23; uslъšite si: *siê* 48 2, kъto sъhranitъ si: *siê* 106 43, sъvêdênьê moê si: moê *siê* 131 12; rodu semu: *vsemu* 70 18. — Za *vьsь* dolazi često *vьsêkь*: poêsję vьsь plodъ zemlję: poêše *vsak'* plod' 104 33, vesь človêkъ ložь: *vsak'* človêkь lьžь 115 2, vesь pątь nepravьdenъ: *vsak'* putь nepravdni 118 128, kъ tebê vьsê plotь pridetъ: *vsaka* plť 64 3, poêsję vьsą travą: poêše *vsaku* travu 104 35; azъ priložą na vьsą pohvalą tvoją: na *vsaku* pohvalu 70 14; vьse utvrьždenьe hlêbьnoe sъtrь: *vsako* utvrždenie 104 16, istrъ vьse drêvo: *vsako* drêvo 104 33; vъse bezakonenьe zaimetъ usta svoê: *vsako* bezakonie 106 42; da ne udoblêetъ mnê vьse bezakonnie: *vsako* bezakonie 118 133; potrêbilъ esi vъsego ljubъi dêjąšta: *vsakogo* ljubodêjuštago 72 27; ubi vьsję prъvênъcję ihъ zemli ihъ, načjętokъ vьsego truda ihъ: *vsakь* prvênac' . . . .

Digitized by Google

vsakogo truda 104 36, vьsego brašьna vьzgnaša sję duša ihъ: *vsakogo* brašna 106 18, gospodь sъhranitъ tję oto vьsego zъla: otь *vsakogo* zla 120 7, otъ vьsjê pečali izbavilъ mję esi: otь *vsakoe* pečali 53 9, vьseję konьčinъi vidêhъ konecъ: *vsakoi* končinê (*nov.*[1 2] vsakoe končini) 118 96, o vьsemь bogatьstvê: o *vsakom'* bogat'stvê 118 14, mъštaję na vьsê načinaniê; na *vsaka* načinaniê 98 8, vьsê rabotъna tebê: *vsač'ska* rabotajutь tebê 118 91; pobi vьsję prъvênčję: *vsak'* prvênacь 77 51, 104 36, 134 8. — *čьto*: ni o česomь: ni o *čemь* 55 8, o čemь: o česomь 118 9. — *onъ*: a na onomь procvьtetъ svjętъini moê: a na *nem'* 131 18. — *samъ*: vьsê izmênjętъ sję, tъi že samъ esi: ti že *tažde* esi 101 28. — *moi*: bogъ pomoštьnikъ moi estъ: *imь* estь 77 35, moê estъ: *mnê* est 118 98, podъnožie nogama moima: *tvoima* 109 1. — *svoi*: posъleši duhъ svoi: duhь *tvoi* 103 30, prêvrati srьdьce svoe: srьdьce *ihь* 104 25; ne otъvrati lica svoego otъ otroka tvoego: lica *tvoego* 68 18, tъi otъvrъže hrista svoego: *tvoego* 88 39; posêti vinograda svoego: vinograda *sego* ταύτην 79 15; vъ vratêhъ dъšteri svoei: Sionovi 72 28; sъ prъvênъci svoimi: s prvênci *ego* 135 10. — *tvoi*: prosvêti lice tvoe: lice *svoe* 66 2, 79 4 8; vъžêsję svjętilo tvoe: svetilo *božie* (*nov*[1 2] tvoe) 73 7; istaila mję estъ žalostь tvoê: žalostь domu *tvoego* 118 139; vъzvrati êrostь tvoją otъ nasъ: êrostь *svoju* (*nov.*[1] tvoju) 84 5; prikloni uho tvoe moleniju tvoemu: moleniju *moemu* μου 87 3: prizьri na rabъi tvoję i na dêla tvoê: na rabi *svoe* i na dêla *svoê* 89 16; sъkaži hotênьê tvoê: hotêniê *svoê* 102 9, sêmję rabъ tvoihъ udrъžitъ i: rab' *ego* 68 37, dêla rąku tvoeju istina: ruku *ego* αὐτοῦ 110 7. — *edinъ*: vъ rodъ edinъ da potrêbit sję imję ego: v rod' *inь* ἐν γενεᾷ μιᾷ in generatione una 108 13.

Razlike u broju: u sin. dolazi singular, a u *p.* plural (dual), i obratno u sin. dolazi plural, a u *p.* singular. Dêlajaštei bezakonьê: tvorešte *bezakonie* 52 5, uklonišję na nję bezakonьe: *bezakoniê* 54 4, vъ bezakonenъi: v *bezakonih'* svoih' 52 2, bezakonnъe dêlaete: *bezakoniê* 57 3; vъ kupê bezumenъ sъ nesъmъislьnъimъ pogъibnetъ: vkupь bezumni i nesmisl'ni pogibnutь 48 11; isplъnêjaštago blagъiimi pohotь tvoją: *blagim'* 102 5, zabъišję blagodêtь ego: *blagodêti* 77 11 (nije gen. sing. jer ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν); vъ mnozêhъ bêaha sъ mnoją: *bê* 54 19; bogatьstvo mimo tekaetъ: *bogat'stva* mimo *tekajutь* 78 2; tu bolêznъ êko raždajaštii . . .: *bolêzni* 47 4; brašьno posъla imъ:

Digitized by Google

brašna 77 25 (gen. sing. li?); položišję trupье rabъ tvoihъ *brašno* рьticamь: brašna βρώματα 78 2; razdêlite domъ ego: *domi* 47 14 domos; otъemlją̨štju duhъi kъnję̨zemъ: *duhь* knez' 75 13; dušję ihъ zъlomъ taašję: *duša* ihь zlomь *taaše* 106 26; denъ na denь cêsarju priložiši lêta: *dьni na dьni* ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας 60 7, položitъ prêstolъ ego êko denь nebu: položu prêstolь ego êko *dьni* nebese 88 30; umalilъ esi denь vrêmeni ego: *dьni* vrêmene ego 88 46; stojęštei vъ dvorê domu boga našego: v' *dvorêh'* 134 2; vъ dvorьi gospodnję: v *dvorê gospodni* 83 3; eliko: *elika* 65 16, 73 3, 77 3 5; eliki 70 20; da pridetъ emu sêtь ejęže ne sъvêstъ i lestъ jąže sъkrъi obьmetъ i i vъ sêtь da vъpadetъ vь nją: *im'* . . . *srêdetь* . . . *skriše,* obimetь *e* da *vpadut* se 34 8; denъ dьni otъrigaetъ glagolъi ego: *glagolь* 18 3; pokъvašję glavami: *glavoju* 21 8, tьi sътlъče glavą zmьevą: *glavi* zmiê velikago 73 14; sъmą̨štają̨ glą̨biną morьskają̨: *glubini mor'skie* 64 8, pridъ vъ glą̨binъi morьskъję: *glubinu morskuju* 68 3; vъskają̨ nepьštuete gorą̨ usireną̨: *gori vsireni* 67 17, na gorъi Sionję; na *goru Sion'sku* 132 3; vъsesъžagaemъihъ o grêsêhъ ne vьziska: o *grêsê* 39 7; vъzdvigni rącê tvoi na grъdъinję ihъ: na *grdinju* 73 3 (nu grъdъinją može biti za grъdъinję); vъ hlêba mêsto: v *hlêbь* mêsto 13 5, ništjęję nasъištą hlêba: *hlêbь* ἄρτων panibus 131 15, êdъi hlêbъi moję: *hlêbь moi* 40 10; vъspêšję hvalą emu: *hvali* 105 12; oskvrъdomъ razdrušišję i: *e* 73 6; milosti že moeję ne razorą otъ nihь: otь *nego* 88 34, izvedъšjumu Israilê otъ srêdъi ihъ: otъ srêdi *ego* 135 11, imję ego: ime *ih'* 9 6, čьstьno imję ego prêdъ nimi: ime *ihь* prêdь *nimь* 71 14, zaštitъnikъ emu estъ: *im'* è 113 18; jutro êko trava mimo idą̨tъ jutro procvьtą̨: *idetь* . . . *procvьtetь* 89 6; ikoną̨ ihъ uničižišję: *ikoni* 72 20; prêdastъ . . . imênie ogьnju: *imêniê* 77 48; otъ ishodištь: otь *vstoka* 74 7; damъ ti jęzъikъ dostoênъe tvoe: *êziki* 2 8, jęzъikъi našję vъzveličimь: *ezik' našь* 11 5, jęzъikъi lьstivъi; *ezikom' lastivomь* 51 6; sъnidetъ êko kaplê kapą̨štiê: *kaple kapluštee* 71 6; êko kedri livanskъję umъnožję̨tъ sję: êko *kedar' livan'ski umnožit'* se 91 13; ne bê vъ kolênêhъ ihъ bolêzni: ne bê v *kolêni* (*nov.*[2] v kolênê) ihь bolešta 104 37 ne bą̨dête êko konь i mъskъ: *koni i maski* 31 9; odrъžanье tvoe konecъ zemlję: *konci* 2 8; krasota vъ desnici tvoei: *krasoti* 15 11; tu sъkruši krêpostь lokъ: *krêposti* τὰ κράτη 75 4; iz ložeznъ: iz *ložesne* 21 11; lą̨ci ihъ sъkrušję̨tъ sję: *luk'* ihь *skrušit'* se 36 15; otъ malъ otъ zemlję razdêli ję: otь *mala* 16 14 (*nov.*[1 2] otь mala); da varję̨tъ nъi milosti tvoję: da *varit'* ni *milostь tvoê* 78 8, milosti sъziždą̨tъ

Digitized by Google

sję: *milostь sъziděť* se 88 3; tvorję milostъinją gospodь i sądъbą: *milosti . . . . sudbi* 102 6; uslъiša molitvu moję: *molitvь moju* 60 6; vъ morihъ: v *mori* 134 6; desnica ihъ isplъni sję mъita: *mitь* 25 10; nebesa: *nebo* 103 2, 120 2, 133 5; prêdъ nimi: *predь nimь* 71 14; rasprostrê oblakъi: oblak' 104 39; razori oplotъ ego: *oploti* 79 18; orąžье ihъ vъnidetъ: *oružiê* ih' *vniduť* 36 15: sъlomitъ orąžьê i štitъi sъžežetъ: *oružie* i *štitь* 45 10; istъštaite do osnovanei ego: do *osnovaniê* 136 7; (vъspomjęni sję bezakonnьê o(tь)cь ego: *otьca* ego 108 14 otьcь biće griješka); ostavišję otъlêkъ mladenьcem svoimъ: *otlêki* 16 14; padetъ otъ stranu tvoję tъsjęšti i tъma o desnąją tvoją kъ tebê ne pristąpitъ; *paduть* otь strani tvoee tisušti i tma o desnuju tvoju, k tebe že ne *pristupeть* 90 7; prozjębajęi pažitь skotomъ: *pažiti* 103 14 (gen. sing.? χόρτον foenum); na vьsêhъ pątehъ: na *vsakomь puti* 35 5; vъ polihъ: v *poli* 131 6; ljędviję moję naplъnišję sję poraganei: *poruganiê* 37 8; oči moi togda vidite pravъinję: da vidita *pravinju* 16 2; prêslavьno glagola sję o tebê: *prêslavna glagolaše* se 86 3; procvьtetъ: *procvatuть* 71 16; dastъ imъ prošenье ihъ: *prošenê* 105 15; vьsję prъvênьcję: *vsak' prvenac'* 77 51, 104 36, 134 8; vъzlačątъ êko *pesъ* (pьsь): êko *p'si* 58 7 15; nêstъ utvrъzdeniê vъ ranahъ: v *ranê* 72 4; razumêjątъ: *razumêeť* 106 45; vъ razumêhъ: v *razumê* 77 33; sъpleštête rąkami: *rukama* 46 2; rąkama svoima: *rukami svoimi* 75 6, izdrąkъ grêšьničь: iz *ruki grêšniče* 81 4, 105 10; po dêlamъ rąku ihъ: *rukь* ihь 27 4; ne pomênąšję rąkъi ego: ruku ego 77 42 (rąkъi je vaļda gen. sing.); razdêlišję sebê rizą moją: *rizi moe* 21 19; vъznesetъ sję rogъ pravedьnaego; *vznesuť* se *rozi* 74 11; vragъi našję izbodemъ rogъi: *rogomь* 43 6; do rogъ olьtarьvъnъihъ: do *roga oltarev'na* 117 27; ne revьnuite: ne *rvnui* 36 1; pravii sądi tvoi: *prav' sudь tvoi* 118 127; tvorję se ne podvižitъ sję: tvorei *siê* 14 5; si esi stvorilъ: *se* 49 21, dъvoe si slъišahъ: dvoe *se* slišahomь 61 12; položišję grêšьnii sêtь mьnê: *sêti* 118 110; prêdastъ gradu skotъ ihъ: *skoti* 77 48, skotъ ihъ zatvori: *skoti* 77 50; položilъ esi skrъbь na hrъbътê našemь: *skrbi* 65 11; pohvalą slovo: *slovesa* 55 11, vêrą jęsję slovesi ego: *slovesemь* 105 12 23; slovesi tvoego radi živi mję: *slovesь tvoihь* 118 154; približišję sję srъdьca ihъ: *približi* se *srъdьce* ihь 54 22; prêlagajątъ sję gorъi vъ srъdьca morьskaa: *v srъdьce mor'skoe* 45 3; po srêdê stana ihъ: *stanovь* ihь 77 28, vъ sue bьdê strêgęi: *bdeť' strêguštei* 126 2; sъnemъ krêpъkъiihъ vъziska dušję moeję: *sanmi* krêpkihь *vziskaše* duše

Digitized by Google

moee 85 14, na sъnьmišti: na *sanmištihъ* 105 17; lestь jąže sъkrъi: *skriše* 34 8; vъziskająštemъ sъvêdênei ego: *svêdêniê* ego (ali to ne će biti gen. sing. već acc. plur.) 24 10; vesъ sъvêtъ tvoi isplьni: *vse svêti tvoe* 19 5; rashъitjętъ tuždii trudъi ego: *trudь* 108 11; ne uboją sję otъ tьmъi ljudei: otь *tamь* ljudi ἀπὸ μυριάδων 3 7; uničьženie: *uničiženiê* 122 4; ustьnami moimi: *ustnama moima* 15 3; ne utai sję otъ čjędъ: ne *utaiše* se 77 4; vъ vêkъ: v *vêki* 9 8, 36 18, 54 23, 72 26, 77 69, 91 9, obratno: vъ vêkъi: v *vêkь* 65 7, 70 1, 84 6, 85 12, 88 29, prêžde vêka: prežde *vêkь* 73 12; izvede is kamene vodъi: *vodu* 77 16; vъshoždeniê: *vъshoždenie* 83 6; otъ vъstokъ do zapadъ: otь *vstoka* do *zapada* 49 1, otъ vъstokъ i zapadъ: otь *vstoka* i *zapada* 106 3· 112 3; na zapadъi: na *zapadь* 67 5, otъ zapadъ: otь *zapada* 74 7; vьsję zemlję: *vsa zemla* 65 1, 95 1, 96 5, 97 4, 99 1; otъ zъlobъi: otь *zlob'* 106 34.

Razlike u padežima: a) u sin. je nominativ, a u *p.* vokativ ili obratno u sin. voc. a u *p.* nom.: gospodь bogъ moi vozvahъ kъ tebê: *gospodi bože* moi 29 3, gospodi bogъ moi vъ vêkъ ispovêmъ ti sję; gospodi *bože* moi 29 13, bogъ moi i gospodь moi: *gospodi* moi *bože* moi 24 23; vъstani slavo moê, vъstani рьsalъtъirъ: *slava* (*nov.*[1 2] slavo) . . . *psaltiru* 56 9, vъstani рьsalъtъirь i gąsli: *psaltiru* 107 3; bože moi milosti moê: *bogь* moi *milostь* moê 58 18; bogu povini sję, duše moê: *duša* moê 61 6; obrati sję, duše moê, vъ pokoi tvoi: *duša* moê 114 7; ugotova blagostiją svoeją ništjumu bogъ: ugotova blagostinju tvoju ništemu, *bože* 67 11; bogъ moi, imъže nauči mję: *bože* moi, nauči me 70 17; vъzvêštą pravъdą tvoją bogъ vъišьnihъ: vzvêštu pravdu tvoju, *bože,* do višnih' 70 19, ne prêmlъči ni ukroti bogъ: *bože* 82 2, gospodi bogъ silъ: *bože* silь 83 9, gospodь bogъ silъ: *gospodi bože* silь 83 13, bogъ tъi milostivъ bъivaše imъ: *bože* 98 8; tъi esi trъpênie moe, gospodi, gospodь upъvanie moe otъ junosti: *p.* oba puta: *gospodi* 70 5, gospodi pomênąvъ nъi blagoslovesti nъi: *gospodь* pomenuv' ni blagoslovi ni 113 20; cêsarь moi bogъ moi: *caru* moi i *bože* moi 83 4; gospodi pomoštьniče moi, izbavitelь moi: *izbavitelju* moi 18 15; stojęšte bêahą nogъi našję vъ dvorêhъ tvoihъ Jerusolimъ (Jilmъ.): *Erusalime* 121 2.

b) U sin. je akuzativ a u *p.* genetiv, i obratno: u sin. je genetiv a u *p.* akuzativ: razdraži gospodь grêšьnoi: *gospoda* 9 25, sъpaslъ estъ gospodь hrьstъ (hъ) svoego: hristь *svoi* 19 7: rêčьna ustrъmlenьê veseljętъ grada božiê; *gradь boži*

Digitized by Google

45 4; ne poštędję otъ sъmrъti dušję ihъ: ne poštedą *dušь* ihь 77 50; ašte vidêaše tatь, tečaaše sъ nimъ: *tata* 49 18; ublaži, gospodi, blagoslovleniemь tvoimъ Siona: *Sionь* 50 20, bogъ sъpasetъ Siona: *Sionь* 68 36, tъi vьskresъ pomilueši Siona: *Sionь* 101 14, sъziždetъ gospodь Siona: *Sionь* 101 17, plakahomъ sję pomjęnąvъše Siona: *Sionь* 136 1; bądi mъnę vъ boga zaštititelê: v *bogь zaštititelь* 70 3; pomiluetъ gospodь bojęštję sję cgo: *boeštih'* se ego 102 13; strêgąštei dušą moją: *duše moe(e)* 70 10 (*nov.*[1] moee); ne prêdaždь zvęremь dušję ispovędająštję sję tebê: *dušь ispovêdajuštih' se* 73 19; brašьno posъla imъ do obilьê: *brašna* (*nov.*[1] brašan') 77 25 (može biti plur.) kolь kratъi; kolь *kratь* 77 40, 118 164; položišję Jerusolema êko ovoštьnoe hranilište: *Erusalimь* 78 1; jęzъika egože ne zna uslъiša: *ezik'* 80 6; na aspidą i vasilьska nastąpiši: *vasiliskь* 90 13, varimъ lice ego: *lica(?)* 94 2; slovo eže zapovêdê vъ tъisąšti roda: v tisušti *rodь* 104 8; ne sъmjęsъ sję sъhraniti zapovêdi tvoję: *zapovêdi tvoihь* 118 60; živъi požrъli nъi bъišję: *živih'* 123 3; porazьšjumu Eđupta: *Ejupьtь* 135 10; upъvająštago na gospodê milostь obidetъ: *upvajuštee* 31 30; ne êrostiją tvoêją obliči m(e)ne: obliči *me* 6 2, 37 2, eda kogda prêmlъčiši otъ mene: otь *me* (opako, riječ nije ispisana *nov.*[1 2] otь mene) 27 1, ne prêvlêci mene sъ grêšьnikъi: ne prevlêci *me* 27 3, nêsi mene zatvorilъ: nêsi *me* 30 9, nenavidję̇štii mene: nenavideštei *me* 34 17, nenavidję̇štei mene: *me* 68 5, da ne potopitъ mene burê: *me* bura 68 16, ne otъvrъzi mene: *me* 70 9; ne ostavi mene: *me* 70 18, êšte mene poslušaeši: ašte *me* 80 9; ne vъzvedi m(e)ne vъ prêpolovlenье dьnei moihъ: ne izvedi *me* 101 25; sъmrъti ne prêdastъ mene: ne prêda *me* 117 8; ne ostavi mene do zêla: *me* 118 8; ne otъrini mene otъ zapovêdei tvoihъ: ne otrini *me* (*nov.*[1 2] mene) 118 10; ne posrami mene: *me* (*nov.*[1] mene) 118 116; ne prędȧždь mene obidję̇štiimъ mję: ne predaždь *me* 118 121, ne vъzdraduetъ sję vragъ moi o mnê, mję že za nezъlobą moją prijętъ: *mene* že 40 13; približitъ sję molitva moê prêdъ tję: prêdь *tebe* 118 169; êšte zabądą tję: ašte zabudu *tebe* 136 5, ne o žrъtvah tvoihъ oblič̨ą tebe: obliču *te* (*nov.*[1 2] tebe) 39 17, 49 8; vъzveseljętъ sję iskąštei tebe: iskuštei *te* 69 5; slъnьce ne ožežetъ tebe: *te* 120 6; da naučitъ kъnję̇zję ego êko samъ sję: êko samь *sebe* 104 22; nenavidję̇stję̇je i pobêždą: nenavidešte *ego* pobêždju 88 24, zmъi sь iže sъzda: *egože* sъzda 103 26; kamenь iže ne vrêdu sътvorišję ziždąštei: *egože* 117 22, ne prêdastъ ego vъ rącê vragomъ ego: ne prêdastь *i* 40 3 (*nov.*[1 2] ego), raz-

Digitized by Google

orilъ esi otъ očišteni(ê) ego: *i* 88 45; položiši ihъ hribetъ: položiši *e* hrbatь 20 18; pogubitъ ihъ gospodь: pogubit' *e* 93 23.

c) U sin. je dativ a u *p.* genetiv, i obratno u sin. je genetiv a u *p.* dativ: poją imeni gospodju vъšьnumu: *gospoda višnago* 7 18; vъ sluhъ uhu uslъšašję mję: v sluhь *uha* 17 45, vъ vêkъ vêku: v vêkь *vêka* 20 5 7, 21 27, 36 27, 82 18, 88 30, 103 5, 110 3 8 10, 111 3 9, 118 44; vъnidetъ ćêsarь slavê: carь *slavi* 23 7, gospodь *silь* 23 10; zaštititelь životu moemu: *života moego* 26 1; ne prêdaždь mene vъ rącê sъstąžająštiimъ mnê: *stužajuštih'* mnê 26 12; bogъ slavê vъzgrъmê: bogь *slavi* 28 3; bądi mi . . . . vъ domъ pribêžištju: v mêsto *pribêžišta* 30 3, krêpъci zemli: *zemle* 46 10, na konьcihъ zemli: *zemle* 47 11, ispijątъ vьsi grêšьnici zemli: *zemle* 74 9, vъnidątъ vъ prêispodьnjęję zemli: v prêispodnaê *zemle* 62 10, da upasetъ vьsję krotъkъję zemli: *zemle* 75 9, naplъnišję sję omračenii zemli: *zemle* 73 20, oči moi na vêrъnъję zemli: *zemle* 100 6, na utrьê izbivaahъ vьsję gręšьnъję zemli: *zemle* 100 8, tъi stvori vьsję prêdêlъi zemli: *zemle* 73 17, ašte ubo estъ plodъ pravedъnika: *pravьdniku* 57 12, ądolь selomъ razmjêrją: udolь *selь* 59 8, 107 8; zajęsję sję usta glagoljęštiimъ nepravъdą: *delajuštihь nov.*[2] *govoreštihь* nepravdu 62 12 ljudei: mirь blagoslovesiši vênecь lêtu: *lêta* 64 12, da priimątъ gorъi mirъ ljudei: mirь *ljudemь* 71 3, mъnožьstvo miru: *mira* 71 7, prêidątъ vъ ljubьve srъdьcju: prêidu v ljubav' *srьdьca* 72 7, otъemljąštju duhъi kъnjęzemъ: duhь *knez'* 75 13, prosvêštenie ognju: prosvêšteniemь *ogna* 77 14; ne jęsję vêrъi čjudesemъ emu: čudesem' *ego* 77 32, dêvъi imъ neposêtovanъi bъišję: dêvi *ih'* neosetovani biše 77 63, iskrъnjęję ei privedątь sję: iskr'n'nee *ee* 44 15, bozi bądete i sъinovi vъišьnumu: sinovi *višnago* 81 6, položi ję êko steblie prêdъ licemъ vêtru: *vêtra* 82 14, gospodь povêstъ vo kъnigahъ ljudemь i kъnjęzemъ si(mъ) bъivъšiimъ vъ nemь, êko veseljęštiimъ sję vьsêmь žilište vъ tebê: *ljudi svoihь* i *knezь sêh' biv'šihь* v nemь, êko *veseleštih' se vsêhь* žilište ê v tebê 86 6 7, pravъda i sądъba ugotovanie prêstolu tvomu: *prêstola tvoego* 88 15; dьnie lêtomъ našimъ: dьni *lêtь našihь* 89 10, vъ pomoštь upъvaniju moemu: *upvaniê moego* 93 22, da vъzveselitъ sję srьdьce iskąštiimъ gospodê: da veselit' se srьdьce *iskuštihь* gospoda 104 3, kъnjęzê ljudemь ispusti i: knez' *ljudii* 104 20; položi dъždjo imъ gradъ: daždʼ *ih'* gradь 104 32; vъspêšję hvalą emu: hvali *ego* 105 12, grêhъ materь emu da ne ocêstitъ sję; matere *ego* 108 13, želanie grêšьniku pogъibnetъ; *grêšnihь* 111 10; umolite že êže o mirê Jerusolima: prosite êže o mirê sut' *Erusolimu*

Digitized by Google

121 6, da uzьriši blagaa Jerusolimu: *Erusalima* 127 5, ponošeniê gobъzuja̧štiimъ i uničьženie grъdiimъ: ponošeniê *gobzujuštihь* i uničiženiê *gr'dihь* 122 4, vьseję konьčinъı vidêhъ konecь: *vsakoi kon'činê* 118 96, obratitъ sję bolêznъ ego na glava̧ emu i na vrъhъ emu nepravъda ego sъnidetъ: na glavu *ego* i na vr'hь *ego* 7 17, podъ jęzъıkomъ emu trudъ: pod' ezikom' *ego* 9 28, pridetъ denь emu; dьnь *ego* 36 13, zakonъ boga emu vь srъdьci ego: boga *ego* 36 31, ne jęsję vêrъı čjudesemъ emu: čudesem' *ego* 77 32, vъspêšję hvala̧ emu: hvali *ego* 105 12, grêhъ materь emu da ne ocêstitъ sję: matere *ego* 108 14, pravъda emu prêbъıvaetъ vъ vêkъ vêka: pravda *ego* 111 9, blaženъ jęzъıkъ emuže estъ gospodь bogъ emu: bogь *ego* 32 12, blaženi imъže otъpuštena sa̧tъ bezakonenьê, imъže prêkrъıšję sję grêsi: *ihže* 31 1.

č) U sin. je dativ a u *p.* nominativ, i obratno u sin. je nom. a u *p.* dat.: položilъ nъı esi ponošenьju sa̧sedomъ našimъ, podrêžanьe i pora̧ganьe sa̧štiimъ okrъstъ nasъ, položilъ nъı esi vъ pritъča̧ vъ jęzъıcêhъ, pokъıvanьe glavъı vъ ljudehъ: v ponošenie (*nov.*[1 2] ponošeniju) . . . . *podražaniju* i *poruganiju* . . . . *pokivaniju* glavi 43 14 15; bъıhomъ ponošeniju sa̧sêdomъ našimъ, podrêžanie i pora̧ganiê sa̧štimъ okrъstъ nasъ: *podražaniju* i *poruganiju* 78 4; položi vragъı tvoję podъnožie nogama moima: *podnožiju* 109 1; čjudu bъıhъ mnogъımъ: *čudo* 70 7.

ć) U sin. je padež bez prijedloga a u *p.* padež s prijedlogom, i obratno: u sin. je padež s prijedlogom a u *p.* bez ńega: vъnegda vъzъıvahъ uslъıša mję, bože pravъdъı moeję: *v pravdê moei* 4 2; gospodi, jutro uslъıšiši glasъ moi, jutro stana̧ prêdъ toboja̧: *za jutra* 5 4; mъı že vъ imję gospodi našego prizovemъ: *ime* gospoda 19 8; zakonъ dastъ sъgrêšajušteimъ pa̧tь: *na put'* 24 8; zakonъ položi mъnê, gospodi, pa̧tь tvoi: *v putь tvoi* 26 11; nastavitъ krotъkъıję sa̧dъ: *na sudь* 24 9, naučitъ krotъkъıję na pa̧ti svoję: *putem' svoim'* 24 9; kogo sję uboja̧: *otь kogo* 26 1, sъmjęte sję êrosti oko moe: *otь êrosti* 30 10; vьzveselite sję gospodi: *o gospodê* 31 11; poite emu vъsklicênьemь: *sь vsklicaniemь* 32 3; da ne poraduja̧tъ mi sję: *o mnê* 34 19 34; vražduja̧štii na mję: vraždujuštei *me* 34 19; jęzъıkomъ poučitъ sję pravъdê tvoei vъsь denь vъ hvala̧ tvoja̧: *hvalê tvoei* 34 28; zaemъ daetъ: *v zaemь* 36 32; smotrêetъ grêšьnikъ na pravedьnaego: smatraetь grêšnik' *pravьdnago* 36 32; strêlъı tvoję unьza̧ m(ъ)nê: vьnzu *v me* 37 3; nêstъ istêlêniê plъti moei: *v plti moei* 37 4; poraduja̧tъ mi sję vrazi moi: poradujut se *o mnê* 37 17; ponošenьe

Digitized by Google

bezumьnuemu dalъ mję esi: *v ponošenie* 38 9; têlo sъvrъšilъ esi mnê: *o mnê* 39 7; vidite dêla božiê êže položi čjudesa zemi: *na zemli* 45 9; izbъra vъ nasъ dostoênье sebê: izbra *nasъ v dostoênie* 46 5; cêsarь velei po vьsei zemli bogъ: *vsee zemle* 46 8; po sihъ ustêhъ blagoizvoljętъ: *v ustêh'* svoih' 48 14; vъzdraduetъ sję jęzъikъ pravьdê tvoei: *o pravdê tvoei* 50 17; dastъ ponošenье popirająštiimъ mję: da *v' ponošenie* 56 4; vъzdradują sję jutro o milosti tvoei: *milosti tvoei* 50 17; svęta crьkъi tvoê divьna pravъdoją: *v' pravdu* 64 6; vъznesą tebe volъi i kozьlъi: voli *s kozli* 65 15; vъzveliča i vъ hvalenьi: *hvaleniem'* 68 31; glagolašję vo zъlobê: *zlobu* 72 8; estъ razumъ vъišьnъiimъ: *v' višnemь* 72 11; razumêją vъ poslêdъnaê ihъ: *poslêdnaê* 72 17; držalъ esi rąką desnąją moją: *za ruku desnuju moju* 72 23; mьnê že prilêplêti sję bozê blago estъ: *o bozê* 72 28; dalъ esi brašьno ljudemъ Etiopьskomъ: dal' esi *v brašno* 73 14; noštija srъdьcemь glumlêhъ sję: *sь srьdьcemь* 76 7; brašьnu sąštju ustêhъ ihъ: *v' ustêh'* 77 30; ne pomênąšję rąkъi ego, dьnь vъ nь že izbavi ję: dьnemь *imže* izbavi e 77 42; vragъi ihъ pokrъi more: *v mori* 77 53; ostąpimъ tebe: otьstupimь *otь tebe* 79 19; kljętъ sję Davidu rêsnotoją tvoeją: *v istinê tvoei* 88 50; rana ne pristąpitъ têlesi tvoemь: *k telesi tvoemu* 90 10; na vьsêką noštь: *noštiju* 91 3; vъzveličilъ mję esi, gospodi, tvarьją tvoeją: *v tvari tvoei* 91 5; vozьrê oko moe na vragъi moję: *vragi moe* 91 12; vъzdastъ imъ gospodь bezakonie ihъ: *po bezakoniemь* ihь 93 23; vъshodjętъ gorъi nizъhodjętъ vъ polê: nishodetь *pola* 103 8; prikasajęi sję gorahь: *v gorah'* (*nov.*[1] goram [2]gorami) 103 32; eže vъzvêštą Avraamu i kljętvą svoją Isaaku: *k' Avraamu . . . . k' Isaku* 104 9; postavi Iêkovu povelenье; *v povelenie* 104 10; ne prikasaite sję hrъstêhъ moihъ: *o hristehъ* (*nov.*[1] o krstêh') 104 15; slava i bogatьstvo domu ego: *v domu* 111 3; matere o čjędêhъ veseljęšte sję: materь *čedь* veseleštu se 112 9; ugoždą prêdъ gospodemь stranê živъiihъ: ugoždju *gospodevê v* stranê živuštihь 114 9; razumêją čjudesa otъ zakona tvoego: *zakona tvoego* 118 18; da obratjętъ mję bojęštei sję tebe: da obratet' se *k' mnê* 118 79; prigvozdi strasê tvoemь plъtь moją: *v strasê* 118 120; variste oči moi kъ jutrju poučiti sję: *jutromь* 118 148; sêvъšei slъzami vъ radostь požьnjątъ: *s slzami s radostiju* 125 4, potrъpê duša moê vъ slovo tvoe: *slovo tvoe* 129 5; vъznesъ na dušą moją: *dušu moju* 130 2; kljętъ sję gospodь Davidu vъ rêsnotą: *istinoju* 131 11; slъnьce oblasti dьnemь,

Digitized by Google

luną i zvêzdъı oblasti noštiją: *v oblastь* dьni . . . *v oblastь* nošti 135 8 9.

d) U sin. dolazi prijedlog s ovim a u *p.* s onim padežem: vъseliši sję vъ nję: *v nih'* 5 12; vъ skrъbь moją prizъvahъ gospodê: *v skrbi moei* 17 7; vъ kupê: v kupь 13 3, 18 10, 33 4, 34 26, 36 38, 39 15, 47 5, 48 3 11, 52 4, 61 10, 70 10, 73 6 8, 82 6, 87 18, 97 8, 101 23, 121 3, 132 1; zakonъ postavitъ emu na pąti: na *putь* 24 12; na kamenь vъznese mję: na *kamenê* 26 5, 60 3; glasъ gospodьnь vъ krêpostь: *v krêposti* 28 4; oči gospodni na bojęštiihъ sję ego: *na boeštee* se 32 18; sъinovi človêči na krovъ krilu tvoeju nadêjątъ sję: *na krovê* 35 8; brêmję tjęžъko otjęgotêšję na mję: otegotiše *na mnê* 37 5; vьse lože ego obratilъ estъ vъ nedągъ ego: *v neduzê* 40 4; bezdъna bezьdną prizъıvaetъ vъ glasъ hljębei tvoihъ: *v glasê* 41 8: bogъ vъselêetъ inomъıslenъıję vъ domъ: *v domu* 67 7; vъnidą vъ silê gospodni: *v silu gospodnju* 70 16; na vrъhu gorъ: *na vrhь* 71 16; položišję na nebesi usta svoê: *na nebo* 72 9; vъ vêkъ udrъžašję bogatьstvo: *v' vêcê* 72 12; vъ ishodъ: *v ishodê* 73 5; udrъžitъ vъ gnêvъ svoi štedrotъı svoję: *v' gnêvê svoem'* 76 10; vъzvede ję êko stado vъ pustъınją: *v pustini* 77 52; vъ pąti moję êšte bi hodilъ: *v puteh' moih'* 80 14; vъ ądolь plačevьnają, vъ mêsto eže položi: *v udolê plačev'nê, v mêstê* 83 7; izvolihъ primêtati sję vъ domъ boga moego: *v domu* 83 11; na mję utvrъdi sję êrostь tvoê: *na mnê* 87 8; položišję mję vъ mrъzostь sebê: *v mrzosti* 87 9; eda povêstъ kъto . . . . rêsnotą tvoją vъ pogъıbêli: *v pogibel'* 87 12; vъ rodъ i rodъ vъzvêštą rêsnotą tvoją: *v rodê i rodê* 88 2; ne uboiši sję . . . otъ strêlъı letjęštję vь denь: *v dьne* 90 5; vъnide prêdo nь vь radosti; *v radostь* 99 2; ne vьzvedi m(e)ne vь prêpolovlenье dьnei moihъ: *v prepolovleni* 101 25; vьzveseliti sję vъ veselье języka tvoego: *v veseli* 105 5; stalъ vъ sъkrušenii: *v skrušenie* 105 28; stvoreni vъ istiną i pravostь: *vь istinê i pravdê* 110 8; vъ ishodъ Israilevъ otъ Egipta: *v ishodê Izrailevê* 113 1; uslъıša mję vъ prostranьstvo: *v prostranstvê* 117 5; blaženi neporočьnii vъ pątъ: *v puti* 118 1; vъ istiną sъmêrilъ mję esi: *v istinê* tvoei 118 75; izvoli i vъ žilišti sebê: *v žilište* 131 18; izdrjęsъšju Faraosa i silą ego vъ more črъmъnoe: *v mori črmnêemь* 135 15; po imeni tvoemu: *tvoemь* 47 11, po slovesi tvoemu: *tvoemъ* 118 25 41 58 76.

Razlike kod prijedloga: vъzdviže jugъ do nebesi: *otь nebese* 77 26; do vêka tъı esi: *otь vêka* 92 2: bogъ izbavitъ dušą moją

Digitized by Google

iz rąkъi adovъi: *otъ ruki* 48 16; na mêstê pastvinьnê tu mję vъseli: *v mêstê* pastvin'nê 22 2; naslêdjętъ sję na množьstvê mira: nasladeť se *v' množ'stvê* 36 11; sъzidaję trudъ na povelênie: sьzidajuštumu trudь *v poveleni* 93 20; položihъ pomoštь na silьna: *v' silnê* 88 20; vъždjęda ьa tję duša moê: vžeda *v' te* 62 2; na tję utvrъdihъ sję: *o tebê* 70 6; o mьnê glumlêhą sję: *na me* glagolahu 68 18; mьnogo otъ nego izbavlenie: *u nego* 129 7; otъ tebe pohvala moê: *u tebe* 21 26; vъzdradujątъ sję vьsê drêva dąbravьnaê otъ lica gospodnê: *prêdь licemь gospodnimь* 95 13; ugotovalъ esi prêdo mnoją trapezą prêdъ sъtążająštiimi mnê: *na stužajuštee* mnê 22 5; grêhъ moi prêdъ mnoją estъ: *protivu mnê* 50 5; bližikъi moi prêmo mnê približišję sję: *na me* 37 12; sъmêsišję sję sъ jęzъikъi: *v' ezicêh'* 105 35; isprositi u boga pišta sebê: *otъ boga* 103 21; edinogo prosihъ u gospodê: *otъ gospoda* 26 4; vъ ložihъ svoihъ ljęgątъ: *na ložihь* 103 22; vъžêšję ognemь svjętilo tvoe vъ zemli: vžgaše ognemь svetilo božie *na zemli* 73 7; na mję vьsê pomъišlenьê ihъ vъ zъlo: *na zlo* 55 6; nastavlьšjumu ljudi svoję vъ pustъini: *po pustini* 135 16; čьto sję hvališi vo zlobą: *o zlobê* 51 3; otъ selê vъ vêkъi: *i do vêka* 112 2; gospodi, pribêžište bъistъ namъ vъ rodъ i rodъ: *otъ roda* v rodь 89 1.

Razlike u adverbima i veznicima: ašutъ: *ešutь* 34 7 19; da: *že* 36 13, da: *i* 88 14, daže: *neže* 38 14, daže ne: *neže* 57 10, 118 67; do ižde: *do idêže* 93 13 15, doižde že: doidêže 109 1 dondêže 131 5; egda: *eda* 58 12, eda: eda *bo* 88 48; egda: *vnegda* 118 171; eliko: *eže koliždo* 85 9; ešte: *ošte* 36 10 *tu* 91 15; êko: *eže* 24 6, *imže* 94 11, *kolь* 8 2 10, *tako* 130 2, *êkože* 67 3, *êko da* 50 6; êkože: *êko* 88 3 (a obratno 94 8) êko i ne: *ni* 54 20, êko: *sice* 62 27 êšte bo i: *ibo ašte* 22 4 i: *a* 67 4, 84 12, da 85 17, 118 73, i: *ili* 87 13, 89 2; i: *ni* 48 9, i (suetьno): *êko* 59 13; i mъi: *mi že ubo* 94 7, i ne: *a* ne 21 7, *ni* 77 8, ižde: *idê* 48 17 ižde že: *idê* 83 4, iže: *idêže* 13 6, 94 9, ide: *idêže* 84 9; ide: *êko* 107 13; jędro: *skoro* 68 18 jędê: *držešte ju* 93 15; kogda: *nêkogda* 93 8, kъdi: *kadê* 78 10; li: *i* 98 9; mirьno: *mirnê* 34 20; ni: *i* 33 21, ni: *ne* 74 6, ni da: *ni* 120 3; otъ nъmê: otь *selê* 124 2, 130 3; otъtoli: otolê 75 8, odъnače: *ošte* 77 30; pakъi: *ošte* 15 9; prisno: *vinu* 94 10; spъiti: *ispiti* 68 5, 108 3; tako: *da* 67 3, *takoe i* 67 7, temьže: *têmžde* 115 1, togda: *da* 16 2; vъnegda: i *egda* 37 17; vъiną: *prisno* 15 8, 34 27; že: *ubo* 36 20.

Amo tamo dodaje se u *p.* koja riječ ili više ih kojijeh nema u sin. i obratno: 3 6 azъ *že:* azь; 6 3 kosti: *vse* kosti;

Digitized by Google

6 5 sъpasi: spasi *me;* 7 7 povelênъemъ: poveleniemь *tvoim';* 7 9, 9 9 ljudemь: ljudem' *svoim';* 9 1 znajaštii: *vsi* znajuštei; 9 39 načinaniê: načinaniê *ego,* sądi: sudi *ti;* 10 2 ląkъ: lukь *svoi;* 10 2 strêlъi: strêli *svoe;* 11 8 tъi *že:* ti; 13 1 u sin. nema: nêstъ do edinogo niti ima 13 4 grobъ otъvrъstъ itd.; 14 3 si: *svoemu* si; 15 16 sin. nema: *moihь,* 15 20 dasi: dasi *že;* 17 15 strêlъi: strêli *svoe;* 17 36 sъpasenьê: spaseniê *tvoego;* 17 48 ljudi: ljudi *moe;* 17 51 crva: cara *ego;* 21 3 vъ bezumьe mnê: v bezumie *moe* mnê; 21 15 srъdьce moe: srьdьce moe *v mnê,* 21 26 obêtъi moję vъzdamь: obêti moe *gospodevê* vzdamь, 21 27 srъdъca: srьdьca *ih',* 22 5 upaêjąšti *mję:* upaêjuštiê; 22 4 kolь drъžavъna estъ: kolь državna *mnê* estь, 24 3 bezakonьnujaštei: *vsi* bezakonujuštei, 24 14 bojęštiihъ sję: *vsêmь* boęštim se, 25 2 atrobą: utrobu *moju,* 25 10 sin. nema: *bože,* 26 7 vъzъvahъ: vzvahь *k tebê,* 26 12 *p.* nema: *ihъ že ne szvêdêhъ,* 27 5 dêlъ rąku ego: dêlь rukь ego *ne vneše,* 29 5 prêpodobъni: *vsi* prêpodobni, 29 8 lice tvoe: lice tvoe *otь mene,* 30 4 drъžava: država *moê,* 30 6 duhъ: duhь *moi,* 30 12 znaemъimъ *moimъ:* znaemimь, 30 21 vъ krovê: v krovê *tvoemь,* 30 23 sin. nema: *gospodi,* 31 1 sin. nema: *otъpuštena,* 32 2 vь psaltъiri *že:* i v psaltiri, 32 8 živaštei: *vsi* živuštei, 32 8 sję: *že* se, 32 10 sin. nema drugo: otmêtaetъ, 32 12 sin. nema: *gospodь,* 33 22 sъmrъtь: semrtь *že,* 34 8 vъpadetъ vъ nją: vpadutь *se vkup',* 34 15 *p.* nema: *ne umilišję sję,* 36 22 *že* ego: ego, 36 33 sin. nema: *že,* 36 38 ostanьci *že:* ostanci, 37 6 sin. nema: *se,* 37 11 sъmęte sję: smete se *v mnê;* 37 15 uslъišiši: uslišiši *me,* 48 17 umъnožitъ sję *sъ nimъ:* umnožit se, 49 16 *p.* nema: *že,* 49 17 nakazanьe: nakazanie *moe,* 51 5 neže: *vešte* neže, 51 11 sin. nema iza êko: *blugo estъ,* 52 2 rastlêšję *sję: p.* nema: se, 52 2 vъ bezakonenъi: v bezakonih' *svoih',* 52 2 sin. nema: *nêstь do edinogo,* 54 13 *p.* nema: *ubo,* 54 17 azъ: az *že,* 54 18 *êko* uslъiša: uslišit', 54 20 sъi prêžde vêkъ: iže estь prêžde vêkь *i prêbivaetь v veki,* 54 21 oskvrъnišję *na zemi:* oskvrniše, 55 13 obêti: obêti *tvoi,* 58 2 bože: bože *moi,* 58 11 bogъ moi êvitъ mnê na vrazêhъ moihъ: bože moi, êvi mnê *silu* na vr. m, 58 13 grêhъ ustъ ihъ i slovo ustenъ ihъ: grêh' ust' ihь i slovo ust'n' ih' *pokriet' e,* 58 16 ašte *li* že: ašte že, 58 17 esi: esi *ti,* 58 18 bože: *ti* bože, 59 12 ne tъi li bože otъrinavъi nъi: ne ti li bože otrinuv' ni *i posrami ni,* 60 9 vъ vêkъi: v' vêkь *vêka.* 61 10 ne prêselją sję: ne preselju se *p'če,* 62 2 kъ tebê utrъnjąą: k tebê *otь svêta* jutrnjuju, 62 3 vidêti silą tvoją: vidêti *mi* s. t., 64 5 egože izbъra: egože *ti* izbra, 64 8 kъto protivą stanetъ:

Digitized by Google

kto protivu *emu* vstanet', 65 5 kolь strašenъ pače sъmъ človêčь: kol' strašan' *v svêtih'* na sini človêčьskie, 66 5 sądiši: *ti* sudiši, 67 2 vrazi: *vsi* vrazi, 67 13 domu: domu *ego* 68 15 otъ breniê: otь brniê *timena,* 68 15 izbavi: izbavi *me,* 68 18 u *p.* ima iza otroka tvoego dodano: *pomilui me.* 68 21 i ne bê i utêšająšta i ne obrêtъ: i ne bê, utêšajuštago *me iskah'* i ne obrêtь, 68 23 trъpeza: trpeza *ihь,* 69 2 posramlêjątь sję: posramet se *v kupь,* 70 2 izbavi mję: izbavi me *i izmi me,* 70 8 pohvalъi: pohvali *tvoee,* 70 10 êko rêšję vrazi moi mnê: *p.* dodaje: *zlaê,* 70 22 rêsnotą tvoą *bože:* istinu tvoju, 71 11 cêsari: *vsi* cari, 71 13 ubogъihъ: ubogih' *svoih',* 71 16 utvrždenie: utvrždenie *ego,* 72 2 nozi: nozê *moi,* 72 10 dьnь: dьnь *ih',* 72 12 bogatьstvo: bogatьstvo *svoe,* 73 1 otъriną: otrinu *ni,* 73 14 glavą zmьevą: glavi zmiê *velikago,* 75 7 vъsêdъšei: *vsi* vsedšei, 16 7 srъdьcemъ glumlêhъ sję: sь srъdьcem *moimь,* 76 7 *p.* iza duhъ moi dodaje: *rêhь,* 76 19 podviža sję; *vidê* i podviža se, 77 2 gananiê: gananiê *moê,* 77 6 povêdeti *ê:* i pvvêdetь, 77 9 naljęcająštei i strêlêjęšte ląkъi vъzvratišję sję: nalecajušte *lukь* i strêlajušte *strêli* vzvratiše se, 77 19 glagolašję: *i zlê* glagolaše 77 26 navede: navede *e,* 77 30 brašьnu: brašnu *ih',* 77 42 stąžająštago: stužajuštago *e,* 77 43 znameniê: znameniê *svoê,* 77 60 selo: selo *svoe,* 77 68 izbьra: *nь* izbra, 78 13 ispovêmъ sję tebê: *p.* dodaje: *bože,* 79 4 20 prosvêti lice tvoe: *p.* dodaje: *na ni,* 79 5 gospodi bože: *p.* dodaje: *silь,* 79 15 obrati: obrati *ni,* 80 6 položi *e: p.* nema: e; 80 11 isplъną ê: i *azъ* isplnju ê, 80 13 otъpustihъ ję pohotemъ srъdьca ihъ: *p.* dodaje: *i poidutъ v načinanihъ svoihъ,* 83 7 eže položi: eže *ti* položi *emu,* 85 1 uho tvoe: uho tvoe *k' mnê,* 85 1 ništь esmь azъ: ništь *i ubogь'* esmь azь, 87 10 vъzdêhъ: vzdêh' *k tebê,* 87 11 vъskrêsję tъ: vskrêset' *e,* 88 4 iza izbъranъmъ moimъ dodaje *p.: kleh' se Davidu rabu moemu,* 88 17 pravъdają: pravdoju *tvoeju,* 89 2 tъi esi: ti esi *bogь,* 89 15 vъ nê že *lê: p.* nema: lê, 89 16 prizьri na rabъi tvoję: prizri, *gospodi,* na rabi tvoe, 90 4 obidetъ: obidet' *te,* 90 15 i uslъšą: i *az'* uslišu 91 14 vъ dvorêhъ boga: v dvoreh' *domu* boga, 93 8 razumêite: *p.* dodaje: *nine,* 93 17 vъ malê: v male *ubo,* 94 4 ispredъ êko vъ rącê ego ima *p: êko ne otrinetь gospodь ljudi svoihь.* 94 7 i mъi ljudie: mi *že ubo* ljudi *ego,* 94 10 ti že *v istinu,* 94 11 iza gnêvê moemь dodaje *p*: *i rêh',* 96 3 vragъi: *vse* vragi, 96 4 podviža sję zemlê: *p.* dodaje: *i trepetna bistь,* 98 4 sътvori: *ti* stvori, 99 3 gospodь estь: gospodь *ta* estь, 99 3 mъi že: mi že *ubo,* 99 5 do roda: do roda *i roda,* 100 6 posaždati: posażdati *e,* 101 3 vъ nъ že denъ: v n že dьnь *ašte,*

Digitized by Google

101 16 imeni gospodnê: imene *tvoego*, gospodi, 102 13 iza: êkože miluetъ otьcь sъnъı, dodaje *p. tako*, 102 15 cvêtъ: cvêtь *selni*, 103 16 drêva: *vsa* drêva, 103 19 vъ vrêm(e)na: v vrêmena *svoê*, 103 28 rąką: ruku *tvoju*, 103 29 lico: lice *tvoe*. 104 2 povêdite *vъ vьsêhъ ljudehъ* čjudesa ego: povêdite vsa čudesa ego, 104 5 čjudesa: *vsa* čudesa, 104 40 pridą: pridu *imь*, 105 10 nenavidęštiihъ: nenavideštihь *e*, 105 38 zemlê krъvьmi: zemla *ihь* kr'v'mi *ihь*, 104 44 vidê gospodь: vidê *e egda*, 106 7 vъniti: vniti *imь*, 106 36 lačjąštjęję: lačuštee *i žeždjuštee*, 108 21 sътvori sъ mъnoją: stvori s mnoju *milostь*, 109 2 silъı: sili *tvoee*, 110 6 dostoênie *svoe*: dostoênie, 110 9 posъla: posla *gospodь*, 113 16 tvorjęštii: *vsi* tvoreštei, 116 1 pohvalite i: *vkupь*, hvalite i, 117 8 9 neže: neže *li*, 118 7 srъdьca: srьdьca *moego*, 118 39 otъımi: otimi *otь mene*, 118 47 40 jęže vъzljubihъ: eže vzljubihь *zêlo*, 118 57 čjęstь moê esi gospodi: čestь moê esi *ti*, (bez, gospodi), 118 75 vъ istiną: v istinê *tvoei*, 118 76 bądi *že*: budi, 118 86 pogъnašję: pognaše *me*, 118 95 sъvêdêniê tvoê razumêhъ: *êko* svêdêniê tvoê razumêhь, 118 103 pače meda: pače meda *i sta* (dodano iz 18 11), 118 138 istiną: istinu *tvoju*, 118 168 vьsi pątie moi prêdъ tobojа: puti moi prêd' toboju *vinu* gospodi; 120 8 u *p.* nema: tvoê otь selê i do vêka; 131 3 domu moego: domu *boga* moego; 131 9 prêpodobъni tvoi vъzdradujatъ sję: *radostiju* vzradujutь se; 132 1 se *ubo* kolь: se kolь; 134 11 Sioga cêsarê Amorêiska: Siona cara Amorêiska *i Oga cara Vasan'ska*; 134 18 tvorjęštei: *vsi* tvoreštei; 136 3 êko tu vъprosišję nasъ plênъšei nъı i ved'šei nъı pêniê: êko tu vprosiše ni *slovesь pêsan'nihь* i ved'še ni v pêniê, 136 8 eže vъzdastъ namъ: eže *ti* vzda namь.

10. Razlike u psalmima u *p.* od onih u *k.* a) Druge riječi u *p.* a druge u *k.*: bogъ: gospodь 7 3, 65 19, *nov.*[1] 17 30; — vzdêždite: vzdvižite 133 2, vzdaite *nov.*[1 2], vzdêhь: vzdvigь 87 10, 142 6. — vzrasti: opako, vzvrati' 104 24. — velerečevajušte na me: *k. nov.*[1 2] iskušte zlaê (zlo) mnê 70 13 — vinu: prisno 39 17. — vragь: nepriêtelъ 42 2. — vskloneniê: opako ‚vskliknoveniê 72 4. — vshvalju: vslavlju 68 13. — glumlaše se: pečaše se 118 23. — gospodь: bogь 88 55, gospodi: bože 68 14, 139 7, gospoda: boga 112 1, gospodu: bogu 108 20. — dastь: suditь 28 11. — domь: pokoi 65 13. — dêlajuštei: vsi tvorešte 93 4. — eže: ki 55 13, ko 88 52. — zavêtь: zapovedь 102 18. — i: ili 87 12, 89 2. — izbavi: spase 106 19. — istaêlь: istlil' 38 12. — krêpkie: velikie 135 17. — lьstiva: opako ‚lavova'‘ 108 2. — na

Digitized by Google

ljudi moe: na zemli moe 105 40. — ni: i ne 77 37, 80 10. — pod' nogami: podъ rukama 105 42. — ograždeniê: okruženiê 140 3. — ѧtьvrьzi: ostavi 26 9. — pobêgnut' opako ‚pogibnutь' 103 8. — potrpêše: opako ‚potrêbiše' 55 7. — pravuju: plnuju 142 10. — pravdnici: grešnici 141 8. — prêpodobnihъ: svetihъ 115 6. — prerekanie: ponošenie 79 7. — razdrêši: razdruši 104 20. — rodъ: ezikъ 32 12. — svoego: sego 79 15. — svêti: otveti 32 10; v svêtê: v stranê 55 14. — s'gni: slomi se 68 24. — silu: istinu 144 4 — skriše: sьstaviše 8 16. — v mêsto tvrdo: v mesto pribežišta 70 3. — trpênie: spasenie 61 6. — uboet' se: vzveselet' se 106 42. — uničižiše: umnožiše 105 24. — utvrdih': opako ‚utrudih'' 138 6. — čudesem': slovesemъ 77 32 — šumu: glasъ 64 8.

b) Ine razlike bilježene po psalmima još ne spomenute: 1 1 ide: idetъ. — 3 4 prevznose: prev'znese, opako, 7 otamъ čitaj ot tamъ. — 4 2 4 usliša: usliši, 3 suetnaê: suetna, 4 vzovu: zovu, 5 ložih': ložehъ, 9 edin'nê: edinъ. — 5 4 stanu: vstanu, 7 kr'vi: krivi, 7 lastiv': lastivi, 8 poklonju se k crkvê svetêi v strasê tvoemь: pokl(o)n' se k crkvi svetei tvoei v strase tvoemь, 12 vseliši se: opako ‚vьzveseliši se', 12 ljubešte: vsi ljubeštei, 13 štitomь: štititomь, a u sin. štitotomь, je li ta griješka slučajna? — 6 6 ispovestь ti se: pisano ‚ispov(ê)ti se', 8 obet'šah': obêt'čahь, 8 vь vsêhь vrazêh': o vsihъ vrazihъ. — 7 3 suštumu: suštu, 10 pravьdno: pravdnь, 14 goruštee: gorušte. — 8 2 velьlêpota: velêlêpota, 4 *k.* nema: i zvêzdi, 8 malomь činomь: malimь č., 9 pohodeštee: pohodešte. — 9 4 iznemogutь: i ne mogutь, 6 potrebi: —bi se, 6 vь vêkь i vêkь vêka: v vekь v(e)ka, 8 na sudь: nь sudê, 14 viđ': vii, 15 vzraduem' se: vzraduju se, 16 uglubu: uglbu, 18 zabivajušte: —štei, 24 grêšni: grêšnikь, 24 svoee: svoe, 27 bez zla: be z'la, 29 v laêtelih': —lehъ, 31 udoblêl': udovlelь, 33 vzneset' se: v'znet' se, opako napisano, se je ispalo, 33 tvoihъ: svoih, 38 želanie: želenie, 39 priložit': priložit' se. — 10 1 glagolete: glagoletь, 1 previtai: previtaei, 4 vêici: veice. — 11 2 istini: istin'ni, 3 zalaê: zlaê, 6 spasenie: spasenie ego, 6 obinu se: obinuju se, 7 sedmericeju: sedmiriceju, 8 sabludeši: sabljudêši. — 12 2 zabivaeši me: *k.* nema: me, 3 položu: položi, v duši: *k.* nema v, 7 blagodavšumu: blagodavšu; — 13 1 tvorei: tvore, 2 priniče: prizre, 4 prolêti: proliti, strast': stras'ti, 5 ni li: ne li, snêdajuste: snêdajušti, ljudi moe: moi, v hlêbь mêsto: v hleba v' mesto, 9 *k.* nema: Izrailь; — 14 1 vseliti se: vselit' se, 2 hodei: hodê, dêlae: dêlaei, 3 iskrn'nemu svoemu si: *k.* nema: svoemu, na bližnee: na bližnie,

Digitized by Google

4 boešte se boga: boeštei se gospoda, k iskrnemu: *k.* nema: k, otmêtae: otmitae, 5 ne dast': i ne dai; — 15 4 sberu: zberu, otь kr'vь: otь krvi, 5 ustraêe dostoênie moe: ustraêei dostoêniê moê, 6 dopadu me: mi, 7 vrazumal'šago: vrazumevšago, 9 vselit' se: vzveselit' se (opako); — 17 3 izbavitelь moi, bogъ moi, pomoštnik' moi, upvaju na nь, zaštitnik' moi, rogъ spaseniê moego, zastupnik' moi: zastupnikь moi i izbavitelь moi, bogъ moi, pomoštnikь moi, upvaju na nь, zaštitnikь moi, 7 vьpl': vьpai, 8 trepetna bist' zemla: bisi, 10 prikloni nebesa: na nebesa, 11 na Herovimь: na Herofimь, vêtrnuju; vetrnu, 13 proidu: proiduть, 14 dast': da, 15 umnoži: um'noži e 18 izbavi: izbavit' me, a odavle preskočeno sve do: izbavi u stihu 20, 21 vzdastь mi: mnê, po pravdê moei, a *k.* dodaje: i po nezlobê, 22 nečьstvovahь: nečis'tvovьhь, 24 shranju: shranu, 27 strptivom': strptivim, 30 izbavlju: izbavlu, 31 raždežena: raždêženo, 33 položi: položu, 34 iže svršaetь: svršaeši, 35 mišci moi: v miš'ci moei, 37 stopi moi: moe. 38 vragi moe: moi (acc. pl.) v'zvraštu: vraštu, dondeže: doidêže; 41 nenavideštee: nenavideštei, potrêbi: potreblju, 42 spasae ihь: spasae e, 49 izbavitel': izbavitelju, 51 tvore: tvorei; — 18 7 nebesь: nebese, srêtenie: sretanie, nebese: nebesь, 9 opravdanê: opravdaniê, 10 sudbi gospodne istinni: istine, 11 kamene dragago: kameniê draga, slaždše: slad'ši, 13 grêhopadaniê: grêhovь padaniê; 14 ašte mi ne udoblêjuть: ašte me n. u., 15 blagoslovlenie . . . poučenie: blagoslovleniê . . . poučeniê, *k.* nema: gospodi, pomoštniče moi i izbavitelju moi; — 19 4 pomeni vsaku žrtvu tvoju: pomeni, gospodi, v. ž. t., olokavtomata tvoê: olokavtomatь tvoê, 7 uslišit'i: e (opako); — 20 3 želanie: želenie, hotêniê: hotenie, 5 mu: emu, 7 vzveseliši i: e (opako); — 20 3 želanie: želenie, hotêniê: hotenie, 5 mu: emu, 7 vzveseliši i: e (opako), 10 položisi e: položiše (opako), 12 zalaê: z'laê, sviti: sêti, 14 sili tvoe: sili tvoei; — 21 2 ostavi: esi os'tavil, 5 iza: upvaše u *k.* nema sve do 7, ali je kasnijom rukom sgora dodano, 8 videštei: viduštei, 10 istrg': istrgi, i-čreva: is čreva, upvanie moe: upvaniê moego, bogъ moi esi ti: *k.* nema: ti, 15 bist': bisi, srьdьce moe v' mnê: *k.* nema: v' mnê, 18 istiše: sačtoše, smotriše . . . . prezriše: smotriši . . . prezriši (opako), 19 o man'tizê: o men'tize, žrêbi: žrebь, 20 na zastuplenie: na vzastuplenie, 21 edinočeduju: edinočedu, 22 otь rogъ edinorožь: edinorogь, 24 boeštei že se: *k.* nema: že, Êkovle: Iêkovle, Izrailevo: Iêkovle, 25 uničiži: —ži (opako), 26 u tebe: otь tebe, v crkvi velice: v crkve velice, 26 udamь, opako u *p.* za vzdamь, prêd' boeštimi se: pred' boeštimь

Digitized by Google

bez se, 27 vziskajuštei: vziskajušti, v vêk' vêka: v vekъ i vêkъ vêka, 30 nishodešte: vshodeštei (opako); — 22 2 v mêstê pastvin'nê: v meste pastovine, 3 nastavilъ me esi: nas'tavi; — 22 3 na stazi pravdnie: na stazu pravdnie. — 23 1 živušte: živuštei (i *nov.*[1 2]), 7 9 i vnidet': da vnidetъ, 8 *k.* ima samo: gospodь krepakъ i silanъ v brani. 24 12 boe: boei (i *nov.*[1 2]), 13 v blagih': nema *v*, 22 skrbi ego: ihъ. — 26 zlobujušte: zlobujuštee. — 27 4 načinaniem': načinaniê ihь, 5 gospodnь: gospodnihь, 7 procvatet': procvate, 8 zaštititelь: zaštititelь imь estь. — 28 1 sini ovne: sinove ovni (opako), 5 livanskie: livanski, 6 stnit': s'nit', 6 edinorožь, edinoroždь, 8 pustinju: pustinu, 8 *k.* nema: i stresetъ gospodь pustinju; — 29 7 v obili: v obilii, 10 vzvestit': vzvestetъ; — 30 12 znaemim': znanimъ, 12 videštei: vsi vidêštei, 19 glagoljuštee: glagolušte, 19 grdineju: grdinju, 20 upvajuštim': upvajuštee, 21 človečьska: človečьskago; — 31 3 obet'šaše: obet'čaše, 6 pomolit': pomolet se, 6 približet: približit' se, 9 maski: mazgi, 10 mnogi: mnogie, 10 upvajuštee: upvajušte; — 32 8 podvižaše: podvižet, 8 živuštei: živušte, 12 rodь: ezikъ (ἔθνος gens), 18 na boeštee: boeštei; — 33 7 ništi: ništь, 11 vzlakaše: zlakaše, 11 vziskajuštei: vziskajušte, 13 ljube: ljubei, 16 gospodni: gospodne (dual), 17 tvoreštee: tvorešte 22 grêšnikomъ: grêšniku; — 34 1 boruštim': boreštimъ se, 2 suni oružiem' tvoimъ: suni oružie, 4 *k.* nema: i posrametъ se iskuštei duše moee, da vzvratetъ se vъspetъ i postidetъ se, 8 obimet' e: i, 8 vstajušte: stajušte, 11 vzvrati se: vrati se, 12 zla vz dobraê: dobra, 16 mučeštei me: mučiše me, 18 *k.* nema: mnoge, 25 požrêsom': požrês'mo, 26 radujuštei: radujušte, 26 velerečujuštei: velerečejuštei; — 35 7 sudbi: sudbe, 13 tvoreštei: tvorešti; — 36 1 r'vnui: revnui, 3 upaseši: upasiši, 6 poludьnьe: polud'ne, 7 spêjuštumu: speštumu, 7 tvoreštumu: tvoreštu, 9 lukavnujuštei: ljukavnujušte, 12 naziraet': nazritь, 18 svêst': svedet', 24 sъstarêh se: sastarah se, 25 prošesta: prosešte, 28 shranet: hranetъ, 29 vselet se: veseletъ se (opako), 34 putь: puti, 41 grêšnik', grêšnihь; — 37 6 vsmradiše se: vsmrdêše se kosti moe, 12 približiše se: približaše se, 12 odaleče staše: odaleče m(e)ne staše, 13 iskuštei: iskuštee, 13 zla: zlaê, 15 imêe: ime, 21 zla: zlaê, 21 oblgahu: obligahu; — 38 6 moe: moi, 6 vsak': vsaki, 10 otvrêsь: otvrsь, 12 istaêlь: istlil'; — 39 11 istini: istine tvoee, 13 zrêti: vzreti; — 40 4 bolezni: bolezne; — 41 2 vžeda: žeda, 5 proidu: preidu, 8 hlebi: hlêpi (p je ispravljeno od b), 10 sêtue: setuju; — 43 2 eže sъdela: eže ti sadêla, 3 izgna e: izigna ê, 4 blagoizvoli: blagovoli, 6 vsta-

Digitized by Google

juštee: stajušte, 10 izideši: v'zideši, 14 v ponošenie: ponošeniju, 18 pridut': pridu, 19 otstupi: ostupi, 21 vzdêhom': v'dêhomъ, 24 vskuju: vsku; — 45 6 jutro za jutra: jutromъ; — 46 4 pod' nogi: noge. 8 vsee zemle: vse zemle, 10 Abraamlimъ: Avraamlimъ; — 47 3 vsee: vse, 6 vidêše tako i diviše se: vidivše tako diviše se, 9 *k.* nema: tvoju, 10 na koncih' zemle: na koncь zemle; — 48 9 izbavleniê: za izbavlenie, 12 imena: imêniê (opako), 15 udoblêjutъ: udob'lêetъ (*mih.* odolêetъ), 17 razbogatêetъ: razbogataetъ, 18 umiraet': umirae; — 49 5 prêpodobnie: prepodobni, 5 zaveštajuštee: zaveštajušte, 11 selnaê: silnaê: (*mih.* silьna), 23 *k.* nema: emu; — 50 3 bezakonie moe: vse bezakonie moe, 9 isopomъ: iosopomъ, 18 olokav'tomat': olokavtumat'; — 51 9 se: sa, 9 bogat'stva: bogat'stviê, 10 v domu boži: božiju; — 52 2 u *k.* nestvorei čitaj: nêst tvorei, 5 ni li: ne li; — 53 5 u *k.* nema počam od: duše moee pa sve do 7; prepisivalac prekinuvši pisańe, nastavio je niže iza duši moei misleći da je tuj prestao pisati, 8 nema: gospodi; — 54 7 golubu: golubine, 9 u *k.* kao i u *p.* opako: premaganiê mjesto: prênemaganiê, 13 nenavidêi: nenvvidêe, 16 živušte: živušti, 18 poludьne: v' poludne, 22 olêê: oleê (*m.* elea), 24 nizvedeši: ne izvedeši (opako), 24 kr'vi: krivi (opako αἱμάτων); — 55 9 ispovêdêh': ispovêdalь, 10 *k.* nema: moi; — 56 3 blagosьdêêv'šumu: blagosьdêêv'šu, 5 skumanь: skuminь, 5 ezik': êziki, 8 slavê: v' slave, 9 psaltiru: v' psaltiru (s nerazuma), 10 *k.* ima samo: ispovêm se tebê v' êzicêhь; — 57 2 ašte ubo v istinu: ašte v istinu ubo, 3 nepravdu: neprav'di, 4 otь ložesne: ložas'nê, 4 nepravdu: nepravdi, 5 zatiskajušte: zatiskajušti, 6 oban'nika: obavьnika, 7 žrnovie lavь: žrnovlenie lavovь, 9 nalečet': naleše (opako), 9 istaêvь: is'tavь, 11 rucê svoi umiet': v ruce svoei i umiet' e; — 58 18 otь kletvi i laži: kletve i laže, 14 *k.* nema: konьčini, 17 jutro: jutromъ; — 59 9 glavi moee: v glavi moei; — 61 4 vzrinovenь: izri(no)venь, 5 teše: teku (ali se *k.* slabo vidi), 5 kl'nêahu: klnehu, 6 otь togo: u togo, 8 *k.* samo: pomoštь moê (bez: bogь), 9 izlêi: izlite, 11 želaite: želeite; — 62 2 neprehodne: neprehoždne, 3 vidêti: viditê, 4 luč'ši: luč'ša, 7 pouči se: poučih' se, 10 prêispodnaê: preispodobnaê (opako); — 63 5 sьstrêlati: strêlati, 7 ispitajušte: ispitajušti, 9 videšte e: videštei (bez e); — 64 2 vzdastь se obêtь: vzdajut' se obêti, 3 pridetь: da pridetь, 4 ocêstiši: ucestiši, 7 gori: gore (pl. acc.), 8 vzmetutь: smetut' se, 8 v koncêhь: v koncêhь zemle; — 65 6 proidut': preidutь (bez: nogami), 7 prognêvajuštei: prognêvajuštee, 10 razžeže: ražže, 12 vzvede človeki na glavi naše:

Digitized by Google

izvedê človêki naše nь glavi, 12 proidomь: proidemь, 13 vnidomь: vnidu, 13 sь olokavtomatami: sa olokavtomatmi, 16 *k.* nema; vamь, 16 boešte: boeštei, 17 usti: ustmi, 18 ne uslišitь li gospodь: ne uslišitь me; — 67 6 sudie: sudei, 7 izvodei: izvodê, 7 muž'stvomь: mužastvomь svoimь, 11 život'na tvoê živut' na nei: životna tvoê život n' nei (*mih.* životь na njei: kao da su i *k.* i *mih.* prepisani iz predloge u kojoj se je kao u sin. čitalo: životъ mjesto živątъ te su imali životъ za supstantiv mjesto za verab), 14 meždju rami ego: meju rami ihь, 14 v laštani zlatê: v laštene zlate, 15 osnêžet': osnežit, 18 tisušte: tisušta (*mih.* tьisuštь), 21 spasati: sьpasti (i bis. gospodna), 22 prehodeštih': prehodeštehь, 23 Vasana: Savana, 25 šastvie tvoe bože: vašastvie boga moego, 27 boga i gospoda: gospoda i gospoda, 28 Ven'êmin': Ben'êminь, 30 prinesut: prinesut se, 31 zverem' trstatnim': zveromь trsnimь, 35 dadête: dadite; — 68 3 uglubь: uglьbь, 4 vapie: v'pe, 4 ištezota: ištezosta, 5 nenavideštei: nenavideštee, 11 ponošenie mnê: v ponošenie moe mnê, 11 *k.* nema: i bihь, 13 sêdeštei: sedešti, 13 pijušte: p'jušte, 15 uglubnu: ug'lb'nu, 20 stužajuštei: stužajuštee, 20 pričaê: pritčaê, 32 zdêjuštago: izdêjušta, 36 vselet' se: vьzveselet (opako), 36 naslêdet' i: naslêdet' e; — 69 5 *k.* nema: i izglagoljutь vinu da vzveličitь se gospodь, 6 *k* nema: izbavitelь moi: — 70 6 utvrdih' se: utrudih' (opako), 8 tvoee: tvoei, 8 êko da poju: êko da pel' bim', 10 mnê zlaê: zlaê mnê (to biće ušlo u tekst iz bilješke dodane tumačeńa radi, jer nema ni grč. ni lat. ni ostali prijevodi), 13 oklevetajuštei: oklev*a*tajuštei, 13 odêždjut': odeždjutь, 15 *k.* nema: usta moê vzvêstetь pravdu moju, 20 vьzvede: z'vede, 22 *k.* nema: sveti; — 71 2 sudь: v sasudь, 8 vselenie: vselenêi, 17 *k.* nema: gospodne, ni ‚ego', 19 *k.* nema: v vêkь vêka i naplьni se slavi ego; — 72 2 mnê že mala ne: mene že malo ne, 4 vskloneniê: vskliknoveniê (opako), 9 sego radi ljudi moi obratet' se simo: sego radi obratite se ludi moi simo, 16 prêdь mnoju: preda mnoju estь, 23 moju: moeju, 25 na nebesi: nebesihь, 27 o tebê čitaj ot tebe, 28 o bozê: v bozê; — 73 2 *k.* nema: si, iza Sionь, 3 lukavnova: ljukavnava, 4 *k.* nema drugi put: znameniê, 5 ras'sêše: rassekoše, 6 dvari: dvori (opako), 7 na zemli: gospodi, na zemli, 13 zmiem': zmiê, 14 v brašno: brašna, 15 is'suči: issêči (*m.* iseče), 16 nema, 21 vshvalit': vshvaletь (*mih.* vshvaleta); — 74 3 pravê: pravdi, 4 stlpi: stopi, 5 sьgrêšajuštim': sagrešajuštimi, 6 i ne: ni; — 75 5 prosvêštaet': prosvêšta, 7 vsed'šei: vsed'še; — 76 5 stražbi: v stražbi, 12 dêla gospodna: dêla tvoê gospodna, 14 kto bogъ veli êko bogъ našь:

Digitized by Google

samo: kto bogъ našь, 21 Moiseovoju: Moiseevu; — 77 8 *k.* nema: i prognêvae i rodъ iže ne ispravi, 17 iza: bezvodnê dodaje *k.* iz psl. 105 15: i da imь prošeniê ihь i posla sitostь v duše ihь, 18 vprosiše: prositi, 20 poteše: isteše 20 ugotovati: ugotova, 21 sliša: usliša, 23 nebese: s nebese, 26 zapad'n': zapadь, 37 *k.* nema: pravo, 37 ni: i ne, 38 ocêsti: ocestitь, 38 razžeže: raždži, 44 pijut': p'jutь, 50 stazê: stazu, 54 vvede: pozvêdê, 55 eziki: êziki ihь, 55 dêlomь mêrnomь: mêrnimь, 61 vraž'i: vražii, 62 v' oruži: v oružie, 63 junoše: junoši, 63 neosêtovani: neosetovane, 64 padu: paduть, 66 i povrazi: iže povrazi, 67 kolene Epremova: kolêno Epremovo, 69 v zemli: v zemlju, 71 dostoênie svoe: v dostoênie sebê; — 78 9 *k.* nema: izbavi ni, 11 mišce tvoee: mišceju tvoeju, 13 vzvêstim': vzvestet'; — 79 2 sêdei: sede, 2 heruvime: herofime, 6 napoiši ni: napoiši e, 9 vinogradь: vinogradь ihь, 10 prêd' nim: pred' nimi, 11 kedri: êko kedri, 15 svoego: sego, 16 svrši i iže nasadi desnica tvoê: iže svrši eže n'sadi d. t., 18 *k.* nema: budi ruka tvoê na sina človêčьskago; — 80 6 zna: znahь, 9 zasvedetelstvuju: svedetel'stvuju, 11 izved'i: izvedu, 13 otpustih': otpusteh' e; — 81 6 bozi este: vi este bozi, 6 vsi: vsi vi, 8 naslêdiši: nasladiši se; — 82 4 lukovnovaše: ljukovnovaše, 7 Agarenê: Augrane (*mih.*[2] Nagarane), 12 položi: položiše, 12 Salmonu: Salmuna; — 83 4 tvoe: tvoi (a. pl.), 5 živušte: živušti, 7 zakon'daei: zakonodai, 11 luč'ši: luči, 11 izvolihь: izvolih se, 11 neže: neže li, 11 grêšničihь: grêšničehь; — 85 17 znamenie: zlamenie, 17 nenavideštei; nenavideštee; — 86 5 v nem': v nei; — 87 5 nishodeštim: s nishodeštimi, 7 preispodnemь: preispodneemь, 10 iznemogosta: iznemogota, 11 vskrêset e: vskrêsiši, 11 ispovêdati se tebê: ispovestь tebe, 14 te: me; — 88 3 sъziždetь: saziždêt' se, 7 v sinêhь: v svetihь (*mih.*[2] sъnovêhь), 8 proslavlaei: proslavlae, 8 v sanmê: v sanmêhь, 10 državoju morskoju: državu morskuju, 13 Tavorь: Taborь, 15 prêdideta: pred'idête, 18 sili: silь 20 togda: tьgda, 20 tvoimь: svoimь, 24 vragi: vrazi, 26 na mori: more, 28 nadь: nьd'. 34 moee: moe (gen.), 38 na nebesi: nebesehь, 42 hodeštei: hodešti, 42 *k.* nema: i bistь ponošeniju susêdomь svoimь, 51 v nedrêhь: v nadrehь, 52 ponosiše: ponosiši; — 89 4 idet': idê, 5 uničižena: uničežena, 7 smutihom se: smetohomь se, 11 ištisti: ičitaetь (*mih.*[2] ičisti), 12 namь i naučenie srьdьcemь v mudrosti: namь naučeniemь srьdьca mudrosti; — 90 1 vdvorit: dvorit' se, 3 izbavi: izbavit', 4 pleštema: plešt'ma, 6 otь vešti: vešte, 16 isplnju: ispl'nu; — 91 8 vzniknut': z'niknutь, 8 tvoreštei: tvorešti, 8 prepisivalac *k.* brevijara presta prepisivati

Digitized by Google

iza riječi bezakonie, a kad je nastavio prepisivaňe, počeo je iza iste riječi bezakonije, ali one koja istom ispred 11 dolazi; — 92 4 *k.* ima samo: otъ glasa vodъ mnogъ; — 93 2 sudei: sudie, 9 vsaždь: vsaždênь (opako), 10 učei: uče, 16 *k.* nema: sь mnoju, 20 sьzidajuštumu: saziduštumu v trudь povelenie; — 94 3 êko bogъ veli gospodь i carь veli nadь vsêmi bogi: êko bogъ veli ihь, carь veli nada vsêmi bogi, 4 tь smotritь: ta smotri, 6 plačimь: plačemь, 9 iskusiše: iskusivši i vidiše, 10 bludetь: bljudetь, 11 vnidut': vnidu; — 95 6 vellêpota: velelepota, 9 11 podvižitь: podvižetь se, 12 dubravna: dubravnaê (*mih.*[2] dubrav*a*naa), 13 vselenei: vselenuju; — 96 7 klanajuštei: klanajušte, 10 nenavidetь: nanaviditь; — 98 1 Herovimê: Herofime, 2 ljudmi: ljudi, 5 nogu: nogь, 6 Moiseî: Mosêi, Samoil: Saimoilь, 6 uslišavaše: usliševaše; — 99 3 êko gospodь ta estь bogъ našь: êko ta estь gospodь bogъ našь, 8 pastvini: pastovni; — 100 1 poju: vspoju, 8 tvoreštee: tvorešti, 6 neporočnê: neporočnu, 6 sammi čitaj sa mi, 7 živêše: živeši, 7 glagolei: glagole, 7 ispravlaše: ispravlaše se; — 101 4 kosti moe: kosti moi (n. pl.) 4 sьsahu: s'shu, 8 zabdihь: zabvenь i bihь (opako), 9 klnêahu se: me, 10 êsь: êstь, 15 blagovoliše: blagovoliši rabi tvoe, 16 tvoee: tvoei, 17 svoei: tvoei; — 102 3 iscêlajuštago: iscelajušta, 4 izbavl'šago: izbavlajuštago, 6 obidimim': obidemimi, 11 *k.* nema: otь zemle, 13 boeštih se: boešte se, 14 sьzdanie naše: sьzdaniê naša, 16 proidet': preidetь, 17 na sinêhь: nь sine, 19 na nebesi: nebesihь, 19 carstvie: carstvo, 19 vsêmi: simi, 20 21 tvorešte: tvoreštei, 22 vladičьstvie: vladičastviê; — 103 1 v ispovêdanie: v ispovedani, 2 odêê se: odê se, 3 pokrivae: krivae, 3 krilu: krilju, 6 stanutь: vstanutь, 9 prêidut': preidetь, 9 obratet': obratit', 12 na ti: na tu, 12 dadet': daetь (opako), 15 umastiti: umastitь, 18 zaecemь: zaicemь, 20 proidut': preidu, 21 rikajušte: rikajušti, 22 ložihь; ložehь, 23 izidet': izidê, 28 dav'šumu: dav'šu že, 28 otvr'z'šu: otvraštušu (opako), 30 pošleši: pošli, 32 prikasaei se v gorahь: prikasaet'se gorahь, 34 vzveselju: vzveselu; — 104 5 divesa: devesa. 6 Abraamle: Avraamle, 11 glagole: glagolu, 13 pridut': preidu 14 obliči: obličiti, 18 smêriše: vmeriše (kao s i n), 19 pride: pridêtь, 22 starce: star'ci, 31 muhi: muhe, 33 predelь: predêli; — 105 3 hraneštei: hranešte, 7 vhodešte: vhodeštei, 12 slovesemь: slovesi, 12 hvali: vse hvali, 18 raždе: raž'že, 20 êdušta: êduštago, 23 potrêblju: potreblu, 24 želanuju: želenuju, 25 uslišaše: slišaše, 27 v strani: strane, 28 Velpegoru: Vel'pegore, 35 smêsiše: smêriše (i oba *nov.*), 40 prognêva se: prognêvaše se, 43 v bezakonihь: v bezakoni svoihь, 45 zavêtь svoi: zavetь sveti svoi; — 106 4 zablu-

Digitized by Google

diše: zabljudiše, 4 puti: v puti, 10 sêdeštei: sedêšte, 12 smêri se v trudêh' srьdьce ihь: smeriše vь okovahь srьdьce ihь, 12 iznemogu: i ne vьzmogu, 13 spase: spasi, 18 vzgnuša: vьzgnuše, 20 pagubi: pagubь, 23 shodeštei: shodešte, 23 mnogahь: mnogihь, 24 glubine: globine, 25 vsta: sta, 29 umlku: umuku, 34 *k.* ima v ispred zemlju, a nema ispred slatinu, 34 otь zlobь: otь zlobь ihь, 35 pustinju: pustinu, 36 žeždjušte: žeždujuštee, 39 umališe se: umališe se zêlo, 40 vblazni: oblazani, 40 po puti: po putu; — 107 5 *k.* nema: i do oblakь istina tvoê, 8 *k.* nema: svoemь, 9 Manasi: Manasь, 10 prostru: prestru; — 108 2 lastiva: lavova (opako), 2 otvrêse: otvrše, 2 lastivomь: l'stivim, 3 nenavidimimi: nenavidnimi, 4 ispiti: spiti, 6 na n': na ne, 6 o desnuju ego: o desnoju ego, 7 sudet': suditь, 8 episkup'stvo: ebiskup'stvo (i *nov.*[1]), 9 sini: sinove, 10 vshlipajut': shlipajutь, 11 zaimodavac': zaemodavacь, 11 vsa eliko ego sutь: sutь ego, 11 trudь: trudi, 14 očistitь: ocêstitь, 16 pomenu: pominuše, 24 iznemogosta: iznemogota, 28 vstajuštei: vstajuštee, 28 *k.* ima ispred postidet' se: svedeteli, 31 uboga: ubogago; — 109 1 o desnuju mene: o desnoju mnê; — 110 10 razum': razumê; — 111 4 pravdnimь: pravimь; — 112 3 hvalno: hvaleno, 6 priziraet': prizirae; — 113 1 varvarь: barbarь, 18 nь gospoda: v gospoda, 21 boeštee: boešte, 23 stvor'šim': stvorivšimь, 25 nishodeštei: nishodeštee; — 114 5 miluet': milue; — 115 7 rastrza: rastrzae; — 117 4 boešte: boeštei, 8 neže li: neže bez li, 20 pravdni; pravdnii, 20 v na: v ni; — 118 1 hodeštei: hodešte, 2 svêdeniê: svêdenie, 3 delajuštei: delajušte. 3 bezakoniê: bezakonie, 4 tvoe: tvoei, 9 svoi: tvoi, 14 o vsakom' bogat'stvê: vsakimь bogatstvomь, 21 prokleti: prokletimь, 21 uklanajuštei: uklanajušte, 25 *k.* nema: zemli, 31 mene: me, 35 *k.* nema: toi, 40 zapovêdi tvoihь: zapovêdi tvoe, 44 *k.* nema počam od prisno sve do 47; 51 zakonoprêstupovahu: zakonoprestupahu, 51 uklonih: ukloni, 52 *k.* nema: gospodi, 53 grêšnikь: grêšnihь, 60 smês' se: smeh se, 81 glagoljušti: glagoljušte, 85 glumleniê: gljumleniê, 91 dьnь: dьni, 99 sutь: estь, 109 tvoeju: moeju, 110 zabludihь: zabljudihь, 114 na slovesa: v slovesa, 131 otvrêsь: otvrsь, 131 vьvlêhь: vlêhь, 134 klivetь: klevetь, 143 zapovêdi: êko zapovêdi, 144 *k.* nema: tvoê, 148 jutromь: k jutrju, 154 sloves' tvoihê: slovese tvoego, 157 stužajušte: stužajuštii, 158 istaêh: istajuštee; — 119 4 izoštreni: izoštrenago, 4 pustinnimi: pustinnimь, 5 udali se: udali se otь menê, 7 spiti: ispiti; — 120 4 ni: ne, 5 pokrov': pod' krovь (opako); — 122 2 rabine: rabini, 9 êrosti: êrostь (u *k.* su listi

Digitized by Google

poderani sve do 127); — 127 2 blažen' esi i dobro tebê budet': blaženь iže esi ti i . . . .; — 128 5 nenavideštei: nenavideštee, 6 na zdanih': na vzdahь, 8 hodeštei: hedešte; — 129 1 iz glubini: iz glubinь, 6 jutrnee: jutrne; — 130 1 vznesta: vznesosta (i u *p.* je nad vznesta natpisano os kasnijom rukom, da bude vznesosta); — 131 4 *k.* nema: moima, 6 Eprete: Efrete, 7 vnidemь: vnidomь, 8 svetine tvoee: svetine ego, 12 sêdutь: sedêtь, 15 ništee: nište, 16 oblêku: oblekut se; — 132 2 rizi: rizь, 3 Eremonska: Eremonskaê; — 133 1 stoeštei: stoešte, 6 stvoriv'i: iže stvori prema qui facit; — 134 2 stoeštei: stoešte, 4 v dostoênie sebê: v dostoênie svoe, 6 bezdnahь: bezdnehь, 7 vznose: vznosei, 7 izvodei: izvodê, 11 Siona: Seona, 12 *k.* ima samo jednom: dostoênie, 20 boeštei: boešte; — 135 19 Siona: Seona, 25 pl'ti: puti; — 136 5 moê: tvoê, 7 glagoljuštee: glagoljušte; — 137 5 velikê: velikê estь, 6 visokaê: visoka, 7 prostri: prostre, 8 dêla: delь (uz ne); — 138 11 *k.* nema: moe, 20 v sueti: v suetu, 21 nenavideštee: nenavidešti; — 139 3 nepravdu: nepravdi, 3 oplьčahu: oplačahu, 6 uži: uže, 9 *k.* nema: ne ostavi me, 14 ispovêdet se: ispovedaite se; — 140 4 lukavna: ljukava, 4 s'čtut se: sačtu se, 5 pravdnikь: pravedni, 10 proidu: preidu; — 141 2 *k.* ima samo: glasomь moimь k gospodeve pomolih' se, 5 smoštrah': smotrahь, 6 znaei mene: znaemi mnê, 6 ti esi upvanie moe, čestь moê na zemli, . . . čestь moê esi nь zemli; — 142 1 *k.* nema: v pravdê tvoei, 3 mrtvie: mrtve, 8 slišanu: uslišanu, 12 moe: moi (acc. pl.); — 143 3 vmenêeši: vmeniši, 4 prêhodetь: prehoditь, 7 iz ruk': iz ruki 12 *k.* nema: maslin, 12 upodobie crkve: podobie v crkvi, 13 otrigajuštee: otrigajušte, 13 mnogoplodni: mnogoplodne, 13 v ishodištihь: v shodištihь, 14 vapla: vap'ê; — 144 4 vshvaletь: hvaletь, 5 12 velьlêpotu: velepotu, 8 trpelivь: trplivь, 13 carstvie: carstvo (drugi put), 21 sveto: svetoe; — 145 6 more: mora, 7 obidimimь: obidemie, 8 vzvoditь: izvoditь; — 146 2 ziždei: ziždê, 4 ištitate: isčitae.

11. Razlike u psalmima u *p.* od onijeh u *nov.*[1 2]: a) Druge riječi: v *bezakonih':* v načinanihь *nov.*[1] 52 2: — po *bezdnê:* po bezvodnê *nov.*[2] 105 9; — bes *pravdi:* be zakoni *nov.*[1] 118 150; — *bogь:* gospodь *nov.*[1] 17 30, boga: gospoda *nov.*[1 2] 14 4, bogu: gospodu *nov.*[1 2] 17 42, bože: gospodi *nov.*[2] 68 2; — *dêlajuštih'* nepravdu: glagoluštihь *nov.*[1], govoreštihь *nov.*[2] 62 12; — *egda:* kada *nov.*[2] 21 25; — *glagolite:* govorête *nov*[2] 74 6; — *gospodь:* bogь *nov.*[1 2] 65 20, 77 59, gospodi: bože *nov.*[2] 69 6; — (*hristu:* krstu *nov.*[1] 131 17, hristêh': krstêhь *nov.*[1] 104 15); —

Digitized by Google

imže: kimь *nov* [2] 68 17; — sême *Izraelovь:* Iekovle *nov.*[1] 21 24; — *izvede:* izbavi *nov.*[2] 106 28; — *kamen':* more *nov.*[1] 104 41; — *kr'vi:* krivihь *nov.*[2] 58 3 (opako); — *vskuju:* začь *nov.*[2] 49 16; — *luč'ši:* lipli *nov.*[2] 83 11; — *muž'stvomь:* množastvom' *nov.*[1] 67 7 (opako); — *nasadi:* steža *nov.*[1 2] 79 16; — *obimeť:* obidet' *nov.*[1] 48 6; — *očistiť se:* ocêstiť se *nov.*[1] 108 14; — *oltarь:* plotarь *nov.*[1] 50 21; — *opravdaniemь:* zapovêdemь *nov.*[1 2] 118 73; — *otvr'zite:* otvorite *nov.*[2] 117 19, otvrêse: otvoriše *nov.*[2] 108 2, otvr'z'šu: otvrašť'šu *nov.*[2] 103 28 (opako); — *pažiti:* paše *nov.*[2] 78 18; — *plodovitu:* bezvodnu *nov.*[1] 106 35; — *pl't:* človêkь *nov.*[1 2] 55 12 (u *p.* opako); — *poglumlju:* pouču se *nov.*[1 2] 118 16; — *približiše se:* priloži se *nov.*[2] 106 18; — *prizri:* v'nmi *nov.*[1], vanmi *nov.*[2] 70 12; — *razgaraetь:* raždežet' *nov.*[1] 88 47; — *razgna:* razgneva *nov.*[1] 88 11 (opako); — *raždežeť se:* razgaraet' se *nov.*[1] 78 5; — *rizi:* sviti *nov.*[1] 21 9; — *rodь:* êzikь *nov.*[2] 32 12; — *slavi:* vlasti *nov.*[1] 71 19; — *snêdajušte:* sadelajuštei *nov.*[1] 13 5; — *spasь:* spasitelь *nov.*[1 2] 24 5, spasenie: trpênie *nov.*[2] 61 2; — *sudi:* sudacь *nov.*[2] 49 6; — *s'gni se:* slomi se *nov.*[1] 68 24; — *trpênie:* spasenie *nov.*[1] 61 6; — *uboeť se:* vzveselet' se *nov.*[1 2] 106 42; — *ugotovanie:* ispravlenie *nov.*[1] 96 2; — *v usteh':* va ustnah *nov.*[2] 58 8; — *utaiše se:* udliše se *nov.*[2] 68 6; — *utêšilь:* živilь *nov.*[1 2] 70 20; — *velerečujušte na me:* iskuštei zla mnê *nov.*[1 2] 70 13; — *vinu:* prisno *nov.*[2] 39 17, 69 5, vsagda *nov.*[1] 39 17 (gospodi *nov.*[1 2] 85 9); — *vragь:* nepriêtelь *nov.*[1] 42 2; — *vskrsni:* vstani *nov.*[2] 8 33; — *vzdêždite:* vzdaite *nov.*[1 2] 133 2; — *vžeda:* vzelê *nov.*[2] 62 2; — *žr'novnie:* črenovnie *nov* [2] 57 7.

b) ńekerazlikeuglagolskijemoblicima: *bihom':* bismo *nov*[1] 78 4; — *sagrêšihomь:* sagrêšismo *nov*[1] 105 6; — *skončahomь:* skončasmo *nov*[1] 89 9; — *smutihom'* se: smutismo se *nov*[1] 89 7; — *vidihom:* vidêsmo *nov*[1] 73 9; — *vzradovahom'* se: vzradovasmo se *nov*[1] 89 14; — *vzveselihom' se:* vzveselismo se *nov*[1] 89 14; — *hoždahove:* hodihovê *nov*[1 2] 54 15; — *iznemogosta:* iznemogota *nov*[1 2] 87 10. 108 24; — *dai:* dažď *nov*[1] 71 1 *nov*[2] 107 13 vzdai: vzdaždь *nov*[2] 137 8, predai: predaždь *nov*[2] 139 9; — *vsaždь:* vsai *nov*[2] vsaždi *nov*[1] 93 9; — *poêstь:* poês' *nov*[1] 77 63; êsь: êstь *nov*[2] 101 10 *otsêsь* se: otêt' se *nov*[2] 108 23; — *smês'* se: smeh' se *nov*[1 2] 118 60; — *ištiše:* s'č'toše *nov*[2] 21 18; — *tek':* teh' *nov*[1] 58 5 poteše: potekoše *nov*[2] 77 20; — *imetь:* êmet' *nov*[2] 68 25 emite: êmête *nov*[2] êmete *nov*[1] 70 11; — *êdêhь:* êêahь *nov*[1] 100 5; — *popitaetь:*

Digitized by Google

popitêet' *nov*[1 2] 54 23; — *natruveši* (opako): natroveši *nov*[1 2] 79 6; — *smoštrah'*: smotrahь *nov*[1] 141 5; — *(proliju*: prolêju *nov*[1] 141 3);

c) ine iole znatne razlike po redu psalama: 1 3 stvori: stvoritь *nov*[1 2], 4 vzmetaetь: vzmêtaetь *nov.*[1], vzmitaetь *nov.*[2]; — 2 6 azь: azь že *nov*[1]; — 4 4 usliša: uslišit' *nov*[1], 9 edin'nê: edinь *nov*[1]; — 5 5 preselet' se: preselit' se *nov*[1], 6 prebudut': prebudetь *nov*[1] 9 toboju: tobo *nov*[2] (ju biće u peru zaostalo), 11 nečistiê: nečistьiê *nov*[2], veseliši se: vzveseliši se *nov*[2]; — 6 11 vzvratet se: vratet' se *nov*[1]; — 7 5 vzdajuštim': vzdajuštemь *nov*[1], 9 po pravdê moei: moi *nov*[2], 10 pravdno: pravd'nь *nov*[1 2], 12 gnêva: gnêvanь *nov*[2], 12 vsak' dьnь: vsak*i* *nov*[1 2], 13 naleèet': naleče *nov*[1 2]; — 8 10 ‚po vsei zemli' nema *nov*[1]; — 9 9 pravda: v pravdu *nov*[1 2], 10 ubogu: ubogimь *nov*[2], 12 živuštu: živuštumu *nov*[1 2], 14 vznesi: vznosei *nov*[1 2], 15 vzraduem se: vzraduju se *nov*[2], 15 dešteri: deštere *nov*[1], 28 vziraeta: priziraeta *nov*[1 2], 33 tvoihь: svoihь *nov*[1] (ispravļeno od tvoihь) 34 nečisti: nečistivi *nov*[1 2], 39 priložit': priložit' se *nov*[1 2]; — 10 4 v crkvê: crkvi *nov*[1 2], 4 veici: vêcê *nov*[1 2]; — 11 2 sinovь: sinь *nov*[2], 3 glagolaše: glagola *nov*[1], 3 lastivie: lastivi *nov*[1 2], 4 velerêčiv': velerêčivь *nov*[2], 6 vskrsnu: vrkrsnuть *nov*[1], ubozih': ubogihь *nov*[1 2]; — 12 2 tvoe: svoe *nov*[1], 4 eda: egda *nov*[2]; — 13 u *nov*[1] list 249 nema tačke 4-te. ali ima na listu 237, 4 prolêti (= proljati?): proliti *nov*[1 2], 5 ni li: ne li *nov*[2], 5 v hlêbь mêsto: v hlêba misto *nov*[2], 6 „êko gospodь v rodê pravdnihь estь; svêtь ništago posramiste, êko gospodь upvanie ego est'" mjesto toga ima *nov*[1] list 249 iz 52 6 ovo: êko bogь rassipa kosti človêku ugodnik', postidêše se êko bogь uničiže. Pamti da oba psalma 13 i 52 jednako počińu. 9 Izrailь: Izdrailь *nov*[1] list 249; — 14 5 dastь: dav'i *nov*[1 2]; — 15 10 *nov*[2] nema: videti; — 16 1 lastivihь: lastivahь *nov*[1 2]; — 17 3 *nov*[1] nema: zastupnikь moi, 7 vьrlь: vapai *n.*[2] 11 Herovim': Herobimь *nov.*[2], 11 vêtrnuju: vetrnnju *nov.*[1] vetrnju *nov.*[2] 12 položi: položu *nov.*[1], aer'nih': aer'skihь *nov.*[1], 14 dastь: da *nov.*[1 2], 18 pače me: menê *nov.*[1] mene *nov.*[2], 21 vzdastь mi: mnê *nov.*[1 2], 24 shranju: shranu *nov.*[1], 26 nepovinnim': nepovinnomь *nov.*[1], 27 izbranim': izbranomь *nov.*[1], s'trptivom': sa strptivomь *nov.*[1], 35 mišci: mišcê *nov.*[2] (dat.) 37 plesni: plesnê *nov.*[1], 38 dondêže: doidêže *nov.*[1 2], 42 ne usliša ihь, *nov.*[1 2] bez ihь; — 17 7 nebesь: nebese *nov.*[2], 12 hranit': hraniti *nov.*[1 2]; — 19 6 vzraduem se: vzraduim' se *nov.*[1 2]; — 20 3 želanie: želenie *nov.*[1], 3 nisi: nêsi *nov.*[1 2], 14 dalь mu esi: dalь emu esi *nov.*[1 2], 14 sili tvoe: silê tvoei *nov.*[2]; — 21 10 istrg': istrgi *nov.*[2] istrg'i *nov.*[1], 12 nêst':

Digitized by Google

nêstь kto *nov.*², 15 izliêh' se: izliê se *nov.*¹, 15 nema *nov.*¹² v mnê. 17 osede: obsêde *nov.*¹, 19 mantizê: mantêzê *nov.*², žrêbi: žrêbь *nov.*¹², 20 na zastuplenie: v zastuplenie *nov* ¹², 21 pьa: pasь *nov.*², 21 edinočeduju: edinočedu *nov.*¹², 22 edinorožь: edinorogь *nov.*¹², bratii: bratrii *nov.*¹, 23 crkve: crêkve *n.*², 25 tvoego: svoego *n.*¹², 28 otčьstviê: otačastviê *n.*¹ otočastviê *n.*², 30 paduть: pripaduть *nov.*¹, 30 nishodešte: shodeštei *nov.*² vshodeštei *nov.*¹; — 22 2 pastvin'nê: pastiv'nê *n.*², a *n.*¹ nema, 3 nastavil' me esi: nastavi me *n.*¹², 3 tvoego: svoego *n.*¹²; — 23 3 stanet': vstaneть *n.*¹, 7 v'zmite: vazmête *n.*¹²; — 24 7 vspomeni: pomeni *n.*¹, 10 vziskujuštim': vziskujuštemь *n.*¹; — 25 2 raždeži: raždezi *n.*¹ razžezi *n.*²., 5 cr'kvi: crkve *n.*² crêkovь *n.*¹; — 26 12 pravuju: pravu *n.*¹²; — 27 5 gospodnь: gospodnihь *n.*², 5 v dêla: v delêhь *n.*²; — 28 1 prinesite: pr'nesête *n.*², 1 ov'ne: ov'ni *n.*¹, 2 svetêemь: svetêmь *n.*², 6 edinorožь: edinoroenь *n.*²; — 29 2 nisi: nêsi *n.*¹², a ‚o mnê' nema *n.*², 12 prêpoêsal me esi: prêpoêsa me *n.*¹²; — 30 7 vznenavidê: vznenavidêhь *n.*² (u *p.* čitaj: vznenavidê-h-ranešte), 9 vražih': vražiêh' *n.*¹ (h kasnije dopisano), 20 prêd' sinmi: sini *n.*¹², 21 človêčьska: človêčьskago *n.*¹; — 31 9 maski: mski *n.*¹ mazgi *n.*²; — 32 8 podvižaše se: podvižet se *n.*¹², 10 misli: misalь *n.*², 10 otmêtaet že svêti: i otmetaet' sveti *n.*¹, a *n.*² nema: ljudi i otmetaet', 15 sьzdav': sazdav'i *n.*¹ sazdavi *n.*², 22 êkože upvahomь: êko že i mi upvahom *n.*¹²; — 33 5 usliša: uslišaše (bez me) *n.*², 5 15 otь: ota *n.*², 14 glagolati: vzglagolati *n.*², 19 skrušenih': skrušenimь (blizь estь) *n.*¹, 19 pravdnimь: pravdnihь *n.*², 20 izbaviť: izbavi *n.*¹; — 34 1 sudi: sudi mi *n.*², 3 suni oružiem' tvoim': suni oružie (bez tvoe) *n.*¹², 6 budi putь ihь taman': tma *n.*¹², 7 sêti svoee: svoe *n.*², 11 svêdêêh': svêdêah' *n.*¹, 13 14 smêrêah': smêrêêhь *n.*² smêriah' *n.*¹, 16 razdêliše se mučeštei me i podražaše me podražaniemь: razdeliše se i ne umiliše se, mučiše me, podražaše me podražaniemь *n.*¹ ne uliše se, umučiše me, podražaše me podražaniemь *n.*², 17 otь l'v': otь lvovь *n.*¹ otь lav' *n.*², 20 mirnê: mirno *n.*¹², 23 bože moi: bože moi i gospodi moi *n.*¹², 24 moei: tvoei *n.*¹, 36 oblêkut': oblkut' se *n.*²; — 35 2 prêdь očima: prêdь nim' *n.*², 3 svoe: ego *n.*¹, 7 bezdni mnoge: bezdnie mnogo *n.*¹², 9 na krovê: na krovь *n.*¹², 13 padu: paduť *n.*¹, 13 mogu vstati: vzmogu vstati *n.*¹ vzmogu stati *n.*²; — 36 3 stvori: tvori *n.*¹, 4 tvoego: svoego *n.*², 6 poludьnьe: polud'nne *n.*¹ poludan'e *n.*², 7 tvoreštumu: tvoreštu *n.*¹², 12 naziraet': nazriть *n.*¹², 24 porutit' se: opako ‚porudit *n.*¹, 34 put': puti *n.*¹; — 37 (7 stlêh' se: sleh' se *n.*¹) 12 bli-

Digitized by Google

žiki moe: moi *n.*[1 2], 14 otvr'z': otvrzae *n.*[1 2], 15 imêe: ime *n.*[2], 17 podvižasta: podvizasta *n.*[1]; — 38 2 vsta: vstanet' *n.*[1] vstaetь *n.*[2] (biće n ispalo) 6 vsak': vsaki *n.*[1] 6 živi: živei *n.*[1], 9 otvr'z': otvrêsь n.[2], 12 istaêlь: istailь *n.*[1 2]; — 39 5 prêzrê: prezrit' *n.*[1], 6 pomišleniêm': pomišleniemь *n.*[1 2], 8 kniž'niem': knižnêemь *n*[1 2], 7 vziska: vziskah *n.*[2], 13 im že nêstь čisla: im že ne bê čisla *n.*[2], 13 vzmog': mogь *n.*[2], 14 izbaviti: izbavi *n.*[2]; — 40 3 i: ego *n.*[1 2], 7 sue: suê *n.*[2], 18 toboju: soboju *n.*[1]; — 41 2 vžeda: vždaetь *n.*[2], 5 praznujuštago: prazdn . . . *n.*[1 2], 6 duše: duša *n.*[1], 10 reku bogu moemu: reku, bogu *n.*[1 2]; — 42 3 vvesta: vavedosta *n.*[2], 5 duše: duša *n.*[1]; — 43 3 spase: spasetь *n.*[2], 13 nenavideštei ni: nenavideštee nasь *n.*[2], 14 v ponošenie: ponošeniju *n.*[1 2], 18 si vsa priduť: siê vsa pridu *n.*[2], pridu i *n*[1], 23 umr'štvaemi: umrštveni *n.*[2], 2 3 zakolenie: kolenie *n.*[2], 24 otrini: otrini nasь *n.*[1], 27 ni: nasь *n.*[2]; — 44 2 az': a' *n.*[1], 9 stak't': stakatь *n.*[1 2], 10 carevi: carь *n.*[1 2], 10 predsta: presta *n.*[2], 13 Ťurova: *D*urova *n.*[2], 14 dešteri: deštere *n.*[1]; — 45 2 obrêt'ših' ni: obretši nihь *n.*[1], 9 jutro: jutromь *n.*[2], 10 sьžžet': saž'žet' *n.*[1], sažetь *n.*[2], 11 razumêita: razumite *n.*[1]; — 46 10 Abraamlimь; Abraamlem' *n.*[1]: — 47 1 blagokoren'nom' radovaniem': radovanie *n.*[2], blago*m*orьnomь radovanie *n.*[1], 4 v tvareh' čitaj: v vareh': v' vereh' *n.*[1], v varêhь *n.*[2], 7 korabli: korable *n.*[1 2], 13 obimite: obimet' i *n.*[1], 15 ni: nasь *n.*[1 2]; — 48 5 v prit'ču: pritčahь *n.*[2], 5 razgonju: razgnu *n.*[1], razagnu *n.*[2], 9 čudo je da imaju za bratь na ovom mjestu svi: ‚bratrь': *p. n*[1] bratrь, *n*[2] bratarь, 9 ni cêni izbavleniê duše svoee: za izbavleniê *n.*[1 2], 10 i živь budetь do konьca: i živь budetь do konьca i ne uzritь pagubi *n.*[1 2], 12 *n*[1] nema: i hrami ihь, 13 priloži: priložit' se *n.*[2], 18 nema u *n.*[1 2]; — 49 13 p'ju: pьju *n*[2], 18 š nimь: s nimь *n.*[1], 21 vznepšteva: vznepštevah' *n*[1], 21 iza tvoim' dodaju *n.*[1 2]: grêhi tvoe; — 50 6 tvoihь: svoih *n.*[1 2], 17 otvr'zaeši: otvr'ži *n.*[1] (moglo je a ispasti), 21 tьgda: togda *n.*[1], tagda *n.*[2]; — 51 6 lastivomь: lastivim' *n.*[1], 10 v boži: božiju *n.*[1], 10 upvaju: upvahь *n.*[1 2]; — 52 7 Izrailь: Izdrailь *n.*[1]; — 54 4 vraždovahu me: mnê *n.*[2], 9 premaganiê: prenemaganiê *n.*[1], otь rasputiê: otь rasputi *nov.*[1], 13 velerečevalь: velerečivalь *nov.*[1], 13 ukril' se bimь: ukrilь se bimь ubo *n.*[1 2], 20 ni uboêše se boga: i ne uboêše se boga *n.*[2], a *n*[1] nema, 22 otь gnêva lica ego: otь lica gneva ego *n.*[1], 24 nizvedeši e: ne izvedeši e *n.*[1]; — 55 5 o bozê pohvalju glagoli, o gospodê pohvalju slovesa moê: o bozê pohvalju slovesa moê *n.*[1 2], 8 spasiši: spaseši *n.*[1], 9 nizbieši e: izbieši e *n.*[1]; — 56 2 prêidetь: pridetь *n.*[1],

Digitized by Google

4 popirajuštim': popirajuštem *n.*[1], 7 vpadut' se: vpadu se *n.*[1 2], 9 slava: slavo *n.*[1 2]; — 57 4 utuždeni: utrudini *n.*[1], 4 otъ ložesne: z ložesne *n.*[2], 8 uničižet' se: uničižiti *n.*[2], 8 nalečet': naleše *n.*[2]; — 58 4 grêh' moi: grih' moih' *n.*[1 2], 8 oruže: oružie *n.*[1 2], 16 êsti: êst' *n.*[1], 16 ašte že: ašte li že *n.*[1], 17 milosti: o milosti *n.*[2]: — 59 zemleju . . . eju: zemlju . . . ju *n.*[1 2], 9 Galaadъ: Galadъ *n.*[1 2], 10 Moavъ: Moêv' *n.*[1 2] (pisano: moê v'), 10 upvanie: ufanie *n.*[2], 10 sapogъ: sabog' *n*[1], 12 otrinuv': otrinuv'i *n.*[1], *n.*[1 2] nemaju: i posrami ni, 12 uniči čitaj: uničiži; — 61 4 plotь: plodъ *n.*[2], 5 povini se: povinuet' se *n.*[1], 10 *n*[2] nema: ljživi sinove človêčsci, 11 želaite: želêite *n.*[1 2], 12 slišahom': slišah' *n.*[1 2]; — 62 2 *n.*[1] nema: otь svêta, 7 poučih': pouču *n.*[1 2], 9 me: mene *n.*[1 2]; — 63 3 lukav'no: lukavo *n.*[1 2], 10 uboê: uboêše *n*[2]; — 64 2 vzdastь se obetь: vzdajut' se obêti *n*[2], 4 bezakon'nik': bezakonih' *n.*[1], 5 crkvi: crki *n*[1], crêki *n*[2], 5 vstanetь: stanetь *n.*[1 2], 8 vzmuštaei: smuštaei *n.*[1 2], 8 *n*[1 2] nemaju: emu, 11 napoiši: napoi *n*[1 2]; — 65 3 salžut': slažutь *n.*[2], 7 obladajuštim': obladajuštem' *n.*[1 2], 10 razžeže: razže *n*[1], 21 ostavitь: ostavi *n*[2]; — 66 7 dast': da *n.*[1 2]; — 67 2 vskrsnet': da vskrsnetь *n*[1], 6 svetêm': svetêem' *n.*[1 2], 7 vseliet': vselêetь *n.*[2], vseleetь *n.*[1], 7 edinomisl'nie: edinomišlenie *n*[2] (opako), 10 daždь: dažь *n.*[2]. 11 vol'ni: vol'nimь *n.*[2], 12 blagovestvujuštimь: blagovestvujuštemь *n.*[2], 14 v laštani: lašteni *n.*[1], laštanê *n.*[2], 19 vzašad': v'šadь *n.*[1], 19 da: vzda *n.*[1], 25 vladiki: vladiki ihь *n.*[1 2], 30 otь crkve: crêkve *n.*[2], 31 trstatnim': trstnimь *n.*[2], 34 v'zš'dšumu: vzadšumu *n.*[1]; — 68 7 te: tebe *n.*[1 2], 8 vas' dьnь nemaju *n.*[1 2], 15 timena nema *n.*[1 2], 18 pomilui me, gospodi, nemaju *n.*[1 2], 21 i ne bê utêšajuštago me, iskah' i ne obretь' nema *n*[1], 23 skandêl': skandalь *n*[2], 24 otnjudь· otnudь *n.*[1 2], 25 na me: na ne *n*[2], 28 priloži: priložiše *n.*[2], 34 uničižitь: uničiži *n*[1 2]; — 69 2 k pomošti mnê: v pomošt moju *n.*[2]; — 70 5 *n.*[1] nema: is crêva, 10 duše moe: moee *n*[1], 11 poženite: požanête *n.*[2], poženete *n.*[1], 13 oklevetajuštei: oklevetavajuštei *n.*[1 2], 24 ezik' moi vьsь dьnь poučit' se pravdê tvoei: ezikь moi poučit' se vьsь dьnь hvale tvoei *n.*[1]; — 71 4 ništim': ništem' *n.*[1], 6 daždь: dažь *n.*[2], 13 ubogih' svoih': *n.*[1 2] bez svoihь, 16 trava: trava zemlnaê *n.*[2]; — 72 20 ikonie: ikoni *n.*[1 2], 25 čto bo estь: čto bo mi estь *n.*[1 2], 28 o bozê: *n.*[1] bez o; — 73 3 elika: eliko *n.*[1 2], 4 svoê znameniê: svoê v znameniê *n.*[1], a *n.*[2] nema, 5 ras'sêše: rasêče *n.*[2] razše *n.*[1], 7 svêtilo božie: tvoe *n.*[1 2], 9 poznaetь: poznaemь *n.*[1], 15 issuči: issuši *n*·[2] isьsuči *n.*[1], 20 omračeniê: omračeni (pl. gen.) *n.*[1 2]; — 74 3 pravê suždju: pravdi suju *n.*[1 2], 3 rastaê: rasta *n.*[2], 6 vzdvi-

Digitized by Google

žite: vzdvižete n_1, 8 otь pustih' gorь: pustь $n.^2$; — 75 12 prinesite: prinosite $n.^2$, prinesete $n._1$; — 76 10 eda: egda $n.^2$, 11 se izmênena desnica: se izmêna desnice $n.^1$, 13 pouču: poučih' se $n.^{1\,2}$, 16 Êkovli: Êkovle $n.^{1\,2}$, 21 Moiseevoju: Moisêevu $n.^{1\,2}$, 21 Êruneju: Êroneju $n.^2$; — 77 8 ispravit: ispravi $n.^{1\,2}$, 12 43 Tanaosê: Tanêose $n.^{1\,2}$, 18 vsprosiše: vsprositi $n.^{1\,2}$, 19 20 eda: egda $n.^2$, 25 brašna: brašan' $n.^1$, 26 na zapad'n': zapadanь $n.^1$, zapadь $n.^2$, 27 odaždi: odaži $n.^2$, 36 sьlьgaše: salgaše $n.^1$, slagaše $n.^2$, 37 š nimь: s' nimь $n.^1$, 38 ocêsti: ocêstitь $n.^2$, 39 vzvraštae: zvraštaet $n.^2$, 44 pijut': p'jutь $n.^{1\,2}$, 49 gnêva: gnêvь $n.^{1\,2}$, 51 ubi: pobi $n.^1$, 53 v mori: more $n.^{1\,2}$, 56 svedeniê: svedeni $n.^2$, 60 v nemže: v neže $n.^2$, 65 spavь: spe $n.^{1\,2}$; — 78 5 r'vnie; rav'nie $n.^2$, 8 da varit' ni milostь tvoê: da varet' ni milosti tvoe $n.^{1\,2}$, 10 eda: egda $n.^2$, 11 nemaju $n.^{1\,2}$ ‚gospodi', 13 tvoee: tvoe $n.^1$; — 79 2 Osipa: Iosipa $n.^{1\,2}$, 10 $n.^1$ nema: putь stvori prêdь nimь i nasadi i, 10 nim': nimi $n.^2$, 17 požežen': požženь $n.^{1\,2}$, 18 desnice tvoee: desnica tvoê $n.^{1\,2}$, 20 svoe: tvoe $n.^2$; — 80 5 sudba: sudь $n.^{1\,2}$, 8 $n.^3$ nema: uslišahь te, 13 po pohotem': po pohoteh' $n.^1$ (dakle po 8 lokalom), 14 mene: me $n.^{1\,2}$; — 81 1 $n.^1$ nema: po srêdê že, 5 azь: ‚a' $n._1$, 6 edinomišleniemь: edinomisalnie $n.^2$, 7 Agarenê: Agarêne $n._1$, Êgarêne $n.^2$, 8 Đevalь: Eval' $n.^1$, 8 Amalêk': Êmalekь $n.^2$, 12 $n.^1$ nema: i Ziva, 12 Salmonu: Solmunu $n._1$; — 83 12 hodeštih': hodeštimь $n.^1$; — 84 5 $n.^1$ nema: spasitelju, 5 svoju: tvoju $n.^1$, 9 idêže: idê $n.^{1\,2}$, 10 $n.^1$ nema: spasenie ego; — 85 16 državu: državu tvoju $n.^{1\,2}$, 17 pomožeši: pomože $n.^{1\,2}$; — 86 4 Tiop'sci: Etiopsci $n.^1$, Tiopasci $n.^2$; — 87 5 nishodeštimь: s' nishodeštimi $n.^1$, 15 otrieši: otrêeši $n.^{1\,2}$, 17 vznesь: vznês' $n._1$; — 88 2 v rodê i rodê: v rod' i rodь $n.^1$, 2 vzvêštu: vzvêštati $n.^2$, 8 n^1 nema: veli, 10 državoju morskoju: državu morsku $n.^1$, 20 glagolalь esi: estь $n.^1$, 20 tvoimь: svoimь $n.^1$, 26 i položu: ovdje je u *nov.*^{1} poremećeno: počima odmah 30 iza onoga ‚položu', 35 ne: ni $n.^{1\,2}$, 48 eda: egda $n.^2$, 51 n^2 nema: ponošenie, 51 v nedrêhь: v nêdrêhь moih' $n._1$, 52 izmeneniemь: izmênenie $n.^{1\,2}$; — 89 4 tisušte: tisušta $n.^2$, 4 včerašni: včerasni $n.^1$, 4 idet': ide $n.^1$, 10 n^2 nema: i nakažemь se, 12 $n.^{1\,2}$ nemaju: gospodi, 14 iza tvoee dodaju $n.^{1\,2}$ gospodi; — 90 4 pleštema: pleštima $n.^2$, 11 shraniti: hraniti $n.^1$, 12 nogu tvoju: tvoeju $n.^1$, nь aspidu: naspidu $n.^2$, 14 nema n^2; — 91 12 vragi: na vragi $n.^1$; — 93 8 se: te $n.^2$, 8 umudrite se: umudret' se $n.^1$, 9 razdavьi: razdavь $n.^{1\,2}$, 13 ljutь: ljudь $n.^1$ (opako), 16 stanetь: vstanetь $n.^{1\text{bis}}$, 17 pomagalь: pomogalь $n.^1$, 18 $n.^2$ nema: milostь tvoê, gospodi; — 94 1 vzraduemь: vzra-

Digitized by Google

duim' se *n.*[1 2], 2 varimь: varemь *n.*[1 2], 3 *n.*[1] nema: bogi, 3 prêpadimь . . plačimь: prêpademь . . plačemь *n.*[1 2], 6 ni: nasь *n.*[1 2], 8 dnevi: dni *n.*[1 2], 11 vnidut': vnidu *n.*[2]; — 95 2 spasenie: spaseniê *n.*[1 2], 7 8 prinesite: prnesête *n.*[2], 10 nenavidet: nenavidête *n.*[1] nenavidešte *n.*[2]; — 97 6 okovanih'. okovanahь *n.*[2], 8 vsaka: na vsaka *n.*[1]; — 99 3 *n.*[1] nema: ‚a ne mi' ni ‚ubo', 4 hvalite ime ego: hvalite ego *n.*[1]; — 100 5 grdomь: grdimь *n.*[1 2], 6 po putu neporočnê: neporočnu *n.*[1], 6 sam' mi: sami *n.*[1], 7 moego: ego *n.*[2]; — 101 4 sьsahu: sasahu *n.*[1] sahu *n.*[2], 5 zabih': zabi *n.*[2], 9 klnêahu: klnêhu *n.*[2], 10 idê: êde *n.*[1], 11 vznesь: vznêsь *n.*[1 2], 21 razdrêšiti: razrêšiti *n.*[1], 22 hvali: hvala *n.*[1 2], 23 rabotati: rabotaite *n.*[2], 24 v prepolovleni: v prepolovlenie *n.*[1 2]; — 102 5 blagim': blagimi *n.*[1 2]; — 103 2 popêv': popev'i *n.*[1 2], 9 položi: položilь *n.*[1], 15 umastiti: umastitь *n.*[1 2], 17 erodievo: erodovo *n.*[2], 18 zaecemь: zaicemь *n.*[2], 23 izidet': izide *n.*[2], 26 priplêvajut': prêplavajut' *n.*[1] priplavajut *n.*[2], 27 *n.*[1] ima iza imь: pištu, 30 pošleši: pošli *n* [1 2], 32 prikasae se v gorahь: goram' *n* [1] gorami *n.*[2]; — 104 6 Abraamle: Avraamle *n.*[2], 9 kь Avraamu: kь Abraamu *n.*[1] k Avramu *n.*[2], 11 Hananju: Hanaanju *n.*[1], 13 pridut': preidu *n.*[1 2], 15 o hristêhь: o krstêh' *n.*[1] (ispisano), 21 domu svoemu: svoego *n.*[1], 22 knezi ego: ihь *n.*[1], 24 vzrasti: vzvrasti *n.*[1], 35 stvoriti: tvoriti *n.*[1 2], 28 umrači: omrači *n.*[1 2], 41 v bezvodnih': v bezvodnê *n.*[1], 42 Avramu: kь *A*braamu *n.*[1 2], 45 opravdaniê ego: gospodna *n.*[2]; — 105 2 uslišani: slišani *n.*[1], 4 v blagoslovleni: v blagovoleni *n.*[1], 6 pravdihomь: opravdihomь *n.*[1], 14 hotêniju: hotêniê *n.*[1], 15 sitostь: si*d*ostь *n.*[1], 18 raždе: raždeže *n.*[1] razdeže *n.*[2], 24 slovesemь: slovesi *n.*[1 2], 30 Pinêesь: Pineesь *n.*[1] Piniesь *n.*[2], 38 *n.*[2] nema: nepovinьnь, 23 ubьena: ub'ena *n.*[1] up'ena *n.*[2], 47 izberi: izbere *n.*[1]; — 106 7 *n.*[1 2] nemaju: imь, 15 človêčьskim': človêčьskomь *n.*[1], 20 *n.*[1] nema: iscêli e, 20 otь pagubi: *b*agubi *n.*[1], 22 požrut': požru *n.*[1], 23 shodeštei: vshodešte *n.*[2], 24 mnogahь: mnogihь *n.*[1 2], 25 i vsta: vista *n.*[1] sta *n.*[2], 28 poglštena: pogulštena *n.*[2], 32 v crkvê: crkvi *n.*[1 2], 34 slatinju: slatinu *n.*[1 2], 38 umnoži e: umnožiše se *n.*[1]; — 107 3 slava: slavo *n.*[1 2], 10 Moêb': Moêv' *n.*[1], 12 izideši: vzideši *n.*[2], 25 im': ihь *n.*[2], 25 videštei me pokivaše: vidêše me i pokivaše *n.*[1] videšti *n.*[2]; — 109 7 vzneset': vznese *n.*[2]; — 111 9 ubozimь: ubogimь *n.*[1 2]; — 112 9 stvorit': tvoritь *n.*[1]; — 113 1 var'varь: bar'barь *n.*[2], 4 6 aganci: agan'či *n.*[1], 15 osežut': sežutь *n.*[1], 15 grtanom': grtanemь *n.*[2], 19 boešte: boeštei *n.*[1] (boei *n.*[2]); — 114 8 ize: izet' *n.*[1]; — 115 1 têmžde: têmže *n.*[1], 7 rastrza: rastrzae *n.*[1 2]; — 117 15 pravьdnihь: pravdnik' *n.*[1],

Digitized by Google

22 ne vrêdu: ne vrêždju *n.*[2] (opako), 23 sie: si *n.*[1], 23 našiju: našeju *n.*[1], 24 vzraduem': vzraduim' se *n.*[1 2], 27 prosvêti se: prosvatê se *n.*[1] prosvate se *n.*[2]; — 118 3 v puteh': puti *n.*[2], 10 me: mene *n.*[1 2], 16 opravdani: opravdanih' *n.*[1], 27 putu: puti *n.*[2] putu *n.*[1], 39 nepštevah': nepšteva *n.*[1], 40 vželihь: vždelihь *n.*[1], 53 grêšnikь: grešnihь *n.*[2], 54 poima bihu: poima bêhu mnê *n.*[1 2], 60 zapovedi tvoihь: tvoe *n.*[2], 64 isplni se: ispln' *n.*[1], 71 *n.*[1 2] nemaju: gospodi, 79 smêreniê: smêrêniê tvoê *n.*[1 2], 84 otь goneštih' me: goneštem' me *n.*[1], 96 vsakoi končinê: vsakoe končini *n.*[1], 108 ustь moihь: ustomь moim' *n.*[1], 115 *n.*[1 2] nemaju: otь mene, 115 u *nov.*[2] iza mene fali sve do psl. 120, 131 želêêhь: vželêa *n.*[1], 154 sloves' tvoihь: slovese tvoego *n.*[1], 161 spiti: ispiti *n.*[1], 167 duša: duše *n.*[1]; — 120 2 pridet': pride *n.*[1], 7 shranit': shrani *n.*[1], 8 iza ishoždenie dodaje *n.*[1]: (ishoenie) tvoe otь selê i do vêka; — 121 4 gospodnju: gospodni *n.*[1], 7 v trêhь čitaj v varehь: v trehь *n.*[1] vrêhь *n.*[2]; — 123 3 požrli: požrle *n.*[1 2], 5 *n.*[1] nema: naša, 7 izbavi: izbavitь *n.*[2]; — 124 2 *n.*[1] nema: ljudi svoihь, 4 v razvraštenie: v zvraštenie *n.*[2] vzraštenie *n.*[1], 4 stvoršim': stvoreštimi *n.*[1], a *n.*[2] nema; — 127 2 trudi: trud' *n.*[1]; — 128 6 izr'vaniê: izrveniê *n.*[1] 7 zbirae: sbirae *n.*[1 2], 7 rukoveti: rukoviti *n.*[1]; — 129 3 naziraeši: nazriši *n.*[1 2], 8 izbavi: izbavitь *n.*[1 2]; — 131 3 domu boga moego: domu moego *n.*[1], 7 vnidem': vnidom' *n.*[1], 9 *n.*[1 2] nemaju: gospodi; — 132 1 brat'i: bratii *n.*[1], 2 shodeštiê: vshodeštiê *n.*[2], 3 stvoriv'i: stvor'šago *n.*[2]; — 134 9 čudesa: čudesa svoê *n.*[1 2], 11 Siona: Seona *n.*[1], carstviê Hananêiska: carstva Hanêiska *n.*[1], 19 Êrun': Iêrun' *n.*[1 2]; — 135 18 ubivšu: izbivšumu *n.*[2], 24 *n.*[2] nema: izbavilь ni estь otь vragь našihь, 25 daei pištu pl'ti: vsakoi plti *n.*[1 2]; — 136 3 uprosiše ni: uprosiše ni plênšei ni *n.*[1 2]; — 137 7 spasi: spase *n.*[1]; — 138 12 posvêtit' se: posvatit' se *n.*[2]; — 139 12 muža: maža *n.*[1]; — 140 1 usliši: usliša *n.*[1], 5 umastilь: omastilь *n.*[1], 6 sudie: sud'e *n.*[1]; — 141 5 bêistvo: bêgstvo *n.*[1] bêstvo *n.*[2], 8 me: mene *n.*[1 2]; — 142 5 poučah' se: poučih' *n.*[1 2], 8 jutro: jutromь *n.*[2]; — 143 3 vmenêeši; vmeniši *n.*[1], 12 *n.*[1] nema maslinь; — 144 13 carstvie: carstvo (drugi put) *n.*[1 2], 13 vladič'stvie: vladič'stvo *n.*[1], 17 svoihь: ego *n.*[1], 21 sveto ego: svetoe tvoe *n.*[2]; — 146 9 prizivajuštim': prizivajuštem' *n.*[1], 10 muž'skih': mužaiscêh' *n.*[2], mužscêh' *n.*[1]; — 147 6 golotь svoi: goloti svoe *n.*[1], 9 sudab': sudь *n.*[2]; — 148 10 ptice: ptice pernatie *n.*[1 2], 11 sudie: sud'e *n.*[1 2], 13 na nebesêhь: na nebesi *n.*[1]; — 149 6 grtanê ih': v grtanêh' ih' *n.*[1]; — 150 2

Digitized by Google

n.[2] nema: sili, 4 5 *n.*[2] nema: v strunah' i organêhь hvalite i, 4 organêh': organê *n.*[1]

12. Primjeri iz pazmanskoga brevijara (ćirilicom transkribirani):

7.

Господи боже мои, на те оупках', спаси ме оть всѣх' гонещих' ме, избави ме, 3 еда когда похитит' ѣко л'вь доушоу мою, не соущоумоу избавлающоумоу ни спасающоумоу. 4 господи боже мои, аще створих'се, аще е́ неправда в роукоу моею, 5 аще вздах' вздающим' мнѣ зло, отпадѣмь оубо оть враг' моих' тащь, 6 да поженет' оубо враг' доушоу мою, постигнет' и поперет' на земли живот' мои и славоу мою в прст' вселит'. 7 вскрсни, господи, гнѣвом' твоим', взнеси се в концѣх' враг' твоихь; встани, господи боже мои, повелѣнием' твоим' еже заповѣдѣ; 8 сан'м' люди обидет' те и о том' на висотоу обрати се. 9 господь соудит' людем' своим'; соуди ми, господи, по правдѣ моеи и по незлобѣ моеи на ме. 10 да скончает' се злоба грѣшних' и исправиши правдиаго испитае срьдьца и оутроби, боже, правдно. 11 помощ' моѣ оть бога спасающаго правие срьдьцем'. 12 богь соудитель правдиь, крѣпак' и тр'пеливь, не гнѣва наводе на всак' дьнь; 13 аще не обратите се, ороужие свое оцѣстить, лоук' свои налечет' и оуготова и; 14 в нем' оуготова сьсоуди семрт'ние, стрѣли свое гороущее сьдѣла; 15 се болѣ неправдоу, зачет' болѣзан' и роди безаконие; 16 ров' изрѣ, ископа и впаде се в' ѣмоу юже створи; 17 обрати се болѣзан' его на главоу его и на вр'хь его неправда его снидет'. 18 исповѣм се господевѣ по правдѣ его и пою имени господа вишнаго.

9.

Исповѣмь се тебѣ, господи, всѣм' срьдьцем' моим' и повѣм' вса чоудеса твоѣ; 3 в'звеселю се и взрадоую се о тебѣ и вспою имени твоемоу, вишни, 4 внегда взвратити се врагоу моемоу в'спет'; изнемогоут' и погибноуть оть лица твоего. 5 ѣко створиль еси соудь мои и проу мою сѣдеи на прѣстолѣ соудеи правдоу. 6 запрѣтил' еси езиком' и погибе нечистиви и име их' потрѣби в вѣкь вѣка. 7 врагоу оскоудѣше ороужиѣ в конац' и гради их' раздроушил' еси; погибе памет' ихь с' шоумомь. 8 и господь в вѣки пребиваеть; оуготова на соудь прѣстоль свои, 9 и та соудить вселѣнеи правдоу и соудит' людем' своим' в правиню. 10 и бист' господь прибѣжище оубогоу, помощник' в благо врѣме в печалѣх'. 11 и да оупваюут' на те вси

Digitized by Google

знающеи име твое, ѣко нѣси оставил' взискающих' те, господи. 12
поите господевѣ живоущоу к Сионѣ, извѣстите в езицѣх' начи-
наниѣ его; 13 ѣко взискае кр'ви их' поменоу и не заби званиѣ оубо-
гих'. 14 помилоуи ме, господи, и виђ' смѣрение мое оть врагь моих',
взнеси ме и оть врат' семртнихь, 15 да извѣщоу все хвали твое
в' вратѣх' дещери Сионовѣ; взрадоуем' се о спасени твоемь. 16 оуглоу-
боу езици в пагоубѣ юже створише, в сѣти сеи юже скрише оувезе
нога ихь. 17 знаем' ест' господь соудби творе и в дѣлѣх' роукоу
своею оувезе грѣшник'. 18 взвратет' се грѣшници вь адь и вси езици
забивающе бога. 19 ѣко не до кон'ца забвен' боудет' нищи и трпѣние
оубозих' не погибнет' до конца. 20 вскрсни, господи, да не крѣпит'
се чловѣкь и соудет' се езици прѣд' тобою. 21 постави, господи,
законодавца над' ними, да разоумѣют' езици ѣко чловѣци соут'. 22
вскоую, господи, отстоѣ далече, призриши в благо врѣме в печа-
лѣх'? 23 в грдости нечистиваго взгарает' се нищи; оувезают' в свѣ-
тѣх' еже помишлают'. 24 ѣко хвалимь е грѣшни в похотех' доуше
своее, обиден благословимь. 25 раздражи господа грѣшни, по мно-
жаствоу гнѣва своего не взищеть; нѣст' бога прѣд' лицемь его. 26
оскврнают се поути его на всако врѣме, отемлют' се соуд'би твое
оть лица его и всѣмь врагомь своим' одолѣет'. 27 рече бо в срьдьци
своемь: не подвижоу се оть рода в родь без' зла. 28 емоуже клет'ви
оуста его плна соут', горести и ласти, под' езиком' его троудь и
болѣзань. 29 прѣсѣдит' в лаѣтелих' с' богатими в таинѣх' оубити не-
повин'наго; очи его на нищаго взираета. 30 лает' в таинних' ѣко лавь
вь оградѣ своеи, лает' всхитити нищаго, всхитити нищаго да и при-
влѣчеть; в сѣти своеи 31 смѣрит' и прѣклонит се и падеть егда
оудоблѣл' боудет' оубогим'. 32 рече бо в срьдьци своем': заби богь,
отврати лице свое да не видит' до конца. 33 вскрсни, господи,
боже мои, да взнесет' се роука твоѣ и не забоуди оубозих' твоих'
до конца. 34 чесо ради прогнѣва нечисти бога? рече бо в срьдьци
своемь: не взищет'. 35 видиши ѣко ти болѣзан' и ѣрост' смо-
триши, да прѣдан' боудет' в роуци твои; тебѣ оставлен' ест' нищи
и сироу ти боуди помощникь 36 скроуши мишцоу грѣшнаго и
лоукаваго; взищет' се грѣх' его и не обрѣщеть се. 37 господь царь
в вѣкь вѣка; погибнете езици оть земле его. 38 желание оубозих'
оуслиша господь, оуготование срьдьца их' виеть оухо твое, 39 соудити
сироу и смѣреномоу, да не приложит' по том' величати се чло-
вѣкоу на земли.

Digitized by Google

13.

Рече безоуман' в срьдьци своем': нѣсть бога, растлѣше се и
омразише се в начинаних' своихь, нѣст' творен благостине, нѣст' до
единого. 2 господь с небесе приниче на сини чловѣчьские видѣти аще
е́ разоумѣвае или взискае бога. 3 вси оуклонише се вкоупь и неклю-
чими бише, нѣсть творен благостине, нѣсть до единого. гробь
отвр'ст' гртан' их' и езики своими лащахоу; ѣд' аспидь под' оустнами
ихь ихже оуста клетви и гнѣва плна соут'; скори ноги их' пролѣти
кр'вь; скроушение и страст' на поутѣх' ихь и поути мирнаго не по-
знаше; нѣст' бо страха божиѣ прѣд' очима их'. 4 ни ли разоумѣют'
вси творещен безаконие, снѣдающе люди мое в хлѣбь мѣсто? господа
не призваше; 5 тоу оубоѣше се боѣзни идѣже не бѣ боѣзни; ѣко
господь в родѣ правдиихь е́. 6 свѣть нищаго посрамисте, ѣко господь
оупвание его е́. 7 кто дасть оть Сиона спасение Израилево? егда
взвратит' господь плѣнь люди своихь, взрадоует' се Ѣковь и взвеселит'
се Израиль.

77.

1 Внемлите, люди мои, законь мои, приклоните оухо ваше в гла-
голи оусть моихь. 2 отвр'зоу в притчах' оуста моѣ и провещаю га-
наниѣ моѣ испрва, 3 елика слишахомь и разоумѣхомь ѣ и отьци наши
повѣдѣше намь; 4 не оутаише се оть чед' их' в родь инь, взвѣ-
щающе хвали господне и сили его, и чоудеса его ѣже створи. 5 и
вздвиже свѣдѣние в' Ѣковѣ и законь положи в' Израили, елика за-
повѣдѣ отьцемь нашимь сказати ѣ синомь своим', 6 да познаеть
родь инь, синове родещен се, и встаноут' и повѣдеть сином' своимь;
7 да положет' на бога оупвание свое и не забоудоуть дѣль божихь,
и заповѣди его взищоуть; 8 да не боудоуть ѣкоже отци ихь, родь
стр'птивь и прогнѣвае и, родь иже не исправит' срьдьца своего ни
оувѣри с богом' доуха своего. 9 синове Єпрѣмови налецающе лоукь
и стрѣлающе стрѣли взвратише се в дьнь брани; 10 ни схранише
завѣта божиѣ и в законѣ его не изволише ходити. 11 и забише
благодѣти его и чоудеса его ѣже ѣви имь, 12 прѣдь отьци их' ѣже
створи чоудеса в земли еюпатсцѣ на поли Танлосѣ. 13 разкр'же море
и проведе е и пристави води ѣко в мѣсѣ; 14 изведе е облаком' в'
дьне и всоу нощь просвѣщениемь огна; 15 разкр'зе камен' в поустини
и напои е ѣко в бездиѣ мнозѣ, 16 изведе водоу ис камене и изведе
ѣко рѣка води. 17 и приложише паки сьгрѣшити емоу и прогнѣваше
вишнаго в' безводиѣ, 18 искоусише бога в срьдьцих' своихь, вспро-

Digitized by Google

сише брашна доушамь своимь. 19 и злѣ глаголаше на бога и рѣше: еда взможет' богь оуготовати трпезоу в поустини? 20 понеже прорази камен' и потеше води и потоци наводнише се; еда и хлѣб' может' дати, или оуготовати трпезоу людем' своимь? 21 сего ради слиша господь и раздражи се и оган' взгорѣ се в' Ѣковѣ и гнѣв' взиде на Израилѣ; 22 зане не ѣше вѣри богоу ни оупваше на спасение его. 23 и заповѣдѣ облакомь с више и двари небесе откр'зе; 24 и одажди имь ман'на ѣсти и хлѣбь небески да имь; 25 хлѣв' анђелски ѣсть чловѣкь и брашна посла имь до обилиѣ. 26 вздвиже юг' оть небесе и наведе е силою своею на запад'и', 27 одажди на не ѣко прах' пл'ти и ѣко пѣсак' морски птице пернатие; 28 и падоу по срѣдѣ становь ихь окрсть окришла ихь. 29 и ѣше и наситише се зѣло и похоти ихь принесе им'. 30 не лишише се оть похоти своее, и още брашноу их' соущоу в' оустѣх' ихь, 31 и гнѣв' божи взиде на не и оуби множаишее в нихь и избраним' израилевом' запеть. 32 над' всѣми сѣми сьгрѣшише емоу паки и не ѣше вѣри чоудесем' его. 33 и скончаше се в соуетѣ дьни ихь и лѣта ихь с тащанием'. 34 егда оубиѣше е тог(д)а взисковахоу его, обращахоу се и рано прихождахоу к немоу; 35 и поменоуше ѣко богь помощник' имь е́ и богь вишни избавитель лим' е́. 36 взюбише и оусти своими и езиком' своим' сьльгаше емоу; 37 срьдьце же их' не би право ш нимь ни оувѣрише се в завѣтѣ его. 38 та же е́ милостивь и оцѣсти грѣхи ихь и не погоуби ихь и оумножи взвратити ѣрость свою и не разжеже всего гнѣва своего. 39 и поменоу ѣко плт' соуть доухь отходе и не взвращае се. 40 коль крать прогнѣваше и в поустини и раздражише и в земли безвод'нѣ? 41 и обратише се и искоусише бога и светаго израилева прогнѣваше. 42 не поменоуше роукоу его дьнемь имже избави е из роуки сьтоужающаго е. 43 ѣкоже положи в' Єюп'тѣ знамениѣ своѣ и чоудеса своѣ на поли Танаосѣ; 44 и прекрати в кр'вь рѣки ихь и лок'ви ихь ѣко да не пиют'; 45 посла на не пас'е моухи и поѣше е и жаби (и) погоуби е; 46 и да р'ђи плодь их' и троудь ихь проугомь; 47 изби градомь вина ихь и овощиѣ ихь сланою; 48 и преда градоу скоти ихь и имѣниѣ ихь ог'ню; 49 посла на не гнѣв' ѣрости своес, ѣрость гнѣва и скр'бь, посланиѣ анђели лютими; 50 поуть сткори стазѣ гнѣвоу своемоу и не пощедѣ оть семр'ти доушь ихь и скоти ихь в смрти затвори; 51 и оуби всак' првѣнац' в земли еюпатсцѣи, начетак' всакого троуда ихь в селѣхь Хамовѣх'. 52 и вздвиже ѣко ов'це люди свое и изведе е ѣко стадо в поустини; 53 и настави е на оупвание, и не оустрашише се и враги ихь поѣри в мори. 54 и в'веде е в гороу

Digitized by Google

светиие своее, гороу сию юже стежа десница его; 55 и из'гна оть лица их' ѣзики и по жрѣбоу раздѣли имь землю оужемь дѣломѣр'номь и всели в селихь ихь колѣна Израилева. 56 и искоусише и прогнѣваше бога вишнаго и свѣдѣниѣ его не схранише; 57 и взвратише се и отвр'гоу се ѣкоже отьци ихь и превратише се к лоук' развращень; 58 и прогнѣваше и в хамѣх' своихь и вь истоукан'нихь своих' раздражише и. 59 и слиша господь и прѣзрѣ, и оуничиже зѣло Израилѣ; 60 и отриноу скинию силомскоую, село свое, в немже всели се в чловѣцѣхь; 61 и прѣда в плѣн' крѣпост' ихь и добротоу ихь в роуци враж'и; 62 и затвори в ороуж'и люди свое и достоѣниэ свое призрѣ. 63 юноше ихь поѣст огань и дѣви их' неосѣтовани бише; 64 ерѣи ихь ороужнемь падоу и вдовице ихь неоплакани бише. 65 и вста ѣко и спавь господь, ѣко силань и шоумань оть вина; 66 и поразя враги свое вьспет', поношение вѣчное да им'. 67 и отриноу село Осипово и колѣне Єпремова не избра; 68 нь избра колѣно Июдово, гороу Сиоию юже взлюби. 69 и сьзда ѣко єдинорог' светиию свою в земли юже основа в вѣки. 70 и избра Давида раба своего и поѣт' и оть стадь ов'чихь; 71 и оть доилниц' поѣт' пасти Ѣкова раба своего и Израила достоѣние свое. 72 и оупасе є в незлобѣ срьдьца своего и в разоумѣ роукоу своею настави є.

103.

1 благослови, доуше моѣ, господа; господи боже мои, взвеличил' се еси зѣло. в исповѣдание и в лѣпотоу се облѣче, 2 одѣѣ се свѣтомь ѣко ризою, пропек' небо ѣко кожоу; 3 покривае водами прѣвиспринаѣ его, полагае облаки в' исхождение свое, ходеи на крилоу вѣтриноую; 4 твореи анђели свое доухи и слоуги свое оган' палещ'; 5 основав'и землю на оутвр'ди своеи и неприклонит' се в вѣкь вѣка. 6 бездна ѣко риза одѣние ее, на горахь станоут' води; 7 оть заприщениѣ твоего побѣгноут' и оть гласа грома твоего оустрашет' се; 8 всходет' гори и нисходет' пола к мѣсто еже еси основаль имь; 9 прѣдѣль положи егоже не прѣидоуть ни обратет' покрити землю. 10 посилае источники в дльрѣхь по срѣдѣ горь проидоут' воли; 11 напоет' все звѣри селние, пождют' онагри в жеждю свою. 12 на ти птице небеские привитають, оть срѣди каменнѣ дадет' глась. 13 напаѣе гори оть прѣвис'при'них' своих', оть плода дѣль твоих' наситит' се земла. 14 прозебае пажити скотомь и травоу на слоужбоу чловѣкомь, извести хлѣбь оть земле; 15 и вино в'звеселит' срьдьце чловѣкоу оумастити лице олѣемь, и хлѣбь чловѣкоу срьдьце оукрѣпит'.

Digitized by Google

16 наситет' се вса дрѣва полска и кедри ливансци еже еси насадиль;
17 тоу птице взгнѣздеть се, еродиево жилище обладаеть ими. 18 гори
високие еленом', камен' прибѣжище заецемь. 19 створил' еси лоуноу
в врѣмена своѣ, сльньце позна запад' свои. 20 положил' еси тмоу и
бисть нощ' в неиже проидоут' вся звѣри лоужии, 21 и скоумини ри-
кающе всхитити и испросити оть бога пящоу себѣ. 22 ксиѣ сльньце
и сьбраше се, и на ложих' своих' излегоуть; 28 изидет' чловѣкь на
дѣло свое и на дѣланиѣ своѣ до вечера. 24 ѣко в'звеличише се дѣла
твоѣ, господи и вса прѣмоудростию створи; исплии се земла твари
твоее. 25 се море великое и пространое; тоу гади имже нѣст' числа,
животна мала с великими; 26 тоу корабли приплѣвают', змии сь егоже
сьзда роугати се емоу. 27 вса оть тебе чають да даси им' пищоу
в врѣме; 28 дав'шоумоу тебѣ им' збероуть се, отврз'шоу тебѣ роукоу
твою всачьска наплиет' се благости. 29 отвращ'шоу же тебѣ лице
твое сметоут' се; отимеши доухь ихь, ищезноуть и в прст' свою взвра-
тет' се. 30 пошлеша доухь твои и сьзиђоут' се и обновиши лице
земли. 31 боуди слава господна в вѣки, взвеселит' се господь о дѣ-
лѣх' своихь; 32 призирае на землю и творе ю трести се, прикасаеи
се в горахь и коурет' се. 33 вспою господевѣ в животѣ моемь, пою
богоу моемоу доидѣже есьмь; 34 да насладит' се емоу бесѣда моѣ, аз
же взвеселю се о господѣ. 35 искончают' се грѣшници оть земле и
безаконица, ѣкоже не бити имь; благослови, доуше моѣ, господа.

104.

1 Исповѣдаите се господевѣ и призиваите име его, взвѣстите в'
ѣзицѣх' дѣла его. 2 вспоите емоу и пояте емоу, повѣдите вса чоу-
деса его. 3 хвалите се в' име свето его, да веселит' се срьдьце искоу-
щих' господа. 4 ищите господа и оутвр'дите се, ищите лица его
виноу; 5 помените вса чоудеса его ѣже створи, дивеса и соуд'би оусть
его; 6 сѣме абраамле раби его, синове ѣковли избрани его. 7 та го-
сподь богь нашь; по всеи земля соуд'би его. 8 поменоу в вѣкь за-
вѣт' свои, слово еже заповѣдѣ в тисоуши родь, 9 еже завѣща к' Авра-
амоу и клетвоу свою к' Исакоу; 10 и постави е Ѣковоу в повеление
и Израилю в завѣт' вѣчия, 11 глаголе: тебѣ дам' землю Ханаию, оуже
достоѣниѣ вашего; 12 за не бише малом числомь, не мнози приш'лци
в неи. 13 и придоут' (opako za прѣидоу) оть езика в' езикь и оть
царствиѣ в люди ини; 14 не остави чловѣка обидѣти ихь и обличи о
нихь цари; 15 не прикасаите се о христѣхь моих' и о пророцѣхь

Digitized by Google

моихь не лоукавноуите. 16 и призва гладь на землю и всако оутвр'-
ждение хлѣб'ное с'трь. 17 посла прѣд' ними чловѣка, к работоу про-
дан' бисть Осипь. 18 смѣрише в' оковахь нозѣ его, желизо прочде
доушоу его; 19 доидѣже приде слово его, слово господне раждеже и.
20 посла цар' и раздрѣши и и киез' людии испоусти и; 21 постави
и господа домоу своемоу и киеза всемоу стежанию своемоу, 22 да
наоучить киези его ѣко самь себе и стар'це его оумоудрить. 23 и
вниде Израиль в' Єюп'т' и Ѣковь приш'ствова в земли Хамовѣ; 24 и
взрасти люди свое зѣло и оукрѣпи е паче врагь ихь. 25 прѣврати
срьдьце ихь взненавидѣти люди его и ласт' створити в рабѣх' его.
26 посла Моисѣѣ раба своего и Ѣроуна егоже избра себѣ; 27 положи
в них' словеса знамени своих' и чоудесь своих' в земли Хамовѣ; 28
посла тмоу и омрачи е, зане прогнѣваше словеса его. 29 прѣврати
рѣки ихь в кр'вь и изби риби ихь. 30 вскипѣ земла ихь жабами даже
и до ложищь царь ихь. 31 рече и придоу пасье моухи и скинипи в'
все прѣдѣли их'. 32 положи дажд' их' градь и оган' попалающ' в земли
их'; 33 изби виногради ихь и смоков'нице ихь и стрь всако дрѣво
прѣдѣль ихь 34 рече и придоу проузи и гоусинице имже не бѣ числа,
35 и поѣше всакоу травоу земле их' и поѣше всак' плодь земле ихь.
36 и оуби всакь прьвѣнац' в земли ихь, начетак' всакого троуда ихь.
37 и изведе е с' сребром' и златомь и не бѣ в колѣни ихь болеща;
38 в'звесели се Єюп'ть о исхождени ихь, ѣко нападе страх' их' на не.
39 распрострѣ облак' в покровь имь и оган' да свитит' имь нощию;
40 просише и придоу имь крастѣли и хлѣба небескаго насити е. 41
разкр'зе камен' и истеше води и потеше в без'водних' рѣки. 42 ѣко
поменоу слово светое свое, еже имѣ к' Аврамоу рабоу своемоу; 43
изведе люди свое в радости и избрание свое вь весели. 44 и дарова
имь страни ѣзик' и троуд' люди наслѣдоваше; 45 да схранет' оправ-
даниѣ его и закона его взищоуть.

13. Osvrt. Sinajski je psaltir prerad staroslovenskoga prijevoda, koji će biti dosta blizak slovenskomu izvor prijevodu. Ako u poznatijem psaltirima iz XI. i XII. vijeka ne dolazi onaj jedini ostatak slavenskoga optativa 7 5 otъpadêmь, a da dolazi, bili bi ga slavisti već davno oglasili, (u sumonovskom psaltiru koji nije pisan poslije god. 1280., dakle u XIII. vijeku, nema ga, nego ima već da otъpadu), to je vjerojatno da sin. potiče bar iz XI. vijeka. Nu sve mi se vidi da je hrvatilac psalama imao još stariji primjerak prijevoda pred sobom jer u hrvatskijem brevijarima dolaze ńeke prem da malobrojne riječi neprevedene, koje su u sin. već

*

Digitized by Google

posloveńene: 104 31 sin. mъšicję σκνῖπες a *p.* još skinipi; 21 19 sin. o rizą moją ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου a *p.* o man'tizê; 121 7 sin. vъ stlъpostênahъ ἐν πυργοβάρεσιν a *p.* v varêhь; 68 23 sin. sъblaznь 118 169 sъblazna σκάνδαλον a *p.* skan'dêl' skandêla. Grčka riječ ὁλοκαύτωμα dolazi do sedam puta u psalmima. U *p.* i ostalijem hrv. glag. brevijarima ostaje svuda neprevedena, dočim je u sin. svuda prevedena: 19 4 *p.* olokavtomata tvoê tučna budi, sin. vьsesъžagaema tvoê; 49 8 olokavtomati tvoe prêdь mnoju sut' vinu, sin. vъsesъžagaemaa tvoê; 65 15 olokavtomati tučni vznesu tebê, sin. vьsesъžagaemъję; 39 7 olokavtomat' o grêsê ne vziska, sin. vъsesъžagaemъihъ; 50 18 olokavtomat' ne blagovoliši, sin. vьsesъžagaemъihъ; 50 21 tьgda blagovoliši žrtvu pravdi, vznošeniê olokavtomat', sin. vznošenьê vьsesъžagaemaa; 65 53 vnidu v domь tvoi sь olokavtomatami. sin. sъ vьsesъžagaemъimi. Odatle izvodim da su Hrvati u XI. ako ne već u X. vijeku imali psaltir preveden.

Psalmi u glagolskijem psaltirima, a komadi ńih i u misalima hrvatskijem potiču od jednoga prerada staroslovenskoga prijevoda, kako baš rekoh, po svoj prilici starijega od sinajskoga psaltira i načińenoga po grčkom tekṣtu; ali je onaj koji je psalme hrvatio zavirivao u latinski tekst kakav ima u rimskom brevijaru pa je amo tamo što preinačio i prilagodio latinskomu tekstu. Taj pohrvaćeni prijevod ili prerad prepisivali bi ostali pisci brevijara malo šta mijeńajući metnuvši koju poznatiju riječ ili poznatiji oblik joj za mańe običnu riječ ili za ostarjeli oblik. Neznatna bo je razlika između *p.* s jedne a između *k. kv.* i oba *nov.* s druge strane. U čem se glagolaši razlikuju, to je glavno upotrebljavańe slova ъ i *a*, *ê* i *e* uz *i*, *žd* i *đ* ili *j*, i kakav glagolski oblik, sve je drugo malenkost. A da je jedan od drugoga prepisivao, to dokazuje to da je mučno vjerovati, da je puki slučaj recimo da su neprevedene riječi svuda gotovo iste, da su gotovo svuda isti prosti aoristi a 78 1 u svima pridoše dočim inače pridu, da je 18 15 u svima oblik budu za budutь, 64 5 u svima oblik crkvi ili crki crêki, 48 8 svuda oblik sa *r:* bratrь bratarь, 7 5 svuda otpadêmь ili otpađemь za ćirilsko da otpadu, 68 4 u svima *vi*hiti, 72 14 u svima: zmiê velikago, da 44 5 u svima glasi: vьnmi spêi *vi*stupi i carstvui, ili da je 41 3 svuda jednako prevedeno ni prema grčkomu ni prema latinskomu tekstu, već vjerojatno prema opaku čitańu latinske riječi fortem za fontem: k bogu istočniku živu. U 104 17 imaju

Digitized by Google

svi istu riječ rabota za δοῦλος servus: sin. vъ rabota prodanъ bъıstъ Iosifъ za εἰς δοῦλον ἐπράθη Ἰωσήφ in servum venum datus est Joseph.

DIO DRUGI.

Psalmi ćirilicom pisani.

a) Srpske recenzije.

Iz Daničićeva prijepisa, iz psaltira Spiridiona starca 1630. god. u Orahovici monastiru u Slavoniji pisanoga i iz psaltira popa Marka, pisanoga u Luščima u Bosnoj u bihačkom kotaru god. 1676.

Daničićev prijepis psalama ne može biti iz psaltira prije XV. vijeka: prečesto dolazi ы za prosto i, odviše ima а za ь i ńekoliko puta ćak ь za а; čita se, premda rijetko оу za въ: оу дьне 77 14, оувѣри 77 8, оудворыхь 54 8; jednom dolazi ѣ za шт: защиѣение 17 36.

Sve se čini da je pisac psaltira od koga potiče Daničićev prijepis imao pred sobom uz ćirilski tekst i hrvatski glagolski: ѣ dolazi za ꙗ a ꙗ gotovo nema; ѣ dolazi za и: мѣрь εἰρήνη za мирь itd. Nije lako vjerovati da je pisac, ma bio ikavac te čitao svako ѣ kao prosto i, prepisivao iz ćirilske predloge и ili ы slovom ѣ kao: облѣгающе 108 29 za обьлъıгающе; grčko φ u tuđijem riječima dolazi došļedno kao п: Иосипь Ἰωσήφ 104 17, пиникь φοίνιξ 91 13, Параона Φαραώ 135 15 itd.; dolazi ća j za жд: постыю се 70 1 itd. Uz to ima 4 nesigmatska aorista kao ostatak od zaborave: въздыгь ἦρα 24 1, придоу проузы ἦλθεν ἀκρίς 104 34, придоу крастыли ἦλθεν ὀρτυγομέτρα 104 44, обыдоу ме ἐκύκλωσάν με 117 11. I ѡтьврѣше 108 2 je od glagolskoga oblika отьврѣсе preostalo i zaboravilo se premetnuti na ѡтьврьзоше kao je 31 14 zbiļa premetnuto. Za tim ima u *dan.* koješta neispravļeno što je u *sp. pm.* i *mih.* preinačeno i uže grčkomu tekstu natrag ispravļeno: od 25 rečenica s да, gdje u grčkom dolazi infinitiv, u sin. i glag. (= *p. k.* oba *nov.*) ima samo 8 puta infinitiv ispravļen natrag na grčku, dočim ima *sp.* 19, u *pm.* 16, u *mih.*[a] 10 puta (ali u *mih.*[a] od ovijeh mjesta 10 fali). — U *sp. pm. mih.*[a] ima mnogo akuzativa gdje ima u sin. i glag. genetiv u negativnijem rečenicama ili uz

Digitized by Google

ńeke glagole kao uz iskati u *dan.* ima gotovo u svijem tijem mjestima genetiv, što ne bi bilo da je imao pred sobom predlogu kao *sp.* ili *pm.* ili *mih.* Više riječi ima prema glag. koje su u ćir. drugima zamijeńene kao помилоуи 4 2 ćir. оущедри, навсды 5 9 ćir. настави itd.

Slovnica.

Za e dolazi u *sp.* uz є često є s jako produženim gorńim i dońim desnim otvorenim krajem. Osobito na početku riječi ili sloga.

Za i dolazi uz и i ї, u *sp.* i *pm.* navlaš pred vokalom: прїидє itd. U *dan:* чїсла 39 6, єсї 65 10 uz єси i єсы, вьнїдошє 68 2, ї καὶ 19 7, коньцї 21 28, єзїцы 65 8, оуслїша 65 10 itd.

Uz o ima u *sp.* i *pm.* dosta često ѡ, u *dan.* prema prijepisu gotovo samo u ѿ = ѡть. U *sp* dolazi o s jednim ili s dva zrnašca u sebi, ali samo u riječi око i to s jednim zrnom kad je riječ u singularu: Ѻко 6 8, 30 10, 53 9, 71 12, 93 3, Ѻка 16 8, Ѻкомь 100 5, a s dva zrna kad je u pluralu dotično dualu: Ѻчи 9 29 itd. do 30 puta, Ѻчию 30 23, Ѻчима 5 6, 27 27 itd.

Za u ima оу i ѹ.

Uz б piše *sp.* kašto ᵓI: ᵓIолѣзнїи 16.

Za t dolazi u *sp.* i *pm.* т, *m* i ꙇ s ligaturama ꙇ̀ = tv, ꙇ̀ = ti, ꙇ̀ = tr.

Za шт piše se samo щ.

ѕ ima *sp.* i *pm. pm.* dosta rijetko: svuda ѕѣло, za tim краѕы 40 8, ѕвѣзды 135 9, києѕи 23 9, києѕємь 75 13; ali često u *sp.:* a) na početku riječi: ѕвѣзды 135 9, 148 3, ѕвѣздь 146 4, ѕвѣрїє 49 10, 103 11 20, 148 10, ѕвѣрємь 73 19, ѕыждоущєи 117 22, 126 2, ѕыждѣмь 121 8, ѕыждѣмїи 101 19, ѕыждѣ 146 2, ѕыдашє 95 7; složeno sa съ: съѕыдає 93 2. съѕыждѣши 27 5, съѕыждѣть 88 3 5 101 17, 126 1, съѕыждоуть 50 20, 68 36, 103 30, съѕыжди 50 2; — ѕѣльна 49 4; — ѕмїи 103 26, ѕмїа 90 13, ѕмїємь 73 13, ѕмїинь 139 4, ѕмїинноу 57 5, ѕмїєвоу 73 14; ѕаб-: проѕєбошє 91 3, проѕєбає 103 14, проѕєбающомоу 146 8, ѕѣло svuda tako; b) u riječi: богъ: о боѕѣ 17 30, 43 9, 55 5 11, 59 14, 83 3, 107 14, боѕы 81 6, 95 5, боѕѣхь 85 8; — врагъ: враѕи-ѕы 6 8 10, 16 9, 24 3 i svuda враѕѣхь 6 8, 43 11, 58 11, 138 21; — вѧѕ-: оувєѕѣ 9 16, оувѣѕє 9 17; — гобьѕь: гобѕоующє 72 12, —ѕоующїихь 67 18, —ѕоующїимь 132 4: — двиѕа: къздвыѕає 112 7, подвыѕа 17 8. 59 4, 76 29, 93 18, 96 4, 113 7, подвыѕашє 47 6, подвыѕаста 72 2, подвыѕати 37 17; — дроугъ; дроуѕы 37 12, 138 17; — єѕєро:

Digitized by Google

єсера 106 35, 113 8: — єсєкѵлъ: Іесєкѵла 64 1; — жєг-жпса-: раждєсн 26 2. раждисаєть 65 10; — кънига: кнысѣ 138 16: — кънѧсь: кнєсь 32 10, 81 7, 86 6, кнєса 104 16, 109 20 21, кнєсє 49 17, 104 22, 106 40, 145 3, кнєсн-сы 23 7 9, 46 10, 112 7 bis., 118 23 161, 148 11, кнєсѣ 117 9, кнєсѣмь 75 13; — лобыса-: облобысаста 84 11; — лѣс-: възлєсн 131 4, прѣлєсн 17 30; — мнса- od мьг: помнсающє 34 19; — мог-: помосн 43 27, 69 6, 108 26, 118 86 117; — мъногъ: мнозїн 21 13 17, 39 4, 55 3, 96 1, 104 12, 118 175, мнозѣ 34 10, 39 10, 54 19, 77 15; — нога: нозѣ 17 33, 21 7, 24 15, 30 9, 37 3, 55 14, 72 2, 104 18, 113 11, 114 7, 118 59, 131 7; — ньс-: оунсє 31 4, оунсошє 37 3; — польса: 29 10; — прѧса-: напрєсають 77 9; — прѫгъ: проусы 104 34, 108 23; — рась: порасн 68 27, 77 20, 134 8 (uz поразы 134 10 itd.); — скросѣ 65 12; — стьса: стъсоу 138 3, стъсн (сы) 17 50, 139 6, 141 4, 118 35, стъсѣ 22 3, 43 19, 76 20, стъсъ 17 46, стасахь 16 5, стъсамь 24 4, 118 105; — трапєса: трапѣса 68 23, трапѣсн 22 5, 77 19 20, 127 3; — тръса-: растрьсаль 29 12; — чєз- чєса: из'чєсє 30 11, из'чєсѣ 72 26, из'чєсошє 36 20, 101 4, из,чєсноуть 69 3, 70 13, 103 29, из'чєса 141 4, из'чєсаєть 67 3, из'чєсавающє 36 20. U *dan.* toga nema, barem u Daničićevu prijepisu ne dolazi, dakako jer ga u hrv. glag. nema.

U tuđijem riječima dolazi u *sp. pm* ѳ, ф, ѯ, ѵ, ipak i ѯи 27 21 *sp. pm.*

U *dan.* ima i ђ u: анђєль i Ѣєрмонь vaļda: anjelь, Jermonь. Ima i ћ: защнћєннє, ali samo jedan put 17 86. — Glas *ć* vaļda dolazi u *sp.* u riječi: кѥдры 79 11, 90 13, 103 16 = ćedri.

U *sp* i *pm.* ima mnogo i mnogo znakova nad vokalima kašto i nad konsonantima Tako u *sp.* ̀: горою̀ свєтою̀ 2, ѡть нѥго̀ 2, рєчѐ 2, въ скорѣ̀ 2, оу'зрю̀ 5 it.d; ̏: вѡдъ̏ 2, ты̏ 2, въ срьдьцїихь 4, крагъ̏ 5, проу̏ 9, чловѣчьскы̏є 10 itd.; -- ″: ваши́хь 4; — ′: соу́дѣщєн 2, своє́ю 2 itd.; — ⁀: моу͡жь 1, н͡ъ кн͡єсы 2, къ мн͡ѣ 2, мн͡осїн 3, ємо͡у 3, єлє͡а 4, кт͡о 6 itd.; — ̀: и̇жє оу̀спѣєть, поѹчи́ть 2 itd.; — ́: възмєтає́ть 1, соує́тна своє́ю 2, разоумѣи́тє 2, надѣю́щєй сє 2; — ̆: ꙗ̆ко; — za apostrof rabi mu obično ' ređe '. — Je li ′ označuje akcenat ne znam, dolazi veoma često, tako u 1. psalmu: нєчъ́стивїихь, поу́ти, сѣ́далищи, гоубы́тєлъ̀, сѣ́дє, въ зако́нѣ, пооучи́т сє, но́щь, боудє́ть, дрѣ́во, саждє́ннос, исходи́щїихь, ѡтьпадє́ть, єли́ка, твори́ть, оуспѣє́ть, нєчъ́стивїи, плѡ́дь, да́сть, врѣ́мє, ли́сть, вѣ́щь, сє́го, соу́дь, грѣ́шници, свѣ́ть, правє́днїихь, поу́ть, поги́бнєть.

Digitized by Google

Jotuju se а є оу: ꙗ ѥ ю. U *dan.* se jotovano а biļeži slovom ѣ nikada ꙗ: ѣко, ѣма, твоѣ, олыѣ itd. = jako, jama, tvoja, olija; ali tako biva samo na početku riječi i u riječi iza vokala, inače se jotacija zanemaruje. є se u *dan* jotuje samo u ѥсть, i još dva tri li puta slovom и: твоне 76 18, веселыне 44 16, неще 140 5. є od ѧ dolazi u *dan* kašto jotovano, ali se jotacija biļeži slovom ь: мьє 34 11 = мѧ, смотрышьє 21 8, ipak i раздроужишѥ 73 18. Tako dolazi kašto i u *pm.* ѥ za є od ѧ: вьсѥ 102 21, посрамѥт сє 68 7, прѣходѥть 76 19, оуничижѥть 57 8. — U *dan.* se *l r n* nikada ne jotuju: земла 23 1, землоу 18 15, ѣклоу 16 15, 41 3, населоу 22 6, населаєть 49 13, вь каплахь 64 11, пола 64 12, казглаголоуть 16 4, глоумлахоу 68 13, скрьблоу 68 18, сломлоу 74 11, овьємлоуть 88 22, пошлєши 105 30 (ali pamti ш za с) itd.; боура 49 3, размѣроу 59 8, оумоудрає 18 8, творахоу 34 13, ćak: боурою 82 16 itd., вь ноу 76 7, на коне 75 7, огна 46 14, сьхраноу 55 16, вазбраноу 39 10, господна 23 1, вышнємоу 56 3 itd. U *sp.* i *pm.* dolaze l i n obično jotovani, ali r i u ńima rijetko i gdje ima kašto je opako: оузрю 5 4, 8 4; въ горю свєтоую 42 3. Ne jotuje se nastavak нѥ: повєлѣныє —нїє itd.

U *sp.* i *pm.* dolazi чоу omekčano чю svuda u riječi чоудо; u алчюще 106 5 36, алчющоу 106 9, алчющїимь 145 7, вьзалчю 49 12, вьзалчють 56 9, 58 7 13, вєлєрѣчюющєи 34 26 *(sp)*, вьзвєличю 68 31, обличю 49 8 21, омочю 6 7, пооучю 76 13, 118 16, праведничю 93 21, притчю 48 4, 68 12 наоучю 33 12, 55 15, 118 71 73 117 (*sp.*), чюхь 34 15 (*sp.*). Za єжє 104 42 ima *pm.* єжѥ.

Za о dolazi u *dan.* kašto оу, što sjeća na bugarsko nenaglašeno о: демоуна 90 6, демоуномь 105 37, олоукактоматы 49 8, 65 14, 50 18; оутроубоу 7 10, полоужоу 11 6, поугоуби 27 3, твоую 36 6, боузы 81 3, дльгоутоу 20 5, гоуроущимь 119 4, поустыждоу 24 10.

Nazalima nema više traga: za ѫ ima оу, а є za ѧ. U *dan.* dolazi kašto оу za є od ѧ: роусны 44 14 = рѧсьны, споу 77 65 za съпѧ, свѣщьшоу 70 10 = съвѣщаша, моу 38 9 = мѧ: поношеныє безоумномоу даль моу єсы ὄνειδος ἄφρονι ἔδωκάς με. господь часть достоѣныѣ моєго и чашоу мою κύριος μερίς τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου 15 5; поуты 55 2 je griješka s nerazuma mj. пѧтѫ; выноу 9 38 biće griješka, ali bi moglo biti za вьнѧ(ть); а ѣдоуть 21 27, прѣдадоуть 62 11, исповѣдоуть 87 1, оувыдоуть 108 27 vaļa usporediti s današńim: jedu dadu i slovenskim: jedó dadó vedó. — Za є od ѧ ima i а u *dan.*: часть 10 6, 15 5, 72 26 i

Digitized by Google

svuda = ꙋасть; градыи 21 31 = грады; tako i u *sp.* tri puta: призваша 52 5, вьзваша 106 6 i та 87 13 = та. — Za ѥ od ꙗ ima *dan.* kašto ѣ: ѣ = ꙗ αὐτούς 16 13, 27 5, 96 10, 106 40, ѣже = ꙗже 118 47 48, тоуч(и)ыѣ = тѫчьныꙗ 77 44, приѣть 118 58 = приꙗть, поѣсть 77 20 opako za поѣть = поꙗтъ.

Poluglasna u *sp.* i *pm.* dolaze oba ъ i ь, a u *dan.* samo ь kao i u hrv. glag. — Za ь dolazi є u *sp.* i *pm.*: бренїє 17 43, бренїа 39 3, 68 15; двєры 73 5, 77 23, скрьжєташє 34 16, поскрьжєщєть 36 12, 111 10, ѡльтарєвнихь 117 27, рєвноую 36 1, вьзрѣвновахь 72 3, рєвникь 68 16, рєвнивїи 138 20, i obično u: правєдиь 111 4 itd., вьздаждє 50 14 *pm.* biće pisarska griješka za вьздаждь., u *sp.* još оуничєжєть 57 8, оуничєжєнїє 118 22; u *dan.* лєвь 34 17, молытвєникь 73 23, —вєници 63 32, рьвєникь 68 16, ольтарєвныхь 117 27, ѣзвєны 78 6, 88 11, єзычєнь 139 12, рєцы 34 3 i češće правєдань; uz нєправдєна 143 11; za tim: истрьгєи 21 10, кльнєи 14 4. — Za ъ dolazi о u svim oblicima osnove оупъв-: оуповахь оупованїє itd. u *sp.* i *pm.* ne u *dan.* jer nemaju ni glag, za tim: любовь 72 7 *sp. pm.*, црьковь 26 4, 44 16, 78 1 *sp. pm.*, ѯаломь 80 3 *sp. pm.*, ѯаломсцѣ 97 5, ѯаломскыхь 70 22 oboje *sp. pm.*, оунозє 31 4 *pm.*, гобозоущихь 67 18 *pm.*, крѣпокою 135 12 *pm.* biće griješka, смоковницє 104 93 *dan.* — Za poluglasno dolazi а po današńem govoru, u *dan.* veoma često, u *sp.* i *pm.* dosta rijetko, i to u *dan* da samo ńekoliko navedem: дань 85 7 običnije дьнь pisano днь., двары 73 6, даждь 71 6, дащи 44 13, лавь 7 3, мачь 76 5, жазль 44 7, пасыє 77 45, поранщоуть 55 16, вьзравновахь 72 3, ѡтьвразьшоу 103 28, тарасисци 71 10, ва 16 1, ка 30 30, та 21 29, нада 88 8, ѡта 3 7, 36 27, пода 17 37, прѣда 87 3, беза 9 27, вазмогохь 39 13, вападєть 34 8, по васєлєны 32 8. разагноу 48 5, разатлѣшє 52 2, санамь 7 8, сабора 15 4, саблазань 68 21, црькавь 78 1, вьшаль 67 19, рєкаль 88 3 itd. itd ; u *pm.*: дань 7 12, 24 5, савѣть 1 5, мазды 14 5, uz мьзды 25 10, мастїи 39 1, uz мьстїи 39 1, истащантє 136 7, ꙗзвана 88 11, рєкаль 89 2. ѥсамь 39 18, ѡть доилица 77 71, прѣда мною 37 18, u *sp.* даждь 66 10, 71 6, 134 7, одажди 77 24 27, сать 117 12, сата 44 13, стагнахь 144, стаѕоу 118 35, стаѕахь 16 5, истащантє 136 7 bis., дащи 44 13, каждо 11 3, 144 2. Više primjera u *sp.* i *pm.* nijesam našao.

Obratno dolazi ь za а u *dan.*: разьгрьдишє 62 12, свѣщьшоу 70 10, сьва 71 11, оньгры 103 11, вьвылоиа 86 3, маль нє 72 2, u *sp.*: брьзды 64 11, лъєть 9 30, съблъзнь 48 14, 68 23, 139 6, по-

Digitized by Google

тльчєниоую 138 3, мъстїи 62 6, мьстїю 150, нънпаче 122 4, нъоучина 89 9, тъ 42 3, 55 22, 101 27, amo ide i: оуслишнь 65 6, написнь 149, оуслышль 9 38; u *dan.* ima ь za *i* ali rijetko i vaļda griješkom s nepažńe: ѡпльчьть 33 8, вьзгорьть 2 16. Tako će biti griješkom ы za ь: окрьстынимь 98 2, пастыкыне 94 7, 99 3. — ь za kasnije и ispred vokala čitam u *dan.:* дьнье 72 16 itd., царье 71 11 itd., оуглье 17 9, недью 38 6, болызанью 30 11, пѣсанью 68 31, пѣснью 91 4.

ы dolazi u svijem psaltirima prečesto, a navlaš u *dan*, ali ima svuda vrijednost prostoga i, jer stoji jedno za drugo, n. pr. ы za и u *pm:* блызь 33 19. болѣзны 47 4, на небесы 35 6, ѡть ныхь 33 21, ѡблыци 37 2, вразы 40 8, вь моры 64 2, пасты 58 16 itd., u *dan.:* илы 17 32, чыста 18 11, облацы 73 13, вьскрьсны 11 6, плѣненые 13 8, защытытель 19 2 et sexcenties. и za ы u *pm.:* димь 17 9, навикоше 105 34, риби 104 24, бесцѣни 43 13 itd., itd.

Za и ili ы dolazi u *sp.* i *pm.* često їи, n. pr. u *pm.:* на ложїихь вашїихь 4 5, сїироу 81 3, сїири 93 6, помощнїикь 39 18, праведнїикь 91 13, грѣшнїици 36 11, заколенїию 43 23, на ложїи 34 5, вь концїихь 64 9, сїихь 48 14, скроушїить 45 10, вь жилищїихь 54 16, положїи 51 9, низложїи 58 12, оунїи 60 3, оуничижїи 68 34, погоубїи 54 7, направїихь 58 8, положенїи соуть 48 14, вьзнесїи се 56 6, вїи = вы 61 4, isto vrijedi za *sp.:* вь скровищїихь 16 12 itd., pa s toga ne vaļa recimo ꙗвїить 16 15 stavļati za dokaz da je —їить za —неть otkle —ить.

Za ни dolazi єи preko ьи n. pr. велєи, svuda tako u *sp.* i *pm.*, za tim u plur. genetivu, n. pr. u *pm.:* заповѣдєи 118 10 35, крьвєи 58 3, царєи 44 10, пѣснєи 136 3, u *sp.* царєи 44 10, 75 13, печалєи 30 18, скрьбѣи 33 7, страстєи 39 3, 87 10, крьвєи 58 3, пѣснєи 136 5 bis., тєжєстєи 44 19, заповѣдєи 118 10 19 21 32 35 104.

Obješa se и = j na riječ u *dan.:* тоуи 203 25 26, koja se riječ u *sp.* kašto piše тоуѹ i to 103 25 26, 136 1 3, 138 8 10 inače тоу.

ѣ dolazi često na svojem mjestu. U *sp.* i *pm.* stoji mnogo puta za є pa i ono є od ѧ n. pr. u *pm.:* ѣ za є: гдѣ 41 4 11, рѣкоуть 34 11, измѣть 36 11, мѣнѣ 37 22, наведѣ 106 7 uz извѣде 106 14, идѣже 52 6 itd.; ѣ za є od ѧ: видѣща 34 31, ненавидѣщєи 34 19, трьпѣщєи 36 9, обрѣщєши 36 9, напрѣжєть 57 8, напрѣзы 44 5, напрѣгоше 36 14, 67 4. сьтрѣсє 59 4, тѣ 62 5, вьзмѣтоуть 64 8, лѣдкые 37 8, мышцѣ 78 11, кнєзѣ 44 17, хлѣбїи 41 8, слѣкоше 56 7, грѣдєть 95 13, сємѣ 88 5 itd. itd., obratno є za ѣ: вьзвєщоу 72

Digitized by Google

18, вѣдѣхь 17 44, вь завѣте 77 37. семѣ 88 5. — Veoma rijetko ѥ za ѣ u *sp.*: гиѥвь 68 25, 75 8.

U *dan.* je piscu vaļda ikavcu ѣ glasilo svuda osim gdje stoji za ꙗ kao prosto i, jer se prečesto meće mjesto и ili ы n. pr.: кь болѣзнѣ ѣзвь моихь прѣложише 68 27, мѣрь εἰρήνη 27 3, мѣромь 24 11, вь мѣры = въ мирѣ čitaj мири 4 9, мѣрно 36 37, вѣды = видѣ 10 7, вѣдыти = видѣти 26 13, 32 14, 68 24, вѣдыше = видѣша 49 18, сѣроу 9 39, 81 3, сѣрыхь 67 6, прѣбыжище = прибѣжище 58 17, 70 30, 89 1, посытѣты = посѣтити 54 6, прѣчаѣ 60 21, прѣмѣте 80 3, соудѣте 81 2, заповидѣ = заповѣди (pl. gen.) 118 40, прѣлыплати 72 27, дѣханые 150 6 = дыханиѥ, лѣвань λύβανος 71 16, облѣгахоу = обълыгаахѫ 37 21, облѣгающе 108 29, грѣхѣ acc. pl. = грѣхы čitaj grihi 84 3, Смѣр(е)на Σμύρνη 44 9 itd. — Obratno dolazi ы za ѣ: болызань 7 17, оудолыль 9 31, сыть 34 8, свыдыние 77 5, вь тоулы 10 2, вь ограды 9 30, по правды 7 9, светыи = свѧтѣи 10 3, в(ы)дыахь 39 44 itd. itd. Ali е za ѣ ima *dan.* veoma rijetko: хлебь 41 4, виде 72 3, сѣдены 127 4. — Pamti: сьстѣрыхь се ἐγήρασα 36 25, *dan.* само za сѣмо 72 10 *sp.*, обрѣтеть 50 15 *sp.*

Za ль pomaļa se u *dan.* već оу: прѣмоучьть 49 3, оугоубноу 68 15.

Za жд ima *pm.* tri puta ж na rusku: госпоже 122 2, оутврженїе 104 16, насаженїи 91 14. — U *dan* ima za жд ńekoliko puta *j* na čakavsku: постыю се 70 1, 118 6, прихоѣхь 100 2, осоуень 108 7, госпое 122 2. Amo ide i: повѣите 104 2 = повѣжд'те naslońeno na повѣждь, sravni kajkavski povečte. Pamti прѣиде 73 12 za прѣжде, pamti i: вѣды 10 4 za вѣжди.

Na rusku je u *pm.* i мѣрежоу 140 10 = мрѣжоу.

Mjesto шт ima *dan.* jednom po današńem govoru ћ: защиѣеные 17 36.

U *pm.* otpada kašto ali rijetko х na kraju riječi vaļda po govoru piščevu: сьстаре се ἐγήρασα 36 25, аз же не остави ἐγὼ δὲ οὐκ ἐγκατέλιπον 118 87, оубоꙗ се ἐφοβήθην 118 120, пооуча се ἐμελέτων 142 5, вьзыска ἐξεζήτησα 118 45, ѡтьврьзо ἤνοιξα 118 131, о свѣдѣнїи твоихь 118 46, ѡть вьстающїи 58 2, ѡть прѣвышнїи своихь 103 12, вь оправданїи твоихь 128 23 80 117, вь стльпоустена твоихь 121 7, все ѥзыкь gen. pl. 58 5, вь свѣтѣ живїи ἐν φωτὶ ζώντων 55 14, пазноти 68 23 za пазнохти za пазногъти, вь скрьбѣ ἐν θλίψεσι 45 2, u *sp.* вь вьсклыцанїи нашихь 43 13, вь оправданїи твоихь 118 16 116, ѡ свѣдѣнїи твоихь 118 46.

Digitized by Google

U валите 104 3 *sp.* otpao je х na početku možda prema govoru piščevu vala za hvala.

Po današńem govoru ispada u *dan.* *t* između *s* i *n* kad je ь onijemilo i ispalo: часна 71 14, 115 6, часно 118 63, причесникь 118 63.

Između *s* i *r* umetnuto je kašto *d:* вьздрьваныѣ 124 7 *dan.* раздроушышы 8 3 *dan.* Pamti: растврьзе 77 13 15, 104 41 *dan.*

Pamti u *dan.:* ѣлателехь 9 27 za лаѣтелехь; — пльльпе 43 26 za прильпе; — сьжиждоуть 126 1 za сьзиждоуть; — поскрьщеть 111 10 za поскрьжьщеть; — u *sp.* клилѣ 138 9 za крилѣ. Pamti: сьстворимь 82 10 *dan.* za сьтвори имь.

Deklinacija je stara slovenska. Pamti nom. pl. свѣдѣтелѥ *sp.* —лїе *pm.*, свыдытеле *dan.* 26 11, 34 11, Измаилите *sp. pm.* Измаильтине *dan.* 82 7 Єѳїоплѧнѣ *sp.*, —оплѧне *pm.*, Єтиоплане *dan.* 71 9, Агарене *sp.* Агаране *pm. dan.* (—рѣне *mih.*[a] Нагаренѣ *mih.*[b]) 82 7.

Supstantiva na -ць, -зь, -ль imaju kašto pl. acc. po tvrdijem ъ-osnovama na ы mjesto na е od ѧ: концї еи ты основа 88 12 *dan. pm.*, излъѣ се оуничьжение на кнезы ихь 106 40 *dan.*, доухомь боурьнъıмь скроушить кораблы тарасыскые 47 4 *dan.* — ы za е od ѧ dolazi u ženskijem riječima na -ча -ня -ца -sa: чашы 10 6 *dan.*, оуклониль есы стьзы наше ѡть поуты твоего 43 19 *dan.*, познахь все птици небеские 49 10 *sp. pm.*, стъsы морскые *sp.* 8 9, очи рабыны 122 2 *dan.* (рабиѥ *sp.*) ne će biti adj. za рабынѣ, možda i: разботыють красна поустыни 64 13 *dan.* (ali može biti dativ). Tako i сыны овны υἱοὺς κριῶν 28 1 *dan.* (*sp* ѡвиѥ). Tako biće i древные 88 50 *dan.* za —ныѩ, нищїе 68 34 *sp.* 131 15 *pm.* za ништаѩ.

Mjesto na ы dolazi u *dan.* sing. gen. i pl. nom. i acc. ženske a-deklinacije već na е po današńem govoru: правде твое не скрыхь 39 11 τὴν δικαιοσύνην, вьдовице ихь неоплакане бише 77 64, оть земле сгыпатске 80 6, посла на не пасые моухе 77 45, обидоше ме ѣко пчеле сать 117 12, на те (sin. на ты ἐπ'αὐτούς) птице небесныѥ привытають 103 12.

Uz nastavak —ыни u sing. nom. грьдыни 73 23 *dan.*, светыны 113 2 *dan*, *sp.* светыны 113 2 *dan.* 92 6, 95 6, 131 18 *sp.*, ima već nastavak ниѩ (ина *dan.*): грьдиниѩ 73 23 *sp.*, светына 92 5, 95 6, 131 18 *dan.*

Pamti: соудїи 49 6 *sp. pm.* 74 8 *sp.* —ди *pm* a *dan.* соуден što će biti partic.

Digitized by Google

U *dan.* dolazi sing. genet. fem. pronomina **мон скон твон** i **кьсь** mjesto **моєє скоєє твоєє кьсєє** po današńem govoru: **мое** 10 11 20 itd. svuda, **ское** 34 7, **твое** 30 20, **ксе** 47 8, 96 4, tako i u *pm.*: **моѥ** 15 10, 70 17, **скоѥ** 17 7.

Od u-deklinacije ima sing. gen. uz **домоу** 41 5 itd. u *dan.* i **медоу** 80 17 **отъ камене медоу насыти є**, što ipak nije dativ, uz **меда** 118 103; loc. **къ домоу** 51 11, **полоудьне** 54 18, **полоудьнаго** 90 6; pl. nom. uz **сынове** 49 10 itd. ima i **късове** 95 5 i **кроуєве** 87 11, pl. gen. uz **домовъ** 73 20 itd. ima i **лоуковъ** 75 4 *sp. pm*, **говоръ** 81 1 *sp. pm.*; pl. dat. **сынъмъ** 68 7 *dan.* Po toj deklinaciji ima sing. dat. i: **богоки** 49 14, 61 6, 72 28, 77 22 *dan. sp.*, **Давыдови** 131 11 17 *dan.*, **Моусеови** *sp. pm*, **Монсыови** *dan.* 102 7, **господєки** —**ви** često u sva tri, **царєви** 46 7 *sp. pm.*, 71 1 *dan. sp. pm.*, **Израилєвы** 101 10 *dan.*

Prema supstantivima u-deklinacije dolazi u *dan.* i od adjektiva sing. loc. na **оу**: **къ домоу давыдовоу** 121 8, **къ домоу божию** 51 10, **къ домоу господноу** 28 4, 81 14.

Pamti plur. dativ. na —**ъкомъ**: **сынъкомъ** 68 9, 77 6, 83 9, 88 20, 102 7, 106 8 15 21 31, 113 24, 144 12 *sp.* i **лисъкомъ** 62 11 *sp. pm.*

Po muškoj i-deklinaciji pamti sing. gen. **тяты** 49 18, *sp.* **тати** *pm.* sing. dat. uz **грьтаны** 118 103 *dan.* 21 16 *sp.* itd., već **грьтаноу** 21 16 *pm*, 118 103 *pm*, **голоуѥоу** 54 7 *dan.*, **господоу** 122 2 itd. *dan. sp. pm.* sing. instr. uz **господємь** 106 2, **поутємь** 77 13 itd. i **грьтаномь** 113 15 *dan. sp. pm.*; pl. nom uz **людїе** 80 14 itd., **поутїе** 118 168 itd., **оуглье** *dan.* 139 11 itd, već **поуты** *dan.* 24 10, 118 5 151, **звѣры** *dan.* 49 10, 103 20, **оуглы** *dan.* 17 13; na **ье їе** prema tim i: **дьнье** *dan.* 107 15 itd., **црьве** *dan.* 71 10 itd., **црїе** *sp. pm.* 101 23 itd., **моужье** *dan.* —**жїе** *sp. pm.* 54 23, 95 6, **проужье** *dan.* 108 23 = **пржзн.** pl. gen. uz **ни** stegnuto **н** *dan.* **ы** i **ен**: **господїи** *sp. pm.* —**ды** *dan.* 122 2, **людїи** *sp. pm.* **лоуды** *dan.* 52 7, 61 9 itd. pa prema tomu i: **моужїи** 58 3 *sp. pm.*, **црєи** 44 10 *pm.*, **цры** 75 13 *dan.*, **крькеи** 58 3 *sp pm.* (u *dan*, je s nerazuma napisano **моужь**, **крыкь**, **крыкыи** 5 7, 54 24, 138 9 **съ моужы крькымы** ἀνὴρ αἱμάτων), pl. acc. uz **звѣры** 103 11 *pm.* pamti i **плъноти** 68 22 *dan.* —**ноти** *pm.*; pl. dat. **людемъ** 59 5.

Pamti sing. acc. **тать** 49 18 *dan.* ne **тати** ili **тата** premda živo.

Piščevom griješkom biće u *sp.* 135 3 **исповѣдаите се господєки господамъ.**

Digitized by Google

Pamti pl. gen. po a-deklinaciji: съблазань *dan.* 21 2: словеса саблазань моихь (*sp.* грѣхопаданїи).

Po ы-dekl. dolazi sing. nom. црькви za цръкы 64 5 *dan. sp. pm.* sg. acc. крьвь 49 13, лоубавь *dan.*, любовь *sp. pm.* 72 7, црькавь *dan.*, црьковь *sp. pm.* 44 16, 78 1, ali неплодиве *dan.* неплодвоу *sp. pm.* 112 9 sg. gen. крьве 15 4, 78 11, *sp. pm.* црькве 17 7, 21 3 *dan. sp. pm.*, sg. loc. лоубьве *dan.* любве *sp. pm.* 108 4, вь црькви 106 32 *dan sp. pm.*, вь крьвы 57 11; pl. gen. крьвы *dan.* 50 16, крьвеи *sp. pm.* 58 3 pl. dat. крьвемь 5 7, 54 24 *sp. pm.* pl. instr. крьвьми 105 38. — Pamti: лоубы сьтворише 105 39.

Od konsonantske deklinacije pamti sing. gen. чоудесе 76 12 *dan*, имени 60 6, 73 5, 78 5 *sp. pm.* uz имене 101 16, ali već i камена 77 16 *sp. pm.* uz камене 18 11 itd, сѣмена 36 25 *dan.*; pl. nom. елены *pm.* елыни *dan.* 17 34, дащеры *dan.* 44 10 14, 47 12, 96 8 a дьщере *sp. pm.*

U složenoj deklinaciji dolazi sg. gen. u *dan.* i *pm* samo na аго u *sp.* na ааго samo: искрьниаго 87 19, 100 5, вышниаго 20 8, 76 11, 77 17 56, 81 6, 106 11; sg. dat. kod adjektiva na омоу ѥмоу: безоумномоу 38 9 *dan. sp. pm.*, нищемоу *dan. sp.* —щомоу *pm.* искрьнѥмоу 14 13 *dan. sp. pm.* kod participa na оумоу i емоу *dan.* омоу *sp. pm.* гредоущоумоу *dan.* —щомоу *sp.* 70 18, веселещоумоу се *dan.* —щомоу *sp. pm.* 42 4 itd. дающемоу *dan.* - щомоу *sp.* 143 10, избавлѣющоумоу *dan.* —щомоу *sp.* 143 10 облагающемоу *dan. sp* 146 8, готовающемоу *dan.* —щомоу *sp.* 146 8, дающоумоу *dan.* — щомоу *sp*, 146 8, готовающемоу *dan.* — щомоу *sp.* 146 8, дающоумоу —щомоу *sp.* 146 9, прозебающоумоу *dan* —щомоу *sp.* 146 8, u sg. loc. na ѣмь, омь, имь (ымь = ѣмь) i ѥмь: црьмномь *dan.* —нѣмь *sp. pm.* 105 22, живомь *dan.* (—вѣ *sp. pm.*) 83 3, светымь *dan.* - тѣмь *sp. pm.* 46 9, 67 6, въ вышнимь *dan.* —нѥмь *sp.* 72 11, вь роки прысподнимь *dan.* прѣисподнѥмь *sp.* 87 7 itd. *fem.* na ои u *sp. pm.* раждающои 47 7.

Pamti još: вь пѣнинахь 99 4 *dan* od пѣниѥ. — единаго 13 13, 52 4 *dan.*, всакаго 33 11, 120 7 *dan.* i k tomu nom. sing. всакы 62 12, 63 10 itd. *dan.* — светого 77 42, 88 19 *dan.* — вь лоуды нине 104 13 *dan* — моу 20 5 *dan.* za емоу: даль моу есы.

U *pm.* za čudo dolazi имь za и αὐτόν, dolazi odviše često a da bi bilo griješkom napisano. Ne smije se pomisliti da je nastavak м sačuvan dodanim ь: и-мь ὅ-ν, jer za to nema u jeziku nikakve potvrde, a spomenik je iz tako pozno doba. Mislim da je popu Marku acc. и bio neobičan oblik, pa je iz svoje predloge većinu

Digitized by Google

и promijenio na его a ostale je и premetnuo na имь držeći da ima tako biti: 33 7 сь нищїи вьзва и господь оуслыша имъ и ѡть вьсехь скрьбїи его спасе имь οὗτος ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε καὶ κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ ἔσωσεν αὐτόν; — 36 32 сьматраеть грѣшнїи праведнаго и ищеть оумрьтвити имь, κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον καὶ ζητεῖ τοῦ θανατῶσαι αὐτόν; — 40 2 3 блажень разоумѣваеи на нища и оубога, вь дьнь лють избавить имь господь, господь сьхранить имь и живить имь и оублажить имь на земли, μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα, ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ κύριος, κύριος φυλάξαι αὐτὸν καὶ ζήσαι αὐτὸν καὶ μακαρίσαι αὐτὸν ἐν τῇ γῇ; — 47 4 богь вь тежестѣхь его знаемь ѥсть, ѥгда застоупаеть имь ὁ θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκεται ὅταν ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς; — 47 13 ѡбыдѣте Сїѡнь и ѡбымѣте имь κυκλώσατε Σιὼν καὶ περιβάλετε αὐτήν; — 54 11 дьнь и нощь ѡбыдеть имь по стенамь его ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτήν ἐπὶ τὰ τείχη αὐτῆς; — сѣмѣ робь твоихь оудрьжить имь τὸ σπέρμα τῶν δούλων αὐτοῦ καθέξουσιν αὐτῆν; — 71 15 вьсь дьнь благословеть имь ὅλην τὴν ἡμέραν εὐλογήσουσιν αὐτόν; — 73 6 сѣчивомь и ѡскрьдомь раздроушише имь ἐν πελέκει καὶ λαξωτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν — 77 40 коль крати прогнѣваше имь вь ноустины, раздражише имь вь земли безводнѣи ποσάκις παρεπίκραναν αὐτόν ἐν τῇ ἐρήμῳ, παρώργισαν αὐτὸν ἐν γῇ ἀνύδρῳς; — 79 14 ѡзоба имь вепрь ѡть лоуга и инѡкь дивїи ноѧль имь ѥсть ἐλυμήνατο αὐτὴν σῦς ἐκ δρυμοῦ καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο αὐτήν; — 88 21 ѡбрѣтохь Давида раба моего, елеѥмь светымь помазахь имь εὗρον Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου, ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ ἔχρισα αὐτόν; — 88 42 расхыщахоу имь мимоходещеи поутемь διήρπασαν αὐτὸν (πάντες) οἱ διοδεύοντες ὁδόν; — 90 14 избавлю имь, покрыю имь ῥύσομαι αὐτὸν, σκεπάσω αὐτόν; — 90 15 вьзоветь кь мнѣ и оуслышоу имь, сь нимь ѥсмь вь скрьбїи, измоу имь и прославлю имь ἐπικαλέσεται πρὸς μέ, καὶ εἰσακούσομαι αὐτοῦ, μετ' αὐτὸν εἰμὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐξαλοῦμαι αὐτὸν καὶ δοξάσω αὐτόν; — 104 19 слоко господиѥ раздеже имь τὸ λόγιον τοῦ κυρίου ἐπύρωσεν αὐτόν; — 104 20 посла царь и раздрѣши его, кнеза (upravo кнезь) людїи и ѡстави имь ἀπέστειλε βασιλεὺς καὶ ἔλυσεν αὐτὸν, ἄρχων λαῶν καὶ ἀφῆκεν αὐτόν; — 105 29 прогнѣваше имь вь начинанїихь своихь παρώξυναν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν; — 105 32 прогнѣваше имь на водк прѣрѣканїа παρώργισαν αὐτὸν ἐπὶ ὕδατος ἀντιλογίας; — 105 43 многащїи избавїи ихь, ты же прогнѣваше имь сь свѣтомь своимь πλεονάκις ἔῤῥυσατο αὐτούς. αὐτοὶ δὲ παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν; — 118 34 вьразоуми ме и испитаю законь и сьхраню имь

Digitized by Google

ксѣмь срьдьцемь моимь συνέτισόν με καὶ ἐξερευνήσω τὸν νόμον σου καὶ φυλάξω αὐτὸν ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.

Konjugacija je također stara slovenska. Pamti: nastavak za 3. duała je u *dan.* samo **та**, u *sp.* **та**, **тѣ** i **те** za **тѣ** u *pm.* **та** i **тѣ**; **тѣ** rabi obično za ženski spol. **признаѥтѣ** 65 7 *sp. pm.*. **изѵѣзостѣ** 68 4 *sp. pm.*, **поработастѣ** 80 7 *pm*, **прѣдкаристѣ** 76 5 *sp.*, **изнѣмогостѣ** 87 10 *pm.*, **създастѣ** 4 7, 118 73 *pm.*, **стомастѣ** 131 7 *pm.*, **каристѣ** 118 148 *sp. pm.*; u *sp.* **кѣзнесосте** 130 1, **поракотасте** 80 7, **ѡтъргнѣте** 118 171, **създасте** 94 7, 118 73, tako i **подвизасте** 72 7 *pm.*

Nastavak **тъ** u 3. sing. i plur. je otpao u *pm.*: **боудоу** 58 13, **рѣкоу** 51 8, **сънидоу** 54 16, **познаю** 82 19, **наспѣ се** 58 16 i u *dan.* **надѥ** 9 31, **припадоу** 71 9. — Rijetko je **тъ** dodano u 3. sing. aor.: **къспѣтъ** za **къспѣ** ἦσε u *sp.* 7. u natpisu.

Nastavak **ми** (**мы**) za 1. plur. dolazi u *sp.* i *pm.* ali veoma rijetko: **ѥсми** 43 23, 102 14; **испокѣми** 74 2, 78 13; *dan.* toga nema, jer nemaju ni glag.

Pamti: **ждѣть** 141 8 *sp.* za **жиджть** **жьджть** i sravni n. sl. ždêti ždim 3 pl. ždé = **жьдать**, a **ѣ** za **а** u *sp.* je obično.

U imperfektu ima *dan.* i *pm.* gotovo samo kratki oblik **ахъ** **ѣхъ** opazio sam samo: **кльнѣахоу** 105 7 *pm.* i **к(ы дыахъ** 17 44, 34 11 *dan.* Ali u *sp.* dolazi prilično duži oblik **аахъ** **ѣахъ**: **благословиаахоу** 61 5, **быкаашѥ** 98 8, **кѣзискаашѥ** 85 14, —**каахоу** 77 34, **кѣпрашаахоу** 34 11, **глаголаахъ** 26 6, 72 15, 93 18, 118 46, 119 6, —**аашѥ** 65 14, 86 3, 98 7, —**аахоу** 34 20, **гониаашѥ** 142 1, **дѣлаахоу** 128 3, **законопрѣстоуповаахоу** 118 51, **испракиаашѥ** 100 7, **исхождаашѥ** 66 8, **клеветаахоу** 118 14 23, **кльнѣаахоу** 61 5, **наслѣдоваашѥ** 104 44, **обращаахоу** 77 34, **полагаашѥ** 44 20, **помышиаахоу** 40 8, **помошаахоу** 101 9, **пооуѵаахоу** 37 13, **признаваахоу** 98 6, **расхыщаахоу** 43 11, **скидаашѥ** 74 9, **скроушаахоу** 41 10, **стоужаахоу** 34 13, **оукываашѥ** 77 34, **оутрьниваахоу** 77 34, **хождаахоу** 125 6, **храниаахоу** 98 7. Vaļa primetnuti da *sp.* i inače rado samoglasna udvaja, na pose a: **полагаати** 72 28, **истиниа** 107 5, **къ ниаже** 89 15, **глаголаашѥ** 72 8 3 pl. aor,, **къзглаголаахъ** 115 1 ἐλάλησα, **глаголааль** 88 20.

Od prostoga nesigmatskoga aorista ima malo ostanaka, vaļda sve iz glagolskijeh predloga. U *pm.* nema primjera jer u **прондомь** 65 12 držim da je хо griješkom ispalo: **прндо(хо)мь**. Ona četiri u *dan.* navedena su već naprijed. Od kraćega sigmatskoga aorista dolaze samo **рѣхъ** i **рѣшѥ** u *dan.* 105 28 **снѣшѥ**, ako nije **до** griješkom

Digitized by Google

ispalo: снѣ(до)ше, sin. сънѣсы, ѡтьврѣше *dan.* 108 2 je iz glagolskoga teksta отъврѣсе.

Ńeke osnove u aor. 3. i 2. licu sing. dobivaju nastavak ть: изеть 114 7 *dan. sp. pm.* приеть 26 10, 117 13, 118 53, ноеть 77 70, клеть се 109 4, 131 1, прострѣть 79 11. 137 7 распростритъ *dan* —реть *pm.* 104 39, пожреть *pm* 105 17.

Particip praet act. glagola IV. reda dolazi u *sp.* i *pm.* samo nastavkom ьс. u *dan.* dolazi već nastavak въс: поразывшоумоу 135 10, раздылывшоумоу 135 13, inače: обращь 70 20 21, обращьшаго 113 8, плѣншими 105 46, положьшаго 65 9, створшоумоу 135 4, вьразоумывшаго 15 7 *dan. pm.*

Oblik бимь dolazi u *pm.* 50 18 i 54 13 u *dan.* samo 54 13 bis. a 50 18 ima би a 118 92 быхь *dan pm.*

U ськрышы 30 11 je griješkom є ispalo.

Primjeri iz *dan.* (bez znakova):

1 1 Блажень моужь иже не идеть на свить нѣчтывыхь и на поуть грѣшныхь не станеть и на сыдалыщыхь гоубытельныхь не сыдеть; 2 на ва законы господны вола его и вь законы его пооучыть се дьнь и нощь. 3 и боудеть ѣко дрѣво саждено на васпрѣходыщыхь водь, еже плодь свои дасть вь врѣме свое и лысть его не ѡтьпадеть и вса елико сьтворыть поспыеть се смоу. 4 не тако нечтывы, не тако, на ѣко прахь егоже вьзмещеть вѣтарь ѡть лыца землы. 5 сего рады не вьскрьсноуть нечтывы на соудь ни грѣшныци вь свѣть праведныхь; 6 ѣко свѣсть господь поуть праведныхь а поуть нечтывыхь и грѣшныхь погибнеть.

2 1 Вьс коую шеташе се езецы и лоудые пооучыше се тащетьнимь? 2 прысташе царье земльсцы и кнезы сьбраше се вь коуны на господа и на христа его: 3 растрьгнимь оузы ихь и ѡтьврьзымь ѡть нась иго ихь. 4 жывы на небесыхь посмѣеть се имь и господь пороуглеть се имь. 5 тогда вьзглаголеть гныкомь своимь к нїмь и ѣростию своею смететь є. 6 азь же поставлень есамь царь ѡть него надь сыоною горою светою его, 7 вьзвыщае повел(ѣн)ые господь рече кь мны: сынь мои есы ти, азь днась родыхь те; 8 проси ѡть мене и дамь ты езыкь достоѣные твое до конаць земле; 9 и оупасешы ѣ палицею желызною и ѣко сьсоуды скоудыльные скроушышы є. 10 нины царье разоумѣте и накажыте се всы соудеще землы. 11 работаите господеѹы сь страхомь и радоуите се смоу с трепетомь. 12 прымыте наказаные господне еда когда прогныкаеть се господь и погыбнете ѡть поуты праведнаго. 13 егда вьзгорьть се вь скоры ѣрость его, блажены всы надыюще се на нь.

Digitized by Google

3 2 Господы, что се оумножыше стоуждающы мы? 3 мнозы вьзглаголоуть о доушы моеи: нѣсть спасеныѣ емоу о бозы его. 4 ты же, господы, застоупныкь мои еси, слава твоѣ прѣказнесе главоу мою. 5 гласомь моимь кь господоу вьзвахь и оуслыша ме ѡть горы светые свое. 6 азь оусноухь и спахь и вьстахь, ѣко господь застоупыть ме. 7 не оубою се ѡть да тьмы лоуды нападающыхь на ме окрьсть. 8 вьскрьсны господы, спасы ме боже мои; ѣко ты поразы все враждоующее о мны, вь соуе зоубы грѣшникомь скроушыль есы. 9 господие ѥсть спасение на лоудехь твоихь и благословеные твое

4 2 Вь негда вьзвахь и оуслїша ме богь правды мое, вь скрьбы распространыль ме есы; помылоуи ме и оуслышы молытвоу мою. 3 сынове чловѣчьсцы до колѣ тешкосрьды? вьскоую лоубыте соуетнаѣ ищете льже? 4 оув(ы)дыте ѣко оудывы господь прыподобнаго своего; господь оуслышыть ме егда вьзовоу к немоу. 5 гнѣваите се а не сьгришаите иже; глаголете вь срьдьцыхь вашихь и на ложыхь вашыхь оумѣлыте се. 6 пожрѣте жрьтвоу правды, оупваите на господа. 7 мнозы глаголоуть: кто ѣвыть намь благаѣ? знамена се на нась свыть лыца твоего, господы; 8 даль есы веселые вь срьдьцы моемь ѡть плода пшеныце и вына и олыѣ твоего оумножыше се. 9 вь мѣры вь коупѣ оусноувь ночыю, ѣко ты, господы, едыного на оупваные вьселыль ме есы.

5 2 Глаголы мое вьноушы, господы, разоумѣи званые мое, 3 вьньмы глась молытвы моеи, цароу мои боже мои; ѣко кь тебѣ помолоу се, господы. 4 за ютра оуслышы глась мои; за ютра станоу прѣдь тобою и оузроу. 5 ꙗко богь не хоты безаконыю ты есы; не прѣсельть се кь тебѣ лоукавы, 6 ни прѣбоудоуть же законопрѣстоупницы прѣ(дь) очыма твоима, вьненав(п)ды все твореще безаконые 7 и погоубышы все глаголоуще лажоу; моужь крывь и ластывь мрьзыть господа. 8 азь же множьствомь мылосты твое вьниду вь домь твои и поклоноу се вь црьквы светы твоеи и вь страсы твоемь. 9 господы. наведы ме на правдоу твою врагь моихь рады, исправы прѣдь тобою поуть мои. 10 ѣко нѣсть вь оустыхь ихь истыны, срьдьце ихь соуетно ѥсть; гробь ѡтьврьсть грьтаны ихь, езыкы своимы лащахоу се. 11 соуды имь; боже, да ѡтьпадоу ѡть мысли своихь по множьствоу нечастывыхь; изрыны е ѣко прог(н)ивашe те, господы. 12 и да вазвеселыте се всы оупвающе на те, вь вѣкы вьзрадоують се и вьз(ве)селишы се вь ныхь и похвалеть се тобою лоубеще име твое, 13 ѣко ты благословишы праведника, господы, ороужыемь благословленыѣ вѣньчаль есы нась.

Digitized by Google

Primjeri iz *sp.* (bez znakova nad vrstom i staveći т za *m*, є za dugu'asto є):

144 1 възнесоу те, боже мой и цароу мой, и бл(аго)с(ло влю име твое въ вѣкы и въ вѣкъ вѣка; 2 на каждо дьнь благословлю те и въсхвалю име Твое вь вѣкы и вѣкь вкка. 3 велей господь и хвалнь ѕѣло и величїю его нѣсть конца. 4 роодь и роодь въсхвалетъ дѣла твоꙗ и силоу твою възвѣстеть; 5 и велелепїе славы светиниѥ Твоее възглаголють и чюдеса твоꙗ повѣдеть, 6 и силоу страшнїихъ твоихъ рекоуть и величїе твое повѣдеть 7 памѣть оумноженїа благости твоее ѡтьригноуть и правдѣ твоей възрадоуют се. 8 щедр и милостивь господь, дльготрьпеливь и много милостивь; 9 благь господь въсачьскымь и щедрѡти его на въсехъ дѣлехь его. 10 да исповѣдет се тебе, господи, въса дѣла твоꙗ и прѣподобнїи твои да благословет' те. 11 славꙋ царствїа Твоего рекоуть и силоу твою възглаголють, 12 сказати сыновѡмь чловѣчьскымь силоу твою и славꙋ велелѣпоти царствїа твоего. 13 царствїе твое царство въ в'сѣхь вѣкь и вл(а)д(ы)чьство твое въ в'сакомь роодѣ и роодѣ. 14 вѣр'нь господь въ в'сѣхь словесехь своихь и прѣподѡбнь въ в'сѣхь дѣлехъ своихь, подемлѥть господь въсе инспадающее се и възводить въсе низвржен'ные. 15 Ѡчи всѣхь на те оуповають и ты даеши пищоу имь въ благо врѣме; 16 ѡтръѕаеши ты роукꙋ твою и насищаеши въсако животно благоволѥнїа. 17 праведнь господь въ в'сѣхь поутѣхь своихь и прѣподѡбнь въ всѣхь дѣлехь своихь. 18 близь господь в'семь призивающїимь его, въсемь призивающїимь и въ истинꙋ; 19 волю боещїих се его сътворить и молитвꙋ ихь оуслышить и спасеть ихь. 20 хралить господь въсе любещее его и въсе грѣшникы потрѣбить. 21 хвалоу господню възглаголють оуста моꙗ, и да благословить въсакаа пльть име светое его въ вѣкь и въ вѣкь вѣка.

145 1 хвали, доуше моꙗ; 2 и въсхвалю господа въ животѣ моемь. пою богоу моемꙋ доидѣже есмь. 3 не надѣйте се на кнеѕе на сыны чловѣчьскые, въ нихже нѣсть спасенїа; 4 изидѣть доухь его и възвратит се въ землю свою, въ тъ дьнь погыбноуть въса помышлѥнїа его. 5 блажень емоуже богь ꙗков'ль помѡщникь его, оупованїе емоу на господа бога своего; 6 сътворшаго небо и землю, мѡра и въса ꙗже въ нихь; хранѣщаго истинꙋ въ вѣкы, 7 творещаго соудь ѡбыдимимь, дающаго пищꙋ алчющїимь; 8 господь рѣшить ѡкован'ные, господь оумоуждраеть слѣпце, господь възволить низвръженїе, господь любить праведникы; 9 господъ хранить пришълце, сира и въдовоу прїемлѥть, и поуть грѣшнїихь погоубыть. 10 въцарит се господь въ вѣкь богь твои, сїѡнѣ, въ рѡдь и рѡдь;

*

Digitized by Google

146 1 Хвалите господа; ѩко благь ꙑалшмь, богови нашеѡу да на-
сладит се хвалѥніє; 2 ѕыжлѣ ієр(оу)с(а)л(и)ма господь раꙁ'свани'иаа
іис(ран)лѥва събѣреть; 3 исцѣлѩсй съкроушенныє срдьцемь и ѡбе-
ꙁаєй съкроушеніа ихь; 4 из'читаєи множьство ѕвѣздь и въсемь нимь
имена нарицає. 5 велєй господь нашь и вѣлїа крѣпость єго и ра-
ꙁоумѹ єго нѣсть числа. 6 прїємлѥ кроткыє господь, смѣраѥ же грѣш-
никы до ꙁемлѥ. 7 начнѣте господеви въ исповѣданїи, пойте богоу
нашемѹ въ гоуслѣхь, 8 ѡблагаюшомоу небо ѡблакы, готовающомѹ ꙁемли
дажь, проѕебающомѹ вь горахь сѣно и ꙁлакь слоужбѣ члолвѣчьсцей,
9 дающаго скотомь пищѹ ихь и п'тен'цемь врановомь приꙁивающїимь
и. 10 не въ силѣ коньсцѣй въсхощеть; ни вь листѣхь моужьскыихь
благоволимь; 11 благоволить господь боєщїих се єго и въ оупова-
ющїихь на милость єго.

147 1 похвали, ієроусалимѣ, господа, хвали бога твоєго, Сїѡне; 2
ѩко оукрѣпи вѣрѣ врать твоихь, благослови сыны твоє въ тебѣ. 3
положивыи прѣдѣли твоє мирь, и тоука п'шеничьна насищає те; 4 по-
силаєй слово своє ꙁемли, до скорости течеть слово єго, 5 дающаго
снѣгь свой ѩко вльноу, маглоу ѩко пепель посипающаго; 6 мѣтаю-
щаго голоть свой ѩко хлѣбы, противѹ лицоу мраꙁа єго кто постоить?
7 послѥть слово своє и растаєть ѩ, дъхнеть доухь єго и потекоуть
вѡды. 8 възвѣщаєй слово своє Іаковѹ, ѡправданїа и соудвы своєє
Іисраилю; 9 не сътвори тако въсакомѹ єꙁыкоу и соудбь своихь не
скаꙁа нимь.

148 1 хвалите господа съ небесь, хвалите єго въ вышнїихь. 2 хва-
лите єго въси агг(є)лы єго, хвалите єго въсе силы єго. 3 хвалите єго
сл(ь)н(ь)це и лоуна, хвалите єго въсе ѕвѣꙁды и свѣть. 4 хвалите єго
небеса небесь и вѡда ѩже прѣвыше небесь. 5 да хвалеть имє го-
сподне; ѩко тьй рече и быше, тьй повелѣ и съꙁдаше се; 6 постави
ѩ въ вѣкь и въ вѣкь вѣка; повеленїє положи и не мимоидѣть. 7
хвалите господа ѡть ꙁемлѥ, ѕмїєве и въсе беꙁдны; 8 ог'нь, градь,
снѣгь, голоть и дѹхь боурнь, творєща слово єго; 9 гѡры и въси
хльмы, дрѣва плѡдоносила и въси кедры; 10 ѕвѣрїє и в'си скоты,
гады и птице пернатїи; 11 царїє ꙁемльсцїи и въси людїє, кнеѕи и
в'си соудїє ꙁемльскыє; 12 юноше и дѣвы, стар'ци съ юношами; 13
да въсхвалеть имє господнє, ѩко вьꙁнесе се имє того єдиного,
исповѣданїє єго на земли и на небесы 14 и вьꙁнесеть рѡгь людїи
своихь. пѣснь въсемь прѣподѡбнїимь єго, сыномь іисраилѥвомь, лю-
демь приближающїим се нимь.

149 1 Въспойте господеви пѣснь новоу, хваленїє єго въ црькви
прѣподобнїихь. 2 да възвеселит се іисраиль ѡ сътворшимь єго, и

Digitized by Google

сынокѣ сїони възрадоуют се о цари своемь; 3 да въсхвалеть име его въ лицѣ. въ тѵмпанѣ и ѯалтиры да поють емоу. 4 ꙗко благоволить господь въ людѣхь своихь, и възнесеть кроткые въ спасенїе. 5 въсхвалет се прѣподѡбнїи въ славѣ и възрадоуют се на ложихь своихь. 6 възношенїа божїа въ грътанїи ихь, и мъчи ѡбоюдꙋ ѡстрїи въ роукахь ихь, 7 сътворити мъсть въ езыцѣхь, ѡбличенїа въ людѣхь, 8 свезати царе ихь поути и славные ихь роучнїими ѡковы желѣзными, 9 сътворити въ нихь соудь написнь; слава си есть въсемь прѣподѡбнїимь его.

150 1 Хвалите бога въ светїихь его, хвалите его въ оутврьжденїи силы его; 2 хвалите его на силахь его, хвалите его по прѣмногомꙋ величъствїю его. 3 хвалите его въ гласѣ троубнѣмь, хвалите его въ ѯалтыри и гоуслѣхь; 4 хвалите его вь тѵм'панѣ и лицѣ, хвалите его въ строунахь і ор'ганѣхь; 5 хвалите его въ кѵмбалѣхь доброгласныхь, хвалите его въ кѵмбалѣхь въсклыцанїа. 6 въсако дыханїе да хвалить господа. слава. — Сїи ѯалѡмь ѡсобь писань давидоу, вънѣ числа, р҃. и҃, ѯалѡмь егда едїнь бра се съ Голиаѳѡмь. — Маль бѣхь въ братїи моеи и юнѣишїи въ дѡмꙋ о(ть)ца моего, пасѣхь ѡв'це отьца моего. 2 роуцѣ мой сътвориста ор'гань и пръсти мои съставише ѯалтырь. 3 и кто възвѣстить господеви моемꙋ, самь господь самь оуслышить, 4 самь посла аггела своего и поет ме ѡть ов'ць отьца моего и помаза ме мъстїю помазанїа своего. 5 братїа моꙗ добраа и великаа, и не благоволи въ нїихь господь. 6 изыдѡхь въ срѣтенїе иноплѣменникꙋ и проклѣт ме идѡлы своими. 7 аз'же изьтръгь иже оу нѥго мъчь, и оусѣкноухь его и ѡтьѥх' поношенїе ѡть сынѡвь ісраилѥвѣхь.

(Помени ме ѡ(ть)че бога ради чьтꙋщꙋ ти ѯал'тирь съй писав'шаго сїа Спирїдона старца. въ дѣтѣ, з҃, р҃ли. оу Ораховици монас'ирꙋ).

Primjeri iz *pm.* (bez znakova itd.):

138 1 Господи, искоусиль' ме еси и познал' ме еси; 2 ты позна сѣданїе мое и вьстанїе мое, ты разоумѣ помышлѥнїа моꙗ из далече; 3 стьзоу мою и непотлачен'ноую мою ты еси излѣдоваль и вьсе пꙋти моѥ прѣдвидѣ, 4 ꙗко нѣсть льсти вь езыцѣ моѥмь; се, господи, позна вьса 5 послѣднаа моꙗ и дрѣв'нꙗ; ты създа ме и положи на мнѣ рꙋкоу твою. 6 оудиви се разоумь твои ѡ(ть) мене; оутрьди се, не вьзмогꙋ кь нѥмꙋ. 7 камо идꙋ ѡть доуха твоего? и ѡть лица твоего камо бѣжоу? 8 аще вьзыдꙋ на небо, ты еси тоу; аще сънидоу вь адь, тоу еси; 9 аще вьзмоу крилѣ мои рано и вьселю се вь послѣднаа мора, 10 ибо тоу роука твоꙗ наставит ме, и оудрьжит ме десница твоꙗ. 11 и рѣхь: оуко тма потерет' ме, и нощь просвѣщенїе вь нищи моеи; 12 ꙗко т'ма не ѡмрачит се ѡ тебѣ, и нощь ꙗко дьнь просвѣти

Digitized by Google

се; ꙗко т'ма ѥѥ тако и свѣть ѥѥ. 13 ты създа оутробꙋ моѭ, прїет
ме ѡть чрѣва матере моѥѥ. 14 исповѣм' се тебѣ, ꙗко страшно
оудиви се; чюдесна дѣла твоꙗ, и доуша моꙗ знаеть ꙗ ѕѣло. 15 не
ѳутаи се кость моꙗ оть тебѣ юже сътворїи вь таинѣ, и сьставь мои
вь прѣисподнїихь землѥ; 16 не сьдѣлан'ноѥ мое видѣста очи твои.
и вь книзѣ твоѥи вьси напишоут се; вь дьне съзыждꙋт се и ничтоже
вь них(ь). 17 мнѣ же ѕѣло чьстиы быше дроузы твои, боже, ѕѣло
оутврьдише се вл(а)д(ы)чьствїа их(ь); 18 изьч'тꙋ их(ь и паче пѣска
оумножет се; вьстахь и еще есмь с тобою. 19 аще избиеши грѣш'-
нїикы, боже; мꙋжїе кръви оуклоните се ѡть менѣ; 20 ꙗко ревнїиви
ѥсте вь помишлѥнїихь. прїимоуть вь сꙋетꙋ грады твоѥ. 21 ненави-
дещеѥ ли те, господи, вьзненавидѣхь, и ѡ вразех(ь) твоихь истаꙗх(ь)?
22 сьврьшенное ненавистїю вьненавидѣхь их(ь), вь врагы быше мнѣ.
23 искꙋси ме, боже, и оувѣждь срьдьце мое, испитаи ме и познаи
стьзꙋ моѭ; 24 и виждь аще поуть безаконїа вь мнѣ, и наставит ме
на пꙋть вѣч'нь.

139 2 Изми ме, господи, ѡть чловѣка лоукава, ѡть моужа непра-
вед'на избави ме, 3 иже помыслише неправдꙋ вь срьдьци, вьсь дьнь
ѡпльчахꙋ брани; 4 поострише єзыкь свои ꙗко змїинь, ꙗдь аспидиь
подь оустнами ихь. 5 сьхрани ме, господи, ѡть рꙋкы грѣшнїиче, ѡть
чловѣкь неправед'нь избави ме, иже помыслише запети стопы моѥ:
6 съкрише грьдїи сѣть мнѣ и оужи прѣнеше сѣть ногама моима.
при стьзы сьблазни положише мнѣ. 7 рѣхь господеви: богь мои еси
ты, вьноуши, господи, гласъ молѥнїа моего. 8 господи господи, сило
спасенїа моего. ѡсѣниль еси над(ь) главою моею вь дьнь браны. 9
не прѣдаждь мнѣ, господи, ѡть похоти моѥе грѣшникоу; помыслише
на ме, не ѡстави менѣ да не когда вьзнесꙋт се. 10 глава ѡкрꙋженїа
ихь, троудь оустнь ихь покрїеть ѥ. 11 падꙋть на нихь оуглые ѡгньнїи.
низложиши ихь, вь страстех(ь) ихь не постоеть. 12 мꙋжь єзыч'нь не
исправит се на земли; мꙋжа неправед'на злаа оуловет(ь) вь истлѣнїе.
13 разоумѣх(ь) ꙗко сьтворить господь соудь нищїимь, и мьсть оубо-
гымь. 14 ѡбаче правед'ныи исповѣдеть се имени твоѥмꙋ. и в(е)селет
се правїи сь лицемь твоим(ь).:

140 1 господи, вьзвахь к тебѣ, оуслыши ме, вьнми глась молитвы
моѥѥ, егда вьзовꙋ к тебѣ. 2 да (се) исправит(ь) молитва моꙗ (ꙗко) кадило
прѣд(ь) тобою, вьздѣ'нїе рꙋкоу моею жрьтва вечерьна. 3 положи го-
споди, хранѥнїе оустомь моимь и двєрь ѡграждєнїа ѡ оустнах(ь)
моих(ь). 4 не оуклони срьдьца моего вь словеса лоукавствїа неп'щевати
вини (čitaj винoу) ѡ грѣсѣх(ь). сь чловѣкы творещими безаконїе, и
не съчетають се сь изврании ихь. 5 покажет' ме правед'никь ми-

Digitized by Google

лостїю и ѡблычит ме, елеи же грѣш'ника да не мамастить главы моиѥ; ꙗко еще и молитва моꙗ вь благоволѥнїихь ихь. 6 пожрьти быше при камени соудїе ихь. оуслышет се глаголы моѥ ꙗко вьзмогоше. 7 ꙗко тльща землѥ просѣде се на земли, разсипаше се кости ихь прї адѣ. 8 ꙗко к тебѣ, господи, очи мои, на те оуповахь, не ѡтими доушꙋ мою; 9 съхрани ме ѡть сѣти юже сьставише мнѣ, а ѡть блаз'нь дѣлающїихь безаконіе. 10 въпадꙋт се вь мѣрежꙋ свою грѣшници; единь есмь азь дондеже прѣидꙋ.

141 2 Гласомь моимь кь господꙋ вьзвах(ь), гласомь моимь кь господоу помолих' се 3 пролѣю прѣр(ь) ним(ь) молитвꙋ мою. и печаль мою прѣдь нимь вьзвѣщоу. 4 егда изчезаше ѡть мене доухь мои и ты позна стьзи моѥ; на поути семь по нѥмꙋ же хождахь ськрыше сѣть мнѣ. 5 съматрахь ѡ десноую и вьзгледахь, и не бѣ знаѥи менѣ; погыбѣ бѣгьство ѡть менѣ, и нѣсть вьзыскаѥи доушꙋ мою. 6 вьзвахь к тебѣ, господи, рѣхь: ты еси оуповаиїе моѥ, честь моꙗ еси на земли живїихь. 7 вьими молитвꙋ мою ꙗко смѣрих се ѕѣло; избави ме ѡть гонещїихь ме, ꙗко оукрѣпише се паче менѣ. 8 извѣди ис тьм'нице доушꙋ мою, исповѣдати се имени твоѥмꙋ; менѣ ждеть правед'ници дондѣже вьздаси мнѣ.

142 1 Господи, оуслыши молитвоу мою, вьноуши молѥнїе моѥ вь истиноу твою, оуслыши ме вь правдꙋ твою; 2 и не вьниди вь соудь съ рабом(ь) твоим(ь), ꙗко не ѡправдит' се прѣдь тобою вьсакь живїи. 3 ꙗко погна врагь доушꙋ мою, смѣрил(ь) ѥсть вь землю животь мои, посадил(ь) ѥсть вь тьм'нїихь ꙗко мртъвыѥ вѣкоу. 2 и оуны вь мнѣ доухь мои, вь мнѣ смꙋти се срьдьце мое. 5 поменоухь дьни дрѣв'нѥе, пооучих се вь в'сѣхь дѣлехь Ꙁоихь, вь творенїихь роукоу твоею пооуча се. 6 вьздех(ь) к тебѣ роуце мои, доуша моꙗ ꙗко землꙗ безвод'на к тебѣ. 7 скоро оуслыши ме, господи, сконча се доухь мои; не ѡбрати лица твоего ѡть менѣ. и оуподоблю се нисходещїимь вь ровь. 8 слышаноу сьтвори мнѣ ꙁа оутра милост твою, ꙗко на те оуповахь; скажи мнѣ, господи, поуть вьиже поидꙋ, ѣко к тебѣ вьзех(ь) доушꙋ мою. 9 измп ме ѡть врагь моихь, господи, к тебѣ прибѣгохь. 10 наоучи ме творити волю твою, ꙗко ти еси богь мои; доухь твои благы наставит' ме на землю правоу. 11 имени твоего ради, господи, живиши ме, правдою твоею изведеши ѡть печали доушꙋ мою; 12 и милостїю твоею потрѣбиши враги моѥ и погоубиши в'се стоужающеѥ доуши моеи, ꙗко азь рабь твои ѥсмь.:

143 1 Бл(аго)с(ло)вень господь богь мои, наоучаеи роуце мои на ѡплченїе, прьсти мое на брань: 2 милость моꙗ и прибѣжище моѥ, застꙋп'никь мои и избавитель мои, защититель мои и на нь оупо-

Digitized by Google

вахъ, повинȣеи люди под' ме 3 господи, кто ѥсть чловѣкъ, ѥко
сказалъ се єси ємоу, или сынъ чловѣчь ѥко вьмѣнѥєши єго? 4 чло-
вѣкъ сȣєти оуподобы се, дьнїє єго ѥко сѣнь прѣходеть. 5 господи,
прѣклони небеса и сънидi, косни се горам(ъ) и вьздымет се; 6 бльсни
мльнїю и раждежеши ѥ, пȣсти стрѣли твоѥ и сметеши ихъ 7 посли
рȣкоу твою сь выше, изми ме и избави ме ѿть водъ многъ, из рȣки
сыновъ тоуждїихъ. 8 ихже оуста глаголаше сȣєтоу, десница ихъ де-
сница неправды. 9 боже, пѣснь новоу вьспою тебѣ, вь ѱалтири десето-
строун'нѣ пою тебѣ, 10 дающомȣ спасеніе царемъ и избав'лѥющомȣ
Давида раба своєго ѿть ѡроужїа люта. 11 избави ме и изми ме из
рȣкы сыновъ тоуждїихъ, ихже оуста глаголаше соуѥтоу и десница
ихъ десница неправды; 12 их'же сынове ѥко новосажден'на вьдрȣ-
жена вь юности своєи, дьщере ихъ оудобреніи прѣоукрьшеніи ѥко
подобїє црькве; 13 хранилище ихъ испльнь, ѿрыгающе ѿть сїє вь
сїю; ѡвце ихъ много плодиїи, множеще се вь исходищїихъ своихъ,
14 волове ихъ тльстї; нѣст паденїа плотоу ни прохода ни вьплѥ вь
стьгнахъ ихъ. 15 оублажише люди им'же сїа соуть, блаженїи людїє
им'же господь богъ ихъ.:

(Svršiće se.)

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 9. veljače 1889.

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

IV.*

Državno uredjenje.

1. Vladalac i njegova vlast.

U dva prediduća članka nastojao sam razjasniti dva važna pitanja odnoseća se na nutarnje stanje Hrvatske u doba vladanja narodne dinastije, kojih se prvo tiče ustrojstva crkve hrvatske (Rad LXXIX, 135—184), a drugo vrhovne državne vlasti, pak odnošaja njezina naprama crkvi (Rad XCI, 125—180). Tim sam povodom ponukan bio izpitati položaj vrhovnoga nosioca državne vlasti toli u državi koli u crkvi; pak označiti pobliže i put, po kojem, i uvjete, uz koje je hrvatski vladalac došao na priestolje, i one činbenike u državi, s kojimi je u njekom obsegu dielio vrhovnu državnu vlast. Ovi činbenici bijahu — kako je ondje obširno razloženo — vieće i skupština ili sabor. U vieću sudjelovahu župani, ban, dvorski častnici i biskupi zemlje; u saboru ili skupštini sav narod kroz svoje sastupnike, a razpravljaše se u njem o svihkolicih poslovih zemlje.

Tim je već naznačen *vršak* državnoga ustrojstva u Hrvatskoj one dobe, predstavljen u osobi vladaoca, najprije kneza, onda kralja. U knezu i kralju oličena bijaše državna vlast, vršio ju on ili sam ili s viećem i saborom; bijaše personifikacijom veličanstva (maiestas) i časti države. Kano takav bijaše naravnim zastupnikom zemlje i naroda naprama inostranstvu; u nutra smatran gospodarom cjelokupnoga državnoga zemljišta, zaštitnikom pravde i ču-

* V. Rad LXX, 153. LXXIX, 135. XCI. 125.

Digitized by Google

varom zakonitoga poredka u državi prama svim podanikom njezinim (Rad XCI, 154—9).

Hrvatski vladalac vršio je vrhovnu državnu vlast onim načinom, kako su ju u ono doba vršili ostali vladaoci u kršćanskih državah; vršio ju na ime *sam neposredno i lično*. Gdje se je god vladalac desio, bilo u običnom prebivalištu, bilo nalazeći se na putu u kojem mu drago mjestu, ondje je lično dielio pravdu, rješavao priepore, razpravljao poslove, izdavao odredbe, podavao milosti. Onamo su se sticali svikolici bez razlike stališa i zvanja „retroactis pro causis aut confirmationis rerum vel gratia communis . . . regni utilitatis", kako se kralj Stjepan II. očituje;[1] ili „pro rebus sibi opportunis ac causis sibi necessariis", kako kralj Svinimir veli.[2] Gdje je god vladalac boravio, ondje se nalazila njegova „curia"; ondje bi on oko sebe sakupljao svoje vieće za upravljanje zemlje. Vladalac je imao do duše na raznih točkah zemlje prebivališta, gdje bi se duže bavio; imao je ondje svoje dvorove i dvorce, kakovi se izmedju Neretve i Gvozda spominju u Klisu,[3] Solinu,[4] Belgradu,[5] Ninu[6] i Kninu,[7] a po svoj prilici i drugdje na kraljevskih imanjih, razsejanih po državi, koja u izpravah pod imenom „territorium regale"[8] dolaze Ondje bi u dvoru, u jednoj od dvorana njegovih, sakupljao redovito vieće i s njim razpravljao državne poslove.[9] Ali uz to putovao je obično po zemlji, sustavljao se u gradovih i mjestih, kano što u Biaču izmedju Solina i Trogira,[10] u Omišu u Poljicah,[11] u Šibeniku[12] i drugdje, te svuda primao i slušao svoje podanike, rješavao parbe, potvrdjivao prava i povlasti i vršio druge poslove vladalačke.

Ovakav način u vršenju vrhovne državne vlasti bijaše u ostalom običan u svih tadanjih suvremenih kršćanskih zemljah. Od zapadnih

---

[1] Documenta p. 148.
[2] Ibid. p. 112.
[3] Ibid. p. 4.
[4] Ibid. p. 113. „villa regalis".
[5] Ibid. p. 51. 87. Cf. Kukuljević: Cod. diplom. II. 5, gdje se Belgrad zove „urbs regia".
[6] Documenta p. 72.
[7] Ibid. p. 481.
[8] Ibid. p. 539 a. v. territorium, terra
[9] Loc. cit. p. 72.
[10] Ibid. p. 5. 15.
[11] Ibid. p. 129.
[12] Ibid. p. 66. 122. 148.

Digitized by Google

spominjem Franciju i Njemačku. U karolinžkoj Franačkoj nije imao kralj stalna dvorca, već putujući po državi odsjedao je sada u ovom sada u onom dvoru (Pfalz), praćen od častnika, koji su ga podupirali u upravi, imenito od majordoma, od dvorskoga grofa, od referendara i drugih velmoža.[1] A tako je bivalo i u Njemačkoj poslije razpadnuća karolinske države. Vrhovnu upravu rukovodio je sam kralj lično; praćen od velmoža obilazio je zemlju zaustaviv se u gradovih, osobito u sjedištih biskupskih. Ako je kralj u važnijih državnih poslovih trebao savjeta mnogih, tada je velmože svekolike ili bar mnoge pozvao u sbor.[2] Taj način nalazi se i u slovjenskih državah one dobe. U Rusiji je knez stojao nad svimi plemenskimi razmiricami, bijaše upravljateljem ciele zemlje, a naprama njezinim žiteljem bijaše sudac i branitelj. Polovinom X stoljeća bijaše običaj,[3] da je knez u studenom ostavio Kiev, te onda sa svojom družinom uputio se u druge pokrajine svoje države, medju Drevljane, Drugoviče, Kriviče, Srbe, ovdje prezimio i u travnju se Dnjeprom vratio u svoju običnu stolicu. U običnih slučajevih knez je neograničeno vršio vlast vladalačku, vieće bijaše mu u važnih pitanjih savjetujući organ.[4]

Ovaj obćeniti pojav, da je na ime vladalac ona prava, koja su mu priznana bila, lično vršio, smatrao se tada naravnom posljedicom; te potonje državno načelo: „le roi règne, ne gouverne pas“, nebijaše srednjemu vieku poznato. Što dakle taj pojav po svjedočanstvu izprava nalazimo takodjer u Hrvatskoj, potvrdjuje, da su obćenita načela glede vrhovne uprave državne i ondje dobila svoj izraz unatoč drugim osebujnostim osnovanim na rodovnih i plemenskih nazorih.

Odmah ovdje nudja nam se pitanje: je da li je *hrvatski vladalac* u svojoj vlasti *vezan bio na zakone,* i koje? Na ovo pitanje može se samo neizravnim putem donjekle odgovoriti. Prije svega ne ima sumnje, da je hrvatski knez i kralj kano kršćanski vladalac u vršenju svoga vladalačkoga zvanja vezan bio na zakone vjere Hristove i crkve njegove. To se razumieva, obzirom na ono doba, u koje se je i državno zakonarstvo kretalo na kršćanskoj i crkvenoj podlozi, kada i ne bi imali nikakova dokaza. Ali izjave

[1] Siegel: Deutsche Rechtsgeschichte. Berlin 1886. S. 155.
[2] Ibid. p. 192.
[3] Constantinus porph. De admin. imperii c. IX ed. Bonn.
[4] К. Бестужевъ-Рюминъ: Русская исторія. I, 108, 199.

Digitized by Google

hrvatskih vladalaca, o kojih je rieč već bila (Rad XCI, 137—8, 157), a ponapose krunitbena zavjernica Dimitra Svinimira, najjasnije ovo potvrdjuje. Na dalje u naših suvremenih izpravah često se spominju „leges,[1] statuta,[2] consuetudines“,[3] što pokazuje, da su javnomu poredku za osnov služili takodjer zakoni, ustanove i običaji. Zakoni stvarani su u skupštinah, saborih. Žalibože nije nam se sačuvao ni jedan takav zakonarski spomenik. U spljetskom saboru zajedničkom iz treće desetine X stoljeća, u kojem su obje vlasti sudjelovale, ali gdje su crkvena pitanja na površini bila, navode se dvie ustanove, o buni na ime i o umorstvu,[4] spadajući u kazneni zakon, te se ondje za zločin podjedno kazna odredjuje. Odredbe vladalačke, u okviru njihove vlasti izdane, dobivale su takodjer kriepost zakona, pak se ustanovljuje i kazna proti onim, koji bi je povriedili.[5] Da je običajno pravo osobito važnu ulogu igralo, može se nagovieštati prema primjeru kod svih starijih naroda a navlastito kod Slovjena.

Slovjeni u obće, od kada su se pojavili u poviesti, upravljali su se po svojih zakonih, za što imade za južne Slovjene dokaz u Prokopa[6] i u Konstantina cara bagrorodjenoga, u kojega se pače nalazi ubilježena ova domaća rieč „ζάκονον, τὰ ζάκανα“.[7] I ruski ljetopisac Nestor zabilježi za kijevske Poljane: „Имяхоу обычаи свои и законъ отьць своихъ и преданиа, къждо свой нравъ“;[8] dakle kano u naših izpravah „consuetudines, leges“. Sama pače rieč zakon zasiže u praslovjensko doba, te je obćenita svim slovjenskim plemenom.[9] U zakonu izrazuje se nazor naroda o pravu; te zakon nije ništa drugo nego pravno pravilo, kojim narod svoje odnošaje uredjuje. Za *pravo* služila je prvobitno Slovjenom rieč „pravda“, koja se u tom značenju upotrebljuje još u Dušanovu zakonu.[10]

---

[1] Documenta p. 52.
[2] Ibid. 15, 88, 107.
[3] Ibid. p. 15, 74, 195.
[4] Ibid. p. 191—2.
[5] Ibid. p. 62.
[6] Bellum gothic. lib. III, c. 14. ed. Bonn.
[7] De adm. imp. VIII, 38.
[8] Chronica Nestoris. Ed. Miklošić, c. X, p. 6.
[9] Cf. Miklošić: Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen s. v. ken. Jireček: Slovanské právo I, 144, 145, 150.
[10] Gj. Daničić: Рјечник из књиж. старина срп. s. v. правьда, takodjer правь, правина ius, iustitia.

Digitized by Google

Nećemo dakle pogriešiti, reknemo li, da je i u Hrvatskoj vladalac svoju vlast vršio prema kršćanskim ćudorednim načelom i prema crkvenomu pravu, te prema domaćim zakonom, propisom i običajem. Bijaše dakle upućen ne samo na svoju savjest nego i na posebne postavne ustanove zakona i običaja.

Namiće se još jedno važno pitanje. Kano što je crkveno pravo uredjivalo u Hrvatskoj i nutarnje i vanjske crkvene odnošaje, te je njegove ustanove i državna vlast štovala, kako smo obširnije razložili: nije li u tadašnjoj Hrvatskoj i *rimsko pravo*, kakav upliv imalo? Ovo pitanje nije izlišno. Hrvatska je postala na zemlji njekada rimskoj; a svagdje, gdje je rimski orao stražu stražio, vladalo je i rimsko pravo. Niti s propašću zapadnoga rimskoga carstva nije propalo na zapadu; jer je i u germanskih državah, koje su u njegovih bivših pokrajinah, na ime u Galiji, Hispaniji i Italiji postale, u žiteljih romanske narodnosti i dalje živilo uz domaće germanske zakone; tako u Burgundiji, u zapadno-gotskoj državi, u Franciji, u Langobardiji, gdje je svagdje „lex romana" za staro stanovništvo obvezna bila. Nova državna vlast priznavala je svojim romanskim podanikom, da se upravljaju po predjašnjem zakonu, jer je tada vladalo načelo, koje je u langobardskom capitularu god. 786 (c. 8) izriekom izraženo: „Omnino voluntas domini regis est, ut unusquisque homo suam legem pleniter habeat conservatam"; te se nije scenilo opasno za državu, ako u njoj razni zakoni i pravni običaji vladaju. Za javnu porabu ili su obstojali dotadanji rimski zakonici, kano što u Langobardiji Justinianov zakonik, ili su sami vladaoci dali od zakonskih rimskih sbornika sastaviti za svoje podanike Romane posebne okolnostim prilagodjene sbornike, kano što Gundobald u Burgundiji, u zapadnogotskoj državi Alarich II (484—507), od koga potiče t. zv. „Breviarium Alaricianum". Ovaj sbornik tako se je svidjao i tako je za porabu smatran prikladnim, da su odanle sastavljene „epitomae", kompendiji, u koje se ubraja i t. zv. „Lex romana Utinensis", koja je po novijih iztraživanjih[1] postala u Istriji negdje u IX ili

[1] V. Hänel: Lex romana Wisigothorum. Lipsiae 1849. Fr. Schupfer: La legge romana Udinese. Atti della r. Accademia dei Lincei. Serie III. Memorie della classe di scienze mor. storiche e filologiche vol. VII (1881) p. 47. vol. X (1882) p. 179. R. Wagner: Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Bd. XVII (1883), S. 54. U Hänelovu izdanju obielodanjena je lex romana u rubrici epitome s. Gall. po rukopisu nalazećem se u S. Gallenu, kano što se i lex rom. utinensis prozvala po rukopisu nadjenom u Udini, kamo je došao iz Oglaja.

Digitized by Google

početkom X vieka. Uz romansko žiteljstvo podržavala je i crkva rimsko pravo, te se u svojih uredbah njim služila; a državna vlast nije joj toga poricala; te u Franciji lex ribuaria LVIII, priznaje u jednom slučaju izriekom, neka „archidiaconus videat, ut ei tabulas secundum legem romanam, qua ecclesia vivit, scribere faciat“; da crkva dakle svoje odnošaje uredjuje po rimskom zakonu, polag kojega živi. Kada se iza Karla Vel. u Franačkoj stalo državno zakonarstvo u veliko razvijati, crkva se i za rimsko pravo zauzela. Papa Lav IV (847—55) moli cara Lotara, „ut sicut hactenus romana lex viguit absque universis procellis et pro nullius persona hominis reminiscitur esse corrupta, ita nunc suum robur propriumque vigorem obtineat.“[1]

Rimsko dakle pravo očuvano je bilo na zapadu i poslije propasti rimskoga carstva ne samo svojim ugledom i svojom nutarnjom vriednošću, nego i romanskim visoko obrazovanim žiteljstvom, osobito u gradovih, i crkvom rimskom; pak ga je priznavala i nova državna vlast, te je postajalo uz domaća narodna prava i pravne običaje novih gospodara; na nje pače stalo uplivati, kano što obratno primalo pojedine ustanove nastale u novih okolnostih i potrebah.[2]

U sličnih okolnostih nalazila se je i hrvatska državna vlast. U bizantinskoj themi Dalmaciji, imenito u gradovih Zadru, Spljetu, Trogiru, Dubrovniku i na otocih Cresu, Krku i Rabu, sačuvalo se romansko žiteljstvo,[3] a oni gradovi uredjeni su bili kano rimske colonie i municipia, te po rimskih zakonih upravljani. Po propasti zapadne rimske carevine došli su pod vlast iztočne, sačinjavajući njezinu posebnu themu, koje je vrhovna vojnička i gradjanska vlast ležala u rukama carskoga stratega, proconsula. Nit dakle javnoga života, koja je ovu Dalmaciju spajala s rimskim carstvom, njegovimi uredbami i predajami, nije nikada ili bar ne na dugo prekinuta bila. S druge strane ova Dalmacija smatrana je dielom Italije, te je i njezin proconsul podredjen bio exarchu u Raveni, dok je exarhat pripadao carevini. A osim toga crkva s metropolitom prije u Solinu, poslije u Spljetu, bijaše uviek rimska, upravljana po kanoničkom pravu, kako smo već razložili. Sve ove

[1] Ivonis decr. IV. c. 176. Gratiani decr. I. D. 10. c. 9.

[2] V. Siegel op. cit. p. 86—9. Walter: Deutsche Rechtsgeschichte I, 31—50. 150 ss.

[3] Rad LVII, 102 sl.

Digitized by Google

okolnosti izazivlju misao, da je i u toj Dalmaciji imalo od davnih vremena živjeti rimsko pravo; a taj zaključak bio bi opravdan i onda, kada ne bismo imali nikakova dokaza. Nu nalazimo i takav. Godine 1076 dne 8 veljače sklopili su dalmatinski gradovi Spljet, Trogir i Zadar, te hrvatski Belgrad savez s mletačkim duždom Dominikom Silviom proti Normanom, koji su tada jadransko primorje napastovali. U izpravi saveznoj[1] odredjuje se kazna proti onomu, koji bi saveznu obvezu prekršio, pak se ujedno ustanovljuje, po kojem se zakonu imade prekršitelju suditi: „iudicetur per iudicem *erga romanam legem,* que in presenti pagina scripta esse videatur in IV capitulo eiusdem legis . . . " Evo jasna poraba rimskoga zakona (romana lex) u Dalmaciji! a dolazi pod onim istim imenom, kano što i u spomenutih germanskih zemljah za romansko pučanstvo. To isto potvrdjuju i druge uredbe pravne, koje se u izpravah dalmatinskih gradova napominju i koje se na ustanovah „romanae legis" osnivaju, kano što ćemo kašnje viditi.

Odavle dakle zaključujemo, da je hrvatski vladalac u vršenju svoje vrhovne vlasti bio naprama dalmatinskim gradovom, odkada su s državom njegovom spojeni bili, vezan i na rimsko pravo, po kojem su se oni upravljali. U koliko je ovo pravo sadržano bilo ili u starijih rimskih zakonicih ili u novijih sbornicih, o tom ćemo niže razpravit.

Nije bez značenja, što se i zastupnici Belgrada, koji nije inače spadao pod bizantinsku Dalmaciju, pridružuju Zadru, Spljetu i Trogiru i priznavaju obveznu moć „legis romanae". To bi značilo, da ni u Hrvatskoj „lex romana" nije tudja bila; te je možebit domaće „leges et consuetudines" u mnogom popunjavala. Ovo naslućivanje može se razjasniti na temelju izprava, kano što ću kašnje kušati.

Dotlje je dovoljno razloženo, kojimi zakoni u obće bješe u Hrvatskoj stezana vrhovna državna vlast u obavljanju upravnih i sudbenih poslova.

Rečeno je, da je knez, kašnje kralj neposredno i lično vršio vrhovnu državnu vlast. Pita se: zar uviek, i nije li imao *zamjenika?* Ni ovo pitanje nije izlišno, jer je u ono doba, kako je već spomenuto, vrhovna državna vlast svagdje bila za osobu vladaoca tako privezana, da se zamjeničtvo u njezinu vršenju tek polagano razvilo. U Franačkoj upotrebljavali su Karolingi za nadziranje

[1] Documenta p. 102.

Digitized by Google

uprave u odaljenih pokrajinah države svoje izaslanike, „missi“, ponajviše iz dvorske družine ili iz visokih dostojanstvenika, koji su po ustmenom ili pismenom naputku samoga vladaoca u ime njegovo izpitivali stanje javnih poslova a osobito sudstva, sazivali sborove itd., pak o svem što su našli ili odredili, obavješćivahu kralja.[1] Ovi „missi“ (vassi, vasalli dominici) bijahu dakle samo zastupnici kralja, primajući od njega punomoć i držeći se strogo njegova naputka; u sebi dakle i po sebi ne imajući nikakove vlasti. Državni i dvorski častnici, a imenito maior domus, referendarius, thesaurarius, camerarius, obavljali su ponajprije povjerene jim krunske i dvorske poslove, postali su poradi svagdanjega s vladaocem obćenja njegovi pouzdanici, i u državnih takodjer poslovih njegovi savjetnici; ali s njihovom dvorskom nije bila i državna služba skopčana, te su u javan život uplivati mogli samo kano „missi“ u ime kraljevo.[2] Tako je bivalo i u Njemačkoj, gdje poradi stalna ličnoga učešća vladaočeva u javnih poslovih nije bilo sve do XIII stoljeća ni jednoga samostalnoga ureda za upravu ili sudstvo, te je svaki drugi uticaj visio o neposrednom poslanstvu i ovlašćenju same krune.[3]

Slično bijaše u Hrvatskoj. U izpravah se ne nalazi nigdje primjer, da bi ban ili dvorski dostojanstvenik, kano što dvorski župan, ded, tepči, dvorski sudac, vršio državne poslove u područje kraljevske vlasti spadajuće. Usuprot nalazimo ove i druge dvorane i župane uz vladaoca, kada obavlja one poslove, na ime kano savjetnike i pomoćnike. Knez Mutimir lično rješava priepor izmedju metropolite i ninskoga biskupa uz vieće svojih dvoranika i župana.[4] Kralj Slavic u pratnji bana Petra, župana Sarube, tepčija Budimira potvrdjuje u Trsteniku darovnicu Rusinovu;[5] pak uz iste rješava u Omišu priepor medju Slavicem i Ljubomirom radi medja.[6] S toga su državljani tražili pravni liek neposredno i lično kod samoga vladaoca, a nigdje ne nalazimo, da bi se obraćali k banu ili dvorskomu častniku. Za to imade vrlo značajnih primjera. Kada je Radovan svoju djedovinu poklonio benediktinskomu samostanu sv. Krševana u Zadru, a opro se lučki župan

[1] Walter op. cit. I p. 128.
[2] Ibid. p. 96—7.
[3] Siegel op. cit. p. 192—4.
[4] Documenta p. 14—16.
[5] Ibid. p. 98.
[6] Ibid. p. 129.

Digitized by Google

Većemir s tepčijem Boleslavom, ravno je žaobu podnesao kralju Petru Kresimiru.[1] Kada je Striez bogatomu Petru Črnomu kušao oduzeti zemlje pod Mosorom, ravno se uputio k Svinimiru kralju u Šibenik povedši sa sobom na svjedočanstvo predjašnje vlastnike, od kojih bio jih kupio.[2] Svi ovi primjeri potvrdjuju, da nitko nije tražio riešenje priepora drugdje nego kod krune. Ova se u vršenju svoga zvanja služila ne samo savjetom nego i pomoću svojih pouzdanika, osobito u svrhu, da joj stanje stvari i priepora jasno bude, kako bi na jasnom temelju pravednu priesudu izrekla; ali pravorek je sebi pridržala. U pojedinih slučajevih poslala bi na izvid izaslanike, koji u izpravah nose ime „legatus", poput „missus" u Franačkoj, kakav bijaše sokolar „Apric" u parbi Radovana, Drago u prieporu izmedju Belgradjana i opata rogovskoga samostana,[3] knez primorski Jakov kod uvoda spljetskoga samostana sv. Benka u posjed zemlje Pustice.[4] Odavle se ujedno vidi, da je vladalac ovakove izvide i izvedenja povjeravao svojim dvorskim ili zemaljskim častnikom, koji su po svojem javnom položaju pouzdanja dostojni bili. Uz izvide putem poslanika vladalac upotriebio je i sredstva, da mu presuda bude prema jasnom slovu zakona. U jednoj izpravi kralja P. Kresimira[5] od g 1072 nalazi se uz štitonošu i župane podpisan takodjer „Joannes causidicus regis". Rieč „causidicus" tumači se u sr.-viečnoj latinštini:[6] „qui causas seu lites ventilat", te će biti istovietna s rieći „advocatus", koja u naših listinah dolazi za pravne branitelje redovničkih družba. I drugdje dolaze u ono doba „advocati, causidici regis", te bijahu „iurisconsulti" njegovi, koji su prisutni bili kod javnih sudova, držanih kraljem ili zamjenikom njegovim.[7] Takav „iurisconsultus" kralja P. Kresimira imao biti onaj Ivan.

Još se u jednoj izpravi nalazi jedan naslov, koji bi se mogao dovesti u svezu sa zamjeničtvom u vršenju vrhovne državne vlasti. U listini[8] naime Petra Črnoga od god. 1086 čita se na kraju: „Et ego Dabrona hoc breve scripsi iussu Pribimiri uicarii regis",

[1] Docum. p. 81.
[2] Ibid. p. 132.
[3] Ibid. p. 86.
[4] Ibid. p. 112.
[5] Ibid. p. 90.
[6] Du-Cange: Glossarium med. et inf. latinitatis a. h. v.
[7] L. Cibrario: Della economia politica del medio evo. I, 21.
[8] Documenta p. 144.

Digitized by Google

sc. domini Svimimiri, koji se u uvodu spominje. Što rieč „vicarius" u obće znači, dobro je poznato, namjestnika na ime, koji zastupa drugoga. U Njemačkoj car si imenovao namjestnike u odaljenih zemljah, spojenih s carevinom, tako napose u Italiji, pak je taj namjestnik nosio naslov „vicarius". Ondje je renski „pfalzgraf", koji se ubrajao u prve državne knezove, bio „vicarius" kralja za izpražnjena priestolja.[1] Samo se kaže, da se zvanje namjestnika može ograničiti na čin i na vrieme. Takav „vicarius" kralja Svinimira bijaše po mojem shvaćanju Pribimir; jer nigdje ne ima u naših izpravah traga takovoj stalnoj službi. Potvrda darovnica redovom na sva vremena visila je o dozvolji i privolji krune. U svrhu dakle takove potvrde darovnice izdane samostanu sv. Petra Petrom Črnim i njegovom suprugom Anom bijaše Pribimir ovlašten kraljem Svinimirom, kojega je za taj čin bio „vicarius", što pisac darovnice izrazuje formulom: „Hoc breve scripsi iussu Pribimiri, uicarii regis."

Ako spomenuti dvorski dostojanstvenici nisu već po svojem zvanju zastupali vladaoca: kakovo bijaše područje njihova djelovanja? Onakovo, kakovo bijaše u početku svagdje drugdje; služba jim bijaše dvorska, te je krug dvorski prelazila samo voljom vladaoca. Vlast dvorskoga župana, deda, sudca, tepčije, komornika, protezaše se samo na čeljad dvora i na imovinu krune; na državljane pako samo u svojstvu izaslanika, namjestnika kneževa, kraljeva. Ova vanredna zamjena postade tek s vremenom redovita, skopčana sa zvanjem dvorskim; nu do te preobrazbe jedva je došlo u Hrvatskoj za vladanja narodne dinastije.

Tko uzme u obzir onaj jednostavan javan i sukroman život, kakav bijaše osobito za prvih stoljeća srednjega vieka; tko promotri onaj jednostavan, bez zapletaja, način vladavine; tko se sjeti, koliko je poslova podpadalo crkvi, gradovom i družbam: taj neće težko shvatiti, što je vladalac u odnošaje svoga područja mogao neposredno i lično posegnuti; pa ako je mogao u tadanjih velikih državah ovim načinom vršiti svoju vlast, mogao ju tim laglje u maloj Hrvatskoj.

Kako *jednostavan* bijaše tada *postupak*, imade se primjera i u naših izpravah; a dotakli smo jih se nješto više. Petar Kresimir dolazi u Suhovaru kod Zadra na sam uskrs. Ovdje sjedi s hrvat-

[1] Du-Cange: glossarium a. h. v. Raumer: Geschichte der Hohenstaufen V, 45.

Digitized by Google

skimi plemići, medju kojimi župani bribirski Črmnik, zatinski Vlčina, poljički Dalica, lučki Kuzma, sidražki Mutimir, ninski Desina, zastoborski Jakobica, za tim dvorjanici Bolan tepči, Ivan ded, Budic postelnik, Tolimir psar, Vitomir dvornik, koji su mu savjetnici bili. Uz druge pristupi k njemu Radovan, pak mu podastre i razloži svoj priepor radi baštine s lučkim županom Većemirom i tepčijom Boleslavom; te ujedno dovede sa sobom svjedoke: gradščika Pribigoja, Hrvatina, Celodraga, Dragovita, Dobrogoja i Negovana. Radovan upita pred svimi kralja, je li je istina, da je on poklonio onu baštinu spomenutim protivnikom; a kralj odgovori pred svimi, da nije tako; a da se priepor još temeljitije razvidi na licu mjesta, odredi svoga sokolara Aprica; pak pošto je i to učinjeno, odmah bi vlastničtvo Radovanu pismeno potvrdjeno; a ispravu sastavi monah pop Adam. Drugi primjer. Kralj Slavic dodje u Omiš i sjedi u crkvi sv. Petra s banom Petrom i županom Sarubom. Pristupe k njemu žitelji bližega mjesta Tugara tužeći se radi medja zemlje na Petra Črnoga. Obje se stranke pred kraljem prepiru; a kada se stvar nije mogla razbistriti, bi odlučeno, da se dovedu svjedoci, pak se Petar u to ime uputi ravno u Spljet po tri svjedoka: popa Petra Pisenicu, Formina Platomisu i djakona Dujma Bocu. Stranke sa svjedoci uputiše se na lice mjesta, i pošto je tako priepor razčišćen, izreče kralj priesudu. Treći primjer. Kralj Svinimir dodje u Šibenik i ovdje sjedi s crkvenimi i gradjanskimi častnici, medju inimi s kardinalom Petrom, metropolitom spljetskim Lovrom, Ivanom opatom sv. Bartola, Dabrom opatom sv. Stjepana, župani Jakovom primorskim, zagorskim Vlčinom, dvornikom Domoradom, podžupanom Dujmom, spljetskim načelnikom Dujmom, dvorskim kapelanom Ivanom. Tuj opet pristupi k njemu rečeni Črni, pak se potuži na samoga strica kraljeva Streza, što mu htjede oduzeti zemlje izmedju Solina i Bijača tvrdeći da su kraljevske. Črni dovede pred kralja za svjedoke same bivše vlastnike zemalja, od kojih je kupi. Pošto se kralj o istinitosti tužbe osvjedočio, prisudi Črnomu zemlje i zabrani dirati u njegovo vlastničtvo. Četvrti primjer. Rogovski opat Petar, komu je bribirski župan Strezina htjeo oduzeti zemlju u Miranih, uputi se u Nin ka kralju Svinimiru, „i u prisutnosti kralja muževno se borijaše pred ninskim županom Jurom, županom Ljubomirom i tepčijom Jakovom.“[1]

[1] Documenta p. 164.

*

Digitized by Google

Što dakle vidimo u tih primjerih? Da su priepori ustmeno kratkim putem riešeni saslušav stranke i svjedoke, a riešenje je pismeno izdano, gdje se zahtievalo ili nuždno bilo. A takav kratak postupak bio je u običaju i u drugih velikih, moćnijih i donjekle razvijenijih državah. U Franciji Karolinzi glavom su sjedili na sudu pred dvorovi i dvorci s biskupi i velmožami dvora, te slušali lično priepore i rješavali jih; vieće bi presudu izreklo, župan dvorski formulirao i izgovorio što se nazivalo „testimoniare". Da uzmognu preslušati izviešća i pritužbe o presudah oblastnih grofova i svojih izaslanika, te krivdu izpraviti, sjedili su svaki tjedan po jedan dan na sudu. Izvještaj i vladaočeva rješitba išla je kroz dvorskoga grofa (Pfalzgraf); presude u prieporih medju velikaši duhovnimi i svjetskimi uviek su pridržane samomu kralju. I u potonjoj Njemačkoj bijaše vrhovno sudište u kralja, koji je u tu svrhu putovao državom. Još u X stoljeću obećao je kralj, da će bar na četiri dana svakoga mjeseca gdje se god zadržavao bude, lično sud držati.[1] Od slovenskih zemalja spominjem Česku, gdje je takodjer knez jednostavnim načinom lično poslove i priepore rješavao.[2]

Jedan primjer u jednoj listini upućuje, da je i u Hrvatskoj kadšto kralj dozvolio, neka njegov dvorski častnik, pošto su stranke preslušane, te je priepor za presudu dozrio, tu presudu izreče. U onoj na ime razpri izmedju opata Petra i župana Strezine kaže se, da pošto se je priepor dovršio pred kraljem, „dato iudicio a tepiçone Dominico eodem (Stresina) berberistich volente, et collaudante rege Svinimir suisque nobilibus"; da je na ime privoljom druge stranke i potvrdom kralja i njegovih viećnika, propušteno dvorskomu sudcu, neka presudu izreče, ili bolje, neka ju formuluje; onako po prilici kako je običaj u Franciji bio.

Pošto još sveudilj govorimo o nosiocu vrhovne državne vlasti u Hrvatskoj i o načinu, kako je on ovu vlast vršio, prije nego priedjemo na razpravljanje o inih činbenicih državne vlasti u zemlji, biti će zgodno razpraviti *o vladalačkoj blagajni* t. j. *o prihodih krune.*

U listini kralja Svinimira god. 1078 izrično se spominje *„regalis fiscus"*[3] t. j. „aerarium regium" ili kraljevska blagajna, te se ondje navodi i jedna vrst njezina prihoda, o kojoj ćemo niže progovoriti.

[1] Walter op. cit. II, 281, 301.

[2] H. Jireček: Slovanské právo I, 146· II, 122.

[3] Documenta p. 117. „Fiscus" saccus est publicus. Du Cange: Glossarium ad h. v.

Digitized by Google

Na dalje medju dvorskimi častnici u kneževsko doba spominje se „iupanus camerarius“, pod kojega je spadala kneževska „camera“ t. j. fiscus, aerarium,[1] a koji se drugdje i „thesaurarius“ i „cubicularius“ zove, te mu bijaše služba brinuti se o vladaočevoj blagajni, njezinih prihodih, upravi dvora i o vladaočevih uresih i odielu. Po ovom posljednjem zanimanju ime „camerarius“ zamienilo se takodjer onim potonjim, na ime „cubicularius“. U listinah kraljevske dobe ne nalazimo imena „camerarius“; ali nalazimo hrvatsko ime „postelnik“, koje u starom slovenskom jeziku znači „praefectus cubiculi, cubicularius“.[2] A znamo, da su i na zapadu ove tri rieči „thesaurarius, cubicularius, camerarius“ značile jednoga te istoga dvoranika, tako da je „cubicularius“ za nj stariji naziv od „camerarius“.[3] U naših potonjih spomenicih „postelnik“ zamjenjuje se sa „коморникъ“, od „комора“ prema „camera“, te i „комора“ znači „aerarium, fiscus“, a „коморникъ“ praefectus aerarii.[4] I u Ceskoj su se izmjenjivale rieči „camerarius“ i „cubicularius“ za označenje prvoga dvorskoga velmože.[5]

U hrvatskih dakle listinah nalazimo spomen i kneževskoj, kraljevskoj blagajni, komori, i njezinu predstojniku; što potvrdjuje, da je Hrvatska i u tom pogledu jednako uredjena bila, kano što svaka druga suvremena prosvietljena država. Da vidimo sada, kakvi su prihodi tekli u tu blagajnu, koja je pod komornika, posteljnika podpadala.

Kano što svagdje drugdje u ono doba, tako je i u Hrvatskoj glavnim i najstalnijim prihodom krune imao biti prihod od vladalačkih dobara. Već smo spomenuli (Rad XCI, 156), da se u naših listinah spominju terrae regales, territorium regale. Nu iz tih listina doznajemo samo za ona krunska dobra, koja dolaze u darovnicah, dočim nam ostala ostaju posvema nepoznata. S toga poznata su nam njekoja od njih medju Velebitom i Cetinom, po imence u okolini Dikla kod Zadra, Brda kod Nina, Rasohatica i Rogova kod Belgrada, Jasenica i Dračani u sidražkoj župi, Vrana, Raduna, Konjuština u Smini, Bosiljina kod Trogira, Lazani kod Spljeta, onda zemlje kod Solina, Klisa i Biača, Tugari u Poljicah, njekoji otoci, kano Maon i Žir; na dalje s dvorovi i dvorci bijahu bez

[1] U tom značenju navodi se camera u listini g. 1076. Docum. p. 102.
[2] Miklošić: Lexicon palaeoslov. a. v. постельникъ.
[3] Walter op. cit. I, 97.
[4] G. Daničić: Rječnik iz srp. starina a. v. комора, коморникъ.
[5] Jireček op. cit. II, 117.

Digitized by Google

sumnje skopčana i dobra. U koliko su ova i druga imanja pripadala vladaocu kano obiteljska baština ili kano vlastničtvo državno, koje je na njega s krunom prelazilo, težko se razlučiti može. Nu kano da je ova razlika postajala i u Hrvatskoj; što bi se izvesti dalo iz ninske darovnice kralja Petra Kresimira od god. 1069, u kojoj spomenuti otok Maon, koj poklanja zadarskim Benediktincem, zove izrično „nostram propriam insulam".[1] Spominju se takodjer zemlje kraljičine;[2] nu ne da se razaznati, jesu li jim bile baština ili zemaljski dar. Sva ova dobra stajala su pod vrhovnim nadzorom dotičnoga dvorskoga župana; te prihod u naravi ili prirod doveden u dvor, gdje su za pojedine vrsti odredjeni bili posebni častnici, kano što vinotoč za dvorsku pivnicu, ubrusar za hranu, volar za staju, sokolar i psar za lov itd. Prihod pako u novcu ulazio je u kraljevsku blagajnu. U naših izpravah spominje se vrst danka imenom „terraticum" (terragium)[3] t. j. u obće „tributum, quod a colonis exigitur nomine terrae et agri, quem colunt";[4] pak se u jednoj izpravi[5] izriekom kaže, da se danak, „tributum", uzima od zemalja. S toga su ovdje ove dvie rieči „terraticum" i „tributum" istovietne. Još jedna rieč dolazi u naših izpravah za danak od zemlje, ili zemljarinu, a ta je „census";[6] „placuit mihi meisque confratribus — veli zadarski opat Petar — ut ipsas vineas ab ipso Maio in vita sua sine aliquo *censo* retinere concedimus." Ima se dakle za zemljarinu nazive: terraticum, tributum, census. Ovaj danak plaćali su oni, koji su takove zemlje držali, coloni. kmetovi. Sastojao je pako ponajviše u naravi, prirodu, koji se imao u dvor dovesti; kano što u marvi, žitu, vinu, peradi, medu, predivu itd. Kolikoća danka bijaše različita; nasljednici na pr. Maja bijahu obvezani za one zemlje, ako bi jih pridržati htjeli, plaćati gospodaru četvrtinu (quarta). Kano što i drugdje, valjda se je ovdje mogao „census" i u novcu podmiriti.

Ovaj danak bijaše skopčan s krunskimi dobri, te je u savezu s njimi ulazio u kraljevsku blagajnu. Ali u jednoj Kresimirovoj listini[7] od g. 1059 spominje se još „fiscale tributum", koji ne stoji

[1] Documenta p. 73.
[2] Ibid. p. 122, 174.
[3] Ibid. p. 31.
[4] Du Cange: Glossarium a. h. v.
[5] Documenta p. 132.
[6] Ibid. p. 101.
[7] Ibid p. 51.

Digitized by Google

u svezi s krunskim dobrom, i koji su državljani imali biti dužni davati u kraljevski fiskus, čim od podavanja takova kralj rješava redovničku družbu posebnom povlasticom. To isto potvrdjuje druga povelja,[1] kojom kralj Kresimir odredjuje, da belgradski sv. Tome „monasterium a modo et deinceps absque omni *tributo* perpetue existat liberum, ita ut nec mihi, nec meis successoribus cuius libet consuetudinis debito implicatum esse videatur." Ovdje u obadva mjesta „tributum" znači drugu vrst danka nego li bijaše gore navedeni „census", te će po mojem shvaćanju biti ono, što je u Českoj bio „tributum pacis",[2] ili drugdje „collecta", koja rieč dolazi i u Svinimirovoj, ali po mojem osvjedočenju podmetnutoj listini[3] god. 1078. Bijaše na ime godišnji danak razporezan na zemlju, a davan ili u novcu ili u naravi, ili u obojem. I u Rusiji podavala se od Novgoroda **дань . . . мира дѣля** (**для**), i to 300 **гривьнъ** na godinu,[4] što bi se i po imenu slagalo s onim českim. U Českoj razporezan bijaše taj danak po plugovih (de araturis), razporezao se i pobirao se po župah, a pobirali su ga kneževski, latinski zvani, „tributarii". Ova vrst danka zamienila je donjekle dohodarinski danak rimski od zemlje na temelju censusa, koji je na zapadu i poslije propasti carstva pridržan za romanske žitelje, gdje su ovi od svojih zemalja plaćali dohodarinu prema imutku procienjenom u novcu.[5] Tko je u Hrvatskoj dužan bio davati „fiscale tributum", na kojem je temelju razporezan, kako i po kom je pobiran bio, jeda li je davan u prirodu ili novcu, ili u jednom i drugom, sve to ostaje nam neizviestno uza sadanje izvore. Ja mislim, da se ovaj danak imade razumievati pod onim „census-om", od kojega su si oproštaj izhodili starješine dvanaest rodova hrvatskih, koji su s kraljem Kolomanom ugovarali: „et quod non teneantur aliqua praedictarum generationum nec eorum homines regie maiestati solvere *censum*."[6] Odavle se može zaključiti, da su ovi rodovi i odprije, t. j. za vladanja domaće dinastije, oprošteni bili od toga danka, i to poradi toga, što su obvezani bili o svojem trošku vojničku četu u kraljevsku vojsku postaviti. Jer je poznato, da je tada plemstvo bilo svuda oslobodjeno od danka te vrsti

[1] Docum. p. 74.
[2] Jireček op. cit. II. 142.
[3] Documenta p. 115.
[4] Nestor: Chronicon c. XVIII, ed. cit.
[5] Walter op. cit. I, 131.
[6] Documenta p. 482.

Digitized by Google

poradi vojničke službe o svojem trošku. Spomenuti starješine obvezali su se, da će za slučaj, ako budu granice kraljevine napadnute, postaviti od svakoga roda po deset oboružanih konjanika o svojem trošku sve do Drave. Odkle se vidi, da je oproštaj od danka stajao u savezu s vojničkom službom. Odavle pako smije se zaključiti, da su ostali pojedinci davali rečeni „fiscale tributum", od koga su posebnom kraljevskom povlasticom uz privolju njegova vieća oproštene bile redovničke družbe.

„Tributum pacis" davali su u vladaočevu blagajnu gradovi nekadašnje bizantinske Dalmacije, i to polovinom X vieka Spljet 200, Zadar 100, Trogir 100, Krk i Rab po 100 zlatnih dukata (νομίσματα); a osim toga u naravi vino i druge plodine.[1] Za potonje doba ne ima se izričnih svjedočanstva; ali ne ima sumnje, da su gradovi dalmatinski, uživajući obsežnu samoupravu, o kojoj će se kašnje govoriti, prosliedili hrvatskim vladaocem plaćati danak što za priznanje njihove vrhovne vlasti što za pokroviteljstvo i obranu. Kako je tada običeniti običaj bio takova danka, potvrdjuju listine Raba, Krka, Osora i Cresa izdane god. 1018 povodom priznanja na vrieme vrhovne vlasti mletačke.[2] Ovom se prigodom obvezuju ovi dotada hrvatski gradovi na danak novoj vlasti, i to Rab na 8 libra svile, Krk na 30 lisičjih, a Osor na 40, Cres (Beli, Caisole) na 15 kuninih koža svake godine o božiću. Ovi gradovi ili otoci plaćali su prije hrvatskim vladaocem danak u novcu i u naravi; ovdje obvezuju se na danak samo u naravi; mletačko je gospodstvo skoro prestalo, te se opet povratiše pod zaštitu Hrvatske, a ne dvojimo, da su nastavili njoj plaćati danak. Danak u kožah nije ništa neobična za ono doba; u Rusiji pače bijaše takav danak najobičniji, te odavle i novac od kože i novcu ime кѹна od kune.[3] U Hrvatskoj davali su još kašnje njeki kmetovi svojemu vlastelinu u ime danka kože od kune, te se odavle zvali „marturinarii, quia olim tales singuli obligabantur suis dominis dare unam pellem marturine annuatim".[4] A pošto je kuna na taj način u državnom životu zauzimala dosta znatno mjesto, bijaše već davno umetnuta kano heraldička slika u državni grb Slavonije.

---

[1] Constant. porphyr. de adm. imp. c. 30. Documenta p. 372.

[2] Documenta p. 32—6. Rad XLVIII, 222.

[3] Бестужевъ-Рюминъ: Русская исторія. I, 111. 265. Miklošić: Lex. palaeoslov. a. h. v.

[4] Statuta capituli zagr. saec. XIV. Ed. Tkalčić (Monum. hist. episc. zagr. II) p. 22.

Digitized by Google

U navedenoj povelji, koju je kralj Petar Kresimir izdao na korist duvna Benediktinaka belgradskih, te jih je riešio svakoga danka, izuzimlje ipak jednu dužnost naprama kruni: „nisi tamen — veli — voluntariam exhibens honorificentiam“ t. j. samostan neće više plaćati danka od svoje imovine, ali biti će obvezan na „voluntariam honorificentiam“. U sredov. latinštini „honorificentia“ ili „honor“ znači takodjer dar, „munus, unde honorare, muneribus aliquem prosequi“. Odavle „honor cathedrae“, praestationis species, quae episcopo quotannis in signum subiectionis ab ecclesia solvitur.“[1] Na našem mjestu „honorificentia“ stoji u tiesnoj svezi s „tributom“ i drugimi običajnimi podavanji, te ne može značiti samo kakovu spoljašnju počast, koja se naprama vladaocu i onako razumieva. Znači na ime počastni dar, koji su u ono doba svuda davali vladaocu upravo oni, koji su od danka oslobodjeni bili. U Franciji počastni darovi zamienili su danak kod svih, koji su izuzeti bili od podavanja, imenito kod plemstva; obvezani su bili na nje i crkveni redovi i sastavljen bijaše popis obvezanika, te bi se iz ciele države donosili kralju, gdje je velike skupštine ili vojničke vježbe držao. Ova podavanja prešla su i u sredovječnu Njemačku, samo što je glede redovničkih družba (opatija) kašnje podavanje počastnih darova pretvoreno u „servitium“ u novcu, koji su svake godine pošiljale u kraljevsku komoru, blagajnu.[2] Da je tako i u Hrvatskoj bivalo, potvrdjuje osim navedenih rieči povelje izričan primjer, koji nam se zabilježen sačuva.[3] Jednom kralj Petar Kresimir putujući po zemlji sa svojom suprugom odsjede ujedno s cielom pratnjom kod sokolarića Apriča. Ovaj mu priredi sjajnu večeru, te poslije nje obdari kralja i kraljicu i njegove pratioce: „regi pro se optimum puerum cum optimo equo attribuit, regine vero ancillam optimam donavit, et regis schitonosse scutum et lanceam, et aliis diuersis diuersa dedit munera.“ To je bila „voluntaria honorificentia“. Ovdje je hrvatski plemić u ime počastnoga danka dao kralju konja s momkom, kraljici djevojku u službu. Još je nagradio i pratioce kraljeve, imenito njegova štitonošu štitom i sulicom, dakle predmeti njegova zvanja. I drugdje nalazimo, da su se počastni darovi prinosili povodom visokih po-

[1] Du Cange: Glossarium ad v. honor, honorificentia.

[2] Walter op. cit. I, 132, 321.

[3] Documenta p. 162.

Digitized by Google

sjeta, i to što u naravi, u plodinah, u umjetninah, ali i u novcu.[1] Počastni darovi činili su jednu vrst vladalačkoga prihoda i njegove blagajne.

U naših se listinah na dalje navodi još jedna vrst prihoda kraljevske komore, blagajne, na ime globe. Kazneno zakonarstvo srednjega vieka bijaše blaže od rimskoga, te je za tim išlo, da se čim više ograniče kazne smrti, osakaćenja i zatvora; zato je dozvoljavalo, da se takove kazne odkupe novcem, kojega je dio obično pripadao oštećeniku, a dio kraljevskoj ili vladalačkoj blagajni. Novac dopadši oštećenika dobi lat. ime compositio, kadšto mulcta. Množina globe visila je o prestupku; bijaše li ovaj veći, bijaše veća i svota novčana u ime globe; a bijaše obično po zakonodavcu ustanovljena. To nalazimo i u Hrvatskoj. Kralj Petar Kresimir u onoj povelji, kojom je granice rabske biskupije ustanovio, odredjuje proti onim državljanom, koji bi posjed te crkve poremetili: „sanctimus componere centum libras auri, regali curie medietatem, et sancte predicte arbensi ecclesie aliam medietatem."[2] Ovdje nalazimo dakle ustanovljenu kaznu za smetanje posjeda, i to u novcu; nalazimo izraz „componere", compositio; nalazimo običnu ustanovu, da se polovica globe, na ime 50 libara zlata, plati u kraljevsku blagajnu, a druga polovica oštećeniku. U drugoj zgodi isti je kralj za smetanje posjeda ustanovio globu od 100 libara zlata; i to da se imade platiti kraljevskoj komori,[3] a ne oštećeniku budi koji dio, valjda za to, što je onaj posjed, otok na ime Maon, bio prije izključivo krunin, te od nje poklonjen. Napokon spomenuti ću još jedan sličan primjer, u kojem je na ime kralj D. Svinimir za povredu njegove darovštine spljetskomu metropoliti ustanovio globu od 60 libara zlata, tako da se polovica plati „regali fisco" a polovica crkvi sv. Dujma, ili nadarbini nadbiskupskoj.[4] Svote od 100 i 60 lib. zlata jesu za ono doba ogromne kano globa, pak se odavle vidi, kako je povreda kraljevske ustanove smatrana velikim prekršajem. One podjedno svjedoče, da se je globa plaćala u novcu, a ne u marvi, plodinah, oružju, kano što u Njemačkoj u prvo doba.[5] Jamačno su globe u Hrvatskoj odredjene bile i za druge

[1] Cibrario: Economia politica II, 130.

[2] Documenta p. 88.

[3] Ibid. p. 73: „Et nostrae regali curiae . . componat libras auri C."

[4] Ibid. p. 117.

[5] Walter op. cit. II, 380.

Digitized by Google

slučajeve, koji nisu ostali naznačeni u suvremenih listinah, ali su navedeni u potonjih pismenih spomenicih.

Ove vrsti krunskih prihoda nalazimo u naših izpravah. Nu ne može biti sumnje, da je još drugih bilo, koji iz prirodnih odnošaja zemlje sliede i koje nalazimo i u drugih državah u jednakih okolnostih. Ovamo spadaju daće i pristojbe carinske. Hrvatska bijaše tada po svojem položaju odlično primorska zemlja, jer je sva obala od Istre do Neretve njezina bila; ona je vodila živahnu trgovinu na moru, a bijaše stranim narodom, imenito Mlečanom, s te strane otvorena. Ako su svuda ustanovljene bile daće na robu; ako je svuda fiscus pobirao daće na javnih cestah, na riekah, u lukah od trgovine; ako su za daće postavljene bile mitnice na cestah, mostovih, trgovih; ako je od daća mogla samo vrhovna oblast državna oslobadjati posebnimi povlasticami:[1] ne sumnjamo, da je tako i u Hrvatskoj bivalo. Ako i držim za podmetnutu povelju kralja Svinimira od g. 1077, Bračanom tobož izdanu,[2] kojom dozvoljava jim, „quod possint libere vendere et emere in omnibus civitatibus, locis et villis regni mei omnes mercaturas . . . sine ulla collecta, dazia et impositione“: to ipak ne sumnjam, da je ovdje vjerno izraženo pravo krune dopuštati trgovinu, pak udarati daću i pristojbu na robu. Takove se daće za trgovinu i robu spominju u listinah izdanih dalmatinskim gradovom od neposrednih nasljednika Svinimira i Stjepana II, kraljeva na ime ugarsko-hrvatskih,[3] što pokazuje, da su već prije u Dalmaciji i Hrvatskoj postojale. Pol vieka kašnje spominje se ustanova, po kojoj su strani trgovci dolazeći u trogirsku luku plaćali daću, od koje su dvie trećine pripadale komorskoj blagajni, trećina gradskomu knezu a desetina biskupu.[4] Sve to potvrdjuje, da je i ta vrst javnoga prihoda obstojala u Hrvatskoj i Dalmaciji. S tim prihodom u savez dovodim jedno ime, koje se spominje u suvremenoj listini. Navodi se na ime uz podžupana Ozrica kano svjedok „Tomedrag cluzar“. Šta znači ovo ime, koje očevidno naznačuje službu, kano što ono podžupan? U srednjoj latinštini nalazim ime „clusarius“ a tumači se: „exactor portorii, qui ad clusam, seu ad aditum sedet, ut vectigal a transeuntibus accipiat.“[5] „Clusar“ znači dakle mitničara;

[1] Walter op. cit. I, 133, 322. Cibrario op. cit. II, 109.
[2] Documenta p. 111.
[3] Gejze god. 1143. Cod. dipl. II, 35.
[4] Cod. dipl. C. S. D. II, 44.
[5] Du Cange: Glossarium a. h. v.

Digitized by Google

pak onaj Tomedrag bijaše po službi mitničar za pobiranje daća; a to potvrdjuje naše nagadjanje. Vladalac je svuda imao pravo oslobiditi od podavanja daća, što je obično činio naprama redovničkim družbam; pak gdje jih u naših izpravah oslobadja od svih danaka, razumievaju se i ove daće. U Českoj, da navedemo za primjer jednu slovjensku zemlju, postojale su tada dvie glavne vrsti tih daća: jedna od osoba, zvana pedagium; druga od voza ili tovara u obće, zvana vectigal.[1] Za ovu daću stara rieč slovenska jest **мито**, koja se nalazi u svih slovenskih jezicih, te se s toga može praslovenskim smatrati;[2] odanle i **мытарь** pobirač mita, daća, **мытарьница**, hrv. mitnica itd.

K pravom krune pribrajaše se i *pjenezničtvo*, kovanje pjeneza. Je li je vršio hrvatski vladalac ovo pravo? Da ne tumaramo u neizviestnu nagadjanju prije svega navesti ću one vrsti novaca, koje se u naših suvremenih izpravah navode. Spominje se pako novac u zlatu i srebru, i to „libra auri“ i „libra argenti“,[3] za tim „aurei“,[4] „solidi“,[5] „argentei“,[6] „denarii“,[7] pak „byzantii“[8] i „romanati“.[9] Ako se ova dva posljednja naziva izuzmu, oni predjašnji su obćeniti nazivi za pojedine pjeneze, koje su sredovječne države od Rimljana baštinili. Ta pako dva naziva pokazuju, da je u Hrvatskoj kolao novac iztočne rimske carevine; jer „byzantii“, (razumieva se „aurei“), znače zlatni novac bizantinski, koji se razumieva takodjer pod onim drugim nazivom, jer Romanatus, ῥωμανάτος je zlatni novac obilježen likom cara Romana IV. Diogena (1068—71), što se potvrdjuje i tim, jer se ovaj novac u naših izpravah tim imenom ne navodi prije g. 1070. Na isto vrelo pute i oni drugi nazivi.

U rimskom naime carstvu uzeta je „libra, litra“ za podlogu novčane vriednote. Od jedne libre zlata (u težini od $327._{434}$ gramma) kovana su počam od Konstantina vel. 72 aurea (aureus) ili solida, kojim se imenom obično zvao „aureus“. Aureus, solidus bijaše

---

[1] Jireček op. cit. II, 146.
[2] Miklošić: Lexicon palaeosloven. a. v. Dolazi i u litv. i got. jeziku.
[3] Gl. Documenta p. 518: Libra, gdje se poziva na dotična mjesta.
[4] Ibid. p. 493.
[5] Ibid. p. 536.
[6] Ibid. 493.
[7] Ibid. p. 504.
[8] Ibid. p. 104, 497.
[9] Ibid. p. 531.

Digitized by Google

dakle $^1/_{72}$ dio libre, litre zlata, težak obično 4.$_{55}$ gr. i smatrao se jedinicom zlatnoga novca. Odatle kovan je kano krupniji zlatni novac $1^1/_2$ solid (redovito 6.$_{82}$ gr.) ili $^1/_{48}$ dio litre u jednom komadu; a kano sitniji trećina solida, triens, tremissis (1.$_{52}$ gr.) ili $^1/_{288}$ dio litre, za tim polovica solida, semis, semissis, (2.$_{27}$ gr.) ili $^1/_{144}$ dio libre. I za srebrni novac bijaše podlogom libra, litra, srebra, iz koje se je pod carem Konstantinom vel. počeo kovati, kano 72 dio njezin, novac prozvan „miliarense", μιλιαρήσιον, jer je vriedio koliko tisući dio ($^1/_{1000}$) libre zlata, dočim se je prije, od vremena Diokleciana, iz jedne libre srebra kovalo 96 sitnih srebrnih novaca, kojih je dakle svaki bio $^1/_{96}$ dio libre srebra (3.$_{41}$ gr.), te se zvao „denarius" starim imenom, ili „argenteus, argenteus minutulus", običnijim imenom. Nu i kašnje ostadoše oba naziva za jedan novac. Uz miliaresius (4.$_{55}$ gr.) počeo se kovati kano sitniji novac njegova od prilike polutina, na ime $^1/_{144}$ dio libre srebra (2.$_{27}$ gr.) t. j. iz jedne libre srebra kovalo se 144 takova novca; a ova polovica denara, argentea, zvala se lat. „siliqua auri", grč. κεράτιον. Ovaj novčani sustav pridržan je u bitnosti i u iztočno-rimskom carstvu, te se je sačuvao sve do njegove propasti. I u Bizanciju kovana su iz litre (λιτρα) zlata 72 solida, gr. χρυσους, νομισμα, te je ovaj 72. dio litre uzet za jedinku i za osnovni državni novac, po kojoj i kojem kovani su veći i sitniji zlatni novci, imenito komadi od više solida, za cara Justiniana, pače jedan od 36 solida, ili manje od solida, polutine solida (σημίσσιον, ἡμιχρύσινος) i trećine solida (τριμίσιον inače κόκος). Kada se god u bizantinskih spomenicih spominje litra zlata, razumievaju se pod njom 72 nomisme, aurea;[1] a kada se spominje solidus, νόμισμα, χρυσοῦς, razumieva se 72 dio litre, libre. Tako je bilo i sa srebrnim novcem, glede kojega je podlogom ostala litra srebra, a od ove kovali se 72 miliaresa, denara, argentei. Do Heraklija uz miliarez (4.$_{55}$ gr.) kovan je njegov polutak, siliqua, κεράτιον, kano sitniji novac; a iza toga počelo se mjesto silique kovati još dvie vrsti srebrnoga novca, na ime veći, kano $^1/_{48}$ dio litre (6.$_{82}$ gr.) i manji, kano $^1/_{96}$ dio litre srebra (3.$_{41}$ gr.), te se nije više računalo na silique nego na miliarese, koji je novac ostao računskom jedinkom u srebrnom novcu, kano što solidus, nomisma, χρυσοῦς,

[1] Ovaj je broj na reversu zlatice naznačen sa pismeni O B t. j. 72, a pred njima početna pismena kovnice; tako CONOB t. j. Con(stantinopoli), AQOB t. j Aq (uileiae). Sr. M. Pinder und J. Friedländer: Die Münzen Justinians. Berlin 1843 S. 9.

Digitized by Google

u zlatnom, i to sve do padnuća Carigrada. Šta se bakrenoga ili mjedenoga novca tiče, ostao je u iztočno-rimskoj carevini kovan po sustavu, uredjenu godine 498 carem Anastazijem na temelju dotadašnjega rimskoga poslije Konstantina vel. Najsitniji novčić, imenom nummus, νουμμίον, λεπτον, libella, takodjer denarius, koje ime priedje iz srebra na bakar, bijaše jedinka u bakrenom novčanom sustavu; a kovani su komadi od pet (πεντανούμμιον) i deset (δεκανούμμεον, ἀσάριον) numma. Najveći novac bakren, komu je bilo obćenito ime „peccunia", zvao se peccunia maior, maiorina; a pošto se za veća izplaćivanja držao u njekom broju (po svoj prilici po 25 starih denara) u kesah, folles, zadobi takodjer naziv follis, φόλλις, nummus folleralis.[1] Odavle i u Turaka običaj računati novce na kese. — Još ću napomenuti, da je vrednota zlata naprama srebru, pošto je solid bio 72. dio litre zlata a miliares 72. dio litre srebra te vriedio tisućni dio litre zlata, stajala u razmjerju od 72 : 1000 ili 1 : $13._{88}$. Prema tomu je jedan solid, νομισμα, aureus, vriedio prvobitno $13^8/_9$ miliaresâ, a miliares, argenteus, bijaše od prilike $^1/_{14}$ jednoga solida, inače se računalo 12 miliaresa ili 24 keratia na jedan solid. Nestalniji bijaše razmjer bakrena novca naprama zlatnomu i srebrnomu, jer se je njegova sastavina ili smjesa mienjala. Iza cara Anastasija sastojao se je bakren novac (peccunia, nummus, folar) obično iz smjese bakra ($96._{97}$ %), i cinka ($2._3$ %) i malo ili ništa kositra, a u veoma riedkih (cara Romana I. 919—45) nješto malo olova. S toga je stajalo srebro naprama bakru sada kano 1 : 125, sada kano 1 : 100; zlato pako naprama bakru za Justiniana I. kano 1 : 864, za Anastazija kano 1 : 432. Glavni novac, kano glavna računska olina, o kojoj se je i srebrni i bakren mjerio, bijaše solid, aureus, nomisma, kojega smo vriednost naprama sr. miliaresu malo više iztaknuli; dočim glede razmjera miliaresa naprama bakrenu novcu može se izvoditi, da je miliares vriedio 24. a njegov polutak κεράτίον 12 numa, folara, denara, s toga solid (12 × 24) 288 folara. Odkle sliedi, da je rimski novčani sustav osnovan bio na duodecimalnom razmjerju. Napokon budi razjašnjenja radi spomenuto, da se vriednota ovoga novca naprama našemu može od prilike ovako ustanoviti, da litra, libra zlata po Mommsenu vriedi 285 talira 28 gr. ili oko 429 fr. sr., litra, libra

[1] Follis zlata znači što i litra zlata; ali se samo kod poreza senatora upotrebljavala; follis srebra = 125 miliaresa, $^1/_8$ litre zlata ili 9 solida.

Digitized by Google

srebra 18 tal. 13 gr. ili 27 for. 45 kr., s toga solid kano $^1/_{72}$ dio litre zl. 3 tal. 29 gr. 2 pf. ili blizu 6 for. miliares kano $^1/_{72}$ litre sr. $38^1/_8$ kr. sr. folar po prilici $1^7/_{12}$ kr.

Ako se poslije ove ekskursije osvrnemo na spomenute nazive novaca, koji se u naših izpravah navode, tada pada nam u oči, da se svi ovi nazivi: libra auri i argenti, solidi i aurei, byzantini i romanati, argentei, denarii nalaze u novčanom sustavu rimske, poimence iztočno-rimske carevine. Nazivi byzantini i romanati za zlatni novac izključuju, kako već rekosmo, svaku dvojbu. Sliedi li dakle odavle, pitat će se, da se pod aurei, solidi, argentei, denarii naših listina razumievaju istoga imena zlatni i srebrni novci byzantinski? Odatle bi sliedilo, da je u Hrvatskoj bio u tečaju bizantinski novac. Al nisu li oni nazivi rimskoga novčanoga sustava pridržani i preneseni na domaći zlatni i srebrni, ili bar srebrni novac? Ovo drugo nije u sebi nemoguće, jer se je i na zapadu dugo u kovanju vlastitoga novca obaziralo na savršeni rimski novčani sustav, pak su se i njegovi nazivi libra, litra (lira), solidi, denarii itd. prenosili na vlastiti novac; imenito u germanskih zemljah „vira" se računala na libre (pfunde), solide i denare. Tako je u Franciji još IX vieka libra zlata sadržavala 20 solida.[1]

Unatoč svemu tomu čini mi se više no dvojbeno, da je hrvatski vladalac kovao vlastiti novac. Neću se ovdje toliko pozivati na tu činjenicu, da takav novac nije do sada nadjen; jer bi se mogao naći, ako ga bilo. Ne valja se odviše pozivati ni na dva komada zlatne, po svojem obliku medju polu-brakteate spadajuće, na obali Dunava nadjene monete s nadpisom Ζερμω στρατηλατη,[2] jer je i njezin postanak i svrha i ime i položaj gospodara dosta zagonetljiv, a s pitanjem o kovanju hrvatskih novaca jedva u kakovu savezu. Kod našega pitanja ne smie se s uma skinuti ono skoro neograničeno gospodstvo bizantinskoga pjenezničtva u velikom dielu Europe, osobito na iztoku, u prvom razdobju srednjega vieka. Poznato je, da je kovanje osobito zlatnoga novca priznano tako u iztoku kako i na zapadu uz više stoljeća kano izključiva povlast vrhovne rimske državne vlasti, te da su si ovu povlast prisvajali i bizantinski carevi, kano baštinici i nasljednici imperatora.[3] Još početkom VIII stoljeća branio je car Justinian Rhinosmetos (670—711) ovu

[1] Walter op. cit. II, 379.

[2] Documenta p. 433.

[3] Sr. Procop: De bello goth. III, 33.

Digitized by Google

povlast oružjem proti arapskim kalifom, koji su stali kovati zlatan novac. Ovu su povlast i na zapadu priznavali germanski vladaoci novih na rimskom zemljištu osnovanih država, te ili su se služili samo rimskim zlatnim novcem, kano Vandali, a kovali samo srebrni i bakreni, ili su od iztočno-rimskoga cara zatražili dozvolu za kovanje zl. novca, pak na njem ime cara pečatali, kano što iztočni Goti, koji su pače prvih godina carevanja Justiniana I njegov lik i ime izražavali na svojih srebrnih i bakrenih novcih. Prvi germanski vladalac, koji se nije osvrnuo na onu inače priznanu povlast, bijaše franački kralj Theodeberto (534—48), ali za to se u Carigradu digla nanj silna graja. Merovinžka Francija i u tom je put krčila karolinžkoj, iz koje se razvi zapadno rimsko carstvo. A ovo sliedeći tradicije starijega usvoji i za svoga glavara kovanje novca kano vladalačko pravo, koje su oni vršili i u onih inače autonomnih zemljah, koje su ipak priznavale nad sobom njihovu vrhovnu vlast.

Ako ove nazore o kovanju novca, osobito zlatnoga, primienimo na Hrvatsku, ne ćemo se začuditi, što nije do konca XII vieka kovala svoga novca. Nećemo se začuditi već radi poznatoga državopravnoga odnošaja njezina naprama bizantinskom carskom dvoru. Hrvatski knezovi i kralji priznavali su vrhovnu vlast iztočno-rimskoga cara skoro do trećega ili četvrtoga decenija XI vieka uz kratka prekinuća, kojim su davali povod što nutarnja nemoć carevine što spoljašnji veliki dogodjaji, koji su prekidali običnu svezu Hrvatske s carevinom. Ova sveza potrajala je do konca VIII vieka; početkom IX vieka stupila je Hrvatska u tjesniji odnošaj s velikom Karolinžkom državom, te je ostala tako do cara Vasilija I, pod kojim se je, osobito za kneza Sedeslava, vratila u predjašnji odnošaj naprama carskomu dvoru. Kada je tečajem X vieka zapodjenuta žestoka i dugotrajna borba u iztočnom dielu balkanskoga poluotoka s iztočno-rimskom cerevinom, razklimana je njena sveza sa zapadnim okrajkom kod jadranskoga mora; ali čim je g. 1019 Bugarska napokon pokorena, bješe predjašnji odnošaj donjekle uzpostavljen. Može se reći, da je tek Petar Kresimir od davnih predaja obzirom na Bizancij odstupio, osobito kada je dalmatinske primorske gradove sebi privezao. Ako je takav odnošaj potrajao kroz tolika stoljeća, pa bio on koliko klimav, nije čudo, što se u Hrvatskoj nije diralo u rečeni obćenito tada vladajući nazor o povlasti iztočno-rimskoga cara glede kovanja novca, osobito zlatnoga; a to tim manje, što je carevina i visokom svojom pro-

Digitized by Google

svjetom, i svojom veličinom i bogatstvom, i svojom svjetskom trgovinom i prometom, mogla svim trgovinskim i prometnim zahtjevom u tom pogledu posvema zadovoljiti. Zlatni novac bizantinski bijaše, može se reći, svjetskim novcem; te ne ima ni traga, da bi ga u Hrvatskoj domaći bio zamienio. Ali jedva se može drugo reći i o srebrnom. Mletci su već do XI stoljeća razgranili svoju trgovinu u iztoku i zapadu; mletačke ladje posredovale su promet izmedju ova dva diela staroga svieta; mletačka brodarica dolazila u pomoć iztočno-rimskoj; pa ipak ova bogata trgovačka obćina nije imala svoga novca sve do druge polovice XII stoljeća, t. j. do dužda Vitala II Michiela (1156—72), koji dade srebrni dinar kovati, jer ono njekoliko novaca, koji su franački i njemački vladaoci dali za Mletke kovati u IX, X i XI vieku, ne mogu se mletačkim novcem smatrati. A zlatan novac, cekin, poče republika tek koncem XIII stoljeća za dužda Ivana Dandula (1280—89) kovati.[1] Tako nije ni jedna od ostalih dviju država balkanskoga poluotoka, ni Bugarska, ni Srbija, jur tada kovala svoga novca. Bugarskih novaca starijih od Asena I, t. j. od konca XII vieka ne ima; jer novac s nadpisom владимиръ на столѣ, koji su njeki pripisivali[2] Borisovu sinu bugarskomu knezu Vladimiru iz kraja IX vieka (885—93), jest bez sumnje ruski novac; i to ne sv. Vladimira nego kneza Vladimira Vsevolodiča monomaha (1113—25), dakle iz drugoga ili trećega decenija XII vieka.[3] A Srbija poče kovati srebrne dinare tek u prvoj polovini XIII stoljeća na ime za kralja Vladislava.[4] Nu ni Srbija ni Bugarska nisu tada kovali zlatna novca, te je i u njih kolao ponajviše bizantinski solidus, numisma.

Ako dakle s jedne strane ni Mletačka, s druge strane ni Srbija ni Bugarska nisu prije XII i XIII vieka imali u prometu svoga novca: kakovo čudo, što ga nije ni Hrvatska imala? S toga, dok se protivno ne dokaže, ili dok kakov obret ne objasni ovo pitanje, držim, da ne samo byzantii i romanati nego i solidi, argentei, denarii naših listina jesu strani, imenito bizantinski novci. Kada bi državna samostalnost Hrvatske poslije Petra Kresimira

[1] Padovan-Cecchetti: Numografia veneziana. Venezia 1866. Molmenti: La storia di Venezia. Torino 1880. p. 92.

[2] Ljubić: Opis jugoslavenskih novaca, str. 1—2.

[3] А. Куникъ: О русско-византийскихъ монетахъ. С. Петербургъ 1860. стр. 137—140.

[4] Ljubić op. cit. p. 31 n.

Digitized by Google

koji viek potrajala bila, ne ima dvojbe, da bi se vladalac poslužio bio pravom kovanja novca. Što se i tim potvrdjuje, jer su već koncem XII stoljeća hrvatski vojvode i kraljevi iz Arpadove obitelji počeli za Hrvatsku kovati posebne novce srebrne,[1] ili dinare. U obće spomenuto načelo o izključivom pravu kovanja novca careva iztočnih i zapadnih silom dogodjaja sve je više tečajem vremena slabilo, te se u XII, a osobito u XIII vieku prometnulo u protivno, dočim su si ovo pravo, što privolom što bez privole, ne samo zemlje nego i gradovi i pojedini crkveni i državni velmože usvojili.[2]

Buduć da će još biti govora o vrednoti novca, kad se o narodnom gospodarstvu razpravljalo bude, ovdje se može to pitanje zaključiti tim, da prema dojakošnjemu razlaganju kraljevska komora nije u Hrvatskoj prije XII stoljeća imala prihoda od kovanja novca, ili od pjenezničtva u obće.

O izdatcih vladalačke blagajne ili kr. komore još nam je manje poznato iz pismenih spomenika. Glede spoljašnjih troškova izviestan je samo jedan, na ime danak, koji je po savjetu velemoža („meorum omnium consultu primatum") obrekao kr. Svinimir prigodom svoje krunitbe rimskoj stolici, na godinu o uskrsu 200 bizantinskih zlatica ili solida (po prilici 1200 for. sr.).[3] O kakovu danku iztočnoj ili zapadnoj carevini ne zna se ništa. Rimskoj stolici davali su takav danak u ime počasti i drugi vladaoci kršćanski, tako n. pr. malo prije našega Svinimira poslao je češki kralj Vratislav II g. 1074 „beato Petro sub nomine census" 100 maraka (grivna) zlata.[4] Izmedju nutarnjih izdataka bijahu za cielo troškovi za uzdržavanje dvora, za obranu zemlje i u dobrotvorne svrhe. Ovo posljednje potvrdjuje već najstarija sačuvana listina, kneza na ime Trpimira od g. 852, po kojoj je on o svojem trošku sagradio i obskrbio samostan, pak njegovu crkvu dragocjenim posudjem obdario, tako da je, iztrošivši se, uzajmio od spljetskoga nadbiskupa Petra XI libara srebra, da dovrši nabavu srebrnoga posudja.[5]

Spomenuv obranu zemlje prelazim na pitanje ob *obranbenoj sili*, kojoj je jamačno vladalac stajao na čelu, i koja je velikim dielom

[1] Najstariji za sada poznati dinar: „Moneta ducis p(ro) Sclavonia" jest vojvode Mirka.

[2] V. Raumer: Geschichte der Hohenstaufen V, 344.

[3] Documenta p. 104.

[4] H. Jireček: Slov. pravo II, 154.

[5] Documenta p. 3.

Digitized by Google

imala spadati u područje njegove vlasti. I ono malo spomenika o ratovih, koje su Hrvati vodili, potvrdjuju, da je vladalac bio vrhovni vojvoda hrvatske vojske. Knez Borna, saveznik franački, vodi svoju vojsku ka Kupi proti Ljudevitu, koji stoji opet na čelu posavske vojske.[1] U ratovih proti Mlečanom svagdje se knez navodi kano vrhovni zapovjednik vojske; a tako i kralj Svinimir u ratu proti Koruščem.[2] Ne samo to, nego vladalac sklapa i mir; pak druga ratujuća stranka priznaje mu to pravo, da u ime zemlje uglavi mir i ugovor mira. Mletački dužd Petar sklapa mir s knezom Mislavom;[3] knez Domogoj s duždom Ursom Particiacom,[4] kralj Držislav nudja mir duždu Petru II Urseolu.[5] U koliko je pravo rata i mira pripadalo samomu vladaocu ili u sporazumu s viećem ili saborom, ne može se iz spomenika razabrati.

Hrvatska, kano po svojem geografskom položaju kopnena i pomorska moć, imaše i vojsku kopnenu i pomorsku. Kopnena vojska sastojala se iz dva glavna odjela: konjaničtva i pješačtva; pomorska iz brodova većih i manjih. Za sve ove vrsti vojske imamo dragocjeno svjedočanstvo iz polovine X vieka.[6] Do malo prije ukupna hrvatska vojena sila bješe sastavljena: na kopnu iz 100 000 pješaka i 60.000 konjanika ili iz 160.000 vojnika; na moru iz 80 većih brodova (σαγῆναι) sa 40 mornara na svakom, i 100 manjih brodova (κονδοῦραι) s 20 i 10 mornara na svakom, ili iz 120 brodova s okolo 5000 mornara. Ova vojena sila bijaše uslied nutarnjih nemira spala; ali kašnje se je pomogla, te je polovicom XI stoljeća imala biti još jača, pošto su se i granice države proširile bile. I dalmatinski gradovi nekadašnje bizantinske pokrajine imali su svoje brodove, sagene i galije, od kojih su druge bile za jedan put manje, te je s toga sagena u obrani vriedila dvie galije.[7] Kano što su ovi gradovi bili obvezani davati svoje brodove u pomoć prije iztočno-rimskoj carevini, kašnje pako mletačkoj obćini, tako su bez sumnje, kada je Dalmacija pridružena bila Hrvatskoj, pridruživali svoje sagene i galije hrvatskoj mornarici.

---

[1] Docum. p. 322, 324, 327.
[2] Ibid. p. 474.
[3] Ibid. p. 335.
[4] Ibid. p. 364.
[5] Ibid. p. 426.
[6] Constant. porphyr. De adm. imp. c. 31. Documenta p. 398.
[7] Ibid. p. 178.

Digitized by Google

Glede oružja, osobito kopnene vojske, u kojoj je pješačtvo brojem pretežnije bilo od konjaničtva, po bizantinskih piscih od VI—X stoljeća bijaše jugoslavenski vojnik oboružan štitom, mačem, kopjem, sulicom, lukom sa strielicami, često otrovanimi, sjekirom i bradaticom; nije mu bio tudj ni oklop, ni šljem, kaciga. „Kada ulaze u borbu, mnogi pješke udaraju na neprijatelja noseći u rukama male štitove i lukove; ne navlače si oklopa, njeki ne imadu ni košulje, niti plašta, nego samo hlaćami do bedara odjeveni nude se neprijatelju u borbu.“ „Služe se i drvenimi lukovi i malenimi strielicami, otrovom namazanimi.“ „Oružje njih svakoga sastoji se iz dva mala kopja ili sulice, kod njekih i iz velikih štitova. Rabe im i drveni lukovi i strielice, koje su natrte otrovom veoma oštrim.“[1] Ovo svjedočanstvo stranih pisaca potvrdjuje jezik, u kojem su u svih slovenskih jezicih zajedničke rieči upravo za one vrsti oružja: **штитъ, мечь копие, сулица, лакъ, стрѣла**; što pokazuje, da su tim oružjem svi Slaveni još u svojoj pradomovini oboružani bili. I u hrvatskih spomenicih do XII vieka napominju se: scutum (scutarius, scutobaiulus, hrv. ščitnik, ščitonoša), ensis, armiger, lancea, mazecha.[2] Razumieva se, da je gdje koja vrst toga oružja kod pojedinih odjela vojske mogla pretežnija biti. Rimljanom bijaše, kako je poznato, oružje za obranu: cassis ili galea, scutum, lorica i ocreae ili caliga, za udaranje: gladius, pilum ili hasta, u obće iaculum razne vrsti; a pojedini odjeli vojske, kano velites, funditores, sagittarii itd. bijahu oboružani i posebnim oružjem. Ovo oružje prešlo je u bitnosti i na iztočno-rimsku vojsku, s kojom su se južni Sloveni imali često boriti, pak se i njihovo obranbeno i navalno oružje glede vrsti nije bitno razlikovalo. Kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja, imenito kod Hrvata, imati će na to pitanje odgovoriti arheologija, koja ga nije do danas ni kušala riešiti; premda sam naš arheologički narodni muzej imade i koplja i strielica i mačeva i štitova nadjenih u Hrvatskoj, a očevidno različitih od rimskih, te pripadajućih početku srednjega vieka.[3]

---

[1] Leo diac. Histor. 108, 135, 139, 188. Precop. de bello goth. III, 14. Mauricii Strategicum XI, 5. Leo gram. Chronicon 310. — Menandri fragm. 406. Constant. porphyr. De caerem. 579. De adm. imp. c. 9.

[2] V. a. h. v. Documenta p. 491 ss. gdje se upućuje na dotične listine.

[3] Popis str. 168—182. Tab. XXXV—VI. Nadati se je razjašnjenju i od izkopina kninskih.

Digitized by Google

Južne Slovene nalazimo vješte brodarstvu, čim se javljaju na pozorištu poviesti. Oni su unatoč stražam rimskim prelazili na ladjah Dunav.[1] Oni su Obrom gradili ladje za prielaz Dunava i Save.[2] Oni su već god. 642 „na množini ladja" doplovili na južnotalijanske obale beneventanske kneževine.[3] Sve ovo postaje razumljivo samo onda, kada se osvrnemo na prekokarpatsku pradomovinu Hrvata, Srba i mezijskih Slovena i na njezine velike plovitbene rieke, koje su plovitbom od pradavnih vremena posredovale izmedju crnoga i sjevernoga mora. A što se napose Hrvata tiče, budi dovoljno sjetiti njihovih malo ne neprekinutih pomorskih navala na Mlečane počam od četvrte desetine pak do konca IX i tečajem X stoljeća. U tom razdoblju pokazuje se Hrvatska kano jadranska pomorska sila, od koje Mletačka odkupljuje dankom za svoju trgovačku mornaricu slobodu plovitbe.[4]

Namiće nam se pitanje: tko je bio dužan nositi oružje u Hrvatskoj one dobe? i kako bijaše jim vojska uredjena?

U srednjovječnoj Evropi vladalo je glede vojničke dužnosti u obće načelo, da je svaki slobodan za oružje sposoban mužkarac toj dužnosti podvržen. A kako nije bilo stajaće vojske, to je svaki uviek spreman stajao. Kod starih Germana u svakoj omanjoj župi (pagus, Gau) dizalo se sto momaka izmedju slobodnih za oružje sposobnih mužkaraca, te su oni sastavljali posebnu četu, satniju. Momci nisu umjetno izpremiešani po satnijah, već rodjaci ostaše u kupu, te su se i u posebnih skupinah borili; samo su pojedinci odabrani te su se s konjanici u prednjih četah borili. Vojvoda ciele vojske bijaše izmedju najhrabrijih odabran narodom ili žriebom; pojedine odjele vodili su starješine, poglavari. Uz ovu obću vojsku vodio je župni knez svoju družinu, sastojeću se iz momaka, koji su mu se u službu ponudili, koje je on primio i sebi prisegom obvezao. Ova je družina u miru činila knezu pratnju (comitatus), a u ratu s njim se borila s narodnom vojskom.[5] Ovaj običaj ostao je u bitnosti i u sliedećih vjekovih, nego u pojedinostih bješe izmienjen; tako je u doba karolinžko obća vojnička dužnost ograničena bila tim, što su ostali njom vezani samo imućniji gospodari,

[1] Documenta p. 217, 219, 221, 225.
[2] Ibid. p. 241.
[3] Ibid. p. 276.
[4] Ibid. p. 424.
[5] Tako izvješćuje Tacit: Germania c. 6, 7, 13, 14. Histor. IV, 15. Caesar: De bello gallico VI, 23.

Digitized by Google

dočim su si mogli siromašniji zamjenika postaviti.[1] Lenski odnošaji stvorili su opet nove vojničke družine.

Ni kod Slovena ne bijaše drugačije glede obćenite vojničke dužnosti. Po opisu bizantinskih pisaća,[2] kada je buknuo rat, svaki se je mužkarac latio oružja, samo žene i djeca s hranom povukli se ili u šume ili u utvrdjena mjesta. Po sastavu slovenskoga društva možemo si popuniti i način, na koji je mužkarac vojničkoj dužnosti zadovoljavao. Ona je za cielo udešena bila prema trima glavnima skupinama u slovenskom družtvu, koje su na krvnih svezah počivale, na ime: zadruzi, rodu i plemenu. Sama rieč „voj, vojska" znači izvorno rod, čeljad. Naša žena zove i danas u mnogih priedjelih svoga muža „vojnom", u Boci „vojska" znači još danas ili „čeljad" kućna, ili ljude u obće.[3] U Crnoj gori i Hercegovini starješine plemena ili knežina zovu se vojvode, a tako su se i u Srbiji, za Karagjorgjeva vremena zvali, „knežinske starješine."[4] Tako je bilo i u Hrvatskoj. Hrvatska vojska, koja je proti Kolomanu pošla, bijaše sastavljena iz oboružanika plemena i rodova cjelokupnoga naroda. Starješine plemenski i rodski bijahu ujedno vojvode momaka dotičnoga plemena i roda ili bratstva. U ugovoru, koji su uglavili s novim kraljem glede vojničke dužnosti, vežu se ne pojedinci nego po rodovih (generationes), bratstvih.[5] Rod je predstavljao vojničku skupinu, četu, u kojoj su se skupljali mužkarci roda sposobni za oružje, a pod vodstvom starješine roda, koji je bio vojvoda vojske roda, bratstva. U listini godine 1080 spominje se[6] „Jacobus Marianorum dux cum suis militibus"; drugdje se piše i „morsticus"[7] t. j. morski ili župan morske, primorske, župe. Kano takav bijaše vojvoda župske vojske, jer je župa naseljena bivala od jednoga plemena ili roda. Oni „vojnici" Jakovljevi bijahu od njegova roda, a on njihov „dux", vojvoda. Nu imade u naših spomenicih trag još jednoj uredbi, koja po mojem mnienju stoji u tiesnoj svezi s ustrojstvom hrvatske vojske.

[1] Cf. Capitulare missorum a. 808.

[2] Procop. de bello goth. lib. IV, c. 14. Mauric. Strateg. l. c. Theophyl. Histor. p. 257, 279. Za sjeverne Slovene to potvrdjuje Widukind i Helmold.

[3] Vuk: Rječnik: воин, војска.

[4] Ibid. ad v. војвода.

[5] Documenta p. 482.

[6] Ibid. p. 128.

[7] Ibid. p. 111, 113, 117, 132, 147, 149.

Digitized by Google

U listinah na ime spominju se „setnic, sitnic, setenic, setinic“,[1] kakovi su bili Sovina, Sracen, Vekeneg, Vlkan, Dabrovit, Boža, Bartol, Juraj, t. j. сътьникъ, po značenju „centurio“, čovjek nad stotinom ljudi. Tko se kod ove rieči ne sjeća onoga mjesta u staroj hrvatskoj kronici? gdje se o uredjenju hrvatske zemlje uz ostalo kaže:[2] „I učiniše satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudij, i te satnike učiniše svake zemlje ljudi“ t. j. ljudi one župe izabirahu si satnike. Satnika bijaše i kod drugih Slovena, kod Srba[3] navodi se iza vojevoda i tisućnika, tako i kod Rusa, gdje su tisućnici i satnici (сотникъ, сочьскій) bili vojeni čini.[4] Satniku odgovara po imenu a čestimice i po djelokrugu franački „centenarius, centurio.“[5]

Prema tomu ne ima sumnje, da je i kod Hrvata vojničtvo počivalo na zadružnih načelih. Pleme i rod postavljali su pod oružje mužku za nj sposobnu momčad pod plemenskimi i rodskimi starješinami, župani i vojvodami. Omanja skupina bijaše satnija, od sto oboružanika, pod satnikom. Plemenjaci i rodstvenici borili su se zajedno u jednom vojnom odjelu. Vrhovni vojvoda ciele vojske, sastojeće se iz plemenskih četa, bijaše knez, kašnje kralj. Na tih istih starodavnih načelih rodstva počivala je do nedavna crnogorska vojena organizacija, a počiva donjekle i poslije novih promjena. Svaki je Crnogorac, koji može nositi oružje, vojnik. Svako je pleme išlo u boj sa svojim vojvodom. Kada je god trebalo vojsku sazvati, vladika (knez) sazivao je plemenske glavare na Cetinje, da se dogovore, gdje će se vojska sastati. Pače bješe i jedan poklič dovoljan, da sva plemena za tili čas skoče na oružje. Svaki je glavar vodio svoje pleme na urečeno mjesto, gdje se je i vladika (knez) našao. Plemena se ni u boju niesu miešala u jednu gomilu, niti su se upravljala po zapovjedi jednoga zapovjednika, nego su jedno do drugoga po običaju svojevoljno zauzimala mjesta sa svojim vojvodom utrkujući se, koje će se u obrani roda i doma bolje odlikovati. Vojevali su pako uviek sa svojom puškom i o svojoj brašanici. Knez Danilo preustrojivši vojsku pridržao je stari osnov, svakomu plemenu postavi vojvodu, na svako sto ljudi stotinaša t. j. satnika hrvatskih spomenika, i na svako 10 ljudi desečara.

[1] Ibid. p. 534 ad v. setnik, gdje se upućuje na listine.
[2] Crnčić: Popa Dukljanina ljetopis. str. 19—20.
[3] Život sv. Save od Domentijana izd. Daničić str. 36.
[4] K. Bestužev-Rjumin: Русская история. I, 210.
[5] Deutsche Verfassungsgeschichte. II, 276—8, 289.

Digitized by Google

I po najnovijem preustrojstvu crnogorske vojske pod knezom Nikolom (1866) svaka četa sastoji se od 100 vojnika; dakle je prava satnija.[1]

Ovakova je od prilike bila i hrvatska vojska za vladalaca narodne dinastije. Guran vodio je momčad roda Kačića, Ugrin momčad roda Kukara, Mrmonja momčad roda Subića, Pribislav momčad roda Čudomerića, Gjuro momčad roda Svačića, Petar momčad roda Mogorovića, Pavao momčad roda Gušića, Martin momčad roda Karinana i Lapčana, Pribislav momčad roda Poletčića, Obrad momčad roda Lačničića, Ivan momčad roda Jamometića, Mironja momčad roda Tugomerića. Svaka pako ovih četa bijaše odio vojničke sile cieloga plemena, koje je vodio plemenski glavar, koji je mogao i rodstveni biti t. j. rodstveni glavar, glavar jednoga, valjda odličnoga roda, bijaše izabran za vojvodu cieloga plemena. Ovo na starodavnih načelih počivajuće ustrojstvo hrvatske vojske bješe promienjeno tek poslije sdruženja s Ugarskom, kada je feudno pravo počelo prodirati u zadružan i društven život, te su postajali feudni plemići s vojničkom dužnosti naprama feudnomu gospodaru državnomu. Onda je staru hrvatsku plemensku vojsku zamienila nova iz plemićkih družina sastavljena vojska.

Iz svega toga sliedi, da je hrvatska vojena sila, ustrojena po domaćih načelih zadružnoga i društvenoga života, glede svoje ratne snage uredjena bila kano što u drugih suvremenih državah, pak da nije u ratnoj spremi za njimi zaostajala. Bizantinci su još polovinom XII stoljeća uz okrugle štitove rabili u ratu skoro samo luk i strielice. Veći dio križara u prvom ratu bijaše bez oklopa te samo drvenim lukom oboružani; samo riedki pješaci nosili su dobar mač; a i Turci nisu nosili redovito drugoga oružja osim luka i strielica. Što u Hrvatskoj vojeni odjeli ne bijahu izpremiešani, već je stajalo pleme uz pleme; a u plemenu rod uz rod, nije bilo ni malo na štetu nutarnjemu sastavu vojske, kano što i ratna poviest Crne gore potvrdjuje.

2. Župa i grad.

Tiem smo prilično izcrpili, što se iz suvremenih spomenika dalo o vrhovnoj vlasti hrvatskoga vladaoca, kneza i kralja, izvaditi. Vlast njegova bijaše osnovana na društvenih načelih naroda; ali u tih načelih našla je i ograničenje.

---

[1] N. Dučić: Црна гора. str. 81—83.

Digitized by Google

Na tih načelih počivaše i *uredba hrvatskih župa,* koje su bile glavna karika u državnom ustrojstvu.

Što je rod i pleme u narodnom i državnom životu ne samo Hrvata nego i ostalih Slovena značio, bio sam prinukan tečajem ovoga iztraživanja iztaknuti.[1] Da ne opetujem, što je drugdje rečeno, a da spomenem, što se ovdje radi saveza spomenuti ima, sjetit ću samo na troje značenje župe kod Slovena u staro doba. Župa na ime znači: pleme i rod, onda priedjel, koji pleme zauzimlje u zemlji, napokon občinu plemena i roda u onom priedjelu. Prvo je značenje župe genetično, drugo mjestno, treće upravno. Sve što se dublje ide u davninu, sve jasnije leži u imenu „župa" ovo troje značenje, tako da su Sloveni u prvo doba zaposjedali zemlju po plemenih, u njoj jedno pleme obitavalo u stanovitom priedjelu, drugo opet u drugom, a svako živilo za sebe pod vlastitimi svoga roda glavari. Još je jedina Crna gora od slovenskih zemalja, koja je taj prastari način plemenskoga živovanja pridržala i očuvala.[2]

Da je Hrvatska po plemenih naseljena bila i da je svako pleme na okupu jedan priedjel zauzimalo, o tom ne može biti sumnje. Po predaji veoma staroj bijaše tih plemena dvanaest, a u svakom jedan ili više rodova; od tih pako po jedan bijaše najugledniji u svakom plemenu. Koji bijahu koncem XI. vieka ti najugledniji rodovi u dvanaest plemena hrvatskih, napomenuto je nješto više. Porodice tih rodova činile su stožer hrvatskoga plemstva; te se još u pozdnijih stoljećih srednjega vieka u Hrvatskoj za dokaz plemstva zahtievalo, da se dokaže krvna sveza „s plemići onih dvanaest rodova kraljevine Hrvatske".[3]

Ne može biti ni o tom sumnje, da je prvobitno pleme i župa značilo jedno. Priselice dobivali su, kano i u Crnoj gori, pravo plemena, u koje su se doselile i u kojem su stanovali u župi. Da su župe po plemenih podieljene bile, potvrdjuje donjekle i tiesan jim obseg. Na prostoru od hrvatske zapadne visočine do Neretve spominje se do blizu 30 župa;[4] kano što je i u Českoj do XIII vieka, dok je podieljena bila na plemenske župe, takovih bilo do 40, dočim je iza toga, podieljena u krajine, obzirom više na upravne

[1] Rad LVII, 131—138. XCI, 131 sl.
[2] Dučić op. cit. p. 56 sl. Rad LVII, 131—2.
[3] Rad LVII, 134.
[4] Documenta p. 512—513, gdje su izbrojene, onda Rad XXV, 41—46.

Digitized by Google

odnošaje, takovih imala tek dvanaest.[1] Za posavski dio Hrvatske ne imamo suvremenih dokaza; nu da su i ovdje do XII. vieka postojale plemenske župe, dade se izvoditi odatle, što i ovdje u sliedećih stoljećih nalazimo s jedne strane jednake plemenske odnošaje, s druge župe (comitatus, districtus) manjega obsega, tako u Pokupju i susjednom Posavju župu gorsku, podgorsku, topličku, moravečku, u Pounju humsku, neblujsku, lapačku, cazinsku, sansku, poljičku i t. d. U posavskom dielu Hrvatske najprije su, poslije sdruženja s Ugarskom, pod uplivom novih odnošaja izčeznule plemenske župe.

Šta se naziva župa tiče, ovaj je i u Hrvatskoj, kano što i u drugih slovenskih zemljah, uzet više od položaja župe uz rieke, more, gore, polja, šume ili od glavnoga grada nego li od plemena, koje je u njoj stanovalo. Ono prvo potvrdjuju imena hrvatskih župa: cetinske, gatske, krbavske, ličke, primorske, gorske, zagorske, prigorske, lučke, poljičke, zastoborske, zatinske, topličke, humske, sanske; drugo imena župa: kninske, ninske, dridske, kliške, kašnje dubičke, zagrebačke, varaždinske, križevačke itd.

Pleme, žiteljstvo župe, stanovalo je što u *gradu*, što u selih župe. **Градъ** je obćeslovenska rieč, te znači u obće mjesto s polja nečim, nasipom, zidom, plotom, odieljeno i učvršćeno.[2] Da je takovih ogradjenih miesta, gradova, bilo već u davno doba u svih slovenskih zemljah, ne može biti sumnje; stara povjestna svjedočanstva potvrdjuju „gradišta“, koja su u novije doba odkrita i kojih se je u Ruskoj, Poljskoj, Českoj i Polabju našlo do 2300.[3] Podizali su se pako gradovi na mjestih za utvrdu prikladnih i teže pristupnih, kano na otocih, u sred blatija, na visovih; a ogradjivali su se ponajviše nasipi ili zidinami.[4] Nu Hrvati su, kako sam već obširnije razložio,[5] više starijih gradova našli u zemlji, koju su zaposjeli; pak jim je trebalo samo urediti ove gradove u svoje svrhe. Takovi

[1] Jireček: Slovanské pravo. I, 44. II, 174—181.

[2] Miklošić: Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen. S. 73 gordъ. Akad. rječnik kod rieči: „grad“.

[3] J. L. Pič.: Zur romän. ungar. Streitfrage S. 169.

[4] Imade se izrično svjedočanstvo Ibrahima ibn-Jakuba oko 965 g. Kunik i Rosen: Извѣстія о Руси и Славянахъ. Записки имп. академіи наукъ. XXXII, 2 стр. 48. Izkopali bi najprije obkope, onda odanle zemlju nakrcali na nasip, pak tuj utvrdili stupovi i daskami. Zidine su sastavljane iz kamena te vapna i morta. Pič. op. cit. p. 175 slied.

[5] Rad. LVII, 127 sl.

Digitized by Google

stariji župni gradovi Tьnin (Knin), Nin. Druge su podigli ili iznova ili iz podrtina starijih, kano što je posavski župan Ljudevit učinio pomoću zidara i zanatlija iz sjeverne Italije.[1] Polovicom X. vieka spominju se: Belgrad, Hlievno, Belčin, Stlpin, Klobuk; a kašnje Bribir, Drid, Imotsko, Klis, Omiš, Šibenik, Mokrsko, Ostrog, Vrulja, Labinac itd. Sam grad, t. j. nasipom ili zidinami ogradjeno, utvrdjeno mjesto, obično ne bijaše prostran, kano što i gradišta potvrdjuju. U latinskih spomenicih zove se „castrum, castellum".[2] Bijaše sielo župana i branik ciele župe; nu pred ili pod gradom sterali su se stanovi (predgradja, suburbia) ostalih žitelja (kliško predgradje izriekom se napominje);[3] a na prostoru izmedju grada i predgradja sakupljao bi se narod na trg, sajam, sastanke, svetkovine, sudove i zborove.[4] Kralj Stjepan II držao je skupštinu „apud castrum Sibinico"[5] t. j. *kod, uz* grad, ne *u* gradu Šibeniku, premda nije ni prvo izključeno bilo. Odavle su predgradja obično postala stjecištem prometa i trgovine, dočim je grad ostao središte uprave i obrane.

Od župnih gradova bijahu različiti dvorci vlasteoski, imenom „curtes", koji su takodjer mogli ogradjeni biti, i kojih je po svjedočanstvu izprava[6] bilo i u Hrvatskoj. Takovi dvorci bijahu: kneza Trpimira Klis, kralja P. Kresimira Rogova, bana Stjepana Batina ves i nova Sela, deda Ivana Brda kod Slivnika, tepčija Kosice i Teše Gušića Hrastani, braće Vlkomira i Prede u Žrnovnici itd. Ovi dvorci bijahu siela vlasteoska i ujedno gospodarstveni stanovi.

Daleko veći dio župnoga žiteljstva stanovaše u *selih,* za koja se u naših izpravah navode rieči „selo" i „ves", lat. „villa", a njezini stanovnici „villani". Čim se je više pleme, rod množio, tim se je veća nužda pokazala novih sela u župi. Pojedine porodice, koljena roda zasnovale bi novu naselbinu, novo selo, kojega bi ime, za razliku od ostalih porodica ostavših u predjašnjem mjestu, svomu rodskomu i plemenskomu dodali. Kako je to bivalo, i kako su nove naselbine duž voda, gora, šuma, polja itd. postajale, kako je za nje trebalo pustare težiti, a šikare krčiti i kako su dobivale imena po

[1] Documenta p. 325.
[2] Ibid. p. 498.
[3] Ibid. p. 20: „suburbium Clisii".
[4] Jireček: Slovanské právo II, 20.
[5] Documenta p. 149.
[6] Ibid. p. 502: curtis.

Digitized by Google

položaju, zemljištu i po prirodnoj sastavini okoliša — već sam o svem tom drugdje[1] pobliže razpravljao.

Grad sa seli sastavljao je župu; nu sela su bila njezina glavna moć; s toga, pak i odanle, što je njihovo stanovničtvo imalo naprama gradu posebnih obveza (bilo je na ime dužno grad zidati, uzdržavati, čuvati i braniti), i što je o svem tom neposrednu brigu vodio poseban nadziratelj, kadšto se, bar u Srbiji u XIV stoljeću,[2] župa razlikuje od grada, tako da ona sve izvan grada obuhvaća. U naših izpravah spominju se „castellanus", i *„gradščik"*, koje drugo ime navodi se i („graščik") u zakonu vinodolskom uz „satnika" za posebnoga službenika one obćine, a kano „castellanus, gradščik" navode se Prestancij, Pribigoj i Zaron.[3] U Bosni je u srednjem vieku „градьштанъ" značio gradskoga vojnika.[4] I u Njemačkoj dolazi gradska vojnička posada pod imenom castrenses, castellani.[5] Nu ja volim „gradščiku" naših listina dati onaj položaj, koji je „kastelan" zauzimao i kašnje u Hrvatskoj, te je i kroz srednji viek za nj pridržana narodna rieč „graščak" (grajščak),[7] na ime kano neposredni nadzornik grada. Ovo su zvanje obavljali posebni načelnici i kod ostalih Slovena pod različitimi nazivi, kano kod Čeha, Poljaka i polabskih Slovena „castellanus", praefectus, poslije po njemačkom „burggravius", kod Rusa „posadnik", kod Srba po gr. ѣефалиа.[8] Gdješto su kašnje kastelani poradi važnosti grada u župi dobili upliv i u drugih javnih poslovih, tako na pr. u Českoj u sudstvu.

Nu glava ciele župe bio je i ostao *župan* njezin. Župan je prije svega bio starješinom plemena, a kakav je kano takav zauzimao položaj u državi, u vieću vladaočevu i u sboru naroda, to je već napried potanje rečeno.[9] Ovdje budi dovoljno sjetiti, da se je kod Slovena u obće a kod Hrvata na pose kneževska i kraljevska

[1] Rad LVII, 132—5.

[2] Primjere v. kod Daničića: Rječnik a. v. жоупа.

[3] Documenta p. 498, 509 ad v. castellanus, gradščić.

[4] Daničić: rječnik a. h. v.

[5] Walter: Deutsche Rechtsgeschichte II, 371.

[6] V. Tkalčić: Povjestni spomenici Zagreba. Index: castellani, gdje se upućuje na listine.

[7] Kukuljević: Acta croatica p. 57, 59, 60.

[8] A. Maciejowski: Historya pravodavstv slov. IV, 112, 122. Jireček: Slov. pravo II, 183, Daničić: Rječnik a. v. ѣефалиа. ѣефалїе, ꙗко соу по градовѣхъ . . .

[9] Rad XCI, 128 sl.

Digitized by Google

vlast polagano iz županstva razvila, nu da je knez i kralj ostao sveudilj samo prvakom medju glavari župa, plemena, medju župani. Župan je bio vojvoda vojske župe, plemena, branilac njezin u vrieme rata; bio je vrhovni sudija župe, kada god sam vladalac nije neposredno ili kroz svoga zamjenika priepore rješavao. Župana nije postavljao vladalac, nego je iz pojedinih rodova, bratstava, plemena biran bio. Posvema je u duhu plemenske uredbe, što stari spomenik tvrdi,[1] da je u dvanaest plemena hrvatskih bilo šest rodova, iz kojih su se župani, a šest, iz kojih su se banovi birali. Kada dukljanska kronaka i hrvatski ljetopis ovo pravo dopituju kralju, premda ga ograničuju na plemstvo,[2] miešaju potonja vremena sa starijimi. I u Českoj je župana postavljao vladalac, ali izmedju plemića župe;[3] nu taj običaj imao se razviti pod uplivom susjedne Njemačke, u kojoj je kralj imenovao „comites" za pojedine grofije (grafia, comitatus), jer se on smatrao vrhovnim, gospodarom države, koje su pojedini dielovi njemu neposredno podčinjeni bili; te je s toga mogao njihove glavare imenovati, premjestiti i odpustiti.[4] Ovakova vlast vladaočeva ne da se u sklad dovesti s plemenskimi načeli, na kojih je osnovu hrvatska država sagradjena bila. Tako je i u Crnoj gori bivalo. Svako je pleme imalo od najstarijih vremena svojega kneza ili vojvodu. Vojvodstvo je i kneževstvo nasljedno u pravom koljenu od oca na sina; a kada bi se u njem mužkarci zatrli, onda prelazi na pobočno koljeno u istomu bratstvu.[5]

U naših se izpravah XI. stoljeća navode još *podžupani, satnici* i *pristav*, koje dovodim u tiesan savez s upravom župe. Prvi dolaze[6] u ovih polatinjenih oblicih: post- i pod-iuppus, — suppus. Spominju se obično uz župane i druge dostojanstvenike obavljajuće kakav javan posao. Sudeć po tom, što se Dražen piše „postiuppo de Blatta",[7] a „Blato" bijaše kod Rogove u sidražkoj župi, moglo bi se zaključiti, da je župa bila razdieljena u omanje kotare, podžupe, kojih je neposrednim glavarom bio „podžupan".

[1] Documenta p. 486.
[2] Crnčić: Popa Dukljanina ljetopis str. 18—19.
[3] Jireček op. cit. II, 181—2.
[4] Walter op. cit. I, p. 101—103.
[5] Dučić: Црна гора. Стр. 58.
[6] Documenta p. 528 ad v. postiuppus, gdje se upućuje na dotična mjesta.
[7] Ibid. p. 54

Digitized by Google

Svakako bijaše u župi podredjen županu. Što je *satnik* bio u vojničkom pogledu, to je malo više rečeno. Nu da je satnik bio ne samo vojnička osoba nego da je obavljao službu i u župi, sliedi odanle, što se u izpravah uz župane navodi. Ovakav zadatak pripisuje satnikom i dukljanska kronaka i hrvatski ljetopisac,[1] od kojih prva piše: „dedit autem unicuique bano, i. e. duci, potestatem sub se habere septem centuriones, qui recte ac iuste populum iudicarent et tributa acciperent . . . comitibus vero, i. e. iupanis, iussit sub se habere unum sednicum, qui cum eo similiter iudicaret populum cum iustitia . . . "; drugi pako: „da svaki knez (župan) prizove jednoga satnika i da nima prez rečenoga reda ni jedan sud biti tvrd." Po tom su satnici sa županom bili sudci u župi. Takav zadatak imao je i u franačkoj državi „centurio, centenarius, tunginus" t. j. satnik. Grofija na ime bijaše podieljena u centene (situs, pagellus, kadšto marcha) t. j. u satnije; a u svakoj sud pod satnikom. U početku je glavom toga suda bio centenarius, satnik; ali kašnje je sudu predsjedao i rukovodio ga sam „comes", komu je tada pomoćnikom bio „centurio" kotara, s toga bješe smatran kano njegov sudac (iudex).[2] Po rečenih spomenicih takovu je zadaću imao satnik i u Hrvatskoj; bijaše sa županom sudija. U Českoj je županu (iudex) stajao o boku „castellanus", koji je takodjer vojena osoba bio. Najmanji podrazdjel župe u Hrvatskoj imao takodjer biti „centena, satnija", i to ne samo u vojničkom nego i u sudbenom pogledu. I u Crnoj gori imade u satnijah (kapetanijah) manji sud, kod kojega su sudije plemenski „stotinaši" t. j. satnici.[3] Ondje je na dalje postojalo plemensko sudište t. j. sud za svako pleme (župu), kojemu je sudijom bio knez ili vojvoda.[4] Prema tomu bili su i u Hrvatskoj *sudije u župi:* župan i satnik, ovaj drugi po svoj prilici u svojoj satniji u manjih sporovih. Odavle se gdješto u izpravah rieči „iupanus" i „iudex" zamjenjuju, jer je župan bio, kano plemenski glavar, sudijom župe t. j. rodova i porodica onoga plemena. — U jednoj pažkoj izpravi[5] od god. 1071 navodi se po mojem izpravku *„pristav"*, i to kano izvršujući organ kneza. U listinah sliedećega stoljeća često se spominju „pri-

[1] Crnčić op. cit. p. 20—21.

[2] Walter op. cit. I p. 104.

[3] Dučić op. cit. p. 54.

[4] Ondje str. 48.

[5] Documenta p. 89.

Digitized by Google

stavi", „pristaldi".[1] Spominje se takodjer u zakonu vinodolskom, u poljičkom statutu, u glagolskih[2] i latinskih listinah, a imale su ga i dalmatinske obćine;[3] nalazimo na dalje „pristava" u Srbiji i Bosni i Dubrovniku[4] tako, da ne ima sumnje, da je i u Hrvatskoj prije XII. vieka kod župnoga suda bio pristav kano izvršujući organ. Tim se nemisli ipak tvrditi, da je bio pristav stalno namješten službenik, jer je mogao biti po županu naznačen za stanovit čin. S toga se i u kasnijih hrvatskih izpravah veli: „dati pristava" t. j. odpraviti pristava na mjesto, gdje je spornu stvar trebalo izpitati; „potvrditi pristava" znači utvrditi samo po pristavu obavljen izvid.[5] U Českoj zvao se takav izvršujući organ župnoga suda po lat. „camerarius",[6] po svoj prilici za to, što je ujedno pobirao sudbene pristojbe i globe, te je predavao u blagajnu (camera). U Rusiji zvao se takodjer „приставъ";[7] u Poljskoj obično lat. „preco". U ostalom „legatus" kralja P. Kresimira i kralja Svinimira, sokolar Apric i primorski župan Jakov, za izvid prieporнoga predmeta[8] nisu bili drugo nego „pristavi" ad hoc.

Prema tomu bijahu u Hrvatskoj župan i satnik sudije župe, plemena, a izvršujući organ „pristav".

Još mi je napomenuti jednu sudstvenu uredbu, koja je po mojem mnienju tada već u Hrvatskoj postojala. U naših se na ime izpravah, kano što sam već jednom napomenuo,[9] spominju *„boni homines"*,[10] koji su kano vjerodostojna lica kod izvida i presuda sudjelovali. Spominju se i u spomenicih hrvatskih potonjih vremena. U vinodolskom zakonu[11] zovu se *„dobri muži"*, te se njihovu svjedočanstvu daje podpuna vjera. Ovo ime, na ime „dobri muži", nose i u glagolskih listinah XV vieka.[12] U Bosni zovu se „добри

[1] Kukuljević: Cod. diplom. CSD II, 270 ad v. pristaldi, gdje se upućuje na listine.

[2] Acta croatica br. 3, 4, 12, 18. 33, 60, 107, 117, 127 itd.

[3] A. Reutz: Verfassung und Rechtszustand der dalm. Küsten-Städte und Inseln im Mittelaltr. p. 97.

[4] Dokazi kod Daničića: Rječnik kod r. приставь.

[5] Јагичъ: Законь Винодольскій стр. 137.

[6] Jireček op. cit. II, 183.

[7] Primjeri kod Miklošića: Lexicon palaeoslov. ad h. v.

[8] Documenta p. 82, 113.

[9] Rad XCI, 166.

[10] Documenta p. 41, 59.

[11] Izd. Jagića str. 41.

[12] Acta croatica nr. XVI, XVII, XXII. p 47—48, 51.

Digitized by Google

люди";[1] a tako i u Rusiji „добри людие".[2] U franačkoj državi zvali su se lat. „boni viri" a u domaćem jeziku „rachinburgi", slobodni vlastnici, koji su kano takovi uživali pravo biti kod suda prisjednici i u svih važnijih sporovih svjedoci, i koji su jedini bili članovi občine s pravom glasa. Oni nisu samo „ingenui" ili „liberi" bili nego ujedno i posjednici zemljišta; pa kano takovi bijahu „boni viri",[3] t. j. učestnici sudbene vlasti. Takovi učestnici sudbene vlasti i pouzdani svjedoci u priepornih pitanjih bijahu u Hrvatskoj „boni homines" naših latinskih a „dobri muži" ili „ljudi" naših hrvatskih spomenika. „Dobri muži" sjedili su, kako nam opisuju naše izprave, uz občinske starješine, kada su se občinski poslovi razpravljali. Ova se uredba od davnine sačuvala u Crnoj gori. Kano što su god plemena u Crnoj gori bila zasebna i upravno jedno od drugoga nezavisna, tako jim je i sudstvo bilo po plemenih odieljeno i nezavisno. Sudije su bile glavar plemena sa još 6 ili 12 a kadšto i 24 odabrana plemenika, koji su se zvali „dobri ljudi". „Dobri ljudi" od 6 ili 12 lica sudili su kako manje tako i veće parnice i priestupe; a „dobri ljudi" od 24 lica obično su sudili krvnine, kada bi se bratstvo poginuloga sklonilo na pomirenje. U taj su sud oba bratstva, na ime poginuloga i krvnikovo, birala po 12 „dobrih ljudi". Na presudu toga izbornoga suda vazda su pristajale obje stranke.[4] Što se je u Crnoj gori sačuvalo do novije dobe, to je njekada u Hrvatskoj i u obće kod svih Slovena bilo. Sudjelovanje „dobrih ljudi" samo je posljedica plemenskih odnošaja, koji su, kako je često opaženo, sav život pronicali. Župan, satnik (u Crnoj gori knez, stotinaš), bijahu u svih javnih poslovih plemena njegovi naravni starješine; ali pleme samo dodavalo bi jim u licu „dobrih ljudi" svoje pouzdanike. U zadatku nije bilo razlike izmedju „boni homines, dobri muži, dobri ljudi" kod Hrvata i Slovena te izmedju „boni viri, rachinburgi" kod Franaka i Germana; ali bijaše izmedju njih glede koriena jim ta razlika, što su ovi drugi svoj odlični položaj izvodili iz krvi i posjeda, dočim je položaj kod onih prvih osnovan bio samo na plemenskih načelih. Kod Germana mogli su „boni viri" biti samo oni, koji su pripadali slobodnomu sloju naroda, te uza to bili slo-

[1] Gl. Daničićev rječnik a. h. v.

[2] Primjer kod Miklošića: Lex. palaeoslov. à. v. **добръ**. Sr. Maciejowski op. cit. III, 180. 335.

[3] Walter op. cit. I, 73. II, 69.

[4] Dučić op. cit. p. 48.

Digitized by Google

bodni gospodari zemlje, dočim je kod Slovena mogao biti odabran medju „dobre ljude“ svaki plemenik, jer kod njih nije ni bilo neslobodnih.

Najmanja skupina u župi bijaše *selo*. U naših izpravah zove se, kako već spomenusmo, obćenitim imenom lat. „villa, vicus“ (naprama „civitas, urbs“), hrv. „selo, ves“, a žitelji „villani“ naprama „cives“.[1] Ovi latinski nazivi za selo bijahu u običaju i na zapadu germanskom i romanskom. U susjednoj franačkoj državi „centena“ (satnija) obuhvaćaše seljačke obćine, kojih se područje zvalo „marca“, a ova je sastojala iz dvie glavne skupine zemalja, na ime iz zemalja u posebnom sukromnom i iz zemalja u zajedničkom, obćinskom posjedu. Prva vrst, skupina, zemalja bijaše spojena s „curtes, mansi“, dvorci, štono su redovito u kupu kano selo (villa, vicus, locus), al i raztreseno ležali; druga pako obuhvaćaše šume, pašnjake, pustare, vode za zajedničko uživanje, i to tako, da je ovo uživanje privezano bilo na pojedine „mansi“. Seljaci jedne „marke“ (commarchani, contribules, vicini) sastavljali su jednu obćinu pod jednim glavarom, koji se zvao „decanus“ i „tribunus“. Poslovi sela obavljali su se u seoskom sboru (skupštini); nu manje stvari rješavao je dekan. Članovi obćine s podpunim pravom bili su samo podpuno slobodni žitelji; stranci mogli su se doseliti u obćinu samo uz privolju svih obćinara.[2] Slovenska seoska obćina bijaše osnovana na plemenskih načelih. Selo je sastavljao jedan rod, živući u zajednici, imajući jednoga gospodara i jedno zajedničko ime. Najčvršćim vezom svih žitelja ove zajednice bijaše zajednička imovina njihova; to bijaše „obćina“ naprotiv baštini, djedini, ili imovini pojedinaca. Ovaj vez ostao je netaknut i onda, kada je vez rodstva oslabio, pošto su pojedinci postajali samostalnimi gospodari na svojih baštinah. U Crnoj gori imade svako pleme i opet svako bratstvo, pa gotovo i svaka zadruga svoj osobiti pašnjak, svoju osobitu dubravu itd., kojimi se mogu služiti samo članovi onoga plemena, onoga bratstva, one zadruge. Starješinom bratstva je vazda najstariji mužki član bratstva i on je njegov zastupnik u nutra i iz vana; on sazivlje bratstvene skupštine, predsjeda im i razpušta jih i ima izvršujuću vlast; u skupštine pako dolaze sami domaćini. Obćina izčezava u bratstvu i plemenu, te imade toga radi tako malo posala, da joj i ne treba osobitoga

[1] V. Documenta: Index a. h. v. Obširnije u Radu LXX, 179.
[2] Walter op. cit I, 108—110.

Digitized by Google

ustroja; već ako treba obaviti kakav posao, koji je čisto seoski a ne bratstveni, to ga obavi glava sela s desetari i stotinaši (satnici). Ako je bratstvo sve u jednom selu, tada je glava bratstva ujedno i glava sela, a zvao se prije knez; o boku su mu pako domaćini. kojim broj nije opredieljen. Općinske starješine bira si sam narod a gdješto je knezom općine domaćin kuće, iz koje je od davnina knez bivao.[1] Ovakova od prilike bijaše u Hrvatskoj u staro doba seoska općina, t. j. pleme i bratstvo, rod (generatio), obavljahu one poslove, koje drugdje obavljaše zemljišna općina (marca). To se može zaključiti i odanle, što u naših izpravah onoga razdoblja, ako se i navodi „villa, vicus", ne ima traga ustroju njihovu, jer su glavari plemena i roda obavljali i općinske poslove uza sudjelovanje domaćina, što je i lasno bilo uz onako tiesan zemljišni obseg župe.

Iz župne uprave izuzete bijahu *„civitates"*, a kao takove se u naših izpravah navode: Zadar, Spljet, Trogir, Osor, Krk, Rab, Nin, Belgrad. Žitelji gradova zovu se „cives", a kano skup dolaze i pod imenom „populus". Kada se uz ovu rieč spominje „clerus" ili „nobiles": tada „populus" znači sve ostale „cives". Spominju se na dalje „cives maiores" i „cives minores", od kojih prvi znače „nobiles" drugih izprava, tako da „cives maiores" znače „nobiles", a „cives minores" ostale gradjane, „populum", koji nisu „nobiles". Ovi gradjani bijahu naprama onim prvim „ignobiles", kano što potvrdjuju izriekom dvie izprave. „Nobiles" zovu se takodjer „magnates, proceres" t. j. toliko koliko „maiores" naprama „minores". S toga se u naših izpravah spominju dva razreda gradjanstva, na ime „cives maiores" ili „nobiles", ujedno „magnates, proceres", te „cives minores" ili naprama prvim „ignobiles"; oba pako obuhvaćaše „omnis populus", populus.[2]

Prema tomu dielilo se gradjanstvo u dva glavna razreda: u višê gradjane, plemiće, i u nižê gradjane, neplemiće. Prvi razred sastavljao je gradsko plemstvo, velikaštvo, velmožtvo, drugi ostalo niže, obično gradjanstvo. Ovaj pojav u gradovih Dalmacije X. i XI. stoljeća biti će nam jasan, kada se sjetimo, da postanak dalmatinskih gradova dopire čak u rimsko doba, da su tada i u nje uvedene rimske gradske uredbe, da su se ove, kano i u ostalih rimskih gradovih, razvijale postupice, pak da u njekih od njih,

[1] Bogišić: Zbornik sadašnjih pravnih običaja, str. 511 sl. Jireček: Slov. pravo II, 184

[2] Dokaze navedoh u Radu LXX, 180—1.

Digitized by Google

kano u Zadru i Trogiru, pa i u Spljetu, naseljenu od Solinjana, rimske gradske tradicije, ma koliko i uzdrmane bile, nisu nikada izumrle, već su preživile i razpast rimske carevine i kratko gotsko gospodstvo i hrvatsko zaposjednuće pokrajine. Nestalo je do duše od pet starih rimskih kolonija Epidavra, Narone, Salone, Aequuma, ali se sačuvao Jader, a od Epidavra posta Ragusa, od Salone Spalatum. Od municipija preživjela su carstvo glavni grad Liburnije Scardona, na dalje Corinium, Nedinum, Nona (Enona), Senia, Tragurium, Risinium, ako se je i preobrazilo žiteljstvo djelomice ili posvema. Žiteljstvo u tih dalmatinskih gradovih dolazi na odkritih do sada nadpisih pod nazivom „cives, populus, plebs". „Populus" je obuhvaćao „cives et incolas" (πολῖται καὶ μέτοικοι) t. j. cives maiores et minores naših izprava. „Populus" bijaše podieljen u „curiae", te je po kurijah u skupštini vršio svoje gradjansko pravo. Na dalje spominju se u rečenih nadpisih: ordo (et cives), decuriones, t. j. vieće gradsko (ordo, senatus, curia, ordo decurionum), koje gradskom občinom upravljalo; kojega članova broj bijaše ustanovljen u ustrojstvenom zakonu colonie i municipia, obično od stotine doživotnih članova. U vrieme carstva prešla je vlast skupštine polagano na vieće, te se je postupice u duhu aristokratičkom preobrazilo; tada su njegovi članovi (decuriones, curiales) stvorili aristokraciju, plemstvo grada, naprama kojemu je ostalo gradjanstvo bilo „plebs, plebeius". Od konca III. i početka IV. vieka, kako je na gradsku upravu jedan dio porezničtva prenesen pod odgovornošću vieća, posta zastupstvo u vieću tegotnim i mrzkim, te bi se ga bio svaki rado riešio, da nije zakon nastojao kurije uzdržati koli pogledom na osobe toli pogledom na gradsku imovinu; te je uslied toga „curia" postala nasljednim plemstvom. Tim se putem u gradovih stvorilo plemstvo iz obitelji, koje su dužnosti u vieću obavljale; obitelji da kako imućnih i uglednih. To su „nobiles, magnates, proceres" naših listina.[1]

Kada gradske uredbe u Dalmaciji za vladavine narodne hrvatske dinastije prislanjamo na rimske kolonije i municipija, ne mislimo, da su one ostale nepromienjene. Nadošli su novi življi, koji su novih promjena donieli. Tuj je prije svega bilo svećenstvo i moćan upliv crkve. Već su kasniji rimski zakoni biskupom povjeravali poslove, koji su stajali u tiesnoj svezi s dužnostmi municipijskimi,

[1] Ondje str. 182—3.

Digitized by Google

a biskup se često spominje ujedno s „defensores" grada.[1] Car Justinian povjeri pače biskupu vrhovni nadzor nad ukupnim gradskim imutkom.[2] U Italiji poslije propasti carstva bijaše biskup grada često jedinim zastupnikom gradjanstva naprama nadošloj novoj vlasti državnoj. Kada se dakle biskup i svećenstvo u naših izpravah spominju na čelu grada ujedno s inim zastupstvom njegovim, nije to puka čast, već se naznačuje, da su s gradjanstvom vlast dielili u gradskih poslovih. Rabski biskup Majo „ujedno s Belatom priorom, kano i sa svećenstvom i pukom stanujućim u gradu", a tako i krčki biskup Vital „s cielim svećenstvom, ujedno s Andrijom priorom i sa svimi stanovnici grada"; upravo tako i osorski biskup Martin „ujedno i Ivan prior i svi stanovnici grada, tako svećenstvo kako i puk" ugovaraju god. 1018 za Rab, Krk i Osor s mletačkim duždom Otonom te ugovor podpisuju sa zastupnici gradjanstva i svećenstva.[3] Na dalje, ugovor koji su dalmatinski gradovi god. 1076 uglavili s Mlečani proti Normanom, potvrdjuju uz načelnike i gradjane spljetski nadbiskup i biskupi ninski i belgradski.[4] S toga se na čelu mnogih izprava gradskih,[5] koje se uviek ne tiču poslova crkvenih, navodi i ime biskupa, kadšto uz ime iztočno-rimskoga cara ili dalmatinsko-hrvatskoga kralja, što ne znači samo čast nego i vlast biskupa u gradskoj upravi. A i ostalo svećenstvo grada dielilo je vlast u gradskih poslovih s gradjani većimi i manjimi,[6] s toga, kako već rekosmo, izraz „clerus et populus" naznačuje crkvene i svjetovne zastupnike gradske samouprave.

K staromu romanskomu gradjanstvu prispjeo je polagano i hrvatski u zemlji gospodujući živalj, koji je osobito tada ojačao, kada je hrvatska državna vlast u Dalmaciji zamienila iztočno-rimsku. Premda većina i gradjana i gradskih zastupnika u spomenutih dalmatinskih gradovih nose po domaćih izpravah u X. i XI. stoljeću imena romanska,[7] to se nalaze i u gradskih službah takodjer hrvatska; tako su bili priori u Zadru Grubiša, Drago, Dabro,

---

[1] L. 36 cod. de episc. L. 22, 30 cod. de episcop. aud. L. 8 cod. de defensor. civit.

[2] C. 26. C. de epic. aud. (1.$_4$) nov. 128 c. 16.

[3] Documenta p. 32—34.

[4] Ibid. p. 102.

[5] Cf. ibid. p. 28, 38, 39, 41—44, 47, 49, 51, 63, 89, 91, 95.

[6] Cf. ibid. p. 58, 108.

[7] Rad LVII, 110—12.

Digitized by Google

Vitača, u Spljetu Valica, Crne, u Trogiru Dabrana, sudci u Zadru Volen i Desina, tribunus u Spljetu Drago i t. d. Zadarski prior Madij, u kojega obitelji nalazimo članove slovjenskih imena: Dabro i Većenega, bio je pače u rodstvu s hrvatskom kraljevskom porodicom.[1] Ako ova naplav hrvatskoga življa u romansko gradjanstvo i nije preobrazila stari ustroj, to ga je ipak tjesnije privezala Slovjenstvu, pak i nehotice osviežila ga novimi misli.

Sada se pita: koj bijaše organ gradske samouprave? Gdje se je volja gradjanstva izražavala?

U naših izpravah nalazimo očiti trag i gradskim skupštinam i gradskomu vieću. Skupštine razumievaju se ondje, gdje se govori o sastanku ukupnoga puka (universus populus),[2] svećenstva i puka ili svećenstva i svih žitelja grada,[3] većih i manjih gradjana,[4] velemoža i najmanjih.[5] Jasno je takova skupština izražena u zadarskoj listini od g. 986 ovimi riečmi:[6] „Maius prior . . . ciuitatis (Iadere) . . . una cum consensu omnium nobilium civitati(s) Iadere . . . atque universi populi, maiorum et minorum omnium, in unum conglobati.“ Gdje se pako govori o sastanku s gradskim načelnikom samo plemića (nobiles, magnates, proceres): tuj se razumieva gradsko vieće.[7] Skupština odgovara rimskim „concio, comitia, conciliabula,“ vieće pako „ordini, senatui, curiae,“ koje je rieči zamienilo ime „consilium“.

Ukupno gradjanstvo sastajalo se rjedje u skupštinah, imenito onda, kada se radilo o veoma važnih poslovih, koji su u sudbinu ili posjed grada zasiecali. Spoljni odnošaji grada, u koliko su o volji ili želji gradjanstva visjeli, rješavani su u skupštinah; tako odnošaji Krka, Raba i Osora naprama mletačkoj obćini god. 1018, onda ugovor god. 1076 Spljeta, Trogira, Zadra, Belgrada, pak god. 1097 Spljeta s Mletci.[8] Skupština je odlučivala takodjer u slučajevih, kada se radilo o odtudjivanju gradskoga imutka[9] ili o podjeljivanju povlastica na uštrb gradskomu prihodu,[10] ili o dra-

[1] Documenta p. 66, 67.
[2] Ibid. p. 21.
[3] Ibid. p. 32—4.
[4] Ibid. p. 21, 102, 178.
[5] Ibid. p. 43.
[6] Ibid. p. 21.
[7] Ibid. p. 21, 25, 43, 63, 69, 72, 77, 101, 128, 155, 175, 176.
[8] Ibid. p. 32—34, 101—2, 178.
[9] Ibid. p. 21.
[10] Ibid. p. 157.

Digitized by Google

govoljnom obterećivanju gradjanstva.[1] Imade u dvie izprave[2] i natucanje, kako je skupština svoju volju u pitanju, koje se razpravljalo, očitovala. Predlog je na ime formulovan, a gradjanstvo upitano: je li ga prihvaća, („si placeret"); na što ga ono odobri klicanjem: „placet", ili: „fiat, fiat". Ako se zaključak imao podkriepiti ustanovom kazne, tu je prior s plemići, t. j. s viećem, izricao; a puk bi opet uzkliknuo njekoliko puta: tako budi („fiat"). To se je zvalo: zaključeno „uno consilio et pari voluntate, omnibus consentientibus civibus,[3] communi consensu,[4] prema rimskomu „decurionum decreto et populi consensu".

Nu dočim je gradjanstvo samo najživotnija pitanja občine u skupštini razpravljalo, bijaše gradsko vieće redoviti organ gradske samouprave. Članovi gradskoga vieća bijahu samo gradjani prvoga razreda, „cives maiores, nobiles, proceres, magnates". U potonjoj dobi bijaše „consilium maius, generale" u svih dalmatinskih gradovih sastavljen od svih punoljetnih plemića gradskih. Čim je plemić zakonitu dobu (u Zadru 20, u Šibeniku 18, u Trogiru čak 16 godinu), dostigao, bio je po svojem rodu u vieće uveden i medju članove upisan s pravom siela i glasa.[5] Ovaj običaj XIII. i XIV. vieka dopire bez sumnje u mnogo starije doba, preko praga XII stoljeća, jer je bio malo ne obćenit u svih gradovih s gradskim viećem; a nalazi potvrdu u izpravi[6] zadarskoga priora Draguša od god. 1096, koju potvrdjuju ne samo pojedini plemići (proceres) ondje imenovani, nego i njihova braća, sinovi i unuci, razumieva se kano ravnopravni članovi plemstva, jer inače potvrda njihova ne ima smisla. Je li je već tada, kano što kašnje, gradsko vieće imalo pravo popuniti se iz razreda neplemenitoga gradjanstva iz gradjana „manjih", nebi se moglo dokazati. Nu da su u vieće ulazile i osobe, koje nisu pripadale starodavnomu romanskomu gradjanstvu već hrvatskomu plemstvu, spomenuto je više; a to bi svjedočilo, da je vieće imalo pravo uzimati u svoj krug i druge

[1] Docum. p. 108.

[2] Ibid. p. 160, 175.

[3] Ibid. p. 21, 22.

[4] Ibid. p. 57.

[5] Reutz: Verfassung und Rechts-Zustand der dalm. Küstenstädte. S. 29—30.

[6] Documenta p. 175.

Digitized by Google

osobe, koje nisu pripadale davnomu gradskomu plemstvu, kako je za cielo kašnje bivalo.[1]

Gradsko vieće bijaše vrhovna upravna i zakonotvorna oblast za grad i gradjanstvo. Na čelu trogirske listine[2] od god. 1064 poslije cara Konstantina, Duke i biskupa Ivana napominje se s gradskim načelnikom svekoliko plemstvo gradsko („omnibusque nobilibus"), akoprem je kod čina i niže gradjanstvo sudjelovalo. Tuj dakle zauzima vieće gradsko mjesto poslije vrhovne državne i crkvene glave, kano vrhovna gradska oblast. Takovo mjesto daje vieću, t. j. plemstvu, i dubrovačka listina[3] od g. 1023, navodeći ga na čelu poslije careva Vasilija i Konstantina, biskupa i kneza (praeses). Svi važniji gradski poslovi, za koje nije trebalo sudjelovanja gradske skupštine, razpravljani i riešavani su u vieću. Kada se radilo, da se crkven zavod nadieli zemljom, oslobodi od občinskih dužnosti, uredi njegov gospodarski položaj naprama stanovničtvu grada, obdari pravi i povlasticami,[4] ili da mu se ustupi dio dohodka gradskoga priora:[5] trebalo je upitati privolju plemstva t. j. vieća. U vieću su se i važniji priepori presudjivali;[6] a pojedini plemići bi u priepornih slučajevih izvide preduzimali.[7] Kano javne osobe pozivani su od stranaka, da prisustvuju razpravi, kod koje bi pruće stranke na izmirenje sklanjali.[8]

Ako su se ovakovi upravni poslovi, za koje se nalazi potvrda u spomenicih, razpravljali sudjelovanjem gradskoga plemstva: može se predmnievati, da je područje njegove vlasti bilo mnogo širje i obsežnije. A ovo se je područje širilo u onoj mjeri, u kojoj je upliv skupštine ukupnoga gradjanstva na gradske poslove padao. Da se je to dogodilo i u dalmatinskih gradovih, kano što i u talijanskih, može se nagadjati odanle, što u naših spomenicih nalazimo gradsko vieće, t. j. plemstvo s poglavarstvom, češće nego li gradske skupštine razpravljati i važnije gradske poslove, koji inače dolaze samo pred cjelokupno gradjanstvo.

---

[1] U Trogiru je malo vieće takovu osobu velikomu predlagalo, koje je tada glasovalo, te je predložen bio primljen, ako je $^2/_3$ glasova dobio. Reutz op. cit. p. 30

[2] Documenta p. 63.

[3] Kukuljević: Cod. dipl. I, 103.

[4] Documenta p. 75—8, item p. 25, 43, 70.

[5] Ibid. p. 175.

[6] Ibid. p. 155.

[7] Ibid. p. 176.

[8] Ibid. p. 128.

Digitized by Google

O mjestu sastanka i o načinu viećanja kano i o drugih običajih u skupštini, malo nam je iz naših izprava poznato. U Zadru držana je skupština takodjer „in episcopii domo s Anastasiae“,[1] po svoj prilici obzirom na položaj biskupa u gradskoj upravi. Nu jedva se može dvojiti, da je već tada imao svaki grad svoj občinski dvor (viećnicu). Jeda li je već tada, kano kašnje, sastanak urečen bio svečanim zvonjenjem gradskoga zvona, tko je uricao sastanke, da li načelnik grada; koliko puta su se držali redovito (u Dubrovniku na 25 svakoga mjeseca); komu je kod razpravljanja pripadala iniciativa itd. — na sva ova i druga pitanja ne daju nam sačuvani spomenici dosta jasna i stalna odgovora.

Priedjimo sada na iztraživanje o *gradskoj izvršujućoj vlasti*, o magistratu.

U naših se listinah spominju ovi gradski oblastnici: prior, tribunus, iudex, advocatus. Progovorit ćemo o svakom na pose.

Priora nalazimo u Zadru, Spljetu, Trogiru, Rabu, Osoru, Krku. On stoji na čelu grada, te se i u javnih izpravah navodi poslje vladaoca uz biskupa na čelu njihovu. Ovo ime za gradskoga načelnika polazi od dobe vladavine bizantinske, dočim se u Carigradu pridržao rimski običaj, da se pokrajine upravljaju kroz izaslane pretore, preside, proconsule, napokon priore, te je ovo ime po svoj prilici donosio takav carski izaslanik u temu Dalmaciju; a kašnje je ono prešlo na glavara gradskoga.[2] Još sliedećega vieka nose ovo ime gradski načelnici;[3] nu već se počelo uvlačiti i ime „comes“, običnije u Ugarskoj.[4] Glavar talijanskih gradova nosio je u to doba obično ime „consul“, u Mletcih od god. 697 „dux“ (doge). Ime „prior“ dolazi najprije u Zadru, i to već godine 918,[5] te ovdje i u drugih gradovih rabi za načelnika tečajem X i XI vieka.[6]

---

[1] Documenta p. 43. Cf. p. 175.

[2] Reutz op. cit. p. 49.

[3] Kukuljević: Cod. dipl. II, 11—13, 18, 20, 25, 36, 73, 238.

[4] Ibid. p. 14, 35, 66 etc. Iznimno se u rabskoj listini od g. 1071 (Documenta p. 89) prior rabski Mazolin piše „comes“; nu njegov predšastnik Maius piše se izpravno „prior“ (Ibid. p. 57). Nije li u prvoj listini rieč „comes“ zamienjena s riečju „prior“? pošto je do nas doprla tek u priepisu XIII. v.

[5] Documenta p. 17.

[6] Ibid. 28 navodi se „Florinus *princeps* Spalati et Clisii“. Nu ova je listina svakako preradjena, te se moglo ondje čitati „prior“. Medju tim i „princeps“ Spljeta i „praeses“ Dubrovnika (1002. Cod. dipl. II, 2) znače priora.

Digitized by Google

U X. i u prvoj polovini XI. stoljeća nalazi se u svakom gradu samo po jedan prior; nego u drugoj polovini XI. stoljeća dolaze kad što po dva priora u Zadru (1056, 1072, 1075, 1096), u Spljetu (1069, 1097), u Rabu (1060), kojih se jedan u Spljetu piše „senior". Tako je u Italiji bivalo s „konsuli", kojih je kašnje uviek više u isto vrieme bilo, obično po trojica do šestorice Prior bijaše biran; to sliedi već iz čestoga mienjanja, koje proviruje iz listina; a potvrdjuje se tim, što su kod promjene dinastije početkom XII. vieka kraljevi Arpadovci staro pravo izbora priora dalmatinskim gradovom zajamčili[1]. Prior biran je na više godina; tako u Zadru Madius de Columna bijaše priorom god. 986—999, u Spljetu Stjepan Valica god. 1069—1086 itd. Nu jedna ličnost mogla je biti birana više puta; tako u Zadru prior Drago piše god. 1091: „accidit, ut in primo anno mei tercii prioratus"[2]; a nalazimo ga kano priora već god. 1066. Izmedju njegova prvoga i drugoga priorata bjehu priori Dabro, Lav i Candido. Proviruje takodjer običaj, da se rado biralo za priore članove jedne otmene obitelji. U Zadru nalazimo spomenutoga Madija de Columna (986—999), njegova sina Grgura (1033—6) i unuka Maja (1066) na stolici priorskoj koncem X. i do prvih desetina XI. stoljeća. Prior Drago bijaše takodjer u rodu s Madijem po njegovoj unuci ili nećakinji (neptis) Čiki[3]. U Spljetu bijahu priori Prestancij (1030) i njegov sin Črne (oko 1060), onda Stjepan Valica (1069—1086) i njegov sin Dujam. Taj običaj imao svoj razlog, jer je s prioratom bila skopčana velika odgovornost, pak mu se htjela dati njeka trajnost u osobah, obitelji i predaji, gdje se samo moglo.

Priora nalazimo svagdje u razpravljanju i rješavanju svih gradskih poslova s viećem i skupštinom, kojima je on stajao na čelu i vodio glavnu rieč. Bijaše glavnim zastupnikom gradske samouprave. Nu savkolik djelokrug njegove vlasti i djelatnosti ne može se podpuno ustanoviti na temelju sačuvanih izprava. Toliko se ipak razabira, da je imao izvršujuću i sudstvenu vlast[4]. A za nagradu uživao je prihod njekih daća[5]. Po potonjih propisih načelnik grada nadziraše gradski imutak, luke, tvrdjave, sgrade, ceste; bijaše zakonitim pokroviteljem crkvenih družba u gradu, vršio je

[1] Cod. dipl. II, 14, 34, 35, 44, 74.
[2] Documenta p. 154.
[3] Ibid. p. 65.
[4] Cf. ibid. p. 154—6.
[5] Ibid. p. 175.

Digitized by Google

vrhovnu redarstvenu vlast itd.[1] Ova potonja vlast polazi za cielo već od starije dobe.

U Zadru, Spljetu, Rabu i Osoru navode se *„tribuni“*; u Zadru već početkom X. vieka (918. godine), i to u isto doba njih više; tako god. 918: Nikifor, Teodosij, Dabro, Gjuro, Pavao, Prestancij i Vital[2], dakle sedam; god. 986. Petar, Plato, Dujam, Ivan, Lampredij, Nikifor, Ursana, Barba[3], dakle osam U XI. vieku ne spominju se toliki u isto vrieme, nego u prvoj polovini više nego li u drugoj. U Spljetu su tribuni redji; napominju se izmedju 986. i 1076. god. Tribuni navode se uz priora kod vršenja gradske samoupravne vlasti; tako je zadarski prior Drago god. 1091. s tribunom Truncanom dosudio Većenegi, supruzi Dobroslava, pripadajuću joj baštinu. Za cielo su uzimani iz gradskoga plemstva, te su stajali njeki od njih i s priori u porodičnih svezah; tako je zadarski tribun Nikifor bio tast priora Andrije, tribun Petar priora Maja. Od talijanskih gradskih občina imala je mletačka u prvo doba tribune, koji su bili glavari pojedinih otoka, iz kojih je občina bila sastavljena. Vlast je njihova stala padati, kako je občina dobila zajedničkoga načelnika, dužda. Reć bi, da su i u Zadru pojedini dielovi gradske občine povjereni bili posebnomu nadzoru tribuna; na to nas bar upućuje pripis uz „Maius tribunus marra in saco, Maius tribunus sclimaule“. Služba tribuna je u ostalom još rimskoga podrietla, odkle su uz tribunus plebis poznati tribuni aerarii, celerum, voluptatum. U gradovih rimskoga podrjetla kašnje se mienjala, te se tribunom dodavalo drugo područje. U potonje doba bijaše u dalmatinskih gradovih „tribunus officialis“ ili „buccarius, bacharius“, izvršujući organ načelnika[4]. Nego u starije su doba tribuni, kako smo primietili, s priorom bili izvršujuća vlast.

Sudci (iudices, iudicator) spominju se u Zadru, Spljetu, Belgradu, Kninu, a bili su za cielo i u drugih gradovih, imenito u Trogiru, Rabu, Krku itd. Je da li je u gradu bio samo jedan ili bilo više sudaca i koliko, ne može se iz izprava razabrati; samo u Zadru nalazimo u isto doba po dva sudca: Madija i Margastronu (1070—73). Valena i Ivana (1090—1), Desinu i Mihu (1096) Nu sudeć po kasnijih uredbah kano da je bilo u isto doba po više

[1] Reutz op. cit. p. 55 ss.
[2] Documenta p. 17, 59.
[3] Ibid. p. 22.
[4] Ibid. p. 155.
[5] Ibid. p. 27. Ako u ostalom ova listina je autentična.
[6] Reutz op. cit. p. 87.

Digitized by Google

sudaca, po tri, četiri; u Trogiru n. pr. bili su četiri, u Kotoru tri[1] itd. Služba njihova već je riečju označena. Za cielo su birani.

U Zadru i Spljetu spominje se takodjer „*advocatus*“, kojih je zadaća bila braniti prava gradske obćine ili postupati kano javni tužitelji[2]. Uredba odvjetnika (advocati, causidici, patroni) je rimska; u kašnje doba dopuštao se kod svakoga suda stanoviti broj odvjetnika; a upisani sastavljali su „collegium“, s pravi korporacije i s osobnimi povlasticami[3].

Napokon spominje se i „*notarius*[4]“, većinom svećenik, kojega je bila zadaća sastavljati i pisati (odavle takodjer „scriptor[5]“), javne izprave. U jednoj pažkoj listini[6] pisac njezin Martin djakon zove se „*examinator*“. U Kotoru su se tako zvali „notarii, qui audiant chartas, quod nulla fraus et dolus in contractis fiat“, inače takodjer „auditores chartarum“; u Zadru pako „iudices examinatores“, a bijaše jim zadatak sudjelovati kod sastavljanja listina, dati jim svoj podpis i pečat, pak i paziti da se zakoni glede pojedinih tačaka ugovora vrše[7]. Sudjelovanje svoje kod one izprave označuje rečeni djakon Martin riečima „manum misi“. Za ovjerovljenje pojedinih izprava kano da se moglo postaviti posebnoga povjerenika: „commissarius fide huius descriptionis[8]“.

Još se spominje „*comerzarius, comerciarius*[9]“, za cielo gradski činovnik, po svoj prilici potonji „datiarius“, na ime „tributorum exactor“, u Carigradu „κομμερκιαριος[10]“, od „comercio“ t. j. daća, „comerchium impositum super mercibus“, odkle „comerchium, commercio“ znači takodjer doganu[11]. Onako se imao zvati onaj, koji je daće pobirao ili koji je gradske daće uzeo u zakup[12]. Spominje se „comerzarius“ i u sliedećem stoljeću[13].

U potonje doba zove se gradska oblast, koja je načelniku, prioru, o boku stajala, imenom „*curia*“, koje odgovara jednakoj

[1] Reutz op. cit. p. 71—2.
[2] Ibid. p. 93—4.
[3] Walter: Römische Rechtsgeschiche II, 434.
[4] Documenta p. 524 „notarii“, gdje se upućuje na dotičnu izpravu.
[5] Ibid. a. v. scriptor.
[6] Ibid. p. 89.
[7] Reutz op. cit. p. 86.
[8] Documenta p. 19.
[9] Ibid. p. 499 a. h. v.
[10] Du-Cange: Glossarium med. et inf. latinitatis a. v. commercium.
[11] Cibrario: Della economia politica del medio evo. II, 110.
[12] Reutz op. cit. p. 98.
[13] Kukuljević: Cod. dipl. II, 68.

Digitized by Google

uredbi talijanskih gradova pod nazivom „consilium“. Ime „curia“ polazi, kako znamo, još od rimskoga uredjenja municipija. Ova upravna i sudstvena gradska oblast zove se naprama zboru plemića „curia minor, consilium minus“ prema „curia maior, consilium maius“, kako se rečeni zbor zove. Zadatak manje kurije, maloga vieća, bijaše uz ostalo prirediti poslove, koji su se velikomu vieću, većoj kuriji ili gradskoj skupštini predložiti imali. U talijanskih se gradovih pače postupice stvorio još uži odbor, obično „credenza“ prozvan, koji je stajao nad malim viećem i sudjelovao kod svih važnih gradskih poslova, to bijaše nalik tajnomu ili državnomu vieću. I u Dubrovniku razlikuju se tri vieća: velje, malo i umoljeno, koje posljednje odgovara i po imenu i u stvari mletačkomu „conseglio dei pregadi“, koje je valjalo u svih važnih pitanjih saslušati. U izpravah naših prije XII. vieka napominje se doduše gradska „curia, curia communis“ samo jednom[1]; nu da je uz zbor plemića, uz curia maior, consilium maius“ postajala već tada „curia minor, consilium minus“ kano njeki odbor gradskih plemića, kojemu bi uz priora povjerena uprava gradska, o tom ne smije se sumnjati. Područje „curie“ bijaše što upravno u širem značenju, što sudbeno. Glede prvih bijaše kurija prioru više savjetujući organ; u sudbenih pako poslovih bijahu nalježni spomenuti sudci, da kako pod predsjedničtvom priora. S toga su „sudci“ jamačno bili članovi „kurije“. Inače se ne može njezin sastav za naše doba tačnije ustanoviti; ne može se imenito odsjeći, je da li su i „tribuni“ bili članovi „kurije“, maloga vieća. Da su kuriji bile pri ruci potrebite za vodjenje uprave i za sudstvo osobe, kano što odvjetnik, notarius, examinator pristav itd. samo se kaže, a navedenimi se primjeri potvrdjuje.

Na temelju kojih zakonâ kretala se gradska samouprava?

Posebnomu zborniku gradskih pravnih običaja i zakona ne ima u našoj dobi traga. Da su se gradovi upravljali po svojih posebnih zakonih, razumievalo bi se, kada i ne bi bilo nješto poznijih dokaza. U izpravah naime odmah iz prve polovine XII vieka spominje se „lex antiquitus constituta, lex antiqua“, po kojoj da su se Trogir, Spljet, Zadar, Šibenik upravljali i koja da ima ostati netaknuta[2]. Kada je taj zakon već god. 1108 bio „star“, ne ima sumnje, da u prošla stoljeća dosiže. Nu ti zakoni, u koliko su

[1] Documenta p. 88 kod grada Belgrada.
[2] Kukuljević: Cod. diplom. p. 14, 35, 35, 74.

Digitized by Google

imali izvor u autonomnoj zakonodavnoj vlasti, sabrani su tek kašnje u poseban zbornik, „statuta". Tako je bivalo i u Italiji. Ovdje su se do duše rano, već u XI. vieku, sabirali pravni običaji i autonomne ustanove, i to po pojedinih registratorih; nu prije XII. stoljeća nisu se u zakonik, u zbornik, sastavljali[1]. U Dalmaciji, koliko se znade, započe taj kodifikacioni rad sliedećega, XIII. stoljeća.

Da su kano u Italiji tako i u Dalmaciji uz domaće pravne običaje i uz posebne odredbe vieća unišle mnoge ustanove rimskoga zakona; da je ovaj u dalmatinskih gradovih poznat bio, to je jurve spomenuto. Nu k onomu, što je jur više (str. 77—9) rečeno o porabi rimskoga zakona, valja ovdje dodati pobliže razjasnjenje.

Ondje je obraćena pažnja na listinu od 8. februara 1076. godine, kojom su se dalmatinski gradovi obvezali naprama Mlečanom, da neće propustiti Normana u svoju zemlju, i u kojoj se za prestupnike odredjuje kazna ovako: „Si quis autem huius foederis praevaricator inuentus fuerit et se legitime excusare non poterit . . . iudicetur per iudicem *erga romanam legem*, quae in presenti pagina scripta esse uideatur in IV. capitulo eiusdem legis: quia si quis inimicos infra prouinciam inuitauerit aut introduxerit, anime sue incurrat periculum et res eius inferantur in erarium".

Tuj se dakle dalmatinski gradovi pozivaju na rimski zakon i to u njegovu zborniku na IV glavu. Nu badava ćemo onaj navod naše listine tražiti ili u rimskom zakoniku Justinianovom ili u drugih mu zbornicih ondje spomenutih, koji su za porabu preradjeni i dopunjeni bili. Navod naše listine nalazi se u langobardskom zakoniku, i to u gl. IV zakona (leges, edictum) kralja Rotharisa; glasi pako po dojakošnjem izdanju[2] doslovce ovako: „Si quis inimicum intra provinciam invitauerit aut introduxerit, animae suae incurrat periculum, et res eius infiscentur". Oba su texta ove

---

[1] Susa imala je statut prije 1148, u Firenzi sabrani su god. 1147, u Pisi 1160 itd. Sr. Cibrario op. cit. I, 110 ss.

[2] Pertz: Monumenta Germaniae. Leges IV, 13 ed. Bluhme. Pošto sam ja badava ovo mjesto tražio u Corp. iur. civ. i u Haenelovu izdanju legis romanae: upozori me sveučilištni prof. dr. Egersdorfer poslije pobližega iskanja sa svoje strane na ono mjesto u Rotharovu ediktu, za što kano i za ovu dedukciju budi mu iskrena hvala. Rotharove zakone izdao je još prije Muratori: Script. rer. ital. I, 2 p. 17 sl.

Digitized by Google

ustanove, u listini i izdanju, po značenju, a skoro i po riečih, jednaka.

Nu kako da naša listina zove langobardski zakon „rimskim?“ Langobardi su još dugo poslije svojih osvajanja u Italiji živili po svojih pravnih običajih. Tek rečeni kralj Rothar dade ove pravne običaje napisati i u cjelinu sastaviti, pak dne 22 stud. 643 god. pod imenom edikta proglasiti. Ovaj edikt bijaše god. 668 po Grimoaldu njekojimi dodatci popunjen. Ovomu ediktu bijahu nadovezani zakoni saborski (713—35) pod kraljem Luitprandom; onda edikti za kralja Rahisa (746), te zakoni za Aistulfa (750 do 754). Ovi zakoni imali su kriepost samo za Langobarde i za strance; za Romane ostalo je u krieposti rimsko pravo po sbirkah Justinianovih. Rimsko pravo vriedilo je i u exarhatu i u južnoj Italiji, pod vladavinom takodjer bizantinskom; nu zadobilo je velikoga takmaca u langobardskom uslied moći i upliva langobardske državne vlasti. Ono je skoro postalo obće poznato[1]; te su se i pape rimski, kada su navadjali „leges saeculi“, pozivali na langobardsko pravo, a ustanova njegova bijaše jim „lex vulgaris“. Odavle njihova takodjer tužba, da se rimsko pravo zanemaruje i zapostavlja, a trud, da se uzdrži u životu. S toga nije čudo, što je langobardsko pravo postalo „lex vulgaris“ u obnovljenom po Karlu Velikom rimskom carstvu, te što su oni svoje odredbe dodavali ne Justinijanovu nego langobardskomu zakoniku. Nu bilo je ipak pokrajina, kano n. pr. mletačka, u kojih se langobardsko pravo nije moglo udomiti. Prema svemu tomu nije čudo, ako su oni, koji su dalje stajali, langobardske edikte držali za „lex romana“. A tako si možemo protumačiti i spomenuto mjesto u listini dalmatinskih gradova od god. 1076, u kojoj jedna ustanova langobardskoga prava smatra se ustanovom „rimskoga zakona“.

Odavle se ipak ne smije izvoditi, da je langobardski zakonik bio onaj zakon, po kojem se je u dalmatinskih gradovih upravljalo i sudilo; jer nije dovoljno podkriepiti takovu tvrdnju jednim jedinim navodom. Nu ipak ostaje zanimivo, što se odanle može zaključiti, da jim langobardsko pravo nije bilo nepoznato; zanimivo tim više, što se ne može predmnievati, da bi Mlečani, kod kojih

[1] Edikt Luitpranda c. 91 (Mon. Germ. LL, IV, 144) kaže: „Ut qui cartolas scribent sive ad legem Langobardorum, quoniam *apertissima et pene omnibus nota est*, sive ad romanorum, non aliter faciat . . .“.

Digitized by Google

nije stajalo u krieposti langobardsko pravo, sami uvrstili bili onu ustanovu u saveznu izpravu.

U ostalom da je uredjenje dalmatinskih gradova i da su njihovi pravni odnošaji stajali u svezi s rimskimi uredbami i s pravom rimskim, biva dosta jasno po predidućem razlaganju, a biti će potvrdjeno i u dalnjem toku ove razprave.

Ako je tako prostrana bila autonomija dalmatinskih gradova: jesu li oni stajali u doticaju i u kakovu s hrvatskom državnom vlašću?

Prije svega, odkada je Dalmacija pridružena Hrvatskoj te se kraljevi Hrvatske zvali i držali ujedno kraljevi Dalmacije, priznavali su gradovi njezini vrhovnu vlast hrvatske krune; a to priznanje očitovali to „dankom mira" (str. 88), to izticanjem kraljeva imena na čelu javnih izprava, mjesto ili uz careve iztočnorimske[1]. Nu osim toga vršili su hrvatski kraljevi vrhovnu vlast u važnih slučajevih; tako rješavali priepore u najvišoj molbi[2]; potvrdjivali darovnice[3]; ustanovljivali granice biskupijam[4] na zemljištu Dalmacije; oslobadjali samostane od občinskih dužnosti i jurisdikcije gradske vlasti[5] itd. S toga je kralja uz hrvatsko pratilo i dalmatinsko plemstvo[6]. Hrvatskomu kralju iz arpadovske kuće bijaše pridržano takodjer pravo potvrde priora[7]; nu ne da se dokazati, da su to pravo vršili i kraljevi narodne dinastije.

Spomenusmo, da se trag autonomnoga uredjenja nalazi i u hrvatskom Belgradu, jer se uz sudce navode i priori: Dragoslav, Drago, Andrija i Justus[8]. U Ninu spominje se samo sudac Selislav[9]. Ovi gradovi ležali su poljedno u području županija: prvi sidražke, drugi ninske; dočim Zadar, Spljet, Trogir, Osor, Krk, Rab, koji su ležali u njekadašnjoj dalmatinskoj themi, nisu bili u području županija. Ako su Belgrad i Nin uživali autonomiju poput one dalmatinskih gradova, te tim izuzeti bili iz županijske vlasti:

---

[1] Documenta p. 28, 56, 65, 75, 80, 81, 84, 85, 89, 95, 96, 127, 138, 144.

[2] Ibid. p. 58. Prvi priziv na priora, biskupa ili skupštinu, drugi na kralja: „et sicut rex docuerit, ibi emendet".

[3] Ibid. p. 82.

[4] Ibid. p. 87.

[5] Ibid. p. 51.

[6] Ibid. p. 74, 82, 127.

[7] Cod. diplom. II, 14.

[8] Documenta p. 51, 65, 74, 93, 102, 108—110

[9] Ibid. p. 74.

Digitized by Google

moglo je to biti samo povlašću krune. Knin, Šibenik i drugi gradovi smatrani su kano dielovi dotičnih županija. U posavskoj Hrvatskoj ne nalazimo ni jednoga grada sa samoupravom. Rimskih kolonija Sirmia, Murse, municipija Audautonie ne stalo od davna; Sisku se poslije X. stoljeća trag zameo; a ni jedan se novi grad nije osnovao u ono doba.

Prema tomu sastojalo je zemljište hrvatske države s gledišta upravnoga uredjenja iz župa (županija) sa župskim gradom i iz gradova dalmatinskih s prostranom samoupravom. U župi očitovao se pravi hrvatski život s plemenskimi osebinami; dočim se je gradska samouprava prislanjala na rimsku davninu. Odavle ono kolebanje gradova izmedju Hrvatske i Mletaka. U gradovih sačuvale su se starinske predaje, različite od župnih uredaba, a srodnije s onimi u talijanskih gradovih. Poradi plemenskoga uredjenja župa a autonomnoga gradova vladalačka vlast bijaše ograničena i u župah i u gradovih Odavle se u Hrvatskoj središnja vrhovna državna vlast ne očituje u onolikoj sili, kolika je bila potrebita, da periferija ostane k središtu dovoljno pritegnuta. U takovu je uredjenju ležala jedna od slabosti hrvatske države.

Digitized by Google

Religija Srbâ i Hrvatâ,

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. siečnja 1890.

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

(Nastavak iz XCIV. knjige Rada.)

Dio IX i posljednji.

Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda.

U Srbâ i u Hrvatâ, Mjesec bijaše bog.

O tome sumnje nije. Izmegju poganskih metanija, koje će ljudi još danas, po nekim mjestima u Srbiji, slaveći krsno ime, udariti rano u jutru, ima jedna uz riječi: „Metanišem za mesec i sve zvezde, što nam svetle![1]“ Pak Mjeseca pučke naše priče često smatraju čudnim živim stvorom, njega personificiraju. Tako, n. pr., nevjesta zmije mladoženje, tražeći izgubljenog muža, dogje do Mjeseca i do Mjesečeve majke, a ova, kad ona odande pogje, pokloni joj zlatnu kvočku s pilićima[2]. Osim Mjesečeve majke, spominje se i Mjesečić, to kao neki Mjesečev sin: „Prosi Mesec za svog Mesečića[3]“. Dovoljno obaviješteni Helmold i drugi sjeverni hroničari, istina, ne iznose nam Mjeseca kao boga u zapadnih Slavena; no ta šutnja stvar kritički ne rješava. Skoro je izvjesno, ili je barem sva prilika, da Slaveni u opće Mjeseca vrstahu megju svoje velike bogove. Za Ruse ima svjedočanstvo iz XIV vijeka, da oni u stara doba žrtvovahu navlastito Munji, Gromu, Suncu i Luni[4].

---

[1] Milicevića *Krsno ime*, na str. 133—4.

[2] Vuk. *prip.*, 10.

[3] Vuk. *rječ*, pod *Mesečić*.

[4] Kraj muškog imena „Mjesec“, što se upotrebljava kod svih Slavena, dolazi i žensko ime „Luna“, kod Rusâ i kod Slovenaca starih i novih. U nekim slavenskim jezicima „luna“ takogje znači: vatreni

Digitized by Google

Što se tiče Hrvatâ i Srbâ, Mjesečevo božanstvo doista im bijaše vrlo ugledno. To mi sudimo, gledajući mu zamašne ostatke u pučkoj literaturi. Još danas mladež naša svejednako pjeva, gotovo po čistom glasu vetih mitova: „Aj gjevojko, dušo moja moja! — Što si tako jednolika — i u pasu tankovita — kan' da s' Suncu kose plela, — a Mjesecu dvore mela, — van stajala, te gledala, — gje se Munja s Gromom igra; — Munja Groma nadigrala — dvjema trima jabukama[1]". Djevojka, za koju se ovdje misli, da je Suncu kose plela, a Mjesecu dvore mela, biti će noćna Zora Arijaca. Utonuta u noći, i s tamnom noćju jednolika, ona ipak sprema Suncu, svome mladoženji, sav rudi sjaj njegovih jutrenjih trakova, sprema mu blistavu kosu[2].

Bog Mjesec, u mitskim pjesmama našeg naroda, oglašuje se najviše svojim vjenčanjem. Sestra Danica ženi Mjeseca, a bog se vjenčava s ljubom ognjevitom, s Munjom od oblaka: „Raduje se zvijezda Danica, — ženi brata, sjajnoga Mjeseca, — isprosila Munju od oblaka; — ona kupi kićene svatove[3]". — „Falila se zvijezda Danica: — Oženiću sjajnoga Mjeseca, — isprosiću Munju od oblaka[4]". — „Ludo, mlado[5], na dalek' zalete, — čak zalete preko mora čarnog, — uzeo je ljubu ognjevitu, — kada hodi, kako vetar veje, — kad govori kako sabljom seče; — ona dvori caru na večeru, — Mesec greje caru na večeru[6]". Svadba je velikačka. U svatove pozvani su, po sadašnjem glasu pjesama, najveći

plamen (Mikl. *Etym. Wört.*). Ali drugo ime „Luna" za boga Mjeseca ako je i davno, teško da bude izvorno slavensko, a biti će amo došlo iz rimskog svijeta. U latinštini, etimologija je posve na čistu s riječju „luna", dok u slavenštini ima u tome mušnoće.

[1] Vuk *pjes.*, knj. I, 235.

[2] Što djevojka „Suncu *kose plete*, a Mjesecu dvore mete", u tome Krek *(Einl.*, s. 843) vidi Sunce pomišljeno kao žensko biće s dugom kosom, te bio bi Mjesec ovdje toj sunčanoj boginji muž. Ovu koncepciju podupirala bi mitologija indijska, gdje je ženska Surja (Sunce) vjenčana s muškim Soma (Mjesec), a osobito litvinska, gdje je u jednakom odnošaju žena Saule (Sunce) s mužem Menu (Mjesecem). I u Nijemaca Sonne je žensko, a muško Mond, premda Grimm sumnja *(Deutsche Myth.*, s. 736), da li je u Germanâ baš odmah iz početka Sunce bilo žensko. Ali u svoj srpskoj i hrvatskoj tradiciji Sunce je uvijek muško, a nužda nije, da bude žensko, radi pletenih kosa, ovdje na ciglom jednom mjestu.

[3] Vuk. *pjes.*, knj. I, 231, 1—4.

[4] Id. ib., 230, v. 1—3.

[5] Misli se Mjesec.

[6] Vuk. *pjes.*, knj. I, 238, v. 12-9.

Digitized by Google

sveci hristjanski, koji očigledno drugo nisu, već visoki bogovi starog panteona, pobrkani i kojekako prenapravljeni. Zvijezda Danica „kuma kumi Boga jedinoga, — a prikumka svetoga Jovana, — starog svata svetoga Nikolu, — a djevera apostola Petra, — prava svata svetog Panteliju, — jengjibulu ognjenu Mariju, — kočijaša svetoga Iliju[1]". — „Što se fali zvijezda Danica, — što se hvali, to joj i Bog dao: — oženila sjajnoga Mjeseca, — okumila Boga jedinoga, — odjeveri i Petra i Pavla, — starog svata svetoga Jovana, — vojevodu svetoga Nikolu, — kočijaša svetoga Iliju[2]". Rekoh, da je očevidna zamjena davnih bogova sa svecima hristjanskim. Eno tima svecima današnjim Danica dijeli darove na golo iz poganskog blaga božanske prirode: „Kad ih stala darivati darom, — kumu daje nebeske visine, — a prikumku te zimne cičine, — starom svatu vode i brodove, — a djeveru te ljetne vrućine, — pravom svatu tri sjajne svijeće, — jengjibuli onaj oganj živi, — kočijašu str'jele i gromove[3]". Po drugoj pjesmi, ovake darove dijeli sama mlada nevjesta, Munja: „Stade Munja dare dijeliti: — dade Bogu nebeske visine, — svetom Petru Petrovske vrućine, — a Jovanu leda i snijega, — a Nikoli na vodi slobodu, — a Iliji munje i strijele[4]". Ovi su sveci prirodni bogovi, tek prevučeni laganom prevlakom nove dogmatike.

Prema Munji, udatoj za Mjeseca, muževlja sestra Danica stupa, dašto, u rodbinski odnošaj zaove. Danicu zaovicu spominje ova pjesma mitična iz jekavskog gornjeg Primorja, u kojoj i Sunce i Mjesec prose djevojku[5]. Negdje na Dunavu neki je grad, „al' su u grad devet bratah, — devetina sestru 'maju, — no ih sestru Sunce prosi, — ni jedan je brat ne daje, — najmlagji je brat davaše. — Ona braća govoraliu: — A ne, brate, jedan brate! — jer je Sunce ognjevito, — sestru će ni izgoreti. — S druge strane Mjesec prosi, — ni jedan je brat ne daje, — najsrednji je brat davaše, — sva ga braća poslušaše, — jer se Mesec promjenjuje. — Ona ima svojte dosta: — sve zvijezde za jetrve, — Prehodnicu drugaricu, — a Danicu zaovicu".

Ženidbu sjajnog Mjeseca s Munjom ognjevitom, uz pripomoć Mjesečeve sestre Danice, možemo smatrati općim vjerovanjem na-

[1] Id., ib., 231, v. 5—11.
[2] Id., ib., 230, v. 9—16.
[3] Id., ib., 231, v. 12—19.
[4] Id., ib., 230, v. 17—22.
[5] Id., ib., 229.
[6] V. 18—35.

Digitized by Google

roda. Što u jednoj pjesmi, iz slavonske krajine[1], Danica je kao ljuba Mjesecu primaknuta, a njom hoće da ga ženi zvijezda Prehodnica, to je osamljeno mišljenje: „Hvalila se zvizda Prihodnica, — da će ženit' sjajnoga Mjeseca. — Zvaće kuma Boga velikoga, — i prikumka svetoga Ivana, — starog svata Petra usrid ljeta — i djevera Gromović-Iliju, — djeverušu blaženu Mariju, — isprosiće nevjestu Danicu, — lipu kćerku jarkoga Sunašca, — koja ima ruha i darove, — sve ljepote proljeća i ljeta, — sve bogastvo bogate jeseni, — svu bjelinu od bijele zime. — Al' što reče zvizda Prihodnica, — štono reče i poreć' morade — jer Mjeseče ne htje se ženiti, — valja bo mu često se mijeniti; — nego osta neženjen u majke, — pak se šeta po vedromu nebu — i kazuje dane i godine". Po pjesmi ovoj već prodire ikavština sa zapadnih manje uzdržnih krajeva naroda, pa je pjesma i u sadržini jače pomućena od pjesama, gore iznesenih. Nego se i u samoj pjesmi kaže, da Mjesec Danicom „ne htje se ženiti". Nije Danica, a jednako ostaje Munja prava Mjesečeva žena.

Niti je Danica „lipa kćerka jarkoga Sunašca", kako pjesma slavonska još veli. To je takogje nastrano mišljenje[2]. U ostalom nam je opaziti, da koliko je, u sadašnjoj narodnoj tradiciji, utvrgjen rodbinski odnos izmegju tri božanska lica, Mjeseca Danice i Munje, toliko je neizvjestan stepen srodstva megju ovim skupom bogova i Suncem. U dvije mitične pjesme[3], neka ubojita i čudotvorna „Sunčeva sestra[4]" o sebi veli, da je „Mjesecu prvobratučeda" i „Daničina bogom posestrima". I samo Sunce bilo bi ovako Mjesecu, pa zar i Danici prvobratučed. Jedna pjesma bosanska kaže Danicu Suncu „sestrenicom[5]", a jedna iz Srbije nazivlje sestrom

[1] Stojanovića *pjes.*, str. 231 - 2.

[2] Posve je zasebito i mišljenje one zagonetke, koja Danicu gradi Mjesečevom materom: „Sedi vila ukraj vira, čeka sina Tatomira, dok se rodi, da ga vodi". Odgonetljaj: „Zvezda Danica pre Meseca" (Novakovića *zag.*).

[3] Vuk. *pjes.*, knj. I, 232 i 233.

[4] 233, v. 14; 232, v. 28. Biće to Zora, sudeći je po nekim znakovima, što pristaju Zori Arijaca: „žute su joj noge do koljenah, — a zlaćene ruke do ramenah" (232, v 4 5); „ima tri jabuke zlatne, — i baci ih nebu u visine" (v 31—1); u tri maha, sa tri munje, gagja i ubija nametnute prosioce (v. 35—8). Zove se Bosiljka. Po misli arijskoj, Zora je sestra i zarućnica Sunčeva. Trolična je, radi noćnog boravka. Na mahove je mračna i ljuta, ili zlatna i mila.

[5] Petranovića *pjes.*, knj. I, 34, v. 2.

Digitized by Google

Sunčevom Prehodnicu zvijezdu[1], to večernje Daničino lice. Po pjesmama ostaje dakle neodlučeno pravo rodbinstvo Sunčevo spram Mjeseca i Danice. Ali je ovima Sunce ipak rod najbliži. Ako pučka tradicija sada o Sunčevoj svojti neizvjesno govori, ona još znade barem to, da su svi ovi bogovi megju sobom najtješnji rogjaci. Što se Danica kaže Suncu sestrenica, a Prehodnica Suncu sestra, pa po tome i Mjesec Suncu brat, biti će to najdavnije mišljenje, a mišljenje novije, da su Mjesec i Danica Suncu prvobratučedi. Helmod reče, da su svi zapadno-slavenski bogovi bili smatrani kao djeca visokoga Svantevida, a, slično tome, navode se i kod Slavena istočnih Sunce i Oganj kao djeca nebesnoga višnjeg Svaroga. Valjda red isti postojaše i kod nas. Svi bogovi, te i Mjesec i Danica i Sunce, bili su djeca Vidova, pa rogjena braća megju sobom.

Srbi i Hrvati, kao što ni ostali Arijci, ne razlikovahu planete od zvijezda stajačica: njima Danica bijaše zvijezda. Razlikovahu pak planet Veneru. Gledali Veneru u dva maha. Kadno rano u jutru ishodi ona na istoku, te je sa Zorom kao glasnica vidjela i dana, za nju rekoše da je *Danica*. No s večera Venera im se prikazivala drugojačija Prati k zapadu hrleću vojsku, ili, po pučkom izrazu, stado zvijezda: „prehodi preko vedra neba, — kao pastir pred belim ovcama[2]“. Otuda joj ime zvijezda *Prehodnica*. Latini jednako razabirahu u Veneri večernjega *Vesperus* i jutrenjega *Lucifer*, a i Heleni svoga Ἕσπερος i Φωσφόρος. Po smislu riječi, *Lucifer* i Φωσφόρος skoro su isto, što i Danica: oni su *donosioci svjetlosti*, pa i *Danica*, kako joj kaže ime, ima uza se svjetlost dana. Tako i Prehodnica, drugom riječju u nas, zove se *Večernjača*, koje odgovara imenima *Vesperus* i Ἕσπερος. Isto je i u južnih starijih Nijemaca, koji imaju svoje *Apandsterno* (Abendstern) i *Tagasterno* (Morgenstern), zvijezde večernju i dnevnu[3]. Zamisao naša od greko-italske i staro-njemačke odvaja se tek u tome, što su kod nas Prehodnica i Danica ženska bića, dok su tamo muška.

Prehodnicu i Danicu Srbi i Hrvati razlikuju toliko, da se one, u našim pjesmama, megju sobom svagjaju i karaju: „Dve se zvezde na rebu karale, — Prehodnica i zvezda Danica. — Prehodnica Danici govori: — Oj Danice, jedna spavačice! — Ti prespava od večer do sveta, — ja prehodim istok do zapada, — od

[1] U vili *Beogr.*, g. 1866, br. 27.
[2] Vuk. *pjes.*, knj. I, 416, v. 6—7.
[3] Grimm, *Deutsche Myth*, s. 603.

Digitized by Google

zapada pa do sunca jarka[1]". U ovoj je svagji prezgodno izražena Venerina prirodna historija. Izim Sunca i Mjeseca, nema nebesnog tijela, koje bi našemu oku bilo sjajnije od Venere. Kao uzoriti svjetionik na oceanu neba, taj se ljupki planet užiže pri zalasku sunca. Što se veći mrak hvata, to sve jači biva planeta sjaj; sjaj taki, da stvara za sobom gdje mu se što ispriječi, vidljivu sjenku. U to, po tihanoj noći zaigralo čitavo kolo zvijezda; kolo vodi, na visini zapadnog neba, od sviju najsvjetlija Prehodnica. Nju, putnicu ustrajnu, putnicu iz daleka, oštre čovječje oči mogu da naziru još mnogo prije svakog sumraka, čak i onda, kad je sunce u podne. Netom oci naši u božje lice uobraziše Venerinu večernju pojavu, ukaza se Venera njima kao radišna djevojka, koja ne će da prespava na nebu No za to spava Venerino lice u pojavi jutrenjoj. Ova je pojava bježna, časovita. Tek što Danica navijestila dan, a ispred Sunca već iščezava. A gdje je bila, prije neg na nebo bahnu iznenada? Lijegaše.

Trenutna Daničina prikaza pjeva se u jednoj staroj pjesmi savršene milote: „Najljepša je ta zvezda Danica, — ali joj je zaludu ljepota, — er se hita Sunca i Mjeseca. — Najljepša je trava brštanova, — ali joj je zaludu ljepota, — er se hita drva i kamena, — kako i zv'jezda Sunca i Mjeseca. — Najljepše je lice djevojčino, — ali joj je zaludu ljepota, — er se hita lica čovječaska, — kako i Danica Sunca i Mjeseca, — kako i brštan drva i kamena[2]".

Premda je Danica spavačica, a uzaludne ljepote, ona puku omili više, nego Prehodnica. Mi smo već vidjeli, da u kolu zvijezdâ Danica zauzimlje mjesto najodličnije: eno ženi brata Mjeseca. Razlog većeg milovanja prema njoj biti će ovaj. Ako su se Srbi i Hrvati divili sjaju Prehodnice, oni su se iz srca radovali Danici, koja mirnom i bijelom svojom svjetlošću ljudima javlja svaki bijeli u boga dan. Na zapadu, do večernje i noćne Prehodnice nije prave sreće, dok je sreća na istoku do jutrenje Danice. Još danas u Boki, kad naš seljak u zoru stupa na kućna vrata, skinuće kapu i prekrstiće se spram Danice govoreći: „Sjajna Danica na istok, a jaki bog na pomoć![3]" Ovaj poklon, osim znamenja krsta, nema što

[1] B. M., *pes.*, 9, v. 1—7.
[2] Bogišića *pjes.*, 123.
[3] Vrčevića, *Tri glavne sveč.*, str. 20: „Vujadin izigje pred vrata (u noći badnjega dne), i kad vigje, da je Danica više no dva koplja

Digitized by Google

drugo hristjansko. U čisto poganskome uskliku, ne samo da se Danica ukazuje davnom boginjom naših djedova, nego je po prilici i jaki bog, što se iza nje priziva, bog starog vjerovanja. Višnjeg jakog boga dnevnoga vidjela mi već poznajemo[1].

Krajnjom noću, koja se u dan pretvara, vlada Danica, a noću, koja započinje, vlada Prehodnica; no je Mjesec prvi noćni bog. Sve zvijezde linjaju pred njim, te je i njegov sjaj u noći najvidniji. Pa, neprestanim svojim mijenama, on puni noćno nebo. Mijeni se mjesec svakih 27 ili 28 dana, napredujući za polak toga vremena do uštapa, a od uštapa za drugu polovicu opadajući. Pošto su sve Mjesečeve mijene lako shvatljive i jasnije od Sunčevih, Mjesec, prije nego li Sunce, Arijcima i Slavenima regjaše vrijeme. *Mjesec*, od korena *ma*, *me*, znači „mjeritelj". On mjeri ono doba, koje se po njem riječju jednakom zove mjesec, pa pri svakom mjesecu ukazuje svoju početnu mijenu i svoj uštap[2]. Mjeri takogjer trinaesto-mjesečnu godinu, što je starija od dvanaestomjesečne sunčane. Mjeseca mjeritelja spominje izrično naša pjesma, govoreći: „pak se šeta po vedromu nebu — i kazuje dane i godine[3]". Slično se pjeva i u starostavnoj knjizi arijskoga roda, u Rig-Vedi: „On se ragja vazda nov, kao barjaktar dnevâ predlazi zorama... ragja se opet i opet, dijeleći vremena".[4] Radi Mjeseca boga, Arijci iz prva dijeljahu vremena na noćnom osnovu. Mjesto da broje po dnevima i ljetima, brojahu po noćima, mjesecima i zimama."[5]

---

iza brda odskočila, skide kapu i spram nje se prekrsti, govoreći: „Sjajna Danica na istok, a jaki bog na pomoć!"

[1] *Dio I.*

[2] Mijena i uštap, to su stare riječi te i stari pojmovi, dok su nešto novijega postanka izrazi: prva četvrt i posljednja četvrt. Odmah u početku naznačivalo se vrijeme od cijelog i od polovičnog mjeseca. Za polovični mjesec od mjene do uštapa, i pjesma kaže: „kano mjesec od petnaest dana, — kad obasja kroz jelove grane" (Krasić, *pjes.*, knj. I, 9, v. 56—7). Još drugi Arijci mjesec raspoloviše, tako n. p. Rimljani sa svojima *idus*. No je lako i dalje tu polovicu opet raspoloviti, tim više, što mjesečnu prvu i posljednju četvrt nije baš mučno razlučiti. Mjesec okreće se oko zemlje tačno u 27 dana, 7 sati i 43 minute, a, oblo računajući, četvrt toga iznosi sedam dana. Po tome je prilično, da i prije uvedene semitske, pa i hristjanske nedjelje dana, u nas postojaše kao neka sedmica, to četvrti dio od mjeseca.

[3] Vidi gore, na str. 132.

[4] Rigv., X, 85, v. 19 i 18.

[5] Valjda ima i u nas ostataka takog brojenja. „Zimiti zimu" kod koga, pjesnički je izraz, koji kašto znači: u njegovoj kući prebivati

Digitized by Google

Visokog mjeritelja i reditelja vremena naši oci postojano posmatraše kao muško biće. Po riječi, Mjesec je muški supstantiv, muškarac, u svima slavenskim jezicima. Ako se on drugdje i podjevojči, to se u nas nikad ne desi; zašto, lako pogagjamo. Na nebu sjeverne prvašnje postojbine Arijaca, pa i na nebu zakarpatskih Slavena, Mjesec je u istinu krasan i milovidan, kao što je on i na svakoj drugoj strani zemlje; ali svježim i hladnim noćima onamo vlada doista čili junak. Nije više junak, no ipak je neporočna i stroga junakinja, to Artemida i Diana, u mlakim i čistim noćima Helade i Italije, premda iz početka kao da i u Italiji on bijaše „Deus Lunus[1].“ Više k jugu, nad raskošnom zemljom Semitâ, žensko biće već posve maha otimlje; junakinja se umekšava, pa, uz oštro lice Ašere, ukazuje se i drugo razbludno lice Astarte. Navlastito u tropičnim krajevima Mjesec je sasvim drukčiji, nego li u nas: iza dnevne gotovo nesnošljive žege, čovječja sjetila posrkuju svu slast tihe, mekane i zlatne mjesečine; od Mjeseca, i od žutog jantara njegova odsjeva, oči opojene kao da se odvraćati ne mogu. Po različitoj klimi, promeće se ovako Mjesec od blijedog muškarca u srebrnu, trijeznu, čistu djevojku, ili u zlatnu djevojku, meku i zamamljivu[2].

Ne podjevojči se Mjesec na snjegopadnim poljanama visoke Ilirije. Sjajni Mjesec jeste, po slovu naših pjesama, muški noćni putnik i od vajkada junak, stari vojnik: „Sjaj, Mjeseče, moj noćni putniče![3]“ — „Sjaj, Meseče, moj stari vojniče![4]“ Od pjesama, upravljenih Mjesecu vojniku i putniku, sad preostaju sami ulomci, kako su baš i ovi ovdje navedeni. Ali je prilika, da je pučka pjesma negda sipala milja obilnijeg oko toga nebesnog noćnog ratnika. Mjesec, ili gledan djetinjim okom preprosta čovjeka, ili promatran zrelom

---

kroz godinu. U ovom odnosu manje je jasna, ali je nekog opaza vrijedna i riječ „čelo“. U Risnu, noć je jedno „čelo“, pa dan i noć dva su „čela.“ (Vuk. *rječ*)

[1] Da je „Deus Lunus“ nastao poznim uticajem semitskog bogoštovja, ja ne bih vjerovao Prelleru (*Röm. Mythol.* II B., s. 395). Ako je on obožavan najviše u Frigiji i u Mezopotamiji, Frigija rek' bih da je glavna postaja greko-italskog naroda na njegovu putu k Europi.

[2] Kod Arijaca u žarkoj Indiji Mjesec postaće djevojka. Svegjer je on djevojka u mladini i pri uštapu. Ali u staroj Vedi ponajčešće je muškarac, kako to dokazuju muška mu imena Čandra, Indu i Soma. Sunčani Savitar udaje Somi ćer svoju Surju (Sunce).

[3] Vuk. *posl.*, na str. 284.

[4] B. M. *pes.*, 1, v. 38.

Digitized by Google

sviješću čovjeka naobražena, jednako privlači pamet i zanosi je u plave i beskrajne misli, više no ikakvo drugo biće na prostoriji neba.

Moguće je ipak, da uz pomenute ulomke mi još imademo sačuvanu i cjelovitu jednu pjesmu o Mjesecu junaku. Pjesma je u obliku poskočnice, a pjeva se u Primorju makarskom, na zemljištu stare Poganije.[1] Vcoma je liepa, i glasi: „Primorkinja konja jaše — srebrenom se ćordom paše, — sjaj, Miseče, sjaj![2] — Nad more se nadziraše, — sama sobom govoraše: — sjaj, Miseče, sjaj! — Mili Bože, lipa ti sam, — bila ti sam i rumena, — sjaj, Miseče, sjaj! — tanka ti sam i visoka, — lipim ruhom odivena! — Sjaj, Miseče, sjaj! — Još da imam crne oči, — tri bih grada primamila, — sjaj, Miseče, sjaj! — i u gradu Jurić-kneza, — oli brata, oli njega, — sjaj, Miseče, sjaj! — To su čule sluge kneza, — pa su knezu povidile: — sjaj, Miseče, sjaj! — Ne znaš, kneže gospodaru, — Primorkinja konja jaše, — srebrenom se ćordom paše, sjaj, Miseče, sjaj! — Nad more se nadziraše, — sama sobom govoraše: — sjaj, Miseče, sjaj! — Mili Bože, lipa ti sam! — tanka ti sam i visoka, — sjaj, Miseče, sjaj! — bila ti sam i rumena, — lipim ruhom odivena, — sjaj, Miseče, sjaj! — Još da imam crne oči, — tri bih grada primamila, — sjaj, Miseče, sjaj! — i u gradu Jurić-kneza, — oli brata, oli njega, — sjaj, Miseče, sjaj! — Kneže slugam' odgovara: — Da vam Boga, sluge moje. — sjaj, Miseče, sjaj! — Primorkinju ufatite, — ćordom kose izmirite, — sjaj, Miseče, sjaj! — Ako budu dulje od ćorde, — to će biti ljuba moja; — sjaj, Miseče, sjaj! — ako budu kolik' ćorda, — to je ljuba brata moga, — sjaj, Miseče, sjaj! — Sluge kneza poslušale, — ufatiše Primorkinju, — sjaj, Miseče, sjaj! — ćordom kose izmirile, — to su kose duže od ćorde, — to je ljuba kneza mlada, — sjaj, Miseče, sjaj!“ Ova ratnica Primorkinja, koja „se srebrenom ćordom paše“, i hoće „tri grada da primami“, dosta naliči ubojnoj Sunčevoj sestri u dvije pjesme Vukove, knj. I, 232 i 233. Za „Sunčevu sestru“ Vukovih pjesama nagagjasmo gore,[3] da bi to moglo biti Sunčeva zaručnica, Zora. Mogao je i Jurić-knez ove pjesme, u prvašnjoj verziji, biti Sunce, a brat, što se u pjesmi uz njega spominje, biti Mjesec. Pripjev je dvojak: „sjaj, Miseče, sjaj!“ i „sjaj, Sunce, sjaj![4]“ Kad bi to tako bilo, poskoč-

[1] Uzeta je iz rukopisa g. prof. M Alačevića.
[2] Neki pjevaju: „sjaj, Sunce, sjaj!“
[3] Na str. 132.
[4] Po primjedbi g. Alačevića.

Digitized by Google

nica prikazala bi nam vjenčanje viteške Zore sa Suncem, bratom Mjesečevim. Ali, naravno, sve je ovo dosta osporno, pa neka i ostane pod sumnjom

U Mjesecu, pokraj borca i putnika nebesnog, Srbi i Hrvati vidjeli još i čobanina. Naši se ljudi za Mjeseca rado zagoneću, pa zagonetanje iznosi ga najčešće kao pastira ovaca, biva zvijezdâ, na noćnom nebu. Zagonetke: „Puno polje ovaca, megju njima rogat čobanin" — „Puno polje ovaca, megju njima rogat govedar" — Pun tor zlatorunih ovaca, megju njima čoban-baša u mlatne haljine" — „Pun tor goveda, megju njima rogat govedar" — „Polje nemereno, ovce nebrojene, megju njima čoban rogonja" — „Ovce pasu nebrojene širom poljem nemirenim, a čobanin im rogušica", odgoneću se: Mjesec i zvijezde[1]. Tako i zagonetka: „Nepremer polje, neprebroj ovce, megju njima Marče čobanine, za njima ludi Bugarin" isto se odgoneće: nebo, zvijezde, Mjesec i Sunce[2]. U mitologiji već je poznato, da pastirskim Arijcima privigjalo se duboko i široko nebo sve puno ovaca, ovana i koza: s jutra i s večera, pred bijelom i zlatnom marvom iđe čobanica Zora, pa onda i mlado čobančе, Sunce. Iz arijskog pravijeka ovo se vjerovanje protegnu do Helenâ. U dorskoj naselbini Apoloniji, u hramu čuvalo se velikom brigom čitavo stado brava, posvećenih Suncu[3]. Protegnu se vjerovanje i do nas Srba i Hrvata; samo što u nas, mjesto Sunca i Zore, prikazuje se ćobaninom na nebu Mjesec.

Pokraj nazora, da je Mjesec na zvjezdastome nebu božji pastir, ragja se i drugi nazor paralelni, da je on visoki hranitelj i gojitelj. „Tvoja se sreća rodila, — mjesecem sjajnim gojila, — zvjezdama sjajnim rosila!" uzvikuje pjesma[4]. Goji Mjesec mlijekom zvijezdâ, te i čistim mlijekom sjaja svoga. Mjeseca gojitelja poznaju i uznose Arijci, od pamtivijeka. Radi krepkog gojenja, Mjesec već vedičnim Indima prometnuo se u pilo nebesno, u boga

[1] Novakovića *zagon.*

[2] Id. Vitezom, ili viteškim konjem, kaže se Mjesec u zagonetkama: „Poletio tumbak u subotu u mrak, u utornik nad Dubrovnik". — „Sedi vila ukraj rita, čeka sina Margarita, kad on dogje, da s njim pogje". — Naš zelenko pro polja predje, za trag mu se i ne zna". — „Sivac more preskoči, ni kopita ne skvasi". — „Moj gjogo pregje preko mora, a ni kopita ne pokvasi".

[3] Herodoti l. IX, c. 93.

[4] Vuk. *živ. i ob.*, na str. 33.

Digitized by Google

Somu[1]: Mjesecom — Somom napajaju se i jačaju viši bogovi, pa je on u opće uzrokom, da i ljudski „život dugo potraje[2]“. Slično misli i druga grana istočnih Arijaca, eranska. Avesta ističe Mjesečevo mlijeko, pak prirodno sve rastenje i napredovanje silom boga Mjeseca. Mánthra çpenta, Riječ-sveta, govori Mjesecu: „Ja hoću, da tvoje rogjenje i tvoje rastenje čistim; ja hoću, da ti tijelo i moć čistim, da te učinim djecom bogata i čista mlijekom[3], čista djelovanjem, mlijekom, pretilinom, mozgom i porodom . . . . Pridigni se, idi od vazduha do zemlje, od zemlje do vazduha; pridigni se, ustani ti, zbog čijeg rogjenja i rastenja Ahuramazda rastenje stvori.[4]“ Po mazdejskoj vjeri, pomoću Mjeseca boga raste sve: ponajprije zeleno drveće, pa marva i ljudstvo. Ali ovaj napredak od Mjeseca stegnuto je na ono doba, kad i sam Mjesec raste, „za mladine za uštapa i za vremena, koje stoji medju objema[5].“ S toga, mazdejci mole se: „Mladog Mjeseca, čista, gospodara čistine, veličamo mi; punog Mjeseca, čista, gospodara čistine, veličamo mi![6]“

Jednako nama, Srbima i Hrvatima, Mjesec, kad raste, hoće da naspori sve. Naš narod još živo vjeruje u blagohotno nagnuće mladoga Mjeseca prema svakome stvoru na zemlji, prema ljustvu, životinji i bilju, i njemu se obraća kao pouzdanome prijatelju. Reče nam Veda, da od Mjeseca „život dugo traje“. Istom mišlju naši ljudi, kad nova Mjeseca ugledaju, vapiju u njega zdravlje, sretajući ga usklikom: „Zdrav zdravljače! nov novljače![7]“ U to, poskočiće spram njega. A sredovječni gdjekoji ljudi poskočiće do tri puta, uhvativši se za uho, i rekavši mu: „Ti star, a ja mlad![8]“ S mladinom Mjeseca oni hoće da se pomlade. Pokaza nam Avesta, da rastenjem Mjeseca raste ponajprije drveće, pa da i marva onda napreduje. Baš je takvo i naše vjerovanje: po mišljenju našeg naroda, Mjesec najviše djeluje na bilje[9]. Kad Mjesec ne raste, kad opada, ne će niko, u mnogome kraju, držati pluga u polju, jer na njivi ne bi onda ništa urodilo[10]: njiva ragja u protivnoj zgodi. Uz

[1] Vidi osobito himnu Rig-Vede, X, 85.
[2] Rigv., X, 85, v. 18.
[3] Po Avesti, mlijeko pristaje i Suncu.
[4] Vendidad, XXI, 32.
[5] Khorda-Avesta, XXIII, 4.
[6] Id., ib.
[7] Vuk. *rječ.*, pod *Zdravljak.*
[8] Vuk. *posl*
[9] *Š.* u *Slovincu*, g. 1883, br. 6.
[10] Id.

Digitized by Google

puna Mjeseca, treba posjeći drvo, da se isijeku brvna za gragjenje nove kuće: ovo je zdravo, a gdje ovo nije ovako učinjeno, umrijeće koji iz kuće[1]. I čovječja kosa jest neko bilje, pa se svak šiša onda, kad Mjesec raste. Od mladine do uštapa strigu se i ovce, eda bi vuna bila najdulja i najtrajnija[2]. Red je sve započeti u ono vrijeme, kad Mjesec napreduje. Može on tada pridavati i samo bogastvo u novcu. Spram nova Mjeseca nekoji će tresnuti novčanu kesu, a nekoji uzeti će iz nje u ruku nekolike novce, te će reći: „Ustostručili se, da bog da, ovog mjeseca![3]“ Čak i tajne svoga srca mlagjaku Mjesecu povjeravaju djevojke. U Srijemu, mnoga djevojka, spazivši nova Mjeseca, prekrsti se, očita molitvu kakvu zna u triput, pak mu rekne: „O sjajni Meseče na nebu! Ti vidiš svu zemlju i na zemlji onog, koji je meni sugjen; učini, da ga i ja u snu vidim[4].“ U djevojke, koja to kaže, nije ni truna romantičnog zaleta iz novijeg vremena. Djevojka vraća sebi sreću po živome i naprednome božjem Mjesecu. U Indiji, mladenci se vjenčavaju za prvih petnaest mjesečnih dana.

Vraća se mnogo u sve „mlade“ dane za još mladog Mjeseca, poslije mijene. Posvuda u narodu našem, u istočnoj kao i u zapadnoj strani, pošto se Mjesec mijeni, prva se nedjelja zove „mlada nedjelja[5]“, pak drugi dani redom „mladi ponedjeljak“ itd.[6] Osobito žene idu tada na gdjekoje izvore, te se kupaju, ili vodu piju. Nigda zgodnije vračanje, nigda zdravija voda u izvorima. Kupajući se, i pijući vodu, bolesnici će jamačno ozdraviti. Ali, mimo ostale mlade dane, sveta je nedjelja i svet je petak. Pače, mlada Nedjelja i mlada Petka (a ne mladi Petak[7]) uobražene su kao živa ženska bića, tako da Vuk Karadžić opaža: „U narodu se našemu misli, da je Nedjelja nekaka sveta žena, kao što se i govori: sveta Petka, Nedjeljina majka, a i na ikonama se nalaze gdješto ove obadvije[8].“ U hristjanskom kalendaru nepoznatu Nedjelju svetkuju,

[1] Id.
[2] Id.
[3] Id. — Vuk. *rječ.*, pod *Zdravljak.*
[4] Vuk. *živ. i ob.*, na str. 324—5.
[5] Vuk. *rječ.*, pod *Nedjelja.*
[6] Kukuljević, *Vile*, na str. 89—90.
[7] Izuzetkom dolazi muški Petak, kao n. pr. u ovoj hrvatskoj pjesmi, u zbirci St. Mažuranića: „U Ivana kuća od tamjana — u njoj sveci rujno piju vino, — uvrh stola Isus i Marija, — do njih mi je Petak i Subota“ (Radetića *Pregled*, na str. 75).
[8] Vuk *rječ.*, pod *Nedjelja.*

Digitized by Google

u zapadnim krajevima naroda, najvećom sućuti i kao izvanredno: ogriješio bi se o puk onaj župnik, koji na mladu Nedjelju ne bi u crkvi izložio oltarsko svetotajstvo[1]. U Jesenicama spljetskih Poljica, svetkuju svaki prvi petak od mjeseca, to za dobar plod polja; a taj zavjet postoji od pamtivijeka[2]. Dviju svetica, Nedjelje i Petke, puna je sva pučka literatura: „E da Bog da i Nedjelja mlada!" — „Bog mu dade i sveta Nedjelja[3]". — „Ubila ga sveta Petka Paraskevija![4]" U jednoj pjesmi, veliki jedan grješnik ispovijeda se: „Ja se maših perna buzdovana, — te udarih zlaćena sanduka, — pršte sanduk, kanda post'o nije, — u sanduku Petka i Nedelja, — i sa njima sveti Arangjeo, — Petka kune, Nedelja proklinje[5]." Težega zločinstva od ovoga, što učini onaj grješnik, nema, a nema kletve teže od Petkine i Nedjeljine. Preuglednim ovim sveticama domaćica u Srbiji, na badnji dan, odmah iza molitve kućnog starješine, moli se nekako čudno: „Pomozi, sveta Bogorodice, sveta Petko i sveta Nedeljo! Jutrošnje jutarce i jarko sunašce, na radost mi osvani![6]"

Po svemu govoru pučkom očevidno je, da to nisu nikakove svetice iz nove vjere, već naprosto davne poganske boginje. No, koje su to boginje? Diljem ovih radova Nedjelju i Petku mi više puta susretasmo, ali nam mučno bijaše posebito svojstvo njihova božanstva iznijeti na čisto. Čini mi se, da ta mušnoća nije tolika u ovome sklopu radnje, sada pri posmatranju Mjeseca. Ovdje mi čujemo, da je Nedjelja kći Petkina, jer puk veli: „sveta Petka Nedjeljina majka". Svakog mjeseca s mladim Mjesecom ukazuju se i Petka i Nedjelja. Nego, Nedjeljina epifanija uz mladog Mjeseca kao da je jača od Petkine, pošto epitet „mlada" pristaje Nedjelji, a ne Petki; kaže se: „Nedjelja mlada", a ne kaže se: „Petka mlada". Mlada Nedjelja najtješnje se druži s mladim Mjesecom. A što se tiče prave naravi ove Mjesečeve drugarice, daje se nesto nagagjati. U Boci kotorskoj, narod zna za „caricu Nedjelju nad dvanaest Nedjeljâ"[7]; to je prva nedjelja po Ilijinu dne. Kako je izvan svake sumnje, da gromovnik Ilija nastupi negdaš-

[1] Kukuljević, *Vile*, na str. 89—90.
[2] Dopis u spljetskom *Narodu*, g. 1886, br. 76.
[3] Češće u pjesmama.
[4] Vuk. *pjes.*, knj. I, 254, v. 8.
[5] U *Vili Beogr*, g. 1866, br 30.
[6] Miličevića *živ. Srba*, gl. XXXVII, na str. 127.
[7] Vuk. *rječ.*, pod *Nedjelja*.

Digitized by Google

njeg boga Gromovnika, „carica Nedjelja", koja se dotiče Ilijna dne, ima biti u nekom odnosu s gromovnim i munjevnim pojavama. U ovoj misli nas utvrgjuje i molitvica jedna, koju stare žene govore, isto tamo medju jekavcima, po Hercegovini. Kad sijeva i udaraju gromovi, onamošnje starice užižu kandila pred ikonama, kade kuću tamjanom, te se mole ovako: „Sveta bogorodice, božja majko, današnja carice sveta Negjeljo, sveta Petka, Ćeklo i Ognjena Marijo, smiluj se na nas grješne!"[1] U molitvici ispremiješana su imena boginja i hristjanskih svetica, ali je u njoj važno to, da se opet sveta Nedjelja spominje uz sijevanje munjâ. Po ovome dotaknuću Nedjelje s Gromovnikom i s olujom prilika je misliti, da mlada Nedjelja drugo nije, do poznata nam mlada ognjena Munja, kojom, u gore izloženim mitičnim pjesmama,[2] ženi se Mjesec. Dvanaest je mladih Nedjelja, ili mladih Munja, koliko je mjesecî u godini, te i vjenčanja Mjesečevih. A da je mlada Nedjelja ognjeno biće, izlazi nam i na drugi način iz narodnih pjesama. U pjesmi jednoj iz Srijema,[3] Marko Kraljević ulovio guju šestokrilu, koja, prokazavši se Markovoj sestri, za sebe veli: „Ta ja nisam šestokrila guja, — već ja jesam ta Nedjelja mlada."[4] Je li išta jasno u našoj mitologiji, to je simbolizam guje ili zmije. Mi smo već razložili na dugo, kako zmija oganj oličuje.[5] Pošto je po riječi pjesme, mlada Nedjelja guja šestokrila, ona drugo ne može biti, do li oganj. Srbi i Hrvati po svoj prilici držahu, da o svakoj mijeni sjaj ugašenog Mjeseca opet se užiže na viječnom prvotnom ognju, na munji, pa, kad se to mišljenje u lični mit prenese, izvedena je i ženidba mladog Mjeseca s mladom Munjom. Ako je mlada Nedjelja Munja, onda Petka, Nedjeljina mati, bila bi velika poganska bogorodica, žena Vidova, ili Svantevidova, gospoja i mati sviju bogova, Živa. Potonje svoje ime Petka valjda dobi od petka dneva. Može biti, da ovi dan bijaše njoj posvećen, kao što je bio njemački „Freitag" svet velikoj gospoji mitologije germanske, majci Freyji. Dnevu ime svoje ostavi Freyja, a Petka, obratno, od dneva uze ime. Dva nedužna imena, Petka i Nedjelja, našem narodu sad zastiru poganstvu golotu dviju davnih boginja.

[1] Vrčević, *Niz prip.*, na str. 138.
[2] Str. 130—2.
[3] B. M. *pes.*, 49.
[4] V. 40—1.
[5] *Dio VII.*

Digitized by Google

Noćnog mladoženju, sjajnog mladića putnika i ratnika, koji nevidnoj noći prigrće bajnu mjesečinu, sve to veću i svjetliju do uštapa, pa tajnovito onda spori sva tri roda, bilje, marvu i ljude, oci naši zamilovaše. Kao što je Sunce veliko vidjelo po danu, tako je Mjesec drugo veliko vidjelo po noći. „Dok je Sunca i dok je Mjeseca", to je pučka stajaća izreka, da se označi beskrajno trajanje nepomućenog poretka u vijeku i u svijetu. Reditelj Mjesec vodi noćne triumfe. Zanj rekoše strani pjesnici, da je zastava, da je jedro. Pjesničkim sličnim mislima titrali se i naši stari. Mladog Mjeseca s Danicom preuzeše s neba neki od južnih Slavena, koji od njih načiniše svoj grb[1].

Ali svakog mjeseca nastaje u Mjesecu prekret nesrećan. Prispjevši do svoje punoće, Mjesec na nebu počinje opadati i starjeti Sa starim sada su stari[2], kako s mladim Mjesecem dnevi bijahu mladi. Ostarjelog Mjeseca boje se ljudi, pa mu kažu, kako na više čusmo[3]: „Ti star, a ja mlad!" Uštap je. Mjesec se uštapnu, iznemože.

Mjesečeva neruka, postepeno iščezavanje sjaja u junaka Mjeseca iznenagjivalo tako naše oce, tako tištalo pučku dušu, da oni od zbilje pomisliše na nekakovu nevjeru u njega. U mitičnoj pjesmi Vukove zbirke o „ljubi ognjevitoj", ova dvaput kune Mjeseca: „O Meseče, carev neverniče! — Zašto greješ caru na večeru, — te ne greješ ajdukom u goru? — Ej Meseče, carev neverniče! — Zašt' ne greješ danju kako noću?"[4] Jednako govori i stara poslovica dubrovačka: „Ni u psu, ni u Mjesecu nije vjere[5]." Ono o Mjesecu, koji „greje caru na večeru", pa postaje „carev nevernik", dolazi nam, mislim, iz davnog doba. Taj car može biti car nebesni, kome Mjesec biva na nebu nevjernik s umanjivanjem svoga sjaja. Kao što Mjesec, nijedno nebesno tijelo nije nevjerno, nije podložno češćim mijenama i pomrčinama.

Kad se Mjesec smanjao, ljude bije nesreća. Poslovice redom vele: „Mjeseca zla usječen" — „Mjesec mu udi" — „Od Mjeseca blijedi i vene[6]." Osobito na maloj djeci opaža se to venenje. U Risnu misle, da nije dobro, da dijete gleda u mjesec, jer kažu,

[1] Po mnenju I. Kukuljevića, *Vile*, na str. 89.
[2] Kukuljević, *Vile*, na str. 89—90.
[3] Na str.
[4] Knj. I, 238, v. 21—6.
[5] Daničića *posl.*
[6] Id.

Digitized by Google

„da ga Mjesec pije[1]“. Od boga, kad ga prati sieta, može svakome čeljadetu da prigje crna tuga: Mjesec šenuće čak i pamet čovjeku „mjesečnjaku“. Nesrećni uticaj ukazuje se i na bilju, te poslovica preporučuje: „Kad se Mjesec ušne, ne sij stvari nijedne[2]“. A baš ni u čem nema napretka, pri Mjesečevoj nedaći. Kad on ide na manje, ništa ne valja sašiti, jer sašiveno ne će dobro držati[3]. Nestadak Mjeseca potpun je o mijeni, u onoj noći, koja rastavlja posljednju četvrt od mladine; pa je vrijeme to i najnesrećnije. O mijeni ne valja prati rublja: svaka će se prtenina onda u vodi „omijeniti“ i raspasti[4]. U ponoći, o mijeni, jest i najglušije doba za aveti svakojake.

Vjerovanje u mnoge i različne dojmove Mjeseca nije valjda nigdje naći dublje ukorijenjeno, no što je ono u nas Srba i Hrvata. Ali se to vjerovanje poteže, s jednom ili drugom pojavom, po svima granama arijskoga roda. Da posao ne raste slabućom Mjeseca, dok raste njegovim napretkom, ili u punoći njegovoj, mišljahu i drugi Arijci. Što se tiče Mjesečeva dojma na prirodno rastenje, već iznijesmo dotične riječi iz Rig-Vede i iz Aveste[5]. Nego, i kod zapadnih Arijaca ima ponešto od našeg vjerovanja. U Franačkoj, za kraljeva Merovingâ, kao sada u nas, ljudi o mijeni ne bi se radu latili makar kakova rada, pa su crkovnjaci u propovijedima nastojali, da tu pogansku sujevjericu ukinu[6]. Latinski izrazi: „nox silens“, „nox illunis“, „caligo illuna“, za gluhu noć o mijeni, pokazuju, da takogje Rimljanima donekle mrsko i nepogodno bijaše ono doba. Naprotiv, s mladim i s punim Mjesecom, vrijeme bilo pogodno, barem u misli germanskih plemena, kako izrično za to svjedoči Tacit. O mladini i o užbi Germani držali, u ime božje sretne zborove[7]. Najvoljeli su tada i boj biti. Suevima, pod

---

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Mjesec.*

[2] Daničića *posl.* Ako i ne misao, a to poslovica može biti da je uzeta iz talijanskog, jer kao da je prevedena s ove: „Quando scema la luna, non seminar cosa alcuna“ (Tommaseo, *Dizion.:* Luna).

[3] U *Slovincu*, g. 1883, br. 3.

[4] Vuk. *rječ.*, pod *Mijena.*

[5] Gore, na str. 138—9.

[6] Grimm, *Deutsche Myth.*, III B., *Abergl.*, s. 402: „nec luna nova quisquam timeat aliquid operis arripere“.

[7] Poznate su Tacitove riječi (Germ., 11) o skupštinama Germanâ i o srećnom vremenu sastajanja: „De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coëunt, nisi quid

Digitized by Google

Ariovistom, vračarice ne dadoše, da s Rimljanima boj započnu „prije, no što će zasjati nov Mjesec"; pa Cezar, za to doznavši, prisili Ariovista u zao čas na bitku, razasu mu, s grdnim pokoljem, i vojsku i narod, te iz Galije protjera Germane preko Rajne.[1] Izmegju Helenâ, kod čuvarnih Dorana, kod Spartanaca, srećan bio započetak rata samo uz puna Mjeseca. Spomenito je ovo spartansko vjerovanje, jer je privezano glasovitoj bici na maratonskom polju. Kad perzijska vojska, deset puta jača od atenske, iskrca se na istočnu obalu Atike, te i Atena i Grčka lebdijahu u najvećoj opasnosti, glasnik Feidipida otrča iz Atene, i za čudo već sutradan bahnu u Spartu, vičući pomoć. U toj golemoj grčkoj nevolji, Spartanci se ne mogoše maknuti, „a da se o svoj zakon ne ogriješe", veli Herodot: naime, „bio onda deveti dan mjeseca, pa oni kazaše, da devetog dana ne će izići, sve dok ne bude mjesečni kolut pun".[2] S punim Mjesecom pohitješe na Maraton, no odocniše, i ne preosta im drugo, već čestitati hrabrosti atenskoj.

Isto i za pomrčinu Mjeseca naporedo ide vjerovanje arijsko i naše. Samo što o ovoj najtežoj nezgodi noćnog vidjela Srbi i Hrvati sad ne znaju onoliko pričati, koliko to čine drugi arijski narodi. Kazivanje o pomrčini vrijeme nama izgloda, a skoro i istroši. Kad Mjesec pomrči, ili pomrči Sunce, naši će ljudi reći tek ovo: „uhvatio se Mjesec! uhvatilo se Sunce!"[3] Za Sunce kažu još: „izjelo se Sunce!" pa gdjekoji prema njemu pucaju iz pušaka, „kao da ga od nešta brane".[4] Ovo je posljednja jeka negda zvučnijih mitskih glasova. Ali znamo čisto, po drugim mitologijama, kako se to hvataju Mjesec i Sunce, i ko ih hvata. Po skandinavskoj Eddi, dva su orijaška vuka, što vrebaju na Sunce i na Mjeseca; vrebač, koji se ula za Suncem, zove se Sköll, a onaj stravičniji, koji Mjesecu napastuje, radi te napasti nosi ime *Mânagarmr*, Mjeseca pâs: Mânagarmr hoće jednom „da sustigne i da proždre Mjeseca".[5] I u Francuskoj govorilo se negda o istim

fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur".

[1] Plutarh, u *Životu Cezarovu*

[2] Herod. VI, 106: . . . . οὐκ ἐξελεύσεσθαι ἔφασαν μὴ οὐ πλήρεος ἐόντος τοῦ κύκλου.

[3] Vuk. *rječ.*, pod *Uhvatiti se.*

[4] Id., pod *Pomrčati.*

[5] Grimm, *Deutsche Mythol., Nachtr.*, s. 587.

Digitized by Google

psima i vukovima, napadačima Mjeseca, pošto jedna stara poslovica francuska glasi: „garder la lune des chiens ou des loups“.[1] Ovaj mitični nazor o načinu Mjesečeve propasti, pri njegovoj pomrčini, mogli su u Francusku unijeti germanski osvajači, Goti, Burgundi[2] i Franci. Ali je to moglo biti i latinsko, jer i u pameti starih Rimljana motala se nekakova grozna Mjesečeva pogibija, kad on pomrči. Šta više, postojaše u njih i jedan običaj za izbavljenje boga: da se potamnjelu Mjesecu pomogne, ljudi bi podigli silnu buku svakojakog oružja.[3] Taj običaj rimski zabilježi i sama svjetska historija, u dvije prilike znatnog zamašaja. Godine 168 prije Hrista, u ratu protiv Perzeja, u noći, koja preteče dan bitke kod Pidne, nasta pomrčina pri visoku i punu Mjesecu, pa Rimljani, kazuje Plutarh, stadoše, po svojim obredima, Mjesečev sjaj natrag dozivati, bučno udarajući u posuđje od bronze i prema nebu uzdižući silu zubalja i ugaraka.[4] Još je znamenitija druga zgoda. Tri rimske legije u Panoniji digoše bunu, kad god. 14 poslije Hrista Tiberij naslijedi Augusta. Tiberijev sin, Druzo, izaslan da ih utiša, ništa ne opravi, a našao se i sam u zapari megju buntovnicima: opasnost prijećaše njemu, a zatim možda i ocu caru. U noći jednoj, punoj vike i prijetnje, kao da će planuti i nešto teško skriviti bijesna soldatija, kad li eto iznenada pomrči Mjesec: u onaj čas pozornost svačija obrati se božjoj pogibiji, i slegne se buna.[5] Kod ovih historijskih pomrčina nije razabrati, koja neman Mjesecu kidiše, no je opet jasno, da rimski ljudi gledaju, kako bi

---

[1] „Čuvati mjesec od pasâ ili od vukovâ“ znači: oko čega nastojati uzalud. Littré, *Diction. de la langue française — Lune.*

[2] U Bourgogni, negdašnjoj Burgundiji, čuje se, ili se čula, poslovica: „Dieu garde la lune des loups“. Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 203.

[3] Livii XXVI, 5: „. . . cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet . . .“.

[4] U *životu Paula Emilija.*

[5] Tacitov opis ovoga slučaja tako je značajan i slikovit, da je vrijedno ovdje pobilježiti sve njegove riječi (Ann., I, 28): „Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit: nam luna claro repente coelo visa languescere. Id miles, rationis ignarus, omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, prospereque cessura quae pergerent, si fulgor et claritudo deae redderetur. Igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere; prout splendidior obscuriorve, laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad supersitionem perculsae semel mentes, sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos lamentantur“.

Digitized by Google

napast neku od Mjeseca otklonili, pa udaraju oružjem, kao što naši ljudi pri pomrčini sad pucaju iz pušaka. U grčkom narodu, Mjesečevo pomrčanje manje važi, te je i manje oglašeno, nego li u rimskome. Ipak, i u pronicavih i umom slobodnijih Grka bijaše običaj, da se za tri dana iza mjesečne i sunačne pomrčine ne smije ništa preduzeti,[1] a to jednom Atenjani skupo platiše. U peloponeskom ratu, neprijatelji stiskoše skoro sa svake strane veliko brodovlje atensko, koje stajaše u luci grada Sirakuze. Da se spasu brodovi, trebalo što prije iskopati ih iz luke i s njima otploviti, kad eto pomrknu Mjesec, pa praznovjerni zapovjednik Nikija počeka te upropasti i sebe i vojsku.[2] Nego je još starije od pisane rimske i grčke historije vjerovanje, da Mjesec u pomrčini strada od nemani, i da je s toga pomrčno vrijeme i ljudima vrlo nesrećno. Od istočnih Arijaca, davni Indi vjeruju, da grdosija morska sa zmijinjim repom proždire pomrknutog Mjeseca i pomrknuto Sunce. Slična vjerovanja imaju i pogdjekoji narodi nearijski.

Sad su nam pučke naše izreke: „uhvatio se Mjesec“ — „uhvatilo se Sunce, izjelo se Sunce“, jasnije i razumljivije. Kad noćni bog propada u tamu pomrčine, neko ga hvata i neko ga jede, proždire. Naši oci to pomislili posve realistično i ozbiljno, a pratili nesreću najvećom brigom. Mjesečevi zlotvori i napasnici jesu li pak vukovi, kako ono Skandinavi misle, ili je zmijurina, kako misle Indi, ili zar još treće nešto? Pitanje rješava se sa dva važna svjedočanstva, s jednim slavenskim, a s drugim našim posebitim. V. Jagić iznosi ovu slavensku glosu: „*Oblaci goneći* od seljakâ zovu se *vukodlaci*, pa, kad pomrči mjesec, ili sunce, oni kažu: vukodlaci izjedoše mjesec, ili sunce.“[3] O Mjesečevu naletniku jednako govori i naš Minčetić, u XVI vijeku: „Mne mi se kako zec, gdi na njih vape tak, jako no na mjesec, kad ga ie (ije, jede) vukodlak.“[4] Dakle, Mjeseca jede neman vučje naravi, vukodlak. A što Minčetić ovdje spominje zeca, koji vapije radi Mjeseca, nije ni to slučajno. To je takogje drevno maštanje arijsko. U pjegama mjeseca, kad je pun, Indi sanskritskog doba ugledali zeca, pa mjesec zbog toga nazvali *çaçin*, zecovima obskrbljen, i *çaçadhara*, onaj

---

[1] Plutarh, u *životu Nikijinu*.

[2] Id., ib.

[3] U tekstu *Monocanona:* „Nubes pellentes (**овлакы гонещен**) a rusticis Vlkodlaci appellantur, cum igitur luna aut sol defecerit, Vlkodlaci, inquiunt, lunam aut solem comederunt“ (Archiv, B. V, s. 91).

[4] *Stari pisci*, II, 336. Takogjer Jagićev navod.

Digitized by Google

koji zeca nosi[1]. Iz navedenih dvaju svjedočanstva izlazi, da Slaveni, a megju Slavenima navlastito Srbi i Hrvati, o pomrčini vjerovahu ono, što i sjeverni Germani: naime, boga Mjeseca gone nebesni vukovi. Niti je ovo prvi put, što mi opažamo stjecanje skandinavske i slavenske mitologije. No je u slavenskom mitu crta jedna dublje usječena: goneći oni vukovi ukazuju se u mrkim oblačinama, što jure po nebu. Valjda i bez prave pomrčine, stušteni tamni oblak, koji Mjeseca prekriva, bijaše u očima prosta Slavena takav vuk, ili vukodlak. Što pak u XIII vijeku Česi držahu, kad se Mjesec mijeni, da njega jedu vještice, koje u tmini konoplju predu,[2] to će biti posebito mišljenje u slavenskog jednog ogranka. Po mnenju Rusâ, kako o pomrčini, tako i o gluhoj mijeni, vukovi zlobe Mjesecu i nanj napadaju. U ruskom jeziku, об-минъ znači vukodlak.

Tamnjenje Mjesečevo u svakom mjesecu, a i pri pomrčinama, dade pučkoj priči povoda, da nam ona gdješto Mjeseca prikazuje kao biće. ne samo zlosutno, nego skoro i zloćudno. U razglašenoj pripovijeci Vukove zbirke: „Čardak ni na nebu ni na zemlji“,[3] Mjesec upleten je u poznatu nam mitičnu dramu noćnih triju Sunaca i triju Zora. Priča glasi: Bio jedan car, a u cara premila kći, koju ugrabi iz neba zmaj, i odleti s njom u oblake u čardak, što niti je na nebu, ni na zemlji.[4] U cara bila i tri sina, koji idu u potragu za ugrabljenom sestrom. Najmlagji od njih jeste i najpožrtvovniji: zakla svoga konja, a od konjske kože okroji oputu, koju iz luka izbaci do onog čardaka. Uz oputu on prvi pope se, pa i braća za njim dogjoše do zmaja. Zmaj spava sestri na krilu. U glavu do dva puta raspalio ga buzdovanom najmlagji brat, no uzalud, dok treći put, po migu sestre, udari ga u život, a zmaj onda poginu.[5] Dvojicu starije braće strah je i gledati mrtva junaka, zmaja. Tri brata tad provedu sestru kroz tri konjušnice. U prvoj, za jaslima stoji vranac s opravom od čistog srebra; u drugoj, bijelac s opravom od suhog zlata; u trećoj, kulaš uz

---

[1] Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 597. — Gubernatis, *Zool. Mythol.*, v. II, p. 80.

[2] Vidi i za ovo Jagića, u Archivu V, s. 688—9.

[3] Vuk. *prip.*, 2.

[4] Poznat nam je iz neba zmaj kao munjevni Oganj.

[5] Oganj, ako ga se bije po vrhu, ne utrne se; propašće, kad se tuli iz temelja.

Digitized by Google

drago kamenje.[1] Sa svoje strane, i sestra braću provede kroz tri sobe do triju djevojaka. Prva djevojka veze na zlatnom gjergjefu zlatnom žicom; druga zlatnu žicu ispreda; treća biser niže,[2] a pred njom na zlatnoj tepsiji od zlata kvočka sa svojim pilićima biser kljuca. Tri djevojke namijenjene su trojici braće, treća junaku, bratu najmlagjemu. Nego, kad ovaj braći spusti iz čardaka sestru i tri djevojke, dva loša brata presjekoše oputu. Treću djevojku, onu s kvočkom i pilićima nevjernici hotješe dati jednome čobančetu, koje nagjoše u polju kod ovaca, te ga preobukoše i ocu povedoše. Ženidba je, a ženi se brat najstariji, kad li eto s čardaka na vrancu doleti brat, kome je nevjera učinjena, pa kucne mladoženju i rastavi ga od konja i djevojke. Dogodi se isto i srednjemu bratu, doletjevši junak ovog puta na bijelcu. Kad, trećom, hoće i čobanče da se vjenča s najboljom djevojkom, dohrli pravi ženik na kulašu, usmrti čobanče, prokaza se, učini svadbu, pa poslije je carevao nakon cara, oca svoga. Bješe otac izagnao svoja dva starija nevaljala sina. — U ovoj lijepoj i prozirnoj priči, čobanče u polju kod ovaca jest Mjesec na zvjezdastom nebu u noći, kako nam to već kazaše pučke zagonetke.[3] Na svršetku noći, nebesni pastir zvijezdâ natječe se s mladim Suncem okolo djevojke Zore, ali mu takma i napor uzalud. Mjesec zamire u mliječnoj bjeloći dnevnog neba, ispred sve to jačeg Sunca. Za to treći brat, u priči, usmrtio čobanina mladoženju.

U ostalom, taj prikaz Mjeseca, kao neprijatelja Suncu u noćnoj drami, nije običan. Običnija je pri tome Mjesečeva pripomoć, kao što je, na primjer, vidjeti u jekavskoj priči: „Crno Jagnje“,[4] gdje Mjesec nije čobanin ovaca, već je sam jagnje. U ovoj priči, carev sin hoće da se ženi, ali djevojkom, koju vidi u noći u snu, a koja će mu reći: „Ja sam tvoja, ja ću ti biti sretnja i rodiću ti sina sa sjajnom zvijezdom na čelu.“ Pa i zbilja jedne noći eto mu u snu prelijepe ženske, a od nje čuje, što će sve uraditi. Carev sin

[1] Vran konj i čisto srebro pokazuju na noćno modro nebo, kako bijelac sa zlatom na nebo, koje rudi s ranim jutrom. Intenzivna zraka i sjajna plavoća neba dnevnog izražene su dragim kamenjem i pepeljastom bojom konja kulaša. Sva ova figuracija nije naša vlastita, već je opća arijska, u pričama o tri Sunca.

[2] Tri djevojke, Zora večernja, noćna i jutrenja, tri su hipostaze Zore jedine, koja je, u ovoj priči, ona sestra trojice braće.

[3] Gledaj gore, na str. 138

[4] Vuk. *prip.*, 27.

Digitized by Google

rano podranio, išao u lov sa slugama i na putu odmah sreo „jedno crno jagnje bez biljega sa zlatnim roščićima“.[1] Zajedno s jagnjetom on tada traži svoju zaručnicu, kad eno ugleda kućicu na tri šarapoda. U svakom je šarapodu, ili trijemu, po jedna djevojka: „jedna veze, druga plete, a treća pjevajući prćiju šije.“[2] Sve tri djevojke jednako su divne: carev sin, „začugjen ljepoti onijeh djevojaka, ne mogaše razlikovati, koja je od koje ljepša“. Ipak, on nekako sebi izluči treću, dok snimi prsten s desne ruke svoje i stavi ga na njezinu ruku, rekavši joj: „Ti si moja zaručnica!“ Bila to najmlagja sestra. Srećnoj zaručnici dvije starije sestre bijahu zavidne i zlovarne.[3]

Dovde je kazano, što puk, u pjesmama, u pričama i u različitom praznovjerju, misli i izravno govori o Mjesecu. Nego ima, po mom mnenju, u epskoj pjesmi i u priči još drugog neizravnog i kao potajanog govora, koji se iz prva odnosio na isto lice božansko. Ne varam li se ja u tome, Mjesec izmami, ovim neizravnim načinom, iz epskih naših struna najdublje i najčarobnije zvukove.

Dva najoglašenija junaka u narodnoj pjesmi jesu Marko Kraljević i Miloš Obilić. Marko poosobio svoj narod u svima vrlinama, a i manama njegovim. On sobom prikazuje čak i sugjenog zatočnika: oštra Markova sablja, prebijena na četvero, hoće jednom da se sastavi, ako bog da. No, ako Marko plamti u pučkoj pameti, pa u pjesmama mjesto najšire zauzimlje kao lik ogromni

---

[1] Zlatni roščići, to su rogovi mladog mjeseca. Što je jagnje bez biljega crno, to je gluha noć.

[2] Ne treba ponavljati, da je to, u arijskim pričama, rad noćnih Zora za sunčanu svadbu, koja će biti doskora u jutro.

[3] Pripovijetka ovdje nastavlja, pričajući još izvan pravog mjesta poznatu božju noćnu tragediju. Opake dvije sestre općiniše zaručnicu, te ona pobježe u pustinju i „pribi se“ jadna „pri jednome kamenu“, t. j. snagje je arijsko okamenjenje noćnoga neba. Zalutao za njom i carev sin, našao je, a ona od plača i radosti izdahnula u zagrljaju zaručnika, koji na to sam sebe ubije. To je, po pričajnom motivu vrlo poznatom u komparativnoj mitologiji, slika smrti večernje Zore i večernjega Sunca. I car, otac zaručnikov, „u ovi isti čas spavaše“, veli priča. U noći spava car nebesni, gospodar vidjela. No cara probudi ona ista prelijepa žena (Zora), koja bijaše se u snu već javila sinu, pa će car travom ljekovitom, po njezinoj uputi, uskrsnuti mladence. Car reče: „Ustanite, nesretnji pa sretnji!“ a oni ustadoše, te se napokon i vjenčaše. Ovako opet nam se iznosi jutrenja svadba Sunca i Zore. Za tim odmah „prve godine rodi mlada carica sina sa zlatnom zvjezdom na čelu“, završuje priča.

Digitized by Google

negdašnjega junaštva, hude sreće sadašnje i nadanog uskrsnuća, opet je bliži do pučkog srca plemenitiji i estetičniji Miloš. Srpski i hrvatski Bayard, njegovo je viteštvo bez ljage i bez prekora. Različno viteštvo dvaju junaka kano da se mjeri po oružju im najobičnijem: Marku pristaje topuzina teška i gluha, a Milošu mač živ i elegantan, „mač zelen staroga Voina“.[1] Kad Marko u ruci drži sablju, i ova je često nemila, kao što i njegov topuz, te milostivi Miloš zazire od nje. „K sebe ruke, Kraljeviću Marko, — ostav' sablju, da je Bog ubije!“[2] jednom viknu on pomamnome Marku, i razoruža ga. Ali u viteškoj pogibiji Miloš je bez straha: „Bolje poginuti, neg' sramotno pobjegnuti!“[3] previknuće on, drugom zgodom, prepadnutome Marku, koji hoće da bježi. Kao što je srcem veći, tako je i skladom tijela ljepši i stasitiji od Marka: „Ja da ti je okom pogledati, — pogledati vojvodu Miloša, — veseo ti Marko gjuveglija — kod ovoga vojvode Miloša! — u visinu da većega nema, — u plećima poširega nema. — Kako li je lice u junaka!“[4] Licem i tankom vitkošću nadmašuje djevojke: „Ono što za njim na ždralinu, — mrke masti, visoke odrasti, — štrk na nogam', širok u plećima, — što je ljepši od svake gjevojke . . . — ono ti je Obilić Miloše.“[5] A divni junak zna pjevati, kao niko na svijetu: „Ljepše je grlo u Miloša carsko, — jeste ljepše, nego je u vile.“[6] Zaokružuje ga i miris cvijeća posebitog, koje mu darova vila posestrima, „neka ima vilena cvijeća, — čim se drugi zakititi neće: — vileno je Miloševo cvjeće!“[7] Pa biva Miloš još i miliji time, što cijelo biće njegovo prati neka tuga i sjeta, rekbi sjeta sjaja koji zalazi, *la poésie du couchant*. U noći, bajnom mjesečinom, pjeva pretanko, a ranjava ga vila[8]; na carevoj večeri, čuje korbu gospodara svoga: „Zdrav, Milošu, vjero i nevjero! — prva vjero, potonja nevjero!“[9] čuje to on, sluga najvjerniji. U boju, na udesnom Kosovu, pošto mu kroz kreševo prosja vjera i junaštvo, naslonio se očajno na prelomljeno koplje,[10] čeka-

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 29, v. 195.
[2] Id., ib., 40, v. 503—4.
[3] Id., ib., 39, v. 55—6.
[4] Id., ib., 40, v. 156—62.
[5] Petranovića *pjes.*, knj. III, 54. v. 386—92.
[6] Vuk. *pjes.*, knj. II, 38, v. 40—1.
[7] Petranovića *pjes.*, knj. I, 113, v. 48—50.
[8] Vuk. *pjes.*, knj. II, 38, v. 39—46.
[9] Id., ib., 50, III, v. 31—2.
[10] Id., ib., 49, v. 45 9.

Digitized by Google

jući posljednju navalu Turaka, propast sebi. Od epskih junaka niko više puta od njega ne podnimi se s jada na obadvije ruke, niko ne prosu krupnijih suza. Miloš nema niti iz daleka Markove sreće. Često zamiče u tamnicu; dušmani nadbijaju ga na megdanu i vežu; strada i od same ženske ruke, jer ga jednom usmrti vila Ravijojla. Sve je njegovo življenje čemerom nalito. A ipak ko srčeniji od Miloša? „Car Lazare, srpski gospodare, — nad Miloša ne imaš junaka, — koji bi mu na mejdan izišao!“[1] kliču Lazaru srpska gospoda; pak veli Milošu junak drugi: „A ja tebe znadem za junaka, — kog ne rodi još nijedna majka.“[2] Dok grubi Marko iz pune mješine pije vino, „on se nikad ne opija pivom.“[3] Marko najposlije izgubi obraz, te sluša Turčina gospodara; Miloš pokleknu na Kosovu sa srećom svoga naroda. Što veće vrijedi od tvarnog užitka i bučne slave Markove, splete Milošu oko divne glave vijenac neumrlosti požrtvovnost viteška: u samozataji i u pregoru odvojio on daleko od ostalih svih vojvoda našega epa. Junak nad junake, a nikad slavičan ili samoživ, nikad kavgadžija, nikad pijanica, neporočni je Miloš cvijet najljepši u pjesmi narodnoj.

Ali ovaka ličnost, ovaki Miloš, nije većim dijelom drugo, do sušti mit. Što je to mit, tim se ništa ne odbija od prevelike cijene ove uprav krasne epske tvorevine. Šta više, uvećava joj se radi toga vrijednost, po mom mišljenju. Faktična slika našeg naroda izražena je u prilici Markovoj; nego, tanjemu osjećanju ljudi ta prilika nije dostatna. U dubokim virovima duše pučke stoji nešto, čemu nipošto ne odgovara obličje navadnog hrapavog života. Izuzetno pjesničkome, a i darovitome narodu, kao što je naš, hoće se uzora; a, pošto ga dolje nema, on ga potraži i nagje, po onoj vječitoj *sursum corda*, na nebesima svojim. Najoznačnije crte pričajnome liku Miloševu snimljene su sa božanskoga Mjeseca.

Miloš Obilić, ili, da bolje reknemo, Kobilić, to je, dakako, sasvim ovjerovljena historijska osoba, pa iz istinite povijesti pregje u ep. Dok u srpskoj, a i u svjetskoj historiji, bude spomena o znamenitoj bici na Kosovu polju od 15 juna 1389 g., s koje Turcima rastvori se ulaz u dunavsko poriječje i u zapadni dio balkanskog poluostrva, dotle će živjeti ime onog srbskog borca vratoloma,

[1] Petranovića *pjes.*, knj. II, 19, v. 223—5.
[2] Id., ib., v. 318—9.
[3] Id., knj. III, 34, v. 552.

Digitized by Google

čija ruka, usred boja na tom polju, probode zapovjednika turske vojske, silnog sultana Murata I. Ali, osim samog čina na bojištu, i osim pregaočeva imena: „Miloš Kobilić, sluga kneza Lazara“, za junaka drugo šta pouzdano ne zna suvremeno kazivanje. Pripušten pred sultana pod šator kano pribjeg koji će islam primiti, Miloš mače iz potaje nož, skriven u rukavu, i rani Murata na mrtvo, valjda u grlo, pa van iskoči da bježi, dok ga bliži Turci sustigoše i na komade isjekoše. Tek je u ovome cijela povijest o Milošu, koja je vjere dostojna[1]; a ni ovo malo nije čisto po pučkom kazivanju. Svoje bolje i tačnije znanje o Miloševu djelu na Kosovu puk kao da sabra u kratke dvije poslovice: „Miloš cara ubode, a sam zdravo ne uteče[2]“ — „Dva loša izbiše Miloša[3].“ Nego, tim više puk znade za druge preporne Miloševe prilike; zna mu rod i pleme, onda dostojanstvo i svojtu visoku, pa viteško njegovo mnogo pregnuće, pa i dramatičnu večeru u oči Vidova dana. O pregornom vitezu bije ključ najobilniji vrelog epskog pričanja. Pogdjekoje su crte u tome pričanju mitske, bez sumnje. Mi ćemo sada pokušati da kažemo, otkle su uzete.

U epskim našim pjesmama nema podavnoga znatnijeg junaka, za koga ne bi se nešto iz onog ili ovog mita zadjelo. Vidjesmo, na primjer, Sibinjanina Janka i nećaka mu Sekulu mitom o ognju premrežene[4], ako i oba junaka pripadaju vijeku XV, te su oni doceniji od kosovskog boja. To je i posve razumljivo, kako mi više puta rekosmo. Zbog zakašnjenog i sporog obraćenja Srbâ u hristjansku religiju, još ne bijaše u njih zamukao ep starovjerski. Primljenom novom vjerom bješe ovaj dakako razvržen, ali odvojeni mu dijelovi jednako se raznošahu pučkom živom riječju. A kad bi kroz narod pukao glas zamašne kakve zgode historijske, ili bi preko njega nova slika historijskog junaka preletjela, narod ne znajući, kao što obično ne zna, za pojedinosti dogagjajâ i osoba, ispunio bi praznine svog znanja davnašnjim gradivom mitičnim. U sve pukotine pamćenja ovo se gradivo ulijevalo poput rastaljene vrele rude. To se u povećoj mjeri učini i s historijskim licem Miloša Kobilića.

[1] To lijepo dokazaše srpski iztraživaoci. Gl. u *Radu* jugosl. Ak., knj. XCVII, raspravu: „Boj na Kosovu“ (str. 32—58), gdje Fr. Rački prikupi sve odnosne vijesti i prouči ih običnom svojom jasnoćom.

[2] Daničića *posl.*

[3] Vuk. *posl.*

[4] *Dio VI.*

Digitized by Google

Već je mitičan, u kazivanju pučkom, sam rod i prvi uzgoj Milošev. Priča srpska sveopća, od Karadžića zabilježena,[1] glasi ovako: „Srbi pripovijedaju, da je Silni Stefan, loveći po Ceru, ugledao na jednom mjestu, gdje se grane od drveća i dolje savijaju i gore uzvijaju. Kad dogju na ono mjesto, a to dijete kod nekoliko ovaca udarilo svoju sjekiru u kladu, pa leglo na legja te spava. Kad dihne iz sebe, onda se grane uzvijaju u visinu, a kad povuče paru u se, onda se savijaju k zemlji. Kad to vidi car, začudi se, pa pruži ruku s konja, da mu uzme sjekiru, ali hoćeš! ne može da je izvadi iz klade. Brže bolje sjašu sluge i vojvode s konja, ogledaju svi redom objema rukama da izvade sjekiru iz klade, ali je nijedan ne može ni pomaći. Onda probude dijete, i zapita ga car: Kako ti je ime? a ono odgovori: Miloš — Imaš li oca i majku? — Majku imam, a otac mi je umro. — A gdje ti je majka? — Eto je tamo dolje u selu kod kuće — Ajde da nas vodiš kući — Ne mogu od ovaca. I tako ga kojekako namole, da potjera ovce i da pogje pred njima kući. Sad su oni radi znati i vidjeti, šta će on raditi sa sjekirom, kako će je izvaditi iz klade, ili će je onako ostaviti. Kad Miloš krene ovce, a on uzme sjekiru jednom rukom i zametne na rame. Kako dogju kući, Miloš odmah ostavi ovce i nepoznate goste, pa zamakne megju zgrade da traži majku. Pošto car sjaše s konja, pogje i on za Milošem, da gleda da mu se gdje ne sakrije, kad pogleda kroz brvna u jednu zgradu, a to mu majka mijesi hljeb, a prebacila desnu sisu preko lijevoga ramena, te on ostrag sisa. Onda car reče: Megjer obila majka rodila obila junaka! Car uzme Miloša od majke, i odvede ga svome dvoru, i od toga se nazove Obilić."

Na prvi pogled čini se, da je ova priča nastala samo radi toga, da se Milošu protumači prezime: Obilić. Poznato je, da historijski Miloš nije Obilić, već Kobilić. Zovu ga jedino Kobilićem suvremene, pa onda i starije pisane vijesti, sve do prošlog vijeka, kad se počelo pisati takogjer Obilić. Prezime Obilić prešlo je iz puka u knjigu; no i sam puk znao negda čisto za pravo obiteljsko ime proslavljenog junaka. Šta više, po prezimenu Kobilić puk prišio Milošu, u drugom pričanju, postanak taman od kobile. Rosanda djevojka, pravdajući se s bratom, Lekom kapetanom, i odbijajući Miloša kao zaručnika, ovoga grdi ovako: „Šta s' vidio, šta si smilovao — a na tome vojvodi Milošu, — gje je vigjen, gje je

[1] *Živ. i ob.*, str. 229—30.

Digitized by Google

snažan junak; — jesi l' čuo, gje pričaju ljudi, — gje j' Miloša kobila rodila, — a nekaka sura bedevija, — bedevija, što ždrijebi ždrale; — našli su ga jutru u ergjeli, — kobila ga sisom odojila, — s toga snažan, s toga visok jeste?"[1] Zbog znamenovanja, uzoritu junaku neprikladna, narod, sad vele neki, izvrnu ono ružno „Kobilić" u pristojno „Obilić", pa izmisli i odnosnu priču. Mi bismo ovdje imali, što no se u kritici kaže, mit etiologičan, a u isto doba i etimologičan. Takovi su miti plod refleksije, koja nečemu, nazivu ili činjenici kakvoj, ište uzroka, te su oni, i naravno, novijega postanka, pošto razmišljanje, refleksija, u puku uvijek docnije nastupa.

Ali mit, što se u jednoj verziji izrazuje obilatim dojenjem goleme majčine desne sise, prebačene preko lijevog ramena, a u drugoj istim dojenjem kobiline sise, dolazi iz poganske starine, i pripada Mjesecu. Već od iskona Arijcima svjetlost razlivena po nebu, osobito čarna mjesečina, privigjala se kao iz neba mlijeko. Od muških imena, što ih Mjesec nosi u Indiji, Çandra, Indu i Soma, ovo potonje znači ambroziju, mlijeko besmrtno. A kako je mašta ljudi priprostih rada da personificira, Indi Mjesečevo mlijeko pridadoše kravi nebesnoj: riječ *go*, krava, megju ostalim onamo hoće reći i mjesec.[2] Krava, udružena s boginjom mjeseca, raznosi se i po drevnoj italskoj tradiciji. Divne veličine i obličja krava nagje se u nekoga Sabinca, koji, dočuvši za jedno proroštvo, da će veličanstvo onome gradu pripasti, iz koga će gragjanin nju žrtvovati Diani, kravu dogna u Rim, gdje ga eto prevari Rimljanin, Dianin svećenik, te je zbog toga svjetsko gospostvo bilo rimsko.[3] Što je pak zanimljivije za nas, nalazi se i u bugarskoj jednoj pjesmi čisti trag ovome mišljenju. Na vilenskom jezeru, tri samodivi, tri vile, vračajući, pritegoše Mjeseca, napraviše od njega bijelu kravu i muzijahu sebi mlijeko.[4]

Navadno je, da svaki važan mit, svaki mit okrupniji, raspruža poviše žila u predajnoj literaturi. Dijete, koje sisa obilno, mi opet nalazimo u priči: „Sisan-Mazan i Aršin-brade-pedalj čovjeka."[5] U neke žene, koja u sebi imadijaše tri duše, bio sin jedinac, po imenu Sisan-Mazan. Sisaše on majčino mlieko za sedam godina'

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 40, v. 470—9. Isporedi i pjesmu Petranovićeve zbirke, knj. III, 25, v. 160—96.

[2] Gubernatis, *Zool. mythol.*, v. 1, p. 20.

[3] Livii l. I, c. 45.

[4] Jagićev navod, u Archivu, V, s. 91.

[5] Kojanova *prip.*, 9.

Digitized by Google

dok mu mati reče: „Idi, Siso-Mazo! u šumu, te pokušaj svoju snagu, bi l' mogao rast iz zemlje iščupati, da ga na legji kući doneseš, pa da nacepaš materi drva, da ti mati užinu gotovi.“ Sisan-Mazan ode u šumu, obuhvati rukama jedan, drugi i treći srednji rast, redom ih zaljulja i dobro zadrma, ali ni jednoga ne mogaše da iz zemlje iščupa. Onda on sisao još sedam godina, pa, postavši jači, ode ponovo u šumu, i najveći rast s korenom zajedno iz zemlje izvali. Sisanu tada rekne mati: „Sad izvrni drvo, te mu grane u zemlju zadeni, a koren nek mu je gore, pa ćeš svakoga, s kim se u koštac uhvatiš, nadjačati, kao da bi mu se snaga unaopak prevrnula.“ Kad mu se ovo ne dalo izvesti, Sisan, još trećom, za sedam godina sisao mlijeko, i onda iščupa vrlo veliki rast lako, kao da nikad nije ni bio u zemlji, donese ga kući i sve mu grane u zemlju satjera. Odmah za tim „zagje po šumi od drveta do drveta, pa gde nagje krivo drvo, on ga ispravi, a pravo iskrivi, te sva šuma, kao da bi druga bila, sasvim drukčije izgledaše.“ Snaga Sisanova pročula se na daleko. Pogje on po svijetu, i naišavši na kovača, koji na svom koljenu gvozden lanac kovaše, pobrati ga i s njim krene u svijet dalje. Dvojica nabasaše na drugog kovača, koji sjedi na zemlji; metnuo sablju na lijevi dlan, a u desnoj ruci drži čekić, te je kuje. I njega uzeše za druga. U putu, dogju u jednu šumu, načine kolibu, pa Sisan s drugim kovačem ide na vas dan u lov, a prvi kovač ostane u kolibi, da gotovi večeru. Ovaj pristavi k vatri lonac tarane, a kad bješe da istavi, da se hladi, eto ti Aršin-brade-pedalj-čovjeka, koji ga na rvanje izaziva. Nakazni, ali presnažni taj čovječić obori kovača, pojede večeru i ode. Sutradan, dok dvojica love, ostao u kolibi drugi kovač, pa se i njemu isto dogodi. Treći dan ostane doma Sisan, da večeru gotovi. I k Sisanu dogje Aršin-brade-pedalj-čovjeka, ali ga on nadrve, metne u procijep jednog brijesta, i pusti, da ga drvo sklopi. Bradatome maljenici, kad je stisnut, prolije se krv do koljena. On jauče, da je svu zvjerad po šumi uzbunio i pokrenuo; krv se zapuši, i od nje digne se strahovita magla čak do oblaka. Umuče, a i sunce sjedne. Dva kovača dogju sa silnim lovom, pa s njima Sisan večerava. Po večeri, svi odoše k ulovljenom Aršin-brade-pedalj-čovjeka, koji stenjući im govori: „Tko je od vas junak, nek zagazi u tu moju vruću krv, da vidi, kolika mu je snaga.“ Zagazili, te namah obeznanili se, Sisan potonji, i duše te trojice ušle u malja. Postane ovaj tako jak, da je brijest kroz zemlju na onaj drugi svijet dolje odnio, gdje sebe iz procijepa izvuče. Sisan-Mazanova mati u to

Digitized by Google

doznala od crnog svog jednog kučeta, koje bješe s vilenske strane, da trojica leže mrtva u krvi. Prigje k mrtvima, duhne u sina Sisana svoju jednu dušu, te oživi. Sisan saleti mater, da takogjer u jednog kovača duhne svoju drugu dušu. Oboje oživjelo opet je umoliše, da i u trećeg druga duhne svoju treću dušu, što ona i učini, ali sama ostane mrtva. Kovači joj skovaše od bakra ćivot i sahraniše; potom trojica za ćivot pripeše lanac, pa se i oni spustiše na drugi svijet, gdje Aršin-brade-pedalj-čovjeka sjedi uz zmaja, koji s gornjeg svijeta bijaše od nekog cara oteo kćer. Idu trojica u potragu careve kćeri, a upućuje ih vilensko ono kuče, dolje za njima dotrčalo. Progju tri šume, jednu bakarnu, drugu gvozdenu i treću srebrnu. U šumi bakarnoj, Sisan odlomi jednu podebelu granu, stište je, da zasukne, i sok prsnu iz nje: taj sok on isisa, te bješe devet puta jači. Isto učini u gvozdenoj šumi, i u srebrnoj, pa je opet za devet puta sve jači i jači. U ovoj zadnjoj šumi duhnuo vjetar, te grana udarila o granu: ječi svirka, a nije te svirke u svijetu, koja bi je kadra bila nadsvirati. Tamo od šumâ, treba ići preko zlatnog bostana, gdje je svakojako ljuto zvjerinje. Po soku isisanom, Sisan je soja bakarnog, gvozdenog i srebrnog; uze u njedra materino kuče, a imajući sablju, što mu skova jedan od dvojice kovača, zgrabi, udavi, rasječe zvjerinje, koje suknu na njega. Do bostana je zmajev stan, a čuva ga Aršin-brade-pedalj-čovjeka. S ovom nakazom rve se Sisan, i nju ubije. Onda i zmaja ubije, koji s dvora dolazi k carevoj kćeri na užinu. Careva je kći lijepa, da ne može ljepša biti u svijetu, pa su njoj na posluzi još dvije djevojke, isto tako lijepe i ubave kao i ona. Užinavši, ode Sisan s trima djevojkama k dva pobratima kovača, kako bi se svi lancem natrag popeli na onaj svijet. Popnu se prvi kovači, uzvuku jednu po jednu tri djevojke, carevu kćer potonju, a, kad je red na Sisanu, odvuku lanac do polak i tad ga naglo spuste dolje. Ali junak bio od kučeta doznao za himbu onih kovača, te za lanac privezao kamen: kamen lupi dolje i sav se izmrvi. Sisan luta po onom donjem svijetu, dok naigje na jedno nojevo gnijezdo, i čuje, gdje nojčad pište. Zapita ih Sisan: „Što pištite?“ a nojčad: „Pištimo za to, što će nas zmaj pojesti. Eno ga iz daleka vidimo, gde upravo k našem gnezdu ide.“ Dolijeće taj zmaj, pravcem na tičiće. Buzdovanom, otetim od prvoga zmaja, Sisan zmaju stravičnome slomi desno krilo, i onda glavu odsiječe, te ovako nojčad učuva. Tičići sve prilježu od radosti, ne znajući kako da zahvale. Spasa svoga krilima prikriliše: doći će eto mati, pa od veselja, što su joj živa nojčad ostala, mogla bi

Digitized by Google

Sisana da pojede. Osam je godina, kako joj zmaj podmladak proždiraše, i tičeta ne othrani.[1] Kad već malo materi radost progje, tičići joj ukažu Sisana. Tica noj nudi ovome nagradu, kakvu hoće. Ište, da ga ona odnese na gornji svijet. Tica strašno mnogo jede: hoće joj se spreme na put do dvanaest furuna hljeba, dvanaest maži mesa i dvanaest akova vode. Sisan usjedne na noja, ali nisu ni polak puta preletjeli, a noj već sve pojeo. Vraćaju se, pa će Sisan udvojiti spremu: u putu nije ni ta dovoljna. Primeće još dvanaest mjerâ hljeba, mesa i vode; leti na noju, i gornji se svijet već pokaže, no je tica sve pojela, te dalje ne može. Brže bolje sebi junak odreže komad mesa s lista od noge, dade to tici, i odmah za tim izigju na ovaj svijet. Noj komad izbaci, metne mu ga na nogu, te priraste. Krene se Sisan tražiti dva kovača i tri djevojke. Kad ih nagje, pogubi obadva kovača, a i dvije djevojke, koje su s njima u dogovoru bile. Sa carevom kćeri ode k caru. Učini car veliko veselje, vjenča Sisana sa svojom kćerkom i dade mu u miraz polak carevine svoje. Po svadbi hoće Sisan-Mazan, nagovorom kučeta,

[1] Ovo pričanje o tužnoj nojčadi, o majci njihovoj jadovitoj i o zmaju, koji navali da ih proždre, pokazuje najbolje, kako su vjerskog sadržaja, a iz pradavnog vremena, neki odlomci pučkih naših pripovjedaka. Koji pročitaše Iliadu, oni već znadu, da posve slična zgoda s osmero nojčića, s materom devetom i sa ješnim zmajem naletnikom, jest Ahejcima povoljno veliko zlamenje, kad oni na Troju krenuše. Šta to znači, vračar Kalhas narodu odmah protumači, a poslije Odisej pozva se na zlamenje i na Kalhasovu riječ, da smiri Grke, kad se protiv vogjâ pobuniše u devetoj godini dugoga obsjedanja, jer ih obuze želja djece i žena, pa hoće kući. Priču Grci od nas ne uzeše, a za cijelo niti je mi uzesmo od njih, valjda po kakvom učitelju pučkom, ili popu, koji bi iz Homera to bio izlučio te u narod unio. Priča je zajednička svojina i helenskih i srpskih Arijaca. Čini mi se dosta zanimljivo, spram naše verzije, ovdje prenijeti cielu verziju Homerovu, koja, dok je u glavnom jednaka, razilazi se u pojedinostima (Il. II., v. 308—19.:

ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός,
σμερδαλέος, τόν ῥ' αὐτὸς Ὀλύμπιος ἦκε φόωσδε,
βωμοῦ ὑπαίξας, πρός ῥα πλατάνιστον ὄρουσεν.
ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοί νήπια τέκνα,
ὄζῳ ἐπ' ἀκροτάτῳ, πεταλοις ὑποπεπτηῶτες,
ὀκτώ, ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἥ τέκε τέκνα·
ἔνθ' ὅγε τοὺς ἐλεεινὰ κατήσθιε τετριγῶντας·
μήτηρ δ' ἀμφεποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα·
τὴν δ' ἐλελιξάμενος πτέρυγος λάβεν ἀμφιαχυῖαν.
αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ τέκν' ἔφαγε στρουθοῖο καὶ αὐτήν,
τὸν μὲν ἀρίζηλον θῆκεν θεός, ὅσπερ ἔφηνεν·
λᾶαν γάρ μιν ἔθηκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Digitized by Google

da se stani u starome svome dvoru. Kad tamo bješe, prve noći oko ponoći spazi u sobi do kreveta jednu dušu u crno uvitu, koja u ruci držaše ubijenu gusku, a govoraše: „Ustaj! ustaj, Siso-Mazo! da kuvamo od vidovitoga guska vidovitu večeru!“ Bila to duša njegove majke. Večeraše, onda pogjoše do vilenskog nekog brijega, koji, kad Sisan unj pogleda, sav se zapušio. Pored vatrena dima, cio se brijeg crveni, rekao bi sav svijet u njemu gori. Oko svega brijega vije se uska staza, a na stazi na četiri mjesta sukršće. Popeli se crna duša i Sisan do navrh sukršća, i duša reče: „Pogledaj, Sisan-Mazane, dole, pa mi kaži, što vidiš?“ Pogledao Sisan i vidio vrlo veliki kazan. Na jednom nestade crne duše. Sisan svojom sabljom prokopa do kazana, koji kad se digne na površje zemlje prospe po ravnici sileno blago, sve samo zlato i drago kamenje.

Slike, što ih iznosi ova duga priča iz Vojvodine, poznate su mitolozima. To su izmjenite borbe svijetlih i tamnih bića, prizori reda godišnjega i reda mjesečnoga u prirodi, sjajni vidici bogova na nebesnim visinama, čudotvorni pogledi njihovi, bačeni i prosuti dolje u tamu zime i noći. Na takove slike mi više puta kroz ove radove naidosmo, pa ih objasnismo Do većeg bistrenja ovdje nam nije, nego nam je samo do dokaza, da čudesno sisanje u čudesne majke provali doista iz mita u legendu Miloša Kobilića. Mi imamo za to i materialnu spoljašnju potvrdu. Što gornja priča iz Vojvodine na široko pripovijeda o Sisanu, u suštini ono isto, kraćom i novijom besjedom, kazuje baš o Kobiliću paralelna druga priča iz Slavonije: „Kobilić i Lakat-brade-pedalj-muža.“[1]

Bio čobanin, kazuje ova druga priča, kome iza dugog nestrpljivog očekivanja, žena napokon ponijela, te rodi dvojke, muško i žensko. U porogjaju umre majka. Nevoljni čobanin uzme jedno ždrijebe ispod kobile, pak je svaki dan nosio dijete, da sisa kobilu, i tako othrani sina Gruju. Ovo dijete, jako, veliko, prozovu Kobilićem, što je kobilu sisao. Raste Kobilić čudno: sve to krasniji, jači i veći, a u skoku brz kao ždrijebe. On je i veliki izjelica, a mnogo je mogao i popiti. Mladić nikog se nije plašio, ni vuka, ni medvjeda, a kamo li čovjeka. Drugo dijete, žensko, kad odraste, iznenada ode nevidom. Grujo Kobilić, već čudna ljudesina u godini svojoj osamnaestoj, malo za tim krenu po svijetu tražiti nestalu sestru. Ogledao prije snagu svoju na isušenoj drenovači: usuče

[1] Stojanovića *prip.*, 23.

Digitized by Google

je, slomi, satre, kao slamku, izmegju dlanî, u mlivo. Po svijetu tumarajući, nabasao redom na tri orijaška bića. Sretne čovječinu, koja golim rukama mrvi kamenje. Rvali su se ljetnu vazdanicu, dok najposlije Grujo njim lupnu o kamenje i zasužnji ga. Njih dvojica, pobraćeni, krenuli dalje. Sretoše drugu ljudinu, koja može da rukama ispravlja svako i najveće grbavo drvo. I tog diva Grujo srva i zasužnji. Sad njih trojica, idući zajedno, sretnu trećeg bijesa, Gruji najopasnijeg. Maljenica je, Lakat-brade-pedalj-muža, ali je lačan i snažan, kao što je grdan do čuda. Prvo je jednoga, pa onda i drugoga Grujina suputnika svladao taj Aršin-brade-pedalj-muža, i ručak im oteo, to srnetinu i dva zeca, što sve oni na vatri pripravljahu Gruji, u lovu s jednim drugom. I ovoj strahoti Grujo dogje kraju, udarivši ga svojom topuzinom. Lakat-brade-pedalj-muža bijaše podzemni kralj maljugâ, svih odjevenih u srebru i zlatu; pod zemljom on imao gospodske presjajne dvore, gdje boravljaše Grujina sestra. Ljepoticu odijeva svila i zlato, pa su uz nju još dvije druge gizdave djevojke. Gospodar maljo, od nevolje, vodio dolje Gruju, koji izbavi sve tri djevojke. Jednom ličinom dade ih ovaj na gornji svijet izvući, sa silnim blagom, uprkos zlovolji i muci Lakat-brade-pedalj-muža. Junaku napastuju drugovi. I pored izdaje dvaju diva, Grujo na ogromnoj tici Oja-Aja uzleti na svijet; nego tica, od duga puta i teška umora, pade mrtva na planinu Aršanj. Na toj planini skupljaju se još sada vile i vilenjaci, vještice i utvore Grujo je potom postao kralj, a sestru izbavljenu udao za drugoga kralja, Farauna. „To je, kažu", završuje pripovjedač, „bio ciganski kralj, a Grujo čiji je bio, nisam čuo."

Ovo ovliko na razjašnjenje čudesnog sisanja Miloševa, koje eto i u sadanjoj pučkoj tradiciji pristaje nekome biću, davnijemu od Miloša Kobilića. Po golemom mlijeku, to biće jeste Mjesec. Inače, i sav ostali govor, u priči Vukovoj, šiba iz daleka na Mjesečev mit. Čobansko dijete Miloša ne samo da Dušan nagje, gdje ono u šumi spava, već je ono i kao neki duh šume. Gdje dijete leži, tu „se grane od drveća i dolje savijaju i gore uzvijaju: kad dihne iz sebe, onda se grane uzvijaju u visinu, a kad povuče paru u se, onda se savijaju k zemlji". Reče nam naprijed Avesta, da od Mjeseca, „čista mlijekom", buja i raste sve u prirodi, a najprvo da od njega raste „zeleno drveće[1]". Kad znamo za ovaki tijesan spoj, po misli

[1] Gore, na str. 139.

Digitized by Google

arijskoj, megju Mjesecom i drvećem, nas ne može da iznenadi čudotvorna slika djeteta, koje, kad dihne iz sebe, grane se uzvijaju, a kad u se paru povuče, onda se savijaju. Valjda je Mjesec pomišljen u svezi s drvećem još i zbog pjesničkog uzroka, što po krajevima, gdje zanošljivog sinjega mora nema, prilike uz mjesečinu najčarnije su u šumi: mjeseca sjaj, u šumi, igra kroz grane i svakim listom kao da se titra. Bilo makar s kojeg uzroka, u dva klasična naroda, u Rimljana poglavito, uvijek oko hramova Artemidinih i Dianinih stajahu izuzetno široki gajevi: u Italiji, na Aventinu, na jezeru Nemi,[1] na Tifati. A, kao što u Italiji, tako i u Heladi, spretna boginja, velika kraljica vidne noći, lov loveći trčaše neprestano po šumama. Po našoj priči, osim savijanja i uzvijanja granâ, još jedno Miloševo čudo biva u šumi: njegovu sjekiru, usječenu u drvo, niti car, niti ko drugi, ne može da pomakne, dok dijete najlaglje to čini. Sjekira je ovo doista čudesna, ali teško je reći, što se pod ovom crtom mita skriva. Nije li, po slučaju, slika mladog srpastog Mjeseca ta sjekira Miloševa, u kladu junački udarena?[2]

Što se pak Miloševe majke tiče, goleme njezine dojke nekako dozivlju u pamet obilne dojke u majke bogova, kod Frigâ i Helenâ u Maloj Aziji. Majka sviju bogova prikazivala se, načinom arhaičnim, s nebrojenim sisama, po svemu tijelu osutim. Ali, i ne gledeći na ovu sličnost, koja je iz daleka tražena, a može biti samo slučajna, isto zalazi, po daljem pučkom kazivanju, majka i

[1] To jest *nemus*, šuma, otkle: „Diana Nemorensis", što je Dianin jedan naziv.

[2] Ovo o sjekiri ja cijenim, da je posve stara kajda pučkog pričanja. Sličnu sjekiru nalazimo u historiji Pavla Djakona, koji, po svoj prilici crpajući iz pučke tradicije langobardske, ovako povijeda zaruke mladoga kralja Autaria s Teudelindom, kćerju bajoarskog vladara Garibalda. Pošao sam Autari u Bajoariju, preobučen i skriven kao poslanik, i sretno obavio prosidbu. Na prosidbi Teudelinda, po narodnom običaju, pruži mu čašu vina, a on joj potajno dodirnu ruku svojim jednim prstom, i prst sebi pristavi k čelu i ustima. Porumeni krasna djevojka, i na toj smjelosti prepozna svog zaručnika, ali ni riječi kome, osim dadilji. Po tom mladi Autari na povratku, u posljednjem času, na megji zemlje, sebe prokaza svima. Mahnuo junački svojom sjekiricom (securicula), nju udario u obližnje jedno drvo i onako je ostavio, uzviknuvši: „Ovako siječe Autari!" *(De Gestis Langob.*, III, 29). Nije baš neumjesno misliti, da sav ovaj legendarni kras inače historijskim zarukama Teudelinde i Autaria pridadoše, pjesmom ili pričom, pučka usta.

Digitized by Google

rogjenje Miloševo u mit najgušći. Milošu je pomajka, po jednoj pjesmi,[1] nagorkinja vila, koja ga prihvati izložena u planini, a „bijelijem mlekom zadoji“:[2] Miloš zove se Obilić za to, što „se gojan za junaštvo sprema“.[3] Vila Milošu ovako pripovijeda rogjenje njegovo: „Majka ti je Janja čobanica ...., babo ti je zmaje iz oblaka.“[4] Janja „bila je odviše lijepa ... Kad je jedno jutro osvanulo, — pojavila uz planinu ovce, — dok iskoči od istoka sunce.“[5] Na plandištu, „Janja sitan vezak veze, — a razvodi po marami grane, — zlatne grane na četiri strane, — dok je Janju sanak prevario, — zaspa Janja kano janje ludo; — žarko sunce visoko sijaše, — u oblaku ljuti zmaj sjegjaše, — čobanicu Janju pogledaše, ...[6] u glavi joj grana od jablana. — Kad to vigje zmajovit junače, — razvi krila, kajno gorska vila, — pak poleće strmo niz planinu, — dok on dogje gje planduju ovce, — iz krila mu živa vatra sipa, — sve rasplaši sa plandišta ovce, — a uhvati Janju čobanicu, — te je ljubi ljetni dan do podne.“[7] Dijete rogjeno i ostavljeno u planini, gdje ga vila brižno podgaja, našao poslije car, te poveo dvoru svome. S tog čudnog rogjenja Miloš ima zmajeve biljege: „mladež na mišici“ desnoj, a „na mladežu bič vučje dlake“, pa i „na bedri sablju upisanu.“[8]

[1] Petranovića *pjes.*, knj. III, 24.
[2] V. 166.
[3] V. 160.
[4] V. 180—2.
[5] V. 185—91.
[6] V. 198—205.
[7] V. 210—8.
[8] V. 338—42. Ovoj se pjesmi može nešto da prigovara. Nju zapisa Petranović od pjevača I. Divjanovića, a mi znamo, da ovaj prevješti guslar više puta krasi i množi od svoga. Po istoj pjesmi takogje rodili zmajevi, a vile odgojile, Zmaj-Ognjenog Vuka, Relju Bošnjanina, Banović-Sekulu, Banović-Strahila, Ljuticu Bogdana i Kraljevića Marka (v. 315—29). Nego je u pjesmi glavno ono, što se pjeva o Milošu, pa biti će u tome, pored svega ukrasa i prevelike glačine stihova, još dosta izvornoga. Čobanica Janja nije izmišljena, pošto je nama već poznata Janja svetoduha, što ju Sunce grabi, kad car nebesni Sunce ženjaše *(Dio III,* s. 72 [216]). U mnogom ostatku starih najdebljih mitova ističe se Janja. Slijedom ovih iztraživanja, Janja i Zmaj-Ognjeni nam se ukazaše kao munjevna ognjena bića *(Dio VI).* Mitski Obilić, po ovoj pjesmi, bio bi dakle porod božanskog Ognja, pošto je sin ognjene Janje i ognjenog Zmaja. Da li pjesma tu pogagja, drugo je pitanje. Nama je dosta ovdje pokazati pomoću nje, da je postanje legendarnoga Obilića obavito prijesnim mitom.

Digitized by Google

I od onoga, što Srbi još iznose o Milošu, glavni dio razvezuje se jednako u mit. Po pučkom kazivanju, Miloš je Obilić iz Pocerine, iz sela Dvorište, gdje su u blizini zidine, koje se zovu „Miloševa konjušnica". Tu su bili i dvori Miloševi. „U Dvorištu", veli Vuk, „ima jedan stari grob s velikim kamenom čelo glave. Onuda Srbi govore, da je to grob Miloševe sestre, i pripovijedaju, da je ondje plijevila šenicu, pa je ubio Miloš s Trojanova grada buzdovanom, jer je mislio da je košuta. U Pocerini ima jedna rijeka, koja se zove Nečaja, i blizu nje polje, koje se zove Pustopolje. Sad oni dokazuju, da je poslije kosovske bitke došao glasonoša s Kosova i našao Miloševu majku na toj rijeci kod ovaca, pa joj rekao: Ne čaj više, Miloševa majko! — Odbij ovce u to pusto polje: — Miloš ti je juče poginuo. I od tada je ostalo Pustopolje i rijeka Nečaja."[1]

Šta je sa sestrom, koju Miloš ubi, misleći, da je ono košuta? U ovom pogledu, poznat je klasični mit: noćni mladi lovac Akteon zapazi djevičansku nagu Artemidu, gdje se kupa, a ona ga taj čas prometnu u jelena, te ga odmah raskidoše sami hrti njegovi. Mitolozima jasno je znamenovanje ovog prizora: pošto je jelen u Arijaca zbog granatih rogova simbol zrakovitog sunca, Akteon je Sunce, koje pred Mjesecom gine u noći. I u Rimu starinska priča iznosila dogagjaj, sličan onome o Akteonu: rimski Akteon zvao se Genucius Cipus.[2] Jelenja životinja nikako ne odvaja se, u klasičnom svijetu, od mjesečne boginje: košuta prati Dianu; odbjegli robovi zovu se u Rimu „cervi", i stoje pod Dianinim okriljem; Artemida, pri glasovitoj žrtvi Ifigenije, zamjenjuje ovu s košutom; ista Artemida, pričaju Grci, može, kad joj se hoće, i bez pomoći rtova, sama sustignuti jelene. S ovim glasovima suzvučan je i glas o košuti, koju ubi Miloš. Dosta je prilike misliti, da ta košuta, Miloševa sestra, drugo nije, do Zora, omrknuta u noći. Da je prizor noćan, kaže nam riječ priče, koja Miloša ovdje nam privodi iz „Trojanova grada". U pričanju pučkom, kralj je Trojan noćno biće. Trojan sjedio u gradu Trojanu, a „svaku je noć išao u Srijem, te ljubio nekaku ženu ili djevojku; za to je išao noću, što danju nije smio od sunca, da se ne rastopi."[3] Miloševa sestra plijevi šenicu. Noćna je Zora uvijek radišna: veze, ili čisti, prije Sunca.

---

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Dvorište.*
[2] Preller, *Röm. Myth.*, I B.. 318—9.
[3] Vuk. *rječ.*, pod *Trojan.*

Digitized by Google

Mit Mjesečev stječe se s legendom Miloševom još u nečem, koje je vrlo važno. Pučke zagonetke, iz svakog kraja, označiše nam Mjeseca, na nebu megju zvjezdama, kao čobanina ovaca.[1] Sad udara u oči, što priče uprav postojano prikazuju Miloša kao mlada čobanina. Eno Silni Stefan nagje dijete, na Ceru, taman kod ovaca, a kad mu rekne: „Ajde da nas vodiš kući", dijete mu odgovori: „Ne mogu od ovaca." Ni sama Miloševa majka ne će se od ovaca rastaviti. Kod ovih zateče je glasonoša s Kosova, i viknu joj: „Ne čaj više, Miloševa majko! — Odbij ovce u to pusto polje." A što čine priče, to isto rade i pjesme. Epski je Miloš takogjer čobanin.

U pjesmama, Miloš prečesto boravi kod ovaca. A ima i takovih pjesama, što se naročito bave njegovim čobanstvom. Budi na primjer prečudna pjesma iz Šumadije: „Car i Miloš čobanin."[2] Na Šari planini Miloš čuva „hiljadu ovaca, — u hiljadu trista razbludnica."[3] U Miloša tri su čuda. Prvo je čudo „pred ovcama ovan kolovogja, — na ovnu je zvono od hiljade, — a u zvonu brence od stotine, — po brencetu dragi kamenovi, — pa se pred njim vidi putovati — u ponoći kao u po dana."[4] Drugo su čudo „od čelika dvori, — oko dvorâ čelična avlija, — na avliji čelična kapija."[5] Treće je čudo „zelena livada, — u livadi zeleno jezero, — po livadi devet paunova, — za njim' šeću devet paunica, — a pred njima mudra vidra šeće, — i za vidrom okićena kuna."[6] Car od Stambola preda se dozvao Miloša, kome je nedužnu umrijeti. Miloševa je nevolja velika: „udriše nanj sindžir-gvoždje teško, — i na noge troje bukagije, — a na ruke troje belenzuke."[7] Svega njemu nestaje: vidi „konja razlomljena", a „sablju zargjalu" i „zatopljenu tučom i olovom".[8] Na svezana junaka pomakoše se „tri hiljade vojske",[9] ljutih katana, dok se car „popeo na najvišu kulu", da „gleda, šta će biti od Miloša."[10] Miloš uskliknuo „k nebu i oblaku: — Sveta Petko! odpekljaj mi noge, — a Negjeljo! odreši

[1] Gl. gore, na str. 138
[2] Stojadinovića *pjes*, knj. I, 8
[3] V. 3—4.
[4] V. 5—10.
[5] V. 13—5.
[6] V. 18—23.
[7] V. 160—2.
[8] V. 154—8.
[9] V. 165.
[10] V. 185—6.

Digitized by Google

mi ruke",[1] prizvao i druge svece, pa i vilu, da mu „podmetne krilo",[2] onda u tri maha rastjerao katane: „hiljadu je sabljom pogubio, — a drugu je konjem pregazio — a treću je u more načer'o."[3] Nad carem onda visi osvetnička sablja Miloševa; no je ovaj uturi u kore, i uze poklon od „tri tovara blaga" i „tri konja viteza."[4]

Za me, u čitavoj ovoj sada absurdnoj pjesmi, nema ni mrve čovječjega djelovanja. To su na golo mitski prizori. Na visini neba, dnevnog ili noćnog, svezani su, te stradaju izmjenice junak Mjesec i gospodar Vid. Ali ja u ovo ne ću da uprem, pošto stvar nije dovoljno čista. Volim pripaziti nešto drugo. Učestao ovdje izvanredno broj tri, pa isto biva skoro u svakoj pjesmi o Milošu,[5] tako da je teško to uzeti kao puki slučaj. Otkle postojana tri maha, tri navrata, u životu Miloševu? Ja bih rekao, da je i to crta, pozajmljena Mjesecu. Ili zato, što se perioda mjesečna dijeli u tri jednake česti,[6] ili zar što mjesec prikazuje tri razna oblika, o prvoj četvti, o uštapu i o posljednjoj četvrti, ili što se on pomišljao u noći, kao i Sunce i Zora, u trostrukoj osobi, makar s kojeg uzroka to bilo, boginja mjeseca jeste trojaka u Helenâ i kod Latinâ. Artemida naziva se τριοδῖτις, a Diana je *trivia*,[7] t. j. ona hoda trima putima. Latinski je pjesnici kažu takogjer *triplex*[8] i *triformis*.

Začestalo sve trostruko i u glasovitoj pjesmi Vukove zbirke: „Ženidba Dušanova"[9], gdje je izložena čitava nizija pregnuća Miloševih. „Kad se ženi srpski car Stjepane" i „na daleko prosi djevojku, — u Legjanu gradu latinskome",[10] pri teškom carevu

---

[1] V. 191 i 194—5.
[2] V. 199.
[3] V. 220—2.
[4] V. 254—5.
[5] Tako n. pr., u II knj. Vukove zbirke, u pjes. 40, v. 144, on udara na sebe „tri kata haljina"; u pjes. 42, v. 41, leži „tri bijela dana" u madžarskoj tamnici; u pjes. 37, v. 86, sa „tri dukata žuta" izbavlja se iz bijede u Latinima.
[6] Mjesec od 27 dana raspada se u tri dijela, svaki od 9 dana. To je Grcima ἐννῆμαρ, a Latinima *nundinae*, t. j. novemdinae. Prije semitsko-aleksandrijske hebdomade, u Rimu kroz doba kraljevsko i republikansko, brojili se rokovi na nundine.
[7] Ovidii *Fasti*, I, v. 388.
[8] Id., ib., v. 386.
[9] Knj. II, 29.
[10] V. 1—3.

Digitized by Google

pothvatu, Miloš je caru glavni pomagač.[1] Miloš nije ni Obilić, ni Kobilić, no je Voinović, te i nosi „mač zelen staroga Voina".[2] Ako i srpskome caru Stjepanu nećak, opet je on i ovdje pastir ovaca, koji boravi na Šari planini;[3] pače je poglavica trijest pastira, a na osobiti uačin zove se: „Miloš-čobanin". Njegova marva ovaca ogromna je, pa sam za nju veli: „Kad ja bijah u Šari planini — kod ovaca dvanaest hiljada, — za noć bude po trista janjaca, — ja sam svako po ovci poznav'o."[4] Miloš-čobanin došao nedozvan u carske svatove i sustigao njih i carske konje na Zagorju. Njega opremila i naoružala dva brata mu starija, dva Voinovića, koji borave u gradu Vučitrnu. Oblači Miloša „tanana košulja, — do pojasa od čistoga zlata, — od pojasa od bijele svile, — po košulji tri tanke gječerme, — pak dolama sa trideset putaca."[5] Nego je svrh svega udarena „bugar-kabanica", a i konja kulaša mu „megjedina svega opšiva" tako, da se ne razpoznaje ni konjik ni konj, te se Miloš ukazuje „crnim Bugarinom".[6] Pusta li konja, kulaša toga! „po tri koplja u prijeko skače, — po četiri nebu u visine, — u napredak ni broja se ne zna, — iz usta mu živi oganj sipa, — a iz nosa modar plamen suče."[7] Ali je Milošu „zla nauka: pospava svagda oko podne."[8] Eto dušmana Miloševih! Prve su na redu tri šićardžije, tri plijenitelja: Gjakovica Vuče, Nestopoljče Janko i momče Prijepoljče. Rastjera ih junak. Dogjoše onda svatovi pod Legjan grad, koji je tvrdo zatvoren. Pred vratima gradskim, Miloš, zamjenik cara srpskog, zateče zamjenika cara latinskoga, nadbije ga i posiječe. Odmah za tim on preskočio „tri konja viteza — i na njima tri plamena mača",[9] i „ustrijelio kroz prsten jabuku od zlata", postavljenu na koplje na najvišoj kuli u Legjanu, te ponio jabuku svome caru.[10] U svemu sjaju svome prosinu tada Miloš; pa, ako i ne ugje u tvrdi Legjan, opet istrgnu ispod vlasti dvaju sinova kralja legjanskoga djevojku,

[1] Ova skroz mitična pjesma već je raspravljena u *Dijelu II*, gdje je govor o dva Voinovića.
[2] V. 195.
[3] V. 131.
[4] V. 547—50.
[5] V. 182—6.
[6] V. 190, 197 i 192.
[7] V. 251—5.
[8] V. 225—7.
[9] V. 492—3.
[10] V. 449—513.

Digitized by Google

carevu vjerenicu, i caru je privede. Careva je vjerenica Roksanda; ali je muka nju poznati: „izveli su tri l'jepe gjevojke, — tri djevojke, sve tri jednolike, — i na njima ruho jednoliko.“[1] Od tri djevojke ko je Roksanda, niko ne zna: „ode Miloš niz polje široko, — kada dogje, gje stoje gjevojke, — zbaci s glave bugarsku šubaru, — skide s legja bugar-kabanicu, — pak je prostre po zelenoj travi, — prosu po njoj burme i prstenje, — sitan biser i drago kamenje; — tad izvadi mača zelenoga, — pa govori trima gjevojkama: — Koja je tu Roksanda gjevojka, — nek savije skute i rukave, — neka kupi burme i prstenje, — sitan biser i drago kamenje!“[2] Roksanda pokupi prstenje, biser i kamenje drago, dok dvije druge djevojke pobjegoše; no Miloš ih uhvati, pa sve tri vodi pred cara, kome dade Roksandu i još jednu djevojku uz nju, a treću sebi ustavi. U to najcrnja neman čeka svatove na povratku, a svejednako tik Legjana. Malo iza grada stoji Balačko vojvoda: „na Balačku jesu do tri glave, — iz jedne mu modar plamen bije, — a iz druge ladan vjetar duva; — kad dva vjetra iz glava izigju, — Balačka je lasno pogubiti.“[3] Odavna poznaju se Miloš Voinović i Balačko vojvoda. Ide Balačko Milošu u susret s latinskim katanama, a jaše bedeviju. Boj se bije u zelenoj gori. Pustio Balačko „jedan plamen modar“, što Milošu samo „opali crnu megjedinu“; pustio opet „vjetra studenoga“, al od vjetra tek se Milošev kulaš „tri puta premetnuo“, dok gospodar stoji za njim neozlegjen. Onda i Miloš pustio šestoperac, koji svali Balačka s bedevije: koplje Miloševo diva pribode u zelenu travu, a mač zelen odsiječe mu sve tri glave.[4] Kad svati stigoše nadomak carskih bijelih dvorova, Miloš-čobanin prokaza se caru ujaku, ali se odmah od njega rasta.

Epska ova legenda o carevoj ženidbi i o pregnuću Miloša čobanina pjeva se u raznim krajevima naše zemlje, a raznosi se po narodu odavna. St. Novaković objelodani[5] podulji komad posve paralelne pjesme, zapisane, kako on misli, u prvoj trećini prošloga vijeka. Pjesma počinje ovako: „Kad se ženi car srski Stiepan, — iz Legjena od kralja djevojka . . . “ U zbirci L. Marjanovića

---

[1] V. 519—21.
[2] V. 557—74.
[3] V. 608—12.
[4] V. 639—51.
[5] U *Archivu*, III B., s. 644—8.

Digitized by Google

ima po sadržaju pjesma ista, iz gornje vojničke Krajine;[1] samo što je Marko Kraljević zamijenio srpskog cara Stjepana, kralj graorski kralja legjanskoga, Luka i Ilija dvojicu starijih Voinovića. Miloš-čobanin zove se tu Milovan, ili Mile-čobanin, a to služi nekim dokazom, da pričanje ne prianja povjesnome, stanovitome jednom Milošu. Ako su imena izmijenjena, zgoda je jednaka i jednaka su lica. U ovoj poznijoj formi pjesme koješta izblijedi, ali se sastavina legende u cjelosti onako održa, kako je u pjesmi Vukovoj. Megju dvije pjesme, najznatnija je razlika u ovome, što, mjesto tri djevojke, kralj graorski „izvede devet djevojaka, — sve jednakih kô od jedne majke."[2] Iz pjesme Marjanovićeve bilježimo još jedno. Grozovitoj nemani, kojoj „iz nozdrva grozna kiša liva, — iz ušiju oganj-vatra pali, — a iz usta gromovi pucaju",[3] veli Mile-čobanin: „Ti si sada od dvaest godina, — a ja sada od petnaest godina."[4] Pak je još jedna takva pjesma iz ikavskog područja, koju naštampa dubrovački list *Slovinac*.[5] Po ovoj pjesmi, Miloš, „dite mlado", pri ovcama boravi na „Vučjoj-planini",[6] što je stariji oblik za stanovno mjesto triju Voinovića, nego grad Vučitrn; a opasni hod do djevojke biva kroz „Mračaj-planinu",[7] što je opet riječ mitskog značenja. Dok svati putuju, „mrkla je noćca bez jasna miseca",[8] pa carev haznadar dva kamena draga izvadio, i „po njim svati pute upraviše."[9] Da se k djevojci prispije, red je „ustriliti na koplju jabuku."[10] Miloš zove se Voinović, pa su uz njega još dva brata Voinovići. Dušmanskome gradu ime je „Legen", a „Palasko" troglavoj nemani.

Kod ovih je pjesama zamijetiti na prvi pogled odmah, da im je sadržina u glavnome ona ista, koju već nagjosmo u dugoj priči o Sisanu-Mazanu i u priči porednoj o Gruji Kobiliću.[11] Što priča crta širokim i krupnim potezima, od toga mnogo ponavlja tanka pjesma. Isto traženje zasužnjene krasne djevojke; isti prizor teško

[1] Knj. I, 2.
[2] V. 262—3.
[3] V. 297—9.
[4] V. 311—12.
[5] G. 1882, br. 14.
[6] V. 41.
[7] V. 91.
[8] V. 93.
[9] V. 101.
[10] V. 174.
[11] Gore, na str. 155—60.

Digitized by Google

razlučnih triju djevojaka, megju kojima je ipak jedna prebrana; isti pregalac čobanin, uz dva svoja druga; ista nakaza, zvala se Balačko, ili Aršin-brade-pedalj-čovjeka, što djevojku čuva, a podvržen je gospodaru, od sebe starijemu; isti mrki grad sužanjstva, u pjesmi Legjan, u priči donji svijet; ista svečana svadba, kojom se završuje pustolovina čobanskog junaka. Očevidno je, da kroz pjesmu i priču promiče starovjerska ista gatnja. Kod priče mi već primijetismo u opće,[1] da je to borba nadnaravnih svijetlih i tamnih bića. Hoće zar pjesma da nam još nešto posebno pokaže.

Hajde da poredom uočimo prilike, u starinskim tima pjesmama izložene. Miloš je veliki čobanin ovaca, kao što je Mjesec, po pučkim zagonetkama, čobanin zvijezdâ. Milošu je naporuč „mač zelen staroga Voina“: u očima Indâ, Sunce i Mjesec bića su žuta i zelena, pa *hari, harit,* koje riječi znače „žut“ ili „zelen“, same po sebi znače takogjer Sunce i Mjesec.[2] Miloš je ovdje Voinović, što će reći sin Voina, a mi u nekom čudesnom Voinu naših pjesama nagjosmo, ako se ne prevarismo, vremenom izblijegjenu sliku ratnog Svantevida, ili Vida.[3] Bugar-kabanica prikriva Miloša, a konja mu kulaša medvjedina svega opšiva. I ovo ovdje kao da je suglasno sa davnašnjim mitom Arijaca: kod Indâ, otančali Mjesec ima naziv: „kralj medvjedâ“, jer je medvjed iz studene postojbine, te zgodno simbolizira mračnost i hladnoću umanjenog Mjeseca.[4] Čobanin Miloš ima „zlu nauku pospavati svagda oko podne“: naime, ispred sjaja visokoga Sunca iščezava Mjesec. Ovu istu mitičnu priliku, ali prevrnutu, nalazimo u Grkâ: u prekrasnog mladog čobanina Endimiona, koji imaše ovcu neizrecive bjeloće, zaljubi se djevičanska Artemida, pa, da mu cjeliv dâ, uljulja ga, dugo i dugo gledajući, u vječni san i u vječni život, na latmijskoj planini u Kariji. Po tumačenju mitologâ, Endimion je Sunce zapadnuto, zaspano, kad Mjesec sjaje;[5] a mit je, spram našega, prekrenut, jer u kojih Arijaca Mjesec postade djevojkom, u njih je Sunce čobanin, te on ima bijele janjce i ovce, zrake svoje.[6] Vrebaju na Miloša tri plijenitelja, megju kojima

---

[1] Na str. 159.
[2] Gubernatis, *Mythol. zool.*, v. 1. p. 399—400.
[3] *Dio I*, na str. 44—5 (85—5).
[4] Gubernatis, *Mythol. zool.*, v. II, p. 115.
[5] M. Müller, *Beitr. zur vergleich. Mythologie*, s. 71—3.
[6] Grčka ova priča tim je važnija, što grčka mitologija, inače toliko bujna, za Artemidu, izim ove zgode, malo što drugo kazuje. A ipak je Artemidina slika obasuta svim čarom helenskim.

Digitized by Google

najprvi je Gjakovica Vuče. Nije po samom slučaju, u Karadžića pjesmi, ime Vuk nadjenuto Miloševu dušmaninu, niti je, u pjesmi ikavskoj, pozorište bez uzroka nazvano Vučjaj-planina i Mračaj-planina. Od Vuka i drugdje strada Miloš. Tako u pjesmi, gdje Miloš dopade teške tamnice,[1] tamničar je njegov opet Vuk: „Šenluk čini Vuča dženerale, — jer je Vuča šićar zadobio, — tri vojvode srpske uhvatio: — jedno jeste Miloš od Pocerja, — drugo jeste Toplica Milane, — a treće je Kosančić Ivane; — bacio ih na dno u tavnicu, — gjeno leži voda do koljena, — a junačke kosti do ramena“.[2] Tamnica je ovdje bajagi madžarska, dok drugdje Miloš tamnuje u Latinima.[3] Plijenitelj i tamničar Vuk čini se, i u djelu i po samom glasu riječi, puki vedični Vrika, vuk, personifikacija mrkle noći; stari Indi mole se često bogu Suncu, da njima ukloni zloduh, zlobnog Vuka, plijenitelja Vuka, koji zasjeda i napastuje putovima.[4] U Vuku, ili u Vukodlaku, mi već upoznasmo zasjedača, koji Mjesecu kidiše i gleda da ga proždre.[5] Miloš strijelja i dobiva zlatnu jabuku sa visoke kule na Legjanu, pa je to kao glavno obilježje njegove pobjede nad dušmanskim gradom i pridobića careve zaručnice: poznato je, da po mitskoj zamisli osobito Greko-Italâ, a i drugih Arijaca, jabuka su zlatna i Sunce i Mjesec.[6] Svakome, koji se bavi arijskim mitovima, mučno je ne vidjeti u tri djevojke, sve tri jednolike, tri noćne Zore, a u Roksandi, koja kupi prstenje, sitan biser i drago kamenje, treću sjajnu Zoru, jutrenju zaručnicu Sunca, ili vidnog višnjeg boga. Što Miloš jednu sebi ostavi, i to razumijemo: noćna jedna Zora može da pristaje Mjesecu. Što se pak tiče troglavog Balačka, posljednjeg čudila, s kojim ima da se bori Miloš, nema sumnje ikakove o potpunoj istovjetnosti njegovoj s jednakim prikazima u arijskoj mitologiji. Latini za cijelo ne uzajmiše u nas Balačka, niti mi u njih grdosiju Kaka; a Kako je ipak jedno te isto s Balačkom. Troglavi div Kako plijeni iz pećine

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 42.

[2] V. 5—13. Za vjerojatno mitično biće Toplice i Kosančića, isporedi *Dio II.*

[3] Vuk. *pjes.*, knj. II, 37.

[4] Gubernatis, *Mythol. zool.* v. II. p. 150.

[5] Na str. 145—8.

[6] Ovakovo je značenje zlatnih jabuka, n. pr., u ubavom vrtu Hesperidâ. I zgoda s jabukom, u oglašenoj švicarskoj legendi Vilima Tella, nije druge naravi, te je uzeta iz pučkog pričanja.

Digitized by Google

na zlokobnom Aventinu, a siplje vatru na troja usta:[1] njegova je pećina puna ljudskih kosti, kao što i tamnica Vuče dženerala. Heleni imaju trotjeloga diva Geriona, koga u krajnjem tamnom zapadu svlada sunčani Herakle: troglava im je pak paklena psina, Kerber, opet i on Heraklov dušmanin. Balačko, kao što Kako i Gerion, uobrazuje zimu i noć. Njegova je Mračaj-planina ikavske pjesme.[2] Suprote se, dašto, i boj biju protiv takovih nemani svijetli bogovi. Po mojem mišljenju, naš epski boj na Legjan, i u tom boju proslavljeno viteštvo Miloša čobanina, okreću se u okviru čisto mitičnom: srpski car Stjepan tek slučajno, površnim svojim imenom, upade u pjesmu, gdje mu mjesta nije. U cijeloj pjesmi još je zdrava jezgra starog mita, koji, rekao bih, sastoji se u ovom: bog jutrenjeg vidjela, Sunce, ili možda sam najviši Vid, ide na grad tame, kako bi otud ispod pritiska svih udih vlasti izbavio vjerenicu svoju Zoru, a, pošto je vojna noćna, glavni je pregalac božanski Mjesec. Po glasu jedne pjesme, Mili je čobaninu onda „petnajst ljeta." Valjda je to pun Mjesec, od petnaest dana.[3] Kad s oproštenom vjerenicom svatovi sretno dogjoše k bijelim carskim dvorovima, Miloš-čobanin nije dionik svadbenog veselja; prikaza se caru ujaku, i zamače. Da je i dalje tančati, mogli bismo reći: Mjeseca nestaje na obzorju, čim božji dan nebom ovlada.

Ako Miloš po priči, što naprijed čusmo, „leže na legja" te „spava", kad ga ono danju nagje Silni Stefan; ako je njemu „zla nauka pospavati svagda oko podne", kako malo prije reče pjesma, a to on u noći sam uspavljuje druge junake, kako nam kazuje još jedna Vukova lijepa pjesma mitičnog kreta.[4] Miloš junake uspavljuje pjevanjem divnim. Pjevanje mu je kao u tankogrle djevojke, kao u vile. „Pojezdiše", začinje pjesma, „do dva pobratima — preko krasna Miroča planine, — ta jedno je Kraljeviću Marko, — a drugo je vojvoda Milošu, — naporedo jezde dobre konje, —

[1] Propertii l. IV, el. 9, v. 9—10: „Incola Cacus erat, metuendus raptor ab antro, — per tria partitos qui dabat ora focos". Pjesnik Propercij sabra i sačuva glasove iz stare tradicije. Naprotiv, historičar Livij (l, I, c. 7) zbrisa Kaku tamno božanstvo i pretvori ga u čovjeka, lopova i razbojnika.

[2] „Mrakoč", što je po smislu jedno sa „Mračaj", grad je troglavoga Arapina, u pjesmi knj. III, 41, v. 172—3, zbirke Petranovićeve. Troglavi je Arapin poznija varianta troglavog Balačka.

[3] Vidi, na str. 135, pjesničku izreku: „kano mjesec od petnaest dana".

[4] Vuk. *pjes.*, knj. II, 38. Pjesma je već razglobljena (*Dio VII*, s. 10—1 [190—1]), u odnosu s vilama.

Digitized by Google

naporedo nose koplja bojna, — jedan drugom belo lice ljubi — od milošte do dva pobratima; — pake Marko na Šarcu zadrema, — pak besedi pobratimu svome: — A moj brate, vojvoda Milošu! — teško me je sanak obrvao, — pevaj, brate, te me razgovaraj. — Al' besedi vojvoda Milošu: — A moj brate Kraljeviću Marko! — ja bi tebe, brate, popevao, — al' sam sinoć mlogo pio vino — u planini s vilom Ravijojlom, — pak je mene zapretila vila, — ako mene čuje da popevam, — oće mene ona ustreliti — i u grlo i u srce živo."[1] Na Markovo hrabrenje, ipak „Miloš poče da popeva, — a krasnu je pesmu započeo — od svi naši bolji i stariji, — kako j' koji drž'o kraljevinu — po čestitoj po Maćedoniji, — kako sebe ima zadužbinu; — a Marku je pesma omilila, — nasloni se sedlu na oblučje, — Marko spava, Miloš popijeva. — Začula ga vila Ravijojla, — pa Milošu poče da otpeva, — lepše grlo u Miloša carsko, — jeste lepše nego je u vile; — rasrdi se vila Ravijojla, — pak odskoči u Miroč planinu, — zape luka i dve bele strele, — jedna ud'ri u grlo Miloša, — druga ud'ri u srce junačko. — Reče Miloš: Jao moja majko! — Jao Marko, bogom pobratime! — Jao brate, vila me ustreli!"[2] Povik ranjenog junaka iza sna trgnu Marka. On odmah napusti Šarca na vilu i prisili je, da biljem, na Miroču uzbranim, Milošu rane zagasi i iscijeli, pa je sada „lepše grlo u Miloša carsko, — jeste lepše, nego što je bilo."[3]

Mitsko je doista ovo u Miloša carsko grlo, ljepše nego u vile, kojim on drûga Marka u san ljulja. Iskače nam iz ovog pričanja, eto ponovo, gore pomenuti mit o Artemidi i Endimionu, niti je mit ovdje, kao prije, izvrnut. Miloš uspavljuje, pjevajući; a pjeva naizmjence, po klasičnoj mitologiji, baš mjesečna boginja i pri pjesmi ostaje kao zapanjena.[4] U Grčkoj, pjeva i uspavljuje takogjer čarna Sirena, pa mitolozi sad naginju vidjeti u njoj Mjeseca. Po indijskoj Rig-Vedi, čudotvorno pjevanje svojstvo je bogova; pjevanjem bogovi stvaraju na nebu Ognja[5]; dva sprijateljena boga, Indra i Soma (Mjesec), u slici tice oblijeću pjevajući nebesno drvo i čuvaju

---

[1] V. 1—22.

[2] V. 28—49.

[3] V. 109—10.

[4] Ovidii *Fasti*, II, v. 91—2: „Cynthia saepe tuis fertur, vocalis Arion, — tanquam fraternis, obstupuisse modis".

[5] Rigv., X, 88, v. 10.

Digitized by Google

blago ambrozije, božju svjetlost.[1] Pjevanje pripadalo pak naosob Mjesecu, možda zbog pjesničkog otajstva noći. Po tihoj mjesečini, svaki žubor vode, i svaki list koji trepeće, imaju posebnog glasa; ispod trave skriveni popci udaraju, kao neki ogromni zbor, u neprekidnu, u ritmičnu skladbu: to je noćno dugo pjevanje, to je krasna Mjesečeva pjesma.[2] Što je pjesma na Miroču planini, i ovo je ime zar više mitično, nego geografijsko: označilo bi tišinu noćnu. Miroč-planina paralelno nam dolazi sa Mračaj- ili Mrakoč-planinom, gdje je na stanu troglavi Arapin, troglavi Balačko. Miroč kao da je suprotan Mrakoču i Mračaju.[3]

Miloševo pjevanje predmet je čudnog kazivanja u još jednoj narodnoj pjesmi.[4] Car Lazar, na gozbi u pjanosti, smatra Miloša „svojim protivnikom“[5] za to, što, na njegovo pjevanje „tanko glasovito“,[6] ovaj, jedini izmegju gostiju, otpjeva takogjer „tanko glasovito.“[7] Car hoće da ga objesi. Vješanje se Milošu spravlja na tri mjesta. Prvo je mjesto ondje, gdje se Milošu gradi zadužbina, a grade je od „tri godine“ do „trista majstora“[8] s Radom neimarom. Na drugom mjestu, do druge zadužbine Miloševe, na Šargan-

[1] Id., I, 164, v. 20.

[2] Može biti, da se poezija mjesečine i noći izrazuje, u pučkoj mitologiji, još jednim načinom. Bio bi to „njemušti jezik“, koji se u pripovijetkama mnogo spominje. Njemušti, ili „nemušti“, jezik „čobanin“ neki dobiva na dar od zmijinjeg cara, pa njim razumijeva, idući po šumi, „sve što govore tice i trave i sve što je na svetu“. (Vuk. *prip.*, 3).

[3] O Balačku govoreno je i u *Dijelu II* (s. 99—100 [197—8]). Za vilu Ravijojlu, s kojom je Miloš „sinoć mlogo pio vino“, isporedi *Dio VII.* A što se tiče Kraljevića Marka, za koga se u pjesmama često puta, po mom mnenju, zadjedoše neke krpe iz stare sunčane religije, gledaj *Dio V,* na str. 42—8 (162—8). Kad bi to bilo tako, pa kad bi i ovdje Marko bio donekud zamijenio božansko Sunce, tad bi i cio sadržaj ove pjesme bio u mitičnom vidu jasan: Mjesec pjevanjem uspavljuje Sunce, kao što zaljubljena Artemida u san uvali sunačnog Endimiona. Nešto je čudno, da naša pjesma prikazuje Miloša i Marka kao zaljubljenike: eno „naporedo jezde dobre konje, — naporedo nose koplja bojna, — jedan drugom belo lice ljubi — od milošte do dva pobratima“.

[4] Petranovića *pjes.,* knj. II, 18. Sravni s ovom i pjesmu, gore na str. 164.

[5] V. 27.

[6] V. 12.

[7] V. 16.

[8] V. 59 i 43.

Digitized by Google

planini, imaju „tri vode studene", pa i „tri korita od suhoga zlata, — i tri česme od srme žežene, — i na njima tri draga kamena[1]". Na ovoj drugoj postaji nalaze se noćne Miloševe ovce: „tu se vide napojiti ovce, — u sred noći, kako u sred dana", a „kod njih sjede trideset Bugara."[2] U čobana Bugara jesu i „tri hiljade brava."[3] Treća je postaja do Budima grada, pak tu „nagjoše trista gjece mlade, — trista gjece, trista siročadi", koji „od lješnikâ kupe napravili."[4] Djeci je gospodar Miloš. Kad sve to vidi car Lazar, zaplače se, uzviknuvši: „Bože mili, čuda velikoga! — U Miloša dosta prijatelja — po svijetu na četiri strane."[5] Zaštedi ga i povrati zdrava „Kruševdolu slavnom"[6].

I ovce, i bravi, i noćni Bugari, i trojni broj, uprav vanredno ponavljan, to nas sve kod Miloša ne iznenagjuje više. Ali je u ovoj pjesmi biljeg jedan, posve nov, što priteže pažnju. Na trećoj postaji, veli pjesma, nagjoše trista djece mlade, koji „od lješnikâ kupe napravili". Sad treba znati, da osim već navedenih zagonetaka,[7] puk o mjesecu goneće još ovako: „Puno rešeto lješnika, a u srijedi samo jedan orah — Pun tavan lešnika, a u sredi orah", i odgoneće: „Mjesec megj zvjezdama" — „Zvezde i mesec."[8] Držimo li se pučkog govora, kako ga zagonetke razjašnjuju, ono trista Miloševe djece mlade, koji od lješnikâ kupe napraviše, bile bi zvijezde, a Miloš, k njima priveden na treće stratište, bio bi Mjesec. Tumačenje ovo potkrepljuje se općom mitologijom. U velike se lješnikom bavi sujevjerje arijskih naroda, koji u njemu kao da ugledaše oblik i obilježje mjeseca.[9] Još, po našoj pjesmi, „od lješnika napravljene su kupe", što i opet nije bez mitskog poznatog znamenovanja. Već je u Rig-Vedi kupa, ili čaša, božanski biljeg Sunca i Mjeseca. A po mitu helenskom, Herakle, kad mu je preći more, uzajmi u Helija, u Sunca, zlatnu njegovu čašu, koju on ovome povrati, kad je more preplovio. Šta više, na lješniku čamcu,

[1] V. 86 – 9.
[2] V. 90 – 2.
[3] V. 108.
[4] V. 137—9.
[5] V. 153 – 5.
[6] V. 167.
[7] Gledaj na više, na str. 138.
[8] Novakovića *zagon.*
[9] D' après toutes les probabilités, la noisette est l' une des formes botaniques de la lune", veli A. Gubernatis (*La Mythol. des Plantes-Noisetier*), koji, dašto, ne zna za naše zagonetke i pjesme.

Digitized by Google

kazuje još jedna verzija mita, on prispje u Italiju iz zapadnih krajeva Hesperidâ. Mitična kupa, ili čaša, naše pjesme pripada ovako vrlo starome vjerovanju.[1]

S onim, što je dovle izloženo, ugjosmo valjda u dosta jasni trag pravoj naravi Miloševa čobanskog života, pak i njegova spavanja i pjevanja. Čitava ova legenda sastavljena je od mitskih komada, što su vremenom stariji od historijske pojave kosovskog junaka. Miloša Kobilića. Nego i careva sumnja o Miloševoj nevjeri, kosovskim pjesmama potkana, izlazi, što ja cijenim, takogjer iz istog davnog mita o božanskome Mjesecu.

Čista historija o sumnji kakvoj, podignutoj na Miloša, ne zna, kao što ne zna ni za izdajnika Vuka Brankovića. Nenadne velike polome i preokrete prosti narod, ne samo u našoj, nego u svakoj zemlji, obično ne može da sebi drugačije protumači, već ako uzme, da je izdaja po srijedi. Nije naše ovdje kazati, zašto prekor izdaje

---

[1] Isto kao „od lješnika kupa", čudesna je, u nekim pjesmama, „orahova lagja", pa i čudesno plovi. Za tu „orahovu lagju", vrijedna je, da se donekle pripazi, Vukova pjesma hajdučkog vremena: „Od Horvata Mato" (knj. III, 48). Ovome junaku „sjaju se toke kroz brkove, — kao mjesec kroz jelove grane" (v. 27—8); a za lagju, kad se ona pomalja, pjeva se: „Nešto sjaji more od zapada. — Je li koji kadgod zapamtio, — da se sjaji more od zapada? — Il' je sunce, il' je mjesečina?" (v. 122—5). Orahova je lagja pak opisana ovako: „Možeš dati orahovu lagju, — a na njojzi dumen od kalaja, — od kalaja i suhoga zlata, — navrh njega alem kamen dragi, — sa kojim se vidi putovati — u ponoći kano usred podne?" (v. 60—5). U botanici mitologičnoj, lješnik i orah dotiču se u mnogome (Gubernatis, *La Mythol. des Plantes - Noyer*). Gledom na taj simbolični orah ja bih mislio, da nam je amo prikučiti i iz Petranovićeve zbirke pjesmu jednu (knj. III, 30), kojoj cio je osnov mitičan, a iznosi nam neko „polje Orahovo". Prizor biva na Šari-planini, gdje je vila poklikuula i Milošu javila, da troglava nakaza zarobi Relju, krilatog junaka, i mladog Banović-Strahila Sužnji su odvedeni „na široko polje Orahovo" (v. 114), kad li eto im Miloša u pomoć. Miloš primakne se k njima „niz poljske lužine" (v. 178), pogubi troglavog Arapina, pa drugovima presiječe sveze na rukama. Svi zajedno onda posjekli i rastjerali dušmane, vojsku troglavog čovjeka. Krilatoga Relju, a i samog Banović-Strahila, još zar niko ne uspje, usprkos svakog nastojanja, izvući iz tame mitske i do lica historijskih pročistiti. Je li Relja, kako ja držim, lice jedno sunačno (*Dio III*, s. 40—57, 184—201), a Strahilo jutrenji ratni Vid (*Dio I*, s. 52—8 [92—8]), onda bi pjesma bila razgovijetna: tamni Troglav u noći osužnjio vidne bogove, koje Mjesec svezâ oprašta, te će oni zajedno pobjediti svu noćnu silu.

Digitized by Google

prianja, u narodu i u narodnim pjesmama, uprav za osobu Vuka Brankovića. Nama je samo potražiti, otkud, u pjesmama, careva sumnja na Miloša.

Razlažući prečeste mijene i pomrčine u Mjeseca, naprijed opazismo,[1] da ga za to iz pučkih usta sustiže teški prekor nevjere. Mjesecu reče pjesma: „Ej Meseče, carev neverniče! — zašt' ne greješ danju, kako noću!“ — „O Meseče, carev neverniče! — zašto greješ caru na večeru!“[2] Čudno je podudaranje, što isto ovako, taman na večeri, knez, ili, kako njega još nazivlju pjesme, car Lazar Miloša prekorava s nevjere. „Car uzima“, kazuje pjesma kosovska,[3] „zlatan pehar vina, — pa govori svoj gospodi srpskoj: — Kome ć' ovu čašu nazdraviti? . . . Ta nikom' je drugom napit' ne ću, — već u zdravlje Miloš-Obilića: — Zdrav Milošu, vjero i nevjero! — prva vjero, potonja nevjero!“[4] Ako se mitski govor o carevoj nekoj „večeri“ uz „Mjeseca nevernika“ podudara s govorom o carevoj drugoj „večeri“ uz „Miloša nevjeru“, to je, po mojem mišljenju, odatle, što je potonja verzija ispredena i sačinjena iz one prve. Pokazano je već, da su i povrh ovoga još drugi potezi u junaka Miloša snimljeni s Mjesečeva lica.

Legenda o carevoj večeri i o nevjeri, koja je tom prilikom Milošu predbačena, postoji od davnih doba u narodu. Kako sada pučka pjesma pjeva, isto tako glasi i odnosna vijest u domaćih pisaca. Carevu večeru, a pri njoj, uoči kosovske bitke, ukor učinjen Milošu zbog nevjere, bilježe svi pisci redom, to prevodilac Vizantinca Duke, pa Cerva, Orbini, Luccari, Kuripešić.[5] Svi ovi pišu na razmaku XV i XVI vijeka, ili u vijeku XVI, a povode se za pučkim kazivanjem. U Orbini-a,[6] careva ukorna zdravica Milošu, i Milošev odgovor caru, onakim su kretom i skoro riječima ispredani, kako ih svejednako, nakon tri vijeka, sada opijeva netom pomenuta kosovska pjesma u Vukovoj zbirci.[7] Pošto narod pjesmu

[1] Na str. 143.

[2] Ib.

[3] Vuk. *pjes.*, knj. II, 50, III.

[4] V. 13—32.

[5] Rački, *Boj na Kosovu*, na str. 42—3.

[6] Orbini, *Il regno degli Slavi*, p. 314—5.

[7] Knj. II, 50, III. Vrijedno je, da se dvije verzije, Orbini-eva i pučka, usporede. Orbini: A voi, o Milosc, dono questo vino insieme con la tazza, con tutto che appo di me sete incolpato di tradimento. Milosc beve e dice: Domattina ho da mostrare con effetto, che l'accusatore mio (Vuk Brankovich) ě falso e bugiardo, e che io sempre

Digitized by Google

svoju ne ispjeva po Orbini-u, jasno je, da ovaj preuze pričanje iz naroda. Na ovome primjeru ovdje mi možemo najbolje da opazimo, koliko je ustrajne moći u pučkoj našoj tradiciji i od kolike je davnine čitav sadržaj nekih pučkih pjesama. Ako je ovo ovako u pjesmi, prividno historijskoj, kako da to ne bude osobito u pjesmama čudesnog ili mitičnog gradiva? Što se tiče pjesme o carevoj večeri, ona se jamačno pjevala već u XVI vijeku, a ništa ne smeta pretpostavci, da je ona i od toga vijeka davnija.

Sisanje vanredno, pa postojana oznaka čobanstva, pa onda neodoljivo pjevanje snotvorno, i najposlije ukor s nevjere, to je ono, što se, po mojem mišljenju, iz stare vjere, koja se na Mjeseca odnosila, preli u povjesnu šupljinu života Miloševa. A kad bi se ko hotio i na sitnež osvrtati, te pregoniti dokazivanjem, kako je Miloševoj legendi pridano mnogo poteza Mjesečevih, taj bi još imao nešto da zamijeti. U jednoj pjesmi, kad Miloša daruju za pokazano junaštvo, onda i njegov ždralin dobiva abaiju, pa su „sve po njojzi sjajni mjesecovi."[1] U oči boja kosovskog, u drugoj pjesmi, Miloš skide sa sebe kolastu azdiju, i dade je Kosovci djevojci, s riječima: „Na, devojko, kolastu azdiju, — po čemu ćeš mene spomenuti, — po azdiji po imenu mome!"[2] Kolasta azdija, to je na kola išarano odijelo. Takovu odjeću ostavlja Miloš uspomene radi; pače, po posljednjem istina nešto tamnom stihu, kao da ona njemu spominje čak i ime. Kolo, koje hrli po nebu, vrlo je česta slika velikih nebesnih tjelesa, osobito Sunca, u mitologiji Arijaca. Ali je ovo sve možda odveć navijeno. Pregjimo preko toga.

Od sličnih takih sitnica važnije bi bilo ispitivati, zašto uprav Miloš Kobilić, izmegju drugih epskih junaka, prisvoji mnogu kitu iz Mjesečeva mita. Ali je teška muka razbirati ovo pitanje. Naš narod, pri stvaranju svojih epskih lica, što gragjom historije, koja je vjekovima strujala pred njim i mijenjala se, a što gragjom starog vjerovanja, iz kojeg crpaše kao iz nepomične, ako i sve to više

---

son stato fedele al mio patrone". Pjesma (v. 31—3): „Zdrav Milošu, vjero i nevjero! — Prva vjero, potonja nevjero! — Sjutra ćeš me izdat' na Kosovu". — Pije Miloš, i odgovara (v. 48—54): „Nevjera ti sjedi uz koljeno, — ispod skuta pije ladno vino, — a prokleti Vuče Brankoviću. — Sjutra jeste lijep Vidov danak, — vigjećemo u polju Kosovu, — ko je vjera, ko li je nevjera".

[1] Petranovića *pjes.*, knj. III, 13, v. 291. Valja pripomenuti, da je pjesma Divjanovićeva.

[2] Vuk. *pjes.*, knj. II, 51, v. 62—4.

Digitized by Google

izpražnjivane hazne, nije se držao ni stalne metode, ni promišljenih kakovih pravila. Megju drevnim mitom i historijskim prolaznim dogagjajem, megju svetiteljem poganskim i osobom iz historije ili svecem iz nove vjere, napravi slabu svezu sličnost koja površna, ili svojstvo koje, onako na oči tek jednako. Više puta i gola asonancija imena prebaci lagani most prelaza iz mita u historiju, iz stare vjere u novu. A više puta, pri tom anorganskom pripoju nove i stare vjere, historije i mita, puk radio i po samoj miloj volji.

Kažem, mučno je na čisto saznati, s kojeg razloga, u epu i u ostaloj pučkoj tradiciji, mnogo koješta, kako ja cijenim, iz Mjesečeve legende splete se oko Miloša Kobilića. Ipak ću pokušati jednu hipotezu. Je li umjesna, o tome će suditi čitaoci. Pravo reći, baš osobite cijene ja joj ne pripisujem.

U svakoj povećoj zbirci narodnih pjesama ima čitav krug njih, u kojima se opijevaju dva junaka, Starina Novak i sin mu Grujica Novakov, ili Novaković. Po sadašnjem obliku njihovu, te pjesme ponajviše pripadaju hajdučkoj dobi: preradiše ih i ljutinom svojom prodahnuše hajduci, pa su većim dijelom oštre i nedotjerane. Mlado je momče, šta više i dijete je katkad Novakov Grujica, a opet proslavlja se vanrednim viteštvom, kad nečovještvom sebe ne grdi. Ali je pažnje vrijedno, da glavna junaštva, što mu pjesme pominju, ona su ista, koja diče Miloša. I Grujica vojuje na troglavog Arapa i na kralja od Legjana, a bolji je junak od sama Kraljevića Marka.[1] Skriva ga prevjes,[2] kao što Miloša zastire bugarkabanica. Kad se, naime, Starina Novak, ili Debelić Novak, kako ga jedna od pjesama zove,[3] digao na crnog Arapina, zaklonjena sa sestrom u tvrdoj kuli, reče Novak drugarima: „Da mi dobre konje posjednemo, — a Grujicu gjevojkom činimo, — i Grujicu mlada prevjesimo, — u Grujice nema nausnice, — ljevši Grujo od svake gjevojke.“[4] Ovako prevarili crnog dušmanina: sínu Grujičina sablja i od nje pade glava silniku. Kad bi ko rekao, da se sličnost megju dva junaka tumači time, što se motivi pjevanja najlakše prenose, u narodnim pjesmama, s jednog lica na drugo, taj ovdje ne bi doista pogodio. Motivi se prenose, ali to ne biva tako često, te su i lica, u našem epu, u opće čisto ocrtana i posebita, koje ne bi

[1] Čojkovića *pjev.*, 72.

[2] Vuk. *pjes*, knj. III, 4. — Stojadinovića *pjes.*, knj. II, 16. Dvije su pjesme posve poredne. Potonja je ispod Mučnja.

[3] Vuk. *pjes.*, knj III, 4, v. 53 i 58.

[4] Stojadinovića *pjes.*, knj. II, 16, v. 22—6.

Digitized by Google

moglo biti uz bezglavo neprestano razbacivanje gragje epske. U pogledu pak Grujice i Miloša, imamo i dokaza, da pomenuta sličnost nije slučajna, već posve dosljedna i kao skrovitom nekom silom uzdržana.

Osim pjesama iz hajdučkih vremena, Novakom i Novakovim Grujicom bave se i bugarštice, što su pjesme sasvim drugog kroja, pa opet i tu dotiču se Grujica i Miloš. Čudna je majka Milošu, vila, šta li, a čudna je i Grujici. Po jednoj bugarštici,[1] Novak čini tri veselja: jedno sestri, koju udaje, drugo sinu Grujici, a treće za to, što je dvore ogradio. Grujici je mati bijela vila, što ju Novak negda uhiti na Dunaju, ugrabivši joj brza krila i oglavlja. Vila je sjetna, nevesela. Da joj Novak hoće ono vratiti, bila bi vesela: „l'jep bi tanac izvela prid dvorovima njegovijem, — i u tancu skupila dvanes mlad'jeh djevojčica, — sve bi bile mlagjahne jedne slike i prilike."[2] Nego, kad ona natrag dobi krila i oglavlja svoja, iz uhvaćenog kola dvanaestorice djevojaka krilima se odmah zavila u visinu vedra neba. Novak ne će je više vidjeti, ali će majka vila Grujicu često pohagjati. Priča o božanskoj ženskoj osobi, koja se u vodi kupa, pa joj neko krišom otme krila položena, te je tim prinudi na udadbu, što je kratkovječna, jer će božanska žena na brzo svoja krila opet postignuti i odprnuti, ta je priča od starine: imadu je osobito sjeverni Germani, od kojih najviše je iznose Anglosasi. Ali nas ta priča ovdje ne zadržaje; nama je samo bilježiti „dvanes mlad'jeh djevojčica jedne slike i prilike". Takih dvanaest djevojaka, jal take tri djevojke, mi nagjosmo i kod Miloša.

U ovom poslu epskog suglasja u pogledu Miloša i Grujice još ćemo uzgred pripaziti, da je broj tri baš preko mjere učestao, kao što kod prvoga, tako i kod drugoga. Pa ćemo i to spomenuti, da naprijed već prinesena slavonska pripovijetka[3] o mališu Lakatbrade-pedalj-muža i o Gruji sjedinjuje oba lica, Grujičino i Miloševo, nazivajući Gruju taman prezimenom: Kobilić.

Bugarštice su nam svjedokom, da narod odavno pjeva o Novaku. Ako je Novak sada u pjesmama ponajčešće hajduk, spade junak na hajduštvo tek u novije vrijeme. Prvašnje pjesme opijevahu ga glasom drevnim i mitičnim. A pjevanje o njem bješe obilnije, nego je danas, pošto ga narod vrstaše megju prva lica svojega epa. Ovo

[1] Bogišića *pjesme*, 39.
[2] V. 15—7.
[3] Na str. 159—60.

*

Digitized by Google

nam svjedoči J. Križanić izričito, koji, govoreći u vijeku XVII o junačkim našim pjesmama, veli, da te pjesme hvalom uznose najprve Kraljevića Marka, Novaka Debeljaka i Miloša Kobilića.[1] Taj je Novak Debeljak dakako isti, koji i Debelić Novak netom pomenute Vukove pjesme.[2]

No ko je taj Novak Debeljak? Zanj bistra historija ne zna. Kad ga historija rekbi ni po imenu ne poznaje, a u epu je ipak lice veoma glasito, onda može biti prilika misliti, da ne samo bićem svojim, već i imenom, spada na mit. Lica takva nama već izigjoše u susret, na primjer: krilati Relja, Zmija mladoženja, svetoduha Janja, ban Strahinja, što ih ni trudnim radom, ni mučnim navijanjem, vjerodostojna historija ne će nikad sebi prisvojiti. Historijsku skoro nemogućnost, historijsko nepostojanje ovakih naših epskih lica, sad se već počelo uvigjati, pa neki kažu: nije tu tražiti historije, ali nije tražiti ni mitologije, već je to na prosto pripovjedaći materijal. Ovim odgovorom samo se pomiče natrag pitanje, jer se opet pita: otkud ta gragja pripovijedanja? Na ovi drugi upit odgovara poredna mitologija: u sadašnjih zapadnih naroda arijskog roda pričajna gragja većim je dijelom izvorna i od starine, osobito u babjim pripovijetkama, i odnosi se najviše na sunačne mitove.

Vratimo se k Novaku Debeljaku, kako ga Križanić piše, ili Debelić-Novaku, po pjesmi Vukovoj. Debeljak Novak imao bi biti ono, što i Starina Novak. Jednače ih dvije pjesme paralelne, Vukova[3] i Stojadinovićeva,[4] koje nam naprijed kazaše isto im vojevanje, uz sina Grujicu, na dušmanina crnog Arapa.[5] Ali starije pjesme kao da luče dva Novaka: „Pije vino Novak i Radivoj, — govori im Starina Novače."[6] Trebalo bi onda uzeti dvojicu Novakâ, te razlikovati Novaka Debeljaka od Novaka Starine, kao što ih razlikuje takogjer zasebni nadimak Debeljak i Starina. Primetnemo li ovdje i Novaković-Grujicu, koji iz ovog kruga pjevanja nikad ne izbiva, tad su nama na vidiku do tri Novaka, ovim redom po njihovoj dobi: Novak Grujica, Novak Debeljak i Novak Starina.

---

[1] U V. Jagića *Gragji,* 87: „Illa cantica continent laudes Marci Cralevitii, Novaci Debeljaci, Milosi Kobilitii, et aliorum quorumdam heroum".

[2] Na str. 178.

[3] Knj. III, 4.

[4] Knj. II, 16.

[5] Gledaj na str. 178. Njih jednači i pjes. Vuk., knj. II, 79.

[6] Bogišića *pjes.,* 106, v. 1—2.

Digitized by Google

Čusmo pučki uzvik, kad se zgleda nov mjesec: „Zdrav zdravljače! nov novljače!“ Isto je ime Novak i Novljak. S druge strane, može da nas ovdje ponešto začudi jedno podudaranje mitološko. Stari Indi obožavahu Mjeseca u tri hipostaze. U Vedama, nov Mjesec i pun Mjesec odvajaju se, ženskim nježnim imenima i ženskom naravi, od sustalog Mjeseca, koji opada i koji je muški. Tri naša Novaka, ili Novljaka, ne bi bila tri Mjesečeva razna lica, u mladini, u naponu i u starosti? Trojnome Novaku lako je protumačiti nadimke. Djetetu Novaku nadimak Grujica pristaje zato, što on pri mijeni, ma da je još zamračen i prevješen, ipak počeo debljati, počeo bivati *grub*.[1] Novak Debeljak i Novak Starina kažu se od sebe, jedno u jeku, a drugo u starosti.

Još okolnost jedna kao da pridaje i jačeg naslona ovoj hipotezi, da tri Novaka pred nas izigjoše iz starovjerskog pričanja o Mjesecu. U pjesmama iz kruga, što se na Novake odnosi, gdješto uz dijete Grujicu spominjano je i drugo neko dijete Tatomir: „Vino pije Novak i Radivoj — u gorici pod jelom zelenom, — služi vino d'jete Tatomire, — a Gruica d'jete čuva stražu[2]“. Ovaj pak Tatomir stoji u mjesto mjeseca u pučkoj zagoneci: „Sedi vila ukraj vira, čeka sina Tatomira, dok se rodi, da ga vodi“, gdje se misli na zvijezdu Danicu i na mjesec[3]. Pa ako se Tato-mir prozvao, kako to može biti, po vrlo davnoj riječi *tat*, lupež, onda je vrijedno velike pažnje i samo značenje tog imena. Pučko praznovjerje u Europi srednjeg vijeka, od Skandinavije do Francuske, u pjegama mjeseca vidjelo nekog čovjeka lupeža, koji u mjesecu boravi[4]. Sva je prilika, da to privigjenje, pošto se ono i po rimskim krajevima razvriježilo, sobom donesoše varvari sa sjevera[5]. Skandinavski mit zna ispričati izvornu čitavu legendu o lupežu mjesečnom. Lupež je sam Mâni (Mjesec). Uzeo Mâni k sebi i odnio sa zemlje dva djeteta, po imenu Bil i Hiuki, odnio u onom času, kad oni, zahvativši

[1] *Grujica* od *gruboće*, kao što i Grubeta, Grubeša, Grubiša.

[2] Vuk. *pjes.*, knj. III, 4, v. 1—4.

[3] Novakovića *zagon.*

[4] Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 598—600.

[5] Priča o mjesečnom čovjeku doprije i u Italiju, samo što ovdje hristjansko mnenje preokrenu božanskog lupeža u biblijskog prvog ubilca, skitnicu Kaina. Vjerovanje bijaše tako općenito, da ono nagje mjesta i u glasovitoj *Divina Commedia*. Kad Dante gore uzigje na sferu mjeseca, upitaće Beatricu: „Ma ditemi, che son li segni bui — di questo corpo che laggiuso in terra — fan di Cain favoleggiare altrui?“ (Parad. II, v. 49—51).

Digitized by Google

vode iz zdenca Byrgir, metahu na pleća čabar Saegr na čabreniku Simul. Odonda djeca idu uvijek za Mânijem, kao što je sada njih gledati sa zemlje.[1] Ne će nikome ovdje izbjeći djelomično suglasje našeg i skandinavskog pričanja. Dva naša djeteta prate Novaka, a jedno dijete, dok se zove Tatomir, služi, u pučkoj igri, za to, da se njegovim imenom zagoneće mjesec. U mitologiji, pomisao o tatu Mjesecu tumači se time, što pri mijenama on taji sebe svakojako. Pjege u Mjeseca, i to su kao neke varke njegove.

Uzmemo li, da su Novaci prvim epskim osnovom obrazi Mjesečevi, onda razumijemo u pjesmama, što se njih tiču, neke misli i neke izraze, koji bi inače bili nezgrapni i neukusni, a katkada i absurdni. Tako, na primjer, u pjesmi Stojadinovićeve zbirke: „Ženidba Gruje Novakovića",[2] Grujo, da probije i pogubi neko čudno Grče, koje mu smeta do njegove zaručnice, napunio granajliju sa „zlatom" i sa „tri testeta šivaljskih igala: — ako Grče oklope imade, — zlato će mu oklope probiti; — ako l' Grče pancijere ima, — igle će mu probiti pancijere"[3] Ovo je bezumlje, što odmah prestaje, čim bi se postavilo, da to nije od samovolje pjevačeve, već da je to onako po sreći sačuvana starinska fraza: zlato i igle bili bi traci mjesečni. Tako, u istoj zbirci, Starina Novak od siromaštva ne može da pogje u svatove banu od Janoka,[4] pa se ispričava, suze roneći i govoreći: „A kako ću u svatove poći, — kad je moja kuća od kamena, — a u kući nemam ni kamena."[5] Izgovor ponešto čudno zvuči, a valjda se dokučuje bolje, kad se časom pomisli na vrlo obični mitološki motiv okamenjenja, koje zadešava opražnjene i ostarjele bogove. I za Miloša slušali smo naprijed, u jednoj pjesmi iz Petranovićeve zbirke, grubu historiju odregjenog vješanja njegova na tri mjesta, po zapovijedi pijanoga cara Lazara.[6] Mi u grijeh to ne upisasmo estetičnoj nevještini pjevačevoj, već u tome radije pretražismo glasove iz starog vjerovanja. Stihovi u toj pjesmi: „Kad car dogje na Šargan-planinu, — tu nagjoše tri vode studene, — tri korita od suhoga zlata, — i tri česme od srme žežene, — i na njima tri draga

[1] Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 598.
[2] Knj. I, 12.
[3] V. 580—4.
[4] Knj. I, 5.
[5] V. 357—9.
[6] Gore na str. 173—4.
[7] V. 9—10.

Digitized by Google

kamena, — tu se vide napojiti ovce — usred noći kao usred dana",[1] bez prigode su i kao djetinjasti, ali u vidu vjerskom mogu imati smisla. Opet o nekom „Milošu harambaši" naći je, u maloj zbirci Kukuljevićevoj, pjesmu do zla boga grdnu. Pjesma je iz križevačke granice, s izmiješanom štovavštinom i kajkavštinom, a sva je razdrpana i mutna. Prečinjena je sa motivima iz novijega života, no kao da ima u njoj i drevnih izraza. Miloša vinom žena zapojila i prevarila, pa ga straža uhvatila kod nekog Leke i kod orjatina Živka. Miloš vapije: „Glavo moja pol odsečena! — Telo moje polak obešeno!"[2] Vapaj sad nema više smisla nikakva, pače je to prosta ludorija, ali je to u redu, ako se fraza negda odnosila na smanjeni, na razpolovljeni mjesec. Na polovnost i drugdje ista pjesma upire: „Miloševo žito zazrijalo, — polak zrelo, a polak zeleno",[3] koje je, na prvi pogled, isto onako nerazmišljeno. U ostalom, ja ovdje odlučno ne tvrdim ništa. Toliko samo kažem, da se ja ne bih nimalo začudio, kad bi se u epu za nekim licima vanrednim još vukle pogdjekoje riječi i izreke iz starih vremena. Jednim mahom sve staro ne iščezava. Stoji to, da je fantazija pučka veoma ograničena: puk rado ne izlazi iz omiljenog okruga predajnih presuda svojih i predajnog govora. Što nauka više napreduje, to većma biva jasno, da pri ovome otjecanju stvarî i oblika povjesnih, što mi razvojem čovječanstva zovemo, ni misli, ni osjećaji, ni govor ljudski, naprasno se ne mijenjaju.

Evo nas napokon na hipotezu što se tiče načina, kojim se Mjesečeva legenda mogla, jednim svojim dijelom, privezati na historično epsko lice Miloša Kobilića. Kušali smo odmotati iz zamršene pučke tradicije tri Novaka: Novaka Grujicu, Novaka Debeljaka i Novaka Starinu; odmotati ih i na vidjelo iznijeti ih kao tri sada gotovo istrcana lica božjeg Mjeseca. Novaka Grujicu i Novaka Starinu naš ep još opijeva dosta obilno; ali o Novaku Debeljaku ne postoje, što ja dosad znam, nego dvije same štampane pjesme, Vukova prije navedena i još jedna.

Zašto to? Riskiram reći ovo. Valjda upravo pjevanje o Novaku Debeljaku, koje nekad tecijaše iz preživog pučkog vrela,[5] prenese se na Miloša Kobilića, ili Obilića, kako narod najradije

[1] Petranovića *pjes.*, knj. II, 18, v. 85—91.
[2] V. 9—10.
[3] V. 4—5.
[4] Vuk. *pjes.*, knj. II, 79.
[5] Gledaj svjedočanstvo, gore na str. 180.

Digitized by Google

kaže. Preneseno pjevanje malo po malo u liku Miloševu stroši i onda nadomjesti skoro sve ono, što u njem bijaše historijsko. Može biti, da se pjesme o Debeljaku za Obilića pridjedoše baš radi ovih dvaju imena. Debeljak, ili, da s Vukom reknemo, Debelić ime je suzvučno sa Obilić. Koliko je zgoljna asonancija uticala na privezivanje starijih likova, i vjerskih i epskih, s pridošlim novijima, to smo mi češće imali prigodu, da na više primjera opažamo. Ali, i mimo asonanciju, moglo ovdje da takogjer djeluje slično jezično značenje dvaju imena. Debelić je od debljine i pretiline, kao što je Obilić od obilja i obline.

Rekosmo, da još postoje cigle dvije pjesme o Novaku Debeliću, pa eto već u jednoj od te dvije imamo jedan primjer gore pomenutog prenosa. Debelić-Novak sa sinom Novaković-Grujom pjeva se u Vukovoj pjesmi, kojoj je naslov: „Ženidba Gjurgja Smederevca[1]“. Ova je ženidba u glavnom ista, koja i „Ženidba Dušanova“, toliko puta navogjena. Razlika je najviše u imenima. Prosac nije srpski car Stjepan, već je Gjuragj Smederevac, a djevojka ne boravi u Legjanu kod nevjere kralja Mijaila, već boravi kod nevjere kralja Mijaila u Dubrovniku. Pregalac je tamo Miloš Voinović, amo je Grujo Novaković. Što tamo radi Miloš, amo izvršuje dijete Grujo, po migu oca Debelić-Novaka: mahnu dijete „mačem zelenim[2]“ i pogubi dvoje Latinčadi, a „preskoči tri konja viteza — i na njima do tri koplja bojna[3]“; ustrijeljena je i na kuli jabuka, strijelom sa zlatne tetive[4]. U suštini, očita je jednakost predmeta u dvije pjesme, kao što je očita zamjena megju Novacima i Milošem.

Ne bi čudo bilo, da Obilić naprti na sebe pjesme, a s njima i mitsko breme Debelićevo. Nego je ovdje čitav lanac hipotezâ, pa sve ovo, ja ponavljam, neka ostane pod razložitom sumnjom.

* * *

U akademijskom *Radu*, koji će prvi doći na red, biće štampani ispravci i dopune za sve dijelove ove radnje.

---

[1] Knj. II, 79.
[2] V. 204.
[3] V. 230—1.
[4] V. 243—4.

Digitized by Google

„Skup“ Marina Držića prema Plautovoj „Aulularij“.

Prilog književnoj povjesti hrvatskoj.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 23. ožujka 1889.

NAPISAO DR. M. ŠREPEL.

O Dubrovčaninu Marinu Držiću (1520—1580) obično se kaže, da je megju dalmatinskim piscima pastirskih igara i komedija najoriginalniji. No pored svega toga ne će jamačno nitko reći, da se Marin Držić sasvim oteo dojmu talijanskome, kojemu se nebrojeni tragovi nahode u svoj dalmatinskoj književnosti. Kad velimo, da je najoriginalniji, istavljamo poimence njegovu osobitu vještinu, s kojom je umio tipne oblike tadašnje talijanske književnosti spojiti sa gragjom, crpenom iz dubrovačkoga i narodnoga života.

To nije nikakva sramota, što je naša dalmatinska književnost pretežito pitomica književnosti talijanske renaissance. Tà nije li svoj svjetskoj književnosti, kako se razvijaše, ishodište upravo u talijanskoj renaissanskoj književnosti? Ova je epoha talijanske književnosti udarila norme, koje su rek bi osnova gotovo svemu onome, što su romanska, germanska i slavenska plemena stvorila u 16., 17. i bar u prvoj polovini 18. vijeka u književnosti poimence pjesničkoj. (Körting, Geschichte der Litteratur im Zeitalter der Renaissance III, 1, p. 180). U svemu slavenskom svijetu nije talijanska književnost našla nigdje tako brza i živa odziva, kao u našoj Dalmaciji. A tome se ne čudi nitko, ko se opomene, kako jakim svezama kulturnim i političkim bijahu vezane Dalmacija i Italija.

Povjest je naše književnosti već često pokazala i izbrojala sve one niti, koje su vijekovi bili isprepleli izmegju Italije i Dalmacije, i to poimence slobodne republike dubrovačke, gdje je književnost najbujnije procvala.

Digitized by Google

S toga je potrebno prosugjujući staru dalmatinsku književnost, da se neprestano obaziremo na tadanju književnost, jer bismo apriornim kakim mjerilom mogli krivo otkrojiti svoj sud.

Za Držićevu je komediju, kojoj je natpis *„Dundo Maroje"*, istakao već A. Pavić u „Historiji dubrovačke drame" p. 97, da je sastavljena na način plautinsko-talijanskih komedija šestnaestoga vijeka. A vidjećemo, da se Držić i u preradbi Plautove „Aulularije, naime u „Skupu", povodio za *talijanskim* načinom. Ali ne samo ove dvije komedije, nego u opće sva djela Marina Držića svjedoče, da im je korijenje u Italiji. Ko poznaje značaj tadašnjega pisanja talijanskoga, ne će o tom sumnjati nimalo.

A znamo iz riječi samoga Marina Držića, da je putovao Italijom, kako su to činili gotovo svi imućniji mladići dubrovački. Pjes. razr. 26, 123, veli sâm:

Držića svi znamo po bolje nego ti,
priko mora tamo ki uči sviriti.

Osim toga veli Appendini, da je onuda putovao i da je neko vrijeme probavio u Firenci, gdje je zavolio djevojku i opjevao je u svojim pjesmama.

Prije Marina Držića pisao je komedije Stjepan Nikola Nalješković (1510—1587), pa kako se znade, prekipljuju mu djela veoma krupnom šalom, a okrupan se način nahodi i u Marina Držića, ako i ne onako zapapreno. Pripovijeda se, da su za Nalješkovićeva vremena bili Dubrovčani tako raskalašeni, te je vijeće g. 1535 objelodanilo stroge zakone, pa su neki mislili, da je Nalješković slikajući sve mane i poroke dubrovačkoga života radio u prilog dubrovačkoga vijeća. No zgodno dodaje A. Pavić u „Historiji dubrovačke drame" p. 79: „Nalješkovićeve komedije mi se čine upravo protivne onakovu moralnu učinu: u njih se doduše prikazuju mane Dubrovčanâ, i to veoma krupne mane, ali ne da ih pjesnik kori i šiba, nego ih pripovieda, neka im se slušateljstvo od srca nasmije. Znamo, da je naš Nalješković stradao u ženitbi, jer ga je žena ostavila i pobjegla u manastir, kad mu je imetak bio propao, i mnogo nam je lakše uzeti, da su njegove komedije plod osvetljive zle volje, koja ga je nad tim negdje snašla, a najnaravnije ćemo učinit, ako ih uzmemo kao plod najranije mladosti pjesnikove, koji je prije *izazvao* onaj zakon vieća od god. 1535, nego da ga je podpomagao".

To se sasvim dobro podudara sa značajem tadašnje talijanske komedije cinquecenta, tako zvane „commedia erudita". U Italiji

Digitized by Google

se nije od „rappresentazioni sacre“ razvila krepka narodna drama, kao drugdje, nego joj je vrelo u staroj rimskoj komediji, s kojom se svijet počeo izbliže upoznavati, otkako su se „preporodile“ klasične nauke. Šestnaesti vijek književnosti svoje zovu Talijani ponosno „secolo d' oro“, premda bi ga bilo pravije zvati vijekom Ariostovim i Machiavellijevim. (Tasso po značaju svoje poezije ne pripada više u ovu grupu.)

Crescimbeni u djelu „Storia della volgar poesia“ broji pjesnikâ 16. vijeka u Italiji nekoliko hiljada (Settembrini, Lezioni di letteratura italiana II, 55). Ali pored svega velikoga broja „rimatorâ“ vijek je „renaissance“ dosta siromašan u pravoj poeziji. Dok je likovna umjetnost postigla vrhunac savršenstva, u poeziji ćeš naći dosta malo u istinu velikih, znamenitih pjesničkih djela. Ova je poezija, kako pravo kaže Settembrini l. l., sasvim odijeljena od puka. Ona je fantastično prikazivanje bez pravog čuvstva i zanosa; u njoj nahodiš općenitu, besmislenu, šaljivu, lascivnu, hirovitu radost, gdje svak hoće da kaže svoju galantnu rječcu. Ali i ova igra fantazije nije slobodna, nego je sapeta dvojakim verigama: imitacijom starine i dvorskim respektom. Ova je poezija pisana samo za ekskluzivne krugove, kako to nahodimo i u Dubrovniku. A poezija, koja ne nalazi odziva u duši samoga naroda, nije cvijet poljski, što bujno cvate i plodi se, nego je biljka umjetno gojena na tlu, koje ga joj nije priroda dosudila.

Renaissanca je započela u Italiji, koja je jamačno megju svim državama evropskim najbliža starinskoj civilizaciji. Odatle se raširila po svoj Evropi, a najprije se primila svoga susjeda — Dubrovnika. Ovaj prekret odbija Taine u „Povjesti engleske književnosti“ (I, 230 u prijevodu Katscherovu) na to, što se poboljšalo stanje ljudi u Evropi. A čim nestane boli, počinje se čovjek opet radovati životu, pouzdavati se u sebe, hvaliti energiju, genij i sve sile, koje rade za sreću. U to doba prestaje feudalni život, a započinje se dvorski.

Italija je u ovo doba, o kojem govorimo, kolo vodila u svoj Evropi. Ona je vrelo civilizacije, iz koje crpu svi narodi. Ova je pak civilizacija poganska i po jezgri i po postanju, donekle i po jeziku, koji nije drugo nego potomak latinskoga jezika, po latinskim uspomenama i tradicijama, po tom, što na grobu feudalizma uvodi starinski život pojedinih gradova, i najzad po geniju same rase, u koje bijaše uvijek snage i radosti. Više od stotinu godina prije od drugih naroda počeli su Talijani (poimence Petrarca, Rienzi i

Digitized by Google

Boccaccio), rekonstruirati izgubljenu starinu klasičnu, u tamnicama njemačkim i francuskim zakopane rukopise oslobagjati, popunjavati, tumačiti, proučavati, te po srcu i umu postajati Latini, pisati prozu i stihove po uzoru Ciceronovu i Vergilijevu, smatrati lijepe razgovore i duševne užitke najljepšim uresom, pravim cvijećem čovječjega života. Talijani su umjeli prisvojiti sebi ne samo spoljašnje oblike starinskoga života, nego poprimiti i jezgru njegovu, a to znači: brinuti se o zemaljskom životu, a ne mariti puno za drugi svijet, u opće napuštati osnovne misli kršćanstva. „Uživajmo!" pjeva slavni Lorenzo de' Medici u svojoj pastirskoj igri. A to je geslo ovoga vijeka!

Znamenito je, kako je o tom sudio genijalni Machiavelli, veliki rodoljub, umni pisac, Tukidid XVI. vijeka. Isporegjujući kršćanstvo s poganstvom veli Machiavelli: „Kršćanstvo traži najveću sreću u poniznosti, pokornosti, preziranju zemaljskih dobara, a poganstvo opet nalazi najveće dobro u veličini duše i u svjema svojstvima, po kojima može čovjek da bude strašan". S toga mu se čini, da kršćanstvo uči potpomagati zla stanja, a ne počinjati velikih djela. Nije ni čudo, veli pisac, što su zločinci vidjeli, da smiju nanositi silu ljudima, koji radi budućega života vole podnositi nepravdu, nego ih kazniti.

Svoj ovoj civilizaciji bješe ideal — jak, sretan čovjek, u koga je volje, da svoju snagu upotrebi za svoju sreću. Tome se osjećanju nahode tragovi u svoj kulturi onog vremena. Ko se sjeti povjesti slikarske, uvjeriće se o tome. Ukočeni likovi sredoviječne umjetnosti iščezavaju, a pomaljaju se novi likovi, puni života i snage. Bujna tjelesa, pravilni udovi, lake kretnje imadu doduše kršćanska imena, ali samo — imena. Taj Isus, kako veli Pulci, nije drugo nego „razapeti Jupiter".

Prekomjernost i neredovnost glavne su značajke ov ga duha i ove književnosti. A to nahodimo ne samo u književnosti talijanske renaissance, nego u opće po svoj Evropi u to doba. Odatle dolaze i u slogu onolika retorička bujnost, one silne prispodobe i t. zv. „*concetti*" (igra riječi), kojih ćemo naći na pune pregršti i u našega Držića. A takvim provalama bujnoga duha upravo prekipljuje tadašnja književnost, te je to uzrokom, što se gotovo u svih starih dalmatinskih pisaca nahodi neka, kako veli Matija Ban u Dubrovniku 1849 p. 152, „suviša nadutost, odaljenost i s ovom skopčana razslabljenost misli", dok u klasičnih pisaca najviše hvalimo plastiku izraza. Sve se prevraćaše u poeziju. O pravoj prozi

Digitized by Google

— osim veoma rijetkih izuzetaka — znade nam povjest ovih vremena slabo što pohvalno kazivati. U Dubrovniku i u Dalmaciji gotovo je i nema.

Talijanski plemići ovoga vijeka toliko ljube ljepotu oblikâ i bojâ, da ukrasuju slikama ne samo crkve i palače, nego i sedla i ormare. Bujne krajine, mlade, cvatuće, zamamne žene na pola nage boginje i bogovi — ideali po jačini i miloti najragje se nameću njihovoj fantaziji, njihovim ćutilima, kojima se hoće smijeha, veselja i užitka. Pa to isto obragjuju i pjesnici, koji u silnoj množi pjesama, pastirskih igara, soneta i lakih pjesmica daju oduška svome čuvstvu. Venera i Amor nemaju doduše posebnih hramova, ali ih naknagjuje umjetnost (Taine, Povjest engleske književnosti I, 279).

Viteški je svijet rodio onim vilinskim svijetom, kojim prolazi umjetnost. Najveći umjetnici ovoga vijeka nalaze u njemu obilatu gragju. Eto Ariosta, Tassa, Cervantesa, Rabelaisa. Ali su oni svi odviše djeca svoga vremena. Viteštvo njihove poezije nije pravo. Fini, ironički, epikurovski Ariosto rek bi titra se samo njime za nasladu. Nesretni Tasso, prožet fanatičnim katolicizmom, obragjuje istu gragju s velikim naporom. Cervantes je sâm vitez. Ljubi istina viteštvo, ali se ruga njegovim ludorijama. A još ga žešće žigoše Rabelais.

Ovo je znatno vrelo, ali nije jedino. Pored krsćanskoga viteštva nahodimo uporedo poganski Olimp, osim pomisli o heroičnoj volji uporedo pomisao o uzvišenoj snazi. Obje se struje prepleću u renaissanskoj književnosti na osobit način.

Pjesnici ne pjevaju narodnih sujeta. A vidimo to i u našem Dubrovniku. I naši se pjesnici laćaju ponajpače starinskih ili viteških gradiva.

Megjutim doskora nestaje pravoga zanosa, pravoga čuvstva. Uz pokvarene običaje vijeka nije za čudo, što izgiba osjećaj prirodnoga života, da uzmakne od prostoga nagonskoga uživanja. Vidimo to i u poeziji. Pod konac renaissance nestaje entuziazma, pa vidimo samo umjetno kićenje i naduvanje riječima. Šuplji patos nadomješta iskreno osjećanu poeziju. Guarini reče jednom: „Mi živimo u vijeku opsjene, sav je naš vijek pod krinkom“. To je doba, kad je u Italiji preoteo mah marinizam, nazvan po pjesniku Mariniju (1569—1625), u Španjolskoj gongorizam, u Francuskoj smjer Précieux-â, euphuizam. Sve je samo glazba riječi. Duše ova poezija nema. Zgodno veli de Sanctis (Storia della letteratura ita-

Digitized by Google

liana [3] II, 230): „Za svoga dugoga života stvorila je talijanska poezija običan, nemoćan repertorium. Nije bilo snage, da se ponove ideje, pa su počeli pjesnici staru baku, u koje nije bilo više duha, kojekako nakićivati, bojadisati, — manirirati. Što je suša bila gragja, to kićenija, finija i zvučnija bijaše njezina forma". A svako je kićenje znak propadanja. Ne propada poezija onda, kad stane obragjivati ma i blatniju gradju, nego tek onda, kad stane praznoću misli zaodijevati kitnjastom frazom. U svakoj umjetnosti prvi umjetnici izmišljaju ideju, kojoj daju i pravi oblik. A epigoni njihovi ponavljaju samo oblik, ili ga prevršuju.

Na koncu renaissance vidimo, da umjetnost kao iznemogla, uvela biljka umire, a ustupa mjesto novoj klici, koja će bolje pognati. U isti mah, kad nestaje umjetnosti, javlja se nauka. Od umjetnosti ragja se nauka, a od poezije filozofija. Mjesto pjesničkoga zanosa nahodimo težnju za istinom. Ljepotu istiskuje istina. Od slikarstva postaje anatomija, a od drame moralna filozofija. Taku pojavu nahodimo u staroj Grčkoj, kao sada u Italiji, gdje iza Leonarda da Vinci i Michel Angela susrećemo Galileja, i svu školu anatomâ, matematikâ i prirodnjakâ. Svi zatvori i progoni „novotarâ", kao što bijahu Galilej, Giordano Bruno, Giambattista Vico i dr., ne mogoše utući genija, koji je našao novu stazu, kojom će dolaziti svijetu u pohode. Na svojoj samrti daruje nas renaissanca novom metodom shvaćanja, analizom prirodnih pojava. Prirodne su nauke pošljednji resultat renaissance.

Sav je taj veliki duševni prekret pokrenulo pomlagjeno izučavanje stare klasične književnosti i umjetnosti. Već sâm polet latinskoga pjevanja u Italiji izmedju 1520 i 1550 svjedoči najjasnije, kako se talijanskih duhova silno dojmila klasična starina Grka i Rimljana. I tako je doista svanulo novo, umjetno stvoreno Augustovo doba, kad su pojedini latinisti u obliku dotjerali latinski jezik do Ciceronove savršenosti. Bila je moda, da svaki vladar skuplja oko sebe, u svojem dvoru kolo pjesnikâ i učenjakâ, kako je to radio August u staro vrijeme. Na čelu svima bijaše papa Leon X., sin Lorenza de' Medici, najmoćniji i najbogatiji vladar u Italiji, koga su laskatelji zvali „Periklom i Augustom svoga vijeka". Leon ne bijaše manji uživalac, nego znalac starine i mecen. Okružen vijencem najljepših gospogja i kolom prvih učenjaka i umjetnika umio je Leon X. raskošno i udobno živjeti u svojim dvorovima. „Mi voglio godere il papato!" Bilo je takvo vrijeme, vijek nasladâ i užitakâ. Zgodno karakteriše de Sanctis, Storia della

Digitized by Google

letteratura italiana [3] I, p. 452 ove prilike: „La Chiesa lasciava libero il passo a tutta quella letteratura frivola e oscena e a tutta quella vita licenziosa, della quale era esempio la corte di Leone, ma non potea veder senza inquietudine questo risvegliarsi dell'intelligenza nelle scuole; il materialismo pratico, l'indifferenza religiosa era spettacolo vecchio; ma la spaventava quel materialismo alzato a dottrina, e l'indifferenza divenuta aperta negazione, con quella ipocrita distinzione di cose vere secondo la fede, e false secondo la scienza. Il concilio lateranense testimonia la sua inquietudine. Leone X. proclama eresia quella distizione, proibisce l'insegnamento di Aristotile, e sottopone i libri alla censura ecclesiastica. *Il materialismo era il moto del secolo.* Leone X. stesso era un materialista, come fu Lorenzo con tutto il suo platonismo“.

Zar je čudo, što u tadašnjoj komediji nahodimo tako silne tragove rimskoj komediji plautinskoj, — u doba, za koje veli de Sanctis o. c. I. p. 422: Sapere il latino non era più un merito; tutti lo sapevano, come oggi il Francese, e mescolavano il parlare di parole latine, per vezzo, o per maggiore efficacia?

U Rimu su se na koncu XV. vijeka najprije počele prikazivati u izvorniku komedije Plautove i Terencijeve. Najviše se oko toga trudio Pomponius Laetus, a pape rado gledahu njegova prikazivanja. (Muratori Scriptor. Rerum Italicar. III, p. 2 fol. 1143.) Za rimskim dvorom stao se povoditi osobito Ercole I. u Ferrari prikazujući što u prijevodu što u izvorniku starinske komedije. Sin Alfonso I. povodi se za svojim ocem.

Od kasnijih se osobito ističe Leon X., za koga biograf njegov Jovius izrijekom veli, da je mnogo oko toga nastojao, „ut linqua latina nostro pontificatu dicatur facta auctior.“

Odatle se razvila la commedia erudita, koja je svoj korijen uhvatila u Plautovoj i Terencijevoj komediji. Na osnovu stare komedije počeli su talijanski književnici obrađivati svoje komedije. No svagdje nahodimo isti konvencijonalni komični svijet, ista stereotipna lica stare komedije, kao što su parasit, proždrljivi sluga, lukava služkinja, raskolašeni sin, luckasti, obično škrti otac, lihvar, kurtisana i dr. Ova je commedia erudita postala najmilijom zabavom otmenih dvorova i odličnih krugova. Njihovi prikazivači nijesu glumci po zanatu, nego akademici, ili plemići, čak i knezovi. U tu vrstu spadaju komedije Ariostove, „Calandria“ kardinala Bibbiene, Machiavellijeva „Mandragora“ i „Clizia“, mnoge komedije Cecchijeve, Grazzinijeve, Cinzijeve, Gellijeve, Firenzuoline, Bentivoglijeve,

Digitized by Google

Dolce-ove, Salviatijeve, Carove, Trissinove i dr. što u stihovima što u prozi.

Kako su se ove komedije umjele prilagoditi frivolnome duhu svoga vremena, „moralnome mraku“ XVI. vijeka, najbolje nam svjedoči na priliku komedija „Calandria“ kardinala Bibbiene, koja je takova, te danas jedva vjerujemo, da se u opće prikazivala na papinskom dvoru. Biograf Leonov P. Jovius (Vita Leonis X. l. IV. p. 97) priča, da se je glumili „plemići“.

U ovim se komedijama iznosi frivolnost s tom namjerom, da se gledaoci zabave i nasmiju. Lijepo to razjašnjuje zanimljivi prolog Grazzinijeve komedije „La Strega“, gdje najbolje upoznajemo, koja je bila svrha na umu gotovo svim piscima komedijâ ovoga vremena.

Prologo pita: Non osserverà ella il decoro l' arte e i precetti comici?

Argomento odgovara: Tu seí all' anticà . . . Oggidì non si và più a veder recitare commedie per imparare a vivere; ma *per piacere, per spasso, per diletto, e per rallegrarsi* . . . Che arte, o non arte? che ci avete stracco con quest' arte; *l' arte vera e il piacere e il dilettare*

Prol. Il giovamento dove rimane?

Argom. Assai giova, chi piace e diletta . . . Tu armeggi, fratello. Aristotile e Orazio videro i tempi loro; ma i nostri sono d' un' altra maniera, *abbiamo altri costumi,* altra religione, e altro modo di vivere; e però bisogna far le commedie in altro modo. In Firenze non si vive come si viveva già in Atene e in Roma . . . (Klein, Geschichte d. Dramas IV, 737).

Najogavniji tip ove pokvarenosti nahodimo Pietra Aretina (1492—1557), nazvana po Ariostovu Orlandu 46, 14: „Flagellum principum.“ A ipak je Aretino pored Ariosta i Machiavellija glavni reprezentant ove epohe! Tâ nahodimo je i u komedijama Giordana Bruna! Njegova je komedija „Il candelajo“ sasvim falična.

Plemenite tendencije nahodimo gotovo samo u genijalnoga Ariosta i u velikoga Machiavellija. I Machiavellijeva „Mandragora“ prekipljuje drzovitom komikom, ali se pod krinkom frivolne šale krije ljuta satira, ako je i nijesu odmah razumjeli velikaši, koji su joj se slatko smijali ne sluteći, kamo nišani pisac

Premda je ova Commedia erudita procijegjena rek bi atmosferom svoga vremena, opet je i po gragji i po karakterima

Digitized by Google

gojenče Plautovih i Terencijevih komedija. Gotovo u svakoj nahodiš pored običnih značajeva kompoziciju stare rimske komedije u raznim oblicima. Često vidimo i kontaminaciju, kao što razbiramo n. pr. u komediji Lorenzina de' Medici nazvanoj „L' Aridosia“, gdje su prepleteni prizori iz Adelpha, Aulularije, Mostellarije i Querola. Prijevodi i preradbe klasičnih komedija u XV. i XVI. vijeku upravo su nebrojene, a i kasnije se još dugo osjeća u povjesti komedije evropske struja starorimska.

Iz Italije je ovaj smjer našao odziva po svoj Evropi: u Španjolskoj, u Francuskoj, u Engleskoj, i drugdje. A veoma rano mu nahodimo očitih tragova u našoj dalmatinskoj književnosti. I ovdje se po uzoru talijanskom prevode i preragjuju starorimske komedije. Ova je plautinsko-talijanska komedija sapela svoju tehniku pedantičnim pravilom da se isto lice smije u komediji pojaviti samo pet puta, a u drugu opet ruku podala je piscu komedije najpustopašniju slobodu u kompoziciji. U premnogim komedijama ovoga doba gotovo nije možno pratiti glavnu nît radnje od početka do konca. Tako se samovoljno prepleću i utiskuju razne epizode.

Ali osim ove komedije erudite živjela je uporedo u književnosti posebna vrsta dramatska, na ime „pastirska prikazanja“ (pastorali), koja su u visokim slojevima nalazila mnogo gajiteljâ. Iz ovih se pastorala kasnije izvila opera. Pored toga vidimo, da je *puk* imao t. zv. Commedia dell' arte ili Commedia a soggetto sa stalnim figurama, maskama Ovdje nahode neki tragove mimima i pantomimima staroga rimskoga glumišta.

No svakako glavno bîlo komedije bijaše u Commediji, koju su zvali „erudita“.

Nitko živ ne će se tomu čuditi, što je upravo Italija bila prvakinja u kolu naroda, koji su počeli posljedovati starinsku komediju. Ondje je bio prvi preporod klasičnih nauka, Talijani su sa življim čuvstvima prianjali uz stare Rimljane nego drugi narodi, jer su se osjećali rimskim potomcima. Talijanima se činjaše, da je rimska književnost samo spavala nekoliko vijekova, a sad da im je dužnost nastaviti njezin napredak.

Iz Italije je krenula struja po svoj Evropi. Pa je brzo rašir-ivanje renaissance preko megja talijanskih najočitije svjedočanstvo, da je u kulturi renaisance bilo prave životne snage. Ideja preporoda klasičnih nauka bijaše osnovna misao one velike epohe. Ovoj su se ideji pokorili svi narodi, do kojih je samo mogla prispjeti.

Digitized by Google

S toga je dužnost književne historije, da bude komparativna, kao što je i lingvistika, ako želi polučiti potpune književne resultate. Tä književnost i onako nije drugo, nego dijelak kulture, kojoj bi bilo mučno odsjeći megje po pojedinim zemljama.

U novije doba počelo se ozbiljno raditi oko toga, da se pokaže u pojedinim književnostima zajedničko brdo, na koje su tkane. Za Plauta je to prikazao Carl Reinhardstoettner u djelu „Plautus. Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele" Leipzig, 1886, gdje se vidi, kako se tragovi njegovim komedijama nahode u književnostima sviju evropskih naroda sve do najnovijih vremena. Reinhardstöttner se osvrće gotovo na sve evropske književnosti osim slavenskih, jer mu nijesu bile dohodne. A do slavenskih je ispitivačâ, da ovaj nedostatak nadoknade.

Samo ovakvim komparativnim metodom možemo se nadati, da će sinuti prava slika i naše dalmatinske komedije. Tako na pr. ne možemo razumjeti Držićeva „Dunda Maroja" bez tadašnje talijanske komedije plautinske. Kompozicijom radnje, pojedinim licima, makaronskim govorom živo nas podsjeća ovo djelo Držićevo tadašnje talijanske komedije. Maroje polazi u Rim, da nagje sina, kome je dao 5000 dukata, a on ih u društvu s veselim ženama protepao. Ovaj nam je motiv poznat na pr. iz Cecchijeve komedije „Le Cedole" (Klein, Geschichte des Dramas IV, 661). Petrunjela, dubrovačka zaručnica Marova, čuvši, kako joj zaručnik u Rimu živi, ukrade svojoj tetki 3000 dukata, i ode preodjevena s pratnjom za dragim u potrage. I taj motiv nahodimo u Cecchija, na ime u komediji „I Rivali" (Klein, G. d. Dr. IV. 628). I Ugo Tedesco nalazi svoga srodnika u Cecchijevu Tedescu (u komediji „Il servigiale", Klein, Geschichte des Dramas IV. p. 674). Da ljudi najodličnijih obitelji kradu, kad im je do nevolje, mogao je naučiti naš Marin Držić u Francesca d'Ambra († 1558), premda već i u Cecchija nahodimo, da kradu srednja lica (Klein G. d. Dr. IV, p. 708). U opće se vidi u „Dunda Maroja", da se našega Držića u velike doimao Cecchi, koji je napisao 92 drame, a od njih 22 komedije. Cecchi se rodio u *Firenci* 1518, a umr'o je 1587. Prva je zbirka njegovih komedija štampana 1550 godine u Mlecima (Klein G. d. Dr. IV, 611). On je umio vješto sapletati forme commedije erudite s gragjanskim prilikama firentinskoga života. Osim njega se u tom poslu ističe Lodovico Dolce (1508 r.), ali je dosta frivolan, dok je Cecchi išao upravo za tim, da i sklisku gragju zaodjene pristojnim oblikom (Riccoboni Hist. I. 135).

Digitized by Google

U ovom članku želimo pokazati, kako je naš Držić preradio Plautovu „Aululariju“ u svojoj komediji, kojoj je natpis *„Skup“*. U prologu veli sâm pjesnik za ovu komediju: „Starija je neg moj djed i predjed, starija je neg stara komarda, gdje se djeca sad kuplju, starija je neg kruh po(d) ter, sva je ukradena iz njekoga libra starijeg neg je staros, is Plauta; djeci ga na skuli legaju.“

O tom je već pisao F. Ž. Müller u „Izvješću o kr. velikoj gimnaziji u Osieku za god. 1878/9“ u članku: „Skup“, komedija od Marina Držića Dubrovčanina. Pisac je lijepo isporedio obje komedije po sadržaju, ali mi se čini, da nije suvišno ponovno raspravljati o toj preradbi, poimence ako se želi istaknuti unutrašnji karakter Držićeve preradbe. Potanjim će se ispitivanjem pokazati, da je naš Dubrovčanin i opet bio u školi talijanskoj, kad se dao na svoj posao. Prije Držića preradio je Aululariju već drugi pisac, dakako Talijan.

Aulularija je i po zamisli i po izvedbi jedno od najvrsnijih djela Plautovih.[1] Šteta je samo, što nije potpuno sačuvana. Nedostaje nam upravo rasplet. Stari argumenti nagovještaju konac; jedan put se veli:

Laetusque natam collocat Lyconidi,

a drugi argument veli:

Ab eo donatur auro, uxore et filio.

Prema tomu je neki Antonius Codrus Urceus, profesor u Bologni, koji je živio za careva Sigismunda i Fridrika III, dopunio komediju, ali kako s pravom misli Lessing, (Beiträge 48), „njegova i Plautova radnja razlikuju se odviše.“ Kraću je dopunu priredio P. Pareus. [Kasnije je i M. Rapp — Die plaut. L. 902—909 — priredio konac drame, ali sâm misli (p. 827), da se râd njegov ne će pričinjati „osobito plautinskim“, i da „donekle zanosi na modernu.“]

Aulularija se tako zove po loncu s novcima — aula —, koju nadje Euklion.

U prologu Lar familiaris (kućni bog) veli, da čuva ovu kuću već mnogo godina. Djed mu je jednoč povjerio blago (auri thensaurum v. 7 po izdanju G. Goetza Lipsiae 1881), da ga u

[1] Teuffel, G. d. r. L. [4], 147.

*

Digitized by Google

ognjištu sakrivena čuva. Djed bijaše škrtica, pa nije htio, da to kaže sinu, no za kućnog se boga slabo brinu sin i unuk, tadašnji gospodar kuće . . . Ali ga poštuje gospodareva kći i prinosi žrtvu, te njoj za volju (eius honoris gratia v. 25) udesi, da gospodar Euklion nagje blago. Još pridodaje Lar nekoliko uputâ o razvoju radnje.

U I. činu grdi Euklion svoju sluškinju Staphylu, koju zove „circumspectatrix cum oculis emissiciis" (v. 41). Boji se, da ne bi štogod obaznala o blagu, koje krije od svakoga, te ga je i dobro zakopao. Za časak ostavi pozornicu (kako biva za komedije više putâ), da ogleda svoje blago (v. 65):

Nunc ibo ut visam, sitne ita aurum ut condidi,
Quod me sollicitat plurumis miserum modis.

Dotle nam ona pripovijeda svoju nepriliku. Gospodareva kći Phaedra porodiće za koje vrijeme dijete (v. 75):

propinqua partitudo quoi appetit.

Našavši sve u redu vrati se stari, te ponovno opominje sluškinju, neka ne da nikome u kuću, baš ni boginji Fortuni (v. 100):

Si Bona Fortuna veniat, ne intromiseris.

Sluškinju otpravi u kuću, a iz monologa saznajemo, da kani otići k „magistru curiae" (v. 107). Kad se budu dijelili novci, zatražiće sestercij, samo da ne bi tkogod još pomislio, da je bogat.

U II. činu dolazi stari Megador sa svojom sestrom Eunomijom. Njoj povjerava, da je nakan zaprositi Euklionovu kćer, koja mu je omiljela. Eunomija mu obećava, da će mu pomagati, premda u opće ne sudi najbolje o ženama; v. 123 veli Eunomija:

Quamquam haud falsa sum nos odiosas haberi:
Nam multum loquaces merito omnes habemur,
Nec mutam profecto repertam ullam esse hodie
Dicunt mulierem ullo in saeclo.

ili v. 138:

Decet te equidem vera proloqui.
Nam optuma nulla potest eligi:
Alia alia peior, frater, est.

U to upravo dogje Euklion hrleći kući, gdje je njegovo srce (v. 181 nam egomet sum hic, *animus domi est*). Megador mu prokaže svoju želju. Euklion naslućuje, da je Megador nanjušio njegovo blago (Aurum huic olet v. 216), pa da samo s toga ide u uprose. Euklion se ispričava, da je siromašak. Ali ga Megador umiruje, jer je, veli, voljan uzeti djevojku i bez miraza, te Euklion najzad

Digitized by Google

privoli, pošto je prije još jedanput brzo odmaglio u kuću, da vidi svoje zlato. Oni odu. A od Staphyle saznajemo, da će Phaedra u najskorije doba roditi (v. 276):

Nunc probrum atque partitudo prope adest, ut fiat palam.

Iza toga vidimo roba Strobila,[1] kuhače Anthraxa i Congrija, te druge, gdje spremaju za ženidbu Megadorovu. Strobilo pripovijeda koješta, da se naruga škrtosti staroga Eukliona. Prizor kuhačâ nešto se oteže. Od Pythodika saznajemo o običnim kragjama kuhačâ, koji se u v. 370 označuju „rapacidae“. Megjutim eto i staroga škrtice, da pokaže svoju škrtost. I on kani donijeti štogod kući za pir svoje kćeri. On je toga radi otišao na trg, ali (v. 373):

rogito pisces: indicant
Caros: agninam caram, caram bubulam,
Vitulinam, cetum, porcinam, cara omnia:
Atque eo fuerunt cariora: aes non erat.

Najzad:

Nunc *tusculum* emi et has coronas floreas.

To će biti dosta, budući da je njegova namjera (v. 384):

Quam minumo sumptu filiam ut nuptum darem.

Iznenada začuje se štropot u kući. Kongrion ište veći lonac (v. 390):

Aulam maiorem, si pote, ex vicinia
Pete: haec est parva, capere non quit.

Euklion očajava (v. 393):

Perii hercle ego: aurum rapitur, aula quaeritur,

misleći, da se ovdje govori o njegovu blagu.

U III. činu vidimo, kako je Euklion pohitio u kuću, izbio kuhače i pobacao ih na polje. S Kongrionom se prepire još na ulici. Euklion je i onako uzrujan, pa videći pijetla Staphylina, gdje čeprka na mjestu, gdje je blago sahranjeno, obori ga na zemlju.

Za malo dogje Megador, te u monologu raspravlja o ženidbama bez miraza, pa misli, da bi se tako mogle popraviti pokvarene društvene prilike (v. 478):

Nam meo quidem animo, si idem faciant ceteri,
Opulentiores pauperiorum filias
Ut indotatas ducant uxores domum:

---

[1] Ovdje dolazi Strobilo kao rob Megadorov i radi za njega; kasnije je rob njegova nećaka Lykonida, dapače veli, da ne zna ništa za Megadorovu ženidbu. S toga neki kritici s pravom pomišljaju, da su tu dva Strobila. Rapp. o. c. 910.

Digitized by Google

Et multo fiat civitas concordior,
Et nos minore invidia utamur quam utimur,
Et illae malam rem metuant quam metuont magis,
Et nos minore sumptu simus quam sumus.

Sadanjim ženama, misli Megador, imajući bogate miraze previše reba i preko mjere zahtijevaju. S toga (v. 491):

Quo lubeat, nubant, dum dos ne fiat comes.
Hoc si ita fiat, mores meliores sibi
Parent pro dote quos ferant quam nunc ferunt.

Sve je to prisluškivao Euklion, pa ga ove riječi dakako razblažuju i uznose. Bio bi po svoj prilici još i duže slušao, da i opet nije po nekim riječima svoga budućeg zeta naslućivao, kako zanosi na njegovo blago. Stari vidi, da mu se valja rastati s blagom, koje imade toliko protivnika. V. 580:

Edepol ne tu, aula, multos inimicos habes
Atque istuc aurum quod tibi concreditumst.
Nunc hoc mihi factust optumum, ut ted auferam,
Aula, in Fidei fanum: ibi abstrudam probe.

S toga odluči poći u hram boginje Vjernosti. V. 586:

Ibo ad te fretus tua, Fides, fiducia.

Tim se završuje treći čin.

U IV. činu započinje kolo Strobilo. Ovdje govori o dužnostima roba, ali ovaj put izlazi pred nas kao sluga Lykonidov. V. 587:

Hoc est servi facinus frugi facere quod ego persequor:
Nec morae molestiaeque inperium erile habeat sibi.
Nam qui ero ex sententia servire servos postulat,
In erum matura, in se sera condecet capessere.
Sin dormitet, ita dormitet, servom se esse ut cogitet.
— — — — — — — — — — — — — —
Eri ita imperium ediscat, ut quod frons velit oculi sciant.

Strobilo stane za oltarom. V. 606:

Nunc sine omni suspicione in ara hic adsidam sacra.

Euklion upravo izagje iz hrama, gdje je sakrio blago. Strobilo ga sluša te pogje za njim u svetište. Gavrani zakrakću, a Euklion izagje. Iza toga unigje opet u hram, gdje nagje Strobila. Izvuče ga na polje i stane ga pretraživati· V. 640.

Eucl.: Ostende huc manus.
Strob.: Em tibi, ostendi: eccas.
Eucl.: Video, age ostende etiam tertiam.
Strob.: Larvae hunc atque intemperiae insaniaeque agitant senem.

Digitized by Google

I opet ga stane natezati. V. 649:

Eucl.: Age, age, rursum ostende huc manum — Dexteram.

Strob.: Em.

Eucl.: Nunc laevam ostende.

Strob.: Quin equidem ambas profero.

Euc.: Jam scrutari mitto: redde huc.

Sad se Euklion ne pouzdava više u boginju Fides, te s toga uzme blago, da ga sahrani u gaju Silvanovu. V. 676:

Certumst, Silvano potius credam quam Fidei.

I to je čuo Strobilo i poteče za njim, da ga s kojega drveta uzmogne promatrati.

Na pozornicu dolaze Lykonid i Eunomija. Lykonid priznaje majci, da je u pijanstvu sagriješio sa Phaedrom, a do skora čujemo glas djevojke, koju su uhvatili trudni bolovi. Lykonid pohrli u kuću. (V. 700):

Ibo hinc intro ubi de capite meo sunt comitia.

Megjutim eto Strobila sa loncem, kojega se dokopao. Strobilo je sav začaran od radosti. V. 701:

Picis divitiis qui aureos montes colunt
Ego solus supero. Nam istos reges ceteros
Memorare nolo, hominum mendicabula.
Ego sum ille rex Philippus, o lepidum diem
— — — — — — — — — — — — —
ego ibo, ut hoc condam domum.

No u isti mah sav obeznanjen dojuri Euklion, koji je opazio, da mu je blago ukradeno, i daje oduška svojoj duši u glasovitom monologu. V. 713:

Perii, interii, occidi, quo curram? quo non curram? tene,
tene. quem? quis?
Nescio, nil video, caecus eo atque equidem quo eam aut
ubi sim aut qui sim
Nequeo cum animo certum investigare: obsecro vos ego,
mi auxilio,
Oro, obtestor, sitis et hominem demonstretis qui eam
abstulerit.
Quid ais tu? tibi credere certum est: nam esse bonum
e voltu cognosco.
Quid est? quid ridetis? novi omnes: scio fures esse hic
conplures,

Digitized by Google

Qui vestitu et creta occultant sese atque sedent quasi
fuit frugi.
Em, nemo habet horum? occidisti. dic igitur, quis habet?
nescis?
Heu me misere miserum: perii: mule perditus, pessume
natus eo.
Tantum gemiti et mali et maestitiae mi hic dies optulit,
famem et pauperiem:
Perditissumus ego sum omnium in terra quid mi opust
vita qui tantum auri
Perdidi quod custodivi sedulo? egomet me defraudavi
Animumque meum geniumque meum: nunc ergo alii
laetificantur
Meo malo et damno: pati nequeo

Lykonid čuje, kako stari bjesni, te misli, da se razljutio zbog kćeri. Lykonid mu ponizno priznaje, da je on učinio djelo, zbog kojega je bijesan. Navela ga je ljubav i vino:

V. 745. Quia vini vitio atque amoris feci.

Stari misli, da se sve tiče blaga, a Lykonid govori neprestano o „njoj", — o kćeri. Najzad se sve razbistri, kad stane stari Euklion zahtijevati zlato. Lykonid dakako ne zna o tom ništa, nego mu priopćuje, da se Megador odrekao Phaedre, a on da je voljan ženidbom popraviti svoj grijeh, ako Euklion pristane. Stari poleti u kuću, da se o svemu na svoje oči uvjeri.

U V. činu dolazi Strobilo, još uvijek zanesen čuvstvom sreće: V. 807:

Di inmortales, quibus et quantis me donatis gaudiis.
Quadrilibrem aulam onustam auro habeo: quis mest alter
divitior?

K njemu dogje Lykonid i saznaje, da je Strobilo ukrao škrtici blago. Lykonid mu zapovijeda, da vrati ukradeno zlato. Strobilo se krati.

Tim prestaje sačuvani tekst. Bez sumnje je bio završetak komedije, da je Lykonid ipak starcu ishodio njegovo blago, te starac pristao, da mu Lykonid bude zet.

Nije vjerojatno zamislio svršetka komediji Urceus. U njega postaje škrtac iznenada darežljiv, te poklanja blago svome zetu in spe kao miraz kćerin. To bi se doduše slagalo s argumentima: ab eo donatur *auro,* uxore et filio! ali bi se to protivilo samoj karakteristici škrtice Eukliona.

Digitized by Google

Glavno je lice u komediji Euklion. Kud pogleda, svagdje sumnjiči, svagdje nahodi dušmane. Čak i pijetao domaći njegov je dušmanin. Kad mu nestane blaga, u svima gledaocima vidi tate. Kad nagje Strobila, ište, da mu pokaže i — treću ruku. Gradi se siromašan, samo da uzmogne opravdati svoju škrtost. Niko ne smije ni blizu k njegovoj kući. Njegova je škrtost upravo grozna. Strobilo ga ovako označuje:

V. 299:

Quin divom atque hominum clamat continuo fidem,
Suam rem perisse seque eradicarier,
De suo tigillo fumus si qua exit foras.
Quin quom it dormitum, follem obstringit ob gulam.

Nedavno je skupljao otpatke noktiju, kad mu ih podrezivao barbir:

V. 312:

Quin quom ipsi pridem tonsor unguis dempserat,
Collegit, omnia abstulit praesegmina.

Druga su lica općenitije prikazana. Vidjeli smo, kakav je bratac Strobilo. Megador je dobar starac, te imade dobru sestru Eunomiju. A Lykonid je sin, koji se može pohvaliti, da nije nikada nalagao majke. (v. 690: Egone ut te advorsum mentiar, mater mea?) Da se Plaut u koječemu povodio za novom atičkom komedijom, o tom jamačno ne sumnja nitko. Tako je n. p. motiv ženidbe na silu veoma čest i običan u Menandra. A i ono pesimistično mišljenje o ženskome rodu biće jamačno u neke pučko, ali još više refleks blaziranosti u novoj atičkoj komediji. Pošto nemamo grčke komedije iste gragje, ne možemo suditi, koliko je Plaut upotrebio iz tugjega vrela, a koliko li treba da odbijemo na njegov komički genij. Komedija je megjutim udešena sasvim na rimsku. Glavna joj je vrlina u živom dialogu. Kad mu se nadade zgoda, rado udara na zle običaje svoga društva. Dosjetke su mu krupne, ali nigda dosadne. Plaut zazire od slatkoće. (Teuffel G. d. r. Lit. ‘ p. 153).

Pored Aulularije bijaše u srednjem vijeku, a i kasnije drugi izvor imitatorâ u — komediji, kojoj je natpis „*Querolus*“. Dugo su mislili, da je Plautova. (Teuffel o. c. 148, Haupt Opusc. III, 587 i dr.) I danas se još ne zna, tko ju je sastavio i kad je nastala. „Querolus“ je sastavljen (valjada u doba Teodozijevo) prema „Aululariji“ i često se nazivaše ovim imenom. (U praef. 5, 22: Querolus an Aululariа haec fabula dicatur, vestrum, spectatores, iudicium erit.) To je djelo bez duha složeno, a opaža se u njemu trag

Digitized by Google

kršćanskome mišljenju. Tekst je u rukopisu u prozi. Prvi put je štampao komediju „Querolus“ u Parizu g. *1564* Pierre *Daniel*. Držićev je „Skup“ prikazan već g. 1555, a u prologu se veli: da Plautovu komediju, odakle je crpena gragja Držićeva djela, „djeci na skuli legaju“. Po tom je razumljivo, što se Querolusu (nekoj vrsti misantropa) ne može nahoditi nikakva traga u Držićevu „Skupu“. Držić je imao pred očima samo pravu Plautovu „Aululariju.“

A sad da vidimo, kako je Držić upotrebio Plautovu „Aululariju“. U samom je rukopisu zabilježeno, da je „Skup“ prikazan „u Saba Gajčina na piru“, a u izvatku je još dodano „godišta 1555 mjeseca Marca“.

I u Italiji bijaše običaj prikazivati komedije ponajpače za poklada i na piru. A glumili su ponajpače članovi odličnih obitelji. Ovaj se običaj po uzoru talijanskom udomio i u Dubrovniku. U prologu „Skupa“ spominje se takva družina mladih uglednih Dubrovčana „Njarnasi“. (Isto tako znamo, da je „Dunda Maroja“ glumila družina „Pomet“, Stari pisci hrv. VII, 239, a u V. komediji Držićevoj spominje se družina „Garcarija“ ib. p. 178, 179). Razumljivo je, zašto su ovake družine nadijevale sebi šaljiva imena.

Mjesto Plautova prologa, gdje Lar u kratko naviješta jezgru komedije, nahodimo u Držića *satira*, koji šaljivo govori gledaocima. To je opet prema duhu talijanske tadašnje komedije. Tako je n. p. prolog u Ariostovoj svakoj komediji više šaljiv pozdrav gledaocima osobito ženama, nego program komedije. Tako se započinje njegova Cassaria, tako Suppositi. (Klein o. c. IV, 327.)

Taj je Satir Stjepko, sin domaćinov, kako sam veli. Satir pripovijeda, kako su se Njarnasi, koji večeras festižaju, spremili, da prirede maškaratu, malu komediju. Već su spravili i vilu, da izreče prolog, „da pri vodi studeni na cvietju u jutro prie zore požuberi“. Bila bi govorila u versima. (Po svoj prilici bio bi to prolog „pastirskoj igri.“) No smete ih jedna svekrva. A Njarnasi zbog nje „niesu ktjeli arecitat“. (Vidi se, da su muškarci prikazivali i ženske partije). S toga će prikazati komediju, koja je „sva ukradena iz njekoga libra starijeg neg je staros, iz Plauta; djeci ga na skuli legaju“. Satir u kratko naznači, o čemu se radi. Ona „vila“, kad spazi njega, Satira „od gora zelenieh čovjeka divjega“, pobježe bez obzira. „Žene, ja kako Stjepo velim vam, pasate se za večeras bez vile; do godišta na poklade ja vam ću komediju arecitat od vila; a vam, vlastele, velim kako Satir od gora zelenieh čovjek divji, nako

Digitized by Google

što ne bude na vaš način večeras: što se ima, to se dava; a tko sve dava, vele dava; tko srce dava, svega sebe dava. Vaša pitomos namjeri divjači našoj, vaša dobrota primi našu dobru volju i tko bi ktio znat, *što ću ja Satir u ovoj komediji riet,* ja sam starcu u gori kameni tezoro objavio, i tko hoće znat, koji je ovo grad, koji se ovdi vidi: ovo je Njarnjasgrad, Njarnjasi ga su zidali, Njarnjasi ga gospoduju, Njarnjasi mu su i zakone dali. U ovomu se gradu ide u kapah u plaštieh, u ovomu je gradu svaka liberta. Ne drugo. Ako komedija ne uzbude dobra, vi ju dobrotom vašom učinite dobru i čujte ju z dobriem srcem.“

Očito je, da je pod kraj htio pjesnik bar donekle opravdati dolazak Satirov. Zato i veli, da je on prokazao starcu tezoro. Ovo je aluzija na rimski prolog, samo što je u Držića sveza manje organična. Megjutim ondašnja komedija, pa u opće sva poezija nije zazirala ni od najfatastičnijih kombinacija. Rimljani su pak vjerovali u Lara.

Atto I., *scena prima.* Dolazi *Variva,* godišnica stara i *Gruba,* godišnica mlada. Variva služi u Skupa, te se nalazi pred kućom, kad dogje Gruba, da uzme u susjeda ognja, ali zlo progje. Unišavši u kuću pripovijeda, da je čula, gdje netko iza sna govori: „drži zlato, munčjela, uhiti lupeže!“ Starac sune pred nju, a ona niz skale. Malo nogu ne slomi. Variva je svjetuje, nek ne dolazi više k njima po oganj, jer bi mogla nastradati. Nadalje joj priča, da starac kani dati kćer „njekomu zlostaru, koji vele da je bogat.“ Vragolasta Gruba megjutim znade, da je Andrijana, kći Skupova, obećala Kamilu, „znaš onomu vlasteličiću, što često ovdje prohodi.“

Razgovor je ovih godišnica začinjen lijepim humorom, poimence nahodimo na pune pregršti prispodoba, antiteza i osobito t. zvanih „concetta“, koji karakterišu tadašnju talijansku komediju Evo ih nekoliko:

Gruba veli Varivi: Sjetan ti život i z gospodarom, prava si *Variva,* koja pakao š njime *variš.*

Variva joj odgovara: Moja Grube, *ovčice* mlada, ne dohodi veće ovdi po oganj, da mi te *vuk* ne uije, da *Grube* ne bude *gruba.*

Na to će *Gruba: Gruba* ti gospodja bila! I s imenom makar i tko mi ga nadjede; nie mi života, sjetna, s oviem hudosrjećniem imenom, duša mi podje s *vražiem vrageličići,* od kojieh ino nie čut, ni im je ino u ustieh, nego Gruba.

Variva: Gruba, ako i Gruba, draga.

Gruba: Gruba im tamo mati i tko ih je rodio!

Digitized by Google

Ovako govore, kako ćemo vidjeti, poimence sluge i sluškinje, a u opće mlada i vesela čeljad.

Scena seconda. Starac skup, Variva.

Starac zove Varivu. Variva krene u kuću, i stane na vratima Starac je počne grditi: „Magarico, što iščekuješ na vratieh, da ja izidem; je li, da razvičeš, što je po kući.

Variva: Tezoro da t' nadjem, veliku tugu.

Starac se preplaši: Tezoro, ah, tezoro! Od kud ti umieš dotle?

Variva: Umiem! Da ti hoću ukrasti, ne bih ti imala šta ukrasti, neg paučina; toga ti 'e najpunija kuća, ni daš mesti.

Starac: Ni dam mesti, pače ne ću, da meteš

Variva: Ni daš kuhat, ključe od ognjišta držiš, kako da ti 'e tezoro u ognjištu. Kći ti se namrie glada, djevica kao angjeo, nie li ti grieh?

Starac je sav u zabuni zbog „tezora". Šalje Varivu ka kćeri.

Variva ga pita: Objedu hoću li što varit?

Starac: Ne bi *Variva* bila, da o *varenju* vazda ne misliš.

Variva ode, a za čas začuje se nekakva lupa. Starac se preplaši, misleći, da tko obija bravu, te navali vikati: „Variva, Variva! Što ti držim u kući asašine!"

Variva dogje i veli mu, da cijepa drva, a on išče od nje ključ od ognjišta. Kad Variva posumnja, da nešto krije u ognjištu (u kuhinji), udari je starac po obrazu. Na to se oglasi iz kuće Andrijana zaklinjući oca, da ne bije Varive. Variva opet ode, a starac u monologu razmišlja o bogastvu. Otkad je našao ovo tezoro, nema sna ni pokoja. Otkriti ga ne smije, a tajiti ga muka je paklena. Našao ga je u munčjeli, u njoj ga i sada drži, da se lakše prevari, tko bi ga našao, misleći, ulje je ili maslina. Za tim govori, kako zlato kvari ljudi: amor nije amor zlato je amor . . . Tko ljubi, sumnjiv je. Za tim nalaže Varivi i Andrijani, koje su na trećem podu, nek ugase oganj i nikome ne dadu u kuću. „Ako tko dodje zaimavat što i(s) susjectva, recte: lupeži su sve pokrali, nie ništa u kući".

Medjutim treba da pogje k dužnicima utjerati dug. U strahu je za blago. Boji se, da su ljudi štogod saznali, jer ga neki ljudi počeše odviše srdačno pozdravljati. Zato i ode „na placu kako na vješala".

Scena terza: Kamilo, Gruba (a poslije Variva).

Kamilo zove: Grube!

Digitized by Google

Gruba: Grub ti nos! Kâmo (= Kamilo), ti li si? Ne more svak liep bit kako i tvoja Andrijana

Kamilo miti Grubu, da joj dozove Varivu.

Daje joj dva mjendeoka, a kad joj je to malo, obeća joj sutra dati „veliki ubrusac zahare“ (šećera). Gruba pjevajući odskakuta. Eto i Varive, koja odmah javlja Kamilu, da otac sili Andrijanu poći za starca, a kako se ona tome otima. Kamilo očajava, a Variva ga tješi, da Andrijana ljubi samo njega.

Kamilo veli, da će po Grubi poručiti, što treba da čine.

Scena quarta. Dobre, Kamilova mati i Zlatikum, njen brat.

Dobre želi da kaže nešto svome bratu. Priznaje, da žene nemaju pameti muške, nego djetinsku pa opet je nuka ljubav k bratu, da ga svjetuje.

Zlatikum je moli, neka se okani okolišenja.

Na to će mu Dobre (poigravajući se njegovim imenom): „*Zlato*, dragi brate, ime ti 'e *zlato* i kuća ti 'e suho *zlato*, a ne imaš od srca tvoga, komu ćeš tvoje zlato po tebi ostavit; neka ti damo vladiku (djevojku) s prćijom, koju ti hoćeš, da vidiš u kući tvojoj drugoga tebe, a to je plod priličan tebi, da kuća naša s imenom ne pogine“.

Zlatikum, kako je razborit, otima se tome svjetu, jer je star, „skuboh starine. staros ne mogoh skrit, brada sva pobielje; ako bih bradu ostrugao, ali kose ne taje; ako bih kose skrio, kašalj grinje odkriva“ Dobre mu odvraća, da je star, ko je nemoćan, pa najzad ko će ga u starosti podupirati? S toga mu je našla djevojku s prćijom „od vele tisuć dukata“. Nu Zlatikum ni čuti.

Još bi mu govorila: Kupila sam te, a htjela bi toliko, da joj ne bi dosta bila ni carska riznica.

Dobre ne prestaje. Na to joj veli Zlatikum, da bi htio uzeti samo ubogu djevojku; i veli, da mu je siromašni Skup govorio za kćer svoju i preporučio mu se, a on mu odvratio, da će ga se sjetiti, bude li mu se probtjelo ženidbe. Djevojka mu se ona mili, pa obećava, da će otići ka Skupu, da ga nagje.

Atto secondo.

(Prizor prvi.) Munuo, djetić Kamilov, Gruba i Kamilo.

Munuo se tuži, kako je mučno služiti „namurana“ gospodara, jer služiš njemu i manitosti njegovoj, a nitko ne može služiti dva gospodara. Neprestano ga muči poslom i zapovijedima. Šalje ga, da ispituje ovo ili ono, i neprestano uzdiše. S toga i veli: „Služit manitosti ne more se bez manitosti, ma ako se ja danas ne pomamih, već vazda čitav bih“.

Digitized by Google

U to dogje Grube, a on je pozdravlja.

Na to mu ona: U tebe je ljepše ime: vjetar dunu. Munuo ga munu!

Munuo je nugja jabukom, a ona ga šaljivo odbija uplećući nekoliko stihova, koji zanose na *narodnu* (kao i ono, što pjeva u I, 3). Grube odjuri, a dok Munuo uzdiše za „vražicom", dogje Kamilo i zove ga, da pogje s njime. Odu.

Scena seconda. Skup, Zlatikum.

Skup se vraća od dužnikâ praznoruk. Uvijek misli na blago, sve ga je strah, da su ga obonjali, a ima njegovo zlato veći vonj nego svi vonji.

Dogje Zlatikum i usrdno pozdravlja Skupa.

Skupu se ne mile njegove slatke riječi, i tako se zaprede razgovor pun komične sile. Skup neprestano udara u jadikovke, da je ubog. Tad ga upita Zlatikum za kćer, koliko joj je godina i bi li je htio udati. Skup sve misli, da Zlatikum vreba na njegovo zlato. No Zlatikum mu veli, da će je uzeti i bez prćije Na to će Skup: „Sve bi dobro, neg ću ja i ti zao par bit; ja ću uza te uš uboga biti, ka će ktjet jesti, a ti pritio, kome će dodijat" . . . . Zlatikum rad obeća, da će i njega hraniti. U to zvekne nešto u kući, a Skup bjež unutra. Za čas se Skup vrati. Skup još ište, „da se u patu matrimonijalu ne dekjarava niedna stvar, ni da se razumie prćija, ni da se ne razumie, ni da sam ja oblegan veće ništa". Zlatikum pristane i ode priregjivati za pir. A Skup još uvijek u sumnji govori za njim: „Podj u slavu bozju i hodi tiho i brzo kao ti drago; od moga tezora ti (se) ne ćeš radovat. Scieni, da je veće njegovo, na to zija; a vjetra će proždriet. Za ino se nie objesio, da ovu parentijeru sklopi neg za munut moje tezoro; a vraga će probavit".

Scena terza. Skup, Variva, Kamilo, Munuo. Skup javlja Varivi, da će Andrijana poći za Zlatoga kuma, te veli, da ide kupiti, što treba. Skup ode. U to dogju Kamilo i Munuo. Variva mu javlja zle glase. Kamilo očajava, ali se Munuo dosjeti lijeku: „Podj doma, učin' se nemoćan, neka je meni. Riet ću, da si namuran na tu djevojku, i kako si čuo, da je su ovako vjerili, da si s' ti razbolio i da hoćeš umriet". Kamilo pristane, a Variva mu obeća, da će moliti Andrijanu, da mu ne krene vjerom. Odu.

Scena quarta. Pasimaha (sluga Zlatog Kuma), Gruba. Prizor započinje Pasimaha veoma humorističnim monologom. Pripovijeda, kako ga je gospodar poslao, da priregjuje za pir. Dao mu go-

Digitized by Google

spodar novaca, a on počeo tobolcem zvoniti U tihi čas skupiše se, kao svrački na grohotošu, lupeži, komandari, ribari: Piva i Tara. S njime ide pratnja, a on im dovikuje: „Amo za kapetanom, zli ljudi, svieh ću danaska dobriem ljudmi učinit; učinit vas ću, da ste u *vojsci* velici: ti bandijeru da nosiš, a to je da ražanj vrtiš; a ti da žikaš u lumbarde, a to da u oganj puhaš, dobru dušu imaš . . .: a ja ću *kapetan* od vitovalje bit, grašu ću mantenjat. Hodite, *osmi* sinovi, žene vam devet muža imale, deveti da sam ja! U to spazi Grubu, s kojom se šali, te joj se nugja za vjerenika.

Terzo atto. *Scena prima.* Dobre, Gjivo. Dobre pita Gjiva, je li Skup zadovoljan i pristaje li djevojka. Gjivo misli, da se radi o ženidbi Kamilovoj, i odgovara, da se Kamilo već vjerio sa Skupovom kćerju. Majka se sva začudi: „Ona djetina, još mu usta mliekom vonjaju.“ Zalud joj Gjivo dozivlje u pamet, da ima dobra sina i da će dobiti zamjenicu u kućnim poslovima. Na to stane Dobre navaljivati na sadašnje nevjeste.

Dobre: Odmjenu u kućne posle! Nemoj mi, Gjivo, spoviedat, što su sadanje nevjeste Od sadanjieh nevjesta nie ino nego spat do podne, a kad se ustane, dvie djevojke niednoj niesu dosta, da ih sapinju i oblače; a kad se obuku, jedva do objeda mrdajući oko glave njeke čičke od kosa savijajući i pri zrcahu, uh, tuga me je govorit, jer se (su?) zle česti, a pak se u crkvu dodje, a mise se sve svršile.

Gjivo je miri, da će ih muka priučiti radu.

Dobre: Rade ruke u tikvici držeći, s funjestre na funjestru svilice klubačac naviju, pomrdaju u čestjelicu zlatnu, iglenicu od srebra zatvore i otvore, a djevojka se zovu, a posli su: cvietje se kupuje u dumana u Čicilija u Justina, po rusate se vodice posila. . . . I mi smo mlade i gizdave bile, ali smo u ognjište ulazile; a niesmo toliko čuda činile. Nebogo, mi o ave Marija ustajahomo, a moj pokojnik, pokoj mu duši, rekao bi mi: Dobre, ti se ćeš ištetit, docna ležeš, a od veće sutra ustaneš, nemo(j); a ja, dokle bi on ustao, dva vretena bih naprela, objed bih naredila, sto posala bih učinila.

Gjivo joj odgovara, da ih oci ne daju za godišnice, — vladika je, da zapovijeda u kući.

Dobre mu odvraća, da samo muževe potežu za bradu, a ne umiju ni gaćâ okrpiti.

Digitized by Google

Gjivo joj veli, da su za to šivači, megjutim: „Vi ste u ono vrieme bile, kad se je u bortieh hodilo; a ove su u ovo, kad se i *svila* dere i dobro se dere, *er jes od šta.*“

Ovdje se piscu nadala prilika, da uplete nekoliko karakterističnih crta iz privatnoga života dubrovačke republike. Pisac ujedno žigoše te nedostatke. Ako pomislimo, kako nam već Nalješković prikazuje pojedine prizore dubrovačkoga života, ne ćemo jamačno pogriješiti tvrdeći, da su i ove Držićeve crte snimljene po istinskom životu. Čini se, da je u XVI vijeku počelo bogastvo ragjati u Dubrovniku pojedinim društvenim manama. Doduše u komedijama nije ništa neobično, da su stariji ljudi „laudatores temporis acti“, ali je u ove crte Držić upleo taki detalj, da su jamačno na istinito brdo tkane. Vidi se, da se u Dubrovniku uvodi talijanska nošnja, poimence mletačka, gdje se takogje „svila derala i dobro derala, er jes od šta.“ A to nam k jednu svjedoči direktnim svjedočanstvom Razzi, La Storia di Raugia Lucca 1595 p. 125. Iz riječi Držićevih možemo samo toliko izvoditi, da je već bilo takih mladih nevjesta, kojima je smrdio rad, i koje su znale tek sebe kititi i dangubiti. Da pokvarenost nije bila općenita, nego tek u pojedinim krugovima, svjedoči nam Razzi o. c. p. 131—133, gdje inače hvali obiteljski život dubrovački.

Molmenti u „Povjesti Venecije“ (u prijevodu I. Rabra) p. 184 (dalje) opisuje odijelo i nakit Mlečanaka u XV. i XVI. veoma živim bojama, te pokazuje, kakva je to bila grdna raskošnost, protiv koje su se uzalud izdavali zakoni. A kako se počeo trovati obiteljski život, lako će svak dokučiti, što se u doba preporoda pored plemkinje javlja *cortigiana,* koja je zadobila velikih povlastica i bila vilom umjetnicom. (Molmenti p. 208).

Nekoliko decenija kasnije iznosi nam Gundulić neke društvene mane dubrovačkoga života u „Dubravci“. (Isp. Marković, O Dubravci, drami Ivana Gundulića. Rad jugosl akad. 89. p. 11 – 16).

Scena seconda. Gruba, Dobre, Gjivo. Gruba javlja Dobri da joj se sin razbolio na smrt. Dobre se prestraši, a Gruba joj opiše, kako mu je pozlilo, kad je dočuo, da mu se dundo vjeri s Andrijanom. Na to će ugrižljivo Gjivo: Za njega (Zlatog Kuma) je žena kao i za moga oca.

Dobre ga i ne sluša, nego ga šalje po liječnika, a sama ode do sina.

Scena terza. Pasimaha, Driemalo, Variva. Pasimaha opet prihvaća sliku vojske. Natovaren jelima dolazi sa Driemalom, te

Digitized by Google

činje ovako: „Tara tara tan, ni što nam ne manjka neg tambur, da je exercit pravi; trunfanca (slavlje) ovo je, vojska, u koju svak dobrovoljno na sodu (plaću) ide. Ovoj se vojsci kaštjeli svi pridaju od ovake je vojske kapetan blažen, er vazda viktoriju ima, s ključi svak trči. Blaženi, tko nas može primit. Driemalo, mahni bandijerom, da se ova forteca prida.“ Hoće obojica da provale u kuću, a Variva ih pita, šta ištu. Na to joj vele, da ih je poslao Zlatikum. I unigju u kuću.

Scena quarta. Munuo sam. Munuo uhodi, što se radi. Vidi, da je zlo po Kamila. „Ovdi se pir pripravlja, a mi se vjetrom pasemo“ Ne zna, što bi učinio. Najedared opazi Skupa, te se sakrije na stranu, da vidi i da čuje, šta će biti.

Scena quinta. Skup. Tuži se Skup, kako je mučno udavati kćer; otišao je na komardu, a „ono drago, a ono draže, onoga nie, a ono se hoće; a tko se hoće počtit trieba je tresnut tobocem.“

Najednom začuje iz kuće, gdje nešto tresnu.

Pasimaha: Čuješ li, Driemalo, zaspao si gori. Munčjelu iz ognjišta, munčjelu!

Skup: Ajme, munčjelu, tezoro! Lupeži! Je li tko? Pomaga'!

Driemalo: Munčjelu ti nosim.

Skup: Nosiš! Ah, tradituri, asasini, lupeži, ah! I bane u kuću.

Munuo se javi iz zakutka, ali se opet sakrije, da čuje, šta će biti.

Scena sexta. Pasimaha, Skup, Driemalo. Pasimaha i Driemalo ukradoše djevojci lonac, a Skup ih psuje i tjera napolje. Oni se megjutim još uvijek šale, da su razbita vojska. I odu.

Munuo se opet oglasi i raduje se, što se pir za večeras razvrže, te opazivši Skupa opet se sakrije.

Scena septima. Skup sam.

Raduje se, što je sve dobro prošlo. Zlatikum bi svakako želio ukebati njegovo zlato, ali mu je trud uzaludan. Dobiće kćer, ali bez blaga.

Scena octava. Zlatikum, Skup.

Zlatikum dogje ne opazivši Skupa, pa sam sa sobom govori, kako su ga prijatelji pohvalili, što uzima ubogu djevojku. Kad bi bogati potpomagali uboge, te uzimali uboge djevojke, grad bi lijepo napredovao. No sad se sve slakomilo na dinar. Bogati misle, da će se okoristovati, kad uzmu ženu s velikom prćijom, ali se varaju, jer takva žena hoće „velike spenze“, a ako joj ne dadu, gotov

Digitized by Google

pakao u kući. Kad bogataš uzme ubogu, ne smije žena toliko zahtijevati, a muž rado daje dvaputa toliko, koliko traži.

Sve to s kraja sluša Skup i ne može ga se dosta naslušati: „Onoj mi 'e slavic, koji tiziem lakomcom žuberi s jutra i večer; urjedno govori, razumno govori; sad sam ja sikur, da ovi čovjek o momu tezoru ne misli.“

Sad mu se istom Skup oglasi, i oni začnu razgovarati se. Kad Zlatikum pokudi lakomost, Skup opet posumnja, da misli o njegovu blagu, jer mu je valjda štogod odala Variva. I Skup kori lakomost; ma „razmetan čovjek vele je gore, er lakomos uzdrži, a razmet rasiplje“.

Skup se tuži Zlatomu kumu, što mu je u kuću poslao uskoke, vojsku kuhača, „mnjah, da će me zaklat“. Zlatikum odgovara, da ne će biti dugo ni mnogo. Sutra će biti konvit, a večeras će biti gozba. Poslaće pretilo kozle i dobra vina. Skup se brani, da ne pije vina Zlatikum na to: Kus i ognjic starce uzdrži! Još večeras doći će pop i slaviće se pir.

Skup pristane, ali odluči „u ovu crkvu“ gdjegod sakriti blago za noćas, da bude miran.

Munuo, koji je sve to slušao, opet se oglasi. Njegovu se gospodaru sprema veliko zlo. Trebalo bi da ode kući, ali ga bocka slutnja, da u Skupa ima blago, koje će u crkvu skriti. „Ne more bit nego da hoće skrit što godi ovi starac u crkvi. Nie za ostavit ovaki posao. Tezoro, kurvin sine! Gdje bih ja večeras obogatio; bogme ću spijat, što čini u crkvi. Grob njeki otvara, munčjelu njeku u nutra stavi.“

Skup izigje iz crkve i pripovijeda, da je kosti stavio svrh munčjele. A da bude sigurniji, poći će do gjaka, da mu za večeras dade ključ od crkve. Megjutim skokne Munuo u crkvu, da vidi, što je sakrito.

Tako se završuje treći čin.

Quarto atto. *Scena prima. Munuo* sam izleti iz crkve sa trezorom. „Munuo, ti si munuo, bježi, da se vješala tobom ne munu.“ Tješi se, da ga nije nitko vidio.

Dogju dundo Kamilov Niko i Pjerić.

Pjerić moli Nika, da bi učinio „veliku operu“. Pjerić mu želi kazati, da njegov „neput“ Kamilo mre, ali ga Niko neprestano prekida grdeći mlade Dubrovčane.

„Koju ću operu učinit? Jeda si kojoj noćas vrata razbio, kako je vaša užanca? Svu noć se skitate, dezvijana mladosti, malo na

Digitized by Google

skulu hodite, malo, — er mi 'e, te gradu sramotu činite, a sebi ste smrt. Injorant čovjek ni sebi žive ni svomu gradu . . .

Bože, jeda bog da, da bude potrjeba, da išteš, da se meštru za tebe javim, da na tebe veće nastoji, da ti večer lega; ma jes, o(d) te dobi sad itko na skulu hodi! Sramota je u ovomu gradu sad na skulu hodit, a nie sramota ne umjet ni legat ni pisat . . .

Da je stvar onesta, ne bi te sram bilo oni čas ju riet; ma je ka godi stvar od importancije, od koje će mene sram bit. Znam vaše importancije: psovke grube rieči, sjeć se s punjalići; punjalić (bodež) ti visi na pasu, ma ne libro. Je(s) se prošetao, za vidjet amancu? Jes' ku uštinuo godišnicu mimo grede? . . .

Što mrnjoriš? Niesu ti drage ove rieči. Ni nam vaša činjenja. Sramujemo se vami. Gdi su litere od ovoga grada? Gdje su kostumi (moral)? U plaštieh od persa (grimiza), u gaćah od svile, u rukavicah profumanieh. Ne denjamo se svilu nosit, koja se u gradu čini neg ištemo ispriko svieta komade, koje nam će personu uresit; a ne nastojimo da nam ispriko svieta meštri dohode, da nam *pamet* urese . . .

Jeda sam ja liečnik? Ma jesam, ter dobar liečnik. Medičinavam: ne ho(d)te po noći. Šifupivam: ho(d)te na skulu. Reurbarbarvam: izagnite injoranciju iz vas, da, kad na staros dodjete, da nieste kao i *njeki, koji ni sebi ni republici ne valjaju,* koji su od štete, a niesu od koristi. Injorancija je vazda od štete.“

I za Kamila tvrdi, da mre u svojoj injoranciji, pa pita, kako bi mu pomogao: „Jeda bi htio koji dinar, da skroji od raza od veluta demaškina?“ Niko ne će da pomaže.

Pjerić megjutim ipak odluči, da učini za Kamila, što može, a za dunde veli: „Ava, dundi! Uzda' se u njih pomoć imat! Razum njeki pridikaju, a o(d) tries godiš su s *Donatom* u sajunieh do pete na skulu dančice učili.“ Obadva odu.

Ovdje vidimo, da stari Niko šiba mladi muški svijet od prilike onako, kako smo nazad vidjeli, da Dobre kori mlade djevojke. I ako je potrebno, da cum grano salis primamo Nikove riječi, opet će biti u njima mnogo zrnce istine, te njegove riječi lijepo rasvjetljavaju privatni život mladih Dubrovčana, njihove navike, raskošnost i bezbrižnost. Niko preporučuje prije svega nauku, jer su bez nje mnogi postali štetni republici, navaljuje na rasipnu nošnju i na preveseli život mladeži dubrovačke. Kad je Filip de Diversis g. 1444 ostavio Dubrovnik i otišao u Mletke, postaraše se Dubrovčani, da na njegovo mjesto postave druge učitelje, po-

*

Digitized by Google

imence za klasične nauke, te su se takvi učitelji izmijenjali sve do god. 1618, otkad počinju poučavati Isusovci, koji su osnovali svoju kolegiju god. 1662 (Adamović, Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije p. 52). Učitelji su bili Talijani. Njihov nam život prikazuje list Ivana Amalheja pisan iz Mletaka 26. oktobra 1560 Nascimbenu de Nascimbeni (Appendini, Notizie I, 206). Ivan je bio učitelj u Dubrovniku od 1546—1560, dakle u doba, kad je Držićev „Skup" prikazivan. Ne treba ni spominjati, da su ti ljudi poučavali talijanskim i latinskim jezikom, premda imade pedagogičkih knjiga i u hrvatskom jeziku (prijevod „kratke azbuke" i „kratkoga krstjanskog katoličanskoga nauka", koje napisa Isusovac Kanizij (1521—1597). Cfr. Jagić, Prilozi k istoriji književnosti. Adamović Gragja p. 30).

Ovim su se knjigama valjada pripravljala djeca za talijansko latinsku školu, gdje su megju inim upotrebljavali gramatiku Donatovu, kako se razbira iz riječi Pjerićevih.

Kad Niko i Pjerić odu, dogje Skup s ključem od crkve. Njemu je govorio pop o svjetini, koja nehaje za crkve i ne daje novaca. Skup se ljuti na popove: „dinar kad se mre, a dinar kad se žive, a bez dinara ne more se molitva riet, a dinar sve dinar što dinar, a dobro brieme imaju, *kantajući hljeb dobivaju*." Megjutim od njega će se slabo okoristiti Skup ode u crkvu po tezoro.

Scena seconda Zlatikum, Pasimaha.

Zlatikum pita Pasimahu, što je priredio. A on mu odgovara, da ga je Skup ispsovao i izgrdio došavši „kako šijun iz neba, ubi, odagna, raspŕša; a mi ovo životom utekosmo", veli Pasimaha rječitošću, koja svojom bujnošću karakteriše XVI. vijek. Zlatikum se kaje, što se dao na tu ženidbu. Pasimaha ode kući.

U to izleti Skup iz crkve: Ajme, asašini u crkvi — is crkve — Uhiti, drži! Sakrilegjo! Ah, na ti način moje, moju stvar — Zlatikum ne razbira ništa, pa misli, da je Skup šenuo. Odluči obustaviti sve. Ne će više žene.

Scena terza. Munuo, Gruba. Munuo dohrli sav blažen, što je sad bogat kao i car. Eto Grube, pa je pita: bi li za nj pošla? „Grube brajo, bogme bes šale."

Gruba: „*Grub* ti nos! Gospar ti mre, a tebe nie." Munuo ne misli na gospodara, već na svoju sreću i nudi Grubu, da će je obući u svilu. Gruba mu ne vjeruje, da je bogat, već ako je što ukrao, te mu dodaje: „Ti veće imaš uši neg mjedi!" Munuo joj na pitanja odgovara, da će je hraniti dumanskim priklama i makarulima.

Digitized by Google

štono dumne čine, i davati joj „priganice ali kuliena podprigana i mavasije,“ ma sve — i medu. A kad on veli, da će joj sve dati poslije, odskakuta Gruba rekavši mu, da će i ona biti njegova poslije, te zapjeva na narodnu: Reče Daša: — Bit ću vaša, — ako uzbude — dobra paša. Munuo uzdane i zaželi, da bi sretno umakao sa svojim blagom, ali će i Grubu sa sobom potegnuti.

Scena quarta. Variva sama. Pripovijeda, kako Kamilo i Andrijana očajavaju, a već su došli kuhači Zlatog kuma, koje je rastjerao Skup, a oni ostavili vas pratež: kokoši i kozliće.

Scena quinta. Gjivo i dundo Niko. Gjivo sâm razmišlja, kako ima ljudî tihe naravi, s kojima je lako i ljudî tvrde naravi, od kamena, kojima razlozi ne vrijede. Takova je Kamilova mati. Ona nikako ne da, da se Kamilo vjera, pa i ostali njegovi stari govore: bolje da umre, nego da se vjera bez prćije. Za to će on — Gjivo — uputiti Skupa, a Zlatog kuma odvratiti od ove ženidbe.

Dogje dundo Niko. Kad mu stane Gjivo govoriti, Niko ni čuti. Zalud mu dokazuje Gjivo, da se ova ženidba Zlatogakuma protivi prirodnome redu, te ga upućuje, da se krivo tuži na mladiće. Treba da se sinovi uzgajaju s ljubavlju, a da se ne postupa s njima kao s robovima.

Niko je svojeglav, te veli: „Pirujte s Kamilom, ali kad dodju u mene na zajam, nemam ludih dinarâ“. I ode.

U to dogje Gruba, i zove Gjiva, neka bi pošao ka Kamilu. Ujedno stidljivo počinje zapitkivati, šta bi uradila, jer je Munuo snubi. Gjivo joj veli, neka pogje. Gruba pristane i ode, a Gjivo se nasmije.

Atto quinto. *Scena prima.* Kamilo, Skup. Dolazi Kamilo sav očajan, traži slugu, koji ga je onako svjetovao. Želio bi naći bar Varivu. Megjutim dogje Skup. Oni se stanu razgovarati. Skup u opće nešto govori o kragji, govori, da je to sakrilegjo. Na to će mu Kamilo, da se uzeta stvar ne može učiniti neuzetom. Skup jednako misli o blagu, a Kamilo o Andrijani, kojoj je uzeo djevičanstvo.

Skup: Kamilo, da rečem na djetinsku: uzmi, budi ti. Para ti ovo stvar mala? Znaš, er se za ovo ljudi kolju?

Kamilo: Znam, er se je za ovaku stvar u staro brieme i Troja uzela. Pariž ne ugrabi li Elenu?

Skup: Koju Elenu, koji Pariž? *Tezor* mi vrati bez velika skandala i ne ću veće rieči.

Digitized by Google

Kamilo mu veli, da se najzad ne kaje, što je taki lupež. Skup proklinje Kamila i odlazi na pravdu. A Kamilo posumnja, da se ne radi o kćeri, već o nečem drugom, jer stari neprestano teše: Moje mi vrati. Ode i Kamilo.

Scena seconda. Munuo, Pjerić. Munuo dolazi s blagom pod skutom, te kani s njime pobjeći ostavivši gospodara. Ali ga zaustavlja Pjerić pitajući, što to sakriva. Munuo se otima, i sve tvrdi, da je Kamilova stvar. Pjerić naslućuje, da je Munuo nešto ukrao, zato ga ščepa za vrat, pa pogje sa slugom do Kamila.

Scena terza. Skup, Kamilo, Zlatikum. Skup nasrće na Kamila, da mu vrati tezoro. Sad mu Kamilo otkrije svoju tajnu, da se vjenčao sa njegovom kćerju. Skup da pobjesni. Ta on već ima zeta — Zlatoga kuma. U to osvane sâm Zlatikum, kome je sve to dodijalo, i ne mari više, da se ženi. Skup još žešće stane nasrtati na Kamila, da mu vrati ukradeno blago.

Scena quarta. Gjivo, Kamilo, Zlatikum, Pjerić, Munuo i Skup. Gjivo se čudi, što se dogagja. A Kamilo odgovara, da ga Skup potvara s neke kragje. Dok oni govore, eto Pjerića i Munula. A Munuo razabravši sve stane gospodi razlagati, da se utaže.

Ovdje nedostaje rukopisa. Sačuvano je samo ovo od kraja:

„Veće ne pitajte, tamo mu ištom recite.
Je li bog živ, ali spi? Da bi bog učinio, da zlom smrti umrem.
Ah, hvala bogu, odahnuh.
Ja se isprtih, za riet istinu, teška bremena."

Kako već napomenusmo, i latinski original nema konca. Kome patre pojedine rečenice, što se nahode na kraju Držićeve komedije, mučno je kazati. Za prvu je rečenicu vjerojatno, da ih ne govori Skup, nego ko drugi, po svoj prilici Munuo, kad ga ispituju, kako se dokopao blaga. Druga bi mogla pristati Skupu, koji očajava.

S toga i ne možemo kazati, uz koga se prislanjao Držić u svom koncu. Konac Plautove Aulularije kušali su nekoč restaurovati mnogi učenjaci. Najgore je ono, što se nalazi u milanskom izdanju g. 1500. (Ussing, T. Maccii Plauti Comoediae, II, p. 363.) Bolji je, premda nije dobar, nadopunjak Codrusa Urceusa, bolonjskoga profesora, koji je živio na koncu XV. vijeka. U citovanom izdanju milanskom g. 1500 nahodimo prvi put suplement Plautovoj Aululariji. Ovo je izdanje priredio Pius. Iste je godine (1500) izdao Plautova djela Ph. Beroaldus u Bologni, te je Aululariji dodao novu popunu, na ime onu, koju je sastavio Codrus Urceus. (Kako

Digitized by Google

misli Ritschl Opusc. II, 61, štampan je Codrov suplement ovdje po prvi put.)

Kasnija izdanja neka imaju sve suplemente, a neka nemaju. U potonje pripadaju sva ona izdanja, koja se povode za izdanjem Pylada Buccarda Brixiana (u Bresciji g. 1506.).

G. 1522 izišla je Aldina (u Mlecima), te je Aldina sve do znamenitoga izdanja Camerarijeva (u Basileji g. 1552) fiksirana vulgata. Po njoj je udešen takogjer tekst u basilejskom (Basel) izdanju Andrije Cratandera g. 1525. Ova je Cratandria prva edicija, u kojoj su na okupu sva supposita. I za Aulularijn imade Cratander i kraći završetak i suplement Urceusov (ali ne po Beroaldu, nego po posebnim izdanjima Aulularije: u Strassburgu 1511, 1514, u Lipisci 1508, u Mlecima 1518). Ovo su Cratanderovo izdanje Plaudovih djela mnogo pretiskavali. Gotovo sva izdanja iza njega goli su pretisci. Tako je uradio Stephanus u Parizu g. 1530, u Kolonju Gilbert Longolius g. 1530 i 1538; a isti je izvor trima lyonskim izdanjima Sebastijana Gryphiusa (g. 1535, 1537, 1540) i Hervagovu izdanju u Basileji g. 1535.

Istom Camerarius, koji započinje novu perijodu u povjesti Plautovih izdanja, izostavlja sva neautentična mjesta iz Plautova teksta, i to u basilejskom izdanju godine 1552. (Cfr. Ritschl, Opusc. II, 56—113). Sva je prilika, da se Plautova Aulularija „na skuli legala djeci“ i u Dubrovniku po dopunjku ovoga Urceusa. S toga valjada nije odviše smjelo pomišljati, da je Držić ovu Aulularijn imao pred očima.

Kako vidjesmo, Držić nije ropski preveo Aulularije Plautove, nego joj je megje raširio i što je još znatnije, išao je za tim, da radnju lokalizira. A učinio je to zato, da uzmogne naslikati dubrovačke društvene prilike. Tome je dao oduška u napomenutim već prizorima III, 1 i IV, 1. S toga je zamijenio (po talijanskom ukusu onoga vremena) odmah u prologu Lara, domaćega boga, Satirom, mjesto Fides i lucus Silvani upleo je kršćanske pojmove. Za robove nahodimo sluge i sluškinje, koji se dakako ne ponašaju kao robovi u Rimu.

U opće prva je bila dužnost Držićeva, da ukloni sve poganske elemente, te da ih zamijeni kršćanskim. S toga i Pasimaha, kad se zaklinje veli: Santo nostro da Cataro (ak. izd. p. 210), po svetoga Tripuna (ib.), per san Trifon da Cataro (p. 217). A da bude suvremena vjerojatnost što veća, spominje Driemalo dva puta i iz

Digitized by Google

tadašnjega vremena svjetske događaje: p. 215 Cessa, da s'i Španja Franca dobude, ili p. 217 Viva Scpagnia!

Držić je radi karakteristike društvenih prilika upleo neke nove osobe, kojih nema u Plauta. Tako je izmišljen *Gjivo,* znanac Dobrin, i *dundo Niko,* koji su znatni upravo radi karakteristike dubrovačkoga života, nadalje *Pjerić,* prijatelj Kamilov, a Nikov nećak. Najzad imamo novu *Grubu,* godišnicu Dobrinu, vragolastu djevojku. To je lice poznato i iz Nalješkovićih drama, a došlo je onamo iz suvremene talijanske komedije. Tim, što Munuo ide za Grubom, upleten je sekundarni ljubavni motiv, kojega u Plauta nema, a opet lijepo pristaje u karakteristiku XVI. vijeka. To oživljava tečaj radnje, jer je Držić umio ovaj motiv okititi zdravim humorom. Zanimljivo je i to, što Gruba rado upleće po koji stih narodne pjesme, a to pokazuje, kako je u Dubrovniku u ono doba živjela narodna lirika.

P. 192: S mladiem mladi
s stariem stari;
da mi mlada,
ne hajem glada;
ako me je glad ubio
ali mi 'e, brajo, mio.

Ili p. 197: Kad mi daš, neka znaš,
za tebe ću skočit dvaš,
kad daš zaharu, tako ću i poć,

Ib.: Da mi slatko,
na ti glatko;
hodi živo,
ne ću, jao!
Komu je krivo,
budi mu žao.

P. 211: Mlado hrabro,
kad bih htjela,
ne bih te uzela.

P. 227: Reče Daša:
bit ću vaša,
ako uzbude
dobra paša.

Dok u Plauta nahodimo dvije trubačice (Phrygio i Eleusium) na piru po rimskom običaju, Držić ih je dakako izostavio. Sluge Pythodika nema u Držića, ali je zato njegov Munuo zadobio

Digitized by Google

više posla, nego u Plauta Strobilo II., sluga mladoga Lykonida. Mjesto kuhačâ Anthraxa i Kongriona nahodimo samo Driemala. Prema novoj preradbi utječe i Andrijana više u radnju nego Plautova Phaedra.

Plautova se radnja dogagja u Ateni, a i lica imadu grčka imena Euclio, Megadorus, Eunomia, Lyconides, Phaedra, Anthrax, Congrio, Phrygia, Eleusium, Staphyla, Strobylus.

Držić je glavno lice nazvao po značaju „Skupom“, Megadora Zlatim kumom, jer je bogat, mjesto Anthraxa što znači ugljen, i Kongriona (po svoj prilici od ribe γόγγρος) imade Držić šaljivo ime „Driemalo“ (prema Pasimahi koji je veoma ratoboran i neprestano snatri o vojsci i o kapetanstvu) Za Staphylu je upotrebio Držić Varivu, jer vari. Neka su imena: Munuo, Driemalo, Gruba, Variva jamačno uzeta radi concettâ, kako je bio običaj u talijanskoj komediji.

Držić je u Plautovu radnju unio *gragjanski* živalj, kako to nahodimo i u tadašnjoj talijanskoj komediji, na priliku u G. Cecchija (1518 r. u Firenci, umr'o 1587). Megjutim to nahodimo ne samo u njega, nego i u drugih pisaca komedija, pa i u noveli cinquecentistâ. A tome se očiti tragovi nahode još i u Shakespeareovim komedijama. (Klein o. c. IV, p. 630).

Sluge zapada u toj epohi znamenita zadaća, a to vidimo i u dubrovačkoj komediji. Ljubavni motivi megju slugom i sluškinjom veoma su obični u talijanskoj komediji preporodnoj. Da navedemo samo jedan primjer, navešćemo prizor izmegju Caprina i sluškinje u Ariostovoj komediji „I Suppositi“. Ovaki su momenti nadavali zgode piscima, da zagju u drzovitu komiku, koje je tadašnjoj komediji trebalo mnogo više nego na priliku modernoj. A do kakve je pornografije dospjela tadašnja književnost. najbolje nam pokazuju komedije besramnoga Pietra Aretina, koji je pored Ariosta i Machiavellija bez sumnje najizrazitiji tip cinquecenta u književnosti.

Da podade što življi lokalni kolorit svojoj komediji, govore u Držićevoj komediji „Skupu“. Pasimaha i Driemalo makaronski: hrvatski ispremiješano s talijanskim riječima i frazama. A takva je makaronska dikcija bez sumnje odraz talijanske komedije. Kako vidimo, Držić je mnoge motive prisvojio od talijanske komedije. Zanimljivo je i to, da *samo* Pasimaha i Driemalo obilatije miješaju talijanske riječi. Učinio je to Držić jamačno s toga, da nategne što življe komične žice. U drugih se lica nahodi te makaronske smjese manje, samo toliko, koliko se u opće govorilo.

Digitized by Google

Upletavši nova lica bio je Držić prisiljen, da promijeni i unutrašnju tehniku svoje komedije. Po tom vidimo, da je Držićeva komedija mnogo bujnija, obilatija i po gragji i po riječima nego Plautova. Ovdje je Držić i opet čedo svoga vremena, koje je ljubilo obilje promjenâ i bujicu riječî u književnosti. Radnja je „Aulularije“ zbita, dok je u Držićevoj komediji razvučena. To je bez sumnje nedostatak umjetnički, ali je znak vremena, kojemu se nije mogao oteti ni Držić. Kad je već izmislio nove elemente radi ilustracije moralnih i društvenih prilika dubrovačkih, nametala mu se dužnost, da ih ma kako zglob u organizam radnje: Držić — i opet po zakonima tadašnjega ukusa — dao se na taj posao mirne duše, jer mu nije bilo potrebno, da se poput stare drame obazire na strogu motivaciju.

Plaut u I. činu (po podjeli Goetzovoj) zabranjuje sluškinji, da ma koga pusti u kuću. U II. dolazi stari Megador sa svojom sestrom i razgovara se o ženidbi. Upravo dogje Euklion, te ga Megador prosi za ruku kćerinu. Za čas eto i kuhača, koji stanu gospodariti po Skupčevoj kući. Ali ih u III. činu Euklion baci na polje, a blago odnese u hram boginje Fides. U IV. činu vidi sluga Strobilo starca, gdje nešto sakriva u crkvi, starac ga pretraži svega, te odnese onda blago u gaj Silvanov Strobilo pogje za njim. U taj par dogje Lykonid i otkrije majci svoju tajnu, pa kad začuje bolne uzdisaje svoje Phaedre, ode u kuću, a u taj mah vrati se Skupac uvjerivši se, da mu je nestalo blaga, te grdi sve unaokolo. Lykonid misli, da je njegov grijeh uzrok starčevu bjesnilu, i kaže mu tajnu. U V. činu dolazi kao triumfator sluga Strobilo s blagom. Ali mu Lykonid zapovijeda, da vrati blago.

Kako se vidi, radnja teče neprekidno, dolazak i odlazak licâ svagda je opravdan, situacije se nižu organično jedna za drugom. Ni za koji prizor ne možeš reći, da je suvišan. Ovdje je izvedeno ne samo jedinstvo radnje, nego i mjesta i vremena. Aristotel u Poet. 5. veli za tragediju, da na sve načine nastoji, da joj se čin svrši za jednoga sunčanog ophoda ili da samo nešto prijegje to vrijeme. Kako je poznato, francuski su klasični tragici odviše skrupulozno pazili na to, te su nerijetko nanosili silu radnji, samo da spasu jedinstvo vremena i mjesta. Lessing je dokazao, da su u tom zabrazdili predaleko. Ali se u drugu ruku ne može poricati, bila tragedija ili komedija, da je u prilog drami takvo jedinstvo, samo ako to nije na štetu organičnosti same radnje. S toga i moderna estetika priznaje, da je ovakva imitacija jedinstva ne samo dopuštena nego i osobito vrijedna, — ali uz uvjet, da time ne po-

Digitized by Google

staje razvoj radnje nevjerojatan. Prema ovoj konciziji radnje u Plautovoj Aulularii još nam življe bije u oči pustopašna tehnika radnje u renaissanskoj komediji kako je nahodimo i u Držića.

Upletavši nova lica i imajući cilj, da nam oriše prilike društva dubrovačkoga, raširio je Plaut svoju radnju znamenito. Njegovih 5 činova znatno nadmašuju objamom komediju Plautovu. Današnja podjela Plautove komedije dolazi iz komentara I. B. Pija u milanskom izdanju Plautovih djela godine 1500.

S toga će nam potanja analiza tehnike u Držićevoj komediji pokazati, da su gdjekoji prizori donekle suvišni, ako ih promatramo s umjetničkoga gledišta.

Odmah na početku I. čina vidimo, kako se razgovaraju Variva i Gruba. Ovaj prizor nije baš potreban. Za tim dolazi Skup i kori Varivu. Oni odu, pa dogju Kamilo i Gruba, a domala pristane k njima i Variva. Opet odu, a dogju Zlatikum i Dobre, te se dogovaraju o ženidbi.

Već u prvom činu vidimo, da pisac ne mari mnogo za motivaciju u odlasku i dolasku lica (n. p. za Grubu).

U II. činu najprije govori Munuo s Grubom, te odu. Za čas eto Skupa i Zlatog kuma. Zlatikum ode, a Skup priča Varivi, što se dogodilo. Kad Skup ode, pojavi se Kamilo s Munulom, te zamišlja osnovu, kako će, da ipak dobije Andrijanu. U koncu II. činu vidimo Pasimahu sa družbom i Grubu

Ovdje je odmah početak, strogo uzevši, suvišan, jer bi se Munuo mogao i drugom zgodom, kad doista imade posla, potužiti, kako je mučno služiti „gospodaru namuranu“. Megjutim Držić je navlaš raširio okvir radnje, pak još upleo ljubavni motiv s Grubom. — Isto tako bi za konac II. čina bolje pristajao prizor, koji je u tješnjoj svezi sa samom radnjom, nego dolazak kuhačke vojske. Megjutim da to uzmognemo razumjeti, treba da se sjetimo, kakvo je bilo geslo tadašnje komedije. Nazad smo iz Grazzinijeve „Strege“ spomenuli program tadašnje komične pisarije. Njoj je bila svrha, da ugagja i razveseljava. A da se uzmogne svigjati općinstvu, trebalo je prije svega, da bude u komediji „suvremenih tipova“. Tome se je principu pokoravao i naš Držić, te je smjestio u „Skupu“ ovakve elemente ne mareći mnogo za strogo jedinstvo i za organizam same radnje. Ali da je i naš Držić umio pod krinkom šale sakrivati ljutu satiru, pokazuju prizori, gdje šiba nevjeste i mladiće dubrovačke.

U III. činu razgovaraju se Dobre i Gjivo o ženidbi Kamilovoj i o nevjestama. Oni u riječi, a eto Grube i javlja, da se Kamilo

Digitized by Google

razbolio. Odlaze. Na to se pokažu Pasimaha i Driemalo, a Variva ih pušta u kuću. Na to dogje Munuo, pa iz zakutka prati događjaje na pozornici, kako Skup tjera iz kuće kuhače Zlatog kuma, kako se Skup razgovara sa Zlatim kumom, i kako najzad sakrije blago u crkvu.

U Plauta v. 120—177 razgovaraju se Eunomija i Megador. Eunomija ga nagovara, da se ženi, ali ujedno grdi pokvarenost žena. Držić je ova dva momenta rastavio, te od prvoga sačinio prizor, kako se Dobre razgovara sa Zlatim kumom (I, 3), a od drugoga prizor, gdje se prepiru Dobre i Gjivo. (III, 1). Gjivo je inače za razvoj radnje dosta nezamašan. On doduše dolazi kasnije u IV, 5, da nagovara dunda Nika, neka bi pomagao Kamilu. Ali je i ovaj prizor za samu kompoziciju suvišan, a upleten je samo radi misli o pravoj ženidbi.

Da zabavi Grubu, šalje je Držić, da javlja majci Dobri bolest Kamilovu Ali je nevolja, što prizor Dobrin i Gjivov u opće nije potreban, s toga i njihov dolazak nije motiviran u III. činu Odlazak im opravdava vijest o Kamilovoj bolesti.

Sasvim je nov i dobro zamišljen motiv tobožnje bolesti Kamilove. Vješto je zamislio Držić, da se tome dosjeti Munuo. Tako postaje njegov lik aktivniji u razvoju radnje.

Kulminacija je dobro izvedena na koncu III. čina.

IV. čin najjasnije označuje metodu piščeve koncepcije. Najprije dolazi Munuo s blagom, te progovorivši nekoliko riječi ode. Kad ode Munuo, dogju Pjerić i dundo Niko, te raspravljaju o mladeži i o republici. Pjerić moli dunda Nika, neka bi štogod uradio za Kamila. Ovo je Držić na laku ruku složio, samo da nekako dovede i opravda Pjerića i Nika. Megjutim se može pitati: kako bi u opće pomagao dundo Niko svome nećaku? Držić hoće, da riše društvene prilike. To je uzrok, da je nastao ovaj prizor, kojemu nema traga u Plautovoj „Aululariji.“ Ako kopča i nije najčvršća, opet je kopča, te bar na oko spaja njihove riječi sa samom radnjom.

Pjerić i Niko odu. A dolazi Skup, da vidi, kako mu tezoro. Dok on boravi u crkvi, razgovaraju se Pasimaha i Zlatikum. Za čas doleti Skup iz crkve i stane vikati na asašine! Plaut je ovaj prizor izveo majstorski. Držić je ovdje za čudo kratak! Zlatikum misli, da je Skup poludio, pa ode odrekavši se žene. Na to dogje Munuo s blagom, pa se nagagja s Grubom. Iza toga u 8. prizoru dolazi Variva i govori, kako Andrijana pati. Za kratak čas ode, te se pokažu Gjivo, koji se živo upinje za Kamila, i Niko. Oni se raz-

Digitized by Google

govaraju o pravoj ženidbi. Niko ne će da čuje. Najzad još dogje Gruba i pita Gjiva, bi li pošla za Munula.

Ovdje se dobro vidi, kakva je pustopašnost u kompoziciji. Ova zbrka prizorâ nama je danas neobična, ali je tada bila obična. Jasni su joj tragovi još i u Shakespearea, kojega ne možeš razumijevati bez 16. vijeka. Vidimo namah na početku Munula, kako dogje i odmah ga nestane, kasnije se za čas javi Skup, kaže nekoliko riječi, ode u crkvu, a domala ga opet vidimo na pozornici. U isti mah eto opet Munula, koji je išao spremiti blago, te s Grubom ugovara. Kad oni odu, eto Varive sa dvije tri riječi. Za napredak je radnje sasvim suvišan prizor 5. Donekle je opravdano, što Gruba dolazi pitati Gjiva, bi li se udala za Munula. Dok je Držić u opće upleo ljubavni motiv Munula i Grube, opravdan je prizor njihov u ovom činu, a povećava komiku, što Gruba ide pitati za savjet.

U V. činu imademo quiproquo — prizor izmegju Skupa i Kamila. Plaut ga ne prekida kao Držić, koji još umeće prizor Munula i Pjerića, gdje Pjerić nanjušuje ukradeno blago. U 3. prizoru se nastavlja prizor Skupa i Kamila, još dolazi i Zlatikum, te se sve razjašnjava. Držić je bez sumnje povjerio Pjeriću službu, da otkrije tata, ne bi li tako b lje opravdao, što je Pjerić u opće upleten u komediju.

Držić je razvukao sámu radnju, upleo je epizodna lica radi društvene karakteristike, i oživio komediju sporednim ljubavnim elementom. Ne može se tajiti, da je Držić takim postupkom koje u čemu oslabio snagu originala latinskoga u pojedinim prizorima i u samim značajevima, ali je ugodio svome vremenu, koje je imalo svoj ukus. Kako vidimo, Držić je mnoga lica i mnogo radnje sâm izmislio.

I. čin ima u Držiću 4 prizora. Od njih se 2. prizor podudara s Plautovom Aul. 40 119, gdje stari Euklion razgovara sa Staphylom. No i ovdje Držić postupa samostalno. Tako je n. pr. upletena Gruba i Andrijana. Držić je upotrebio slobodno original, te ćeš naći malo mjesta, koja se od riječi do riječi slažu s izvornikom. Držiću u opće treba više riječi nego Plautu. Tadašnja je poezija i u riječima bila bujna. Zato su i oni prizori, koji se bar po situaciji slažu, u Držića uvijek duži nego u Plauta. Na koncu ovoga prizora veli Euklion, da ide k „magistru curiae“, koji će dijeliti novce. Držić je to dakako promijenio tako, da je Skupu neki dužnik obećao danas platiti neke dinare.

Digitized by Google

Nešto više nego inače nalazimo sklad izmegju Plauta i Držića u monologu Skupom. Plaut Aul. 105 d.

Discrucior animi, quia ab domo abeundumst mihi.
Nimis hercle invitus abeo: sed quid agam scio.
Nam noster nostrae quist magister curiae
Dividere argenti dixit nummos in viros:
Id si relinquo ac non peto, omnes ilico
Me suspicentur, credo, habere aurum domi.
Nam veri simile non est hominem pauperem
Pauxillum parvi facere quin nummum petat.
Nam nunc quom celo sedulo omnis, ne sciant,
Omnes videntur scire et me benignius
Omnes salutant quam salutabant prius.
Adeunt, consistunt, copulantur dexteras,
Rogitant me, ut valeam, quid agam, quid rerum geram.
Nunc quo profectus sum ibo: postidea domum
Me rursum quantum potero tantum recifiam.

Držić p. 195:

Mučno ti se dieljam is kuće, a ne more mi se s manje. Dužnik mi 'e obećao danas za vas dan platit njeke dinare: ako ne podjem, ne ću ih skogjat; ako podjem, tezoro mi perikula. Sin nie sin, ni prijatelj prijatelj, dinar dobrotu šteti, a u mene je ključ od ognjišta, a žene su ne umiju dotle. Za strah ne valja da ostavim ovoga dužnika, ma kako na vješala idem na placu. Počeli mi se su persone javljat, koje me prije i ne znahu; dubitam, da su štogodi usaznali. Što ćeš, zlatu se sviet klanja, ma ja da negandi: ne imam vode, ubog sam kako uš. Vraga izjeli. svaki zija, da vraga o(d) tudjega proždre; a ja tvrd kao mramor, ne imam ništa, zahvaljam na prijateljstvu. Prijatelji o(d) današnje dobi, dokle im se menestra, dotle te ljube kad nie veće što menestrat, i ne znaju te. Poću i opravit, što imam za najbrže se vratit doma.

Megjutim i ovo mjesto pokazuje, kako je Držić slobodno postupao.

4. prizor ovoga čina zaprema razgovor Dobrin i Zlatog kuma, koji se donekle podudara s Plautom Aulul. v. 120—177. Odmah u početku pridržao je Držić onu misao Eunomijinu, gdje veli v. 123: haud falsa sum nos odiosas haberi. Zlatikum štuje Dobru isto onako, kao Megador Eunomiju. Ona mjesta, gdje Eunomija govori o ženama: v. 139—140. Nam optuma nulla potest eligi,
Alia alia peior, frater, est,

Digitized by Google

upotrebio je Držić za poseban prizor III, 1. I u ovom razgovoru Zlatog kuma sa Dobrom nema doslovna prijevoda. Držić je obilatiji.

II. čin imade u Držića 4 prizora. Početak 1. prizora, gdje govori Munuo o teškoj službi, imade korijen svoj u Plautovoj Aululariji v. 587—607 (uz neke male preinake.)

2. prizor: (Zlatikum i Skup) podudara se u slijedu misli s Pl. Aul. 178—267. Neopravljena posla vraća se Skup (Euklion) doma sav u strahu, da su mu obonjali blago. Zlatikum (Megador) ga pozdravlja usrdno; to se ne svigja Skupu, jer misli, da mu Zlatikum uhodi blago. Tuži se zato na siromaštvo i još na ovo: v. 191. virginem habeo grandem, dote cassam atque inlocabilem, tako i Držić p. 204. Zlatikum je zapr si, a Skup za se: Rekoh ja, er zija na moje tezoro, da vraga proždre (v. 194 inhiat aurum ut devoret . . . .) Skup za čas ode u kuću, da potraži blago (kao i u Plauta).

Kad mu Zlatikum veli, da je voljan uzeti kćer njegovu bez miraza, Skup mu ne vjeruje, te misli, da mu se podsmijeva. U Plauta 229 v. d. isporegjuje Euklion sebe s magarcem, a Megadora s volom, koji je s njime u jarmu; Držić opet p. 205: Sve bi dobro neg ću ja i ti zao par biti; ja ću uza te uš uboga biti, ka će ktjet jesti, a ti pritio, komu će dodijat.

Skup uvjerava (tako i u Plauta) svoga budućega zeta, da nije našao nikakva blaga. Nadalje kad pristane, ište, da se u ženibenom ugovoru izrijekom ne kaže ništa o mirazu. Zlatikum odlazi sa Pasimahom (u Plauta Megador sa Strobilom I.), a Skup govori za njim:

„Podj u slavu Božju, i hodi tiho i brzo kao ti drago; od moga tezora ti ne ćeš radovat. Scieni, da je veće njegovo, na to zija, a vjetra će proždriet. Za ino se nie objesio, da ovu parentijeru sklopi, neg za munut moje tezoro; a vraga će probavit“.

To je udesio Držić prema stihovima Plautove Aulularije 265 d.:

Illic hinc abiit. *Di immortales*, obsecro, aurum quid valet.
Credo ego illum inaudivisse mihi esse thensaurum domi:
Id inhiat, ea affinitatem hanc obstinavit gratia.

Ovo mjesto pokazuje, kako je prevodio Držić. Vidi se, da je dobro poznavao našu narodnu frazeologiju: „vjetra će proždriet“, „vraga će probavit“. Prijevod mu je živ i udešen na narodnu.

3. prizor, gdje govori Skup s Varivom, udešen je (do dolaska Munulova) po Plautovoj Aululariji v. 268—279.

Digitized by Google

Pasimahin govor u 4. prizoru donekle odgovara Strobilovu govoru v. 339 (hic autem apud nos magna *turba* ac *familiast)*. Držić je to znatno raširio i zasolio zdravim i veselim humorom.

Treći čin Držićev imade 8 prizora. Od njih je 3. prizor (Pasimaha, Driemalo i Variva) kongruentan s Plautovom Aulularijom v. 350—362, ali je Držićeva izradba komičnija.

Ono, što govori Pythodicus Pl. Aul. 363—370, spominje u Držića Munuo, koji je došao uhoditi, što biva u kući Skupovoj. Ova je zamjena dobra. (III, 4.)

U 5. prizoru eto Skupa, te pripovijeda, kako je išao kupovati na trg. Držićev Skup ne donese ništa doma, Plautov v. 385 bar veli: Nunc tusculum emi hoc et coronas floreas. — Ovo se mjesto podudara: Držić p. 219.

Sad u istom prizoru začuje Skup buku u kući, te potjera kuhače iz kuće. Ovo je u Plauta mnogo detaljnije obragjeno. Držić je izostavio pojavu, kad Euklion pretražuje Kongriona. Držić je to u III, 5 i 6 znatno skratio.

7. prizor je prema stihovima Aulularije 460—474, ali ih ne dostiže.

U 8. prizoru dolazi Zlatikum ne opazivši Skupa. Zlatikum u Držića (a Megador u Plauta) spominje, da je govorio s prijateljima, te da bi trebalo da bogataši uzimaju uboge djevojke, jer bi tim grad bolje stajao. Nadalje veli, da bogate žene ištu mnogo, i kori njihovu raskošnost. U Držića sluša Skup pohotno riječi Zlatoga kuma, te veli, da je to pravi slavulj, a u Plauta veli Euklion 503 v.:

Ut matronarum hic facta pernovit probe.
Moribus praefectum mulierum hunc factum velim.

Skup se oglasi Ztatome kumu. Njihov je razgovor prema Pl. Aul. 537—586.

Skup odmah spominje, da je došla četa bijesnih kuhača. I Skup ne pije vina. (Plaut. Aul. 572: nolo hercle: nam mihi bibere decretumst aquam). Ovdje Držić upleće narodnu poslovicu: Kus i ognjic starce uzdrži, a malo kasnije: bogat kako hoće, ubog kako može.

U Plauta odnese Euklion blago najprije u hram boginje Fides (v. 584), a tamo je sakriven Strobilo, te kad starac opet dogje u hram, nagje Strobila, i medju njima se razvija jedan od najdivnijih prizora, gdje Euklion pretražuje Strobila, te čak pita za treću

Digitized by Google

ruku. Kad se uvjeri, da u Strobila nema blaga, ode po blago, nagje ga i povjeri ga gaju Silvanovu. Ali i to vidi Strobilo.

To je Držić znatno stegnuo. Skup skrije blago samo jedan put u crkvi. One pretrage Plautove, gdje Euklion ispituje slugu Strobila, žalibože nema u Držića.

IV. čin Držićev ima 5 prizora, od kojih su prema Plautovoj Aululariji udešen ovi: u 2. prizoru, kad govori Zlatikum s Pasimahom, dolazi Skup iz crkve bijesan, što mu je netko ukrao blago i nasrće na Zlatoga kuma. Ovo je sasvim skraćeno prema onome, kako je Plaut divno obradio prizor bjesnila Euklionova u stihovima 712—725: Perii, interii, occidi . . . Ovdje naš Držić znatno zaostaje za Plautom.

U Plauta v. 683 d. kazuje sin Lykonid sam svojoj majci Eunomiji, šta je sagriješio. U Držića to čini Gjivo, koji u III, 1 kazuje majci, da Kamilo ljubi Andrijanu.

U V. činu sačuvana su četiri prizora, od kojih 1. i 3. odgovaraju quiproquo-sceni latinskoga originala u stihovima 717—807. Svakako je na štetu samomu prizoru, što je umetnuta epizoda Munula i Pjerića. U Držića se Skup grozi Kamilu *sudom*, te se tim završuje 1. prizor. A u 3. prizoru eto opet Skupa, te jadikuje zbog kćeri. Zaboravio je na sud! U Plauta nalazi tata sam Lykonid, ljubavnik Phaedrin, a u Držića Pjerić s razlogâ, koje smo napomenuli.

Sasvim su izvorni ovi prizori: prolog, I, 1, 3; II, 1, osim monologa Munulova, 3. (osim početka) počevši od odlaska Skupova, 4. osim nekih elemenata u monologu sluge Pasimahe; III, 1, 2; IV, 1 izim par riječi Munulovih u početku, 2. do povratka Skupova iz crkve, 3, 4, 5; V, 2.

Po tome vidimo, da je znatan dio Držićeve komedije plod njegove mašte. Držić je na ovaj način žrtvovao, kako vidjesmo, neke ljepote izvornika latinskoga, ali je u drugu ruku dobio novih prizora, koji su na diku komediji njegovoj.

Prema preradbi izišli su mu i neki značajevi donekle drukčiji nego što ih nahodimo u Plauta. Držićev je Skup rogjeni brat Plautova Eukliona, premda nema sumnje, da je Plautov Euklion mnogo življe i izrazitije prikazan. Zlatikum se ne razlikuje gotovo nimalo od Medagora. Držićeva je Dobre nješto rječitija od Plautove Eunomije, premda je jezgra značenja od prilike ista. Mladi Kamilo Držićev ima novih karakternih crta, kojih nema u Plautova Lykonida. Kamilo mnogo uzdiše i jadikuje. Plautov je mladić

Digitized by Google

muževniji. U Držićeva Kamila ima nešto krvi mladih zaljubljenika iz tadašnje talijanske komedije. Variva je po značenju od prilike, što i Staphyla, samo je u nje i šale, dok je u Staphyle nema. Munuo je kud i kamo detaljnije prikazan nego Strobilo II., koji se ponaša ropski. Munuo se s toga i više doimlje same radnje. Za nj smo već rekli, otkud mu je loza. I on je opremljen neodoljivom komikom, osobito u ljubavi svojoj k godišnici Grubi. U opće se Držić više brine za humor, nego što vidimo u Plauta. A i Pasimaha je mnogo življi i komičniji tip nego Plautov Strobilo I., sluga Megadorov. No Driemalo je preslaba zamjena Anthraxu i Kongrionu. Andrijana se više ističe nego Phaedra Plautova.

Pored toga imamo dunda Nika, Gjiva, Pjerića i Grubu, sasvim izmišljena lica, od kojih je poimence Gruba majstorski izvedena. Karakterističan je takogjer lik dunda Nika, neumoljiva strica, koji poznaje sve vragolije „nepotâ". U njega ima nekoliko crta, koje se obično nahode u otaca Menandrove komedije. Ti su oci obično škrti i neumoljivi. Ovaj je tip iz Menandrove komedije prešao u staru rimsku, a odavle u „commediju eruditu". Gjivo je slikan bez izrazitosti, jedino zbog kontrasta prema Dobri i dundu Niku. Pjerić je prijatelj mladoga ljubovnika, kome ne bi bilo mučno naći braće u tadašnjoj talijanskoj komediji starinskoga smjera.

Nove komičke figure, nove komičke situacije naknagjuju nam u Držića nestadak nekih vrsnih prizora Plautovih. Dosjetke su u Držića krepke, ali nikada prekrupne.

I dikcija je Držićeva (prema Plautovoj) u skladu s duhom vremena. Opaža se svagdje neka osobita živost i bujnost ne samo u riječima, nego i u prispodobama, u concettima, u antitezama, u opće u svem pjesničkom slogu. Kako je Držić lokalizirao komediju, nije za čudo, što mu se u dikciji opaža trag lokalnome koloritu. Taj kolorit podaju njegovoj dikciji poimence italijanizmi, kojih je komedija prepuna, i narodne poslovice, kojima je umio pisac zasladiti i začiniti besjede svojih lica. Navešćemo samo nekoliko narodnih riječi: p. 195 tko ljubi, sumnjiv je; p. 195 tko čuva, učuva; p. 195 dinar dobrotu šteti; p. 196 zlatu se sviet klanja; p. 201 vrtim se kao ubodeni cipo; p. 203 uboštvo je najvilija stvar; p. 212 još mu usta mliekom vonjaju; p. 216 plivaćeš u masti; p. 216 po bradu božju; p. 216 mi se vjetrom pasemo; p. 221 kus i ognjic starce uzdrži; p. 221 bogat kako hoće, ubog kako može; p. 225 tko se na ženski sviet prigiba!; p. 229 zli glasi i nezvani dohode; p. 236 zlo svrh zla i dr.

Digitized by Google

U Držićevoj preradbi Plautove Aulularije opažamo dvije znatne razlike prema izvorniku: dosta veliku samostalnu lokalizaciju i prozu. Može se pitati, gdje je Držić našao pobudu, da tako postupa.

U Italiji opažamo takogjer, da je od prijevoda postajala najprije lokalizacija, od nje slobodnija preradba, i najzad sasvim samostalan rad. Riccoboni, Réflexions historiques et critiques sur les différents théâtres de l' Europe, veli p. 145: Les Italiens dans leurs premiers ouvrages de théâtre ont été des imitateurs peut-être un peu trop serviles de Plaute et de Térence. Ils furent cependant obligés d' écarter de leurs ouvrages les moeurs des anciens Romains, qui ne convenoient point à leur siècle.

Prvi je upotrebio od Talijana gragju „Aulularije“ Lorenzino de' Medici u komediji *„L' Aridosia“*, koja je slobodna kontanimacija ne samo Aulularije, nego i Adelpha, Mostellarije i Querola. (O natpisu veli se u prologu: Commedia, intitolata Aridosia, da Aridosia detta Aridiosio chiamato per essere più arido che la pomice, a to je prema Plautovoj Aululariji v. 297, gdje se veli: Pumex non aequest aridus, quam hic est senex). Kako se znade, već je Terencije volio ovake kontaminacije, pa se Medici povodi za njim. Medicijeva kontaminacija spada megju najspretnije kontaminacije plautinskih komedija, ali joj je težište ipak — skupac i njegovo ukradeno blago. Gragja se dakako odaljuje od Držićeve komedije, ali je znatno, što se u njoj nahodi ljubav mladoga Tiberija k robinji Liviji.

Mnogo se više prislanja uz Plautov izvornik po vremenu druga preradba „Aulularije“ na ime komedija *„La Sporta“*, Giambattiste Gellija (1498—1563), firentinskoga Hans-Sachsa XVI. vijeka, koji je od čizmara postao akademik. U pismu Francescu Melchioriju 1553 veli, da u radne dane krpa čizme, da na blagdane uzmogne predavati o poeziji Danteovoj. Gelli se odlikovao i kao učenjak i kao pjesnik. Njegova je komedija prikazivana i izdana prvi put godine 1543 u Firenci, dakle je mogao lako za nju znati i naš Držić, koji je takogjer boravio neko vrijeme u Firenci. Drugi put je štampana opet u Firenci god. 1548. Pošto je Držićev Skup prikazivan g. 1555, Gellijeva je Sporta starija od njega — 12 godina.

Kad je Leon X. počeo zakriljivati starinsku komediju, raširila se plautinska komedija u kratko vrijeme po svoj Italiji. Ali se do mala pojavila četa ljudi, koji su se počeli protiviti ropskoj imitaciji Plautovih i Terencijevih komedijâ. Takav je n. pr. već

*

Digitized by Google

napomenuti Antonio Francesco Grazzini, nazvan Lasca (1503 do 1583) dokazujući u prologu svoje komedije „La Strega", kako se prikazivanja starih komedija u njihovoj čistoti protive suvremenim običajima i nazorima; a slično govori i u prologu komedijâ „La Gelosia" i „La Spiritata".

U ovom kolu lokalizatorâ nahodimo i *Gellija*. U prologu i u argumentu svoje komedije „La Sporta (p. 260 d po Costèrovu izdanju u Milanu g. 1878: Giambattista Gelli. La Circe, Capricci del Bottaio, La Sporta e Lo Errore.) veli Gelli ovako: . . Ma vuol ben rispondere a quegli che dicessero, che egli ha tolto a Plauto e Terenzio la maggior parte delle cose che ci sono, ch' è tutto quello, ch'egli ha imparato da loro, e ha fatto quello a loro, ch'eglino similmente fecero a Menandro ed a Cecilio, ed a quegli altri comici antichi Sì che nè eglino si possono dolere se e' cammina per quella via, che essi gli hanno insegnata, nè voi ancora ne lo potete a ragion biasimare. La Commedia, per non essere elleno altro, ch'uno specchio di costumi della *vita privata e civile*, sotto una imaginazione di verità, non tratto da altro che di cose, che tutto il giorno accaggiono al viver nostro, non ci vedrete riconoscimenti di giovani o di fanciulle, che oggidì non ne occorre: perciocchè o per i tempi, che così n' apportino, o per le mescolanze dell' una nazione con l' altra, le genti sono diventate tanto astute, che santa Anfrosina non istarebbe più cinque anni frate, che quei padri non si fossero accorti s' ella fusse maschio o femmina; nè santo Alesso diece anni sotto una scala senza essere da suo padre e da sua madre riconosciuto. Il luogo ove ella s' infinge è *Firenze* vostra. E questo ha fatto l' Autore per *due cagioni*, l' *una*, perchè ei non saprebbe eleggere luogo dove ei credesse che a voi, e a lui piacesse più la stanza: l' *altra*, perchè la maggior parte de' casi, che voi vedrete, sono a suo tempo corsi, e forse corrono in *Firenze:* e quando bisognasse vi saprebbe dire a chi, e come . . .

O samom imenu „Sporta" veli se u prologu p. 260: Il nome della Commedia è la Sporta, ed è così detta da una sporta di danari, che un certo Ghirigoro de' Macci trovò già nel disfare un suo casolaraccio, e temendo, come fanno il più de' vecchi, che chiunche ei vedeva non gliela togliesse, in vari luoghi la nasconde. La quale alfin trovata da Franzino, servitore d' Alamanno Cavicciuli, che aveva ingravidato al detto vecchio una figliuola, e datale la fede di torla per moglie, serve per dota di quella, e scopresi il parentado con soddisfazione di ciascuna delle parti.

Digitized by Google

U Gellijevoj „Sporti“ ima osim Plautovih nešto malo Terencijevih elemenata. Dakako Plaut znatno preteže, kako i sâm Gelli priznaje u posvetnom pismu Francescu di Tolledo. Pred „Sportom“, p. 256: E quando questo non basti, scusimi gl' infiniti esempli di Plauto, *il quale io ho il più ch' io posso imitato*, c' ha sempre cerco i luoghi da rallegrare, e muovere a riso, e in quegli si è lungamente disteso, avvenga che 'l diletto debba essere compagno dell'utile in così fatte poesie.

Gelli je svoj tema obradio ovako.

I. *čin* (1. prizor.) Stari Ghirigoro de' Macci tjera svoju sluškinju Brigidu iz kuće. Stari ode unutra, a od Brigide saznajemo, da se je Ghirigoro pomamio neko mjesec dana, jer da nije poludio, jamačno bi bio opazio, da mu je kći trudna. Pored toga stari muči kćer glagju, pa da nema susjede Mone i sina njezina Alamanna, bila bi već skapala Alamanno je njezin ljubavnik.

(2. prizor.) Ghirigoro se opet umirio, te zapovijeda Brigidi, nek sve dobro zatvori. Brigida ga uzalud prosi, da bi se smilovao kćeri, pa da je ne ubija postom.

(3. prizor.) Kuma Mona Laldomine, koja bi rad govorila u prilog mladome Alamannu, nagovara Ghirigora, neka uda kćer. Ali joj on odrješito veli, da kći njegova nema miraza, (io vi dico per ultimo, che se voi trovate uno, che voglia moglie e *non dota*, io gliela darò p. 267.)

(4 prizor.) Kad ode Ghirigoro, saznajemo od Laldomine, da bi se Alamanno rado vjenčao s Fiamettom, skupčevom kćerju, ali se boji svoje škrte majke Lisabette, koja ne će dati, da uzme djevojku bez miraza.

II. čin. (1. prizor.) Ovdje upoznajemo Lisabettu, kakva nam se opisuje u prvom činu. Tuži se na sina, što odviše troši na odijela, i što nije htio da se uči. (2. prizor.) Alamanno se može slabo nadati Ali mu treba novaca. S toga se dogovori sa slugom Franzinom. Majka ima neke rekvisite, pa će sad Alemanno otići k teti, opatici suor-Domitilli, i moliti je, da po svom fattoru isprosi ove rekvisite tobož za prikazivanja u kloštru. Čim se dobave rekvisita, založiće ih i tako se dokopati novaca. Osnovu je zamislio sluga, a gospodar pristane. (3. prizor.) Megjutim je Alamannov ujak Lapo Cavicciuli odlučio pod stare dane, da se ženi. Sastaje se sa sestrom Ginevrom i Lisabettom, koje upravo dolaze iz crkve. (4. prizor.) Lisabetta se žali na svoga sina, i ode. (5. prizor.) Lapo ostane sâm sa sestrom, i zaprede razgovor o ženidbi. Kako je bogat, može

Digitized by Google

uzeti ubogu djevojku, a najzgodnija bi bila u svoj Firenci Ghirigorova kći Fiametta. (6. prizor). Mona Laldomine obaviješta Alamanna o Fiamettinu stanju. „Questa cosa non si può più tener segreta". Sad treba, da se odluči.

III. čin. (1. prizor.) Ghirigoro sumnja, da Brigida i drugi ljudi znadu za njegovo blago, a ova mu sumnja još silnije probukti, kad ga Lapo zaprosi za ruku Fiamettinu. Ghirigoro ga uvjerava, da nije našao nikakvoga blaga, a Lapo veli, da će je uzeti bez miraza. Ghirigoro ponovi: Senza dote, intendi bene! Lapo pristaje.

(2. prizor.) Ghirigoro priopćuje Brigidi, da će se Fiametta udati. Brigida se čudi, što daje 18-godišnju Fiamettu čovjeku od 50 godina. Skupac veli, da će je turiti u samostan, bude li se protivila. (3. prizor) Dolazi fattore samostanski Gherardo s veoma oštrom kritikom samostanskih žena. (4. prizor.) Mona Lisabetta daje mu tražene rekvisite, a s toga se Alamanno na oko ljuti na majku. Alamanno odmah za fattorom šalje slugu Franzina, neka donese rekvisite, da ih uzmognu založiti. (5. prizor.) Lapo želi razveseliti nećaka, kad mu javlja, da uzima Fiamettu; ali se doskora oba živo popravdaju. (6. prizor.) Kad ode ujak, dodje djetić od trgovine i razgovara s Alamannom. (7. prizor.) Dogju još Ghirigoro i Brigida, te djetić veli Alamannu: „Un vostro servidor passò da bottega mia, che n' andava preso, per avere non so che spada: e' pregò il maestro, che ve lo facesse intendere".

IV. *čin.* (1. prizor.) Alamanno kaže Franzinu, što ga čeka. Sad treba izaći na čistac. Samo da im je obračunati s majkom. Franzino se sjeti, da njegov rogjak Frate del Carmine, ispovjednik, imade spravljena novca. Možda će im on na 2 mjeseca posuditi potrebne novce. (2. prizor.) Polo i Berto dolaze po nalogu Lapovu, da prirede za zaručnu gozbu. (3. prizor.) Brigida pušta kuhače, a (4. prizor.) Ghirigoro se baš vrati s trga, ali mu je bilo sve preskupo. Najednom začuje riječ „Sporta!" i poleti u kuću. (5. prizor.) Ongje nagje kuhače, te ih tjera napolje: „Fuora, fuora, assassino, ladro, io ti farò impiccare. Sì che e' si va così per le case d' altri eh; di che cercavi tu sotto quela scala, che non vi sta se non spazzatura?" p. 295.

(6. prizor.) Lapo dogje i kaže, kako mu prijatelji povlagjuju. Sastane se sa Ghirigorom i razgovara se s njime. A kad ode Lapo, Ghirigoro pogje po svoju „Sportu", koja imade toliko dušmanâ, da je odnese u odaljenu crkvu. Tad će mirne duše slaviti pir.

Digitized by Google

V. čin. (1. prizor.) Ghirigoro na široko razlaže, kako je sakrio blago. Ali mu se pričinilo da ga netko promatra, s toga je blago iskopao, te će ga pohraniti drugdje, na ime: fra la Porta alla Croce e Pinti. Za njim se šulja Franzino. Skupčevo bi im blago pomoglo!

(2. prizor.) Mona Laldomine javlja, da je Fiametta rodila sina. Pošlje sluškinju Luciju po Lisabettu, pa kad joj Lisabetta ispripovjedi svu tajnu, — Alamanno da je otac djeteta, Lisabetta očajava. Da bar imade u te Fiamette nešto novaca!

(3. prizor.) Lucija pripovijeda o svojoj gospodarici koješta, što Lisabetti nije na čast.

(4. prizor.) Franzino je postigao svrhu, triumfujući donosi blago.

(5. prizor.) Lapo saznaje od Ginevre, šta se dogodilo Fiametti. Megjutim se tješi, da je i ovako prošao.

(6. prizor.) Dok Alamanno govori o porogjaju svoga sinčića, bijesan doleti Ghirigoro.

(I Gelli *nije* upotrebio obilatije onoga glasovitoga monologa Plautova: Perii, interii, occidi! kao ni naš Držić, nego u njega naprosto veli Ghirigoro: Oh Dio, oh sciagurato a me! io son rovinato! p. 306.) Iza toga se zametne razgovor izmed Alamanna i Ghirigora, te nastaje smiješni quiproquo (Sporta: Fiametta.) Najzad dogje Franzino, i sve se razbistri. Na koncu se škrtac za čudo mijenja. Chirigoro veli u posljednjem prizoru — sasvim neprirodno —: Mi vo' mutar al tutto di natura, che io conosco ora, che Iddio m' ha fatto questo solamente, perchè io discacci da me l' avarizia, nella quale io son vivuto insin qui. (p. 310.) Gelli je ostao vjeran tradiciji, koja je prije njega Plautovoj Aululariji nametnula ovakav nadopunjak.

U Gellijevoj se komediji nahode mnoge sitnice, koje razsvjetljavaju tadašnji firentinski život. Tako čujemo, kako živu koludrice, kako priregjuju glumišne zabave; nadalje Gelli prekorava pokvarenost žena; podsmijeva se sujevjerju i varkama monahâ, koji opsjenjuju prostotu! A takve slikarije ima podosta, tako da je komedija označena biljegom suvremene satire.

Kako se razbira, Gelli je gragju Plautove Aulularije *lokalizirao;* nadalje je uklonio sve poganske bogove, te ih zamijenio *kršćanskim* motivima; onda upleo je *satirske nasrtaje* na monaštvo i na pokvarene običaje firentinske i najzad: napisao je svoju preradbu u *prozi.*

Digitized by Google

Da uzmogne satirom ošinuti neke momente privatnoga života firentinskoga, premijesio je radnju Plautove Aulularije. Glavna je promjena u tom, što je mati ljubavnikova — neobično škrta, te ne će pod živu glavu uboge nevjeste. Tim je radnja njegove Sporte krenula nešto drukčijim smjerom. Po tome je i narastao broj aktivnih lica u Sporti. Gelli imade 13 lica, koja zahvaćaju u radnju. Aulularija ima doduše 14, ali su od njih 2 (Phrygia tibicina i Eleusium tibicina) nijema lica, a 1 lice (Pythodicus) imade tek nekoliko riječi. U Sporti je Lar familiaris (ili njegov zamjenik) sasvim izostavljen. Euklion je u Gellija Ghirigoro, Staphyla je Brigida. Eunomia je u Plautu Lykonidova majka i Megadorova sestra. Gelli je to rastavio, te ima odjelito Alamannovu majku Lisabettu i sestru Lapovu Ginevru. Osim toga je sasvim izmišljena Ghirigorova susjeda Laldomine, koja potpomaže Fiamettu.

Fiametta, koji ne dolazi na pozornicu, zamjenjuje Phaedru, a Lapo Cavicciuli Megadora.

Alamanno Cavicciuli doduše je zamjenik Plautova Lykonida, ali je po uzoru talijanske komedije nešto drukčiji. Alamanno je mnogo više prisiljen slušati slugu Franzina, nego Lykonid Strobila II. Franzino je tip sluge previjana i lukava, koji se prvi domišlja lukavštini, koja će im pomoći iz škripca. Lapo ima slugu Berta (u Plauta je to Strobilo I.) Mjesto Plautovih kuhača Anthraxa i Kongriona nahodimo samo jedno lice — na ime Pola. Izostavljene su sasvim obje trubačice, jer im u kršćanskom svijetu nema mjesta. Još je izmišljena Lucia, sluškinja Lisabettina, koja žigoše pokvareni ženski svijet, i Gherardo, fattore di monache, koga je zapala zadaća, da nas upoznade sa grijesima monaškoga života. Najzad je dodano novo lice — bez osobita znamena po samu radnju: un fattorino d'una bottega.

Sama koncepcija radnje i unutrašnja tehnika komedije sasvim se podudara s tadašnjim načinom talijanske komedije. Dostajaće, ako se opomenemo nemotivirana dolaženja i odlaženja pojedinih lica na pozornici u II. činu. Ovdje bi se svak živo zamučio, tko bi htio naći kakvo jedinstvo. Dokazom je ove pustopašne kompozicije i konac III. čina, poimence prizor šesti i sedmi, koji doista slabo vrijede u onom momentu razvoja, gdje bi trebalo da bude kulminacija radnje.

Ako isporedimo Gellijevu „Sportu" sa Držićevim „Skupom", (koji je 12 godina iza nje prikazivan), opazićemo mnoge momente, u kojima se podudaraju. Najprije vidimo lokalizaciju — onamo

Digitized by Google

Fiorencu, ovdje Dubrovnik; ondje se šibaju neke nevaljalštine fiorentinskog života, ovdje opet dubrovačkoga; u objema vidimo isti značaj kompozicije, koja se nahodi u svoj komediji talijanskoj preporodnoga doba, i najzad vidimo, da su obje preradbe izvedene u prozi, dok je Plautov izvornik napisan u stihovima. Gelli je preradio radnju tako, da je osobito istavio škrtost Lisabettinu, te je upravo ova škrtost spiritus agens svoj radnji. Držić doduše nema toga momenta, ali nahodimo škrticu — dunda Nika, kojemu u Plauta nema zamjenika.

Gelli imade 13 lica aktivnih, a upravo toliko ih nahodimo u Držićevoj komediji. Razlika je u tom, što Gelli imade više žena: škrtu Lisabettu, dobru Laldominu i sestru Lapovu Ginevru. Gelli je bio prisiljen rastaviti škrtu majku ljubavnikovu od sestre Lapove, jer mu je trebalo u škrtici majci stvoriti značaj, koji će sprečavati rad Alamannov, a opet nije mogao izostaviti sestru Lapovu, koja treba da nagovara brata, neka pogje za Ghirigorovu kćer, — ma da je uboga.

Držić nije upleo toga modiva osobite škrtosti materine, ali joj je neka naknada u škrtom dundu Niku. Mjesto Laldomine, koja zakriljuje Alamannove i Fiamettine interese, imade Držić prijatelja Kamilova Gjiva, koji Dobri javlja, kako se Kamilo vjerio s Andrijanom. Tako isto i Laldomina prva priopćuje Lisabetti, što se dogodilo njezinu sinu Alamannu i ubogoj Fiametti. Držićev je Kamilo rogjeni brat Gellijevu Alamannu, a po gotovo sluga Munuo odgovara sasvim Franzinu, samo što ga je Držić još okitio komičnim elementom njegove ljubavi k sluškinji Grubi. I Lucia odgovara donekle Grubi. Lucia je sluškinja Lisabettina, a Gruba Dobrina. Nadalje vidimo, da Lapov sluga Berto nije izvan srodstva sa Držićevim Pasimahom. A svakako je zanimljivo, što u Gellija i u Držića nahodimo mjesto dva kuhača samo jedno lice — u jednoga Pola, a u drugoga Driemala. Isto su tako u jednoga i u drugoga pisca izostavljene Plautove trubačice Phrygia i Eleusium, jer ne pristaju u njihov okvir. Gelli udara na monaštvo. Držić to ne čini (osim ako se tome ne nahodi trag u spomenutom govoru Skupovu, kad grdi lakomost popova, koji „kantajući hljeb dobivaju“; to je u IV. činu, a u prizoru drugom, prije nego što će Skup poći u crkvu, da ogleda, „kako mu tezoro stoji.“) Držić udara na pokvarene običaje ženske, kao i Gelli. Osim toga iznosi se kritika mladih Dubrovčana. Čini se, da Držić nije imao za što, da nasrće na monaški stalež.

Digitized by Google

I Dubrovnik je imao samostanskih redova. G. 1023 bi podignut samostan reda sv. Benedikta na otoku Lokrumu. Da su Dubrovčani ove kalugjere, koji su se najpače bavili oko uzgoja mladeži, mnogo cijenili i priznavali njihove zasluge, svjedoči već i to, što su im doskora sazidali samostan sv. Marije na Mljetu (g. 1150), sv. Jakova u Višnjici (g. 1503), sv. Marije na Pakljenoj, sv. Andrije i dr. Ovaj je benediktinski red obdario Dubrovnik svijetlim imenima, kao što su Placid Minčetić (g. 1496). Ludvig Crijević Tuberon (1455), Vasilije Gradić (g. 1530), a kasnije Mavro Orbini (1601), Anselmo Bandur (1671), Ignjat Gjorgjić (1675) i mnogi drugi. Član ovoga reda bijaše i Mavro Vetranić (1482). (Adamović, Gragja p. 8 dalje). Škole za djevojčice bijahu povjerene koludricama (Adamović, Gragja p. 20). Državno vijeće istom g. 1560 prvi put moli papa Pija IV. pismom 13. juna 1560, da im pošlje nekoliko Isusovacâ, koji bi učili djecu. Papa im pošlje oca Luku iz Salerna i još jednoga mlagjega. Istom g. 1662 dobiše posebnu zgradu za svoju kolegiju. (Adamović o. c. p. 52).

Držić je u svojoj komediji odabrao drugi nišan svojoj satiri, na ime mlade dubrovačke sinove, koji su se uzeli podavati raskošnu i razbludnu životu.

Čini mi se, da nije tek djelo slučaja, što je i u Gellijevoj komediji i u Držićevu Skupu glasoviti Plautov monolog: „Perii, interii, occidi“, izišao onako kratak.

Ako se od napomenutih četiriju rečenica, što se nahode na kraju Držićeva rukopisa, pošljednja tiče doista Skupa: („ja se isprtih, za riet istinu, teška bremena“), ne bi bilo nevjerojatno, da i Držićev Skup promijeni svoju ćud, te daje blago kao kćerin miraz svome zetu Kamilu isto onako, kao što to vidimo u Gellijevoj preradbi „Sporti“, gdje Ghirigoro takogjer predaje blago Alamannu. Megjutim priznajemo, da je to tek golo nagagjanje, koje može biti vjerojatno, ali nije upravo sigurno. Gelli se mogaše takovu koncu Plautove Aulularije naučiti iz rekonstrukcije Codrusa Urceusa, kojega je bez sumnje na takav završetak ponukao starinski Argumentum II., gdje se nahodi ovaki pošljednji stih:

Ab eo donatur *auro*, uxore et filio.

Ako se obazremo na sve ove momente, u kojima se Držić podudara sa Gellijem, čini nam se veoma vjerojatna misao, da je naš Držić pišući svoju komediju znao za Gellijevu preradbu Plautove Aulularije. Od njega je mogao naučiti metodu, kako se lokalizira starinska gragja i kako se može upletati satirični smjer. Za sva

Digitized by Google

pojedina lica, kojih nema u Plautovoj Aulularij, — izuzevši samo Pjerića — mogao je Držić takogjer dobiti pobudu od Talijana Gellija A da je u opće *mogao* znati za Gellijevu „Sportu“, mislim, da nije nevjerovatno. Gelli je bio jedan od najznatnijih duhova talijanskih u ono doba, kad je Držić pisao svojega „Skupa“. A kako smo već rekli bio je Držić u Firenci i osim toga je njegov „Skup“ od Gellijeve „Sporte“ 12 godina mlagji. Ako je Držić doista poznavao Gellijevu Sportu — a sva je prilika, da jest —, onda se ne ćemo čuditi, što je i Držićev „Skup“ napisan u prozi.

Tehniku je komedije dašto mogao prisvojiti od drugud, sva talijanska komedija onoga preporodnoga doba ide ovakim smjerom. A sve dubrovačke komedije očito pokazuju, da su odraz svoje susjede preko mora. Kako se vidi iz drugih djela Držićevih (iz pastirskih igara ili na priliku iz komedije „Dunda Maroja“), poznavao je pisac komedije „Skupa“ talijansku književnost komičke vrste, te smo i sami u ovoj radnji nastojali pokazati nekoliko takih niti, koje spajaju njegov rad s talijanskom komedijom.

Držić je uzajmio neke motive iz talijanske komedije, na priliku: Satirov prolog, način dikcije (concette i dr.), ljubavni zaplet sluge Munula sa godišnicom Grubom. Ali se kongruencija izmed Gellijeve „Sporte“ i Držićeva „Skupa“ u mnogom unutrašnjem momentu podudara suviše, da bi se mogla poricati vjerojatnost, da je Držić doista znao za Gellijevu preradbu Plautove Aululariје.

Držić se istina obaziraše na Plautov izvornik, i po svoj prilici na Gellijevu „Sportu“, ali je opet pokazao krasan komički talent upravo u načinu, *kako* je tugjicu biljku presadio u dubrovačko tlo. Nije potrebno, da ovdje potanje ocjenjujemo, je li Držić ili Gelli bolje preradio i lokalizirao Plautovu Aululariju.

Po svemu, što smo razložili, možemo mirne duše reći, da je Držićeva preradba dokaz krasna talenta, te da se u njoj nahodi još dosta mnogo samostalna rada. Držić nije prihvatio osnovne Gellijeve promjene u samoj fabuli komedije, pa je sasvim pravo radio, što ju je otklonio. Gelli ju je izveo zbog firentinskih društvenih prilika. Dubrovčanin je Držić dobro shvatio svoju situaciju, te je i preradbu udesio prema dubrovačkim društvenim prilikama. U tom i pokazuje, da se nije ropski povodio ni za Plautom ni za Gellijem. Odatle su i proistekle razlike, što ih nahodimo u načinu lokalizacije u oba pjesnika. Nije nimalo na sramotu Drži-

Digitized by Google

ćevu imenu, što se u njega nalazi tragova talijanske komedije. Tä ovo je doba renaissance odjeknulo svom Evropom, te je ne samo u književnosti nego u svoj kulturi njezinoj ostavilo dubokih, blagoslovnih tragova. A mi se možemo ponositi, što je naša Dalmacija umjela tako brzo primiti sokove tugje kulture i protisnuti ih u granje svoga narodnog kulturnog života.

Plautovu su Aululariju, kao izvrsno djelo velikoga pjesničkoga genija, preragjivali još mnogi pjesnici osim Gellija i Držića. (Za Medicijevu smo „Aridosiju" rekli, da je kontaminacija četiriju komedija). Od Francuza ju je preradio prvi Larivey u komediji „Les Esprits" god. 1579 (prema Medicijevoj „Aridosiji"), nadalje Chappuzeau u komediji „Le riche vilain, ou la Dame d' Intrigue", zatim s velikim uspjehom slavni Molière u komediji „L'Avare" godine 1667. S Molièrom postaje „L' Avare" nov izvor kasnijih preradba. Izuzevši Lenza gotovo sve preradbe imaju od sada korijen u Molièrovoj komediji, n pr. Congrevesova komedija „Love for Love" (London 1752.) i mn. dr. (Cfr. Reinhardstoettner o. c. p. 296). Na izvor su se Plautov preragjivači od sada slabo obazirali.

Iz latinskoga vrela crpe Nizozemac Hooft u komediji „Warenar" (Amsterdam godine 1617). U Engleza nema direktne preradbe po Plautu, nego prema Molièrovoj komediji. Takim je smjerom udario Shadwell u komediji „The Miser" (London god. 1672), Steeles u komediji „The tender husband, or the accomplished fools" (London god. 1704), Fielding u komediji „The Miser" (gotovo sasvim po Molièru).

U Nijemaca je prvi preradio „Aululariju" Kayser (Zelle 1743), i dvadeset dvije godine kasnije Steffens u komediji „Der Geldkopf" (Zelle god. 1765), onda Lenz u komediji „Die Aussteuer" godine 1774. (po Plautu).

A po gotovo je sámo glavno lice (Škrtica) prešlo u premnoge komedije. U Španjolaca je to uradio prvi Don Juan Claudio de la Hoz y Mota († 1689) u komediji „El castigo de la miseria", nadalje de Sousa Mejia iz Lissabona (r. 1723) u komediji „O avaro". Megju Nijemcima Angely (1788—1835) u komediji „Der Geizige u. seine Tochter" i Holtei (1797—1880) „Erich, der Geizhals". Od Talijana ga je upotrebio Goldoni (1707—1793) u komedijama „L' Avaro", „Il geloso avaro" (1755), „L' avaro fastoso" i „Il vero amico".

Osim toga imade mu tragova u mnogim opernim libretima.

Digitized by Google

Držićev „Skup“ po apsolutnoj vrijednosti ne dostiže Plautove „Aululariје“, ali se dostojno takmi s Gellijevom „Sportom“. Time se možemo svakako dičiti, a povećava naš ponos, što je naša preradba ovoga znamenitog djela, koje je našlo svu silu prevodilaca i preragjivača u svemu evropskom svijetu, ujedno najstarija iza talijanske. Naša domovina imade prvu preradbu Plautove komedije poslije Italije, koja je kolijevka renaissance!

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 094 097 656